Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 1 пятница № 77 (13677)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ БОЛГАШ ПРОФОБЛЧӨВҮЛЕЛДЕ

ЧӨВҮЛЕЛДЕРНИ ШАҢНААН

Республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел 1987 чылда херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Эрткен чылын херээженнер чөвүлелдери херээженнерниң идей-политиктиг кижизидилгезин экижидериниче, оларның бүдүрүлгеге база хой-ниитти амыдыралынга ролюн бедидериниче угланган тодаргай ажылдарны чоруткаанын үнелээн алган доктаалында айыткан. Социалистиг чарышка эки түңнелдерни Кызыл, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем районнарының херээженнер чөвүлелдери чедип алган.

Херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышты организастаарында шыңгыы четпестер ам-даа барын доктаалда демдеглээн. Херээженнерниң дайынчы арга-шинээзин, инициативазын бедидериниче, чогаадыкчы идепкейин көдүрериниче чогуур сагышты салбайн, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарының айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедир херекке чөвүлелдер чайгылыш чок турушту ээлеп-ле турар. Херээженнер чөвүлелдери, профэвилел организациялары, бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның удуртукчулары херээженнерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче, оларның кадыынга хоралыг ажылдардан хостаар хемчеглерни албайн келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел республиканың херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышка Кызыл районнуң херээженнер чөвүлелин тиилекчи деп санааш, Хүндүлел бижик болгаш 300 рубльдиң акша шаңналын берген.

Ийиги шаңналга Барыын-Хемчик районнуң херээженнер чөвүлели төлептиг болган, аңаа Хүндүлел бижикти болгаш 200 рубльдиң акша шаңналын тывыскан. Үшкү черни Мөңгүн-Тайга районнуң херээженнер чөвүлели ээлээш, 100 рубльдиң акша шаңналын алган.

Республиканың бүдүрүлгелеринде, организацияларында, совхозтарында херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышка Кызыл хоорайның ниитиниң чемненилге трезинде херээженнер чөвүлели бирги черни ээлээн. Коллективке 150 рубльди болгаш турисчи путёвканы шаңналга берген.

Ийиги черни Бии-Хем районнуң Ээрбек суурда херээженнер чөвүлели ээлээш, 100 рубль болгаш турисчи путёвка-биле шаңнаткан. Социалистиг чарышка үшкү черни Каа-Хем районнуң Суг-Бажы суурда херээженнер чөвүлели алган, аңаа 70 рубльдиң акша шаңналын, турисчи путёвканы тывыскан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профоблчөвүлелдиң хүлээп алган доктаалында херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышты сайзыраңгайжыдар талазы-биле немелде хемчеглерни алырын, херээженнерниң күш-ажылчы болгаш хой-ниитичи ролюн бедидерин, аныяк салгакчыларны кижизидер, өг-бүлени быжыглаар херекке оларның ролюн көдүрерин чугула деп айыткан.

ЧАА ТУУЙБУ ЗАВОДУН ЛЕСОСИБИРЬЖИЛЕР ТУДУП ТУРАР

Кызыл хоорайның барыын талазында девискээрин айыткан демдектиң даштында чыдар бо шөлге тудуг ажылдары эрткен чылдың март айда эгелээн. Ам мында «Красноярскглавстрой» кол тудуг эргелелиниң «Красноярсклеспромстрой» трезиниң № 59 тудуг эргелелиниң участогунуң тудугжулары чаа тууйбу заводунуң административтиг корпузунуң тудуун колдуунда доозуп, шеверлел ажылдарынга хүлээдир чедип, кол бүдүрүлге болгаш дузалал корпустарының таваан салырын шалыпкын калбартып турар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам шапкын дүргедедир хемчеглер дугайында» 1975 чылдагы доктаалында айыттынганының ёзугаар РСФСР-ниң 15 автономнуг республикалары, крайлары, областары бистиң республикага шеф дузазы-биле элээн хөй санныг бүдүрүлге, социал-культура тудугларын тудуп бээрин хүлээнген. Бистиң шуут кожавыс болур красноярлар Кызылга 1500 ажыг өөреникчиге школаны, чылда 28 млн. тууйбу бээр төлевилел күчүлүг чаа тууйбу заводун, Ак-Довуракка база бир школаны, уруглар садын, ээртпес суксуннар заводун тудуп бээрин хүлээнген. Тууйбу заводунуң тудуун үстүнде адаанывыс трестиң Лесосибирскиде № 59 тудуг эргелелинге дааскан болгаш ооң тудугжулары эрткен чылдан ажылдап эгелээни ол.

Тууйбу бүдүрүлгезиниң бүгү кезектерин хаара тудуп турар, бедик механизастаан болгаш автоматчыткан болур бо чаа заводтуң ниити девискээри тос гектар черни ээлээрин биске тудугнуң прорабы, аныяк инженер Геннадий Васильевич Наумов чугаалады. Ол бүгү девискээрде ажылдар ам хайныышкынныг чоруп турар. Тудугжулар эрткен чылын заводтуң административтиг ийи каът бажыңын, боттарынга чурттаар тудуштур эптээр общежитиелерни тудуп келген болгаш ооң-биле чергелештир тудуг шөлдерни белеткээн. Ам дээрезинде 60 ажыг орунунг общежитие туттунганы-биле ынча хире кижи вахта аргазы-биле ажылдап турар. Лесосибирскиден келгеш, 15 хонук иштинде дыштаныр хүн чокка хонуктуң бүгү чырык үезин ажыглап ажылдаар тудугжуларның ажылы үре-түңнелдиг чоруп турар. Ол-ла трестиң № 9 тускай тудуг эргелелиниң автокраннары, экскаваторлары чер казар, көдүртүр ажылдарда мында ажыглаттынып келген.

Шеф дузазы

Валерий Феклистовтуң бригадазының март ортан үезинде келген тудугжулары ам чаныптар, оларның орнунга база-ла ужен кижи чартык ай ажылдаары-биле чедип келир. Бир 30 хире тудугжу эргелел-биле чарган керээ ёзугаар мында доктаамал ажылдап турар. Ниити тудугну эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы Анатолий Алексеевич Репиин удуртуп турарын айыргa красноярларның шеф дузазынче, бо тудугже кайы хире ниитээнгей салып, шудургу ажылдап турары илдең. Эрткен чылын тудуг-монтаж ажылдарының планы ажыр күүсеттингени дег, бо чылдың бирги кварталының планы март төнмээнде-ле күүсеттинген. Бо чылын үш миллион рубль түңнүг капитал салыышкыннарын бо тудугга шиңгээдирин көрдүнген, ону күүседири дээш красноярлар ам база бир общежитиени немей тудуп, аңаа шеверлекчилер кээп чурттап, административтиг корпусту бо чылын холдан үндүрерин планнап турар. А шеверлекчилер бо айда-ла чедип кээп, ажылдап кирер.

—Тудугларның таваан кылыры-биле узун дургаар хоошпаландыр каскан черлер шөйлүп чоруткулаан, оларның дыка хөйүнүң иштинде янзы-бүрү хевирлиг бетон чегыларны кудуп чоруткан, казарын каскан, хааржактарын белеткээн, бетонну куткан, мурнунда-ла куттунган черлерде хааржактарны адырган— чер болганда ажыл хайныышкынныг. Бир черде белен блоктардан эптээр бажың мырыңай шуут белен. Ам удавас ханалары бедип үнер тудугларга салдынар демир-бетон кылыглар эдере эккеп дүжүртүнген, эмге-секселиг чыгдынган. Ниитизи-биле мында ажыл-ишти организастап билир, билдилиг, тудуп шыдаар кижилер ажылдап турары илдең.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: чаа тууйбу заводунуң тудуунда вахта аргазы-биле ажылдап турар бригаданың кежигүннери (солагай талазындан) кадыкчы Геннадий Ганеев; бетончу-бызаңчылар Герман Шиляев биле Хамед Ахтадиев.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

◆ **ШУМАНАЙ** (Каракалпак АССР). Шуманай районнуң хевең өстүрер ажыл-агыйлары хевең болбаазырадып кылыр тускай заводтуг болу бергеннер. Амгы үеде ында хевең волокнозунуң баштайгы бөлүүн болбаазыраткан. Заводтуң цехтеринде тургускан амгы үениң дериг-херекселдери чыл санында-ла 30 муң тонна ажыг чиг хевеңни болбаазырадыр аргалыг. Ол чорук автономнуг республиканың өске бүдүрүлгелериниң ажылын чиигедип турар. Бүдүрүлге корпустары-биле кады «Узгипромстрой» каттыжыышкынының тудугжулары чурттаалга суурун тудуп турар. Ам ында инженер четкилерин, котельнаяны ажыглаалга кирген, баштайгы он коттеджилерни болгаш уруглар садын тударын доозуп турар.

◆ **КРАСНОДАР**. Каневский районда колхозтар кормандарның тарылгазын кыска хуусаа иштинде дооскан. Аъш-чем үлетпүрүнге херек эфир үзүм алырынга үрезиннерни ап турар сигенни барык-ла алды чүс гектар черге тараан. Кориандрны бүдүрерин угаттырып турар ажыл-агыйларга комбикормнарны садарын, немелде төлевирлерни тургускан. Бо чылын краснодаржылар болбаазырадып кылыры-биле он муң тонна үрезиннерни садарлар.

◆ **АЛИТУС** (Литва ССР). Чаа ассортиментиниң пөстерин аргыырынга херегээр чиңге волокнолуг хевеңден болгаш лавсандан кылган удазыннарның баштайгы тонназын Алитустуң хевең-саазын комбинадынга бүдүрүп үндүрген. Ол удазынның баштайгы шенелде бөлүүн бүдүрүп үндүрери-биле бүдүрүлгениң техниктиг чөвүлели эгелээн, ону бүдүрүлгени доктаатпайн, боттандырып турар.

(СЭТА).

КОМИССИЯ ХУРАЛЫ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында чоннуң Бүгү-эвилел чизезинге дуза чедирер комиссиязының хуралы Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунинниң даргалаашкыны-биле болуп эрткен.

Чоннуң чизезиниң бирги үе-чадазында чоруткан хемчеглерниң күүселдезиниң болгаш ийиги үе-чадазында сорулгаларны күүседир талазы-биле Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң начальниги Г. М. Конев информация кылган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың ноябрь 29-та болгаш 1988 чылдың февраль 11-де үндүрген доктаалдарынга үндезилээш, 1989 чылдың январь 12-ден 19-ка чедир Бүгү-эвилелдиң чизезин эрттирер.

Чоннуң чизезин эрттирери-биле белеткел ажылдарын бедик деңнелге чорудар, чизениң ужур-утказын, ооң сорулгазын чон ортузунга массалыг тайылбырлаар ажылдарның бедик деңнелге эртгенин хуралга демдеглээн. Күш-ажылчы коллективтерге, чоннуң чурттап турар черинге аайы-биле лекция пропагандазын калбартып, лекторларны, эртемденнерни, дээди, ортумак өөредилге черлериниң болгаш ортумак школаларның башкыларын ол ажылче хаара тударын «Билиг» ниитилелиниң организацияларынга хуралдан сүмелээн.

Хуралга чизе талазы-биле статистика эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы М. С. Ондар, Кызыл хоорайкүскомунуң даргазының бирги оралакчызы В. И. Осипов, Кызыл районнуң статистика килдизиниң начальниги Т. И. Данилова болгаш өскелер-даа белеткел ажылының дугайында тодаргай саналдарны бергеннер.

Чизе чорудуунга дуза чедирер комиссияның кежигүннери ажылының планын болгаш массалыг тайылбыр ажылдарын чорудар талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

Чоннуң Бүгү-эвилелдиң чизезин эрттирер болгаш ооң белеткел ажылдарының талазы-биле комиссия кежигүннериниң болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң сорулгаларының дугайында В. А. Парунин делгереңгей чуве чугаалаан.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.

Субботниктиң кыйгызы

ШУПТУ КИРЖИР

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнү —апрель 16-да ажылдың участок бүрүзүнге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааш, ол хүн ажылдаан акшазындан 410 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер сорулганы Чадааның ыяш ажыл-агыйының ажыл-ишчилери салган. Субботник хүнүнге белеткел ажылдары бо хүннерде коллективте калбарган. Коммунистиг субботник эрттирер штабты тургускан. Ол хүн кылыр ажылдарны штаб тодарадып эгелээн.

Күш-ажыл байырлалының хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаары-биле 145 кижи ажылчын хептерин кеткеш, чаңгыс кижи дег ажылдап үнерин олар шиитпирлээн. Чамдык ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш албан-хаакчылар ажыл-агыйның дузалал ажыл-агыйынга ажылдап хүнзээр болгаш өшкү кыргындазынга киржир. Арга дамамдары чыжыргазы тараан черге ажылдаар.

ЧАҢГЫС КИЖИ ДЕГ

Чадаанада орук, септелге-тудуг эргелелиниң коллективи «Кызыл суббота» хүнүнде эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар деп шиитпирлээн. В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга туракаатаан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботникти эрттирер дугайында Москваның күш-ажылчы коллективтериниң эгелекчи саналын орукчулар бир үн-биле деткээн.

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниинге шупту ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, албан-хаакчылар киржир. Күш-ажыл байырлалының хүнүнде 12 кижи чаа асфальт-бетон заводунуң дериг-херекселдерин эдиптерерин. 11 кижи Чадаана —Ийме аразының оруунга ажылдаар. Ол хүн 8 муң хире рубльдиң ажылдарын кылыр. 250 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Бистиң корр.

АРТИСТ — ЖУРНАЛИСТЕРДЕ

Сураглыг кино артизи А. Б. Белявский-биле республика солуннарының ажылдакчыларының ужуражылгазы март 31-де Парлалга бажыңынга болган. 70 ажыг кинофильмнерге ойнаан артистиң чугаазы солун болган.

Александр Борисович аңчыг металлургия институдун дооскаанының соонда Иркутск обласка геология экспедициязынга ажылдап турган. Аңаа боттывыңгыр уран чүүл бөлгүмүнге киргени ооң артист болур оруун ажыткан. Кинодан аңгыда Бүгү-эвилел радиозунуң «Эртенгиниң мендизи-биле!» болгаш телевидениениң «13 стул кабачогу» программада киржип турар. Ол ам апрель 7-ден эгелеп «Штормовое предупреждение» деп кинога тырттырар.

МАЛЧЫН ӨӨРҮМ ЧҮҮ ДЭЭР ИРГИ?

Хойжуга сөс

Республиканың төп зоназында нургулайында красноярск уксааның нарын, чартык нарын дүктүг мериностары холдаан. Мен ындыг хойну ам 13 чыл малдап, төрүдүп, өстүрүп келдим. Бо чылдар иштинде 100 хойдан ортумаа-биле 80–102 хураганны ап келдивис.

Нарын дүктүг хойнуң оолдары черле ылбыргай, кошкак болур чорду. Олар дүккүр, бөдүүн дүктүг хураганнарга черле четпес. Меринос хураганнар дег тура албас, туруп чадап чыткаш, соок харга дагатканындан иштинче соок кирип, өттектээш туруп бээр. Оон кедерезе өкпезинге дораан дегдирер. Ындыг хураган дириг артса-даа шынар чок, катап-ла кадаңнаар таварылгалар хөй. Ол-ла чыргазындан келир кыжын ваараш, өлүр чорук база бар.

Чамдык малчыннар чүвениң кедизин бодавайн, дүгүнүң шынары багай, дүккүр «оор» кошкарларны эдештирилгеге салып турар. Мал ажылының тускай эртемниглеринден чажырып, бүдүү, артында-ла хойдан белен ылгалбас кошкарлар салып турары тускай уксаа үндүрер дээш ажылга улуг хораны чедирип, моондактап турар.

Хойнуң уксаазын экижидерде, малчыннар боттары кыспас болза черле хоржок. «Оор» кошкарлар салып, хой хураган ап, сан сүрер болза, мал уксаазы кажан-даа экиживес. Бодум хуумда ынчаар бодап чоруур мен. Малчын кижи селекционер-зоотехниктиң айтыышкынын арыг сагып, меринос азы даг коррыдель-даа дижик, үндүрер дээш кызар, аңаа сонуургалдыг турда, чүгле ынчан арыг уксаа үнер деп бодалдыг мен.

«Үстүү черлерге ынаар алгыржып тургайлар-ла, а мен кодамымга дүккүр кошкарларны бүдүү салып алгаш, хой хураган ап, эки малчын болуйн»—дээн хөөннүг ажылдаарга, арыг уксаа кажан-даа үнмес. Ол болдунмас-даа.

Республиканың хой ажылының тускай эртемниглери ол хире шүүдел, чер-черде хойну тарып боозадыр кылымал боозадылга пунктуларын тудуп, аңаа үрени хүннүң дажып, машина-техниканы мөөңнеп, өске-даа хөй-ле чарыгдалдарны үндүрүп турар. Ол хиреде чамдык совхозтарның мал ажылының тускай эртемниг специалистери хойжулар ортузунга хойнуң продуктулуг чоруун экижидерде үш-баш чок кошкарлар салыры хоралыг деп суртаал ажылын чорутпайн турары четпес. Өлче углуг чаңгыс-даа чүве чугаалаан зоотехник дыңналбас.

Мынча хөй чылдар иштинде хойнуң уксаазын экижидер дээш республикада демисел түңнел бербейн, аңаа-ла хойтпакталып турарының бир чылдаганы —малчыннар биле зоотехниктерниң багай харылзаазының уржуу. Зоотехник чеже-даа хуузунда дырбаңназа, малчын кыспас болза, демей-ле эки түңнел үнмес. Зоотехниктиң харысалгазын бедидер херек. Ол хөй аразындан ыравайн, малчыннарге үргүлчү кээп, ажылдаар ужурлуг. Канчаар хураган ажаап турарын, малдың деңгели кайы хире турарын, кандыг уксаа төрүттүнүп турар коданыл— бо бүгүнү сонуургап көөр-ле болгай. Ажыл ынчаар чорувайн турар-дыр. Чижээ: бистиң коданывыска зоотехник деп кижи бо кыжын чаңгыс-даа келбеди.

Меринос хураганны өстүрери берге чүве болганда, малчыннар меринос азы даг коррыдель дээн чижектиг күзенчиг уксаа дээш кыспас чүве төлээде, мынчалза чүл: кажан хураганнар үзүп турда деңзиби-биле эвес, а уксаа аайы-биле үнелезе чүл? Чижээлээрге, нарын дүктүг дээш 2 рубль, чартык нарын дүктүг дээш 1 рубль 50 көпеек дээн тевирлиг. Бөдүүн дүктүг дээш чүнү-даа санаваза кандыгыл!

Оон ыңай кыргылда үезинде хой кыргыыр пунктуларга дүк класстакчызы ол коданның дүгүнүң ынчазы нарын, ынчазы чартык нарын, ынчазы бөдүүн деп, түс-түс деңзилээш, малчыннарга чүгле ооң түңнели-биле квитанция бижип берзе кандыг чүвел? Шүүттүг дээр болза хойжу уруг-дарыы-биле чүге дузалажып болбазыл? Чүге дээрге ажылдың түңнели, алыр орулгазы-даа ында ышкажыл.

Мынчаар үнелеп үзэр болза малчыннар ам-на «оор» кошкарларын узуткаар, арыг уксаажыдылга ажылы дээш кызар апаар. Ынчан харын меринос хойларны кадарыксаар хөөну тыптыр чадавас.

Шупту чүве мээңии-биле болзун, ынчалыңар-мынчалыңар дивейн, хойнуң уксаазын экижидер ажылга дуза кадыксаан хууда сүме-саналым-дыр. Мээң бодалдарымга хамаарыштыр өске малчыннарның санал-оналдары кандыг болур ирги?

Алексей ТАС-ООЛ.

«Х Улуг хурал» совхозтуң хойжузу.

ӨӨРЕНИП, САНААШКЫННАРНЫ КЫЛЫП ТУРАР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң директору Кара-оол Лаа-Сүрүңович ХЕРТЕК-биле «Шын» солуннуң штаттан дашкаар корреспондентизи Иргит Седип-оол дараазында интервьюну кылган.

—Силерниң совхозта бригада, өг-бүле керээлери-биле ажылдаарын канчаар организастап турар ирги!

— Эрткен чылын совхозка мал чеми белеткээринге 3 звено бригада керээзи-биле ажылдап турган. Мал ажылында 11 өг-бүле звенолары хаара туттунган. Оларның чедизи хөй ажылында, дөрт— сарлыкта. Шак бо чаа аргаже кирген ооң-биле ажылдап турар кижилерниң боттарынга-даа, совхозтуң бүдүрүлгезинге-даа ажыктыг, орулгалыг болганын санаашкыннар тода көргүзүп турар. Бо чылын хову турлагларында ажылдап турарларның керээ ёзугаар кылыр чүүлдерин көвүдедирин дугурушкан. Амгы үеде № 1 хойжу бригаданың малчыннары өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынче бүрүнү-биле кирген. Совхозтуң удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглери, экономистер ол талазы-биле малчыннарны шуптузун таныштырган.

Малчыннарның экономиктиг өөредилгезинге өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынга хамаарышкан темаларны өөредип турар. Ам совхозта өг-бүле керээлиг 28 малчын бар. Өшкү бригадазындан 10 малчын ол арга-биле ажыл-агыйын башкарып эгелээн. Ынчангаш ам шээр малдың болгаш сарлыктың бүгү коданнары бот-оруулга-чарылгаже бүрүн киргеннери ол. Малчын өг-бүле бүрүзү кылза чогуур ажылдарын, үнер чарыгдалдарын шуптузун түңнеп, санап кылгаш, совхоз-биле керээни чарган.

— Амгы үеде совхозта ниити малдың байдалы кандыгыл, хой оолдаашкыны кайы хире апарганыл, шалыпчылар кымнарыл!

— Бо чылын 10 муң шээр мал, 2600 бода мал, 500 хире чылгының ниити кыштаглаашкынының байдалы черле чүгээр. Кыжын эрткен шуурган, хат-чогурум байдалывысты харын элээн нарыыдаткан. Ынчалза-даа малчыннарның кызымак чүткүлдүүнден, быжыг тура-соруктуундан малдың хорамчазы эвээш болуп турар. Бөдүүн мал чеминиң хемчээлин тодараткаш, кыштаглаашкынны эрттиреринге четчир кылдыр санап көрген. Ам бар мал чемниниң камналгазынче онза кичээнгейни салып турар. Холувуста турар арга-курлавырларны долузу-биле ажыглаар хемчеглерни ап турар.

Суурнуң агитквартирлерарын, түс-түс коллективтерни кодан бүрүзүнде бижыглаан. Специалистерниң харысалгазын бедидткен. Олар малчыннарның канчаар ажылдап, чурттап турарын, чедер-четпестерни доктаамал хайгаарап, чогуур дузаны чедирип келген.

Совхозта хой оолдаашкыны адакталып турар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймер Хертек, Михаил Шаңгыр, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чүгдүр Намдараа, Адыг-оол Доңгак, Аңчы Куулар болгаш өскелер-даа чүс башка онаалтыр 90-дан 100 хуу чедир чаш мал төлүн камгалап ап, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

— Совхозта малчыннарның социал амыдыралында чедир шиитпирлезе чогуур кандыг чугула айтырыглар тургустунуп келгенил!

— «Мурнакчыда» 35 кодан шээр малдың малчыннары бажыңнарда чурттап турар. Оларның 25-и электри чырыы-биле хандыртынган. Ылангыя Чаңгыс-Терек бригадазының хойжулары телевизордан ниидугаар программаны көрүп, электри плиталарың хеп чуур машиналарны ажыглап турар. Малчыннарда беш-ле чунар-бажың бар. Ол эвээш. Бо чылын аңаа немей 11 чунар-бажыңнарны тудары көрдүнген. Ол ышкаш чаңгыс аал иштин чурттаар 4 бажыңны малчыннарга тудар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидер дээш, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш ажылдаар бис.

— Совхозтарда бот-оруулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчиишкин канчаар эгелээнил! Бо айтырыг канчаар шиитпирлеттинип турарыл, Кара-оол Лаа-Сүрүңович!

— Совхоз бүдүрүлгезинде кирип турар ажылчыннарга болгаш малчыннарга чаа байдалдарже шилчилгениң дугайын тайылбырлап дыңнаткан. Ам ол талазы-биле кичээлдерни чер-черлерге эрттирип, канчаар ажылдаарын, чүнү кылыры чугула болуп турарын анализтеп чугаалажып турар. Чамдык билдиммес хире айтырыглары специалистерниң долу киржилгези-биле неделяда бир катап сайгарып, өөренип турар бис. Күрүне санажылгазы-биле ажылдаар бригадалар, звенолар чыл эгезинде-ле боттарының кылыр ажылдарын, бүдүрер продукциязын үндүрер чарыгдалдарын санап алган. Чарыгдалдарны доктаамал учётка алыры-биле чөк системалыг ажыглап турар. Совхозта ооң-биле ам үш дугаар чыл ажылдап турар. Ылаңгыя өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар малчыннар ол системаның ажыктыг талаларын эки билип турар.

Бот-акшаланыышкын үезинде бир кол чүүл алыр шалың акшаны төнчү продукция-биле санажыры болур. Бо чылдың февраль 1-ден эгелеп совхозтуң мал ажылының тускай эртемниглериниң айда алыр шалың төлевирин бүдүн айның дургузунда малды камгалаашкын баримдаалап төлээр кылдыр доктааткан бис. Ону ынчаар чурумчудуп кылырын техчөвүлелге дугурушкан чүве. Амгы үеде специалистерниң бот-харысалгазы мурнуку чылдардан көскүзү-биле бедип турар.

Бригада, өг-бүле керээзи

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ
ТЕЛЕФОН: 3-41-23
СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИ
ДЫҢНАДЫГЛАР, САНАЛДАР, АЙТЫРЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ХООРАЙДАН СҮТ НЕГЕВЕС

ЧЕРБИ суур Бии-Хемче кирр аккан хемнерниң баштайгызы —Дапсының ооруунда, тайга тырта черде чыдар. Ында үш чүс өреге чурттап турар, ыяш белеткээр пункт, лесничество, ийи школалыг.

Ук суурнуң чурттакчылары чимис өстүрер талазы-биле шыырак арга-дуржулгалыг. Ында чурттакчыларның өстүргени кедээ ажыл-агый продуктуларының артыкшылы-биле хоорайжылар хандыртынып, лесничествонуң садчыларының арга-дуржулгазы Кызылдың дача ээлеринге база багай эвес ужур-дузалыг болуп, харын-даа аңаа өстүрген чимистиң өзүмнерин-даа садып ап турар. Агаар-бойдузунуң талазы-биле ногаа, чимис өстүреринге ындыг-ла таарымчалыг эвес ук черниң чурттакчыларының арга-дуржулгазын номчукчуларга кысказы-биле таныштырар сорулгалыг чеде бердим.

Чурттакчылыг черлерниң социал арының дугайын чугаалаарда ында, күрүне албан черлериниң каас, чараш тудуглары кайы хире бары база суур чаагайжыдыышкынының чүү хире эки чоруп турары-биле түңнел үндүрүп чаңчыккан болгай бис. Черби суур хемниң ынды-бетинде оймактарда туттунган болгаш көрүжүн, кандыг байдалдыын чугаалаары берге. Ооң ыңай ында суурнуң арын-шырайын каастап турар улуг тудуглар-даа чок. Ынчалза-даа мында хууда чонунуң бажың-балгадының даштыкы байдалын, чайгаар үнген ыяш-даштың элбээн көргеш, ол чераш суур-дур деп бодал кижи сагыжынга дораан кирер. Шынап-ла, мында бажыңнарның даштын хаажылаан, херимнерин безин кижи бүрүзү шыдаар шаа-биле каастап алган. Шак ындыг ажыл, амыдыралынга кызымак чурттакчылары хөй кедээ черлерниң даштыкы көрүжү аянныг, чараш болуру маргыш чок.

Хаалгаларын хаажылааш, сарыг дозу-биле чагган, хаалгазының кырын ярышалаан, даштын черле онзагай көрүштүг бажыңдыва кире бердим. Ооң ээзи пенсионер Николай Филиппович Окладниковтуң күш-ажылчы намдары-биле таныжарга, солун кижи болду. Ангара ГЭС-тиң тудуунга комсомолчу путёвкалыг киржип чораан. Бии-Хемниң колхоз, совхозтарынга механизаторлап, тудугжулап дээш, кылбаан ажылы чок. Өөнүң ээзи Фаина Ивановна-биле маңаа ам таптыг-ла 26 чыл чурттааннар.

— Кедээ черниң чурттакчылары-дыр силер. Артында пенсионерлер. Бодуңарның хууда ажыл-ижиңерни сонуургадып көрүңерем —деп, Николай Филипповичиден сонуургаан мен.

Ол боду пенсионер-даа болза, ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип, хоорайда чурттап олурар уруг-дарыынга дузалажып, бодунуң дузалал ажыл-агыйын багай эвес тургускан. Шанактаар аъттыг, инектиг, үш ангор өшкүлүг, ийи хаванныг, 30 шаа дагаалыг. Медээжок, бажын ажырдаа эвес, өйүнде, амыдыралынга эргежок чугула малды тудуп олурар ышкажыл.

Окладниковтарның мал-маганын кышкы үеде таарыштыр тургузуп алганы бир янзы. Өшкүлерин, чаш бызаазын, дагааларын чаңгыс кажаада үзүктеп алган. Аъдын, инектерин кыжын тургузу азырап турар. Оларның азырап турар малының продукциязы чугле ийи бодунга четчирден, харын-даа артар. Ынчангаш олар кедээ Советтиң шугуму-биле садыг черинге чылдың-на бир баш боданы, ийи хире хаванны садып турар. Чүгле мал бажы эвес, огород, сад ажылын база эки сайзыратканнар. Фаина Ивановна помидорну тарыырының баштайгы белеткел ажылдарын амдан эгелеп кыла берген. Мыжыраш-кат, инек-караа болгаш өске-даа каттардан кылган вареньезин каш-даа чыл болу бээр. Оон үнген артыкшылды садыг черлеринге база дужаар.

— Чогум магазинден кандыг чемнер садып ап турар силер, Фаина Ивановна? — деп, бажыңның херээжен ээзинден айтырдым.

— Чигир, макарон аймаа, хлеб. Ол-ла-дыр. Сметана, сүт, эът бодувустуу. Ону хоорайдан манаавас бис. Чаңгыс инээвис хүнде он үш литр сүттү бээр. Ону машинага тырттырып, тырткан сүттү хаван чемгереринге ажыглап турар бис. Огород аймаа база боттарывыстыы. Харын-даа чамдыкта артыкшыл улгады бергилээр — деп, ол өг-бүле бюджедин канчаар чарыгдап, артыкшылдан чүү хире орулга ап турарын тодаргай тайылбырлады.

Окладниковтар чаңгыс инек тудуп турар. Ол хирезинде сүт, сметана, саржагны четчири-биле ап турар ышкажыл. Мону чүге чугаалап тур сен деп кайгап айтырарлар тыпты бээр чадавас. Бистиң республиканың кедээ районнарында беш-алды, чамдыкта оон-даа хөй саар инектерни тудуп турарлар бар. Чайгы үеде тырткан сүттү канчаптарын аайын тыппайн, харын-даа черже «чалаптар» таварылгаларны бодум караам-биле көрдүм. Малчын кижи чайлаглап чоруур үезинде ийи-бир баш хаван оглун азырап болбас бе? Бир эвес хаван оглун боттары тып алыры дыка берге-даа болза, совхозтан садып ап, азы күске чедир оларны азырап бээр керээден чарза, хей-ле төктүп чыдар ак чемни-даа чоп ажыглаар, оон ыңай ажыл-агыйның экономиказынга бичии-даа бол немере болгу дег-дир. Ол дугайын чер-черлерге өөренип көрзе деп бодал-биле чаңгыс өг-бүлениң дузалал ажыл-агыйының дуржулгазын маңаа киирип олурар ужурум-даа ындыг.

Кедээге социал айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарыштыр материалдар чыып чорааш, хөй-ле кижилер-биле чугаалажып, оларның байдалдарын өөренип келдим. Өөнүң эр ээзи чолаачы, боду бухгалтер аныяк уруг-биле чугааны сактып келдим.

«Чай чок. Бот үргүлчү ажылдаар, а өг ишти чолаачы—деп, ол чугаалады. Оларда чаңгыс хаван-даа чок. Садыгдан эът садып ап, колдуу-ла кыш, чай чок кара шай ижер. «Чай-ла чок» —деп ындыг кижилерниң чугаазы ол. Чербиге чоруп тургаш, ындыг ажылдыг өг-бүлени сонуургадым. Кедээ Советте кассир Марина, ыяш-ажыл-агый пунктузунда чолаачы Александр Сухановтарның бажыңынга чеде бердим. Ук өг-бүлениң бажыңының даштында дөрбелчин хос чыдар метр-даа чер чок. Мал кажааларын кедергей уштуг-баштыг кылдыр таарыштырган. Инектиг, оозу молдурга, казыралыг, он ийи баш ангор өшкүлүг, ийи төрүүр хаванныг (оларны оолдапкан), кыжын соп чиир кылдыр элээн хөй дагааларны азырап олурар. Олар хоорайдан эът эккээрин манаавастар.

— Чай чок ажылдап турар улус-тур силер. Малды азырарынга кандыг арга ажыглап турар силер? —деп, Марина Тарасовнадан айтырдым.

— Ажылымга эртен сес шакта ыяап барган турар мен. Ооң бетинде малга чем каап берип четтигиптер бис. Дүште база ажырбас-тыр. А кежээ улуг дизе ийи шакты аңаа чарыгдаар. Кижи ажылдаар шагын ыяап таарыштырып алырга, бергелер турбас—деп, ол харылады.

Оларга барып турумда чеди шак чеде берген чүве. Александр Александрович ажылындан чаа келгеш, кадайынга дузалажып, кылыр ужурлуг чүүлдерин бүдүрүп апты.

Сухановтар огород, сад ажылын база эки организастап алганнар. Оларда Тывага үнүп болур бүгү-ле үнүштер бар. Помидорну, огурецти плёнка адаанга өстүрүп, оларның дүжүдүн июнь айда-ла ап эгелей бээрлер.

Кассир кижиниң база бензин сөөртүр машина чолаачызының шалыңы чүү хирезин билир бис. Сухановтар боттарының дузалал ажыл-агыйын хөгжүткеш, өг-бүле бюджединге багай эвес орулганы киирип ап турарлар. Ногаа, картофель, эътти, чуурганы садыгларга чылдың дужаар. Эң адак орулга 1200 рубль. Олар магазинден чүгле чигир, макарон аймаан ап турарлар.

Хоорай чоогунуң чурттакчы суурларынга дузалал ажыл-агыйлары эки хөгжүлделигде, хоорайжыларга дыка дузалыын билир бис. Ынчаарга Черби Кызылдан шоолуг ырак эвес-даа болза, хем кежери берге болганындан, ооң чурттакчылары хоорайга боттарының бүдүргени продукциязын садыглаар аргазы чок. Мону Кызыл райпозунуң ажылдакчылары кичээнгейге ап, чурттакчыларның артыкшылдыг аъш-чемин хүлээп алырын ам-даа экижидери күзенчиг. Ылаңгыя эрткен чайын агаар-бойдус берге болганындан, картофельдиң дүжүдү чегей болганын билир бис. А Чербиниң чурттакчылары багай эвес дүжүттү алган. Чылыг-биле деңге олар картофелиниң артыкшылын хоорайжыларга садар ажылды организастаза эки.

Чербиде Окладниковтар, Сухановтар ышкаш дузалал ажыл-агыйын үлегерлиг тудуп турарлар долу. Чербижилерниң арга-дуржулгазы чер-черлерге тараары дыка-ла күзенчиг. Ол социал ужур-утказы ажыл дээрзин утпайн көрээлиңер.

Эдуард ДОНГАК.
(Бистиң тускай корр.).

Чөөн-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективинде мурнакчылар кымнарыл деп айтырар болза, шак септээр мастерлер Манчын-оол биле Наталья Сарыгларларны ыяап адаар. Аныяк өг-бүлениң кежигүннери боттарының ажылынга мергежээн, харыысалгалыг.

М. Сарыглар 1978 чылдан эгелеп ажылдаан. Шак септээр ажылга Натальяны ол өөреткен. «Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар улус-тур ийин» деп кады ажылдап турар эштери оларны баштактаныр. 1987 чылдың планын олар 105 хуу күүсеткеннер.

Борис КУЖУГЕТТИҢ фотозу.

АРГЫЖАРЫ ЭПТИГ АПААР

АРЖААН суурда чурттап турар болгаш район төвүнге кандыг-бир айтырыглыг бо-ла келир мен. Туран хоорай чылдан чылче каракка көзүлдүр-ле өзүп, сайзырап турар. Хоорайның амыдыралында сагышка четпес бир айтырыг бар. Автобус айтырыы. Хоорайның кудумчуларынга аргыжылга автобузун тургусса кандыг ирги деп санал киирикcеп турар мен. Кудумчу автобузун тургузуптар болза, кижилерниң аргыжарынга эптиг болуру чугаажок.

Районнуң суурларындан эмчилээр дээш келген кижилер автовокзалга дүшкеш, оон ыңай кылаштаар. Ол аразы ырак. Ылаңгыя бичии уруг эдерткен, назы-хары улгады берген кижилерге кыжын ол аразынга аргыжары берге.

Туран —хоорай болгай, ынчангаш адынга төлептиг кылдыр ооң кудумчуларынга аргыжар оода ийи-бир автобустан үндүрзе кандыгыл?

Дамба МОНГУШ.
Бии-Хем район.

ААЗААНЫН ҮШ ЧЫЛ...

Кызыл хоорайда ийи «Кадыкшыл» бөлүү бар. Чылдың чылыг үелеринде паркка, а кыжын —«Херел» спорт залынга сула шимчээшкиннер кылып, янзы-бүрү спортчу оюннарны ойнап турар бис. Спорт залынга ойнааны, кадыкшылын быжыглааны дээш ай санында кижи бүрүзү 3 рубль төлээр. Неделяның үш хүнүнде эртен, кежээ ийи бөлүк спорт залды доктаамал ажыглап турар, таарымчалыг.

Эртенги бөлүктү республиканың Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы Валентин Югай башкарып турар. Кежээкизин тренер башкы Виктор Волов удуртуп турар. Сула шимчээшкиннерниң нарын мергежилгелерин бөлүктерге өөредип, арыг агаарга шошкудуп, спортчу оюннарже хаара тудуп турар. Ритмиктиг гимнастиканы чылдың кандыг-даа үезинде кылып турар бис. Эрткен чайын В. Воловтуң удуртулгазы-биле чамдык эштер сугга эштип өөренип алган. «Кадыкшыл» бөлүүнге келгеннер бөдүүн-даа, нарын-даа мергежилгелерин кылып өөренип, хаага туттунуп, сөөк, чүстер, тыныш органнарынга профилактиктиг салдарлыг күш-дамыр мергежилгелерин кылып турар.

Кижилерниң кадыкшылын быжыглаары —буянныг херек. Республиканың Спорткүркомунуң ажылдакчылары спорт херекселдери-биле хандырар болгаш, сөзүн ээлевээннер. Спорт херекселдерин боттарывыс садып ап турар бис. «Херел» спорт залы чамдыкта хирлиг, агаарлаттынмайн, хоорзалардан дамдылаан суг шала кырында хөөлбектели берген чыткылаар. Назы-хар аайы-биле ийи бөлүктү тургузар, бөлүк бүрүзүн эмчиниң хайгааралынга ап, спорт херекселдери-биле чедиштир хандырар деп чугаа үнгенден бээр 3 чыл четкен. Бижиткен аалгаларны салып алгаш сула шимчээшкиннерни, ритмиктиг гимнастикаларны кылып турза, солун-даа, тарымчалыг-даа болгу дег. «Кадыкшыл» бөлүктеринче хөй кижилерни хаара тудары күзенчиг.

Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди бо четпестерни дарый чайладыр, кадыкшыл бөлүктеринче сагыш салыр боор деп идегеп турар бис.

Раиса ДОЛЗАТМАА.

КАНДЫГ ДЕП БОДААР СИЛЕР?

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозта бөлүк аныяк оолдарның хеп даараар кооператив тургузуп алганын, баштайгы продукциязын чонга садарга, ону дүргени-биле садып аппарганын сонуургадым. Ынчангаш аңаа үндезилээш, чамдык бодалдарны маңаа илередир бодадым. Чоннуң хандырылгазын улам экижидер херекке кооперативтерниң үлүү биче эвес болур ужурлуг. Шынары эки, таарымчалыг кылдыр даараттынган, өртек-үнези дыка улуг эвес хепти кым садып алыксавас боор. Ооң чижээн үстүнде чугаалааным кооперативтен көрүп болур-дур.

Бистиң районга кооперативтер чүге тургузуп болбазыл, ындыг арга бар. Эътке үндүрген база өлген-читкен малдарның кештериниң совхозтар складтарында чедир ажыглаттынмайн, аңаа, харын-даа үрелип чыткылаарын бо-ла көрүп болур. Белеткел конторазынга дужааттынып турар чамдык кештерни дузаттынмаан дээш, херип-ажаапганы багай, дырышкак-тыр дээш аңаа хүлээп албайн баар ийикпе, азы кудуку сорттуу кылдыр хүлээп алыр таварылгалар хөй. Ону белеткеп дужаап турар кижилерниң тускай эртемниглерниң харыысалгазының кошкаан ол көргүзүп турар.

Ынчангаш мен бодум хуумда солунга чүве бижип, арга-сүме кадып турар болганымда, совхоз удуртукчуларынга дараазында чүүлдү чугаалаксап турар мен. Ол чүл дээр болза, алгы-кештин чоп, ажыктыг ажыглаар сорулга-биле янзы-бүрү кылыгларны, хептерни оон кылза кандыгыл. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчип турар бо үеде ол черле артык эвес болур деп бодаар мен. Хол-биле тудуп киириптер болза, оон чоп чүве үнмес деп, чүгле боттуг ажыл херек-тир. Суурларда дааранып дээш черле кандыг шевер кижилерни чок дээр. Сүмележип, чугаалажып тургаш, ол ажылче оларны чүге хаара тудуп болбазыл. Ылаңгыя улуг назылыг кижилерниң арасында алгы-кештен чараш, эптиг хеп даараар кижилер бар болгай. Шак ындыг арга-биле куртка тоннарны, тыва тоннарны даараш, садып саарарының хемчеглерин алза кандыгыл? Ол ышкаш эр, херээжен улуска хураган кештеринден улуг-биче хемчээлдиг бөрттерни чоп даарап болбас деп.

Хадың чок эвес, балды, маска база оон-даа өске ажыл-агый херекселдер сыптарын, шанактарны, ыяш хүүректерни база кылып болгай. Чүгле ол эвес, кылып алза черле артык болбас өске-даа херекселдер бар. Кылып үндүрүп турар чүве болза, кижилер ону чыттырбас, алыр апаар деп бодаар мен. Чугаалаксаан чүүлдерим бо. Кандыг-даа ажылды эгелээри белен эвес деп чүве билдингир. Ынчалзажок бар аргаларны ажыглап, тудуп кирипсе, чоп чүве үнмес деп.

Намажаан КУУЛАР.
Ажылчын.
Өвүр район.

КЫМ МАНААРЫЛ?

Мөңгүн-Тайга районнуң төвү Мугур-Аксы суурдан бижип ор мен. Ийи чаш оолдуг бис. Өөм ишти башкы кижи. Чурттап орар оран-сававыс мырыңай бичии — сес дөрбелчин метр. Соңгалары хөлөге талазынче көрүнген болгаш хүн херели черле көрбес-тир бис. Бажың чавыс — агаар чедишпес.

Өөм ишти башкы кижи болганда, кичээл планы бижиир апаар. Бажыңда чаңгыс стол бар. Артык стол салыр чер чок. Ол-ла столга чемненир, хеп базар, кичээлге белеткенир мындыг бис. Кичээлдерге белеткенириңге башкы кижиге таарымчалыг байдал херек болгай. Чүгле оолдары удуп каарга, ол кичээлдеринге белеткенир аргалыг апаар. Чуртталга шөлүн улгаттырып бээрин чеже-даа катап дилээн бис. Харыысалгалыг даргалар тоовас боор-дур. Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизи, Мугур-Аксы школазы бистиң байдалывысты билир-даа болза, дуза катпааннар.

Кызыы, ышкам бажыңга чурттап келгенивистиң-не хараазы боор, оолдарым үргүлчү аарыыр. Үш чыл дургузунда оолдарым-биле Кызыл эмчизинге чыдып келдим. Кедерээн бронхит, пневмония, рахиттен аарып турдулар. Ам-даа оларның кадыы кошкак.

Бодумнуң база кадыым багай. Эмчиге бо-ла чыттырып эмнедир ужурга таваржыр мен. Ол үелерде өөм ишти оолдарым эдертип алгаш ажылдап турар. Садикте турар чер чок дээр. Мынчага дээр чедашкан бис. Районга чеже-даа катап барган бис. Сөөлгү айда садик ээлчээнде ада-иелерниң уругларының даңзызы читкен. Садиктерни харыылап орар инспекторнуң ажылының түңнели бо фактыдан көстүп турар ышкажыл. Дөрт чыл иштинде садик оочурлааш, ам кымга ынаныырыл, кымдан дуза дилээр бис?

Башкы кижиниң өг-бүлезинге чурттаар оран-саваны бээрин, ооң чуртталга шөлүн экижидерин мурнай шиитпирлээр деп чамдык чугула документилерде айтып кааным даргалар билбес эвес болгай. Райкүүском даргазының оралакчызы Кара-оол Биче-оолович Донгак чурттап орар бажыңыңарны хынаар бис дээш, комиссия-даа чорутпаан. Чуртталга шөлүн алгыдар улустуң ээлчээнде дөрт чыл туруп турар бис.

Бистиң районда бажың алырының ээлчээн барымдаалавас чорук илдең. Өске черлерден келген улус бир чыл ажылдаарга-ла, улуг бажыңны берип каар. Кадыы багай деп шынзылгалыг өг-бүле кежигүннерлиг башкы кижиге бажың-даа, садик-даа айтырыы та чүге берге чүвел?

Дачы ИРГИТ.

Бо чүүлдү өрүлгеже белеткеп турда, Мугур-Аксы суурда чурттап турар, бирги бөлүктүң инвалиди Чечек Одай-оол редакцияже телефоннап келген. Бажың дилеп, айтырыгны райкүүскомга-даа ол тургускан, бисче база бижээн турган. Ол талазы-биле хемчег алырын К. Б. Донгактан дилээн бис. Ч. Одай-оолга ол аазап турган хирезинде, хуваалда болу бээрге, ооң ады кирбейн барган. Ол дугайын биске база хомудап телефоннап келгени ол. Бо айтырыгны база кичээнгейге алыр херек.

Айтырыңар, харыылап берээли

ЧЭЭЛИНИ КАНЧААР АЛЫРЫЛ?

Бистиң Тээли суурда элээн хөй кижи чээли алгаш бажың тудуп ап турар. Бо эки эгелээшкин. Ону кым-даа деткиир. Бодум бичии бажыңда чурттап орар мен. Чээли алгаш, бажың тудары-биле 6000 рубль дилеп, билдиришкин киирдим. Ынчаар чээли алгаш, бажың тудуп турар эжимден сүме айтырарымга, «3000 рубль бээрин дилээримге, чүгле 1500 рубль берген. Ооң-биле улуг бажың тудуп алыры берге. Чүгле чүс кг хире цемент, 3 кубометр манза садып алдым. Ам кырынга каш малым садып тургаш, тудуг материалдары садып алыр мен» диди. Мээң ол кижи дег садар малым бар эвес. Ынчангаш хөңнүм баксырай берди. Чогум чээли алгаш бажың тудар күзелдиглер ам-даа бар. Чээлини кашты бээрил, ону канчаар алырыл! «Шын» солун дамчыштыр харыылап бээрин дилээдим.

Ким-оол ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

Бо айтырыгга харыы кылдыр Эрзинде ажаалга банкызының даргазы Я. Долумажаптың чүүлүн бөгүн парладывыс.

АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ ДУЗАЗЫ

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга чээли акшаны ажаалга банкызын дамчыштыр бээрин бо чылдан эгелээн. Чээлини кандыг сорулгалыг боттандырарыл? Бирээде, хууда бажың тударынга чээлини 20 муң рубль чедир бээр, төрүүр инек садып алырынга, кодан девискээрнге тудуглаар кылырынга; ийиде, дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга, бичии хемчээлдиг механизация дериг-херекселдерин садарынга, чуртталга бажыңын сүт болгаш газ хоолайлары тудуштуруп, септелге чорударынга; үште, дача бажыңнары болгаш ооң чаагайжыдылгазынга, ортумак болгаш дээди өөредилге черлерин дооскаш, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге ажылдап келген тускай эртемниг аныяктарга дериг-херексел садып алырынга.

Тудуг кылырынга алган чээлини ийи чыл дургузунда шиңгээдир хуусаалыг. Кодан девискээрниң тудуунга чээлиниң хуусаазы алды ай. Бо хуусаа иштинде чээлиге алган акшаны шиңгээткеш, тус черде комиссияга хүлээдир чуруумнуг. Инек садарынга чээли алган дижик. Садып алган инээн ийи ай иштинде кедээ Советке чизелеткен турар. Ону бодунуң кодаанынга тудар, сүдүн саап ижер. Кажан чээли алгаш, өскээр чоруур ужурга таварышканда, чээли алган албан черинге ыяап-ла дыңнадыр. Чээли алгаш, сорулгазындан өскээр чарыгдаан болза, ооң ялазы аар болгаш шуужу улуг.

Аныяк тускай эртемниглерге бээр чээли-биле холбаштыр, аныяк өг-бүлелерге бээр чээлини ажаалга банкызындан алыр бе деп айтырыглар тургустунуп турар. Ындыг чээлини ажаалга банкызы бербес. «Уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын көргүзер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың январьда үндүрген 235 дугаарлыг доктаалында мынча дээн: «Чаңгыс черге ийи чылдан эвээш эвес ажылдаан болгаш бодунуң ажылгырын бадыткап көргускен, уругларлыг, 30 хар иштинде назылыг өг-бүлеге өг-оранын экижидеринге азы мал-маган тударынга 1500 рубльдиң чээлизин сес чыл хуусаа иштинде хуу чокка эгидер кылдыр бээр».

Амгы бот-орулга-чарылга үезинде орулгалыг ажылдап турар бүдүрүлгелер бодунуң хөгжүлдезинде, тудуг-чуртталга фондуларында элбек хөреңгилиг болу бээр. Ындыг коллективтер уругларлыг аныяк өг-бүлелерге дузаламчы көргүзүп, чээли бээр болза улам таарымчалыг. Оон аңгыда, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың январьда үнген 27 дугаарлыг доктаалында колхоз, совхозтар девискээринге үр чылдарда ажылдап, чурттап келген башкылар, эмчилер, пенсионерлерге инек садып алган чээлизиниң 50 чедир хуузун колхоз, совхозтарның фондузундан дузаламчы кылдыр төлеп болурун база айыткан.

АЛЫРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭГИДЕРИНИҢ ЧУРУМУ

ССРЭ-ниң ажаалга банкызының баштаар чериниң даргазы А. С. Буркоевтуң «Шын» солунга бо чылдың январь 27-де үнген интервьюзунда мынчаар чугаалаан. Чижээлээрге, Тольятти хоорайда ажаалга банкызындан чээли алырда, чээли алыр акшазының 25 хуузу чээли алыкчызының ажаалга банкызында счёдунда бар турда чээлини бээрин айыткан. А ол бүгүнү бисте мынчаар кылып турар. Ажаалга банкызындан чээли алырының мурнунда, чээли алыкчызы кижи бодунуң ажылдап турар черинге билдириишкин киргеш, шалыңындан кезектеп азы шупту шалыңын ажаалга банкызынче шилчидип алгаш, бистен шалыңын алыр. Чээли бээрде чээли алыкчызының счёдунда акшазының хөй, эвээжи биске чугула эвес. Биске кол чугула чүве —чоннуң шалың акшазының ажаалга банкызын дамчыштыр чоруп турары таарымчалыг.

Профэвилелдерниң область чөвүлелиниң болгаш Тываның ажаалга банкызының эргелели эрткен чылдың декабрьда үндүрген доктаалында ажылчы чоннуң шалыңын ажаалга банкызын дамчыштыр шилчилге-биле төлээрин болгаш садыг база коммунал төлевирин ажаалга банкызын дамчыштыр ушта бижидилге-биле чорударын улам сайзыраңгайжыдарын айыткан. Бистиң районда шалыңындан кезектеп азы долузу-биле шилчиткеш, ажаалга банкызын дамчыштыр ап турар. Бажың хөлезиниң болгаш өске-даа төлевирин шилчиишге-биле кылып алган ажылчыннар, пенсионерлер хөй. Чээли алган улус бодунуң шалыңындан ай санында шилчидип турар тодаргай түңнү айыткан турар. Ынчангаш чээли алыкчызының өрези ооң киржилгези чокка төлеттинне бээр. Шалыңын ажаалга банкызын дамчыштыр шилчилге-биле ап турар кижи черле когаравас. Харын-даа чылда турар акшазындан 2 хуу орулганы алыр.

Бир эвес онаашкынныг счёт ажыдып алган болза аңаа киржир. Ол чылда ийи катап болур. Счёдунда турар акшазының 25-200 хуузун ойнап ап болур. Ону ажаалга банкызының ажылдакчылары тираж үнерге, ойнаашкын болган счёттарга санаашкынны киир бижип каар. Кижи боду база хынап болур. А-515 деп счёт 100 хуу ойнаан болза, дараазында муң бүрүзүнден ол-ла сан ойнааны ол. Чижээлээрге, А-1515, А-2515, А-3515 дээн хевирлиг. Ындыг ойнаашкындан чайлай берзе-даа, өг-бүле бюджединге ыяап-ла ажыктыг.

ЧЕК ДЕПТЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Бо чылдан эгелеп Россия Федерациязының иштинге санажылганың чек дептерин нептереткен. Чек дептерлерин ажаалга банкызында шыгжамырлыг улуска, оларның күсели-биле бижип бээр. Чек кижиниң хууда документизи болур. Ол дептер он ийи арынныг, ийи чыл хуусаалыг. Магазинге баргаш чекти долдургаш садыгжыга бергеш, алыксаан бараанын ап алыр. Идик даараткаш азы столоваага чемненгеш, ол-ла чек-биле санажып алыр. Самолёт биледи садып алыр апарган дижик, чоок-кавыда ажаалга банкызының салбырынга барган азы агентствога хереглээн акшаларның түңүн айыткаш, чек-биле акшаны орнаштырып ап болур. Садыглаарда бижип берипкен чек ажаалга банкызынга Агроүлетпүрбанк дамчыштыр чедип кээрге, чүгле ынчан акша салыкчыларының счёдундан ол чарыгдаан акшаны ушта бижиир.

Чек дептери чаа-ла амыдыралче кирип турар болгаш улус алырындан дадагалзаар. Бистиң акы-дуңма чурттарывыста ол эң-не чугула чүүл апарган. Ынчангаш бис бо чаа чүүлдү дидими-биле ажылывыска нептередип көрээли. Таварылга болуп, хереглээн бараанывысты садыгга киирипкен дижик. Бажың ырак, ажаалга банкызы дүъштеки чапсарда. Чек дептери биле паспортун ап чораан кижи ынчан ол садып алыксаан бараанын дораан садып алыр.

БИЧИИ УРУГЛАР АДЫНГА...

Чаа төрүттүнген уругдан эгелээш, 16 харга чедир уругларның адынга акша салырын бо чылдан эгелээн. Бир дугаар салыышкынны улуг кижи боду ажаалга банкызынга келгеш, счётту бичии кижиниң адынга ажыткаш, ажаалга дептерин бижидип алыр. Дараазында киирер акшазын бодунуң киржилгези чокка пенсия, пособие азы шалыңындан шилчилге чуруму-биле чорудуп болур. Бичии кижиниң адынга шыгжаан акшаны уруг 16 хар четпээнде, чүгле ону салган кижи чыл санында немешкен хуузу-биле кады уштуп алыр, азы өске ажаалга банкызынче шилчидип алыр эргелиг. Бичии кижиниң адынга салган акша эвээш дизе-ле 10 чыл иштинде, уруг 16 хар четкиже чедир шыгжагга турар ужурлуг. Бо чурумну сагаан таварылгада, бичии кижиниң счёдунга чыл санында 4 хуу орулга киир санаттынып турар.

СЕРТИФИКАТ ДЕП ЧҮЛ?

Ол дээрге ССРЭ-ниң ажаалга банкызының өртектиг саазыннары-дыр. Оларны 250—500—1000 рубль өртектиг кылдыр үндүрүп, ажаалга банкызының салбырларынга, филиалдарынга чонга садып, ол-ла өртээ-биле чоннуң эгиткен сертификадын дедир хүлээп ап турар. Сертификатты 10 чыл иштинде садып алгаш, шыгжааны дээш дөрт хуу орулганы ажаалга банкызы ооң эдилекчизинге бээр. Ажаалга банкызы чоннуң шыгжамырда акша-хөреңгизин база ол ышкаш кымның каш акшага сертификат садып алганын хоойлу ёзугаар чажыт тургузар, кадагалаар хүлээлгелиг.

Ямаа ДОЛУМАЖАП.
Эрзинде ажаалга банкызының даргазы.

КАНДЫГ ИРГИ?

МАЛЧЫННАР, бистер, ажыл, амыдыралывыстың аайы-биле совхоз төптеринден ырак коданнарда чурттап чоруур болгай бис. Чайгы үеде эки одарлыг черлер бодап, көжүп чоруур бис. Бо таварылгада биске эң-не кедилиг, таарымчалыг чүүл—өг. Ол ындыг-ла-дыр. Мындыг айтырыг бар. Ол дугайын бодап чоруур кижи мен. Бо-ла олчаан малчыннап-ла чоруур эвес бис. Кандыг-ла-бир чылдаган-биле мал ажылынга ажылдаар арга-шинээн кижи чидирип болгай, азы өйү келирге, пенсияже үнер апаар. Ынчан малды өске кижиге дужаап бээр. А демги эрги малчын суурже көжүп кирер апаар. Суурда чурттаар бажыңы чок кижи болза, бо таварылгада канчаарыл? Малчыннап чоруур кижи бүрүзү-ле ында белен бажыңныг болур эвес.

Малчыннап кирген аайы-биле амыдырал-чурттаалгазын өгге эгелээн аныяктар бистиң совхозта безин эвээш эвес. Алызында барып канчаарыл? Чуртталга шөлү алыр оочур кайда-даа улуг, бистиң совхозувуста демей-ле база ындыг. Ээлчег чок кижилерге бажың бербес деп чүве билдингир. Он-он беш чыл малчыннааш, суурже көжүп кирер байдалга таварышкаш, чурттаалга шөлү чок арткан таварылгалар бар, ону чамдык эш-өөрүнүн амыдыралындан көрүп болур.

Хөй чылдарда малчыннап ажылдаан улуска суурга чурттаалга шөлүн, байдалды көрүп тургаш, ээлчег чок берзе кандыгыл деп бодаар мен.

Виктор ОНДАР.
«Ээрбек» совхозта малчын.

Юридиктиг бүгү-нити өөредилге

Эрге-хоойлу хажыдыышкыннары болу бээр таварылгалар чер-черде бар. Оон кол чылдагааны юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң тургустунмааны-да. Бо талазы-биле өөредилге номнары, өөредилге пландары болгаш программалары, мергежилгелер, тайылбырлар, юридиктиг бодалга онннар, көргүзүг база техниктиг херекселдер чок болуп турар.

Ынчангаш «Шынның» арынынга бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн база чаа арга-биле ажылдаарынга белеткенип турар күш-ажылчы коллективтерниң кежигүннеринге дузаламчы кылдыр «Юридиктиг бүгү-нити өөредилге» булуңун ажыттывыс. Чаа булуңга состу административтиг органнарның ажылдакчыларынга бээр, хоойлу-дүрүм тайылбырларын чорудар, юридиктиг терминнерниң словарын ажыдар.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН, ХООЙЛУ, БИСТЕР

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев мынча деп демдеглээн: демократчыдыышка чорудуу бистиң шиитпирлеге хоойлу-дүрүмнүң сагыырының дугайында айтырыгны чиди-биле тургузуп турар. Эрге-хоойлуну херекке албас чоруктар дужаап чагырар аргаларның ажыглааттынып турганының байдалдарында дыка нептерээн турган. Төпте болгаш чер-черде бистиң бүгү кадрларывысты хаара тудуп турар чаңгыс аай комплекстиг нити күрүне ужур-дузалыг программа болур юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң организастаарының идеязы деткимчени алган.

Салдынган бо соругланы тайылбырлап бээрин ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. КРАВЦОВТАН СЭТА-ның корреспондентизи дилээн.

— Бо айтырыгның эргежок чугулазы болгаш ужур-дузазы билдингир. Хоойлуну билбес, ону барымдаалавас болза, ёзулуг демократияның байдалдарынга чурттаары болгаш ажылдаары, ооң чаа арга-хевирлерин дилеп, ону бүгү талалыг хөгжүдери болдунмас. Кижи бүрүзүнге хоойлу-дүрүмнер билиглери чугула херек болуп турарын чуртта экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазы, төп, республика база чер-чер органнарында эде тургустунуушкун боттуу-биле көргүскен. Канчаар-даа, удуртукчуларга болгаш специалистерге, албан-дужаалдыг кижилерге, күрүне аппаратының ажылдакчыларынга ол билиглер чүнүң-даа мурнунда эргежок чугула.

Ажыл-агый удуртукчуларының хоойлу-дүрүм культуразының чавызы, эрге-хуулэлгелерин херекке албазы, юридиктиг билиглер-биле чепсегленмээни эргелеп башкарылганың болгаш күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнүң чогумчалыг чорудуунга хөй санныг хажыдыышкыннарның чылдагааны болуп турар. Күрүне органнарының, хөй-нити организацияларының, албан черлериниң хоойлуну барымдаалавайн барган чорудулгаларынга 248 муң хире удур хемчеглерни болгаш бижиглелдерни прокуратура органнары 1987 чылда чоруткан. Ооң иштинде заилел болгаш республика органнары 161 хажыдыышкынны болдурганын илередип тыпкан. Область болгаш крайкүүскоммары, эргелеп башкарылганың хоорай болгаш район органнары, кедээ болгаш суур Советтериниң күүскоммары хоойлуну сагывайн хөй хажыдыышкыннарны кылып турар. Ажылдан шын эвес үндүрүлгениниң дугайында хамаатыларның киирген билдиришкиннериниң барык чартык кезиин улус судтары боттуг кылдыр хандырып турар. Эрги ажылынга катап тургускан кижилерге чыл санында-ла каш миллион рубльди күрүне карманындан үндүрүп турар. Ол дээрге юридиктиг билиглер-биле чепсегленмээн удуртукчуларның күрүнеге чедирип турар каражазы-дыр.

Юридиктиг бүгү-нити өөредилге чүгле удуртукчуларга эвес, кижи бүрүзүнге эргежок чугула. Ажылчы чоннуң амыдыралының чаагай чоруунуң өзүп турары бо айтырыг-биле тудуш харылзаалыг. Чуртталга-кооператив база хууда тудугнуң калбарганы, коллективтиг сад ажылының хөгжүлдези, дачаларны, гаражтарны болгаш автомобильдерни хууда ажыглаары, өнчү-хөреңгини садары, белекке бээри, солчуру эрге-хоойлуну эки билирин негеп турар. Чүге дээрге нитилел харылзаалары хоойлу-дүрүмнү демчыштыр болуп турар болгай.

Свердловск областа юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң дуржулгазын көрээли. Эрге-хоойлунуң бүгү-нити өөредилгезиниң негелдезинге дүүштүр областа чурттакчы чоннуң бүгү категорияларының профессионал мергежилин, назы-харын болгаш социал өске-даа талаларын барымдаалап, планга үр үениң дургузунда чорудар ажылга үндезилеп, юридиктиг бүгү-нити өөредилгени тургускан. Ылаңгыя ажыл-агый удуртукчуларының, күрүне аппаратының ажылдакчыларының, партия, профэвилел, комсомол активиниң, улус депутаттарының болгаш хөй-нитиниң эрге-хоойлуну билир талазы-биле белеткелин бедидеринче онза кичээнгейни салып турар. Юридиктиг бүгү-нити өөредилгени чорудуп турар үеде бижиг сагыылга-чурум болгаш организастыг чорук социалистиг хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум дээш демиселге чоннуң идепкейин көдүрер сорулганы салган. Юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң айтырыгларын шиитпирлээрин организастаарынга массалыг информацияның чепсектериниң аргаларын ажыктыг ажыглаарын көрген: парлалганың, радионуң, телевидениениң, күрүне органнарының болгаш хөй-нити организацияларының ажыл-чорудулгазын дүүштүрерин күштелдирер, юридиктиг бүгү-нити өөредилге талазы-биле дүүштүрүлге-методиктиг чөвүлелдериниң ужур-дузазын бедидер.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарының, профэвилел, комсомол комитеттериниң болгаш эрге-хоойлу камгалалының органнарының дорт киржилгези-биле партия комитеттери юридиктиг бүгү-нити өөредилгени удуртуп турар. СЭКП обкомунуң чанында дүүштүрүлге-методиктиг чөвүлел юридиктиг бүгү-нити өөредилгени башкарып турар.

Свердловск областың хоорайларынга болгаш районнарынга өөредилге чылы дооступ билек, түңнел конференцияларны, беседалажыышкыннарны эрттирер, чамдык черлерге зачёттарны хүлээп алыры көрдүнген. Марий АССР-де, чижээ, партия обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профоблчөвүлелдиң шиитпирин ёзугаар удуртукчу кадрларның, совет болгаш профэвилел ажылдакчыларының хоойлу-дүрүм талазы-биле тускай аттестациязын ийи чылда бир катап доктаамал эрттирип турар.

Маңаа миннири чугула, күрүне ужур-дузалыг улуг бо ажыл нитизи-биле алыс-ла оюк-делик, чуртта нитизи-биле алырга, план-даа, акшаланыышкын-даа чок. Программа, өөредилге номнары, өөредилгениң техниктиг херекселдери чок болуп турар. Юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң башкыларының методиктиг өөредилгези чедир тургустунмаан, оларның күш-ажылының төлевириниң айтырыглары шиитпирлеттинмээн. Ынчангаш шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар—мурнувуста.

АМ-ДАА МАНАП ТУРАР БИС

Эде тургустунуушкунну ханыладырынга, күрүнениң болгаш тус-тус кижилерниң эрге-ажыктарын камгалаарынга бирги ээлчегде хоойлу-дүрүмнү билири, ону барымдаалап тургаш, ажыл-херектерни чорудары негеттинип турар.

Ылаңгыя чер-черде улус судтарының калбак активи юридиктиг бүгү-нити өөредилгени эртери күзенчиг. Бир эвес олар хоойлу-дүрүмнерни билбес болза, улус судунуң ажылының деңнелин чогуур байдалга тудуп шыдавас. Бо таварылгада чүгле ат чалап, административтиг органнарның төлээлериниң белеткеп кааны шиитпирлер-биле чүгле чөпшээрежир байдалга таваржыр.

Районнуң улус судунуң ажылдакчылары ону эдер, боттарының активиниң юридиктиг өөредилгезин чорудуп эгелээри-биле район семинарын чоокта чаа эрттирген. Ооң ажылын улус судьязы Д. О. Оюн-Бартан башкарып эрттирген.

Кем-херек үүлгедир чорукта кандыг чылдагаан-биле болуп турарын, албан-дужаалдыг кижилерниң талазындан хамаатыларның эрге-ажыын кызагдалга чедире бээр таварылгаларны аңаа өөренип көрген. Шиитпирлээр, кичээнгейге алыр ужурлуг айтырыглар район төвүнде, кедээ суурларда, күш-ажылчы коллективтерде эвээш эвес. Оон чижээнге даянып алгаш, юридиктиг билиглерни өөрениринин аргазын бо удаада шенээни ажыктыг болган. Ылаңгыя маңаа чижек кылдыр «Назы четпестер болгаш хоойлу-дүрүм» деп аас журналын «Чодураа» совхозтуң амыдыралында болуп турар чижектерни ажыглап тургаш эрттирген.

Аас журналынга чүгле улус судунуң активи эвес, суурнуң чурттакчы чону идепкейлиг киришкен. Ол сөөлзүредир айтырыглар болгаш харыыларже шилчээн. Ынчангаш семинар ёзулуг юридиктиг бүгү-нити өөредилгениң эгези болу берген. Юридиктиг литератураның делгелгезин база организастаан.

Моон соңгаар дараазында чүүлдерни чорударын планнап турар. Улус судунуң хөй-нити активиниң район семинарын квартал санында эрттирер. Аңаа өөренип көөр айтырыгларны тус чериниң амыдыралының чижектери-биле сырый холбаар, өөредилгениң солун арга-хевирлерин дилеп тывар. Улус төлээлериниң отчёттарын соңгукчуларның мурнунга бээрин практикалаар.

Семинарга билип алган чүүлдеривисти хөй-нити ажылынга ажыглаар бис. Солун, ажыктыг семинарларны ам-даа манап турар бис.

Клара ЧИҢМИТ.
Улус төлээзи.

ТӨЛЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Мөчээн кижиниң адының кырында арткан чээлиин төлээриниң чурумунуң дугайында айтырыгны Кызыл хоорайның чурттакчызы Т. Ч. Анчымаа «Шын» солунну дамчыштыр харыылап бээрин дилээн. Бо талазы-биле тайылбырны бисте Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы Б. СВЕРДЮКОВ берген.

— Чээлиге барааннар алганда, садып алыкчы саналгааны садыглажып турар организациязы-биле чорудар. Бир эвес ол кижи өлген таварылгада салгал дамчыштыр шилчээн өнчү-хөреңгиниң херек кырында өртээн барымдаалап өрени төлээрин РСФСР-ниң негелде дүрүмүнүң 553-кү чүүлүнде көрген. Чээлиге алган барааннарнын арткан өртээн садыглажып турар организация калган кижиниң салгал дамчыыр өнчү-хөреңгизин ажытканының хүнүнден бээр алды айларның дургузунда нотариалдыг контора, чок болза суд дамчыштыр салгакчыдан негээр эргелиг.

Бир эвес салгал дамчыыр өнчү-хөреңгини ажытканының сөөлүнде алды айлар эрткенде негелде чорутпас болза, ол албан чериниң ооң сөөлүнде негелде кылыр эргези күш чок болу бээр.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Очаа Канчыыровна Доңгак «Хемчик» совхозта ам 25 чыл дургузунда трактористеп келген. Ол Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору. Чүгле бодунуң ажылынга кызымак эвес харын аныяктарны мергежилинге өөредир дээш оралдажып чоруур. Хоочун механизаторнуң өөреникчизи Адира Хомушку ортумак школаны доосааш ам трактористеп турар. Ол ВЛКСМ обкомунуң кежигүнү, республиканың аныяк механизаторларының чарыжының тиилекчизи. Ол дээрге аныяк кыстың дагдыныкчызын салгааның бадыткалы-дыр.

Бодунуң совхозунда шак ындыг шалыпчы аныяк кыс механизатор тыптып келгенинге Очаа Канчыыровна чоргаарланыр. Ынчаа чыл дургузунда ооң ажылдап келгени аныяктарга үлегер болуп турары ол-дур.

Хоочун механизатор, төлептиг ие. Ол хөй-нитиниң ажылынга база кызымак. Херээженнер чөвүлелиниң, профкомнуң кежигүнү. Даалгазын күүсетпейн барган таварылга турбаан. Хүн нормазын үргүлчү-ле 110-125, харын оон-даа хөй хуу кылдыр күүседип келген.

Удавас часкы тарылга эгелээр. Ону О. Доңгак четтикпейн манап турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

КОМСОМОЛДУҢ КҮЖҮ—ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГАДА

Өзүп орар салгакчыларны кижизиндерин улам экижидерин партия эң чугула херээ кылдыр санап турар. Ол дээрге бистиң Төрээн чуртувустуң келир үезин идегелдиг хандыраарының айтырыы дээрзин барымдаалап көрүп келгени-дир.

Ынчангаш «Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер болгаш аныяктарның коммунистиг кижизиндилгезинге ооң ролюн бедидер дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди хүлээп алган.

Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер база аныяктарның коммунистиг кижизиндилгезин, ооң ролюн бедидер дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң пленумунга чугаалашкаш, ажылды экижидерниң хемчеглерин айыткан доктаалды хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандырар дээш партия райкому, партия комитеттери, партия эге организациялары ажылдап келген. Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер сорулга-биле СЭКП райкому 1987 чылдың сентябрь айда VIII пленумунга «Барлык» совхозтуң парткомунуң СЭКП Төп Комитединиң «Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер болгаш аныяктарның коммунистиг кижизиндилгезинге ооң ролюн бедидер дугайында» доктаалды канчаар күүседип турарының дугайында совхозтуң партком секретары К. С. Монгуштуң информациязын чугаалажып көрген. Эрткен чылдың август айның бюрозунга ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң түңнелдерин чугаалашкаш, ооң сорулгаларынга дүүштүр чорудар хемчеглерниң планын ажылдап кылгаш, бадыладывыс.

Амгы үеде районнуң комсомол организациязында 35 харияның 3748 комсомолчу оолдар, кыстары бактаап турар. Комсомол эге организацияларының секретарьларының 77,7 хуузу дээди болгаш ортумак тускай эртемниглер, оларның 70 ажыг хуузу аныяк уруглар. Комсомол эге организацияларының секретарынга партийжи өзек 1986 чылдың деңнелинде 2,7 хуу, цех организацияларынга 1,5 хуу өскен. Амгы үеде комсомол эге организацияларының секретарьларының 24 хуузу коммунистер боор турар.

Комсомол партияның шынчы дузалакчызы болгаш курлавыры. Төлептиг, идепкейлиг, инициативалыг оолдар, кыстарны партияның хүрээлеңинге киирерин чер-черлерде партия организациялары кичээнгейни салып турар. Эрткен чылдың дургузунда СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга болгаш кежигүнүнге 19 аныяктар кирген. Оларның аразында «Хемчик» совхозтуң механизатору Адира Хомушку, «Барлык» совхозтуң хойжузу Юрий Хомушку, «Шекпээр» совхозтуң чолаачызы Алексей Ооржак, «Хемчик» совхозтуң саанчызы Айлаңмаа Саая болгаш өскелер-даа бар.

Партия организациялары районнуң мурнунда салдынган ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринче комсомолчуларны болгаш аныяктарны калбаа-биле киириштирип турар. Материалдыг бүдүрүлгеде 2 муң ажыг аныяк кижилер, 24 комсомолчу-аныяктар коллективтери хаара туттунган. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын 16 комсомолчу-аныяктар коллективи, 200 ажыг аныяк ажылчын социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткеннер. 1988 чылдың эгезинден бээр чарыштың мурнуку одуруунда Бижиктиг-Хая, Сут-Кажаа суг-бараан фермаларының, Кызыл-Мажалыгта универмагтың, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаа фабриказының бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң № 2, № 4 ээлчеглериниң, № 471 кежүп чоруур механизастаттынган колоннаның, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң комсомолчу-аныяктар коллективтери планныг даалгаларын ажыр күүседип турарлар.

Мал ажылын хөгжүдеринге аныяктарның киирип турар салыышкыны эвээш эвес. Эрткен чылын мал ажылынга доктаамал ажылдаары-биле 32 аныяктарны комсомолчу путёвка-биле чоруткан. Кыштың эрткен айларында малдың массалыг оолдаашкынының үезинде 136 аныяк сакманчылар ажылдаан. Партия райкомунуң аппарадының харыысалгалыг ажылдакчыларының удуртулгазы-биле кедээде комсомол комитеттериниң кежигүннери кышкы үеде, ылаңгыя улуг күштүг шуурган үезинде коданнарны эргип, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын, чаш малдың ажаалда-хайгааралын экижидер, мал чеминиң камналгазын, продукцияның шынарын хынаар рейдилерни фермаларга, хойжу коданнарга организастап келгеннер.

Республиканың аар үлетпүрүнүң баштайгызы —В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинадында 800 ажыг аныяктар ажылдап турар. Олар юбилейлиг чылдың планныг онаалдазын Улуг Октябрьның 70 чылының бүдүүзүнде күүсеткен. Социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бедик көргүзүглерни дээш Ак-Довурак хоорайны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаан. 1987 чылдың планнарын күүседиринге бирги черни алганы дээш ССРЭ-ниң Түдүг материалдар министерствозунуң, ол адырның профэвилел ТК-зының шилчиир Кызыл тугун комбинатка тывыскан. Ында аныяктарның киирген салыышкыны аажок улуг.

Ак-Довурак хоорайның комсомол комитеди (секретары Т. Бас) эки чүүлдерниң эгелекчизи болуп, аныяктарның культурлуг дыштанылгазын, күш-культура болгаш спорт ажылдарынга киржилгезин идепкейжидип, күш-ажылдың сагыылга-чурумун экижидер, шынарлыг продукцияны бүдүрер хемчеглерни доктаамал ап турар.

Партия райкомунуң комсомолга партийжи удуртулганы экижидер дээш чорудуп турар ажылын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге болгаш эде тургузуушкуннуң негелделеринге дүүштүр анализтеп көөрге ам-даа четпестер эвээш эвес. Аныяктарның хостуг үезин ажыктыг организастаарынче кичээнгей ам-даа кошкак. Культура бажыңнары, клубтар, стадионнар, спорт шөлдери, библиотекалар аныяктарның культурлуг дыштанылгазын долузу-биле организастап шыдавайн турар. Аңаа комсомол комитеттериниң деткимчези, киржилгези шоолуг чок. Чамдык коллективтер удуртукчулары, ында партия эге организацияларының секретарьлары комсомол организацияларынга даянмайн, деткимче көргүспейн турарын айытса чогуур. Маңаа хлеб, сүт заводтарының директорлары Владимир Тян, Хаджимурат Ногеров, эът комбинадының, районнуң херетлекчилер ниитилелиниң, туберкулёзка удур диспансериниң партия эге организацияларының секретарьлары Людмила Чамырыкпай, Екатерина Шойнуу, Серенмаа Кызыл-оол болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Районнуң 4 совхозунда ВЛКСМ комитеттериниң секретарьлары хостаткан, акша-шалыңны ап турза-даа, арга-дуржулгазы эвээш. Оларга парткомнарның талазындан деткимчени көргүзери, бир демниг ажылдаары негеттинип турар.

Комсомолга партийжи удуртулганы экижидер дээш партия райкому моон соңгаар тодаргай хемчеглерни алыр. ВЛКСМ обкому, ооң кылдыстери комсомол организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидеринге, ажыл-чорудулгазының стилин болгаш арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдарынга практиктиг дуза чедирер дээш ап чорудуп турар хемчеглери эде тургустунуушкунуң негелделеринге четпейн турар. ВЛКСМ райкому, ооң бирги секретары С. В. Бовкуштуң ажылының стилинде четпестерни, ооң шуушаңын партия райкомунуң пленумунга чөптүг-биле шүгүмчүлээн.

Байыр-оол НУРЗАТ.
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары.

СТУДЕНТ БОЛУР ДИЗЕ

Дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының чаа чурумнары доктааттынган

1. ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринге ортумак эртемниг ССРЭ хамаатыларын, ССРЭ-де чурттап турар даштыкы хамаатыларны хүлээп алыр: хүндүскү өөредилгеге 35 харга чедир хамаатыларны, бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренири-биле — назы-хар барымдаалавас (уран чүүл талазы-биле мергежилдерге харназы кызыгаарын өөредилге чери боду доктаадыр).

2. Өөредилгениң аңгы-аңгы хевирлери база тус-тус мергежилдер аайы-биле немелде негелделер база доктааттынган:

2. 1. Хүндүскү өөредилгеге: эмчилер белеткээр мергежилдерге бичии азы ортумак эмчи ажылдакчызынга ийи чылдан эвээш эвес ажылдаанныг (кирериниң үезинде ажылдаарын уламчылап турарларга стажты өөредилге чылының эгезинге чедир санаар); эмчи училищелериниң доозукчуларын; сөөлгү үш чылда курлавырже халашкан шериг албанныгларны; медицина база фармация дээди өөредилге черлериниң, ол ышкаш медицина угланыышкынныг эртем-шинчилел институттарының өөредилге-дузалал ажылчыннарын; медицина угланыышкынныг өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга өөредилгениң бүрүн курузун дооскан болгаш «аарыг улус ажаар бичии эмчи сестразы» деп мергежилди чедип алган ортумак школа доозукчуларын;

ортумак өөредилге черлеринге, школа назыны четпээн база өске-даа өөредилге болгаш кижизиндилге албан черлеринге ажылдаар башкылар, кижизиндикчилер белеткээр мергежилдерге педагогика институттарынга болгаш университеттерге уруглар-биле ажылдаарынга сонуургалдыгларны школаларның, ортумак профтехучилищелериниң, тускай ортумак өөредилге черлериниң, улус өөредилге органнарының, күш-ажылчы коллективтериниң комсомолдуң район, хоорай комитеттериниң сүмелээнин ёзугаар хүлээп алыр, ол ышкаш сөөлгү үш чылда курлавырже халашкан шериг албанныгларны база хүлээп алыр.

Тайылбыр: Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары планның 30 хуузунга үстүнде айыттынган медицина мергежилдеринге практиктиг ажыл стажы чок кижилерни, ортумак школа доозукчуларын хүлээп ап болур эргелиг.

2. 2. Өөредилгениң хевири хамаарылга чокка:

«Профессионал өөредилге болгаш техниктиг эртемнер» деп мергежилге белеткелиниң талазы-биле ажылчын профессиялыг, разряд тывыскан квалификациялыг кижилерни хүлээп алыр.

2. 3. Ажылдавышаан өөрениринге «Математика», «Философия», «Эртемниг коммунизм», «Политиктиг экономия», «СЭКП төөгүзү», «Төөгү», «Правоведение», «Литература ажылы», «Орус дыл болгаш литература», «Орус дыл болгаш литература национал школага», «Даштыкы дылдар болгаш литература», «Филология», «Музыка», «Черчение болгаш чурулга уран чүүлү», «Театроведение», «Музыковедение», «Киноведение», «Искусствоведение» деп мергежилдерден аңгыда шилип алган мергежилиниң аайы-биле ажылдап турарларны хүлээп алыр, үстүнде санаанывыс мергежилдерге ажылының үг-шии хамаарылга чокка хүлээп алыр.

3. Дээди өөредилге черинче өөренип кирер дугайында билдиришкининге ортумак эртемниң дугайында документизин (бодун), сөөлгү ажылдап, өөренип турган черинден характеристиканы, (рекомендацияны), № 086-у маыктың эмчи шынзылгазын, күш-ажыл дептеринден ушта бижилгени (ажыл стажтыглар), 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чуруку кожар, паспортун база шериг хүлээлгезинге хамаарышкан документизин база эккээр.

Бот-өөредилге-биле өөренирлер (уран чүүл талазы-биле дээди өөредилге черлеринден аңгыда) шилип алган мергежилиниң аайы-биле чурттап турар чериниң чоогунда дээди өөредилге черинче билдиришкинни киирер.

4. Өөредилгениң хүндүскү хевиринге билдиришкиннерни июнь 25-тен июль 15-ке чедир хүлээп алыр, экзаменнер июль 16-да эгелээр. Институтка киир санаары август 5-ке чедир.

Уран чүүл талазы-биле мергежилдерге, ол ышкаш ажылдавышаан өөренирлерге хүлээп алыр экзаменнер хуусаазын өөредилге чери боду тодарадыр.

5. Өөредилге черинче киир санаарда, кирериниң экзаменнеринге алган демдектерин ёзугаар балл санап хүлээп алыр.

Кирериниң экзаменнеринге эки демдектерлиг болган, курлавырже үнген шериг албанныглар база чазактың доктааттынган чиигелделерин ажыглап турарлар, өскүс уруглар база ада-иезиниң хайгааралы чок арткаңнарны конкурс чокка хүлээп алыр.

Белеткел салбырларының доозукчулары дээди өөредилге черинче кирериниң экзаменнерин дужаавайн кирер.

6. Кирериниң 3-5 экзаменин дээди өөредилге чери доктаадып тургузар, оларның бирээзи — орус дылга (дээди өөредилге чериниң турар девискээриниң национал дылынга) база литератураға. Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары экзаменнериң чамдыызын профиль аайы-биле (конкурс аайы-биле) кылып болур, ынчангаш чүгле бо экзаменнерге алган баллдарын барымдаалап киирип ап болур. Ол экзаменнерни бижимел-биле чорудар.

7. Ортумак школаны алдын (мөңгүн) медаль-биле дооскаңнар, тускай ортумак өөредилге черин азы профтехучилищени кончуг эки диплом-биле дооскаңнар хүлээп алыр комиссияның доктаатканын ёзугаар чаңгыс экзамен дужаар. «Беш» демдек алган таварылгада, олар арткан экзаменнерни дужаавас. «Үш» азы «дөрт» демдек алыр болза, шупту экзаменнерни дужаарлар.

Онза ховар мергежилдерге четчелээшкин кылып тура, дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары экзаменнерни беседалажыышкын-биле солуп болур.

Ортумак өөредилге баазазынга профессионал-техниктиг училищени кончуг эки диплом-биле дооскаңнар чедип алган профессиязының аайы-биле мергежил шилип алган болза, беседалажыышкын-биле кызыгаарланып болур.

8. Кирериниң бүгү экзаменнери (уран чүүл болгаш күш-дамыр кижизиндилгезиниң дээди өөредилге черлеринге мергежилиниң аайы-биле экзаменден аңгыда) нити билииниң ортумак школазының өөредилге программаларынга дүүштүр тургускан программалар ёзугаар эртер.

9. Чурттуң бүгү дээди өөредилге черлеринге кирип турарлар экзаменнерни орус дылга азы дээди өөредилге чериниң хамааржып турары республиказының дылынга дужаап болур.

10. Расписаниеде айыткан хуусаада экзаменге келбээн база багай демдек алганнар дараазында экзаменнерни дужаар эргези чок.

11. Ажылдавышаан бот-өөредилге-биле өөренирлерни киир санаарда, баштай шилип алган мергежилиниң аайы-биле бир чылдан эвээш эвес ажылдап турарларны, сөөлгү үш чылда курлавырже үнген шериг албанныгларны, төрелдешкек мергежил аайы-биле кирип турар тускай ортумак болгаш профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң доозукчуларын конкурска киириштирер. Оларның аразынга конкурс чок болганда, арткан олуттарже өскелерни база киириштирер.

Тайылбыр: Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары беседалажыышкын эрттиргеш, кирериниң экзаменнерин чорутпайн хүлээп ап болур. Аңаа бир чылдан эвээш эвес хуусаада ол мергежил аайы-биле ажыл стажтыглар болгаш шилип алган мергежил аайы-биле ортумак болгаш тускай ортумак эртемниглер хамааржыр.

12. Конкурс баллы деңнейлежи берген таварылгада, сөөлгү үш чылда халашкан шериг албанныгларны, шилип алган мергежилинге онзагай сонуургалдыын илереткеннерни, ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыгларны бирги ээлчегде хүлээп алыр.

13. Кедээде чурттап турарларга болгаш кедээниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге хамаарышкан мергежилдер шилип алганнарга тускай хүлээп алыышкыннар 1988—1990 чылдарда хевээр артар (кедээ ажыл-агый, ыяш ажыл-агыйы, медицина, педагогика дээш өске-даа мергежилдер).

14. Моон адаанда айыттынган категорияның кижилери кирериниң экзаменнерин чедиишкинниг дужааган-даа болза, конкурс ёзугаар хүндүскү өөредилгеже эртпээн таварылгада дээди өөредилге черлериниң белеткел салбырларынче бирги ээлчегде киир санадыр эргелиг:

— бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлериниң кереэ үндезининге тускай белеткээри-биле чоруткан улузу;

— сөөлгү үш чылда халашкан шериг албанныглар;

— эмчи күш-ажыл хынаалда комиссияларының түңнелин ёзугаар дээди өөредилге черинге өөренири шаптык болбас болгаш кичээлдеп чоруп болур I база II бөлүктүң инвалидтери.

15. Дээди өөредилге черинге хүлээп алыышкын-биле холбашкан бүгү айтырыгларны хүлээп алыр комиссиялар шиитпирлээр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУХАРЕСТ.** «Конфекс», «Ростарт» болгаш «Ромарта» маркалыг румын белен хептиң делегейниң 50 ажыг чурттарынче үндүр садып турар. Ону Бухарестиде, Сибиуда, Бакэуда болгаш Румынияның өске-даа хоорайларында даштыкы садыг бүдүрүлгелери үндүрүп турар. Хевеңден, дуктем, торгудан, хендирден кылган кылыглары Совет Эвилелинде улуг күзелдиг-биле садып ап турар.

Даштыкыже белен румын хепти садып саарарынга Бухарестиде шинчилел болгаш хеп төлевилээриниң төвү дузалап турар. Ол чогаадыкчы коллективтерни таарыштыр тургузуп, чурттуң бүгү даарарылга фабрикаларынче боттарының төлээлекчилерин чорудуп, чаа модельдерни ажылдап кылырынга дузалап турар. Даараныыга бүдүрүлгелерни чыл санында-ла бүдүрүлгениң барык-ла чус хуу чаартылгазын боттандырып чорудуп турар. Чүгле чагаажыларның кандыг-бир күзели-биле «эрги» модельди бүдүрүп турар. «Конфекс» маркалыг кылыглары даштыкыже үндүр садары сөөлгү чылдарда үш катап өскен болгаш ам-даа өзүп турар.

◆ **БУДАПЕШТ.** Социалистиг чурттарның чогаалчылар эвилелдериниң төлээлекчилериниң ужуражыышкыны аңаа доозулган. Ужуражыышкынга Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, ГДР-ниң, Кубаның, Моолдуң, Польшаның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның чогаалчылар организацияларының төлээлекчилери киришкен.

Ужуражыышкынга социалистиг чурттарның чогаалчылар эвилелдериниң удуртукчуларының ээлчегниг чөвүлел хуралын 1988 чылдың ноябрь 21-25-те Будапештиге чыырын шиитпирлээн.

(СЭТА).

КАБИНЕТ ЧААРТЫНГАН

ДАККА. (СЭТА). Бангладеш Улус Республиканың президентизи Хоссейн Мохаммед Эршад министрлер чөвүлелиниң чаа составын чарлаан. Март 3-те болган парламент соңгулдаларынга президентиниң удурткан чуртту баштап турар Национал партия бадылаашкынның хөй кезиин алган. Соңгулдалар соонда президент чурттуң чаа чазагының кежигүннерин четчелээн.

Бангладештиң телевидениезиниң дамчытканындан алырга, чурттуң премьер-министри Моудуд Ахмед болган. Ол ооң мурнунда чазак даргазының оралакчызы турган. Иштики херектер министринге премьер-министрниң оралакчызы Абдул Матин томуйлаткан. Даштыкы херектер министринге Хумаюн Рашид Чоудхури хевээр арткан. Камгалал министриниң эрге-дужаалын президент бодунга алган.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). «Регионалдыг чөрүлдээлерни шиитпирлээринге хөй-нитиниң ролю» деп делегей конференциязы афган найысылалда ажыттынган. Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының (ОСНАА-ның) болгаш Афганистанның тайбың эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш найырал организациязының эгелекчи саналы-биле чорудуп турар ол конференцияга барык 50 чурттарның делегей болгаш регионалдыг шимчээшкиннерниң төлээлекчилери планетаның янзы-бүрү черлеринде регионалдыг мөзилдежиишкиннерни соксадыр оруктү тывар талазы-биле амгы үеде делегейниң эң чугула чидиг айтырыгларының бирээзин чугаалажып көөрлер.

Шуулганны ажыдып турда Афганистан Республиканың премьер-министри Султан Али Кештманд чүве чугаалаан. Боттарының эрге-ажыктарынга айыылды билип каан санында-ла империализмниң болгаш реакцияның күштери дайынны кыпсып үндүрүп турарын төөгүнүң кичээндириглери өөредип турар. Ындыг чөптүг эвес дайын бистиң черивисте ам тос чыл уламчылап турар.

Национал эптежилгеже стратегиг угланыышкынны чарлааш, ону чедип алырынче бис ак сеткилдиг-биле чүткүп, боттарывыстың бүгү күженишкиннеривисти улустуң хайыралыг күзелдерин боттандырып чорударынче угландырып турар бис. Национал эптежилге политиказының үндезининде политиктиг чаа угаан-бодаашкын туруп турар.

ОСНАА-ның президентизиниң хүлээлгезин күүседип турар Мурад Галеб конференцияга чүве чугаалааш, национал эптежилгеже Афганистанда чорудуп турар угланыышкынның улуг ужур-дузазын болгаш регионалдыг мөзилдежиишкиннерни политиктиг таарыштыр шиитпирлээриниң чугулазын демдеглээн. Сөөлгү үеде делегейниң хөй-нитизи ол угланыышкында тодаргай өскерлиишкиннерниң херечизи болуп турар. Ынчалза-даа империализмниң күштери ол чорудулгага шаптыктаарын оралдажып турар. Ооң чижээ Афганистанда, Чоокку Чөөн чүкте, Мурнуу Африкада бар.

Хуралга Индияның, ССРЭ-ниң, АКШ-тың, Танзанияның, Сирияның, Никарагуаның, Палестинаны хостаарының организациязының төлээлекчилери санал бергеннер.

Ада-иеге, өөренирин күзээннерге

ЧАА БӨЛҮК АЖЫТТЫНАР

Бо чылдан эгелээш «Физика болгаш информатика» деп тускай эртемниг башкыларны белеткеп үндүрер ийи бөлүктү (50 кижи) хүлээп алырын Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика салбырынга дааскан. Ооң мурнунда «Математика болгаш физика» деп тускай мергежилге дөрт бөлүктү хүлээп ап турган болгай.

Хөй черге ол хире харыысалгалыг шиитпирни хүлээп апбазы билдингир. Сөөлгү ийи (1987—88, 1988—89 өөредилге чылдарында) республиканың Чырыдылгазын министерствозу школаларга 82 физика башкылары херек деп чагыг берген. Моон алгаш көөрге, физика башкыларының чедишпези илдек-дир. Оон аңгыда, хууда хайгаарал ёзугаар бээин алырга, бистиң чамдык кедээ школаларывыста физика кабинеттериниң дериг-херексели чедишпес, бар херекселдерни ажыглап чок чыттырып турар. Ындыг школаларда ёзулуг физика башкызы чок.

Моон соңгаар бүгү чоннуң электроннуг санаалга техниказы-биле хандырар болгаш ону ажыглаарынга кижи бүрүзүн өөредир сорулгага дүгштур ол ийи бөлүкке хүлээп алган студентилерге информатиканы хензызы-биле өөредир. Ыңчап кээрде, физикага салымчалаанныг, башкы болур күзелдиг аныяктарга (ылаңгыя оолдарга) бо үстүнде айыткан тускай эртем дыка солун. Школаны бо чылын доозар ийикпе, азы моон мурнунда-даа дооскан аныяк-өскенге бо тускай мергежилди чедип алыр арганың Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика факультединде тургустунганын тайылбырлап, өлче ылап-ла физика, информатика башкылап болур мөзүшынарлыг аныяктарны чорударын улус өөредилгезиниң ажылдакчыларындан, башкылардан, ада-иелерден улуу-биле дилеп тур мен.

«Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилге экзамен дужаап кирериниң чуруму кандыгыл? Кандыг чаа чүүлдер барыл?

Дээди өөредилге черлеринче кирериниң чаа чурумнарын тускай комиссия чогаадып кылган, солуннарга парлаан болгай. Дээди өөредилге черлеринге шилип алырының кол негелдези быжыг билиг болур деп, улус өөредилгезиниң талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне комитединиң даргазы Г. Ягодин демдеглээн. Башкылар белеткээр институттарже тускай эртемниң талазы-биле эң шыырак билиглиг, башкы ажылынга салым-чаяанныг аныяк-өскенни школаларның башкылар чөвүлели, районо ажылдакчылары шилип чорударын албан. Кедээ черлерден тускай шынзылга-биле чоруткан доозукчуларны конкурс чокка хүлээп алырын ам-даа үш чыл иштинде хевээр арттырган.

Кирериниң экзаменнериниң санын, кандыг экзаменни кол деп санаарын институттар боттары тодарадыр. «Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилге кол экзамен физика болур. Ынчалза-даа математиканы эки билири кончуг чугула. Ынчангаш математика, орус дыл болгаш литературага база экзаменнер дужаар. Чурттуң бүгү институттарынче кирериниң экзаменнерни чаңгыс үеде чорударын көрдүнген: чеди айның 16-дан эгелээр.

Өөренирин күзээннер, бо удур тускай мергежилди шилип ап, амдан эгелээш белеткелди эгелээриңерни күзедим.

«Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилди шилип алыр күзелдиг аныяктар Кызылда педагогика институдунуң физика кафедразынче чагаа бижип, билдинмес айтырыгларны тодарадып, сүме айтырып болур. Чагаакарның харыызынга чүгле ажыктыг сүмеден аңгыда, кирериниң экзаменнеринге белеткениринге дузалаар оңаалгаларны, консультацияларны база бээр.

Хаймер-оол СААЯ,
институтта физика кафедразының эргелекчизи.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Барыын-Хемчик районнуң бүгү школаларының узаткан хүн бөлүктериниң кижизидикчи башкыларының арга-дуржулга солчулгазының семинары Аянгаты ортумак школазының баазазынга болуп эрткен. Семинарны районда узаткан хүн бөлүүнүң кижизидикчи башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу Тамара Кылын-ооловна Ондар организастап эрттирген. Семинарның киржикчилери ол школада ажылдап турар кижизидикчи башкыларның кичээлдеринге олуржуп, боттарының арга-дуржулгазының талазы-биле ажык чугаа кылып, ында узаткан хүн бөлүктериниң өөреникчилериниң канчаар өөренип турары-биле таныжканнар.

Барган башкылар 3-кү класстыларның бөлүүнүң кижизидикчи башкызы Елена Седеновна Салчактың уругларның тыва дылда оңаалгаларын канчаар организастап, кичээл эрттирип турарын көргеш, эки деп үнелелди бергеннер. Ол ышкаш Тамара Кылын-ооловна Ондарның «Делегейге меңге тайбың» деп темага эрттирген кичээл-концертин эки деп мактааннар. Бо кичээлдерге башкылар боттарынга ажыктыг болгаш өөредиглиг чүүлдерни билип алганнар.

Т. К. Ондар ол школага эге класстарга үр чылдарда ажылдап чораан болгаш пенсияже үнген соонда, узаткан хүн бөлүүнүң башкыларының ажылын удуртуп, бодунуң байлак арга-дуржулгазын күзелдии-биле өскелерге дамчыдып берип чоруур дагдыныкчыларның бирээзи.

Аянгатының уруглар садында 6 харлыгларның канчаар өөренип, чурттап турарын сонуургавышаан, ында кижизидикчи башкы Мария Арзылановна Монгуштуң ажылы-биле башкылар таныжканнар.

Долар-оол ХОМУШКУ.
Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкызы.

ЧЕТТИРДИВИС

Бо чагааны ырак Өөрден бижип ор бис. Бистиң уруувус Сенде Ховалыг 1987 чылдың ноябрьда аварияга таварышкаш, аар кемдээн. Уруувустуң кадыын катап эгидип, сегидип эмнеп каан дээш республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи Виктор Александрович Верещагинге өөрүп четтирдивис.

Ажыл-херээ бүдер, аас-кежиктиг болзун.

Даязын-оол ХОВАЛЫГ.
Шивит КАРА-КЫС.
Малчын өг бүле.

Культура-спорт комплекизи

ХЕМЧЕГЛЕРНИ НЕМЕЙ АЛЫР

Кедээниң чурттакчы чонунуң культура хандырылгазын улам экижидер, культура-спорт тудугларын чеп ажыглаарын хандырар дуганында СЭКП ТК-ның доктаалдарын амыдыралга боттандырар сорулга-биле Сүт-Хөл районда культура-спорт комплекизи тургустунган болгаш чамдык ажылдарны чорудуп турар.

Районда 7 Культура бажыңы болгаш 2 клуб бар. Оларга янзы-бүрү темалыг лекциялар, беседалар, темалыг кежээлер болгаш диспуттар эртип турар.

1987 чылда 326 дыштанылга кежээлери, танцылар, уран чүүлдүң бот-тывынгыр артистериниң 93 концерттери болгулаан. Аңаа дыка хөй көрүкчүлерни болгаш киржикчилерни хаара туткан. Бора-Тайганың, Имениң культура бажыңнары элээн ажылдарны организастаан. Баян-Таланың, Бора-Тайганың, Имениң культура-спорт комплекстериниң чөвүлелдери хүн бүрүнүң ажылдарын тодаргай организастап келген, чөвүлелдиң кежигүн бүрүзү тускай даалгаларлыг.

Баян-Таланың Культура бажыңында уран чүүлдүң 12 болгаш сонуургактарның янзы-бүрү бөлгүмнери ажылдап, 188 кижини хаара туткан. Ооң иштинде 6 бөлгүм уруглар ортузунда тургустунган, ында 88 бичии уруглар кирген. «Алдан-Маадыр» совхозтуң партия комитеди, дирекциязы, кедээ Совет күүскому, культура-спорт комплекизиниң ажылын удуртуп, чоннуң культурлуг дыштанылгазын организастап эрттирериниң киржилгези эки.

Иймеге «Мээң суурум — мээң чоргааралым» Кара-Чыраага «Аавам, ачам база мен—спортчу өг-бүле бис», «Үлегерлиг өг-бүле» диспут, Алдан-Маадырга «Кижи болгаш хоойлу», «Кымдаа, чүү-даа уттундурбаан» деп номчулга конференцияларны, Ак-Дашка «Ногаан чылан», «Элээр-элээр — экизин аа» — деп темалыг кежээлер эрткилээн. Районнуң Культура бажыңында Валентина Кертик-ооловна Опуйлаага удурткан 34 бичии уругларны хаара туткан танцы бөлгүмү эки ажылдап турар.

Хостуг хүреш, тыва хүреш, волейбол болгаш шыдыраа оюннары, мөчилиг хоккей болгаш спорттуң өске-даа хевирлери массалыг боор бар чыдар.

Чоокта чаа районга Семис-оол Сарыглар аттыг кубок дээш болган маргылдаа эң-не массалыг боор эрткен. Аңаа 32 шыырак мөгелер хүрешкен. Түңнелинде районнуң чолаачызы Николай Сынан-оол шүүлген, каңнакчы Сергей Күжүгет үжүүрлешкен. Чон хөй чыылган.

Районга культура-спорт баазазын экижидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Бора-Тайга суурга 200 олуттуг Культура бажыңын ажыглаалгакирген. Ишкин суурда 300 олуттуг, спортзалдыг клубту тудуп турар. Район төвүнде спортзалды улусчу арга-биле 1987 чылда туткан, ында спорт школазы ажыттынган. Ол Совет эрге-чагыргазының 70 чыл оюнда аныяктарга улуг белек болган.

Ынчалза-даа культура-спорт комплекизиниң ажылында четпестер хөй. Культура албан черлериниң дериг-херекселдери чедишпес, каастаалгазы багай. Кызыл-Тайганың, Ишкинниң культура бажыңнарының эргелекчилериниң үргүлчү солчуп турганындан ында ажыл чогуур деңнелинге чедир чорувайн келген.

Районнуң культура килдизи агиткультбригадаларның ажылын чогуур негелдеге чедир организастап шыдавайн турар. Хөй-нити организациялары-биле кошкак харылзаалыг ажылдап, малчын коданнарда, хову-шөлде ажылдап турарларның хөвээр аалчылары болуп турар. Культура килдизи кедээ клубтарга методиктиг дузаны кошкак чедирип келген.

Районнуң спорт комитеди, профэвилелдерниң районда күш-культура болгаш спорт ниитилели спорттуң кышкы хевирлери—хаактаашкынче, дошка массалыг конькилээринче чонну эвилелдээр талазы-биле эң-не кошкак ажылдап турган. Ылаңгыя аныяктарны күш-культура болгаш спортче эвилелдээр талазы-биле комсомол райкому (бирги секретары Юрий Опуйлаа) кескү ажыл кылбайн келген. Чон чыылган черге кээп, аңаа боттуг дузаны чедирбес. Бистиң район арга ишпес зонага хамааржыр. Ынчалза-да хөй-нити черлеринге «кескүлене» кижилер бо-ла таваржыр. Аңаа удур хемчеглерни алыр болгаш культура-спорт комплекизиниң ажылын эде тургузуп, ону эки удуртуру мендэн база дорт хамааржыр.

Соскур-оол ОНДАР.
Сүт-Хөл район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы, районда культура-спорт комплекизиниң даргазы.

КАТТЫРБАЙН ЧҮНУ ЧАҢНААР...

Михаил ЗОЩЕНКО

ХОЛ ҮЖҮҮ

Чоокта чаа бир-ле элдептиг таварылга болган-дыр эвеспе. Мында таарыштыр чогааткан чүве чогундан, ооң амыдыралга чамдыкта таваржы бээринден ол солун болуп турар. Ол таварылганың ынакшыл-биле холбашканы, бо чугула херекке ооң кандыг уржукка таваржы бээри база солун болуп турар.

Ийет, ийи чыл бурунгаар Саратов хоорайга мындыг чүве болган. Бир силлензимээр Серёжа Хренов деп оол, а ол албан-хаакчы кижи-дир, бир-ле албан черинде хүлээп алыкчы болуп ажылдап турар, бир-ле аныяк кыска ынакшый берген. Азы ол кыс аңаа ынакшый берген чүве бе, арай билдинмейн турар. Факт чүл дээрге, олар кедээ четтинчиппейн кешту Саратовтуң кудумчуларынга кады селгүүстеп чоргулаарлар. Ол селгүүстеп чорааш, бот-боттарынга ынакшылдың состерни соглежип чорааны-ла шын.

Хүлээп алыкчы Серёжа бир хүн бодунуң ынакшаан херээженинге мынча деп-тир:

— Эргим хамааты Анна Лыткина, бис ам ынакшыжып, кады селгүүстеп чор бис, моон соонда чүү болу бээри билдинмес хире-дир. Ынчангаш бир эвес, кандыг-бир хай-бачыт болуп, чаш кижи төрүттүнүп келзе, Серёжа Хреновка хомудалым чок деп бижиктен берип көрүңер. Ындыг бижик кармактап алгаш силерге ынакшыырым дам баар эвеспе. А бербес болзуңарза, ынакшылды-даа тоовас мен, базып чоруптар мен.

Та кыстың ол чегенчиг эрге күштүг-биле ынакшааны ол, та янзы-бүрү состер-биле ооң мээзин тээредип каапканы ол, Анна Лыткина кандыг-даа маргылдаа үндүрбейн, негээни хол үжүүн бижий шаап берген. «Хай-бачыт» болза акша-кепеек негевес мен деп бижип каап-тыр. Ынчалза-даа мындыг состерни ол чугаалаан:

— Силерниң талаңардан элдептиг негелде-дир. Мурнумда мен кымга-даа ындыг хол үжүү бербейн чораан мен. Силерниң ынакшылыңарның оон улам кыптыгарын элдепсиниип тур мен, ынчалза-даа хол үжүүн бижип берип тур мен.

Ол хол үжүүн сиилең оол алгаш, бажыңнар эргелелинге барып, таңма бастырып, улам быжыглап алгаш, улам ыраадыр, чүрээниң дужунче шыгжап алган-дыр оо.

Ооң соонда, бүдүн чартык чыл эрткенде, олар улус судьязының мурнунда турун алган, болган херек дугайын илеткеп турганнар. Аныяк кыс Анна Лыткина ак платье кедип алган, чергекте чаш уруг чайгап турган.

— Мелегейим-биле бир-ле сөзүн аңаа бижип берген кижи мен. А бо уруг төрүттүнүп келди, ынчангаш адазы болур бо кижи азырашкай аан, ажыл-агыйым безин чок кижиге меңээ берге апаар— деп, ол чугаалап турган.

Ол состерни дыңнааш, аныяк ада чүгле кыжыраан аянныг хүлүмзүрүп турган. Ооң хүлүмзүрүү чүү болуп турар чүвел, меңээ кандыг хамаарылгалыг чүвел? дээн уткалыг болган.

Кажан аңаа чүвениң ужурун база катап тайылбырлап бээрге, ол пиджагының өөгүн тевээр чешкеш, карманын үжениң-үжениң, ыдыктыг саазының камныы аажок ужулгаш, судьяның столунуң кырынга тавар салып каан. Оон сеткил хамып каттырган.

Улус судьязы ол саазынны номчааш, таңмазын көргеш, база каттырган.

— Долдуртунганы шын документ-тир —дээн.

Хүлээп алыкчы улам сорук кирген.

— Ийет, ийет, шын документ. Оон шын документ турбас. Кижи чигзинер чүү боорул аан. Шупту чүвени барымдаалап тургаш кылган, шорлупку дег чүве чок...

Улус судьязы ону үзе кирген.

— Документиниң шынныында маргышпайн тур мен. А совет хоойлу чаш кижиниң талазында, ооң эрге-ажыын камгалап турар. Бо таварылгада чаш кижиниң буруузу чүдел, ол аажок кажар, оптуг адазы дээш харыылавас болгай. Ону азыраары — силерниң хүлээлгеңер. Ынчангаш бо таварылгада ук хол үжүү күш чок-тур ийин. Ол саазыныңарны дедир ап алгаш, тураскаал кылдыр шыгжап алыңар. А чаш кижини азыраары-биле акшаны төлээр силер.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол кажарлаар дээн ада ам алиментизин чартык чыл хире төлеп чоруур эвеспе.

— Ой, халак, бөгүн база чайгы шакче чылдырарын уттан-дыр мен!

Ян ЧОЛДАКТЫҢ чуруу.

ИНЕКТЕР ХОМУДАЛЫ

— Кажаа-хораа септеттинмээн,
Кара доңат шагда дүшкен.
Дарга дирткен кижилер чоп
Даамчырап орар дээр сен!
— Олар дээрге, бистер ышкаш,
Ойбак, дыдык кажаада эвес.
Чылыг, чырык бажыңында
Чырган орар болбазыкпе.
Кажан эът, сүт үсту бээрге,
Кандыг ийик, кулак уюк.
Чүгле бисти бурууладып,
Чүү дижип хуралдаар ийик!
— Элбек чемни бербес болза.
Эътти, сүттү канчап бээр бис!
Чылыг кажаа тутпас болза
Чылды канчап ажар деп бис!

Лидия ИРГИТ.

«ТААКПЫЛААР ЭВЕС МЕН»

Бажыңымдан үнгеш ажылдаар черимге чедир кылаштаарымга, үр болбас, он-на минута. А мен шала эртежик үнгеш, тозан харлыг кырган ирей дег калгып орар мен. Арыг агаар тынып, ажылдаар бетинде селгүүстеп алырым ол. Ынчаар чоруурга бүдүрүкчүлүг-даа ажылдаар чүве.

А чогум кежээликтей далажыр мен. Ол хемчээлди беш минута дургузунда эртер мен. Чүге дээрге, мени таакпычылар үргүлчү дозар. Шала азыг черге келиримге-ле үш аныяк эр ыяап-ла уткужуп кээр. Айтырар чүвези-ле ол.

— Таакпың каам.

— Тыртар эвес мен — деп алыс шынны чугаалаар мен. Ынчан-на оларым хорадап эгелээр.

— Харамыңны аа — диишкеш, чамдыктары хыйыртаар, өскелери дап бергилээр. Чүгле таваңгайларым караш дээр.

Бир-ле таварылга эвес болза та чүү хире ынчаар хинчектенип кээр кижи мен. Ол дугайын дес-дараалай чугаалап көрейн.

База-ла ол азыг черге үскүлежип келген бис.

— Таакпың бар бе?

— Тыртар эвес мен.

Ол таакпычылар мээң дезиптерим билгеш, оруумну дуй турупканнар. Хорадай бердим. Черле бирээзин ойтур үстүрүптейн деп бодааш, шаштым-на. Чандыр барган, ооң орнунга бодум черге кээп дүштүм. А олар мени кочулап-кочулап чоруй барганнар. Хол безин дегбээн.

Дараазында ээрик чорда оларга таваржы берген мен. Олар мээң хөрээмден тудуп алгаш, «Ам айтырар болзувусса таакпыдан берип чор, оон бөшке акыларың алагадаптар, тыртпас кижи болзуңза садып алгаш чор» деп сагындырдылар. Шынап-ла, меңээ элээн аар чудурук дээп болур хире.

Ынчан-на хүреш аргазын меңээ өөредир, бокска чаңчыктырар деп турган эжим Шуглур-оолду сактып келдим. Чүге-ле ооң аайынга кирбээн кижи ийик мен. Үргүлчү чай чогумга чылдагаанпап турган болгай мен. А ам...

— Мени өөредип көр, эш— деп ужуражып келгеш-ле Шуглур-оолдан диледим.

— Шагда-ла ынчаар турган дыр сен, Арган, ынчалза-даа ам-даа орай эвес—дээш, ол мени эдерткеш, спортзалынче базыпкан.

Үш ай өөренип келген мен. Моортай ышкаш шурап, сарбашкын ышкаш ийи холга кылаштап, бажым кырынга туруп пат болган мен. Бокска, хүрешке белеткел-даа дыка берге чораан. Ынчалза-даа шыдажып-ла турган мен. Ол мээң күженнишкиним халас барбаан, шыңганнар-даа көстүп келген, аваангырым шору барган. Маңаа шынап-ла, таакпы тыртпас чоруум улуг ужур-дузалыг болган. «Ёзулуг спортчу болган сен» деп башкым Шуглур-оол мактап турган. Чогум кандыг сорулгага белеткенип турганымны ол кайын билир ийик аан. Шынап-ла, хой чарнын безин чара согуптар болган мен.

...Бир кежээ кылаштап ор мен.

— Таакпың садып алдың бе, оол! —дээн ширин үн мени доктаадыпты. Туруп алдым. Ол-ла үш кижи. Чоокшулап келдилер. Бирээзи, хартаачызы боор, холун сунуп кел чор.

— Тыртар эвес мен—дидим.

— Садып ал дидим чоп.

— Тыртпас кижи ону чоор мен.

— Ындыг бе! Адыр...

Халчып келдилер. Хартаачызының хөрээн орта үстүрдүм, ол долу саваң урган шоодай дег, пет кээп дүшту. Ийигизин катай каккаш дүжүрдүм. Үшкүзү дезипти. Соондан сүргеш четпээн мен. Кашпагайы кончуг болду.

Ам кежээ чанарда база далашпас апарган мен. Арыг агаар тынып, дөрттагы маргылдаага белеткел дугайын бодап чоруур мен. Чамдыкта ол үш кижи уткужуп кээр. Бирээзи «Таакпың...» деп чыдырда-ла өскези эжин чедип аппаар. Билир апарган. А спорттуң меңээ ындыг ажыктыг болганын олар кайын билирлер, билип алзын дээш мону бижип ор мен. Апрель 1-ниң баштаа деп бодаванар, амыдыралдың шын чүве. Спорт кадыкшылга ажыктыг, а таакпы хоралыг.

Вячеслав САЯН.

КЫСКА ШООДУГЛАР

Башкы. XVIII чүс чылдың сураглыг эртемденнериниң дугайында чүнү чугаалап болур силер?

Студент. Олар шупту мөчүп калган.

* * *

Башкы. Чартык ортулук деп чүл, тайылбырлап көрем.

Өөреникчи. Чартык ортулук бе? Ийи чара кезип каан ортулук-тур.

* * *

Игорь. Боря, сээң аваң башкы кижи-дир, а сен чүге номчуп билбес сен?

Борис. А сээң ачаң диш эмчизи болгай, ол хиреңде чоп курзук сен?

ЭВИЛЕЛДЭЭРИНДЕН ХАМААРЖЫР

Сүт-Хөл районда культура-спорт комплекизи тургустунгандан бээр ийи чыл ажып турар. Ооң кежигүннери 17 кижи. Олар шупту партия, совет, культура болгаш спорт ажылдакчылары. Кижи бүрүзү быжыглаттынган черлиг. Районда ниитизи-биле 69 бөлгүмнерде 1375 кижи хаара туттунган.

Февраль айның ортан үезинде район төвү Сүт-Хөл суурнуң чанында Даг-Ужунга культура-спорт комплекизиниң программазын ёзугаар дыштанылгага хүнүн эрттиргени солун болган. Баштайгы хүнде чер-черде кедээ культура бажыңнарынга чонга Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдарны кылгаш, аңаа концерттерни көргүзүп, танцы болгаш оюн-тоглаа-биле дооскан. Эртенинде Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Сүт-Хөл тавартыг хаакчыларны ДОСААФ райкомунуң даргазы А. М. Серен-Доржу баштап алгаш Даг-Ужунга келген.

Ишкин, Кызыл-Тайга, Ийме, Баян-Тала, Кара-Чырааның хаакчыларын Семён Даваевич Бай-Кара удуртуп алгаш база Даг-Ужунга келген. Ынчап кээрде чурттакчы суур бүрүзүнден командалар бар. Аңаа культура-спорт комплекизиниң чогаадып тургусканы программа ёзугаар эстафетаны эрттирген. Бир команда 9 кижи киржикчилиг. Баштайгы кижи дагдан шанактыг баткаш, эстафетаны ыяш даван-даяк-биле кылаштаар кижиге тутсур, оозу программада көрдүнген хемчээл ёзугаар кылаштааш, ушку кижиге дамчыдып бээр. Эстафета тоску этапка чедир уламчылаар.

Организация бүрүзү чем делгелгезин база организастаан. Аңаа жюри кежигүннери боттарының эки деп демдеглээн чүүлдерин, комиссия кежигүннеринге эккеп бээр турган.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде бирги черни районо, шаңналдыг черлерни район Совединиң күүсекчи комитединиң болгаш төп эмнелге коллективтери алган. Ол хүн маңаа кырган-даа, аныяк-даа кижилер хөй болган. Моон алгаш көөрге, чонну культурлуг дыштанылгаже эвилелдээриниң аргалары бар. Аңаа чүгле чогаадыкчы чорук, организакчы ажыл херек.

Эрткен чылын суурга спорт залдыг спорт школаны ажыткан. Эртенгиниң чеди шактан, кежээкиниң 10 шакка чедир хол бөмбүгү ойнаар залдан аныяктар үзүлбес. Коллективтер айы-биле тускай расписаниени тургускан.

Спорт школаның бодунда хостуг хүреш болгаш хол бөмбүү секцияларда 414 кижи хаара туттунган. Ону хостуг хүрештиң 3, хол бөмбүүнүң 3 тренерлер удуртуп турар. Оларның аразындан Ким Кочин бирги категорияның тренери. Өскелери боттары өөренген.

Дзю до секциязында 18 уруг, бокста 22 оол хаара туттунган. Оларны база-ла тренерлер удуртуп турар. Боттары спорттуң ол хевирлеринге бирги разрядчылар-даа болза секцияны эки удуртуп турар, өөреникчилери республика чергелиг маргылдааларга киржип, шаңналдыг черлерни ап турар. Чижээлээрге, Ким Кочинниң бир өөреникчизи Уран-оол Ондар хостуг хүрешке бодунуң деңзизинге республика чемпиону.

Районда РСФСР-ниң национал спорт хевирлеринге 10 кижи, хостуг хүрешке ССРЭ-спорт мастери 2 кижи. Хостуг хүреш районда сайзырап эгелээн. Сүт-Хөл суурга спортзалды эрткен күзүн ажыглаалга кирген. Хүрешке чүткүлдүг аныяктар хөй.

Ынчалза-даа культура-спорт комплекизи хоңга ап, ону дорту-биле удуртур ажыл ам-даа кошкак. Бо хүннерге чедир курбаныкда агар сан ажыттынмаан. Культура-спорт комплекизиниң каттышкан планы тургустунмаан. Спорт комитеттиң болгаш районда профэвилелдиң эки тура спорт ниитилелиниң база культура килдизиниң календарьлыг планнары тургустунган. Ону чаңгыс черге чыып, мөөңнеп кылбаан. Бир эвес бо ажылды чаңгыс аай кылып алыр болза, дыштанылга хүннеринде культура-спорт комплекизиниң ёзулуг ажылын организастап болур ийик.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

КАЖАН, КАЯА ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ
Апрель 2-де. Сцена хоочуннарының концерти 17 болгаш 19 шактарда.
Апрель 3-те. Бот-тывынгыр уран чүүл хоочуннарының концерти 15 болгаш 19 шактарда.
Апрель 1-де. АТБ-3 клубка шоодуг болгаш каткы кежээзи 19.30 шакта.
Апрель 2-3-те. Дыштанылга кежээлери 19 шакта.

«КОЛОС» КБ
Апрель 2-3-те. Дыштанылга кежээлери 19 шактарда.
Апрель 3-те Дыштаныр хүн клуву: «Бисте чаа ном келди» 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» трестиң общежитиези
Апрель 2-де. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерти 19 шакта.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРККА
Апрель 2-3-те. Автоматтар, теннис, биллиард залдары 10 шактан ажылдаар. Дыштанылга кежээзи 19 шакта.

«ТАЙГА» хаак баазазы
Апрель 3-те. Хаакка кышкы спорт сезонун хаары 11 шакта.

ШЫДЫРАА клуву
Апрель 2-3-те. Кызыл—Красноярск хоорайларының шыдыраачыларының ужуражылгызы 10 болгаш 15 шактарда.

АВТООРУК техникуму
Апрель 2-де. Баскетболга хоорай маргылдаазы 16 шакта.
Апрель 3-те. Баскетболга маргылдаа 11 шакта.

«НАЙЫРАЛ» кинотеатр
Апрель 3-те. «Похищение в Тютюрлистане» деп кино 12.30 шакта.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага булуттап, аязыр, чамдык черлерге бичее хар чаар. Дүне 7—12, хүндүс 5—10 градус соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Чагбас. Дүне 14—16, хүндүс 7—9 градус соор.

Кино

АПРЕЛЬ 1-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 12.30, 16.10, 18.20, 20.50. Бичии залга: «Старик Хоттабыч» 9.40, «Вождь Белое Перо» 13.30, 15.10, 16.50, 18.20, 20.10 шактарда.

Кызыл райкүүскомунуң ИХК-ның участок инспекторузу, СЭКП кежигүнү, милицияның лейтенантызы
Сергей Чамзырынович ООРЖАКТЫҢ
албан-хүлээлгезин күүседип чораш өлгенин Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге кеңы кажыыдалын илергейлеп тур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 9.50 — Уругларның база аныяктарның бүгү-эвилел музыка неделязынга. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражылга. 10.50 — Медээлер. 11.00—11.35 — «Киржикчилер». «Мак ээреми». 15.30 —Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Ус-чергениң портреди». 16.35 — «Чүүден болгаш чүге». 17.05 — Белорус телевидение программазы. 18.20 — «Ералаш». Уругларның баштактамыглыг киножурналы. 18.30 — «Баштактанып база алыс шынны-биле». 19.30—Бөгүн делегейде. 19.50— «Детектив болуп ойнаары» Телешиниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.00—00.15 — «Бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Интенсификация болгаш шынар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Совет чоннуң улуг тиилелгези. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романны чогаатканының төөгүзү. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Биосфера. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Үндезиннер». 13.50 — Медээлер. 14.00 — 15.10 —«Кезер эмчи Мишкинниң хүннери». 3-кү сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15 — «Аян-чорукчулар клуву».

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 3—Геологтар хүнү». «Кышкы спортчу кадыкшыл сезонунуң түңнелдеринге». 19.45— Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы экижидер дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Владимир хоорайда самчылар байырлалы. 22.50—Документ фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» —ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Аян-чорукчулар клуву». 19.15 —Камерлыг ансамбльдиң концерти. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2790. ТС—00725.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 2 суббота
№ 78 (13678)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

ТК-ның Политбюрозунуң март 31-де болган хуралынга колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизиниң түңнелдерин чугаалажып көрген. Съезд болзе совет ниитилелдиң амыдыралынга ниитилел-политиктиг улуг болуушкун болганын, кооператив шимчээшкинин улам ыңай хөгжүдериниң стратегиязын ажылдап кылырынга улуг салыышкынны кииргенин демдеглээн.

Эде тургустунуушкунче СЭКП-ның угланыышкынын чаңгыс үн-биле деткивишаан, колхозчу тараачыннарның ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырып чорударынга күженишкиннерин улгаттырып турарын, чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазынга үндезин чаартылгаларны боттандырар, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг механизмин сайзырангайжыдар, амыдыралга идепкейлиг социал политиканы чорудар талазы-биле ажылда киржип турарын съезд көргүскен.

Кедээ ажыл-агыйга эде тургустунуушкунуң баштайгы дуржулгазын түңнеп көргеш, колхозтарга хамаарыштыр чагырып дужаарының болгаш командылаарының артыышкыннарын чок кылыры дээш демиселди кызымаа-биле чорударының эргежок чугулазын съезд бадыткаан. Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа аргаларын — долу бот-орулга-чарылганы, хөлезин бээрин, оон иштинде өг-бүле кереэзин, кооперативтиг эгелээшкиннерни бүгү-ле черлерге нептередиринче, экономиктиг идиг бээриниң өйү келген айтырыгларын шиитпирлээриниң болгаш кедээге амыдыралдың социал байдалдарын экижидериниң чугулазынче делегаттар улуг кичээнгейни угландырган.

Эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга, кооператив шимчээшкининиң үндезин ленинчи принциптерин бадыткап тургузарынга кооперацияның улуг аргаларын ажыглаарынга съездиниң материалдары болгаш документилери принципиалдыг ужур-дузалыг. Съездиниң чүүлдүгзүнгени «ССРЭ-ге кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилели болгаш Колхозтуң чижек уставы чурттуң улус ажыл-агыйының чаңгыс ваи комплекизиниң өске адырлары-биле экономиканың кооператив секторун дең эргелиг байдалга тургузуп, өзүлүг демократияны илередиринге, колхозчуларның эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаарынга эрге талазы-биле үндезиннерни тургузуп турар.

Аъш-чем болгаш кедээ ажыл-агый чиг эдин бүдүрерин эңне дүргени-биле өстүреринге тургустунуп келген экономиктиг күчүнү чеп ажыглаарынче кедээниң ажыл-ишчилериниң чүткүлдүүн илереткен делегаттарның саналдарын ТК-ның Политбюрозу деткээн. Съездиге чугаалажып көрген айтырыглар талазы-биле план болгаш ажыл-агый органнарынга чогуур даалгаларны берген.

Чурттуң тудуг материалдарының үлетпүрүн эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар талазы-биле чазактың саналын Политбюро чүүлдүгзүнген. Эргелеп башкарылганың дээштиин бедидер, а ол ышкаш эвилелдешкен республикаларның болгаш чер-чер органнарының бот-тускайлаң чоруун калбартыры, девискээрлерни хөгжүдериниң айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээри дээш оларның ролюн база харыысалгазын бедидер сорулга-биле ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун ниити-эвилел министерствозу кылдыр эде тургузарын эргежок чугула деп санаан. Тудуг материалдарының республика үлетпүрүн удуртурун эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Хуралга кооператив чуртталга тудуун хөгжүдерин дүргедедир дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Ону бүгү хемчеглер-биле калбартып чорудары совет өг-бүле бүрүзүн 2000 чылга чедир тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырар дээн партияның салган сорулгазын күүседиринге чугула ужур-дузалыг болурун ону чугаалажып көрүп тургаш, демдеглээн. Ооң-биле кады чуртталга тудуунуң кооперациязын хөгжүдериниң чуртта тургустунуп келген байдалы чурттакчы чоннуң өзүп келген хереглелинге дүүшпейн турар.

Чурттакчы чоннуң чуртталга тудуунга хереглелин хандырарынга кооперативтиг принциптерни болгаш хевирлерни сайзырангайжыдар талазы-биле организастыг, саң-экономиктиг болгаш социал эрге талазы-биле хемчеглерниң калбак комплекизин тодараткан СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын Политбюро чүүлдүгзүнген. Чуртталга-тудуг кооперативтерин улам ыңай хөгжүдери-биле чергелештир кооперацияның чаа хевирин — бүдүрүлгелерниң болгаш чер-чер органнарының тудканы чуртталга бажыңнарын садып алырынга база оон ыңай ажыглаарынга оларны эки тура-биле организастап турар хамаатыларның чуртталга-тудуг кооперативтерин тургузары баш удур көрдүнген. Кооператив бажыңнарын тударынга бүдүрүлгелерниң, тудуг организацияларының, чер-чер органнарының экономиктиг сонуургалдыын бедидери, ол кооперативтерге чээли бээриниң чиигелделиг байдалдарын тургузары көрдүнген.

1988—1995 чылдарда Москва областың социал талаларын хөгжүдер талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылган хемчеглерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу деткээн. Москва хоорай-биле кады улус ажыл-агыйының чаңгыс ваи комплекизин тургузуп турар областың чурттакчы чонунуң амыдырал байдалын экижидер сорулга-биле чуртталга-коммунал болгаш культура амыдырал тудуунуң темпилерин үндезинни-биле дүргедедири, бүдүрүлге болгаш социал инфраструктураны хөгжүдеринге тургустунуп келген диспропорцияны чайладыры баш удур көрдүнген. Он ийиги беш чылга деңнээрге, он үшкү беш чылда чурттаарга бажыңнарын ажыглалга киирерин 1,4 катап улгаттырары көрдүнүп турар. Уруглар албан черлериниң, поликлиникаларының, эмнелгелериниң, клубтарның болгаш социал-культураның өске-даа объектилериниң тудуунуң хемчээлдерин база калбартыр.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң системазынга политиктиг органнарның дугайында дүрүмнү бадылааш, ол органнарның организастыг чаңгыс ваи структуразын тургузары-биле болгаш оларның ажылын улам ыңай сайзырангайжыдары-биле холбашкан хемчеглерни Политбюро хүлээп алган. Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарын күштелдирер сорулга-биле иштики херектер органнарының ажыл-чорудулгазынга партийжи-политиктиг салдарны күштелдирерингe ол айыттынган хемчеглер идиги бээр деп демдеглээн.

Хуралга М. С. Горбачевтуң Итали компартияның Чиңгине секретары А. Натта-биле ужуражыышкынының дугайында дыңнадыгны чугаалашкан. Ийи партияның аразында чугаалажыышкынның чогумчалыг болуп, улам хаңылап база оон ужур-утказының байлакшып турары сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. Бүгү Европага хамаарыштыр тайбыңны, айыыл чок чорукту болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы хандырар сорулга-биле ниитиевропа чугаалажыышкыннарга чаа идиги бээр дээш коммунистиг партиялар-биле, а ол ышкаш Европада бүгү чоон үзелдиг күштер-биле харылзааларны моон соңгаар-даа хөгжүдер деп СЭКП санап турар.

Март 21—23-те Вашингтонга болган АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле беседаларының база күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарының дугайында Э. А. Шеварднадзениң информациязын дыңнаан. Ийи чурттуң аразында делегейниң айыыл чок чоруунуң кол айтырыгларының, тус-тус девискээрлерде чидиг чөрүлдээлерни чогумчалыг таарыштыр шиитпирлээр айтырыгларның, гуманитарлыг кады ажылдажылганың болгаш ийи таланың харылзааларының айтырыгларының талазы-биле боол турар политиктиг чугаалажыышкыннарны хөгжүдеринге америк удуртулга-биле бо ужуражыышкын чаа үе-чада болган. Чугаалажып турган айтырыгларның төвүнге ракетага удур камгалал талазы-биле Керээни 1972 чылда ат салдынганын ёзугаар бүрүн барымдаалап көөрүнүң байдалдарында стратегтиг шаап халдакчы чепсекти бежен хуу чедир кызырарының дугайында Керээни белеткээринге хамаарышкан айтырыг турган.

Бо чылдың май 29-тан июнь 2-ге чедир дээди деңнелге болур совет-америк ужуражыышкынның үезинде ат салырынга белен болдурары-биле ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле документилерниң комплекизин ажылдап кылырын дүргедедиринче угланган ажылды совет таланың чүткүлдүү-биле уламчылаары бадыткаттынган. Америк тала база ындыг янзылыг хөделген турар дээрзи билдингир.

Афганистанда болуушкуннарны Женевага чедип алдынган дугуржулгага үндезилеп политиктиг арга-биле чогумчалыг кылдыр таарыштыр шиитпирлээринге киржиринге белениниң дугайында моон мурнунда илереткен туружундан америк таланың херек кырында ойталай бергени чугаалажыышкыннар үезинде илерээни демдеглеттинген. Ону барымдаалап көргеш, бо айтырыг талазы-биле бистиң моон соңгаар кылыр базымнарывысты чугаалажып көрген.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң Софияга болган ээлчеглиг хуралының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген. Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, ону космосче үндүрерин болдурбас, чепсегленишкинни дужурер талазы-биле эгелей берген чорудулгаларны дедир эгитпес болгаш улам бурунгаарладыр, делегей байдалының хөгжүлдезинде экижил орар боттуг угланыышкыннарны улам хаңыладыр сорулга-биле эвилелчи күрүнелерниң моон соңгааргы күженишкиннерин боттандырар талазы-биле чедип алган дугуржулгаларын чүүлдүг деп санаан.

Совет Эвилелинге ажылчын аян-чоруун кылып чораан Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюрозунуң кежигүнү, ТК-ның секретары До Мыой-биле Н. Н. Слюньковтуң, Ю. Д. Маслюковтуң, В. М. Каменцевтиң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чүүлдүг деп көрген. Совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылганың ажыктыын улам ыңай хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни айыткан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айыткаңы экономиктиг болгаш социал политиканы боттандырарының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

НАЙЫРАЛЧЫ ХАРЫЛЗААЛАР

МАР-ның кызыгаар чоогунда аймактары-биле бистиң республикавыстың чаңчыл болган найыралдыг харылзаалары чыл келген тудум калбарып база быжыгып турар. Завхан, Убса-Нур болгаш Баян-Ульгий аймактарның ажылчы чоннары Тывада төрелдешкек бүдүрүлгелер-биле дөрт кады ажылдажылганы, харылзааларны тургузуп алган. Оларның ажылчы кады ажылдажылгазы каңызынга-даа ажыктыг болзун, акы-дуңмалышкы улустарның найыралы өссүн база быжыксын дээш партия обкому кичээнгейни болгаш сагыш салыышкынны олче угландырып турар.

Апрель 1-де Кызылга СЭКП область комитединге МАРН-ның Завхан аймаккомунуң партийжи организастыг ажыл талазы-биле секретары Ламжавын Дугерсуренге баштаткан делегациязының СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражыышкыны болган. 1988 — 1989 чылдарда Тыва АССР-ниң болгаш МАР-ның Завхан аймааның аразында найыралдыг харылзааларның планын бүгү тала-биле чугаалажып көрген болгаш аңаа ат салган. Кол кичээнгейни бүдүрүлгелер, совхозтар, кедээ ажыл-агый каттыжыышкыннарының, школаларның болгаш өөредилге черлериниң аразынга дөрт харылзааларны быжыглаарынче угландырган. Партия, күрүне, профэвилел организацияларында организас-массалыг ажылдарны тургусканын, ында эде тургустунуушкунуң чоруп турарын, бот-акшаланыышкынче болгаш карылгазын орулгазы-биле дуглаарынче бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның шилчип турарын моол өңнүктер ааҗок сонуургаан. Дөрт харылзааларның планнарын чугаалажып көрүп тургаш, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында мурнакчы дуржулганы нептередиринче, бүдүрүлгени улам ыңай хөгжүдеринче, продукцияның шынарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, ажылдаар черлеринге специалистерниң ажылын организастаарынче кичээнгейни угландырганын демдеглээн. Моол өңнүктер-биле кады ажылдажылганың планын боттандырып чорударда ажылчы чонну интернационалчы найыралдың ёзузунга кижизидеринче, культура, литература болгаш уран чүүл талазы-биле харылзааларны калбартырынче кичээнгейни угландырары чугулазы демдеглеттинген.

ИНЖЕНЕР АЛБАНЫН САЙЗЫРАДЫР

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң организастааны совхозтарның, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының инженерлериниң семинары бөгүн Кызылга доостур.

Бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкын үезинде инженер албанын канчаар организастаарының, ажыл төлевириниң база часкы тарылгага белеткелдиң болгаш өске-даа айтырыгларның дугайында лекцияларны семинарның киржикчилеринге Агроүлетпүркүркомунуң специалистери номчаан.

Дүүн семинарның киржикчилери СЭКП Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Ажыл-агыйны башкарарының демократтыг принциптеринге алыс түңнели дээш инженер-техниктиг ажылдакчыларның харыысалгазынга база республиканың кедээ ажыл-агыйында механизацияның ниити байдалынга ол тодаргай доктааган.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ТӨЛЕПТИГ САЛЫЫШКЫН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле Туранның ыяш ажыл-агыйының коллективи хүлээлгелерни алгаш, ону боттандырары-биле бир демниг, шалыпчы ажылдап турар. Ыяш белеткекчилери бирги кварталда 2700 кубометр ыяшты белеткээр тургаш, 400 кубометрни ажыр белеткээн. Ыяш белеткекчилери А. Маады, Г. Марков Ю. Илюшин эки көргүзүглерни чедип алган.

Пилорама ажылчыннары А. Байыр, А. Кочкин, А. Липовцев, Н. Саморуков шалыпчы ажылдаан түңнелинде 900 кубометр ажыг диилген материалдарны белеткээн, ол болза квартал планындан ажып турар. Чолаачылар, трактористер бердинген онаалдаларын доктаамал күүседип, коллективтиң планныг онаалдаларын ажыр боттандырарынга төлептиг салыышкынын киирген-нер.

Коллектив кежигүннери коммунистиг субботник хүнүнде шалыпчы ажылдаарын шиитпирлээш, аңаа белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Василий ШЫҢГЫЫ.
Бий-Хем район.

Эде тургустунуушкун:
бодалдар, саналдар

ХҮН, КЫШ ЧАҢГЫС ЭВЕС

«Шекпээр» совхоз ниитиниң малының чем курлавырлалын сөөлгү чылдарда күүседип чадашкан. Ооң чылдагааны болза, чүгле отъ-сигенниң үнмээнинде эвес, а ажылды организастап шыдавайн турарывыста.

Сигенни четчир кылдыр белеткээрин аргазы эрткен чылын турган болдур эвеспе. Совхозтуң удуртукчулары чүгле машина-техника дузазы-биле сиген белеткээр дээр «хоочуңгу» апарган. Ынчангаш оңгарлар, арык-буга унмары, шыктарда, арыгда хол кадыыры-биле кезер сиген артып каап турар. Улусту эвилелдеп тургаш, бо кыжын совхоз девискээринден 80 хире тонна сигенни белеткеди. Кыжын безин ынчаар белеткеп алганда, чайын, күзүн кайы хире арга турган деп бодаар силер?

Амгы үеде бистиң совхозта мал кыштаглаашкыны ааҗок берге байдалда эртип тур. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтан 200 тонна саваң бөлүп, прессээр кылдыр дугуржуп алгаш, хову бригадири Валерий Саазы баштады ынаар чоруткан. Олар 100 тоннаны январьда белеткеп алган турда, оон ыңай бербейн барган. Ук ажыл-агыйның бодунга херек апарган. Оон ам канчаар, бистиң кожавыс Хакас областың Таштып районундан база 200 тонна саваң белеткээр кылдыр дугурушкан. Ону март 5-те бүрүн белеткеп алгаш, совхозка экелген. Улаштыр ол-ла районда ам-даа 200 тонналы белеткээрин дугурушкан.

Мал-маганны чемгерери-биле бистиң совхоз 60 ажыг тонна шивэн будуу, хараган, хаак бажы белеткеп, чүңү кылбады дээр. Ырак-узак черлерден саваң белеткээринге, ону сөөртүрүнге та кайы хире чарыгдал үнген чүве. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде берге-ле боор ийин оң.

Каш чыл улаштыр мындыг частырыгларны кылып келдивис. Та чүге өөренмес, түңнел үндүрбес улус бис. Хүн-даа, кыш-даа чаңгыс эвес болганда бо кичээндирийни черле бодазы эки боор.

Дондуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

КАТАП АЖЫГЛАЗА

Бистиң «Кара-Хаак» совхоз Хавырга ховузунга чылдың-на тараа тарааш, дүжүт хамаанчок, үрезинниң орнун безин дедир ажаап ап шыдавас-тыр. Аңаа кайы хире күш, чарыгдал үнүп турарыл! Ону чүге санап көрбезил!

Шаанда Чербиге бичии колхоз турду, чүгле суггаттыг черге тараа тарыыр. Чербиниң чоогунда үш буга бар, оон-биле 400 гектар шөлдү суггарып турган чүве. Ол үеде суггаттыг черлерден кызыл-тастың 18-26 центнер дүжүдүн, а үрезин участогундан 30 центнер чедир ап турдувус. Оон аңгыда, Ак-Булуң ховузунда 100 ажыг гектар шөл бар. База суггаттыг.

Хавырга ховузу дээрге, суг-суггат-даа чок, оон аңгыда хөрзүнү багай, даштыг чер. Улуг чарыгдал үндүрүп турарының орнунга ам Чербиниң чүгле чаңгыс эрги бугазын катап аштап, арыглааш, орта 300 гектар тарааны тарыыр болза. Хавыргада 1000 гектар чыраг ховунуң дүжүдүнге бодаарга, черле чаагай дүжүтү оон ап болур. Араттарның дуржулгазы ол дугайын бадыткап болур.

База бир чижек: 1950 чылдар үезинде Оңгар ховузу деп черге база-ла араттар, колхозчулар буга казып үндүргеш, аңаа кукуруза тарып өстүрүп турган. Ооң дүжүдү шуут кайгамчык, аъттыг кижи көзүлбес апаар. Силос фермага четчир турду.

Амгы үеде совхозтар бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче киргенде, черле курлавырларны бүрүн ажыглаар херек. Суггат чок шөлден хөй дүжүт кордаан херекчок. А арык-буганың эрги орну-сомазы бар. Техника хөй, сайзырангай үеде буга казары белен, аңаа улуг шүүдел-даа чүмес.

Ынчангаш «Кара-Хаак» совхозтуң удуртукчулары бо саналды өөренип көрзе кандыг ирги деп дилеглиг мен.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Черби суур.

Үндезин реформаның оруу-биле

КОЛЛЕКТИВ КЕРЭЭЗИ— ДЕМНИГ АЖЫЛ

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң Кара-Талда № 1 хойжу бригаданың малчыннары чарыгдалдарын санаарынга чен системазын калбаа-биле ажыглап, ооң уламындан дирекция-биле дугуржулганы чарып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң депшилгелиг аргазы коллективтиг кереэже шилчээн.

Бригаданы 3 звенога чарган. Оларның аразында социалистиг чарышты организастаан. Күш-ажылчы маргылдаага Даш-оол Кыргыска баштаткан № 1 звено 1987 чылдың түңнелдери-биле тиилекчи боол үнген. Звенонуң составында малчыннар Алдын-Херел Санча, Отчет Кыргыс, Наксыл Кыргыс, Экер-оол Доңгак кирген. Звенонуң кежигүннери коллективтиг кереэге ажылдаарының дугайында дугуржулганы «Торгалыг» совхозтуң дирекциязы-биле аңгы чарган. Малчыннарның бүдүрер продукциязының хемчээли, соң шынары, пландан ажыр бүдүрген продукциязы, дөрт чарыгдалдарны эвээжеткени дээш шаңнал төлевирлер оларның сонуургалын, кылган ажылынга харыысалгазын шыңгыыраткан.

Чартык нарын база бөдүүн дүктүг 1850 хойну звенонуң малчыннарынга быжыглаан. Кадарган хоюндан хөй продукцияны алыр дээш звенонуң кежигүннери бот-башкарлып ажылдаан. Ооң түңнелинде кереэде айыттынган боттарының хүлээлгелерин планнаттынганындан ажыр күүсеткен. Төрүүр 100 хойдан 83 хураганны алыр тургаш, 88 хураганны алган. А бир эвес звенонуң мурнакчы малчыннарының көргүзүүн аңгы алыр болза, төрүүр 100 хойдан Алдын-Херел 101, Даш-оол Кыргыс—100, Наксыл Кыргыс—100 хураганны өстүрген. Звенонуң малчыннары ниитизи-биле 1496 хураганны онча-менди доруктурган. Хураган бүрүзүнүң диириг деңзизи 26-30 килограмм турда, совхозка хүлээдип берген. Ол болза 400 центнер ажыг эътти бүдүреринге деп. 31,83 центнер дук кыргыыр тургаш, 33,83 центнерни бүдүрген. Звенонуң бүдүрген продукциязының хемчээлин, соң шынарын, продукция бүдүреринге планнаттынган дөрт чарыгдалдарны эвээжеткенин, кереэде айыттынган боттарының хүлээлгелерин канчаар күүседип турганын барымдаалап, ажыл төлевирин санап берген. Ажыл төлевириниң чээлизинге 51 муң рубльди совхоз малчыннарга 1987 чылда төлээн. Чарыгдалдарны эвээжедип, продукция бүдүрерин көвүдеткени дээш 21 муң рубльди шаңнал ажыл төлевири кылдыр немей берген.

Коллективтиг кереэ-биле ажылдаарының ажыын биле берген малчыннар амгы кыштаглаашкынга база ыынамчалыг белеткенгеннер. Звенонуң кежигүннери боттарының кужу-биле хөй кажаалар база чуртталга бажыңнарын септээн. Малчын бүрүзү сиген кезер шөлдерни кажаалааш, суггарган. Аңаа үнген багай эвес дүжүтү демнежип кескеш, 70 тонна эки шынарлыг сигенни белеткеп алганнар.

Эрткен чылын төрүүр хойнуң массалыг оолдаашкынын март айда эрттирген. Чылыг үеде чаш хурагаңнарның доругары эки болган. Хойну орай төрүткеш, мал чемин эрээн камнап алыр аргалыг болганнар. Боос база хурагаңнапкан хойларның азыралынче кичээнгейни малчыннар салган. Камнап алганы сиген-ширбииҗи дыка ажыктыг болган. Хойнуң төрүүрүнге чедир 2 ай артканда, минералдыг болгаш витаминниг чүүлдерни өске чемнерге немей берип турган. Ынчаар чемгербеске, төрүүр хойнуң ара салыр чоруу тыптып болур. Эки ажаалданың түңнелинде хойнуң оолдаашкыны менди эрткен. Деңгели кошкак, азы кандыг-бир чылдагаан-биле өзүлдези саадаан хурагаңнарны аңгы үскеш, эки чемгерип, боткур кылдыр азыраан. Хурагаңнар чемге долузу-биле кире бээрге, хойлардан үскен. Улгады берген хурагаңнарны мелери-биле кады тударга, аргызы когжап каантар. Бо хемчеглерни алганының түңнелинде хойларның база хурагаңнарның-даа деңгели шыырак болган.

Чарыгдалдарны эвээжедир дээш машина-техника ажыглаарын шегледип, аъттарны шанактап, тергелеп, чылгы малды колдады ажыглап эгелээн.

Сөөлгү үеде малчыннар өг-бүле кереэзинче калбаа-биле кирип турар. Звенонуң удуртукчузу Даш-оол Кыргыстың өг-бүле кереэзинге шилчииринге таарымчалыг байдал бар. Ооң уруу Чочагай ачазында дузалакчы кадарчылап берген. Мал ажылынга бичиизинден тура өөренген, эрес-кежээ кижи. Малчынның көргүзүглери эки, арга-дуржулгазы, күш-ажылчы тура-соруу бар. Ону бодааш, «Өг-бүле кереэзинче чүге кирбес силер?» — деп, айтырарымга: «Келир чылын көөр бис. Ам дээрезинде звенода шупту малчыннар тергиин ажылдап турар деп болбас. Чамдыктарывыстың көргүзүглери мурнакчы малчыннарның чедиишкиннеринден чавыс. Кижи бүрүзү бодунуң хуузунда думчуун бодаан херээ чок. Оларга дузалажыр, деткимчени көргүзер апаар бис. Ынчангаш бо чылын база шуптувус коллективтиг кереэ-биле хевээр ажылдап тур бис. Ол арга-биле ажылдаарынга демнивис дыңзып, арга-дуржулгавыс база өзүп орар»—деп, Даш-оол Сундуевич харыылады.

Ол шын. Коллективтиг кереэ —демниг ажыл-дыр.

Доңгак СЮНДЮП.

ЧЫЛ ПЛАНЫНДАН АЖЫР

«Тудуг кезектери» комбинаттың ыяш белеткээр заводу колдуу дыттан продукция бүдүрүп турар. Хандырыкчылар —Улуг-Хемниң, Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйлары хадыны эвээшти берип турар: чүгле 20 хуу хирези чымчак ыяш. Ол ыяштан кылган эжик, соңга блоктары хажыыр, чыырлы бээр, ынчангаш тудуг организацияларындан чемелел дыңнаар ужурга таваржып турар. Ыяш дүжүреринге херек кран чыл чедир ажылдаваан.

Чаа аргаже шилчилге берге байдалда туруп турарын өөренип көргеш, күш-ажылчы коллектив чөвүлели ажылды механизастаарының хемчеглерин апырын чугула деп көрген. Цех иштиниң бот-орулга-чарылгаже шилчилгезин шенеп эгелээн. Курлавырларны чеп ажыглап тургаш, чыл планындан ажыр 500 дөрбелчин метр материалдарны кылырын коллектив даанып алган.

Турумчуп ажылдап берген мергежилдиг кадрлар заводта бар. Оларның идепкейлиг даянгаш, хожудаашкындан үштүнүп, депшилгелиг аргаже шуудап шилчиир сорулга туруп турар. Бедик разрядтыг чазаныкчылар Михаил Иванович Фадеев, аныяк ажылчын Петр Сагалаков күш-ажылга кызымак чоруктуң эки үлегерин көргүзүп турарлар.

Социал айтырыгларны шиитпирлевейн чыткаш, бедик бүдүрүкчү көргүзүглерни чедип алыры болдунмас дээрзин удуртукчулар утпайн турар. Столоваяны, магазинни ажыткан. Чурттаарга тудуунга завод киржип эгелээн.

Л. БОСЕНКО.

ЧУРУКТА: ажылчыннар Мария Копанева, Чечекмаа Хертек, Евдокия Розинченко.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

Моол дугайында өөрлеш шүлүктер кыдыраажындан

ҮСТҮҮРТЕН ХАЙГААРАЛ

Найысылал Москвадан дыңгаар эртен
Найыралдыг Моолдува үнүпкен бис.
Күчүлүг ТУ талыгырже көдүрүлгеш,
Хүнге удур Чөөн чүкче кылыйтыпкан.
Удаваанда адаавысче ажок тода
Узун сынның бизеңнери көстүп келди.
Урал дагнар — ийи диптиң кызыгаарын
Ужун эртип чыдарывыс угаап кагдым.
Октаргай дег, төнчүзү чок делгем Сибирь
Оргу, дески шөйлү берген чоргаар чыдыр.
Оккур дүрген ужар-хеме барык чыйбас
Орук ара доктаал туруп алган-даа дег.
Хоорай, суурда хооланнар шупту бурулаан.
Хову, шөлде комбайннар коъжу шуушкан.
Сорук киирген совет улус маадыр ижи
Соксаш дивейн черде, дээрде хайнып тур.
Чиргилчиниг Енисейде кайгамчык ГЭС
Чигирден ак, харгылаштыр чайынналып-дыр.
Тыным ыжкаш хайыралыг, дендии ынак
Тыва черим, төрээн чонум сактып келдим.
Байлак бойдус хуулгаазын эртинези —
Байкал хөлү бырлаңайндыр чаагып чыдар.
Ша-даа четпээн. «Кызыгаарның кыры-дыр» —деп.
Сарыг баштыг шилиндек кыс чарлай каапты.
Чурумалдар, чериң кыры өскерилген.
Чүүрге дег, аккыр өглер, бүүрелчиннер.
Хөлдер, хемнер, арга-арыг, ногаан шыктар
Хевчок ховар —ында-мында көзүлгүлээр.
Кончангаш-ла база катап куду көрдүм.
Кажарацнаан улуг хоорай мында чыдыр.
Уран-шевер ажылчын хол тудуп. каастаан
Улан-Батор! Амыр-менди, сайн байну!

ХАМЫК БАЙЛАК ДЭЭЖИЗИ

«Байлак Моолум» дээн домак.
Базым саны дыңналыр де.
Ындыг сөстер бактаап кирбээн
Ыры безин барык чок боор.
Катап-катап бодап көөрге,
Ханы утка мында бар де.
Маадыр иште чоннуң чурту
Байлак болбас аргазы чок.
Хоорай, суурда бүдүрүлге,
Хову, шөлде чалгаан тараа.
Ажылчын хол кылып туткан
Ада-чурттуң байлаа болбайн.
Арга адаа чайлагларда
Дорт, чиге ужуп ор бис.
Аал малы, ашы-меңи
Катчып алган, эштии сүргей
Кады, кожа оьттап чоруур.
Хову ээзи чээреннер
Хойгаш ындай боор—дириг хорум.

Мунур семис тарбаганнар
Мунга чытпас, түмен, сая.
Хөлдеринде, хемнеринде
Кевей балыы шаар кара.
Шокар мыйыт, кадыргы, бел,
Шортаан, мезия —кандыызы чок.
Чүзүн-баазын саа санныг
Чүглүг куштар ужуп эртер.
Каан дээрде кезек булут
Харап үнүп келген дег боор.
Чиңгир ногаан аваактарда
Чиимис, кады таан элбек.
Чинге будук бүрүзүнде
Чинчилер дег дистинчипкен.
Моолдуң байлаа эгээртиимес.
Бодап четпес, көрүп ханмас.
Хамык байлак дээжизи —
Алышкы чон найыралы.

ҮДЕКЧИ КЫС

Булуттуг дээр адаа-биле.
Бүүрүн дагнар кыры-биле.
Дорнот аймак кайы сен дээш
Дорт, чиге ужуп ор бис.
Олуттарда кижи-ле хөй.
Орус, болгар, моол, тыва.
Чазык, топтуг шевергин кыс
Сагыш салган, бараан боол чор.
Солун, сеткүүл, даалы эккээр.
Шокар дашкаа суксун кудар.
Кичээнгейлиг, ээлдек, чымчаан
Кижи шуут-ла кайгап ханмас.
«Шала муңгак шиичи бар дыр,
Чаңыксанның ииден-дир» — дээш,
Чаның орта ора душкеш,
Чазык-чаагай хүлүмзүрдү.
Чаагай сеткил, дузааргак хөөн
Сагыжының эрнии доңган.
Мөгаг билбес, орлак, шевер
Моол кызы чараш-ла-дыр.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

Дружба. Найырал. Найрамдал.

УГБАЛЫШКЫ ДЕГ БИС

Чээрби анды чыл бурунгаар бистиң республика-биле кызыгаарлажкан Убса-Нур аймааның Давс сумузунуң эмнелге ажылдакчызы аныяк уруг Сэрэнжавын Нансал (ол бодун акаа Жавын деп адаарын дилээн) айыыл-халапка таварышкаш, Кызыл эмнелгезинге кээп сегээн. Ол чоокта чаа Тывага аалдап чораан. Солунга берген интервьюзунга ол хамыы, кежин берген донорларга өөрүп четтиргенин илередип, олар-биле ужуражыксап, харылзаа тудуксап турарын илереткен. Кеш бергеннерниң бирээзи ынчан эмчи училищезиниң сургуулу турган Валентина Самдан бир дугаарында чагаа бижээн. Чагаалар моол-даа соңгаар кээри чугаажок. Солунга үнген материалдарны Нансалче чорудуп бээр. Ооң адрези: МАР, Эрдэнэт хоорай, хоорай эмнелгези, Сэрэнжавын Нансал. Баштайгы чагааны моол адаанда парладывыс.

Эргим редакция, силерниң солунга март 20-де парлаттынган «Ада-ием дег апарган» деп материалды сеткил дойлуушкун-биле номчудум. Карээмге ол үениң болуушкуннары олчаан көстүп келди. Ажыл-биле чугаалаарга, кеш бергенимни ындыг кончуг черлаксавайн чораан мен. Шынап-ла, бистиң-биле кожа-хелбээ, эп-найыралдыг чурттан келген моол өңнүктеривиске дуза кадарындан кым-даа ойталаваан. Аныяктар, бистер, ханывысты, кежиивисти үежививиске берип, дузалаан бис.

Ынчан 1962 чылдың та кайы айы турган, эки сагынмас-тыр мен. Бистиң эмчи училищевистиң сургуулдары ол айыылга таварышкан чалыы кыстың салым-чолун сеткилге чоок хүлээп ап, ажок сагыш аарып турган. Хирургия башкызы Владимир Федорович Башкиров биске эртенги шакта чедип келгеш, Моол Арат Республикадан бергедеп турар кижи эккелген, дарый бирги бөлүктүң ханы, кежи негеттинип турарын дүвүрел-биле дыңнаткан. Келир үениң эмчилери кижиниң амы-тынын камгалаарын ыдыктыг хүлээлгези кылдыр көрүп, деминин көргүскен. Аарыг кижиге ханын бээр күзелин олар чаңгыс кижи дег шуптузу илереткен, кым-даа чажам дивээн.

Байдал дүрген шиитпирни хүлээп алырын негеп келген. Училищениң сургуулдарының ханының бөлүүн ол-ла черге дораан тодарадыпкан. Халдавырлыг аарыгдан аарывайн турарывысты ханап, анализтерни дужаагаывыс соонда, дөртен беш эвес, оон-даа хөй кижи күзелин илередип бижиткен. Оочурга турганнарның аразында Кара-Сал Чылбак азы Елена Төмүрнүң та кайызы ийик, кешти ам албас дээрге безин чорбайн олуруп турдаш, албан-биле дужааган. Мен бодум база сеелүнде мээңиин база ап көрүңер деп дилеп турдаш, кежим бердим. Донорлар оон-даа хөй турган. Нансал мээң кежимни эдилеп чоруур, оон-биле хамыывыс чаңгыс угбалышкы дег бис.

Училищеге өөренип турдаш, моол аалчылар-биле ужуражып, совет-моол найырал кежээлерин эрттирип турганывысты сактыр-дыр мен. Доозупкаш-даа МАР-биле найыралчы харылзааларны бистиң эштеривис үспейн келген. Чүгле моол уругга эвес, донорлар өске-даа националдың улустарынга эгидилге чок дузаны көргүзүп турган. Олар та каш кижиниң чуртталгазын эгидип, аас-кежиин шаңнааннар. Кешти кайы кезип алырын донор кижи боду айтып бээр чораан. Бисте артып калган им-демдек чаагай чоруктуң, найыралдың херечизи болуп чоруур. Уругларывыска-даа ол дугайын чагып, сургап чоруур-дур бис. Кижи кижиге мынчаар дузалаар чоор деп чугаалап чоруур мен.

Моол өңнүүвүстүң кадык-чаагай, он уруглерлыг, аас-кежиктиг чурттап чоруурун солундан номчааш, ооң хүлүмзүрүг бүргээн арнын көргеш, өөрүвес аргам чок болду. Ол хире үр үе эрткенде, солун дамчыштыр-даа ужуражыры солун-дур. Дузавыс халас болбаанынга бис база өөрүп турар бис. Уруунуң, бодунуң эмнелгеде ажылдап турары база эки-дир. Мен эмчи сестразының чымыштыг ижинге үр чыл ажылдаан болгаш, оларның чонунга кайы хире бараан болуп чоруурун эки билир мен, чаагай сеткилдиңнинге бүзүрээр мен.

Бисти утпайн, четтиргенин илередип, сактып чорууру дээш бүгү донорларның мурнундан өөрүп четтиргенимни илередип көрейн. Найыралдың күжү ол хире-дир.

Валентина (Самдан) ДАНДАР. Тес-Хемниң район эмнелгезинде кол эмчи сестразы.

Э. ОЮУН, моол чогаалчы.

ИЕНИҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Чечен чугаа

Кезиишкин ийи шак ажыр үргүлчүлээн... Наркоздан ам-даа одуннаан улуг назылыг орус херээженниң бажының дүгүн эде суйбавышаан, медсестра Бурмаа чугааланган: «Бүгү чүве эки-ле болган боор...»

Тус чериң бир куражылагыйында специалист оглу Григорийге ыраккы Мурманскиден келген Ольга Ивановна Павлова дээрзи ол болган. Ие кижи толум дээр. «ССРЭ-ниң соңгу-барыын чүгүнден Моолдуң соңгу-чөөн чүгүнче кежиилдир узун орук эртери сезен харлыг херээжен кижиге кайы хире берге болбазыл?

Мээң иемни көр, ханының базышкыны улуг, чеден хар чедир назы дөгүй берген хирезинде база-ла мени дээш мында чедип келген. Кижи аайынга кирер ийикпе, төрээн черим көөр дээш келдим, семни карактаар шаам кайдал — дээр болгайн — деп, хезер эмчи Монхор бодангылаан. Кум кынны бергенин боду билбээн. Агарты сүттээш, алдыннадыр саржаглап каан изиг шай, манчы эккелген авазы ону оттурупкан.

— Чүге чем эккелдиңер, аваай! Бисте столовая бар.

— Кезиишкин аар болганын дыңнадым, олуруп чадааш, чүгүрүп келдим. Чемнен, чемнен. Могапканың хөлчок-тур. Аарыг кижи кандыг чыдыр?

Медсестра Бурмаа келгеш, аарыг кижиниң оглу, ооң даргазы база бичии моол оол келгенин эмчиге дыңнаткан.

— Кирип келзиңнер, чугаалажып көрейн — деп, Монхор чөпшээрээн.

Аарыг кижиге келгеннер кирип келген. Оларның бирээзи — мөгелерзиг, делгем эгиннерлиг, улуг-шыырак мага-боттуг, хүлүмзүрүгден чайнаан оттуг карактарлыг аныяк эр аарыг кырганның оглу хире. Ооң чанында куу хептиг, улгады берген кижи база эмнелгениң ак халадын кеткен оол турган. Карак чылчырыктап турар арыг, кылаң-тас эмнелгеде ажылчын хептерлиг кирип келгенинден эпчоксунганы илдең эр кижилер бот-боттарынче көрүшкен. Оол орус дылга арыг чугаалаан:

— Мөгүдеведер. Докторнуң хүлүмзүрүүн көрбейн тур силер бе. Аваа, аваа Гриша, Саша акый.

Шупту каттыржып каннар. Оглундан чөпшээрел чокка-ла Ольга Ивановнага дарый кезиишкин кылыры эргежок апарганын, ооң байдалының ам чүгээрин, ынчалза-даа ону дүвүредип болбазы-биле ынаар кирерин чөпшээревейн турарын Монхор дыңнаткан. Улаштыр ол мынча дээн:

— Мээң авам-биле таныжыңар. Норжмаа дээр. Кезиишкин кыла бээрзинге хоязеп, дүвүрел-ле үнер кижи боор. Ам база бо-дур, изиг чемин белеткеп алган келген.

Ольга Ивановнага сагыш човап, ону айыылдан чайлатканы дээш докторга өөрүп четтиргенин Григорий Павлов илереткеш, Монхорнуң авазынче:

— Мээң авам база ындыг. Соок хүннерде чылыг хепти, изиг чемни тудуп алган, ажылымга турумда бо-ла кээр. Ие дээрге ие-ле болгай.

— Ындыг, харын. Даарта кежээ 7—8 шак үезинде чедип келиңер. Ольга Ивановна ынчан шымбай апаар боор — деп, Монхор харыылаан.

Ынчалза-даа байдал эмчиниң бодааны дег чогуп бербээн. Кезиишкин үезинде хөй хан чидирген кырганның байдалы дорайтаан, чыргалыг чүректиң ажылдаары аайлашпастаан. Эмчилер бар-ла аргаларны ажыглаан. Өске аарыг кижилер хайгаараарынга база үе херек. Кызыгаар үрекчизинге аар балыглаткан кызыгааржыының амы-тынын дээш база демисежир апарган. Ынчан Монхор авазын Ольга Ивановнаның чанынга арттырып каан. Норжмаа 1939 чылда Халхин-Голга госпитальга санитаркалап, 1945 чылда япон милитаристер-биле дайын үезинде медсестралап ажылдап турган. «Балыглатканнарны камгалааны дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. Норжмаа орус херээженни топтап органы: «Каяа көрген кижи боор мени?» Оглунуң эккелгени киш-кулаа хандызы куткан шил саважке аарыг кижи айыткан. Норжмаа шопулактап аксынче бичиини дамдылаткан. Дөмей-ле көргени кижи. Норжмаа алгырыптар часкан: «Ольга Ивановна ышкажыл сен?» Караанга дөртен беш чыл чуруттунуп келген. Ооң Намжили ынчан рота политругу турган. Боду госпитальга медсестра. Оларның чоогунга совет харылзаачыларның блиндажы турган. Эм чорутсун деп Баянтумэнче долгаар дээш ынаар хүнүң маңнаар мен. Эрес, кара карактарлыг, хүндүлээчел орус кыс мээң дыка дузалажып турган. Оля моолдап шору билир турган. Кажан элээн таныжа бергеш, боду чеже-даа шилгедек чараш болза, ооң хырнының билдирти бергенин эскерип каан мен. Ооң саатгыг болганы бисти доңнаштырган...

Аарыг кижи ону үндүрбээн. Кошкак үнү-биле кый дээн: «Бээр олур. Үмме. Суксаарымның». Аксынче хандыг дамдыладырга оожургааш, ол удуй берген. Норжмаа катап-ла сактыышкынче дүлнү берген: «Япон милитаристерниң дужуп бергенинге, ынчан, 1945 чылдың сентябрь 2-де, орус, моол ылгал чокка кайы хире өөрүп туржук бис... Бир кежээ ийи орус дайынчы үе-човуурлуг орус уруг кедүржүп эккелген. Оляны танып каан мен. «Үнүңер» деп хол чаңгылырга-даа, демгилер аазадыпкан турдулар. «Божуурум ол-дур. Далаш»— деп сымыранырга, ам кээп чүвениң ужуруун билчик мен.

Норжмаа ынчан 27 харлыг турган. Өгленге-ле 8 чыл эртсе-даа, Намжил-биле олар төл көрбээннер. Ынчангаш-ла боор ол, чаа төрүттүнген чаш-биле Оляны ийи дакпыр өөрүшкү, хүндүткел-биле ажаап турган... Совет шериглер чуртунче чанып турар деп чар дыңнааш, Оля өөрүп, төрээн Москвазының дугайын чугаалап чыткан. Норжмаа ашаа-биле Оляны «Оглуң каавыт» деп чаңгыс эвес удаа ээрежип келген. А Оля бараан сөөртүр вагонга чеди муң ажыг километрни ай ажыг үеде эртер болгай. Аш, соок үе... Бирде карактарының чажын төп, бирде каттырып, бир катап хондур чугаалашкан. Оглун эмзирер дээн. Оляның сүдү келбээн. Чаштың хырны сарган, сүт чок эмиг соргаш, чаш төл улам бырыжар болган. Норжмааның эккелгени сүттү чылыткаш эмискиктээн...

Оля оглун арттырып каар деп чөпшээрежипкен: «Оглумну чедирип шыдавазым билдингир-дир. Ашаам база Барыын фронт госпитальында инвалид арткан. Бисти фронтудан дорт бээр октапкан. Безин Москвага доктаатпаан. Саатгыымның дугайын төрелдеримге дыңнадыр чай албааным ол. Кижи кылдыр өстүрүп аар боор деп силерге идегээр мен...» Шыдаар ирги мен бе деп дадагалзаза-даа, ачаа эң эргим апарган төлдү арттырып кааныңга Норжмаа кызыгаар чок өөрээн. Оолду Монхор деп адап алган. Уйгу, дыш чок хөй-ле дүннер, хүннерни Норжмаа чүктеп эрткен. Оол өскен. Ортумак школаны доозупкаш, Монхор Москважке өөренип чоруур деп турда, ада-иези Ольга Ивановна Павлованың адрезин берип каан. Дайын үезинде-ле квартиразын солуп каапканындан, Монхор ону тыппаан... Он хире чыл эрткен. Монхор өгленип алган. Ада болган. А Норжмаа боду үжен ажыг чыл медсестралап ажылдааш, пенсияже үнген. Оглунуң оолдарын өстүрүшкен. Бо чылын та дайынчы аныяк шааның оруктарын кетөп эргиксээни ол, та эндевээни ол, оглунда келген.

Бо бүгүнү ам Ольгага чугаалап болбас. Ол хөлчок кошкак. «Аарыг кижиниң байдалы экижип тур, мен харын баксырап тур мен» деп оглунга чугаалааш, чана берген. Ол хүннүң-не Ольга Ивановнага эң амдан-сүүзүннүг чемнерни белеткээш, медсестралардан чорудуп турган. Аарыг кижи сегээн. Үндүр бижиир үе келген. Григорий Павлов аныяк өңнүү Цогоо-биле авазын алыр дээш чедип келген. Норжмаа база келген. Ольга Ивановна Норжмааны топтап туруп-туруп, алгырыпкан:

— Орта чоор бе! Норжмаа сен бе?

— Оглуваус бо-дур — дээш, Норжмаа Монхорже айыткаш, орус херээженни куспактапкан.

— Чудурук дег хензиг, ырбыска чүве кайы хире улгаткан-дыр?...

Чыылганнар — медсестралар, санитаркалар, аарыг кижилер бирде Григорийже, бирде Монхорже көрүп, оларның демейин ам кээп эскергеннер.

Григорий авазын куспактааш «Шын кылган-дыр силер. Моол эжиңерге иениң аас-кежиин шаңнааныңар эки болган-дыр. Акым бар болганынга өөрүп, чоргаарланып тур мен»—дээн.

Монхор Норжмааны эргелит куспактаан.

«Новости Монголии» солуннан.

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

1. Оруктуң эгези

— Орук-суур менди-чаагай чораш келиңер, чорук-херээңер бүдүңгүр болзун — деп, сестер-биле улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы Н. В. Чындыгыр бисти кабинединден үдеп кагды. Эртенгиниң 9 шак чешшулуп турда, Эрзин суурдан үнгеш, кызыгаарже углапкан бис.

Совет Эвилелиниң кызыгаар заставазының кызыгааржылары бистиң документилеривисти ынап, боттарының ол талазы-биле ажылдарын кылгаш, акы-дуңма Моол Арат Республиказы бисти чылыы-биле үдеп каан. Найыралдың оруу — совет-моол найыралдың оруу-биле чорупкан бис. Экии, акы-дуңма Моол!

— Моон эгелээш-ле акы-дуңма Моолдуң девискээри болдур ийин. Солун-на болгай, ол-бо талаларже көрүп, хайгаарап көрүңер даан — дээш, бистиң делегацияның удуртукчузу, Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрккомитеттиң даргазы Таваалай Чылбакович Салчак эптешпир олуруп албышаан чугаалады.

— Бистиң аравыстан Завхан аймакка моон мурнунда чораан кижи чок болду, ынчангаш шуптувуска солун болуру чугаажок — деп, СЭКП обкомунуң инструкторү Маргарита Сергеевна Малецкая чугааны уламчылады. Ында республиканың типографиязының линотипизи Вера Доржу база каттышты.

Элээн каш километр эрткенивис соонда Моолдуң кызыгаар заставазы көстүп келди. Чугаалыр, шору оорустаар-даа кызыгаарны бистиң документилеривисти ынап көргеш, төрээн черим кыскаазы-биле таныблаашаш, чоокку сумута чедир оруктуң чижек картазын безин чуруп бергеш, эки орукту күзеп кагды.

Кызыгаар заставазындан каш-ла километр эртип чорувуста, чолаачывыс чугаалай-дыр:

— Орук дыка багай-дыр, мурнувуста арткы көрүп чор силер бе? Мындыг берге орук-биле бо артты кайчап ажар улус боор бис!

— Чоннуң чоруп, аргыжып турары чоон оруу ышкажыл, оон чоп сестир сен, Середар Деваевич, арга-дуржулгаң-даа улуг, кажараан чолаачы-ла болгай сен, машинаң база шыырак болгай, сен шыдаваска кым шыдаар боор —деп, чолаачыдан чугаа эреп, оон туре-соруун улам көдүрерин оралдаштым. Орук, шынап-ла, бөлен эвес — хар база чаапкан, оон соонда хат хадаан — хөртүктеп каапкан. Ынчалза-даа дуржулгалыг чолаачывыс «УАЗ»-тың хөртүктерден ол-бо талаже дестире эгбишаан, чугаалажып эгеледи.

— Он чыл мурнунда бо-ла орук-биле Завхан аймакче бир чораан мен. Ынчан магалыг чүве-ле болгай — чайын чүве болбазыкпе. Мурнуже чиге көрбүшаан, чугаа «базым» билир чүве болгай —дээш, каттырыпай-дыр.

— Тес чурттуг мен дижир болгай силер, а Тес деп хемниң Моолдуң хеми чүве-дир ийин моң. Ам үр эвес халыткаш-ла, Баян-Тес сумузунга чеде бээр бис. Мурнувуста көстүп чыдар хем —Тес бо-ла болгай —деп, мендеп чугаа эрээнишаан, чолаачывыс хүлүмзүрүп чугаалай-дыр. Ынчап чугаалажып, моол кызыгааржыларның чуруп берген оруктарын топтап көрбүшаан, чоруп орувуста орук Тести өрү шөйлүп чоруткан болду.

— Хемче кирген оң талакы орукче черле кирип болбас — ында чайындылаан дээн болгай, силер база көрүп чоруп көрүңер, чаңгыс баш эки-даа болза, беш баш оон эки болгай — деп, бештектанмышаан, чолаачывыс бисти сагындырып чор. Ынчалза-даа бис шоолуг-ла үндаревээн бис — силерни мурнуңарда уткуп турар эвес пе деп кызыгаарга ужурашканывыс моол өңнүктериниң сөзү бисти соруп киирип чораан. Тести өрү маңнадып орувуста ийи машина көстүп келди. Бисти уткуп келген моол эштер ол болду. Баян-Тес сумузунуң даргазы болгаш ында партия комитединиң секретары Ц. Гецен-пилжээ болгаш кожазы Баян-Хайрхан сумуда партия эге организациязының секретары Н. Дашдаржаа олар орук-суур кандыг келгенивисти айтырып, амыр-мендизин айтырышканывыс соонда моол кызыгааржының оң талакы орукче кирбеңер деп турганы оруунче эдерткеш кирипкилер. Мурнувуста чоруп орар машиналарның соонче көргеш, «ам кава-ла чыдып аарлар иргиу» кылдыр бодап ыыт чок олур бис: орук шупту чайындылаан, дугуйлар колдуунда-ла чайындыже шымнып кире бергилээн. Ынчалза-даа кайы-даа машина «тепкилеммейин», чайындылыг хемни эки кежип келдивис. Хемни кежерге-ле, Баян-Тес сумузунуң төвү көстүп келир.

2. Секретарь-биле чугаа

Аалчылар бажыңынга бисти кирип дыштандыргаш, аъш-карып-чемгерген соонда, кожа сумунуң парторугу биске келгеш чугаалады:

— Ам бир-ийи шак хире болгаш-ла Эрзин районнуң совхозтар директорлары, партия комитеттериниң секретарылары маңаа келир чүве. Олар-биле каттыжып алгаш, кожавыс Немрог сумуга барып хонар силер, ам дыштанып алыңар.

Биске бергени хостуг үени ажыглап алгаш, секретарь-биле кыска чугаа кылырын дугуржуп аптым.

— Бо чылын бистиң республика 20 муң ажыг чаш малды камгалап алыр сорулгалыг. Аймактың 23 сумузунуң ийизинде малдың чаш төлү ам чидириг чок болуп турар. Чоннуң ажыл-ишчи туре-соруктуу ажок. Бо чылын малдың аймак комитединиң XXII конференциязы болур чүве. Аңаа күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле чарыш калбарган. Ынчангаш бистиң сорулгавыс мындыг —конференцияга чедиишкиннерлиг ужуражыры, мал бажын хорамча чокка камгалап алыры.

— Эш Дашдаржаа, эде тургустуушкун талазы-биле сумуларда кандыг чаа ажылдар кылдынып турарыл?

— Эде тургустуушкун Совет Эвилелинге эгелээн, ам социалистиг чурттарда база чоруп турар болгай. Моол улус эде тургустуушкунну сеткил ханызындан хүлээп алган болгаш ону амыдыралда чедиишкиннииг боттандырып турар. Кол-ла чүүл — күш-ажылдың сагылга-чурумунче угланган. Бир эвес сагылга-чурум баксыраар болза, эки түңнел дугайында чугаа хоозун болуру билдингир. А чурум дугайында чугаа тургустунуп келирге, арагалаашкынның хоразының дугайында чугаа чайгаар-ла үнүп кээр. Бир эвес арагалаашкынга удур демиселди шыңгыы чорутпас болза, чурум дугайында айтырыг ийиги чергени апаар. Ону болдурбас херек. Бистиң сумуларның ажыл-ишчилери 3 чыл дургузунда арага ишпес деп хүлээлгени алган. Оон-даа соңгаар ону уламчылаар апаар.

— Тыва АССР-биле кызыгаарлажып турар болгай силер, найыралчы харылзаа улам-на быжыгып турар дээрзин база чугаалаңар. Ол найыралчы харылзааларны моон соңгаар улам сайзырадыры-биле бодалдарыңар кандыгыл, эш Дашдаржаа!

— Найыралчы харылзааларывыстың быжыгып турарынга дыка өөрүп турар бис. А ону ам-даа делгемчидери чугула деп бодум хуумда күзеп чоруур кижи мен. Бодап көрүңер даан. Совет Эвилелинде эде тургустуушкунуң айтырыглары, бот-орулга-чарылганың бот-акшаланыышкынның айтырыглары бисти дыка сонуургадып турар. Бис ол аргаларже база кирип эгелээн болган бис. Ол бүгүнү кожавыс Тыва АССР-ден арга-дуржулга солчуп, көрүп, билип ап болур бис. А харылзаажырда чамдык бергелер бар-дыр, ону бөдүүнчүдүп болур аргалар бар боор деп бодаар мен. Чижээлээрге, бистиң сумулар кожавыс Эрзинниң ажыл-агыйлары-биле харылзаалыг болгай. Бир-ле чугула айтырыг ужун мен Эрзинниң ажыл-агыйларынче телефоннаар, оон арга-суме-даа айтырып алырын бодаар мен, а ол болдунмас-тыр. Кызылга-даа чеде бергеш, дыка хөй чүүлдерни бодум барып көрүксээр, билип алыксаар мен, дыңнаксаар мен, а планда кирбээн черлерже база чорутпас-тыр. Бо хире найыралдыг, акы-дуңмалышкы ийи чурттуң кызыгаарлажып турар найыралдыг сумуларының, районнарының аразынга харылзааны ам-даа бөдүүнчүдери, аргыжылгада амгы чамдык шаптыктарны эде көөрү күзенчиг деп бодум хуумда ындыг дилеглиг кижи мен.

(Уламчылаар).

Маадыр-оол КАЛЧАН.

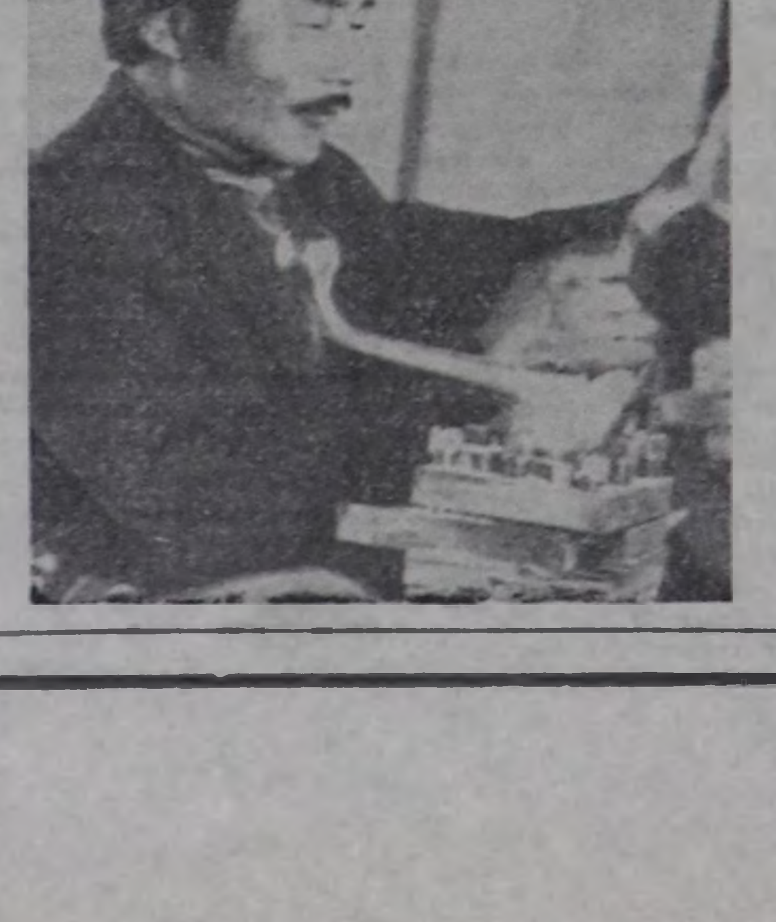

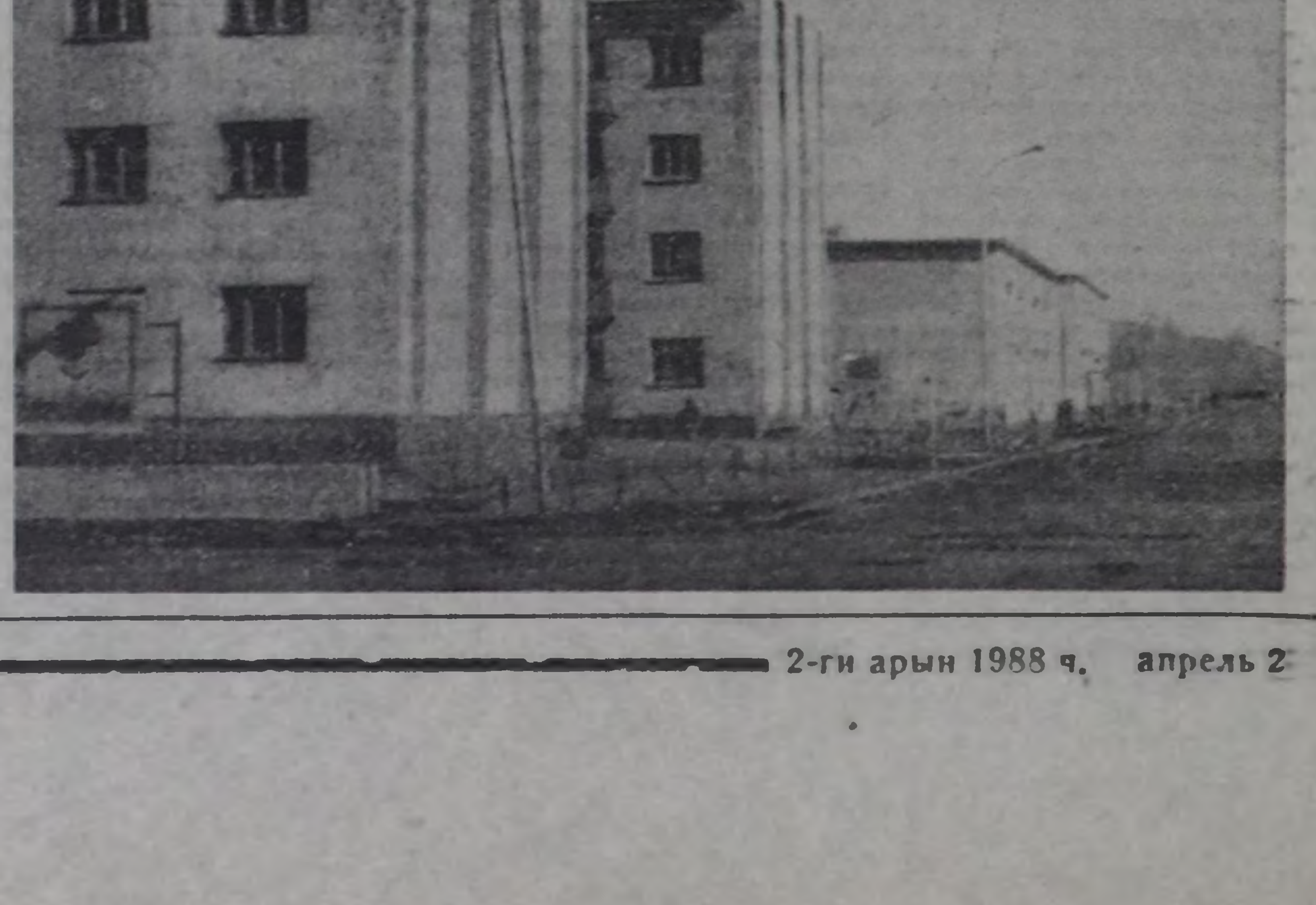

ЧУРУКТАРДА: автосепелге мастерскаязында мурнакчы токарь коммунист, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады В. Мурэжаа; профтехучилищеде механик-башкы, чаартыкчы Ш. Церендорж; Улиастай хоорайның кудумчуларының бирээзи. Авторнуң фотолары.

ЧҮГЕ ТӨНҮП ТУРАРЫЛ?

Барыын-Хемчик районнуң девискээринде Барлык, Хемчик, Ак, Алаш хемнерден аңгыда, улуг, биче хөлдер, хемнер хөй. Шаанда бо хемнер, хөлдерге кадыргы, шокар, бел дээш кандыг балыктар турбаан дээр. Сөөлгү үеде район девискээринде хемнер, хөлдерде хөй балык ам төнүп эгелээзин кижилерниң дүвүредип, сагыш-сеткилин хайныктырып турар апарган. Ам бир 10-15 чыл болур болза, бо хемнерге балык чок болур чыгыы апарган. Ооң чылдагааны чүдел! Балык-байлаңны өстүрүп, көвүдедири-биле чүнү кылзывысса эки! Бо дугайында чамдык эш-өөрнүң санал-оналын дыңнап, бодумнуң бодалдарымны солун дамчыштыр илерединкседим.

Каш чылдар мурнунда Час-Адырның бичии хемнер хөөлбектеринге турган балык суглаан кижиниң демир-хуунунга кирип кээр турган. Хөөредип-даа эвес, ону караам-биле көрген, холум-биле тудуп чип-даа турган мен. Час-Адырже чүгле чайын аалдар чайлаглап чедер, ырак тайгада каас-чурумалдыг буруң. Ажыл-херек ужун чайын Час-Адырга аалдарга чоруп тургаш, шаандакы хөй балыкты бодап, хем кыдыы кирип, балык көрзүндүм, чүү-даа көзүлбес. Сыырткыыш октадым, ийи-чаңгыс бичии кадыргылар эрик адаандан ушта халып келгеш, кижини көрүп кааш, дедир чаштып кире бээр болдулар.

— Балык төнген, ам ийи-чаңгыс чүвелер арткан, мынчаар көстүп алгаш, сыырткыыштаарга хоржок, чаштып олуруп алгаш октап көрем—деп, суглап чораан хөйжу О. Саая чугаалап-дыр. Аң-меңни чаштып, кедеп чорааш аңнаар боор, ам балыктарны база ынчаар сыырткыыштаар болган-дыр.

— Шаандакы хөй балыывыс канчап барган, чер адаанче кирген бе, бойдуска хай-халап болуп, кырлып калган бе, хөйжу?— деп оон удур айтырдым.

— Кайнаар-даа барбаан, бойдуска чүү-даа болбаан, боттарывыс-ла ону чок кылып алган бис. Шаанда болза балыкты чүгле өйлеп өлүрер турган болгай. Ам дээрге ийи-чаңгыс тотчеглекчилер келгеш, ону кам-хайыра чок өлүрүп алгаш баар-дыр. Четчилээр, хоран будүмел-биле тепсирге чүү артар боор. Каш арткан балык ол-дур, эл адаанда хоруй берген турар—деп, хөйжу чугаалай-дыр.

Хөйжунуң чугаазы-ла шын. Ол черде кыш, чай чок чурттап турар сарлык кадарчылары база ынчаар чугаалаар чорду. Малчыннар балык-байлаңга дегбес, ону Ак-Довурактан, Кызыл-Мажалыктан, Чадаанадан, Тээлиден келген машина-балгаттыг тотчеглекчилер балыктың чыглыр үезинде чеде берегштиң чок кылгылаан. Оларның чамдыктары ам-даа ынаар барып, арткан балык-байлаңны өлүрүп алыр дээш чоруп турар болду. Чүгле балык эвес, аң-мең дээш олар «ийи койгун» адар сорулгалыг чоруп турарлар.

Улуг-Аянгатының суунга хөй балык ам шуут төнген, оон улус балыктавастаан. Хөнделенниң бичии суунда балыкты ам төндүрер чоокшулаан, база-ла хая-даш адаанда чаштынып чыдар каш балык арткан. Ак хемге кадыргы, шокар, бел дээш балык элбек-ле турган. Ам база-ла ол балык төнген дизе частырыг болбас. Бел шуут көзүлбестээн. Хемниң кол уну Ак-Довурак — Абаза орулгазының асфальтылыг оруунуң чоогунда болгаш хемден балыктаан улус үзүлбес. Мунгаш-Актың суунга турган хөй балык база төнүп бар чыдар. Борта балыктаан балыкчылар барык дүн, хүн чок турар. Бир эвес балыктаарының чурумун сагып, балыктап чоруур болза ажырбас, а чамдыктары дүне када четкилер салып, ээремнерже балык өлүрер будүмелдер октап турары кончуг хоралыг. Мунгаш-Акта-даа, черле ниитизи-биле хемнерде балыктың ховартап турарын ооң хоочун чурттакчызы, сарлык кадарчызы, коммунист Домбуу Дадар-оол мынчаар чугаалай-дыр:

— Актың балыының ховартап турарының чылдагааны ам улус ооң баштарында хемнер, хөлдерге барып чедип, ону чок кылып турарында болур. Чаңгыс чижек. Машина-балгат чедип шыдавас, бистиң сарлык чайладып турарывыс Сай-Хонашта Хоолааш деп Мунгаш-Ак бажында хемде хөй балыкты улус ам шагда-ла билип алган, олче аъттыг, чадаг барып, ону өлүргеш, бадырып турар-дыр. Ында балык база төнүп эгелээн—деп, ол сеткилин хомудаан чугаалап олур.

Хоолааш. Орта база чораан мен. Мунгаш-Актың эгелеп баткан чери-ле ол. Ында таскыл тайга баарында улуг хөлден адырык суг баткаш, өг дүндүүнден бедик хаядан ажыр шурап чыдар, чараш чурумалдыг чер чораан. Ону Кызыл чурттуг эшке көргүзер дээш каш чыл бурунгаар чораамым ол. Хоолаашка четпейн чорувуста биске уткуштур үш чорумал кылаштажып олурлар. Чүгүнүң аары-ла хөлчок, холунда туткан чүвелери база бар. «Туристер-дир» деп бодал-биле мендилежип эрткен бис. Сарлык, чылгы кадарчыларының чурттап турган бажыңынга чедип келдивис. Бажыңның иштиң, даштында оваа-оваа балык ишти-хырны. Ынчан ол чериниң суу чааттап, дошталып эгелээн чораан.

— Кончуг тотчеглекчилерни, хамык балыкты чок кылып каан-дыр —деп, эжим хорадап, балык ишти-хырның бажындан үндүр октап, чугаалаанган тур.

Шынап-ла, эртенинде суг кыдыынга баарывыска, чыглып турган балыкты доозазын шүүреп алгаш барган болду, каш-ла чүве дезип халчып турар. Орта ийи хонук дыштангаш, дедир бадып олурувуста ужурашканывыс үш кижи бо кылаштажып үнүп олурлар. Оларны тудуп, байысаар эрге бисте бар эвес, анаа аас-биле хөй балык өлүрүп турар силер деп, хорадаан сеткиливис илередиривиске, олар тоовайн чоруй бардылар. Ам база балык чыглы берген, өлүрүп алыры ол.

Оон баткаш Мунгаш-Актың Дунчу баарында аалга кээривиске демги үш кижиниң хөлгези —үш мотоцикл бир өг чанында илчирбелерде кожуп, шоочалап каан турлар. «Чүү улустары-л, кайыын келгениерил?» деп айтырарывыска кым-даа тодаргай харыы бербеди. Оон чоруп олурувуста үш аът мунган орус эштер база-ла Хоолаашче баар сорулгалыг чоруй бардылар. Хамык тотчеглекчи балыкчыларны Мунгаш-Акта ийи-чаңгыс бойдус камгалалын билбес, ону хумагалаар тудум, харын оон-моон келген улуска айтып бээр, оларны аъткарар улус бар-дыр дээрзин ынчан билген бис. Ол улустар Кызыл-Мажалыктан, Ак-Довурактан барып турарлар. Олар баарда бир-ийи шил арагалыг барбаш, аът-хөлүн ачылап мунуп турар дээрзи билдиңгир. Ынчан чамдык ындыг улустарны хемчег алыры-биле коргудуп, сургаан-даа улус бис, олар ам оозун соксаткан чадавас. Чүге дээрге Хоолааш баар дээш чамдык балыкчылар ам Баян-Колдан аъттанып турар болду.

Эрткен чылдың август төнчүзүнде Баян-Колда аалдарга чоруп тургаш, бир өг даштында брезент-биле шып каан чиик машинаны сонуургай бердим. «ЛИАЗ-969» маркалыг, даштында «технологическое» деп бижиктиг, 32-02 дугаарлыг машина болду. Кадарчының хуузунда машиназы эвес дээрзи билдиңгир. «Үрелген бе, ээлери кайдал?» деп айтырыымга, кым-даа дорт харыы бербеди. Улаштыр Баян-Кол бажында аалдарга чеде бээривиске, ол аалдардан үш аъттыг кижи тайгаже углай чортуп үне бердилер.

— Кымнарыл ол, кайнаар баары ол! —деп айтырдым.

— Сай-Хонаш, Хоолааш баар дээш балыкчылар-дыр — деп, бир аныяк оол меңээ бүдүү сымыранып чугаалады. Машиназын адаанда ол аалга тургузуп кааш, аалдардан аът мунгаш, олче чорупканы ол болду.

● Бойдуска боттарывыс хора чедирип турар бис.

● Район-заповедник кылдыр чарлаза чүл?

● Шиви кезерин шуут соксадыр херек.

Баян-Колдан Хоолааш чедир барык хүн чартыында чоруп кээр, тайга-таскыл, арт-сыын ажар, ырак-ла чер дээрзин билир мен. Ынчалза-даа балык дээш олче ону-даа тоовайн чоруп турары ол.

Терээн черивистиң бойдузун ийи-чаңгыс мындыг тотчеглекчилерге төндүртүп алгаш канчаар бис? Келир үеде ажы-төлүвүс балык-байлаң таныввас болур бе? Мындыг айтырыгны чүгле Актың малчыннарындан эвес, өске-даа черлерде малчаар хөлге берип турар кижилерден салган мен.

«Бойдус байлаа төнмес» дижирлер. Ол шын эвес. Ону камгалаары-биле кижи бүрүзү демисежир ужурлуг.

Район девискээринде балыктың ховартап турар бир чылдагааны хемнерни хирлендирип, бохталдырып турарывыста болур. Улуг-Аянгатыда хөй чуур, кыргыыр пункт хөл кыдыында турар, ынчангаш ооң балыы төнген чадавас. Шекпээрниң Биче-Тейде хамык чемишчидилге склады база-ла хем чоогунда туруп турар болгаш өл-чаъстан ооң ээндилери хемче кирип турар. Кызыл-Мажалыктың эът комбинадындан үнген хамык артынчылар хемче кирип чыдар болгай. Барлыктың суггарылга системазының бажында балык эртпес четки моондакты багай кылганындан балыктар бугасумун сугларынга кээп турган таварылгалар бар.

Мооң мурнунда районга балык камгалаар талазы-биле тускай штаттыг кижи чурттап, ажылдап турган. Ам ол кижи чоруткан. Ооң орнунда кижи бары, чогу билдинмес. Ынчангаш балыкчылар сөөлгү үеде көвүдеп, балыктаарының чурумун каржызы-биле хажыдып турар апарганы ол. Бойдус байлаан камгалаар талазы-биле тус-тус кедээ Советтер херекке албастаан, ону хурал-суглаага чугаалажып турганы билдинмес, хөй-ниитичи бойдус камгалакчылары тургуспайн турар. Ынчангаш бо бүгүже кичээңгей салыры — хүнүң чугула айтырыы. Десиндир турар бойдусту камгалаары — бүгү-ниитиниң хереэ, ооң тотчеглекчилеринге удур шыңгыы демисел чорудар хамаарышкан организациялардан үе негеп келген.

Хөюг-оол МОНГУШ.

ҮЛЕГЕРИН АЛЗЫВЫССА...

Үндезиниттинге-ле 60-гы чылынче уткуштур бар чоруур, Сибирьде эң чараш, көрүштүг черлерниң бирээзи —кожавыс Даг-Алтайда күрүне заповединги 1 млн. га хире шөлдүг девискээрни ээлеп турар. Ол ховар дээн үнүш, дириг амытаннарыг, хандыдыкчы бойдус чурумалдыг заповедниктериниң бирээзи. Аңгы-аңгы үелерде ону таварты П. Паллас, А. Гумбольт, А. Брем, П. Козлов, П. Чихачёв, П. Семёнов-Тянь-Шанский, В. Обручев ышкаш, бүгү делегейге алдар-сурагтыг, могаг билбес аян-чорукчулар шинчилел ажылдарын боттандырып, чагай изин арттырган.

Бо хүннерде ында үнүш, дириг амытаннар талазы-биле тускай эртем-мергежилдиг 140 хире ажылдакчы шинчилел, хайгаарал ажылдарын кылып чорудуп турар. Оларның сорулгазы Сибирь пежүн баштадыр чугула арга-ээзимнер делгемнерин, эм-таң шынарлыг үнүш, дириг амытаннар аймаан, бойдустуң боду бүткен каас-чараш чурумалын кижи төрелгетенге камгалап арттырары.

Алтайның күрүне заповедникинде хан-чулуктуг 70 хире улуг-биче аң-мең, 300 хире куш, 1500 хире оът-сиген хевирлери санаттынып турар. Бо-ла бүгү солун медээ, чурагайларны ук заповедниктиң эртем ажылдакчызы, орнитолог Н. А. Малешин Мугур-Аксы суурнуң чурттакчыларынга таныштырып, дыңнаткаш, өңнүг, өң чок ийи фильмни база көргүскен.

Ук кино-чуруктар Шапшаал сыннарының эдектеринден биске таныш Чүглүг-Хөл, Хиндиктиг-Хөл эриктерин, Мөген-Бүренде Таскыл сыннарының девискээрин таварты Бай-Тайгада, Мөңгүн-Тайгада Алдын-Хөл деп ат-биле сураглыг Делег-Хөлдүң даг-сыын, арга-ыяш, хем-аяңнарынга чедир үнүш, дириг амытаннар байлаан шинчилеп, хайгаарап турарын тодаргай көргүзүп турар болду. Кышка удур сыын-мыйгак, буур-булан, элик, тоорук чижектиг дүктүг аң-меңге немелде чемни арга-ыяш, аң-мең хайгааракчылары кезип, белетеп, часкы, чайгы, күскү үелерде өртке удур хайгааралды вертолёттан боттандырып, берүден адыгга чедир араатан аңнарны безин кижилер азыралга ижиктирип, камгалал-хайгааралга ап турарын көөрге, кожавыстың бойдуска хумагалыын кижи магадаар чорду.

— Заповедникке кожа-хелбээ алтай, тыва колхоз, совхозтарның мал-маганы туржук, кижилери-биле сүржүп, сайгаржыр чорук биске чаңгыс эвес удаа таваржып турган— деп, ол ужуражылгага эртемденниң элдээрти чугаалааны бистиң Мөңгүн-Тайга районнуң арга-арыг, аң-мең, балык-байлаң талазы-биле инспекторларынга база-ла чеме, хомудал ынзылыг дыңналган. Оон-биле кады ол ужуражылга кежээзиниң киржикчилеринге бойдус байлаан бир демниг камгалаарынче кыйгырыг болганын кижи бүрүзү билип орган боор деп бодаар мен.

Алтайдан келген аалчыны дыңнап ора, Мөңгүн-Тайганың аргар-кошкарын, те-чуңмазын, аганак-уларын, өрге-тарбаганын, балык-байлаңын, черлик согунназын бир шаанда С. К. Тока, С. Б. Бюрбю, С. А. Сарыг-оол, О. К. Сагаан-оол, сөөлзүредир С. Сүрүң-оол, О. Сувакпит, Ю. Кюнзегеш, К.Э. Кудажы ышкаш чогаалчыларывыс магадап, сонуургал-биле бижип тургулааны ынчан сактып-даа ордум. Оон-биле кады, бистиң районнуң девискээри шагдан бээр бо хүннерге чедир бойдус, байлак шинчилекчилериниң, аян-чорукчуларның, альпинистерниң, туристерниң кокпа оруу болу берген.

Ындыг болганда, келген аалчыларывыска, келир салгалга сонуургадып көргүзер хире чүве барыл деп чүвени база бодап олурдум. Үстүнде адааным дүктүг ховар аң-мең аймаандан ам барык чүү-даа артпааның чугаалаваска безин, чорбас чери чок майтак койгун, маны, диңги, бора торлаа болгаш өске-даа чиик амытаннар ховартап бар чыдар ийикпе азы шуут көзүлбестеп бар чыдар.

Мөңгүн-Тайгада улуг-биче аң-мең, куш аймаа ам-даа бар деп сагыш чазай чугаалап азы оларның төнүп бар чыдарын билзе-даа, билбээчиңнеп чоруур кижилер бар-ла харын. Ол хиреде, оюн-баштаа-даа билдинмес: «Оранның аң-меңин ончалап, даңзылап каан эвес, адып чип чораан кижиниң мөргүзү» деп чугааны ам-даа дыңнагылаар бис. Тарбаганны «Кызыл дептерже» киир бижээн бе? деп айтырыг ол кежээ база үнүп турду. Бир эвес ол айтырыг амдыызында элбек тарбаганны камгалаарынче угланган болза, аңаа чүгле байыр чедирер апаар.

Өске бир айтырыг. Ийи чыл мурнунда ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнери Каргы-Аксының Чеди-Тейде делегейде ховар черлик даг казының турумчааның тодараткаш аңаа чоруткан хайгааралдың түңнелин киноже тырттырып, Мугур-Аксының чонунга херек кырында бүзүредип көргүскен. Черлик касты, ооң оолдарының камгалакчызы — кара дээлдигенни оларның турумчаан чери-биле катай-хаара камгалалга алырын улус депутаттарының Каргы кодээ Совединиң күүскомундан албан өзүлгү-биле эртемденнер дилег-даа кылган. Даг казының, кара дээлдигенниң дугайында чугаа-соот кезек када чурттакчыларның аксындан дүшпейн, харын-даа республика парлалгазынга чептерей берген турду. Ынчалза-даа ол девискээрде ам мал-маган, кижилер, машина-техника аргыжылгазы кажангызындан-даа хайым апарганы салдарлыг. Ынчангаш бо девискээрге даг казының, кара дээлдигениниң катап кестүп кээп, турумчууру чигзиниг. Мөңгүн-Тайганы бүрүнү-биле бойдус камгалалдыг район-заповедник азы камгалалдыг чер кылдыр чарлаза.

Салчак МОЛДУРГА.

Солундан номчааш...

БУДУКТАРНЫ ОКТАВАС

«Шын» солунуң арынналарында бойдус камгалалынга хамаарышкан номчукчулар чагааларын сонуургап номчудум. Бо чугула херекке кижи бүрүзүнүң киржилгези албан. Бис боттарывыс ону камгалавас болзувусса, кым камгалаарыл?

Шивини кеспес дээш демисел чорутканы хилис барбаан. Ногаан ыяшты кеспейн, чүгле будууң алыр дээни кончуг чептиг-дур. Чүгле кыш чоокшулаарга, бо айтырыгны катап контрольга алыр болза эки боор.

Бажың бүрүзүнге чараш шиви кезип эккелгеш, бир-ийи хонгаш, ону үндүр октаптарга, кымга ол ажыктыгыл? Эде тургустунууушкун үезинде камналга чок канчап ажылдаарыл? Ыяшты ужургаш, ооң чүгле чоон унун ап турар. Чиңге бажы, будуу октаттынар. Кажаа, херим кылырынга, оттуларынга ону ажыглап турар болгай бис. Ыяш белеткекчилери мону кичээңгейге алыр болза эки. Будукту мал чеминге даа ажыглаай.

Арганы камныг ажыглаар дизе, чаңгыс-даа будук анаа бок болуп чыттас кылдыр, ынчаар ажылды организастаза эки. Будүрүлгелер чүгле боттарының сонуургалынга чагыртпайн, өске организациялар-биле демниг ажылдаарын чедип алза.

Амгы үеде ыяштаарда машина, трактор-биле ыяштаар апарган. Хөрзүннүң үревези-биле, ыяштарны камнап аары-биле, ылаңгыя суурларның чурттакчылары аъттыг, шанак, тергелиг ыяштаарынче кирзе. Ону база чурумчутса кандыгыл? Чамдыкта суур чоогунуң ыяжын кезип турар. Ол шын эвес. Арга-ыяш ажыл-агыйлары ону болдурбас болза эки боор.

Калдар-оол ХОМУШКУ.

КЭЭРГЕЛ ЧОК ЧОРУК

Силерниң солунуңарга парлаттынган бойдус камгалалынга хамаарышкан материалдарны номчааш, бо чагааны бижип ор мен. Улус шын саналдар киирип турар-дыр.

Бир катап ойнаарактар садып алыр дээш магазинге кире бердим. Оочурда улус шиви садып ап турган. Угбам кежээ ажылдан кээрге, ону чугааладым. Бажыңга олурган таныывазым оол дүште чок чугаалай-дыр: «Ону канчаар боор, хейде-ле акша үндүрүп турбайн, аргадан кезип-ле алгай».

Магазинге безин ону кезип садыглаарын хоруп турда, арганың хайыраан ыяжын камнавайн кезип турарга, чүү артар боор. Чүгле шиви эвес, чараш хадыңны, пөштү, чойганны, чодураны, чадаң үнүштерни хайыра чок кезип, будуун сып турарывыс бойдусту тотчеглеп турарывыс ол-дур.

Кижи — бойдустуң төлү. Ол бойдусту камгалавас болза, кым камгалаар. Ийи-чаңгыс тотчеглекчи кижилер-биле демисежир ужурлуг бис. Каза-даа арга-арыгны, дириг амытаннарны камгалап чорууруңар. Ол —бистиң хүлээлгевис.

Зоя АДЫГБАЙ.

САЛГАЛЫВЫСКА ЧҮНҮ АРТТЫРАР БИС

Мөңгүн берттүг Мөңгүн-Тайгадан эгелээш, тоолчургу Тожуга чедир Тыва чуртун үзүн дургаар, доора-хээре дыка-ла тооргуп келдим. Тыва чурту элегер көк ээзим-арагларлыг, дээринде шаштыккан бедик дагларлыг, аржаан шынарлыг кылаң суглуг хемнер, хөлдерлиг, кара чеспес калбак делгем хову-шөлдерлиг чараш оран болгай.

Шаанда бир чорумал кадагааты кижи Тыва чуртун коъш кавайга деңнээн дээр чүве: Улуг-Хем уну—улуг кавай, Хемчик уну—биче кавай ышкаш-тыр дээн. Хажыызындан харап көөр болза, аяк хээлиг ак-көк торгу дег кестүр—агаар-бойдузунуң арыг-чааганы ол. Чериң хөрзүнү база кара—маңаа кандыг-даа үнүштү өстүрүп, оон элбек дүжүттү ап болур.

Бо болза бистиң ада-өгбелеривистиң биске арттырып бергени аажок буян-кежиктиг, улуг эртине-байлаа-дыр. Ол дээш өгбелеривистиң мурнунга мөгеер ужурлуг бис.

Ам бистиң мурнувуста мындыг айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир-дир. Ынчаарга бис, амгы шагның кижилери, чээрби бирги чүс чылда чурттаар, келир салгалывыска чүнү арттырып бээр бис? Кижи төрелгетенниң бодарап турып келгениниден эгелээш, ооң бодунуң салгалынга арттырып бээр өртээ турбас эртинези—орап-чурту ол болуп келген. Ам-даа ындыг.

Бодунуң ажы-төлүнүң, арат чонунуң хуу-салымын, оларның чаагай келир үезин бодавайн чоруур кижи кайда боор. Ынчангаш келир салгалывыс биске база мөгеер кылдыр, нечеривисти оларга арыг агаарлыг, аржаан сугларлыг, аң-меңниг болгаш арбай-тараалыг кылдыр арттырып бээр хүлээлгелиг бис. Мооң ужурунда бистер, амгы шагның кижилери, терээн бойдузувусту карак огу дег камгалап-хайыралаар ооң байлаан улам өстүрер апаар бис. Ыяштың чаңгыс будуун-даа сый соп каарга, өскүс байлаң-даа өлүрүп каза, бойдустуң каас чаражын үреп, ооң эртине-байлаан чемирип-чирип турарывыс ол дээрзин ам кижи бүрүзү медереп билген турар ужурлуг.

Мен бодаарымга, бистиң республикада бойдус камгалалы дыка куду деңнелде ышкаш. Оларның шуптузун-даа санап, коптарып канчаар, а чүгле Чаа чылда чүнү түлгедип турарывысты көрээлинер.

Бистиң республикада Чаа чыл санында-ла арга-ыяштың аян киирикчизи, чиңгир-ногаан муң-муң чараш шивижигештерни кам-хайыра чокка кезип октагылап турар. Мырыңай амыдырал-биле холбашкан, кижилер оон хөй ажык-олче ап турар чүве болза, чүү дээрил аан, а кымга, чүге-даа өскүс кепеек ажык чок, черлик үрегдээшкин-дир ийин. Бежыкга 2-3 хондургаш, бокче үндүр октаптар, ол-ла. Хандыр бодаар чүве болза, берге-ле херек бо!

Чылдың-на он-он муң чаш шивилерни кыргып, узуткап турары Тываның агаар-бойдузунга багай салдарлыг болуп турары маргылдаа чок. Чүгле дамырактар-даа эвес, а хемнер-хөлдерниң чоорту сыыгап, харын-даа кургадыр кадып каап, делгем, чаагай одар-белчиирлерниң сиген-шивизи тазарып, коргунчуг каан хепыыннарның удаа-дараа дүжүп турарының бир чылдагааны мында дизе частырыг деп бе?

Ынчангаш мен Чаа чылда арга-арыгның чаш шивижигештерин узуткаар чорукка удурланып келген-даа мен, а ам-даа шуут удур мен. Бо бужар херекти соксадыр дугайында айтырыгны хөй чылдар улаштыр кедуруп, солун-парлалгага бижип-даа келдим.

Ынчалза-даа мээң тургускан айтырыгларым кандыг-даа түңнел чок болгулаан. Республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу 1988 чылда Чербиде ыяш ажыл-агый черинге 1500 шиви кезер план берген. Ону ажыр күүсеткен бис деп ында бригадир Надя Медведева чугаалады. Черби ыяш-ажыл-агый чериниң начальниги Виктор Александрович Исаев-даа, ында арга даамалы Сергей Александрович Никитин-даа чаш шиви кезеринден шагда-ла ойталап чадашканын чугааладылар. Республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу чылдың-на Чаа чыл квастаар шиви кезер планны кыр-кырынга берип-ле турар, шивилер зээжеп-ле орар.

Келир үе, тодаргайлаарга, бистиң чаш ажы-төлүвүстүң байлак, чаагай амыдыралдыг болуру, чамдык кижилерниң бодап турары ышкаш, эртем-техникалыг депшилгеден-даа эвес, а бөгүнгү кижилерниң амгы бойдусту хоозуратпайн бүдүн-бүрүнү-биле арттырарындан база хамаарыжар дээрзи билдиңгир. Ынчангаш бойдус камгалалы кандыг-бир чаңгыс чурттуң-даа эвес, а бүгү делегейде эң чиндиг айтырыг болуп турарының ужуру-даа бо. Түңнелинде Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу номчукчуларны манатпайн, мындыг айтырыгларны харыылап бээрин дилээр-дир мен:

Бирээде. Чаа чылда аргадан шиви кезерин моон соңгаар кажан-бир хоруп болур бе, азы шиви шеттери тенгүже уламчылап кезер бе? Уламчылаар болза, 1989 Чаа чылда чеже шиви кезерин планнап турарыл?

Ийиде. моон канчап-даа дора эвес үрегдээшкиннер база бар. Чылдың-на, чазын болгаш күзүн хоорайлар, суурлар чаагайжыдар дээш дыка хөй ыяштарны дазылдары-биле кады арга-арыгдан туруп эккелгеш, кудумчуларга, школа албан черлериниң чанынга олуртку-лап каар. Ооң соонда ол ыяштарже чогуур кичээңгей салбааны-биле оларның хөй кезии кадып, кургап калгылаар. Мындыг таварылгада буруулуг кижилерни канчаар көөрүл?

Адак сөөлүнде бойдуска ленинчи хамаарылганы хандыр өөренип, ону амыдыралга ам-даа долузу-биле боттандырза кандыгыл? В. И. Ленин башкы паркка турган чаңгыс ыяшты ужуруп каан ажыл-агый эргелекчизиниң дугайында айтырыгны кайы хире шыңгыызы-биле кедуруп турган.

Моңгуш ЭРГЕП.

Делегей медээлери

МИНИСТРЛЕР УЖУРАШКАН

СОФИЯ. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның даштыкы херектер министрлериниң ээлчеглиг хуралы болуп эрткен.

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе бо чылдың март 21-23 хүннеринде Вашингтонга АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарының болгаш президент Рейган-биле беседазының дугайында тодаргай дыңнадыгны кылган.

Эвилел республикаларның министрлери совет таланың АКШ-тың күрүне удуртукчулары-биле кылган ажылын бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп көргенин илереткен. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизиниң удавас Москвага болур дээди деңнелге ужуражылгазының белеткелинге бурунгаар базымның кылдынганы демдеглеттинген.

Ракетага удур камгалал талазы-биле 1972 чылда ат салдынган Керээни бүрүн сагывышаан, стратегтиг шееп-талдекчы чепсекти кызырар база кызыгаарлаар дугайында керээни ажылдап кылырын кыска хуусаада доозар дээш Совет Эвилелиниң кылып турар күжениишкиннерин хуралдан чүүлдүгзүнүп деткээн.

Химиктиг чепсекти бүрүн хоруурунуң болгаш узуткаарының дугайында конвенцияга ажыктыг контрольду ажылдап кылырының чугулазы демдеглеттинген.

Европада чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының бирги чергелиг ужур-дузалыын демдеглевишаан, олар Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның ол талазы-биле санал-онал солчулгазын эгелээринге белемин медеглээн.

Чепсегленишкинни дужүрер, чүнүң-даа мурнунда ядролуг чепсекти хоруур, делегейге айыыл чок чорукту быжыглаар база курүнелер аразынга бот-боттарынга ажыктыг ады ажылдажылганы хөгжүдер сорулга-биле совет-америк чугаалажыышкыннарны улам хөныладырының эргежок чугулазы демдеглеттинген.

АФГАН УЛУСКА КЫЙГЫРЫГ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың Президентизи Наджибулла чурттуң Национал Чөвүлелинге болур соңгулдаларга холбаштыр бүгү афган улуска кыйгырыгны кылган.

Афганистан чугула политиктиг болуушкуннуң бүдүүзүнде туруп турар деп, ол чугаалаан. Бо чылдың чазының магалыг эки хүннеринде афган улус бодунуң төөгүзүнде эң баштай чурттуң дээди эрге-чагырга органы болур Национал Чөвүлелге өзүлүг демократчы соңгулдаларны чорудар. Бо соңгулдалар дээрге национал эптежилге политиказының, политиктиг чаа угланыышкынның үре-түңнели. Афган ниитилелдиң бүгү кезектериниң болгаш бөлүктериниң эрге-ажыкынга дүгжүп турар хөй партиялыг болгаш каолистиг системаның принциптериниң боттанып эгелээзини ол соңгулдалар бадыткаар.

Соңгулдаларга идепкейлиг киржиринче болгаш Төрээн чуртунуң хереэ дээш бадыылаашкынын бээринче Президент бүгү афган чонну кыйгырган.

Президент оппозицияның удуртукчуларынга база кыйгырыгны кылган. Силерни кыйгырып тур бис. Тос чыл дургузунда чаа-дайынның өлүм-чидиминге таваржып келген Афганистанның дугайын бодап көрүңер. Силерниң сорулгаңар болза, чуртту эргелеп башкарарынга киржиринер болур. Бистиң улусчу чазаавыс силерге министр болурун болгаш өске-даа улуг эрге-дужаалдыг черлерге удуртукчу ажылдарын боол ажылдаарын саналдаан болгай деп, ол оппозицияның удуртукчуларын кыйгырган.

Чазак национал эптежилгениң идеязын кызымаккай боттандырарын болгаш бүгү улустуң негелдезинге дүүштүр тайбыңны чогумчудуп тургузарын, экономиканы хөгжүдерин бодунга күлээнген. Каолистиг чазакты тургузарынга шуут белеңин Наджибулла база катап бадыткаан.

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бөлүк араб күрүнелерниң дилээн өзугаар КНО-ның Айыыл чок чорук Чөвүлели Израильдиң эжелеп алганы араб девискээрлерде байдалдың дугайында айтырыгны чугаалажып эгелээн.

Алжирниң даштыкы херектер министри Ахмед Талеб Чөвүлелдиң хуралын ажыдып тура, Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны доктаадып тургузары аңаа сонуургалдыг бүгү күрүнелерниң, оларның аразынга Палестинаның хостаары организациязы киириштирбишаан, делегей конференциязын КНО-ның эргелелиниң адаа-биле эрттирерин негеп турар деп демдеглээн.

Палестин улустуң дүрүм өзугаар эргезинге дүүштүр Чоокку Чөөн чүк айтырыын шиитпирлээринге хамаарыштыр дээштиг болгаш магадылалдыг хемчеглерни алырынче Айыыл чок чорук чөвүлелин ол кыйгырган.

КОМИССИЯ ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың даштыкы херектер министерствозунуң сенат комиссиязы ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-мерик Керээни чүүлдүг деп санааш, ону бадылаарын конгресстиң сенадынга саналдап киирген. Керээни күштүг болдурары дээш 17 кижи бадылаан, ийи кижи удурланган.

Комитеттиң ол саналын сенат кежигүннери бүрүнү-биле чугаалажып көөр.

ЛИВАН. Палестинада Сабра болгаш Шатила лагерьлер араб улустарның сагыш-сеткилинге израиль дээрбечилерниң кадыг-дошкун үүлгедиишкиннериниң тураскаалы боор артып калыр. Израиль шериглер ол лагерьлерде хоругдап алганы казылап ыраанчарны, херээженнерни болгаш чаш ажы-төлду хилинчектеп, өлүрүп, хыдып турар.

ЧУРУКТА: Шатила лагерьде хоругдаттырганнар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

М. ГОРЬКИЙ.

ГАРИБАЛЬДИ ДУГАЙЫНДА БИР ДУГААР ДЫҢНААНЫМ

Бо өндүр улуг болгаш чырыткылыг атты мен бир-ле дугаарында он үш харлыг тургаш дыңнаан мен.

Ынчан мен пассажир пароходунга кухнага хөделоол боол, ары-сарыг хүнну бадыр сава чуп турган мен. Машинаның даваш-шимээнинге кулак уюк, өртекзиг үс чыдынга, өзигге бузурнуккан, тенек аарыыр чыгыы чүве.

Бичии-ле хостуг үе тыптырга, үстүкү палубаның соңгу кезээнге—ютка баар мен.

Алаа үшкү класстың пассажирлери: тараачыннар болгаш ажылчыннар чыглыр турган.

Бир-ле катап ында чыылганнар бекперлежип алган бир пассажирниң медээжим, топтуг чугаазын дыңнаан турдулар.

Мен база дыңнааш турууптум.

— Ону Джузеппе дээр, бистиң-биле болза, Осип хевирлиг, а фамилиязын Гарибальди дээр, ол боду бодунуң балыкчы кижи чүве-дир. Ооң сагыш-сеткили кайгамчык ак, ажык кижи дээр, ол дайзыннарга базындырган бодунуң чонунуң ажыг-шужуглуг амыдыралын көрүп келген. Ынчангаш ол бүгү чуртунга: «Ха-дуңма, хосталга амыдыралдан артык өндүр бедик болгаш чырык, чаагай! Дайзын-биле демиселче шуптуу кедурлуп туруңар, тиилеп үнгүжеңерге чедир сокчуулуңар!» деп кыйгырып салган. Ол дүжүп бээриниң орнунга чеже-даа катап өлүр деп чүвени көргеш, дайзын-биле демиселче бүгү чон кедурлуп үнген. Шуптузу ону эдерип демисешкеш, тиилеп алган.

Кежээ дүжүп, хүн Волга ындынче ажыт кирип бар чыткан.

Ак-кызыл апарган чаңгыглар бот-боттары ошкашкан дег шуужуп, ол олчаан чидип турган.

«Шак-ла ындыг кыйгырыг биске октаптар ындыг кижи тывылган болза!» деп, бир-ле кижиниң ооржум сымыранганы дыңналды. Мени кыйгыра берген, хосталганың маадырының чырыткылыг, өндүр өвүр-хевирин хөрээмге шыгжавышаан чорупкан мен.

Гарибальди дугайында, Италияның күчүтен маадырларының дугайында мен ооң соонда дыка хөй ному номчаан мен, ынчалзажок ол таныывазым кижиниң кыска чугаазы мээң чүрээмге чеже-даа номнардан артык хамы исти арттырган...

Бодунуң чонунуң аас-кежии дээш бүгү чүрээнден, сагыш-сеткилинден бараан болган чаагай бүгү кижилерге мөңгеде өөрүшкүлүг, чырык тураскаал.

Амыдыралдың өөрүшкүзүн, каас чаражын, хосталганы тывылдырып турар хүн херели дег, оларның аттары бистиң-биле кезээ-мөңгеде кады чорзун.

Капри, 1907 ч.
февраль 8.

ТУДУГЖУ МЕН

Чемгир хөрзүн чулууң амзааш,
Четчип үнген чечектер дег,
Төккен дерим, кылган ижим
Төрээн черим арның каастаан—
Чаагай кежик дерганнашкан
Шалып ишге тудугжу мен.
Туйбу, бетон, шилден бүткен
Тудуг-сурууп улам хөгжүп.
Аткан дамче үткуй бедиир.
Аксым-кежиим соңнеп келир—
Арат-чонга бараан болган
Алдын холдуг тудугжу мен.
Өңүм-чидим, хоозуралды
Өртемчей-ле көрбезин дээш,
Тайбың дирген чонум деткип,
Талыгырже кыйгым салдым —
Хонум дыңзыг, соруум күштүг
Коммунизм туткуп тур мен.

Таноо МОНГУШ.

Төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга

МАРИЭТТА ШАГИНЯН: АНАА ЭВЕС АМЫДЫРАЛ, КАЙГАМЧЫК АЖЫДЫЫШКЫННАР

Чээрбиги чүс чылдың эгезинде, 15 харлыында Мариэтта Шагинян литература ажылын эгелээн. Сөөлгү чүүлдү ол 94 харлыында бижээн. Ооң амыдыралында (1888—1982) бүгү-ле чүүлдер— чогаадыкчы ажылының үр- хуусаалыы-даа, сонуургалының аңгы-аңгы талаларлыг болганы-даа, талантызының байлаа-даа анаа эвес турган. Бодунуң амыдыралының дургузунда ол хөй чүүлду кылган.

Энциклопедияларда болгаш демдеглелдерде ооң кыска биографиязының дугайында «бирги», «баштайгыларның бирээзи» деп сөстер колдай кирген.

Шагинян социалистиг тургузуушкун дугайында «Гидроцентраль» деп романны совет литературага бир дугаарында бижээн. Совет ужуралдар номнарының бирээзи —«Месс-Менд» база-ла Шагинянга хамааржыр. Ол ному кинофильм кылдыр тургускан болгаш хөй-хөй дылдарже очулдурган.

Ленинградтың, Прагының, Римниң, Миланның, Венецияның, Парижтиң архивтеринге чоруткан шинчилел ажылдарының түңнелинде Шагиняның «Өлгештиң катап дириллгени» деп тоожузу төрүттүнген.

Мариэтта Сергеевна музыканы үнелеп, ону эки билир чораан. Ооң ийи бадыткалы бодур: «Амдан эгелээш, бодумнуң дугайын чугаалап тура, Силерге дидими-биле бүзүреп болур мен. Силерниң улуг хүндүткелдиңнер кандыг-даа дадагалзаашкынны болдурбастыр». Бо дээрге Шагинянга Сергей Рахманиновтуң чагаазындан одуруглар-дыр. «Бир эвес Силер мээң дугайымда кандыг-бир чүүлду бижип каар болзуңарза, ол мээң улуг белек болур ийик... Катаптап тур мен: Силерниң демир-уңгуулер-биле бижиттинген бүгү-ле чүүлдер мээң улуг алдар болур». Дмитрий Шостакович анаа ынчаар бижээн.

Ооң хамы билиглиг специалистерни кайгаткан. Шагинян чүгле кайгамчык литератор болгаш журналист эвес болдур ийин. Ол —философия доктору. Политэкономияны дыка эки билир турган. Ол Европаның ээзэн каш дылдарын өөренип алган. 30 чылдарда эстетика, хөй ажылының, харын-даа аргылга хөрээниң талазы-биле лекцияларны номчуп чораан.

Ону Троцкий көөр хөнүү чок чораан. Ынчангаш чүве ийикпе Сталин анаа дегбээн. Хрущев-биле чөпшээрешпейн баар таварылгалар анаа турган. Дүжүметтер болгаш бюрократтар оон от дег коргар турган: оларның-биле чугаалажып тургаш, ол сөстүң багын шимип алыр чораан.

Чогаалчының «Вариант шимилгези» деп чүүлү ам-даа уттундурбаан. Мурнуу-Сибирь магистралының участоктарының бирээзинде төлевилелин бадылап каапканы орукту орулгалыг эвес кылдыр санааш, Шагинян ону шыңгыы шүгүмчүлээн. Күчү-күштүг ведомстволар-биле ол ээзэн каш айлар дургузунда тутчуп келгеш, тиилеп үнген. Шиитпирни эде көрген. Шүгүмчүледи шын дээн. Ол 1947 чылда болганын сагындырып каалы. Академик Владимир Образцов ынчаар бижээн: «Бир эвес чогаалчы кижи бодунуң кабинединиң соңгаларындан хөйгээрал кылырын оралдажып орбайн, амыдыралче идепкейлиг шымнып кирер болза, ол чүнү кылып каарын могаг-шылаг билбес М. С. Шагинянның дуржулгазы көргүзүп турар». Шагинян— Иоганн Вольфганг Гёте, Тарас Шевченко, Иван Крылов, Низами Гянджеви, Ян Коменский, Ярослав Гашек, Александр Ширванзаде, Микаэл Налбандян... болгаш өскелерниң-даа дугайында монографияларның автору.

Ленинчи тема Шагиняның бүгү чогаадыкчы ажылын дамчыдып эрткен. Ооң ленинианазы дөрт кезектен тургустунган. Ол «Ульяновтарның өг-бүлези» болгаш «Бирги бүгү-россия» деп ийи романны, «Төөгүнүң билеги» деп романның бир девээлелин болгаш «Ленинден билип алганым дөрт өөредиг» деп Лениниң хуу амыдыралынга болгаш чогаалдарынга хамааржыр философчу бодалдар номнарын чогааткан. 1937 чылдан бээр 1969 чылга чедир бижээни ол дөрт чогаалдары дээш анаа Ленинчи шаңналды тывыскан. Бо чогаалдар — амыдыралдың, ажылдың, бодалдың ленинчи стилин уран-чечен шинчилел аргазы-биле хамы көргениниң чижээ болур.

Өлүрүнүң мурнуу чарыында, барык мырыңай чүве көрбестей берген хирезинде, ол «Кижи болгаш Үе» деп бодунуң солун сактыышкыннарын доозуп аптар аргалыг болган. Ол ному ооң үежилери номчуп турар, ону бистиң салгакчыларывыс номчуурлар.

Гаврийл ПЕТРОСЯН.
(ПМА).

ЧУРУКТА: чогаалчы М. С. Шагинян.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧЕЧЕН ИРЕЙ 75-ТИГ

Ол кижи индирге таваар үнүп келгеш, хөрээ хозадыр чедүрүлей-дир. Зал долдур көрүкчүлер ол кижи чүнү-ле чугаалаар ирги дээнзиг, ылым-чылым олурлар.

Ынчалза-даа ол кижи, санал берген кижилер кандыг ийик, ол ыяшкаш чаңгыс аай сөстер чугаалавады. Ыры-биле эгеледи:

Делегейим дески туткан
Төндиш диввс ядыы арат.
Тергиин күштүг каргыстарны
Демисешкеш тиилээн арат.
Кадагааты каргыстарга
Качыгдадып чораан арат.
Капиталист каргыстарга
Кадыг сорук берген арат.

Ооң ол ырызын залда олурган чон өөрүшкү болгаш хөгжүг адыш часкаашкыннары-биле уткуду. Оон ол кижи чоннуң аас чогаалының янзы-бүрү хевирлеринден чижектерни көргүзүп, амгы салгалдың кижилериниң дыңнап көрбээни ырларны, кожамыктарны күүседип, оларны кажан, кандыг үелерде ырлаарын, кожаңнажырын кончуг солун кылдыр тайылбырлап турду.

Ужуражылга кежээзи доозулган. Бистер, «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилери, шак ол солун болгаш хөглүг кижи-биле таныжып алдывыс. Ол «Кара-Хөл» совхозта хүндүлүг кижилерниң бирээзи, күш-ажылдың хоочуну, улусчу урен-шевер, төрүмелинден салым-чаяанныг хөгжүмчү болгаш улустуң хөгжүм херекселдериниң кылыкчызы, пенсионер, ам 75 харлыг Күжүгет Ленчаевич Балган болд .

Күжүгет Ленчаевичиниң бажыңы Таспы Хемниң Алашче кирген белдиринде, өске бажыңнардан бичии озалааш, хемниң шуут эриинде кезек-кезек чоон дыттар чанында турар. Ооң кажаа, хериминиң иштинде кургадып каан хадың, шиви, шарлан дээш ыяштар-ла хөй. Ол дээрге хоочун, алызындан черле ыяштан янзы-бүрү эт-херекселдер кылып чораан бо кижиниң кылыр ажылдарының материалдарыдыр деп кижи дораан эскерип каар. Ыт-кады, шеңне-биле хайындырган чиң сарыг шайын аартап ора, хоочунуң допчу намдары-биле таныштым.

Ол 1931—32 чылдарда Элегес күрэкономунга ажылдап турган. 1933 чылдан эгелээш 1973 чылда пенсиялап үнгүже арбан даргалап, суму секретарьлап, белеткел конторазынга агентилеп, 1950 чылда «Кара-Хөл» колхоз тургустунарга тудуг бригадирлеп чораан, ажылы-биле чугаалаарга, «кедурбээн хемээ чок» ирей болду. Ооң кандыг-даа ажылга кызымак, ак сеткилдиг ажылдап чораанын хөй санныг шаңналдар, мактал бижиктер херечилеп турар. 1966 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Тыва респотребсоюз системазының эң эки белеткекчизи деп хүндүлүг атты 1968 чылда алган. Чүге дээрге ол амыдыралының чээрби үш чылдарын, 1946 чылдан бээр 1973 чылга чедир дерги садыы эргелекчилеп, «Кара-Хөл» совхозка белеткекчилеп эрттирген. Үстүнде шаңналдардан аңгыда «Ленинчи юбилей» медалы, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, Министрлер Чөвүлелиниң болгаш партия райкомунуң, районнуң күүсекчи комитединиң хүндүлел бижиктери дээш өске-даа дипломнар, шаңналдар хөй. 1977 чылдың ноябрь 6-да улус ажыл-агыйынга, экономика болгаш культура хөгжүлдезинге киирген улуг-хуузу дээш районнуң Хүндүлел дептеринче киир бижиттирген.

Күжүгет Ленчаевичиниң амгы үеде кол сорулгазы — тыва национал хөгжүм херекселдериниң бүгү хевирлерин, холдуунда уттундуруп, чидип бар чыдар кулузун-хомус (шелер-хомус), шоор дээн ыяшкаш херекселдерни моон соңгаар чонга бараан болдурарының оруун дилеп тывар дээш ажылдаары, оларны кылыр аныяк кижилерни өөредири. Сөөлгү үеде тыва национал хөгжүм херекселдерин сайзырадыр болгаш оларны нептередир дугайында санал-оналдарның анаа-ла кулак дашты-биле эртип турарынга хомудап, «Шынның» арнынга кедурген айтырыгны кончуг чүүлдүгзүнүп, деткип олурарын ол чугаалады.

Ол боду бо хүннерде тыва хөгжүм херекселдериниң бүгү хевирлерин кылып турар. Ооң бажыңында белен кылып каан игилдер, бызаанчылар, шаңгыргылар, дуңгурлер болгаш демир-хомустар, кулузун-хомустар бар. Мээң ол үжен ажыг кулузуң, чээрби хире демир хомусту көргүзүп, боду ойнап берди.

Күжүгет Ленчаевич хөгжүм херекселдерин чонга пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды кылып келген. Чон ээзэшбичие-даа болза, ооң кылган хөгжүм херекселдерин садып ап турар. Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда ооң кылган хөгжүм херекселдерин садарын садып алгаш, чамдык кижилер ойнавас, харын-даа кайы-хамаанчок октагылаптар. Чамдыкта оларның үрелип калган сеги кудумчуга чыткылаарга, шынап, кижиниң ыглаксаазы келир. Ынчангаш аныяк-өскенге күш-ажыл деп чогум чүл дээрзин тайылбырлап, культура болгаш чоннуң эртинези —чараш чүүлдерни, — чурулганы, музыканы болгаш чоннуң шаанда эдилеп чораан эт-севин үнелеп билиринге өөредип, кижизидилге ажылын доктаамал чорудуп келген.

Күжүгет Ленчаевич чүгле музыка херекселдерин кылыры-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Боду улустуң аас-чогаалын бижип ап, эргиниң эт-сеңин база чыып турар. ТДЛГЭШИ-ниң шыгжамырында чыгдынган ажылдарда Күжүгет Ленчаевичиниң киирген улуг-хуузу база бар. Ол ыяшкаш ооң чыгган коллекцияларының чамдызы ССРЭ-ниң Улустарының Ленинградта этнография музейинде шыгжаттынган.

Күжүгет Ленчаевичиниң назыны улгатса-даа, районнуң болгаш совхозунуң хөй-нииты ажылдарындан ол чыда калбас. Ол совхозта улусчу контроль комитединиң кежигүну. Совхозта хөй-нииты организациялары-биле доктаамал харылзаалыг. Школачылар болгаш аныяктар-биле ужуражылгаларны кылып турар. Оларга бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдар дээш хөгжүм херекселдерин таныштырып, боду ырлап, тоолдарны ыдып бербишаан, чурумнуг болурун, шаандакының эки чаңчылдарын сагырын болгаш бойдуска база төөгүнүң тураскаалдарынга хумагалыг болурун чагып, сургап чоруур.

Базыр-оол ЧҮЛДУМ-СҮРҮҢ.

Сонуургактарга

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

Өг-бүлеге алгыш-кырыштың эгелекчизи — ашаа азы кадайы бе деп мөңге айтырыгны бурунгу мерген угаангыр кижилер безин херек кырында шиитпирлеттиммес айтырыг кылдыр санап чорааннар. Ынчалза-даа Лондонда парлап турар «Вуменс уорлдь» журнал номчукчуларынга ындыг айтырыгны салгаш шиитпирлээрин оралдашкан. Оон илереп келгени-биле алырга, хөй таварылгада буруулуг кижи... херээженнер болган. Оларның хөй кезии ону чажырбайн турар болгаш харын даа чоргаарланыр болган.

«Хөй кезии» — ол болза айтырыгга харыылааннарның 60 хуузу, олар өг-бүлеге алгыш-кырышты эгелээр бис деп турза-даа, эптежилге чорудулгазынга боттарын «идепкейлиг тала» кылдыр санап турарлар. Британияның мурнуу чүгүнге эптежилге ээзэн чиик болуп турар: эр улустуң бадыткап турары-биле алырга, херээженнер боттарының эңне дээштиг өчепсээни— карак чажы бүлдеңейни берген соонда өг-бүлеге тайбың доп-дораан тургустуна бээр. Соңгу Ирландияда оларны көөргедиптери арай берге, нарын: соңгу ирланд эр кижилерниң чүгле 32 хуузу ындыг таварылгада дүжүп берип турар, а оларның чамдызы боттары ыглаптар чүүлдер бар. Шотландияның херээженнери эңне берге байдалда, ында «күштүг таланың» талалакчыларының чартыындан хөйүн өг-бүлеге алгыш-кырыштың эгелекчилери кылдыр санап турарлар.

Ынчаңмыже «Вуменс уорлдь» шинчилелдери Гурунгу тывызыкты тыварынче чоокшулатпайн турар. Чижээлээрге, Британияның сураглыг комедия артизи Фэйт Браун мынча дээн: «Өг-бүлеге бактажылышкын болдура бээр кижилер херээженнер болбайн аан, чүге дээрге өг-бүлеге байдалды чүгле эр улус кезээде чидиглендирип турарлар». Ооң эки, сураглыг артист Боб Монкхауз мынча деп чугаалап турар: «Мен 14 чыл иштинде кадайлыг чурттап келдим, өг-бүлеге алгыш-кырыш ниитизи-биле... 14 чыл иштинде үргүлчүлеп келген.

КАЖАН ЧУРТТАП ЭГЕЛЭЭНИЛ?

Америка дипке кижи барылга 30 муң чыл бурунгаар чурттап эгелээн деп, Кентукки университединиң археологтары бадыткап турар. ЮПИ агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ындыг түңнелди олар Чилиниң мурнуу районнарынга тып алганы ээзэн каш чүүлдерни сайгарып турган үндүргеннер. Университеттиң археология экспедициязы ам ында он ажыг чыл иштинде ажылдап турар. Ийи метр ажыг хамы черден эртемденнер 26 бодуун даш чепсек-херекселди тып алган. Оларны бурунгу кижилер ажыглап турган деп, олар санап турар. Тып алган чүүлдериниң арзызында —даш балдылар болгаш алгы болбаазырадып кылырынга херек чепсек-херекселдер бар болган.

Ол районга ооң мурнунда тып алган чүүлдери ол дипке кижи 12 муң чыл бурунгаар чурттап эгелээнин херечилеп турган. Ынчалза-даа ынчан казылышкыннарны хамы эвес чорудуп турган. Амгы үеде специалистер ол черни улус ынчан чүге каапкаш, ооң соонда он сес муң чыл эрткенде катап чурттай бергенин тайылбырлап шыдавайн турар. Ол черге ынчан агаар-бойдус дыка өскерлип турганы чадап чок деп тайылбырлап турар.

(СЭТА).

КРОССВОРД

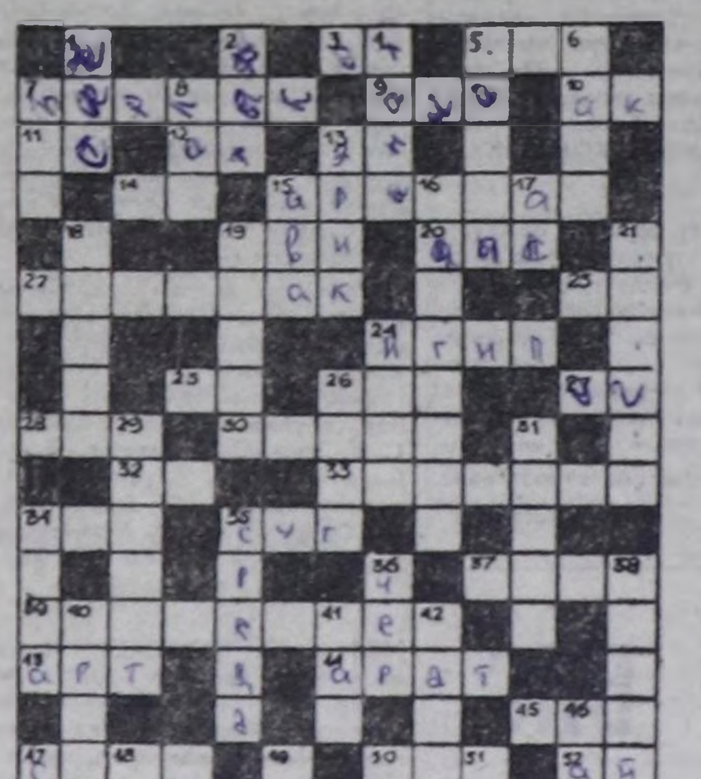

Доора дургаар: 3. Оттан үнер чүүл. 5. Ыяштан ылгалыр сууг бүдүмел. 7. Дээр бүдүмели. 9. Мал чүзүнү. 10. Өң. 11. Киргизиңде хоорай. 12. Шоле. 13. Кадыр чер. 14. Өңнүг, тала. 15. Тыва ат. 19. Боде мал. 20. Чугаа органы. 22. Чемненирде ажыглаар херексел. 24. Тыва хөгжүм херексели. 25. Кыс мал. 26. Насеком. 27. Тыва улустуң оран-савазы. 28. Хову, шөл. 30. Оът. 32. Шакпас чылан. 33. Кижиниң сеткил-сагыжының илерели. 34. Сан. 35. Суук чүүл. 37. Херээжен орус ат. 39. О. Сагаан-оолдуң чогаалы. 43. Оруктуг сын кыры. 44. Тыва тараачын, малчын. 45. Өг-бүлениң баштыңы. 47. Кырында шывыглыг чер. 50. Куш. 52. Черниң эдеринчизи. 53. Араатан аң. 54. Совет самолет марказы. 55. Сан. 56. Физикада эге хемчээл. 57. Сугнуң бир байдалы. 58. Азырал амытан.

Узун дургаар: 1. Чылдың үези. 2. Ыяш. 4. Бажың кезээ. 5. Айбычы, хөлезиленикчи. 6. Өң. 7. Хойзур медээ. 8. Бойдуста боду бүткен чүүл. 13. Хем кыдыы. 15. Ие. 16. Тыва улустуң уран чүүл хевири. 17. Аңчыгаш. 18. Куш. 19. Сеңээ, шиш. 21. Солуңчу, сурукчу. 24. Чоокку-Чөөн чүкте чурт. 26. Араатан аң. 29. Аан-чорукчу. 31. Тывада чер, суур ады. 34. Мал чүзүнүнүң ылгавыры. 35. Неделяның бир хүнү. 36. Бөмбүрзек 38. Тараа. 40. Хээкчи амытан. 41. Ыяш. 42. Шериг чепсээ. 46. Частыр бүдүмел. 47. Домак кезээ. 48. Мурнуу чүкке үнер тарааныг үнүш. 49. Шажын-чүдүлге кижизи. 51. Хеп аймаа. 53. Францияда хоорай.

Юрий ОНДАР тургускан.

Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг республика төвү бот-тывынгыр уран чүүл хоочуннарының концертиниң соңгаарлаттынганын дыңнадып тур. Концерттиң кажан болурун чарлаптар.

УЗУН-САРЫГ

Тоолчургу чугаа

Эки шагның эгезинде, бак шагның бажында азыраан ажы-төлү-даа чок, аваска ой кеш мал-маганныг ирей, кадай чурттап чорупчур. Мал-маганын азырап, тайга-таңдызындан аңын-меңин тудуп, боттарының дужунда чурттап орган иргин.

Кадайы кат-чимис чыыр, идик-хеп даарар, алгы-кеш эттээр, черле шору —кылынмас-ла чүвези чок чүвел иргин. Ашаа аң-душ салып, аң-мең, балык-байлаң тудар мындыг ажылдыг чүве-дир.

Бир-ле хүзүн ирей, кадай аразында дугурушкаш, кыштап чиир үже кылып, кеш малындан бир кара-ой серге дөгерип ап-тырлар эвесте. Сергениң эдин бузуп дөгергеш, мечү-мечүзү-биле хана бажынга кевир азып каап-тырлар.

Өгнүң эр ээзи кадайынга кургулдай тудускаш, чугаалап-тыр:

—Эки, чагыыг кылдыр апдарып кылгаш, шыгжап көр, кадай, кажан узун-сарыг ээрге дүлүп чиир бис—деп-тир.

Кадай-даа чүү боор, ашааның чугаазын езугаар кургулдайны андарып, иштинге эът суккаш, шыгжап каан.

Кыштың айы эртип чорда ирей, кадайның аалынга холчок узун, сарыг кижи чортуп келген. Ол үеде ирей аалга чок, аң-мең көрүп, тайга кезип чорупкан чүве-дир.

Кадай-даа узун, сарыг кижини көргеш, хөлчок өөрүп, өрү олуртуп, хүндүлеп-тир эвеспе. Ол , ынчап дүвүреп тургаш, ирейниң чугаазын сактып келгеш, ашактың чугаалап турганы Узун-Сарыг деп кижизи бо-ла-дыр деп билгеш, демги кургулдайын дулуп берген, ашкарып-чемгерип хүндүлээн чүве-дир. Ол узун, сарыг кижи-даа мага хандыр эъттеп, шайлап алгаш, өөрүп четтиргенин илереткеш, узум оруун уламчылап чорупкан каан.

Частың чылыг хүннери эгелеп, ажык черлерде мээстерде хар чиврипниңнеп эрип эгелээн, ындазында хүн дургузунуң узуну кедергей апарыптыр. Кежээ ирей-даа чүү боор, каш малын кажаалап каап, өөнге келгеш, кадайынга чугаалап-тыр:

— «Узун-Сарыг»-даа келгендир, күскү кургулдайны дүлүп чиир ойу келген эвеспе — деп айтырган.

Кадай олура, дүште-даа чок, харыылап-тыр:

— Эмир кыжын өгге Узун-Сарыг келирге дүлүп бериптим мен.

Ам канчаар боор, күжүр ирей келир чылга чедир база катап узун-сарыгның кээрин манап, шайын аартап, бодалып олуруп-тур оо.

Кадай иштинде «Узун-Сарыг» дээрге ол келген узун, сарыг кижини ашааның өңнүү деп бодааш, частың узун сарыг хүнүн уттупкан боор-тур оо.

Сактып бижээн Май-оол ИРГИТ.

МАРТ 19-ТА ҮНГЕН «ШЫНДА» ПАРЛАТТЫНГАН КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЛАРЫ

ДООРА ДУРГААР: 1. Барлык. 3. Чоткак. 7. Белгүм. 10. Ногаан. 11. Бодаган. 12. Эдерги. 14. Адагаш. 16. Балет. 19. Печора. 20. Гродно. 21. «Черника». 22. «Бирюса». 25. Адонис. 28. Декан. 29. Беляев. 31. Саваты. 32. Онаалга. 33. Эгелел. 34. Дииреи. 35. Багана. 36. Согажа.

УЗУН ДУРГААР: 2. Лимби. 4. Тонна. 5. Менделе. 6. Магадан. 8. Адаан. 9. Өгдешки. 13. Революция. 15. Агрономия. 17. Дагаа. 18. Угеан. 22. Реферат. 24. Истелге. 26. Илеткел. 27. Даалы. 30. «Волга». 31. Садыг.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Республиканы бөгүн бүргеп, аязып турар хүн болур. Агаарның температуразы хүндүс 0—5 градус, дүне —7—12 градус соок. Хаттың күжү улгатканда секундада 5—12 метр чедер. Кызылга аяс хүн болур, агаарның температуразы хүндүс 0—3 градус, дүне 7—10 градус соок.

Кино

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 14.20, 17.10, 20.00, «Старик Хоттабыч» 12.30, бичии залга: «Вождь Белое Перо» 10.30, 12.10, 13.50, 17.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мио, мой Мио» 11.00, 14.50, «Тайна старого чердака» 9.20, 13.10, «Загон» 16.50, 18.50, 20.50 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Неизвестная женщина» 13.00, 15.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б: «Выбор» 17.30, 20.00 шактарда.

Телевидение

АПРЕЛЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Чүүден болгаш чуге». 9.00—«Булактар». 9.30 — «Луначарский. Улус комиссары». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.25—Телеальманах. 11.30 — «ССРЭ-де Индияның фестивалы». 11.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Чугула айтырыгларже көрнүр». «ССРЭ-де Кооперация хоойлузунуң төлевилелини сайгарып турары. 12.35—«Социализм чурттарында». 13.05—К. Воробьев. «Салым-чолу, номнары». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.40—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Бодунуң туружунда кижи». Уран чечен фильм. 16.20—«Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 17.20 — Мультфильм. 17.40—Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Европа—бистиң нииты бажыңывыс». (ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында партнержу харылзаалар дугайында). «Панаманың берге хүннери». Телеочерк. 18.40 — Өг-бүле экраны. «Мээң эжим, Колька». Уран-чечен фильм. 20.10—Москва хоорайның автобудуруулгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторы. 21.45 — Суббота кежээзинде. «Ойнаарактар театрының оранын». 22.35 — Медээлер. 22.45—23.50 — Телетанцылга. Алла Пугачева.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00 — Музыка хүнү. С. В. Рахманинов. 10.00 — Чыынды. «Бистиң-биле кезээде кады үе». А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Всеволод Гаршин дугайында сактыышкыннар. 12.25 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 13.15 — «Эрудит». «Менделеевтиң сактыышкыннары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.15 —Философия дугайында беседалар. Кижи. 15.00 — Илбичи. Бүгү-эвилел болгаш делегей конкурстарының лауреады илбичи В. Рудневтиң чогаадыкчы ажылының дугайында фильм-концерт. 15.35—«Часкы аялгалар». Мультфильмнер. 16.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Ереско ойнаар. 16.40—С. В. Рахманиновтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 17.25 — «Хатты дилее». Уран-чечен фильм. 18.40—С. В. Рахманиновтуң музыказының хүнү. Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20—«Ырак—чоок». 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.30— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражылга.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2790. ТС—00728.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 3 воскресенье № 79 (13679)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

«Кооперацияның арга-күжүн — эде тургустунуушкунуң херээнге» деп номну парлап үндүрген. Ында 1988 чылдың март 23-те колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинге М. С. Горбачевтуң чугаазын парлаан.

Политиктиг литератураның ном үндүрер чери ону парлап үндүрген.

(СЭТА).

Бөгүн — Геологтуң хүнү

ЧУРУКТА: Монгуш Шырапович Хеймер-оол Тываның геология-шинчилел экспедициязында хөй чылдар дургузунда ажылдаан хоочун ажылчын, тракторну болгаш өске-даа техниканы башкарып, казар байлакты тып, ону тодарадырынга дузалажып турар.

Саян сыннарында геологиг экспедициязынга ол он чыл ажыг болган. Чер өрүмнээр техниканы база башкарып турган. Бедик шынарлыг даг-дүгүнүң чыдар черлерин ол ажыдышкан. Ооң механизатор мергежили геологияның чер ажылдарын дүрген чорударынга улуг идигниг болуп келген.

Ажыл-ишке шимчээ, төлептиг, бедүүн ажылчынны Совет чазак Улустарның найыралы орден-биле шаңнаан. Хавыалыг механизатор бо хүннерде Таңдының делгемнеринде хөмүр-даштың чыдыының тодарадырынга киржип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Субботниктиң кыйгызы

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААРЛАР

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга турасказтан коммунистиг субботник хүнүнде эң-не бүдүрүкчүлүг ажылдаарын Кызылдың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг организацияларының коллективтери хүлээнгеш, орта белеткел ажылдарын чорудуп турарлар.

⊙ Кызылдың даараныгга фабриказының ажылчыннары күш-ажылдың байырлалынга чылдың-на идепкейлиг киржип келгеннер. Бо чылын болур субботник хүнүнде бүдүрүкчүлүг ажылдаарын шиитпирлээн. Бирги кварталдың планныг онаалдаларын апрель 16-га чедир күүседирин хүлээнгеш, шалыпчы ажылдап турарлар.

Баш бурунгаар кылган санаашкын езугаар алырга, ол хүн 360 даараныкчы, быжыкчы ажылче үнер. Олар херээженнер болгаш уруглар платьелерин болгаш өске-даа хеп аймаан даараар. Ниитизи-биле 20 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның бир кезии продукцияны бүдүрериңге киржир, чамдыктары фабриканың девискээрин чаагайжыдарынга ажылдаар.

Фабриканың коллективи беш чылдың фондузунче бир муң рубльди шилчидер.

⊙ Коммунистиг субботник хүнүнде «Кызыл тудуг» эргелелиниң тудугжулары бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнгеш, кылыр ажылының хемчээлин тодарадып турар. Баштайгы санаашкын-биле алырга, эргелелдиң тудугжу бригадалары 27 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Коммунист Валентина Дубининаның удуртканы дашчылар бригадазы камнап алган түүй-бузу-биле ажылдап хүнээш, ынаа ажыл хүннеринден хөй хемчээлдиг ажылдарны кылырын шиитпирлээн. Ол ышкаш чаа туткан бажыңнарның девискээрлерин чаагайжыдып, биче эвес хемчээлдиг ажылдарны кылыр. Орта хоорайның өске коллективтеринден келген 160 ажыг кижи дузалажыр.

Эргелелдиң тудугжулары болгаш албан-хаакчылары беш чылдың фондузунче 800-тен эвээш эвес рубльди шилчидер.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛГАЗЫ

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң секретарьлары, килдис эргелекчилери болгаш аппараттың өске-даа ажылдакчылары партия ажылының арга-дуржулгазын солчуп, Улуг-Хем районга чораан.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң, үлетпүр комбинадында, райкүүскомунуң ниитиги херектер килдизинде, «Улуг-Хем» солуннуң редакциязында болгаш өске-даа коллективтерде партия организацияларының партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, партия ажылының стилин, арга-методтарын эде тургузар, чаартыр дээш ап чорудуп турар ажыл-чорудулгазы-биле аалчылар таныжып, арга-дуржулгазын солушкан.

СЭКП райкомнарының ажылдакчылары арга-дуржулга солчулгазының түңнелин үндүрген. Партия Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак биле СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары К. Д. Биче-оол аңаа чүве чугаалааннар.

Кодур-оол ОЮН.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

КОММУНИСТИҢ ҮЛЕГЕРИ

Чырмалдыг Мөген-Бүрен хемниң унунда Баастыг-Хады деп черде кыштаг турар. Ол болза Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чүглүр-оол Иргитович Тарын-Базырның аалы. Оон эртип келген оруу солун. Чээрби сес чыл дургузунда баштай колхозка, оон сооңда совхозка бригадирлеп база өске-даа удуртур ажылдарга ажылдап келген. Ам хой кадарга-ла барык сес чыл чедип турар. Харыысалгалыг-дан үүлези бүдүнгүр кижи. Өг-бүлезин — Чүглүр-оол Иргитович биле Териш Саячы-Доржуевнаның ажыл-ижи ындыг. Болар малчыннарының-дан бээр 100 хойдан-на 90-дан хөй хураганы доктаамал ап келгеннер. Эрткен чылын чүстен харын 104 хураганы ап, районнуң чемпиону болганнар. Ынчангаш Чүглүр-оол Тарын-Базырның ады эрткен чылдың түңнели-биле Россия Федерациязының агроүлетпүр ажылдакчыларының социалистиг чарыжының тиилекчилериниң аразында кирген. Ол дээрге өг-бүле кербээзи-биле ажылдааның база атызы болган.

Совхозтуң девискээринде чаңгыс аай агаар-бойдустуг, оът-сигени, суг-суггады база домей черлерде чурттап, ажылдап турар малчыннарның көргүзүглери чүге ангы-ангы болурун Чүглүр-оол Иргитовичиден сонуургаарга.

— Бир-ле дугаарында малчынның бодундан кол хамааржыр. Чайын малды эки семиртиринден кыштагылаашкында малды хыр-менди ажыраары бүрүн хамааржыр. Ыланггыя малга четчир чем херек — деп, ол тайылбырлаар. Мал чемин белеткээр талазы-биле бо хойжунуң кызымаа ажок. Херек таварылгада Барыын-Хемчиктен, Улуг-Хемден-даа барып белеткээр-ле. Чернин ырва, оруктуң узуну дивес. Амгы үеде оларның коданында хөө барык шуут ооладан. Хураганнары менди дорутуп турар. Чүглүр-оол Иргитович биле Териш Саячы-Доржуевнаның коданында лаады-ла кара баштыг ак шыырак хураганнар хүнзээректе дешкилежип, омак-сергек ойнап турарын көөрге, магалыг-ла чорду. Ындыг ажылыкчы ээлерлиг, эки ажаалда-хайгааралдыг хураганнар частың кожурумундан кайын тоор деп. Териш Саячы-Доржуевна 1987 чылдың түңнели-биле республиканың мурнакчылар аллеязынга кирген.

Өг-бүле кербээзи-биле ажылдаан бо малчыннарның дуржулгазы улам улгаткан. Пландан ажыр хөй продукцияны алганы дээш олар 1000 рубль немелде телевизор чыл түңнелинде алган. Бо чылын оон-даа артык көргүзүглүг болур дээш ажылдап турар. Мооң мурнунда чылдарда мал чеми, суг, эм-дом база машина-техниканың чарыгдалы дээш хамык чүүлдерин ай санында санап турбаан. Ам чүгле чек-биле ажылдаар. Колла сорулга мал чемин, сугну, дусту, эм-домну чарыгдаарын эвээжедир, ону камнаар, ынчангаш бүгү-ле аргаларны ажыглап тургаш, хөй продукция алыр, ажыл телевирин оон хамааржыр. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы-биле чарган керээде айыткан.

Чүглүр-оол Тарын-Базыр № 1 бригадада партия организациязының секретары. Коммунист кижи болганда, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг хүлээлгелерин алган. Эң ылангыя 100 хойдан 90 хураганы доруктуруп, камгалаар, тыва ускалдыг бир хойдан 1,8 килограмм дүкту кыргыыр, боттарының күжү-биле 10 тонна сигенин белеткээр, 8 тонна өдекти белеп, одаар өдек-көрженин казып алыр сорулганы салган. Бо хүннерде оларның коданында ниити байдалды көөрге, берген сөзүнге ээ болурунуң бүгү аргалары бар. Чурттуң хөгжүлдезинге хамааржыыр эң чугула айтырыгларны ук конференцияга чуттаалажыр. Ынчангаш ону төлептиг уткуур херек деп, Чүглүр-оол Тарын-Базыр өөрүп эвилелеп турар.

Хурал ЧҮЛДҮМ.
Мөңгүн-Тайга район.

ХООЧУННАРЖЕ КЫМНАР КӨРНҮР УЖУРЛУГУЛ?

Бистиң республикада 50.249 кижи бо хүннерде пенсия болгаш пособие ап турар. Оларның иштинде назылап кырааы 25.2 муң кижи бар.

Чоннуга, күрүнезинге ажыктыг ажылды кылып чораан, бодунуң үезин шудургу күш-ажылга эрттирген, ол ышкаш аныяк назынындан-даа халапка туттурган пенсионерлерге, инвалидтерге күрүнениң талазындан көргүзүп турар буяны улуг дээрзи маргылдаа чок. Ынчалза-даа оларның амыдырал-чурттаарынга таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузуп турар бис бе! Эрткен неделяның төнчүзүнде Кызылга болган чөвүлел хуралга киришкеннер ол талазы-биле дончу сайгарылганы кылган. Аңаа республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчуларындан аңгыда, районнар Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчылары, хоочуннар чөвүлелдериниң ажылдакчылары база киришкен.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязының чоокта чаа болган хуралынга пенсионерлерже сагыш салыышкынының кайы хире боттанып турарын сайгарган — деп, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады **Г. Ч. Ширшин** чөвүлел хуралды ажыдып тура чугаалаан. — Инвалидтерниң болгаш назылап кырааннарның хандырылгазының айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээр талазы-биле чер-черлерде эвээш эвес дуржулга мөөңнеттинген. Оларны өөренип билип алгаш, бо талазы-биле ажылды чогуур деңнелге тургузуп болурунуң аргалары бар. Ынчангаш бөгүнгү чөвүлел турарга пенсионерлерже сагыш салыышкынның оруктарын чугаалажыр ужурлуг бис.

Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри **С. Д. Кирос** бир дугаарында сөс алгаш, райкүүскомнар, оларның социал хандырылга килдистери пенсионерлерниң чурттаалга байдалын экижидер талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарынга доктааган. Эрткен чылдың ийиги чартыында социал хандырылга ажылдакчылары кадык камгалал, садыг, амыдырал хандырылга, чурттаалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары-биле демнежип алгаш, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының чурттап турар черлеринге барып, оларның амыдыралы-биле таныжкан. Олар-биле кады хөй-нииити организацияларының төлээлекчилери база чораан.

Шак ынчаар олар назылап кырааң болгаш чаңгыс бот чурттап турар 620 пенсионерге чедип, өске кижиниң дузазы негеттинип турар хоочуннарны илередип тыпкан. Олардан 80 кижиге бажыңынга доктаамал дуза көргүзериниң хемчээн алган, 20 ажыг кижини интернат-бажыңнарже чорудкан, а артканнарын хоорайның, районнарның социал хандырылга килдистериниң хайгааралынга тургускан, оларга шеф дузазын көргүзериниң аргаларын ажылдап кылган.

Мындыг ажылды Барыын-Хемчик, Таңды, Бии-Хем районнарда болгаш Кызыл хоорайда идепкейлиг чорудуп турар дээрзин министр демдеглээн.

Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри **Н. В. Сизых** пенсионерлерниң медицина хандырылгазының айтырыгларынга доктааган. Бо дээрге эмчилерниң кол сагыш салыр ужурлуг чугула айтырыы. Пенсионерлерниң медицина хандырылгазын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни алган бис деп, ол уламчылаан. Республика поликлиниказында оларны бүрүткээр тускай кижини олурткан. Кылаштай албас пенсионерлерни медицина ажылдакчылары эргип, кезип турар.

Республиканың эмнелге-профилактика албан черлери Ада-чурттуң Улуг дайынының 3439 киржикчизин, дайындан ээп келбээн дайынчыларның өг-бүлелериниң 324 кежигүннерин, бирги болгаш ийиги бөлүктүң 3096 инвалидтерин, назылап кырааы 216 хоочунну боттарының хайгааралынга алган. Ол ышкаш медицина училищезиниң дыка хөй сургуулдары пенсионерлерниң бажыңнарынга барып, боттарының дузазын көргүзүп турар.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, ажылдаар аргазын оскунган пенсионерлерге кандыг дуза көргүзүп турарын база моон соңгаар ону экижидер талазы-биле чүнү кылыр деп турарын Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы **Х. Д. Монгуш**, харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги **В. Г. Левченко**, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри **С. К. Буянды** болгаш өске-даа удуртукчулар чугаалааннар.

Кодээде чурттап, дузалал ажыл-агыйы кылып турар хоочуннарга комбикормну доктаамал садарын, амыдырал хандырылганың ачы-дузазын оларның бажыңнарынга көргүзер талазы-биле хемчеглерни алырын, Кызыл Крест ниитилелиниң ажылын идепкейжидерин, хоочуннар чөвүлелдериниң бүрүн эргелерин улгаттырарын, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, пенсионерлер хандырылгазын экижидериниң бүгү-ле аргаларын ажыглаарын чүве чугаалааннар демдеглеп турганнар.

Г. Ч. Ширшин бо ээзиш үе дургузунда кылган чугаазыс ажыктыг болган дээрзин демдеглээн. Чүгле ону амыдыралга херек кырында боттандырар херек. Бо апрель айның дургузунда хемчеглерни ажылдап кылыры негеттинип турар. Райкүүскомнар, социал хандырылга килдистери, хөй-нииити организациялары хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны республиканың Министрлер Чөвүлелинче чорудар. Ол бүгүнү өөренип көргеш, Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдерниң Тыва область чөвүлели доктаал хүлээп алыр.

Ажылдап кылыр хемчеглерге назылап кырааң хамаатыларга болгаш ажыл кылыр аргазын оскунганнарга дуза чедириниң айтырыгларынче кол кичээнгейни салыр херек. Бо айтырыгларже мурнунда Министрлер Чөвүлели-даа, профобчөвүлел-даа чогуур кичээнгейни салбайн келген. Ону холга алыр үе келген.

Хамыктың мурнунда район бүрүзүнге чаңгыс бот болгаш ажылдаар аргазын оскунган хамаатыларга бараан болурунуң комплекстиг программазын ажылдап кылыры эргежок чугула. Пенсия назыны чоокшулап орар хамаатыларның херектериниң талазы-биле комиссияны тургузар херек. Бүгү айтырыгларны олар шиитпирлээр. Пенсионерлерниң, ылаңгыя чаңгыс бот кижилерниң чурттап орар оран-савазынче кичээнгей салыр. Ылаңгыя районнар Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчылары моон баргаш-ла, бүгү пенсионерлерниң херектерин ажыдып, кижи бүрүзүнүң байдалы-биле таны таныжар ужурлуг.

Пенсионерлерниң медицина хандырылгазынче кичээнгей салыры чугула. Маңаа Кызыл Крест ниитилелиниң эге организацияларының ролю улуг. Олар профэвилел комитеттери-биле кады дугуржуп тургаш, пенсионерлерге бараан болурунуң бүгү структуразын тургузар ужурлуг. Бо ажылга күжениишкиннерни каттыштырарга түңнели эки болур. «Буянның сеткилдиг сестралар» бөлүктерин чүге организастап болбазыл. Хөй-нииити эгелээшкин езугаар ындыг бөлүктерни тургузуп, шынап-ла, пенсионерлерге буян көргүзер кижилерни оон шилип ап болгай. Ол ышкаш поликлиникаларның ажылынче кичээнгей салыр болза эки. Оларга пенсионерлер хүлээп алыр кабинеттерни тускайлаар, эмчилерни тургузар хүлээп алыр хүннерин тодарадыр.

Чер-черлерге социал дуза эрээлдерин тургузуп болурунуң аргалары бар деп, Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Оларны хоочуннар болгаш инвалидтер-биле ажыл чорудар кылдыр дерип алыр. Ону хоочуннар чөвүлелдериниң эргезинге бээр.

Назылап кырааң кижилерни шимчээрин массалыг болдурарын үе негеп турар. Шинчилгени доктаамал чорудар херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кымга чүү негеттинип турарын билир херек. Ол ышкаш интернат-бажыңнарда хандырылганы база экижидери чугула.

Пенсионерлерже болгаш инвалидтерже кичээнгей салыр, оларга бараан болур ажылче комсомолчуларны болгаш аныяктарны хаара тудары чугула дээрзин Г. Ч. Ширшин демдеглээн. Аныяк тимуржулар кайда барганыл! Тимуржу шимчээшкинин катбарты чугула. Школа назылыг чаштарны бо херекке хаара тудары ажыктыг.

Чамдык кижилер, оларның аразында харыысалгалыг ажылдакчылар безин, боттарының назылап кырааң ада-иезинче кичээнгей салбас чоруктар бар. Ындыг фактыларны сойгалаар херек.

Бо ажылдарга профэвилел комитеттериниң ролю улуг. Бүдүрүлгеге, организацияга, албан черинге дааңзы тургускаш, ол черге ажылдап чораан хоочуннарның аттарын аңаа кирер, ол хоочуннарны кажан-даа утпас, херек апарганда боттуг дузаны көргүзер ужурлуг. Кайы-бир бүдүрүлге черинге ажылдап турган болгаш төрээн чуртун камгалаары-биле чоруткаш, дайын шөлүнден ээп келбээн дайынчының бүдүрүлгезиниң ажылдакчылары ол кижиниң орнунга ажылдааш, ук акшаны оон өг-бүлезинге эккеп берзе кандыгыл! Ол эң буянныг сеткил эвеспе. Чүгле Ада-чурттуң дайынынче эвес, Афганистанче интернационалчы хүлээлгезин күүседип чорааш, ээп келбээннер база бар болгай. Ындыг дайынчыларның коллективтери чүге ынчаар кылып болбазыл?

Социал хандырылга албан черлериниң материал-техниктиг баазазын хөгжүдеринче кичээнгей салыры чугула деп, Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Кызылда Хоочуннар бажыңын ам-даа алгыдар херек.

Ажылдаар аргалыг хоочуннарның күш-ажылын ажыглаарының чугулазынга ол чугаазының түңнелинде доктааган. Хууда күш-ажылды кылып болур пенсионерлер ам-даа хөй болгай, оларның ол идепкейинге бүгү талалыг дузаны көргүзер, деткиир херек.

Даңгыт ЧЫДЫМ.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШПЕЙН ТУРАР

Продукцияның күрүне хүлээп алыышкыны — ажыл-агыйның чаа механизмиңиң кол өзээ, шынар бедидериниң чугула фактору болгаш үрей кылыр чорукка өзулуг моондак болган турар ужурлуг. Ынчангаш күрүне хүлээп алыышкыны дээрге-ле белен продукция хүлээп алыр дээни ол эвес, харын шынар чок продукция бүдүрүп турарының чылдагааннарын тодарадыр дээни ол.

Бо чылдың январь бирден эгелеп тудуг материалдарынга, чуртталга тудуунга болгаш социал-культура объектилериниң тудуунга күрүне хүлээп алыышкынын чорудар дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Тываның чамдык бүдүрүлгелеринге тудуг материалдарын күрүне хүлээп алыышкыны-биле чорудар бээр чаа эвес. Тудуг материалдары белеткеп турар бүдүрүлгелер бисте хөй. Арга-ыяш ажыл-агый, Чурт үлетпүр министерстволарының, Агроүлетпүр-күрүкомунуң, «Тыва хамааты тудуг» трестиниң бүдүрүлгелери тудуг материалдарын бүдүрүп турар. Оларның бүдүрүп турар продукциязы — дилиг материалдары, узун, кыска мынзалар, чаазан кылыглар.

Ниитизи-биле алыр болза, республикада бүдүрүп турар дилиг материалдарының шынары амгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар. Ылангыя соңга болгаш эжик блоктарының шынары коңчуг кудуй. Курхайгаарал лабораториязының чорудкан хыналдаларындан алгаш көөрге, үрей кылыр чорук чамдыкта 100 хуу чедип турар. Үрей кылыр чоруктар колдуунда чүден боор турарыл? Кылып турар соңгаларның хевирин үреп, ыяш-дилиг материалдарының өл-шыгының улуу, кезектериниң эвес эптеп турары, хоюглап кылганының шынар чогу четче эвези.

Көзүлдүр-ле шынары багай кылыгларны чамдык бүдүрүлгелериниң бүдүрүп үндүрүп турары хараадангыг. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Туранда ыяш белеткээр пунктузу, соң Дерзиг-Аксында участогу, ол-ла каттыжышкынның демир-бетон кылыглар заводунуң ыяш болбаазырадыр кылыр цеги. Иштики херектер министерствозунуң бүдүрүлгези, Каа-Хемниң болгаш Балгазынның ыяш ажыл-агыйлары маңаа хамааржыр.

Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле «Тудуг кезектери» комбинат чамдык хемчеглерни чорудуп турар. Ынчалза-даа үрей кылыр чоруктар ам-даа бар болуп артпышаан. «Тыва хамааты тудуг» трестиниң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводу шынар айтырыынче сөөлгү үеде кол кичээнгейни салып турар болу берген.

Ыяш болбаазырадыр кылыр чамдык бүдүрүлгелер шынар бедидериниң айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн, чаңгыс черге таптаашкындан уштунуп чадап турар. Моон алгаш көөрге, ук бүдүрүлгелерниң специалистери эрги езу-биле ажылдап, ажылды экижидерин бодавайн турар.

Плинтустарны, соңга чааттарын, шывыг болгаш шала кылыр мынзаларны белеткеп турарының шынары багай. Стандарттарның негелдезин езугаар бо бүгү кезектерни кургаг, өл-шыгы 15 хуу хире ыяштан кылыр ужурлуг. Кылдынган кылыгларны чаъс-бораандан, өл-шыктан камгалаар хемчеглерни ап чорудары эргежок чугула. Херек кырында бо негелделерни сагывайн турар.

Шынар — ажылдың көрүнчүү деп чүвени кижи бүрүзү эки билир. Ынчалза-даа ону биле тура херекке албайн бээр чоруктуң ам-даа бар боор турары хараадангыг. Чамдык бүдүрүлгелерде кургадыр камералар, бүдүк оруун дүй кылыр база хоюглаар станок чокта канчап шынарлыг чүве бүдүрер деп? Чамдык бүдүрүлгелерде станок бар-даа болза, ону ажык черде тургузуп каан тургулаар. Шак мындыг байдалда технологияны канчап сагыырыл? Янзы-бүрү хемчээлдиг дилиг материалдары бүдүрери ажыктыг, ону сайгаргаш, 30—50 хуу арыг орулганы алыры бүдүрүлгеге ажык улуг деп чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары шын эвес билип турар. Моон түңнелинде шынар чок продукцияны бүдүрүп турары чажыт эвес.

Стандарттарга дүүшпес шынар чок продукция бүдүрген Тураннын, Шуурмактың ыяш белеткээр пункттарының, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, Тураннын, Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинаттарының, тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунун база «Тудуг кезектери» комбинаттың продукциязы сайгарбас дугайында айтыышкынны берген турган. Ынчалза-даа үстүнде адааны бүдүрүлгелерден «Тудуг кезектери» комбинат, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы болгаш тудуг кезектери база конструкциялар заводу шынарлыг продукция бүдүрүп турар болу берген.

Ыяш дилдирер бүдүрүлгелерниң ажылы чүгээртеп орар. Ынчалзажок дилиг материалдарын шын эвес сорттаар бээр чорук ам-даа бар боор турарындан дилиг материалдарының шынары куду болуп артпышаан. Ол чүл дээрге, херeглекчиниң мегелээни ол боор турар. Дилдирген материалдарда будуктар орну хөй, дилиг материалдарының хемчээлдери база янзы-бүрү, ыргак-дагыр мынзалар безин хөй боор турары хыналдалар уезинде илереттинип турар. Дилиг материалдарының хемчээлинге немей бижилгелер кылдыр бээр чоруктар база бар. 2.5 кубометр маңаа дилдиргеш, аңаа чартык кубометр немей бижилгени кылыптар таварылгалар база бар. Бо бүгүнүң түңнелинде белеткекчи планын ажыр күүсеткен аттыг боор алгаш, халас акша ап турары база бар.

Бо хажыдыышкыннарның үнүп турар чылдагааны чүдел? Маңаа мындыг харыыны берип болур. Бүдүрүлгениң технологиязын чаартпайн, хыналданы четпес организастап, техниктиг нормативтер документилери-биле, хемчээр херекселдер-биле хандырбайн турарында. Шак мындыг эргежок чугула чүүлдер чокта стандарттарның негелдезин күүседири берге болбайн канчаар.

Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунун бүдүрүлгелериниң чижекке киирип көрейн. Бо бүдүрүлгелерде документилер ажылдап кылырын херекке албайн турар. Чаңгыс-даа ыяш ажыл-агыйында технологтуг карталар чок боор турар. Чурум езугаар ыяш кезериниң үе-шагын болгаш канчаар кезериниң чурумун, материалдарының чарыгдалын, ыяш кезип турар үеде озалдадак болдурбазының чурумун ол карталарга айтып каан турар ужурлуг.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның бүдүрүлгелери кандыг-даа документилер-биле хандыртынмаан. Каттыжышкынның бүдүрүлгелери чүгле стандарттар талазы-биле документилер-биле хандыртынган, ынчалза-даа ону ажылынга непперетпейн турар.

Экономиктиг көргүзүглерниң анализин шынар чок чорудуп турар. Бүдүрген продукция бүрүзү чеже рубльдиң арыг орулгазын берип турарын чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары экии-ле билбес боор турар. Ай дургузунда, кварталда, чылда ассортимент аайы-биле чеже кубометр, кандыг сорттуң дилиг материалын бүдүрүп үндүргенин билбейн чыткаш, планнаашкын чорудар арга турар бе, ынчаш? Чок. Продукцияның бот-үнезин чиигедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле техниктиг чорудулга бүрүзүнүң күүселдезин бүдүрүлгелерниң экономистери анализтеп көрбейн турар. Оларның кижи бүрүзү боттарының бүдүрүлгелериниң «кошкак черлерин» билип турза-даа, ону эдип алырын оралдашпайн турар.

Шынарны бедидеринге техниктиг контрольду организастаары кол черни ээлээр ужурлуг. Ынчалза-даа чамдык удуртукчулар техниктиг контроль килдизиниң ажылының ужур-утказын эки-ле билбес боор турар. Ыяш ажыл-агыйларында техниктиг контроль чорудар ажылдакчылар чок. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның бүдүрүлгелеринде шынар талазы-биле инженер албан-дужаалдарда билиг-мергежил чок кижилер ажылдап турар.

Бүдүрүлгелерде ажыглап турар дериг-херекселдерни ап көрээл. Эргижирээн дериг-херекселдерни, чамдыкта харын-даа үндүр бижип каапкан дериг-херекселдерни ажыглап турар. Ыяш дилдирер черлер дилиг материалдарын хол-биле эдип бээр, эргижирээн Р-65 марканың пилорамазын ам-даа ажыглавышаан.

Бо бүгүден алгаш көөрге, бодунуң-на бүдүрүлгезинге, бодунуң-на ажылдап турар черинге эде тургустунуушкунну канчаар боттандырып чорутса экил дээрзин удуртукчу бүрүзү, ажылчын бүрүзү бодаза чогуур. Ынчангаш ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында экономиктиг реформаның оруу-биле быжыг баар херек.

Татьяна ГОРБУНОВА,
Курхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору.

АЖЫГЛААР ҮЕЗИ АЛБАН КЕЛИР

Төп-Тыва геология-шинчилел бөлүүнүң кол геологу Владимир Иванович Шибанов бодунуң тайылбырын дыка ырактан эгеледи:

— Бистиң чурттуустуң кол хөмүр-даш тывыштыг черлери болур Донбасс, Кузбасс, Воркута, өске-даа бассейннерден ап турар хөмүр-дажы сөөлгү үеде дыка улуг хулдуг апарып турар. Чижээ, кокстаар хөмүр-даштың хулдуу 80 чылдарның эгезинде 22,4 хуу турган болза, амгы үеде 24,8 хуу кылдыр өзүп келген. Бо чорук каң эзилдирер үлетпүрге улуг салдарын чедирип, каңның шынарын баксырадып турар. Нитти чурт хемчээли-биле алырга, бистиниң өске хөмүр-даш тывыштыг черлерде каң бүдүрүлгезинге ажыглаары-биле кокс алыр ындыг хөмүр-даш чок чыгыы. Ынчангаш бистиң бөлүктүң ажылы шынап-ла эвилел ужур-дузалыг дизе частырыг чок. Баш удур үнелелден алгаш көөрге, Кызылдың үстүү талазындан эгелээш Улуг-Хем районче шөйлүп чорукан улуг девискээрде шынап-ла тергиин эки шынарлыг хөмүр-даштың 19-20 миллиард тонна курлавыры шыгжаттынып чыдар.

Бистиң бөлүктүң сөөлгү чылдарда ажылы бо девискээрниң курлавырларын, хөмүр-даштың кайы хире ханыда, кандыг кылынныг, байдалдарлыг чыдып чыдарын тодарадыры боол келген. Баштайгы чылдарда Элегес хемниң девискээринге ажылдап турган болзувусса, ам дуу Дус-Хөл девискээринче углуг, ында өрүмнээшкин, штольня казар ажылдарны чорудуп турар бис.

Ам адап турары-биле бо Улуг-Хем бассейниниң хөмүр-дажының шынарын хөлчок эки дидивис. Мону кокстаар хөмүр-дашка 25-40 хуу чедир немээр болза, кокстаар хөмүр-даштың хулдуу 22,4 хуу кылдыр катап кудулаар. Оон аңгыда мында сера, фосфор ышкаш хоралыг бүдүмелдерниң холуксаазы дыка эвээш, хөмүр-даштың эстип, тутчуру эки.

А ынчаарга бо тывыштыг черниң байлаан ажыглаарынга шаптараазыннарны тургузуп турар чүүлдер ооң ажыглап эгелээрин узамдыктырып турар. Хөмүр-дашты шахта аргазы-биле казып тыварынга таваржыр 250—300 метр ханыда чыдар черлер хөй, ооң-биле кады барын талазында ол мырыңай 800 метр чедир ханыда бар. Ынчаарга ындыг ханы черлерден хөмүр-даш алыры ам дээрезинде кончуг нарын айтырыг. А кол-ла шаптараазын чүл дээрге демир-орук харылзаазының чогу болуп турар. Ынчангаш Улуг-Хемниң хөмүр-даш тывыжының ажыглалы демир-орук тудуу-биле дорт холбашкан.

А ынчаарга бис бо чылын тывыштыг черниң техника-экономиктиг үндезилелин ССРЭ-ниң Геология министерствозунга бадыладыры-биле киирер ужурлуг бис. Эрткен чылын 800 муң тонна тывыштыг черниң шинчилелдерин кылыр турган, бир миллиард тонна хөмүр-даш бээр черлерниң шинчилелдерин кылдывыс. Геология ажылдары черле ындыг — ол бөгүнүң негелде-херээлелдеринче эвес, а келир үениң херээлелинче угланган болур. Бистиң шинчилелдеривис Тываның келир үеде чурттуң хөгжүлдезинге салышкынынче, ооң даараазындагы он чылдарда депшилгезинче угланган...

Төп-Тываның геология-шинчилел бөлүүнүң коллективи бо чылдың бирги кварталының дааназын хуусаадан эрте күүседип, 8,5 муң метр черни өрүмнээриниң орнунга 9 муң 755 метрни өрүмнеп шинчилээн. Эң эки көргүзүглерни мастер Виктор Михайлович Михайловтуң бригадазы чедип алган. Ол бригадада Сергей Гайдуков, Николай Рейсмар болгаш өскелер-даа бедик бүдүрүкчүлүг ажылдың үлегерин көргүзүп турар. Эң депшилгелиг техниканы ажыглап турар алды бригада Ниитизи-биле эң депшилгелиг техниканы ажыглап турар алды бригада шинчилел ажылдарын шалыпкын чорударынга магадылалды тургузуп берип турар.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: чер өрүмнээр станоктарга ажыглаар суг дамыкчызы машинаның чолаачызы Виталий Блинов (үстүнде чурукта). өрүмнээр ажылдарның геологтуг хандырылгазының инженер-геологу Ярослав Оленек (адаанда солагай талазында); геология-шинчилел бөлүүнүң кол геологу Владимир Шибанов.

Б. ШАЙФУЛИННИҢ болгаш О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Геолог-шинчилел ажылдарының ажыктыын болгаш шынарын бедидери, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин улам-на долузу-биле ажыглаары — совет геологтарның мурнунга бөгүн туруп турар сорулга ындыг. Ооң күүселдезинден чурттуң материал чиг эт баазазының бызыгары хамааржып турар. Ол дугайын Москвага апрель 1-де Геолог хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга чугаалаан. Президиумга — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Б. Е. Щербина, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи И. П. Ястребов, элээн каш министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери олурушкан.

Илеткелди ССРЭ-ниң геология министри Е. А. Козловский кылган.

(СЭТА).

СУДАЛЫН ТУТКАН

Геолог кижи тайга-даксылга, ховү-шөлге чоруур. Бойдустуң кандыг-даа аагын ол шыдажып эртер. Анаа-ла чер кезип агаарлааны эвес, угаан ажылы биле күш-ажылдың холбашкаа, бөлен эвес мергежилдерниң бирээзи. Каракка көзүлбес чүүлдерни тып алыры эртем өзүгаар чорукан ажылдарның, чогаадыкчы дилээшкиннериниң, тода санаашкыннарның түңнелинде чедип алдынар.

Ол — геология-шинчилел ажылдарынга геологтарның ажылы. Оон аңгыда рудник геологиязы база нарын талаларлыг. Ол дугайын «Тыва кобальт» комбинаттың рудникте геология-шинчилел участогунуң улуг геологу Владимир Евгеньевич Алцибеев демдегледи. Ол бүдүрүлгениң өске специалистери дег, Красноярскиниң өңнүг металлургия институдун дооскан. Бодунуң мергежилиниң аайы-биле он чыл ажылдаан.

Тывыштың чыдар чери, курлавыры тодараттынганда, ооң ажыглалынга рудник геологтары кирижир. Олар тывышты улам хандыр шинчилеп, тодарадыр.

— Бистиң кол сорулгавыс — комбинаттың минерал-чиг эт баазазын бызыглаары. Казып ап турар руданың шынары база чугула айтырыг. Геологтар чер иштиниң байлактарын хумагалаар дээрзи чугаажок. Бойдустан чүгле алырын бодаар болза хоржок. Казып тыптынган руданы шенеп тургаш, тывыштың математиктиг моделин тургузар, кайда, чүү барын тодарадып каанда, катап база хынап, шенеп көргеш, ам кээп ажыглап эгелээр. Тывыш нарын талазы-биле дөлегейде чок дээн тывыш. Ону казып тыварынга бедик мергежил, дуржулга херек. Бистиң чепсек-херекселивис бедүүн: даг компазы, геолог масказы. Эндевес чазандан аңгы баш кол дузалакчы болур — деп, он дөрт чыл ажылдап турар дуржулгалыг геолог чугаалады.

Баштайгы үеде тывыштың нарының барымдаалаваайн, курлавырларны өстүр санап турган. Улуг геологтуң чугаазы-биле алырга, эвээш курлавырлыг черлерден ойталаан херээ чок. Хөйнү алырын бодаваайн, моон соңгаар черниң ниити тургузуунуң өскерилгелерин өөренип көрүп, чер иштиниң байлактарын камгалаар хоойлуну шыңгырадып, суг арыглаар черни катап ажыглалга киирер хемчеглерни ап чорударыдээш хөй ажылдарны кылып чорудары чугула деп көрүп турар.

Владимир Евгеньевичиниң ажылчын столунуң кырында казымал байлактарны чыскаай салып каан. Оозун ол чоргаарал-биле көргүзүп орду. Черниң та кайы каъдындан тывылган, ону казып алыр дээш чеже күш үнмээнил, санаары берге.

Демниг ажыл-ишке геологтарның отряды каңналып бызыккан. «Чер иштиниң байлактарының тергиин шинчилекчизи» деп херек демдээ-биле үш кижи — комбинаттың кол геологу кылдыр өскен А. В. Меньшиков, улуг геологтар адааныывыс В. Е. Алцибеев биле А. А. Козловский олар шаңнаткан.

Геологтар Анатолий Михайлович Евсеев, Галина Васильевна Гладкая, техник-геолог Александр Михайлович Меркулов, техник-картограф Людмила Федоровна Сутыркина байлак дуржулгазын аныяктарга дамчыдып турарлар. Владимир Евгеньевич геолог кижи билиин доктаамал бедитпес болза, чедимчелиг ажылдап шыдавас деп санап турар. Ол чаа үнген номнарны номчуп, эртемниң сөөлгү ажыдыышкыннарын сонуурган турар. Ол ышкаш аныяк кадрлар белеткелинче кичээнгейни кошкадып болбас дээрзин эки билир. Идегелди берип турар аныяк геолог Игорь Кабалевскийни билиг бедидериниң курстарынче чорутткан. Барык геолог бүрүзү семинарларга доктаамал киржип келген. Чаңгыс черге чүү-даа турбас. Ынчангаш дилээшкин, бот-белеткел албан херек.

Тывыштың нарынын Владимир Евгеньевич катап-катап шиїип орду. Рудник коллективи иштики бот-орулга-чарылгаже шилчииринге бодамчалыг белеткенип келген. Ийи ай бурунгаар чаа арга-биле ажылдап эгелээн-даа болза, чамдык экижиишкиннер көстүп келген. Ашталга ажылдарының оналдазы чедиишкинниг күүсеттинген. Депшилгелиг арга-биле ажылдап турар үеде чамдык бергедээшкиннер илерен келгенин геологтар демдеглеп, ону эдип алырының хемчеглерин сүмележип турар. Хууда болгаш коллективтиг харысалга өскен. Геологтар чаңгыс аай нарад-биле ажылдап турар.

Тывышты дөрт өрүмнеп тургаш казып тыварынга немелде ажылчын күш негеттинип турар. Металлургтар суурунда өрүмнекчилерге ниити чуртталга бажыңын тудуп эгелээн. Өске-даа социал айтырыгларны шиитпирлээринче кичээнгейни угландырар.

Бүдүрүлгениң чаа арга-биле турумчуп ажылдаарынга экономистерниң, специалистерниң ролю база улуг. «Шуптуу чүве дээш мен харыылаар апаар мен» дээн Алцибеевтиң состеринде харысалганың күштүүн билип турары, экономиктиг чаартылгаларга бодунуң күжүн, энергиязын харам чок бээр дээн изиг чүткүлү илерен келир. Мен-не билбес, мен-не харыылавас мен дээр хоюнүг былдамыш кижилерге ол деңнелешпес болду.

Хадың дыт бүргээн элегер арга даглар эдээн куржалдыр ынаар чаттылып чоруткан. Чери-биле чугаалажып, ооң судалын тудуп билир, ооң кежиин, хайыразын хумагалыг ажыглаар дээрзинге бызыг бүзүрелдиг болгаш турушту, бойдуска сеткилинден ынак, мергежилинге берлинген Владимир Евгеньевич Алцибеев ышкаш чүс-чүс бедүүн ишчилер, амыдыралдың каастакчыларынга чоргаарланыр-даа бис.

Амгы салгал черниң кежиин ойлеп алыр апаар, келир салгал куруг артпас ужурлуг. Иечерниң хевирин, ооң чараш, чаагайын үревейн, бойдуска хора чедирбейн ажылдаары геологтарның чугула сорулгаларының бирээзи дээрзин чугаа бадыткаан.

Ортумак сынныг, сиреш мага-боттуг, арнында хүлүмзүрүү кажан-даа өшпес, характерының оду хып турар кижиниң тура-соруктуун, эрезин магададым.

Артыш ХОВАЛЫГ.

ЧЕҒ ИШТИНИҢ ШИНЧИЛЕКЧИЛЕРИ

Хову-Аксының № 18 геология-шинчилел бөлүүнүң коллективи бирги кварталдың планын март ортан үезинде-ле күүседипкен. Шинчилел ажылдары ынаныштыг түңнелдерни берген. Сорулгалар улуг: геологтар апрель 1-ден эгелеп бот-орулга-чарылгалыг аргаже шилчээн. Начальник А. Ф. КАРПОВТАН чаа аргаже шилчиилгениң белеткелин сонуургадым. Ол мынчаар харыылаан:

Бот-орулгаже шилчиилге — харысалгалыг айтырыг. Ынчангаш чыл түңнелин анализтеп, кайда, чүнү чедир кылбайн барганывыста сайгарып, чарыгдалдардан кенчел чайлаарын сүмележип, коллектив кежигүннериниң, салбырларның, дузалал албаннарының, өрүмнээр участоктуң хандырылганың түлээлгеларин тодарадып алгаш түрээлге ону чугаалажып дуруус. Ол ышкаш саң-хөө байдалын сүмележтивис. Ажылчыннар хөй айтырыгларны салган чамдык үнелиг саналдарны киирген.

Иштики бот-орулга-чарылгаже киреринге белен бис бе дээрзин баштай хандыр өөренип көргеш, чүгула базымны кылдывыс. Чаа арга-биле ажылдап эгелээрде, салбырларның аразында харылзааларны канчаар тургузарын база шиитпирлээр апаар. Шалыңны ай санында аванс кылдыр бээр санажырганы квартал түңнели-биле кижи бүрүзүнүң киирижиирген үлүүн барымдаалап санаар. Бир эвес орулга өзүп турар болза, 20 хуу немелде төлевир алыр, карылгалыг болза, ол түңну курлавырже киирер. Кварталда эки көргүзүглер чедип алдынар болза, курлавырдан ону дедир эгидер. Хожудап турар звеноларның ажылын анализтеп, баштайгы үеде дузаны көргүзер деп турар бис.

Шагыңны баштай цехтерниң бригада чөвүлелдери күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап тодарадыр. Ол шиитпирни партияның күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң хуралынга администрацияның, профэвилел комитединиң киржилгези-биле бадылааш, күш-ажыл болгаш шалың килдизинче киирер.

Эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, орулгалыг канчаар ажылдап болурул? Тургустунуп кээп турар бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлээринге күш-ажылчы коллектив чөвүлели бодунуң үнүн кадып, санал-оналын киирип турар. Ооң даргазы Ильдар Айлямович Зайнуллин экономиктиг идиг бериишкинниң аргаларын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарынче кичээнгей салып эгелээн. Чөвүлелде дөрт ажылчын, шупту салбырларның төлээлери технологтар, нормировщиктер кирип турар. Чөвүлелге бот-орулга-чарылга комиссиязын бадылаан. Комиссия хорум-чурум айтырыының талазы-биле хуралды эрттирген.

Белеткел айларының үезинде-ле, ажылчыннар долу күш-биле ажылдавас болза хоржок дээрзин биле берген. Январьда 807 погон метр чер өрүмнеттинген болза, февральда ол сан 1425 погон метр четкен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен.

Бөгүн, бистиң профессионал байырлалывыс хүнүнде, мурнакчыларның адын күзелдиммиле адаар-дыр мен. Өрүмнээр мастерлер В. В. Жуковтуң, В. А. Смольскийниң удурткан бригадалары социалистиг чарышты баштап турарлар. Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи өрүмнекчи А. М. Мазоля, «Мергежилиниң тергиини» деп атты чаалап алган. А. П. Курочкин, геология-шинчилел экспедициязының дээре дээн ажылчыннарының бирээзи, чарыштың тиилекчизи Г. М. Мусин, токарь Е. И. Самсонов, электрик Н. С. Зазулин, каңнакчы П. П. Юшкевич болгаш өскелерни-даа демдеглеп болур. Геологтар эки дыштанып, эки ажылдап-даа билирлер. Коллектив спортчу маргылдааларга шаңналдыг черлерни ап келген. Уран чүүл бөлгүму доктаамал ажылдап турар.

БҮДҮРҮЛГЕ ЧОРУДУЛГАЗЫНЧЕ УЛАМ ХАНЫЛАП КИРЕР

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң пленумундан

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң ээлчеглиг пленумунга «Бүдүрүлгелерниң, организацияларның долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиишкининге идеологтуг хандырылга болгаш хөй-нити амыдыралын демократчыдарын ханыладыр талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Илеткелди партия райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат кылган.

Амыдыралда күштүг болуп кирген Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлунуң негелделеринге, СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазынга дүүштүр чорудуп турар ажылдарга ол доктааган. Күш-ажылчы коллективтерге демократчыдылганы ханыладыр, ажыл-агыйны организастаарының чаа депшилгелиг арга-хевирлеринче шилчиишкинниң идеологтуг хандырылгазының айтырыгларын бюроларга, партия, хөй-нити организацияларның, күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга, хоорай, суур, кодээ Советтерниң сессияларынга чугаалашкаш, амыдыралга боттандылары биле практиктиг хемчеглерни ажылдап кылган.

Күш-ажылчы коллективтерде демократчыдылганы калбартырының баштайгы базымнары кылдынган. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларында 100 коллектив чөвүлелдери тургустунган. Ооң составында ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, партия организацияларының, администрацияның төлээлери кирген. Ажыл-агыйның удуртукчуларын коллектив кежигүннери боттары шилип, соңгуп алыры эрткен чылын эгелээн. Бо хүннерде соңгуткан удуртукчуларның саны 31 кижи четкен.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуда администрацияның төлээлекчилери күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүннериниң нитти саныңың дөрттүң бирги кезиинден ашпас болурун айыткан. Соңгулдалар үезинде чамдык хажыдыышкыннарны болдурган. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң, арыглал фабриказының, комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының чөвүлелдериниң составында удуртукчулар колдай кирген. «Барлык» совхозтуң болгаш ооң Бижиктиг-Хая салбырының чөвүлелиниң даргазынга хойжу Б. А. Окпан-оолду соңгаан турганың партия комитеди (секретары К. С. Монгуш) чогуур үезинде эскербээн. Шак ындыг дакпыр дааланы чаңгыс кижи күүседип шыдавазы билдингир.

Ак-Довуракта автотранспорт бүдүрүлгези, «Тыва даг-дүгү» комбинаттан аңгыда өске коллектив чөвүлелдериниң планнары чок, хуралдарынга үүрмек айтырыглар шиитпирлээринге өйлешкен. Бүдүрүлгениң хөгжүлдерин, кадрлар айтырыын, акша-херекси чарыгдалын, камналга, социал айтырыгларны шиитпирлээри, коллективтиң удуртукчуларын хуралга дыңнаары чижектиг кол эргелеринче болгаш хүлээлгелеринче ханылавайн келген.

Калбак демократияның үезинде ажылдың эргижирээн стилинден болгаш методтарындан уштунмаан, чоннуң үнүн дыңнавас, хөй-нити организацияларга даажмас, эрге-дужаалын ажыглап, кабинеттен команда бээр, чагыргазында турар кижилерге каржы-хажагай, эки чүүлдерни эскербес, деткивес удуртукчулар ам-даа бар. Аңаа тодаргай чижек кылдыр пленумга чамдык коммунистерниң берген саналдарындан кыска одуругларны киирип болур.

А.С. Мөөктээр, «Барлык» совхозта профком даргазы:

— Саадак-Терек суурда уруглар садының коллективи чыылгаш, эргелекчизин соңгуп алырын дугурушкан. Кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы Е. Т. Сарыглар оларның саналынга удурланып, соңгуп алыр дээн кижизин бадылсар арга бербээн. Совхоз директору Д. С. Саая Аксы-Барлык салбырының эргелекчизиниң, 15 ажылчынның, ооң иштинде Бижиктиг-Хая фермазының 4 саанчызының штадын профком, коллектив чөвүлели-биле сүме чокка кызырган. Ону чоорту күш чок болдурар ужурга таварышкан. Эрткен чылын бот-орулга-чарылгалыг звенонуң ажылдап турганы сиген шөлүн үстүкү органнарның командазы-биле өске совхозка берипкен.

М. Ч. Саая, «Хемчик» совхозта хову ажылчыны:

— Совхозтуң чамдык кол тускай эртемниглери ажылынга ээ харыысалга чок, каржы-хажагай. Кол бухгалтер Т. Ч. Түмен-Байыр совхозтуң удуртукчуларының айтыышкын, сүмезин тооп көрбес, бедүүн кижилерге эвилең эвес. Мээң ажылдап турар звеном эрткен чылын бригада кержээзи-биле ажылдааш, пландан ажыр 267 тонна тараа ап, кижи санынга оңаштыр 9119 рубльдиң продукциязын бүдүрген. Биске деткимче эвээш болган. Бот-орулга-чарылга дугайында айтырыгны парткомга мынчага чедир чаңгыс-даа чугаалашпаан. Экономиктиг өөредилге эреңгей. Чек системазын ажыглаарын, эң бедүүн экономиктиг санаашкыннарны чамдык звено, бригада удуртукчулары тайылбырлап билбес боор-дур.

Б. С. Дойбаа, Ак-Довуракта орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыны:

— Чаа чүүлдер бисте ам-даа көзүлбес. Соцчарышты эреңгей организастаан. Чартык чыл иштинде удуртукчу чок ажылдап келдивис. Бригада, участок удуртукчуларын соңгуур эргевис чок, республиканың автоорук эргелелиниң дужаалдарын манаар-дыр бис.

В. З. Харченко, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партбюро секретары:

— Квартал планы бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеттинмээн. Кол-ла чылдагааны удуртулгада. «Шагаан-Арыг тудуг» трест кичээнгей салбас, материал-биле хандырбас. Начальнивис Е. Э. Пацук болгаш өске-даа удуртукчулар тудугларга ховар баар, ажылчыннарның негелдезин, амыдырал-чуртталгазын сонуургавас. Коллектив чөвүлели чыл эгезинден бээр ажылдаваан, кадрлар-биле хандырылга, сагылга-чурум багай.

Эде тургустунуушкунның амгы үе-чадазында хамыкты мурнай партийжи иштики демократияны ханыладыры болгаш сайзыраңгайжыдары негеттинер. Эге организацияларның, парткомнарның хуралдарынга, райкомнуң эрткен чылдың ноябрь 19-та эрткен пленумунга, эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле бюроларның отчёттарынга бо дугайында принципиалдыг шыңгыы анализтер бердинген. Ооң соонда чамдык партия организациялары ажылын элээн экижиткенин илеткелчи демдеглээн. Арыглал фабриказында, АТБ-де, районнуң иштики херектер килдизинде, Кызыл-Мажалыктың № 2, Ак-Довурактың № 2 школаларында партия организацияларында коммунистерниң идепкейи бедээн.

Демократчыдылганың болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгаларын улам калбартырынга партийжи пропаганда болгаш агитация, массалыг информацияның чепсектери улуг рольдуг. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалаар болурул? СЭКП райкомунуң чанында болуушкуннарны чокка дарый дыңнадыр информастыг тепту тургускан. Эрге-хоойлу, медицина, педагогика болгаш экономика темаларынга ажылдар чорудар хүннерни планнаан. Чаңгыс аай политхүннерни эрттиреринге идеология активиниң күжүн мөөңнээн. Кызыл-Мажалыктың сесерлиинде районнуң мурнакчыларының аллеязын, хүндүлел, көргүзүг самбыраларын көрүштүг кылдыр дерип кылган. Райком бажыңының эжииниң аксы коридорда мурнакчы дуржулганы көргүскен самбыра бар. «Хемчиктиң сылдызы» солунуңуң ажылынга кол угланыышкынны, практиктиг деткимчени көргүзүп турар. Демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту калбартыр дугайында редактор В. У. Хомушкунуң отчёдун райком бюрозунга дыңнааш, ажыктыг сүмелерни берген. Февраль, март айларда чоннуң чыыштарынга идеология ажылының удуртукчулары, райкүүском кежигүннери олуржуп, чугаалашкан.

Ынчалза-даа чамдык партия эге организациялары эреңгей ажылдап, демократчыдылгага болгаш партийжи политиктиг ажылга кошкак киржип, коммунистерниң авангардчы ролюн кедүрүп шыдавайн турар. Оларга ыяш-ажыл-агыйында С. Д. Саая, эът комбинадында Л. Чамырыкпай, харылзаа белдиринде Г. А. Кунгаалай, саң-хөө органнарында М. Ч. Намнан секретарьлаан парторганизацияларны хамаарыштырып болур. РАҮК-түң септелге-техниктиг бүдүрүлгезинде, № 3 орук-тудуг эргелелинде, № 1 КМК-да, Барлыктың суггарылга системазының эргелелинде, Аксы-Барлык, Аянгаты, Дөң-Терезин школаларында партия организацияларының партия хуралдары эреңгей эртип, коммунистер ажылды экижидеринге, сайзыраңгайжыдарынга хамааржыкан тодаргай санал-оналын киирбейн турар. Районнуң хереглекчилер ниитилелинде парторганизация (секретары Е. С. Шойнуу) удуртукчуларның отчёттарын дыңнаарынче, кадрлар-биле ажылче кичээнгейни кошкаткан. Демократия чок, даргазының дужаалынга чагырар чорук-биле эптежип келген.

Коммунистерниң аразында сагылга-чурум, хорум-чурум үрээрлер ам-даа бар. Сөөлгү үеде 3 коммунистиң херээн райком бюрозунга сайгаргаш, 2-зин СЭКП кежигүнүнден үндүрген, 3 ай иштинде 9 коммунист ээриктер сергедир черге хонган. Административтиг органнарның ажылы негелдеге дүүшпес. Кем-херек үүлгедиишкиннери эрткен чылдың бо үезинден көвүдээн. Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди чедир чорутпайн турар. Район прокурору В. И. Орлова, иштики херектер килдизиниң начальниги Д. К. Куулар, суд даргазы Д. К. Кужугет удуртуп турар ажылдакчылары-биле кады чон ортузунга профилактиктиг хемчеглерни, эрге-хоойлу пропагандазын багай организастап келгенин пленумга шыңгыы шүгүмчүлээн.

Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазында демократчыдылганы улам ханыладырынче, идеология ажылын экижидеринче, партийжи удуртулганы сайзырадырынче углаган доктаалды пленум хүлээп алган.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Профэвилел организацияларында

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлуга дүүштүр ажыл-херекти анализтеп көөрге, бистиң совхозта четпестер хөй. Чонга ёңы-дуза чедирери, транспорт, аъш-чем, тускай хептер-биле ажылчыннарны хандырары, социалистиг чарышты организастап, мурнакчыларны шаңнап-мактаары, өг-бүле болгаш коллективтиг кэрээлерни, экономиктиг өөредилгени организастаары ышкаш ажылдарны четпес шиитпирлеп келген бис. Кижилер-биле кижизидилге ажылы экономиктиг өөредилге база кошкан тургустунган. Ажыл-агыйжы эвес чоруувустуң түңнелинде совхоз эрткен чылын күрүнеге дүк садар планын күүсетсе-даа, сүт, эът пландарын чедир күүсетпээн. Мал чеми белеткээриниң планын чүгле 77 хуу күүсеткен. Социал айтырыгларда шиитпирлеттинмейн турар чүүлдер хөй. 50 орунныг уруглар садын бир аал иштиг чурттаар бажыңы ажыглаалга киирери боттанмаан.

Ол четпестерден түңнел үндүрүп турар бис. Совхозта партия комитеди дирекцияның, профэвилел комитединиң отчёттарын хуралга дыңнаан, хүн бүрүнүң дузазын чедирип турар. Совхозтуң тус-тус адырларында коллективтер чөвүлелдерин ажылчы чон тургузуп, бадылап алган, совхоз бот-акшаланыышкынче кирген. Малчыннар бригадаларында бүгү коданнар өг-бүле кэрээзинче кирип, экономиктиг өөредилгени ай санында эртирерин чурумчуткан. Совхозта харыысалгалыг ажылдакчылар айтыышкын менаар хөөнден уштунуп, бот-тускайлаң, план ёзугаар ажылдап эгелээн.

Ол ышкаш чаа хүлээп алдынган хоойлуну удуртулга болдурбаш, совхозтуң экономиказынга карылга чедирги дег артык штаттарны профэвилел комитединиң чөпшээрели-биле кызырып эгелээн.

Совхозта профэвилел комитединиң ажылында мактанып чүве чок. Социалистиг чарышты кошкак организастап, ооң дээштиг арга-хевирлерни четпес нептередип келген бис. Ыламгыя чуртталга бажыңнарының хуваалдазын, садикке бичии уруглар тургузарының оочурун чамдыкта чөптүг эвес шиитпирлеп келген. Бо бүгүнү катаптавас дээш хемчеглерни боттандырып турар. Профэвилел комитединиң составы чаартынган, чылдың, кварталдың планнарын, бо чылдың социалистиг хүлээлгелерин ажылдап кылып, ажылчы чоннарның хуралынга бадылаан.

Профэвилел комитединиң эде тургустунуушкун үезинде кичээнгей салза чогуур айтырыглары хөй. Бүгү-ле ажыл-херек совхозтуң тус-тус адырларында профэвилел организацияларындан эгелээр. Профэвилелиниң хөй талалыг ажылын эде тургузар, кижилер-биле ажылды экижидер дээш инициативалыг, негелделиг ажылдаар бис.

Маадыр-оол ТЮЛЮШ,
«О. Шынаа» совхозта профэвилел комитединиң даргазы.
Тес-Хем район.

БАШТАЙГЫ ШКОЛА

САВАҢ ЧАДЫРГА

1938 чылдың күзүнүнде араттарның ааска өйлеп тарып алган тарааазы кедергей-даа чаагай үнген. Шынап-ла, савазыраан.

Биче-Ак унунга Чаңгыс-Дыт дээр улуг дыт бар чүве. Чаңгыс-Дыттың дугайында ол үениң улуг улузу: «Шаанда маңаа шагаа хүнүнде бег хап ойнап турган ол мергеден үнүп келген дыт дээни кайа дижирлер. Ол дыттың артыы талазында деңчерге Сүрүң-Дузулакчы дээр бай чагырыкчының кыштаар бажыңы турган.

Революция тиилээн соонда ону хавыргаш, Улаан-Булуң деп адап алгаш, аңаа оюн-тоглаалар эрттирип, бижик белгүмүнге өөренир чер кылдыр ажыглаан.

Кара-Хөлчүк бажында Чаңгыс-Дыттың адаа талазында булуңга Ондар Чанчып дээр араттың тараа бастырар шаңы турган. Мен аңаа тараа бастырган шарылар бажы мунуп, дузалажып турган мен. Шарылар тараа чивезин дээш аастарын бурундуктары-биле тек шарыгылап алгаш, оларның өдектерин хайгаараары-биле хиизин дезүңге шарының кырынга дедир көрүндүр олуруп алгаш, холда кымчыны сыладыр чайып, долгандыр сүрүп турар чүве-ле болгай.

Бир-ле хүн дүъш үезинде шарыларымны шаң долгандыр сүрүп чоруп турумда, Улаан-Булуң уундан саяк дорут аъттыг, хүрең торгу тоннуг, шляпалыг, кылаң кара сапыктарлыг, ак шырайлыг аныяк эр хап келгеш:

— Шаң долуп, савазырап турзун! —деп, менди ыттээн.

— Ындыг-ла болзунам, чорук чогуузун! —деп, шаң ээзи база аянныг харыылаан.

Бастырып турган тараамны саваңнаар өйү чедип келген, шарыларны шаңдан үндүргеш, аастарында шарыгларын чешкилээш, хөлегеге чагылап кагдым.

Бичии кижилер улуг улус чугаазынга киришпес дээр болгай, шала озалааш дыңнап олур мен. Чугаа школа дугайында дээрзин мүн-не эндээртим билип алдым.

Тараавыс саваңнап турувуста, шаң ээзи мынчаар чугаалай-дыр:

— Ол чораан кижи Онамчал деп башкы-дыр. Дуу ол Улаан-Булуңга школа ажыдар, сургуулдар өөредир, амдызында ол бажыңны септеп турар, ону доозарынга ам-даа элээн хонуктар херек. Өөренир хүүсаа келген, ынчангаш баштайгы үеде түр када маңаа, бо саваң чадырга кичээлдеп эгелээр кылдыр дугуруштувус, даартадан эгелеп өөренир херекселдерни маңаа экээр болду — дээш, боданганзыг элээн соксай берди, а мээң өөреникзээн күзелим кыптыга-ла берди.

Оон улаштыр мынча дидир:

— Эртем деп чүвениң магалыын көрбес бе, ол ооолду таныыр кижи мен. Монгуш Чадамбаның оглу болгай, сен база сургуулга кирип алгаш өөрен, ол башкы ышкаш башкы-даа болу бээриң чадавас —дидир. Кандыг кончуг эки угаанныг кижи боор деп бодап, бодумдан удур айтырдым:

— Ол Улаан-Булуң деп чер бай феодалдар чурту ээленген, дүнелерде аза-күш здер, от хып турар, бичии улус ынаар чоокшулаар болза сүнезинин алзыптар деп чугаа, аным — деп шын-на сеткилим-биле сезиктиг айтырдым.

Кижим менче көрүп, каттыргаш:

— Ол-даа мегечугаа-дыр, ындыг чүве чок чоор, өөрен харын, соң даарта маңаа, кымга-даа ажыктыг апаарың чадавас. Ол башкыга чугаалааш киирип каар мен —дидир.

Башкыга өөренир кылдыр бижидип алдым, ам сагыш ажаан. Ынчалдыр 1938 чылдың тос айның бирээде саваң чадырга өөренип эгеледивис.

Талда азып каан чуга демир самбырага башкывыс чугай-биле бижип турда, ол самбыраның кыңгырткайнып турган даажы-биле кады эң баштайгы ноңга үнү—Сүт-Хөлде Кызыл-Тайга школазының эң-не баштайгы ажыдыышкынының эгези ол чүве.

Саваң чадырга каш-ла хонуктар иштинде чыскаалырын, самажырын, эргилер, дээскинерин, тепсээрин, марштаарын; ырларны болгаш харын-даа ол үеде көрүп, дыңнап көрбээнивис ногаалар аймаан-даа ынчаарда бистиң адап билир аайывыс-биле картышка, өгүрээс, хапуус, маркоол дээш, оон-даа хөй чүвелерни билип алдывыс.

УЛААН-БУЛУҢГА

Удаваанда септелге доозулган. Улаан-Булуңче көже бердивис. Дөрт өрээл, крыша-даа чок бажың. Чаңгыс класс бар, артында ийи өрээлде наралар кылып каан, удуур чевивис ол. Кымда кандыг дежек бар болдур оозун деженгеш, тоннарывыс шуглангаш удуп турдувус. Уруглар өрээлинде нара адаанда хос чер чом сугар скалдывыс ол чүве.

Эң мурнуку, кирер эжикте өрээлге Кунар Ыдымай чем хайындырып берип турган. Олла өрээлге чемненир. Башкывыс бисти А, В, С, Ч бөлүктерге үш чарып алгаш өөредип, Ч-дан В-же, В-ден А-же чоорту шилчидип турган, чазын шуптувусту бир дөмей кылдыр өөредип алган.

А бөлүкке номчуп, бижиптер, В-ге шокарлап билир, Ч-ге шуут билбес улустар турган чүве. Ол үеде кыдыраашка демдектерни эки, кончуг эки, ортумак, адак деп бижип каар турган. Баштайгы үеде адак, ортумак демдектер колдап турган, чоорту эккилер, кончуг эккилер көвүдей берген.

Күзүн дииңчилер тайгаларже аъттанып чоруп турар үеде, кедергей-даа чараш чиик-кара чычааннар улус келди. Чычаан деп чүвени бир дугаар көрүп, дыка-ла магадап турдувус. Бичии черге долгандыр залдыг, бистерни олурту-даа, келген улус биске концерт көргүскен. Оларның танцылаарын магадап, ол Чадаана школазының өөреникчилериниң идик-хевиниң чараш, магалыын, ол школага өөренген болза деп адаар-гап-даа турар бис.

Бистер чоонган бис, башкывыс «Кавказ» танцыны өөредип каан, харын мырыңай «Орлан хаан», «Башкы», «Падарчы лама» деп шиилерге ойнап, ырлап, танцылап, концертти чонга көргүзе бердивис.

Даарта Май бир болур деп турда, башкывыс өөредилге чылының доозулганын чарлааш, эки өөренгеннерни шаңнагылады.

Өөредилге чылы доозулганы-биле биске чайгы онаалгаларны берип, бижидип кагды:

1. Бодунуң аалдарында улуг, биче кижилерни бижикке өөредир.
2. Келир чылын школага өөренир уругларны өөренирниче эжилелдээр.
3. Кижи бүрүзү 40-ден эвээш эвес өрге өлүрер.
4. Тараа, сиген, мал ажылынга эки ажылдап, ада-иезинге дузалажыр. Чайгы онаалганың түңнелин чайын хынаар, а күзүн түңнеп үндүрер болган.

1939 чылдың май 1-де өөредилге доозулган, шуптувус 2-ги классче шилчидивис.

ЧАА ШКОЛА

Чаа школа тудар дугайында айтырыг шиитпирлеттинген, тудугга херегләэр чудуктарны арбаннар аайы-биле өреге бүрүзүнге шыдаар шаа-биле хуваапкан. 1938 чылдың күскээр кыжын хар чаап, шанак оруу үне бээри билек Улаан-Булуңнуң алдыы талазында беш километр хире черде Дөң-Сайга чаа школа тудар чудуктарны бүгү чон дүн, хүн, кыш, соок дивейн сөөртүп, дүжүрүп эгелээн. Кышкы дыштанылга үезинде бистиң аалга онаап каан чудуктарны тайгадан сөөртүжүп турдум. Чүгле мен эвес, аът мунуптар оолдар шупту кириштивис.

1939 чылдың кыжынында оруң үзүлбээнде-ле чудуктар бүрүн сөөртүнген, сумунуң шевер дээн-не кижилерин шуптузун чыггаш, тудугда ажылдадып каан: чудук чонган, маңза диилген, кадаг соккан ажылдар хайныышкынныг чоруп, школаның тавааны салып эгелей берген.

Чай ортузунда чаа школаның крышазын кыла берген, бызанчылар эртен чер чырыыры билек ажылдап эгелээш, кежээки имирге чедир ажылдаар, чогум дүъште, изиг хөлүнде чемненгеш, элээн ур дезээлеп, дыштанып турганнар.

Ол чапсар үезинде ынчан үнген ном «Тамаа-Херел» деп тоолду келген башкы Долаан Самбуу хүннүң-не номчуп берип турар чүве.

Август оотан үезинде школаның тудуу доозулган, комиссияга хүлээдипкен. 1939-40 өөредилге чылдарында чаа школага өөредилге эгелээн, сургуул саны көвүдээн, башкылар база немешкен.

Улаан-Булуңга деңнээрге, хөй өрээлдерлиг, кудумчулуг, чырык, делгем —даг дег школалыг апарган бис. Топчан дээр түс-түс ыяш орунналыг, сиген-биле долдуруп каан матрас, сыртыктарлыг дазылгааларга чурттап, стол, сандайларлыг класстарга өөренип эгелээн бис. Башкыларывыс чайгы онаалганың түңнелин үндүрүп, кижи бүрүзү кызымаккай эки ажылдаан, ажыл түңнелдиг болган деп демдегледи. Столоваавыс бичии, эрги терек бажың чүве, повары Ондар Шыдыраа аныйчеми болу бээрге туну-биле медээлептер —чемненип алыр бис.

Чаа школавыс культураның өзүлүг-ла одаа болган, сумунуң аныяктары башкылар-биле демнежип алгаш, школаның одаар ыяжын белеткеп оюн, концертти чонга көргүзүп турап апарган.

Сургуулдар аразындан талантылыглар база ылгалып үнүп келгилээн. Оолдар бызаанчыга ойнап, харын-даа бызаанчы үнү-биле аразында чугаалажып турарлар. Дамбуу деп оол ийи холу-биле кылаштап, өрээлдер аразында ыңай-бээр чоруп турарлаар чүве.

Үш дугаар класска өөренип турувуста, Монгуш Хүрештибей, Кырынчык Кызыл-оол деп чаа башкылар келген, ам школа дөрт башкылыг болган. 1940-41 өөредилге чылын чедиишкинниг доосаш, 1941 чылдың чайынында чурумнуг, эки өөренгени база школаның хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киришкени дээш элээн каш өөреникчилерни Чадаанада Тока лагеринче чоруткан.

Лагерьге турувуста, бир эртен сес шакта хенертен шугум чыскаалы болган, оота фашистиг Германия ССРЭ-же оор өзү-биле халдаан, улуг дайын эгелээнин дыңнатты. Сөөлзүредир бир-ле хүн митинг хурал кылгаш вожатыйывыс Эмер-Сарыг башкы араатанзаан фашистиг аг-шеригни дүрген чылча шаап тиилезин дээш, Тываның арат чону улуг Кызыл Шеригге дузаламчы чыып, чорудуп турарын дыңнатты. Бистер чоонган бис, акшадан эгелээш аът, шарыга чедир бижиткиледивис. Мен бир серге бижиттим. Аазаан болганда, күүседир болгай, чаныпкелгеш, белек комиссиязынга хүлээдип бердим.

1941-42 өөредилге чылында караавыс чырыдып каан башкыларывыс болгаш школавыс-биле байырлашкаш, шаанда чычаан көрүп турар үевисте көрүксеп, барыксап турганывыс Чадааның долу эвес ортумак школазынче хаптывыс, ынчан 4 класска база экзамен дужаап турган үе болгай.

Серен МОНГУШ.
Улус өөредилгезиниң хоочуну,
Сесерлиг ортумак школазы.

ЭКИ АЖЫЛ ЭЛЕП ЧИТПЕС

Чылдар болгаш кижилер

Ооң херээнде «СЭКП-ге 50 чыл» деп демдекти көрүп кааш, ындыг кижилер кончуг ховар боорга, доран-на чугаалажы бердим.

— Тываның Араттың революстуг намының кежигүнүнге 1938 чылда Москвага кирдим — деп, бежен чыл мурнундагы үени сактып ор. —Ынчан Москваның өөредилге черлериниң чүгле Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге ном организациязы турган. А мен Ветеринария академиязынга өөренип турдум. Чээрби хар эки четпээн студент оолакка ТАРН кежигүнү болур улуг идегелди өөрүмнүң көргүскенинге ам-даа өөрүп, ол идегелди ажыл-херек-биле шынзыдар дээш кызып чор мен.

Ол үеде Тыва Арат Республика тургустунгандан бээр он чеди чыл болган. Үжүк-бижик тывылганының баштайгы чылдары. Араттар хуу амыдыралдан уштунмаан, ынчалзажок белекке ССРЭ-ден келген баштайгы машиналар Кызылга, тракторлар күрээномнарга кестүп келген. Чооду Кидиспей ПО-2 самолёт-биле Тываже агаар оруун ажыткан. Школаның онгу клазын баштайгы онгу классчылар доозупкан. Чаа амыдырал дээш демисел чер болганга калбарган. Уран-театр ажыттынган...

1918 чылда Улуг-Хемниң Кожайга төрүттүнген бичии Илья орус үжүктү он бир харлыында көрген. Шагаан-Арыг школазынга 1929 чылда кирген. Тыва бижиктиң соргаа безин чок турган. Дөрт чыл өөренген соонда, ону ССРЭ-же, Даг-Алтайның Ойрот-Тураның кедээ ажыл-агый техникумунче чорудупкан. Ук техникумну 1937 чылда кызыл дипломнуг доозарга, олла чылын Москваже өөредип чоруткан. Спортчу, хөгжүмчү, ыраажы — черле хөй-нийти ажылынга өөрүнден ылгалдыг аревэчиге нам кежигүнүнге кирер рекомендацияны ТАРЭ Төп Комитеди болгаш ТАР-ның ССРЭ-де элчин чери берген.

Ветеринария академиязының доозукчулары күрүне шылгалдазы дужаап турда, Москваны немец самолёттар бомбалап турган. Бүгү амыдырал шериг байдалче шилчээн. Студентилер хүндүс өөренип, дүне ээлчеглиг хайгааралче үнүп, бажыңнар кырынга дүшкүлээн кывыскылыг бомбаларны өжүрүп турганнар. Күрүне шылгалдазын кыска хуусаада дужааткаш, доозукчуларны барыын чүктен мал сүрерин организастажыр мобилизастапкан. Мал чүдүрер машиналарны, демир-оруктарны дезинфекциялаар, малдарны чүүр, арган, семис болгаш аарыг малдарны ылгаар, чамдыызын чөөн чүкче, чамдыызын шеригже чорудар, арткаңнарын чок кылыр—ажыл хөй. Тывадан эң баштай дээди эртемниг мал эмчизи болган Илья Кызыл-оол август, сентябрь айларны дайынның түлүктеп турганы Брянск, Орел областардан мал сүрериңге эрттирген.

— Көзүлген малды ниитиниң-даа, хуу кижиниң-даа дивес, шуптузун холуштуруп турган. Хуу мал колдуунда ээ чок арткан турган, оларны кажаалардан боттарывыс үндүрүп, одарлардан тыпкылап ап турдувус —деп, Илья Төңгүр-оолович чугаалап ор.

Хамык малды чоруткан соонда, Илья Кызыл-оол Москвага чедип келген. Октябрьда ТАР-ның элчин чери Куйбышев хоорайже көшкен, аңаа база дузалашкан. Чаа черге кээрге, демир-орук станцияларында хөй мал мөөңнеттинген, оларны ыңай-бээр сүрериңге, кыштаг болгаш кажаа-хоразаан дезинфекциялаарынга киржип турда, декабрь үнүп келген. Ам-на Тываже хапкан. Маңаа кээрге, ССРЭ-ниң Ада-чурт дайынының тыныжы мында база илдең, чон дуаламчы чыгган, чамдык бүдүрүлгелер шериг хеп, хаак кылырынче шилчээн болган. Совет Эвилелинге дуржулга апкан чээрби харлыг дээди эртемниг мал эмчизин Тываның Араттың Революстуг шериниң шериг-ветеринар албанының начальниинге томуйлаан.

— Фронтуже эң-не эки шынарлыг эътти, кешти болгаш малды чорудуп турдувус. Оон-биле чергелештир чуртта малды кадык тургузар талазы-биле хемчеглерни шыңгыыраткан бис. А мал аарыглары ол үеде кончуг хөй, мал эмчилери-даа, эм-тан даа барык чок турган. Хамык мал хуу, кыштаг-хонаш тоо быдаргай —өреге бүрүзүнге чедип, мал эмнээри, өске-даа ажылдар чорудары дыка берге турду — деп, хоочун мал эмчизи тайылбырлады. — Дайын үези боорга, чурттуң бүгү малын харыылап турган бис.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканы мал аарыглары-биле демисел чорударынга таарымчалыг байдалды тургускан: мал эми элбээн, тускай эртемниглер көвүдээн. Тывага баштай келген орус эмчилер чүгле мал аарыгларын чок кылырынга эвес, чонуң амыдыралын экижидеринге улуг дузаны көргүскен. Найыралдың үлегерин база олардан көрген бис. Чижээлээрге, Тес-Хемге келген Григорий Захаров тыва дылды дораан өөренип алган, өглерге удуп, ак чем чип, кедээ чонну аякшынак, хеп чуурунга болгаш чунарынга безин өөредип турган. Ам ооң «Чодураа» совхозта үш оглу үжелээн тыва кадайларлыг, үжелээн өглерде чурттап, малчыннап чоруур.

Илья Кызыл-оол 1948 чылга чедир Тыва автономнуг областың Кедээ ажыл-агый министерствозунуң ветеринария эргелелиниң начальниинге ажылдап турган. Оон Москваның Ветеринария академиязының аспирантуразынга өөренип кирген. Ол 1952 чылдың май 9-та, 34 харлыында ветеринария эртемнериниң кандидады атты камгалап, эң баштайгы тыва эртемден болган. Оон бээр Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязын директорлап, областың кедээ ажыл-агый эргелелиниң начальнигиниң оралакчызынга болгаш ТДЛТЭШИ-ниң экономика секторунуң эргелекчизинге, он ийи чыл дургузунда Кызылдың башкы институдунуң биология факультединиң кафедра эргелекчизинге, Кедээ ажыл-агый министерствозунга, сөөлгү чылдарны Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Тыва салбырынга ажылдап келген-даа болза, эртем ажылындан бичии кададаа чарылбаан.

Тываның мал ажылын хөгжүдеринге ооң киирген үлүү улуг. Ылаңгыя хой ажылының талазы-биле хөй ажылдап келген, маңаа ооң-биле маргылдажыр кижи чок. Ооң бижээн номнары, сүмелери болгаш солуннарда чүүлдери малчыннарга, мал ажылының тускай эртемниглеринге, кедээ ажыл-агыйның удурукчуларынга удурткадга болуп турар. Ол словарьлар тургузарынга киржип келген. Чиңгине тыва дылды эки билир болганындан, берге болгаш нарын очулгалар кылырда, оон сүмени бо-ла айтыре бээр бис. Чижээлээрге, бир удуртукчунуң мөчээниниң соонда эмчи түңнелдерин очулдурарда, дүнениң үш шакта ооң бажыңынга чеде бээр мен. Чүректи чураш, хан-дамырны шыйып, каш катап тайылбырлап бергеш, аарыгларының аттарын очулдуруп берди — солун чогуур үезинде номчукчуларга четкен. Төрээн дылын, черле дылды, ылап билиминиң чугулазын ынчан көрдүм. Төрээн дылын билбес кижи чонунуң культуразын үнелеп, амыдыралды хөгжүдеринге бодунуң үлүүн долу киирип шыдавас дээрзин ажылы-биле чугаалаар херек.

Илья Төңгүр-оолович бо чылын 70 харлаар. Ооң өөредилге черлеринге өөренип чорааны-биле катай ниити стажы— 55 чыл. Чүгле мал эмчилээни безин 47 чыл. Ам-даа ажылдавышаан. Ооң малчыннар аалдары кезип, мал-маген шинчип, лекция номчуп чорууру республиканың кайы-даа булуңунга көрүп болур. Ол, шынап-ла, малчын бүрүзүнүң күзенчиг аалчызы. Ол кым деп малчынның кыштааның кайда турарындан эгелээш, ол черниң агаар-бойдузун, ында кандыг оът-сигенниң үнүп турарын безин билир. Чугаакыр, ынчалза-даа артык сөс чок, ачыткан хоб тургуспас, чырaa бажы сый беспес кижилерниң бирээзи чүве. Ындыг чаңы-биле коммунистиң бедик адын чартык чүс чыл дургузунда төлептиг эдилеп келген.

«Эки кылган ажыл элеп читпес алдар». Тыва чон ону шын-на сөглээн. Илья Төңгүр-ооловичиниң ол хире үе дургузунда кылып келген ажылы, шынап-ла, алдар-биле шыптынган. Ооң Тываның баштайгы эртемдени болганы база алдар. ТАР-ның Күш-ажыл ордени болгаш Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени —ооң амыдыш чок ажылының үнелели, «Германияны тиилээни дээш», «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп дайынчы медальдар болгаш шеригниң юбилей медальдары база «Күш-ажылдың хоочуну» медаль ооң кавадаа мурнуку одуругга чоралыын херечилеп турар. А «СЭКП-50 чыл» херек демдээ? Ону ол «мээң чоргааралым» деп чугаалап орар. Ук медальды Илья Төңгүр-оолович каш хонук мурнуунда алган —1938 чылдың март төнчүзүнде Москвага партия кежигүнү болганындан бээр чартык чүс чылдың эрткени ол.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
Журналист.

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ КЫЗЫМАК НЕПТЕРЕДИР

Чоокта чаа Кызылга агроүлетпүр ажылдакчыларының 1987 чылда социалистиг чарыжының тиилекчилери — адырлар аайы-биле чемпионнар база керээлиг коллективтерниң удурукчуларының чөвүлел хурал-семинары болуп эрткен. Аңаа дуржулга солчуп, бо чылын канчаар ажылдаза чогуурул дээрзин чугаалашкан.

Амгы үе-чада бисте эң-не харысалгалыг. 1988 чылдың эгезинде республиканың совхозтары долу бот-орулга-чарылгаже кирген. Бо дээрге экономиканы башкарарының эң дээштиглиг аргазы. Бир-тээ ындыг болганда, адыр бүрүзүнде мурнакчы дуржулганы өөренип ап, ону ажыглавас болза, бедик түңнелдерни чедип ап шыдавас, ынчангаш бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын дугайында чугаа-даа түрбес ужурлуг.

Эки көргүзүглерни чедип алырының бир эң-не эптиг болгаш ылаптыг аргазы —мурнакчы дуржулга. Эрткен чылын бедик түңнелдер чедип алган малчыннарның, тараажыларның механизаторларның дуржулгазындан алырга, бисте дыка улуг курлавырлар бар. Шынап-ла, оларның чедиишкиннери нити совхозтарның нити база экономиктиг көргүзүглериинден 2-3, харын чамдыктарының 4-5-даа катап хөй болуп турар. Ону чүнүң ачызы-биле олар чедип алганыл? Коллектив база өг-бүле керээзин бүдүрүлгениң дээштиглиг аргалары-биле холбааныңдан, ол ышкаш ындыг коллективтерниң ажылчыннарының могаг-шылаг чок ажылдааныңда-дыр.

Чижээлээрге, республиканың кайы-даа районунда керээлиг коллективтер болгаш өг-бүлелер агаар-бойдустуң таарымча чок байдалы турза-даа, нити совхозтуң база районнуң-даа көргүзүглериинден эки түңнелдерни чедип алган. Керээ аргазынче шилчиирде база үени барымдаалап көөр херек. «Өөк» совхозка 1987 чылда чер ажылынга үш звено керээлиг ажылдап турган. Олардан Анатолий Иванович Калагинниң звенозу 1986 чылда-ла чаа аргаже киргеш, хамык техниканы болгаш черни ай-шаанда белеткеп апкан турган. А Василий Чалзай биле Дмитрий Сацуктуң звенолары чүгле эрткен чылдың кыжымында ындыг аргаже шилчээн, ынчангаш техниканы часкы тарылгага орайтап белеткеп эгелээн. А херзүнү өске улус белеткээн турган. Ынчангаш ам звенолардың түңнели аңгы-аңгы болган. Ооң бадыткалы мындыг: А. Калагинниң звенозу нити совхозтуң ортумак дүжүдүнден 11,4 центнер тарааны хөй-нү алган, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү 3,5 катап бедик, тарааның бот-үнези 2 катап эвээш болган. Василий Байкараевич Чалзайның звенозу тарылга мурнунда херзүнүү дыка-ла болбаазыраткан, улуг күшту үндүрген. Ол хиреде дүжүдү совхозтуундан гектардан чүгле 4,7 центнер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 78 хуу, тарааның бот-үнези совхозтуң ортумак көргүзүүнден чүгле 5-ле рубль чиик болган. А Д. И. Сацуктуң удурткан коллективтиң көргүзүглери оон-даа куду болган.

Кызыл, Таңды, Каа-Хем, Улуг-Хем районнарда база-ла ынчалдыр орай тургускан коллективтерниң көргүзүглери пат. Ынчангаш ам керээлиг звеноларны болгаш бригадаларны эрте тургускулааш, оларга техниканы, черни бүрүн бижыглаар херек. Чүгле керээлиг арга-биле ажылдап эгелээрге, бедик дүжүттү алыр дээр болза шын эвес, ол арга-биле тараа естүрерде интенсивиг технологияны база картофель болгаш ногаа тарыыр, ажаарда индустриалдыг технологияны ажыглаар херек.

Каа-Хем районда «Ленинниң оруу» совхозта Петр Изосимов биле Сергей Килинниң удурткан звенозу 100 гектарга картофельди чалдарга тарып олурткаш, ооң бир гектарындан 120 центнер дүжүттү алган, ооң бир центнериниң бот-үнези 9 руб. 25 көпеек болган. Ол ышкаш «Барлык» совхозта Федора Саяның керээлиг звенозу картофельди Заворовск аргазы-биле (чалдар аайы-биле) тарып олурткаш, 35 гектар шөлдүн бир гектарынга онаашкыр 204 центнер дүжүттү өстүрген, бир центнериниң бот-үнези 10 руб. 93 көпеек болган.

«Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылары капустаны Астраханьның технологиязы-биле тарып өстүргеш, 483 центнерни бир гектарга онаашкыр алган. Оларның дуржулгазынче дугайын солунга мурнунда бижээн.

Тес-Хем районнуң дөвискээринге ногаа-картофель өстүрери берге деп, бистер болганчок-ла ынча дээр бис. Ынчалза-даа оон чаагай дүжүттү өстүрүп ап болурун Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта Розалия Куулардың өг-бүле звенозу көргүскен. Чаа технологияны ажыглавыза-даа, карак кызыл ажылдап тургаш, агротехниканың чурумнарын барымдаалааш, он гектар шөлден картофельди бир гага онаашкыр 73 центнерни, 4 га ногааның бир гектарындан 134 центнерни, ооң иштинде 120 центнер огурецти ажаап алган. Бо дээрге, республиканың алганы ортумак дүжүдүнден дыка бедик. Бо үстүнде каш чижектен безин алырга, аргалар черле бар. Ынчалза-даа нити республикада дүжүт бисте мырыңай чеденчиг деп болур. 1986 чылда бир гектардан 13 центнер тарааны алган болзувусса, эрткен чылын чүгле 9 центнерни, картофельди мурнуку-зундан 30, ногааны 8 центнерни эвээшти алган бис. Мооң уламындан тараа, картофель, ногаа база мал чеми культураларны тарып өстүрериниң планын күүсетпээн бис. Күрүнеге тараа садарының планын боттандырган болза-даа, 1986 чылдың деңнелиинден 24 муң тонналы эвээшти саткан бис. Амгы үеде кыштаглаашкын бисте вамок нарын байдалда эртип турар. Ооң бир чылдагааны болза, барык 27 муң тонна тарааны мал чемнинге чедир уруп ап шыдаваан бис.

Бис бурунгаар көөр ужурлуг бис. Шак мындыг тапталган байдалдан уштунарда ам канчаарыл? Кол-ла чүве көрүп, өөренип тургаш, чер ажылының культуразын бедидер херек. Ол талазы-биле дуржулгавыс бар. Алыс түңнел дээш ажылды күштелдирер херек. Ол чүл дээрге ажыл төлевирин нити орулгадан доктаадыр. Бо таварылгада механизаторлар, тараажылар бедик харысалгалыг болур. Ынчан олар черниң өзүлүг-ле ээлери апаар. Ынчангаш ам чоокку үеде республикада тараа культураларының үштүң бир кезээн интенсивтиг технология өзугаар тарып өстүрер. Бо чылын ындыг арга-биле ажылдаар коллективтерниң тараа шөлүнүң 95 хуузун районнуткан сорттар-биле тарып чашаар.

Керээлиг база интенсивтиг технология-биле ажылдап турар коллективтерниң удурукчулары арга-дуржулгазын солушкан.

Николай ВАНЬКОВ.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУДАПЕШТ.** Венгрияда тургустунуп келген чанчыл ёзугаар чыл бүрүзүнде чуртту фашистиг эжелекчилерден хостааныңын оюнуң бүдүүзүнде венгр-совет найырал ниитилелиниң коллективиг кежигүннериниң саны немежип турар. Ону апрель 4-те демдеглеп эрттирип турар.

Бо хүннерде кедээ ажыл-агый кооперативтериниң, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң күш-ажылчы эвээн каш коллективтери ниитилелдиң бүрүн эргелиг кежигүннери болу бергеннер. Оларның хөй кезии база ындыг совет бүдүрүлгелер-биле дорт харылзажып, кады ажылдажылганы чорудуп турар.

Ниитилелдиң ат-сураа улам өзүп турар. Бо чылын ооң коллективиг кежигүннериниң саны 2 муң ажа бээр.

◆ **ПРАГА.** Бо чылдың апрель 16-дан 21-ге чедир Чехословакияда Брно хоорайга болур калбак херевлел бараанарының делегей ярмаркизынга 42 чурттан барык-ла 900 фирмалар киржир. Ярмарканың кол специализациязы —пөстер, бөлен идик-хеп. Ярмарка үезинде «Интермоданың» делегей морулдези база эртер, аңаа делегейниң янзы-бүрү чурттарының сурагжаан модельерлери база киржир.

◆ **БЕЛГРАД.** Адриатиканың делайның Черногория эриинде сылык черлеринге нефтиниң болгаш газтың комплекстиг шинчилелин югослав нефтичилер эгелээрлер. Ук ажылды югослав специалистериниң телевилели-биле тургускан өрүмнээр платформадан чорудар. Ында тургускан дериг-херекселдер беш айларның иштинде телевилеттинген алды муң метр хаңы черге чедир өрүмнеп болур деп планнап турар.

(СЭТА).

ХУРАЛ ДООЗУЛГАН

СОФИЯ. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң комитединиң хуралы доозулган. Хурал найыралдың болгаш эш хуунуң кады ажылдажылгазының байдалынга эрткен. Боо-чепсекты эндере бүдүрерин соксадыры болгаш чепсегленишкинни дүжүрери дээш демисел-биле кады Европада болгаш ниитизи-биле делегейде байдал-биле холбашкан айтырыглары чугаалажып көрген. Атлантикадан Уралга чедир Европага чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының дугайында чугаалажыышкыннарны дүрген эгелээрин, шериг талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарын, диптиң янзы-бүрү районнарынга тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын тургузарын, нити европейжи чорудулганы улам ыңай калбартыры болгаш хамыладырын Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелерниң Вена ужуражыышкынының Хельсинкиниң Түңнел актызының бүгү кезектеринге улуг үре-түңнелдиг кылдыр доозарын министрлер саналдаан.

Кады кылган коммюникени болгаш НАТО кежигүнү күрүнелерге, Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери чурттарга кыйгырыгны хүлээп алган, ону тускай парлап үндүрер.

Март 30-де БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлери-биле ужурашкан.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң комитединиң хуралының киржикчилеринге алдар болдуруп эртенги шайлалга эрттирген.

• • •

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Софиядан Москваже чорупкан.

(СЭТА).

Агитквартираларда

ДЕЛГЕЛГЕЛЕР, ОЮННАР

Чоннуң дыштанылгазын чеп организастаары Биче-Тей суурда херээженнер чөвүлелиниң болгаш хөй-нити организацияларының кады шиитпирлеп турар бир кол ажылы.

Чоокта чаа Сайзырал, Ховү кудумчуларының чурттакчыларының ортузунга спортчу оюннар, янзы-бүрү аъш-чем кылыгларының делгелгезин эрттирген. Аңаа чон идепкейлиг киржип, боттарының арга-дуржулгазын солушканнар.

Суурда көрүштүг кылдыр деритинген бөдүүн спорт шөлүнге ол кудумчуларның чурттакчылары шанактарлыг, хаактарлыг, чиик спортчу хептерлиг чыглып келгеннер. Агитквартиралар аайы-биле тускай командаларны үскен. Бег кагарынга маргыжылга солун эрткен. Бо кудумчуларда чурттап турар өөреникчилер болгаш улуг улустар хаак оруунче маңнажып үнген. Алды харлыг бичиилерден эгелээш алдан харлыг кырганнарга чедир хендир тыртарынга киришкен. Аңаа «Хаяа» агитквартира тиилекчи болуп, хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

Өске-даа янзы-бүрү оюннарны организастаан. Шоодай кедип алгаш маңнаарынга улуг мазылыг Д. Монгуш, башкылар А. Ооржак, Ч. Онижаева тиилекчилер диртип, шаңнаткан. Бег хап ойнаарынга «Хаяа» агитквартираның эр улус командазы тиилээн. Хаак маргылдаазынга үстүкү класстардан тоску классчы А. Намчыл-оол бирги, М. Достан-оол ийиги, дөрткү классчы А. Сегбелдей үшкү черни түс-түс ап, шаңнатканнар. Шашкиге бирги классчы Б. Сарыглар кымга-даа аштырбаан.

Спортчу оюннарны организастап эрттирериңге депутаттар А. Куулар, С. Сарыглар, С. Сегбелдей, М. Чыртак, башкылар А. Ооржак, Ч. Онижаева болгаш кудумчуларның хоочун чурттакчылары идепкейлиг киришкеннер.

Байкаа БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының мурнакчы хоочун саанчызы Махова Сереновна Монгуш шилип алган мергежилинге бердинген, ак сеткилдиг, кызымаккай кижилерниң бирээзи.

Төрээн совхозунга 20 ажыг чыл иштинде саанчылап, ай, квартал, чыл планнарын үргүлчү ажыр күүседип келген. Кады ажылдап турар улуг, биче эш-өөр-биле эп-найыралдыг, бодунуң арга-сүмезин аныяктарга күзелдиг-биле дамчыдып берип чоруур.

Махова Сереновна эрткен чылын саар бир инекке онаашкыр 2244 килограмм сүт саар деп социалистиг хүлээлге алгаш, ону 3054 килограмм кылдыр күүсеткен. Ынчангаш Бүгү-российниң социалистиг чарыжының мурнакчыларының одуруунда ол кирген.

Мурнакчы саанчы бо чылдың эрткен айларының планныг онаалдаларын база чедиишкинниг күүседип, темпини кудулатпайн, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунга белеткенип, эки ажылдавышаан, хөй-ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип турар.

Хеймер-оол ОНДАР.
Кызыл хоорай.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ЧАШТАРЖЕ

Оларны бүгү тала-биле сайзыраңгай өстүрерин СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга айыткан

Кижи бүрүзүнүң чаш назы-ы аас-кежиктиг болур ужурлуг. Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ол дээш туржуп келген, туржуп турар болгаш үргүлчү туржур. Улус Комиссарларының Чөвүлели 1919 чылда-ла бодунуң Декреди-биле Уруглар камгалалының чөвүлелин тургускан. Оон бээр Октябрь чуртунуң уругларын өстүрериниң, өөредириниң, дыштандырарының, эмнээриниң болгаш кижизидериниң талазы-биле хөй доктаалдар хүлээп алдынган болгаш боттанган.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузун тургусканы — күрүнениң ада сагыш салыышкынының база бир херелизи. Эрткен чылдың октябрь 14-те үе организацияның тургустунганынга байыр чедиргеш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Бистиң чуртувуска уруглар фондузун тургусканы — ниитилелдиң ажы-төл дээш сагыш салыышкынының чаа илерээшкини-дир».

Совет уруглар фондузу боду Уставтыг, бодунуң органы болур «Семья» («Өг-бүле») деп солуннуг. Ол боду башкартынар хөй-нитти организациязы ажылын ССРЭ Конституциязын, ССР Эвилелиниң хоойлуларын өзүглээр чорудар. Оон кол сорулгазы — өскүс, ада-иезиниң азыралында эвес болгаш инвалид уругларга база хөй уругларлыг өг-бүлелерге дузаламчы көргүзери. Ындыг дузаламчыны совет кижилер, күш-ажылчы коллективтер уругларга шагдан бээр көргүзүп келгеннер. Оон чижектерин чер болгандан көргүзүп болур.

Черкасск областың Чернобаев районда Ленин аттыг колхоз бар. Ол ажыл-агыйның баштаар чери колхозчу өг-бүлеге үшкү уруг төрүттүнерге — 500 рубльди, дөрткүзүнге — 600 рубльди, бешкизинге — 800 рубльди, алдыгызынга — 1000 рубльди, чедигизинге — 1500 рубльди, сескизинден эгелээш — 2000 рубльди берип турар. Ында «Радянска Украина» колхозта база ындыг. Оон ыңай колхозтуң күзели-биле эңгы бажың тудуп бээриндеп эгелээш, барааны бажыңга эккеп бээринге чедир хемчеглерни ап турар.

Казань хоорайда Асгат Галимзянович Галимзянсе деп кижи чурттап турар. Ол соолгу чылдарда 40000 (дөртен муң) рубльди Казаньның уруглар бажыңынга шилчидип берген. Чаа «Нива» садып алгаш, чаңгыс-даа мунмайн, база-ла ол уруглар бажыңынга берген. Галимзянсе беш муң рубльди Ивановонуң интернационалчы уруглар бажыңынче шилчиткен. Он муң рубльди Чернобыльче чорутккан. Грузияның бойдус халаазынга таварышкан улузунче база акша шилчиткен. Уруглар бажыңының башкызынга чуртта бир дугаар тураскаалды Галимзяновтуң херечгизи-биле туткан.

Асгат Галимзянович — чүък сөөртүкчүзү, бодунуң баштактаныг тураеры-биле алырга, «аът чолаачызы». Тергелиг аът-биле бажыңнардан чем артыы сөөртүп, инек азырап турар. Оон эъдин дужаагаш, акшазын холга албайн, уруглар бажыңынче шилчидип турар. Чогум бодунуң шалыңы — 110 рубль, а кадайы — бирги бөлүктүң инвалиди. Өг-бүле от салыр бичии бажыңныг. Арын-нүүрнүң күштүү ол хире болган-дыр. А академик Р. З. Сагдеевти билбес кижи барык чок. Ол Америкадан эртем талазы-биле алган шаңналы-биле ээзи чаш компьютер садып алгаш, оларын Москваның Пионерлер болгаш школачылар ордузунда аныяк космонавтылар клувунга белекке берген. Мындыг чижектерни хөйнү көргүзүп болур.

Хөй уругларлыг болгаш телептиг өг-бүлелерни деткиир чел. Ленинградта он уругнуг Людмила Сергеевна биле Михаил Михайлович Иорданнар уруглар бажыңынга кады өскеннер. Маадыр иe ам В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң баштаар чериниң кежигүнү. Өске чижек. Латвия ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чүгле эрткен беш чылда хөй уруглуг 406 ааага, арагага сундулуу дээш шаңнал тыпсырындан ойталаан. Ада-иелерниң чарылганының түңнелинде чуртта чылдың-на 700000 (чеди чүс муң) уруг чартык өскүс артып турар. Чаш уругларның 60 хуузу, ада-иелиг тургаш-ла, оларның кичээнгей болгаш майырал чогундан, херек кырында өскүс болуп турар. Арага, наркомания, өске-даа халап читпейн турар.

Дайынның бир инвалиди хүннүң-не өлүп турар, а оон ормун төрүмелинден инвалид чаш ээлеп турар. Уруглар бажыңнарында байдал база ындыг. Чаш уругларның хораммазы бисте Америкадан 2,5 катап, Швециядан 4 катап, Япониядан 5 катап хөй. Оон ыңай эрткен чылын РСФСР-ге уруглар бажыңнарының экзамен туткан 397 кижизиттирикчизиниң чүгле 50-и өөредилге черлеринче кирип шыдаан. Бо бүгүнү болдурбас дээш В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузу бүгү күштү моорнаар.

Бистиң республикада уруглар интернадының саны он ажыг. Оларда өскүстер эвээш. Чижээлээрге, Кызылдың школа назыны четпестерниң уруглар бажыңында 109 чаштың чүгле 11-и өскүс. А назы четпестер комиссиязының деңзызында киргеннерниң саны 1549 четкен. Уруглар бажыңнарындан болгаш интернаттардан уруг азыраар өг-бүлелер эвээш. Азыраар таварылгада чүгле бешки уруг кылдыр, эрте пенсиялаар ажык тыртып, чамдыктары дузалакчы күш кылдыр ап турар. Кызыл хоорайда чурттап турар С. М. Хүреган-оол бир уругну Улуг-Хем районда азыраан документилиг, чогум оон азыралынга киришпээн хирезинде ол чаш төлдүң ийи муң рубль пенсиязын ап четтигипкен. Мындыг байдалдыг таварылгалар, черле чаш уругларга кээргел чок кижилер, бисте эвээш эвес. Тандының Сосновкада Алексей Шариковту ада-иези эттээр, илчирбе-биле өрттеп каар турган.

Интернаттарның болгаш уруглар бажыңнарының байдалы база эки эвес. Кызылдың школа-интернадында бир өрээлде 15—20 уруг чурттап турар. Дүлей уруглар школа-интернадында база ындыг. Кызыл-Арыг дузалал школа-интернадында аъш-чем хандырылгазы негелдеге четпес. Уруглар черлериниң транспорт хандырылгазы база сула.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ХӨЙ МЕРГЕЖИЛДИГ, САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ КИЖИ

Оон ат-фамилиязын документ езугаар Дуктуг-Кулак Мертукеевич Монгуш дээр. Ырак, чоокта оон аралажып чоруур чону ону колдуунда-ла Кулак дарган дээр. «Дарганның оглу дарган болур» деп, улустуң чугаалап ааны анаа эвес. Дуктуг-Кулак адазы дарган Мертукейниң херүүн базып, кыскажын тудуп берип чораaш, дарган ажылынга өөренген. Оон сокккан дагалары, кыскаштары, ивбектери, куткан чулар-чүген белдирлери, ээр базыткыыштары та чеже.

Чүгле дарган ажылы-биле кызыгаарланмаан. Амыдырал, ажыл-иште тыптып кээп турар мергежилдерни шиңгээдип ап эгелээн. 1938 чылда Ийме школазының тудуунге 17 харлыг оол тургаш киришкен. Колхоз тургузуушкунунуң үезинде оон тудушкан бажыңнары эндерик. Тудканы бедуун-даа бол, олар кижилерниң чылыг оран-савазы боол турар. Ынчангаш ону улус тудугжу Кулак деп адаар апарган.

Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, ол хөгжүлделиг. Суурже амыдыралче шиңчээн соонда, Иймеге организастаттынган Ленин аттыг колхозка машина, трактор ийи-чаңгыстап кээп эгелээн. Алызындан барып сонуургак Дуктуг-Кулак Монгуш техникага хандыгып эгелээн. Машина, тракторну мунуп өөренип, оларны септээринге кирижип эгелээн. Черле ынчаш шевер дарган кижи болгаш чамдык артык кезектерин демирден соп аар.

Ол кандыг-бир чаа чүүлдү көрүп каанда, ону шимчиилээр эртемниг кижилерден салдынмайн айтыртынып тургаш, оон чажыттарын билип албаан шаанда амыраавас. Ол боду класс дооспаан-даа болза, бот-өөредилге-биле ортумак школаның физика программазының механика кезээн долузу-биле өөренип алган. Соолунде ол электрокаңнакчының мергежилин шиңгээдип алган. Дарганнаар, техника талазы-биле мергежээн чаңгыс чер-чурттуун иймежилер инженер Кулак деп адап турары анаа эвес.

Дарган, тудугжу, инженер деп адаттырып чоруур шеверниң база бир ады бар. Чоннуң үран чүүлүнге хандыкшылдыг, хөөмейлээр, сыгыртыр, каргыраалаар, игил, бызаанчыны боду кылгаш, ойнаар боорга, чаңгыс чер-чурттуглары ону артист Кулак деп база адаар. Концерттерден, фестивальдардан ол чыда калбас, ыраап-ла киржир. Бот-тывынгыр артист болурундан аңгыда Дуктуг-Кулак Мертукеевич тыва улустуң аас чогаалының идепкейлиг чыыкчызы, нептередикчизи. 1954 чылдан эгелээш ТДЛТЭШИ-ниң улустуң аас чогаал талазы-биле чыыштарының доктаамал киржикчизи. Каш чыл бурунгаар ук институттуң организастап эрттиргени аас чогаал хевирлериниң күүседикчилериниң конкурузунга киришкеш, шаңналдыг черни алган.

Төрүмелинден салым-чаяанныг, шевер бот-тывынгыр артист Дуктуг-Кулак Мертукеевич Монгуштуң эдилеп чоруур аттарының төөгүзү ындыг-дыр. Алдан чеди харлап чорууp-даа болза, совхозунуң, чонунуң ажылын кылчып берип, ниитиниң ажылынга ол улуун киирип чоруур.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.
Сүт-Хөл район.

СҮМЕЛЕШКЕН

«Тываның аныяктары» солуннуң ажылдакчылары Сүт-Хөлдүң Культура бажыңынга номчукчулары-биле ужуражылганы эрттирген.

Солуннуң редактору С. С. Монгуш коллективтиң ажыл-чорудулгазы-биле таныштыргаш, моон соңгаар редакцияның болгаш кедээ бижикчилерниң, номчукчуларының мурнунда кандыг сорулгалар туруп турарын чугаалаан. Журналистер Иван Херлин, Керыма Түлүш, Артур Хертек боттарының килдистериниң ажылын чугаалап берген.

Ужуражылганың киржикчилеринден партия ажылдакчызы Сечикмаа Куулар, комсомол райкомунуң бирги секретары Юрий Опуйлаа, башкылар Чаң-оол Ондар, Любовь Ооржак, спортчу Сергей Ак-Тарaa чүве чугаалааш, солуннуң ажылын үнелеп көрүп, ажыктыг саналдарын киирген.

Солуннуң идепкейлиг бижикчилери Авиа Куулар, Чойганмаа Түлүшке хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Редакцияның чанында «Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилери чыылганнарга боттарының бижээн шүлүктерин номчуп бергеннер.

Солун номчукчулары-биле ужуражылгалар Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Ишкин суурларга база эрткен.

Бораш ОНДАР.

Тываның хөгжүм-шии театрының апрельде РЕПЕРТУАРЫ

03. 04. 88 ч. А. Пушкин «Пушкинниң тоолдары» (Балыкчы болгаш балык, Лама болгаш оон ажылдакчызы Балда дугайында тоолдар). Эгелээри 12 шакта.
05. 04. 88 ч. А. Гельман. «Узун сандай» Эгелээри 19 шакта.
06. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельницкий «Донна Люция азы Чарлаа угбай» Эгелээри 19 шакта.
06. 04. 88 ч. Ч. Ондар. «Чарба, шляпа болгаш ынакшыл» Эгелээри 19 шакта.
09. 04. 88 ч. М. Горький. «Ирей» Эгелээри 19 шакта.
10. 04. 88 ч. Э. Колмановский. «Ак харжыгаш». Эгелээри 12 шакта.
10. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельницкий. «Донна Люция азы Чарлаа угбай» Эгелээри 19 шакта.
14. 04. 88 ч. А. Кудрявцев. «Иван болгаш Мадонна» Эгелээри 19 шакта.
16. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин. «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.
17. 04. 88 ч. А. Борисевич, И. Карнаухова. «Ак-кызыл чечекчигеш» Эгелээри 12 шакта.
17. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.
21. 04. 88 ч. А. Гельман. «Узун сандай». Эгелээри 19 шакта.
23. 04. 88 ч. В. Белов. «Чырык суг кырында» Эгелээри 19 шакта.
24. 04. 88 ч. А. Пушкин. «Пушкинниң тоолдары» (Балыкчы болгаш балык, Лама болгаш оон ажылдакчызы Балда дугайында тоолдар). Эгелээри 12 шакта.
24. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин. «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.

Коллективтиг чагыгларны хүлээп ап турар. Телефоннары — 2-35-88, 2-25-49.
Кежээки шиилерге 14 хар чедир чаш уругларны киирбес.

НАЙЫРАЛДЫҢ ХЕМЧИГЕЖИ

Сөзү Николай ООРЖАКТЫҢ. Аялгазы Владимир СЕРЕННИҢ.

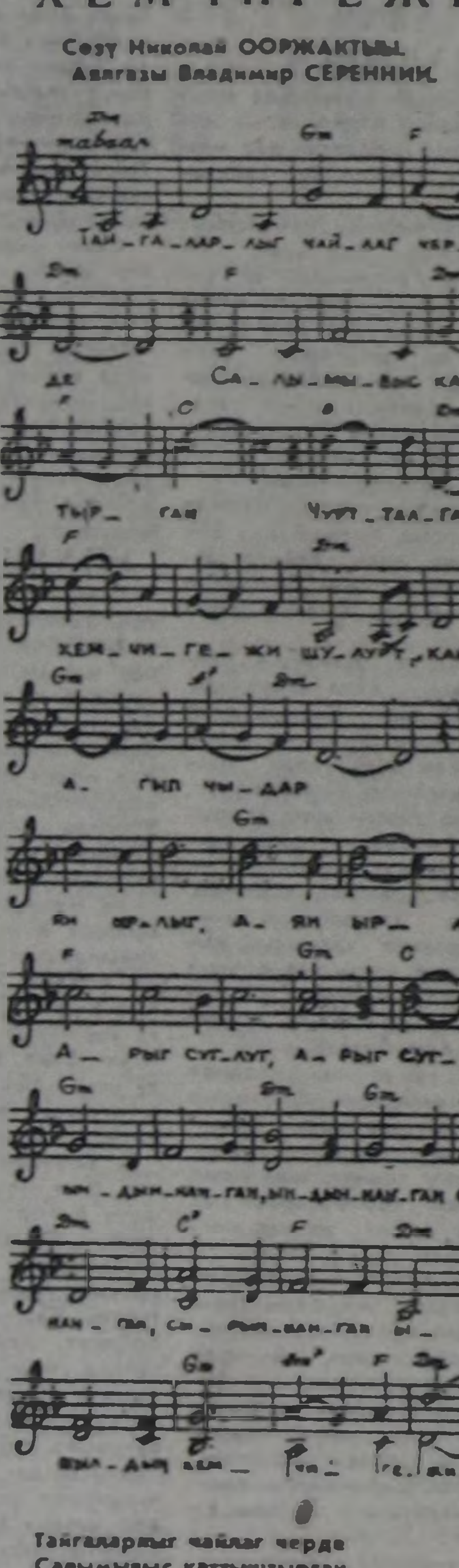

Тайгаларлыг чайлаг черде
Салымывыс каттыштырган,
Чурттаавас хемчигежи
Шулурткайнып агып чыдыр.
Аян ырлыг, аян ырлыг,
Арыг сугнуг, арыг сугнуг,
Ындыныңган, ындыныңган,
Сырыныңган, сырыныңган
Ынакшылдың хемчигежи.
Ховаганныг аъдынга
Холдарывыс четтичипкеш,
Хойларывыс бажын дозуп,
Кожамыктап өстүвүс чоп.
Аян ырлыг, аян ырлыг,
Арыг сугнуг, арыг сугнуг,
Сайзанактаар, сайзанактаар,
Чараш даштыг, чараш даштыг,
Чаныы шаавыс хемчигежи.

ТЕВЕНИҢ ЧАСТЫРЫЫ

I

Шаанда тевениң чаражы өске хамык амытаннарга адааргамчыг турган. Теве дээрге шаштыгар четкен чараш мыйыстарлыг, черге дежелип турар чаагай кудуруктуг турган чүвең иргин. Ынчангаш теве «мени ажер чараш амытан делегейде чок» деп мактанып турган чүве-дир.

Бир-ле катап тевениң угааның арай чегейин билип алгаш, сыын биле аът тевеге келгеш диленгеннер. Сыын бичии када теве акызының мыйызын ачылаан, а аът кудуруун ачылаан. Дораан эккеп бээр бис деп акызынга чалынганнар. Теве акый кезек боданыр чыткаш чугаалаан:

— Че, эртен эккеп бээр силер — дээш, теве акый мыйызын сыынга, кудуруун аътка ачылаан чүвең иргин.

Сыын чүү боор теве акыйның мыйызын кедей сал-ла теве четпес тайгаже халып үне берген. Аът чүү боор теве акыйның кудуруун ал сал-ла теве акыйдан чаштынып чоруп берген. Ынчангаш аъттың теве көргенде баш сугар чер тыппас коргар, беглээштен чулар дынын үзе соккаш, уш-баш чок салып бээр чүвези ол.

Теве акый мынчага чедир мыйыстары биле кудуруун менап, ыглап чоруур.

II

Хамык амытаннар он ийи чылдарның аттарын кымнарның аттары-биле адаарын дугуржуп хуралдап турган. Эге чылдың адын, чүү-даа болза, улуг амытанның — теве акыйның ады-биле адаар дээш, дурген чедип кел деп теве акыйже сөс чорутккан. Теве акый ону дыңнааш, «чыл эгезиниң ады менден чайлап кай баар ол!» дээш, далаш чок өттеп чораан.

Амытаннарның баштай кым келгенин барымдаалааш, оларның аттары-биле он ийи чылдың адын адап эгелээн: амдызында келбээн-даа болза, эге чылдың адын теве дээн, ийиги чылды инек, үшкүзүн — пар, дөрткүзүн — тоолай, бешкизин — улу, алдыгызын — чылан, чедигизин — аът, сескизин — хой, тоскузун — сарбашкын, сыгзын — дагаа, он биргизин — ыт, он ийигизин — хаван кылдыр он ийи чылдарның аттарын адаан.

Күске бодунуң ады-биле чыл адаар дээш ээрежип турган. Бичии амытан дээш оон ады-биле чыл адаар хөөн чок турган, күске баштай-даа келген болза.

Амытаннар теве акызын орай кежээге чедир манаарга — сураг. Чеже манаар, пат мөгап, шылап келгеш, чыл эгезин күскениң ады-биле адааш, бедылапкан турда, теве акый бо шошпуртуп чедип келген.

Теве акый чыл эгези ыяап-ла мен болур мен дээш турупкан.

Ам канчаар, теве акый биле күске маргыжар болган. Маргылдаага тииңээни чыл эгези болур. Хүн кайы чүктен үнерин маргылдажып эгелээн. Теве акый хүнну чөөн чүктен үнер дээн, а күске барыын чүктен үнер дээн. Баштай хүнну көрген амытан алгырар болган.

Баян-тала ховузунга теве акый чөөн чүкче баштангаш, Ыдык-Тайганың бажынче көрееш чыдыпкан, а күске теве акыйның соңгу мөгениниң кырынга чыдып алгаш барыын чүкче Кызыл-Тайганың бажынче көргеш чыдыпкан.

— Хүн үнүп келди! — дээш, күске теве акыйның мөгенинден дүже халаан.

Теве бүзүревейн тура халааш, барыын чүкче көрүптер дээрге, Кызыл-Тайга бажында хүн херели шона берген турган. Теве акый хорадааш күскени чүүрэ тептер дээрге оозу үңгүр иштинче кире халааш, алдырбайн барган.

Аамайы-биле теве акый ынчап чылга ады кирбейн барган. А күске амытан он ийи чылдың эгези боол меңгези-биле амыраан чүве-дир оо.

Ондар СЕГЛЕНМЕЙ.

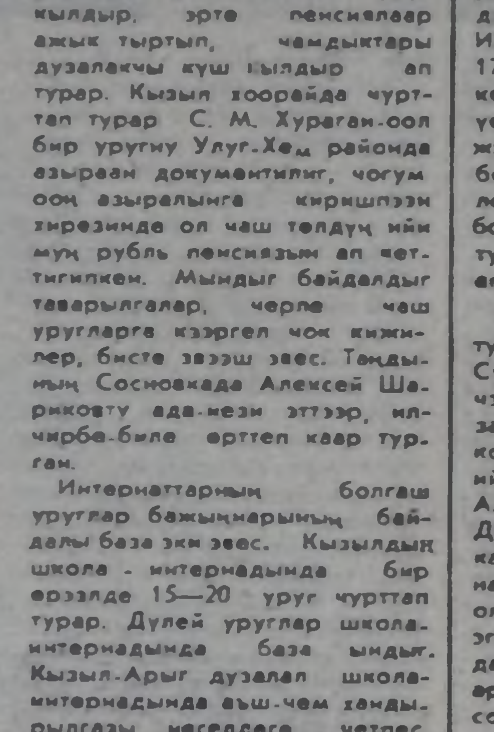

ЭЭЗИ АМ-ДАА ЧОК

1987 чылдың сентябрь 27-де «Шынга» Барыын-Хемчиктен Х. Монгуштуң «Парктың ээзи кымыл?» деп шугумчулелдиг материалы үнген. Каш чыл мурнунда кызыл-мажалыкчылар Хемчик хемниң чоогунда ортулукту аштап, орта культураның, садыгның, дыштанылганың чамдык херектиг чүүлдерин кылгылааш, ону дыштаныылганың болгаш культураның паркы кылып алганнар. Парктың кымга хемаарыжырын, ында кылган эт-сеп кымныыл, оон кол ээзи кымыл деп айтырыг дөрт шиитпирлеттинмээнин автор бижээн. Ээзи чок парктың эт-херексели үрелип эгелээнин, оларны септеп, дериир, чаартыр ажылдарны кым-даа кылбайн турарын ол шугумчулээн. Чагаа парлаттынгандан бээр хөй үе эрткен. Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы С. Ильенковтан харыы-даа келбеди.

Ол дугайында райкүүскомнуң чурттакга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Р. Я. Миллерниң чугаалааны болза:

— Ады-ла парк, анаа дыштаныылга девискээри-дир ийин. Ында ногаан театры, садыг болгаш спорт шөлдерин бистиң эргелелдиң күсели-биле туткан. Эргелел чүгле аңаа таңныыл тургузуп болур. Таңныылдаар кижи тывылбастыр. Оюн-тоглаа, концерт, кино организастаар культура ажылдакчылары бисте чок. Олар чүгле райкүүскомнуң культура килдизинде бар. Парктың ээлери олар болур ужурлуг.

Райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи В. Д. Монгуш:

— Парк эвес, дыштаныылга девискээри болганда, чурттал-га-коммунал ажыл-агый эргелелиниң балансызынга турар ужурлуг. Культура килдизи бюджеттиг организация. Штатта бодум, үш бухгалтерим бар, ол-ла. Культура бажыңының ажылдакчылары, паркка ажылдаавас, боттарының ажылын кылыр ужурлуг.

Даргалар бот-боттарынче чүүй кагжып турары билдине берди. Мынчап бээрге айтырыг шиитпирлеттинмес-ле болгай. Райкүүском даргазы С. И. Ильенковтан айтырарымга, бо айтырыгны дораан шиитпирлээр бис, харыызын «Шынче» дарый чорударын аазаан. Шугумчулелдиг чагаага харыыны үезинде бербээни дээш, бодум баргаш сагындырарымга-даа бо хүннерге чедир эш Ильенковтан харыы келбеди.

Парктың езулуг ээзин тып, ону дыштаныылганың төвү болдурары-биле СЭКП райкому, райкүүском боттуг хемчеглерни алыр ужурлуг. Журналист Х. Монгуштуң ол шугумчулелдиг чүүлүн чамдык даргаларның номчуваны эдеп. Парктың ээлерин тывары-ның дугайында автор саналдарын ында бижээн болгай.

Амдызында байырлыг! Харыы манап артым.

Силерниң МЕРГЕЛДЕЙ.

ЭРГИЖИРЭЭН-ДИР

Чоокта чаа, өскен, төрээн Нарынымга аалчы болуп чеде бердим. Кожазында «Мөрен» совхозта ажылдап чоруур болганымда ында, Нарында чаа, солун чүүлдерни сонуургаавас ергам чок.

Совхоз конторазының чанында хүндүлел самбыразы, күш-ажылдың алдар түгү болгаш көргүзүглер, плакаттар бар боорга оларны көре бердим.

Күш-ажылдың алдар түгүн кайы коллективке, кымга алдаржыдып көдүргенин таныжып, номчудум. Ында айытканым өзүгээр сөс-даа ужук-даа кагбайн мңаа бижип таныштырайн: «1987 чылдың бирги чартыында 100 баш хойга онааштыр 89,2 хуу хураганны ап, хойдан-на 1 кг 890 грамм дүкту кыргаан № 4 хойжу бригаданың хойжузу Серен Эрес-оолга алдар кылдыр бо түкту көдүрген».

Мону номчааш, аңаа бүзүревейн, караам шилин чодуп, аштап алгаш, база катап номчудум. Шынап-ла ынчаар бижээн болду. Чаа солун чүве көөр дээш келгеш, мону көргеш, сеткилим хомудап, хараададым. Ону өсканындан бээр удаавас бир чыл болур чыгай берген. Улуг Октябрьның 70 чылының байырлалын демдеглээн, 1987 чыл доозулган, ынчан социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп, оон тиилекчилерин илеретпээни ол чүве ирги бе? Ону тодарадырын эргим Мергелдейден диледим.

Хүндүлел самбыразында мурнакчыларны көрдүм, мээң таныырым эштер чорду. «Нарын» совхозтан чорааш, «Мөреңге» барганымдан бээр дөрт чыл чедип чор мен. Маңаа, Нарынга ажылдап турар үеде-ле хүндүлел самбыразынга чурукарым астырган мурнакчылар ол-ла хевээр солуттунмаан, азы өске телептиг ишчилер чок болган ирги бе? Ону элдепсиниp көрдүм.

Оон соонда Культура ордузунга баргаш, мурнакчыларга турескааткан стендини сонуургадым. Ында дамгы-ла хүндүлел самбыразында эштерниң чуруктарын азып каан чорду.

«Нарын» совхозтуң партия, профэвилел комитеттери (секретары Ш. Д. Ооржак, даргазы К. К. Ижы) эде тургустунуушкуннуң үезинде социалистиг чарыштың түңнелдерин чогуур үезинде үндүрери, мурнакчыларны илередири, кескү агитацияның бүгү хевирлерин көрүштүг кылдыр чаартыры оларның хүлээлгези, кылыр чугула ажылы-дыр. Бо үдүртүкчүлерге чогуур арга-сүмелерни кадарын, шыңгыы айтырарын Мергелдейден дилеп тур мен.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.

АНЫЯКТАР МАРГЫШКАН

Шыдыраа талазы-биле Тыва АССР-ниң хууда бирги чери дээш аныяктар ортузунга маргылдаа болуп эрткен. Долгандыр ойнаар системага уруглардан 11 кижи киришкен. Аңаа Улуг-Хем райондан өөреникчи Марина Николаева биле Эрзин районнуң төлээзи Людмила Ендан бүзүрелдиг ойнаан. Хууда ужуражылгага М. Николаева үткан. Ынчангаш ол 1988 чылдың республика чемпиону болган. Үшкү черни Барыын-Хемчик районнуң төлээзи Шончалай Куулар алган.

Эң-ле чидиг демисел оолдар аразынга болган. Ол маргылдаага он ийи аныяк шыдыраачылар күжүн шенешкен. Бирги оондан эгелээш Кызылдың № 1 школазының өөреникчизи Александр Апыхтин өскелерин мурнай берген. Беш дугаар салыгда ол № 15 школаның өөреникчизи Юрий Минцевке уттурза-даа, бирги черни алган. Ол адыдан беш санныг болган. И. Шелудько биле Ю. Минцевтиң саны деңнапарган. Коэффициент езугаар санаарга № 1 школаның өөреникчизи И. Шелудькону хөй болган. Ынчангаш ол ийи дугаар черни алган. Ю. Минцев үшкү черде.

Июль айның эгезинде республика чемпионнары А. Апыхтин, М. Николаева болгаш Л. Балдан Абакан хоорайга болур РСФСР-ниң зона маргылдаазынга киржирлер.

Николай ШИШИГИН.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Бөгүн республикага бүргел агаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дургени 5—10 метр. Дүне соок 9—14 градус, чамдык черлерге 18—23 градус болур. Хүндүс 4 градус сооктан 1 градус чедир чылыыр.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дургени секундада 3—8 метр.

Дүне 9—11 градус, хүндүс 0—2 градус соок болур.

Автоорукларга чагбас. Кестүрү эки. Тайгакталыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 15.10, 18.00, 20.50 К-клуб «Отдохнем от телевизора» «Похищение в Тюрлистане» 12.30, бичии залга: «Вождь Белое Перо» 10.30, 12.10, 13.50, 15.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мио, мой Мио» 9.20, 13.00, «Тайна старого чердака» 11.20, 15.00, «Загон» 16.40, 18.40, 20.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Неизвестная женщина» 13.00, 15.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник № 164» 10.00, «Семь самураев» 11.10, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» К-6: «С чертями не шутят» 13.00, «Этот безумный, безумный, безумный мир» 14.40, 17.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Золотая цепь» 16.00 шакта.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Бүт бөмбүгүнүң допчулалы. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 10.15 — Мультфильмнер. 11.00—11.10 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Сенегалдың национал ансамблиниң концерти. 16.10 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Спортландия». Минскиниң трактор заводунуң уруглар албан черлеринге күш-культураны хөгжүдери. 17.20 — Венгрияның национал байырлалынга — Хосталга хүнүнге. Венгр телевидение программазы. 18.15 — Поэзия минуталары. 18.20 — «Үениң судалы». Ада-чурт шайының шынарының дугайында 18.50 — Бүт бөмбүгүнүң допчулалы. 19.20 — М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шии. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шииниң уланчызы. 23.05—23.20 — Бөгүн делегейде.

ИИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35 — Физика. 9 класс. Электролиз. 9.05—11.05 — Итали дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санал техниказының үндезиннери. Школа компьютери. 10.35—11.35 — Төөгү. 5 класс. Спартактың тура халыышкыны. 12.05 — «Даштыкы фильм экраны» «Күш — чаңгыс эптиинде» (ВУР) 13.10 — «Спорт аренази». Док фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.40—Медээлер. 13.50— —15.10 — «Ынакшылдың өрези». Уран-чечен фильм. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.45 — «Ажык чагаа». Телекөрүкчүлерниң чагааларын езугаар дамчыдыышкын. 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштура». «Мурнуку планда — кижи» 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуваар, чештер!». 20.15 — Гандбол. Кубок эдилекчилериниң кубогу. Эр кижилер. СКА (Минск) — «Медвещак» (Югославия). 20.50 — Улус аялгалары. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Бир эвес бажыңың сеңээ эргим болза». Док. публицистиг фильм. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 19.15 — С. Сартаков. Чогаадыкчы ажылының арыклары. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуваар, чештер!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегтур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 7 парлалга амаза. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2791. ТС—00731.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ның Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 5
вторник
№ 80 (13680)
1925 чылда үнделенгтинген.
Өртээ 3 копеек.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

УССУРИЙСК. Чурттуң Европа кезээниң совхозтарынга часкы тарылганың бүдүүзүнде огурецтиң дөрт чүс центнер үрезиннерин «Сортсемовощ» каттыжыышкынның ажылдакчылары чорудуп берген. Ынаныы Чеен чүктүң сорттарынга херегледиң өскенин барымдаалап, үрезиннерни РСФСР-ниң барыын чүкте үжен областарының чер ажылдакчыларынче чорудуп берген. Чурттуң ногаа өстүрүкчүлеринче Приморьениң «Красный великан» сорттуң редискаларының болгаш помидорларының үрезиннерин база хөйну чорудуп берген.

БЕЛГОРОД. Белгород областың эң-не мурнуу чүгүнде топ кара хөрзүннүг черлерниң механизаторлары кедээ ажыл-агый техниказын часкы тарылганың мурнуку одуругларынче үндүрүп эгелээн. Тереа шөлдериниң кыдынынга техниканың болгаш кижилерниң часкы тарылгаже белениин база катап хынап, часкы тарылганың тактиказын ажылдап кылып турар. Областың колхозтарында болгаш совхозтарында амгы үеде тургускан 1000 ажыг маркед чок звенолер тараа болгаш техниктиг культураларны болбаазырадып кылырының бүгү ажылдарын херек кырынга боттарынга алганнар.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга бодунуң ажылын эде тургузар талазы-биле «Бай-Тал» совхозтуң парткомунуң отчёдун чугаалажып көрген. Бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын эде тургузар талазы-биле чамдык хемчеглерни совхозтуң партия комитеди ап чорудуп, ону коммунистерни ажылчы чоннуң партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлерин күүседиринче мөөңнеп турарын демдеглээн.

Оон ажылында ажыл-агыйжы чорук, практиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге чаа аргаларны дилеп тывар чорук бар. партийжи иштики демократия болгаш ажык-чарлыг чорук хөгжүп турар. Партия хуралдарынга болгаш парткомнуң хуралдарынга удуртукчуларның база коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын, оларның-биле беседаларны чорударын, оларга характеристикалар бадылаарын практикалап турар.

Партия хүрээлениниң бижиглээр, ажыл-агыйжы-политиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге цех партия организацияларының болгаш партбөлүктерниң ролюн бедидер талазы-биле ажылды партком доктаамал чорудуп, партийжи күштерни таарыштыр шын тургузар дугайында сагыш салып турар.

Партия хуралдарының ролю өскен, оларга партийжи иштики амыдыралдың, идеологтуг ажылдың айтырыгларын, бүдүрүлгениң эң чугула айтырыгларын элээн тодаргай чугаалажып көрүп турар болу берген.

Ажылчы чоннуң идей-политиктиг кижизидилге талазы-биле ажылын партия организациязы элээн идепкейжиткен.

Масса-политиктиг болгаш пропагандистиг ажылга удуртукчулар болгаш специалистер идепкейлиг-биле киржип турар болу берген.

Парткомнуң чорудуп турары организакчы болгаш кижизидикчи ажылы совхозтуң ажыл-чорудулгазының түңнелдеринге эки салдарны чедирип турар. Күрүнеге мал ажылының продукциязын садар талазы-биле ийи чылдың планын ол күүсеткен. Кедээниң социал-культура эде тургустунуушкунунуң талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Оон-биле кады СЭКП-ның XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр совхозтуң парткому бодунуң ажылын ам-даа оожум эде тургузуп, партийжи удуртулганың стилин болгаш методтарын четпес сайзыраңгайжыдып турарын демдеглээн. Ажыл-агыйның хөгжүдериниң перспективтиг айтырыгларынче хөөжүш кичээнгей салып, бар четпестерге болгаш чедир кылбаан чүүлдерге чогуур үезинде чидиг үнелээшкинни чамдыкта бербейн турар. Ажыл-агыйның бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга ханы анализти бербейн турар, продукцияның бот-үнези бедик болуп артпышаан. Хөй күш үнер ажылдарны механизастаарын болгаш мал кажаалар чаартырын оожум боттандырып турар.

Бо болгаш өске-даа четпестер совхозтуң администрациязының ажыл-чорудулгазынга контроль тургузар эргезин партком кошкак боттандырып, дааскан ажыл-херек дээш удуртукчуларның база специалистерниң харыысалгазын кошкак бедидип турары-биле хөй талада тайылбырлаттынар.

Партком чүгле хүлээлгелер хүлээп алырын болгаш түңнелдер үндүрери-биле кызыгаарланып, социалистиг чарыштың удуртурунда өзу барымдаалаар чорукту оожум ажып эртип, бүдүрүлгеге коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер талазы-биле шудургу ажылды чорутпайн турар.

Социал адырда ам-даа хөй айтырыглар бар. Чоннуң херегленир бараннары-биле, аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонну кошкак хандырып турары дээш, ажылчы чоннуң бүдүрүлге болгаш амыдырал байдалын экижидери дээш совет, ажыл-агый ажылдакчыларынга негелдени партком четпес тургузуп турар. Кедээ Советтиң күүскому суур чаагайжыдылгазының, орук тудуунуң, септээриниң болгаш ажаарының, кооперативтер тургузарының айтырыгларын кошкак шиитпирлеп турар.

Партком цех парторганизацияларынга болгаш партбөлүктерге кошкак дээнип, оларга практиктиг дузаны хөөжүш көргүзүп турар. Ында ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел четпес хөгжүп, партия хуралдарын эрттиреринниң хуусаазын үзүп, мурнунда хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезиниң чорудун тураарының дугайын коммунистерге хоорар дыңнадып турар.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажылды эңмидерге бар аргаларны партком долузу-биле ажыглаваан турар, кижилер-биле кижизидикчи ажылда турушттуг болгаш эчис сорулгалыг чорук чок. Лекция пропагандазы, ческу агитация амгы үениң негелдезинге дүүшпейн турар.

Ажылчы чоннуң аныяктарның идей-политиктиг, мөзу-шынар кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды организастап чорударында чаа чүүлдер, ханы анализ болгаш ыяк бодамчалыг көөр чорук четпейн турар. Чурттакчы чоннуң аразында кем-херек үүлгедиишкинни ээзжевейн турар, арагалаашкынныы, күш-ажылчы сагылга-чурум үрээшкиннерин ажыл эртер талазы-биле ажылдың дээштии куду. Кижилерниң хостуг үезин организастап чорударынче хөөжүш кичээнгей салып турар.

Партком ажыл-агый, социал-культура хөгжүлдезиниң болгаш чурттакчы чоннуң кижизидилгезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге кедээ Совет күүскомунуң, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының ажылының долу дүүштүрүлгезин ам-даа чедип ап шыдаваан.

СЭКП обкомунуң бюрозу бар четпестерни эдер талазы-биле боттуг хемчеглерни алырын, бодунуң ажылын улам шиитпирлиг болгаш шалыпкын эде тургузарын, оон бүгү углаышкыннарынга боттуг өскерилгелерни чедип алырын, экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге чаа аргаларны бадыткап тургузарын «Бай-Тал» совхозтуң парткомунга (Ю. Ш. Салчак) дааскан.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөгжүдерин дүргедедиринниң айтырыын шиитпирлээринге партийжи салдар чедирерин күштелдирер, совхозтуң бүгү кезектерин бригада болгаш өг-бүле керээзинче шилчидер талазы-биле ажылды шудургу чорудар. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарның хажык чок күүселдезин хандырар.

Партком цех партия организацияларының болгаш партбөлүктерниң дайынчы аргашиммээзин шудургу бедидер, партийжи иштики демократияны чайгылыш чок хөгжүдерин хандырар, ажык-чарлыг чоруктуң, шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң, партияның күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң янзы-бүрү хажыдыышкыннарынга эптеш чок чоруктуң калбак хөгжүлдезинге эргежок чугула байдалдарны тургузар ужурлуг. Партия хуралдарының белеткелиниң практиказын доктаамал сайзыраңгайжыдар, коммунистерниң, ажылчы чоннуң сэнал-оналын калбаа-биле өөренип көөр, оларның шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын шалыпкын сайгарар. Организакчы болгаш политиктиг ажылды бүдүрүлге участоктарынче дорт шилчидер, бригадалар болгаш фермалар коллективтеринге партийжи салдарны күштелдирер.

Партком, цех партия организациялары СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң эде тургустунуушкунунуң идеологтуг хандырылгазының, масса-политиктиг, пропагандистиг ажылды сайзыраңгайжыдарының, оон түңнелдиниң бедидериниң талазы-биле айтыышкыннарын боттандырар дээш немелде хемчеглерни боттандырып чорудар ужурлуг.

Идеологтуг ажылды кижилерниң политиктиг, социал болгаш күш-ажылчы идепкейиин көдүрериче угландырар. Идеологтуг ажылдың совхоз коллективиниң херек кырында ажыл-ижи-биле сырый холбаалыын шудургу чедип алыр, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң түңнелдииниң дыка бедидер, херээженнер чөвүлелиниң, агитквартирларның, Культура бажыңының, библиотеканың, школаның башкылар коллективиниң, хөй-ниитичи янзы-бүрү каттыжыышкыннарның ажылын идепкейжидер. Ажылчы чоннуң, ылаңгыя аныяктарның патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды тодаргайжыдар, оон хевирлерин болгаш утказын байлакшыдар.

Улус депутаттарының кедээ Совединиң күүскомунуң, совхозтуң профэвилел болгаш комсомол организацияларының, улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының ажылын эде тургузарын хандырар талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорударын, оларны баштап турар удуртукчуларга негелдени күштелдирерин парткомга дааскан.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң хуралынга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш оларның талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Субботник кыйгызы

БЕЛЕТКЕЛ АЖЫЛДАРЫ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга тураскааткан коммунистиг субботникке республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, транспорт, садыг организацияларының, совхозтарның болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажыл-ишчилери белеткел ажылдарын чорудуп турар.

● **КЫЗЫЛ.** Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде Улуг-Хем үлетпүр ыяш ажыл-агыйының коллективиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары эң-не бүдүрүкчүлүг ажылдааарын хүлээнген. Орта ниитизи-биле 260 кижи киржир. Оларның кылыр ажылдарын тодарадып, белеткелди бо хүннерде чорудуп турар. Чербиниң ыяш белеткээр пунктузунуң ишчилери аңаа ажыл хүннеринден бүдүрүкчүлүг ажылдаарын шиитпирлээн. Олар тудуг ыяштарын сөөртүр, кезер. Белеткээрлер ниитизи-биле 200 кубометр ыяшты белеткээри көрдүнген. Пилорама ажылчыннары 130 кубометр ыяш материалдарын дилдирер, ол планныг онаалдадан ажып турар. Үлетпүр ыяш ажыл-агый чериниң коллективи субботник хүнүнде он муң ажыг рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер.

Он ийиги беш чылдың фондузунче сес чүстен эээш ээес рубльди шилчидирлер.

■ 14 дугаар механизация эргелелиниң коллективи апрель 16-да болур коммунистиг субботник хүнүнде бир демниг ажылдап үнерлер. Бүгү-ле чер казар машиналарның, суурагалыг краннарның болгаш өске-даа техникаларның башкарыкчылары ол хүн нормазын ажыр күүседирин аазаан. Чер казар машиналар суг дамчыдар хоолайлар салыр оңгарларның 3900 кубометр довураан казар, ол болза эрткен чылдың субботник хүнүнде кылганындан хөй. Суурагалыг краннарның машинистери Кызылдың, Шагаан-Арыгның чаа тудугларынга үзүктелиишкин чок ажылды хандырарын хүлээнген. Механизация эргелелинден 238 кижи күш-ажылдың байырлалынга киржир, оларның иштинден 204 кижи боттарының объектилеринге ажылдап, планныг онаалдаларын күүседир.

Эргелелдиң ишчилери он үш муң ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Беш чылдың фондузунче 690 рубльди шилчидер.

Т. ХЕРТЕК.

Шеф дузазы-биле Кызылда чылда 28 муң түүйбу бүдүрер чаа заводту тудуп турар «Красноярсклеспромстрой» трестиң № 59 тудуг эргелелиниң тудугжулары бо чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын ажыр күүседип, кол керээлиг ажылдар ёзугаар 459 муң ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Бо ажылдарны күүседиринге ээлчег аргазы-биле ажылдап турар Валерий Фекличтовтуң комплекстиг бригадазы улуг үлүүн киирген. Бригаданың бызанчы-бетонщиктары, каңнакчылары чаа заводтуң бүдүрүлге корпустарының тавааны салып, фундаментилерге болгаш дериг-херекселдер тургузарынга ажыглаттынар монолит демир-бетон чагыларны кудуп келген.

Заводтуң ийи каът административтиг корпузунуң кол тудуг ажылдары доозулган, аңаа ам каш хонгаш база-ла Лесосибирскиден шевердерчилер кээп ажылдап кириптер. Бо чылын көрдүнгенни ёзугаар завод тудуунга 2 миллион рубльдиң капитал салыышкыннары шиңгээттинер. Кол тудуг ажылдары-биле чергелештир тудугжулар тудуштур эптеп кылыр общежитие бажыңнарны база тудуп турар. Эрткен чылгы дужааттынган 50 орунгуг бир общежитиеге немей база бирээни туткан болгаш ону бо айның төнчүзүнге чедир ажыглаа кирер.

Чаа түүйбу заводунуң тудугжулары партияның XIX Бүгүдээлел конференциязынга уткуштур бедиткен хүлээлгелерин алган болгаш оон ажыттынар хүнүнге чедир чартык чылдың тудуг-монтаж ажылдарының планын күүседири дээш шудургу ажылдап турар. Чартык чыл планын хуусаадан эрте доозарының магадылалы тудугжуларда бар. Тудуг ажылдарынга ажыглаттынар материалдар, дериг-херекселдер чогуур үезинде чедиртинип кээп турар, ээлчег аргазы-биле ажылдап, 15 хонуктап сойчуп турар тудугжулар амгы үзүн хүн дургузуң бүгү чырык үезин ажыглап ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: бызанчы-бетончу Геннадий Лущенок; тудугжулар Александр Шуп биле Александр Качан бетон кудуп тур.

Ондар **ОХЕМЧИКТИҢ** фотолары.

ДААМАЙ ХӨӨНДЕН, ОЛУТПАЙ ЧОРУКТАН УШТУНАР

Районнуң тараалаң кол хову турлагларының девискээри Улуг-Ажык, Бичии-Ажык, Сарган, Хайыралыг, Чиңге-Даг ынчаар ышкы кылын хар эрип чадааш чыдып берген. Чогум үези келирге, чоога куду билдиртпес-даа, шиг дээр. Үр манаан час-даа дүжер. Чымыштыг үүле-херек хайныгар.

Часкы тарылга — дүжүт өстүрериниң баштайгы шынгалдазы. Аңаа хынамчалыг белеткелден ажылдың төнчү түңнели илерел келир. Бот-оруга-чарылга, ботакшаланыышкынның чаа байдалдарында Каа-Хемниң совхозтары долузу-биле шуудап кирбейн, материалдыг баазаны ам-даа чедир бижыглаваан, керээже кирген хову бригадаларының ажылында эреңгейээшкинни болдуруп турар. Ажыл-агыйларның чамдызы частың эге хүннерин даамай хөөннүг уткуп, тодаргай соруга салбайн, күжениишкин үндүрбейн, белеткел кошкак ажылдап турарын рейд бригадазының кежигүннери илереткен.

«КЫЗЫЛ ТУК» СОВХОЗ. Нарын байдал мында тургустунган. Тракторларны септелгеге тургуспаан, Механизаторлар чедишпес. Септекчилер бригадазы тургустунмаан. 8 трактор Өвүр Улуг-Хем районнарда хырлыышы, саваң сөөртүрүнде таара туттунган. 492 тонна үрезинниң 450-ни үрүп алза-даа, оон чартык кезии үшкү класстың чавыс шынарлыг үрезини кылдыр санаттырып турар. Бирги класстың үрезини шуут үрдүнмээн. Үрезин хоранныашынын эгелевээн. 2993 гектар тарылга шөлүнүң ийи муң хирезин удур чарар. Эрткен күстүң түңнелдерин херекке албаан. Улуг-Ажыкка ажаап четтикпээни хар алдынче кирген дыка хөй девискээрниң тараазын совхозтуң чылгызы саспа сүзүп, базып каан.

Часкы тарылгага киржир кижилер четчелеттинмээн. Хову турлаан кым-даа барып сонуураап көрбээн, өлче оруку изеттинмээн. Оон девискээриниң хары аштаттынмаан. Бичии-Ажыкта механизаторлар чурттаар бажыңның одаалга хову ажылдаавас, ону кузун-не доңуруп каапкан. Оон кадында кол агроном Е. Е. Грауфергер аараш, ай ашкан. Мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле харыылап турар агроном А. Н. Петров ол хүлээзгени холга түр када алза-даа, ажылчын план чогааттынмаан. Шимчеп турар трактор бүрүзүн септелгени бүрүн эрткен кылдыр бүрүткеп, медээге кирип турар. Кедээ ажыл-агый кожуг машиналарынга хол безин дегбээн.

«БУРЕН» СОВХОЗ. Дугуйлуг ничирбелиг 36 тракторнуң 16-зын мал чеми белеткээринге ажыглаар. Септелгени шериг баар деп турар оолдарга идегээн. Шимчедикчилерни чазып каан 3-4-даа тракторнуң чанынга бардывыс. Оларны хол тудуп септеп турар кижи-даа чок. Септелгеде киржип турар оолдары-ла ол турган боор, 5-6 хире кижи МТМ иштинде, үрелик тракторлар чанында боттарының мотоциклдерин кылган турар болду. Ында бо чылгы дүжүттүң салым-чолу дээш дүвүрээзин хөзүлбейн турар. Артык кезектери тывылбайн турар, аңаа-ла чазып каан тракторлар эндерик. МТМ бажыңын немей тудуп, оон шелүн делгемчитсе-даа, совхозтуң механизаторлары ала-чайгаарлаашкынның агымынга алзып, тодаргай удуртулга чок ажылдап турар.

Шала септеттинген үрелик тракторларның үлүүнге 1600 гектар тарылга шөлү онаажыр. 3510 гектар девискээрниң 1300 газынга интенсивтиг технология ажыглаар. Аңаа чажар 65 тонна бирги класстың кызылтас үрезинин белеткеп алза-даа, ниити үрезинниң чартык кезии эчизинге чедир арыглаттынмаан. Хову турлаанче кожеринге бо хүннерде белеткенип, аңаа херектиг чүүлдерни ам кээп четчелеп эгелээн. МТМ эжиниң аксында озаңналы берген чыдар хөй демир аймаан дүрген дужаавгаш, арткан бокту үндүр сөөртүп каапкары МТМ эргелекчизи Иван Коровинге сүмелээривиске, ол ону херекке шоолуг алыксавас хөөнүн көргүсту. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуктары девискээрниң аян-шинчизин үреп турар.

«УЛУГ ОКТЯБРЬ» СОВХОЗ. Кол агроном Я. В. Цыба ажылчын план тургустунмаанын Кызылга семинар чорааш, чай чок болганы-биле тайылбырлаарын оралдашты. Чүгле тракторларның сеңы 44. Септеттинмээн машина-техника мастерская долган. МТМ-ниң ажылын хоочун механизатор Фатей Долганов удуртуп турар. Ам-даа 8 трактор тарылгага белен эвес. Септелгениң хуусаазында доозулбайн барганын кол агроном Яков Цыба кол инженер Александр Уткинче чууй каар, а ол бодунуң ээлчээнде МТМ эргелекчизинче чаа тудар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, удуртулганың кошкаандан, хыналда чогундан часкы тарылганы чогуур үелеринде туруушкун чок эрттирериниң магадылалы тургустунмаан. Тараажыларның хову турлаа Сарган суур хову Көк-Хавктан 27 километр черде турар. Бригаданың бодунга гараж тудуп, МТМ-ниң узаныр дужаалаар дээн ышкаш цехтеринден кижилерни аңаа тургузуп, ында кедээ ажыл-агый машиналарын, комбайннарны септээрин чамдык механизаторлар саналдап-даа турган. Сарганда ындыг байдал чогундан чаңгыс бичии ээрил-даа чондурарда ыаап-ла совхоз төвүнче кирип, хөй үе-шакты чидирип турар. Ол айтырыгны өөренип көөрүн механизаторлар негеп турар.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИ АТТЫГ СОВХОЗ. Районнуң өске совхозтары эң дээре тракторларын ырак черлерден сиген, саваң сөөртүрүнге ажыглап, септелгениң графигин хажыдып келген. Ильинкада ындыг эвес. Мал чеми четчир. Харын-даа артыкшылдыг мал чемин кожаларынга садып, кыштаглаашкын эки эртсин дээш дузалажып турар. Техника септелгезиниң дугайында айтырыгны каш удаа чугаалажып, хайгааралга ап, сайгарылганы кылып турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Георгий Викторович Новиковка баштаткан улусчу контролёрлар бөлүү септелгеден үнген машина-техниканың шынарын көрүп, хымап, чогуур үнелелди берип, аңаа хыналданы күстен тура күштелдирген.

Часкы тарылганы чорударының планын партияның ажык хуралынга чугаалажыры-биле бөгүн, даарта киирер. Септелгеде арткан 3 трактор доостурунуң кырында келген. Механизаторлар чурттаар турлагга бажыңнарны чугайлап, өрээлдерни одап, орун-дөжекти салып, аъш-чемни үндүрүп, поварны тускайлаан. Интенсивтиг технологияны шиңгээдип ажылдаар 6 кижи составтыг звенону тургускан. Ону Сергей Самбу удуртур. Звено кежигүннери чоокта чаа «Өөк» совхозтуң механизатору А. Калягинниң арга-дуржулгазын көрүп, Аржаан суурга ваалдап чораан. Бо чылын К-700 тракторлар ийи ээлчег-биле ажылдаар. Кывар-чаар материалдарны хову турлаанче сөөртүрүн ам-даа уламчылап турар. Үрезин чүс хуу урдунган, сорттар, бегуктер ваайы-биле аңгылаттынган.

Каттышкан рейд

«ЛЕНИНЧИ ОРУК» СОВХОЗ. Мал-оол Дапиян удурткан бот-орулга-чарылгалыг бригада кежигүннери хову турлаанда үнүп келген, кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезин доозуп турар. 25 сеялка, 5 «КПЭ-3,8» 5 агрегат илиирлер, 9 трактор белениниң шүгүмүнде тургустунган. Кол агроном Геннадий Задбоев-биле база хову турлаанга ужурашттывыс.

— Часка белеткелди чүгээр деп демдеглеп болур — дээш, Геннадий Гамбажапович чугаазын уламчылап-дыр: — Ам кол сорулга шык базырыышкынын, тарылганы, чаштырылганы чогуур хуусаааларында доозары болган. Үрезин хоранныар машинавыс үреликсей берген. Ам ону кылып алгаш, ол ажылче демнии-биле кириптер бис. Кывар-чаар материалдарның хөй кезии турлагда сөөртүп чедиртинген.

«БУРУНГААР» СОВХОЗ. 760 тонна үрезинни белеткеп алган. Оон 93 хуузу чогуур негелдезинге дүгжүп турар. Хайырлыгның тараажылар бригадазынга 9 трактор ажылдаар. Механизаторлар Хайырлыгда хонуп, дужуп, илиирлер, андазыннар септеп, турумчуп ажылдай берген.

Ында ажылдап турар механизаторлар аъш-чем-биле хандырылгазынга эрай таарзынмайн турар хомудалын биске илереткен. Сүт планы күүсеттинмейн турар дээш сметана, сүт-биле хандырары совхоз директору чөпшээревейн турар.

«Бурунгаар» совхозтуң ногаажылары чыл санында багай эвес дүжүттү өстүрүп, арга-дуржулганы мөөңнеп орар. 1200 дөрбелчин метр шөлдүг 2 теплицалыг. Ногаа аймаан 53 гектарга тарып өстүрер. Амгы үеде теплицалар, парниктер иштин аштап арыглап каан. Огород үрезини чедишпейн турар. Капустаның 10, согунаның 75, морковьтуң 38 килограмм үрезинниң тыптыжып алырын кол агроном В. Д. Артына ам чаа миннип келген чүве дег, сеткилинде хензиг-даа дүвүрээзини чок чугаалап олурар.

Районнуң «Совет Тыва», «Енисей» совхозтары часкы тарылгаже эрткен чылдарге деңнээрге, белеткелди элээн күштелдирип, белениниң шүгүмүнче бар техниканы колдуунда чыскаап тургускан. Тракторларны механизаторлар боттары септеп алгылаан. Маңаа кол рольду депшилгелиг чаа арга керээ-биле ажылдаары ойнаан. Ажылдың участок бүрүзүнде бот-харыысалга бедээн.

Часкы хүн чылды чемгерер. Азы өскээр чугаалаарга, тарылгага белеткел кандыг болдур, күзүн ажаап алыр дүжүдүвүс база ындыг болур. Ол хирезинде районнуң совхозтарының хөй кезиинде часкы хову ажылдарының ажылчын планы мынчага тургустунмаан.

Ажаап алышкын доозулгандан бээр алды ай чедип турар. Ындыг түрбүже, чер-черде септелгениң графиги сагыттынмаан. Ону доозарынга үе чедишпээн.

Он-он тракторлар хову-шөлдерже үнеринге белен эвес. Хөй-хөй кедээ ажыл-агый машиналары холдан үндүр септеттинмээн. Маажым хөөннерден, олутпай чоруктан уштунар. Үе ынчаар негеп турар.

Климентий **ОЧУР-ООЛ.**
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Виктор **ДОЛГАНОВ.**
ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң бирги секретары.

Дамзы **САЛЧАК.**
[«Шынның» корр.]

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эге организация, ооң ажыл-херээ

ОТЧЁТТАРЫН БЕРИП ТУРАР

Партияның хуралдаңынга турары кандыг-даа артык эргелер бербес, а харын чуртта боол турар бүгү-ле чүүлдер дээш, коммунистиг тургузуушкунуң, ниитилел депшилгезиниң салым-чолу дээш улам бедик харысалгалыг болур дээни ол деп СЭКП Программазында айтып турар. Коммунист бүрүзү күш-ажылга база сагылга-чурумга, хөй-ниитиниң база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болур ужурлуг. Ынчангаш партия коммунист кижи бүрүзүнден ажылынга хамаарылга дээш харысалгазын күштелдирип турарын билир бис.

СЭКП-ның XXVII съездизинге партия хуралдарынга коммунистерниң болгаш партия кежигүнүнге кандидаттарның отчёттарын ап, оларның характеристикаларын бадылап турар дыка хөй партия организацияларының дуржулгазын деткээн. Шак ындыг отчёттарны чорудар дугайында чурумну партия Уставында база киирген.

«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынның Тываның автосетелге заводунда партия эге организациязының учётунда 16 коммунист, партия кежигүнүнге 2 кандидат бактаап турар. Олар шупту партийжи даалгалыг. Коммунистерниң отчёттарын үе-үеде хуралдарга дыңнап турарын чурумчуткан бис.

Эрткен чылдың январь 28-те болган партия организациязының ажык хуралынга коммунистер кол инженер В. Г. Фроленко, бүдүрүлге албанының начальниги А. Е. Ишутин оларның отчёттарын дыңнаан. Ол хуралга В. Фроленкога хамаарыштыр коммунист А. И. Томилин мынча дээн: «Кол инженер директорнуң мурнунга принципчалдыг эвес. Бодунуң бодалы дээш туржуп шыдавас, оон аайындан эртпейн турар. Ажылында чаңгыс аай угланыышкын чок. Кылыр херектерниң дөгерезин сегирип аар. Түңнелинде эжинге чедир кылыпканы эвээш болур. Оон харылап турары кол механика киндизин ап кээрзинер. Үрелген кезектер, механизмнер чуур тургузуг ажылдавайн турар». Шак ындыг ... дөрт шүгүмчүлел кандыг-даа кижиниң сеткил-хөңнүнге дээр болгай. Саналдаан эштер ажылда четпестерни эдеринче угланган сүмелерин бергеннер. Хурал соонда кол инженер ажылының стилин өскерткен. Ажылчыннар аразынче хөй кирип, оларның-биле сүмележир, хөй-ниити ажылынга киржилгезин экижиткен. Тускай септекчилер бригадазын тургускаш, үрелген кезектер, механизмнер чуур тургузугну септээни ол ам доктаамал ажылдап турар.

— Коллективтиң хөй-ниити ажылынга киржилгем хиренниг. Эгелээн херээмни төнчүзүнге чедирбейн баарым база бар. Эртем-билиим бедитпейн турар мен. Дүргедээшкин үезинде билиглер меңээ чугула херек апарганын миннип тур мен — деп, А. Ишутин бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле отчёдун төндүрген. Ону база-ла коммунистер, хуралга олуруушкан партия кежигүнү эвестер биргизинден дудак чок шүгүмчүлээн. Аныяк коммунист А. Ишутин соолгу үеде хөй-ниити ажылынга сундулуун, активчизин көргүскен. Заводтуң профэвилел комитединиң даргазынга ол соңгуткан. Ол дээрге коллективтиң улуг бүзүрели, бодунга онаашкан бедик харысалга-дыр деп, А. Ишутин медерел билип турар. Бо өөредилге чылында ол Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының автотранспорт факультединиң кежээки салбырында өөренип кирип алган. Хуралга ийи коммунистиң характеристикаларын база бадылаан.

Коммунист А. Ф. Прилепинниң шимчедикчилер септээр участокта продукцияның шынарын экижидер дээш ажылының дугайында отчёдун дыңнадывыс. Ол үе участоктуң мастери боол ажылдап турар.

— Шимчедикчилер септээр участокта ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар чедир тургустунмаан. Соок, дааш-шимээниг. Артык кезектер чедишпес деп, бо-ла бүгү четпестерни А. Прилепин бодунуң отчёдунга адаан. Ол четпестерни кым болдурганыл? Участок мастери бо-дур. Коммунистер аңаа принципчалдыг үнелелди берип, четпес эде тургустунуп турарын айыткан. Ажылдың шынарын экижидер дээш сула ажылдап турарын хуралдар демдеглээн болгаш шынар дээш ажылды кескүзү биле экижидерин аңаа дааскан.

Завод директорунуң саарылга талазы-биле оралакчызы, коммунист Л. В. Маланданиниң характеристиказын хуралга бадылаан. Кажан бо айтырыгны чугаалажып турувуста, коммунистер ол удуртукчунуң эки болгаш четпес талаларын ажыткаш, ажылын экижидеринге ажыктыг сүмелерни бергеннер.

Удуртукчу-даа, бөдүүн ажылчын-даа коммунистерниң отчёттарын доктаамал дыңнап турар. Коммунистиң отчёдун дыңнаарда, белеткел ажылын беш бурунгаар чорудары чугула деп бистиң дугуржулгавыс бадыткаан. Ооң ажылын, сагылга-чурумун хайгаарап көөр, амыдырал-чурттаалгазында байдалын сонуургаары база артык эвес. Чүге дизе, коммунист кижи бүгү талазы-биле үлегерлиг болур деп негелде ындыг.

Отчётту чугаалажып тургаш, коммунистиң ажылында четпестерниң тыптып келгенниниң чылдагааннарын анализтээри ажыктыг. Ажык болгаш принципчалдыг, эш-өөрунуң шүгүмчүлели кижи бүрүзүнге бодун кыдыындан көрүп шугдүнеринге, бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле ажылын бодун ап чорууруун үнелээринге дузалыг. Ол дугайын отчёттарын дыңнааныывыс коммунистер боттары-ла чугаалап турарлар.

Коммунистерниң авангардчы чоруундан күш-ажылчы коллективтиң ажыл-херээниң түңнелдери база хамааржыр. Бистиң автосетелге заводу эрткен февраль айның планнарын ыракта ажыр күүсетсе-даа, январь айда болдунган чыдып калышкындан уштунуп чадап каан бис. Завод бирги кварталдың планын күүсеткен, март айда шалыпкын ажылдаан.

Бүдүрүлге айтырыгларын шиитпирлээринге партия организациязының салдары эвээш боол турар. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дугайында айтырыгны февраль айда эрткен хуралга чугаалашывыс. 1988 чылдың дургузунда партия кежигүннериниң ниитилел-политиктиг аттестациязын чорударын хуралга шиитпирлээн. Бо база-ла партия кежигүнү кижиниң отчёду, шылгалдазы-дыр.

Екатерина БАЛАБАНОВА,
Тываның автосетелге заводунда партия организациязының секретары.

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА

Кодээ ажыл-агыйның амгы-аңгы адырларында ажылдап турар кижи бүрүзүнге экономиктиг билиг эргежок чугула. Ону шиңгээдип алыры кымга-даа күзенчиг.

Сүт-Хөл районда «Сүт-Хөл» совхозтуң төпте профэвилел комитединиң даргазы Аргар-оол Ондар, кол экономист Барыымаа Монгуш оларның пропагандистээни школаларда экономиктиг өөредилге тургустунган программа ёзугаар боолуп эртип турар.

Совхозтуң ажыл-агый адырларының орулгазы каһын кирерил! Артык чарыгдалдар канчап болу бээрил дээн ышкаш чугула темаларга кичээлдерни эрттиргилээн. Продукция бүдүрериниң талазы-биле бот-үнени үлгаттырбазы дээш чуну кылза чугулаа дээн чижектиг кол айтырыгларга саналашкыннарны кижи бүрүзү санап билир кылдыр өөредир сорулганы пропагандистер салып турар. Чижээлээрге, хову, мал ажылдыгларның бригадаларының ишчилерин, сүт-бараан фермаларында саанчыларны, хадарчыларны, автопарктың, МТМ-ниң механизаторларын, чолаачыларын боттарының бүдүрген продукциязының өртек-үнезин салаа базып санап билир кылдыр өөредири негеттинип турар. Ынчангаш экономиктиг өөредилгеде кол тускай эртемниглер, бухгалтерлер болгаш өске-даа адырларның ажылдакчылары шупту мында киржип турар.

Түс-түс бригадаларга, звенoларга экономиктиг өөредилгени ээлчег ёзугаар эрттирери эргежок чугула апарган. Чоокта чаа санажылга бухгалтери Хензиг Сат Алаак сүт-бараан фермазынга ындыг кичээлди организастап эрттирген. Совхозтуң ажыл-агыйының амгы үеде байдалын негелдеге дүүштүрүп тургаш тайылбырлаан ол кичээлден ферма ажылчыннары билбейн чораан айтырыгларынга чогуур харыызы алганнар.

Совхозтуң хову ажылдыглары эрткен чылын-на бот-орулга-чарыгдалгаже кирген. Ынчаарга шээр малда ажылдап турар малчыннарны, хойжу бригадаларны бо чылдан эгелеп өг-бүле керээзинче киирген, бот-акшаланыышкынче шилчиткен болгай. Чыл төнчүзүнде оон ажык-дузазы билдинер, өөредилгениң түңнелдии көстүр.

Совхозта экономиктиг өөредилге дең-дески эвес чорут турар. Автопарк, тудуг бригадазы дээн ышкаш коллективтерде өөредилгени негелдеге дүүштүр организастап шыдавайн турар. Ниитизи-биле экономиктиг өөредилгениң шынарын ам-даа экижидери негеттинип турар.

Ондар БОРАШ.

Кызыл районнуң Шамбалыг суурда ортумак школада башкы Сара Дандаровна Монгуш хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол совхоз конторазының чанында тургустунган аныяктар ортузунда политиктиг өөредилге школазының ажылын удуртуп, лекциялар номчуп, аныяктарның политиктиг билиин бедидеринге чогаадыкчы үлүүн киирип турар. Пропагандист башкы политиктиг өөредилгеге аныяктарның сонуургалын хайныктырып, чамдык кичээлдерни беседа аргазы-биле эрттирип турар. Ооң ужурундан дыңнакчылар кичээлдерге шупту конспектилиг кээп, долу харыыларны бээринге сонуургалдыг болу бергеннер.

Идепкейлиг дыңнакчылар Чечена Түлүш, Юрий Сергээ, Урана Ондар болгаш оон-даа өскелер политиктиг өөредилгениң чүгле ажылдаарынга эвес, ооң амыдыралга ажыктыын билип, өөредилгеже хаара туттунмайн турар аныяктарга үлегерин көргүзүп, «чаңгыс-даа аныяк кижи өөредилгеден дашкаар артпазын» дээш деп агитация ажылынга күзелдиг-биле киржип турар.

ЧУРУКТА: пропагандист С. Д. Монгуш.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БЕШ МУҢ ТИРАЖТЫГ

Күрүне бүдүрүлгезиниң [каттыжыышкынының] дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хоойлузун Тываның ном үндүрер чери тыва дылда дептержигеш кылдыр үндүрген. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлудан аңгыда, ол хоойлуну күштүг болдуруп киирериниң чурумунуң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалын мында парлаан. Дептержигешти беш муң тираж[т]ыг кылдыр үндүрген, оларны ном магазиннеринде садып турар.

Сандан САНДЮ.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕЛИИ-БИЛЕ

СЭКП-ның хураалеңинге кирерлерге шынарлыг шилип алышкынны чорудар, партия Уставының негелделерин сагыыр дээш коммунистерниң харысалгазын бедидер, партия кежигүннериниң персоналдыг херектерин боттуу-биле көөр, кадрларның ажылынга контрольду боттандырар, партияның, күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны партия райкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязы кылган. Ол ышкаш партияның болгаш чазактың шиитпирлериниң күүселдезин хынаарын экижидеринче, демократтыны калбартып, ханыладырынче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче кичээнгейни салган.

Эрткен чылын партийжи комиссия партия кежигүнүнге болгаш партия кежигүнүнүң кандидадынга кирер дээн 20 кижиниң херээн көргеш, партия эге организацияларының шиитпирлерин бадылаарын саналдаан.

Партияның, күрүнениң сагылга-чурумун үрээн, арагалаан коммунистерге партийжи шыңгыы хемчеглерни хүлээдип турар. 1987 чылда 31 коммунистиң персоналдыг херээн көрген, оларның иштинден 7 кижини СЭКП-ның хураалеңинден үндүрген, чээрби кижиге партийжи хемчеглерни хүлээткен. Милиционер И. Н. Кузнецовтуң онаашкан ажылынга ээ-харысалга чок болуп, арагалап турганының түңнелинде аар кем-херек үүлгединишкинни болган ону барымдаалааш, коммунисти шыңгыы доңгуткаш, хуу херээнге киир бижээн. «Тоора-Хем» совхозтуң бухгалтери Н. Х. Ак эрткен чылдың төнчүзүнде арагалап тургаш, ажыл шагы үзүп, прогулдаан, партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну каржызы-биле хажыдып тургаш, шыңгыы доңгуттурган, хуу херээнде киир бижиткен.

Партия райкомунуң чанында партийжи комиссия эрткен чылын он дөрт хурал эрттирген. Партияга хүлээп алышкын болгаш персоналдыг херектерден аңгыда, элээн хөй айтырыгларны чугаалашкан. Райкүүском даргазының оралакчызы В. М. Михайловтуң назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияның ажыл-чорудулгазын удуртуп келгениниң, Тожунуң ыяш ажыл-агыйының директору В. П. Новиковтуң, райкүүскомнуң иштики херектер килдизинде партия эге организациязының секретары В. Х. Сарыг-оолдуң СЭКП райкомунуң бюрозунуң доктаалдарын күүседип турарының, районнуң удуртукчулары-биле ажылчы чоннуң ужуражылгазының үезинде кирген шүгүмчүлелдиг саналдарны эдер талазы-биле хемчеглерниң күүселдезиниң дугайында В. Б. Магда, М. В. Лисанко, А. П. Чернявский оларның отчёттарын дыңнап, чугаалашкан.

Партийжи комиссияга кирген билдиришкиннерни, чагааларны чогуур үезинде сайгарып, ээлеринге харыыларны берген. Ол ышкаш коммунистер-биле хуузу беседалажып турар. Партия райкомунуң бюрозунга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге киржип келген.

Партия райкомунуң чанында партийжи комиссияның ажылында четпестерни чок деп болбас. Партия эге организацияларындан негелдени күштелдирер, партия хураалеңиниң арыг болурун хандырар ажылды доктаамал чорудар, ажыл-агыйжы эвес, арагалаар, сагылга-чурум үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди улам шыңгыырадыр хемчеглерни ап турар.

Дадар-оол МЫЛДЫК.
СЭКП Тожу райкомунуң чанында партийжи комиссияның даргазы.

БИР КИЧЭЭЛДЕН ЧИЖЕК

Өвүр районнуң Торгалыг кодээ Совединиң чанында партия эге организациязының коммунистериниң болгаш аңаа хамааржыр албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының айда ийи катап болур политиктиг өөредилгезиниң ээлчеглиг бир кичээли чоокта чаа болуп эрткен.

Кичээлди пропагандист башкы Вера Тюлюшовна Ажы-оол организастыг болгаш солун кылдыр эрттирген. Кичээлдиң темазы: «Кижиниң бүгү талазы-биле сайзыралы болгаш социалистиг экономиканы интенсификастаары». Теманы түс чериң амыдыралы-биле холбаштырып, тодаргай, шупту кижиге билдингир чижектер-биле байыткан. Тайылбыр үезинде кижи факторунга хамаарыштыр доктаап, аңаа чижектерни районун, ажыл-агый иштинден шилип алганы чедимчелиг болган.

Дараазында болур кичээлди семинар-өөредилге деңнелинге ажыл-херекчи оюн хевирлиг кылдыр эрттирер деп пропагандист ол кичээлге дыңнакчылары-биле дугурушкаш, чижек планын-даа чугаалаан. Кичээлди эрттирип, ооң дээштиниң талазы-биле янзы-бүрү арга-методтар ажыглаттынып турзажок, өөредилгени организастап турарывыста четпестерни бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле оваарып көрбезивистиң аргазы чок. Дыңнакчыларның кичээлге чүс хуу келген турары ам-даа чедип алдынмайн турар. Чүге! Амдызында бо айтырыгга дөрт харыы тыппазывыстың чылдагаанын өөредилгени шын организастап шыдавайн турарывыс-биле тайылбырлаар апаар. Сорулга чуя дизе, четпестерни болдурбас дээш үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап, дыңнакчы бүрүзү-биле түс-түзүнда кижи-кара чок чугаалажып, оларның ажыл-ижи, амыдырал-чурттаалгазы-биле чоок таныжып, беседалажыры чугула.

Биче МОНГУШ.

АЖЫЛ-ИШЧИ ЧУГАА

Таңдыда Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазы-биле Дуржулга станциязының Хадың-Аксы сүт-бараан фермазының ишчилери аразында харылзаалыг, бот-боттарының дуржулгазын солужары-биле ужуражылгаларны эрттирип турар.

Бо удаада Хадың-Аксы фермазынга Кулузун фермазының төлээлери аалдап келгеш, саанчыларның амыдыралы, ажыл-ижи-биле танышкан. Партия эге организациязының секретары саанчы Бичен Оюн коммунистерниң, коллективтиң ажыл-ижин, күш-ажылды организастап турары-биле таныштырган. Фермада болгаш ажыл-агыйда зоотехниктиг ажылдың байдалын Дуржулга станциязының кол зоотехниги В. П. Меркулов оларга чугаалап берген. Кулузун сүт-бараан фермазында партия эге организациязының секретары Окумаа Монгуш харыы сөс алгаш, бодунуң коллективиниң ишчилери сүт саалдазын көвүдедир, продукцияның шынарын экижидер дээш канчаар ажылдап турарын чугаалаан.

Хадың-Аксы сүт-бараан фермазында социал айтырыгларны кайы хире шиитпирлеп турарын кулузунчулар сонуургаан. Бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар. Фермада чурттаалга бажыңнарының шуптузун төп одалга системазында кошканы ажыл-ишчилерге элээн таарымчалыг байдалды тургускан. Аалчылар уруглар садының, магазинниң болгаш өске-даа коллективтерниң ажылы, амыдыралы-биле танышкаш, малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш Дуржулга станциязының удуртулгазы сагыш салып турарын демдеглээн.

Чарыштыгларның аразынга ажыл-ишчи чугаа ужуражылга үезинде болган, боттарының дуржулгазын солушкан. Хадың-Аксының коллективиниң боттуунгур артистери концерт көргүскен.

Виктор МАРТЫЙ-ООЛ.
Дуржулга станциязында партком секретары.

ХҮР-МЕНДИ

«Ак-Чыраа» совхозтуң Чалааты бригадазында хой оол даашкыны адакталып турар. Ында малдың ниити байдалы эки. Хоочун малчын Бюро Базыр-оолдуң коданында 321 хою шупту оолдапкан. Хураганнары менди доругуп турар. Ында сакманчылар Вера Алдай-оол, Сарыг-кыс Бичет, Оксана Анай-оол түс-түзүнда 85 — 125 хураганнарны ажаап хайгаарап турар.

Соңам Дамчаан, Түлүш Чыдың оларның коданнарында мал хүр-менди. Комсомолчу сакманчылар Мария Дорбуй, Орлаимаа Тумат, Миччир Күүлар, Оксана Шанаа олар хураганнарны ажаап азыраарынга дыка мергежээн.

Чалааты бригадазының хойжулары СЭКП-ниң XIX Бүгүэвилел конференциязын чедишкиниг ужуражыр дээш чарышта киржип турарлар.

АДАКТАЛГАН

«Кызыл тук» совхоз төрүүр 11951 хойлуг. Ында хой оол даашкыны адакталыр чоокшулаан. Бо ажылче совхозтуң дирекциязы улуг кичээнгейни салган. Сакманчылар четчир. Төрүүр малдың коданнарынга сиген, саваң, чарба, суда болгаш өске-даа хоолулуг чемнерни, сугну доктаамал чедирип турар. Маадыр-оол Домбур-оолдуң автомагазини малчыннарга доктаамал чеде бээр, оларның херегледдерин хандырып берип турар. Мал база кижи эмчилери малчыннарга доктаамал аалчылар. Бо чылын ажыл-агыйның хойжуларының кол нуруузунда электрикни киирген.

Кадарчылардан Ооржак Чамбылдай, Дамдың Мөңге, Доңгак Шаалы, Монгуш Халбан, Саая Девер-оол оларның коданнарында хой хураганнар немешкен.

КЫШТАГДА ЧЫМЫШ

Өвүрде «Кызыл тук» совхозтуң Саглы-Бажы бригадазында 30 чыл хойжулаан малчын Чамбылдай Кылын-оолович Ооржак Арга-Чарык деп черде кыштаглап турар. Ажылышке кызымак кижиниң хонаш-турлаа безин арыг-силиг дээри-ле шын. Ында хамык чүве эдме-сескелиг: суг кудар оңгачаларның дожун хоора шапкылааш, мал туружундан ырады бөлүп каан. Мал чылгаар дусту база бичии коошпаларда чыскаай салгылаан.

Амгы үеде Ч. Ооржактың коданында 300 хураган тодугдогаа доругуп турар. Ам-даа 80 хой төрүүр. Ол бо чылын социалистиг хулээлгезин күүседиринге бүзүрелдиг. Малчынның кадайы Анчымаа Оолаковна чаш хураганнарны ыдып тударынга кызымак, оларны эмиеп билир.

Найгын-оол ДАМДЫҢ.
Өвүр район.

ӨӨРҮШКҮМНҮ ИЛЕРЕДИЙН

Мен «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы фермазында мал тарып боозадыр техник болуп ажылдап тур мен. Уруум Саяна Чыдым-оол Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырының 4-кү курузунда өөренип турар кижи. Чоокта чаа ол практиказын «Тиилелге» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында Дукур-Кара биле Севилбаа Монгуштарның коданынга чедиишкиниг эрттирген. Ажыл-ижи эки, ал боттатары кызымак, хүндүлээчел болгаш уруумга дыка хөй чүүлдерни айтып берип хузалашкан болдулар. Езулуг кижилер ындыг болур ужурлуг. Уруум чүгле практиказынга хой чүүлдү билип алган эвес, а ук кадарчылар топтуг чажы-чаны, кижизиг мөзүзү-биле уруумга үлегер болганнардыр. Ол ышкаш совхозтуң удуртукчулары база улуг дузаны көргүскен.

Ынчангаш мээң уруумну эки хүлээп ап, бүдүрүлге практиказын эрттиреринге улуг дузаны чедирип, өөреткени дээш «Тиилелге» совхозтуң дирекциязынга, парткомунга база профэвилел комитединге, эң ылангыя Дукур-Кара биле Севилбаа Монгуштарга «Шын» солунну дамчыштыр өөрүп четтиргенимни илереттим. Ындыг эки ажыл-агыйга, ындыг хүндүлээчел, кижизиг малчыннарга практика эрттиргениниге уруум аажок-ла өөрүп чор.

Тамара ЧЫДЫМ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛИНДЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Красный Ооржактың удуртканы ыяш белеткекчилериниң звенозу Хөндергейниң Шивилигде ажылдап турар. К. Ооржак боду ДТ-75 тракторну башкарып, кестиинген ыяшты ак черже сөөртүп эккеп турар.

Звено ай санында 200 кубометр ыяшты белеткеп, планын 110 хуу күүседип келген. Ыяш кезикчизи Очур-оол Күулар, чолаачы Виктор Монгуш онаашкан ажылынга кызымаан көргүзүп, хүн нормазын долузу-биле күүседип турарлар.

Бистиң корр.

АҢГЫ СТАНДАРТ ХЕРЕК

• Агроүлетпүркүркомнуң кичээнгейинге •

Агроүлетпүр комплексиниң бүдүрүлгелери долу бот-орулге-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчип киргенде, совхоз бүрүзү эвээш чарыгдалдарны үндүргеш, эки шынарлыг хөй продукцияны бүдүргеш, ону садып саргарарындан хөй орулганы киирери экономиктиг арганың бир кол негелдези. Ынчангаш удуртукчулардан, специалистерден эгелээш, бөдүүн ажылчыннарга чедир үнген чарыгдалдарны, кирген орулгаларны санап, түңнеп, экономиктиг чаа бодааашкынныарже таныш... турары үениң негелдези апарган.

Чоокта чаа «Кызыл тук» совхозтуң Саглы-Бажында бода мал бригадазының малчыннары-биле чугаалажып турумда, олар менден мындыг айтырыг салды:

— Бистиң бригада сарлыкты өстүрүп турар, а кол-ла продукциявыс — эът. Сарлыкты канчаар-даа семиртскеш дужаарга, оон хөй кезии ортумактан куду болгаш арган күштүг чылдыр хүлээп алыр-дыр. Ону инек-биле деңнеп оон стандарты-биле хүлээп алыр. Ол шын бе?

Шынап-ла, сарлыктарны эът комбинадынга дужаарга, ооң эъди дээш аңгы стандарт-чижек чок. 300 килограмм диргиг деңзилиг инектиң база шарыларын деңге согар болза, сарлыктың кол эъди инектииндев хөй болур. Чүге дизе сарлыктың ишти-хырны инектииндев бичии. А оларның кайызының-даа күш-деңгели төргиин семис болурга-даа, сарлыктың чаа эвээш болур. Ынчангаш сарлыктың күш-деңгелиниң кудулай бээр чылдагааны ында хире.

Инек эъдинге деңнээрге, сарлыктың аңзыг өңнүг, а амдан талазы-биле алырга, сарлык эъди аажок амданныг, чемгир, иннинден безин артык. Үргүлчү сарлык эъди чиир кижилер оон ылгалдын домеен-на эскерип каар. А ниэъдин хүлээп алырда, доктаат кан аңгы стандарт бар. Ынчангаш сарлыктыында чүге стандарт чогул? Ону инек эъди-биле деңнеп хүлээп ап турарындан сарлыктыг ажыл-агыйлар хөй түннүг орулганы чедир киирип албайн турар.

Бөрте чижек кылдыр Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозун ап көрээлинер: чыл эгезинде бо ажыл-агыйга мыйыстыг 3385 бода мал турган. Оон чүгле 766-зы инек, арткан сарлык. Бо ажыл-агый эрткен ийи чылда күрүнеге 889 сарлыкты дужааган, квитанция ёзугаар алырга, оларның 7,8 хуузу азы чедени эң төргиин семис, 31,9 хуузу ортумак, 52,3 хуузу ортумактан куду деңгилделиг, 7,2 хуузу арган болган. Барык алдан хуузу ортумактан куду деңзилиг сарлык дужааганындан совхоз дыка хөй орулганы чедир албайн барган. Сарлык эъдин хүлээп алыр чаңгыс аай стандарт республикада чок болуп турарының уржуу бо-дур. «Кызыл тук» совхоз арган сарлыктарын чазын азы кыжын дужаап турган чадавас деп айтырыг турүп келир чадавас. Чигзиниг турбас кылдыр мал эң-не семис турар үеде — 1987 чылдың сентябрь 7-де Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга дужааган сарлыктарының документилерин көрээлинер. Ол хүн 188 сарлыкты дужааган, күш-деңгели мындыг болган: дээди күштүг 17 азы 9 хуу, ортумак күштүг 86—45,7 хуу, ортумактан куду кылдыр хүлээп алганы 85—45,3 хуу, арган болган мал чок.

Бистиң республикада сарлык өзүп көвүдеп турар. Ону мурнунда сарлык азыравайн турган ажыл-агыйлар безин садып ап турар апарган. Ынчангаш ону күрүнеге садары база улам көвүдээр апаар. Ындыг болганда, чаңгыс аай стандарт чок болза, сарлык дужаар совхозтар карамдадаар апаары чугаажок. Оларның материалдыг сонуургалы са бастынар.

Совхозтарга эвээш чарыгдалдарны үндүргеш, хөй орулга киирип алырынга эң-не эптиг болгаш ажыктыг малдарның бирээзи — сарлык болур ужурлуг. Шынап-ла, ол дээрге аңаа инекке бодаарга, хөй чем херегледвес, капитал кажаа-хораа херек чок мал-дыр.

Черле ынчаш бо малды ажаап өстүрерде кадарчыларның норма-чижээниң база ону ажаап-азырап турар малчыннарның ажыл төлевириниң-даа талазы-биле шиитпирлезе чогуур айтырыглар чок эвес. Ынчангаш сарлыктыг ажыл-агыйларның зооветспециалистери, ол ышкаш республиканың Агроүлетпүркүркомунуң чогуур килдистериниң ажылдакчылары чүү деп бодап турарыл, оларның санал-оналы чүл! Моон черле бир шиин тып, шиитпирлевес болза хоржок ийин.

Танов МОНГУШ.
СЭКП Өвүр райкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи.

Эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

ЭРТЕЗИ АЗЫ ОРАЙЫ ДЭЭРЕ БЕ?

Амгы үеде республиканың барык кайы-даа совхозтарында зооветспециалистер хой оолдаашкынын эрте — январь, февраль айларда, харын марттың эгезинге чедир чорутса эки деп санап турар. Бистер «Искра» совхозтуң малчыннары бо айтырыгны хурал-суглаага бо-ла чугаалажы бээр бис.

Чамдыктарның, эң ылангыя хоочун малчыннарның саналын ап көөрге, хойну ноябрьның соолгу чартыындан декабрь, январьның баштайгы чартыынга чедир оолдадыры таарымчалыг деп санап турар. Ындыг дуржулга шаанда биске черле турган. Ол үеде, шынап-ла, хой семис, шыырак, күштүг болур, ынчангаш хураганнары база эъткир, шыырак. Хойнуң сүдү элбек, төлү дүрген доругуучал. Ол үеде төрүттүнген хураганнар часкаар чайынна хунан хойлар-биле барык деңнежи бээр. Бир эптиг чүүл болза, хойну эрте төрүдер үеде хар чуга, оът-сиген база четчир турар. Улуг, шыырак хураганнарны күзүн күрүне планынга киириштирип, оон аңгыда агарлап кыргып болур. Ындыг дуржулга бистиң «Искра» колхозка турду. Шаанда тыва улус хураганны, хойну агарлап кыргааш, ооң дугуундан энчектер, кидис кылып ап турган болгай. Ам чүү болганыл!

А чамдык эштер хойну чазын март-апрель айларда оолдадыры чугула деп база санап турар-дыр. Мен-не бодаарымга ол үе таарымча чок. Хой арган, оът, мал чеми төнүп турар үе ышкажыл. Арган-дорган хойлар ара салыр, хураганын тоттурбас, ындыг болганда төлү база бичии, ыслыгыр, ооң уламындан өлүп хораар. Хойну черле эрте оолдадырга ажыктыг дээрзин дуржулгалар бадыткап турар. Төрээн хойларны баштайгы удаада немелде чем-биле чедир он хонук хире азырап чоруй, оларга тускайлап каан чүм оъттуг черге аңгы кадарары база дыка эки.

Хураганнарны каш... аңгылаарын деп айтырыгны база-ла чугаалажып турар бис. Оларны үзерде иезиниң сүдүнден база хамааржырын көөр херек. Чүге дээрге эрте төрээн хойларның оолдары доруккан тудум, оларның сүдү чоорту боду-ла, чаваның чүве, соглуп каар ышкажыгай. Бисте кандыгыя дээрге, хойнуң сүдү соолбаанда, хураганны аңгылап үзер-дир, оон чүү болурул? Хойнуң эмии саамчыыр, ырыгар, оон аарыыр. Тывалар болза шаанда хураганы кандыг-бир чылдагаандан өлген хойну өске хурагаңга чагыштырар азы сүдүн саар турду. Ам ындыг арга чок-тур. Хураганы электенне сүдүнден чарарга, ол хеекүй аарыыр, өзүлдези саадаар, ырбыска болур, шаандагы тывалар ындыг хураганны кадыңнаан дээрлер. Ынчангаш бо айтырыгны тоомчага албас болза черле хоржок.

Хураган дээш төлевир дугайында Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң специалистериниң чоокта чаа «Шын» солунга бижээн чүүлүн аажок-ла сонуургап, ону ёзулуг чептиг херек деп, бистиң «Искра» совхозтуң хойжулары санап турар бис.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫН КҮҮСЕДИР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, РСФСР-Дээди Совединиң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга берген чагыгларны Автоорукчуларны тударының болгаш ажыглаарының будуурулге эргелелиниң база «Тыва тудуг» трестиң кайы хире күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорутканын доктаамал комиссия демдеглээн.

«Тыва автоорук» каттыжышкыны, «Тыва тудуг» трест 28 чагыгны күүседир турган, чүгле сезин күүсеткен, 12 — күүседириниң кырында келген. Депутаттарның чагыгларын ёзугаар уруглар эмнелгезин Кызылда туткан, оруктуң септелге-тудуг участогун Шагаан-Арыгда тургускан, уруглар садын Балгазында туткан.

Ынчалза-даа соңгукчуларның чагыгларының күүселдезиниң чорып турары хүннүң негелделеринге ам-даа дүгшпейн турарын республиканың Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязы демдеглээн. Сес чагыг бо беш чылда күүсеттинмейн артып турар. Күүсеттинмейн турарының чылдагааны болза, кылып чорударынга херек чепсек-херекселдерниң чогу, он ийиги беш чылдың планынче чагыгларны кирбээни. Чагыгларны күүседир талазы-биле организастыг ажылче чогуур кичээнгейни «Тыва автоорук» каттыжышкыны болгаш «Тыва тудуг» трест салбайн турар.

Тудуг объектилериниң керээлиг ажылдары лимиттер-биле хандыртынмааны, ажылчын кадрларның чедишпези, тускай техниканың кончуг эвээш болуп турары соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин саададып турар.

Керээлиг ажылдар лимит-биле хандыртынмаанындан ажыглалга 1987 чылда кирер кылдыр планнаттынган. Курбанк конторазының бажыңын барык чыл чедир саадай берген, ажылчын кадрлар-биле четчелеттинмээнинден суднолар септелгезиниң мастерскаяларын көрдүнген хуусаазында ажыглалга кирбээн. Бай-Хаак — Элегес оруун асфальтылаарының төлевилел-смета документациязы бар-даа болза, ооң тудуу чүгле 1989 чылда эгелээр. «Тыва автоорук» каттыжышкынының болгаш «Тыва тудуг» трестиң ажылында ол четпестер дээрге чагыглар күүседир талазы-биле айтырыгларны ук организацияларның удуртукчулары ханы көрбейн, ол чугула ажылды чедир үнелевейн турары.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле комиссиязы хүлээп алган.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Байыр Анай-оол Монгушевич — башкылар билиин бедидер институттуң физика кабинединиң эргелекчизи.

Воронин Анатолий Петрович — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК 5-тиң столяр-станочниги.

Звальзина Мария Ивановна — хепти аштаарының болгаш будуурунуң талазы-биле фабриканың ажылчыны.

Катцына Анна Варфоломеевна — республика эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Климов Василий Трофимович — Респотребсоюзтуң автотранспорт конторазының чолаачызы.

Козлова Анна Васильевна — губеркулёзка удур диспансерниң эмчи сестразы.

Маркин Сергей Артемьевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң шеверлекчизи.

Ооржак Сенмит Тамба-Сюрюновна — башкылар билиин бедидер институттуң директору.

Охемчик Ондар Дукурович — «Шын» солун редакциязының фотокорреспондентизи.

Подлипалина Светлана Андреевна — республика эмнелгезиниң диагностика салбырының эргелекчизи.

Полякова Галина Ефимовна — «Кызыл-1» тускайжыткан КМК-ның ажылчыны.

Попов Николай Васильевич — «Тыва коммунэнерго» будуурулгениң слесары.

Савыр Барчин Салчакович — кооперативның ПТУ-нуң башкызы.

Салчак Алдын-кыс Чүглуровна — «Шын» солун редакциязының машинакчызы.

Севостьянова Надежда Алексеевна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң төлевилел-смета бюрозунуң улуг инженери.

Скрипкин Нина Фёдоровна — «Кызыл» эът комбинадының ажылчыны.

Тамбучик Владимир Михайлович — «Тыва коммунэнерго» будуурулгениң электромонтёру.

Федосенко Клара Степановна — республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң ораланчызы.

Филатов Николай Иванович — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң столяр-станочниги.

Чооду Сиримма Саяновна — «Шын» солун редакциязының корреспондентизи.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Конгар Валентина Хуреулоевна — райпонуң хлеб бижырыкчызы.

Отук-оол Анис Аракчааевна — райпо магазининиң садыгжызы.

Саячан Анита Саны-Шириевна — райпо столовязының поварының дузалакчызы.

Сонам Тана Иргитовна — Курстрах инспекциязының агентизи.

Чамбый-оол Мария Салчаковна — Курстрах инспекциязының кол бухгалтери.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Монгуш Эртине Дамдынчаповна — Карл Маркс аттыг совхозтуң хаван ажаакчызы.

Ондар Дамба-Доржу Мениг-оолович — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң чылгычызы.

Ондар Монгуш Санчай-ооловна — Кара-Чыраа суурда медпунктунуң санитарказы.

Ооржак Дарый Эдер-ооловна — Хөр-Тайга ортумак школазының башкызы.

Сат Серен Дамбаевна — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң кассир-санакчызы.

Түлүш Хамаан Осур-ооловна — Хөр-Тайга ортумак школазының техажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Адаев Николай Иванович — Сосновка ортумак школазында будуурулге өөредилгезиниң мастери.

Бочкарева Глафира Яковлевна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Кимова Донгурак Аранчиновна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Оюн Нина Андреевна — Элегес ортумак школазының башкызы.

Сат Өлеймаа Доған-ооловна Элегес ортумак школазының техажылчыны.

Ситникова Алевтина Романовна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Смирина Зинаида Васильевна — Хову-Аксының № 2 ортумак школазының башкызы.

Филимонов Николай Алексеевич — Хову-Аксы ортумак школазының башкызы.

Ымбын Тамара Данзыновна — Элегес ортумак школазының херек эргелекчизи.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Антохин Александр Михайлович — Шагаан-Арыг АТБ-зиниң чолаачызы.

Байкалова Клавдия Васильевна — районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының ажылчыны.

Сапаров Алексей Андреевич — Шагаан-Арыгның нефтебаазазының ажылчыны.

Ципулина Валентина Петровна — Шагаан-Арыгның № 1 ясли-садының ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Амырбит Соян Төмүрович — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң диспетчери.

Аракчаа Ермолай Нанчыт-оолович — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң идик дааракчызы.

Баадыр Балчыт Сагаановна — Ленин аттыг совхозтуң диспетчери.

Бадарчы Яган Менмеровна — «Мерен» совхозтуң саанчызы.

Бегзээ Маама Төре-Бижиевна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Бичелей Кур-Аракчаа Беежеевич — Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Дирчин Дермин Сояновна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Додум Соян Доластайович — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Допума Кокуу Сан-Хөөевич — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Доржу Кыргыс Ензакович — «Мерен» совхозтуң директорунуң оралакчызы.

Дүгер Даш-оол Дукууевич — Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Дулгу Түмен-Байыр Дагбаевна — Ленин аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазының бригадири.

Идам Күнзенмаа Назын-Картаановна — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Кенден Серэнмаа Маа-Хөөевна — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң склад эргелекчизи.

Манчыы Белекей Калбаевна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Миңчээ Ямаачыгай Кыргысовна — Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Моо-Хөө Далай Эресович — Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Назын Сүге Чүкмаевич — Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Өлзей Назылмаа Бирииловна — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң бухгалтери.

Саая Үнчер-оол Чүдек-оолович — РАУК-туң юрисконсультантызы.

Санчий Иван Дашович — Ленин аттыг совхозтуң чолаачызы.

Седен Суруң Төре-Бижиевна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Тангыт Делгер-оол Серен-Хөөевич — «Мерен» совхозтуң таңныылы.

Хөөмейлээр Үүргеги Чылбакович — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Хорлу Херелмаа Янчыповна — РАУК-туң санакчы-бухгалтери.

Хүдер Саяна Кыргысовна — улус депутаттарының Мерен кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Чурук Улзей Серенович — чоннуң амыдырал хандырылга будуурулге эргелелиниң ажылчыны.

Эрендей Ырбый Дожулдейович — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың март 28.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕР

Республикада хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад база огород өстүрерин хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглерниң дугайында айтырыгны Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген.

Эрткен он чылдың дургузунда мыйыстыг бода малдың бажы 29, хой болгаш өшкүнүң — 66, хаванның бажы 2,8 катап хууда дузалал ажыл-агыйда өскенин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиум хуралынга демдеглээн. Мал тутпайн турган өрегелерниң саны үжен ден 18,2 хуу чедир кызырылган. Хууда дузалал ажыл-агыйлыг чүс өрегеге мыйыстыг 209 бода мал, 82 хаван, 511 хой болгаш өшкү онаажып турар. 1986 чылда республиканың кодээ бир чурттакчызынга онаашты ортумаа-биле хууда дузалал ажыл-агыйларынга 45 килограмм эътти, 210 килограмм сүттү бүдүрген. 1975 чыл-биле деңнээрге, ол болза тус-тус аайы-биле 5 база 45 килограмм өзулделиг болуп турар.

Ынчалза-даа хамаатыларның дузалал ажыл-агыйларын аъш-чем продуктуларын көвүдедиринче угландырар кичээнгейни чер-чер Советтериниң күүскомнары, республиканың Агроүлетпүрктурумкому болгаш ооң чер-черде органнары, совхозтар чогуур деңнелде тургузуп албаан. Барык беш өрегениң бирээзи-ле мал тутпайн турар, ылаңгыя бо талазы-биле Бай-Тайга, Тожу, Тес-Хем болгаш Өвүр районнарда эң таарымча чок. Ооң-биле кады кодээниң чамдык чурттакчыларының мыйыстыг бода малы 15—20, шээр малы 100—150 баш чедип турар. Хууда малды ниитиниң малы-биле кады тудуп турар чоруктар бар, мал чемин, одарны чөптүг, шын ажыглаарынга ол шаптыктыг, учёт болгаш отчётту ылавылалдыг тургузарынга хажыдыышкынны болдуруп турар.

Кодээ черлерниң чурттаглга бажыңнарының чанында шөлдерни кончуг багай ажыглап турар. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзин болгаш Сүт-Хөл районнарда ооң чүгле 20-ден 50 чедир хуузун ажыглап турар. Улус депутаттарының Кызыл хоорай, Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик район Советтериниң күүскомнары сад өстүрерин сонуургалдыгларның негелде-херегледерин чогуур кичээнгейге албайн турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиуму 1988 — 1990 чылдарда хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдериниң программазын бадылаан. Керээлиг байдалдарга, коллективтиг болгаш өг-бүле керээлеринге ниитиниң бүдүрүлге чорудулгазынга чурттакчы чоннуң хууда дузалал ажыл-агый кооперациязын хөгжүдеринче кичээнгейни углаары чугула.

Чурттакчы чонга садар аныяк малды болгаш кушту өстүрерин Агроүлетпүркүрүкому, чер-чер Советтериниң күүскомнары, совхозтар хандырар ужурлуг. Чурттакчы чоннуң кылып бүдүрген кодээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып белеткээр талазы-биле белеткел будуурулге каттыжышкыннарын Респотребсоюз органнары хүлээлгелиг. Тарып олуртур чимис болгаш кат аймаан чонга сайгарарын көвүдедирин республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунга, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга саналдаан.

Сад ажылының эштежилгелериниң чагыглары болгаш дорт керээлери-биле суг болгаш электри хандырылгазының, телефончудулганың, орук тудуунуң айтырыгларын керээлиг, планныг ажылдарга киирип, бо талазы-биле ажылды республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, «Сельэлектрострой» тудуг-монтаж эргелелиниң, Тыва электри четкилериниң, Харылзааның будуурулге-техниктиг эргелелиниң бүдүрүлгелери болгаш организациялары чорудар ужурлуг.

Сад эштежилгелериниң транспорт хандырылгазын «Тываавтотранс» каттыжышкыны экижидип, эштежилгелерниң шиңгээдип ап турар участоктарынче чаа маршруттарның шимчээшкинин ажыдары чугула.

Хууда дузалал ажыл-агыйлыг чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлдерин болгаш хевирлерин улус депутаттарының районнар Советтериниң күүскомнары калбартыр ужурлуг. Ынчангаш малды кадарары, чер участоктарын болбаазырадыры, ажыл-агыйларның аңгы-аңгы тудугларын тудары болгаш септээри дээш ышкаш ачы-дуза чедирилгелериниң өске-даа хевирлерин районнар төптеринге ажыдар. Коллективтиг болгаш өг-бүле принцивин ёзугаар тудугжу бригаданы азы звенону чурттакчы чонга хөлезилиг ачы-дуза чедирери-биле бо чылдың дургузунда совхоз бүрүзүнге тургузар.

Бо чылдан эгелээш республиканың Чурттаглга-коммунал ажыл-агый министерствозу газ-пиктаалдарын тургузар болгаш баллоннарны газ-биле долдурар талазы-биле ачы-дузаны калбартыр. Биче механизацияның чепсектериниң болгаш сад-огород херекселдериниң хөлезилел пунктуларын Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу ажыдар.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларынга мал бажын тударының нормаларын совхозтарның ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ниитиниң бүдүрүлгезинге киржилгезин барымдаалап тургузарын улус депутаттарының кодээ болгаш суур Советтеринге даалган.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

КҮШТЕЛДИРГЕНИ КОНЧУГ ШЫН

Арага ижеринге сундугар чорук аязында барып. Эки түңнелдерге чедирбес деп чүвени бо-ла чугаалажып турар бис. Айтырыг — шын. Ооң чижектерин амыдыралдан билир бис. Чугааны сөс кырынга арттырбазы-биле ооң бадыткалы кылдыр мындыг чижекти маңаа киирейн. Улуг акым болур кижи араганы хөлүн эрттир ишкеш, сугга душкеш, амы-тынындан чарылган. Малчыннап турган дүңмам аъдындан чайылгаш, кыштың соогунда чер-черинге ийи будун доштуруп алгаш, кестирген болгай. Эгиттинмес каража-когарал-дыр ол. Мындыг таварылгалар кайы хөвей болгай. Ол бүгү — араганы хөлүн эрттир ишкениниң уржуу-дур ол. Бо таварылгаларны бодап келгеш, республиканы арага ишпес зона кылдыр чарлаза черле ажырбас боор деп кирип турар саналдарны деткип турар мен. Оңу деткиир кижилер хөй болур боор деп бодаар мен.

Ээртир суксуннарны боттары кылыр чоруктар-биле демисел чорудуп турары кончуг шын. Брага аймаан кылырын хорүп турары черле чөптүг. Ол талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынып турза-даа, чамдык кижилер хажыдыышкыннарны кылып турар-дыр. Ындыг болганда, ээртир суксун белеткеп турган, туттурган кижилерни хоойлуда көрдүнген негелде ёзугаар шыңгыызы-биле торгаар апаар.

Дрожжини чамдык кижилер ээртир суксун кылырынга ажыглап турар деп чугаа бар. Шын болуп чадавас. Садыг-магазиннерде көзүлбестей берген чүве ол. Ооң чылдагааны черле чүдел! Далгандан шизы-бүрү чем кылырынга көрдүнген ажыктыг чем-дир ол. Оңу чамдык кижилер соора ажыглап турар болза, таарымча чок-тур. Аъш-чемге оңу ажыглап өөрени берген өг-бүлелер кодээде безин бар болгай. Оларда ам ындыг арга чок болган-дыр. Ооң уламындан, олар хлеб аймаан боттары бижырып чивестээн, чүгле суурже көрүп алгаш олурар апарганнар. Чаагай ол чаңчыл чидип бар чыдар-дыр. Дрожжи-биле чем кылырыбиле оңу чонга сатса. Бо-ла чүүлдер-биле дараазында бодалды маңаа чугаалаксап турар мен: ээртпес суксун бүдүрүп үндүрер заводтуң продукциязын ам-даа элбедир болза.

Дадар-оол ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

Айтырыңар, харыылап берээли

КООПЕРАТИВ ТУРГУССУМЗА...

— Бир эвес мен кооператив тургузуп, өшкү биле чылгы малды өстүрер дээр болзумза, чээлинни кайы хире хемчээлге база хуусаалыг берип болурул! Мал садып алырынга база кажаа-хораа, бажың (кыштаар черинге) кылырынга чээли бээр бе! Акшаландырыышкынны Курбанк, Сбербанк, саң-хөө килдизиниң кайызы бээрил! Ол ышкаш бүдүрген продукцияны каяа дужаар, кайы албан чери-биле керээ чарарыл! Бо талазы-биле тайылбырны силерниң солун дамчыштыр бээриңерни диледим.

Шак мындыг айтырыгны биске Эрзин районда Бай-Даг суурнуң чурттакчызы Виктор Балдирович Чопуй чорудкан.

Бо айтырыгга Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң юридиктиг айтырыглар талазы-биле кидис эргелекчизи Александр Санчааевич Ооржактың харыызы мындыг:

1987 чылдың май 1-де хамаатыларның күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының дугайында ССРЭ хоойлузу күштүг болуп эгелээн. Ук Хоойлуда мал азыраар талазы-биле кооператив дугайында кирбээн, а чүгле улустуң хууда малын амыдырал хандырылга будуурулгелериниң шугуму-биле кадарып болурун айыткан. Кооперативтер ниитиниң херегжел бараанарын бүдүрер, аъш-чем хандырылгазының талазы-биле тургустунуп турар. Чижээ, хеп аргып, даараары, амыдыралга херегээр техниканы — телевизорларны, радиоприемниктерни септээр база дагын ажыглаар чиг эт материалдарын болбаазырадыр талазы-биле кооперативтерни тургузарын чөпшээрээн, ындыг кооперативтер ажылдап турар. Оларга ийи чыл хуусаалыг чээлини Күрүне банкызынга чөпшээрээн.

Мал азыраар кооператив дугайында айтыышкын, хоойлу бисте чок. Ниитиниң малын өг-бүле, коллектив керээзи-биле азырап турар.

25 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Чээрби беш чыл дургузунда барып-барып Мөңгүн-Тайгага хойжулап деп чүве ындыг белен бе. Шыдамыктар-ла шыдаар. «Мөген-Бүрен» совхозтуң малчыны Маадыр-оол Иргитович Намзынның дугайын бижип олурарым бо. Чоокта чаа ооң аалынга чордум. Кыштагда улус шупту-ла хой аразында чай-шөлээн чок ажылдаан турлар. Улуг хойжу боду коданын долгандыр бок-сүрээзин бөлген, кадайы Кара-кыс хураганнар эмискиктээн, а саанмачы уруу Жанна тоттур ээп алгылаан хураганнарын тудкулааш, клеткаларынче киирип салып чорупту тур. А хойжунуң кат-иези, пенсионер Бак-Кара Салчак ажылдаан улузунга чем кылган, хойну үндүрер үе келди деп девидээн, далашкан тур.

Кажаада хойнуң күш-деңгелин көрүп турарымга, хөөредиг-даа чок, ам бир кышты ажыл болур чыгыы. Иелерин тоттур ээп алгылаан хураганнар чадагай кажаа иштинде ойнап, дешкилежип турда көөрге чаражын чүү дээр. Шуптузу-ла кара баштыг ак-ак. Малчыннарның ажылы адакталы бээр аразында Маадыр-оол Иргитович-биле ам-на чугаалаштым.

— Чайын, күзүн хойну семиртип алырга, бижыг болур чүве ийин бо — деп, ол тайылбырлады. Чээрби беш чыл дургузунда ажылдап келгеш, мал хораткан, мал чудаткан, чидирген деп чеме-сөс-даа дыңнаваан мен. Харын үргүлчү шаңнадып-мактадып келген. Намзыннарның ээлеп, чурттап чоруур чери мал-маганга-даа магалыг-ла орон. Кыштаа Мугур-Шегетей деп хемчигештиң дап ортузунда, чазаа ооң чоогунда, а чайлаа хемниң шуут чис бажы — Даъс-Уялыг деп черде. Оът-сигенниг, кара сугларлыг, артыш-шаанактыг. Чайлагның оъду куурарып чорда күзээнге — Мугур-Шегетейниң аксынга кирип кээр. Оон кыштаанче көжериниче далашпас. Күзегге-ле хой дуриуктур семирип. Ооң дуржулгазы кандыгыл! Чүгле төрүлкен хойларынга немелде чем бээр, хураганнарны белеткеп алганы сиген-биле чемгерер. Шагжаар, оңгачалар, суг кудар дескилери четчир. Аажок камналгалыг.

Бо хүннерде ооң 344 хоюнуң чүгле чээрбизи төрүүрү арткан чорду. Өскелери шупту оолдапкан. Ара салган, өлүг төрээн чүве чок, магалыг-ла меңди маңдып турар хой ол. Эрткен чылдың түңнели-биле 100 хойдан 100 хураганны совхозунга үзүп берген. Чылдыңа кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенип алыр кижи.

Бо чылын Маадыр-оол Намзынның өг-бүлези керээ-биле ажылдап турар. Чүс хойдан 90 хураганны алыр, бир тыва уксаалыг хойдан 1,5 килограмм дүкү кыргыыр, 10 тонна кургаг өдекти бөлүп алыр, 5 тонна көк сигенни иштики девискээриндан белеткээр хүлээлгелиг.

Ажылдың чаа аргазынче киргенин ол аажок сонуургаар. Черле дыка дегүм болур хевирлиг деп билип олурар кижи чорду. Районнуң сураглыг хойжузунуң аал-коданынга барып, ооң ажыл-кижи-биле таныжкаш, ол бо чылын база-ла план-хүлээлгезин чайлыпшыдаар-дыр деп бүзүрээн мен.

Иргит УСПУН-ДОРЖУ.
Мөңгүн-Тайга район.

БЕЛЕТКЕЛДИ ЧУРУМЧУДАР

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң курстар комбинады республиканың агроүлетпүр комплекизинге ажылдаар массалыг профессияның ажылчыннарын 1982 чылдан бээр белеткеп, мергежилин бедидип келген. Чүгле 1987 чылда 289 кижи машина-трактор парктарынга ажылдаар эдикчи-мастерниң, автотранспорт чолаачызының, электромонтёрнуң, кодээ ажыл-агый машиналары септээр слесарьның, машинаның саалда операторунуң, трактористиң, кладовщиктиң мергежилдерин шиңгээдип алгылаан. Ылаңгыя ажылчын кадрларны белеткээринге Улуг-Хемниң «Найырал» совхозта кичээнгейни күштелдирген. Ында өөредилге курузунуң комбинадындан бир класс ээлээн кыш чылдарның дургузунда ажылдап турар. Аңаа эрткен чылын 83 специалисти ажыл-агыйга белеткеп берген. Хомудаңчыг болуп, бо хевирлиг чижектерни республиканың өске булуңнарындан тывары берге. Ажылчын кадрларның өөредилгезин организастап турарында четпестерни хөйү-биле санап болур. Бай-Тайга районда эрткен чылын чүгле 6 кижини өөреткен. Оларның дөрту «Бай-Тал» совхозундан. Өвүрнүң «Коммунизмче орук» совхозтан чаңгыс, Сүт-Хөл районнуң ажыл-агыйларындан 14 кижини өөредип чорудкан.

Кодээге ажылчын кадрларның херегленин хандырарының талазы-биле айтырыг болур-чогуур-биле ам-даа боттуг шиитпирлеттинмээн. Өөредилге курузунуң комбинадынга карбюраторщиктерни, газэлектрокаңнакчыларны, фермаларның дериг-херекселдерин кылыр мастер-эдилекчилерин, соодукчуларның гидросистемазын тургузар ажылчыннарны немей өөредиринге чагыгларны киирип турар. Бөгүнгү амыдырал ындыг негелделерни идип үндүргени таварылга эвес. Чүге дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү амгы үениң нарын техниказын билдилиг ажыглаанының түңнелинде бедиир. Маңаа чижек кылдыр механизаторнуң ажылын киирип болур. Ол мал, чер ажылдарынга чүгле кол үндезиннерни билиринден аңгыда, холушкак мергежилдерни чедип алган турар ужурлуг. Ол сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш өөредилге комбинады чаа негелделерге дүүштүр өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны пландап турар.

Ол айтырыгны эрткен чылдың төнчүзүнде автономнуг республикаларның, крайларның, областарның Орёл хоорайга болган бүгү-эвилел семинар-чөвүлел хуралынга чугаалажып көргеш, чамдык хемчеглерни ажылдап кылган. Ам ажыл-агый бүрүзүнге өөредилге клазын ажыдарын көрүп турар. Тус черлерге өөредилге курстарының бир комбинадын төп баазазы кылдыр тургузарын чүүлдүг деп санаан.

Ажылчыннарны өөредириниң депшилгелиг аргазы камналгалыг эки талаларын көргүзер. Бодунуң совхозунга өөренип алырга профтехөөредилге черлеринге үнер чарыгдалдардан элээн чиигеделиг болур.

Өөредилге курузунуң комбинады долу бот-оруга-чарылганың үндезиннери-биле ажылдап турар. Ол Агроүлетпүркүрүкомнуң бүдүрүлгелери-биле керээни, дугуржулгаларны чарып алыр. Өөредилге чылының эгезинде массалыг мергежилдиң кадрларын белеткээринге, өөредиринге керээлер ёзугаар дугуруушкулаан. Кайы-даа талалар боттарынга хүлээлгелерни алыр. Ол чорук өөредилгениң организастыг талазын чурумчудуп турар. Бүдүрүлгелерниң долу бот-оруга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле холбаштыр керээниң ролю улам өзер. Бүдүрүлгелер боттарынга алган хүлээлгелерин моон мурнунда чылдарда ышкаш ужур эдертип, чүгле саазын кырынга арттырып каар эвес, а ооң шын күүселдези дээш туржур апаар. Ол бүгүнүң түңнелинде кадрлар өөредилгези чурумчуур.

Өөредилге курузунуң комбинадының сорулгалары ам долузу-биле тодараттынган. Ынчалза-даа оларны чедиишкинниг шиитпирлээринге баазаның хандырылгазы ам-даа чедишпес. Шаптыктап турар чамдык чүүлдер база бар. Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалы комбинаттың хөй өрээлдерин ээлеп алган. Комбинат чүгле теоретиктиг кичээлдер эрттирер чаңгыс кабинеттиг. Практиктиг кичээлдерге ажыглаар үш лабораториялыг, ниити чурттаглга бажыңындан чүгле 40 олут алган. Оон арткан бүгү өөредилге шөлү болгаш ниити чурттаглга бажыңының дөрт каъды шуптузу филиалдың эргезинде болуп турар.

Кадрлар өөредилгезиниң айтырыы, ылаңгыя кажан бүдүрүлгелер бот-оруга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчилгениң үезинде чугула черни ээлеп турар. Ол ындыг болур-даа ужурлуг, чүге дээрге удуртукчу бүрүзүнге бүгү талазы-биле эки белеткелдиг, шыырак билиглиг кадрлар ажыл-агыйны хөгжүдеринге улуг дузаны чедирер апаар.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Апрель 3-те Москваның биле 5 шак 35 минутада турда Совет Эвилелинге Семипалатинск чоогунда полигонга чер адаанга ядролуг чазылдырыышкынны чорудкан. Ооң күчүзү 20-ден 150 килотонн чедир болган.

Айыткан шенелдени шериг техниказын сайзырангайжыдар сорулга-биле чорудкан.

КЕРЭЭ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле совет-америк чугаалажыышкыннарга АКШ-тың делегациязының баштыңы М. Кампельман АКШ-тың Конгрезиниң сенады ортумак болгаш оон биче ыраакшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк керээзни күштүг болдуруп, бадылаарынга чөпшээрежиптер деп бодунуң бодалын илереткен.

Даштыкы херектер талазы-биле Төлээлекчилер палатазының комитединге боо-чепсекке контроль талазы-биле саналонал солчулгазынга чүве чугаалап тура, М. Кампельман ооң бодалы керээни сенаторларның «хөй кезииниң деткимчези» ап турарынга үндезилеттинген деп демдеглээн.

Ортумак болгаш оон биче ыраакшылдыг ракеталар талазы-биле керээниң удурланыкчылары элээн каш хоойлу үндүрукчүлериниң негелдези-биле сенат чажыт хурал чорудкан. Аңаа эм-не барыын үзелдиглерниң ССРЭ Каттышкан Штаттарга бодунуң ортумак болгаш оон биче ыраакшылдыг ракеталарының санының дугайында эвээжеткен сан-түңну берген деп бадыткаашкынын чугаалажып көрген. «Бо бүгү барымдааларны бис дыңнап келген болгаш оңу хүлээп албаан бис. Мен оон чаа чүве дыңнаарын манаавайн турар мен» деп, демократ сенатор П. Лихи медеглээн, тускай республиканчы У. Коэн хоозун чүүл болур деп адаан.

ХУРАЛ

ДЕЛИ. (СЭТА). ССРЭ биле Индияның аразында эртем-техниктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазы боттанып турарының дугайында айтырыгны ийи чурттуң эртемденнери ээлчеглиг хуралынга чугаалашкан. Ол айтырыг талазы-биле ат салдынган документиде найыралдыг чурттарның аразында эртем болгаш техника талазы-биле кады ажылдажылганың үре-түңнелдиг боор турары демдеглеттинген. Ол талага кады ажылдажылганың келир үедеги перспективазы база тодараттынган.

Ниитизи-биле 70 хире улуг ажылдарны ийи чурттуң он-он бүдүрүлгелериниң боттандырары планда көрдүнген. Совет делегациязының удуртукчузу, ССРЭ-ниң ЭА-зының президентизи Г. И. Марчук Совет Эвилели эртем талазы-биле кады ажылдажылганы Индия-биле ышкаш улуг хемчээлдиг-биле өске кайы-даа чурт-биле боттандырбайн турар деп СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Иордан хемниң Барыын эриинде болгаш Газ секторда палестин дескеннериниң лагерьлеринде байдал соолгу үеде кончуг чидиглени берген. Дээрбечилерниң лагерьлерин долгандыр кылып каан сывырган-демир моондактарын үрел үнгеш, палестиннер массалыг чыскаалдарны кылып эгелээн. Удурланыышкын чыскаалдарының киржикчилеринге удур израиль шериглер боо-чепсекти ажыглап турар. Чыскаалдың киржикчилери холдарынга даш, ыяш тудуп алгаш, эжелекчилер-биле демисежип турар. Чыскаалдың киржикчилерин тудуп хоругдап турар.

ЧУРУКТА: палестин аныяк оолду тудуп ап турары.

Рейтер — СЭТА-ның фотозу.

Культура амыдыралы

Уран чүүл көрүлдезинден

СЦЕНАДА—БАШКЫЛАР

Марттың сөөлгү хүннеринде Шагаан-Арыгның Совет Тываның 40 чылы аттыг кинотеатрынга Улуг-Хем районда нийти билигниң ортумак база сес чыл школаларының башкылар коллективтериниң СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга, ленинчи комсомолдуң 70 чылынга база башкылар съездизинге турескааткан уран чүүл көрүлдези болуп эрткен. Районнуң он ийи ортумак, үш сес чыл школаларының башкылар коллективтери көрүлдеге техниктиг ажылчыннарны база киириштирип, көрүлдениң келделеринге хамыдыышкын болдурбайн, политиктиг кижизидилгеже угландырган байлак күүселделерни көрүкчүлерге бараалгаткан.

Дөрт чыл бурунгаар организастап эрттирген көрүлде-биле деңнээрге, башкыларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң бо көрүлдеге киржилгезиниң организастыын, массалыын, номер бүрүзүнүң күүселдезиниң шынарлыын, күүседикчилерниң сцена культуразын сагып билирин, жанрларның хөйүн жюри кежигуннери, көрүкчүлер үнелеп турар. «Ол ышкаш хөйге коскү, көрүкчүлерниң эң үнелээри — кеп-сын, сцена шимелдези болгаш хөгжүм каасталгазы мурнуку чылдар-биле деңнээр ужур чок бедээнин демдеглээри өөрүнчүг-дүр» — деп, жюри кежигүннери, районнуң улус өөредилге килдизиниң ажылдакчылары Д. С. Ондар, Т. Т. Калбак олар сеткил ханып, өөрүп чугааладылар.

Коллективтериниң жанрлар аайы-биле түс-түс номерлерни белеткээнин, нийти ырдан эгелээш, бот-тывынгыр артист бүрүзүнүң күүседикчи, чогаадыкчы, артисчи уран мергежилдиин тодарадырынга көрүлдениң түңнээрде балдыг системаны ажыглааны чептиг болган.

Школалар көрүлдеге черле эки белеткенген. Бирги, ийиги черлерни каңы коллективтерге тыпсырыл дээн айтырыг маргылдаалыг болу бээрге, ол черлерни ийи-ийи школаларга, баллын санап тыпсыр ужурга таварышкан. Эң хөй баллды (үжен ажыг) алган Шагаан-Арыгның № 2 ортумак школазының база Шагаан-Арыг (амгы чаа хоорайда) школазының коллективтери үлешкен. № 2 школадан хоочуннар ансамблиниң «Ыржым хоорайымда» деп ырыны күүсеткени, пенсияже үнзе-даа, чоннуң ажы-төлүн эртем-билиг-биле чепсеглээр башкының бүвинмиг ишкинде ам-даа салдынмаан, школада шеригниң эге өөредилгезин удуртуп турар хоочун В. Т. Бахтиниң ырлаары, көрүлдениң эң аныяк киржикчилери, ол-ла школада лаборант Игорь Белган биле улуг пионер вожатый Айлана Бичиш оларның (гитара-биле үделгеде Игорь боду) «Дуруяалар» деп ырыны күүсеткени көрүкчүлерниң уран чүүлге сонуургалын улам хайныктырган.

Көрүлдениң бир онзагай болган талазын —оон интернационалчызын демдеглээри чугула. Чижээлээрге, Шагаан-Арыг ортумак школазының коллективи концертин ажыткан ийи нийти ырызының бирээзи «Аъдым» деп ырыны тыва дылга ырлашканы демдеглексенчиг болган. Шагаан-Арыгның тудугларында, хоорайның социал амыдыралында четпестерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле сойгалап илереткен комыктарны школада класстан дашкаар ажылдар организакчызы Я. А. Глинчевскаяның тывызын күүсеткени ёзулуг дээштиг, ажык шүгүмчүлел болган.

Танцы жанрының талазы-биле Шагаан-Арыг, Хайыракан, Чаа-Хөл, Ак-Туруг школаларының танцы бөлүктериниң эки ойнааны көрүкчүлер мактап турар.

Чаа-Хөл биле Хайыракан ортумак школалары ийиги черни ээлээн. Үшкүзүн —Ийи-Тал сес чыл школазының башкылар коллективи алган. Эң эки деп үнелеткен бо коллективтер түс-түзүнде өртектиг белектер-биле шаңнаткылаан. Ийи-чаңгыстың күүселделери-биле эки деп мактаткаш шаңнатканнар бежен ажыг кижи болган. Бо чүүң көргүзүп турарыл дээрге, башкыларның чүгле эртем-билигге уругларны өөредип билирим эвес, а оларны уран чүүлге ынак болур чорукка өөредип билирин бадыткап турар. Башкы дээрге-ле артист-тир деп үнелеп турарының херечизи ол.

— Маанаңывыс дег идегелди хылызыпаан, көрүлдеге кошкак белеткениин, бар аргаларны четче ажыглап шыдаваан — деп, Ак-Туруг, Бүлүң-Терек, Торгалыг школаларының башкылар коллективтеринге жюри кежигүннери хомудап турар болду.

Районнуң культура килдизинден тускай эртемниглер Елена Кудина, Светлана Ооржак, Анна Мокова, Надежда Барнакова олар школаларга дузалажып, көрүлдениң чедимчелиг эртениинге улуг үлүүн киирген.

Ийи хүн үргүлчүлээн көрүлдени Шагаан-Арыгның чурттакчылары, өөреникчилер сонуургап көрүп, көрүлде сорулгазын чедип алган деп үнеледи берген.

Валентина САТ.

ЧУРУКТАРДА: көрүлде үезинде.

Матвей БЕЛЕКЧИНИҢ фотолары.

МАССАЛЫГ ЭВЕС

Өвүр районнуң культура ажылдакчыларында эки эгелээшкиннер бар, ынчалза-даа ол нийти агымга аазып турар. Районнуң төпчүткен библиотека системазы республикада дээре деп демдеглеттинген. Кино четкизи квартал, чыл планын күүседип келген. Саглы, Солчур, Торгалыг культура одагларында материалдыг баазе бар. Ында культура ажылдакчылары чонга чаа чүүлдерни суртаалдап турар. Хандагайтының Культура бажыңында аныяктарның «Сылдыс» база «Чадаган» агитбригадаларының ийи концерт бөлүү үнүүшкүннерин чорудуп турар.

Амгы культура ажылдакчыларындан кол негелде —чонга партияның сорулгаларын пропагандалаары, чаа чүүлдерни суртаалдап нептередири, ол бүгүнү уран чүүлге көргүзери. Массалыг агитацияның чолээзин долу ажыглаары, хүн бүрүнүң сеткүүлдерин, журналдарын ажыглап өөренири болур. Культура ажылдакчылары хүннүң негелделеринге дүүштүр ажылдаар дээш чүнү кылза эки!

Эрги репертуарлар чоннуң хөннүүнге дээпкен. Культура-спорт комплекизи культура бажыңнарынга массалыг оюннарны сула организастап, олче чонну массалыг эвилелдевейн турар. Чаа дериг-херекселдерни чедир ажыглавайн турарлар бис. Аар өртектиг кино, фотоаппараттар анаа чыдып берген, ону агитбригадага ажыглаза эки. Культура бажыңнарынга магнитофоннар херек. Республикадан-даа, районнардан-даа келген оюн, көргүзүглерни бижидип алгаш, агитбригадаларга, малчыннарга, тараажыларга барып ырладып берзе, олар чүгле четтирдивис дээр.

Кудумчу байырлалдарынга, куда шейлаагаларынга, хоочуннар, мурнакчылар-биле ужурашкылга кежээлеринге, аныяк өскенге кижизидилге темазынга чаа сценарийлер херек, ол база чок. Шагда-ла дегейленген эрги чүүлдер кижилерниң сонуургалын хайныктырбас апарган. А СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму «Организацияларның, албан черлериниң ролюн бедиткен түдум партияның идей-кижизидилгелиг ажылы улам чедимчелиг болур» деп айыткан болгай. Ындыг роль бисте чок. Улусчу театрдан утка-шынарлыг улуг шиилерни манап турар. Үениң негелдезинге дүүшкен сценажыткан кыска көргүзүглер бар-даа болза, ону чүгле суурлар төптеринге көргүзүп турар.

Күш-ажылчы организациялар, микрорайоннар-биле харылзаазы тудуп, дыштаныылга кежээлерни чогум-на ол черлерге эрттирзе кандыгыл! Культура ажылдакчыларын чайгы, күскү үелерде кодээ ажыл-агый ажылдарынче чорудуп турар. Үргүлчү шеф ажылы кылып кээрге, ай палнмары үстүң, сентелге ажылдары узамдырып турар. Чайгы сентелгени күскү соок үеде чорудуп, ону экиизинге чедирбес-тир бис.

Чон чүге клуб кирбезил деп айтырыг бар. Бир чылдагааны — боттарывыстың чондан чыдып каап турарывыста. Культура ажылдакчылары чоннуң мурнунга суртаалы болуп, үени мурнап чоруур херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хөйнүң өөскүдүкчүзү, хөгжүмнүң эгелекчизи болур. Чоннуң эскербээн, билбээн, дыңнаваан чүүлдерни культура ажылдакчызы бир дугаарында билген көрген, дыңнаан чоруру чугула.

Николай ООРЖАК.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

5. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Казак ССР-ниң профэвилелдериниң Культура бажыңының «Жас шебер» ансамблиниң концерти. 8.55 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-5 сериялары. 11.05 —Медээлер. 11.15—12.00 — «Спортландия». 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкыннары» 16.25— «Экии, музыка!». 17.10 —«Эфиопия бетунна». Киноочерк. 17.30—«Бистиң садывыс». 18.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Демократияга өөренип тур бис». Партия Искитим хоорай комитединде партийжи ажылдың эде тургустунуушкунунуң дугайында (Новосибирск область) 18.30 — Пензаның профэвилелдер нийти ыр коллективтериниң концерти. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30 —Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Силерниң тускай корреспондентиңер» 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 22.55 —Бөгүн делегейде. 23.05—23.55 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —География. 7 класс. ССРЭ-ниң далайгары. 9.05 —Француз дыл. 10.05— Док. фильмнер. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. Үрезинден дүжүтке чедир. 10.55 —«Бурунгаар... Дөш чүс чылче». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05—Француз дыл. 11.55 —«Сампо». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Свердловск. Ажыл хүннери болгаш байырлалдар». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00— Медээлер. 14.10—15.15 — «Ажыктыг кэрээ». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 17.50 —Медээлер. 18.00—Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: «9-ку студия».

КЫЗЫЛДАН

19.00 —Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге». «Аъш-чем программазы — боттанывышкында». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Док. фильм. экраны. 23.15 — 23.50 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

17.50 —Медээлер. 18.00 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: «9-ку студия». 19.00—Ритмниг гимнастика. 19.30 —Озал-ондак чок шимчээшкин. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

6. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Зураб Нижарадзе». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Грузин ССР-ниң улустуң чурукчузунуң дугайында. 9.00 — М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шии. 12.00 — 12.10 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Үе-чергежиниң портреди». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.10 —«Тундраның ак хензизи». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Найыралдың адрестери». Киноочерк. Финляндия. 17.45 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Экономиктиг билиглерниң үндезини». Журнал «Телеэко». 18.15 —Бөгүн делегейде. 18.35 —Москваның Моссовет аттыг үлегерлиг театрының «Буруулуглар» деп фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор —А. Арбузов. 21.00—«Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Бисте Останкинода». 23.20 — 23.35 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35— Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. Херек эргелээри болгаш ЭСМ. 9.05 — Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ниң тургустунганы. 11.05—Немец дыл. 12.05 —«Силерниң тускай корреспондентиңер». Уран-чечен фильм. 13.35 — «Ырак—чоок». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25 —«Ажыктыг кэрээ». 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15—Мультфильм. «Ногаан чылан».

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.50 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». «Апрель 7 —Делегейниң кадыкшыл хүнү». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «ССРЭ-де кооперация дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып турары. 21.00—«Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Совет-финн кады ажылдажылга дугайында. 22.30—23.25—Джазты ырлап тур бис.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«Ногаан чылан». Улуг кижилерге мультфильм. 18.30 —«Кедээниң шагы». 19.30 —Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

7. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Бут бөмбүү. Олимпиадага шилилгелиг маргылдаа. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 9.20 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. 11.30—11.40 — Медээлер. 15.20 —Медээлер. 15.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.40—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —«Эстония» деп театрда. 17.05 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 —«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелин сайгарып чугаалажып тур. 18.20 — Музыка шыгжамыры. Ф. Шопен. Концерт. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.10 — Бут бөмбүү. Олимпиада турнириниң шилилгелиг маргылдаазы. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.50—Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 —Пласидо Доминго ырлаар. Уэмбли стадионда концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Нийти биология. 10 класс. Салгалдың хөнертен өскерлиишкиниң дугайында, азы Чүге диистер аңгы-аңгы болурул. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Хөгжүп орар чурттар амгы үеде. 10.35; 11.35 —А. Н. Толстой. «Орус ааж-чаң». 6 класс. 11.05—Испан дыл. 12.05 —А. Арбузов. «Буруулуглар». Фильм-шии. 14.30 —Медээлер. 14.40— Делегейниң кадыкшыл хүнүнге. Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 15.10— 16.15 —«Ажыктыг кэрээ». 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Тыва черде». Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары». 18.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының студентилерниң ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Адыгейниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 22.30 —00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо». (Москва)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 —21.00 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

8. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып тур. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.10 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары 10.55 —11.05 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.15 —«Чүүден болгаш чүге». 16.45 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 17.30—«Хендир». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 — Философия дугайында беседалар. «Кижи». «Кижиниң комплекстиг шинчилээри» деп бүгү-эвилел конференциязындан материалдар. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Эрги-деги болгаш амгы ырлар. 19.20 — «Резонанс». «Европа бажыңынга —тайбыңны». —Политиктиг тайылбырлакчы Б. Калягин чорудар. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00—«Үе». 21.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.40—00.10 — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Экии, час! 8.55 — «Карактыг бактериялар». 9.05— Англи дыл. 9.55 —«Бистиң бичии кенгурулар». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Тайбың болгаш дайын» 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удурталгазы-биле тараачыннар дайыны. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Ийи кижи...» 13.05 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.45 — Медээлер. 13.55 —15.00— «Ажыктыг кэрээ». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Уруглар бажыңы — энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңындан дамчыдылга. Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының кежигүнү Г. К. Бөөу дамчыдылгага киржир. 19.00 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.30 — Медээлер. 19.40 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00 — «Сценада — хоочуннар». Көрүкчүлерниң дилээ-биле — Апрель 2-де хөгжүм шии театрынга болган Тыва АССР-ниң уран чүүл мастерлериниң концертиниң көргүзүү.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «В. Канделаки силерни чалап тур». 23.00 — Улустуң «Вильния» деп кодээ капеллазының концерти. 23.15—00.45 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкая. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — 21.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколов.

9. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Таджик ССР-ниң Күртелерадиозунуң «Гульшан» деп эстрадалыг ансамблиниң концерти. 9.10 — «Чүүден болгаш чүге». 9.40 — «Орус дыл кичээлдери». Совет-сирия кады ажылдажылга дугайында. 10.30— «Бонч-Бруевич алышкылар». «Олар баштайгылар турган» деп бөдүүтен док. фильм. 10.50 — ССРЭ-ниң күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 11.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Ригада кооперация хөгжүлдезиниң дугайында. 12.00 — «Делегейже чугаалап тур мен». П. Робсоннуң төрүттүнгенинден бээр 90 чыл болганынга. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.10 — «Бажың туттунуп турар». Уран-чечен телефильм. 14.15 —«Йелээ канчаар кады чогаадып турар бис». Композиторлар Н. Богословский, М. Филиппжерарның чогаадыкчы кады ажылдажылгазының дугайында. 15.20—Күрүнениң Шостакович аттыг квартеди ойнаар. 15.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун болгаш культура. Үндүрүкчүлер болгаш номчукчулар. 16.30 —«Социализм чурттарында». 17.00 — Скульптор Анна Голубкина. 18.00 — Мультфильм. 18.15 — «Ойна, гармонь». 19.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың декабрьда Вашингтонга бедик деңнелге ужуражыышкын дугайында. 20.45 —Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Ойнаарактар театрының оралы. 22.35 —01.00—«Душкен корабльдар ортулуу». Музыкалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чапсарда (23.40)—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. ГДР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — «Кадыкшыл». 9.50 «Дириг амытаннар дугайында». 10.55— Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.10 — «Чурукчу Борис Щербаков». 11.35 — «Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 12.35— Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 13.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда». Информация-музыкалыг программа. 14.50 — «Чажыт фарватер». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1—2 сериялары. 17.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. Бирги чер дээш маргылдаа. 18.25 — Берлинниң алчылары. К. Сен-Санс. Концерт. 18.50—«Эстафета» Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 —«Чөөн Сибирь». 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.30 — К. Ваншенкин. «Бодум тывары». 23.00—23.55 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Шахтер».

10. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — Киножурнал. «Ыраккы Чөөн чүк». 9.15—«Спортлото тиражы». 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30—«Аңчы-чорукчулар клуву» 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00—«Кедээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45—Телевээргүт «Москва —Бостон». 16.05—Көрүкчүлерниң дилээ-биле. Эртем-тайылбырлыг фильм. «Черде амыдырал». 6-гы сериязы —«Курган черже халдаашкын». 17.00 — Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериглериниң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры армия генералы И. М. Третьяктың чугаазы. 17.15 — Агаардан халдаашкынга удур камгалалдың Москва округунуң ыр болгаш танцы ансамблиниң концерти. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер. 19.15 —3 сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Аас-кежиктиг улчумал херээжен». С. Лоренниң (Италия) киржилгези-биле. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Аас-кежиктиг улчумал херээжен». 2-ги сериязы. 23.00—Медээлер. 23.05—23.25 —Г. Беседина ырлаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Совет поэзия. Д. Самойлов. 9.05 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.55 — Портреттер. Ф. И. Тютчев дугайында этюд. 10.40—Док. фильм. 11.30 — «Аңчы-чорукчулар клуву». 12.30 —Эртем: теория, шенелде, практика. 13.00 —«Бир эвес силерге...» Чогаалчылар Д. Гранин, В. Токарева киржир. 13.45 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур. «Дүнелерде удуттунмас». Калинин хоорайның күрүнениң шии театрының фильм-шиизи. Авторлар А. Овсянников, М. Михайлов. 15.40 — «Чажыт фарватер». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 15.00 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгауз болгаш оон сурукчулары. 19.30 — Фехтование. Делегей маргылдаалары. Белорус ССР-ниң кубогу. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Кирерни чөпшээрээр. «Кадайланырын аазаан...» 21.00 — «Үе». 21.35 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Жальгирис» —«Динамо» (Москва). 22.45 — 23.15 —Мотобол. ССРЭ кубогу. Түңнел.

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Дыштаныылганың болгаш культураның Гастелло аттыг паркы амгы үениң спортчу танцыларын өөренип алыксанчы оолдар, кыстарны чалап тур. Өөренирин кузээннер танцы залынга вторник самы-да 17 шактан эгелеп, суббота, воскресенье хүннеринде 16 шак 30 минутадан эгелеп бижидер.

Айтырыгны 3-47-32 телефондан билип ап болур.

Хоорайның эрги хооруунде чоок кижилерин орнукшуткан хамаатылар хоорну апрель айның 10-га чедир арыглап аштаан турарын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып турар. Хөөрге боксак эрттедип болбас.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Везучая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 19.40, 20.30. Бичии залга: **«Акселератка»** 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10, 20.50. **Мультсборник** 10.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Киносборник № 4»** 9.40, **«Волшебное наследство»** 11.00, 13.10, 15.00, **«Загадочный наследник»** 17.20, 20.00 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага бүргег агаар. Дүне чамдык районнарга бичии хар чаар. Хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 9—14 метр.

Дүне соок 5—10, чамдык черлерге 14—19 градус болур. Хүндүс 3 градус сооктан 2 градус чедир чылыыр.

Кызылга бүргег, аязыр. Дүне соок 5—7, хүндүс 1—3 градус чылыыр.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС — 00558.

республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 6 среда
№ 81 (13681)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

Хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

МЭЭҢ ЧАМДЫК БОДАЛДАРЫМ

Бо чылдың февраль 27-де үнген «Шын» солунга «Кадарарда хоюм чараш» деп эгениң арнында малчыннарның, зоотехниктерниң бодалдарын, саналдарын номчуп танышкаш, дыка чүүлдүгзүнүп, сеткил хандыраш, мен база демир-үжүктү сегирип алдым.

Бо чылдың апрельде хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференция эрттирер деп турары кончуг чүүлдүг хемчег-дир, орта байыр чедирер апаар.

Мен бодум Ак-Довурак хоорайда чурттап олур мен. Бистиң хоорайның чурттакчылары, бүгү совет улус ышкаш, эът, сүт, далган-тараа-биле база чемненип, дүктен, алгыдан кылган идик-хеп кедип турар бис.

Тываның чеди чүзүн малында хой шаандан тура-ла эң кол черни ээлеп келген. «Хойлуг кижи каас...» дижири черле утказы. Мен амывамда хой кадарып өстүм. Тыва хой кайгамчык шыдамык, өзүүчел мал. Кыжын соокта-ла ол хойлар оъттап чораан черинге төрүп, оглунуң шаразын кургады чылгап алыр, хураганы элең-тендиң түргаш-ла незин ээп алыр. Оон незибиле кады элең-тендиң кылаштап чорааш, аалга чедип келир. Чамдыкта кыжын черге-даа хонар-ла, эртенинде чеде бээрге, кулааның бажы доңуп калган, оон ындыг, докпак кулактыг хураганнарла аалга ховар эвес боор чүве ийин. Бичии улус хой кадарган, төрээн хойларын чадажып каар, чамдыкта көрбейн-даа баар чүве. Ол ышкаш бичии кадарчылар хураганнарын инчеекке сугарга-даа сыкпас, үгбас-даа боор, ынчангаш хураган незн-биле черге болганчок-ла кады хонгулаар турду.

Черби суурда Роман Очур-оол тыва хой бисте база херек деп шыны-на бижип турар-дыр. Мен бодум 1954 — 1959 чылдарда Бай-Тайганың Кызыл-Дагга «Тиилелге» колхозка даргалап турдум. Ынчан аңаа каракуль хойлар колдаан турган чүве. Малды бактаан херекчок, харын оон уксаазын, агаар-бойдуска таарыжыптаарышпазын эки өөренип көрбейн, частырыг кылган эртемденнерни, зоотехниктерни амгы үеде бисте бар ажок хээрек, соок шыдавас, чөргектээр чыгыы хураганнар дээш оларны — кижилерни буруудадыр херек. Мен бодум хууда каракуль хойну Тывага таарыжыр мал-дыр деп көрген мен. Борта мындыг чижек кииргикседим. Шаанда колхозтар, барыын талакы районнар малды Кежээ баазазынга дужаап турдулар. Орта Хакасияның эът комбинадының төлээзи Петров дээр, баккасокка тывалаар кижи турган чүве. А Тываның төлээзи Зубарев «Алдын-Диштиг» деп шолалыг, тывалап арыг чугаалаар ирей турду. 1958 чылда Кежээ баазазынга дужаар дээш «Тиилелге» колхозтан (Бай-Тайгадан) 1000 хире кара каракуль иргтерни ийи коммунист ашак баштадыр кадарчыларга дужааргаш, чоруткан бис. Олар баазада чеде берген деп сес дыңнааш, колхоз даргазы кижи болгаш бодум барып дужаажыры-биле чеде берген мен. Иргтерниистиң семирээни-даа важок болган.

Дужаар ээлчээнс кээрге, Петровка көргүскен бис, кижиң кара шору, ортумак семис дээш хүлээп алыр мен дээш туруп берген. Бис эш Зубарев-биле кады оон семис иргтер дээш турупкан бис. Ам канчаар, маргыжып туруп-туруп, Петровка бүзүредирибиле бир иргти өзээр ужурга таварыштывыс. Ону Петров боду шилээн кижи, бир-тээ ындыг болганда, ол черле хоомайлап-ла турган шилээн болдур эвеспе. Ынчалза-даа ол иргти өзээривиске семизи аңаа ак хар-ла. Петров бистиң-биле чепшээрешкен. Ынчангаш колхозувус семис ирт дужааган дээш артык орулгазы өлгөн. Каракуль уксаалыг хой семиринчел, эъди база аар-дыр деп чүвени ынчан бодум бүзүреп көрген мен. Төлү база белен хоравас, дүгү дыгый, узун, семдер, деңзизи аар чоржук. Бистиң ынчан Кежээге барып дужааган иргтерниистиң бирээзиниң-не ортумак деңзизи 54 килограмм болган ийин.

Бөдүүн дүктүг хойларны өстүрер дээр болза барыын зона херек, аңаа селекция ажылын шинчилээр шыырак специалистерни мөөңнеп чоокшулатса, эки түңнелдиг болур боор деп бодаар мен.

Шаанда Моолдуң биске чоок кызыгаарлашкан аймактарындан кара баштыг, улуг кудуруктуг, дүккүр, ак хойларны улус тараа-биле орнап эккеп турдулар. Шырак-ла боор чүве чораан, ындыг кошкарларның хайнактарын амгы Сүт-Хөл районга көрүп келдим.

Моол специалистер боттарының ширини агаар-бойдузунга таарыжыр хойларның уксаазын экижидер талазыбиле улуг ажылды кылып, эң ылаңгыя баат дээр уксаалыг хойларның эки талазын «Монголия» деп журналда ажок бижип турар-дыр.

Тес-Хем районда зоотехник Буду-Санаа хойнуң уксаазын экижидер талазы-биле Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының черле четпес ажылдап турарын чөптүг шүгүмчүлээн-дир. Шынап-ла, оларның ажылының түңнели кайыл ам, олар республиканың совхозтарынга хой ажылының талазы-биле чүнү сүмелеп, дуза кадыпканыл? Ол станцияның ады безин «дуржулга станциязы». Ында эштерден айтырар, негээр үе келген-дир.

Хой ажылында база бир «каарышкылыг» айтырыг — одарларны үреп турарывыста. Чаашкыныныг чылдарда кыштаглар чоогундан бичии дүжүт алкаш, амдажааш, аңаа, ол ышкаш одар хову-шөлдерни аңдарып каапкан бис. Борта мен Тес-Хемниң Агар ховузун чижекке алыйн. Ында ам «аза огу», «аза бөргү» дээр бок үнүштер үнген. Эң ылаңгыя «аза огу» малга дыка багай, хойнуң эът-кежинче кадалып кире бээр, кежин сояры безин берге боор чүве. Ол хамаанчок «аза огу» хой кадалырга, мал өлүп болур. Бойдус-биле оваарымча чок бержирге ындыг. Мындыг таварылга кайы-даа районнуң девискээринде бар. Барыын-Хемчиктиң бо «Шекпээр» совхозунуң тову —Биче-Тей суурнуң кедээ талазы ховулары база көрүңер даан. Суггат чок курган ховуларны аңдарарга, оон бок үнүштер үнериниден аңгыда, хөрзүннүң хатка сугга алзып, үрелир-дир.

Мынчангаш хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга мал (хой) одарының айтырыы база кол черни ээлээр ужурлуг. Чем, одар чокта кандыг-даа малга өзүлүг чүт болур.

Даир ОДАҢ-ООЛ.
Ак-Довурак хоорай.

ХӨЙНҮ-ЛЕ КӨРДҮМ

Бо чылдың апрель айда болур хойжуларның эртем-техниктиг конференциязынга бодумнуң сүмемни киирерин оралдажып көрейн. Мээң малга ынак чоруум болгаш эде тургустунуушкунунуң бөгүнгү ваа негелделери мени бо саналды бижиирринче албадаан чүве.

1964 чылда шеригден халажып келгеш, малчынга бердим. Оон бээр ажылдап келген үемде кончуг багай болган түңнелим: төрүүр чүс хойдан 20 хураган алганым болур. Ажылга мергежип чоорту келир чорду. 1974 чылда эң дээре көргүзүглүг болган чылым ол. 100-тен 110 хураганны онча-менди азырап, доруктурган мен. Ол чылын хар чуга, оон кадында 20 тонна сигенни белеткеп ап шыдадым. Бир эвес хар эрткен 1987 чыл ышкаш улуг хөртүктүг турган болза, шаңнал алыр туржук, өрегедаа дүжер турдум ыйнаан.

Чамдык малчыннар агаар-бойдузу эки чылга таварышкаш, солун, сеткүүлге, радио, телевидениеге мактанып-ла эгелээр. Харын мырыңай бажы дескинги дег.

Мен ону дыңнаар-даа хөңнүм чок ийин. 24 чыл малчыннап келгеш, хөйнү-ле көрдүм. Мындыг-даа таварылга турар чорду. Өлген, соккан малды отчёттап кылгаш, совхозтуң мал отчёдун хынап олурар удуртукчу көргеш, ам-на: «Эрткен чылдың бо үеде турганы-биле деңнээрге хөлүн эрттир кевудей берген-дир. Мен бо отчётту хүлээп албас мен. Буруулуг малчыннарның кырынга барып сал, дедир баргаш, хемчег ап сайгарыңар» дээр.

Оон ол удуртукчу техчөвүлел чыггаш, буруулуг малчыннарга өлген малдың түңүн салып, чартыын үндүрүп кээрге, ам-даа эрткен чылгы деңнелден кудулу хевээр болур. Арткан малды кызып-ла ажылдап турган кижилерге тодаргай чылдагааның илеретпейн, төлээр кылдыр салгылап каар. Чогум-на бо чоруктуң ужурунда малчыннар тывылбас. Чамдыктары ажылын каап, суурже көжүп-даа турарлары бар. Шак бо ажык-чарлыг үеде кижилер аттары киирбейн, нити түңнел үндүрүп турарым шын эвес болбаан аан. Ынчалза-даа амыдыралга көрген билгенимни бижээним шынныг.

Бистиң совхозта бир коданда ортумаа-биле 350 хой турар. Мээң санап турарым-биле алырга, ол хире коданга 50 тонна сиген, 10 тонна көк-сула турар болза, ынчан кандыг-даа кыш коргунчуг эвес деп бодаар мен. Хой аштап өлүр деп чүве турбас.

Чамдык кижилер хой чудап тур дээрге, мал кыжын черле чудаар дээр хөөн бар. Ол шын эвес. Ол дээрге бистер мал чемин чедир кылып ап шыдавайн, оларны аштадып, ооң түңнелинде чидиригге таваржып турарывыс ол-дур. Мал чемин чедир кылып албас болза, кандыг-даа уксаадан орулга ап шыдавас бис.

Экер-оол ХОВАЛЫГ.
«Большевик» совхозтуң хойжузу.

Апрель 16 — коммунистиг субботник хүнү

БИР ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаадкан коммунистиг субботник хүнүнде чаңгыс кижи дег, бир демниг үнгеш, бүдүрүкчүлүг ажылдаарын, камнап алган чиг эди, одаар чүүлдери, электри энергиязы, кывар-чаар материалдары-биле продукцияларны бүдүрерин республиканың дыка хой күш-ажылчы коллективтери хүлээнип турар.

● «Тыва суг тудугу» трестиң демир-бетон кылыр заводунуң бригадалары апрель 16-да ийи ээлчег-биле ажылдаар. Коллективтен 150 кижи күш-ажылдың байырлалынче үнер. Олар 70 кубометр хемчээлдиг демир-бетон кылыгларын бүдүрер. Ниитизи-биле 8700 рубльдиң продукциязын кылыр. Заводтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, албан-хаакчылары ажылдаан акшазы-биле 600 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

● Респотребсоюзтуң автотранспорт конторазының чүс хире чолаачызы коллективте тургускан субботник штавының даалгазы ёзугаар районнарже рейстерни кылырлар. Чамдык чолаачылар үлетпүр болгаш аъш-чемниң бараанарын сөөртүп эгелээн. Олар Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Эрзин, Өвүр, Барыын-Хемчик, Тес-Хем болгаш өске-даа районнарже кедээниң ишчилеринге эргежок чугула бараанарны сөөртүр. Баштайгы санаашкын ёзугаар алырга 240 тонна чүъкту районнарга чедирер. Септекчилер сес машинаның техниктиг ажаалдазын кылыр. АТК-ның коллективи беш чылдың фондузунче 460 рубльди шилчидер.

БИР БРИГАДАНЫҢ КИЖИЛЕРИ

Кызыл хоорайның төп кудумчуларының бедииринде беш каът тудуг бедип үнген. Амыдырал хандырылга бажыңының ол тудуун аныяк тудугжу А. Аскаровтуң комплекстиг бригадазы кылып турар. Ол бригада ону кыяып турган, «Тудуг хезектери» комбинаттың тудугларын кылыры-биле чоруткаш, ам катап ажылдап эгелээн.

Эш Аскаровтуң бригадазы бетондан хаалаларны эттеп, монтажтап, чамдык өрээлдерни түүйбулардан кылып турар. Бригада чылдың бирги кварталының тудуг-монтаж ажылдарының планын күүседипкен. Олар ийи дугаар кварталда тос муң ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырлар.

Бригаданың чээрби ажыг дашчылары, монтажчылары аразында чарыштыг. Ол чарыжын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга тураскаатканнар. Чээрби ажыг ажылчын бедик мергежилдиг. Ажылдан хожудаарлар, чурум үрээрлер чок деп бригадир чугаалап турар.

ЧУРУКТАРДА: аныяк дашчы Сергей Дамба биле монтажчы Александр Зырьянов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХАРЫЛЗААЛАР БЫЖЫГЫП ТУРАР

Апрель 5-те СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин болгаш МАРН ТК-ның кежигүнүнге кандидат, МАРН-ның Убсанур аймак комитединиң бирги секретары Ц. Энхтор 1988—1989 чылдарда Тыва АССР-ниң болгаш МАРН-ның Убсанур аймааның аразында найыралдыг харылзаалар дугайында планны бүгү талалыг чугаалажып көрген болгаш аңаа ат салганнар. Оларны боттандырып чорударының утказы, хевирлери болгаш методтары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш МАРН-ның XIX съездизиниң, акы-дуңмалышкы партияларның ТК-ларының пленумнарының шиитпирлери-биле тодаргайлаттынган.

Моол өңнүктер-биле найыралдыг харылзаалар чаңчыл болган акы-дуңмалышкы найыралды улам ыңай хөгжүдеринге болгаш кады ажылдажылганы хаңыладырынга, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга дуржулга солчурунуң ажыктыын бадыдар, күштелдирер. Кол кичээнгейни партнер коллективтер-биле дорт харылзааларны тургузарынга, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастап чорударының, технологияны сайзыраңгайжыдарының мурнакчы аргаларын шиңгээдип алырынга дуржулга солчурунга мөөңнеттинген. Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының болгаш Убсанур аймактың моол-совет найырал ниитилелиниң чөвүлелиниң демниг ажыл-чорудуугазының дугайында номчу парлап үндүрерин, партияның область болгаш аймак комитеттериниң идеологтуг, кижизидиг, политика-массалыг ажылга оларның ажылының эң-не дээштиг хевирлерин болгаш методтарын өөренирин түңнээрин болгаш практикага нептередирин планнаан.

Найыралдыг харылзаалар планын чугаалажырынга СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүннери киришкен.

КАЖАН ТУДУП БЭЭРИЛ?

Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазында үш чыл ажыг үеде төрүүр хой кадарып келдивис. Кыштаавыс Кара-Ховунуң Алдыы-Кодурган деп черде.

Малды кыштап хүр-менди ажырар дээш кызымак ажылдап тур бис. Өг-бүле кереэзинче бо чылдан эгелеп кирген бис.

Бо хүннерде 355 хоювустан 315 хураганны доруктуруп алдывыс. Четпес чүүл чүл дээрге, бажың айтырыы. Чаш ажыталдыг улуска хат-шуурганныг үеде өгге кыштаары дыка-ла берге-дир. Бажың тудуп бээриниң дугайында партком база дирекция-биле чылдың-на чугаалажыр, хурал-суглаага-даа дилеп-ле келдивис. Мынчага чедир түңнел чок. «Бо чылын-на ирги бе, бо чылын амма тудуп бээр боор» деп бодувусту часкарып, бодап олурар-дыр бис. Бажың тудуп бээрин манааш, шылай бердивис. Ынчангаш бистиң бо айтырыывысты дарый шиитпирлеп бээрин совхозтуң дирекциязындан солун дамчыштыр дилеедивис.

Ажыл солун-дур. Сеткиливиске тааржыр. Чүгле бажың херек.

Зинаида ХЕРТЕК.
Каргы кедээ Совединиң депутады.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

• • •

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 7-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга, 1 каътта 107 дугаар кабинетке чорудар. Телефону—2-55-42. 1988 чылдың апрель 8-те 16.00 шакта Советтер бажыңынга доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

ЧОННУҢ ХЕРЕГЛЕЛИН ӨӨРЕНИР

Хереглел бараанлары-биле хандырылгада четпестерни илереткен чагаалар редакцияга бо-ла кээп турар. Чоннуң хүн бүрү өзүп орар хереглелин республиканың чурт үлетпүрү хандырып шыдавайн турар. Хеп чуур кидирээш, балды сывы, ширбиил, бажың чугайлаар кисточка садыгларга ховар кестүр. Харын-даа бо бараанарны чамдыкта садып алыкчылар шуут көрбейн баар. Бо бараанар садыгларга ийи чаңгыс кестүп келгенде, ону садып алыр дээш оочурлаан кижилер мырыңай эндерик болур. Ховар кестүп келир ол бараанарның шынары чамдыкта мырыңай аргажок болгулаар.

Херектиң ужуру чүдел? Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар чоннуң хереглелин тодарадыр талазы-биле чедир ажылдавайн турарында. Чоннуң хереглелин өөренип көрбээн шаанда садып алыкчыларның негелдезин хандыраары берге. Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрер, аңаа хереглелди бүрүн хандырар деп бодаар болза, министерство болгаш ведомство чоннуң хереглелин өөренир апаар.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп, ону сайгарып турарынга хамаарыштыр Чадаанада районнуң үлетпүр комбинадын болгаш ыяш ажыл-агыйын маңаа чижекке киирип, бо бүдүрүлгелерниң бүдүрүп турары хереглел бараанарынга доктаап көрээл. Үлетпүр комбинады моон мурнунда чылдарда чыл санында-ла 120 өгнү кылгаш, Бай-Тайга, Өвүр, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларынга садып, сайгарып турганын билир бис. Бо үстүнде адаавыс районнардан аңгыда Эрзин, Тестиң, Мөңгүн-Тайганың совхозтары, харын-даа кожавыста Хакас автономнуг областың, Бурят АССР-ниң ажыл-агыйлары безин моон өглерни садып ап, малчыннарын хандырып турган. Өг чазап, ону сайгарып эгелээн соонда республиканың ажыл-агыйларындан чагыглар хөй кээп турар.

Комбинаттың ус-шевер чазаныкчылары ай санында 10 өгнү чазап, бүрүн дерээш, хереглекчилерге садып келген. Бүрүн дерип кылган өгнүң өртээ 4 муң 300 рубль. Эрткен чылын 136 өгнү чагыг ёзугаар кылган. Оон 10 өгнү Бурят АССР-ниң, 9 өгнү Хакас автономнуг областың ажыл-агыйларының чагыы-биле саткан. Он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында 256 өгнү чазааш, садып сайгарган.

— Бо чылын чагаан өглерниң саны дыка эвээш болду. Чурт үлетпүр министерствозу биске 50 өг кылыр онаалда берген. Арбын орулга киирип ап турган кылыывыс болур өг саның бүдүрерин эвээжеткени биске таарымча чок. Ажыл-агыйлардан чагыглар база эвээш болган. Республиканың Агроүлетпүркүрүкому совхозтарга өг садып алыр акшазереңгиден арбынны берген турган болза, чагыглар хөй болур турган ийик —деп, Чадаанада райүлетпүр комбинадының директору Идам Докур-оолович Ооржак хомудаан сеткилин илередип-даа орду.

Бүдүрүлгениң удуртукчузунуң ол хомудалы чөптүг-даа боол болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа ажыл-агыйлар долу бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчээн соонда күш-ажылчы колеек бүрүзүн санаар, бодунуң «балдырын» шугдүнүп көөр апаар. Каа-Хемниң «Ленинчи оруу», Таңдының «Коммунизмниң хереле», Улуг-Хемниң «Ак-Туруг» совхозтардан бо чылын 23 өгге чагыг кирген. Бо чагыглар күүсеттинер. Ажыл-агыйларның киирген чагыгларын чогуур өй-шаанда күүседир дээш өг кылыр цехтиң чазаныкчылары болгаш даараныкчылары кызымак ажылдап турар.

Чоннуң хереглел бараанарынга хамаарыжыр чүүлдер-ле хөй. Өгге чагыг чылдың-на эвээжеп орарын өөренип көргеш, комбинаттың удуртулгазы дилиг материалдарының артынчыларындан штакетниктер, дранкалар, 3 метр хемчээлдиг чолдак манзалар бүдүрерин ковудедирин шиитпирлээн. Ус-шевер чазаныкчылар беш чүүл мебель аймаан — аптара, үлгүүр, комод, бичежек стол, сандайларны бүдүргеш, чонга садып турар. Айда-ла бир муң рубльдиң кылыгларын дилиг материалдарының артынчыларындан кылып турар. Айда 300 кубометр дилиг материалдарын, 13 муң рубльдиң мебель аймаан бүдүрер сорулга комбинаттың ишчилериниң мурнунда салдынган.

Районнуң совхозтары болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының хереглелинге ажыглаар кылдыр түүйбу бүдүрерин база организастаан. Түүйбу цехиниң айда бүдүрүкчүлүү 100 муң түүйбу. Бо цехтиң сезонда бүдүрүп турар түүйбузунуң саны 300 муң санныг. Түүйбу кылыкчыларының ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээринче бүдүрүлгениң удуртулгазы, профэвилел комитеди чогуур кичээнгейни салып турар болу берген. Беш чылдың эрткен ийи чылында мында эмнелге пунктузун, садыгны ажыдып, ийи аал иштинчурттаар 3 чуртталга бажыңын ажыглалга киирген.

Чыл эгезинде үлетпүр комбинады Тыва респотребсоюз-биле керээ чарган. Ол керээни ёзугаар 98 муң рубльдиң мебель аймаан респотребсоюзтуң садыг четкилеринче чудүрүп чорудар. Чырыдыышкын, кадык камгалал, культура, коммунал ажыл-агыйының албан черлери-биле дилиг материалдары белеткеп бээр керээ чарган. 2400 кубометр дилиг материалдарын белеткеп бээри керээде көрдүнген. Чардынган керээниң негелделерин күүсетпейн баар чоруктар чагыкчыларның талазында бар боор турар. Үлетпүр комбинады бо чылдың эрткен үш айларында керээ ёзугаар 27 муң рубльдиң мебель аймаан, 390 кубометр дилиг материалдарын хереглекчилерже чудүрүп чорудкан.

Үлетпүр комбинады-биле керээлиг Өвүр районнуң культура килдизи бо чылдың бирги кварталында 15 кубометр, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели 10 кубометр, Сүт-Хөл районнуң улус өөредилге килдизи 19, культура килдизи 20 кубометр манзаны мынчага чедир сөөртүп албаан. Белен дилиг материалдары кандыг-даа шимчээшкин чок, чер ээлеп чыдып турар. Ону хереглеп турар бүдүрүлге, албан черлери хөй-даа болза, ону оларга садыптар дээрге, керээ чурумунга таарышпас. Белен продукцияны чагыкчы албаан туруп бээрге, план күүсеттинмейн баар чорукка чедирип турар. Садып алыкчылар чок боор турарындан 7 өг бо хүннерде кандыг-даа шимчээшкин, саарылга чок чыдып турар.

Эрткен чылын согааш, бала, деспи кылырын база оралдашкан. Бо бараанарны бүдүрерин декабрь айда шенеп көрген. Ол айның дургузунда 37 согааш, баланы, 30 хире деспини кылгаш, саткан. Чон ону дораан садып алгаш барган. Шак мындыг эт-херекселди түүйбу кылыр цехтиң девискээринде чурттап турар күш-ажылдың хоочуннары, пенсионерлер кылган. Хоочуннар бо чылын база-ла буянныг ижин уламчылап, 50 согааш, баланы, 50 деспини кылыр бодап турар.

Чадааннаның ыяш ажыл-агыйының коллективи чунар-бажыңнаарда ажыглаар ширбиилдерни, туужуурларны, чем белеткээрде хереглээр калбак ыяштарны, дилиг материалдарының артынчыларындан токпак ыяшты белеткээш, чонга садып турар. Бо чылдың бирги кварталында 9 муң рубльдиң хереглел бараанарын бүдүрүп, сайгарар планын ажыр боттандырган. Ынчалзадаа чазаныгга кылыгларын ассортимент аайы-биле бүдүрер даалгазын күүсетпейн барган. Эът бузар калбак ыяштарны бо чылын план ёзугаар 800-түү кылыры көрдүнген. Ону амдаа кылып эгелевээн. Ону кылыр станоктар чок боор турар.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп, ону сайгарарыбиле ыяш ажыл-агыйы Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр районнары «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизи-биле керээни бо чылын чарган.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп турар бо ийи бүдүрүлгениң ажылында чамдык чедер, четпес чүүлдерни көргүзерге мындыг-дыр.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскому чамдык ажылдарны чорудуп келген. Хереглел бараанарын бүдүрерин улгаттырар, ооң ассортиментизин калбартыр, ону кылыр шынарын экижидер, бүдүрүлгге күчүлерин шиңгээдип алыр, чиг эътти чеп ажыглаар талазы-биле айтырыгларны күүском хуралдарынга чеже-даа катап чугаалашкан.

Районнуң үлетпүр комбинадының бүдүрүп турар продукциязы аптараны Чадаана хоорайда «Мебель» садыы база садып турар. Эрткен чылдың августа 14 аптара магазинге кирген. Ооң 6-зы саттынган, 8-и ам-даа саарылга чок чыттынаан. Ооң чылдагааны — өртээ улуг. Бир аптараның өртээ 96 рубль. Мооң мурнунда чылдарда шак-ла ындыг аптараны шокарлап бүдүвээн турда, өртээ чиик, 28 рубль турган. Ынчан садып алыкчылар дораан-на садып алгаш баар турганын садыгжы Лидия Куулар сактып чугаалап турду. Бичии хемчээлдиг стол, сандайларны чон садып ап турзадаа, ооң хемчээлин бичии улгаттыр кылырын база күзеп турарлар. Согааш, баланы арбыдадыр бүдүргеш, «Мебель» садыынга чүге садып болбазыл?

Маңай-оол ОЮН.
«Шынның» корр.

Коммунист дугайында чугаа

СОЛДАТ КЕЗЭЭДЕ СОЛДАТ

Бо чылдың эгезинде чүве. Бригада төвүнүң кызыл-булунунга хурал болган. «Дең-Терезин» совхозтуң сарлык кадарчылары шупту чыылган. Партия райкомунуң, райкүрскомунуң, РАУК-туң төлээлекчилери база чедип келген.

Бригадир Кара-оол Ооржак ажаа эрткен чылдың түңнелдерин таныштырып тура, социалистиг чарыштың тиилекчизи Алексей Комбуевич Ооржактың ажыл-ижин демдеглээн. Кадарган 297 сарлыындан чаңгыс-даа башты хоратпаан, төрүүр чүс сарлыкка онаштыр 85 бызааны менди ап, доруктурган.

Сарлык кадарчызы Алексей Ооржактың амыдыралында, ажыл-ижинде эске эш-өөрүнден онзаланыр чүве чок. Ортумак школаны дооскан, шериг албанын эки эрттирген. Ыдыктыг хүлээлгезин эрттирип тура, танк башкарып, солдат амыдыралга күш-дамыр, мөзү-шынар талазы-биле улам дадыккан. Халажыр үезин чоокшулап орган. Орус дылды эки билир, политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң төргининин солдат оолду кезектиң командири келдирткеш, комсомолчу путёвка-биле БАМ-ның тудуунга барып ажылдаарын сүмелээн.

Алексей үр-даа боданмайн харыылаан:

— Аалымче чангаш, сарлык кадарарын шагда-ла шиитпирлеп алган болгай мен.

Күзел күштүг. Халешкан солдат шериг хавин безин ужулбайн комсомол райкомунга барган. Путёвканы алган. Совхозтуң директивазы чөпшээрешкен. Бай-Тайгадан экелген 200 хуман сарлыкты ажаа хүлээдип берген. Оон бээр алды чыл ашкан.

Сарлыкты чылдың дөрт ээлчээнде бедик тайга-таскылга одарладыр, кадыр-бертке торулбас, чөрүү, дошкун, онзагай мал. Кижи болган ажаа бырешпес. Могаг-дыш дивес, эрестиг кижилер ону кадарар. Хайгааралды кошкадыр болза, ырап, тайгалар, бедик даглар кезип чидип болур. Мурнуку чылдарда чамдык чалгаа кижилер сарлыктың барган уун чидирипкеш, каш-даа хондур дилеп, Хакасияның тайгаларындан барып, тып ап турган таварылгалар бар. Сарлыктар үсту бээрге тыппайн барып, ону эгидери-биле өртээн төлеп чоруур кижилер безин бар.

Мал мал-ла болгай. Адыг, бөрү, ирбиш халдап, соок үелерде төрүттүнген чаш бызаалар доңуп өлүп-даа болур болгай. Оът-сигенниг черлерни баш удур планнап албаска мал чудаар. Ынчан оларны сегиди азырааары берик-ле болдунмас. Бугалар кыжын өөртүнден аңгы чоруурун оралдажыр.

Ындыг онзагай малдың ээзи-чаңын Алексей Ооржак бичиизинден тура эки билир. Ооң адазы Комбу Дамдыңович пенсияже үнгүже чедир сарлык кадарып турган.

Алексей-биле өглени тура, Вера Отук-ооловна Ак-Довуракта бажыңынга кады чурттап, ажаа ажылдаарын сүмелеп чадашкан. Уруглары Айдың, Артыш, Айлаана төрүттүнүп, өзүп, кадайы Ак-Довуракка дааранышкылап ажылдап келзе-даа, Алексей ынак ажылын кагбаан. Кады төрээн дуңмазы Виктор-биле мелээн он хонгеш-ле, солчур ээлчег ёзугаар сарлыын кадарып турарлар.

Чоокта чаа «Дең-Терезин» совхозтуң конторазынга оон-биле ужуражы бердим. Партия райкомунуң ээлчеглиг бюрозунга кээп, партия кежигүнүнүң кандидадынга кирген болгаш документизин алганын ол чугаалай-дыр.

— Көргүзүглеримни кудулетпазын хүлээндим. Күтседиптер арга барда, кызар апаар. Кадарчы Борис Ооржакты чарышка база кыйгырган мен— деп, Алексей Ооржак чугаалады.

— Силерниң ында бөрү сол-ла бөөр але!—деп, оон айтырдым.

— Оон хөй чүве чок. 5—10-у-биле бөлүглежип алган чоруур бөрүлерни безин көрдүм. Ынчангаш мал дүн-хүн чокка хайгааралды негээр-дир — диди.

Мунгаш-Актың бажында, Үстүү-Кара-Суг тайгазында дузалакчы кадарчызы Викторну барып солууру-биле чорууурунга малчын белеткени берди. Ыяштан үнер деп турган машинаның кырынче чиик, шалыпкыны-биле үне халааш, чагызын кеткеш олурупту. Бо эрес-кежээ, ажылынга бердинген кижини эскергениң бо чүүлду бижипиринче мени албадапты. Солдат кезээде солдат диживиис-ле чөп-тур.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корреспондентизи.

ТУДУГГА ТӨЛЕПТИГ ҮЛҮГ

Сүт-Хөл районнуң төвү—Суг-Аксы суурда чуртталга бажыңнары чыл санында-ла көвүдеп немежип турар. Ол чаагай херекке септелге-тудуг участогунуң ажылчыннары төлептиг үлүүн киирип келген. Бо коллективте дагдынмыкчы Маков Бак-кысович Монгуштуң удурткан бригада чарыштың тиилекчилери болуп турар. Бо хүннерде олар ийи аал чурттаар бир бажыңны апрель 15-те доозар дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: бригадир М. Б. Монгуш өөрүнге ажылдың түңнелин чугаалап берип турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң хоочун чолаачыларының бирээзи —Патрикеев Санчат. Машина-техникага ажылдаандан бээр 27 чыл болган. Ол үениң иштинде арга-дуржулгалыг апарып, техниканың тургузуун үндезини-биле билип алган. Сөөлгү чылдарда мотор септекчизи боол машина-трактор мастерскаазында ажылдап турар. Патрикеев Нанчатовичиниң септээн моторлары эки шынарлыг. Ол дээш кады ажылдап турар эштери ооң бедик мергежилин үнелээр. Бодунга алган планныг онаалдаларын чедиишкиннии күүседип турар.

ЧУРУКТА: мотор септекчизи Патрикеев Санчат.

Шаңгыр-оол СУВАҢНЫҢ фотозу.

Социал айтырыг

ХАЙЫРАКАНДА МЫНДЫГ

Каш чыл бурунгаар коммунист Хүлер-оол Салчакович Дамба-Даржаа Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ның XXII съездизи аттыг совхозту удуртуп чедип келгеш, көрүп, бодап турарга, ажыл-агыйның девискээри кызыы, мал, чер, тудуг адырларын башкарары белен, улуг совхозтарның сайзырай берген салбырлары-даа сагыышка кирген. Ынчалза-даа чамдык ажылчыннарның чурттап орар оран-савалары амгы үениң чаагайжыттынган делгем, чырык тудугларының негелдезинге ырак душпас турган.

Чүгле чурттаалга бажыңы дээш совхозтуң дирекциязынга билдиришкин киирген ажылчыннарның саны безин 50 ажып турганын Хүлер-оол Салчакович сактып чугаалап орар. Оон бээр 11 чыл эрткен. Ол дээрге совхозтуң социал айтырыгларын долузу-биле шиитпирлээринге четпес үе-дир. Ынчалза-даа Хайыраканда байдал ам ынчангызындан ырак бурунгаарлаан. Тодаргайлаарга, бо чылдарның иштинде ниитиниң малынга чаа хевирниң хойга 7 кажаалары, малчыннарга экижиткен делгем, чырык 16 бажың, хураганга 8 кажаа, бир делгем, чылыг, чырык автогараж, бирээзинге-ле ийи аал чурттаар 11 бажың болгаш культура, албан черлерин туткан. Эде септеп, алгыдар, чаартыр ажылдарны хөйну кылган. Чаңгыс аал чурттаар бичежек бажыңнарның тудуу 19 хире немешкен.

Ам хайыраканчыларда чурттаалга шөлү дээш дүвүреп турар кижилер чок, харын кижи бүрүзү чаагайжыттынган оран-савага олуруксаар апарган, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Чадаана хоорайда ажылдап турар улус безин Хайыракан суурдан бажыңнарны хөлезилеп олуруп алгаан турар. Ам ында чурттаалга шөлү дээш хөлзеп турар өг-бүле чогун бо чижектер бадыткап турар-дыр.

Каш чыл бурунгаар суурнуң кудумчуларынга ында-мында бичии тар, чавыс, өөленчек, ириг казанактарның ам сомазы-даа чок, Хайыракан школазында делгем, чылыг спортзалды ажыглаарда киирген. Ажаа харын район чергелиг безин спортчу маргылдааларны органзастап эрттирип турары солун болгаш чаңчыл апар чыдар.

Хайыракан суурнуң төвү тениниг кызыл-хараганныг шыкка туттунган болгаш эпир чылга чедир-ле чаъстыг чайларда суурнуң ол-бо кудумчуларынга янзы-бүрү маркалыг автомашиналар, тракторлар малгашка дуже берген чытканын бо-ла көрүп болур турган.

Уйгу-дыш чок, ажыл-ишчи директор Хүлер-оол Салчакович кудумчуларны дескилеп, сайлап, асфальтылаар ажылды эрткен чылын май айда эгелээн. Директор кады Советтиң сессиязынга ол айтырыгны кодургенин депутаттар деткээнинден районнуң орук-септелге участогу биле совхоз кеээз чаргаш ону кылган. Ам Хайыракан суурнуң кудумчуларында 4 километр хемчээлдиг орукту сайлап дескилээн, ажаа ажыл-агыйдан ниитизи-биле 336 муң рубльды чарыгдаан.

Колхоз үезиниң кудумчуда электри чагыларын бурун солуп дооскан, ажаа 52 муң рубльди совхоз үндүрген. Бо ажылды шынарлыг кылып, сывырындак демирлерни шээринге районнуң харылзаа белдиринде септекчи монтёр Сергей Сат бөлүк аныяк электриктерни органзастап алгаш кызымак киришкен. Ам дүне, хүндүс-даа Хайыракан суурга күштүг хат-шуурган сывырындак кожуглар чуъктээн чагыларны шензэн дег сирлеңнедир чайгагылаарга-даа делгем, чырык бажыңнарда өөреникчилер онаалгазын кылып, мелери шайын хайындырып, чуңун ээрип орар.

Моон мурнунда чылдарда Чадаанадан Хайыракан суурже пассажирлер аргыштырар автобустарның чолаачылары чаъстыг хүннерде ымаар баарындан ойталааш, автобус малгашка дуже бээрге рейстер үстүр турган. Ам ындыг эвес, кудумчу автобустары директорнуң ачызы-биле харын Дөргүн фермазынга чедир маңнап турар апарганынга хайыраканчылар: «Четтирдивис, Хүлер-оол Салчакович» деп, өөрүшкүзүн илередип турарлар.

— Бо кудумчуларны Чадааның Ленин кудумчузунга тудуштур ам чылый бээрге-ле, асфальтылаарын планда киирген бис —деп, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң кол экономизи, ажыл-агыйда улусчу контроль бөлүүнүң удуртукчузу Долунчаа Маадыевна Монгуш чугаалап турар.

Совхозтуң Дөргүн СБФ-ге бо чылдың бирги чартыында 200 инек кирер чаагайжыттынган хевирниң кажаазының тудуу дооступ, ажылга кирер, оон улаштыр июнь 1-де суурга 350 олуттуг Культура бажыңының тудуу план ёзугаар эгелээр, төлевилел-смета документизин бадылап каан.

— Кудумчуларны херимнеп, чугайлаан, дыт, пөш, терек, тал база янзы-бүрү чадаң үнүштерни тарып олурткан, ынаар аккан хар суу ам безин арыкчыгаштарда шулурадыр ырлажып чыдар апарган. Культура, албан черлеринде болгаш чурттакчы бажыңнар чанында 1000 ажыг дес ыяшты тарып, мурнунда чылдарда ажаап өстүрген бис. Бо чазын өреге бүрүзү 10-дан эвээш эвес дес ыяштарны болгаш чадаң үнүштерни ыяап-ла тарып алган турзун дээш херээженнер чөвүлелин, агиткварталдарны дамчыштыр ажыл планын чогаадып тургускан бис—деп, Х. С. Дамба-Даржаа чугаалаар болду.

Планны тургускаш, чоннуң эмнелдээнде, ажыл бүтпейн канчаар. Хайыраканчылар демниг улус. Хайыракан суурнуң хөгжүлдезинге хамаарышкан социал айтырыгларны демниг шиитпирлээринге медпункт эргелекчизи, ажыл-агыйда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Л. И. Дамба-Даржааның киирип турар улуг-хуузу база эвээш эвес.

Ие кижи ажы-төлүм дээр, уйгу-дыш чок удурткукчу — ажылчыннарым дээр. Бижыг социалистиг совет өг-бүлени тудуп чоруур Хүлер-оол Салчакович биле Лима Игорьевна Дамба-Даржаалар совхозта парткомнуң, улус депутаттарының Хайыракан кожээ Советиниң деткимчезинге даянып алгаш, суурнуң, совхозтуң төөгүзүнге балалбас эки чүүлду бүдүрүп, адын арттырар. Оларның күзел-соруу боттанып дээрзин суурнуң чечектелип, сайзырап орар овур-хевири, чурттакчы чоннуң күш-ажылга чаңгыс кижи дег тура-соруктуу, бижыг турушту бадыткап турар, ол ындыг болур-даа.

Аракчаа ОНДАР.
Чадаана хоорай.

САКМАНЧЫДАН ЭГЕЛЭЭР

Аныяктарны мал ажылынга хаара тудары чер-черде комсомол организацияларының чугула херектериниң бирээзи. Тес-Хем районда О. Шынаа совхозтуң комсомол комитеди бо ажылче кичээнгейни салган.

Ооң түңнелинде аныяк малчыннарның, сакманчыларның саны чылдың-на көвүдеп турар.

Чүргүй-оол, Людмила Бады Байыр оларның аныяк өг-бүлези эрткен күзүн төрүүр 369 хойну хүлээп алган. Бо хүннерге чедир оларның 310 хоюу төрээн. Бо коданда сакманчы комсомолчу кыс Байлак Бады-Байыр хураганнарын менди доруктурган, совхозтуң сакманчылар аразында чарыжының мурнуку одуруунда чоруп турар.

Совхозта ниитизи-биле 30 хире аныяктар малчын коданнарда сакманчылап ажылдап турар. Келир үениң малчыннары оларның аразындан үнер деп бүзүреп болур. Үстүнде адааныывыс аныяк малчыннар баштай сакманчылап эгелээн.

Сергей АРТЫНА.
«О-Шынаа» суур.

Теория айтырыглары

ДЕМОКРАТИЯНЫ ДОЛУЗУ-БИЛЕ ХӨГЖҮДЕРИ

Демократия деп билиг «демос» — улус, «кратос» —эрге-чагырга деп грек сөстерден тывылган болгаш улустуң эрге-чагырганын илередип турар. Социалистиг демократия — ол дээрге ниитилелдиң күрүне-политиктиг тургузуунуң хевири-дир, ол чүгле улусту эрге-чагырганың үнер дөзү кылдыр көрүп, дең эргениң болгаш хосталганың принциптеринге үндезилеттинип турар эвес, харын хоойлу мурнунга эргени бүгү хамаатыларга кандырып, ону магадылап турар.

Марксизм-ленинизм демократияның алыс утказын амыдыралдың материалдыг байдалдары, ниитилелдиң аңгылыг структуразы-биле чарылбас харылзаа кылдыр көрүп турар. Кандыг-даа аңгылыг ниитилелге демократия төргиндекчи аңгының диктатуразының илерээшкини болур. Мөлчүкчү тургузуглар — кул эдилелдиг, феодалдыг, буржуаз тургузуглар солушканының аайы-биле демократияның институттары кул эдилекчилеринге, феодалдарга болгаш буржуазияга, тодаргайлаарга, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери биле политиктиг эрге-чагырга боттарының холунда турар аңгыларга тус-тузунда бараан болур. Ынчангаш, кижи төрелгетенниң бүгү төөгүлүг хөгжүлдезиниң дургузунда «долу» азы «арыг» демократия дугайын чугаалаавайн турар. В. И. Ленин «Күрүне болгаш революция» деп ажылынга мынча деп онзалап демдеглээн: «Демократия дээрге, күрүнениң хевири-дир, оон янзы-бүрү хевирлериниң бирээзи-дир. Ынчангаш ол, кандыг-даа күрүне ышкаш, кижилерге күчүлээшкинни организастыг үргүлчү ажыглаары болур. Бир талазында, ол-дур. Ынчаарга, өске талазында, ол хамаатыларның аразында дең эргезин, күрүне тургузуун болгаш ону эргелеп башкарарын тодарадырынга дең эргелиин эреңгей хүлээп көргенин илередип турар.

Буржуаз ниитилелге демократия, бир талазында, ээзэш кижилерге — буржуазияга бараан болуп, өске талазында, эмгежок хөй ажылчы чоннга диктатура болуп турар. В. И. Ленин мынча деп демдеглеп чораан: «Хензиг ээзэш кижилерге демократия, байларга демократия — капиталистиг ниитилелдиң демократизми ол-дур. Бир эвес капиталистиг демократияның механизмин чоогундан топтап көөр болза, кайа-даа соңгулда эргезиниң «түрмек», «түрмек дээр ынзылыг, тодаргай чүүлдерин (суурлуң болурунуң кызыгаарлалы, херээженнерни киириштирбези болгаш оон-даа өске), соңгулдалыг албан черлериниң аргаларын, хуралдарның эргезинге херек кырында шаптыктарны (хөй-нииты бажыңнары «адыыларга» эвес!), хүн бүрүнүн парлалгазын арыг капиталистиг ёзу-биле организастаарын болгаш демократизмниң оон-даа ыңай дыка хөй кызыгаарлаашкыннарын көрүп каар бис».

Демократияның ужур-утказы бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери кымнарның холунда турар болдур, олардан дорт хамааржыр, тодаргайлаарга, бүдүрүлге азы экономика харылзааларының үндезинин тургузуп турар өмчүнүн хевиринден хамааржыр.

Буржуаз демократияның мегезин болгаш аңгы талазы-биле кызыгаазын билдилиг таныр билип апыры чүгула дээрзин амгы делегейде идеологтуг демиселдиң практиказы херечилеп турар. Капиталистиг делегейниң чөрүлдээлериниң диалектиказы капиталдың күштүг мөөңнээшкининде болгаш ооң-биле чергелештир массаларның пролетаржылгазында болуп турар. АКШ-та эң-не бай өг-бүлелерниң 1 хуузунуң байлаа херекги талазы-биле кудукку кезекте турар өг-бүлениң 80 хуузунуң ниити каттышкан байлаандан бөрюле бир бүдүн чартык катап хөй дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизинге политиктиг илеткелде айыткан.

Социализм үезинде демократияның аңгы-аңгы хевирлери калбаа-биле хөгжүүр, олар хөй-нииты организацияларының ажыл-чорудулгазынга, улусчу контрольдуң системазынга, эң чугула хоойлулар төлевилелдериниң чугаалажып көөрүнге болгаш оон-даа өске чүүлдерге илереп келир.

Социалистиг демократияның доктаамал хөгжүлдези болгаш сайзыралы чокка социализмниң болдунмазы ышкаш, социализм чокка ёзулуг демократия база болдунмас дээрзин социализмниң делегей системазының дуржулгазы шынзыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негээзи демократияның чаа деңнели хамыктың мурнунда улустуң бот-эргелелин улам хаңыладырында болуп турар. Ол база таварылга эвес. М. С. Горбачевтуң «Октябрь болгаш эде тургустунуушкун: революция уламчылап турар» деп илеткелинде эде тургустунуушкуннуң, тодаргайлаарга, ниитилелдиң революстуг чаартылгазының салым-чолун ниитилел амыдыралын демократчылдары биле үндезин экономиктиг реформа деп ийи кол айтырыг тодарадыр деп айыткан. Амгы үе-чадада чүгула сорулга болза, кандыг-даа хемчээлдиг бүдүрүлге болгаш хөй-нииты ажыл-херектерин көөрде, боду баш миннир болгаш харыысалгалыг болур чорукка кижилерни чаңчыктырары, улустуң эрге-ажыктарынга дүүштүр чоннуң боттарының боттандырып турары улустуң эрге-чагыргазы болур бот-эргелелди хөгжүдери болур. Ам «Социалистиг демократизмниң культуразы» деп чаа термин тыптып келген. Чогум-на ооң четпези багай чүүлдерге, дүжүметсиг, албан-дужаалын соора ажыглаар, ажыл-агыйжы эвес, харыысалга чок чоруктарга, а ол ышкаш командылаар стильге, ажыл-херектерни хоозун чугаалар-биле солуурунга чедирген. Бо талазы-биле хөй-ниитиниң санал-оналының хөй янзы болуру угаан-бодал амыдыралының байлаа болурунуң дугайында, социализм — ол дээрге кижилерниң санал-оналдарында, бот-боттарының аразында харылзааларында, ажыл-чорудулгазында өзүп турар хөй янзы чүүлдерниң ниитилели-дир дээрзиниң дугайында, угаан ажылының, эртемниң, техниканың болгаш ниитилелдиң бот-боттарының аразында харылзаазының, эртемниң болгаш эртем-техниктиг депшилгениң кижиге ынакшылдыг, мөзү-шынар-этика талазы-биле угланыышкынныг болурунуң өзүп турар ужур-дузазының дугайында эң чугула чаа чүүлдер онза рольду ойнаар ужурлуг.

Ынчаарга, чуртта амыдыралдың бүгү талаларын демократчыдарының эргежок чугулазының дугайын чугаалаарывыска, ол социализм демократизмниң дээди хевирин берген дээрзинге удурланышкак апарбас бе? Ындыг айтырыгга диалектиктиг харыы негеттинер. Шынап-ла, бир талазында, удурланышкак чөрүлдээ барын демдеглеп болур, ынчалза-даа, өске талазында, социалистиг демократияны демократияның дээди хевири кылдыр үнелээриниң дугайында түңнел күштүг болуп хевээр артар. Социалистиг демократияны янзы-бүрү хевириниң багай чүүлдеринден, ылаңгыя, үжен болгаш чеден чылдарның багай чүүлдеринден арыглаары, тапташкын болуушкуннарын ажып эртери, социалистиг демократизмниң принциптерин, ооң нормаларын бистиң тургузуувустуң негелделеринге, совет ниитилелдиң бүгү адырларынга эде тургустунуушкунну боттандырарының эргежок чугулазынга дүүштүр чайгылыш чок ажыглаары негеттинип турар.

Бежен чылдарның ортан үезинден эгелээш-ле, социалистиг ниитилел бодунуң үндезиннеринге оон ыңай хөгжүүрүнге белен турган болгай. Ынчалза-даа аажок өскен административтиг эргелел аппаратны ниити чоннуң эрге-ажыктарындан болгаш тус-тус кижилерден, коллективтерден хоорлу берген. Ынчалза-даа ол кол чүүл ында эвес. Шиитпирлеттинмээн айтырыглар, бергелер, ам бистиң ажып эртип турар бүгү чүүлдеривис социалистиг ниитилелдиң четче эвес ажыглаттынган азы барык-ла ажыглаттынмаан болгаш ажыттынмаан аргаларындан үндезилеттинип тывылган.

Бистиң идеология талазы-биле дайзыннарывыс бистиң чуртувуста демократчыдылганы чүгле «сталинизмниң» артыышкыннарының чогун үзери кылдыр көргүзерин оралдажып турар. Оон-биле чөпшээрежип болбас. Демократияның хамыдыышкыннарын чайладырынга, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң ээзи кеш шиитпирлери четчир болган. Ынчангаш амгы үеде сорулга колдуунда социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң түңнелинде тыптып келген чөрүлдээлерни ажып эртери болур.

Бо угланыышкын талазы-биле дыка хөй чүүлдерни Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузу шиитпирлээр, ону ССРЭ-ниң Дээди Советиниң он бирги чыыжының чедиги сессиязы 1987 чылдың июнь 30-де хүлээп алган болгаш ол 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг апарган. Ол хоойлунуң кол идеязы болза, чаа ажыл-агый механизми бүдүрүлгелер кол сорулгазын күүседир —продукцияның бүгү хевирлеринге улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң херелдерин хандырар, эң эвээш чарыгдалдар үндүрүп тургаш, ону бедик шынарлыг болдурар кылдыр хөгжүлдениң шак ындыг байдалдарын, идиг берииишкиннерин тургузары болур. Ол хоойлунуң чогум-на алыс ужур-утказы ындыг. Шаптыктаашкынның механизми, ылаңгыя удуртулганың административтиг командылал методтары социалистиг бүдүрүлгениң системазында бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарының чаа туружунуң, чаа эргелериниң болгаш чаа хүлээлгелериниң ачызында чайлаттынар. Бот-орулга-чарылганың орулгазы деп экономиктиг чаа категорияны киирген, долу бот-орулга-чарылга боттуг чүүл апарган, а ол ышкаш нормативтиг экономиктиг метод коллективтиң орулгазының болгаш фондуларының хемчээлдерин ооң ажыл-чорудулгазының түңнелдери-биле шуут дорт холбаштырып турар, бүдүрүлгелерге күрүне чагыгларын, ооң иштинде конкурска үндезилээн чагыгларны тургускан. Бо бүгү чүүлдер ам үлетпүрнүң 800 миллиард рубль ажып турар бүдүрүлге фондуларын ажыктыг кылдыр ажыглаарын негеп турар. Улуг өртек-үнелиг дериг-херекселдерни чөп ажыглаары-биле ажылдың 2 ээлчеглиг, харын-даа 3-4 ээлчеглиг режиминче шилчииириниң дугайында негелделерни хоойлу-дүрүм ёзугаар бижыглаан. Хүлээп алдынган ол хоойлу ёзугаар бот-эргелел болза шиитпирлерни хүлээп алырынга болгаш боттандырарынга коллективтиң идепкейлиг киржилгези, бригадирден чиңгине директорга чедир удурткукчуларның соңгулдалыг болуру, бүдүрүлгени чаңгыс кижи эргелеп башкарар чорукту демократтыг үндезинге бижыглаары деп үш тургустунган кезектиң чарылбас чаңгыс эви болур.

Ынчалза-даа ук хоойлуну боттандырып эгелээниниң баштайгы үе-чадазында ээзэш эвес айтырыгларны шиитпирлээр апаар. Бо ажыл чамдык черлерде шоолуг эвес боттанып турар дээрзин республиканың бүдүрүлге черлериниң күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин тургузарының баштайгы дуржулгазы көргүскен. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдези дээш контрольду боттандырар, администрацияның ажылын дыңнаар, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга херек хемчеглерни төлевилээр, өске организациялар-биле кады социалистиг чарыштың негелделерин бадылаар, эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын шиитпирлээр, ажылдакчының кылган ажылының төлевирин хандырар, бүдүрүлгениң фондуларын ажыглаарының дугайында шиитпирлер хүлээп алыр, кадр айтырыгларын шиитпирлээр, янзы-бүрү чиигелделер берип турарын контрольдаар, салбырлар коллективтериниң төлээлекчилерин дыңнаар, бүдүрүлге салбырларында коллективтерниң чөвүлелдерин соңгуурунуң, бүдүрүлгениң болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээр, администрация-биле, партия, профэвилел, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-нииты организациялары-биле сырый харылзаалыг ажылдаар ужурлуг.

Чамдык кижилер демократчыдылганың күжүн коллективте ажыл-херектериниң байдалы дээш харыысалганы бодунга хамаарыштырбайн, чүгле шүгүмчүлээр эргеде деп билип турар. Шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң бедик культуразында, коллективтиг шиитпирлер хүлээп алырынга өөренип алыры негеттинип келген.

Совет демократияның үндезини — массаларга, оларның-биле сырый харылзаага даяныры, массалыг ажылдарның демократизмин хөгжүдери болур. Ынчалза-даа бо айтырыг талазы-биле социализмниң ниити салдарынга ынаныры-биле кызыгаарлаттынып болбас. Ынчангаш «демократияга өөренир» деп үениң негелдези бот-эргелел эгелерин нептередиринге улуг делгемнерни ажыдып турар. Мээң чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле хөй-ниитичи идепкейи онза рольду ойнаар.

Демократчыдылга айтырыглары ажык-чарлыг чорук—теория эвес, харын хүн бүрүнүң практиказы болур. Демократчыдылгага, ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел, шын угаап бодаашкыннар, харыысалгалыг дискуссиялар — бо бүгү чүүлдер ниитилелдиң доктаамал турарының нормазы болур ужурлуг. Ажык-чарлыг чоруктуң дээштиги дээш демисел — партияның ниити эң чугула херээ. Ынчалза-даа ооң ажыктыы чугаалашкан чүүлдерниң саны-биле хемчээвес. База ол ышкаш шүгүмчүлел биле ажык-чарлыг чоруктуң аразынга деңнел демдээ салып болбас. Ажык-чарлыг чорук — ол дээрге чүгле шүгүмчүлел эвес, харын колдуунда бүгү чүүлдер дугайында дыңнадыг-дыр. Ол шүгүмчүлелди шын хүлээп алырынче углаар, боттуг чүүлден боттуг үзелди тывылдырар. Ажык-чарлыг чорук—ол дээрге — хөй-ниитиниң ажыл-херектерин ажыы-биле бүгүдеге билдингир кылдыр чорударыдыр. Бир эвес эргелел аппарады кандыг-бир фактыларны чажырыптар болза, ол дээрге ажык-чарлыг чорукту чүгле кызыгаарлааны эвес, харын демократияны шуут үрээни болур.

Демократияны хөгжүдери күрүне болгаш хөй-нииты организацияларының ажылының ажыктыын бедидериниң кол негелдези болур. Демократияны сайзыраңгайжыдары, социалистиг бот-эргелелдиң хөгжүдериниң кол күжү болгаш магадылалы Коммунистиг партия болуп турар. СЭКП совет ниитилелдиң политиктиг системазының өзээ, ол бодунче күрүне болгаш хөй-нииты организацияларын шуптузун хаара тудуп турар. СЭКП-ның боттандырып турары политиктиг удуртулганың ажыл-чорудулгазы ниити чоннуң болгаш демократтыг утказы. Коммунистиг партия хөгжүлдениң ниити перспективазын тодарадыр, политиканы ажылдап кылыр, чоннуң үндезин эрге-ажыктарын илередир. СЭКП бодунуң шапкын хөгжүлдезиниң ачызында авторитарлыг консервативтиг авангардизмге удур шиитпирлиг демиселди чогуур үезинде илереткеш, чарлап шыдаан. Эде тургустунуушкунну чон эвес, тус-тус удурткукчулар баштап турар черлерге авторитаризм тыптып келир, а авангардизм — ол дээрге боттуг чүүлдерни барымдаалавайн, ийи-бир шураашкын-биле сорулганы чедип алыр дээш оралдажыышкын-дыр.

Эргелел башкарылгага чоннуң херек кырында калбаа киржилгезин чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң кол звенозу болур улус депутаттарының Советтери хандырар. Депутаттар — чоннуң ёзулуг соңгуттурганнары ол болур. Ол дугайын чер-чер Советтеринге сөөлгү соңгулдалар тодаргай көргүскен.

Бистиң политиктиг системавыстың эге звенолары күш-ажылчы коллективтер болур. Чогум-на ажаа профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазы эгелээр, ажаа ниитиниң өнчүзүнге хамаарылга тыптыр. Ол бүдүрүлге харылзааларын сайзыраңгайжыдары, социалистиг бот-эргелелди болгаш ажылдакчы бүрүзүн сайзыраңгайжыдары-биле чедип алынар. Орта күш-ажылчы коллективтиң бүрүн эргелери биле профэвилел организациязының ажыл-чорудулгазы улам сырый холбаалыг апаар.

Кижилерниң үре-түңнелдиг чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга эргежок чугула материалдыг болгаш организастыг таарымчалыг байдалдарны янзы-бүрү хөй-нииты организациялары тургузар. Бот-тывынгыр, бот-эргелел эгелээшкиннериниң хөгжүлдезиниң үезинде ол организацияларга совет кижилер хөй-ниитиниң ажыл-херектерин эргелеп башкарарының школазын эртер, ажыл-херекти күрүнениң кылдыр көөрүнге өөренип алыр. Хөй-ниитиниң ажыл-херээзиниң дугайында улуг сагыш човаашкын кижилерге шак ынчаар тыптыр.

Эргелерниң болгаш хосталгаларның демократизми ол бүгү хамаатыларга бир дөмей болуру-биле илереттинер, ону ССРЭ-ниң Конституциязы — Үндезин хоойлу магадылап турар. Шак ындыг байдал ажылчы чоннуң политиктиг медерелиниң өзүлдезинге, оларны күрүне болгаш ниитилел амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киириштиреринге кол чүүл болур.

Н. В. МИГУЩЕНКО,
төөгү эртемнериниң кандидады.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ХАЛХИН-ГОЛ

I

Ынаа чуртум —Тыва черден
Ыдык оран—Халхин-Голга
Албан-ажыл аайы-биле
Аалчы боол чеде бердим.
Кашпал даглар талыгырда
Кара-бөзүр, сүүр-бизең.
Халхин-Гол оон ужук истээш,
Калбак хем боол хуула берген.
Хараганныг, бүүрелчиниг
Карак четпес делгем хову.
Шаңкын агым ону кежир
Чара чүткүп бадып чыдар.
Халхин-Голдуң унун каастаан
Хадың, терек, чокпак талдар,
Сугк хаактар, тереӊ сиген
Чуруктa дег өңгүр чараш.
Арат кижи Халхин-Голга
Амызындан артык ынак.
Ыдык. төрээн не чери
Ындыг болбас аргазы чок.
Хөрзүн, довурак, угаан ышкаш,
Хөйнү кижээ сагындырар.
Халхин-Голдуң сорбулары
Катап ону бадыткаан де.
Бомба изи—көвей оңгар,
Моондак шөйген сывырган-демир.
Кызыл, дыйлаа, эрги оңгу.
Кызыгаар чок хову санай.

II

Частың айы. Үжен тос чыл.
Чаа-дайын одун кыпсып
Ядаргай бук, хүгбай дайзын —
Япон-маньчжур халдап келген.
Ада-чурттуң хостуг чоруу
Амы-тындан артык болгай.
Дадай чокка бүгү моол чон
Дайылдажып кирипткен.
Чаңгыс илиг төрээн чер дээш
Чазый-чинби дайзын-биле
Арат шериг эрес маадыр
Ачыр-дачыр туячуп турган.
Кады өскен дуңмазы боор —
Хайыралдыг эргим Моолду
Ачы-күштүг совет чурту
Айыылга каар ужуру чок.
Кызыл Шериг дайынчызы
Хыдыкчылыг, танкылыг,
Арат кижээ холун сунуп
Ачы-дуза кадып келген.
Маадыр моол чон күзээн
өңнүүн
Мага ханып уткуп алган.
Демин каткаш, дайынчылар
Демиселче шаап кирген.
Яковлевтиң* танкистери
Японнарны ырбадыпкан.
Орус чепсек күчүзүнден
Олар оң чок коргуп сүртээн.
Өрү көөрге дээр-кудай
Өрттенген дег кызыл хава.
Демдээ япон самолёттар
Дескиндир хып, бадып турган.
Чажырт-чыжырт, дарс-дирс
дээр
Чаңнык, шуурган ында калыр.
Аткан ок шуут чаъс-долу
Агым ышкаш соксаары чок.
Ындыг күштүг ыйыышкындан
Ырма сынгаш, дайзын дескен.
Ийи шериг кезектери
Истеп четкеш, чылча шапкан.
Халхин-Голга тиилелге —
Каттыжылга үре-түңү.
Найыр, чыргал үнер дөзү —
Найыралда өртек турбас.

*Яковлев М. П. —Халхин-Голга совет танк бригадазының командири.

УЖУРАЖЫЛГА

Моол өңнүк улуг-хүнде
Моорлап кел-ле, мени чалаан.
Аалчылар бажыңындан
Арай далаш үнүптүвүс.
Улан-Батор төвүнде бо
Улуг, бедик музей-орду.
Эртенги хүн херелинде
Эрээн-шокар чайынныг тур.
Угулзалыг кылын эжик
Уткаан-даа дег ажыттынды.
Хүргүл баштыг аныяк уруг
Хүлүмзүрүп үнүп келди.
Эмишкеек салаалары
Эрек-баарак суйбай туттум.
Кая-ла чоор, көрген-дир мен,
Кажангызын уткан болдум.
Хевири ча кирбиктери.
Хереленген карактары,
Кызыл чуга эриннери.
Кырлаң думчуу, сегели-даа.
Черле ынчаш бөдүш-сыны
Сеткилимде ора-сома.
Сагыжымны доюлдур-ла
Сактып. бодап пат-ла тур мен.
Орус сестер адаары-даа.
Омак-хөглүг база-ла ол.
«Орта чоор бе, сүлде-ле бо.
Окта үттүр, чоонган чоор!»
Сыртылаажын көре каапкаш.
Чык-ла диген, сактып келдим.
Ажыл-ишчи Кызылымга
Аалдап чораан дуңмам-ла-дыр.
Хоорайга ынчан болган
Кожа чурттуң делгелгези
Каш чылдар эрткен-даа бол.
Караамга бо көстүп келди.
«Оюун сен бе!» —«Ийе —
депкеш.
Октадыр-ла хөме келди.
Чаагындыва ошкай каапкаш,
Шала пөрүк куспактаптым.
«Моолдуң төп музейинче
Моорлап кирип көрүңер» —
дээш,
Хөңү сынын чыидыңнадыр
Хөлчок аян кылаштапты.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

(Уланчызы. Эгези № 78 «Шында»).

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

(Уланчызы. Эгези № 73 «Шында»).

— Айтырыгларывыска харыылап бергениңер дээш улуу-биле четтирдивис. Кандыг-даа айтырыгга торулбас, орустап харыылаар-дыр силер, орус дылды кажа өөренип алган силер!

— Ортумак школага орус дыл өөренген мен. Ооң соонда МАРН ТК-ның чанында Партияның дээди школазын 1982 чылда доострум. Ынчангеш «шала-була орустагылаар» кижи мен ийин.

Ийи хире шак дыштанып, эш-өөр-биле чугаалашканывыс соонда эрзинчилер-даа келдилер. Оларның кезек дыштанганының соонда, Нөмрег сумузу кайы сен дээш халдып үнүпкен бис.

База-ла хөртүктел каапкан оруктап бир шак хире «чүткүдүп» эрткенивис соонда, орукта машиналар бистиң доктаалтарывысты дилеп, сигналдаан турлар. Машиналардан дүжүп, чугаалажып келириивиске, намның аймак комитединиң органы «Туяа» солуннуң редактору, Тывага чаңгыс эвес удаа чоруп, бистер-биле каш удаа ужуражып каапкан хоочун өңнүүвүс эш Түдээ бисти уткуп алыры-биле машина чорудупкан болду. Улан-Баторнуң күрүне университединиң доозукчузу аныяк журналист Н. Лутбаяр-биле журналисчи ажыл-херектеривис дугайын чугаалажып чорувусту, орук берге-даа болза, шоолуг-ла эскертиммейн эрте берди. Дүнекиниң 3 шак чоокшулап турда, Нөмрег сумузунуң төвүнге кээп хондувус.

— Орук-суур ырак, мурнувуста ам-даа 200 километр бар, хар база чаап хонган-дыр, орук берге хире. Эки шейлап алыңар, дораан халдып орар бис—деп, Н. Лутбаяр чугаалады. Чолаачылар С. Монгуш биле Асгат машиналарын изнди ажылдадып алгаш, аалчылар бажыңының чанынга кээп тургузуптулар. Шупту чүве белен.

3. АЙМАК ТӨВҮНЧЕ ОРУКТАП

Оруктуң байдалы улам баксырап орар болду. Эрткен дүне база хат хадаан, харны хөртүктеп каапкан. А бо эртен ол оруктап чаңгыс-даа машина эртпээн. Орукту эки билир өңнүктеривис хөртүктү чара чүткүдүп-ле чорлар. Чолаачывыс Середа Даваевич чеже-даа хоочун арга-дуржулгалыг болза, мындыг оруктап чорбааны билдингир. Ынчангаш хөртүкче кирип, «тепкиленип» каап, чамдыкта ийи машина хөртүкке кадалып, бот-боттарын ушта тырттыжып-даа чордулар. Орук чеже-даа узун, шаптараазыннарлыг болза, бистиң сонуургалывыс аймак төвүнче чоокшулаан тудум улам көдүрлүп, ол-бо талаларындан даглар бүргээн чавызаштап чоруп ор бис. Орукту дургаар мал-ла мал. Кодан-кодан хойлар машина оруунда чаптыла берген оъттап чоруур. Оларның семис, сергек деп чүвези магалыг. Кел чыткан машинаже херeп алган көрүп туруп-туруп, ыңай болгулаар. А кудуруктары дээрге, хөөрем чокка—калбак десли-ле. Олар-биле кожа — кодан-кодан сарлыктар, инектер. Орук чоогунга тургулаан сарлыктар кудуруктарын өрү көдүргеш ыңай болгулаар, а сарлык бугалары чидиг мыйыстарын өрү көдүрүп алган, «че, кайы хире-дир мени» дээнзиг, карактарын чидиди көрүпкен тургулаарлар. Ол хире делгем, оъттуг, улуг хат соонда оъду көстүп чыдар мээстерде оъттап чоруур малдар тодуг, сергек болуру чугаажок дээрзин чугаалажып. оларны магадап чордувус.

Машинавыстың дүргени чоорту-ла оожумнап, бедикче көдүрлүп орарывыс билдинип келди. Аймак төвүнче баар орукта эң улуг арт — Загастайже чоокшулап органывыс ол. Арттың бетинде-даа машиналар чыскаалдыр туруп-кан, ол-бо чүүлдерин хынаан, эрткен, артче үнеринге белеткенген турлар. Ээр-дагыр оруктарлыг, үнери белен эвес арттың ортаа үезинге чорувуста, «тепкиленген» машиналар оруувуска кестүп келирге, орук кыдыынче үнгеш, оларның арт кырынче сөөртүнчүп үне бээрин манадывыс. Арт кыры. Бистиң арттарывыс ышкаш, ооң кырында база-ла даштар чыып каан, берге орукту эрткен кижилер аңаа дыштаныр. Ам орук шуудаан, аймак төвүнче углаан чазаглыг орук-биле тутсуп ор бис.

4. УЛИАСТАЙ ХООРАЙ

Хавак кырынга маңнадып келиривиске, «Улиастай хоорай» деп бижик бисти уткуп алды. Дораан-на хоорайның кыдыынга келдивис. Кайгамчык чараш, көрүштүг — өг хоорай бистиң мурнувуска чаптыла берген. Ол аймак төвүнүң бетинде суурлугаш болду. Чогум хоорайның иштинче ам кирип, асфальтылыг кудумчу биле чоруп ор бис. Мурнунда машинавыс ийи каът бажыңның чанынга тура душту. Эжик ажыттынза-ла, «Туяа» солуннуң редактору эш Түдээ бо үнүп келди. Амыр-мендиниң сестерин, бот-боттарынга эки күзээшкиннер орус, моол дылдарга үзүк чокка дыңналып турду. Өңнүктерниң, хоочун өңнүктерниң ужуражыышкыннары кайы хире солун болур ийик!

Өңнүктерниң кичээнгейи, аалчылар хүлээп алырынга хүндүткели дораан-на бисти бүргей берген. Аалчылар бажыңынга таарыштыр чыттырып, аъшкарып-чемгергениниң соонда бичии дыштандыргаш, ам бир шак хире болгаш намның аймак комитединге барып, аңаа ужуражыр бис дээрзин эш Түдээ чугаалады.

5. БАШТАЙГЫ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

— Эки, өңнүктер, орук-суур менди-чаагай келдиңер бе? — деп, сестер-биле намның аймак комитединиң ийиги секретары Д. Түмэн-Өлзий кабинединге бисти уткуп алды. Аңаа намның аймак комитединиң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи С. Товуудорж, аймкомнуң килдистер эргелекчилери база кириишти.

— Тываның журналистер делегациязының бистиң аймакта келгенинге өөрүп, байыр чедирип тур бис. Силерден чаа чүүлдерни дыңнап, билип алыр бис дээрзинге идегеливис улуг — деп, эш Д. Түмэн-Өлзий чугаалааш, Завхан аймактың ажыл-ишчилериниң мурнунда турар сорулгаларга, чамдык айтырыгларга доктаады.

Аймак 80 ажыг муң чурттакчылыг. Ооң чурттакчыларының 70 хире хуузу — 28 хар чедир назылыг аныяктар. Аймак ийи хоорайлыг болгаш 23 сумулуг. Аймак төвү Улиастай хоорайда 18 муң кижи чурттап турар. Экономиканың кол адыры — мал ажылы. Малдың ниити баш саныныӊ-даа, шээр малдың баш саныныӊ-даа талазы-биле (бир миллион 300 муң баш хой) республикада бирги черде турар бис дээрзин ийиги секретарь чугаалады.

— Кол чүүл —мал чеминиң белеткелинче улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Тестиң мал чеми белеткээр бүдүрүлгези чылда 10 муң тонна мал чемин белеткеп турар. А аймактың 6 сумузунда чем фондузу бар. Фонд бүрүзүнде ийи муң тонна комбикорм бар. Амгы кыш берге байдалда эртип турар, мал чеми эзээжээн, ам 7 муң тонна-ла хире комбикорм арткан — деп, ол чугаалады.

Совет Тываның ажыл-ишчилериниң акы-дуңма Моолга, ылаңгыя кожа аймактарга көргүзүп турары улуг дузазының дугайын ийиги секретарь сеткил ханыышкын-биле чугаалады. Малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни-даа чорудуп турарын, кожа-хелбээ Тыва АССР-ден кандыг арга-дуржулга ап турарын-даа МАРН ТК-га чылдың-на илеткеп турар бис дээрзин эш Д. Түмэн-Өлзий чугаалады.

— Эде тургустунуушкун, демократизация, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын — бо бүгү айтырыглар хүнниң кол айтырыглары болуп турар. Бүгү-ле чүвелер белен деп чугаалаары берге. Чамдык бергелерни ажып эртип турар бис. Чоокта чаа Улиастай хоорайның Революстуг аныяктар Эвилелиниң секретарынга депшиттирер ужурлуг 3 кандидатураны ажык хуралга киирргеш, бадылаадылар. Демократияны улам хөгжүдүп, цехтер, бригадалар, каттыжыышкыннар удуртукчуларының отчёттарын коллективтерниң мурнунга дыңнап турар бис — деп, ол чугаалады.

Аймак бүгү ажылдар талазы-биле мурнакчыларның одуруунда туруп турар болгаш МАРН ТК-ның аймактар аразында шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан болду.

(Уланчылыг).

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Аймактың хөгжүм-шии театрының артистери концерт үезинде. Авторнуң фотолары.

Делегейниң кадыкшылга хүнүнге

ТААКПЫЛААР ЧОРУККА УДУР

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди калбартыр талазы-биле хүлээп алган доктаалдарында амыдыралдың кадык-чаагай хевирин быжыглаар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Ук хемчеглерниң бирээзи —таакпылаар чорукка удур демисел.

Таакпы кижиниң кадыкшылынга база эң хоралыг чүүлдерниң бирээзи дээрзин амыдырал бадыткаан. Делегейниң Кадык камгалал ассамблеязының 40-гы сессиязынга Кадык камгалалдың бүгү-делегей организациязының кежигүннери чурттарга үндүрген кыйгырыында 1988 чылдың апрель 7-ниң хүнүн таакпылаашкынга удур демисел хүнү кылдыр чарлаарын кыйгырган. Мааңа бар арга-курлавырларны, херек болза хоойлу-дүрүмнерни-даа ажыглаарын айыткан.

Арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң бүгү-эвилел төп чөвүлели ук эгелээшкинни деткээн. Ук ниитилелдиң Тыва республика чөвүлели аңаа каттыжып, таакпылаар чорукка удур демиселди күштелдиреринге ниитилелдиң эге организацияларын, хоорайлар болгаш районнар Советтерин кыйгырган.

Ол ажылды көскү, дээштиг болдурары-биле дараазында чүүлдерни боттандырарын партия, совет болгаш профэвилел организацияларынга саналдаан: 1988 чылдың апрель 7-де таакпы аймаан кая-даа сатпас, ол хүн чер-чер солуннарынга таакпының хоразының дугайында чүүлдерни парлаар, кинофильмнерге болгаш киножурналдарга көргүзер, таакпының хоразының дугайында лекцияларны бүдүрүлгелер, организацияларга болгаш өөредилге черлеринге номчуур.

Сергей КИРОВ.
Арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң даргазы.

КҮЗЭЭР БОЛЗУҢАРЗА...

Бо чылын Кадыкшылдың делегей хүнү «Таакпы тыртпазының бирги хүнү» деп кыйгырыгның адаа-биле эртер. Таакпы-биле демиселдиң айтырыгларынче амгы үеде бүгү делегейде чүге ындыг кичээнгей салдынып турарыл? ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының ораланчы президентизи А. Чучалин ол дугайында СЭТА-ның корреспондентизинге мынчаар харыылаан.

Таакпы тыртарының хөй-хөй аарыглар-биле холбаазы сөөлгү шинчилелдерниң түңнелинде аңгы-аңгы чурттарда дыка-ла билдингир апарган. Ынчангаш медицина литературазында таакпы тыртарының аарыглары дээр тускай термин тыптып келген деп, академик чугаалаан. Оларның аразында бирги черде чүректиң ишемия аарыы, дамырлар аарыглары, өкпениң боостааның база чем хайылдырар органның рак аарыы туруп турар. Бо «боодалда» өске аарыглар база кирип турар. Ол дээрге бронхит, дегдириишкин база өкпениң эмфизема аарыы болгаш оон-даа өске аарыглар-дыр. Олардан эммемириниң кара чаңгыс кол оруу—сигареталар тыртарындан ойталап каaптары. Ол чүл дээрге хөй-хөй муң кижилерниң кадыкшылы оларның боттарындан хамааржырын көргүзүп турары ол ышкажыл.

Таакпылаар чорукту угаан-медерелдиг кижиниң аваа-ла амыдыралы-биле дүүшпес чүүл кылдыр санаар шак ындыг ниитилел байдалын хевирлээри-биле, оон-биле демиселди бодунуң хууда үлегер-чижээ кылдыр көөр чорукту идепкейжидери-биле бистиң чуртувустуң көскү эртемден эмчилериниң бөлүү Кадыкшылдың делегей хүнү-биле холбаштыр совет кижилерге кыйгырыгны үндүрген.

Херек кырында амыдыралдың бүгү адырларын хаара тудуп турар бистиң чуртувуста боттандырып чорудуп турарывыс эде тургустунуушкун күштүг, кызымак күш-ажылчы чорукту долузу-биле бээрин кижи бүрүзүнден негеп турар. А ол чүл дээрге ону чедиишкинниг боттандырып чорударынга ниитилелдиң кежигүн бүрүзүнүң кадыкшылының дээнелин хевээр арттырары ээээш эвес ужур-дузалыг боор турар. Чогум-на ынчангаш таакпылаар чорук-биле демиселди Совет Эвилелинде кадыкшылды камгалаарының чарылбас кезээ кылдыр көрүп, олче улуг кичээнгейни салып турар. Таакпылаар чорукту ажып эртер талазы-биле күрүне программазын 1988 чылда ажылдап кылырының дугайында шиитпирни партия болгаш чазак хүлээп алган.

Сагылга-чурумнуң хүлээп алдынган норма-чижектери дораан-на боттанып, солуужа бербези билдингир. Ынчалза-даа даштыкы чурттарда таакпылаар чорук-биле демиселге мөөңнеттинге берген арга-дуржулгадан алгаш көөрге, бо чүгүла херекче специалистерниң болгаш хөй-ниитиниң — эмчилерниң база психологтерның, башкыларның болгаш эртемденнерниң, культура ажылдакчыларының база кижизидикчилерниң калбак хевиин хаара тудары чугула болуп турар. Массалыг информацияның чепсектериниң, ылаңгыя телевидениениң, кинонуң, театрның, реклама талазы-биле специалистерниң идепкейлиг деткимчези эргежок чугула. Чогум-на бо чепсек-херекселдер барыын чүктүң чамдык чурттарынга никотинге удур демисел чорударынга салдар чедиреринге шиитпирлиг рольдуг болган. Чижээ, хөй-ниитиниң, информация чепсектериниң болгаш рекламаның каттыштырган күжениишкиннери АКШ-ка дыка үре-түңнелдиг болган. Сөөлгү ийи-үш чылда американнарның үш кижиниң бирээзи-ле сигарета тыртарындан ойталап каапкан. Олардан ийи кижиниң бирээзи-ле аныяк оол, азы уруг болуп турар.

Апрель 7-ниң хүнүн таакпылаар чорук-биле демиселдиң бүгү делегей хүнү кылдыр демдеглээр деп шиитпир хүлээп алган Кадык камгалалының делегей организациязы 40 чыл оон ынчан демдеглеп эрттирер. Амыдыралга таакпылавас чорук дээш калбарып эгелей берген шимчээшкинге хамаатчы кижи бүрүзүнүң киржилгезиниң бадыткалы кылдыр, силерниң бирги үлүүңер, бирги базымыңар кылдыр ол хүн таакпы тыртарын соксадырынче кыйгырып тур бис деп бистиң чуртувустуң эмчилериниң кыйгырыында чугаалап турар. А бир эвес силер таакпы тыртарын боттарыңар каaптарын, бодуңарны долгандыр турар кижилерге угаан-сарыылдыг кижи кылдыр көстүрүн, бодуңарның хүндүткелиңерни көдүрерин күзээр болзуңарза, улаштыр таакпы тыртпайн барып болур силер.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. Космоска башкарлынып чоруур ужудуушкунну боттандырып чорударынга белеткелди Кыдат үргүлчүлеп турар. «Бэйцзин жибао» солун космос медициназының кыдат төвүнүң ажылының дугайында материалды парлап үндүрген. Төптүң специалистери тускай барокамераларны, биологтуг болгаш медицина шинчилелдерин чорударынга чер кырынга ажыглаар янзы-бүрү модульдарны ажылдап кылганнар. Радиациядан камгалалды, деңзи чок чоруктуң кижиниң организминге багай салдарын чайладыр талазы-биле дуржулгаларны чорудуп турар. «Бэйцзин жибаонуң» үнелеп турары-биле алырга, амгы үеге чедир кыдат онзагай чүүлдүг космос медициназының бүдүн системазы тургустунган.

Космос медициназының төвүн тургусканының чээрби чылы оюн-биле холбаштыр сураглыг кыдат ажылдакчылар маршал Не Жун-чжень, КУР-нуң Курчөвүлелиниң кежигүнү Фан И, КУР-нуң камгалал министри Чжан Айпин кыдат космонавтиканың «эки перспективаларын» демдеглээн байыр чедирген телеграммаларны чорутканнар деп, солун бодунуң чүүлүнде айтып турар.

ГАВАНА. Чыл келген тудумна хөй-хөй даштыкы туристер Кубага кээп турар. Оларны тропика климады, чымчак, чиңгир көк далай, тергиин эки эштир черлер болгаш кончуг эки ачы-дуза чедирилгези ынаар барыксадып турар.

Бо чылын Туризмниң национал институдунуң (Интур) үнелеп турары-биле алырга, республиканың курорттары 240 муңдан эвээш эвес даштыкы кижилерни, оон иштинде социалистиг чурттардан 30 муң ажыг туристерни хүлээп алыр.

Кончуг эки тургускан «туризм индустриязы» валютага эвээш эвес ниити орулганы киирип турары билдингир. Ол акша-хереңгиниң чамдызын курорттарга ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдеринге, эштир черлерни чаагайжыдарынга болгаш аалчылар бажыын тударынга чарыгдап турар. Бүгү делегейде сурагжаан Варадеро деп курортка чоокку үш чылда 20 аалчылар бажыңы туттунар.

(СЭТА).

СЕМИНАР ДООЗУЛГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). «Совет Эвилелинге хамаарылга. Политика, экономика, культура» — француз найысылалга доозулган хөй кижи киржикчилиг эртем семинарының темазы ындыг болган. Ону «Франция — ССРЭ» ниитилелдиң инициативазы-биле организастап чоруткан. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларындан болгаш департаментилеринден келген ооң киржикчилери ол ниитилелдиң активчилери, француз болгаш совет сураглыг эртемденнер болгаш экономистер ССРЭ-де чоруп турар эде тургустунуушкунунуң янзы-бүрү талаларын чугаалажып көрүп, боттарының бодалдарын беш хүн иштинде солушканнар.

Ниитилелдиң эң баштай организастап чорутканы ол хөй кижилиг шуулганы ССРЭ-де болуп турар өскерлиишкиннерниң алыс утказын болгаш шинчизин эки билип алырынга французтарга арганы бээр, бистиң улустарывыстың бот-боттарын билчип алырын улам хамыладырынга дузалаар.

УДУРЛАНГАН

МАНИЛА. (СЭТА). Хөй-ниитиниң 100 ажыг организацияларын болгаш бөлүктерин каттыштырып турар «Тускай догуннаан Филиппины дээш» деп ниити национал шимчээшкинниң төлээлекчилери чурттуң девискээринден америк баазаларны болгаш шериг кезектерин үндүрери дээш демисежиг турар. Элээн каш хүннер эрткенде Манилага ажыттынар Пентагоннуң баазаларының эргезиниң дугайында филиппины-америк чугаалажыышкыннар АКШ-тың шериг күштерин чуртка тургузарын соксадырынга ажыглаттынар ужурлуун оларның кады үндүрген медеглелинде айтып турар.

Ол документиге ат салган организацияларның удуртукчулары Филиппинының конституциязының ядролуг чепсек чок болур принцивин херек кырында доп-дораан болгаш чугаа чокка боттандырып чорударынче чазакты кыйгырып, АКШ-биле баазалар дугайында чугаалажыышкыннарны өртек төлевирлерин улгаттырар дугайында айтырыг-биле кызыгаарланыр дээн чазакта чамдык бөлүктерниң оралдажыышкынын шугумчулээн.

Шимчээшкинниң удуртукчулары америк баазаларга удур калбак кампанияны эгелээриниң дугайын чарлааннар. Ооң үезинде массалыг митингилер болгаш чыскаалдар болур болгаш конференцияларны, симпозиумнарны чорудар.

Бөмбүрзектиң судалы

ДАМЧЫДЫП БЕРГЕН

МАПУТУ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Буяновтуң дамчытканы болза: Мозамбиктиң найысылалынга даштыкы чурттар-биле найырал болгаш культура харылзааларының совет ниитилелдериниң акша-хереңгизи-биле тудткан кино болгаш делгелге залдарын ажыдарының байырлалдыг ёзулалы болган. Оларны даштыкы чурттарның улустары-биле найыралдың болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының мозамбик ассоциациязынга ССРЭ болгаш МУР-нуң аразында найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге ат салганының 11 чыл оюнга таварыштыр белек кылдыр дамчыдып берген.

Мозамбик улус чурттуң национал хамаарышпас чоруу болгаш тускай догуннаан чоруу дээш демиселге дузаламчызы дээш ССРЭ-ге ханызы-биле өөрүп четтирип турар деп, байырлал ёзулалынга даштыкы чурттарның улустары-биле найыралдың болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының ассоциациязының чиңгине секретары Абнер Мутемба медеглээн. Ийи чурттуң улустарының аразында найыралды улам ыңай быжыглаарын ол саналдаан.

ЧЫЛЧА ШАПКАН

МАПУТУ. (СЭТА). Мозамбикти хостаарының улусчу күштериниң кезектери (ФПЛМ-ниң) зимбабве шериглериниң дузазы-биле Мозамбиктиң мурнуу чүгүнде Газа провинциязынга «Мозамбик национал удурланыышкыны» (МНУ) деп адаар дээрбечилерниң үш улуг баазазын чылча шапкан. ФПЛМ-ниң Кол штавының дыңнадып турары-биле алырга, март айның ийиги чартыында чоруткан ол каттышкан операцияның үезинде 260 ажыг террористерни узуткаан.

Мозамбиктиң мурнуу чүгүнге МНУ-нуң дээрбечилери-биле демиселге зимбабве шериглерниң киржип турарының дугайын эң-не баштай дыңнадып турар. Бо хүннерге чедир олар колдуунда-ла Маника болгаш Софала деп төп провинцияларга хөделип турганнар. Оларны дамчыштыр чуртту океан-биле харылзаштырып турар. Зимбабвениң кол транспорт оруктары эрткен. Газаны таварты Зимбабведен Мапутунуң портун таварaан демир-орук база эрткен.

КОНГРЕСС ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Никарагуа контраска дузаламчыны катап эгелээр дугайында хоойлу төлевилелин АКШ-тың Конгрезиниң сенады 88 кижиниң чедизи удурланып турда чүүлдүгзүнүп бадылаан. Ооң мурнуу чарыында конгресстиң төлээлекчилер палатазы 345 кижиниң 70-и удурланып турда бадылап, хүлээп алган. Контраска шериг дузаламчызын көргүзерин баш удур көрүп турган хоойлу төлевилелинге президент Рейган озалдатпайн ат салыптар дээрзин Ак бажың дыңнаткан.

Ук документ контраска «гуманитарлыг дузаламчы» дээр, ниитизи-биле 48 млн долларны үндүрүп бээрин баш удур көрүп турар. Ынчалза-даа хоойлу үндүрүкчүлерниң чамдызы ол акша Никарагуа национал эптежилге чорудулгазынга дузалаар дээрзинге чигзинип турар.

Ослога эң баштай чедип келген кижиниң баштай эскерип каар чүүлү хоорайның кудумчуларында хөй санныг тоганчы музыкантыларның бары. Ол болза сурагжаан норвег «А-ха» эстрада бөлүүнүң адаанажыкчылары эвес, а колдуунда-ла аңаа-ла ажыл чок аныяк кижилер-дир. Ажылдап алган кроннар аъш-чемге баар, а кудумчуга хөй улус аразынга чорууру оларны сагыш-сеткил талазы-биле чааскаанзырэтпайн турар.

С. БАЖЕНОВТУҢ фотозу. (СЭТА).

Школа амыдыралы

ШЫЛГАЛДАНЫ ШЫҢГЫЫРАДЫР

Башкының саналы

Сөөлгү үеде «чүс хуу өөредилгеңиг» класстарның, школаларның саны көвүдээн. Өөредилгезинс шымары экижээни ол бе? Ындыг эвес. Хамык ужур отчет дужаап өөрени бергениивисте. Шаптараазынныг ужуралдар кымга солун боор, отчетту дүрген-не дужаар, дүрген-не оон адырлыр дээш демдектерни бедидир салыр турган-не болгай.

Амгы үеде башкылар эде тургустуушкунун дыка күзеп турарлар. Ынчаарга канчаарыл? Хамык өөреникчилеривиске эндере багай демдектерден салып, класстарга катап олуртуп-ла эгелээр бис бе? Ол канчап-даа таарышпас. Хензеңертен өөреникчилеривистиң билиниң шынарын бедидиптээли деп мегелеп шыдавас бис. Чүге дээрге бистиң өөреникчилеривистиң билиниң куду шынарлыы эге класстардан эгелээн болгай.

Сөөлгү чылдарда школаларда экзамен дужаалдазы дыка эреңгейжээн. Өөреникчилерниң дыка хөйүнүң билиниң деңнели негелдеге четпес болганда, ынчамайн канчаар. Башкылар база ол эреңгей хөөнге чайгаар алзыпкан.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунга чугаазынга М. С. Горбачев «Пленумга өөредилге системазын чаартырының бүгү-ле тодаргай оруктарын айтыр дээр болза шын эвес боор. Бо нарын херек. Мээң шиитпирлиг сөстү башкылар, эртемденнер, тускай эртемниглер сөглээр ужурлуг» дээн болгай. Ынчангаш партия болза улус өөредилгезинге эде тургустунуушкунуң шимчедикчилери бистер, башкылар болзун деп турар ышкажыл. Ынчаарга мээң саналым мындыг. Билиг шынарын экижидерде болгаш өөреникчилерниң билиин үнелээрде өзү барымдаалаар чорукту чок кылыр, ону чүгүдээ мурнай эге класстардан эгелээр.

Бо чылын эге школадан үнүп, дөртку классче шилчип турар өөреникчилерниң билиин ылап-ла дөртку класска өөренип болур деп бүзүрээш шилчидери чугула. Ол билиг хыналдазын чорударда, эрги-жирээн эрги экзамен системазын ажыглаан херээ чок. Борта долу эргени школаның методкаттыжыышкынынга бээр болза эки. Чүге дээрге дөртку класстан эгелеп, 10-гу класстың доозуже чедир оларның-биле 7 чыл ажылдаар кижилер школада методкаттыжыышкын башкылары болгай. Олар 4-кү класска кошкак билиглиг өөреникчилер шилчидип алыр болза, боттарынга-ла берге.

Директорнуң дужаалы-биле 3-кү класс чыларны 4-кү классче шилчидерниң комиссияларын тургузар. Ол комиссияларга математиканың, орус дылдың болгаш тыва дылдың методкаттыжыышкын кежигүннери шупту кирер ужурлуг. Комиссия хыналданы май айның ийиги чартыында школа администрациязының айыткан хүнүнде чорудар. Комиссияга тергиин өөреникчилерни киирбейн барып болур. Ол комиссияга башкылар өөреникчилерни хуваажып алгаш, эң-не ханы билиг хыналдазын чорудар. Чижээ, математикага өөреникчиге эге школаның билииниң деңнели-биле хөй оранныг саннарның үлелге, көвүдедилгези кирип турар янзы-бүрү чижектерден бергеш, башкының хайгааралы-биле ону бодадыр. Бир эвес борта өөреникчи көвүдедилгениң таблицазын билбезин көргүзүптер болза, ону 4-кү класстың программазын шиңгээдип шыдавас деп түңнээр. Ооң соонда аңаа хөй кылдыныглыг чижектерден болгаш сөстүг бодалгадан бодадыр. Хынап турар башкы 4-кү классче шилчидип болур деп түңнел үндүрер болза, өөреникчи ол эртемге шылгалданы дужааганы ол болур. 4-кү класстың программазын шиңгээдип шыдавас деп башкы түңнел үндүрер болза, ол өөреникчиге катап бүгү комиссия кежигүннериниң мурнунга шылгалданы дужаадып болур. Тыва болгаш орус дылдарда номчулга техниказын күүсетпээн өөреникчини дөртку классче шилчитпес, ооң соонда оларга чуруум өзугаар диктанттыдан бижидип болур. 2 азы 1 эртемге комиссия эртип шыдаваан болгаш башкылап турган башкызы ылап бүзүреп турар өөреникчилер болза, оларны күскү шылгалдага арттырар. 3-кү класска башкылап турган башкызы өөреникчини чайгы үеде күскү шылгалдага белеткээр болгаш күскү комиссияга катап киирер эргелиг болгаш хүлээлгелиг. Комиссияның түңнел шиитпири-биле өөреникчи дөртку класстың программазын шиңгээдип шыдавас деп санаттырар болза, ол өөреникчини үшкү класска школа баштаар чериниң болгаш методкаттыжыышкынының шыңгыы хайгааралы-биле катап өөредир. Хандыр бодап көөр болза, бо арга бүгү кижилерге ажыктыг дээрден башка кым-даа когаравас.

Өөреникчиге 6 —7 чыл иштинде өөрүнден сөөртүнүп, чүнү-даа шиңгээдип албайн, анаа-ла чоруп орарының орнунга үшкү класска бир артык чыл өөренипкеш, оон ыңай чединишкинниг өөренирин уламчылаар болза, когарал ыракта эвээш болур. Оон ыңай улуг класстарга катап өөренириниң орнунга үшкү класска катап өөренири чөрле чүгээр. Үшкү класстың программазын шиңгээдип албаан өөреникчиге дөртку класстың программазын шиңгээдип алыры болдунмас болбайн канчаар. Ол ышкаш ооң дараазында класстарга база-ла ындыг. Борта хуу сүрер чорукутуң сомазы-даа турбас болза эки.

Эгезинде өөреникчилеривистиң 60—70 хуузу дөртку классче шилчип болгай-ла. Ынчалза-даа шилчий берген өөреникчилеривис өзулуг бүзүрелдиг билиглиг кижилер болур. Ам бо чылын ынчаар эгелеп алыр болзувусса, ооң соонда чылдарда байдал көзулдур экижиир ужурлуг. Чүге дизе, ада-ие болгаш башкылар харысалгазын улам күштелдиргей, өөреникчи-даа ону медерел билгей. Борта чамдык улус чаартыкчы-чогаадыкчы Шаталов, Ильин дээн чижектиг башкыларның дуржулгазын чугаалап, өөреникчи бүрүзүнге бышыг билиг берип болур турда, ындыг дүжүп беришкинниң херээ чүл дээн хөөннер илередип магат-чок. Бис ындыг «бедик» сорулганы мурнувуска салып турдувус. оон чүгле бууреашкындан өске чүве көрбедивис, чүгле когаралга четкен бис. Чаартыкчы башкылар бары кончуг эки-дир, ынчалза-даа миллион-миллион бедүүн башкылар бар болгай. Олар шупту дораан чаартыкчылар дег ажылдай бээр дээрзинге бүзүрээри берге. Кедизи барып, башкы бүрүзү ынчаар ажылдаар апаар дээрзинге чигзиниг турбас.

Мээң саналымга «Чүге ыяап-ла 3-кү класстан эгелээр ужурлуг чүвел, оон эрте эгелээзе» деп айтырыг-биле удурланып болур. 3-кү класска чедир өөреникчини чаңгыс башкы башкылаар болгай. Ооң биче класстарга багай өөредип алган өөреникчизи үшкү класска келгеш, демей-ле «сыывырлып» чыдып каар ужурлуг.

Дөртку класска чүгле шыдаар өөреникчи өөрензин! Өөреникчилеривисти, боттарывысты моон соңгаар шыңгыырадыылы база совет школаның ат-алдарын бужартатпаалы. Бо дээрге кылып болур чүүлдүң чижек-хевири-дир. Оон-даа экижидип ап болгай.

Бистиң школавыстың математика методкаттыжыышкынының башкылары мээң бо саналымны деткээн болгаш бо чылын хыналданы ынчаар чорудар деп бодап турар. Ук самая чогум 4 чылдыг эге школа апарган таварылгада чугаа 4-тен 5 классче шилчилге дугайында апаар дээрзин номчукчу эскерди ыйнаан. Бир эвес бо саналды боттандырар болзувусса, эге класс башкыларының харысалгазы аажок улгадыр дээрзи билдингир.

Бо эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин чоруп турар үеде багай чүвени эки кылдыр кылырда, дүрген-не хөделир болза эки деп мээң саналым мындыг. Аргалыг болза «амдыы чылын» деп соңгаарладыышкынның ажыы шуут чок.

Санчай ООРЖАК.
Чыраа-Бажы ортумак школазының башкызы.

БИБЛИОТЕКАРЬ КЛАРА СҮГЕЖИК

Улуг-Хемде Ак-Туруг суурнуң кодээ Культура бажыңының бир оруэлинде библиотеканы Клара Сүгежик эргелекчилеп турар. Ында номнар, солуннар, журналдар хөй. Чаа номнар база кээп турар.

Ол библиотеканың ажылдакчызы кыштаглаарга чедип, малчыннарга солун номнарны чедирип берип, оларның номчаан чогаалдарын дедир чыып ап турар. Степан Сарыг-оолдуң болгаш оон өске-даа тыва чогаалчыларның номнарынга номчукчу конференцияларын эрттиргилээн.

«Самбукайның чугаалары» хамаарыштыр номчукчуларның конференциязын база кылыр деп турар. Суурга комсомолчу кудаларны эрттиреринге дузалажып, чечен чогаалдарны, ырыларны, үлегер домактарны шилип бээринге библиотека ажылдакчызы дузалап турар.

Суурдан ырак эвесте Чаш-Тал сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары, ында садиктиң ажылдакчылары солун номнарны бижидип ап, номчуурунга ынактар. Библиотекарь аңаа база барып, культура-массалыг ажылдарны эрттирериинге киржип турар.

ЧУРУКТА: Ак-Туруг суурда кодээ библиотеканың эргелекчизи (солагай талазында) Клара Сүгежик номчукчулар-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫ

«Арат чон бижик чок чорза-даа, утка талазы-биле кончуг ханы, сөс талазы-биле кончуг чечен ырларга бодунуң човуланын, аар-берге чуртталгазын, муңчулганын ырлап каан:

Ырлап чоруур апарган мен.
Ындынналы берген боор мен.
Ырлап берейн, ырлап берейн
Дыңнап олур, кээрген олур.
Хомду болган кужур сыным
Кандыг черге чыдар ирги!
Хомус болган мээң үнүм
Кандыг хундус үстүр ирги!

Арат чон аар-берге дарлалга (парлааның өзугаар арттырдым —С. Б.) ырмазырап, човуланныг чуртталгадан хөңнү калып, түреп, муңгарап чорза-даа, бодунуң өжээнниг дайзынын билип, ол дайзын-биле тулчуп, оон бодунуң өжээнин негеп алырын изиг-биле күзеп чораан...»

«Арат чоннуң эрги, ынак ырларындан аңгыда, аныяк чогаалчыларның хөгжүмчүлерниң чижээлээрге, Эштер Карасыстың, Көк-оолдуң болгаш оон-даа өскелерниң чогааткан чаа ырлары чурттуң бүгү булуңнарынга чедип, оларны арат чон ырлап, сонуурган турар...»

«Ам бо чайын болур деп турар республиканың уран чүүл олимпиадазы болза, арат чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң өзүлдезин көргүспүшаан, оларның иштинден салым-чаянныг чаа-чаа кижилерни илередиринге боттуг дуза болур...»

Үстүнде бо одуругларны 1941 чылдың майда парлаттынып үнген «Революстуң херели» деп латин үжүктерлиг сеткүүлде кирген «Массаның бот-тывынгыр уран чүүлүн калбартыылы» деп делгереңгей чүүлден ушта бижидим.

Ук чүүлдүң автору — ынчан ССРЭ-ден чалаттырып келген совет режиссер Иван Яковлевич Исполнев болду. Ол дээрге сураглыг совет режиссер Мейерхольдтуң өөреникчилериниң бирээзи. Бо талазы-биле тыва театрның баштайгы базымнары онзагай, чогаадыкчы удуртукчуга таварышканын Клара Сагдының тыва театрның төөгүзүнге хамаарышкан номунда бижээн болгай. Шынап-ла, Тываның бөгүнгү улусчу, алдарлыг артистериниң салым-чаяанын ажыдарынга И. Я. Исполнев улуг рольду ойнаан.

Ол парлаттынган чүүлден түңнеп олурарга, Тывага чаа-ла келген хиреинде, аныяк режиссер ук чоннуң төөгүзүн сонуургап, чоннуң чогаалын, дылын өөренип, хөй-ниити ажылга, олимпиадаларга (ол үениң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлделери) идепкейлиг киржип, организастажып келээн. Езулуг интернационалчы чорууң, боттуг дузаны көргүскени илдең.

Чаа медерелче кирип орган араттарның бот-тывынгыр уран чүүлүн удуртуп баштаарынга, ооң чединишкинниг болурунга кожууннарның болгаш сумуларның комиссияларының, кызыл-булуңнарның, кызыл-өглерниң шимчээшкинин шын боттандырарынга И. Я. Исполневтиң кичээнгей салганын кижи магадаар.

Х. А. Анчимаа-Тока, А. С. Танов, М. А. Рамазанова болгаш өскелерниң-даа сактыышкыннарын номчуп көөрге, ол үеде бөлгүмнер ажылы сайзыраңгай турган. Кадыг-дошкун дайын үезинде безин бо ажыл ара соксаваан, бот-тывынгыр уран чүүлдүң репертуары улам байып, совет ырларны очулдургаш, чон ортузунга тарадып турганы биске ам-даа өөредиглиг. Ол тыва дылга ырлажып чорааныыс совет ырлар кежээзин эрттирер болзувусса, дыка-ла солун деп бодаар мен.

Ол үеде чогаадыкчы кижилер штүгүмчүлер болгаш бот-штүгүмчүлелди калбартып, сагып турганы биске өөредиглиг.

«Ындыг-даа болза, улустуң аас чогаалын (ырларын, тоолдарын) чыып, болбаазырадып турар талазы-биле чорудуп турар ажыл кончуг четпес, бо ажылды дайый диргизип чорударны менап турар ээлчеглиг чугула сорулга боор турар».

«Национал ыр болгаш таңцының ансамбли дыка үр үе иштинде организас талазы-биле быжыгып чадап, киржикчилер үнүп-кирип, ажылы чорувайн келген».

«Кызылдың ам бар клубтарының ажылын диргизип сегидери-биле чергелештир, Профэвилелдиң төп Культура ордузун тургузар дугайында айтырыгны амдыгааштан эгелеп өөренип көрзе чогуур».

Дөртен чылдар бурунгаар көдүртүнүп турган айтырыглар бо хүннерде база чидини-биле өөскүп турарын билир бис. Профэвилелдерниң Культура ордузунуң төлевилели бо чылын бадылаттынган, келир беш чылда туттунуп эгелей бээр.

Дайын чылдарында, кадыг-дошкун тулчуушкуннар болуп турбуже, Тываның культуразынга болгаш бот-тывынгыр уран чүүлүнге боттуг дузаны чедирип чораан совет специалистер — А. Аксенов, Р. Миронович, А. Шатин, С. Булатов, В. Демин болгаш өскелерниң-даа ады-сывы, ажыл-херээ ам-даа уттундурбаан.

50 чылдарның ортаа үезинге чедир тыва клубтарның сценаларынга совет чогаалчыларның чаңгыс кожегелиг шиижигештерин көргүзери чаңчыл турган. Бо хүннерде чаңгыс кожегелиг шиилер салыр чорук кезулбестээн, деткимче база албас апарганын эскерип турар бис.

Интернационалчы кижизидилгеге шии бөлгүмнери, уран номчулга улуг ужур-дузалыг (өске үш-үдүрүм эстрада ырларынга бодаарга), оранчок дээштиг, чедингир дээрзин өөарбайн турарывысты мининир апаар бис. Ук жанрларның Ада-чурттуң дайынының үезинде дайынчы шимчилиг, күчүлүг, идеологтуг чепсек болуп турганын уттаалы. Ындыгтыг найыралдың ачызы ол.

Сергей БАИР.

МЕТОДИСТЕРНИҢ ДУЗАЗЫ ЧУГУЛА

Улус өөредилгезин эргелеп башкарарының амгы демократтыг структуразын амыдыралга боттандырып чорудары —школа реформазының кол негелделериниң бирээзи. «Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунуң эң чугула киржикчизи-дир» деп М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ның февраль [1988 ч.] Пленумунга чугаалаанын билир бис. Ынчангаш башкыларның чогаадыкчы күш-ажылынга чогумчалыг материалдыг байдалдарны тургузары үе негеп кээткен.

Школаларда башкы бүрүзүнге методиктиг дузаны чедирери берге болгаш нарын херек. Бистиң Барыын-Хемчик районнуң школаларында башкыларга аңгы-аңгы эртемнер аайы-биле методиктиг дузалажылганы удуртурун районо бодунуң инспекторларынга, методистеринге тус-тузунда даасаан. Бо эң харыысалгалыг ажылдакчыларның ажылының стилинде онзагай өскерилгелер чок, ажыл мөөжым чоруп турар болгаш олар чүгле школаларже айтыышкыннар берип, сем-медээлер четчелээри-биле кызыгаарлаттынып турар. Аргалыг болза, инспекторлар, методистер база методкабинет эргелекчизи школаларга доктаамал барып, башкыларның кичээлдеринге олуружуп, ооң сайгарылгазын кылып, башкы бүрүзүнге чогуур методиктиг дузаны чедирип турары кончуг күзенчиг.

Мурнакчы арга-дуржулганы нептередир сорулга-биле, хөй чылдарда ажылдаан дуржулгалыг башкыларның «эң эки» дээн көргүзүглүг кичээлдерин алгаш, оларны улам хамыладың чаартып сайзыраткаш, машинага чара парлааш, школаларже чүге тарадып болбас деп? Ыяңгыыз пединститутту, педучилищени чаа доосканш, школага ажылдап келген башкыларга дуза болур. Чаа башкыларга бергедээшкиннер бола таварышкылаар. Чүге дээрге аныяк башкылар школаның өөредилге программалары-биле шоолуг таныш эвес болгаш программаларда чамдык өскерилгелерни, [illegible]елделерни эки билбес болгулаар. Ынчангаш чаа ажылдап келгеннерге инспекторларның, методистерниң практиктиг дузазы чугула.

Бижиктиг-Хая школазы бо чылын чаа 8 чыл школазы кылдыр чаарттынган болгаш школаның ажыл-чорудулгазында бергедээшкиннер бар. Бир талазында, школавыс өөредилге номнары-биле, кичээлдерге ажыглаар чугула көргүзүг материалдары-биле чедир хандыртынмаан, күш-ажыл кичээлдеринге ажыглаар дериг-херекселдер шуут чок, алдынмаан хевээр. Ийи талазында, чаа школавыстың спортзалы ам-даа ажыглалда кирбээн, күш-культура кичээлдеринге ажыглаар херекселдер эвээш.

Бо өөредилге чылында районнуң төлээлери школага ийи, үш-даа удаа хыналданы кылып чордулар. Ынчалза-даа олар далаш-биле 2-1 хүн келгеш, башкыларның ажыл планнарын хынап, кичээлдерге олурушкулааш, ооңар-мооңар четпес-тир, четпестерин дарый чайладыңар дээш, элээн хөй даалгаларны бергеш, чоруй баргылаар. А херек кырында башкылаашкынга хамаарыштыр методиктиг дуза берип турары кончуг эвээш боор турар. Мооң-биле чергелештир республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң методистери комплекстиг үнүүшкүннү келир чылын бистиң районнуң школаларынга кылып, башкыларга башкылаашкынның чаа-чаа арга-дуржулгазын дамчыдып, боттарының ажыктыг арга-сүмелерин бээр боор дээрзинге идегээр мен.

Допар-оол ХОМУШКУ.
Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкызы.

АМЫР ЭВЕС

Сүт-Хөл районнуң Ийме ортумак школазында 1 «а» класстың башкызы Барыңмаа Амырбитовна Моңгуш Кызылдың башкы училищезин дооскаш, 17 чыл дургузунда бичии чаштарны өөредип, кижизидип келген. Бо өөредилге чылында ол чаа программа-биле өөренип турар алды харлыглар клазын алган, ында 19 өөреникчи өөренип турар.

Бичиилерни бижип, номчуп, санап өөредири амыр эвес, башкы кижиден хөй арга-дуржулганы болгаш күштү негээр. Класстың бир өөреникчизи шүлүк номчуй берген болза, ону өөреникчилер кичээнгейлиг дыңнааш, номчааны кошкак азы эки, ол сөстү багай азы эки номчаан, борта доктааш кыммаан дээш, элээн хөй эдилгени бээрлер.

Ол класста чоруткан хыналда ажылдарны тыва дылга, математикага Б. А. Моңгуштуң өөреникчилериниң хөй кезии «4-5» демдектерге күүсеткен.

Б. А. Моңгуш хөй-ниити ажылын база ак сеткилдии-биле күүседип турар. Ооң агитаторлап турары №6 агиткварттиразында политкичээл бедик деңнелге эртип турар. Ында чурттап турар өөреникчилерниң янзы-бүрү назылыглыг отрядын тургускаш, башкы оларның-биле ажылдаарының мурнакчы дуржулгазын чедип алган. Ол квартталдың өөреникчилериниң чуруму болгаш өөредилгези экижээн. Ол дээрге ында ажылдап турар ада-иелерниң, башкының, активтиң демниг ажылының түңнели болур.

Башкы боду школада эге класстар башкыларының методиктиг секциязын ийи чыл улаштыр удуртуп турар. Ол үениң дургузунда башкы кичээл бүрүзүн ажык кылдыр чарлаан. Олар боттары чогаадыкчы ажылдаарын хүлээнгеннер.

Алдын-оол ОНДАР.
Ийме ортумак школада башкы.

БАШКЫ СЕРЕНМАА ОНДАР

ЧУРУКТА: Улуг-Хемниң Шагаан-Арыг ортумак школазында дуржулгалыг башкы Серенмаа Сайгуевна Ондар өөреникчи бүрүзүнге математикага бышыг билиглерни бээр дээш ажылынга чаа арга-методтарны ажыглап турар.

Ол башкы бо чылдың февральда болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын таныжып, ында салган сорулгаларны ажылдыше боттандырарынче кичээнгейин углап, школада аныяк башкыларга бодунуң байлак дуржулгазын дамчыдып бээри-биле методиктиг сүмелерин берип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЫДЫРААГА МАРГЫШКАН

Кызыл районнуң башкыларының аразынга хууда болгаш команда аайы-биле бирги чер дээш, хол-шыдыраа маргылдаазы ийи хүн иштинде боол эрткен. Ниитизи-биле 6 школадан 18 эр, херээжен башкылар киришкен. Маргылдааның команда аайы-биле 1-ги черин Кур-Чер ортумак школазы ээлээн.

Херээжен башкылар аразынга бирги черин Черби дузалал школазының аныяк башкызы Марина Мижит-оол алган.

Эр улус аразынга Кызыл районозунуң төлээзи Какпаак Моңгуш эки ойнааш, бирги черин алган.

Блицтуржирни база организастап эрттирген. Маргылдааның бо хевиринге Чербиниң дузалал школазының төлээзи Юрий Моңгуш кымга-даа уттурбайн, тиилекчи болган.

Эренсаң ТЕЖИТ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Зураб Нижарадзе». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Грузин ССР-ниң улустуң чурукчузунуң дугайында. 9.00 — М. Мусоргский». «Борис Годунов». Шии. 12.00 — 12.10 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Үе-чергежиниң портреди». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.10 —«Тундраның ак ивизи». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Найыралдың адрестери». Киноочерк. Финляндия. 17.45 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Экономиктиг билиглерниң үндезини». Журнал «Телеэко». 18.15 —Бөгүн делегейде. 18.35 —Москваның Моссовет аттыг үлегерлиг театрының «Буруулуглар» деп фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор —А. Арбузов. 21.00—«Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Бисте Останкинода». 23.20 — 23.35 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. Херек эргелээри болгаш ЭСМ. 9.05 — Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ниң тургустунганы. 11.05—Немец дыл. 12.05 —«Силерниң тускай корреспондентинер». Уран-чечен фильм. 13.35 — «Ырак—чоок». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25 —«Ажыктыг херээ». 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15—Мульт-фильм. «Ногаан чылан».

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.50 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». «Апрель 7 —Делегейниң кадыкшыл хүнү». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «ССРЭ-де кооперация дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып турары. 21.00—«Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Совет-финн кады ажылдажылга дугайында. 22.30—23.25—Джазты ырлап тур бис.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«Ногаан чылан». Улуг кижилерге мультфильм. 18.30 —«Кедээниң шагы». 19.30 —Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорукүскомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чылда өзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, ооң өг-бүлезиниң кежигүнү бүрүзүнге 50 р[illegible] дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг билетин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу. 34, квартира 4. [Л. В. Никифорова хүлээп алыр]. Советтер бажыңы, кабинет № 113.**

«ЧЕДЕР». «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официанттылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Хоорайның эрги хөөрүнде чоок кижилерни орнукшуткан хамаатылар хөөрнү апрель айның 10-га чедир арыглаашташ турарын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып турар. Хөөрге боксак өрттедип болбас.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Бөгүн республикага кежүп турар булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Соңгу-барыын чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 2—7 градус соор.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас, хат кошкак. Агаар дүне 5—7 градус соор, хүндүс 3—5 градус чылыыр.

ТЕАТР

«Донна Люция азы ужуражып угбаа».

Эгелээри 19 шакта.

Кино

АПРЕЛЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Везучая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50. Клуб друзей кино: «Кордебалет» 18.40, бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 16.00. «Аксаператка» 11.50, 13.40, 17.20, 19.10, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 4» 9.40, «Волшебное наследство» 11.00, 13.10, 15.00, «Загадочный наследник» 17.20, 20.00 шактарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал айтырыглар килдизиниң 3.41-23, корректорларның 3.37-11, бухгалтериязы 3-43-41. Солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ааазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС—00561.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 7 четверг
№ 82 (13682)
1925 чылдан үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКЭЭН

Партияның болгаш бистиң чуртувустуң амыдыралында политиктиг улуг болуушкун—партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш күш-ажылчы коллективтер, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының мурнакчылары бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап турарлар.

Кызыл хоорайда «Тыва тудуг» трестиң тудуг эргелелдери болгаш организациялары партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир 236 өг-бүле чурттаар бажыңның ийи блогун хүүсаа бетинде ажыглалга киирерин шиитпирлээн.

Кызылдың үлетпүр барааннар садыының коллективи херектекчилерниң негелделерин хандырар, садыглаашкынның культуразын бедидер хемчеглерни ап турган, чылдың бирги чартыының үүрментел садар бараан саарылгазының планын бо чылдың июнь 29-та күүседирин хүлээнген.

Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң он чолаачызы конференцияның ажыттынар хүнүнге чедир он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының чүък сөөртүр планын күүседирин хүлээнген.

Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ишчилери июнь 28-ке чедир чартык чыл планын күүсеткеш, оналдадан ажыр 30 муң рубльдиң продукциязын немей бүдүрерин хүлээнген.

«Тыва тудуг» трестиң, Кызылдың үлетпүр барааннар садыының, Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының коллективтериниң, бүдүрүлгениң мурнакчыларының СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткууру-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган инициативазын партия Кызыл хоорукомунуң бюрозу деткээн.

Партия конференциязынга чедиишкиннерлиг ужуражыр дээн күш-ажылчы коллективтерниң патриотчу эгелээшкининиң мөөредирн-биле организакчы болгаш агитас-массалыг ажылды калбартырын база бүдүрүлгелерниң алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бүгү талалыг дуза чедирерин парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел комитеттеринге, ажыл-агый удуртукчуларынга, ВЛКСМ хоорукомунга даалганы бюронуң хүлээп алган доктаалында айыткан.

ХҮЛЭЭЛГЕ—КЫЗЫГААР ОЛ ЭВЕС

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарыш республикада калбарган. Бии-Хемде Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, коммунист Оолак Григорьевич Кечил-оол партияның болгаш чурттуң амыдыралында улуг болуушкун — конференцияга төлептиг ужуражыры-биле хүлээлгелерин алган. Кадарып турар кодан хоюн кыштаг кыштап ажырар, төрүүр чүс баш хойга онаажтыр 90 хураганны менди доруктурар, бир баштан-на 3 килограммдан эвээш эвес дүкту кыргып алыр, хойларының чайгы, күскү каадыын, сугладыын шын организастап турганы эки семиртир, кыштаглаашкынга частан эгелеп белеткенирин ол хүлээнген.

Хөөчүн хойжунуң сөглээн сөзү ажыл-херектери-биле карышпайн турар. Төрүүр хойларны эки ажаап, чемгергениниң ачызында, хүр кыш ашкан. Коданда 428 хой бар, оларның төрүүрү колдуунда доозулган азы 402 хураган менди доругуп турар. Төрүүр чүс баш хойга онаажтыр 96 хураганны алдынызында алган, бо сан оон-даа көвүдээр.

Чаш хураганнарны ажаап, өстүрер херекке хойжунуң кадайы коммунист Кара-кыс Андреевна мергежилдиг кижилерниң бирээзи. Хураганнарны сакман аргазы-биле доруктуруп, өстүрүп, ажаап турар. Малдың чаш төлүн зооветеринарлыг негелделер ёзугаар ажаап, өстүрүп турарындан чылдың-на оларның малынга чегу менди алдынып келген. Бо чылын база-ла ындыг болган.

Хой массалыг-биле төрүп эгелээнинден бээр оларны одарже үндүрүп көрбээн. Хойларны хураганнары-биле кады ажаап, чемгерип, суггарып турар. Дөрт чүс ажыг хойну дөрт бөлүкте үскен.

— Алган хүлээлгевисти ажыр күүсеткен бис. Ол дээрге күш-ажылчы чедиишкинни чедип алырының кызыгаары эвес болгай. Бистер чүгле хүлээлгевисти күүседир дээш ажылдап турар эвес, Төрээн чуртка хой-ле продукцияны бүдүрүп бээр сорулганы салган ажылдап турар бис— деп, Оолак Григорьевич чугаалап турар.

Малчынның чугаазынга кым-даа каттыжар. Ажылды эчизинге чедир кылыры-биле хүлээп алган чүве болганда бүгү күжүн, арга-мергежилин, билиин үндүрери албан, ылаңгыя коммунист кижиниң бедик хүлээлгези болур. Кечил-оолдар ону ынчаар кылып-даа турарлар, ону күш-ажылдың эки түңнелдери боттары чугаалап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Бии-Хем район.

ЧАС—МАЛЧЫНГА ШЫЛГАЛДА

«Тээли» совхоз —хой ажылдыг. Ниитизи-биле совхозта 8111 хой бар, оларның иштинде төрүүрү 4355.

Чаа эрткен кыш—Бай-Тайганың малчыннарынга берге болган. Чамдык чылдарда кара кыштаар районнуң девискээринге бо кыжын улуг хар чаган. Мал чемнери база кызыы белеткеттинген. Ынчангаш кыштаглаашкынны организастыг эрттирери малчыннардан база мал ажылының специалистеринден шудургу ажылдаарын негээн. Кыштаглаашкында кол сорулга — малдың чаш төлүн менди алыры болгай. Ол сорулганы боттандырары-биле совхозтуң дирекциязы элээн организастыг ажылдарны кыш эгезинде кылган. 40 ажыг кижини малчын коданнарже сакманчыладып чоруткан. Мал чемнериниң хуваалдазынга шыңгыы контрольду тургускан. Тускай эртемниг специалистер кыштагларга хонуп, практиктиг дузаны чедирип турган.

Хой оолдаашкыны декабрь ай төнүп турда эгеледи. Февраль айның ортан үезинге чедир 70 хуузу оолдапкан. Март эгезинде хой оолдаашкыны доозулган. Ниитизи-биле бо чугула кампанияны чүгээр эрттирдивис. Малчыннар Холак Хертек, Мукулай Салчак, Куусаал Опакай малдың чаш төлүн менди камгалап алганнар. Кызымак ажылдаан сакманчылар бар. Комсомолчулар Валентина Хомушку, Анюта Опакай, Надежда Хөктүг-оол кижи бүрүзү 120 чедир хураганнарны доруктурган. Долаана Херел, Светлана Чылбак-оол 100-100 ажыг хураганнарны менди доруктургаш, малчыннарга хүлээткен. Март ортан үезинде өшкү оолдаашкыны эгелээн. Амдызында байдал чүгээр.

Час келген. Эгиннерде чылыг хүн дээпкен дээш оожургаар болза, берге байдалга таваржыр апаар. Чазын малдың ажаалдазынче, чемгерилгезинче сагыш салыры чугула.

Иван МОНГУШ.
«Тээли» совхозтуң кол зоотехниги.

Чөөн-Хемчиктиң амыдырал хандырылга Судуругге эргелелинде даараныылга цеги бирги кварталда планын чедиишкиннинг боттандырган. Ол цехте Сиригмаа Тасовна Байкарага удурткан даштыкы хеп даараар бригада шалыпкын ажылдаан.
Ында дөрткү разрядтың даараныкчылары Чойган Ондар, Намчал Ондар, Анай Монгуш олар түс-туста планныг даалгазын хуусаадан эрте күүсеткеннер.
ЧУРУКТА: (солагай талада) Ч. Ондар, Н. Ондар, А. Монгуш даараны костюмун хемчээп көрүп турлар.
Вячеслав МОНГУШТУҢ фотозу.

А Ж Ы Р КҮҮСЕТТИНГЕН

Өвүрнүң белеткел конторазы бо чылдың бирги кварталының планын 110 хуу күүсеткен. Районнуң белеткел конторазы ылаңгыя чоннуң артыкшылдыг продукциязындан эътти 20 тонназы пландан ажыр 3 тоннаны саткан. Бистиң бо чедиишкиннеривистиң чажыды райпо баштаар чери, ооң удуртулгазы аңаа келген ховар барааннарны керээ ёзугаар чоннуң артыкшылдыг продукциязынга кириштир садып турарында. райпо белеткел конторазы-биле быжыг харылзаалыг.

Белеткел конторазында амгы негелделерге дүүштүр ажылдап, план күүселдезин эки хандырып турарлар база хөй. Белеткелчи Сергей Ооржак, Торгалыгда Дадар Сандып, ажылчын Тимур Монгуш эки ажылдап турарлар. Тимур Монгуш мында он чыл ажыр ажылдаан, совхозтардан болгаш чондан кирген улуг-биче алгы-кештиң бирги ажаалдазын кылгаш, чогуур черлеринче чорударынга белеткеп турар.

Николай ООРЖАК,
товаровед.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГЫЛ?

1988 чылдың бирги кварталы доозулган. Күрүнеге эът, сүт база дагаа чуургазы садарының пландары канчаар күүсеттингенил!

Республиканың бүгү-ле ажыл-агыйлары үш айлар дургузунда 36000 центнер эът дужаар турган, херек кырында 40984 центнерни саткаш, планы 113,8 хуу боттандырган. Чүгле Бай-Тайга районундан өскелери бо талазы-биле даалгаларын чедиишкиннинг боттандырбаан.

Түс-түс ажыл-агыйлардан «Эрбек» биле «Енисей» совхозтар эң-не шылгарап, планын 2—2,1 катап ажыр күүсеткеннер. А Бай-Тайганың бүгү ажыл-агыйлары, ол ышкаш Чөөн-Хемчикте «Тыва», Сүт-Хөлде «Октябрь 30 чылы», Каа-Хемде «Красное знамя», Эрзинде «Чаа орук», Кызыл районда «Кара-Хаак», «Х Улуг хурал», «Тере-Хөл» совхозтар хожудап турар. «Мурнакчы» совхоз кварталда 500 центнер эът садар турган, чүгле 62 центнерни дужааган, ол дээрге республикада эң кудуку көргүзүг.

Аъш-чем программазын боттандырарынга эң чугула чүүл—сүт бүдүрерин база ону садарын көвүдедири болур. Бо талазы-биле республиканың ажыл-агыйлары бирги кварталда илден-не багай ажылдаан. 69900 центнер сүт садар турган, 255 центнерни чедир дужаваан. Бо талазы-биле Каа-Хем биле Кызыл районнарның ажыл-агыйлары хожудаан. А Мөңгүн-Тайга районнуң совхозтары бирги кварталда сүт садар планын 3,6 катап ажыр күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тандыд районнар сүт садарын көвүдеткен. Өске районнарда ол көргүзүг куду болган.

Күрүнеге сүт садарының квартал планын күүседир талазы-биле «Бай-Тал», «Кара-Хөл», «Мурнакчы», ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг, «Коммунизмче орук», Карл Маркс аттыг, «Мөрен», «Торгалыг» база Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтар шалыпчылар болганнар. А Кызыл районда «Тере-Хөл», Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтарның удуртукчулары болгаш зооветспециалистери малчыннарны план күүселдезинче организастап чадап турар. Каа-Хем районда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң сүт-бараан фермазы күрүнеге 2500 центнер сүт садар планын 64,8 хуу кылдыр боттандырган, тодаргайлаарга, 880 центнерни чедир дужаваан. Ук районда 8 ажыл-агыйның чүгле ийизи планын күүсеткен.

Үшкү көргүзүг —чуурга садар талазы-биле республика планы 103,3 хуу боттандырган. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинде турганындан хөй.

Оон аңгыда бирги чартык чылдың планынга кириштир республиканың хуу ажыл-агыйларындан күрүнеге дүк садары эгелээн. Олар чылдың бирги чартыында 705 центнерни дужаар даалгалыг, ам бирги кварталда 28 центнерни саткан.

Бирги кварталда республиканың ажыл-агыйлары канчаар ажылдаанындан чогуур түңнелди үндүрүп, планныг сорулгаларны ыяап-ла күүседир дээш бүгү-ле арга-курлавырларны долу ажыглаар херек. Эде тургустунуушкунунуң негелдези ындыг.

Субботник кыйгызы

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНЧЕ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оюн алдаржыдып бүгү чуртка эрттирер коммунистиг субботник хүнүнде бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга республиканың күш-ажылчы коллективтери белеткенип турар.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. РАУК-туң «Агроүлетпүрэнергозуңу» коллективи коммунистиг субботник хүнүнде «Хемчик» совхозтуң кыштагларынга электри шугумун шөөр болгаш ажыглалга киирер. Коллективтиң өске ажылчылары суур чевегейжыдылгазынга киржир, 60 дес чедең ыяшты олуртурлар. Күш-ажылдың ол байырлалының хүнүнде ажылдап алыр түңден ийи чүс рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң техниктиг салбырындан 180 кижи субботникче үнеринге белеткенип турар. Ол хүн кылыр ажылдарны тодарадып, чепсек херекселдерни ыяк белеткеп турар. Субботникке киришкеш, ажылдап алыр акшазының чартык кезиин беш чылдың фондузунче олар шилчидер.

Бай-Кара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

БЕШ ЧҮСТҮ ШИЛЧИДЕР

КЫЗЫЛ. Республика типографиязының бүгү бригадалары болгаш цехтери ленинчи коммунистиг субботник хүнүнде бир дем-биле, эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнген. Апрель 16-да ук бүдүрүлгениң 159 ажылчыны, инженер-техниктиг ажылдакчызы, албан-хаакчызы күш-ажылдың байырлалынче үнер. Оларның хөй кезии —110 кижи боттарының цехтеринге ажылдаарлар. А чамдык ажылчыннарның күжүн ажыглалга киирер объекттерже мөөңнээр.

Л. И. Сидмеева, А. К. Хертек, В. И. Долгова олар удурткан парлаар, өрүүр болгаш дептерлээр цехтериниң ажыл-ишчилери субботникке бүгү талалыг белеткенип турар. Типографияның коллективи коммунистиг күш-ажылдың байырлалының хүнүнде 2,4 муң рубльдиң продукциязын, оон иштинде 0,1 муң рубльдиң чоннуң херегле барааннарын бүдүрүп үндүрер. Полиграфистер беш чылдың фондузунче 500 рубльди шилчидер деп шиитпирлээннер.

ЭҢ ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының хөй кижилиг коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга турескааткан Бүгү-эвилелдиң апрель 16-да эртер коммунистиг субботниинге эң идепкейлиг киржирин шиитпирлээн. Ол хүн республика найысылалындан эгелээш, Тываның ол-бо кыдыг-кызыгаарларында шинчилел ажылдарында чоруп турар геология бөлүктеринге чедир экспедицияның коллективтеринден «кызыл» субботага 800 ажыг кижи ажылдап үнер. Олардан 780 хире кижи боттарының ажылдаар черлеринге дөрт бүдүрүлге ажыл-херектери-биле холбашкан ажылдарга ажылдаар.

Ол хүн экспедицияның коллективи 12,4 муң рубльдиң ажылдарын кылырын болгаш ажылдап алганы акшазындан 1300 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Сергей КЫЗЫЛ-ООЛ.

МАЛЧЫН КОДАННАРЖЕ

ТУРАН. «Эрбек» совхозунда коммунистиг субботник хүнүнде кандыг ажылдарны кылырын партком секретары У. Д. Байкара баштаан штаб кежигүннери ажылдап кылган. Ильичиниң лампочкалары четпээн хойжу коданнарже электри шугумун шөйүп, ону ажыглалга киирери көрдүнген.

Апрель 16-да контора ажылдакчылары, эр малчыннар Сайыр-Аксы, Эрбек унуу, Сүглүг-Хем дургаар чагылар тургузар оңгарлар казарынга киржир.

Эрбекчилер «Кызыл субботада» суур чевегейжыдылгазынче чаңгыс кижи дег үнер.

Даязы САЛЧАК.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 7-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга, 1 каътта 107 дугаар кабинетке чорудар. Телефону—2-55-42. 1988 чылдың апрель 8-те 16.00 шакта Советтер бажыңынга доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1988 чылдың апрель 9-та эртенгиниң 8 шак 30 минутта турда СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга болур.

САДИКЧЕ ШУУШКАН КамАЗ-тар

База катап ол айтырыг дугайында

Рейд

Апрель 1-ниң эртени. Садикче, школаже далашкан уруглар, оларны үдээн ада-иелер. Кызыл хоорайның О. Лопсанчап кудумчузун ол-бо кежилдир шуушкан кижилерниң шимчээшкинин машиналар үзе кирип турган. Оруктуң ол-бо талаларынга улус бөмелешти чыглы каап турган. Машиналарның чоруунуң далаштыы дажок. ынчанмайн канчаар — ажылдан озалдап болур.

Автобустар, КамАЗ-тар, чиик машиналар чаңгыс аай эгым-биле шуужуп турган болза чүү дээр. Оларның хөй кезии чээрби дөрт болгаш чээрби ийи дугаар бажыңнарның арзынынче-ле углап турган.

Улуг машина ээр аргажок чиңге черде үш машина чыскаалыпкан турган. Оларның бирээзи 61-15 ТВЗ марканың КамАЗы уруглар ойнаар элезин төккен хаалжакчыгашты таварааш, ында олуртуп каан үш ыяшты сый бастырып каан болду. Хөй машина чоруп турганындан ында шүүт оруу изели берген, ыяштар кырыында орук. Оон чоогунда 31-16 ТВЛ марканың ЗИЛи турупкан. Чолаачы А. В. Чернятьев бир шак машинаны ажыглап болур дээн квитанция бижиктиг. Чогум садикче уруг ажыдырып кайын бир шак ап чыдар. Кеш шактан кеш шакка чедир дээрзин айытпаан.

Бо ийи машина «Тыва сүт тудуг» трестиң автобаазазынга хамаарышр. Ол-ла автобаазаның 47-87 ТБЛ маркалыг машиназы ол хүн ийи удаа — эртен, кежээ садик даштынга келген. Чолаачы В. П. Воронов орук ара келдим деп тайылбырлаан. 31-14 ТВЛ база ол бүдүрүлгеден. 67-01 ТВЗ марканың машиназы база оон. «Ам канчаар мен, гаражка машинам тургускаш, хуу машинам алгаш кээп мен бе» деп элдепсинип айтырарлар база бар болган. Садикче эртен кежээ баарда, кээрде та кайы хире күрүне бензинин үнүп турар!

«Агроүлетпүртранс-1» автобүдүрүлгезиниң 34-63 ТВЛ, 47-61 ТБЛ маркалыг КамАЗтары болгаш «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның машиналары казырадыр киир халдып кээрге, бичии уруглар мак-биле дезип турдулар. Хемертен чиик машина бо чылбыртып келди. Ол Садыг министерствозунуң АТБ-зинге хамаарышр. Н. Г. Беленков кажан уруг алыр кижи мен деп удур айтырыг салып болган. Беш шак чаа ажып турган. Садик сес шакка чедер. Ажыл шагының соонда, машиназын тургускаш-даа уругун ап болур арга бар. Кадык камгалал министерствозунга хамаарышр 80-79 ТВЕ, 28-04 ТБЛ «уазиктер» чажыт маршрутту кылырындан чалданмааннар.

«Тыва газ» эргелелиниң радиотеледамчыдылга төвүнүң 95-06 ТВЗ, 95-44 ТВЗ машиналары садикче эртенги, кежээки рейстерни кылырын кем чок деп санап турарлар болган. Кежээ дөрт шак бежен минута турда, бажың даштынга беш-алды машина турган. Кожууглуг чүък машиналары база бар.

Бир КамАЗ-ты бир шак чедир ажылдадып кааным ол бажыңнарның чурттакчыларының бирээзи Елена Мамаева чугаалады. Дузалап көрүңер, машина ыжындан ат болдувус. шүүт машина доктаар чер болган деп, бистиң рейд эрттирип турарывысты дыңнап кааш, ында чурттакчы Полина Александровна Гүмен демдегледи. Назыны улгаткаш, дүрген кылаштай албас болгаш азыгдан үне халаан машина адаанче кире бер часканын Евдокия Аристова дыңнадып, чугаага киржи берди. Бо чоокту чону кээп турар машиналарның дугаарларын моон мурнунда база бижээш берген.

Рейд кежигүннери, чурттакчылар көрүп турда-даа, элээн машиналар өөренген аайы-биле бажың баарынче киир халдып турдулар. Кежээки хыналдада он ажыг албан, чеди хуу машина борта келген. Ыяштарның чүге сый бастырганын олар харыылап шыдаваан. Чамдык чолаачылар бир дугаар кээп тур бис деп агартынган. Өскелери хууда машинам-дыр, дүү ол чүък машиналарын хынарда дээр болган. Бээр киир халдып турарының бир чылдагааны —машина кирбес деп демдек чогу-дур дээр. Ында бажыңда чурттап турар чолаачылар дуъштээрде, борта машиналарын тургузар. Дзержинская кудумчузунда садиктиң хериминиң аксы-даа бар, ол кудумчулап чоруп-даа болур.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул! Бирээде, транспорт организацияларының удуртукчулары машина-техниканың чөп ажыглалын чедип алыр дээш контрольду күштелдирер апаар. Ийиде, чурттакчы бажыңнар девискээринче чүък машиналарының кирериниң чурумун тайылбырлаарын калбартыр. КАИ ажылдакчыларындан аңгы, машина ажыглалын, орук чурумун шын сагып турарын контрольдаарынга чурттакчылар, хөй-нити идепкейлиг киржирин күзенчиг.

Александр ЗОРИН.
ИХМ-ниң КАИ салбырының тускай ротазының орук-патруль албанының улуг инспектору.
Александр ТОПОЕВ.
Ол-ла албанның инспектору.
Артык ХОВАЛЫГ.

Сөөлгү шакта

● **ТОКИО.** Полиция биле студентилерниң аразында кажы-дошкун месилдежиишкин Сеулга болган. Хоорайның элээн каш дээди өөредилге черлериниң сургуулдары Енсай университеттиң девискээринге митинг чоруткан. Олар мурнуу корей ажылчыннарының ажыл төлевирин улгаттырар болгаш профэвилелдерге хамаарышпас чорукту тыпсырының дугайында негелделерин митингиге деткээн.

● **БУЭНОС-АЙРЕС.** Пиночеттиң ёзу-чурумунуң үүлгедип турар арааттаныг чоруунга удурланган массалыг чыскаалды таратпаар ойладырынга карабинерлерниң кезектери моторларны болгаш водомёттарны ажыглааннар. Ол чыскаал Чилиниң найысылалының төвүнге болган. Чээрби хире чыскаалганнарны, оларның аразында колдуунда-ла херээженнерни туттуп хоругдааш. Чыскаалды политиктиг хоругдаттырганнарның, а ол ышкаш шагдаа чериниң шажылакчыларынга өлүрткеннериниң азы диктатура үезинде из чок «читкеннериниң» өнүүктериниң болгаш төрелдериниң кыйгырыы-биле чоруткан.

ГАВАНА. Социалистиг Куба совет специалистерниң дузазы-биле ядролуг шинчилелдер төвүн тургузуп эгелээн. Сьенфуэгос провинцияда тудуп турар «Хурагуа» дээр баштайгы атомнуг электростанция-биле кады ол төп тайбың сорулгаларга ядролуг энергияны ажыглаарының национал программазының аайы-биле тудуп турар кол объектилерниң бирээзи болур. Апрель эгезинде тудугну эгелээриниң ёзулалы болган. Төптүң баштайгы ээлчээн эртемденнерге 1991 чылда дамчыдып бээрин планнап турар. Ооң соонда тудугжулар 10 мегаватт күчүлүг шинчилел реакторун тудуп эгелээрлер. Ол төпке үндезин болгаш эртем-шинчилел ажылдарын, чижээлээрге, ядролуг ядронуң физиказын өөренир талазы-биле ажылдарны, медицинаны болгаш кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге шенелделерни боттандырып чорудар.

● **ПАРИЖ.** Ла-Маншты кежир парон харылзаазын хандырып турган ажыл соксаткан француз далайжылар судно ээлери болгаш профэвилелдерниң аразында чарган дугуржулганы чүүлдүтүнген болгаш ажыл соксадыышкынын соксадыр дея доктаалды хүлээп алганнар. Ажыл соксадыышкыны далайжыларга ажылдаар эргеге магадылалды болгаш түр када ажылдап турарларының күш-ажылының байдалын дугуржуп алырынга арганы берген. 17 хонуктуң иштинде Франция болгаш Великобританияның аразында харылзаа үзүлген турган. Чүгле чаңгыс Калеге паромнар маназ 120 ажыг чүък сөөртүр машиналар мөөңнели берген турган.

БУЭНОС-АЙРЕС. Мальвин (Фолкленд) ортулуктарының кымның девискээри болуп турары дээш англи-аргентина боо-чепсектиг месилдежиишкинниң оюн Аргентинаның улузу массалыг чыскаалдар-биле демдеглеп эрттирген. Алды чыл бурунгаар Мурнуу Атлантикага боо-чепсектиг месилдежиишкин кыптыгып үнгеш, ооң үезинде Англия Аргентинаны тиилеп алган. Бүгү чуртта эртип турар массалыг хуралдарга болгаш чыскаалдарга аргентиннер КНО-нуң резолюцияларынга дүүштүр маргылдаалыг ортулуктарның келир үезиниң дугайында Аргентина-биле тайбың чугаалажыышкыннарны эгелээринче Англияны кыйгырып, ортулуктарда тургускан шериг баазаларын бузуп каапкаарын, Мурнуу Атлантикадан англи чепсектиг күштерин үндүрерин негеп турарлар. Олар ол районну делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң одаа болдурупкан АКШ-тың ходелиишкиннерин буруу шапкан.

● **ЛУАНДА.** Анголаның Даштыкы харылзаалар министерствозу ында нептереткен медеглелинде расисчи Мурнуу Африка Республиканың дайынзырактарының Ботсвананың найысылалы Габоронче халдааны буруу шапкан. Тайбың чурттакчыларның өлүрүнге чедирген ол агрессия ходелиишкин апартеидтиң ёзу-чуруму Африканың мурнуу чүгүнде айылдыг байдалдың кол үнер дөзү болуп артып турарын база катап бадыткап турар деп, документиде айтып турар.

(СЭТА).

КОЛ ЗВЕНО — КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВ

Эде тургустунуушкун профэвилел организацияларының бүгү талаларын хаара тудуп турар. Ооң төп звенозу— күш-ажылчы коллективтер. Аңаа профэвилелдери бодунуң күчү-күжүн ажыдар, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, бүгү улустуң херээнге салыышкынын киирер аргаларын болгаш эргелерин чаа өзу-биле ургаттырар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге М. С. Горбачев чүве чугаалап турган, партияның экономиктиг болгаш социал политиказын амыдыралга боттандырар дээш профэвилелдериниң харысалгазы соксаал чокка улам өзерин демдеглээн.

Тываның профэвилел организациязында 1353 профком, 1677 профбөлүк бар, олар чүс чээрби дөрт муң хире ажылдап турар профэвилел кежигүннерин каттыштырып турар. Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, ажылчы чоннарның кижизидилгезин экижидер талазы-биле салган харысалгалыг сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, албан-хаакчыларны мобилизастаары бүгү профэвилел комитеттериниң, организацияларының ажылын эде тургузарындан, идепкейлиг ажыл-чорудулгазындан улуг-биле хамааржыр. Ону барымдаалааш, профоблчөвүлел эде тургустунуушкунуңуң үезинде профэвилел организациязы база профэвилел бөлүү бүрүзүнүң кылыр ажылын, чедип алыр төнчү түңнелдерин тодараткан, ооң-биле оларның ажыл-чорудулгазының ажыктыын үнелеп көөр. Кадрларга, активке практиктиг дуза чедирер, ажылдың эрги ажык чок хевирлеринден чайлаары-биле удуртулганың стилин, арга-методтарын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар дээш ажылдап турар бис. Ол чорук чер-черде ажыл-ииштиң чаа, эки талаларын, четпестерин үнелеп көөрүнге, профкомнарның ажыл-чорудулгазының дайынчы арга-шинээзин бедидеринге салдарны чедирген.

Профэвилелдериниң удуртукчу кадрларынга, активчилерге дузалажырын кол сорулгавыс кылдыр санап турар бис, ылаңгыя хөй-нийти эгелээшкинин-биле ажылдап турарларга ажылчы чоннуң ортузунга кижизидилге ажылынга салдар чедирер организакчы ажылдың теоретиктиг билиглерин чедип алган турарынче сагышты салган. Ол болза партияның салган сорулгаларының негелделерин улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга боттандырар дээш чаа чогаадыкчы өзу-биле шалыпчы ажылдаары-дыр. Бо айтырыгны шиитпирлээрде чүнү кылырын профоблчөвүлелдиң II пленумунга чугаалашкаш. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр Тываның профэвилел организацияның ажылын эде тургузарының сорулгаларын тодараткан. Кадрларны болгаш профэвилел активчилерин өөредириниң утка-шынарын экижидериниче, хевирлерин янзы-бүрү болдурарынче улуг кичээнгейни салып турар. 1987 чылдың дургузунда чүгле профэвилелдериниң курстарынга 4217 кижи өөредилгени эрткен, оларның иштинде профкомнарның 868 даргазы бар.

Боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседир, эки төнчү түңнелдерни чедип алыры-биле ажылын эде тургузар, ооң стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдар дээш демисежип турар профэвилел комитеттери республикада эвээш эвес. Ол профкомнар коллективтерниң администрациялары-биле кады социал-экономиктиг хөгжүлдениң темпилерин дүргедедири-биле ажылдаар, чер бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүлгезиниң сагылга-чурумун быжыглаар дээштиг хемчеглерни ап, чаңгыс ажылчынның күш-ажылдың сагылга-чурумун үрептери нийтиң продукцияны бүдүреринге, коллектив кежигүннериниң акша ажылдап алырынга багай салдарны чедирерин кижи бүрүзүнге билиндирери ажыктыг. Мону амыдыралга боттандырары-биле чамдык коллективтерде «Күш-ажылдың сагылга-чурумунга коллективтиң магадылалын тургузар» деп шимчээшкин эгелээн. Бүдүн күш-ажылчы коллективтиң азы салбырның, бригаданың ээлчегиниң ажылынга коллективтиг, моральдыг, материалдыг харысалганың принциптерин ында хаара туткан.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының профкомунуң (даргазы А. Ч. Сенгелова) ажылы экижип орар, олар «Күш-ажылдың сагылга-чурумунга коллективтиң магадылалын тургузар» деп шимчээшкинниң комбинатта эгелекчизи болган. Профком кежигүннери ажылчыннар-биле кижизидилге ажылын доктаамал чорудуп, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чаңгыс факт-даа илерээр болза, ону анаа эрттирбес. Ооң уламындан бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип ап, ажылчыннарның дыштанылгазын чептиг органижастап турар. «Тыва хамааты тудуг» трестиң тудуг кезектер болгаш конструкциялар заводунда профком (даргазы Я. К. Коломысова) администрация-биле кады ишчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагышты салып келгенинден ай санында планныг онаалдаларын күүседип келген.

Профоблчөвүлелдиң эрткен чылдың декабрьда болган ээлчеглиг пленумунга профоблчөвүлел, адырлар аайы-биле обкомнар, райкомнар, хооркомнар улуг профэвилелдер комитеттери-биле харылзаалыг ажылдап турар-даа болза, кежигүннери эвээш организацияларга ховар баар, оларның ажыл-чорудулгазынче ханылап кирбес, ооң уламындан дайынчы арга-шинээзи кошкак,

Профэвилел организацияларында

планныг онаалдаларны күүсетпес, кижизидилге ажылында четпестер бар болуп турарын шугумчулээн. Ол четпестерни эдер хемчеглерни боттандырып турар. Комплекстиг бригадаларны республиканың районнарынче үндүрүп, профкомнарның ажылынга практиктиг дузаны чедирип, профэвилел активчилерин өөредип, хуу айтырыглыг хамаатыларны хүлээп алырын организастап турар. Ол ышкаш профоблчөвүлелдиң, адырлар аайы-биле обкомнарның президиумунуң уңуушкуннуг хуралдарын эрттирип эгелээн. Эрткен чылдың ноябрьда профоблчөвүлелдиң президиумунуң уңуушкуннуг хуралы Таңдыда Тока аттыг совхозка болуп эрткен. Коллективке күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаарының, күш-ажылдың хоойлузун сагыырының дугайында айтырыгны орта чугаалашкан.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң чаа уставында хуралдарны эрттирериниң улуг рольдуун айыткан. Ынчангаш бо чугула херекти экижидеринче кичээнгейни профкомнар сөөлгү үеде салган. Чоокка чедир-ле профэвилел организацияларының хуралдары чалгааранчыг, дээштиг чавыс эртип турган. Санал бергеннер ажыл-херекче ханылап кирбес, эреңгей, нийти чугаа кылыр. Хүлээп алган шиитпирлери тодаргай эвес болур. Шак ындыг байдал хөй эвес кежигүннерлиг организацияларга турган. Ооң хараазы-биле күш-ажылчы коллективтер негелдеге чедир ажылдаваайн келген. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар хуралдарның ролюн бедидеринче профэвилел комитеттери кичээнгей салып турар. 1987 чылдың төнчүзүнде коллективтерге эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдар чогуур деңнелге эрткен. Профэвилел кежигүннери профкомнарның ажыл-чорудулгазын принципиалдыы, негелделиг-биле үнелээн. Профкомнарның, профбөлүктерниң составын соңгуурун шыңгыы чорутканындан ында ак сеткилдиг, негелделиг, принципиалдыг, чоннуң эрге-ажыы, кадыы дээш сагыш човап чоруур эштер соңгуткан. Профкомнар, цехкомнар даргаларын коллективтерниң нийти хуралдарынга ажык бадылаашкын-биле соңгуп алганнар.

Профэвилелдериниң область чөвүлели профкомнарны дамчыштыр социалистиг чарышты организастаарынче улуг кичээнгей салып турар. Бүдүрүлгеде ажылдап турар 105 муң хире кижи чарышта хаара туттунган, оларның иштинден 90 муң хирези түс-түзүнда болгаш бригада аайы-биле чарыжып турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези, продукцияның шынары, материал болгаш күш-ажыл курлавырларының камналгазы, социалистиг амыдырал болгаш оон-даа өске айтырыгларны шиитпирлеп турары күш-ажылчы чарыштың түңнелдерин үндүрерде кол көргүзүглер болур. Январь-февраль айларының дургузунда чер-черде бүгү коллективтерге социалистиг хүлээлгелерниң коллективтиг керээлерниң күүселдезин түңнээш, 1988 чылда чаа керээлерни, хүлээлгелерни алган. Чарыштың ролюн үнелээрде профкомнар чүгле бүдүрүлге көргүзүглерин эвес, харын ооң социал болгаш кижизидикчи түңнелдерин, тодаргайлаарга, ажылчы чоннуң культура-техниктиг деңнелиниң өзүлдезин, күш-ажыл болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун, ажылчы чоннуң хандырылгазының деңнелин, коллективтиг керээ ёзугаар хүлээлгелерниң болгаш «Кадыкшыл», «Чуртталга» программаларының күүселдезин база барымдаалап турар апарган.

Автотранспорт бүдүрүлгелериниң аразында чарыштың түңнелдерин ёзугаар хоорайның үшкү автотранспорт бүдүрүлгези (директору А. М. Самойленко, профком даргазы, чолаачылар бригадири В. В. Сипкин) тиилекчи болган. Коллективте 375 кижи ажылдап турар. 1987 чылдың планын бүдүрүлге бүгү техника-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Ол көргүзүглерни чедип алыры-биле септекчилерниң 2 ээлчеглиг ажылын, чолаачыларның бир машинага эжеш кылдыр ажылдаарын непереткен. Профком даргазы ажылды эки билир болгаш ажылчыннарның, чолаачыларның инициативазын деткип турар. Коллективте экономиктиг өөредилге таарымчалыг кылдыр организастаттынган. Чолаачыларның амыдыралын экижидер дээш дыка хөй чүүлдерни кылып турар. Эвээш кижилиг өг-бүлелиглерге бажыңнар тудуп бээринге белен, дыштанылгаа өрээли, чунар-бажың-суңма, диета столдарлыг столовая, дузалал ажыл-агый тургустунган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чедир 10 чолаачы (Н. В. Березин, Н. Д. Орлов, В. М. Кузьмин болгаш оон-даа өскелер) беш чылдың үш чылының планын күүседир деп хүлээлге алган.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш садарының талазы-биле күрүне планнарын күүседириниң талазы-биле «Тиилелге» совхозтуң профкому биле администрациязы СБФ, МТМ, хойжу болгаш кову бригадаларынга социалистиг чарышты организастаарынче шыңгыы кичээнгей салып турар. Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилге-биле холбаштыр социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерде, ажылга сөөлгү түңнелдерни чедип алырынче угландырып келген. СБФ моон мурнунда түңнелдерни хуу барымдаалап үндүрүп турган, ам бир инектен херек кырында саап алган сүдүн барымдаалап турар апарган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чурттуң күш-ажылчы коллективтериниң инициативазын республиканың дыка хөй коллективтери деткээн: «Тыва даг-дүгү» комбинат, «Востоксантехмонтаж» КМК, «Кызыл тудуг» тудуг эргелели, «Березка» ателье, Тувакоммунэнерго болгаш оон-даа өскелер.

Ынчалза-даа дыка хөй ажыл-херектерге чамдык профкомнарның ажылының деңнели болгаш стили эрги хевээр арткан. Оларга Бии-Хемниң тудуг-септелге эргелели, хлеб заводу, Таңдының культура килдизи, Өвүрнүң оруг септелге-тудуг участогу болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Элээн хөй профкомнар ажылдакчыларның бүдүрүлге-амыдырал байдалдарынче, күш-ажыл камгалалының болгаш ажылдың айыыл чок чоруунуң айтырыгларынче ханылап кирбейн турар (Чадаана, Шагаан-Арыг АТБ-лери, Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь», Бии-Хем районнуң «Өөк», Эрзин районнуң «Нарын» совхозтары болгаш оон-даа өскелер).

350 ажыг бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агыйларның ажыл-агый чорударының чаа хевирлеринче шилчээни-биле холбаштыр профкомнарга улуг харысалга онаажып турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң уставында профкомнар бодунуң ажыл-чорудулгазының ажык-чарлыг чоруун хандырар, а оларның кежигүннери боттарының хөй-нийти ажылының дугайында профхуралдарга, конференцияларга отчёттарын бээр ужурлуг деп айыткан.

Ажылдың бо бүгү болгаш оон-даа өске хевирлери база методтары ажылчы чон-биле профэвилел комитеттериниң сырый харылзаазын хандырар, ол чорук профэвилелдериниң кандыг-даа ажыл-чорудулгазының эң-не чугула, эң-не кол негелдези болур деп, В. И. Ленин айыткан.

Шаңгыр КУУЛАР,
Профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Успенка СБФ-зының мурнакчылары (солагай талазындан) саанчы Т. О. Эник, бригадир ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Ф. А. Родионова, саанчылар Н. С. Монгуш, Н. К. Саая, В. М. Дамбый.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

МАЛЧЫННАРГА

Ыраккы Өвүрнүң Саглыда «Кызыл тук» совхозтуң тудугжу бригадазы бригада керээзи-биле ийи дугаар чыл ажылдап турар. Эрткен чылын бо бригаданың тудугжулары Саглы суурга бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны, а малчыннарга үш чурттаарга бажыңын. Алды чунар-бажыңны. Бирээзинге-ле 350 хой кирер ийи кажааны туткан. Нийтизи-биле 375 муң рубль түңнүг тудуг ажылын кылып чорутканы ол.

Бо чылдың тудуг ажылын шалыпкын чорудар сорулга-биле Чыргакы тайгазындан 1400 кубометр тудуг ыяжын бирги кварталда белеткээш, ооң хөй кезиин тудуг шөлдеринде чедирген. Амгы үеде бригаданың ийи звенозу Күзүгенде болгаш Сарыг-Тейде малчыннар бажыңнарын тудуп турар. Спий-оол Монгуштуң удуртканы № 1 звено Сарыг-Тейде кыштагда чурттаарга бажыңын доозуп турар.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ БЫЖЫГЛААР

Дагдыг черге чымчак, ак шаң болуп туманналып, хаарын келир доңат-соок ховар болур. Ынчалза-даа Моңгун-Тайга чамдыкта өзү кара: кылан аас хүннеп турган, даглар баштары, Моңгун-Тайга, Ак-Баштыг, Сүвүр-Тайга булут тыртып, чер-дээр көзүлбейн баар, шуурганнай бээр. Ындыг шуурганнар бо чылын болгулаан. Малчыннар соруктуун, маадырлыг чоруун көргүскеннер. Кара-Хөвүнүң (шаанда, кызыгаар тургустунмаанда, тывалар моолдар-биле кады-кожа чурттап турда Кевей-Өдек деп адап турган) малчыннары серт-даа диваэн, бойдустуң айыылдыг халаазын эрестиг ажып эрткеннер. Ооң түңнелинде Кара-Хөвүнүң № 2 хойжу бригадазы хой төрүүрүнүң эң-не харысалгалыг, берге, амыр-дыш чок үезинде өске бригадалардан эки үре-түңнелдиг көргүзүглер-биле шуглуп үнген. Эрткен чылын төрүүр 5865 хойнуң 4951-и төрээн, 100 хойдан 76 хураганы алган. Борарган Каң-оол 100 хойдан 98, Каң-оол Аңчы-оол 92, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Салчак Тас 92 хураганны камгалап алганнар. Блак Аңгыр-оолдуң кодазындан 100 хураган, 25 хой, Владимир Комбуй-оолдуң —117 хураган, 42 хой өлген. Бо ийи кадарчының болгаш өскелерниң харысалга чок ажылы бригадага, совхозка улуг когаралды чедирген. 1987-1988 чылдың кыжынында амгы байдал-биле алырга байдал экижээн, төнчү көргүзүглер дээш шудургу ажылдың түңнели адышта коступ келген: төрүүр 4220 хойнуң 3803-у төрээн, 3695 хураганны алган, мыңчага чедир өлген хураган чок, 33 хой ара салган. Аныяк малчын Созур-оол Аңчымаа төрүүр 335 хоюндан 330 хураганны менди ап, ажыл-ишчи бүдүжүн көргүзүп, мурнакчы болуп шуглуп үнген. Борарган Каң-оол, Каң-оол Аңчы-оол, Пётр Довукай, Успуң Көгел, Салчак Тас болгаш өскелер-даа карак кызыл ажылдап, эки түңнелдерни чедип ап турар. Александр Довукайның кадарып турар иштинден 55 хой өлген. Ооң харысалга чок ажылының түңнели ындыг: куду, улуг когаралдыг болуп турар.

Хой чүге ара салып, өлүг төрүп, өлүп турарыл? Бригадада, совхозта, районда хойнуң үүсаазын экижидер ажылдар кошкак, кудуку деңнелде тургустунган. Кошкарларның семиртилгези кошкак, тарып боозадыр ажылдар организастаттынмайн турар. Ооң түңнелинде кошкарлар биле хойнуң ханы төрелдежип турар —ара салыр, өлүг төрүүр чоруктар ооң чылдагааны-биле болуп турар. Нийтизи-биле совхозта 500 ажыг хой өлүг төрээн, 100 ажыы ара салган. Селекционер, мал эмчилериниң ажылының багай түңнели деп дорту-биле чугаалап болур.

Кара-Хөвүда кудук — № 2 бригаданың төвү. Ында малчыннарның клувун эки дерээн. Малчын бүрүзүнүң социалистиг хүлээлгелери, бригаданың планы, хойнуң төрүп, хураганны камгалап ап турарының дугайында экран, стол, сандай бүрүн четчир. Чылыг, чырык, арыг-силиг, көрүштүг. Малчыннар клувунга хуралдаар, өөренир, лекция дыңнаар, концерт, кино көөр. Бо удаада клубке бригада чөвүлели малчыннарны чоокта чаа чыгган, ленинчи субботник хүнүнде хой кыргыыр пунктуну септеп кылырының планын, чазаглаашкынның болгаш чайлаглаашкын айтырыын чугаалажып, кадарчыларга дыңнадып, бадылап алган. Чаңгыс хүннүң эвес перспективатиг ажылдарны шиитпирлеп турары эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүгжүп турар. Малчын бүрүзү өг-бүле керээзин чарган болгаш харысалгазын, улуг күженишкинниг ажылдаарын амгы үе негеп турар. Боду акшаланыр, боду башкарнып, ажылдаар болганда малчын бүрүзү бедик харысалгалыг болбаска хоржок. Экономиканы үндезини-биле эде тургузарынче олар кирген болгаш келир үе — түңнел көргүзүглер дээш карак кызыл ажылдаар ужурлуг.

Саая МАЙНАК.
Моңгун-Тайга район.

Өг-бүле керээзи

АМ-ДАА ТОДАРАДЫР, ӨӨРЕНИР

Шынап-ла, чүү дээр боор: өг-бүле керээзин, ооң хамыла документилерин машинкага парлааш, хойжу биле директор ат салган, таңма-биле күштелдирип бадылаан, шупту шын-дыр. Ол-ла бүгү документилерде совхозтуң хойжуларының база бригадаларының 1988 чылда социалистиг чарыжының негелделерин ваажок билдингир, тода кылдыр бижээш база кошкан. Хойжулар ол-ла бүгүнү ногаан кылагар папкада камныы ваажок шыгжап, кадагалап олурар.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазында Сөкен-оол Серенович Ондарның өг-бүлезиниң дугайын бижип олурарым бо. Ол дээрге хөй чылдарда хойжулап келген арга-дуржулгалыг кызымак малчын болгай. Керээ чокта-ла ол планныг сорулгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин доктаамал ажыр күүседип келген. А ам керээ-биле ажылдаарга ылгалы чүл? Хамык-ла чүвени —өг-бүле чеже орулганы алырын, чежени чарыгдаарыл дээрзин тода айтып каан. Бир-тээ керээлиг болганда, ооң кандыг-бир негелдезин бир тала күүсетпейн барган болза, кедерезе судтажып-даа болур. Ынчанмайн канчаар: керээ дээрге юридиктиг документ-тир.

Керээ малчынны бухгалтер, экономист кылдыр өөредир. Оон башка ооң негелделерин канчап күүседирил, ону канчап санап-түңнээрил. Өг-бүле керээзи малчынны ёзулуг-ла ажыл-ишчи кылдыр өөредип, чаңчыктырар. Ажыы-биле чугаалаарга, Сөкен-оол Ондар хөй чыл дургузунда малчыннап келгеш, чеже хойну совхозунга өстүрүп бергенин безин дорт билбес, ону түңнеп, санап турган эвес, ам ол хамык көргүзүглер, керээлиг ажылдап, ында шуптузун демдеглеп каан болганда, архивке артып каар, кижиниң назында кылган ажылы билдингир, ол түңнүг болганда, ажы-төлүнгеда эки, солун болгай.

Ам Сүт-Хөлдүң алдарлыг малчыннарының бирээзи С. С. Ондарның керээзинден одуруглар — көргүзүглер-биле таныжаалы: нийтизи-биле 16.135 рубль түңнүг орулганы киирер. 100 хойдан 85, а төрүүр нийти 337 хоюндан 287 хураганны дужаар, бир хураганны үзеринге чедир хонукта 150 грамм немелде деңзилиг кылдыр азыраашдужаар, оларның нийти деңзизи 6314 килограмм болур, бир хойдан 1,6 килограмм азы нийти 541 килограмм дүктү дужаар. 257 хураганны дужаарга, ооң өртек-хөлезини 1450 руб —бирээзиниң 5 рубль 05 копеек, хойжу 541 килограмм дүк дээш 1450 рубль алыр. Бадүүн дүктүг хойнуң 1 килограмм дүгүнүң өртээ 2 рубль 68 копеек.

Бо бүгү чүүлдерни бүдүреринге чарыгдалдарны база санап каан. Чүгле бирги кварталда безин 2956 рубль. Нийти чарыгдалдарда автотранспорт биле трактор хөлезини эң хөй, а мал чеминиң өртээ 860 рубль. Сугнуң, электри күжүнүң, эм-домнуң, үүрмек чарыгдалдарның түңүн шуптузун санап каан болганда, кайызын камнаар камнап ап болурун дээрзин хойжу кижи бодап олурар. Ол талазы-биле Сөкен-оол Сереновичиден айтырарымга:

— Хамыктың мурнунда бо суг доскаарында кран агып тур. Хонукта та чеже литр агып, төктүп турар чүве. Ону канчап эдип алыр чүвел —деп, сеткили дүвүреп харыылады. Чогум кажан ынчалдыр сыргалып төктүп турар апарганын сонуургаваадым-даа. Мурнунда болза олче кайын сагыш салыр деп, сугну ол садып ап турган эвес, ам олче безин сагыш салыр апарганын бодаарга, хойжунуң сагыш-сеткили база бир янзы апарган — камналга дугайын бодап олурары совхозунга эки ышкажыл. Камналга дамдыдан-даа эгелээй-ле. Далайга дамды дуза деп чугаа бар. Бо өг-бүле суг дээш чылда 205 рубльди чарыгдаары көрдүнген. Ынчангаш ону камнавас болза хоржок. Өштүг ышкаш, С. С. Ондарның кыштаазының баарында Чечектиг деп хемчигештиң доңмас кара суун бо чылын булун аппарган, оон башка элээн сугну камнап ап болур аргалыг турган. Одаар чүүл-дүр: хөмүр-дашты чүгле соок үеде одааш, чылыг апарганда көрженин одаар. Арга бе? Арга. Камналга ол-дур. Оон аңгыда чолаачыларның эккелгени суланы, пресстээн сигенни, чарбаны база-ла көөр, хемчээр, тодарадыр. Оон башка оларның кожазында аалга канчап чолаачы чээрби беш пресстии чедир эккелбейн, малчыннарга ат салдырып алыр деп оралдажып турган болган.

Өг-бүле керээзинде көөрүмге, ол аалга транспорт чарыгдалы 2200 ажыг рубль, а нийти чарыгдал 9663 рубль турда, бодап көөрге, ол хөй хевирлиг.

Чарыгдалдарны эвээжедип болурунуң бир аргазы малчын кижи хойну боду тарып боозадыр кылдыр өөренип алза кандыг ыл? Бисте ындыг чижектер бар болгай. Бо таварылгада чүгле чарыгдал эвээжээр эвес, а ажыл шынарлыг болур.

Сөкен-оол Серенович керээ аргазынга өөренип, чарыгдалдарын чүгле чекте эвес, а тускай кыдырааште база демдеглеп ап олурар болду. Ол эки херек. Ону «Шын» солунда бижээн тайылбырдан көрүп алган.

С. С. Ондарның аалынга ынчан Чечектиг хем бажында совхозтуң чылгычылары келген. Камналга дугайында чугаага олар база кириштилер. Машина-трактор орнунга терге-шанак ажыглаары дыка ажыктыг болгу дег, ол хиреде оларны кижи чырык хүндүс безин от кыпсып алгаш тыппас. Совхозка оода-ла шанакты чазап кылып болза эки, ону чазап билир улустар амдыызында бар, үе чаңгыс черге турар эвес. Шанакты чазап билир кижилер чоорту чидер, ынчангаш олар аныяктарны өөредир ужурлуг дээрзин малчыннар чугаалажып олурдулар.

1988 чылда малга чеже сигенни хойжу боду белеткеп алырын керээде айыткан: 30 тонна сиген дээн чорду. А Сөкен-оол Серенович бодунуң дуржулгазындан билир, көргени: ооң кодамында 337 хойга 40 тонна сиген, 7-8 тонна суле херек дээрзин хойжу боду чугаалап олурду.

Оон кодамында 337 хөй бар дээн мен. Керээниң негелдезинден ол эвээш. Черле ынчаш чүгле Чечектиг бригадазында эвес, а дыка хөй районнарда малчын өг-бүлелерде хойнуң саны эвээш болуп турар-дыр бо. Ужуру болза бир өг-бүлениң ийи кижизи бедүүн дүктүг 460 хойну ажаап кадарар, өг-бүлениң ээлери желээн кадарчы болур ужурлуг. А ынчап изэрде Сөкен-оол Ондарның коданында 123 хой четпес ышкажыл. Бригаданың өске коданнарында база ындыг.

Бөгүн бистер хойжулар чедишпес, пенсияланнарны солуур кижи чок, өре-ширелиг улус малчыннап турар дижир бис, а бир коданда хойнуң саның негелде-норма ёзугаар тудар болза, хойжуларның саны кызырлы бербес бе? Артык кыштаглар база үнүп келгей.

Хой төрүп турда, өгнүң херээжен ээзи мал кадарар харык бар эвес, ынчангаш ыяап-ла сакманчылаар апаар, ооң уламындан ол үеде чамдык хойжуларга дузалакчы кадарчы херек. Ону, ол артык ажылчынны, керээде база көрбээн. Ындыг болганда, ооң шалыңын хойжу боду кармаанындан төлээр апарбас бе?

Оон аңгыда Чечектиг бригадазында чылдың-на 90-100, харын оон-даа хөй хураганнарны камгалап ап турарлар бар. Өске-даа черлерде ындыг болгай. Ол хирезинде 100-тен 90 хураган алыр дээн, керээде айыткан ындыг көргүзүглүг хойжу чок хевирлиг. Моон алгаш көөрге, ол талазы-биле совхозтарда ол айтырыгны ам-даа эки тодаратпааны илдең. 90 азы оон-даа хөй хураган алтарга, ооң төлевири натура база акша-биле-даа көвүдей бээр болгай.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өг-бүле керээзинде ам-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар бар. Бир өг-бүлеге хойнуң чижек-нормазының дугайында 1979 чылдың октябрь 3-те кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң президиуму биле Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязының кады үндүрген доктаалын удуртулга болдурар херек.

Сүт-Хөлдүң сураглыг хойжузу С. С. Ондарның коданында мал-маган хүр-менди турар чорду. Ынчан ол төрээн хойларындан 303 хураганны апкан турду, а керээде айытканы 287 болгай. Пландан хөй.

— Керээге өөренип тур бис —деп, Сөкен-оол Серенович чугаалаар. Шын харын, чаа чүүлге өөренир, ону шиңгээдир херек. Керээниң ажыктыы чүл, утказы кандыгыл дээрзин хандыр билип алза, кижиниң сеткили улам хайныгар, көргүзүү улам бедиир.

Чечектиг бригадазының кежигүннери боттары хуузунда мал-маганныг. Мурнунда болза оларны аңгылаар, өртек-хөлезинин тыртар дээш-ле чугаалар хөй турду. Ам харын сөөлгү үеде ол талазы-биле таарымчалыг кылдыр удуртур-баштаар черлер чогумчалыг көре бергени эки. Бо бригаданың улузу бодунуң хууда малындан чежени совхозунга дужаарын база дугуржуп алган, ол эки чорду. Өске ажыл-агыйларга база ынчалза кандыг деп?

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ХООРАЙЫВЫС АЯН-ШИНЧИЗИ

Бистиң Кызыл хоорай Тыва АССР-ниң найысылалы. Ындыг болганда ооң шевергин аян-шинчизи ажылчы чоннуң болгаш аалчыларның сеткилинге аажок кестур, чоннуң хереглелин чер болганге чогумчалыг организастаан турар ужурлуг.

Ынчангаш кижи сеткилинге таарышпас чамдык чогумчалыг чок чүүлдерниң дугайында бодумнуң бодалымны илередип, санал-оналымны солуң дамчыштыр улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекомунга киирер бодадым.

Хоорайның төп кудумчузу — Кочетов кудумчуда үрүглерге барааннар садар магазинниг бажыңда хлеб садар магазинниң эжиинге баазар садыын организастаар тудуглар эпарып тургузуп кааны найысылал хоорайның төп кудумчузунуң архитектуралыг аян-самбын көзүлдүр-ле үрээр турар. Ону оон чайладыры чептиг деп санап турар мен.

Оон аңгыда, сан-чурагай чедишпес чүве эвес, хоорайның чамдык кудумчуларында хөй санныг бажыңнарга чаңгыс дугаар бергеш, үжүктер-биле аңгылап каан болур. Чижээ, Кечил-оол 7, а, б, в, г... дээн чижектиг. 1989 чылдың январьда болур чоннуң бүгү-эвилел чизе-бүрүткелин эрттирериңге белеткел ажылдар дугайында негелделерге дүүштүр ындыг үжүктер «ушкарган» чаңгыс аай дугаарларны эдери чугула.

Чылыг сезоннарда хоорайга кылаштап чораан кижилер идии өштедип алыр черлерни база тыппас болгай. Бо дээрге үүрмек айтырыг кылдыр сагындырар, а херек кырында чонга ачы-дуза чедирериниң база бир чугула хевири, кижилерни биче чажындан эгелээш культурлуг ёзуга чаңчыктырарының база бир эге хевири болур дээрзин амыдырал хандырылга албан черлериниң удуртукчулары билири чугула болгу дег.

Дараазында бодалым — сураглыг кижилерниң ады-биле кудумчуларны адааны биске өөрүнчүг. Кудумчуларга адын тывыскан ол кижилер дээрге чер-чуртувустуң чаагай келир үези дээш эрес-маадырлыы-биле демисежип, ажылдап чораан кижилер болгай. Ындыг болганда оларның адын эдилээн кудумчуларның аттарын шын, бүгүдеге билдингир кылдыр бижиири күзенчиг. Чижээ: Михаил Бухтуев, капитан Кечил-оол, профессор Пальмбах... дээр чижектиг. Ындыг сураглыг кижилерниң адын берген (тывыскан) кудумчуларны чүнүң-даа мурнунда чаагайжыдыр кылыр болза, ол кижилерге чогумчалыг төлептиг турацкаал болур. Анаа-ла амгы турары ышкаш Бухтуев, Кечил-оол, Пальмбах деп бижип каарга, ону онзаланыр эскертинмейн турар.

Хоорайда коммунал хөй каът бажыңнарның девискээриниң арыг-шевер байдалынче хамаарышкан албан черлери та чүге кичээнгей салбас чүве! Кечил-оол кудумчуда автоорук техникумунуң нийти чурттаалга бажыңының арты талазын дургаар бохтарны чурттакчылар соңгу көзенектен үндүр октап турар боор-дур.

Адактың сөөлүнде хойнуң дүвүредип турар айтырыы улуг, хөй чурттакчылыг бажыңнар аразының кодан-девискээриниң дугайын бижип көрейн. Кечил-оол кудумчуда № 50 аъш-чем болгаш ооң чанында үлетпүр барааннарының магазиннериниң арты талазында, Ооржак Лопсанчап кудумчунуң №№ 13, 15 болгаш Калинин кудумчунуң № 28 бажыңнарының аразында кодан-девискээрни көрүп көрүңер даан: ортузунда биче уруглар чуңгузу, оларның үргүлчү ойнаар чери, агитшелчүгеш, газ резервуарлары. Ол кезек девискээрниң ол-бо талаларындан ыңай-бээр маңнашкан янзы-бүрү маркалыг автомашиналары кайы хамаан чок, туралаан-на черлеринге маңнап, доктаап турарындан ойнап турар уруглар онза айыылдыг болгаш даштыгаа агаарлап үнген кырганнарның дыжынга хоралыг боол турарын ол чоокту чурттакчылары шупту чугаалажыр болгай.

Чүге дээрге эрткен-дүшкен автомашиналарның даажы, довурак-доозуну эмин эрттир хөй. «Кыжын ажыг аш тынып, чылыг үелерде аар-кара довуракка бастырып олурар-дыр бис» — деп ол бажыңнарның кырганнарының хиимиренчирлери-ле чеп. Ол участокту КАИ ажылдакчылары шагдан тура билирлер. Ынчалза-даа, машиналар шимчээшкинин чурумчудар айтырыгны кым-даа шиитпирлевейн турар. Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээр де- бодаар болза, ол девискээрниң ужу-бажынга машина турар черлерни—асфальтылыг шөлду тургузары эргежок чугула. Ук бажыңнар чанында чылыг үеде даштыгаа чугган хеп кургадыр черлер чок. Чайын ол бажыңнарның чурттакчылары хостуг шактарында даштыгаа олурупкаш, агаарлап, шыдыраа, даалы ойнаар улус болгай, а ында стол, сандайлар чедишпес. Ол дугайында бажың эргелелиниң ажылдакчылары билир, негелделерни дыңнап келген, боттары ол бажыңнарда чурттап, ол четпестерни көрүп турарлар болгай. Хоорай чурттакчыларының дыштаныр шагынче кичээнгейниң салыры амгы үениң негелдези эвеспе?

Григорий САНЧАА.

Бөгүн — Делегейниң кадыкшыл хүнү

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

● Хөр-Тайганың участок эмнелгези ● Үш чылда бир таварылга ● Школада сандружина ● Эмнелгеге эккээрин манавас

Чоннуң кадык камгалалын үндезини-биле эде тургузар, ында бар четпестерни чайладыр, бар күчүнү чөп ажыглаарын хандырар, медицина дузазының шынарын көскүзү-биле бедидер сорулга-биле Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң хүлээп алганы «Кадыкшыл программазын» бистиң республикада амыдыралда боттандырып эгелээн. Көдээде чурттап турар чоннуң эмчи хандырылгазын улам экижидериниң, район болгаш участок эмнелге черлериниң баазазын быжыглап, оларның самын көвүдедириниң тодаргай планын ажылдап кылган.

Сүт-Хөл районда Хөр-Тайганың участок эмнелгезиниң коллективиниң, ылаңгыя иелерниң болгаш чаш уругларның кадыының камгалалының талазы-биле дуржулгазын солчуп өөренир сорулга-биле Чөөн-Хемчикте төп район эмнелгезиниң болгаш Чыраа-Бажында участок эмнелгезиниң бөлүк эмчилери чоокта чаа аңаа барып чорааннар.

Бо участок эмнелгези чүгле Сүт-Хөл районда эвес, республикада база бир эки ажылдыг эмнелге кылдыр санадып турар. Ынчангаш оларның дуржулгазын өөренирин Чадаана эмчилеринге сүмелээн турган.

Чадаана район эмнелгезиниң төлээзи, уруглар эмнелгезиниң консультант-фельдшери Валентина Байыр-ооловна Монгуш чыылганнар-биле чугаазын эгеледи:

— Барык 30 чыл мурнунда маңаа кээп, чаа ажыттынган участок эмнелгезинге ажылдаар аас-кежик меңээ таварышкан чүве. Бо эмнелгениң тудуун Тываның 15 чыл оюн байырлап турар үеде ажыглалга киирген. Сүт-Хөлдүң хоочун эмчизи чораан, Октябрь революциязы орденниң эдилекчизи Николай Баянтаевич Очур-оол байырлыг митингиге чүве чугаалааш кожааны кескен чүве.

А район эмнелгезиниң кол эмчизи Оюн-оол Шурженович Ондар 1965 чылда Красноярскиның эмчи институдун дооскаш, өг-бүлези Кара-Кат Сандууевна-биле баштай-ла Хөр-Тайга эмнелгезинге ажылдап чедип келгеш, хөй эки чүүлдерни кылганнар.

Кадыр-берт дагларлыг, ырак-узак малчыннар чурттап турар девискээрлиг, кыдыг суурда эмнелге участогунга дүрген дуза чедирер машинаны база берген. Эмнелгеге одалга системазын кылган. Эмчилерге 2 аал ниити чурттаар бажыңны туттурган. Херээженнер божуур, ниити аарыглар салбыры болгаш чаш уругларны эмнээр палаталарлыг, ниитизи-биле 15 орунныг эмнелгеге аарыг кижилер чүгле Ишкиннерден, Кызыл-Тайгадан эвес, Иймеден, Баян-Таладан келгилээр апарган.

Эмнелге коллективи-биле болгаш участок эмнелгезиниң кыска-даа бол солун төөгүзү-биле таныжып чугаалашкан соонда келген аалчылар баштай палаталарны көрүп, ниити ажыл-биле таныжыпканнар. Участок эмнелгезиниң эргелекчизи Лариса Дамдыновна Сат харыылап турар участогунуң дугайында чугаалаан.

Өшкү ажылдыг «Ишкин» совхозтуң төп салбырында 876 чурттакчы бар. Оларның 365-и 14 хар чедир уруглар. Суурда 264 өөреникчилиг ортумак школа, 50 уруглар турар ясли-сад бар, 78 малчын аалдарда 35 школа назыны четпээн чаштар эмчилерниң хайгааралында турар. Участок эмнелгези 16 кижилиг коллектив: 5 эмчи, 3 фельдшер, 2 медсестра болгаш санитаркалар, ажылчыннар.

Эмнелге бөгүн хевээр 15 орунныг. Чаа совхоз тургустунганы-биле холбаштыр келир үеде немелде тудуглар, чаартылгалар болурбу чугаажок. 1988-1989 чылдарда төлевилел-смета документациязы белен болур. Маңаа рентген, физиокабинеттер, уругларның сүт кухнязы ажыттынар. Аарыг улус чыттырар оруннар немежир.

Хөр-Тайга эмнелгезинге сөөлгү 3 чылда иелерден хоранча болбаан, чүгле чаңгыс уруг район эмнелгезинге аппарганда шыдашпайн барган. Үш чыл иштинде чаңгыс ол таварылга безин биске улуг кеземче болган. Сеткил-сагыжывыс хомудап артып калган деп, Лариса Дамдыновна чугаалап турар. Чаш уругларның кадыын хайгаараарының хүннүң кылыр ажыл планын тургускан. Ай планы база аңгы. Бир ай чедир чаш уругларга неделяда бир катап албан баар. Шинчиир, иези-биле чугаалажыр. Чаш уруглуг иелерниң бажыңынга баарга, орнунуң бажында «Иениң булуңу» бар. Чаш уругларны бир харга чедир азыраарының, чемгерериниң чурумнарын ында бижээн. Ол ёзугаар олардан негеп турар. Уруун ынча айлыг апарган-дыр, канчаар чемгерер, азыраар сен дээрзин шылгалда хевирлиг кылдыр айтырып турар. Бо чылдың баштайгы айларында грипптээн уруглар эвээш болганы, эмчилерниң болгаш иелерниң чаш уругларның кадыкшылы дээш эки ажылының херечизи болбайн канчаар.

Эмнелгеде акушерка Мария Ламажаповна Ондарның ажылын база сонуурган, дыңнаан. Ишкинде 222 херээженнерниң 105-и божуур назылыг, 39 кыстар бар, ындыг назылыг 32 аныяк ие мал ажылында хаара туттунган. Арай оваарымчалыг, күштүг хайгаарал-хыналдага тургускан херээженнерниң бөлүү база бар. Мария Ламажаповна 3 хар чедир уругларны харыылаар. Божаан соонда дораан регистрация дептеринге бижиир, чаш уругга херечилел чокка эмчиден үндүр биживес. Санитар-чырыдыышкын ажылы чугула черни ээлеп турар. Иелерниң өөредилгезин бажыңнарынга барып эрттирип турар. «Божуур болгаш ие херээженнерниң школазы», «Аныяк иениң школазы» доктаамал чорупу, херээженнерге ай санында бир лекцияны албан чорудар, санбюллетеньни үндүрер.

Келген аалчылар малчыннарны харыылап турар фельдшер Константин Дамчат-оолович Ондарның ажылын дыка сонуурган. Константин Ондар малчын өг-бүлелерниң картотеказын тургускаш, айда ийи катап аал бүрүзүнге чедип, эмчи дузазын көргүзүп, консультацияларны берип, санитар-чырыдыышкын ажылын доктаамал чорудуп турар. Машина оруу чок Ишкиннер бежы, Шом-Шумда малчыннарже аъттыг аргыжып, харылзаазын үзүлбейн турар. Аныяк эмчи школада «Аныяк медик» деп сандружина отрядының ажылын бодунуң удуртулгазынга алган. Ында озал-ондакка таварышкан улуска дүрген дуза чедирериниң, бажыңнарда чаш уруглар хайгаараарының, аарыг болгаш кырган улуска дуза чедирериниң аңгы-аңгы отрядтары ажылдап турар. Сандружина кежигүннериниң дадывыр төлелгези эки, редколлегия ажылдап турар.

Школада санпост ажылы шыңгыы. Класс бүрүзүнде термометр, чунар-демир, арыг аржыыл, саваң бар. Уруглар Кызыл Крест болгаш донор ажылын кончуг эки билирлер. Амгы үеде 7-9 класстарның 25 өөреникчизи 18 шакка планнаттынган санитарлар белеткелиниң курузун доозар деп турар. Апрель 10-да сөөлгү кичээл. Ооң соонда экзаменнер эгелээр. Аңаа чүгле участок эмнелгези, школадан аңгыда, район эмнелгезиниң төлээлери киржип, өөреникчилерниң билиин хынап хүлээп алыр.

Өөреникчилерниң сандружиназының ажылы чүгле школага эвес, суурнуң чурттакчыларының бажыңнарынга, хөй-ниити черлеринге эки салдарны чедирип турар. Уруглар бажыңнарны кезип, чаш уругларны ажаап, азырап турарын көрүп, арыг-шевергинче улуг кичээнгейни кылып, демдеглелдерге бижип турар. Кызыл Крестиниң санактивчилери суурда 7 агиткварталда чорудуп турар ажылының талазы-биле чарыжын эрткен чылдың декабрьда түңнээн. Айтырыглар, харыылар кежээлерин, конкурстарны база эрттирип келген. Эмчиниң буянныг мергежилин чедип алыр күзелдиг оолдар уругларга Хөр-Тайга школазында бо ажыл эки салдарны чедирер дээрзи чугаажок.

Чөөн-Хемчиктен келген эмчилер Сүт-Хөл район эмнелгезиниң педиатры Кара-Кат Сандууевна Ондарның ажылының дуржулгазы-биле база таныжкан.

К.-К. Ондар неделяның понедельниктe районнуң уруглар эмнелгезинге ажылдап, ында эмнедип турар уругларны шинчиир. Арткан хүннерде көдээ эмнелге пунктуларынга ажылдаар. Ынчалза-даа чамдыкта арай салга аарыг уруглар бар таварылгада, дыштаныр үе-шак дивейн ажылдаар апаары билдингир.

Кара-Кат Сандууеваның ажылының кол угланыышкыны — профилактика. Эмнелге, медпункт бүрүзүнде тургускан чурум ону бадыткап турар. «1988 чылда төрүттүнген уругларның хайгааралы» деп графикти көрээл. Ында суурнуң кудумчу, бажың бүрүзүнде чаш уруглуг иелер билдингир, көскү. Профилактиктиг тарылга, бажыңынга барып дуза көргүзерин 1-2 хар, 3-7 хар болгаш 15 хар чедир назылыг уругларның адын бижээш, көргүзүп каан. «Кадыкшылга бөлүү», «Бир хар чедир уругларны чемгерери», «Кадыы кошкак уругларның хайгааралы» деп графиктер айның календарьлыг хүн аайы-биле кайы эмчиниң каяа барып, кымга хайгаарал кылганын айтып турар. Моон уламындан патронаж эмчилерниң, сестраларның харыысалгазы, негелдези бедээн. Хөр-Тайга эмнелгезинде бо ажыл чогуур деңнелде тургустунган. Кара-Кат Сандууевна ооң мурнунда чылдарда үстүнде айыттынган чүүлдерни боду планнап, чурудуп берип турган болза, бо чылын суур бүрүзүнде фельдшерлер ону боттары-ла кылып, ол ёзугаар ажылдап өөрени бергеннер. Бо кылып чорудуп турар ажылдарны кайда-даа чурумчудуп, дүрүм ёзугаар көрдүнмээн. Республика эмнелгезинден хынап чораан эмчилер-даа ол дугайын билген. Ынчаарга ажылдың үре-түңнели амыдыралдан көстүп турар. Ие болгаш чаштың кадыының хайгааралы хүндүлүг, харыысалгалыг сорулга.

— Теория-даа, практика-даа талазы-биле өөредиглиг, ажыктыг, барык семинар-биле дөмей, солун ужуражылга, арга-дуржулга солчулгазы болду. Бо хире ырак черге, орукка машинавыс бичии үрелип, оруктан азып чорааш, чедип келгенивис-даа хомудал чок болду — деп, Чыраа-Бажының участок эмнелгезиниң улуг эмчизи Николай Шүүлейович Куулар сеткил ханып чугаалаан. Ажыктыг, солун чүүлдер хөй болганын В. Б. Монгуш база түңнеп чугаалаан.

Хөр-Тайганың эмнелгезиниң ажылы-биле дуржулга солчулгазы ынчаар ажыктыг, солун эрткен.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Хөр-Тайга участок эмнелгезиниң эмчи сестразы комсомолчу Елена Ондар ажыл үезинде.

Авторнуң фотозу.

БАЗА КАТАП ТААКПЫ ДУГАЙЫНДА

Апрель 7-ни Делегейниң кадыкшыл хүнү бо чылын тургустунуп келген шыңгыы айтырыг таакпылаар чорук-биле демиселге турескаадып турар.

Амгы делегейде таакпы ажыглаавайн турар чурт чок болу берген. Аңаа өзүп олурар херегледи хандырары-биле таакпы үлетпүрү темпизин улам-на өстүрүп келген. Амгы үеде делегейде чылдың-на 5,5 млн. тонна таакпыны бүдүрүп турар.

Таакпылаар чорук амгы чүс чылдың шыңгыы эпидемиязы апарган болгаш кижилерниң кадыынга хоралыы-биле (аңзы-бүрү аарыг тывылдырары, назынын кыскаладыры) багай салдары улам улгадып турары илдең. Таакпының хоралыг салдарындан элекке, назыны кырываанда чок болганнарның саны автотранспортка озал-ондактан хораан кижилерниң санындан ажып турар.

Делегейде эр кижилерниң 50 хуузу таакпылаар деп санаттынып турар. Таакпылаарынга сундулуугларның саны сайзыраңгай чурттарда, ылаңгыя Европада болгаш Америкада эң хөй. Англияда эрлерниң 75 хуузу, херээженнерниң 50 хире хуузу, а АКШ-та эр кижилерниң 40 хуузу база херээженнерниң 30 хуузу таакпылаар. ССРЭ-де эр кижилерниң 60 хуудан эвээш эвес, херээженнерниң 30 хуузу ол багай чаңчылга сундулуг. 60 чылдар-биле деңнээрге таакпылаар херээженнерниң саны барык 2 катап өскен. Ынчангаш делегейде таакпылаар кижилерниң саны колдуунда ындыг херээженнерниң немежип келгени-биле озалделиг.

Эң-не айыылдыг чүве, таакпылаар чоруктуң чалыыткап кел чорууру болур. Таакпылаарларның аразында аныяк оолдар, кыстарның саны өзүп турар. Оон туржук таакпылаарынга элээди уруглар, оолдар хандыкшып турар апарган.

Дыка хөй чурттарның кадык камгалал ажылдакчыларының санап турары-биле алырга, ырак эвес келир үеде таакпылаар кижилерниң ортузунга аарыыр чорук өзер. Таакпылаар кижиниң назыны, чижээлээрге, 10 чыл хире кызырлыр деп санап турар. Шак ол багай чаңчыл кижиниң ажылдаар шинээзин кудуладыр, электен-не кадыын баксырадыр.

Кадык камгалалының Бүгү делегей организациязының санап турары-биле, таакпының хоразы-биле холбашкан аарыглардан чыл санында-ла (электе, кырывайн чорааш) 2,5 млн. кижи өлүп турар. Ол дээрге муңгаранчыг саннар-дыр. Улуг эртемден, терапевт С. П. Боткинниң сөстери ёзулуг шын: «Бодумга ол хоранның салдарын көргеш, чамдык пациентилеримниң аарыын өске чылдагаанга шаап тургаанымны билдим. Бир эвес оларның таакпызын ынчан-на уштуп октаан болзумза, олар дириг турар ужурлуг».

Никотин — кончуг күштүг хоран. Ол кижиниң нерв системазынга чем хуулдурарынга, тыныш база чүрек-дамыр органнарынга багай дээштиг.

Таакпының хоразы чүгле никотин-биле кызыгаарлаттынмас. Таакпылап турда организмче сиилиньдиг кислота, углерод окизи, аммиак, метил спирт болгаш өске-даа хоралыг бүдүмелдер ыш-биле кады кирип турар.

Таакпылаар чоруктуң коргунчуг уржуктарының бирээзи — өкпе рагы. Ол аарыгдан аарааннарның 90 хуузу таакпылаар кижилер болуп турар. Ол ышкаш таакпылаар чорук кызыл-өөшке, майлаа бестеринге болгаш сыңыйга рак тывылдырарынга салдарлыг. Таакпылаашкынның уржуундан улуг-хырынга рак аарыы база тыптып болур. Таакпылаар кижи чаразын ажыртынгаш оон-биле кады таакпының хуюкталган хоралыг продуктулары ажырып турар...

Таакпылаар чорук амгы үеде — кижи төрелгетенниң бүгү-ниити хамчыы апарган. Херээженнерниң ортузунда таакпылаар чорук нептереэн. Дыка хөй чурттарда херээжен кижиниң таакпылаарын аңаа бир чүве кылдыр санаар болган. XIX чүс чылда таакпылаар херээженнер дугайында биживейн турган, чүге дээрге ынчан ол ындыг берге айтырыг эвес турган. XX чүс чылдың ортаа үезинде таакпылаар херээженнерниң саны дыка өзе берген, а амгы үеде таакпылаарының «хостуг эргези» калбарган. Херээженнер, ылаңгыя аныяк, чалыы үезинде багай салдарга чиигэ-биле алзыптып болур. Таакпылаар херээженнер чажыт өөрлериниден улугзуг кылдыр көстүр, арнынга сыгыглар эрте-ле тыптып келир, арнының өңү сарыгзымаар болу бээр. Таакпылаар кижилер хорадаачал, болганчок-ла кылыктаныр, шыжыгар.

Херээжен кижи бүрүзү кадык уругну божуп, өстүрүп алырын күзеп чорууp. Бир эвес амыдыралдың кадык-чаагай хевири-биле чурттап чоруур, эмчиниң сүмелерин сагыыр болза, ие болур күзел боттанмайн канчаар. Таакпылаар чаңчылдан үезинде чарлып шыдаваан болгаш хүнде 10 сигаретадан хөй эвести безин ажыглаар болза, ындыг херээженнерниң өлүг уруг божууру, таакпылавас улустан 4—6 катап хөй таваржыр. Таакпылаар херээженнер дыка хөй таварылгада уруг дүжүрер азы божаан чаш уруу баштайгы хүннеринде хораар чоруктар эвээш эвес.

Чурттакчы чоннуң хөй кезии таакпының хоразының дугайында эки билир. Таакпы ыштыг, агаарлатпаан өрээлге азы таакпылаар кижи чанында турар кижилерниң бажы аарыыр, бөш дээскинер, чүрек дүргедээр, шаг-шинек төнер чоруктар тыптып келир. Ынчангаш хөй-ниити черлеринге таакпылаарынга удур шиитпирлиг болгаш дээштиг хемчеглерни чорударны чугуда.

Амгы үеде бистиң чуртувуста таакпылаар чорукка удур шимчээшкин калбарган. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитеттиң коллегиязы «Күш-культурчулар ортузунга таакпылаар чорукка удур демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды 1977 чылда хүлээп алган. Спорт таакпы-биле канчап-даа эптешпес. Дыка хөй спорт ордуларынга, спортзалдарга, бассейннерге, тирлерге таакпылаарын хораан.

Школаларга, өөредилге черлеринге таакпылаарын шуут хораан. Эмнелге-профилактика черлеринге таакпылаары база хоруглуг. Таакпылаарындан ойталаарынга медицина ажылдакчылары үлегерин көргүзер ужурлуг. 1970 чылда Делегейниң XXIII кадык камгалал ассамблеязынга айыткан — таакпылаар чорукка удур демиселди дээштиг болдурары-биле медицина ажылдакчылары боттары таакпылавазын болгаш аарыг кижилерге база оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге таакпыдан ойталаарын угаадырын сүмелээн.

Транспорттуң кандыг-даа хевирлеринге, столоваяларга, кафелерге болгаш өске-даа хөй-ниити черлеринге таакпылаарын хорааны эвээш-биче-даа бол чедишкин болур-дур.

Таакпылаарын кижи бүрүзү кааптып болур, чүгле ону кончуг күзээр херек. Таакпыны каар дээнде баштайгы хүннерде белен эвес — сагыш саргыыр, чүрек шаптыланыр, сеткил-хөөн бадар. Ынчалза-даа кижи бодунуң кадыы дээш сагышка аныыг каш хүннерни шыдажып эртер ужурлуг, таакпыларын соксатканда чоортула чедул чиде бээр, хан базыышкыны нормазында апаар.

Таакпылаарын каар дээнде, эмчилерге-даа барып, чогуур эмнээшкинни, сүмелерни ап болур.

Делегейниң хөй-ниитизин шак ол хоралыг чаңчыл сагыш сырадып турар. Таакпылаашкын чүгле амгы салгалга эвес, а келир үеде бистиң салгалдарывыска хоралыын үтпас ужурлуг бис.

Л. КОМЛЕВА.
Санитар-чырыдыышкын бажыңының эмчизи.

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

6. СОВЕТ СПЕЦИАЛИСТЕР ЫНДА АЖЫЛДАП ТУРАР

Улиастайның тудугжулар белеткээр профтехучилищезинге барганывыс биске дыка өөрүнчүг сактыышкыннарны арттырган. Ол училище өөредилге комбинадының баазазынга 1946 чылда тургустунган. Ынчан ол 16 башкылыг, 200 сургуулдуг турган. Ам ол МАР-ның барык талакы беш аймактарының тудуг талазы-биле тускай мергежилдиг кадрларын белеткээр төвү болу берген.

— Училищевис эрткен чылдарда улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг 5 муң ажыг кадрларны белеткеп берген. Оларны өөредири-биле 20 ажыг башкы, бүдүрүлге өөредилгезиниң 20 мастери ажылдап турар. Сургуулдар шупту күрүнениң долу хандырылгазында. Орус дылды база өөренип турар. Бистиң училищениң чуруму дыка шыырак, бээр чүгле конкурс-биле кирер — деп, училищениң директору Д. Ламжав болгаш ында партия эге организациязының секретары Ж. Сухбат олар чугаалады.

Башкыларының чалааның ёзугаар бис өөредилге класстарынга кирип, сургуулдар-биле чугаалашкан бис. Оларның чурттап турары интернаттарынга-даа кирип, практика кырынга ажылдап турарын-даа көрдүвүс.

Кызылдың № 4 ПТУ-зу-биле харылзаалыг бис. Совет өнүктеривис-биле найыралчы харылзааларывыска аажок чоргаарланыр бис деп, олар чугаалаар болдулар.

— Экии, чаңгыс чер-чурттуувус!— деп, мендилээривиске, ол профтехучилищениң өөредилге-бүдүрүлге кезээниң консультантызы Борис Алексеевич Рубченко чай-кызыг чок ажылын сала тыртып кааш, бисче эргилип келгеш, арнында өөрүшкү чайнай берди.— Па, кайыын көстүп келдилер? — деп, харып бистен удур айтырар-даа.

— ПТУ системазында 23 чыл ажылдап тур мен. Моон мурнунда Улан-Баторга база ажылдап турдум. Моол оолдар, кыстарга быжыг билиглерни бээр дээш мында ажылдап турар совет специалистер бүвү кужувусту, мергежиливисти киирип турар бис. Газ-биле каңнакчы Николай Петрович Митякин база мында ажылдап турар кижи, амдызында командировкада-дыр — деп, коммунист, Харьков чурттуг Б. А. Рубченко чугаалааш, акы-дунма чуртка ажылдаарының харыысалгалыын, чаа бодунуң төлептиг үлүүн киирер дээш кызымак ажылдап турарын чугаалады.

7. АНЫЯК ДИРЕКТОР-БИЛЕ ЧУГАА

— Улиастай хоорайның автосептелге мастерскаязынга баарывыс бо. Аймактың бүгү машиналарының «тыныш ап» турар кол бүдүрүлгевис ол болгай. Оон удуртукчузу база солун кижи болур ийин — деп, редактор Түдэв чугаалаан чүве. Автосептелге мастерскаязының чоогунга бисти оон төлээлери уткуп алды.

Мастерскаяның коридорунга элээн каш кижи бисти уткуп алган болганда, оларның чогум кайызы директор чүве ирги дээрзин ынчан билбээн бис. Кажан столдарга бисти олурарынче чалаан соонда, дөр бажында талазында столга аныяк херээжен олурупту. «Бо коллектив дээрге, ажыл-биле чугаалаарга, эр улустуң ажылын кылыр коллектив-ле-дир, а ооң директору мындыг аныяк херээжен болур чүве-дир аа, азы оралакчызы, азы инженери чүве ирги бе?» деп боданып олурдум.

— Мээң адымны Нацагмаа дээр, директору мен — деп чугаалаарга, ам-на кээп бүзүрээн бис.

— Бистиң бо бүдүрүлгевис 1967 чылда Совет Эвилелиниң дузазы-биле тургустунган. ГАЗ, ЗИЛ, УАЗ марканың машиналарын септеп турар бис, коллектив 120 ажыг кежигүннуг. Бот-орулга-чарылгада ажылдап турар бис, эрткен чылын планывысты 7 миллион тугрикке күүсеттивис — деп, А. Нацагмаа чугаалады.

Тываның автосептелге заводу-биле аразында харылзаазынга аныяк директор-даа, ооң коллективиниң кежигүннериниң-даа аажок чоргаарланыр болдулар. Ол коллектив ажылчыннарның амыдырал байдалын улам экижидер, оларга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш сөөлгү чылдарда улуг кичээнгейни угландырып турарын директор чугаалады. Ажылчыннар чемненир столованы туткан, заводта күш-ажылдың сагылга-чуруму бедик, ам улавас уруглар садын ажыглалга киирери-биле ажылдап турар. Директор бодун Тываның автосептелге заводунга ийи удаа чораан болгаш совет өнүктерининң дузазын сеткил ханышкын-биле чугаалаар болду.

— Бергелер бисте чок деп болбас. Оларның чамдыктарын ажып эртеринге совет өнүктеривис дузалап турар. Кызылдың автосептелге заводунуң директору В. А. Паламарчук-биле быжыг харылзаалыг бис. Ужуражы берзиңерзе, бистиң байырывысты дамчыдып көрүнер — деп, чугаазының түңнелинде эш А. Нацагмаа диледи.

— Бодунарның дугайында каш сөстен чугаалап көрүнерем — деп дилээвиске, аныяк директор мынча диди:

— Улан-Баторнуң күрүне университедин доозуп, инженер-механиктиң дипломун холга алгаш, ажылдап эгелээн мен. Бо заводта үш чыл ажылдап тур мен. Өөм ээзи мында чолаачылап ажылдап турар. Беш уруглуг бис.

8. ЧУРТУВУСЧЕ ЭЭП ОРА

Аймактың Нөмрөг сумузунда «Их Эхлелт» каттыжыышкынның хойжузу М. Буянбаттың аалынга баар дугайында чугаа моон аймак төвүнче бар чорувуста-ла эгелээн чүве. А кажан аймак төвүнден чанары-биле оруг ара чоруп оргаш, ол сумуга келиривиске, сумунуң нам организациязының секретары Ж. Даваасамбуу бисти маңаан тур. Кежээ дүжүп келзе-даа, малчының аалынче углапкан бис. Аңаа хүн ажа дүжүп чорда четтивис.

Малчынның аалынга келгеш, ооң малын сонуурган көрдүвүс, кажаа-хоразының иштин-лаштын-даа, ында ажылдап турарларының чымыжын-даа көрдүвүс. Малчын өг-бүле хураганнарын узуп кажаалаан турда, аңаа келген бис. Улуг кажааның иштин клеткаларга үскүлээн, ында хураганнар сергээ кончуг дешкилежип маннажып турар болду.

МАРН-ның кежигүнү хойжу М. Буянбат, ооң өөнүң ээзи Б. Цэрэнжаб — Завхан аймактың мурнакчы хойжуларының бирээзи. Олар чаш төл камгалап алырының талазы-биле аймакка ийи удаа рекордту тургусканнар. Хой ажылынга 18 чыл ажылдап келгениниң дургузунда доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап келгеннер. Оларның коданында ам төрүүр 572 хой, 50 өшкү бар. Ол бүгү малды чүгле иелээ — кол малчын биле дузалакчы кадарчы малдап турар. Моолдуң 8 чыл школаларының өөреникчилери ам аалдарында практика эрттирип, малчын ада-иелеринге бир ай дургузунда дузалажыры-биле четкилеп келген. Ынчангаш бо малчынның аалында дузалакчылар-ла хөй болду.

— Ниитиниң малының баш санын чыдириг чокка камгалап алыр дээш бүгү күжүвүстү, арга-дуржулгавысты салып турар бис. Оон-биле чергелештир Тыва АССР-ниң Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу Бумба Чалчык-биле аравыста чарыштыг улус болгай бис. 1985 чылда оларнынга чораан мен, ол оңар-ла ужурашпаан бис ийин. Ол-даа малчынга, менээ-даа көргүзүглеривис солун болуру чугаажок, ол күш-ажылчы маргылдааны өжүрбейн, улам хөрлээледири чугула деп санап турар кижи мен. Ону чогуур черлер өөренип көөрү күзенчиг-дир. Мээң байырымны Бумба Чалчыкка дамчыдып көрүнер. Мен эрткен чылын төрүүр чүс хойга оңаштыр 103 хураганны камгалап алдым, бо чылгы хүлээлгем — 101 болгай. Ам төрээн 200 хоюмдан 222 хураганны камгалап алдым, 15 тонна сигенни кезип алган мен. Тыва малчынга мээң чагаам кылдыр мону дамчыдар силер — дээш, боттарының ажылының дугайында дыка хөй чүүлдерни ол чугаалап берди.

Моол хойжу тыва өнүүнүң чедиишкиннерин аажок сонуурган, күш-ажылчы маргылдааны уламчылаарын күзеп олурар болду.

Малчынның хүндүткелдиг өг-бүлези-биле байырлажып, аңаа ажыл-ишчи чедиишкиннерни, аас-кежикти күзээш, катап-ла найыралдын оруу-биле Төрээн чуртувусче ээпкен бис. Байырлыг, акы-дунма Моол!

Маадыр-оол КАЛЧАН.
(«Шынның» тускай корр.)

Кызыл—Улиастай—Кызыл.

Чуруктарда: аймактың рекордчузу хойжу М. Буянбаттың өг-бүлези; аймак төвүнче мал чеминиң сөөртүлгезинде ажылдап турар чолаачылар.

Авторнуң фотолары.

БРИГАДА ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДАРГАЗЫ

ШЕВЕР КЫС

ИЙИС КЫСТАР

Иезиниң адазының
Идегели, ынакшылы,
Ие черде хиним тудуш
Ийис кыстар төрүттүнген.
Каттырымзаан каректары,
Кара хилиң кирбиктери
Кандыг ноңчуг домей чүве
Хамык улус кайгап ханмас.
Дааны ла кожа чурттаан.

Дааны чиңин боду безин
Тода ылгап шыдавас дээр:
«Долаана бе, Саяна бе!..»
Ийи домей чинчилер дег,
Ийис кыстар дуңмаларым
Хүрең арнын таныыл чадааш,
Кудээлер-ле бергедээр боор...

Сарыг-оол САЛЧАК.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Клара ДОНЧИ-ООЛГА

САЛЫМНЫГ ДЕП ҮНЕЛЕТКЕН

Саян сынның сыртын кырлап,
Самнап ойнаан чуңмаларзыг,
Ээлгир, эрес, кашпагайы,
Ээлдек чаңы кайгамчыктыг —Тыва кызы.
Дыка уян даглар ырын,
Дыңгылдайны дыңнап өскен,
Бодуун не өстүргени
Бөгүн келгеш чонун өөрткен—Тыва кызы.
Ак-көк хемниг, аржаан суглуг
Ава черни алдаржыткан,
Салымныг деп үнелеткен,
Чараш чүүлдүң соңнекчизи —Тыва кызы.

Вероника ЧООДУ,
Артист.

Кимма Седиева он алды чыл бурунгаар «Тыва кобальт» комбинаттың мурнундан Свердловскиниң даг-металлургия техникумунче өөренип чоруткан. Кады чоруткаы беш оол аразында чаңгыс кыс кижи ол болган. Олардан бир электрик доосказ, арткаңнары ара каапкан. Бодунуң кызымаа-биле бергелерни ажып эрткеш, химик-аналитик мергежилдиг ээп чанып келген. Оон бээр-ле комбинатта ажылдап турар.

Шил савалар туткан ажылчыннар эмчилер сагындырар. Аарыгны тодарадыры-биле демей ол хире харыысалгалыг ажылды — породада кобальтының болгаш никельдиң кайы хире колдап турарын олар санап, тып турар. Ол санаашкын чиге болур ужурлуг.

Атом-абсорбциялыг анализаторларның бижиин шын санап кылырын өске салбырларга ажылдап каапкан мергежилдиг ажылчыннарга бүзүреп турар. Кимма Балдановна ЦЛАИК-тиң экспресс салбырынга ажылдап кирген. Орта беш чыл ажылдаан соонда, ону спектралдыг салбырже шилчиткен. Ажылынга харыысалгалыг, эш-өөрүнден, бодундан негелделиг талалары илереп келгенде, бригадир кылдыр соңгаан. Ол ам он ажыг чыл коллективти удуртуп турар.

Хүнде алдан-чеден чедир анализтерни бригаданың сес ажылчыны кылып четтигиптер. Ооң түңнелдери долузу-биле дугжуп турарын чедип алыр дээш олар туржуп турар. Чылда бир-ийи хире частырыглар туруп болур. Ону болдурбайн баары — сорулга. Бир талазында машиналарның ажыглалы он чыл ажып турар. Үре-ле бергенде, дег кылдынмас турган. Сөөлгү үеде оларның ажыглалы эккижээн. Инженер-электроник Владимир Юшкевич дораан кыла шаптар. Порода үзүктери бээри эээ-жээн, ынчалза-даа ам-даа таваржып турар.

Бо чылын составы хүү-биле санап үндүрер чаа машинаны тургусукан. Цинк, алдын, натрий, магний кайы хирезин ол тодарадыр. Колдуу тускай өөредилге черинге белеткен алган, беш-дөрт разрядтыг ажылчыннар орта ажылдаарынга белеткелдиглер. Эштериниң дугайында бригадир чылыг сөстерни чугаалады. Он ажыг чыл стажтыг Людмила Дурнайкина, Надежда Корикова, барык чээрби чыл чедип турар Серафима Оюн шаңнал-макталдыг ажылдап келгеннер.

Комбинаттың цехтери боторугла-чарылгаже шилчип эгелээн. Чаа арга-биле ажылдап эгелээнден бээр немелде төлевир, шаңнал акша элээн өскен. Ол көргүзүглерден хамааржыр. Мерт айда шаңнал ийи катап өзер. Шынар дээш идиг беримшкин аргаларын чаарткан.

— Эде тургустунуушкунну биске кым-даа кылып бербес. Ону кижи бүрүзү ак сеткилдиг ажылы-биле, хууда идепкейлиг киржилгези-биле боттандырар. Сөөлгү чылдарда экижиишкиннер илдең. Кээрэлиг арга үүрмек айтырыгларны боттары шиитпирлеп ап, боттускаанаң ажылдаар арганы берип турар. Ажылчыннар четпестерни дидими-биле чугаалап турар апарган. Оларның идепкейи өскен. Нитти көргүзүглерге төлептиг үлүүн киирер дээш кижи бүрүзү кызымак ажылдап турар—деп, бригада чөвүлелиниң даргазы, ЦЛАИК-те партия организациязының секретарының орайакчызы Кимма Балдановна Седиева чугаалады.

Бригада химиктер аразында дөрт бөлүкке бир-ийиги черден чыда калбайн келген. Чарыштың негелделерин чаарты кылган. Күш-ажылдың сагылга-чурумуу экижээн. Коллектив кежигүннериниң төрүттүнген хүнүнде хана солуннарны үндүрүп, уруглар 1 харлаанда белекти садып берип турары база бот-боттарынга кичээнгейлиг чорукту херечилеп турар.

Бригадирниң сеткилин дүвүредип турар бир айтырыг — бойдус камгалалы. «Мен борта ажылдап ээп турумда, комбинат чоогу чазын даглар хүрең-кызыл өң-биле шыптынып турган, ам мыйган-хараган чедег кижи чедер черде чок. Комбинат девискээри база ногаанчыттынмаан. Бүдүрүлгениң хоразы-биле-даа эвес, анаа боттарывыстың кам чок чорууувус-биле чараш бойдусту ол хевээр камгалап арттырып шыдаваанывыс ол» деп ооң хомудалы үндезинниг.

Кимма Балдановна—үш уругнуң иези. Улуу Алдынай сес класста өөренип турар. Омак он харлыг. Эң бичези Эрес садик чоруп турар. Өөнүң ээзи Сергей даг цехинде бижигличи. Оларның ог-бүлези —металлургтар сууруунда үлегерлиг ог-бүлелерниң бирээзи. Кедергээн ажылчын, хой-ниитичи, удуртукчу, не коллективинде эде тургустунуушкунга кижи бүрүзүнүң киржилгезин чедип алыр дээш чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар. Институт дооскан аныяк специалист начальник Людмила Лихачева-биле кады морально-психологтуг байдалды экижидер, ажылга чогаадыкчы, негелделиг чорукту тургузарынче кичээнгей салып турарлар. Бригадада ийи кижиден аңгызы шөлү чедишпес азы чаагайжыттынмаан бажыңнарда чурттап турар болганда, социал айтырыгларны шиитпирлээри бирги ээлчегиниң болуп артып турар.

Шупту цехтерниң ажылын дүүштүрүп, төнчү продукцияның шынарын тодарадып турар лабораторияның салбырларының ажылчыннары кол цехтеринден ылгал чок болур турда, чамдыкта дужаал цехтер дээш бажың-балгатты хээштп берип турары шын эвес дээрзин олар шугумчуледи.

Таңды-Уула бажының мөңгүн мөңгизи хүн чырыынга чылчырыктап чыткан. Хар шыыладыы эрээн. Арга талазында кушкаштарның мыжырашкан үнү дыңналып каап турган. Частың баштайгы чазылган чечээн эскертинмес мергежилдиг ыччылерге сунуксадым. Оларның эң хүндүлүг, идепкейлиг Кимма Балдановнага база.

Артыш ХОВАЛЫГ.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Тамара Ондар «Донна Люция азы Ужурууг-ла угбаа» деп шиинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЯННЫГ, ЧАРАШТЫР ДААРААЛЫҢАР

Бо чылдың февраль 14-те үнген № 38 «Шында» «Идик бакта, ажык ырак» деп искусствоведение эртемнериниң кандидады З. Кыргыстың материалын сонуургал-биле номчудум. Ылаңгыя тыва национал хепче сагыш салыр үевис келген дугайында авторнуң бодалдарын деткип, бо удаада бодумнуң ол талазы-биле саналы-оналымны бижикседим.

Чургуяустуң аңгы-аңгы булуңнарында курорттарга бо-ла дыштанып чеде бээр кижи мен. Төрээн чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан, хөй национал кижилери эмненип, дыштанып келгеш, бот-боттарын айтыржып, чугаалажып боор чүве.

— Кайыын келген силер? — деп, менден айтырарлар.

— Тывадан келген мен—дээримге, дыка сонуургаар. Ооң кайда турарын, чурттакчы чонунуң төөгүзүн болгаш оларның национал идик-хевиниң, чаңчылының дугайын-даа айтырарлар.

Ындыг таварылгаларда чоңга сонуургадып, көргүзер национал хевивис чок боор улус-тур бис. «Идик бакта, ажык ырак» деп чүве ол-ла эвеспе. Тыва национал хеп дугайында сагыш салыр болза эки деп бодаар мен.

Кадыг идиктиг, содактыг мегени көөрге, кайы хире чараш ийик. А торгу-биле додарлаан хураган кежи тон, күзүн, чазын кедер хөвеңниг тон, чайгы тыва тон кайы хире чараш, аянныг ийик.

Үстүнде чугаалаавым национал хептерни даарап, нептередиринче республиканың Чоннуң амыдырал хандылыгга министерствозу, ооң салбырлары, амгы үеде тургустунгулаг турар кооперативтер чүге сагыш салып болбас деп? Ол ышкаш хоорай, суурларда херээженнер чөвүлелдери янзы-бүрү делгелгелерни организастап турар болгай. Олар национал хептер даараарының конкурстарын болгаш делгелгелерни доктаамал организастаар болза эки хире.

Тоннардан, херектээштерден, халаттардан, херээн национал аянныг кылдыр каастааш, амгы үениң модазы-биле холуп тургаш платьелерден, хөйлеңнерден, хөвеңниг болгаш шыва тоннардан даараарын шенеп көрзе ажырбас деп бодаар мен.

Тамара АРАКЧАА.
Кызыл хоорай.

Аныяк иелерге сүме

БАЖЫҢГА БАШТАЙГЫ ХҮННЕР

Чаа төрүттүнген чаштың божудуңга бажыңындан иезиниң-биле кады үнүп келирин уругнуң адазы, оларның чоок кижилери өөрүшкү-биле четтикпейн манаар болгай. Чаш кижини чүнүң-биле, канчаар уткуурун деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп кээр. Медицина эртемнериниң доктору И. С. Цыбульскаяның «Здоровье» журналга бижээни чүүлү он айтырыгга харылы болур. Оларның чамдызы-биле «Шевер-кыс» бөлүгүнүң бөгүнгү үндүрүлгезинге таныжып көрээлиңер.

ЭРГЕЛЕДИГ БОЛГАШ АРЫГ-ШЕВЕР

Чаш кижиге хамаарыштыр ада-иениң эргеледии деп чогум чүл ол? Ол — уругну чассыдып, ошкап-чыттаары, холга доктаамал ап, кедүрери эвес-ле болгай. Ол— чуңу-даа мурнай, чаш уругга кичээнгейлиг болуп, ооң херегледерин, онзагай байдалын билип алырынче, эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни аңаа кылып бээринче болгаш уругга хора болу бээр хире чүүлдерни болдурбазынче чүткүл болур.

Бажың иштин албан стерилизастаттынган болур ужурлуг бе? Чок, албан эвес, ындыг байдалды тургузуп алыры демей-ле херек кырында болдунмас-даа, а кол-ла чүве—ооң доктаамал аңаа арыг-шевер болурун чедип алыры. Харын иштики чуга хөйлеңнер, чөргектер (уругнуң амыдыралының баштайгы айында) шак ындыг болур ужурлуг. Ол чүүлдерни хайындырып тургаш, бичии уругларга көрдүнген саваң-биле чуур болгаш илиир-биле алган базар. А арткан хөйлеңнерни, чөргектерни аңаа чуп ап болур, бир эвес ону базар үе аргажок тывылбайн барза, бастынмаан-даа болза, ажыглап болур.

Хүн дургузунда ажыглаар шилдерни, эмискиктерни 5-7 минута иштинде эртенги шактарда сугга хайындырып чуп алыңар, ооң соонда херек апарган таварылгада, хайындырып каан суг-биле чуй тыртып алыр силер.

Уругну канчаар чуурул? Чаш уругну эжиндирер суг суг дамчыдар черден алдынмаан болза, ону алган хайындырып алыңар, уругнуң баштайгы айында ону чуурда, дезинфекция кылыр хөй эвес ээлдиригни чиг сугга немээр. Баш бурунгаар ээлдирип белеткеп каан марганцовканы ваннаже сугнуң өңү ак-кызыл апаргыже чедир холуп кудар. Ээлдирбээн марганцовканы ваннаже кажан-даа кагбаңар, ооң эстири оожум, чаш кижиниң кежин ол өрттендир чиптип болур.

Ванна чаа-даа болза, ону саваңнап чуурун утпаңар; ойнаарактарны, уругнуң орнун база-ла ол арга-биле чуур.

«Арыг-силиг чорук —кадыкшылдың үндезини» деп кыйгырыгны түңнелдиг болур кылдыр ажыглаңар.

Уруг чундурар өрээлди дыка изигленер: өрээл температуразынга —кадар 20-22 градуска ону чуп, солуй хепкерерин сүмелеп турар бис.

Баштайгы хүннерде уругну авазы 10-15 минута иштинде холга тудуп агаарладыр, а ооң соонда, колясканы хат, чаъстан ыжык черге тургузуп, балкон кырынга база агаарладып болур.

Чаш уругнуң ажаалдазын амыктыг, шын чорудар болзуңарза, ол аар болур туржук, харын өөрүшкүнү силерге тургузар. А хүн чурумун организастаары—оон берге. Чаш кижиниң организминиң база харын-даа уруунарның онзагай талаларын барымдаалап тургузар апаар. Кымдан артык ону силер кончуг эки билир силер. Ие кижиниң сеткилы эндээр эвес! Дуржулга, хайгаарал маңаа база эргежок чугула.

КАШ ЧӨРГЕК ХЕРЕГИЛ?

14-16 чуга, дуктуг пөстен кылган 8-10 чөргек болза четчир, ажырбас. Салфеткаларны марлядан кылып алырын сүмелеп турар бис, ооң саны—чээрбиден эвээш эвес болур болза эки. Магазиннерде садып турар саазындан кылган салфеткаларны садып ап, ажыглаңар. Уруг ийи-үш айлыг турда, ону ажыглап эгелээр болзуңарза, чуур чүүлдериңерниң саны эвээжээр.

Чуга иштики хөйлеңнерни хүнүнүң-не содуурун сүмелеп турар, хирлени берген болза, ону дораан солуур апаар. Ынчангаш 6-8 хире чуга, ол-ла хире саныг дуктуг пөстен даараан чылыг хөйлеңнерлиг болур болза, четчир.

Чаш кижиге ийи чуга, ийи чылыг бөртчүгештерлиг болур болза ажырбас. Чундурган соонда база даштын соок уруг эвес болза, бөрт иштинге агаарладырда ону кедирер, соок хүннерде бөрт иштинден чуга аржылчыгаш-биле шаптырары ажыктыг. Ынчангаш ындыг 2-3 аржыылдыг болур болза эки.

МОНУ БАЗА АЖЫГЛАҢАР

Чылдың база бир эргилдези —час келген. Бойдуста бүгү-ле чүве чаартынып, серген тургаңзыг сагындырар. А бистер боттарывыс кандыг-дыр бис, көрүнчүкке көрдүнүп көрээлиңер. Кыш дургузунда элээн турупканывыс шуут-ла илдең. Эскерип көрүңер даан, арнывыстың өңү кандыг-дыр, чамдыктарывыстың арнында сыгыглар безин тыптып келген чадап чок. Бажывыстың дүгү кургаг, харын-даа сыйлыкчал апарган-даа ышкаш кылдыр сагындырар. Аңаа үндараан херек чок, күзел бар болза, ону эдип ап болур. Чараш эвес херээжен кижи чок, а харын бодун ажаап билбес кижилер туруп болур. Бажың ажылын шын организастап билир болзуңарза, арын-баш ажаарынга негеттиннер шак-үени албан тып алыр силер.

Арынга дараазында косметиктиг масканы кылып ап болур силер. Кургаг арынныг кижилерге мону сүмелеп болур: улуг шопулак ишти хендир үзүнге чуурганың сарыг кезээн холуштур былгааш, арынга чаг-гаш, ону 15-20 минута иштинде тудар. База бир рецепт: дус чокка хайындырып каан картофельди чуургаш, хөй эвес чаа сүттү азы сливкини аңаа холааш, ону база-ла арынга чээрби минута дургузунда чаап, тудар. Чугаалааным сөөлгү бо маска арынны агартыр, сергедир, ынчангаш ол кургаг, өңү өжүксеп бар чыдар арынга көрдүнген. Бир эвес арныңарның өңү оңуксай берген деп көөр болзуңарза, ону ажаарда, дараазында арганы ажыглап болур силер: чылыдып каан хендир үзүн ийикпе, азы дус чок ак үсту арынга дескиндир эки сыңыр чаар болгаш чээрби минута эрткенде, чылыг сут-биле ону чуп кааптар. Ногаа аймаандан болгаш чимистерден кылган маскалар кандыг-даа кештиг арынга ажыктыг болур деп чүвени утпаңар.

Баш дүгүн канчаар ажаап болурул! Бажыңар дүгүн эртен азы удуур бетинде ол-бо углаңнадыышкынныг үшкенден эвээш эвес катап дырап көрүңер даан. Баш дүгү торгуланчак, чымчак болзун деп бодаар болзуңарза, чуурган соонда, ону лимон согу-биле, ромашка суу-биле база катап чуур.

ДААРАНЫР МАШИНАҢАР ҮРЕЛИ БЕРЗЕ...

Даараныр машинаны үрелбезин дээш ону чылыдылга приборларындан ырады, кургаг черге тургузар.

Удазыннар, инелер чоон, чиңге, аңгы-аңгы дугаарларлыг болгай. Кылын азы чуга пөстү даараарда кандыг ине, удазын ажыглаарын билзе эки.

Чуга (батист, шифон, крепдешин, өске-даа) хөвең-саазындан кылган пөстү даараарынга № 100-80 удазын, № 90 ине; полотно, бязьты, химиктиг волокнолардан кылган пөстерни, штапельди— № 80-60 удазын, № 90 ине: дуктен кылган чуга пөстерни, химиктиг волокнолардан кылган пөстерни даараарынга № № 60-40 удазыннар, № 100 ине; дуктен кылган кылын пөстерни даараарынга—№ 40 удазын, № 110 ине; кылын сукнону, бобрикти, шоодайны даараарынга № 30-10 удазыннар, № 120 ине херек.

Пөстүң өңүнге тааржыр чоон, чиңге удазын-даа, ине-даа тывылбас болгулаар. Бо таварылгада эң нептереңгей № 90 инени, № 40 удазынны ажыглаар, а «Веритас» машинага № 50 удазын тааржыр.

Даараныпэгелээр үеде сыптыг ине өру көдүрүлген турар. Пөстү даараары-биле салгаш кыстырар черин (лапка) куду бадырар, инени база куду бадырыптар, машинаның кудуруунда долгаар тырыкыны бодуңарже углай долгавышаан, инени 2-3 удаа чылдырып алыр.

Даараныполура, пөстү холбиле дыка чылзы иппес, чүге дизе, ине эглип, сынып болур, даараары база дески эвес апаар.

Даараныпдоосказ, пөс кыстырар лапканы көдүргеш, пөстү аткаар, солагай талаже чылзы иткеш, удазын ужун 6-7 сантиметр үзер. Машина инезиниң адаанга бичежек пөстү кыстырар. Хол машиназының ременин уштур, а электрилиг машинаны розеткадан адырар.

Машина даарававстап, удазын үстүп, ораажып, дески эвес даарап турар апарза, ол ышкаш пөс чылбастай берзе, ооң чылдагааннарын тодараткаш, үрелик черин эдип алыр.

Машинаның үстүкү удазыны. Ооң үстү бээриниң чылдагааннары янзы-бүрү. Ине шын эвес (хөлүн эттир бедик азы чавыс) тургустунганда, удазын биле инениң дугаарлары таарышпаанда, ине эмин эртир шиш азы баш чок, эгли берген, удазын дүглү берген-даа болур. Удазын хөлүн эттир дыңзыды тырта бергенде база болур.

Хеме удазыны. Ол дыңзыды тырта бергенде, хемени шын эвес суккан таварылгада, ооң тергези ыргак азы эрбеннелип бөзүрере бергенде, хемеге удазынны шын эвес долгап алганда, хеме корпузу хирлиг, үс чагбаан таварылгада, хеме хирленгенде, удазын үстүп болур.

Машинаның кырында удазын ораашпазын дээш ооң таарыштырыкчызын шын салыры чугула. Удазынның чылары дыка кошкак бергенде азы, ооң дугаары инеге таарышпас болза ол ораажыр.

Пөс чылбастаа бээри. Машинаның диштери хөлүн эттир кудулап азы кедүрлү бергенде, кыстырар лапка кошкаанда, ине пластинказының адаанга хөй доозун чыыганда, пөс чылбастаар.

Хеме сугар черин эки дыңзыдыр ээрип албаска, ында үттер бокталганда, даараары дески эвес апаар.

Машинаның пөсту үттей, ора шаап чоруунуң чылдагааннары хөй янзы. Хөлүн эттир дыңзыды кыстырарга, чоон ине-биле даараныырга, ону шын эки быжыг тургузуп албаанда, ине эглип, шептыланы бергенде, удазынның дугаары инениң чоон, чиңгезинге таарышпаанда, материал хөлүн эттир кылын таварылгада пөс орлуп, үттей даараттынып болур.

Машинаның үзү эргижирей бергенде, ооң даараары чымчак эвес, дааш-шимээниг болур. Оон-даа өске үүрмек үрелишкиннерни кижи боду бажыңынга эдип ап болур.

КАИ экраны

БИРГИ КВАРТАЛДА

Бо чылдың январь—март айларда республиканың оруктарынга автотранспорттуң айыылы 43 удаа болган. Ол озал-ондактар уржуундан 10 кижи амызындан чарылган, 43 кижи кемдээшкинге таваржыкан. Бо дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге, аварияның 4,5 хуу кызырылганы ол кемдээн кижилерниң саны база эвээш болган, а амызындан чарылганнар хөй.

Орукка озал-ондак болур чорукту Кызыл, Каа-Хем Бии-Хем, Тес-Хем, Эрзин болгаш Тожу районнар кызырган. А Таңды, Өвүр, Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарда, Кызыл хоорайда ол өскен. Дыка хөй районнарда автомобиль озал-ондаандан аар кемдээшкинге таваржыр чорук кевудээн.

Республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының автобүдүрүлгелеринде айыыл-халап болдуруп турар чорукталарны сайгарып көөрге чамдык черлер, чижээ, Агроүлетпүркүркомнуң автобүдүрүлгелери озал-ондактың санын кызырган болуп турар. Ооң уламындан балыглангандаа, амызындан чарылган-даа кижилерниң саны эвээш. Ындыг түрбүже, «УТКА 25 чылы», «Ак-Туруг», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Искра», Жданов аттыг совхозтарның чолаачылары автоаварияны хөйну кылган. А «Тыва автотранс» каттыжыышкынның авария болдурар чоруу ол-ла деңнелде, ындыг-даа болза озал-ондактан кемдээннер ийи катап хөй болган. А Тыва респотребсоюз бо талазы-биле чогумчалыг эвес көргүзүүн улгаттырган.

Бирги кварталда хуу автомашина башкарган кижилерниң авария кылыр чоруу 3 катап кызырылганын демдеглээри чугула. Балыглаганнар база эвээш болган. Ол хирезинде чадаг кижилерниң машина-балгатка таварды чоруунуң өскени дүвүренчиг. Оларның буруузу-биле болган авария саны 5 катап улгаткан, амызындан чарылган болгаш кемдээшкинге таваржыкан кижилер база бар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирген соонда, машинаны ээрик башкарар чорук ховартаан дээрзин база демдеглээр апаар. Ооң уламындан ээрик чолаачыларның озал-ондак кылыр чоруу база кызырылган. Ындыг-даа болза, Кызыл, Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Өвүр районнарда байдал чогумчалыг эвес. Машинаны ээрик башкарар чорук бо районнарда хөй болуп турар.

Бо чылдың эгезинден бээр Күрээтомнспекция килдизи оруктарга автотранспорттуң озал-ондаан болдурбас дээш бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда күш-ажылчы коллективтер-биле ажылды демнежип кылырын идепкейжиткен. Ооң уламындан рейс мурнунда рульдан чайлаткан чолаачылар саны база эвээжеп турар апарган. Ол чүл дээрге профилактиктиг хемчегни баш бурунгаар ап турарының түңнели, ындыг ажыл чолаачылаар эргезин казыдарларның санын база кызырарынга чедирген. А Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Тес-Хем районнарда, Кызыл хоорайда шынзылгазын хавырткан чолаачылар эвээш эвес. Бо районнарда профилактика ажылын кошкадып турарының бадыткалы бо.

Бирги кварталда машинаны ээрик башкарып чорааны дээш Чөөн-Хемчиктиң РАҮК-те чолаачы Дмитрий Ондар, «Кызыл тараачын» совхозта Сергей Овчаров, «Кызыгаар» совхозта Кадыр-оол Шыырап, Балгазын лесхозунда Иван Артелов, Барлыктың суггарылга системазында Хүлер-оол Сергиштей, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта Анатолий Кудрявцев болгаш өскелер-даа хемчег алысканнар.

Ам чылыг дүшкен, ооң-биле холбаштыр хуу машиналар кудумчуларда улам немежип турар. Бо үени орукка эң-не оваарымчалыг чоруур үе деп хары медерел билип, кичээнгейни кошкатпас боор деп транспорт аймааның башкарыкчыларынга чагыыр бодап дыр мен.

Виктор ОЩЕПКОВ.
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң КАИ килдизиниң инспектору, милицияның майору.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 7-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Бут бөмбүг. Олимпиадага шилилгелиг маргылдаа. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 9.20 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. 11.30—11.40 — Медээлер, 15.20 —Медээлер 15.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.40—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —«Эстония» деп театрда. 17.05 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 —«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелин сайгарып чугаалажып тур. 18.20 — Музыка шыгжамыры. Ф. Шопен. Концерт. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.10 — Бут бөмбүг. Олимпиада турниринуң шилилгелиг маргылдаазы. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.50—Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 —Пласидо Доминго ырлаар. Уэмбли стадионда концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Нитти биология. 10 класс. Салгалдың хемертен өскерлириниң дугайында, азы Чүге дистер аңгы-аңгы болурул. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Хөгжүп орар чурттар амгы үеде. 10.35; 11.35 —А. Н. Толстой. «Орус аажы-чаң». 6 класс. 11.05—Испан дыл. 12.05 —А. Арбузов. «Буруулуглар». Фильм-шии. 14.30 —Медээлер. 14.40—Делегейниң кадыкшыл хүнүнге. Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 15.10—16.15 —«Ажыктыг кеээ». 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Тыва черде». Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партийның болгаш күш-ажылдың хоочуннары». 18.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының студентилериниң ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Адыгейниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 22.30 —00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо», (Москва)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 —21.00 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (уээткан). Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 11.30, «Непобедимый» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 9.00, 13.10, Киноклуб «Орленок» 10.50, 15.00, «Везучая» 17.20, 19.00, 20.40 (уээткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Голова горгоны» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Выбор» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.-б: «Семь самураев» 17.00, «Неизвестная женщина» 20.00 (уээткан) шактарда.

АГААР

Республиканга бүргеп, аязыр. Чөөн чүктен хаттыг, дүргени 5—10 метр. Дүне 4—9 градус, чамдык черлерге 13—18 градус соок. Хүндүс 2—7 градус чылыыр.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2794. ТС—00564.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 83 (13683) | 1988 чылдың апрель 8, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кеп.

ХООЧУН — ХҮНДҮЛҮГ АТ

Оларже кичээнгейни күштелдирер

Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр бистиң чуртувустуң ажылчы чонунуң социал хандырылгазын улам экижидер талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Ооң бир көскү бадыткалы—СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Эвээш орулгалыг пенсионерлерниң база оларның өг-бүлезиниң материалдыг чаагай чоруун улам ыңай экижидер, назылап кырааан чаңгыс бот хамаатылар дээш сагыш салыышкынны күштелдирер талазы-биле бирги чергениң сорулгаларының дугайында» доктаалы болур.

Ук доктаал ёзугаар дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, инвалидтерге, мөчээн дайынчыларның өг-бүлелеринге чиигелделерни көргүзүп, оларның пенсияларының хемчээлин немеп турар. Оларның чуртталга-амыдырал байдалын, медицина хандырылгазын экижидер.

Бистиң республикавыста 50.249 кижи пенсия болгаш пособие ап турар. Оларга эртген чылын 30,5 миллион рубльди төлээн. 822 кижи эвилел, республика болгаш түс чер черлериниң персоналдыг пенсионерлер. Ол дээрге ындыг эргеге төлептиг, хүндүткелдиг кижилер-дир. Оларның дыка хөйү амгы үеде ниитилелге ажыктыг күш-ажылды кылып, төлептиг чоруктуң үлегерин аныяктарга көргүзүп турар.

Пенсионерлерже болгаш инвалидтерже сагыш салыышкынны күштелдирер талазы-биле чамдык хемчеглер бистиң республикада боттанып турар. Эрткен чылын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Назылап кырааннарның болгаш инвалидтерниң хандырылгазын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Министерстволарның болгаш ведомстволарның, улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларын ында тодараткан. Ону боттандырары-биле чер-черде партия, совет органнар, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелдери, социал хандырылга киндистери чамдык ажылдарны кылган. Кадык камгалал, садыг, амыдырал болгаш коммунал хандырылга черлери оларга немей дузаны көргүзүп турар апарган.

Ол ышкаш чоокта чаа Кызылга бо айтырыг-биле холбашкан чөвүлел хурал база болган. Пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң хандырылгазын улам экижидер талазы-биле даалгаларны түс-түс министерстволарга база ведомстволарга, улус депутаттарының Советтеринге берген.

Республиканың районнарында пенсионерлер болгаш инвалидтер-биле ажылды идепкейжидип турар черлер эвээш эвес. Аңаа чижек кылдыр Бии-Хем райкүүскомунуң социал хандырылга киндизин (эргелекчизи Г. Т. Семёнова) көрээлиңер. Ук киндис кедээ Советтер, хөй-нити организациялары-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар. Нити пенсионерлерниң 46 хуузу, III бөлүктүң инвалидтериниң 94 хуузу. Ада-чурттуң Улуг дайынының дыка хөй киржикчилери болгаш инвалидтери доктаамал ажылдап турар. Социал хандырылга киндизинде пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң учёт карточкаларын долдурган, кымның канчаар чурттап орарын ында айыткан. Районнуң эмнелгелеринде, магазиннеринде, автовокзалда чаалалдар дайын киржикчилериниң ээлчег манавазының дугайында тодаргай бижип каан. Дайын киржикчилеринге болгаш инвалидтерге тускай палатаны район эмнелгезинде тургускан, оларны поликлиниканың учёдунда киирген.

Ындыг-даа болза, пенсионерлерже кичээнгей чер-черде амдаа кошкак дээрзин сөөлгү үеде кылгылаан хыналдалар бадыткап көргүскен. Чамдык районнарның совхозтарында ажылчыннарның күш-ажыл дептери сандаргай байдалда. Эмгелеттинмээн. Ол чорук пенсия, пособие тыпсырынга шаптык болуп турар. Ооң уламындан дыка хөй ажылчыннар чогуур үезинде пенсияже үнмейн келген. Бо дээрге хамыктың мурнунда ажыл-агыйларда кадр киндистериниң ажылдакчыларының кошкак ажылының түңнели. Совхоз бүдүрүлгезинде хаара туттунган кижилерниң учёт-даңзызын бедик деңнелге тургузары—оларның хүлээлгези. А пенсиялап үнер кижи база аңаа орбас болза эки дээрзин маңаа чугаалаза артык эвес. Баш бүрүнгаар кадр киндизинге чедип, күш-ажыл дептерин канчаар долдурганын сонуургап, бо талазы-биле айтырыгны тургузар ужурлуг.

Назылап кырааннарже, хөй уруглуг иелерже болгаш инвалидтерже улуг сагыш салыышкынны чер-чер Советтериниң күүскомнары күштелдирерин амыдырал негеп келген. Ыңаргыы кедээ Советтерниң күүскомнары назылап кырааан хамаатыларның төрүттүнген ай, хүнүн хайгаарап, тыпсып турарын сонуургаар болза эки. Ол ышкаш документилер долдурууушкунун шын кылыры дээш кичээнгей салыр херек. Шын эвес долдурган чоруктуң уржуундан пенсияны арттыр төлээр азы чедир бербес фактылар тургулаан. Чижээ, Кызыл районда Шынаа кедээ Совединиң күүскому хөй уруглуг бир башкыга пенсия документизин долдургаш хажыдыышкын кылган. Ооң түңнелинде 7 муң рубльди ажыр төлээн. Ындыг чорукту кажан-даа болдурбазы чугула.

Кырганнарга болгаш инвалидтерге эң чугула чүүл — эмчи хандырылгазы. Ооң буянынга олар идегеп, кайы-даа үеде дуза дилеп болур. Ынчангаш медицина ажылдакчыларының талазындан эң кичээнгейлиг чорук негеттинип турар. Бо талазы-биле бистиң республикада кылдынып турар ажылдар бар: поликлиникаларда кабинеттерни оларга тускайлаан, эмчилерни база бар. Ынчалза-даа пенсионерлерни болгаш инвалидтерни доктаамал шинчиир талазы-биле ажыл ам-даа хоңукпейн турар. Ыңаргыы кедээ черлерге бо ажылды идепкейжитсе чогуур.

Пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң садыг, амыдырал болгаш коммунал хандырылгазын экижидери чугула. Бо сорулгага элээн хөй хемчеглерниң комплекизин тургузар херек. Ыңаргыы кылаштай албас, чаңгыс бот чурттап турар кижилерни хайгаараар, эргежок чугула чүүлдерни бажыңга чедирип бээр ажылды чугулалап көөр херек. Маңаа студентилерни, сургуулдарны, школачыларны киириштирери, ындыг өг-бүлелерге оларның талазындан шеф дузазын көргүзери чугула. Ыңаргыы аныяк тимуржулар шимчээшкинин калбартыр херек. «Буянныг сеткилдиг сестралар» бөлүктерни органызастаар үе келген. Ол дугайын чоокта чаа болган чөвүлел хуралга онзалап демдеглээн. Ону чер-черге боттандырары — партия, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-нити организацияларының хүлээлгези. Пенсионерниң азы инвалидтиң оттуулар ышкынга, бажыңының септелгезинге болгаш амыдыралдың өске-даа чүүлдеринге хамаарыштыр дилеглерин, хомудалдарны кичээнгейге ыяап алыры чугула.

Амгы үеде тургустунган база бир чугула айтырыг — пенсионерлерниң хуудa күш-ажыл чорудулгазы. Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынып турар. Чижээ, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому эрткен чылын 42 кижиге хуудa күш-ажыл кылыр чөпшээрелди берген. А Сүт-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем районнарда пенсионерлерни ажылга киирерин сагыш салбайн келген. Ажылдап турар пенсионерлерниң учёду база бо черлерде кошкак тургустунган. Ук районнарның организацияларында болгаш бүдүрүлгелеринде пенсионерлер ажылдаар черлерин тускайлавайн турар.

Чөвүлел хуралга пенсионерлерже моральдыг сагыш салыышкын дугайын база чугаалаан. Кандыг-бир бүдүрүлгеге, албан черинге азы организацияга ажылдап турган, оон пенсияже үнген кижилерже кым-даа сагыш салбас, ында партия, профэвилел организациялары үттүптар чоруктар хаая эвес. Моон соңгаар пенсионерлерже ооң ажылдап турган коллективи сагыш салыр, канчаар чурттап турарын сонуургаар, чедер-четпес чүүлдерин кичээнгейге алыр. Дилег тургуступ келзе, ону хандырарының хемчээн алыр дээрзин эргежок чугула деп көрген. Ону чедип алырда коллектив бүрүзүнде профэвилел комитеди пенсионерлерниң даңзызын тургузар, аңаа оларның кайда чурттап турарын бижиир ужурлуг. Ыңаргыы байырлал хүннеринде, юбилейлер келгенде оларга байыр чедирер, коллективке төөгүлүг болуушкун болурга оларны чалаар. Ындыг ажыл кижи дээш сагыш салыышкынның бир илерели.

Хоочун—хүндүлүг ат. Ооң эдилекчилери бистиң чуртувустуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге төлептиг салыышкынын киирип келген кижилер деп чөптүг-биле демдеглеп турар. Ынчангаш оларже хүн бүрүнүң кичээнгейин салыр апаар.

Субботник кыйгызы

ТУС-ТУС ТУДУГЛАРЫНГА АЖЫЛДААР

«Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң бригадалары улуг баштыңчының төрүттүнген хүнүнге турасказткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнүнде 40 кубометр түүйбү хаалгаларны садыр. 30 кубометр темир-бетонну кудар. Ол хүн тудугжу бригадалар боттарының тудуг объектилеринге эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылды чедип алыры-биле белеткел ажылдарын чер болгаанда чорудуп турар.

Андрей Деменковтуң удурткан улуг панелдиг бажың тудуунуң бригадазының каңнакчылары камнап алган электродтары-биле монтаж ажылдарынга ажылдап хүнээр. Дашчылар бригадаларындан Валентина Дубининаның удурткан бригадазы чыл эгезинден камналгалыг ажылдап келгениниң түңнелинде, ол хүн камнап алганы түүйбү-биле хаалгаларны салыр.

Ниитизи-биле тудуг эргелелиниң коллективтери субботник хүнүнде 25 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр болгаш контора аппаратының ажылдакчылары база инженер-техниктиг ажылдакчылар кышкы үеде ажыглаарга кирген чуртталга бажыңнарының чаагайжыдылгазынга ажылдаар.

Коллектив ол хүн ажылдап алган акшазындан 800 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Валентина ОВЧАРОВА.
«Кызыл тудуг» эргелелдиң күш-ажыл болгаш шалың киндизиниң инженери.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ
Москвадан чорупканы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев апрель 6-да Москвадан Ташкентиже чорупкан.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ
Ташкентиде чеде бергени

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражыышкын кылыры-биле ол-ла хүн Ташкентиде чеде берген.

Аэродромга ону Узбекистанның Компартиязының бирги секретары Р. Н. Нишанов, Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Х. Кадыров, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери, өске-даа эштер уткаан.

* * *

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле ужуражыышкын кылыры-биле Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла апрель 6-да Ташкентиде чедип келген.

Аэродромга ону Р. Н. Нишанов, Г. Х. Кадыров, албаның өске-даа кижилери уткаан.

* * *

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Кабулдан Ташкентиде база чедип келген.

(СЭТА)

НАЙЫРАЛДЫ БЫЖЫГЛААР, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ ХӨГЖҮДЕР

ХЕЛЬСИНКИ, апрель 6. (СЭТА-ның тускай корр). Финляндия, ооң найысылалы байырлал шинчи киир каастаттынган. Балтикадан кээп турар часкы салгын күрүне туктарын хөлбеңнеткен. Ол туктарны Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында совет-финлянд керээге ат салганының 40 чылынга турасказдып кедүрген.

Ол төөгүлүг болуушкунну байырлааары-биле Совет Эвилелинден келген делегацияны баштап чорууp СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары, СЭКП Москва хоорокомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков биле Финляндия Республиканың президентизи М. Койвистонуң аразынга беседа бооп болган.

Президентиге совет удуртукчулардан найыралчы чылыг байырны делегацияның баштыңы дамчыткан болгаш М. Койвистонуң ол бедик албан-дужаалга база катап соңгутканы-биле холбаштыр база байыр чедирерин, бистиң чуртувус-биле кожа-хелбээ харылзааларны деткиири-биле болгаш хөгжүдери-биле холбашкан чугула черни ээлеп турар харысалгалыг күрүне ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннерни күзээрин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев дилээн дээрзин ол дыңнаткан.

Бистиң чурттарывыстың кады ажылдажылгазы бүгү талаларга — политиктиг, экономиктиг болгаш гуманитарлыг адырларга улам ыңаайгы шапкын хөгжүлдеге улуг арганы бериp турар деп демдеглеттинген.

2000 чылга чедир Мурманск областың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле программаже финлянд таланың кичээнгейин угландырган. Программаның бир кол угланыышкыны болза делегейге улуг хемчээлдиг кады ажылдажылга. Кольск чартык ортулуктуң минералдыг курлавырларын шиңгээдип алырынга ол хамааржыр.

Космос делгемин тайбың сорулгалар-биле шинчилээриниң болгаш ажыглаарының темазынга база доктааган. Кады ажылдажылганы калбартыр, финн космонавт белеткээринге чедир финн таланың үткуштур саналын совет удуртулга чогумчалыг шиитпирлээринге белен деп, Л. Н. Зайков чугаалаан. Эртем-техниктиг кады ажылдажылганың талазы-биле перспективалыг өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Амгы үеде кижи төрелгетенниң чурттап эртип турар үезиниң кол ужур-уткизы келир үениң эдролуг чепсек чок делегейиниче баштайгы базымны кылганы деп, ол демдеглээн. Ортумак болгаш биче ыраккшылдыг ракета талазы-биле керээ амдызында совет болгаш америк хоочуну ажылдакчыларының столдарында чыдып турар, ынчалза-даа кижилер ур маңнаан идегелин чедип алган. Ук керээ чүгле ийи чурттуң — ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында чардынган-даа болза, ону делегейниң угаан-сарыылдыг бүгү кижилериниң коллективтиг ежылы деп бүрүн эргеле санаар бис.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың стратегтиг шаап халдаар чепсээниң чартыын дүжүрер дугайында дугуржулгага белеткел ажылдары ам кидин түлүк чорул турар. Чоокку келир үеде боо-чепсектиң өске-даа хевирлериниң —химиктиг, аңаа хевирлериниң талазы-биле дугуржулга чедип алдынар чадавас деп бүзүрел-биле көрүп турар бис. Боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту доктаадыры-биле ам-даа нарын бергелерни ажып эртер апаар бис. НАТО-нуң чамдык удуртукчулары ортумак, биче ыраккшылдыг ракета талазы-биле керээде дугуржулганы боо-чепсектиң өске хевирлерин өстүрери-биле солуур деп негеп турарын канчап-даа таарышпас, харын-даа дүвүренчиг.

Айыыл чок чоруктуң болгаш Соңгу чүкке бүзүрежилгениң турушкун аргаларын дилээринче шаптараазын чок кирер херек. М. С. Горбачевтуң Мурманскиге чуве чугаалап турган үндүргени совет инициативазы ылап-ла онче угланган.

ССРЭ-де ээ тургустунууш-кунуң чорул турарының дугайын совет делегацияның баштыңы президент М. Койвистога таныштырган.

Ооң соонда Совет Эвилелиниң делегациязынга аалдар болдурган эстенги шилеелгени Финляндия Республиканың президентизиниң өмүнээзинден кылган.

ССРЭ-ниң болгаш совет улустуң адресинге хамаарыштыр эки сестерни чугаалааны дээш Л. Н. Зайков Совет Эвилелиниң делегациязының өмүнээзинден четтиргенин илереткен.

* * *

Мугулдур эрминде ак мрамордан кылган «Финляндия» орденну ССРЭ-ниң болгаш Финляндия Республиканың күрүне туктары-биле каастаан. Хельсинкиде эң улуг ол бажыңга Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында 1948 чылда чардынган совет-финлянд керээниң 40 чылынга турасказткан байырлыг хурал болган. Аңаа Финляндия Республиканың президентизи М. Койвисто киришкен.

Финляндияның премьер-министри Х. Холкери биле Совет Эвилелиниң делегациязының баштыңы чуве чугаалааннар.

Совет-финлянд керээниң 40 чылының байырлалынга Совет Эвилелиниң делегациязын чалааны дээш ханы өөрүп четтиргенин бодунуң чугаазынга Л. Н. Зайков илергейлээн. Бо чугула болуушкунну Совет Эвилелинде совет-финлянд найыралдың эң улуг байырлалы кылдыр хүлээп ап турар деп, ол демдеглээн.

Ол кайгамчык юбилей-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң финн удуртулгага, байырлыг хуралдың киржикчилеринге, чурттуң күш-ажылга ынак болгаш салым-чаванныг чонунга изиг байырны база чаагай күзээшкинни дамчыткан.

Совет-финлянд найыралды хөгжүдеринге салыышкынны киирип турар «Финляндия — Совет Эвилели» ниитилелдиң ажыл-чорудулгазын Л. Н. Зайков бедии-биле үнелээн.

Н. ГОРБУНОВ.
Б. ГРИЩЕНКО.

БИБЛИОТЕКА ЭРГЕЛЕКЧИЗИ ЕКАТЕРИНА ШАРАВИИ

Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнде кедээ Культура бажыңының ниити каъдында библиотеканың эргелекчизи Екатерина Кара-ооловна Шаравии номчукчулар ортузунга культура-массалыг ажылды план ёзугаар организастап турар. «Улуг Октябрь болгаш Совет Тыва» деп аас журналын эрттирген. Ном байырлалының хүннерин база чорткан. Школачыларның библиотекага келгеш, чаа номнарны шилип алырынга база дузалажып турар.

Тываның чогаалчыларының номнарындан үзүндүлерни номчуткаш, болуушкуннарга хамаарыштыр бичии номчукчуларның конкурстарын эрттирер. Бирги класстарның өөреникчилери ада-иелери-биле кээп, «Ачам, авам болгаш мен—номчуур өг-бүле бис» деп конкурска база идепкейлиг киришкен.

Екатерина Шаравии Кызылдың уран чүүл училищезин дооскан. Ам ол ажылдавышаан, Улан-Үдэниң культура институдунуң үшкү курузунда бот-өөредилге-биле өөренип турар.

ЧУРУКТА: Арыг-Үзүүнде библиотека эргелекчизи Екатерина Шаравии.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 8-те 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга 1 каътка чорудар. Телефону —2-55-42. Апрель 9-та — СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга 8 шактан эгелеп бүрүткээр.

1988 чылдың апрель 8-те Советтер бажыңынга 16.00 шакта—доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1988 чылдың апрель 9-та эртенгиниң 8 шак 30 минута турда СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга болур.

ЧАҢГЫС ХҮН ДУРГУЗУНДА

Тожуда «Май 1» совхозтуң ажыл-ишчилери одаар ыяш белеткелиниң талазы-биле шеф организастап эрттирген. Аңаа 112 кижи киришкен. Ол хүн шефке киришкен кижи бүрүзү 3 кубометр тоолак ыяш белеткээр санаалдазын күүседип шыдаан. Шефчилер ниитизи-биле 336 кубометр тоолак ыяшты белеткээш, күдээдип берген.

Улус депутаттарының Ий кедээ Совединиң күүскому, «Май 1» совхозтуң дирекциязы болгаш парткому шефчилерниң ажылын эки организастап эрттирген.

Василий ХҮГБЕК.

ССРЭ-ниң чурттакчы чонунга
КЫЙГЫРЫГ

Эргим чаңгыс чурттугларывыс!

Амыдыралдың бүгү талаларын херек кырында хаара тудуп, бистиң чуртувуста боттандырып чорудуп турар эде тургустунуушкун бистиң чонувустуң амыдыралының чаагай чоруун бедидеринче угланган партия болгаш чазактың шиитпирлерин амыдыралга күүседир талазы-биле хамааты бүрүзүнден бүгү күштерни долузу-биле бээрин, маадырлыг күш-ажылды негеп турар.

Ниитилелдиң эң үнелиг байлаа кижиниң амыдыралы болгаш кадыкшылы болур.

Чонуң кадыкшылын камгалаары — бистиң социалистиг күрүневистиң эң чугула сорулгаларының бирээзи.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның кадык камгалал дугайында хоойлужудулгазының үндезиннеринде ССРЭ-ниң хамаатылары боттарының кадыкшылын болгаш ниитилел кежигүннериниң кадыкшылын хумагалыг көөр ужурлуг деп доктааткан. Таакпылаары кадыкшылды хумагалыг көөрүнге дузалап турар деп чугаалап болур бе?

Чок болбайн канчаар.

Он-он миллион кижилер таакпы ыжы-биле бодун болгаш долгандыр турар кижилерни хүн бүрү хораннап турар, улуглар болгаш уруглар, эр болгаш херээжен улус таакпылап турар. Таакпы тыртар улустуң амыдыралы дыка кызырлыр дээрзин, өкпениң рактан аарый бээриниң айыылы 10 катап, чүрек-дамыр болгаш бронхи-өкпе аарыгларындан 4-5 катап аарый бээриниң айыылы биле тура таакпылап турар.

Саттыг херээжен кижиниң таакпылаары төрүттүнер чаш төлдү хөй санныг аарыгларга баш удур таварыштырып турар.

Кижиниң кадыкшылы дээш демиселдиң бир чугула кезээ болур таакпылаар чорук-биле демиселче Совет Эвилелинде улам-на улуг кичээнгейни угландырып турар. Таакпылаар чорукту узуткаар талазы-биле 1988 чылда күрүне программазын ажылдап кылыр шиитпирни партия болгаш чазак хүлээп алган.

Бодун ап чорууруңуң чаңчыл болу берген нормаларын ажып эртери дораан болдунмазы билдингир болбайн аан. Ынчалзажок, бир эвес таакпылаар чорукту хөй-нити бүрүү шавар болза, амыдыралга, бүдүрүлгеге, дыштанылгага үезинде ол хоралыг чаңчылдан адырлыр, харылзаа талазындан ону үндүрер болза, бис эң-не үнелиг чүүлдү — кадыкшылды камгалап алыр бис!

Таакпылаар чаңчыл-биле демисел — ол дээрге амыдыралдың арага ишпес болгаш кадык хевири дээш демисел, үр чурттаарынче орук-тур.

Амгы үеде таакпылаар чорукче идепкейлиг шаап хелдеашкын делегейниң хөй-хөй чурттарында калбарган.

Ол айтырыгже улуг кичээнгейни делегей эрезинде база угландырып турар.

Бо чылдың апрель 7-де Кадык камгалалының бүгү-делегей организациязының 40 чылы болур. Ол бодунуң резолюциязынга ук хүнү таакпылаар чорук-биле демиселдиң бүгү делегей хүнү кылдыр демдеглээринче күрүнелерни кыйгырган.

Таакпылаар чорук-биле демиселди күштелдиреринче бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү хамаатыларын кыйгырып тур бис. Бодунуң иштики кадыкшылын болгаш силерни долгандыр турар кижилерниң кадыкшылын медерелдиг ёзу-биле көөрүнче бүгү таакпычыларны кыйгырып тур бис.

Амыдыралдың кадык хевири дээш калбарып турар шимчээшкинге силерниң баштайгы салыышкыныңар, баштайгы базымыңар кылдыр апрель 7-де таакпылаарындан ойталаңар. А бир эвес силер бодуңарны бадыткап, долгандыр турарларның караанга сарыылдыг кижи болуп, бодуңарның ат-алдарыңарны бедидип алырын күзээр болзуңарза — ооң соонда-даа таакпылаваңар.

ССРЭ-ниң МЭА-ның президентизи **В. И. Покровский**, ССРЭ-ниң ЭА болгаш МЭА-ның академиги **Н. П. Бехтерева**, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **Ф. И. Комаров**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **В. А. Насонова**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **Г. Н. Сердюковская**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **А. Г. Чучалин**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **И. К. Шхвацабая**, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, УССР-ниң ЭА-ның академиги, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **Н. М. Амосов**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **И. П. Анохина**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **С. Я. Долецкий**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **Г. И. Косицкий**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Ю. Н. Беленков**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Н. Н. Иванец**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Р. Г. Оганов**.

Партийжи амыдырал

ШЫНЧЫ АРЫН-НҮҮР ДЭЭШ

Эде тургустунуушкуннуң үезинде СЭКП Уставын, партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын сагыыры дээш коммунистерден негелде дыка улгаткан.

«Ак-Туруг» совхозта партком болгаш партия эге организациялары бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар. Партия хуралдарынга, парткомга СЭКП кежигуннериниң, кежигунге кандидаттарның ажылын, оларның кылган чурум үрээшкиннерин шыңгыы сайгарып, четпестерин чайладыр хемчеглерни ап, коммунистерниң Устав негелделерин, партийжи даалгаларын, бүдүрүлге болгаш албан-хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын дыңнап, оларның партийжи характеристикаларын бадылап турар апарган. Бо бүгү чүүлдер четпестерге болгаш сагылга-чурум хажыдыышкыннарынга удур багай эвес профилактиктиг хемчеглер болуп турар. Эрткен чылын партийкомга 42 коммунист-биле беседаны кылган, партия хуралдарынга 19 коммунистиң отчёттарын дыңнаан, партийжи 12 характеристиканы бадылаан. Ол ышкаш кандидат стажын эрттирип турарының дугайында 4 кижиниң, рекомендацияны берген 2 коммунистиң отчёттарын дыңнап чугаалашкан. Аныяк коммунистер школазында 19 кижи өөренип турар, оон артканнары политчырыдышкынның болгаш экономиктиг өөредилгениң бөлгүмнеринде хаара туттунган.

Партия кежигүнүнге амгы үеде чугула негелде ооң эде тургустунуушкунга, шугумчулел болгаш бот-шугумчулелге демократтыг ханыладырынга практиктиг киржилгези болуру билдингир болгай. Бо негелдени коммунистерниң хөй кезии төлептиг күүседип турар. Чаш-Таа сүт-бараан фермазының коллективи коммунистерниң авангардчы ролюнуң ачызында беш чылдың ийиги чылында болгаш бо чылдың бирги кварталында сүт бүдүрериниң база ону курунеге садарының планнарын ажыр күүсеткен. Саанчылар, бызаа азыраакчылары, инек кадарчылары болгаш оон-даа өске ында ажылдап турар кижилер эргежок чугула ясли-садик, буфет, столовая ышкаш чугула социал айтырыгларны боттары шиитпирлеп алган. Аңаа коммунистерниң, парторганизация секретары Светлана Дарыйның киирген улуг-хуузу эвээш эвес. Хойжу коммунистер Ирина Данзырын, Роза Сайбуу өг-бүле кержээн-биле ажылдааш, оруңгалыг болуп, продукцияны бүдүрериңге чарыгдалдарны дыка кызырган. Партийжи даалгаларын болгаш албан-хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседип турарлардан саанчы Светлана Кызыл-оолду, монтёр Болат-оол Конгаракты, садыгжылар Аталла Бадыны, Татьяна Байыр-оолду, улуг пионер вожатыйы Ортун-оол Ховалыгны, башкылар Даваадор Анайны, Хелчук Борбакты, зоотехник Владимир Дембирелди, экономист Наталья Маманны болгаш оон-даа өскелерни ажыл-агыйның адыр бүрүзүнден адап болур. Ынчангаш совхозта социал айтырыглар багай эвес шиитпирлеттинип, беш чылдың онаалдалары күүсеттинип турары таварылга эвес.

Ынчалза-даа коммунистиң арыг, шынчы, ак сеткилдиг болуру дээш демиселди, кижизидилге ажылын партком, партия эге организациялары амдаа чедир чорутпайн турар. Сөөлгү ийи чыл дургузунда партия кежигүнүнден 3, кежигүнге кандидаттан 1 кижи үндүртген. 23 коммунист партия талазы-биле хемчег алыскан, ооң иштинде 9 кижи учёт карточказынга киир бижидип доңгуттурган. Олар чүү дээш хемчег алысканыл? Арагалаары дээш 6, албан-хүлээлгезин харысалга чок күүсеткени дээш 6, хуралга келбээни дээш 4, кандидат стажын төлеп чок эрттиргени дээш 1-1 кижи хемчег хүлээр ужурга таварышкан. Моон алгаш көөрге, коммунистерни Устав ёзугаар боттарының эрге-хүлээлгелерин ажыл-херекке холбаштыр канчаар күүседиринге өөредир, оларның отчёттарын доктаамал дыңнаар, партия тургузуунуң үндезиннерин шыңгыдадып алырынга дузалаар ажыл чедир чорутпайн, бүдүрүлге ажылының болгаш хөй-ниити даалгаларының күүселдезин контрольдавайн турары илдең-дир. Чамдык коммунистер партия Уставының негелделерин эки билбезинден, оларның ажылын доктаамал контрольдавайн турарындан инициатива, харысалга чок болу бээриниң чылдагааны ында деп бодаар мен. Чижээ, Кызыл-Даг салбырының бүгү коммунистериниң ниити хуралынга ооң мурнунда эки сургатчы турган аныяк коммунист Валерий Чанчып ээрик чурум үрээни дээш учёт карточказынга киир бижидип, шыңгыы доңгуттурган. Төп салбырда комсомол комитединиң секретары Базыр Эртине, сургатчы Михаил Сержит кежигүн дадывырын чогуур үезинде төлевээни дээш база хемчег алысканнар.

Партия хуралдарынга чидиг айтырыглар тургустуна бээрге, аңаа бодунуң идепкейин, тодаргай туружун илеретпес, кандыг-даа санал-онал бербес, ыыттавайн эрттирип каар азы «саналдарга каттыжар» деп каар бот-тускайлаң эвес чорук чамдык коммунистерде бары чажыт эвес-ле болгай. Ол дээрге эде тургустунуушкунну манаар-дыр, чүү болур эвес дээн хевирлиг бодал-дыр. Ынчангаш коммунистерниң аттестациязын эрттирип турарын чүүлдүг деп санаар мен. Ол ышкаш коммунистерни чүгле боттарының бактаап турары эге организацияның эвес, харын оон өске парторганизацияның чамдык хуралдарынга дуржулга солчуушкунну хевирлиг кылдыр олуруштуруп, санал-онал солчулгазын организастап көрзе кандыгыл! Ынчангаш коммунист бүрүзү бодунга ажыл-херек дааңдырган участогунга билдилиг дидим хөделзин, бедик харысалгадан корткпазын дээш партийжи ажылдың чаа арга-хевирлерин ажыглап турргаш, партия кежигүнү бүрүзүнүң идепкейин көдүрери эде тургустунуушкуннуң база бир чугула негелдези ында деп бодаар мен.

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхозта партком кежигүнү.

Бурунай Дамбал-оолович Оржак—Сүт-Хөлде 28 чыл иштинде чолаачылап келген хоочуннарның бирээзи. Баштай «Алдан-Маадыр» совхозка ажылдап чораaш, сөөлгү он чылда «Сүт-Хөл» совхозта мал эмчилериниң машиназынга үзүктел чок ажылдап турган.

Улуг дуржулгалыг, мергежилдиг, бодунга бызыгваан техниказынга камныг, бирги класстың чолаачызы мынча чылдар иштинде ажылдап келгеш, орукка озал-ондак кылып көрбээн. КАИ ажылдакчыларындан болгаш бодунуң организациязының мурнундан чаңгыс-даа сагындырыг ап көрбээн.

Амгы үеде хоочун чолаачы район эмнелгезиниң дүрген дуза машиназында ажылдап турар. Ооң оглу Виктор адазының оруун истеп, чолаачы мергежилди шилип алган. Бичиизинден тура-ла чолаачылаар күзелдиг чораан болгаш он классты доозуп тура, чолаачылаар эргени чедип алган. Шериг хүлээлгезинден халажып келген комсомолчу Виктор Оржак адазы-биле кады чаңгыс коллективке ажылдап, бажыңга эмчи дузазы чедирер УАЗ-469-ту хүлээп алгаш, ам бир чыл ажыг ажылдап турар. Чолаачы адашкылар—район эмнелгезиниң идегелдиг ажылчыннары.

ЧУРУКТА: адашкылар Бурунай, Виктор Оржактар.

Шаңгыр-оол КУУЛАРНЫҢ фотозу.

ОТЧЁДУН БЕРГЕН

Чон аразынга кирип ажылдаар негелдени кандыг-даа албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчуларындан салып турары черле чөптүг. Шынап-ла, чонның сеткил-сагыжын дыңнап, оларның үнүн үнелээри ажыл-ишке дузалыг. Районнуң иштики херектер килдизиниң участок инспектору В. С. Оржак он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында чоруткан ажылының отчёдун тус-тус коллективтерге берип келген. Оларның арaзында Сүт-Хөл суурнуң чурттакчыларынга кылган отчёдун чон сонуургап дыңнаан болгаш боттарының ажыктыг саналдарын база берген.

Ооң харыылап турар девискээри дыка делгем. Инспекторнуң хайгааралында тос чурттакчылыг суур бар. Оларның ужун ол дорт харыылап турар. Ол бодунуң ажылдап келген үелеринде корум-чурум хажыдыкчылары-биле доктаамал демиселди кылып келген. Ол партия, совет органнарның деткимчезинге үргүлчү даянып, профилактиктиг ажылдарны дөрт удаа чоруткан. Ол ышкаш коллективтерге, школаларга 16 лекцияны кылбышаан хамаатыларның хууда билдиришкиннерин 42-ни сайгарып, тодаргай харыыны берген. Орук шимчээшкининиң хажыдыышкынын кылган 22 чолаачының туткан болгаш оларга тускай бижикти тургускаш, КАИ черинче шилчиткен. Серемчилел чок өрт үндүрген 12 хамаатыны, паспорт чурумун хажыткан 23 кижини илереткеш, штрафты онаарган.

Хөй-ниити черлеринге корум-чурумну хажыда бээр кескүлең ээрик чоруурлар-биле демиселди доктаамал чорудар. Хөй-ниити черлеринге кескүлең ээрик чораан 112 кижини милиция черинге эккелгеш, оларның-биле беседаны чорудуп, хамаарышкан организацияларынче дыңнаткан. Эрткен чылын ээриктер сергедир черге 90 кижи кирген. «Сүт-Хөл» совхозтан —10, кижи эмнелгезинден—6, херегленчилер ниитилелинден —12, Кара-Чыраа суурдан —6, культура килдизинден—5 кижи милицияның ээриктер сергедир черинге кирген. Оларның иштинде ол черниң каш удаа «аалчылары» болганнар база бар.

Милицияның ээриктер сергедир черинге кирген хамаатыларны хемчээн алыры-биле тус-тус организацияларынче дыңнадып келзе-даа, канчаар хемчээн алганының дыңнадыг бижиин чорутпайн турар. Эрткен чылын чүгле ийи организацияның удуртукчузу хемчег алган дыңнадыг бижиин чоруткан. Мурнуку чылдарга бодаарга, кем-херек үүлгединиишкини 3 хуу кызырылза-даа, ниитиниң болгаш хамаатыларның хууда мал-маганын оорлаар таварылгалар кызырылбайн турар. Моон алгаш көөрге, чурттап турар черлериниң аайы-биле хөй-ниити активтерниң болгаш удуртукчуларның чон ортузунга чорудуп турар масса-политиктиг ажылы амдаа сула. Улусчу дружиналарның, эш хуу судтарының ажылы кончуг кошкак. Моон соңгаар бо ажылды негелдезинге четкен турар кылдыр чорударны черле күзенчиг.

Сөөлгү үеде участок инспекторларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, машина-техника болгаш харылзаа талазы-биле чедир хандырарынче кичээнгейни чугулаалап көрүп турар болгай. Ынчалзажок инспектор В. С. Оржактың автотранспорт болгаш харылзаа-биле хандырылгазы эреңгей байдалда турары четпес. Ооң моон соңгаар ажылдаарынга эптиг байдал тургустунар боор.

Бораш ОНДАР.

Хандырылгаңар кандыгыл?

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР БООР

Ырак-узак малчын коданнарда чурттап, ажылдап турар малчыннарның садыг хандырылгазын экижидери чугула айтырыг. Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң Балыктыг бригадазының малчыннарының хандырылгазы кандыгыл, ол дугайын чугаалап көрейн. Бөгүнгү байдал-биле алыр болза, бригаданың ишчилериниң садыг хандырылгазын четпес деп болур. Бараан чудурген машина оруу ара хертүкке душкеш, бригадага четпейн баар таварылгалар турду. Трактор чорударга безин чер четпейн баар. Каргы бригадазында бараан эккелгенин дыңнааш, садыг кылып алыр дээн малчыннар аът-биле боттары аңаа кээп турдулар.

Аъш-чем үсту бээрге, канчаар боор, көрүп олурар эвес. Садыглап алыр дээш малчыннар Куңгуртугже алды-чеди хонук чорааш келир болу берген. Ажыл-агыйлыг улус, ынча хонук чорупбээр деп чүве канчап таарыжыр. Ырак-узак орук-чирик аргыжылгага шаптараазынныг-даа болза, ында чурттап турар кедээ ишчилерниң хандырылгазын аргадан үнүп турраш, экижидер хемчеглерни райпо баштаар чериниң талазындан алыр болза эки. Балыктыг иштиниң ларёктарының ажылын малчыннарга таарымчалыг кылдыр эде тургузары база күзенчиг.

Дыңнап олурарга, өске черлерниң малчыннарынга автомагазиннер доктаамал барып, бараанны садыглап, чагыг ёзугаар чедирип турар боордур. Бистиң Балыктыгда ындыг эвес-тир. Аъш-чемни төне бергеннери кожа малчындан далганны, чигирни чээп алыр ужурга таваржып турар.

Малчыннарның хандырылгазынче чогуур кичээнгей салыры, шынап-ла, чугула айтырыг. Ырак-узак черлерде ажылдап турар кижилер дээш сагыш човаашкынның база бир чугула хевири ол болгай. Балыктыгның малчыннарының садыг хандырылгазының амгы байдалы мындыг дээрзин Кызыл райпо баштаар черинге, Шынаа кедээ Совединиң күүскомунга дыңнадыр бодап турар мен.

Седен АК-ООЛ.

Удуртукчуга сөс

УЛАМ ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Бай-Тайга райпозунуң баштаар чериниң база ында хөй-ниити организацияларының чонның садыг хандырылгазын экижидер дээш канчаар ажылдап турарын маңаа чугаалаксадым.

Эрткен чылда үүрмектеп садар бараан саарылгазын (арага аймаа чокка) 100,8 хуу, хөй-ниитиниң чемненилгезин 109 хуу, ооң иштинде бодунуң бүдүрер продукциязын 107,1 хуу, хлеб быжырарын 121 хуу, кооп кежигүннер киирип алырын болгаш дадывыр чыылдазын 108,7 хуу, ном садарын 100,8 хуу, ниити орулгазының планын 105,7 хуу кылдыр күүсеткен. Он ийиги беш чылдың ийиги чылында планнаанындан ажыр 51,8 муң рубльдиң барааннарын, 257,7 тонна хлеб кылыгларын садып сайгарган. Мурнуку чылга деңнээрге, бараан саарылгазы 6,8 хуу, хлеб кылыглары 5,6 хуу өскен. Эрткен юбилейлиг чылда пландаттынганындан артыкка 5 муң рубльдиң арыг орулгазын алдывыс.

Коллектив садыг хандырылгазын моон соңгаар-даа экижидер сорулганы салып, хемчеглерни ап турар. Хлеб быжырыкчылары Белекмаа Хертек, Валентина Конгар, поварлар Дарья Лама, Кок Оржак, Алла Салчак олар Март 8 байырлалын эки ажылы-биле уткааннар. Ол ышкаш аныяктарның дагдыныкчылары Бичии-Уруг Хертек, Зинаида Хертек, Севилбаа Очур, Эремаа Чамзан олар чаа ажылдап келгеннерни амыдыралга өөредир, ажыл-ишке чеңчыктырар айтырыгже сагыш салып турар. Оон аңгыда олар хожудап турарларны мурнакчыларның деңнелинге чедирер дээш тайылбыр ажылын кылып, үениң негелдези-биле ажылдаарының курлавырларын мөөңнээринче хемчеглерни ап турар.

Чоннуң негелде-херегелделери хүн бүрүде өзүп турар болганда, оларның чагыгларын, хомудалдарын өөренип көрүп, таарымчалыг байдалды тургузарының аргаларын кылып келдивис. Хлеб быжырар черден аңгыда, булочка болгаш кондитер кылыглары бүдүрер цехтерни бо чылын ажыттывыс. Ам ында булочкаларны, сайкаларны, пряник, печенье, песочник аймаан болгаш торттарны быжырып турар. Январьда Бай-Тал суурда 150 дөрбелчин метр шөлдүг аъш-чем бараанныр магазинин ажыглалга киирген. Амгы үеде 360 дөрбелчин метр шөлдүг үлетпүр бараанныр магазини туттунуп турар. Ону сентябрь бетинде дужаар хүлээлгени тудугжулар дааңган. Ам ажыл кидин туруг. Садыгжылар чурттаар ийи өг-бүле киирер бир бажыңның тудуун эгелээн. Ону бо чылын ажыглалга киирер.

Чоннуң негелдезин барымдаалап, район төвүнге база бир столоваяны немей тудары көрүп турар. Бо кышкы сезонда 50 ажыг тонна эътти белеткеп алган. Ол эътти Кызыл-Мажалыктың, Чадааның, Шагаан-Арыгның колбаса цехтеринге дужаар, оруңга колбаса кылыглары алыр кереэ чардынган.

Киров ЧАМБЫЙ-ООЛ.
Бай-Тайга райпозунуң баштаар чериниң даргазы.

Бистиң тайылбырывыс

ҮНДҮРҮГ ЧИИГЕДИРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Редакцияның чамдык авторларының дилээни ёзугаар ажыл төлевириниң үндүрүүнге хамаарыштыр чиигелделер дугайында тайылбыр бээрин Тыва АССР-ниң саң-хүү министриниң оралакчызы Василий Маркович ЛОМКОДАН дилээн бис. Ооң тайылбырын моон адаанда парладывыс.

ССРЭ-ниң Саң-хүү министерствозунуң 1983 чылдың декабрь 30-де үндүргени «Чурттакчы чонның үндүрүүнүң дугайында» инструкциязын ёзугаар ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шалыңының база өске-даа төлевириниң үндүрүүнге чамдык чиигелделерни киирген.

Ук инструкцияның 25 пунктузун ёзугаар, азыралында дөрттен хөй кижилиг ажылчыннардан болгаш албан-хаакчылардан ооң кол ажылдап турар черинге тыртар үндүрүгнүң 30 хуузун чиигедирни айыткан. Азырадыкчы дээрге үргүлдан аңгыда ажылчынның азы албан-хаакчының азыралында турар боду тускай орулга чок, оон-биле дөргүл-төрел ээзи хамаан чок кижилер болур. А стипендия азы пенсия ап, курунениң өске-даа азыралында турар кижилер азырадыкчыга санатпас.

Ол ышкаш профессионал-техниктиг училищелерниң сургуулдары болгаш курунe азыралында турар өске-даа кижилер азырадыкчылар болбас. Уруглар бажыңнарында турар, тускай школаларда (чемгерип, хепкерип турар) болгаш ада-иезинден төлевир албайн турар черлерде база курунениң долу хандырылгазында өөреникчилер, үрүг бөжааш, төлевирлиг шээз ап орар херээженнер, чөптүг чылдагаан чокка ажылдавайн турар күш-ажыл кылып шыдаар хамаатылар база азырадыкчыга кирбес.

Өг-бүлеге дөрттен өру азырадыкчы бар болза, чиигелдени ада-иениң чүгле бирээзинге (ону боттары шилип алыр) көргүзер. А уруглары дөрт болгаш оон-даа хөй болза, чиигелдени ниитидирзинге көргүзер.

Ук чиигелдени чурттаалгазынга ажыглал конторазының ийиниe, бежыннар эргелениниң азы улус депутаттарының кедээ (суур) Совединиң күүскомунуң азырадыкчыларының дугайында киирген документизин барымдаалап көргүзер. Шынзылганы чыл санында тыпсыр болгаш ук чылдың төлевүзүнге чедир ол күштүг болур.

Кижиниң кол ажылдап турар черинге шалыңы 70 рубль азы стипендиязы үстүнде түүнден ашпайн турар болза, үндүрүг тыртпас. 71-ден 91 рубль чедир шалыңның үндүрүүн тускай таблица ёзугаар тыртар. Чижээ, 91 рубль шалыңныг болза, оон 7 рубль 12 копеек тыртар, а 92 рубльден 100 рубль чедир шалыңга 7 рубль 12 копеек болгаш оон кырынга 91 рубльден ажып турар түңнүң 12 хуузун немээш тыртар. 101 рубльден хөй боо болза, 8 рубль 20 копеек болгаш 100 рубльден ашкан түңнүң 13 хуузун каткаш тыртар.

ОНУ БОДАП ЧОРУҢАР

Бистиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң тарылга шөлү тес кажаалыг. Ынчанмас болза, тараа ,сигенни мал чаза базып, төтчеглеп каaптар. Ол тестиң улуг оруктар талазында кезээнде аастар кылып каан. Оон башка чонның аргыжарынга бэрге апаар. Ыңай-бээр аргышкан кижилер ону ажыткаш, катап хаап каар ужурлуг. Ак сеткилдиг кижилер бар. Ынчалза-даа ук тестиң аксы бо-ла ажык чыдарын чайын чеже-даа көрдүм, таварыштым.

Бистиң совхозтуң тарылга шөлүнде тестиң аксы ажык турулгаарындан мал-маган тараа, сигенче бо-ла кире бээр, ону хову бригадири Удуй-оол үндүр сывыртаан турарын көөр мен. Сактырга, оон өске кымга-даа херекчок ышкаш аан. Совхозу бай-шыдалдыг болурга, ажылчыннарның боттарынга ажыктыг. А ол хиреде чолаачы, тракторист азы өске-даа кижи тестиң аксын чүге ажык каaптарыл? Кижи бүрүзү адырык сеткилдиг, чаңгыс бодум бодаар болза, ажыл-агый биччи-даа өрү өндейбес, харын хөй-ниитиниң бүдүрүп каан ажылы куду бадар. Ындыг кижилер хора чедирип турары ол-дур. Оон башка чүү дээрил ам. Кижи бүрүзү ак сеткилдиг, кылган ажылынга кызымак болза, ниити ажыл-херээвис бүдүнгүр болур. Эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү медерелдиг, ниитиниң херээ дээш сагыш аарып чоруур, биче сеткилдиг болур херек. Чүгле чаңгыс бодун бодаар, хөйден оспаксыраар, улуг туралыг болза, болбаан херек. Бо дугайын бодап чорууларам.

Бөлеш Монгуш.
Чөөн-Хемчик район.

БОДУМНУҢ АРГАЛАРЫМ-БИЛЕ

Хойжунуң дуржулгазы

Төрүүр хойдан-на чаш хураган камгалап алыр талазы-биле ол хойжу Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң каш дакпыр чемпиону, республиканың шыырак хойжуларының бирээзи кижи. Бүгү-эвилел социалистиг чарышкынга киришкеш, бедик көргүзүглерни чедип ап, эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкиннииг күүсеткени дээш Эрес-оол Шойгуевич Хертек РСФСР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел ТК-зының хүндүлел дипломун болгаш акша шаңналын алган. Мурнакчы хойжунуң бажыңының бир булуңунда ооң шаңналдары —хүндүлел бижиктер, дипломнар, чемпионнуң кызыл кожааларын ооң төлептиг, кызымаккай күш-ажылынга үнелелдиң херечизи.

Хойжунуң сөөлгү үш чылда чедиишкиннерин база ол булуңдан сонуургап көрүп болур. Ында мындыг көргүзүглер бар болду: хойжу төрүүр чүс хойга онаажыр 1985 чылда—110, 1986 чылда—122, эрткен чылын—108 хураганны камгалап ап, өстүрген. Эрткен үш чылда төрүүр чүс хойдан-на ортумаа-биле 114 хураганны. Бир хойдан 2,3 кг дүктү кыргаан, хойнуң баш санын 98 хуу камгалап алгаш, совхозка 978 хураганны өстүрүп берген.

Кадарчының бодунуң кужу-биле тудуп алган чүүлдери —хураган кажаалары, хой чемгерер шөлүнде дериг-херекселдер, чунар-бажың, кодан чырыдар хөделдиричиниң турар чери өске кадарчыларныындан онзагай ылгалдыг. Бо бүгүнү көөр, кадарчының дуржулгазы-биле таныжар дээш кожазында ажыл-агыйларның хойжулары, тускай эртемниглери оон аалынга үргүлчү келир. Чоокта чаа районнуң тускай эртемниглериниң хойжуларының семинары аңаа болуп эрткен.

Эрес-оол Хертек бо чылын өг-бүле кержээн-биле ажылдап эгелээн.

Бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Хөюг-оол Монгуш дуржулгалыг хойжу-биле ужуражып, чаш хураган камгалап алыр талазы-биле бодунуң арга-дуржулгазындан чугаалап бээрин дилээн. Ооң чугаазын моон адаанда парладывыс.

— Төрүүр хой кадаргаш, ам сески чылче кирдим. Чыл бүрүде хураган болгаш дүк алыр планнарымны ажыр күүседип келдим. Менде чаа ажыдыышкын-даа чок, чамдык чүүлдерни эртемге үндезилеп, өскелерни бодумнуң бар аргаларым-биле кылып турар мен.

Майның эгезинде частың байдалын көрүп турргаш, кыштагдан көжер мен. Көжерим мурнунда кыштаамга үүрмек, агар септелгени кылып, коптарып, дериг-херекселдерни ыяк шыгжап, кадагалаарын чурумчудуп алдым

Бирги кичээнгей салыр ажылым — **хойнуң семиртиигези.** Ону эртежик кыргыжып, чугдурун алгаш, дораан-на тайгаже көжер. Чайлаам Улуг-Хөн делең бажында Турада. Аңаа кодан солуп чайлаар. Хойнуң семиририн чайгы кадаттан кол хамаарыжыр. Чайын малды кажаалап болбас. Оор-суктан, чайгы үеде бойдустуң халавындан кичээнип, хоюнуң дүгүн саргартыр кажаалап алыр чорук таарымча чок. Чайын хойну бодум кадарар мен. Бичии уругларга ону кадартып болбас. Олар кат, тоорук дээш маңнажып, ойнап база туруп бээрлер. Хойну ырадыр кадарып болбас. Чайын эртен, кежээ серии шактарда ону кадарары чугула. Чаңгыс-ла черге олуруп база болбас, коданны солуп көжери албан. Көжерде мен машина-техника-даа хой ажыглавайн, харын аъттар-биле көжүп келдим. Чайлагдан далажып көшкен херээ чок, сентябрьга чедир аңаа турза эки.

Ийиги чугула ажыл —**хойнуң тарып боозадылгазы.** Ону чогуур өйүнде, шынарлыг чорудар болза, чаш хураганнар онча-менди алдынар. Тарып боозадылгага бодум ылап-ла киржип, ук ажылды контрольдаар мен. Шаанда кошкарларны хой чоогунга аңгы азырап турргаш, хойларны дораан тарып, боозадып турган. Бо ажыл ажыктыг, түңнелдерлиг, шынарлыг болуп турган болгай. Ам кошкар үрезин Чадаанадан сөөртүп эккеп, кошкарларга хой тыптырып алгаш, тарып турар чорук кончуг шынар чок ажыл-дыр. Сөөртүп эккелген үрезиннерниң хөй кезии өлүг болур. Ону микроскоп-биле көрүп турдум-даа. Ынчангаш хойну тарып боозадып турда, ону бодум контрольдап, көөр ужурум ол. Черле ынчаш ырак черден үре сөөртүрүн соксатса кандыгыл деп бодалдыг мен. Ыраккы Час-Адырже үш-дөрт хондур үрезин сөөртүр болгай бис. Ооң ажыы бар бе?

Кускү үеде **хойнуң семиртиигезинче** кичээнгейни кошкатпаза эки. Хойнуң ёзулуг семирир үези ол.

Август, сентябрь айлар — малчын кижиге эң бачым, харысалгалыг үе. Хой тарып боозадырындан аңгыда, малга четчир чем-суурну белеткээр болгай. Бодум чылдың-на 15-20 тонна сигенни, 5-8 тонна кок-суланы кезип, кыштаамга чедирип алыр мен. Күзүн база бир кылыр ажылым —**кыштагнаашкынга белеткел.** Кажааларны, бажыңымны бодум септеп, кылып ап келдим. Ол-ла үеде мал чемин, одаар чүүлду ыяк кылдыр кыштагга чедирип алыр.

Кыштагга келгеш, кыжын мал одарладыр черимниң одар-белчиирин кезип көрүп, тускай план тургузуп алыр мен. Оон база хой чүве камааржыр. Кыжын хой кадарар черни ай бүрүзүнге хуваап алгаш, ол ёзугаар кадарар. Хой төрүп турда, аал чоогу, кескү, ак черге кадарар.

Хой оолдаашкыны — эң харысалгалыг, бачым үе. Хой төрүп турда, маңаа кадарны кижиниң ажылы ёзулуг кол рольду ойнаар. Хой оолдаашкыны эгелээрге, кажаадан барык үнмес мен. Олар колдуунда дүнеки үеде хой төрүүр. Ынчангаш кежээден эртенге чедир бодум кажаа иштинге дежурныйлап, төрээн хойларны, хураганнарны ажаап тура хонар мен. Хой кажаазының иштинде он ажыг тускай клеткалар бар. Дүне төрээн хойларны хураганнары-биле орта киирип каар. Хой төрүптерге, баштай-ла хураганны иезинге эмзирер, оон аарыгларга удур дораан сыкыртып каар мен. Төрээн хойну, хураганны аңгы демдектээш, эртен сакманчыларга хүлээдип бээр. Хойну кажаалап кааш, удуп чыда хонарга хоржок. Төрүүр хой долгадып, баштай төрээн хойнуң кудуунга баар, орта хураганны эмзирип база болур. А төрүвээн хойну чаш хураган эмгеш, агаар ээп, дүк чип болур. Чаш хураганны эмин эрттир эмзирип болбас. Шөйүндү иштинге хойнуң таалгызы тыртып база болур. Ынчангаш дүне када хой кажаазынга турргаш, бо бүгүнү хайгаарап көрбес болза, үези эрте бээр. Чаш хураганнарны төрээн соонда тарып, сыкыртып алырга олар белен аарывастар.

Хураган кажааларын ийи аңгы туткан мен. Ол кажааларның иштинде тускай клеткалар база бар. Бирги кажаага чаш хураганнар турар, өскезинге өзе берген хураганнарны кажаалаар. Кажаалар иштинде хураганнар чемгерер тускай дериг-херекселдер база бар. Хураган кажаазын хой кажаазындан аңгы температурага тудуп, чылыглаар. Хураган кажаазынга от салбас мен. Ооң кырын, кыдыгларын эки чылыглаар. Кажаа иштинде тускай температура хемчээр херексел турар. Хураган кажаазының иштиниң чылыыш 4-8 градуска тудуп келдивис. Кажааның дээвиринде ажыдып, каап турар агаар киирер тускай чер бар. Хураган кажаазының иштинде клеткаларга чаш хураганнарны төрүттүнген хүнүнүң аайы-биле суп турар бис.

Чаш хураганнарны эмзирип, оътка киргеннерин чемгерериниден база хөй чүүлдер хамааржыыр. Хураганнарга бээр сигенни аңгылап алыр. Амгы хүннерде хөй чылдыг сиген шөлүнден ийиги удаа кескен сиген-биле чемгерерге эки. Ол чымчак болгаш хоолулуг. Чымчак сиген-биле чемгерерге хураганнарның аксы балыгланмас. Кадыг сиген-биле чемгерерге хураганнарның аксы балыгланып, аарып эгелээр чорук оон тыптыр. Бир эвес хураган кажаазы арай соок болза, төрээн хойларны олче кажаалаптар.

Бодумнуң хуумда малым ниитиниң хоюндан аңгы, дашты шеден кажаада туруп турар.

Төрүүр хойнуң кажаазының ишти тар эвес, шөлээн, хой хостуг турарга эки. Хойну январьда он хире хонукта төрүдүп алырга, ооң хураганнары семис, шыырак болур. Мээң коданымдан эрткен чылдарда үскен хураганнарны деңзилээрге, ортумаа-биле 22 кг болган.

Бо кыш берге байдалга эртип турар. Дүңгүш төрүүр 329 хойну кадарып турар мен. Коданывыста амгы байдал хурчвагай. Бир дугаар төрүп турар хойну оолдадып, чаш хураганын камгалап алыры берге ажыл дээрзин билир бис. Коданда хоювус дооза оолдапкан, чаш төл шупту онча-менди. Бо чылдан эгелеп өг-бүле кержээн-биле ажылдап кирдивис. Кадайым Анастасия, оглум Авс, чуржум Чанда Саая олар өг-бүле кержээнинде кирип турарлар. Мал чеми кыш төнчүзүнге чедир четчир. Хураганнарны сиген далганы, чарба, суланы хээндектээш, янзы-бүрү холуксааларны көрүп турргаш, чемгерип турар бис. Коданда азыралда турар хой 50-60 хире. Оларга база аңгы чемни берип, хайгаарап келдивис. Хойну, хураганнарны хүнде үш катап суггарар. Ылаңгыя өзе берген хураганнарга, арып баксыраан хойларга эртен кара шай, дуъште артыш, кежээ сүт ижиртип турза таарымчалыг.

Бо чылын төрүүр чүс хойга онаашкыр 90 хураганны менди алыр, бир хойдан 2 кг дүктү кыргыыр, 127 грамм немелде деңзини алыр деп кержээни совхоз-биле чардывыс. Ниитизи-биле чылда 15856 рубльге чарыгдалдар үнер деп лимитте көрдүнген.

Хой ажылынга чаа чүүлдерни дилээр, тептаашкындан уштунуп үнер ужурлуг бис. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, үениң негелдези-биле эде тургустунар, хой ажылын сайзырадырынга үлүүвүстү киирер ужурлуг бис.

Советтер амыдыралы

ҮНҮҮШКҮННҮГ ХУРАЛ

Мөңгүн-Тайга район Совединиң күүсекчи комитединиң үнүүшкүннүг хуралын Мөген-Бүрен кедээ Совединиң Кызыл-Хая суурга барып эрттирген. Мөген—Бүрен кедээ Совединиң күүсекчи комитединиң хөй-нитти организацияларының ажылын удуртуп турар практиказының дугайында айтырыгны аңаа чугаалажып, кедээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы В. С. Саяның илеткелин дыңнаан.

1987 чылда күүсекчи комитетиң хуралдарынга херээженнер чөвүлелиниң болгаш административтиг комиссияның ажылын бир-бир удаа чугаалажып көрген. Хөй-нитти организацияларының удуртукчуларының семинарын ийи катап эрттирген. Суурда 7 агитквартал-дар даргалары-биле тускай хуралдарны эрттирип, оларның ажылынга хүн бүрүнүң удуртулгазын берип келген.

Суурда херээженнер чөвүлели агиткварталдар-биле болгаш хөй-нитти организацияларының киржилгези-биле кедээ Культура бажыңынга дышталынга кежээлерни, «Уран-шевер холдар» деп делгелгелерни организастап эрттирген. Кедээ Советте херээженнер чөвүлели эрткен үеде 4 удаа бүгү херээженнерниң хуралдарын эрттирип, аңаа совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле база совхозтуң бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче кирериниң дугайында, чоннуң өг-бүле культуразын бедидер болгаш школа-биле ада-иениң харылзаазының дугайында айтырыгларны чугаалашкан. 7 лекцияларны чүгле херээжен чонга тускайлап организастап эрттирген.

Херээженнер чөвүлелиниң составында 7 кижи ажылдап турар.

Ындыг болза-даа совхозта херээженнер чөвүлели сөөлгү үеде ажылын сулараткан. «Эң эки культурлуг өг-бүле» деп социалистиг чарыштың түңнелин үндүрбээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглери кошкак. Херээжен чоннуң иштинде бо-ду арага кылыр, хойтпак хайындырар чоруктар чайгы үелерде турган. Коммунистер Чычык Сат, Антонина Кара-Сал олар арагалап турган, партия талазы-биле шыңгыы хемчег алысканнар.

Советте административтиг комиссия даргазы М. Н. Хертек, оралакчызы Ө. С. Салчак олар четпес ажылдап турар. 1986 чылда 9 кижиниң херээн көрген болза, 1987 чылда чүгле 5 кижиниң херээн көрген. Кедээ Советтиң девискээринде арага-дарыга сундулуг, хөй-ниттиниң корум-чурумун үрээр, брага хайындырар, хойтпак тигер чоруктар бар, ону сайгарып көрбейн турар. 1988 чылдың январь айда безин Василий Салчак, Кан-оол Иргек олар суурга ээрик чоруп турганы дээш оларның херектерин административтиг комиссияда киирип каан, ол херекти ам-даа көрбээн.

Мөген-Бүрен кедээ Совединиң девискээринде күш-ажыл кылып шыдаар назылыг кижилерниң чүгле 32,2 хуузу арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң кежигүннери болуп хаара туттунган. Ол дээрге куду көргүзүг-дүр. Ниитилелдиң болгаш ооң эге организациялары амгы үениң негелдезинге дүүштүр чедир ажылдавайн турарын, моон соңгаар кезку ажылдарны кылып чорударын райкүүскомнуң хуралынга санал берген күүском кежигүннери чидии-биле болгаш чептүү-биле шүгүмчүлээн.

Бо айтырыг талазы-биле чон ортузунга кижизидилге ажылын, араганың хоразының дугайында лекция, беседаларны четпес организастап чорудуп турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглеп чугаалааннар.

Район, кедээ Советтерниң депутаттары тус-тус округтарынга соңгукчулары-биле ужуражыышкындан аңгыда, хоочуннар болгаш клуб чөвүлелдери, кедээ библиотека-биле тудуш харылзаалыг ажылдап турарлар. Хөй-нитти организацияларының чоннуң дыштанылгазын организастаары-биле чаа аргаларны ажыглап келген. Бо талазы-биле, ылаңгыя кедээ библиотеканың үлүү улуг.

Кедээ Культура бажыңы (эргелекчизи У. С. Донгак) янзы-бүрү темалыг кежээлерни организастап эрттирип турар. Эрткен чылын совхозтуң Культура бажыңынга, библиотеказынга септелгени эки шынарлыг чоруткан. Ынчалзажок Культура бажыңының одаар чүүлүн чогуур үезинде белеткеп албаанындан үзүктелдире бээр. Ооң уламындан соок болур таварылгалар хөй.

Кино үндүрүлгези ыракта четпес ажылдап, эрткен чылдың планын чүгле 94,1 хуу күүсеткен.

Чоннуң кадык чаагай амыдыралын хайгаараар кол черниң бирээзи участок эмнелгези. Ооң эргелекчизи Зоя Ичиновна Монгуш чоннуң кадыын камгалаар херекке шимчеңгир, сагыш човаңгыр чоруун көргүзүп турар. 1987 чылда участок эмнелгезин 10 орунга улгаттырган. Мөген-Бүрен бажыңда чурттап турар малчыннарны хандыралары-биле кижи эмчизиниң пунктузун ажыткан. Ынчалзажок чон ортузунга масса-политиктиг ажылды чедир кылбайн турар. Янзы-бүрү аарыглар аайы-биле лекция, беседаны ээзэш кылган.

Хөй-ниттиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле улусчу дружинаның ажылы кедээ Советтиң девискээринде чүгээр. Мөген-Бүрен ортумак школаның башкылар болгаш Кызыл-Хая суурда участок эмнелгезиниң коллективтери дежурныйлаашкынче доктаамал үнүп турар. Кедээ Советтиң болгаш совхозта парткомнуң талазындан улусчу дружиналарның ажылынче доктаамал кичээнгей салбайн келгенинден совхозтуң конторазында, гаражта механизаторлар дружинниктеп үнмейн, график үзүптер таварылгалар бар. Бо айтырыг талазы-биле совхозтуң дружина командири У. Л. Иргит кошкак кичээнгей салып келгенин күүском хуралынга демдеглээн.

Эш хуу суду (даргазы Аңчы-оол Хомушку) 1987 чылда чаңгыс-даа суд кылбаан. Моон алгаш көөрге, эш хуу судунуң ажылын шимчедир талазы-биле кандыг-даа хемчегни кедээ Советтиң талазындан албаан.

Кедээ Советте дыштаныр хүн штавын 1985 чылда соңгуп тургускан, ооң даргазы Кан-оол Иргит кандыг-даа ажыл кылбаан, ооң ажыл-чорудулгазын кым-даа сонуургап көрбээн.

Кедээ Советтиң күүсекчи комитеди чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип чорударынга болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, планныг онаалдаларны социалистиг хүлээлгелерни күүседиринче кижи бүрүзүн киириштиреринге хөй-нитти организацияларының бар аргаларын долузу-биле ажыглавайн, оларның ажылынга удуртулганы кошкадып, практиктиг дузаны ээзэш чедирип келгенин райкүүскомнуң хуралындан айыткан.

Хөй-нитти организацияларының ролюн бедидери-биле оларның ажылының дугайында отчеттарын, информацияларын доктаамал дыңнап, хөй-нитти организацияларының ажылын үндезини-биле экижиткен турарын кедээ Советтиң күүскомунга райкүүскомнуң хуралындан хүлээп алган шиитпиринде дааскан.

Салчак ОЧУР.

Ажыглаңар — ажыктыг дуржулга

СҮТ ЫНДА ЧҮГЕ ХӨЙҮЛ?

Чоокта чаа бистиң республиканың төлээлекчилери—партия-совет база агроүлетпүр ажылдакчылары Томск областың агроүлетпүр комплекизиниң ажылының дуржулгазы-биле таныжып чорааш келген. Ол делегацияның составынга бистиң корреспондентивис база чораан. Ооң белеткээни материалды бо арында парладывыс.

Бистер Томскиге барганывыс кежээзинде-ле область дугайында үш киножурналды биске сонуургадып көргүскен. Агроүлетпүр талазы-биле дыка шыырак областың кедээ ажыл-агыйы-биле таныжылгавыс ынчалдыр эгелээн. Даартазында СЭКП обкомунуң ийиги секретары А. С. Зарембо бисти хүлээп алгаш, областың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң дугайын таныштырган.

Томскиниң малчыннары 1987 чылдың түңнели-биле бир инектен 3065 килограмм сүттү сагган. Ол дээрге 1986 чылда турганындан 411 килограмм хөй. «Сүт» деп программа ёзугаар 1990 чылда бир инектен 3500 килограмм сүттү саар сорулганы салган улус болду.

Амгы үеде Томск областа саанчыларның «3200» база «3500» деп клубтары бар. А бисте бо чылын «3000» деп республика клубун организастап тургускан болгай. Бо черле эки херек. Нити сүт бүдүрүлгезин бедидер талазы-биле ооң ажык-дузазы улуг боор деп бодум хууда ынчаар бодап турар мен.

Бистиң чораанывыс областың кедээ ажыл-агыйында бир эки чүүл болза, хожудап турар колхоз, совхозтарны эске мурнакчыларның шефтеп турары. Ооң ачызы-биле сүт саалдазы бедээн. Ол шефтиң утказы чүл дээрге ажыл-агыйларның удуртукчулары ук совхозка, колхозка баргаш, ындыг күш-ажылды организастааның чартык ай дургузунда таныжар, ооң чамдыктары кол экономист, зоотехник, механик, инженер-даа болуп алгаш, практиктиг дуза көргүзер. Ооң түңнелин үндүргеш, сүмелерни ажылдап кылыр. Келир чылын «3200» деп клуб турбас, «3500» деп клуб артар, а «4000» деп чаа клуб тыптып келир. Нити область бир инектен 3200 килограмм сүт саар деп сорулга салган болганда, ол чептүг херек.

«Сүт» деп программада 5 кол чүүлче кичээнгей салган: мал чеми, ооң шынары; уксаажыдылга-селекция ажылы; кадрлар; социал айтырыг; болбаазырадылга үлетпүрү. Бо дээрге бистиң республиканың агроүлетпүр ажылдакчыларының база дорт харыылаар айтырыглары-дыр. Оларны чогумчалыг шиитпирлевейн тургаш, хөй сүт дугайында чугаалаан-даа херек чок.

Эрткен чылын Томск область бир чурттакчыга онааштыр 1 тонна мал чемин белеткээн. А областың чону бир миллион чедип турар. Бир инекке онааштыр 20 — 22 чем единицазы онаажыр. Чоокку чылдарда ол көргүзүгнү 25 килограмм чедирер сорулганы салган. А бисте эрткен чылын 1 инектен 1791 килограмм сүттү сагган болгай. Чегенчиг аа! Ам республикада «Сүт» деп программаны ажылдап кылып турар. Томскиниң агаар-бойдузу, хөрзүнү бистиң Тываныындан ылгалдыг дээр чадавас. А мал чеми белеткээриниң технологиязы домей болгай.

Томск хоорайның чоогунда Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының сүт-бараан фермазында 1988 чылда ногаан конвейерниң схемазы мындыг: саар инектерни июнь 1-ден сентябрь 31-ге чедир одарга кадарар, ол үеде 17 конвейерни эртер. Баштай-ла эрткен чайын тараан хөй чылдыг сиген шөлүнге, ооң соонда кузун тараан көк-тараага, сулага, медеге, хонак биле клевер холумактыг шөлге, ооң соонда рапс тараан шөлге аңгы-аңгы хуусаада ээлчештир кадарар. Дараазында кукуруза, дазылында чемиштиг үнүштер тараан шөлдерге кадарар.

А нити областа сүт бүдүрериниң үлетпүр технологиязының талазы-биле областың агроүлетпүр комитеди-биле кады үш эртем албан черлери сүмелерни ажылдап кылган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, областың кедээ ажыл-агыйында эртемниң ролю улуг. Ол-ла бүгү чүүлдер-биле кижи таныжкаш, бистиң республикада Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ажылдап кылыпкан кандыг сүмелери барыл деп, болганчок-ла айтырыгны кижи бодунга сала бээр чорду. Бистиң Каа-Хем районнуң кожалары — Кызыл, Таңды, Бии-Хем райондардан сүт саалдазының талазы-биле чүге хожудап турарыл? Чөөн-Хемчик районда безин «3000» клубтуң кежигүнү бар, а Каа-Хемде чүге чогул? Бисте дуржулга станциязы оода чоок ол районга барып, сүт саалдазын көвүдедир талазы-биле практиктиг дузадан чүге чедирбезил?

Томск областың мал чеминде кол черни рапс, меде, чочак-тараа, дазылында чемиштиг үнүштер ээлеп турар. Кышкы үеде бир саар инекке хүнде 1 килограмм чочак-тараа далганы, 4—5 килограмм чочак-тараа холумаа бээри чугула деп, ында специалистер санап турар. Ол ышкаш 1 тонна сүтке дазылында чемиштиг 1 тонна үнүштерни чарыгдаары чугула деп санааш, ындыг культураларны тарыырынче улуг кичээнгейни салган.

«Сүт» программаның ийиги кол угланыышкыны малдың уксаазы дээн бис. «Томский» совхозтуң директору П. П. Кошель биске чүве чугаалап тургаш, инектиң уксаазы ыяап-ла ынча сүттү бээр ужурлуг, бир эвес ол хире сүттү чедир албайн турар болза, ооң ажаалда-хайгааралы кошкак болуп турары ол дээрзин демдегледи. Шынап-ла, ындыг болур ужурлуг. «Чернореченский» совхозта сүт комплекизинге баарывыска, ында зоотехниктиң өрээлинде янзы-бүрү журналдарда саар инек бүрүзүнүң хамык-ла шынарларын шуптузун бижип каан. Ёзулуг учёт деп чүве ол. А бисте ындыг эвес. «Кара-Хаак» биле «Х Улуг хурал» совхозтарда база эске-даа чамдык ажыл-агыйларда симменталь уксаалыг инектер ам холушкан. Ындыг болганда, хөй сүттү ам канчап саап алыр бис?

Томск областа бир эки чүүл —хунажыннар 400 килограмм четпээнде оларны тарып боосатпас. Ооң аңгыда, 1978 чылдан эгелээш, кара-шокар инектерни голштиннер-биле хайнактап эгелээн, амгы үеде ындыг хайнактар саар инектерниң 80 хуузу чеде берген, оларның бирээзиниң-не дириг деңзизи 400—600 килограмм чедип турар. Ындыг улуг инектер сүткүр болуру билдингир.

«Сүт» программаның үшкү кол кезээ — кадрлар-биле ажыл.

— Мурнунда бистер бир инектен-не сүт саалдазын 20 — 50 килограмм чедир көвүдедир дээннерни эки деп санап турган бис, ам болза 140 —180 килограмм көвүдедир дээннерни мактап тур бис—деп, обкомнуң ийиги секретары А. И. Зарембо биске дыңнатты.

Томск областа кедээ 17 районнар бар. Оларның ажыл-агыйлары 228 сүт-бараан фермалыг. 1985 чылда оларның 28-и бир инектен-не 2000 килограммдан ээзэш сүттү сагган турган. Ооң чылдарганы чүдел дээш сайгара бээрге, кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан болган. Садик, чурттаалга бажыңнары чедишпезинден кижилерниң ажылдаар күзел-соруу чавыс, ынчангаш инектерни дүвү далаш-биле саап каапкаш, чанарын бодаар. Областың партия-совет база ажыл-агый органнары бо айтырыгны шиитпирлээри-биле дээштиг хемчеглерни алган. Ооң түңнелинде хожудап турган фермалар 1986 чылда бир инектен 2000 ажыг килограмм, а 1987 чылда 2300 килограмм сүттү сагган. Амгы үеде областа 228 ферманың 115-и бир инектен-не 3000, а 15-и 4000 ажыг килограмм сүттү ап турар.

Бо областа фермаларда вторник санында-ла малчын хүнүн эрттирери чаңчыл болган. Аңаа бир ажыл — саанчы кижи бодунуң неделя дургузунда отчёдун бээр. Ол хүн областың девискээринге кедээзге эске ажылдар болбас. Отчёдун берип тура, саанчы кижи чүнү кылганын, четпези чүү болганын тайылбырлап бээр, четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар.

Бистиң районнарывыстың чамдык ажыл-агыйларында малчыннарже комплексилиг үнүүшкүннер болуп-ла турар харын. Ынчалза-даа ооң дээштии чамдыкта ындыг-ла чогумчалыг эвес. Томск областың үлегери ёзугаар хамыктың мурнунда хожудап турар ажыл-агыйларже база тус-тус ажыл-ишчилерже аңаа комплексилиг үнүүшкүннерде сагыш салыр болза эки.

Областың фермаларында столоваялар, магазиннер, душтар, ол хемчээнчок, чунар-бажыңнар (сауннар), эмнелге пунктулары безин бар.

«Сүт» программаның сөөлгү кезээ продукцияны болбаазырадыры. Сөөлгү ийи чылда областың агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга бүдүрүлгелерин тударынга, эде дерииринге 32 млн. рубльди чарыгдаан. Аъш-чемниң хөй-хөй чаа немелде хевирлерин кылып үндүрүп турар апарган. 1987 чылда ногаа садарының 8 магазинин ажыткан. Чамдык совхозтарның боттарында безин аъш-чем болбаазырадыр цехтер бар.

Хөй сүт дээш чарышты СЭКП обкомунуң база улус депутаттарының область Совединиң органы — «Красное знамя» солуну районнар аайы-биле хомуктга бир инектен сагганы, эрткен чылдаазы-биле деңнели— мындыг ийи кезеңекке доктаамал чырыдып турар, а биске ону оода ай санында республика солуннарынга ынчалдыр чырыдып турар болза эки деп бот-хуумда ынчаар бодаар мен.

Үстүнде киирген чамдык чижектерден алырга, сүт бүдүрүлгезин көвүдедир, ол чугула продуктуну болбаазырадыр талазы-биле Томск областа дуржулга улуг. Ону биске ажыглаарының чамдык аргалары бар. Бир-тээ СЭКП райкомнарының бирги секретарлары, чамдык райкүүскомнарның даргалары, Агроүлетпүркуркомнуң төлээлери ону көрүп, билип алган болганда, ол дуржулганы шиңгээдип эгелээр боор деп идегел улуг.

Эң ылангыя сүт бүдүрер талазы-биле бир совхозтуң дуржулгазын база чемишчидигени ажыглап турары, кедээ ажыл-агыйга эртемниң ролю — бо айтырыгларны солунга дараазында чырыдар бис.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЯСЛИ БИЛЕ БАЖЫҢ БОЛЗА

Амгы үеде кижи дугайында сагыш салыышкын — чугула черде. Кижи чок болза, кандыг-даа ажыл шимчевес. Ынчангаш кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды чогумчалыг болдурары — кол негелде. Оларның амыдыралы экижир болза, хамаарышкан ажылдыынга күзел-соруу улам күштелир.

Бистиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде ниитизи-биле 40 ажыг ажылчын бар. Олар ай, квартал санында планныг даалгаларын багай эвес күүседип турар. Чонга 15 хевириң ачы-дузазын чедирип келген. Ынчалзажок ажылчыннарның аразында ажы-төлү ясли-садка тургустунмаан улус бар. Оон аңгыда беш специалистиң чурттаар бажыңы чок. Оларның иштинде ийи бот не бар.

Бир эвес үстүнде айытканым ажылчыннарга ясли-сад бепип, бажың-биле хандырыптар болза, оларның бүдүрүкчүлүг, сеткил-сагыжы дыш ажылдаарынга дыка-ла дузалаар ийик. Чамдык ажылчыннар тускай мергежилдиг-даа болза, ажы-төлү ясли-сад чогундан, бажың-байгат-биле хандырбазындан ажылдан үнүп чоруур ужурга таваржып турар. Бүдүрүлгеде профэвилел комитеди, администрация бо талазы-биле хемчеглерни алырынче оралдажыышкыннарны кылып келдивис. Харын улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскому, кедээ Советтиң күүскому база херээженнер ортузунга ажылдар чорудар кимдистиң эргелекчизи бүдүрүлгениң ажылчыннарынче сагыш салып, ясли-сад болгаш бажың-биле хандырарының хемчеглерин алыр боор деп күзеп тур бис.

Зоя НОРЛААЖАП.
Профком даргазы.

Бөмбүрзектиң судалы

- Үндезин чаартылгаларны улуг сонуургал-биле хайгаарап турар.
- Аян-чоруктуң сорулгазы — үрегдээшкиннерни болдурбазы, халдаашкыннарны ойтур шаварынга дузалаары.
- Өлүм чок романда чуруктарның ачызы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. 1945 чылдың эжис сорулгалары совет-венгр найыралды доктаамал быжыглаарында, социалистиг тургузуушкунуң болгаш делегей политиказының бүгү-ле айтырыгларынга СЭКП-ниң болгаш ВСАП-тың үзел-бодалдарының чаңгыс аайлыында илереттинген. Ол дугайын фашистиг эжелекчилерден чурттуң хостаанының 43 чыл оюнга тураскааткан Венгр-совет найырал ниитилелиниң баштаар чериниң байырлыг хуралынга демдеглеп чугаалаан.

Венгрияны хостаары дээш амы-тынын берген совет улустуң алдарлыг оолдарының дугайында тураскаалды венгр улус хайыралыы-биле камнап турар деп, хуралдың киржикчилеринге чүве чугаалап тура, Ниитилелдиң баштаар чериниң кежигүнү Янош Годош демдеглээн. Совет-венгр найырал болгаш кады ажылдажылга доктаамал хөгжүп, чаа хевирлер-биле байлакшып турар. Ооң херечизи — каттышкан бүдүрүлгелерни, күш-ажылчы коллективтерниң аразында дорт харылзааларны тургузуп турары. Венгр улус эде тургустунуушкун чорудулгазын, акы-дуңмалыышкы чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара туткан үндезин чаартылгаларны улуг сонуургал-биле хайгаарап турар.

ПРАГА. Сураглыг чехословак чурукчу, ЧССР-ниң улустуң чурукчузу Йозеф Ладаның чогаадыкчы оруунуң дугайын Острава хоорайда соңгу-моравия галлереязының залдарынга тургускан делгелге көргүзүп турар. Ында барык-ла 300 ажыг чогаалдар — чуруктар, графика, ном каасталгаларын делгээн.

Бийирниң ол сурагжаан мастериниң чогаадыкчы ажылы Ярослав Гашектиң «Дидим солдат Швейктиң ужуралдары» деп өлүм чок романынга чуруктарының ачызында Чехословакиядан дашкаар сурагжый берген. Бичии уругларга тураскааткан чурукчунуң чогаалдары оон ээзэш эвес сурагжып нептерээн. Чүс-чүс муң чехословак бичии чаштар Й. Ладаның тургусканы «Мээң үжүглелим» деп чараш номчугажының ачызында номчулганың баштайгы чаңчылдарын алганнар.

БУХАРЕСТ. «Бүдүрүлгелерге болгаш албан черлеринге ном айы» Румынияда эгелээн. Ону чорудары чаңчыл болу берген болгаш республикада ам 13 катап ол эртип турар. Ооң девизи — «Ном — социалистиг медерелди хөгжүдериниң, Румынияга социализмниң болгаш коммунизмниң медерелдиг тургузукчузу чаа кижини кижизидериниң кол факторy». Ай иштинде бүгү чуртта литературлуг кежээлерни, симпозиумнарны, уран чогаал, ниитилел-политиктиг болгаш эртем-техниктиг литератураның делгелгелери, чогаалчылар, шүлүкчүлер, ном үндүрүкчүлери-биле ужуражылгалар болур. Күш-ажылчы коллективтерниң аалчылары болуп ном магазиннери келир, олар номчукчуларга румын болгаш даштыкы литератураның чаа номнарын саналдаарлар.

(СЭТА).

НИКАРАГУА. Никарагуа контраска АКШ-тың деткимчезинге удурланып Конкордта (Калифорния штат) АКШ-тың шеригдалай күштериниң баазазының чанынга болган удурланыышкын чыскаалының үезинде шериг поездизинге бастыргаш, ийи будун чидирген, дайынга удур демиселдиң активчизи Брайан Уиллсон ам тайбыңның америк талалакчыларының бөлүү-биле кады Никарагуада чоруп турар. Ол аян-чоруктуң сорулгазы—ол чурттуң улузунга сомосожуларның үрегдеп кааны экономиктиг объектилерни, чурттаалга бажыңнарын, школаларны болгаш эмнелгелерни катап тургузары, контрреволюсчуларның халдаашкыннарын ойтур шаварынга дузалаары.

Контрастың халдаашкынының үезинде балыгланган кижилерниң моральдыг сагыш-сеткилин көдүрери-биле эмнелгелерге Уиллсон баар деп турар.

ЧУРУКТА: Брайан Уиллсон Сапога болган парлалга конференциязының үезинде.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

АКШ: соңгулда мурнунуң кампаниязы

Телевидениениң чаа сюжеттери — соңгулда мурнунуң кампаниязы күштелип кел чыдарының шынчы илерелидир.

Эрткен чүс чыл дургузунда АКШ-та хөй чүүлдер өскерилген, ынчалзажок соңгулда мурнунуң демиселиниң стили болгаш методтары биезки хевээр арткан. Кампаниядан кампания чедир чүгле хевир байдалы өскерлип турар: ол элээн хөй-аът кириишкинниг азы чигзиниишкиннерлиг-даа болган туруп болур. А бо чылдын хөй-аът кириишкинниг кылдыр санап болбас, эрткен чылдың октябрь 19-та Нью-Йорк биржазынга «кара понедельниктен» кол-кол корпорацияларның акцияларының өртек-үнезиниң кедергей кудулаашкыны болгаш «крангейти» дээр алгыышкырыш американнарның бүзүрелин бойлаткан.

Ынчалзажок ол-даа чүүлдер ийи партиядан кандидаттар болуксап турарларны шыңгыы национал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле соңгулда мурнунуң делгереңгей программаларын ажылдап кылырынче дүрген кириптер кылдыр албадап шыдаваан. Оларның аразында демисел амдызында шуут-ла хууда үндезинге месилдежиишкиннер янзылыг болуп, соңгулда мурнунуң эге үе-чадазында партия активчилериниң хуралдарынга — эге соңгулдаларга бадылаашкыннар санаар оюннар шиммилиг чоруттунуп турар. Оларны чорударының чурумун нарын болгаш өжегерээн будулгаазынныг болдурган. Ол чорук бүгү-ле болдунар аргалыг кажарлаашкыннарга болгаш соора ажыглаашкыннарга таарышкан.

Айова штатка февраль 8-те партиялар активчилериниң хуралдары болгаш Нью-Гэмпшир штатка февраль 16-да эге соңгулдалар янзы-бүрү бодалдыг түңнелдерни берген. Чаржалажыкчыларның чаңгызынга-даа олар кымның кол кордакчы болурун хандырбаан. Кудуруунда болу бергеннерни демиселди уламчылаарындан ойталаар кылдыр албадааш, байдалды харын бедүүнчүткен. Рейганчы администрацияга күрүне секретары турган Александр Хейг, Аризон штаттың губернатору чораан Пьер Дюпон демиселден чайлаан.

Айоваага бадылаашкыннарның түңнелдерин ёзугаар алырга, республиканчыларның аразынга сенатор Роберт Доул, а демократтарның аразынга АКШ-тың төлээлекчилер палатазының кежигүнү Ричард Чепхардт тиилээн. Нью-Гэмпширге бирги черже оралакчы президент Буш биле Массачусет штаттың губернатору Майкл Дукакис олар үнгеннер. Ынчалзажок ийи штаттың кайызынга-даа президент болуксап турарларның кол киржикчилериниң аразынга карышкак шиитпирлиг болбаан, ынчангаш соңгулда мурнунуң ам болур маргылдаалаларынга аштырыышкыннардан кым-даа магадылаттынмаан.

Америк парлалганың үнелээшкиннери-биле алырга, Нью-Гэмпширге Дукакистиң чедиишкинниг болганы колдуунда-ла ооң кожазында штаттың губернатору албан-дужаалды ээлеп турары-биле тайылбырлаттынар. а Айоваага Гепхардтка болгаш Нью-Гэмпширге — Бушка тиилелгени халас транспорт-биле болгаш эске-даа ачы-дуза чедириишкиннери-биле соңгукчуларны хандырган оларның таалакчыларының идепкейлиг күжениишкиннери, а ол ышкаш телевидениеге боттарын көргеттиниип суртаалдаарынга хөй чарыгдалдарны үндүргени хандырып берген. Чижээ, телевидениеге бодун Айоваага мактап чарлаарынга Гепхардт 400 муң долларны чарыгдаан.

Америкада соңгулдалар хамаатыларның шуут-ла идепкей чок чоруу-биле ылгалып турарында кижи кайгаар чүве чок. АКШ-тың конгрезиниң шинчилел албан чериниң эрткен чылдың декабрьда белеткээн илеткелинде соңгукчуларының идепкейиниң талазы-биле Каттышкан Штаттар Барыын чүктүң 28 чурттарының аразында сөөлгү черни ээлеп турар деп чугаалаан. 1969 чылдан 1986 чылдарга чедир үеде бадылаар эргезин американнарның деңнезиинден чүгле бичии-ле хөй нуруузу ажыглаан деп ол документиде айыткан.

А төөгүнүң херечилеп турары-биле көөрге, Американың политиктиг ажылдакчыларының салым-хуузунга дозуңнарга болгаш аазаашкыннарга бодаарга, акша-мөңгүн оранчок улуг рольдуг. Соңгулда мурнунуң демиселиниң өртек-үнези кампаниядан кампания чедир чайгылыш чок өзүп орар, ол 1980 чылда бир миллиард, дөрт чыл эрткенде барык ийи миллиард доллар ашкан, а ам специалистерниң баш удур бодап турары-биле алырга, улуг үлетпүр болгаш садыг корпорацияларының, банкыларның болгаш страхование компанияларының салдарлыг бөлүглениишкиннерниң болгаш АКШ-та «акша шоодайлары» деп атты алган организацияларның деткимчезинге кордаан чүгле ындыг кандидат чедиишкинниг болурунга идегеп болур. Каттышкан Штаттарның ээлчеглиг президентизи кым болурунуң дугайында айтырыгны херек кырында олар шиитпирлеп турар, чүге дээрге соңгулда мурнунуң аар өртек-үнелиг кампаниязын чүгле олар чорудуп болурлар болгай. Массалыг информация чепсектеринге чарлал-макталдар төлээринге бирги ээлчегде долларлар херек, ынчангаш президентиге кандидаттарның чыгган түңнериниң ортумаа-биле 60 хуузу аңаа барып турар.

Соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде бүгү кандидаттар политиктиг платформазын чогаадып тургузарындан эвес, харын соңгулда мурнунуң фондуларынга акша-хереңгилер чыырындан, соңгукчулар эзедип алырындан эгелээр. Акшалар чыырының хевирлери болгаш аргалары — эң-не янзы-бүрү. ынчаарга парлалганың сан-медээлери-биле алырга, аңаа бедүүн хамаатылардан дедывырлар политиктиг демисел чорударынга ниити чарыгдалдарның беш хуузу болуп турар. Акша-хереңгилерниң кол үнер дөзү улуг бааттарның эрге-ажыктарын төлээлээн политиктиг хөделиишкиннерниң комитеттери дээрлер болур.

Ынчалзажок ноябрьда болур шиитпирлиг сегиржип алыышкынның мурнунда ап чорудар хемчеглерниң узун дамзызында баштайгылар болуп кирген. Айова биле Гэмпшир кампаниязының моон соңгаар кандыг янзылыг чоруттугнарынга улуг салдарны чедирер арга-шиметиг. Президентиге кандидат болуксап турарлардан Нью-Гэмпширге аштырыышкынга таварышкан кижи Ак бажыңга бажын суп шыдавас дээрзин сөөлгү чээрби чылдың фактылары тодаргай чугаалап турар. Ынчаарга тиилелге чедип алыр болза, кандыг-бир чергениң чедиишкини болурун харын аазап турар. 1960 чылда Канада-биле кызыгаарда ол улуг эвес штатка Джон Кеннеди, 1968 чылда—Ричард Никсон, 1976 чылда—Джон Картер болгаш 1980 чылда — Рональд Рейган тиилелгени чедип алганнар. «Нью-Гэмпширге тиилээн кижи — телевидение дамчыштыр аар өртек-үнелиг мактал чарлалдарны төлеп бээринге болгаш соңгулда мурнунуң кампаниязын чорударынга мырыңай эргежок чугула эске-даа чарыгдалдарны дугаарынга акшаларны чыыр талазы-биле күжениишкиннерниң чедиишкинниг болурунга кордаан салып болур, а аштырыышкынга таварышкан кижи акша-хоршуул чок артып калып болур» деп, АП агентилел чери айтып турар.

Юрий УСТИМЕНКО.
(СЭТА).

ЭЭНЗИРЭЭН ӨРТЭЭЛ

Үстүү, Алдыы Балыктыгның мал оъттаар черлери. «Тере-Хөл» совхозтуң малчыннары ында чурттап орар, ол чериниң аразы оранчок хаяы. Ырак-узак черде өг-бүлелерниң амыдырал-чурттаалгазынга кандыг херегледер турбас боор. Ынчан ол аразы бир хонуп чедер болгаш, чер ортузунга өртээл-бажың тударын шагда-ла сүмелешкен. 1953 чылдың февральда колхозтуң отчёт-соңгулдалыг хуралынга малчыннар ол саналын киирген. Оларның бот-идепкейлиг саналын чыылганнар үнелеп, олче өртээл-бажың тудары-биле Бегзи Дажы, Дерма Доржу баштаткан бөлүк кижилерни чорударын шиитпирлээн.

Ук шиитпирни олар чепсүнүп хүлээп алгаш, аът-биле чудук сөөртүп тургаш, бажыңны туткан. Ол бажың ырак-узак чорук кылып эртер кижилерге дыка таарымчалыг турду. Амгы үеде ол өртээл-бажың кандыг байдалдыгыл? Олче сагыш салыр кижи бар бе? Чок. Шынап-ла, кижиниң амыдырал-чурттаалгазынче эки сагыш салыр болза, олардан ажыл-иш дээш негелде кылырда безин белен болбас бе. Ам ол үнелиг өртээл-бажың чорук-херек кылган кижилерниң доктаар чери болур хамаанчок, ээнзирээн. Ишти-дашты соок дош-биле домей. Соңга, хаалгалары хажып калган. Чылдан чылче септелге чок артып келген.

Бо өртээл-бажыңны Санаа Кыргыс ээлеп турган. Ол ам пенсионер, Балыктыгда чурттап орар. Ынчан эрткен-дүшкен кижилерниң аъттарын сигеннедир черни тускайлап каан. Өрээлдерге чырыдар лампаларлыг турду. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, изигге, соокка моорап-шылаан кижилерниң дыштанып доктаарынга этиг кылдынган өртээл чүве. Ылангыя чаш уругларлыг малчыннар бо черни совхоз директорлары, кедээ Совет күүскому, партком болгаш профэвилел комитеттери катап эде кылдырып, септеп-селип бээрин күзеп орар. Шагдагы үеге бодаарга, ам хаалга, соңга рамалары, шил, кадаг дээш, херек эске-даа тудуг материалдарын тып алыр арга бар. Бир эвес Балыктыгның малчыннарын тудуг материалдары-биле хандыргаш, боттарыңар септеп кылып алыңар дээр болза, дораан шимчеп үнер.

Амгы үеде кижилерден негелде кылырда, баштай амыдыралын, чурттап орарын сонуургап, хандырылга четчир бе азы кандыгыл деп көрзе эки. Балыктыгның малчыннары чүгле өртээл-бажың дүвүредип турар эвес. Ниитизи-биле амыдырал-чурттаалгазын база сонуургап кээп көөрүн база күзеп орар.

Ак-оол СЕДЕН.
Балыктыгда аныяктарның даргыдыныкчызы.
Кызыл район.

Төрээн дылың өөрен

ХАНЫ ӨӨРЕДИР, ШИҢГЭЭДИР, АЖЫГЛААР

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң кескү ажылдакчызы, Бүгү-российниң старостазы М. И. Калинин Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнунда-ла Москва школаларының үстүкү класстарының өөреникчилери-биле Кремльдиң Улуг ордузунга ужурашкан. Төрээн чурттуң идегелдиг, кадык-шыырак камгалакчылары, долу үнелиг хамаатылары болур төлээде, дараазында алды эртемнерни: бирээде, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин, ийиде, төрээн дылды, үште, математиканы, дөртте, физиканы, беште, химияны, алдыда, күш-культураны ханызы-биле шиңгээдип алыр ужурлуг силер деп, ол чагаан. Педагогиканың нарын айтырыгларын ханызы-биле сайгарып чораан М. И. Калининниң школачыларга бо чагыы амгы үеде, эде тургустунуушкунунуң — совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларының революстуг чаартылгазының шиитпирлиг үе-чадазында база чугула ужур-дузалыг деп бодаар мен.

«Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорупт турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң докладында мынча деп айыткан: «Национал-орус ийи дылды билир чорукту идепкейлиг хөгжүдерин, ССРЭ-ниң улустарының дылдарын, национал-дар аразының харылзажырының чепсээ кылдыр совет кижилерниң эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды өөренирин база башкылаарын үндезини-биле экижидерин, орус болгаш төрээн дылдарның кырынга кады өөренириниң практиказын школаларга калбартыры чугула. Түс черниң национал дылын эске национал-дарның аныяктарының өөренирин мактап деткиир. Кандыг дылга өөренир дугайында айтырыгга артык эргелиг болур чорукту азы кызыгаарлаашкыннарны, чагырып албадаашкынны канчап-даа болдуруп болбас».

СЭКП ТК-ның Пленумунуң бо айтыышкынын хажык чокка удуртулга болдурары, амыдыралга боттандырары — бүгү кижилерниң, бистерниң шупту улустуң чугула хүлээлгезистир. Дыл — хамыктың мурнунда кижилерниң харылзажырының, бот-боттарын билчириниң чепсээ болганда, дылдарны билири, чугаа культуразын шиңгээдип алыры, кандыг-даа дылдың дүрүмнерин сагыыры — бүгү-ниитиниң чугула херээ деп бодаар мен.

Эрзин районда тыва дыл, литература башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу Валентина Моңгуштуң «Төрээн дылың өөрен» деп кыйгырыг-биле 1988 чылдың март 4-те № 54 «Шынга» парлаттынган «Башкының хүлээлгези» деп чүүлдүң улуг сонуургал-биле номчааш, ооң кедүрген айтырыгларын, сүмелерин, саналдарын деткивишаан, мен бодум номчукчу, журналист, очулдурукчу кижи болганымда, башкының ол саналдарынга уламчып, чамдык байдалдарымны илергейлеп бижиир бодап-дыр мен.

«Эрзин — республиканың эске районнарынга бодаарга, онзагай чер» деп, авторнуң бижээни шын. Ол районнуң чурттакчыларының элээн кезии ачы-дуңма моол улустуң дылын билир, аныяктарының аразында ээзэ эвес кижилер үш дылдыг: тыва, орус, моол дылдарның кырынга чугаалажып турар. Эрзин, Тере-Хөл чурттуг эш-өөрүмнүң үш дылды билири амыдыралда-ла магадап чордум. Кандыг-даа чоннуң дылы —ол дээрге ооң национал байлаа болгай. Эрзин чурттуг, амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап, ажылдап чоруур С. Ш. Баян-биле кады Моол Арат Республиканың Саглы суурунга 1973 чылдың чайынында албан-ажыл айы-биле чеде берген мен. МАРН-ның Саглы комитединиң секретары-биле эш Баян моол дыл кырынга чугаалашкаш, орус, тыва дылдарже саат чокка очулдуруп турганын ынчаарда база дыка магадаан мен.

«Башкының хүлээлгези» деп чүүлде кедүрген чугула айтырыглар чүгле Эрзинге эвес, харын-даа Тываның бүгү районнарынге бүрүн хамааржыр деп санаар мен. 1983 чылдың март 26-да СЭКП Тыва обкомунуң IX пленуму ажылчы чоннуң, аныяктарның патриоттуг болгаш интернационалдыг кижизидилгезин улам-на күштелдирер дугайында чугула айтырыгны чугаалажып көргеш, дыл, чугаа культуразынче, орус, тыва дылдарны школаларга башкылаарын, өөренирин үндезини-биле экижидеринче улуг кичээнгейни угландырган.

СЭКП обкомунуң пленумунуң сөөлүнде чоннуң, ылангыя аныяктарның ортузунга тайылбыр ажылын чорудкан түңнелинде тыва дылдың чугаа культуразында хажыдыышкыннар ноорту барык читкен. Ынчалза-даа «Райком комсомолдан телефоннап турду», «Бөгүн сөөлгү урок болбады», «Мен Новый Шагонар баар» деп чугаалар Улуг-Хем районнуң чамдык тыва аныяктарының аразында сөөлгү үеде база катап дыңналып турар апарганы хомудаачыг-дыр.

Харын-даа радионуң, телевидениениң дамчыдылгаларынга, хуралдарга харыысалгалыг чамдык ажылдакчылар безин боттарының чугаазының культуразын хайгааравас, орус, тыва состерин хамаан чокка холуй ажыглаар, дыл дүрүмнерин, литературалыг негелделерин сагывас таварылгалар база бар. Аныяк тыва кижилерниң чугаа культуразын сайзырадырынга ындыг таварылгалар идигни бербейн, харын-даа багай салдарлыг болуп турар деп бодаар мен.

Орус, тыва дыл өөредилгезинге хамаарыштыр база бир ындыг бодалды илергейлээр бодаан мен. Национал-дар аразының харылзажырының чепсээ кылдыр совет кижилерниң эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды — улуг орус улустуң байлак дылын тыва аныяктарның дыка сонуургалдыг, сундулуг өөренип, шиңгээдип ап турарынга сеткил өөрүвейн, аңаа чоргаарланмайн барып болбас. Марксизм-ленинизмниң номнарын, эртемнерниң үндезиннерин тывалар, бистиң Төрээн чурттуң эске национал-дарының төлээлекчилери-биле бир демей, кезээде шиңгээдип ап келген болгаш шиңгээдип ап-даа турар. Ынчангаш орус дыл — эртем-билигни чедип алырывыстың дүлгүүрү-дүр. Ооң-биле чергелештир, чамдык тыва аныяктар, ылангыя хоорайлар чурттуг аныяк кижилер төрээн дылын билбес болуп турар. Ындыг байдалды таарымчалыг деп санап болур бе? Национал-орус ийи дылды билир чорукту идепкейлиг хөгжүдериниң чугулазын СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң докладында айытканы менаа холбаштыр онзалап демдеглээр бодайдыр мен.

Тывада ажылдап, чурттап чоруур орус, украин, белорус, бурят, хакас хөй-хөй эштерниң тыва дылды билири, чугаалаары амгы үениң чамдык тыва аныяк кижилерниң төрээн дылынга чугаалаарындан артык болгаш культурлуг деп бадыткап болур мен. Чижээ, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну чогаалчы М. И. Пахомов Кызыл хоорайда чурттап олурар. Ол кажан тыва дылга илеткел кылып, лекция номчуй бээрге, дыка сонуургап дыңнаар чордум. Чооктаа Кызылдың Ленин кудумчузунга Михаил Иванович-биле ужуражы бергеш, ооң-биле мендилешкеш, кадыкшыл байдалын орустап айтырдым. Ол хөглүг аажок каттырткаш, тывалап харыылады:

— О, тергиин, тергиин оол!

Күш-ажылдың хоочуну Н. Г. Уколов ирей база Кызыл хоорайда чурттап олурар. Тыва дыл кырынга ооң илдик чокка шын чугаалаарын, тыва аянын, авылгалыын пат-ла магадаар мен. Ол хөй чылдарда чолаачылап келген кижи. Кажан кедээге тыва өңнүктеринге ол чеде бээрге, малчыннар, механизаторлар ону кедергей хүндүлээр, оларның эп-найыралдыг хөөрежип, баштактанып, каттыржып турганын база магадап чордум.

Орус дылдан тыва дылче очулгада өөренип көрзе, шиитпирлезе чогуур эвээш эвес айтырыглар база бар. Чижээ, очулдурары барык болдунмас, нарын состер болганчок-ла таваржыр. Профориентация, филиал, аттестация, прицеп дээн ышкаш, ындыг состерни тыва дылче канчаар очулдурза, азы ол хевээр канчаар ажыглаза чогуурул деп айтырыгга хамаарыштыр тыва дыл, литература башкыларының санал-оналын очулдурукчулар манап турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы деп бижип, чугаалап турар. Ынчаарга филиал — салбыр дээн латин состу «Кызылда салбыры» деп бижип, азы чугаалаар болза, ажырбас болгаш массалыг номчукчуларга утказы билдингир-даа болгу дег. «Улус ажыл-агыйының удуртукчу ажылдакчыларының болгаш специалистерниң мергежилин база билиин бедидериниң системазын эде тургузарының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докладын бо чылдың февральдың төнчүзүнде очулдуруп тургаш, «стажировка на предприятиях» деп домакка таварышкан бис. «Бүдүрүлгелерге стажировкалаары» деп баштай очулдуруп алган бис. Ындыг очулганың тыва дылга дыңналыры чиктиг, чаңгыы пат болгаш стажировка деп состүң утказын колдуунда чолаачылар эки билир, ону канчаарыл деп айтырыг тургустунуп келген. Ынчангаш стажировка деп состү ооң утказының аайы-биле мырыңай дөрт сөстү ажыглап, мынчаар эде очулдурган бис: «Бүдүрүлгеге херек кырынга өөренип ажылдаары». Ындыг состерниң очулгазынга хамаарыштыр номчукчуларның бодалын, сүмезин, күзелин очулдурукчулар база манап турар. Чечен, шын, чедимчелиг очулгалар тыва дылдың чугаа культуразынга, хөгжүлдезинге база чугула ужур-дузалыг деп бодаар мен.

Алексей ДҮГЕРЖАА.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ

БОТТУГ ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЗЕ ЧОГУУР

Маргылдаа соонда бодал

Кызыл хоорайга хол бөмбүүнге школачыларның маргылдаазы болуп эрткен. Красноярскиниң кедээ ажыл-агыйы институдунуң Кызылда салбырының күш-культура башкызы Григорий Дүрбүүевич Сарыглар ону судьялап эрттирген. Ук маргылдааның эрткениниң дугайында чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис ооң дилээн.

— Бо маргылдаага оолдарның он бир, уругларның он ийи командазы киришкен. Олар кайызы-даа ийи бөлүкке үстүп алгаш ойнааннар. Ийи спорт залга көрүкчүлер хөй болган. Оюннар шынарлыг эрткен. Ылаңгыя Тожунуң уруглар командазының составы эки болган. Олар бирги черни бүзүреңгей-биле алганы өөрүнчүг. Моңгун-Тайганың болгаш Бай-Тайганың уруглар командаларының составы база шыырак болгаш, ийиги, үшкү черлерни үлешкеннер. Оолдардан Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарының шыырак болган. Чидиг демиселдиң түңнелинде Чөөн-Хемчик районнуң школачылары бирги черни алган. Кайы-даа командаларның аразындан шыырак ойнаар оолдар бар. Ам каш чыл болза, оларның ады-сураа үнүп келир боор.

— Бо маргылдаага Кызыл хоорайның школачыларының чедиишкини чок ойнааныының чылдагааны чүде деп бодаар силер!

— Кызылдан ийи дугаар школаның бээзазынга школа-интернат каттыжып алгаш, чаңгыс команда боол ойнадылар. Олар чер албаан. Ооң бир чылдагааны — хоорайның школачыларының аразынга белеткел маргылдааны эрттирбээни. Бо талазы-биле хоорайның спорт комитеди база профэвилелдериниң хоорайда эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилели аразында удур-дедир чүүй чайжып тургаш, маргылдааларны эрттирбээн. Ол ышкаш хоорайга кандыг-бир школаның бээзазынга республиканың спорт школазының хол бөмбүүнүң секциязын тургускаш, тренер кижини бышкылгаарының аргазы бар. Бо талазы-биле Чырдыдыышкын министерствозу болгаш республиканың уругларның спорт школазының директору тускай школаны ажыдар дугайында дарый хемчегни алыр боор дээрзинге идегел бар.

— Тренерлер болгаш судьялар дугайында чүнү чугаалап болур силер!

— Болуп эрткен маргылдааларга келген тренерлер боттарының командаларын белеткээр талазы-биле хөй үени үндүрген дээр болза частырыг болбас ийик. Ылаңгыя Тожу районнуң школачыларын ап көрээлиңер. Мооң мурнунда улуг-даа улус аразынга ол райондан келген спортчулар хол бөмбүүнге бир дугаар чер кажан-даа ап көрбээн. Бо удаада школачы уруглар бирги черни алган. Бо дээрге үре-түңнелдиг белеткелдиң херечизи-дир. Аңаа кол рольду тренер кижи ойнаан. Тоора-Хем ортумак школада күш-культура башкызы Михаил Кол кыштадыр өөреникчилер аразынга маргылдааларны эрттирип келген. Ол боду судьялаавышаан, ойнаарының чараш аргаларынга уругларны өөредип келген. Ооң түңнели — бирги черни алганы.

Ынчаарга судьялар талазы-биле чүнү чугаалаар силер дээр болза, сөөлгү үеде өзүп олурар аныяк судьяларның саны эвээш. Бо маргылдаага безин өөреникчилерниң аразындан судьяларны белеткеп ап болур турган. Оларны амдыгаавыштан эгелеп белеткеп албайн турарывыстан, аныяк судьяларның чок болуп турары хомудаачыг. Районнардан келген улусту судьяладыр дээрге, оларның формазы (судьялап кедер тускай хеви) чок болур. Чамдык судьялар оюнуң дүрүмнерин база билбес болгулаар. Республиканың хол бөмбүүнүң талазы-биле федерациязы школаларга судьялар белеткээр талазы-биле боттуг дузаны оларга көргүспейн келген. Республикада уругларның спорт школазы-биле оларның аразында харылзаа чок. Семинар безин кады эрттирип көрбээн. Ооң түңнелинде аныяк судьяларның белеткели багай. Ажыы-биле чугаалаарга, улуг-даа судьяларның билии кошкак. Республика чергелиг семинарлардан эрттирери күзенчиг.

Шынап-ла, сөөлгү үеде хол бөмбүү шоолуг сайзыраваан турар. Ол талазы-биле доктаамал секцияларны организаставаан турар. Түс черлерде профэвилел болгаш комсомол организациялары спорттуң бо хевиринче кошкак кичээнгей салып турар. Маргылдааларны таварылга боор эрттирип турар черлер хөй. Моон черле боттуг түңнел үндүрзе чогуур.

Интервьюну **Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ** кылган.

ЧУРУКТА: тиилекчи команда. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ШАМБАЛЫГНЫҢ» ШАҢНАЛЫ

Тыва хүрешке болгаш хол бөмбүүнге «Шамбалыг» совхозтуң шаңналы дээш үш чыл улаштыр маргылдаа база болуп эрткен. Аңаа Каа-Хем, Тес-Хем, Таңды болгаш Кызыл районнардан шупту 180 ажыг спортчулар киришкен.

Маргылдаа ийи хүн уламчылаан. Хол бөмбүү Шамбалыг школазының спорт залынга болган. Эр улустуң тос, херээженнерниң чеди командазы киришкен. Кайы-даа команданың иштинде шыырак ойнакчылар бар. Ынчангаш оюн чидиг, спортчу демиселге эрткен.

Эр улустуң түңнел оюнунга шамбалыгжылар Балгазынның чыынды командазын чүгле үшкү партияда удуп алган. Көрүкчүлер кайы-даа командага «аарып» турганнар. Үшкү черни Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының спортчулары алган.

Херээжен хол бөмбүкчүлеринден Черби-ниң чыынды командазы эки белеткелдиин көргүзүп, чаңгыс-даа командага уттурбаан. Түңнел оюнда шамбалыгжыларны уткаш, бирги черни алган. Шамбалыг ортумак школазының уруглар командазы үшкү черге төлептиг болган. Шаңналдыг черлер алган командаларга шаңналдарны тывыскан. Судья коллегиязы тускай шаңналдарны база доктааткан. Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының ойнакчызы Евгений Куулар, «Шамбалыг» совхозтуң херээжен ойнакчызы Саяна Моңгуш «эң эки халдакчы», Балгазын суурнуң төлээзи Мерген Куулар, Черби школазының башкызы Оксана Белекпен «эң эки камгалакчы» деп шаңналдарга төлептиг болганнар.

«Шамбалыг» совхозта культура-спорт комплексизиниң ажылдап кылган программазының ёзугаар Культура бажыңынга школаның өөреникчилери спортчу оюннарны көргүскен. Акробаттыг янзы-бүрү мергежилгелерин, хөй-хөй танцыларны база уран чүүлдүң хөй-янзылыг жанрларын чыылган чонга бараалгатканнар. Келген аалчыларны болгаш чалаттырган эштерни хүндүлээри-биле суурнуң агитбажыңнары боттарының кылган аъш-чемин делгеп салган. Хоолуут янзы-бүрү чемнер делгеттинген турган. Хөй-ниити организацияларының кылып чорутканы хемчеглериниң соонда 32 шилиндек мөгениң хүрежи болган.

Тыва хүрешке келгеннерниң аразында РСФСР-ниң национал хевирлеринге үш спорт мастери база хүрешкен. Шыырак дээн мөгелер боттарының онааларын чиңгы-биле октап, салыгдан салыгже тиилелгени чедип ап турган. Дөртку салыгда дөрт мөге арткан. Кымнары ол? Шамбалыгның мөгелери Владимир Моңгуш, Андрей Ондар, Тес-Хемден спортчулар Максим Дажываа биле Анатолий Удел-оол олар-дыр. Кымның-биле кым хүрежирин көрүкчүлер четтикпейн манап орган. Жеребьёвка тырткан сөөлүнде, Владимир Моңгуш Максим Дажываа-биле хүрешкеш, октаан. Андрей Ондар Анатолий Удел-оолду каткан. Шамбалыгның ийи мөгези бот-боттарын билчир болгаш сөөлгү салыгда дитчип чадап шаг болган. Ынчалза-даа хоочун мөге В. Моңгуш күштүг арганы ажыглааш, октап алгаш, шүүрген.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде кубок шамбалыгжыларда арткан. Ийигизин Балгазын, үшкүзүн Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының спортчулары алган.

Маргылдаа бедик деңнелге эрткен. Ырак черден келген аалчыларны удуур-чадар чер-биле болгаш аъш-чем-биле хандырганы эки болган.

Ынчалза-ок спортту сайзырадырынче, ону массалыг болдурарынче, маргылдааларны организастыг эрттирерийче кичээнгейниң ам-даа кошкаан маңаа айтып каары артык эвес. Кара-Хаак болгаш Черби суурларының спортчулары чорумал машиналар дозуп, хөлезинен келгеннер. А Каа-Хем районнуң Бүрен-Аксының спортчулары «Шамбалыг» совхозка чедир чадаг кылаштажып келгеннер. Бо чүнү көргүзүп турарыл! Ук суурларда хөй-ниити организациялары спорт ажылынче багай сагыш салып, хостуг үени чөп ажыглаары-биле чон ортузунга культура-спорт комплексизин чөп ажыглаваан турарының бир херечизи-дир. Түс-түс черлерниң удуртукчулары мону шыңгыызы-биле чугаалажып, тодаргай хемчеглерни алыр апаар.

Николай ООРЖАК.
Маргылдааның кол секретары.

«БАМ-НЫҢ ХЕВИЗИ»

Благовещенск хоорайга хостуг хүрешке «БАМ-ның хевизи» дээш Бүгү-эвилел маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа үжен команда киришкен. Бистиң республикадан беш мөге хүрешкен. 52 килограмм деңзизиге он сес мөге хүрешкен. Аңаа бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Профэвилелдерниң Бүгү-эвилел эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Хайыраканда уругларның спорт школазының тренери Кызыл-оол Сагаан хүрешкеш, ийи дугаар черни алган. Ол ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормативин күүсеткен.

Кызылдың башкы институдунуң студентизи Александр Чадамба 62 килограмм деңзизиге 24 хүрешкен кижиниң аразындан беш дугаар черни алган.

Вячеслав ПАВУ.

КИРГИЗИЯГА ТИИЛЕКЧИ БОЛГАННАР

Кыргыс ССР-де Токмак хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң шаңналы дээш хостуг хүреш талазы-биле Бүгү-эвилел маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле 180 ажыг мөгелер хүрешкен. 43 кг чедир деңзиге ийи дугаар черни профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң уругларның спорт школазының кижизидикчилери Буян Биче-оол, 37 кг чедир деңзиге Маадыр Оюн үшкү черни алганнар.

«Эки техниктиг белеткели дээш» тускай шаңналды Маадыр Оюнга, «Тиилелгеже чүткүл дээш» шаңналды Буян Биче-оолга тывыскан.

Маадыр БИЧЕ-ООЛ.
Тренер.

УДУК НЕГЕТТИНГЕН

Кызыл хоорайның Шыдыраа клубунга Красноярск хоорайның чемпиону «Красноярскэнерго» командазы-биле Кызыл хоорайның командазы алды холге (5 эр, 1 херээжен) ойнаан. Мооң мурнунда ужуражылгага Красноярскиниң командазы 2:3 санга кызылчыларны уткан.

Харыы ужуражылгага канчаар төнгенил? Баштайгы ийи холге Ч. Оюн —А. Ефимов, Н. Гордиенко — Н. Шишигин оларның оюну шөлүлбээн доозулган. Бирги холге спорт мастеринге кандидат А. Ефимов удурланыкчызының эге коштерге багай эгелээнин ажыглааш, Ч. Оюнну уткан. Н. Шишигин дүрген шаап залдаашкынны кылгаш, Н. Гордиенкону удуп алган. Сан ур ус иштинде 1:1 болуп, деңг турган. Ооң соонда Кызылдың шыдыраачылары М. Доңгак, М. Адыг-оол, А. Борзенко олар О. Абееваны, С. Зильберманны, В Шевчукту дараалаштыр уткеннер. Сөөлгү салыгда Красноярскиниң шыдыраачызы Е. Поляков, О. Моңгушту уткан. Түңнел сан 4:2 болуп, кызылчыларның тиилелгези-биле доозулган. Эрткен чылгы удук негеттинген.

Николай СУХОВ.

ШИИТПИРЛЕП ТУРЗА-ДАА

Ыраккы «Кара-Хөл» совхозта күш-культура болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле ында хөй-ниити организациялары тускай хемчеглерни ажылдап кылган. План ёзугаар маргылдааларны школаның спорт залынга Александр Эгелович Иргит биле күш-культура башкызы Алиман Маганоолович Күдерек удуртуп турар.

Ийи-үш хонук бурунгаар чарлап каарга, командалар-даа, көрүкчүлер-даа хөй болуру өөрүнчүг. Ылаңгыя дыштанылга хүннеринде янзы-бүрү конкурстар, нежээлер болгаш хол бөмбүүнге, шыдыраага маргылдаалар бо-ла болу берген турар.

Кажан маргылдаа болуп турар үеде чамдык командалар «шокар» хептерниң унуп кээрге, ол чараш эвес болур чорду. Спортчу хептер болгаш ойнаар херекселдер бистиң ыраккы Кара-Хөлге шоолуг келбес. Ооң ужурундан ырак черлер чоруп, хеп садып алыры болдунмас. Бистиң садыгжыларывыс бар шаа-биле экеп турда-ла, чедишпес. Ынчалза-даа совхозта профком ол айтырыгларны бодунуң шаа-биле шиитпирлеп турар.

Биячимаа ХЕРТЕК.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң телевизилиг чугаалажып тур. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.10 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары. 10.55—11.05— Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.15 —«Чүүден болгаш чүге». 16.45 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 17.30—«Хендир». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 — Философия дугайында беседалар. «Кижи». «Кижиниң комплекстиг шинчилээни» деп Бүгү-эвилел конференциязындан материалдар. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Эргидеги болгаш амгы ырлар. 19.20 — «Резонанс». «Европа бажыңынга —тайбыңны». Политиктиг тайылбырлакчы Б. Калягин чорудар. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.00—«Үе». 21.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.40—00.10 — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Эким, чес! 8.55 — «Карактыг бактериялар». 9.05— Англи дыл. 9.55 —«Бистиң бичии кенгуруларывыс». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Тайбың болгаш дайын» 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удуртулгазы-биле тараачыннар дайыны. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Ийи кижи...» 13.05 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.45 — Медээлер. 13.55 —15.00— «Ажыктыг кераа». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Уруглар бажыны — энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңындан демчыдылга. Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының кежигүнү Г. К. Баву дамчыдылгага киржир. 19.00 — «Азия тову». Үндүрүгеде: Медээлер. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.30 — Медээлер. 19.40 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!».

КЫЗЫЛДАН

20.00 — «Сценада — хоочуннар». Көрүкчүлерниң дилээ-биле апрель 2-де хөгжүм-шии театрынга болган Тыва АССР-ниң уран чүүл мастерлериниң концертиниң көргүзүү.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «В. Канделаки сигерни чалап тур». 23.00 — Улустуң «Вильния» деп кедээ капелланың концерти. 23.15—00.45 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкая. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!». 20.00 — 21.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколов.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

9-та. М. Горький. **«ИРЕЙ».** Эгелээри 19.00 шакта.

10-да О. Фельцман, Ю. Хмельницкий. **«ДОННА ЛЮЦИЯ АЗЫ УЖУРЛУГ-ЛА УГБАЯ».** Комедия. Эгелээри 19.00 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

9-10-да. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

9-10-да. Дыштанылга кежээзи. 19.00 шакта эгелээр.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ

(Чехов кудумчузу, 8)

9-та. «Надя Рушева — Тываның комсомол шаңналының лауреады» деп чуруктар делгелгези. 19.00 шактан ажылдап эгелээр.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК

Дыштаныр хүннерде ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар. Дыштанылга кежээлери 19.00 шактан эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

9-10-да. Спорт тудугларын каттыжыышкынының шаңналы дээш эки тура спортчу ниитилелдерниң командаларының аразынга хол бөмбүүнге маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр.

10-да. Пушкин кудумчузунда автобус доктаар черниң чоогунга өөреникчилер аразынга чиик атлетикага хоорайның бирги чери дээш маргылдаа 11.00 шакта эгелээр.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ

9-та. Ыры болгаш ниити ыры коллективтериниң көрүлдези. Бүдүрүлгелерниң организацияларының болгаш албан черлериниң коллективтериниң концерти 10.00 шакта эгелээр. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң концерти 14.00 шакта эгелээр.

10-да. Хоорай школаларының ыры болгаш ниити ыры коллективтериниң көрүлдези 10.00 шакта эгелээр.

КИНО

АПРЕЛЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Серебряная маска»** 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), Бичии залга: **«Мульт-сборник»** 9.30, **«Непобедимый»** 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Волшебное наследство»** 9.10, 13.10, **«Тайна жителей Луны»** 11.00, **«Золотая цепь»** 15.00, 18.40, **«Везучая»** 17.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Голова Горгоны»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Мио, мой Мио»** 15.00, **«Загон»** 13.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республикага хар чагбас. Хат кошкак. Дүне 4—9, чамдык районнарга 13—18 градус соор. Хүндүс 7—12 градус чылыыр. Чамдык девискээрлерге 2 градус соор.

Кызылга чагбас. Дүне 4—6 градус соор, хүндүс 9—11 градус чылыг болур. Хаттың күжү секундада 7—12 метр.

ТЕАТР

Бөгүн Ч. Ондарның **«ЧАРБА, ШЛЯПА, ЫНАКШЫЛ»** деп комедиязы болур. Эгелээри 19.00 шакта.

«Школа реформазының ёзугаар специалистер белеткээриниң ог-бүлениң ролю» деп темага апрель 9-та Кызылдың уран чүүл училищезинге ада-ие хуралы болур. Бүгү салбырларның сургуулдарының ада-иелерин чалап тур. Хурал 14.00 шакта эгелээр.

Адреживис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2794. ТС—00567.

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 84 (13684) | 1988 чылдың апрель 9, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ БОДААР, КҮЖЕНИИШКИННИГ АЖЫЛДААР

М. С. Горбачевтуң Узбекистанның ажылчы чону-биле ужуражыышкыны

Эде тургустунуушкун уламна калбарып турар. Революстуг чаартылганың херээ дээш, чурттуң келир үези дээш, социализмниң салым-чолу дээш харысалганың сагыш-сеткили совет кижилерде күштелип турар. Партияның эгелээни угланыышкынның шиниынга чоннуң бүзүрелиниң байдалы М. С. Горбачевтуң Узбек ССР-ниң ажылчы чону-биле апрель 7-де эгелээн ужуражыышкыннарының үезинде тодаргай илереттинген.

Совет-афган чугаалажыышкыннар доозулган соонда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Узбекистанның кедээ ажыл-ишчилеринче, колхозтарынче доораан чорупкан.

Ташкент районнуң К. Маркс аттыг колхозунга М. С. Горбачев чедип келгеш, ногаа шөлүнге доктааган. Колхозчулар-биле аңаа солун, ажык чугаа болган. Колхозчуларга чаа бажыңнар дугайында, чуртталга бажыңнарының тудуун улам-на калбартыр, эки шынарлыг радиоаппаратураны, эт-херекселдерни, автомашиналарны магазиннерге арбыдадыр кирер дугайында чугаалашкан. Допчулап чугаалаарга, амыдыралдың шынарын бедидер дугайында ажыт-чажыт чок беседа болган.

М. С. Горбачев: Эки ажылдаар кижи эки чурттаар ужурлуг болгай. Узбекистанга байдал чоокка чедир-ле мырыңай өске турган. Силерни хомудатпазы-биле немеп каайн: чүгле Узбекистанга-даа эвес. А кым эки ажылдаар болдур, ол кижи эки чурттаар ужурлуг деп угланыышкынны ам быжыы-биле тудар херек. Күш-ажылчы кижи, күш-ажыл —ол моральдың үндезини-дир.

Чыылганнардан М. С. Горбачев мынча деп айтырган: эде тургустунуушкунның политиказында бүгү чүүлдер билдингир-дир бе?

Колхоз даргазы **Р. Акбаров** мынча деп харыылаан: Ийе, билдингир. Эде тургустунуушкунның политиказы дыка чугула политика болуп турар. Чижээ, моон мурнунда планны күүседип каан сөөлүнде бот-боттарынга байыр чедиржир, ынчангаш аңаа-ла олурар турдувус. Ам дээрге, кижилерни будун чыл дургузунда ажыл-биле үзүктелиишкин чокка хандырар дугайында айтырыгны бирги ээлчегде бодап, шиитпирлеп турар бис.

М. С. Горбачев: Чугула темага хамаарыштыр чугаалап эгеледиңер: эде тургустунуушкунның бүгү утказы —ол дээрге бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруу дээш кылырыдыр. Бүдүрүлгени кижиге бараан болдурар, продукцияны, бараанны база кижиге бараалгадыр болгай. Кижи дугайында сагыш салыышкын Советтерниң ажылынга кол черни ээлээр ужурлуг. Солуннар хамыктың мурнунда кижи дугайында, ооң канчаар чурттап турарының дугайында, ооң байдалы эки бе азы багай бе деп айтырыгга хамаарыштыр бижиир ужурлуг. Кижи дээрге эң-не кол сорулга-дыр.

Р. Акбаров: Колхозчулар съездизинге ол дугайында чугаа болган. Тодаргай, ажыл-ишчи чугаа болган.

М. С. Горбачев: Силер — съездиниң киржикчизи болгай силер — мээң чугаалаан бүгү чүүлдерим-биле чөпшээрежир силер бе?

Р. Акбаров: Чөпшээрешпес турган болзумза, бо ажылды эрткен чылын-на эгелевес турган ийик бис.

М. С. Горбачев: А өске эштер эде тургустунуушкун дугайында база ынчаар бодап турар бе?

Ногаа ажаакчызы **Х. Ахметов:** Ол дугайында бүгү кижилерниң бодалы чаңгыс аай: эде тургустунуушкун — бүгү кижилерге эргежок чугула херек, чүге дээрге ол бүгү кижилерге бараан болуп турар.

М. С. Горбачев: Дарганнар-биле харылзааңарның экизин көрүп тур мен. Ол дыка чугула. Бригадирниң болгаш бригаданың, колхоз, совхоз удуртулгазының болгаш ажылчы чоннуң аразынга карышкак чүүл тургустунуп каары болза, ажыл-херек бүтпес болгай.

Колхозчуларның айтырыгларынга харыылавышаан М. С. Горбачевтуң чугаалааны болза: Афганистан Республиканың Президентизи, Афганистанның Улусчу-Демократтыг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле бистиң ужуражыышкынывыс мырыңай чаа доозулду. Афганистанда байдалды политиктиг орга-биле таарыштыр шиитпирлээриниң чорудулгазы дооступ чыгаан. Политиктиг таарыштырыышка талазы-биле дугуржулгага ат салдынар дээрзинге бүзүрел бар. Пакистан болгаш Афганистан черле дугуржуп аптар боор деп бодаар мен. Магадылал кылырынга хамаарыштыр американнар-биле дугуржуп аптар боор бис. Улуг херек кылдынган турар ужурлуг, ол чөрүлдээни төндүрер херек. Ол чөрүлдээ узамдыгып келген. Ол чурт тайбыңны күзеп турар. Ынчангаш бистиң бөгүнгү чугаалажыышкынывыстың үезинде сөөлгү айтырыгларны сайгарып көрдүвүс, шиитпирлиишкинни чежери эргежок чугула болган. Чугаа дыка чугула болгаш ажыктыг болган...

Чурттуң иштики байдалдары экижиирин, тайбыңның быжыгарын бистиң кижилеривистиң күзеп турарын Совет чазак билип турар. Ону барымдаалап турар бис. Бистиң иштики болгаш дашкыы политикавысты хөй чурттарда бедик-биле үнелеп турар. Бедүүн кижилер, ажылчы чон, бүгү кижилер тайбың шөлээн чурттаарын күзеп турар. Аңаа хамаарыштыр бистер бир эп-сеткилдиг бис, кандыг-даа маргылдаа бисте чок.

Үннер: Кандыг-даа маргылдаа чок.

М. С. Горбачев: Чамдык үе-чадаларда Узбекистанның үлүүнге таварышкан халаптар дээш сагыш човаашкынны кады үлешкениңерни чүгле бодумнуң эвес, ТК-ның Политбюрозунуң, бистиң Совет чазаавыстың өмүнээзинден чугаалап тур мен. Узбек улус дээрге, эрте-бурунгу культуралыг чон хөй бергелерге таваржып турза-даа бо черни сайзырадыр. Ону экижидер дээш хөй чүүлдерни кылган болгаш ону амгы үениң сайзыраңгай чурту болдурган чон-дур. Узбекистанны билир мен, ооң барык бүгү областарынга барып чордум. Ташкентиге, Бухарага, Самаркандыга, Навоиге, Зерафшанга, Наманганга, Ферганага, Андижанга барып чораан мен. Хөй чүүлдерни көрген мен, бүдүрүлгелерге, суурларга, хөй кижилер-биле, аныяктар-биле, аксакал кырганнар-биле ужурашкан мен. Күш-ажылга ынак, бедүүн, эвилең болгаш бодунуң черинге бердинген силерниң чонуңарның сагыш-сеткилин, психологиязын элээн билип алган мен. Ол Совет эрге-чагыргага бердинген, сактып келиңер даан, дайын үезинде узбек улус кайы хире интернационализмни илереткенин, кайы хире сагыш човаашкынын бодунга алганын. Ынчангаш мен дорту-биле чугаалаар мен: Москва-даа, бистиң улуувуска-даа Узбекистанга хамаарыштыр ооң берге үелеринде база хүндүткел чок чорук илеревейн турган. Чон буруулуг эвес деп чүвени билир бис. Эрткен чүве дээш кезек бөлүк кижилер буруулуг болган. Олар ол дээш харыылаар ужурлуглар.

Бөгүн кижилерде күш-ажыл кылыр, черни чаагайжыдар, чаа сорулгаларны шиитпирлээр дээн хөөннерниң бары эки. Силерниң республиканарның канчаар хөгжүп база өзүп турарын көрүңер даан. Чаа үндезинге, социалистиг чаа корум-чурумга узбек өг-бүлениң быжыгып турары эки-дир. Маңаа аныяктар бодунуң сөзүн чугаалаар ужурлуглар. Өг-бүле харылзааларында ам-даа эрткен үениң артыышкыннары бар, а ооң түңнелинде херээженнер качыгдап турар, өг-бүле-даа, ниитилел-даа качыгдап турар.

...Ынчангаш силер бөгүнде немей ажылдаар, ооң иштинде аныяктар улам немээр херек. Аныяктар баштай колхозту бодунуң холунга алыр, ооң соонда республиканы болгаш бүгү чуртту холунга алыр ужурлуг.

Колхозчуларга үдеткен М. С. Горбачев кожазында шөлге барган. Ол шөлдү дургаар пленка-биле шыпкан ногаа тараан грядкалар шөйлүп чорупкан. Ынчалза-даа чугаа хевең дугайында болган. Хевең харын бистиң байлаавыс болгай дижип, колхозчулар чугаалааннар, ынчалза-даа узбек чимис болгаш ногаа чүге аар ортектигил!

М. С. Горбачев: Узбекистанда черлерниң 85 хуузун хевең ээлеп турганын билир болгай силер, ынчангаш меде безин чок турду, ооң түңнелинде сүт дээн чергелиг продуктулар база ховартаан. Ооң кадында хевең тараан шөлдү солуурy база негеттинер, а ону кылбаан. Ынчан-на дүжүт кудулап, волокнонуң шынары баксырап эгелээн. Хөй-ле сандараашкын болган. Бир талазында ол-дур. А өске талазында, Узбекистанче аъш-чем продуктуларын, харын-даа кондитер кылыгларын безин өске черлерден сөөртүп турарын аңаа чүве дээр бе деп силерниң айтырып турарыңар шын.

База бир айтырыг болгаш беседаның бир темазы—сад участоктары болган.

М. С. Горбачев: Бир чылдала миллион чедир участокту улуска берип турар апарган бис. Сад өстүрерин күзээр кижи бүрүзүн хандырар деп оралдажып турар бис. Кымга-даа ойталавас ужурлуг бис. А силерде байдал аңгы-дыр: черни берип болур, а ында суг чок болур болза, чүнү кылырыл ынчаш? Ынчангаш черни суггарарының дугайында айтырыг тургустунуп турар. Ынчан кижилерге участоктар бээр арга тургустунар. Өске айтырыглар бар бе?

Үн: Арал далайның салым-хуузу кандыг иргин?

М. С. Горбачев: Ону канчаарын специалистер өөренип көрүп турар. Сугну чеп ажыглаар херек деп чүүлдү амдыызында чугаалап болур мен. Сугну төтчеглээр чорук Узбекистанда-даа, өске-даа республикаларда хөй-дүр. Арал далайны катап тургузарының аңгы-аңгы варианттыларын ажылдап кылып турар деп, силерниң айтырыыңарга харыылавышаан, чугаалаар-дыр мен.

К. Маркс аттыг колхозтуң ховулары өске ажыл-агый — «Ленин юлы» («Ленинчи орук») колхозтуң виноград шөлдери-биле кожа чыдар. Маңаа база чугаа чер дугайында, ону чаартып, болбаазырадып турар ажылчын холдар дугайында эгелээн. Колхозтуң ногаажызы И. Исабаевтиң бажыңында ол күш-ажылчы холдар хөй. Ол дээрге районда сурагжаан ногаажыларның өг-бүле керээзи-дир.

Өг-бүлениң кежигүннери-биле, оларның амыдыралы-биле, колхозта күш-ажылдың социал байдалдары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары танышкан.

Колхозтуң теплица ажыл-агыйының ишчилери-биле ужуражылга үезинде өг-бүле керээзиниң, ажыл-агыйны чорударының чаа депшилгелиг методтарының, коллективте бот-боттарынга хамаарылганың дугайында чугаа болган.

— Силерниң өг-бүлеңерде чеже кижи барыл? — деп, М. С. Горбачев ажылчын М. Тургуновадан айтырган.

М. Тургунова: Алды кижи. Дөрт уруглуг мен.

М. С. Горбачев: Силерниң-биле кым кады ажылдап турарыл?

М. Тургунова: Уругларывыс дузалажып турар, ашаам тракторист.

М. С. Горбачев: А өг-бүлеңерниң чери кайы хире хемчээлдиг-ил?

М. Тургунова: Он чүс чүк.

М. С. Горбачев: Бир дөрбелчин метр черден чеже хире дүжүт ап турар силер?

М. Тургунова: Планнаттынганы болза 12 килограмм чүве, бис чээрбини ап турар бис, а бо чылын 25-ти алыр деп бодап тур бис.

М. С. Горбачев: Өг-бүле керээзиниң мээң сеткилимге таарыжыр талазы чүл? Мында бүгү чүвениң каракка көстүп турарында-дыр ийин. Бүгү чүвени бухгалтер чокка-ла билип каар сен. Бир-ле кижи сээң сооңдан кылаштап, тайылбырлап, айтып турган херээ чок. Эки ажылдаарынга өг-бүле боду сонуургалдыг. Өг-бүле керээзин агитастаар бодаан кижи мен, а ону шиңгээдип ап турар ышкажыңар чүл. Будурулге эки-ле-дир, а бодуңар кайы хире чурттап тур силер?

Үннер: Хоорайдан дээре ийин.

М. С. Горбачев: Силерниң сагыш-сеткилиңерниң эки хөөнү мени өөртүп турарын чажырбас мен. Бисте шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар амдаа бар. Олар дээрте-даа тургун кээр. Амыдырал ындыг. А кажан кижилерниң сагыш-сеткили эки болза, бүгү айтырыглар шиитпирлеттинер.

Үннер: Сеткил-хөөнүвүс шуптувустуң эки, дайынчы.

М. С. Горбачев: Эде тургустунуушкун сагыжыңарга таарыжып турар бе?

Үннер: Ийе, ийе...

М. С. Горбачев: Агаар-бойдус таарымчалыг, үнүш-дүжүт байлак болурун күзедим. Кижиниң бүрүн аас-кежиин база силерге күзедим.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашткы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары Р. Н. Нишанов олар база чорааннар.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Наджибулла-биле ужуражыышкыны

ТАШКЕНТ. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулланың ужуражыышкыны Ташкентиге апрель 7-де болган. Ужуражыышкын совет-афган харылзааларга чаа үе-чаданы ажыткан. Ол найыралдыг байдалга эрткен. Ооң түңнелинде каттышкан медегелди хүлээп алган.

СОВЕТ-АФГАН КАДЫ КЫЛГАН МЕДЕГЛЕЛ

1988 чылдың апрель 7-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев болгаш Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла оларның ужуражыышкыны Ташкентиге болган. Аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашткы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның КП ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов олар киришкеннер.

М. С. Горбачев болгаш Наджибулла делегей байдалының кол чүүлдериниң талазы-биле санал-оналы солчуп, оларның чурттарының эрге-ажыктарынга дорт хамааржып турар эң чугула айтырыгларны делгереңгейи-биле чугаалажып көргеннер.

Афган удуртулганың чорудуп турары национал эптежилге политиказы, политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкин талазы-биле айтырыгларга ооң чогаадыкчы туружу афган улустуң, ооң бүгү кожаларының, делегей ниитилежилгезиниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар кара чаңгыс шын туруш деп, олар демдеглээн.

ССРЭ болгаш Афганистанның аразында харылзааларны дең эргениң, бот-боттарын хүндүлежириниң, кайызынга-даа ажыктыг чоруктуң, иштики херектеринге киришпезиниң принциптеринге дүүштүр тургузар чаңчылдарга шынчызын ийи тала бадыткаан. Ужуражыышкынның түңнелинде М. С. Горбачев болгаш Наджибулла дараазында чүүлдерге хамаарыштыр чаңгыс ийи бодалдыг болганнар.

Бирээде. Совет Эвилели болгаш Афганистан Республика 1988 чылдың февральда парлап үндүрген медегелдерге дүүштүр хеделир. Ол медегелдер эң-не нарын девискээр месилдежиишкинниң политиктиг таарыштыр шиитпирлээриниң чорудулгазынга чаа идиглиг берген болгаш чугаалажыышкыннарны практиктиг шиитпирлээшкинче шилчидер арганы берген.

Ийиде. Таарыштыр шиитпирлээшкинге бүгү киржип турганнарның чогаадыкчы демниг хеделиишкинниң түңнелинде амгы үеде дугуржулгаларны чарып алырынга сөөлгү шаптараазын ажып эртинген деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары болгаш АР-ның Президентизи санап турар болгаш оларга доп-дораан ат салыры дээш туржуп турар.

Ооң-биле кады ийи тала КНО-нуң чиңгине секретарының болгаш ооң хууда төлээлекчизи Д. Кордовестиң ролюн болур-чогуур-биле үнелеп көрүп турар.

Женевага чедип алдынган дугуржулгаларның магадылакчылары болурунга ССРЭ болгаш АКШ-тың беленинге АР-ның Президентизи байыр чедирген.

Үште. Ук дугуржулгаларга эң кыска хуусаа иштинде ат салган таварылгада ол дугуржулгаларның доктааткаңы 1988 чылдың май 15-тен эгелеп хуусаа иштинде совет шериглерни үндүрген турарының дугайында Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң аразында чедип алдынган дугуржулга күштүг болуп артарын Совет Эвилели болгаш Афганистан бадыткап турар.

Дөртте. Национал эптежилгениң политиказы Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээр, дайынны болгаш аңы-дуңма өлүрүүшкүнүн соксадыр, чурттуң бүгү девискээринге тайбыңны тургузар, афган ниитилелди тургузуп турар, амгы үеде бот-боттарынга удур туржуп турар-даа күштерни каттыштыр каттышкан чазакты тургузар арганы бээр.

Беште. Өске күрүнелерниң аразынга бодунуң чуртунуң эргезин өске кым-даа эвес, чүгле афганнар боттары тодаргайлаар. Афганистан хамаарышпас, кым-даа каттышпаан, нейтралдыг күрүне болур дугайында Президент Наджибулланың медеглелин деткип турарын Совет Эвилели бадыткап турар. Ооң-биле кады ол чурттуң девискээрин азы ооң кандыг-бир кезээн Афганистанның оларга хамаарыштыр чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның болгаш кады ажылдажылганың политиказын чорудуп турары кожаларынга ажээниг сорулгаларга кажан-даа ажыглавас болурун барымдаалап турар. Ол Совет Эвилелинге, Кыдат Улус Республиказынга, Индия Республиказынга, Пакистан Ислам Республиказынга, Иран Ислам Республиказынга деңге хамааржыр. Афганистанның иштики тургузуу политика талазы-биле хөй партиялыг болгаш экономиказы хөй визы укладтыг болурунга үндезилеттинген болур дугайында Афганистанның Президентизиниң медеглелин совет тала деткип турар.

Алдыда. Национал эптежилге политиказын амыдыралга боттандырып чорударынга Пакистанның болгаш өске-даа чурттарның девискээрлеринде түр када туруп турар афган дескеннерге дедир чанып келиринге таарымчалыг байдалды тургузары, чурттуң өске хамааатыларынга ышкаш ындыг эргелерни тыпсыры чугула ужур-дузалыг болур.

Чедиде. Чаңчыл болган болгаш төөгүнүң найыралчы харылзааларынга даянып, Совет Эвилели экономиканы катап тургузарынга база Афганистан Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге дузалаары-биле бедик деңнелге Афганистан-биле кады ажылдажылганы чорударынга беленин Совет Эвилели илергейлээн.

Сесте. Афганистанга тайбыңны болгаш национал эптежилгени тургузарынга дузалаарынче, Женева дугуржулгаларын хүндүлеп көөрүнче өске күрүнелерни Чиңгине секретарь болгаш Президент кыйгырган. Ол чорук өске девискээр месилдежиишкиннерин шиитпирлээринге ыңаныышкынны болдуруп турар бүгүнүң үлегер болур ийик.

• • •

М. С. Горбачев Наджибуллага алдар болдуруп эртенги шайлалга эрттирген, ол найыралдыг, эш хуузунуң байдалынга эрткен.

• • •

Ол-ла хүн Наджибулла Ташкентиден Кабулче чорупкан.

Аэродромга ону Э. А. Шеварднадзе, Р. Н. Нишанов, албанның өске-даа кижилери үдеп каан.

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫЫНДЫЗЫ

«Югослав Социалистиг Федеративтиг Республиказы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң аай-чоруу. 1988 чылдың март 14—18-те» деп чыындыны парлап үндүрген.

Ында Белградка, Любляна, Дубровникке албанның душтеки шайлалгаларынга, ЮСФР-ниң Скупщиназының удуртукчулары болгаш делегаттары-биле, машина тудуунуң Иво Лола Рибар аттыг каттыжыышкынның коллективиниң төлээлекчилери-биле ужуражыышкыннарга М. С. Горбачевтуң чугаалары кирген. Ында совет-югослав декларация, өске-даа документилер, албанның найыралдыг аян-чоруунуң материалдары база кирген.

Чыындыны Политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

ӨВҮРГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Апрель 7—8-те СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Г. Ч. Ширшин Өвүр районга чораан. «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга база Улаатай биле Хам-Дыт хойжу бригадаларынга чораaш, ында күш-ажылчы коллективтерниң ажылы-биле танышкан.

Г. Ч. Ширшин кыштаглаашкынның эртип турарын, Аъш-чем программазының боттанылгазын, малдың үксаазын экижидерниң база чоннуң социал хандырылгазының айтырыгларын сонуургаан.

Апрель 7-де Солчур суурнуң Культура бажыңынга совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан. Дараазында хүн Хандагайты суурда партия организацияларының секретарьлары база бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле Г. Ч. Ширшин ужурашкан.

Чүлдүм ЧАП.

ЧУРТТАЛГА ТУДУУ—КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

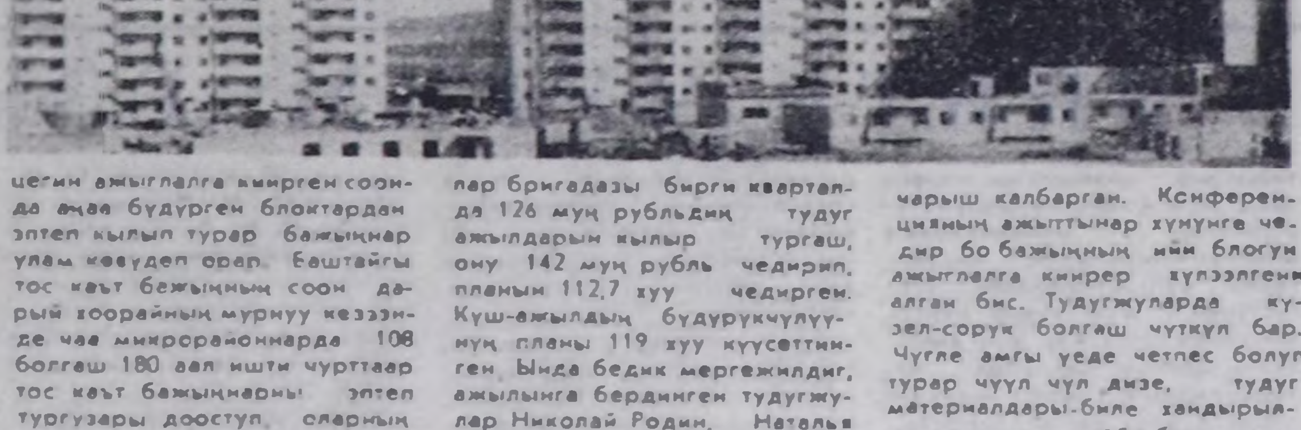

Бо чылын Кызылдың чуртталга программазы улуг. Чыл иштинде 64,6 муң ажыг дөрбелчин метр чуртталга шөлүн тудуп, ажыглалга кирери көрдүнген. Ол дээрге, эрткен чылдыындан 17 хуу хөй чуртталга бажыңнары ажыглалга кирерин төлевилээни ол. Бо чылдың чуртталга программазының чартыындан хөй кезии —барык 35 муң дөрбелчин метрин «Тыва тудуг» тресттиң тудуг организациялары тудуп, ажыглалга кирер.

Тресттиң чуртталга тудуун олдай кылып турар «Кызыл тудуг» эргелели бо чылын 24,5 муң дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын тудар планныг. Эргелел бо чылдың эгезинде хоорайның төвүнде 135 серийниң тос каът бажыңын, бирги кварталдың төнчүзүнде «Тудуг кезектери» комбинаттың 133 аал иштиг чурттаар бажыңының арткан подъездилерин дужааргаш, 4740 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга кирген. «Тудуг кезектери» комбинаттың чаа цегин ажыглалга кирген соонда аңаа бүдүрген блоктардан элтеп кылып турар бажыңнар улам көвүдеп орар. Баштайгы тос каът бажыңның соон дарый хоорайның мурнуу кезээнде чаа микрорайоннарда 108 болгаш 180 аал иштиг чурттаар тос каът бажыңнарны элтеп тургузары дооступ, оларның шевергелел ажылдары эгелээн.

«Кызыл тудугнуң» дашчылары болгаш монтажниктери чурттанга бажыңнарының тудуун шалыпкын доозуп, шевергелекчилерге оларны хүлээдир дээш шудургу ажылдап турарының дугайын бирги кварталдың түңнелдери көргүзүп турар. Эргелел бодунуң күжү-биле тудуг-монтаж ажылдарының квартал планын 108,4 хуу күүседип, эрткен чылдың бо үезинден 16,3 хуу өзүлделиг ажылдаан. Тус-тус бригадаларның аразындан Валентина Дубининаның удурткан дашчылар бригадазы бирги кварталда 126 муң рубльдиң тудуг ажылдарын кылыр турган, ону 142 муң рубль чедирип, планын 112,7 хуу чедирген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 119 хуу күүсеттинген. Ында бедик мергежилдиг, ажылынга бердинген тудугжулар Николай Родин, Наталья Михайлова, Виктор Сандакпан, Владимир Докмит болгаш өскелер-даа ажыл шагын чидириг чок долу ажыглап, ажылдың шынарын экижидип, камналга-хумагалал дээш доктаамал кичээнгей салып, үлегерлиг ажылдап турар.

— Бис ам база «Тудуг кезектери» комбинаттың 236 аал чурттаар бажыңының тудуунда өске бригадалар-биле кады ажылдап турар бис. Бистиң бригадаларның аразында партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш социалистиг чарыш калбарган. Конференцияның ажыттынар хүнүнге чедир бо бажыңның ийи блогун ажыглалга кирер хүлээлгени алган бис. Тудугжуларда күзел-соруг болгаш чүткүл бар. Чүгле амгы үеде четпес болуп турар чүүл чүл дизе, тудуг материалдары-биле хандырылга, ылаңгыя түүйбу-биле хандырылга бисти тудуп турар. Кызылдың түүйбу заводунуң аңаа стандарт хемчээлдиг түүйбузу чедишпес бооп турарындан Элегес-Аксының улуг хемчээлдиг түүйбузу-биле суг дашкыы хаалаларны салыр ужурга таваржып турар-дыр бис—деп, бригадир Валентина Дубинина дүвүрелин чугаалаарга, дашчылар база ону бадыткады.

Дмитрий Ворониннин, Кызыл-оол Биче-оолдуң болгаш өске-даа дашчылар бригадалары шак-ла ындыг бергедээшкинге таваржып турарын эргелелге база дыңнаан бис.

А улуг панельдиг бажың тудуунуң бригадазы чамдык үелерде ажылын ийи ээлчеглиг кылдыр организастаптар аргалыг апаар. Ынчалзажок базала панель чедишпейн баарындан доктаамал ынчаар ажылдаары бүтпейн турар.

Мижит-оол СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың чаа микрорайонунуң тудуг шөлдериниң ниити хевири; «Кызыл тудуг» эргелелиниң В. Дубининаның удурткан бригадазының кежигүннери Михаил Кара-Монгуш, Владимир Докмит болгаш Наталья Михайлова биле Шывакпут Виктор.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

УЛАМ ТААРЫМЧАЛЫГ АПААР

• Репортаж •

«Тыва даг-дугу» комбинаттың септелге-механиктиг цеги. Эртенгиниң 7 шак. Даг-дугу арыглаар фабриканың артыы талазында хөй каът бажыңче ажылчын хептерлиг кижилер шуужуп эгеледи.

— Ажыл шагы эгелээринге чедир ам-даа бир шак бар. Бөгүн ээлчеглиг политинформация болур. Ынчангаш коллективтиң кежигүннери эрте кээп турары бо-дур —деп, ында партия бөлүүнүң организакчызы Алексей Николаевич Кирчанов чугаалай-дыр. Коңга эдипти. Ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар мөңгүн каътта делгем өрээлди долдур ээлепти.

Экономист Ольга Николаевна Истратый чугаазын мынчаар эгеледи:

— Эрткен политинформацияда СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныштывыс. М. С. Горбачевтуң Күрүнениң Бирги подшипник заводунуң коллективи-биле ужурашканын допчузу-биле таныштырайн...

Москваның хоочун, мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи болур бо бүдүрүлгениң ажылчыннарының эде тургустунуушкунну, демократчыдылганы болгаш экономиктиг чаартылганы ханыладыр дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары-биле сумелешкен чугаалары септелге-механиктиг цехтиң коллективинге чоок болгаш билдингир. Чүге дээрге, чуртта экономиктиг чаартылганы, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында күштүг болуп эгелээн Хоойлунуң негелделерин кады шиитпирлээр. Политинформация үнүнде болган кыска чугаазын экономист О. Н. Истратыйның бодунуң коллективиниң бөгүнгү амыдыралы-биле холбааның ужуру-даа ында.

Цех начальниги Владимир Андреевич Зинов-биле ужурашкаш, коллективтиң ажыл-ижин сонуургап айтырдывыс.

— Ажылывыс берге болгаш харыысалгалыг. Комбинаттың бүгү цехтерин, бүдүрүлгелерин артык кезектер-биле хандырар, үрелген кезектерин септээр. Кол ажылывыстан хостуг үелерни ажыглап тургаш, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының автобүдүрүлгезиниң, орук-тудуг эргелелиниң, эът, сүт комбинаттарының чагыглары кылып бээр ажылдар-ла хөй. Бистиң ышкаш ындыг цех Кызылдан өске черлерде чок— деп, В. А. Зинов тайылбырлай-дыр.

Бо чылдың планныг онаалдаларын декабрь 23-ке чедир күүседир. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 12 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,5 хуу бедидер, продукцияның бот-үнезин 0,5 хуу чиигедир, 8 тонна кара, 20 килограмм өңнүг болгаш үнелиг металдарны камнап алыр хүлээлгени коллективтиң ажыл-ишчилери алган.

Цехтиң ажыл-ишчилери чылда 620 муң рубльдиң септелге ажылдарын кылыр планныг. Эрткен үш айларда 104 муң рубльдиң ажылдарын кылып тургаш, херек кырында ону 107 муң рубльге боттандырган. Коллектив эрткен чылдың октябрь айдан эгелээш долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн. Аңаа белеткелди баш удур тыннамчалыг чоруткан. Баштай-ла ажылдаар черлерниң аттестациязын эрттирген. Дыка хөй кижи өөредилге комбинадынга болгаш чурттуң өске-даа хоорайларында төрелдешкек бүдүрүлгелерге билиг бедидер курстарга өөренген.

Үениң негелдезинге дүүштүр депшилгелиг арга-биле ажылдаарда кижи бүрүзү кылган ажылын санап билир ужурлуг. Ынчангаш экономиктиг билиглер-биле чепсеглениири чугула. Коллективтиң кежигүн бүрүзү экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган. Цех начальниги, экономист, бухгалтер кичээлдерни эрттирип турар. Үүрмек бригадаларны комплекстиг кылдыр улгаттыр каттыштырган. Ол бригадаларны үш ээлчеглиг ажылдаар кылдыр шилчиткен.

Кылган ажылдың алыс түңнели дээш ажылдаар болганда кижилерниң материалдыг сонуургалы, ажылга хамаарылгазы, харыысалгазы бедээн. Он үшкү шалыңны санаваска, ажылчын кижиниң айда ортумак шалыңы 374 рубль четкен —деп, бухгалтер Людмила Ивановна Зайцева чугаалап олурду.

Бажыңның адаккы каъдынга демир чондурар, хоюглаар станоктарны ажылдадып турар гурда бардывыс. Ында ажылдап турарларның бирээзи-биле ужуражып, таныжарывыска:

— Мени Тасхира Хадиевна Шакирова дээр. Уралдан комсомолчу путёвка-биле мында кээп ажылдаа-ла тос чыл болдум. Бисте ажылдап турар 56 кижиниң аразында орус, тыва, башкир, белорус, еврей дээш өске-даа националдың төлээлери найыралдыг, чаңгыс демниг ажылдап турар бис. Мен бодум татар кижи мен—дээш, ол дериин чодуп, аржыылының адаандан уштунгулап келген бажының кара-сарыг дүктерин киир суйбагылап, хүлүмзүрүп кагды.

Ажылынга бердинген, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип чоруур мурнакчылар коллективте хөй. Ажыктарның даңгыныкчызы, бедик мергежилдиг ажылчын Александр Григорьевич Лимонов, Виктор Коновалов, Анатолий Веденин, Ким-оол Ооржак, Николай Аладин, Борис Зайцев болгаш өскелер-даа ындыгларга хамаарыжыр.

Кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары амгы үеде кол сорулгаларның бирээзи. Септелге-механиктиг цехтиң бажыңын тудуп каан бээр 25 чыл четкен. Ынчангаш ооң иштин бо чылын чаартып, септээр дугайында айтырыгны комбинаттың дирекциязынга, профэвилел комитедине тургускан. Ол саналды чүүлдүгзүнгеш, септелгеге херегээр хөй материалдыг болгаш акша-хереңгини тускайлап берген. Ам мында ажыл шуудаан. Бажыңның коридорун, өрээлдериниң шалаларын мрамор, ханаларын болгаш дээвирлерин чараш чуруктар ойган гипс-биле шып турар. Эштир бассейн база бар. Дыштаныр өрээл-биле кызыл-булуң үш делгем өрээлди ээлээр.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: токарьлар Ким-оол Ооржак, Анатолий Веденин, каңнакчы Николай Аладин.

Чыйбан-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: коммунистиң арыг, шынчы мөзү-шынары

МЭЭҢ АЖЫЛЫМ—АРЫН-НҮҮРҮМ

Бо чылдың февраль айда эрткен партия ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң — «Чаартылганың идеологиязын — революсчу эде тургустунуушкунга деп чугаазын улуг сонуургал-биле номчудум. Бистиң ниитилелде эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазының ханы анализин берген, идеология ажылын эде тургустунуушкунга канчаар киириштирерин тайылбырлап турар чугаа-дыр деп ынчаар билдим. Эде тургустунуушкунуң кол сорулгаларын боттандырарда партия организациялары бүгү идеологтуг ажыл-чорудулгазын кижилерже углаар ужурлуг. Өзүп орар салгалды болгаш ажылчы чонну өөредир, кижизидер, чаа херектерже мобилизастаар ажылга коммунист кижи бүрүзү киржир.

Бистиң Каа-Хем районнуң чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелинде партия эге организациязының учётунда 8 коммунист бактаап турар. Кижи саны-биле алыр болза, бичии организация. Ынчалза-даа чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң база «Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң ажыл-агыйы, сагылга-чурум болгаш өске-даа чугула айтырыглары партия организациязының кичээнгейиниң төвүнде турар. Партия эге организациязы коммунист бүрүзүнден эде тургустунуушкунуң херээнге кайы хире үлүүн киирип турарын шыңгыы айтырып, отчёттарын хуралдарга дыңнап турар. Партия организациязынга хамаарыжып турар үстүнде адааным үш күш-ажылчы коллективтер эрткен чылдың база бо чылдың бирги кварталдың планнарын ажыр күүсеткен. Ажыл-агыйның башкарарының чаа экономиктиг аргазынче чыл эгезинде шилчээн бис. Чаа байдал кижи бүрүзүнүң ажылынга харыысалгалыг чорууун бедиткен. Бисте эде тургустунуушкунуң эге базымнары ол боор деп бодаар мен.

Эде тургустунуушкунга коммунист кижи бүрүзү эгелекчи ролюн көргүзер ужурлуг. Күш-ажылга, хөй-ниитиниң база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болурун бистерден партия негеп турар. Бо талазы-биле партия Уставының негелделерин күүседип турар бис бе? Мындыг айтырыгны боттарывыска салып, шугудунер ужурлуг бис. Бүдүрүлге планы күүсетпес, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр болгаш өске-даа ындыг чүүлдерни кылган коммунистерниң хууда херээн көрүп турар. Партийжиниң адын баксыраткан кижилерниң хууда херээн шыңгыы көөрү чугула. Ындыгларның бажын суйбаар үе эрткен болгай.

Коммунист кижиниң арыг арын-нүүрү деп чүл? Ол дээрге хөй талалыг айтырыгларны хаара тудуп турар деп бодаар мен. Ак сеткилдиг, ажыл, шынчы чорук, партийжи принципчидиг болуру кол чүүл. Тодаргайлаарга, СЭКП-ниң Уставының негелделерин хажык чокка күүседири-дир. Коллективтиң эрге-ажыы бир дугаарында турар ужурлуг. Ону ынчаар кылып турар мен. Бодунуң хууда эрге-ажыын бодаар чорук партийжи эвес үзел-дир. Партияның хүрээлеңинге турары кандыг-даа артык эргелер бербес, херин бедик харыысалганы онаап турар болгай. Ындыг болганда эки ажылдаары, сагылга-чурумну быжыглаары хүлээлгевис-тир.

«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунда 1981 чылдан бээр ажылдап тур мен. Бистиң кол ажылывыс —кышкы үеде район төвүнүң бүдүрүлге, албан черлериниң объектилерин чылыг энергиязы-биле доктаамал хандырары. Бо кыжын Сарыг-Сепке улуг соок болбады. Ынчалза-даа кыш кыш-ла болгай, чымыштыг ишти негээр. Бистиң ээлчегниң одакчылары Александр Лубошников, Карпей Голубцов, Николай Херел-оол эки ажылдадылар. Бодум слесарь-каңнакчы кижи болгаш чылыг энергиязының шугумунга үрелиишкиннер болдурбас дээш ажылдап турдум. Үрелиишкиннер болу бээрге, дыштаныр хүн-даа дивес, сени кыйгырып, дүн ортузунда-даа ажылче чорупорар сен. Бодумнуң дыжым бодап, кажан-даа ажылымдан ойталап көрбээн мен. Чүге дизе, мен—коммунист кижи-дир мен. Мээң ажылым— арын-нүүрүм, ат-алдарым-дыр.

Сергей ГОЛУБЦОВ.
«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң слесарь-каңнакчызы.

Пропагандистиң дуржулгазындан

ҮРГҮЛЧҮ ӨӨРЕНИП ЧОРААШ...

Пропагандист. Ооң ажылы харыысалгалыг, берге, ынчалзажок ажыктыг. Ол марксизм-ленинизмниң идеяларын, партияның иштики, даштыкы политиказын кижилерге чедирип, оларның чүректеринге чогаадыкчы хей-аъттың одун кыпсыр. Ындыг кижилерниң бирээзинге ужуражып, ооң пропагандисчи ажыл-ижин сонуургаан мен. Ол—Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык ортумак школазының башкызы Шанчы Сагаанович Сат-тыр. Ол агитатор, пропагандист эге базымын 27 чыл мурнунда Сүт-Хөл районнуң комсомол райкомунга ажылдап тургаш эгелээн.

Аныяктар удуртуп, школа директорлап, башкылап келген бо бүгү чылдарында Шанчы Сагаанович идеология ажылындан салдынмаан. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң системазын эрткен үелерде эде чаартып келгениниң айы-биле партия, комсомол чырыдыышкынының бүгү хевирлеринге пропагандистеп келген. Хоочун коммунист Шанчы Сагаанович сөөлгү 13 чылдарның дургузунда «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының тускай эртемниглериниң, удуртукчуларының, активчилериниң ортузунга партийжи даалгазын мактаалдыг күүседип чоруур.

— Бо хире хөй чылдарда ажылдаан дуржулгаңардан чүнү чугаалап болур силер!—деп, ооң баштай сонуургаан мен.

— Кижилерниң политиктиг билии бедээн тудум, оларның ажылга хамаарылгазы экижиир. Кичээл бүрүзүнүң дыңнакчыга чедингир, сонуургаачыг болуру пропагандистиң баш удур белеткелинден, янзы-бүрү аргаларны, методтарны тывыныр, чогаадыкчы ёзугаар ажыглап билиринден кол хамаарыжыр— деп, ол кыска харыылааш, улаштыр бодунуң байлак дуржулгазын чугаалады.

—Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының дугайында СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр пропагандистерниң харыысалгазы ам улгаткан. Бо чылгы өөредилгениң кол курузу — «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — СЭКП-ниң стратегтиг угланыышкыны» деп тема болур. Политөөредилгениң кол өзээ бо курсче угланган болганда, пропагандист кижи баштай боду эде тургустунуп, политика-даа, экономика-даа талазы-биле быжыг билигни үргүлчү шиңгээдип, ооң амыдырал-биле холбаазын өөренип ап чоруур эргежок чугула— деп, Шанчы Сагаанович чугаалады.

Пропагандист ук курсту өөредирде, дыңнакчыларның ажыл-ижин, оларның политиктиг болгаш ниити белеткелин барымдаалап көрүп турар. Үндезин айтырыг — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын өөредирде, «экономиктиг стратегия», «экстенсивтиг», «интенсивтиг», «эртем-техниктиг депшилге», «кижи факторун», «ажыл-агый механизми», «экономиктиг быра», «кол фондулар», «бот-орулга-чарылга» болгаш өске-даа ниитиле-политиктиг эргежок чугула терминнерниң алыс утказын эге баштай дыңнакчыларга билиндирип ап турар. Ук терминнерни коску, тодаргай кылдыр бижээш, политиктиг чырыдыышкын булуңунга, библиотекага, агитквартиралар болгаш хойжу бригадаларның төлтеринге астырып турар. Кичээлдерниң темазын быжыг ханы шиңгээдип алырынга, дараазында кичээлдер эрттирерингге пропагандиске ол ажыктыг болуп турар.

Өөредилгени амыдырал-биле холбаарынче кол кичээнгейни салып, дыңнакчыларның бот-идепкейин оттуруп шыдаар чаа аргаларны, хевирлерни ол шилип ап турар. Чижээ, дүргедээшкинниң кол факторларын билип алырынга дараазында айтырыгны оларга онаалга кылдыр берип, олардан харыыны негеп турар. «Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээшкини —партияның экономиктиг стратегиязының үндезин айтырыы», «Ажыл-агый механизмин эде тургузарының кол-кол угланыышкыннары», «Кижи факторун идепкейжидери — экономиктиг депшилгениң чугула айтырыы» дээш өске-даа.

Күш-ажылдың хоочуну, трактор-хову бригадазының бригадири, коммунист Ким Мөөктээр «Черниң үнүш-дүжүткүрүн болгаш малдың продуктулуун бедидери» деп айтырыгны ажыл-агыйның амыдыралы-биле холбап тургаш солун, дээштиг кылдыр белеткээш чугаалап берген. А салбыр эргелекчизи Попун-оол Хомушкунуң «Эртем-техниктиг депшилге болгаш кодээ ажыл-агыйга ооң онзагай чүүлдери», кодээ Советтиң күүскомунуң секретары Тамара Хертектиң «Кижи факторун идепкейжидери экономиктиг депшилгениң чугула айтырыы» деп рефераттарын сайгарып чугаалашкан. Оларны семинарга база ажыглаан.

Бо өөредилге чылының баштайгы кичээли «Эде тургустунуушкунну практиктиг ажыл-херектер-биле ханылады» деп тема-биле эгелээн. Ооң онзагай талазы—дыңнакчыларның ажылдап турары бригаданың, фермаының, хойжу бригаданың болгаш салбырның база дыңнакчыларның боттарының ажыл-херектери-биле холбаалыг болган. Кичээл эгелээриниң мурнунда үш неделя бурунгаар дыңнакчыларга дараазында айтырыгларны кичээлге белеткеп экзээри-биле берген: «Эде тургустунуушкун деп чүл? Бистиң салбырывыстың ажылын эде тургузарынга кандыг айтырыглар шиитпирлеттинген туруп болурул? Бүдүрүлге социал-культура амыдырал талазы-биле кандыг айтырыглар шиитпирлээрил? Ону чүүден эгелеп болурул? Хойжу бригадага, хову ажылынга эде тургустунуушкунну чүүден эгелезе эки деп бодаар силер? Силерниң коллективтериңерниң эде тургустунарынга чүү чүве шаптыктап турарыл?».

— Шак ындыг болгаш оон-даа өске практиктиг айтырыглар эде тургустунуушкунуң алыс утказын амгы үе-чадада ооң сорулгаларын ханы тодарадып алырынга дузалаар, коллективтиң ажылын боттуг, ажыл-агыйжы ёзу-биле чугаалажыр дээш дыңнакчыларның идепкейин кичээлге бедидер —деп, Шанчы Сагаанович чугаалады.

Кичээлдиң дыңнакчыларының хөй кезии коммунистер. Олар суурнуң агитквартираларында, малчыннар ортузунда агитаторлар, политинформаторлар. Зооветеринарлыг болгаш экономиктиг өөредилгени эрттирип турарлар база бар. Хойжулар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдиргениниң түңнелинде, бригадада байдал экижээн, көргүзүү бедээн. Ногаажылар бедик дүжүттү чедип алган. Ниитизи-биле салбырның ажыл-ишчилери планныг даалгаларын ажыр күүседип турар.

Кичээлдерге үргүлчү белеткелдиг кээп, өөренип турар материалдарны сайгарарынга идепкейлиг киржил, теоретиктиг билиин практикага ажыглап турар механизаторлар Кызыл-оол Монгуш, Владимир Санаа, Михаил Мөөктээр, Анатолий Хомушку, чолаачы Булур-оол Монгуш оларны пропагандизи мактаар. Олар шуптузу совхозтуң мурнакчылары.

Бодунуң теоретиктиг билиин болгаш пропагандист мергежилин доктаамал бедидип, Кызылга, район төвүнге-даа болгулаар семинарлардан чыда калбас. Ооң хууда библиотеказында К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң чогаалдары, словарьлар, янзы-бүрү политиктиг номнар, журналдар долдунган, партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын, партия болгаш чазактың эң чугула документилерин түс-түс папкаларда чыып, көктеп суп алган.

Шанчы Сат хөй чылдарда мынчаар пропагандистеп келгеш мактадып, хүндүлел бижиктер-биле шаңнадып келген.

Чымыштыг ажыл хүнү доостур, кежээки ээлчеглиг дүн солуур. Алдын-Булак суур ыржымга алзыр, чурттакчылары удуй бээр. Суурнуң чоок талазы кудумчузунуң ортузунда бир бажыңның сайгылгааны орай дүнге чедир өшпес. Ооң ээзи —Шанчы Сагаанович Сат узун, делгем столунуң кырында солуннарын, журналдарын, номнарын чада салып алган, ээлчеглиг кичээлге, чон ортузунга барып номчуур лекция, беседага белеткенип, шыйдынып, бижиттинип, бодалып орар.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

УЛАМ ХӨГЖҮДЕР

Бии-Хемде Хадын кодээ Советтиң күүскому чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле чамдык хемчеглерни ап келген. Кодээ Советтиң девискээринде 252 өг-бүле бар. Оларның дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг 522 бода мал, ооң иштинде саар 205 инек, 1100 шээр мал, 680 хаван, 19 аът бар. Мал-маган азыраваайн турар өг-бүлелер холдуунда-ла инвалидтер болгаш кырганнар.

Бисте бир өөрүнчүг чүүл болза, барык өг-бүле бүрүзү ногаа, картофельди тарып турар. Эрткен чылын чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйындан 47 тонна эът күрүнеге дужааган. Ол болза, «Хадын» совхозтуң дирекциязы ажылчыннарның хууда дузалал ажыл-агыйынга чамдык дузаны чедирип турар. Ылаңгыя совхоздан үлүс сиген, саваңны садып алыр аргалыг. Ынчалза-даа чарба садып алыры дыка берге. Бо талазы-биле күүском база дирекция-даа чонга дузалаар хемчеглерни алыры чугула болуп турар.

Степан ДАҢГАА.
Бии-Хем район.

ШУПТУ МЕНДИ

Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниг малчын Сурун-оол Даржаевич Монгуш «Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг бригадазында ажылдап турар. С. Д. Монгуш 100 хойдан 85 хураганы, бир хойдан 2 килограмм дүктү кыргып сорулганы салган.

Ол амгы үеде Кеш-Терек деп черде кыштаглап турар. Мал-маганы хүр. Өг-бүлениң херээжен ээзи Хажыт Саарбановна чаш хураганнарны ажаап доруктурарының ёзулуг мастери. Ол 140 хураганы ыдып, тудуп турар. Ол ышкаш 63 харлыг сакманчы Чолдай Анай-ооловна Монгуш чаңгыс-даа хураган хоратпаан.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

АШТАП ЧААРТКАШ АЖЫГЛАЗА

Таңды-Ууланың даа ортузунда Чеди-Хөл тайгазының бедиктеринден шурап баткаш, хөй хемчигештерни бодунга каттыштырып алган дааш-шимээнниг агып чыдар Элегес хем Таңды ээзин шаг-үеден бээр тараалаң, үнүш-дүжүткүр, байлакшылдыг чер болдурган. Элегес хем орта-даа доктаавайн, азбек суун эрик дургаар хайырлавышаан, шапкын терең кужу-биле улам бурунгаарлавышаан. Межегейниң оожум агымын оң талазынга чедипкеш, күчүлүг Улуг-Хемни өскелерни мурнай уткуп алган. Ындыг хемниң уну тараа-биле байлак, а ооң эрин дургаар чурттаан чону тараажылар-даа болбайн канчаар. Шынап-ла, таңдыжылар тараажының бедик адын шагдан тура бедик тудуп келген.

Таңдым турда хертеш-ле мен. Тараам турда тодуг-ла мен — дээр шүлүкчүгей.

Ам сөөлгү үеде ында суггат бугаларының хөй кезии ажыглалдан унуп, чамдыктары шуут октаттынган-дыр. Чаңгыс чижек. Төөгүлүг болгаш сураглыг Көк-Хаак бугазын көрүп көрээл. Ол Чал-Кежигниң мурнундан эгелээш, Суг-Бажының үстүү талазында хаваакты ашкаш, ооң кедээзинде ховунуң ээзин суггарып, хөй тараа шөлдерин эргилдир бадып чыткан болгай. Мурнуку чылдарда тараажылар буганың дөзүнден не үш чүкче адырыктар үндүрүп, сугну четчири-биле ажыглап турган. Бир талазы ховуже агып кирер. Суг-Бажынче аңгыланы бергенин Көк-Хаак белдири деп чон ам-даа алдаржыдып адаар. Ам ооң чокпак бедик хаактары кезек черде честуп арткан. Ылаңгыя чайын хөлбеңнедир чайгангылаан. Суг-Бажы биле Чал-Кежиг аразынга машина-балгаттыг эрткен-дүшкен кижилер-биле байырлажып турганзыг-даа. Ам ол буганың уну бүдер четкен. Бир эвес ону аштап чаарткаш, «Коммунизмниң херели» биле Тока аттыг совхозтар ажыглалга киирер чүве болза чечекчиишкин, ногаа аймаа саглаңайнып үнер. Бот-орулга-чарылгазының, бот-акшаланыышкынының амгы чаа байдалдарында ол буга суун долу шиңгээдип алыр болза капуста, картофель дээш янзы-бүрү ногааларны өстүреринге аажок-ла ажыктыг.

Тока аттыг совхозтуң уңуу бугазының иштин довураң, элезин, хая-даш, тал, хараган, ылаңгыя үстүү кезээнде, орту киир дола берген. Буга уну дең-дески эвес болганындан суг кайы хамаанчок агып баткаш, хөй тараа, сиген девискээрин үреп турар. Буганың иштин дургаар аштаар машина амдызында көзүлбейн турар. Ындыг болганда маңаа хол-биле ,ажылдаарын организастаары негеттинип турар. Ону кылыптар аныяктар, школачылар черле чайлыг тыпты бээр. Ол чаагай үүле-херекти соңгаарлаткан херээ чок деп бодаар мен.

Оюн ТОВУУ.
Кызыл хоорай.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ

«О. Шынаа» совхозтуң малчыннарының бирги кварталда социалистиг чарыжының түңнелин парткомм, профкомм, дирекция күш-ажылчы коллектив чөвүлели кады үндүрген. «Төрүүр хой бүрүзүнден хураган алыр» деп кыйгы-биле ажылдааш, хойжулар чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Ооң түңнелинде 100 хойга онааштыр 80 хураганны камгалап алган. Ниитизи-биле 10400 хойдан 8257 хураганны доруктурген. Мурнуку-зунга бодаарга, хойну эрте төрүткенинден, чеш малдың хорааш чоруу ээээзи.

Чарыштың негелдеринге ёзугаар Деспең бригадазы 100 хойдан барык 89 хураганны алган. Ында кыштаглаашкынының байдалы эки. Ооң үлемындан бирги черни ээлээн. Түс-түс малчыннардан Мөге-оол Шиннин, Дудаа Кылаң-оол, Лариса Комбу, Вера Осур-оол, Ойдуп-оол Седен, Александр Музан, Лаак-оол Седен, Николай Агбаан, Василий Арапчаа, Бүрүн-оол Шиннин, Диимаа Элбек олар чарышка мурнакчылар болган.

Малды кыштан хүр-менди ажырер, чеш хураганнарны камгалаар талазы-биле суурнуң бүгү организациялары демниг киришкенин демдеглээр херек. Сакманчылар Мөйн Агбаан, Урен Шой, Анфиса Арапчаа, Херелмаа Эренчин олар чарышка шылгараан, Москваже баар турисчи путёвкалар-биле шаңнаткылаан. Ниитизи-биле 59 сакманчы шаңнадып мактаткан. Ээзин кеш кижиге Моол баар путёвкаларны тывыскылаан.

Бирги кварталда «О. Шынаа» совхоз эът садарының планын 110, сүттүң 108 хуу күүсеткен. Амгы үеде ажылчылар чедиишкиннерин улам быжыглап, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик көргүзүглер-биле ужуражыр дээш улам күжениишкинниг ажылдап турар.

Сарыг-оол АРТЫНА.
Тес-Хем район.

ДУЗАЛААН

Часты сүткер малдың кажаа-хоразының иштин-даштын арыглап-аштап, кержеңин хоорар, өрүг-шевер ажылдарының үези. Бо ажыл Кызыл районнуң «Х Уңүг хурал» совхозунда хайынышкынныг чоруп турар. Ону кылырынга Баш-Кол суурнуң чурттакчылары малчыннарга чылдың-на дузалап келгеннер. Бо чазын база дузалажып чегээзиннер.

Дарган-Хааның Берт-Дагда кыштаглыг кадарчы Владимир Меклер-оолдуң хоюнуң кажаазының кержеңин шефчилер хоптарып берген. 40 дербенчин метр шөлдүг кажааның адаан арыглаан. Тудугжулар Опанас Бүрүнмаа, Хуна Түлүш школачылар Мерген Монгуш, Аксен Доржу, трактористер Игорь Сарыг-Хуна, Марат Байкара кызымаккай ажылдап, эш-өөрүнге мактатканнар.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ,
малчын.

Специалистиң харыызы

НИИТИ ЧУРУМ ЁЗУГААР

Малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны чедир тургуспайн турарының, акша-төлеврин чүү дээш төлеп турарының дугайында, билдинмес болгаш чедир кылдынмаан ажылдар дугайында хомудалдыг чагаалар республиканың чамдык совхозтарының мал ажылдакчыларындан сөөлгү үеде хөй-биле кээп турар апарган. Бо талазы-биле бир дугаарында чүнү демдеглезе чугула дээрге, хомудалдыг чагаалар кээп турар совхозтарның тускай эртемниг специалистери профкомнуң удуртукчулары малчыннар ортузунга чогуур бүдүрүлге-экономиктиг, зооветеринарлыг өөредилгелерин, тайылбыр ажылдарын чоруттпайн, азы кошкак чорудуп турарындан, малчыннарның ажыл-амыдыралынче кичээнгейни сулаатканындан тургустунуп кээп турар дээрзи билдинип кээр. Азы мал ажылдакчыларының билдинмес айтырыгларынга, чөптүг негелделеринге дорт харыы бербейн, кулак дашты-биле дыңнап эрттирип каар чоруктар удуртукчуларның талазындан тургузааны чадавас, чүге дээрге дыка хөй айтырыгларны ажыл-агыйларның тускай эртемниглери чурттап турар черлериниң ээйи-биле тайылбырлап шиитпирлеп, харыылап бериp болур турган. Ийнде, малчыннарда чедир хандыртынмаан чүүлдер дугайында, ажыл-төлевиринде билдинмес айтырыглар талазы-биле чүүлдерин бир дугаарында ажылдап турар совхозтарының специалистеринден азы профкомдан айтырып, чогуур харыыларны алыр ужурлуг. Хомудалдар айтырыглар тургузарының чурумун сагыыр болза эки. Кажан совхозтуң удуртукчулары тодаргай харыы бербээнде азы харыы бээриндеп ойталаанда, хомудалды үстүкү органнарже киирер чурумнуг, бо удаада районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынынче бижиир.

Мындыг янзылыг хомудалды чагаалап Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң хоочун малчыны Кочаа Монгуштан келген. Ону бистер солун таварыштыр харыылаг берген бис.

Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң № 2 хойжу бригадазының бөлүк малчыннары С. Х. Балчыр, О. М. Донмит, К. М. Донмит, А. Б. Куулар, С. М. Эртине олардан ажыл телевириниң хуу өөчү ажыглаарының хөмүрнү, ыяшты кым хандырарының дугайында айтырыгларны тайылбырлап бээрин солун дамчыштыр диләэн.

Сүт доскаарын одааны дээш немелде телевир саналвас болгаш чылыг суг-биле хойларны суггарары малчын кижиниң хөй, эки шынарлыг продукция алырының бир хемчээ, хүлээлгези болур. Аъы-биле совхоз хандырар.

Хуу аъды-биле мал кадарып турар болза, ооң хелезинин совхозтуң администрациязы-биле дугуржууга ёзугаар төлөдип ап болур. Дугуржулга кылырда, хуу аътка чидирткен мал чемин болгаш өске-даа чарыгдалдарны кичээнгейге алган турар ужурлуг. Ол ышкаш суг доскаарын, теплак печкаларын одаарынга херегләэн хөмүрнү, ыяшты совхозтуң администрациязы малчынга дужуруп бээр. Ол дээш малчындан акша тыртпас. Малчын бодунуң чурттаалга бажыңын, чунар-бажыңын одаарынга хөмүрнү, ыяшты ниити чурум ёзугаар бухгалтерия дамчыштыр садып алыр.

Малчыннарны совхоз чурттаалга бажыңы-биле, ооң иштинде эглер-биле долузу-биле хандырар хүлээлгелиг. Бир эвес малчын бодунуң хуу өөнге чурттап, ажылдап чоруур болза, совхоз септелгеге херегләэр материалдар-биле халас хандырар.

Александр КААДЫР-ООЛ.
Агроүлетпүр комбинадының улуг экономизи.

«Шынга» харыылар

ЧАА АРГАЛАРЖЕ ШИЛЧИИР

Бо чылдың февраль 23-те «Шын» солунга «Чылдагааны чүде!» деп материал үнген. Аңаа Ак-Довурактың хлеб заводунуң ажылын шүгүмчүлеп бижээн. Ук материалды республиканың хлеб пекарня болгаш макарон үлетпүр эргелелиниң чөвүлелинге чугаалажып көргенин ук эргелелдиң начальниги А. А. Рудольф редакцияга дыңнаткан.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын экижидер база ажылчыннарның мергежилин бедидер талазы-биле заводтуң директору В. А. Тян база специалистер четпес ажылдап турары шын деп көрген. Бүдүрүлгени 1989 чылда долу бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче киирер.

Ону барымдаалааш, эргелел тускай дужаал үндүрген турган. Ынчалза-даа бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастаар дугайында айтырыышкынны күүсетпээн. Ук өөредилгени бо айда эгелээрин заводтуң директору В. Тян хүлээнген.

Бо чылын заводка чаа электри суугуну эптеп тургузар, ооң түңнелинде 2 хонукта 2 тонна продукцияны немей кылыр апаар. Эрги дериг-херекселдерни чоорту солуур.

Социал айтырыгларны шиитпирлээри-биле чамдык хемчеглерни база ап турар. Чыл санында ийи квартиралыг бажыңнарны тудуп турар.

Продукцияның шынарын база ассортиментизин экижидери-биле күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели администрация-биле кады эргежок чугула хемчеглерни ап турарын харыызында айыткан.

Харыыдан көөрге...

«Ийи-ле кыштагдан илдең база «Кыш келген. Ону канчаар уткааныл?» деп материалдарга «Шын» солун Барыын-Хемчиктиң «Хемчик» совхозтуң кыштаглаашкынга белеткелинде дүвүренчиг байдалды шүгүмчүлээн турган. Оларның иэи-биле совхозтуң парткому ажыл-агыйның бүгү-ле специалистерин чыглаш, хемчеглерни ажылдап кылгаш, чогуур хемчеглерни алганын РАУК-туң даргазы М. Б. Кара-Сал мырыңай чаа дыңнаткан.

Чүлерни канчангаыл ынчаш? Кедээ Совет күүскомуунуң кежигүнү Калдар-оол Хомушкуга удурткан бригада тургусказ, кыштагларын үүрмек септелгезин каш хонукта дооскан. Ийнде, кыштагларже мал чеми чедирер тускай звенону коммунистер Чүңней Кара-Сал биле Кош-оол Саая удуртуп турган. Малчыннарга одаар чүүлдер чедирер ийи автомашинаны, ийи тракторну быжыглаан. Кыштаглаашкын үезинде дузаа чедирери-биле ийи хойжу бригадага агитбажыңнарны быжыглаан.

Сүт-бараан фермазын школа коллективинге быжыглаан, ынчангаш неделя санында олар фермага барып, боттуг дузаны чедирип турар. Ол ышкаш суурда партия эге организациязы ук коллективти шефке алган.

Ниитизи-биле совхозта кыштаглаашкын берге байдалдыг болуп турар, ынчангаш өске черлерден мал чемин белеткеп турар, ол ышкаш совхозтуң девискээринден бир звено будук-бүрүнү белеткеп турар.

Амдаа хөй

Барыын-Хемчикте «Дон-Терезин» совхозта кыштаглаашкынга белеткелде улуг четпестер барын эрткен чылдың октябрь 24-те «Шын» солунга «Шүгүмчүлел соонда чүнү кылганыл?» деп эге-биле парлаан турган. Ында айыткан фактылар бүрүнү-биле бадыткаттынганын РАУК даргазының оралакчызы Г. А. Силкин биске бижип дыңнаткан. Материалда айыткан четпестерниң талазы-биле РАУК-туң техниктиг чөвүлелинге чугаалашкан. Совхоз директору Д. Н.-С. Сааяны шыңгыы доңгуткан, кол зоотехник С. К. Ооржакты сагындырган.

Малчын Александр Ооржактың чурттаар бажыңын совхоз доскаш ажыглалга киирген. Сергей Ооржактың, Октээ Хомушкунуң кыштагларында кажааларны септеп берген. Ол ышкаш фермада кажааларны септээн. Чылдыылга системазын өй-шаанда ажылдаткан. Инекке сиген каап бээр, агаардадыр шелду херимнээн. Сүт-бараан фермазы бригада керээзи-биле ажылдап турар. Ол чорук ниитиг ажылды экижидеринге дузалыг болуп турар. Хойжулар, сарлык-ылар ог-бүле керээзинче кирген.

Ооң-биле чергелештир амдаа кылдынмаан ажылдарның барын Г. А. Силкин харыызында бижип турар. Совхозтуң прорабы К. Х. Ооржак кыштагларда чурттаалга бажыңнарын база «кызыл-булуңну ажыглалга киирер талазы-биле дыка кошкак ажылдап келген. Фермада инек төрүүр тускай өрээл ам-даа чок, ону келир чайын тудар. Хаван фермазының байдалы амдыгаа чедир берге. Ында хаван кажаазын тудар-даа болза, «Тыва суг тудуг» трестиң кежүп чоруур механизастаттынган колоннаның (начальниги эш Бессмертных) ажылчыннары өрүмнеп казар кудукту тенмуэунге чедир кылбаанындан кажаа ажыглал чок турар.

Шүгүмчүлелдиг материалда киирген арткан четпестерни кыска хуусаада долузу-биле чайладырын РАУК чөвүлели «Дон-Терезин» совхозтуң директору Д. Н-С. Сааяга хүлээткен.

Ам-на сегиир боор

Кызыл-Мажалыкта эът комбинадының ажылында улуг четпестер барын «Экижидилгелер эээш, ужуру чүдел?» деп материалга эрткен чылдың октябрь 30-де солунга парлаан турган. Ында бижээн чүүлдер колдуунда бадыткаттынганын Барыын-Хемчик РАУК-туң даргазының оралакчызы Г. А. Силкин бижип чоруткан. Эң ылаңгыя чамдык специалистерни ажылындан хостаан. Комбинаттың кол инженеринге Москваның технологтуг институдунуң доозукчузу Вячеслав Дүктен-оолду томуйлаан. Кол механик Иван Кызылчаковту коллективтиң нити хуралынга бадылаан.

Бүдүрүлгеде арыг-шевериң дүрүмнерин сагыыр талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Комбинаттың девискээринге хирлиг сугну, ооң аңгыда канализация хоорзазындан сугну сордурган.

Ийи-чаңгыс кижилерниң цехтерден эът болгаш өске-даа продуктулар оорлаар чоруун болдурбазы-биле комбинаттың таңныыл албаның дужургеш, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң Ак-Довуракта таңныыл черинге 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп хүлээдип бергеш, таңныылдарның ажылын күштелдирген.

Солунга парлаттынган материалды коллективтиң хуралынга база чугаалажып көрген. Комбинаттың дирекциязы ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле хемчег ап турар.

РЕДАКЦИЯДАН: Эде тургустунуушкун үезинде четпестерни илереткеш, ону чайладырынга парлалга улуг черни ээлеп турар. Ынчангаш шүгүмчүлелдиг материалдар парлаттынарга-ла, хамаарышкан коллективтерниң удуртукчулары ону чугаалажып көргеш, хемчеглерни ап турар.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиң харыызы өй-шаанда, тода болгаш ылап шын болур ужурлуг. Чүгле ат чодар дээш харыылаавас. Бис бо удаада элээн харыыларны бо хүнгү солунда парладывыс. Ында кым, кажан харыылааны илдең.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЯ КИЛДИЗИ.

А БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ

Ындыг эге-биле Сүт-Хөл суурнуң чурттакчызы Галина Очур-оолдуң чүүлү «Саар инектиг болза...» деп чугааны уламчылап тур бис» деп рубриканың адаанга парлаттынган. Хууда малдыг кижилерге сиген шөлүн тускайлап бербезин, мал чемин сөөртүрүнде транспорт талазы-биле бергедээшкиннер барын, хууда малдың кадарын багай организастааның, херегленкчилер ниитилелиниң шүгүму-биле мал чемин садып алырының бергезин, чоңга сүт садарында четпестер барын, январь 11-де чолаачы Н. Монгуштуң сүттү ээрик сөөртүп келгенин автор февраль 16-да «Шын» солунга шүгүмчүлеп бижээн.

Шүгүмчүлелдиг чүүлге харыыны Сүт-Хөл районнуң херегленкчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы Брат-оол Ховалыг чоруткан. Удуртукчунуң харыызын парладывыс.

Шүгүмчүлелдиг материалды коллективтиң нити хуралынга сайгарып чугаалашкаш, озалдадып-даа бол, харыыны чоруттувус.

Хууда малдыг кижилерге тараамы күзүн совхозтар садып турган. 1988 чылдың бирги кварталында, эң ылаңгыя февраль айда 36 тонна чарбаны районнуң 5 совхозунга, Сүт-Хөл суурга база херегленкчилер ниитилели саткан. Тараа аймааның артыкшылын Сүт-Хөл суурга күзүн 2-3 удаа кээп саткан. Албаска, дедир аппарып-даа турган. Чоңну сүт-биле хандырарын экижидер дээш бүгү хемчеглерни херегленкчилер ниитилелиниң баштаар чери ап чорудуп келген. Мурнуку чылдарга деңнээрге, сүттү садарында үзүктелиишкин чок деп болур. Чүге дээрге, Чадаанада сүт заводу-биле дугуржулга ёзугаар хүннүң-не сөөртүп садыглап турар бис. Чүгле район төвүнге эвес, харын Бора-Тайга, Ийме, Баян-Талага сүттү совхозтуң машиналары-биле Чадаанадан сөөртүп, чоңга садып турар апарган.

Сүт-Хөл кедээ Советиниң шиитпирин ёзугаар, чоңнуң кирип турар дилеглерин барымдаалааш, сүттү 5 шактан эгелеп садарын организастаан. Ындыг турбуже, суурнуң чурттакчылары мурнун былаажып, садыгжыны эки-бак сөглеп, ажыл-даа кылдыртпайн, сүт оочурлап тур бис деп, чылдагаан-биле магазинге тура хүнээр. Ол кижилерниң ажылдап турар организацияларының удуртукчулары та чүну көрүп турар чүве.

Сүттү Чадаанада сүт заводундан алыр чуруму мындыг. Чадаана хоорайда магазиннерге, эмнелге, ясли-садик дээш өске-даа черлерге баштай бергеш, ийиги ээлчегде суурларже үндүрер. Совхозтар эээш сүт дужаап турганы-биле суурларга сүт бербейн баар таварылгалар турган.

Галина Кежегеевна Очур-оол солунга чолаачы Н. Монгуш январь 11-де ээрик деп бижээн. Н. Монгуш ол хүн арага-даа ишпээн. Херек ужуру-биле Чадаанада иштики херектер килдизинге орайтаан болган. А сүттү 4-5 шак үезинде ийиги ээлчегде алганы шын. Иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары чолаачыны 8 шак үезинде чоруткан болган. Чолаачының тайылбырын алгаш, бо чүүлдү тодараткан бис. Январь 13-те бистиң чолаачывыс заводка озалдап-даа барбаан, совхозтар эээш сүт дужааган, ол чүгле Чадаана хоорайга өй болган, а суурларга бербээн. Январь 27-де база үстүнде адааным чылдагаан-биле сүт бербээн. «А бистиинде мындыг» деп чүүлдү бижиириниң мурнунда, чылдагааннарын билип алыры-биле, херегленкчилер баштаар черинге автор келген болза эки.

Бистиң районнуң чурттакчылары хөй нуруузунда хууда малдыг. А ону малчыннарга азырадып турар. Боттарының чалгаа, шушпек чоруу-биле сиген-шөрбиниш белеткеп албайн турар деп билир мен.

Сүттү магазинге 3 шакта эккелгеш, 5 шакта садар дээрге, солунче бижиир, уяусуу контрольче баар бис дээр хөөннер көвүдеп турар апарган. Ажык-чарлыг чорукту соора ажыглап, хажыда бээр чүүлдерни болдурбазын дыка-ла дилээр-дир мен.

РЕДАКЦИЯДАН: Удуртукчунуң харыызындан алырга, Сүт-Хөл суурнуң чоннуң сүт-биле херегленкчилер ниитилелиниң шүгүму-биле хандырылга эрткен чылдарга бодаарга экижээн. Чадаанадан сүт сөөртүлгезинде үзүктелиишкиннерде херегленкчилер ниитилелиниң талазындан буруу чок, чолаачы Н. Монгуш арага ишпээн, Галина Очур-оолдуң солунга бижээн чамдык чүүлдери бадыткаттынмаан болуп турар. Ук автор актыг кижини арага ишип турар деп шын эвес бижээни ол бе? Бир эвес ылап ындыг болза, ол дээш харыылаар апаар. Ажык-чарлыг чорук шынныг, харыысалгалыг боорун неген турар. Удуртукчунуң харыызынга бижикчи Галина Очур-оолдуң хамаарылгазы кандыгыл? Ону редакция билип алыксап турар.

Чер-черлерге хууда ажыл-агыйны сайзырадырынга кол организастыг рольду күүседикчи комитеттер ээлеп турар. «А бистиинде мындыг» деп шүгүмчүлелдиг чүүлге ында ады киирген Сүт-Хөл кедээ Советиниң күүскомунуң даргазы Дамба-Доржу Монгуш амга чедир редакцияга харылаваан.

КЫЛЫП БЭЭР

Тес-Хем районнуң Самагалдай эмнелгезиниң ажылчыны дөрт уругнуг не Ч. Шактар чурттап орар бажыңының байдалының дугайында, бажыңны долгандыр чурттакчыларның херим ажыр октаан богу-биле үнер-кирер чер чок кылдыр оваалаттына бергенин редакцияже чоруткан чагаазында айыткан.

Ажылчын Ч. Шактарның чагаазын сайгарып көөрү-биле Тес-Хем райкүүскомунче «Шын» солун редакциязы чоруткан.

Райкүүском даргазының оралакчызы А. Ондарның адын салган харыыны редакция оон алган.

Самагалдай кедээ Советиниң күүскомунуң даргазы Ч. Б. Дангыт, чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Д. К. Кырлыг-Кара болгаш А. Ондар ук бажыңны барып көрүп чорааны, ол бажың шагда-ла кандыг-даа план-телевилел чокка, дужа келбиже бажыңнар аразында туттунганын айтып турар. Оон ыңай харыы бижикте мынча дээн: «...Мурнунда турар 2 бажыңның хериимнериниң азыгнарын чиргеш, улуг херим эжик кылыр деп шиитпирлээн бис. Амгы үеде эжик кылып бээр дээрге, эжик кылыр черде бокту тейлендир төп, бөле үстүрүп каан. Чазын чер чылып, эрий бээрге, бокту үндүрүп чудурбушаан, эжикти кылып бээр».

Ук ог-бүлениң чурттаалга байдалын таарымчалыг болдурары-биле Самагалдай кедээ Совет күүскому болгаш коммунал ажыл-агый эргелели аазаанын дарый күүседир ужурлуг.

БАДЫТКАТТЫНГАН

Бо чылдың январь 5-те үнген «Шын» солунга Улуг-Хем районнуң Хайыракан суурнуң чурттакчыларының болгаш башкыларының ат салганы (чагаага шупту 18 кижи ат салган) шүгүмчүлелдиг чагаа парлаттынган. «Шагаан-Арыг хоорай биле Хайыракан аразынга чоруп турган автобузувус сөөлгү үеде шуут маңнавастай берген. Автобус билединиң өртээ 45 копеек турда, автобус чолаачылары бистерден 47 копеекти ап турза-даа, автобус халывайн баарындан корткаш, 2 копеекти артыкка төлеп турдувус.

Бистиң суурда автобус доктаар черин база тургуспаан» деп авторлар хомудап бижээн.

Бо шүгүмчүлелдиг чагааны хынап, хемчег алыры-биле улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскомунче редакция чоруткан. Ооң келген харыы бо.

Солунга парлаан шүгүмчүлелдер чөптүг-дүр. Автобустарның техниктиг байдалы багай бооп турганындан рейстер үсту бээр турган. Билеттерни 47 копеекке садып турган фактылар тургулааны бадыткаттынган. Амгы үеде билеттерни 45 копеекке садарын чурумчуткан.

Автобус доктаар черни тургускан. Ам уруглар садының болгаш школа аразында черде автобус доктаар чер кылып каан.

В. АНТОНЕНКО,
улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы.

ЧУРУМЧУТКАН

(Телефон-биле). «Мерен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазында ажылдап турар ог-бүлелерге почта чедирилгезин организастааны багай дугайында «Келбес почтачы» деп эге-биле шүгүмчүлелдиг материал март 13-те «Шын» солунга парлаттынган.

Аңаа харыыны «Мерен» совхозтуң директору Алдын-оол Дамдын телефон дамчыштыр редакцияга берген.

Солунга парлаттынган чүүлдү совхозтуң активиниң уралынга сайгарып, чугаалашкан. Почтаны даргаларга берип каар деп чүве бадыткаттынмаан. Фермада ог-бүлелерге чагыткан солун, сеткүүлдеры чамдыкта четче чедиртинмейн баары база чидип турар таварылгалар тургулааның директор дыңнаткан.

Ажылын кошкатканы дээш почтачы Галина Седенни доңгуткан болгаш почта чедирилгезин чурумчуткан.

КОЛЛЕКТИВКЕ САЙГАРГАН

Редакция Барыын-Хемчик районнуң Хөнделең 8 чыл школазының интернадынга аштакчылап ажылдап турган Л. К. Стал-оолдан ол школаның директору О. М. Соянның шүгүмчүлеп бижээн чагаазын алган. Чагааны солуннуң корреспондентизи А. Хертек районнуң улус өөредилге килдизи-биле кады сайгарып көрген.

Ында бижиттинген шүгүмчүлелдерге районо эргелекчизи Ч. Б. Ондар дараазында харыыны берген.

«Интернатка келген картофельди болгаш капустаны шын эвес чарыгдап, шыгжаар чер чок дээш башкыларга, техажылчыннарга 454 рубль түңге сатканы дээш школаның директору О. М. Соянга райононың дужаалы-биле шыңгыы хемчег хүлээткен болгаш ол акшаны оон тырткан.

Чагаада бижиттинген чамдык фактылар бадыткаттынмаан. Школаның бүгү башкылары болгаш техниктиг ажылчыннары ону бадыткап турар. Чагааны оларның кижи бүрүзү-биле чугаалашкан болгаш коллективтиң нити хуралынга сайгарып көрген. Ол хуралга 14 кижи чүве чугаалаан. Олар шупту чагааның автору Л. К. Стал-оол ажыл хүннерин үзер, ажылга бола озалдап келир, ажылга ээрик келир таварылгалар турган деп чугаалап турганнар. Школаның администрациязының болгаш профкомнуң каттышкан хуралынга оон күш-ажылчы сагылга-чурумун хажыдып турарын чугаалажып турган. Школаның директору ол хуралдың шиитпиринге үндезилээш, Л. К. Стал-оолду ажылдан үндүрер дугайында дужаалды бижээни шын.

Коллективтиң хуралынга 19 кижи олурушкан. Олардан 17 кижи, ооң иштинде профкомнуң бүгү кежигүннери Л. К. Стал-оолду ажылдан үндүргенин шын деп бадылааннар.

«ТЕРЕ-ХӨЛГЕ» ДУЗА ХЕРЕК

Эрткен чылдың дөрткү кварталында «Шын» солунга «Санал кевей, кым кылырыл!» деп үш бөлүк материалдар үнген. Аңаа «Тере-Хөл» совхозтуң ажылында шыңгыы четпестер дугайында ук ажыл-агыйда чолаачы Ф. О. Сендиниң редакцияже чоруткан чагаазының иэи-биле бистиң корреспондентивис Кунгуртугга чораш, көрген, билген чүүлдерин бижээн.

Ук материалдарны совхозтуң партком хуралынга сайгарып, чугаалажып көргеш, ажыл-агыйда тургустунуп келген четпестерге хамаарыштыр райком кежигүнү Ф. Сендиниң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур саналдарын чүүлдүг, шын деп көргеш, ону эдер талазы-биле чогуур хемчеглерни ажылдап кылганын СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол биске дыңнаткан.

Сөөлгү үеде совхозтуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган болгаш кылдынып-даа турар. Ыраккы малчыннар биле совхоз төвүнүң аразында рация харылзаазы тургустунган. Амгы үеде Балыктыг биле Кунгуртуг хемнерин каттыштырып, суг-биле ажылдаар электри станциязын тударының телевилелин Москваның гидротелевилел институдунуң Красноярск салбыры доозуп турар. Чоокку үеде Тере-Хөлге тудар уруглар садының, школаның телевилел документилерин чагыткан. Ол ышкаш түүйбү база чугай кылып болурунуң шинчилел ажылдары доозулган. Участок эмнелгезиниң ында садыг салбырының ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар.

Ооң-биле кады партком, кедээ Советтиң күүскому база дирекция ук девискээрде ажылды болур-чогуур-биле ам-даа удуртуп шыдавайн турар. Эрткен чылын аргалар турда-ла, мал чеми белеткээриниң планын күүсетпээн. Кызыл — Кунгуртуг аразынга чүък сөөртүр 6 автомашинаны совхозка карышгалыг дээш районнуң автобаазазынче эрткен чылын берипкен. Ынчангаш чамдык четпестер, бергелер тыптып келген. Кыштадыр солярка чогу-биле Кунгуртуг суурда электри станциязы орта ажылдаваан. Амгы үеде ук автомашиналарны ажыл-агыйга катап эгидер талазы-биле айтырыгны чугаалажып турар.

«Тере-Хөл» совхозтуң парткому эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының талазы-биле ооң отчёдунга удуртукчулар бот-боттары аразында харылзаа чок, совхозтуң ажыл-агыйынче партком холгаарлап турарын, эрги арга-методтар-биле ажылдап келгенин, чамдыкта ажылчыннар-биле бот-боттарын билишпейн баарындан черулдээлер үнүп кээрин коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээн. Ол ышкаш шүгүмчүлел тоовас, «улус балдырлаар» чоруктар ажылга шаптык болуп келгенин парткомнуң отчёттуг хуралынга коммунистер тодаргай чижектер-биле чугаалаан.

Совхозта эде тургустунуушкунну удуртуп шыдавааны дээш партком секретары С. Г. Чигжитти ажылындан хостаан, парткомнуң составын чаарткан. Ол ышкаш эде тургустунуушкунну кошкак удуртуп, бодунуң ажылының стиль база методун өскертип шыдавайн турары дээш партком кежигүнү, кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы Б. И. Эрексенни шыңгыы доңгуткан.

«БАГАЙ» ДЕП ҮНЕЛЭЭН. ЧҮГЕ?

Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң отчёт-соңгугдалыг конференциязынга, ооң даргазы К. О. Сагдының илеткелинде шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел хөй болган. Чижээ, ооң илеткелинден мындыг чугааны ап көрээлиңер: «Хөгжүм-шии театры чаа оран-саваже көжүп киргеш, он чыл болган. Ол үениң иштинде театрывыс удуртур органнарның «шинчилел төвү» болуп келди. Он чыл иштинде 5 директор халашкан. Башкы, сантехник, актёр, режиссёр кижилерни уран чүүл коллективин удуртур ажылга «шенеп» келди. Оон ам-даа топтуг түңнел үнмээн, харын-даа сөөлгү чылдарда кол режиссёрларның «шенелде» ажылы эгелээн...».

Илеткелчи оон ыңай театрда амгы байдалды анализтээн. «Ырак-узак черден чаладып келген кол режиссёр Николай Ефремович Логачев ийи чыл ажылдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Коллективте үш труппаны чаңгыс ол удуртуп, бо чылгы сезоннуң репертуарын үскен. Режиссёр чедишпезинден шиилерни тургузарын директор хүлээнип алыр. Ооң үржүүндан өске ажылдар уттундурар. А кол режиссёр тыва авторларның материалдарынга үндезилеп, балет болгаш операны тургузарын шенеп турар. Опера ыраажызы, балет артизи бар эвес, шак ындыг төнчү чок «шенелделерден» ырмавыс сынган, хоңнувус калган»—деп, ол уламчылаан.

Шынап-ла, сөөлгү чылдарда күрүнениң хөгжүм-шии театрының ажылынга хамаарыштыр шүгүмчүлелдер, саналдар хөй удаа болган. Ам театрже үзүк чок барып турар көрүкчүлерниң саны дыка кызырылган. Ол дугайын илеткелчи, санал бергеннер улуг дүвүрээзин-биле чугаалааннар. Республикада көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган, талантылыг артист Хертек Ширин-оол саналынга мынча диген:

— Бодумнуң саналымга кым-бир кижини карартыр деп бодавайн тур мен. Илеткелде четпес ажылывысты шүгүмчүлеп турары шын-дыр. Ынчаарга чаа-даа шиниң баштайгы үндүрүлгези болурга, залывыс чүге куруг турарының дугайында мамаа ханы сайгарылганы илеткелге кылыр турган. Ол дугайы дыңналбайн барды. Театр ажылдакчыларының сорулгазы, ону канчаар күүседип турары чогум-на ынчан көстүп келир ийик.

Бистиң театрның техника хандырылгазы кандыг-даа төп черлериниинден дудак чок. Ынчалза-даа ону чөп ажыглап шыдавайн турар бис. Театрның чогаадыкчы удуртулгазы чогум кандыг ажыл кылып турары көзүлбес. Шүгүмчүлелдерни хөй удаа кылдывыс. Принципиалдыг шүгүмчүлелден чүге чогумчалыг түңнел чогул! Чүү шаптыктап турарыл! Харын-даа чамдык таварылгаларда шынын сөглээн кижилерге хөөн чок чорук тыптып келир-дир. Эде тургустунуушкун үезинде мынчаар амыдырап шыдаар бис бе! Коллективтиң санал-оналын дыңнаар үе келген боор.

Шынап-ла, кымны-даа «балдырлаар» дээн хөөн чок, ёзулуг эш хуу шүгүмчүлекчи санал-дыр. Бодунуң коллективиниң салым-чолу дээш сагыш аарып чоруур шак ындыгларның үнү кажа-даа үнелиг.

Бистиң сураглыг хоочуннарывыс: Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол, анияктар Галина Мунзук, Ольга Кузина, театровед Айлаң Кужугет, республиканың Чогаалчылар эвилелиниң харыысалгалыг секретары Александр Даржай, драматург Владимир Серен-оол болгаш өске-даа эштер боттарының санал-оналдарын берген.

Эвилелдиң даргазы турган К. Сагды бодунуң илеткелинге парлалга органнарының театрны чоңга пропагандалаарынга хөөш улуг-хуузун киирип турарын, тыва драматургия чогаалының чогун шүгүмчүлээн. Аңаа харыыны театровед А. Кужугет, чогаалчы А. Даржай мынчаар бергеннер:

— Тыва драматургтар-биле театрның чогаадыкчы чөвүлелиниң харылзаазы барык чок. Чогум-на ооң үржүүндан чон мурнунга, мактапкы дег, таптыг салып алган шиилер чок болгай. Эки шии чокта критиктер чүү деп чугаалаарыл!

— Шии чогаалдары чок дээр-дир силер. Шүлүкчү Куулар Черлиг-оол сезен чылдар эгезинде «Шалбаа кудук» деп шиини бижээн. Ол парлалгага безин үнген. Автор ук чогаалын багай эвес бижээн деп, бодум хуумда санап турар мен. Үениң чугула айтырыын кодуруп турар ук шиини Абаканга болган зона семинарынга эки деп мактаан. Ынчалза-даа ук ажыл сценаже үнмээн. Ол ышкаш Екатерина Танованың, Анатолий Емельяновтуң, Кызыл-Эниң Кудажының түс черинн амыдыралынга бижээн шиилери кандыг-даа харыы чок чыдар-дыр.

Чогаалчылар эвилели биле театрның чогаадыкчы чөвүлелиниң аразында харылзаа шуут үзүлген. Эрткен чылын бир анияк авторнуң шиизин хүлээп ап турда, чогаалчылар аңаа киржип, ооң чогаадыкчы уран-мергениниң талазы-биле санал киирерге, театрның директору хүлээп албаан. Драма —чечен чогаалдың база бир жанры болганда, аңаа бүгү негелдени ыяап күүседир херек. Уран-чечени, дыл-домаа, идейлиг утказы барымдаа чок, чүгле спектакль херек дээр хөөннер шын эвес. Мынчап кээрде, тыва театрның национал арны канчап көстүр боор —деп, А. Даржай чугаалаан.

Театр ажылдакчыларының эвилелиниң тургузукчу конференциязы бистиң республикада ажыттынып турары бо. Ооң эрге-хүлээлгези мурнунда турганы организациядан дыка улгаткан. Ол театрның чогаадыкчы ажылын углап-баштаар, кадр айтырыгларын шиитпирлээринге база киржир эргелиг. Ук эвилел бодунуң ажылын ийи чыл бурунгаар эгелезе-даа, амга чедир көскү кылыпкан ажылы чок. Он чыл бурунгаар Щукин аттыг театр училищезин дооскан бөлүк бо чылын коллективтен үнүп, аңгы шенелде театрын тургускан. Оларның театрдан үнген чылдагааны чаңгыс: кол режиссёр база директорнуң ажыл-чорудулгазы-биле чөпшээрежип чадашканнар. Шак ындыг чылдагаан-биле орус бөлүктүң алды актёрлары база ажылындан үнген.

Театрда шак ындыг байдал шагда тургустунган турда-ла, эвилел ону көрбээчеңнеп эрттирипкен. Кылдынган ажылдарның сан-түңү эндере адаттынза-даа, конференцияның делегаттары ооң отчёттуг үе дургузунда кылып чоруткан ажылын «багай» деп шын үнелээн. Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң чеди кижилиг чаа составы (ооң даргазынга РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оол соңгуткан) ажылын айыттынган четпестерже углаары күзенчиг.

Эдуард ДОНГАК.
(Бистиң корр.).

Делегей медээлери

КӨВҮДЕТКЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Пакистанда хоргадап турар афган оппозицияның бөлүктеринге эң чаа боо-чепсекти бээрин Каттышкан Штаттар көвүдеткен. «Вашингтон пост» солуннуң сан-түңү-биле алырга, оппозицияның тепалакчыларын боо-чепсек-биле хандырарының программазын боттандырып чорудуп тура боо-чепсек бээриниң ол чокка-ла хөй санныг даңзызын калбартып турар.

Бо чылын афган бөлүктерге боо-чепсек бээри 300 миллион доллар чедип турар. Ооң сорулгаларын база чажырбайн турар. Таарыштыр шиитпирлелтериниң перспективазы элээн боттуг болу берген таварылгада боо-чепсектиг оппозицияның хөделиишкиннерин идепкейжидери, афган чазактың чорудуп турары национал эптежилгениң политиказын амыдыралга боттандырып чорударынга шаптыктаары кол сорулга болуп турар.

ТУРАСКААТКАН

ПРАГА. (СЭТА). Аңаа ажыттынган делегейниң эртем симпозиумун «Интеркосмос» программазының 20 чылынга тураскааткан. Болгария, ГДР, Польша, ССРЭ болгаш ЧССР-ден келген эртемденнер күрүнелерниң кады ажылдажылгазының түңнелин үндүрүп турар бежен хире илеткелдерни киирерлер.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧАГААЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла КНО-нуң дескеннер херектериниң талазы-биле Дээди комиссарының эргелелинге чагаа чоруткан.

Национал эптежилге политиказын чыл иштинде чорудуп келгениниң үезинде афган улустуң чаңгыс эвин быжыглаарынче, нарын афган айтырыгны тайбың шиитпирлээринче угланган хөй санныг чугула базымнарны кылган деп ол документиде айтып турар. Афганистанга чораан КНО-нуң Дээди комиссарының эргелелиниң бурун эргелиг төлээлекчилери дескеннерниң дедир ээп келиринге, оларның күрүнени эргелеп башкарарынга деңн эргелиг киржирин республиканың конституциязының магадылап турарынга бүзүрээни билдингир болгай.

Чуртта республиканың Национал чөвүлелинче соңгулдалар эгелээн. Ону КНО-нуң Уставынга, кижиниң эргелериниң бүгү-нити декларациязынга болгаш делегей эргелериниң нормаларынга дүүштүр чорудар. Соңгулдаларның кол сорулгазы афган улустуң национал чаңгыс эвин хандырары болгаш бот-боттарын билчириниң байдалынга нарын айтырыгларны шиитпирлээри болур.

Ооң-биле холбаштыр дескеннерниң херектериниң талазы-биле КНО-нуң Дээди комиссарының эргелели даштыкыда турар афган хамаатыларга соңгулдалар болурунуң дугайын дыңнадырынга болгаш оларның төрээн чуртунче ээп келиринге шаптыктаашкыннарны чайладырынга дуза көргүзеринге ыңаалыышкынны президент илереткен. Афган чазак чаңгыс чурттугларын хүлээп алырынга болгаш оларның соңгулдаларга киржиринге таарымчалыг байдалды тургузарынга дескеннерниң элээн каш бөлүктериниң дедир ээп келиринге шаптыктаашкын болган таварылгада парламентиниң ийи палаталарынга эргежок чугула санныг черни арттырып каарынга афган чазак белен деп, документиде айтып турар.

СОҢГААРЛАДЫП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның чазаа болгаш контрастың аразынга Сапоага аткылажыышкынны түр када соксадыр дугайында дугуржулганы күүседиринге никарагуа контрреволюцияның баштыңнары соңгаарладыышкынны чорудуп турары ук дугуржулганың күүселдезин болдурбазының айыылынга чедирип турар. «Никарагуа демократтыг удурланыышкын» деп адаар бөлүктүң удуртулгазының дилээ-биле апрель 6-да Манагуага чазак-биле ээлчеглиг чугаалажыышкыннарны болдурбайн барган.

Никарагуаның чазаа болгаш контрастың удуртулгазы дөрт чугаалажыышкыннарның ээлчеглиг болурун апрель 6-да, апрель 12-ден 15-ке чедир Манагуага чорударын дугуржуп алган турган.

ХОВАР КЕЖИИН...

Чырык черге чаңгыс удаа төрүттүнер.
Чылдар маңы
эрге дег, санап чок баар.
Үе-шагның камналга чок халас баары —
Үүлгедиг-дир. Дагын эглип төлеттиммес.
Салым-чаяан база ховар кежик дээр бис.
Саныыт, ээзэш кижилерге бердинген боор.
Ону тептиг хумагалап шыдаваза —
Ондагайлыг, чуга шия дег, буступ-хээрээр.
Арай деп-ле, ындыг улуг чаяалганың
Ажык-дужүүн нептереди чурттагы дег.
Шоруягак чок, човалга чок үүле кайдал!
Соонга кайыр адын-сывын бодагы дег.
Хэрээн шаныып, көөргеттиниип чорза-чорза.
Көңгүс куруг —шаарланып каар улус бар-дыр.
«Хамыраан-на талантыны, эртемни!» деп,
Хараададып, кээргедирге чүнүң эки!!
Алымы чок ындыгларны чеже сургаар.–
Ажыглаваан чаяалгазын назы-шээр чок
Адыра соп өскелерге, үлеп бергеш
Ялазын-даа хүлээр болза, ажырбас дег!

Монгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

ЧЕРНИҢ АДЫНДА УЖУР-ЛА БАР

Бичии чораан чылдарымда, чайгы дүне аътка шаапкан аңныктарның кожамыктап ырлашканындан, болганчок-ла отту хона бээр чораан мен.

Алгый-Хөлдүң эртинези
Аңгыр кушту хоюспаңар.
Ал-ла боттуң хөңнүн чазаан
Аңай-карам ажымаңар.
Дустуг-Хөлдүң эртинези
Дуруяа кушту үжүтпаңар.
Турган боттуң хөңнүн чазаан
Дунда-карам ажымаңар.

Сагыш-сеткил хөлзеп, көвүдеп, харакка Каък-Хөл, Дус-Хөл, Алгый-Хөл алдыннаылып, чайынналып кестүп келгилээр. Бичиимден-не хөлдер көөрүнге кончуг ынак чораан мен. Мээң ындыымдан чүве ийикпе, кырган-ачам чаңгыс хоор аъдынга мени ушкарып алгаш, хөлдерни көргүскүлеп чоруптар турган. Алгый-Хөл мээң сагыжымдан кажан-даа ырававас. Хөлдүң мурнуу талазында Адыр-Тей дээр чараш тей бар. Оон кырындан хараарыңга Межегейниң бүгү девискээри көстүп кээр.

Хөл эриин дургаар, ында үнген кезек-кезек хөлбең дески бедик хыыргылыштар арзындан хөлдүң ортузунга чедир бөлүк-бөлүү-биле, ак-чуузунуң аайы-биле салдай эштип чоруур түмен хевей аңгыр, казымык, ак-ыскуй, өдүректерниң болгаш ээзэш-даа болза, онза чараш ак хар дег, улуг куу куштарның алгы-кышкызы янзы-бүрү үннерге холужуп кээр, диңмиттиг-ле турган. Хөл кыдыының кезек-кезек хыыргылыштары бичии-ле салгын хадыырга, хөлбеңейнип, сымыранчып дагжай бээр. Хөл кырынга бырлаңнааш чалгыглар шуушутур чаржып, дагжап кээр. Эрикке хөл суунуң ажыгзымаар чыды чыттаныр. Оон-биле кады хөлдү долгандыр одарларда каш чүзүн мал кодан-коданы-биле чаптыла берген оъттап чоруур. Ынчан кижиниң сеткил-чүрээ чымыраткайны бээр. Төрээн черинге ынакшыл деп чүве ол-дур ийин.

Алгый-Хөл Таңды девискээринде хөлдерниң эң улуу. Бир кызын эжим Александр Балчырович Белекма-биле Таңды сынының кырынче үне бергеш, кыска эткен сыыннарның үн алчып, эдерин дыңнап чордуувус. Даң хавазы кестүп кел чорда, эжим шай хайындырып ора:

— Кужур Алгыйымны аар, алдын кузунгу-ле болдур ийин —деп, чугааланы бээрге, ынаар дөвүн куду хову ортузунче көре кааптым. Алгый дээрге даң хаязында хову ортузунда салып каан аажок улуг көрүнчүк дег чайынналып чыдыр. Шынап-ла, алдын хөл. Даң хаязында дээрниң болгаш черниң бүгү-ле өңнери ында каттышкан, эң-не өңгүр болгаш саарлып чыдар өңнер ында. Сын кырында эткен сыыннарның үннери ынаар ыракта хөлдерниң кырында чаңгыланы берген ышкаш болду. Бүгү-ле чалыы назынын Алгый-Хөлдүң эриинге чай, кыш чокка мал ажылынга эрттирип келген эжимниң хөңнү-хөрээ көвүдеп келгенин бүдүү эскерип олурдум.

Бир катап аныяк кижиге орукка таварышкаш айтырдым:

— Алгый-Хөл кыдыында аалдар бар-дыр бе, дуңмам?

— Ол чүү дээрниер ол? Алгый-Хөл деп чер билбес мен, ол кайда хөл боор акым! Азы, чуя, Сватиковону ынча дээрниер ол бе?

— Чок, чок, буруулуг болдум. Өскээр адапкан-дыр мен. Ол хөлдү Хадың дээр болбазыкпе.

—О-о, бир-ле дугаар дыңнап тур мен. Хадың хөлдү Алгый-Хөл дээр турган чүве-дир аа.

— Чоокка чедир-ле бо черниң чону ада-өгбелериниң адап чорааны-биле Алгый-Хөлдү Алгый дээр чүве болгай. Хадың деп чогум кымның, чүге ынчаар адап, Алгый дээр атка таарышпайн барганын билбес кижи-дир мен. Хадың дээрге хадың ыяш-ла-дыр. Хөлдүң мурнуу талазында кезек хадыңнар бар. Ону шаанда Хадың Аксы дижир боор чүве—деп харыыладым.

— Алгый деп чүү дээни ол? —деп, аныяк эр адырлыр хире эвес, сонуурган берди.

— Кандыг-даа чер-чурт шагдан бээр тускай аттыг болгулаар. Ол атты анаа-ла тывсып кагбаан, төөгүге, анаа чурттап чораан кижилерниң амыдырал төөгүзүнге хамаарышкан аттар-биле адаан чүве ышкаан, дуңмам —деп кагдым.

—Ынчаарга чер-чурттуң төөгүзүнге хамаарышкан бир черниң адының дугайында бир-ле чүведен чугаалап көрүнерем— деп, дилей-дир.

Кандыг-даа дылга адап каан-даа болза, чер-чурт аттарын ол-ла хевээр арттырарының магадылалы кылдыр демги аныяк кижиге мындыг тоолчурду чугаа ыдып бердим.

МООРТАЙ-ДАРГАН

Шаг-шаанда Таңдының Межегейге алдын, мөңгүн болгаш демирден чүве кылыр кайгамчык уран-шевер Моортай-Дарган деп кижи чурттап чораан чүве-дир. Ону Үстүү орандан чоруткан кижи, өске кижилерге дөмейлешпес кижи деп турган.

Моортай-Дарган кижилерге чүве кылып берзин, оон биле амыдыразын дээш анаа Үстүү орандан алдын, мөңгүнну болгаш демир кылыр даштарны Таңды сыннарынче бадырып бээр, оон ол эртине байлакты өске кижилерге оларның кайда чыдарын көргүзүп болбас, бир эвес өскээртен келгеннер оларны билип, көрүп каапса, эртине байлакты былаажып, арзында өш-өжээн үндүрүп, бот-боттарын өлүржүп, чаа-дайын үндүрүп, кыржып каар. Ынчангаш ону өске кижилерге көргүспес чүве-дир — деп, Моортай өскелерни сургаар чораан дээр.

Моортайның кылганы алдын бумба Элегес, Межегейге аалдар аразынга чоруп турган деп бурунгу ашактарның чугаазындан эрткен үениң кырганнары чугаалажыр турган. Моортай-Дарганның уран-шеверинге деңнешкек дег кижи анаа кижилер аразынга турбаан чүве-дир. Ынчангаш соң атсураа алгып, ооң эртине даштардан, алдын, мөңгүнден чүве кылып турары, кара демирни боду даштан эргизип ап турары билдине бээрге, Моортай-Дарганны Үстүү оранче катап алгаш барган.

Моортай-Дарган боду аажок ядыы кижи турган-дыр. Бир хүн дээрниң хиндиинде хир чок каан хүндүс бодунуң самдар өөнге Моортай-Дарганың чүве кылып, узанып олурда, тенертен дээр кызаш дээш, чыжырт кындыр диңмирээн соонда, Моортай-Дарган ис чок чиде берген. Дарганның орун баарынга дааранып олурган кадайы, ооң ийи буду ышбус арзындан өг дүндүүнче үнүп бар чораанын көрүп чыдып калган. Моортай-Дарганның чурттап чораан черинде амдызаа чедир борбак шоолар чыдар. Ол черни Шойлуг-Алаак дээр. Шойлуг-Алаакка аалдар хонмас турган.

Бо тоолчурга чугаа-дыр. Тоол тоол болур, ынчалза-даа бир-ле уктуг. Шойлуг-Алаак Межегейниң Улуг-Арыг деп черниң арыг иштинде Кара-Булуң азы Успенка чанында чер чүве. Бо тоолчурга чугааның ээлеп турар чери Шойлуг-Алаактың адының мынчаге чедир хевээр артканы бисте үнелиг болур ужурлуг. Ол кезиир үеде эртемденнерниң шинчилел ажылынга дузалыг апаар чадавас. Шойлуг-Алаактың ады шуут чидерниниң кырында келген. Бир эвес бис Шойлуг-Алаактың адындан «Шойлуг» деп чаңгыс сөстү ап каапта-рывыска анаа-ла «Алаак» деп чаа чер ады тыптып кээр. Шойлуг деп сөс-биле кады Моортай-Дарган дугайында ындыында-ла уттундурган тоол шуут чидер болгаш Шойлуг-Алаактың төөгүзүнге эгиттиммес чидириг боду бээр.

Ынчангаш Алгый-Хөлдүң адын чылдагаан чок черге Хадың деп адай бергени ук хөлдүң төөгүзүнге чидириг эвес-пе! Мээң бодалым-биле алырга, бичии даа болза, чер-чурттуң аттарын сонуурунга кончуг оваарымчалыг болурун күзээр мен.

Алексей АРАПЧОР.

ЧАШТАЙ БЕРЗЕ БАЗА КОНЧУГ

Ээзэн өрү депшип берген
Эжим эрниң дугайында
Улуг чугаа тарай берген
Ужуруун тып чадап ор мен.
Чамдыктары: «эмии эрткен
Чалар от дег мээзи эш-тир.
Көөр-даа бис, дегүй албас.
Көзү ажып, соол каар»-даа дээр.
Кырган кижи ону дыңнааш:
«Хып дээн шаанда хайны-даа бээр,
Дөшшиндиге ондагайлыг
Деңди караан часкан боор»
дээр.
Санал-сүме дыңнаксавас,
Чаңгыс бодун көргүзүксээр,
Чайжок када үнү бедиир.
Чазыпкаштың эттинмес» дээр.
Чажывыстан ойнап өскен
Чаңгыс классчы эжим чүве.
Чониуң ындыг сөзүн дыңнааш
Човаарым-даа аажок ийин.
«Бодум кандыг кижи мен» деп
Боданы бээр апардым-даа:
Сырын чокка сиген бажы
Сылыравас чүве ийнаан.
Демократия күштүг болгай:
Дерин-бузун шааладыптар.
Сандайындан хажыызынче
Чаштай берзе база кончуг.

Биче-оол ДОЮНДУП.

Чеден ажыг кинофильмнерге ойнаан, сураглыг кино артизи Александр Борисович Белявский Тываның найысылалының ажыл-ишчилери, аныяктары, өөреникчилери-биле ужуражкан.

Александр Борисович бо хүннерде «Штормовое предупреждение» деп кинофильмде рольду ойнаары-биле чорупкан.

ЧУРУКТА: А. Б. Белявский Кызылга ужуражылга үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БОО ЧҮКТЭЭН СЫЫН

• Болган таварылга •

Аңчы кижиге кандыг-кандыг ужуралдар таварышпас дээр: хектуг, каттырынчыг, чаптанчыг, хомуданчыг, кударанчыг...

Казарбай ашак — аныяандан тура-ла аңчы. Олчалыг келзе, ооң эъдин чугле боттары чивес, кожа өглеринге өкпе-дарыш чок үлеп бээр чаңчылдыг. Аңнаанда кырып туруп бербес, чаңгысты-ла ужурган соксап каар. «Өөрлештир өзүп-төрүп чорааййлар аан»—дээр. Ооң аңчы амыдыралының сөөлгү чылдарында эң ховар кударанчыг таварылга болган чүве-дир. Олар ынчан Ак-Хемниң Адар-Төш аксынга чурттап турган.

Ырак-чоокче анаа чорук кылып үнүптерде безим боду-биле кады кыраан дүүргезин ол эгинден черле дүжүрбес. Оозунга камныы аажок: аштап-чүлгүп, тудуп суйбап, чаш уруггулаштыр ажаап, карактаар. Боозун чүктеп алгаш, төрээн черииниң арга-эзимин эргип-кезип, сөлгүүстеп кылаштаарынга дыка ынак. Ол Адар-Төште Пештүг, Адыг-Маңнаар дээш, ооң соңгу болгаш мурнуу чүгүнче улажып чоруткан Остуг-Өзен, Хе-ремечи, Инек-Чугурлур, Хаактыг-Ажык болгаш Чаа-Хөл бажының арга-эзим шыпкан тайга-сыннарын, улуг биче дагларын, арттарын кезип, хонуп-дүжүп шаг болган.

Чай адакталып турда, бир-ле каан хүндүс орлан-шовар ортун кызын ушкаргаш, каттап, тооруктап алыр дээш Адар-Төштүң иштин өрү чортуп үнүп каан. Дүүргезин база-ла эгин ажыр чүктепкен чораан. Деңгеликтер аразы-биле, ушкан ыяш ос-хорумунуң адаа-биле ынаар-ла, тамы дүвүнде чүве дег, дыңналыр-дыңналбас шулуртайнып агып чыдар кара сугдуг өзен иштин өрү чорткаш, бичии деспек кырынга үнүп келгеннер. Хүн дал дүъш апарган, изиг-даа кончуг. Аңаа бичии дыштаныр дээш аъттан дүшкеннер. Оът-тап алзын дээш Чоржаң-Доруун кестеп салыпкан.

Ашак боозун эгинден дүжүргеш, дытка чөлендир турузуп кааш, оштуг холелар сугар дайзазын чанынга салгаш, кезек ийленип чыткан.

— Ой, ачай, дөө ол хорумда адыр мыйыстыг чүве шимчеп тур, чүл ол?—деп, уруу сымыраны аарак айтырган.

— Ойт, сыын-дыр, уруум —дээш, холу дегийт-ле боозунда барган. Дайзазының аксын аже тыртып кээрге, өштүг чүве дег, чугле чаңгыс борбак октуг чөңгүс-ла хоя чораан.

— Часса, часпаза-даа ол-ла, хамаан— дээш, ашак чаасхаан чоокшуладыр кедеп чорупкан. Уруу ийи кулаан дүй тудуп алгаш, демги шимчеп турар адыр мыйыстарлыг чүведен карак албайн олурган. Аңчы Казарбай чиге шыгаап коң-не кылган. Араан-шораан адыр мыйыстыг сыын хая-дажын каңгырадыр кээп дүшкен. Уруугунче хол булгаарга, оозу маңнап чоруп орган.

— Ол-дур, уруум, ужуруп кагдым, ачам, чезар эвес. Ам ооң эът-кежин изигде канчап сөөп-бузуп алыр чоор. Каттап-даа канчаар бис, мынча улуг олчалыг болган улус. Чоржаң-Доруувуска чүдүргеш, боттарывыс чадаг кылаштажыр болгандыр бис— дээш, боо чаза туткан черинге-ле даңза, хавын ужулгаш, таваар таакпылай берген.

Кезек олургаш, адашкылар олчазынче базып чорупканнар. Чеде бээрге, кончуг-даа улуг сыын өлүг-диригниң арзында бичии шимчеп каап, турарын оралдажып чыткан. Кызы көргүп, кээргей бергеш, чоон дыт артынга барып чаштып турупкан. Ашак дүвү-далаш-биле боозунуң демир үнүнүң бажындан тудуп алгаш, ооң ужазы-биле мыйыс дөзүнче углай дүжүрүп чорда, чаван боол, сыын бажын бир ийиче шимчеш кылган. Боонуң ужазы чанында улуг дашка барып чык дээн соонда, ашактың холу өөрып бээр орте, оозун салыпкан. Боонуң чүктээр мунгаш баа сыынның адыр мыйызынче кедирли берген боол-тур. Оон сыын туп-тура халааш, арга дажын казырадыр маңнап чоруй барган. Адыр-адыр мыйыстарында боо хылаңнадып алган сыынның соондан адашкылар ыыт чок көрүп туруп калганнар.

Ок мыйыс дөзүн кыйзы дээрге, кезек моорап чыткан сыын боол-тур. А ооң кадында мырыңай кулак адаанда улуг дашка бир чүве чык дээрге, девидей бербейн канчаар! Тын—алдын!..

Хоочун аңчы барык бүгү назынында эдилеп келген камныг эдин сыынга ынчаар шаңнап азындырып каан.

—О-ох, уруум, хайыраан боом сагыжымдан ыравайн-дыр— дивишаан, кат чыыр элейтип турган.

Оон бээр үр үе эртген. Адар-Төштүң болгаш ооң чоок-кавызында арга-эзимнерде боо чүктээн сыын ам та бар, та чок?! Бир эвес ол чоок-кавыда сыын мыйызында боо көрзүңерзе-ле, хоочун аңчы Казарбайның дүүргези-дир деп билип алыр силер, эргим аңчылар болгаш эрткен-дүшкен чорумалдар.

Куулар ДҮГЕРБЕН.

Сонуургактарга

ОЪТ-СИГЕН-БИЛЕ ЭМНЕНИР

Бурун шагдан бээр черлик база азырал-даа дириг амытаннар балыгланганда азы аарый бергенде чамдыктары оът-сигенниң дазылын, өскелери бүрүзүн чиир-дир деп чүвени улус билир турган.

Чөөн Сибирьде, Ортаакы Азияның, Чөөн чүктүң чамдык районнарында левзея дээр үнүш бар. Сибирь улузу ону «амыдыралдың дөзү», моолдар «бухү», очулдурарга «чалыы» деп адаар. А бистиң тыва улус ону «улуг оът», «сыын оъду» дээр болгай. Ону эм оът кылдыр санай бергениниң төөгүзү солун: туруп, могап шылаан ивилер ол үнүштүң бүрүлерин, чамдыкта харын дазылы-биле кады тура тырткаш, чиирин аңчылар шагдан бээр эскерген. «Сыын оъду» дээр чылдагааны болза, чазын сыыннар арган-дорган тургаш, ооң дазылын казып чиир.

Левзея-биле 14 хире аарыгны эмнеп болур деп специалистер санап турар. Профессор Носков тайгага экспедицияга чоруп тургаш, аар чүък чүдүрген аъттар ол үнүштү аажок чиирин эскерген. Ук эртемденниң хайгаарап көргени-биле алырга, могап-шылаан аъттар «сыын оъдунуң» бүрүлерин база улуг үнүн чиген соонда, 30 хире минута болганда, олар күш кирип келир.

Сөөлгү үеде ол оътту медицинада хөңү-биле ажыглап турар апарган. Оон кылган эмнер-биле нерв аарыгларын эмнээр.

Тевелер ишти куртун бергенде, чашпан чиир. Элик-хүлбүс, ивилер ишти куртуп аарый бээрге, ховуларга кирип кээп, янзы-бүрү чашпаннар диленп, ону чиир. Хаваннар база-ла ишти курттала бергенде, тыкваны үрезини-биле кады чиир.

Ыттар биле моортайлар ижин-шөйүндү аарыын янзы-бүрү оът-сиген чип тургаш, оожургадып алыр. Диигн биле киш киш-кулаанга ынак. Сарбашкыннар балыглааны бергеш, ыыштың калбак бүрүзү-биле балыгны дүй тудуп алыр.

ШАҢНАЛЫ – КУЛУН

Оренбург областың Тюльган районунда Крупская аттыг колхозка кышты онза солун үдээн. Байырлалды эрттирер талазы-биле бир онзагай шаңналдарны колхоз баштаар чери, профэвилел комитеди киирген. Лотерея ёзугаар ол шаңналдарга чээрби хаван оглуу, алды бызавы, ийи хойну, бир кулунну киириштирген.

Б. КАЛМАНТАЕВ.
Оренбург область.

АЛАШ ХЕМНИҢ АКСЫ. ЧАС. Ужар-оол МОНГУШ чураан.

КРОССВОРДКА ХАРЫЫ

Доора дургаар: 3. Ыш. 5. Чук. 7. Сылдыс. 9. Ала. 10. Ак. 11. Ош. 12. Ат. 13. Эл. 14. Эш. 15. Аранчаа. 19. Иви. 20. Аас. 22. Шопулак. 24. Игил. 25. Бе. 26. Ары. 27. Өг. 28. Шат. 30. Кадар. 32. Уж. 34. Бир. 35. Суг. 37. Мира. 39. Доспестер. 43. Арт. 44. Арат. 45. Ада.

Узун дургаар: 1. Кыш. 2. Дыт. 4. Шала. 5. Чалча. 6. Кара. 7. Сок. 8. Даш. 13. Эрик. 15. Ава. 16. Каргыраа. 17. Ас. 18. Торга. 19. Илбек. 21. Салгал. 24. Иран. 26. Адыг. 29. Турист. 31. Ишкин. 34. Бода. 35. Среда. 36. Чер. 38. Арбай. 40. Өрге. 41. Тал. 42. Ракета. 46. Дары. 47. Сөс. 48. Рис. 49. Хам. 51. Кур. 53. По.

Кроссвордту тыпкаш, харыыларын чоруткан хөй-хөй номчукчуларга редакция өөрүп четтиргенин илергейлеп тур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Таджик ССР-ниң Күртелерадиозунуң «Гульшан» деп эстрадалыг ансамблиниң концерти. 9.10 — «Чүүден болгаш чүге». 9.40 — «Орус дыл кичээлдери». Совет-сирия кады ажылдажылга дугайында. 10.30— «Бонч-Бруевич алышкылар». «Олар бештайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.50 — ССРЭ-ниң күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 11.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Ригада кооперация хөгжүлдезиниң дугайында. 12.00 — «Делегейге чугаалап тур мен». П. Робсонның төрүттүнгенинден бээр 90 чыл болганынга. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.10 — «Бажың туттунуп турар». Уран-чечен телефильм. 14.15 —«Иелээ кончаар кады чогаадып турар бис». Композиторлар Н. Богословский, М. Филипп-Жерарның чогаадыкчы кады ажылдажылгазының дугайында. 15.20—Күрүнениң Шостакович аттыг квартеди ойнаар. 15.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун болгаш культура. Үндүрүкчүлер болгаш номчукчулар. 16.30 —«Социализм чурттарында». 17.00 — Скульптор Анна Голубкина. 18.00 — — Мультфильм. 18.15 — «Ойна, гармонь». 19.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың декабрьда Вашингтонга бедик деңнелге ужуражылгазын дугайында. 20.45 —Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Ойнаарактер театрының ораны. 22.35 —01.00—«Дүшкен корабльдер ортулуу». Музыкалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чапсарда (23.40)—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. ГДР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — «Кадыкшыл». 9.50 «Дириг амытаннар дугайында». 10.55— Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.10 — «Чурукчу Борис Щербаков». 11.35 — «Бүзүреничиг-даа болза, элдептиг». 12.35— Бүгү-эвилелдиң XIX парт. конференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 13.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информация-музыкалыг программа. 14.50 — «Чажыт фарватер». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1—2 серияларды. 17.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Херээжейлер. Бирги чер дээш маргылдаа. 18.25 — Берлинниң аалчылары. К. Сен-Санс. Концерт. 18.50—«Эстафета» Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.35 —«Чөөн Сибирь». 20.50 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.00 — «Үе». 21.30 — К. Ваншенкин. «Бодун тывары». 23.00—23.55 — Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Шахтер».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 9-та

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.20. **Бичии залга:** «Непобедимый» (видеофильм) 10.00, 11.40, 13.30, 15.20, 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 8.40, 12.10, «Золотая цепь» 10.20, 13.50, «Цветок в пыли» 15.40, 18.40, 21.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Неизвестная женщина» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Везучая» 15.00, «Загон» 13.00, 17.00, 19.00 (узатпан) шактарда.

1988 чылдың апрель 10-да 14.00 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга «ССРЭ-ниң делегей байдалының дугайында» лекция болур.

Лекцияны РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң Новосибирск хоорайда лектору Н. С. Соболев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күзээн кижилерни чалап тур.

Дыштанылганың болгаш культураның Гастелло аттыг паркы амгы үениң спортчу танцыларын өөренип алырынче оолдар, кыстарны чалап тур. Өөренирин күзээннер танцы залынга вторник сайында 17 шактан эгелеп, суббота, воскресенье хүннеринде 16 шак 30 минутадан эгелеп бижидер.

Айтырыгны **3-47-32 телефондан** билип ап болур.

«Чедер», «Үш-Бельдир» курорттарга кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок, № 7.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хооркуузкомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» тресттиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда ёзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдың дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг биледин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр). Советтер бажыңы, кабинет № 113.

Чөөн Сибирьниң күрүнениң культура институдунуң библиотека болгаш культура-чырыдыышкын ажылы факультеттеринге хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларынга кирерин күзээннер-биле беседаны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чорудар.

Беседаны уран чүүл училищезинге **1988 чылдың апрель 20-22-де 10 шактан эгелеп чорудар.** Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пөс бызыңдыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемчээлдиг бир килограмм бызыңдының өртээ — 42 кеп, 10-дан 20 см чедир — 1 рубль 50 кеп, 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 копеек. Үүрмек бызыңдыларның бир килограммы 42 копеек. Кара, ак болгаш янзы-бүрү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Полиэтилен хапчыгаштың өртээ 2 копеек. Оон аңгыда, ажылчын чүвүрлерге илер өөктерни, демир ытпаларны, синтетикадан кылган ак аргыгларны, хеп кнопкаларын, даараныр машиналарның ортык херекселдерин, лекаларны, кухнага ажыглаар туткуштарны база садып турар.

Горная кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга даараныл-га фабриказынга ол чүүлдерни пятница сайында 14 шактан 17 шакка чедир садар.

Айтырыгны 4-14-66 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 9—14 метр чедер.

Агаарның температуразы дүне 2—7, чемдык черлерге 8—14 градус соор. Хүндүс 10—15, чемдык черлерге 1—6 градус чылыыр.

Кызылга бичии булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы дүне 4—6 градус соор. Хүндүс 13—15 градус чылыыр.

Автоорукторга кестуру эки.

Хоорайның эрги хоорунда чоок кижилерин орнукшуткан хамаатылар хоорну апрель айның 10-га чедир арыглап-өштээн турарын тускайжыттыган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып тур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агыйл килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00570.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 85 (13685) | 1988 чылдың апрель 10, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кап.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы

Эргелеп башкарылга структуразын сайзыраңгайжыдар

Дүүн Кызылга, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдылгазының бажыңынга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы болуп эрткен.

Сессияны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы депутат Ю. Л. Аракчаа ажыткан.

Ооң соонда депутаттар сессияның чугаалажыр айтырыгларын болгаш хүн чурумун бадылаан.

Сессияга дараазында айтырыглар чугаалашкан:

1. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының дугайында.

2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында.

Сессия хүн айтырыгларын чугаалажырынче кирген.

«Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының структуразын сайзыраңгайжыдар дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат В. Е. Серяков кылган.

Бо талазы-биле улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң даргазы депутат Ч. Б. Монгуш, Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия база ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы М. М. Сүге-Маадыр, Кызылда № 1 АТБ-ниң автомобиль чолаачызы депутат В. И. Баев, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрккомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат И. М. Сувандии, Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы К. К. Саая, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри депутат С. К. Буянды, Тыва АССР-ниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Я. В. Сарбаа, «Тыва дег-дугуй» комбинаттың директору депутат Ю. Т. Комаров, Өвүрде «Коммунизмче оруу» совхозтуң хоюжузу депутат К. Н. Монгуш, Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының директору депутат В. А. Барышников, Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков, «Тыва кобальт» комбинаттың аппаратчиги депутат Е. В. Романенко, улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы Д. Х. Ооржак олар санал берген.

Ооң соонда илеткелчи — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат В. Е. Серяков түңнел сөс чугаалаан.

Бирги айтырыг талазы-биле доктаалды сессия чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Үгү чурумунуң ийиги айтырыы — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар талазы-биле доктаалды депутаттар чаңгыс үн-биле бадылаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы бодунуң ажылын ооң-биле дооскан.

(Сессияның ажылының дугайында отчёт дараазында номерге парлаттынар).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ҮЕНИҢ МАҢЫ-БИЛЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурун алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг боттандырып, ай, квартал планнарын хуусаа бетинде күүседип турар мурнакчы бүдүрүлгелер найысылал Кызылда хөй. Үениң маңы-биле деңге базып, чыл эгезинден планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырып турар бүдүрүлгелерге Кызылдың 2 дугаар автобүдүрүлгези хамааржыр. Ук бүдүрүлгеге эрткен айларда чүък сөөртүр онаалдазын ажыр күүсеткен.

Кылган ажылының шынарының барымдаалаар, эдилээн эдинге камныг, кывар-чаар материалдарны камнап ап турар ак сеткилдиг чолаачылар хөй. Бүдүрүлгениң хоочуннарының бирээзи Альберт Карпович Мартынов ындыгларының бирээзи. Ол ээрби чыл дургузунда өлип алган мергежили-биле ажылдап, арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип келген. Ол аныяктарның дагдыныкчызы.

А. К. Мартынов хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ол коллективте күш-ажылчы коллективниң чөвүлелиниң кежигүнү, агитатор. Кызымак ажыл-ижи дээш хүндүлел бижиктер-биле каш удаа шаңнаткан. Ооң кады ажылдап турар өөрү Николай Смирнов, Владимир Карди, Валерий Мясников башкарган техниказынга камныг, кывар-чаар чүүлдерни хөй-биле камнап ап турар.

— Кол-ла чүве, бот-боттарын деткижери. Ол чокка хожудаашкынга кым-даа таваржып болур. Ынчангаш хөйү чаңгызы, чаңгызы хөйү дээш ажылдап чаңчыга берген бис — деп, база бир мурнакчы чолаачы Виталий Леликов өөрүнүң мурнундан чугаалайдыр. Ол чөп. Чайның изиг хапынында, кыштың соок чывардында чүү-даа таваржып болур. Ынчангаш бот-боттарынга деткимче эң чугула.

Сандан САНДЮ.

СӨСТҮ ЭЭЛЭЭР ДЭЭШ

Чонуң садыг хандырылгазын эккүмдер талазы-биле партияның болгаш чазактың салган сорулгаларын «Тыва тудуг» тресттиң ажылчын хандырылга киндизи эки медерел билип турар. Ооң коллективи эрткен чылын планныг онаалдазын оранчок ажыр күүсеткен. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур ук киндистиң ажылдакчылары бараанны планнаттынганындан 10 хуу хөйнү садар деп хүлээлгени алган.

— Бистиң ажылдакчыларывыс алган сөзүнге ээ болуруунга бүзүрээр мен — деп, ажылчын хандырылга киндизиниң директору Галина Фёдоровна Занькова бистиң корреспондентивиске чугаалаан. — Ооң бадыткалы бо: бо чылдың эрткен үш айының планын 104,3 хуу күүсеткен. Ол дээрге эрткен чылдаазындан 6,5 хуу хөй болуп турар. Ниитизиниң чемненилге бүдүрүлгезин 29 муң рубльдың продукциязын сайгарган.

Ажылчын хандырылга киндизиниң магазиннери республиканың аңгы-аңгы булуңнарында. Олар чоннуң хүн бүрү негелдезин хандырар дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Партия конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бараан саарылгазының талазы-биле чартык чыл планын күүседир сорулганы олар салганнар.

Коллективте социалистиг чарыштың мурнуку одуруун Галина Попсуйко, Галина Жернова болгаш Зинаида Попова олар баштаан № 1, 4 болгаш 7 магазиннер ээлеп турарлар.

[БИСТИҢ КОРР].

Беш чылдың кижилери

Александр Сат Улуг-Хемде Шагаан-Арыг хоорайның беш каът бажыңнарының чанында ортумак школа тудуунда ажылдап турар. Шериг албанындан халажып келген аныяктар бригадазының ажылын удуртупшаан, хүнде кыдыр улуун ажыр күүседип келген.

Чаа школаны келир өөредилге чылында ажыглалга киирер сорулганы ооң бригадазы салган. Тудуг материалдары-биле доктаамал хандырарын Александр Сат чедип ап турар.

Бо аныяктар бригадазы арадзында чарыштыг. Оларның ажылы бүдүрүкчүлүг. Кожазында өске бригададан хожудап болбас. Ийи ээлчегге ажылдап турган, тудуг-монтаж ажылдарының планын ажыр күүседиринге ооң бригадазы бүзүрелдиг. Александр — профессионал-техниктиг училищениң доозукчузу.

ЧУРУКТА: А. Сат (солагай талазында) тудугжу эжи-биле.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда одаар чүүл сайгарар контораның хоочун ажылчыны Юрий Александрович Крикунов техника септелгезинге кызымак үлүүн киирип турар.

Тракторлар болгаш оон өске-даа дериглелер септээринге ол дузалажып, электри кужу-биле каңнаашкын кылырын база ол боттандырып турар.

Одаар чүүл сайгарар конторазының бежен ажыг ажылчыннар арадзында эгелээн СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунуң социалистиг чарыжынга электри каңнакчызы Юрий Александрович киржип, хожудаашкын чокка ажылдаар дээн эгелекчилериниң бирээзи болган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КИЖИНИҢ ХЕРЕГЛЕЛИ БОЛГАШ АҢАА САГЫШ САЛЫЫШКЫН ДЭЭШ ЧУРТТААР

ТАШКЕНТ. (СЭТА-ның тускай корр). Апрель 8-те М. С. Горбачевтуң Узбекистанга ажылчын программазы В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салырының ёзулалы-биле эгелээн. Оон СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының маршруду хоорайның ажылчын районунче чоруткан. Эвээш-ле дизе, ийи шак хире үени «Алгоритм» каттыжыышкынның бүдүрүлгезин делгереңгейи-биле таныжарынга, ооң ажылчыннары-биле беседага үндүрген.

Специалистер-биле ужурашкыышкыннарның бирээзиниң үезинде Чиңгине секретарь ада-чурттуң саналга техниказын хөгжүдери улус ажыл-агыйының бүгү комплекизинге эң-не чугула сорулга болур деп онзалап демдеглээн. 2000 чылга чедир үеде бис электронуг техниканы бүдүрерин 10 катап улгаттырар ужурлуг бис деп, ол демдеглээн. Планнар кончуг улуг, ынчалза-даа эртемге үндезилеттинген болганда ол боттуг. Амгы үеде күчүлер, кадрлар херек. Машина тудуушкунуң, өске-даа адырлар электроншиктерден чаа техниканы негеп, оларга дыш бербейн турары өөрүнчүг. Ындыг болганда ниитилелге ол адырның хөгжүдериниң хөлчок эргежок чугулазын биле берген-дир. Ол эң чугула херекке силерге, эштер, чедишкиннерни күзедим.

Цеттен үнүп бар чыда, М. С. Горбачев-биле аныяк ажылчыннарның, инженерлерниң улуг бөлүү ужурашкан.

Силерде улуг келир үе бар, деп, оларга Чиңгине секретарь чугаалаан. Бирээде, чүге дээрге силер аныяк-тыр силер, меңээ дыңнатканы-биле алырга, бүдүрүлгениң ажылдакчыларының ортумак назыны 28 хар-дыр. Ийиде, силер амгы үеде саналга техниказының ээлеп турар үлетпүрүнүң мурнуку одуруунда ажылдап турар-дыр силер. Ол солун ажыл болбайн аан. Ылаңгыя аныяктарга. Мээң эскерип кааным, заводка ажылдаары-биле узбек кыстарның чедип келгени кончуг эки-дир. А мырыңай чоокка чедир-ле олар ындыг ажылды ындыг-ла кончуг сонуургаваан чораан болгай. Силерниң араңарда орустарны-даа, украиннерни-даа көрүп тур мен.

Үн: Бисте ажылдап турарларның 40 хуузу орустар, 35 хуузу — узбектер, 15 хуузу — украиннер, дөртен националдарның болгаш биче улустарның төлээлекчилери бар.

М. С. Горбачев: Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, долу интернационал бар-дыр. Ол эки-дир. Бистиң чуртувуста бүгү кижилер бот-боттары-биле бышкыг холбаалыг. Чижээлээрге, Узбекистанны ап көрээли. Бүгү чуртка продукцияны ол берип турар болгаш боду бүгү-ле черлерден база ап турар, харын-даа өскелерге берип турарындан хөйнү ап турар.

Үн: Бисте күш-ажылчы эвес орулга-биле чурттап турар кижилер бар, бедүүнү-биле чугаалаарга — чиижең садыкчылар, аан.

М. С. Горбачев: Ындыг кижилер кандыг-бир чүве чедишпес азы ховартай бээрге, «ээлээр» кылдыр бодун бодап бээрлер. Амгы үеде эде тургустунуушкун үезинде бис чоннуң калбак херегленииниң бараанарын бүдүрерин улгаттырар талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар бис, кадык камгаланды, өөредилгени, чиик үлетпүрну хөгжүдүп турар бис. Силер ону бодуңар билип тур боор силер деп бодай-дыр мен.

Ажыгче кижи эки хөөннүг келирин күзеп турар бис. А амыдырал айтырыгларын экономиканың өзүлдезиниң хирээргези-биле шиитпирээр. Эде тургустунуушкун, бүгү экономиканың чаа оруктарже, ажыл-агыйның чорудаарының чаа методтарынче, чаа техникаже шилчилгези элээн үени негээри чугаажок. А бүгү-ле чүүлдер элбек, амыдырал улам-на эки болзун дээш эде тургустунуушкунну ам-даа күштүг-биле калбартып чорудар херек. Ол бүгүнүң дөзүнде, эштер, кижи, ажыл-херекке ооң харыысаалгы хамаарылгазы, ооң талантызы туруп турар. Ынчангаш, аныяк кижилер, чүткүлдүг, болуңар, силер республиканы, бүгү чуртту эктиңер кырынга көдүрер ужурлуг силер. А улуг салгал силерге кажан-даа дузалаар. Силерге эң эки чүүлдерни күзедим.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов чораан.

• • •

Заводка чорааның соонда Узбекистанның Компартиязының ТК-зынга республиканың удуртукчу ажылдакчылары-биле М. С. Горбачевтуң беседазы болган.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Ташкенттиден Москваже чоруткан.

Аэропортка ону Р. Н. Нишанов, Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Х. Кадыров, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери, өске-даа эштер удээн.

• • •

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Москваже ээп келген. Ооң-биле кады Э. А. Шеварднадзе база чедип келген.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң нийти-эвилел министерствозу кылдыр чээрттып тургускан.

Субботник кыйгызы

КЫЛЫР АЖЫЛ ХӨЙ

«Тээли» совхозтуң ажылчыннары коммунистиг субботникке хынамчалыг белеткенип турар. Ол хүн кылыр ажылды штаб тодарткан. Ниитизи-биле 878 рубль түңнүг ажылды кылгаш, беш чылдың фондузунче 300 рубльди шилчидер. Апрель 16-да 1970 метр узун дурттуг дес кашааны тудуп кылыр, аңаа совхозтуң специалистери болгаш контора ажылдакчылары киржир. Он сес малчын ийи кыштагны септээр. База ол хире кижи тейгага тудуг материалдары, одаар ыяш белеткээр. Субботникке 16 трактор, 18 автомашина ажылдаар.

Амгы үеде ол хүн кылыр ажылга херек чүүлдерни белеткеп ап турар. Субботниктиң планын бадылаан. Кым чүнү кылырын билир.

Адыг-оол СЮРЮН.
Совхозтуң профком даргазы.

ОРГАНИЗАСТЫГ ҮНЕР

Ак-Довуракта орук-септелге тудуг эргелелиниң коллективинден апрель 16-да коммунистиг субботникче 124 кижи организастыг-биле үнер.

Эргелелдиң 4 бригадазы Ак-Довурак—Кызыл арадзында база Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның иштинде чурттакчылыг суурларже автоорукарының агар септелгезинге ажылдаар.

Асфальт-бетон заводунга, гараж тудуунга аңгы бригаданы база тургузарын субботник штавы шиитпирлээн.

Мастерлер Анатолий Разогинге, Николай Изотовка баштаткан звенолар Ак-Довурак—Абакан аразының 97—104 километринге Барыын Саянның үнүг артын ажыр оруктуң аштаалгазынга ажылдаар. Аңаа хар аштаар механизмни, бульдозерни, автогрейдерни, күчүлүг тракторну ажыглаар.

Орук-септелге тудуг эргелелиниң коллективи ол хүн ажылдап алган акшазының 30 хуузун беш чыл фондузунче шилчидер.

А. ХЕРТЕК.

ШАЛЫПЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

Ак-Довурак хоорайда коммунистиг субботник штавын хоорккүскомунуң даргазы Олег Солун-оолович Саая баштадыр тургускан. Үлетпүр бүдүрүлгелерде, организацияларда кылыр ажылдарның хемчээлин тодарткан.

АТБ-ниң коллективинден субботникче 480 кижи үнер. Олардан 452 кижи боттарының ажылчын туруштарынга ажылдап хүнээр, ооң иштинде 11 чолаачы камнап алганы кывар-чаар материалдары-биле ажылдаар. Ырак-чоок рейстерже пассажирлерни аргыштырар, улус ажыл-агыйының 5200 тонна чүъктерин сөөртүр көрдүнген. Бүдүрүлгениң дуржулгалыг чолаачылары Кызыл-Мажалыктың, Тээлиниң, Чадаананың нефтебаазаларынче кывар-чаар чүүлдер, ажыл-агыйларның чегынын ёзугаар хөмүр-даш, Абазаже даг-дугуй сөөртүр ажылдарга шалыпчы ёзу-биле киржир.

Автопарктың мастерскаязынга 12 автомашинаның техниктиг ажаалдазын кылыры, 2 агрегатты септээри база көрдүнген.

Демир-дес чыылдазын, девискээр аштаалгазын, чугаалаашкынны база организастаар.

[БИСТИҢ КОРР.].

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕН

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынче киреринге белен. Эрткен күзүн дужут ажаалдазы доостуру билек, техника септээр 2 звенону аңгы тургускан. Бо чугула ажылды звенонуң кежигүннери кожуг машиналарының септелгезинден эгелээн. 6 андазынны, 27 сеялканы, 9 культиваторну, 20 илиирни септээш, белениниң шугумунда тургускан. Оон аңгыда 4 грабльди, картофель олуртур 4 машинаны, 2 сиген пресстекчизи дээш өске-даа техника аймаан септээн.

Токарь Дадар-оол Ооржак, каңнакчы Маадыр Ооржак, септекчилер Василий Хомушку, Оолак Хомушку, Седип-оол Доңгак, Олег Саая дээш өскелер-даа кызымаккай ажылдаан. Хову ажылдары техниканың үрелиишкин чогундан кончуг хамаарылгалыг. Ынчангаш техника септелгезиниң шынарынче улуг кичээнгейни салган. Шынар — септекчилериниң ажылынга кол негелде болган.

Совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга ам-даа хынамчалыг белеткенип турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

ХОМУДАЛДАР ЧӨПТҮГ

«Шынга» харыы

Бо чылдың февраль 13-те «Шын» солунга парлаттынган «Харылзаа кажан экижирил!» деп эгелиг материалге харыыны Сүт-Хөл районнуң харылзаа белдириниң начальниги Л. Ш. ООРЖАК, ында партия организациязының секретары К. С. ОНДАР редакцияже чорутка. Ону моон адаанда парладывыс:

«Район төвүнде харылзааның бажыңын, 300 номерлиг АТС-ти ажыглалга киирген соонда, Сүт-Хөл суурда телефон харылзаазы болгаш радиодамчыдылга четкизиниң ажылдаары мурнукузундан экижээн. Кызыл-Тайга, Ак-Даш, Бора-Тайга, Кара-Чыраа болгаш Хөр-Тайга суурларда тускай телефон станциялары чок, район төвү-биле чаңгыс шугумда 3-4 номерлерни кошкан. Оон хөйнү кожары болдунмайн турар. Ынчангаш эмнелге пункттуларында телефон киирттинмейн турар.

Ол ышкаш Хөр-Тайганың участок эмнелгезинде база ындыг. Суурга автоматтыг телефон станциязын тударын районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынын киириштирип тургаш шиитпирлээри чугула. Суур биле район төвүнүң аразында телефон шугумун чаарты кылырын планнаар болза эки.

Манчүрек, Кожээ, Үстүү-Ишкин, Алдыы-Ишкин, Шом-Шумда чурттап турар малчыннарны рация харылзаазы-биле хандырары чугула деп материалда бижээни чөптүг. Ону республиканың Агроүлетпүр комитеди, харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели шиитпирлеп болур.

Сүт-Хөл — Кызыл арадзында телефон харылзаазы чоону, албан, организация черлерни, бүдүрүлгелерни чогуур негелдезинге дүүштүр хандырып шыдавайн турары шын. Хоорайлар арадзында каналдарны ковудедип, ону автоматчыдар талазы-биле немелде дериг-херекселдерни тургузарын 1987 чылда-ла аазаан хиреде-ле, бо хүннерге чедир кылдынмаан. Ол ышкаш Кызыл хоорайның хоорайлар аразында телефон станциязының телефонистери өй-шаанда харыылавайн турарындан чөптүг хомудалдар үнүп турар.

Ниитизи-биле телефон харылзаазы мурнуку чылдарнындан экижээн, радио үзүктелиишкин чок ажылдап турар апарган. Харылзаа белдириниң удуртулгазы, партия, профэвилел организациялары, нийти коллектив ажылда бар четпестерни чайладыр, харылзаа ачы-дузазын экижидер дээш боттарындан хамааржыр хемчеглерни алыр».

Үндезин реформаның оруу-биле

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

Бистиң Өвүрде «Коммунизмче оруу» совхозтуң Бора-Шай бригадазының девискээри делгем одар-белчирлиг, кара сугларлыг, сиген кезер шөлдерлиг, оът-сигенниң ботаниктиг составы байлак болгаш малга дыка таарымчалыг.

Амгы үеде совхоз бот-орулга-чарылгаже, бот-ашкаланыышкынче, а малчыннар өг-бүле керээзинче шилчээн болганда, эвээш чарыгдал үндүргеш, хөй орулга алырының бир эптиг аргазы бар курлавырларны долузу-биле ажыглаары болур. Ол чүл дээрге Бора-Шайның девискээринде Улуг-Белдир, Биче-Белдир, Артыштыг-Хем Артылыг-Ажык, Кызыл-Даг бо черлерни чейин эки-ле ажыглавайн турар. Оон аңгыда совхоз сигенни чылдың-на өске районнуң девискээринден барып белеткеп турар. Чижээ, 1986 чылда Тандыдан 500 тонна, а эрткен чылын Улуг-Хем девискээринден 450 тонна сигенни белеткээш, сөөртүп алды. Ырак черлерден сиген кезерге чарыгдал улуг, шүүттүг болур дээрзин кымга-даа билдингир. А ол хире сигенни Бора-Шай девискээринден белеткеп алырының бүгү-ле аргалары бар. Кандыгыл ынчаш? Ол чоок-кавыдан чүгле бригаданың малчыннары сигеннээр, чүгле деңдески черлерниң сигенин кезип бөлер, талдар аразы, арыг иштиниң, оймактарның сигенинче кым-даа сагыш салбас, ол байлак ынчалдыр-ла ортып каап турар. Совхозтуң өске бригадаларын олче чүге киирбейн турарыл, хол кадыыры-биле сигеннээр звенолары тургуспас-тыр. Совхозтуң механизастаттынган звенолары Улуг-Хем, Танды, Ак-Чыраа, Сарыг-Хөлден сигеннеп турда, Бора-Шайның сигенниг шөлдерин мал-маган чип, сава базып, оът-сигени анаа-ла куурертыр кадып турда, малга четчир сенниг чемни канчап белеткеп ап шыдавазыл?

Бора-Шайның сиген шөлдерин шаанда хуу араттар хар суу-биле суггарып, оон аңгыда хемчигештерден арык-буга казып үндүргеш, черни суггаргаш, күзүн арбын дүжүттү ап турганын утпаан бис. Эң ылаңгыя Арыг-Баары деп черниң мурнуу арадзында улуг шык бар, ооң артыы-иштин таларында суггарылга буганарын ам чүге ажыглавазыл? Улустуң холу орта чүге дегбес апарганыл? Ак-Кежиг, Ооруш, Дөргүн бо черлерниң арык-буганарлыг сиген шөлдери анаа-ла чыдып берди. Моолдуг-Хем биле Чыраа-Кыдыындан каскан буганар-биле Чераш-Дыт деп черниң ховузунга арбай, суланы тарып өстүрүп, сигенни кезип ап турду. Аңаа медени чүге тарып өстүрүп болбазыл? Черле тыынгыр арга-биле ажылдаар деп чүве билбес-тир. Шаанда бедүүн арга-биле кылган суггарылга системалары даш, доврак-биле дуглаптан, ону катап чаартырын бодавайн турар. Техникага идегээш, иштики курлавырларны ажыглаары уттундурган. Оон аңгыда даглар эдектери, өзеннерниң сигенин кезип, чамдызын долгааш, дыттарга азып кургадып ап турду. Ам ол черлерге шуут дегбестээн.

Ам бисте чүнү кылза эки? Бирээде, Бора-Шайда бүде берген буганарны, арыктарны катап аштап арыглаар, ону ажыглаар, күзүн база бүлүктадыр арганы көөр. Ийиде, суггаттыг шөлдерге чемишчидилгени ажыглаар херек. Үште, сигеннээрде бештай тайгада өзеннерниң хем уннарының апсектарын дужудун алыр. Дөртте, бо-ла бүгү ажылдарга, аътты, хол кадырын хөй-биле ажыглаар. Ынчангаш орта чогуур техниканы тывар. Беште, Бора-Шай девискээринче чайын Хам-Дыт, Улаатай бригадаларының малчыннарын база кожурер.

Чүгле Бора-Шайда байдал ындыг эвес, а совхоз төвүнден 3,5 километр Хандагайты арыының сиген шөлдерин база-ла ажыглавайн турар.

Бистиң совхозувус нииитиарганарны ажыглавайн келгени, оон экономиказынга улуг кораажы чедирип турар. Ынчангаш дирекция база районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны иштики курлавырларны хамыызы-биле өөренип көөр, бо талазы-биле сүмележир, ёзулуг практиктиг хемчеглерни апза эки.

Межит-Доржу МОНГУШ.
Солчур школазының башкызы.

САЗЫН КЫРЫНДА ШИИТПИРЛЕР

Партийжи амыдырал: күүселде хыналдазы

Күүседиишкин сагылга-чурумунуң, хүлээн алган доктаалдарының күүселдезин организастаарының болгаш хыналдазының ужур-дузазын коммунист бүрүзү, удуртукчу бүрүзү хандыр билип, ону амыдыралга боттандырар дээш партия комитеттери, организациялары сөөлгү үеде элээн аксынды чорудуп турар. Чүге дээрге хыналда, күүселде сагылга-чуруму —эде тургустуунуушкуннуң чугула звенозу.

Тожуда «Тоора-Хем» совхозтуң парткому күүселде хыналдазын канчаар организастап турарын таныжып көрээлиңер.

Совхозтуң коммунистериниң, парткомунуң хуралдары чогуур үезинде эртип, ажыл-агыйның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидеринге хамаарыштыр айтырыгларны чугаалашкаш, хуралдарга илереттинген четпестерни чайладырының эде тургустунуушкуннуң чаа сорулгаларынга дүүштүр доктаалдарны хүлээп ап турар. Оларның хөй муруулунда боттандырар хемчеглерни, оларны харыылаар кижилерни, күүседир хуусаазын тодаргай айыткан.

Партия комитеди күүселде сагылга-чурумун сагыырынче, хүлээп алган доктаалдарының күүселдезин организастаарынче болгаш хынаарынче сөөлгү үеде кичээнгейни салып турары тодаргай. Күүселде хыналдазының дээштиг хевири партия эге организацияларының секретарьларының, совет, профэвилел, ажыл-агый органнарының удуртукчуларының, специалистерниң, бригадирлерниң, коммунистерниң хүлээп алган шиитпирлерни күүседип турарының дугайында отчёттарын дыңнаарын мурнукузунден көвүдеткен. Мал болгаш чер ажылын хөгжүдер дээш совхозтуң дирекциязының ажыл-чорудулгазының дугайында директорнуң, кыштаглаашкынга белеткелдиң чорун турарының талазы-биле кол зоотехник Х. М. Чигжиттиң, мен фермазында партбөлүктүң организакчызы М. Ч. Бараанның, малчыннарда база МТМ-де партия эге организацияларының секретарьлары Л. К. Булатованың, А. Ш. Колдуң ажылын эде тургузуп турарының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш партия комитеди (секретары А. В. Семис-Кок) чамдык ажылдарны чоруткан. Ылаңгыя партия ажылын эде тургузарын, ооң стилин, арга-методтарын сайзырадып байжыдарын, совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң пленнерин онаалдаларын күүседирин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидерин кичээнгейге алган. Бирги ээлчегде ажыл-агыйда 6 партия эге организациязының, 3 партбөлүктүң ажылын эде тургузарынче, дайынчы арга-шиижээзин, учётта 92 коммунистиң бот-идепкейин бедидеринче угланган партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидер хемчеглерни алган. Ол чорук парткомнуң, партия эге организацияларының, совхозтуң дирекциязының ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринге салдарны чедирген. Совхозтуң күш-ажылчы көргүзүглери эрткен чылын чамдык багай эвес түңнелдерлиг болган. Күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының пленныг онаалдаларын ажыр боттандырган. Чурттаалга баштыңнарын тударын көвүдээн. Ажыл-агый 1987 чылда ээзэш-даа болза орулгалыг ажылдаан. Демократиязы, ажык-чарлыг чорукту калбартырынче партком, партия эге организациялары сагышты салып турар. Совхозтуң директору, кол специалистери, бригадирлерни ажылдыкнар боттары шилээш, соңгуп алырын эгелээн.

Партияның эде тургустунуушкун талазы-биле негелделеринге дүүштүр күүселде хыналдазын анализтеп көөрге, партком чедир ажылдавайн турар. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шиижээзин, коммунистерниң бот-идепкейин бедидер, кадрлар-биле ажылды экижидер, мал болгаш чер ажылын ажыктыг болдурар дугайында айтырыгларны хуралдарга хөй удаа чугаалашкан болгаш хөй ама саазын доктаалдарны бижээн. Хуралдарның материалдары-биле таныжып тургаш, ону эскерип көрдүм.

Эде тургустунуушкуннуң кол звенозу —партия эге организациялары ажылын оожум эде тургузуп турарындан оларның ажыл-чорудулгазы негелдеге четпес. Партия хуралдарын эрттирерде белеткелди кошкак чорудуп турарындан чугаалажыр айтырыгны хамы анализтевейн, четпестерни түзүлүнге чедир илеретпейн турар. Ынчангаш хүлээп ап турар шиитпирлер эреңгей болуп келген, оларның күүселдезинче сагыш салбас. Көк-Чар сүт-бараан фермазында, МТМ-де, малчыннарда партия эге организацияларының ажылында ындыг четпестер бар. Совхоз сүттен орулга албайн турар, эрткен чылын чеди муң рубль карылгалыг болган. Ооң чылдагааны ажылды эки организаставаанындан, ажыл-агыйжы эвес чоруктан болган деп түңнелди үндүрер апаар. Көк-Чар сүт-бараан фермазында электри-биле инек саар аппаратты тургузарын дооскан, ону ажыглалга кииреры чүгле совхоттан (директору С. Д. Дугур) хамааржыр. Сүт бүдүрүлгезиниң кудулааны мал чемнериниң четпезинден болган деп тайылбырны берип турар. Ону кым белеткеп бээрил? Боттарының кылыр ажылы-дыр. МТМ-де механизаторларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан, малчыннарның ортузунда экономиктиг, зооветеринарлыг өөредилгелерни четпес организастаан, оларның клазын бедитпейн турар. Ивижилерниң чурттаарынга, ажылдаарынга эки байдалдарны тургузары чедип алдынмаан. Малдарның баш саның көвүдедир, уксаазын экижидер, продуктуруун бедидер, чер ажылын хөгжүдер, мал чемнериниң белеткээрин көвүдедир дугайында хуралдарга ээзэш эвес чугаалашкан. Бо талазы-биле чүү кылдынганыл? Ажыы-биле шоолуг эвес деп айтыр апаар. Моон алырга доктаалдар күүсеттинмээн, чүгле саазын кырында арткан-дыр.

Эде тургустунуушкун партия эге организацияларындан эгелээр турда, оларның секретарьларын өөредир, практиктиг дуза чедирер ажылды партия комитеди четпес чорудуп турар. СЭКП Тожу райкомунуң оргкилдизи (эргелекчизи О. А. Одумчи) бо айтырыгны кичээнгейге алыры күзенчиг.

Партком (секретары А. В. Семис-Кок) күүседиишкин сагылга-чурумну экижидер ажылын оожум эде тургузуп турар. Ылаңгыя хүлээп алган доктаалдарының күүселдезиниң дугайында тускай айтырыгны хуралдарга чугаалашпаан. Коммунистерниң отчёдун ээзэш дыңнап, олардан үндүрген шиитпирлерниң күүселдези дээш шыңгыы айтырбайн, хууда харыысалгазын бедитпейн турар. Ооң уламындан хуралдарга хүлээп алган доктаалдарда айыткан хемчеглерни күүседиринче партия эге организацияларының секретарьлары, совхозтуң директору, специалистери, бригадирлери сагыш салбайн келген, ынчангаш четпестер уламчылап турар.

Совхоз бүдүрүлгезиниң кайы-даа адырының ажылының чедиишкиннинг болуру кадрлардан улуу-биле хамааржыр, ону барымдаалааш, оларны шилип алырынче, ажылга таарыштыр тургузарынче, өөредип кижизидеринче партком кичээнгейни салып турза-даа, үениң негелдезинге четпейн турар. Сөөлгү чылдарда совхозтуң беш директору, дөрт кол зоотехниги, алды кол инженери, үш улуг мал эмчизи болгаш өске-даа кадрлар солушкан. Шак ындыг чорук совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин экижидер херекке кандыг-даа эки салдарын чедирбээн. Кадрлар-биле ажылды үндезининиң-биле экижидериниң бүгү-ле хемчеглерин алыры кол айтырыгның бирээзи болуп турар.

Совхозтуң парткому эде тургустунуушкуннуң чугула звенозунуң бирээзи күүселдениң хыналдазын боттандырарынче хүн бүрү кичээнгейни салыры, коммунистерден негелдени күштелдирери чугула болуп келген.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Аб
школа болгаш амыдырал
45

ХАНЫ БИЛИГ ХЕРЕК

1988 чылдың февраль айы партияның болгаш совет күрүнениң төөгүзүнге эде тургустуушкунну херек кырынга боттандырып чорударынга база бир улуг базымны кылган үе болуп кирер. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорун турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Ол бистиң социалистиг ниитилеливистиң шынар талазы-биле чаартылгаларының айтырыгларының чугула кезээдир. Улус өөредилгезиниң бүгү системаларынга шиитпирлиг чаартылгалар чокка, ында үези келген айтырыгларны бүгү ниитилелдиң кичээнгейи чокка эде тургустунуушкуннуң айтырыглары шиитпирлеттинмес, чурттуң иштинде амгы үеде чорудуп турар чаартылгалар бедик темпилиг боттанмас дээрзин Пленум айыткан.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге башкылаашкынның шынарын бедидер, бодунуң социалистиг Төрээн чуртунга болгаш партияның херээнге бердинген бүзүрелдиг, бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри —совет школаның мурнунда эң кол сорулга. Бодумнуң бо кыска чүүлүмге школаларда төөгү башкылаашкынының дугайында чамдык бодалдарымны номчукчулар-биле сүмележирин оралдаштым.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга «Обществоведение эртемнериниң аразындан төөгүнү онзалап көөру эргежок чугула. Ону үндезини-биле угаазылалдыг өөренип көөрүнде кончуг улуг кижизидикчи күш бар. Ылаңгыя бистиң Төрээн чуртувустуң революстуг эрткен үезиниң дугайында, ооң социалистиг тургузуушкунга чедиишкиннериниң дугайында билиглер ындаа хамааржыр» — деп, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтың илеткелинде айыткан.

Республиканың школаларының, эң ылаңгыя Кызылдың, Ак-Довурактың, Шагаан-Арыгның, а кедээ ортумак школалардан Солчурнуң, Хандагайтының, Суг-Бажының школаларын дооскан өөреникчилерниң билии, оларның аттестаттарында демдектери-биле дүгжүп, багай эвес түңнелдерни көргүзүп турар. Ниитизи-биле ортумак школаларда төөгү башкылаашкынының деңнели өске эртемнерден дыка куду.

Ооң барымдаазын дараазында чижектерден көрүп болур. Бо 1987-1988 өөредилге чылында Кызылдың педагогика институдунуң филология болгаш эге өөредилге факультеттеринге кирериниң ССРЭ төөгүзүнге экзаменны 150 өөреникчи дужааган. Оларның эң хөйү 92 кижи эге өөредилге факультединге кирип турган. Оларның иштинден беш демдекке чүгле 5 кижи, дөрт демдекке — 20, үшке—41, а артканнары —ийи демдектерге дужааган. ССРЭ төөгүзүнге кирериниң экзаменин хүлээп ап турган комиссияның үндүрген бир түңнели болза, ССРЭ төөгүзүнүң болгаш обществоведениениң аттестаттарда демдектери дүүшпейн турар. Ийи болгаш үш алган өөреникчилерниң аттестаттарында ССРЭ төөгүзүнде демдектери колдуунда-ла «4»-«5». Мындыг чижектерни чыл санында көрүп болур.

Төөгү башкылаашкынының куду деңнелдиг, өөреникчилерниң кошкак билиглиг болурунуң чылдагааны тодарадып алыр сорулга-биле пединституттуң партия төөгүзүнүң кафедразының башкылары элээн каш ортумак школаларга чораан. Башкылар билии бедидер институт-биле кафедраның харылзаазы багай эвес. Төөгү башкылаашкынында бир четпес чүүл—школаларда тускай эртемниг төөгү башкылары чедишпейн турарындан өөреникчилерниң билии кошкак болуп турары.

Кызылдың башкы институду барык 20 чыл бурунгаар, 1968 чылда кирип өөренирин, 1970 чылда бот-өөредилгеге төөгү болгаш филология деп тускай эртемниг башкыларны доостурган. Оон бээр төөгү эртеминге башкылар белеткевейн келген. Ынчан дооскан башкыларның чамдык кезии партия, совет аппараттарынче депшиттирген, а артканнары ам пенсияже үнеринге белеткени бергеннер. Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң медээзи-биле бөгүн төөгү эртеминге чыл санында-ла 60 ажыг башкы негеттинип турар. Келир 1988-1989 өөредилге чылында 67 башкы четпес. Тургустуна берген чаңчыл өзүгаар сентябрь 1-де төөгү шактарын школа директорлары, районо эргелекчилери, литература, география, биология, математика эртемниг башкыларынга берип, а чамдык таварылгаларда, күш-культура, күш-ажыл башкылары-биле солуур ужурга таварыжып турар. Ол хамаанчок чамдык башкыларның боттарының тускай эртеминге шак четпейн баарга, төөгү шактарын оларга немей берип турар.

Төөгү эртемин мынчаар чиик көөр, ында улуг деткимче бербейн турарының түңнелинде ол эртемниң башкылаашкынынга догматиктиг чоруктар колдап, ооң идей-деңнели кудулап, ону медерелдиг бодун-биле өөреникчилер билип албайн, шээжилеп турар апарган. Сөөлгү үеде кедээ ортумак школа дооскан өөреникчилерниң төөгү талазы-биле билии чүгле чылдар доктаадып, төөгүнүң чамдык болуушкуннарын анаа шээжилеп алганы-биле кызыгаарлаттынган болур-дур. Төөгү эртемин боду тускай дүрүмнерлиг, анаа хамаарышкан категорияларлыг болур. Школа дооскан ортумак эртемниг

Төөгү башкылаашкыны

өөреникчилер революция, нация, национал орулга, амгы, социал-бөлүктер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дээш өске-даа ниитилел-политиктиг болгаш төөгү талазы-биле билиишкиннерниң утказын билбес болур-дур.

Өөреникчилерниң төөгү болгаш обществоведение эртемнерин хандыр билбейн шээжилеп ап турарынга хамаарыштыр методиктиг чаңчыл апарган бир мындыг арга бар. Башкы төөгүге азы обществоведениеге чаа материалды өөретпеш, дараазында кичээлге онаалга берип тургаш, «Мындыг эгениң мынча дугаар параграфын өөренип алгаш келиңер» дээр. Өөреникчилер төөгү кичээлинге белеткел үезинде башкының берген онаалгазын шээжилээр ужурга таваржып турар.

Төөгү дээрге бистиң чуртувустуң, чонувустуң эрткен, эртип турар оруу, төөгү—бистиң келир үевис-тир. Эрткен төөгүден шын түңнелдерни кылыр, ону медерел билип алырынче, келир үеже шын көргүүшкүннерни башкы кижи углаар ужурлуг. Өөредилге дээрге билиглерни дамчыдып бээри эвес, а угаан-медерелди хевирлээри болур. Ол дугайын эрте-бурунгу философ Аристотельден эгелээш бижип келген.

Ортумак болгаш дээди школаларның эде тургузуушкунунда кол чүүл өөредилгениң шынарын бедидери болур. Өөредилгени билиглер дамчыдып бээр дээр билиишкиннен шуут ойталаар ужурлуг.

Төөгү эртемин шээжилеп доктаатпайн, ону медерелдиги-биле шиңгээдип алырынга бир кол орук —ону амыдырал-биле хамы холбаалыг башкылап, анык кижилерге амгы үениң диалектиктиг угаап бодаашкынын, амгы талазы-биле туруштан ниитилел болуушкуннарын үнелеп көөрүн, билирин кижизидери болур деп, февраль Пленуму айыткан.

Төөгүнүң амыдырал-биле хамы холбаалыг өөредири методикада чаа айтырыг эвес болгай, ол шагдан бээр турүп келген. Ынчалзажок школа дооскан аныяктарның иштинден «Тываның улустуң революциязы кажан тиилээнил?» «Оюн Күрседи деп кымыл?», «Кызылдың бир кудумчузун чүге О. Күрсединиң ады-биле адааныл?» дээш өске-даа Тываның төөгүзүнге холбашкан айтырыгларга дөрт харыы берипткен өөреникчилер хөвээр болур-дур.

Амыдырал хөй талалыг. Сөөлгү чылдарда, барык 80 чылдарның ортаа үезинге чедир үнгүлээн төөгү талазы-биле өөредилге номнарында, солун, сеткүүлдерде парлаттынган чүүлдерде база улуг монографияларда социализм дээш демиселге чоннуң эрткен орууну чаңгыс талалап, ниитилел хөгжүлдезинде бар чөргүлдээниг айтырыгларны оюп эртип, ону чедир көргүспейн келгени төөгү эртемнериниң сайзыралынга-даа, аныяктар-биле кижизидилге ажылынга-даа улуг моондакты ужуражып келген.

Башкылаашкынында чаңчыл апарган эрги чүүлдерден дораан ойталаар, чаа чүүлдерни ажыглап, ону шиңгээдип алыры чаңгыс хүннүң айтырыы эвес болгай. Хамыктың мурнунда шээжилээшкинден уштунар, амыдыралды шын көргүзерин чедип алыр херек. Сөөлгү үеде төөгүлүг шын дугайында хөй чугаалар үнүп, топ солуннарның-даа, сеткүүлдерниң-даа арыннарында тускай төөгү эртеми чок чамдык чогаалчыларның чогаалдарын, улгады берген улустарның сактыышкыннарын, янзы-янзы чүүлдерни нептереңгейи-биле парлап турар апарган. Амыдыралдың оруктарын эртпээн, школа болгаш өөредилге черлеринге төөгүнү чаңгыс талалап шээжилеп алган анык кижилерге ол материалдар бир янзы дээштиг болуп турар. Оларның аразындан чоннуң он-он чылдарның дургузунда эрткен оруун меге, хоозун, чүге-даа чедирбес орук кылдыр чарлап, социализмниң үнелиг чүүлдерин, ооң артык күштүүн шүгүмчүлээр хөөннер тургустунуп келген. Бо бүгү төөгү башкыларындан улуг белеткелди, харысалганы, чаа салгалдарга долу, канчаар-даа кызырбаан ылап шынны эмин эрттир карартпайн-даа, кааставайн-даа чедирерин негеп турар.

Амгы үе-чадада төөгү башкылаашкынынга кол-ла чүве—магадап хаммас чүүлдер сүрүп, ооң-биле аныяктарны төөретпейн, ону чогууру-биле тайылбырлап, өзүп олурар салгалды эде тургузуушкуннуң эң активтиг киржикчилери кылдыр кижизидери.

Республиканың школаларында бо чылын тускай төөгү эртемниг 60 ажыг башкы негеттинип турар. Школаларны дораан-на тускай эртемниг башкылар-биле хандырыптар сорулга болдунмас. Ынчангаш төөгү башкылаарын гуманитар, эртемниг, топтуг, амыдыралды билир, партия кежигүнү башкыларга дагзып болур. Ону школа директорлары, партия организациялары холга алыр ужурлуг. Төөгү болгаш обществоведение башкыларынга башкылар билии бедидер институттуң чорудуп турар курстарының ниити деңнелин бедидер. Чаа төөгү болгаш ССРЭ төөгүзүнүң чамдык чидиг айтырыгларын чырыдарда бистиң кожаларывыс Красноярскиниң, Новосибирскиниң болгаш өске-даа бир дугаар категорияның институттарында төөгү факультеттеринден башкыларны чалап, оларга лекция номчудары чугула.

Социализмни моон соңгаар улам сайзырадыр дээш чуртта чорул турар эде тургустунуушкунга ортумак болгаш дээди школаның ролю улуг. Бистиң сорулгавыс чүгле бодунуң тускай эртеминге бедик мергежилдиг кадрлар белеткээри эвес, бүгү талазы-биле сайзыраңгай, Төрээн чуртунга бердинген, интернационалчы патриоттарны белеткээри. Ол сорулганы амыдыралга боттандырып чорударынга төөгү эртеми кескү черни ээлээр.

Василий БИЧЕ-ООЛ.
Кызылдың педагогика институдунда доцент, төөгү эртемнериниң кандидады.

САГЫШ САЛЫП ЧОРУУР

Бобукай Мартаң-ооловна Монгуш ниитиниң малын малдап чоруур. Он сес чыл дургузунда өскен-төрээн чери Кара-Чырааны чеже хой кадарып, чеже хураган ап, чеже тонна дүктү күрүнеге дужаавааан дээр. Ажылынга кызымак кижи ол хире үениң иштинде малчыннап шыдаар-даа.

Кыштың соогунда малды хүр кыш ажырарын, чайның изиинде кышка белеткелди баш удур чорударын ол планнап олурар. Ооң-биле сүмени өгнүң эр ээзи Самбуу Шавыраевич Монгуш кады кылыр. Чайгы үеде хой одар солуурга-ла мал семирир деп чүвени кончуг эки билир болгаш Бобукай Мартаң-ооловна «көжер» деп сөстү черле аксындан дүжүрбес. Ооң ол чугаазы ажыл-херээ-биле карышпас. Малды семиртиринге улуг салдарны чедирип чоруур. Ооң өткүт чугаазы, сагынгыр угааны, изиг чүрээ, тудунгур холу бүгү-ле ажылды хавра туткан.

Амгы үеде малчын Кызыл-Тайганың ээзи Кара-Суг деп черде кыштап орар. Хой бүрүзүнден хураганнар меңди алдынган. Ынчалза-даа дагдан баткан кошкелер, дырбактыг деп араатан аң малчынны дүвүредип, дүне-даа уйгу бербейн турарын сагыышсырап чугаалап олурар. Мал бажы онча-меңди-даа болза, көк үнүп келген үеде база берге дээрзин малчын пат билир. Ынчангаш чаш хураганнарны кажаадан үндүрүп, хүн караанга дөгелендирип, улуг-улуг хураганнарны өдек чоогунге одарладып, чер оъдунге чоорту чаңчыктырып эгелээн.

Эрткен юбилейлиг чылда Б. М. Монгуш чүс хойга онаашкан планын болгаш социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, малчыннар хуралынга хураганнар болгаш эртектиг белек-биле шаңнаткан. Алган хураганын «Москвич» машиназынга «чүдүрүп» алгаш чанып келген. Ол шаңнал малчынны улам хөй-ле кииргел. Бо чылын планныг онаалдаларын күүседир дээш бар аргаларны ажыглап, өг-бүле кержээзин бөзүгаар ажылдап кирипкен.

— Кержэ-биле ажылдаарга кандыг-дыр? —деп ооң айтырдым.

— Өг-бүле кержээзи-биле ажылдаарга дыка-ла эки чүве-дир. Ажыглаар болгаш черыгдаар бүгү-ле чүвени ында бижип каан. Ам боттарывыс безин билир апарган бис. Бир водовоз суг каш хонарыл, суунуң өртээ чежел дээрзин база сиген, дүс болгаш холуукталыг чемнерни чежени бээрин шээжилеп алган бис. Бүгү-ле чүве ажылды организастаарындан кончуг хамааржыр —деп, Бобукай Мартаң-ооловна чугаалап олурду.

Малчын чүгле бодунга онаашкан мал ажылын ак сеткилдиг күүседип орар эвес, депутат кижи болгаш чоннуң чагыгларын күүседир талазы-биле база улуг-хүүзүн киирип турар. Бригада хуралдарынга кандыг-даа айтырыглар тургустунуп келир. Бо удаада ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады Надежда Монгуштуң кыштаанче электри удазыннары шөйдүнген-даа болза, чырык коштунмаан. Ам ону дүрген кожуп бээри-биле суур кирип, совхоз директорунга айтырыгны тургускан.

Хоочун малчын тос уругнуң иези. Оларның улуглары эртем-сургуул чедип алгаш, ада-иезиниң ажылга кызымак чоруун дөзеп, боттарының мергежилиниң аайы-биле ажылдап, чурттап, өөренип чоруурлар. Ооң чижээ бо: өгнүң беш дугаар уруу Анчымаа ада-иезинге дузалажып, чаш хураганнарны азырап, сакманчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Ол бир хураганның деңзизин 23 килограмм чедирер хүлээлгени алган.

Бобукай Мартаң-ооловна Монгуш мал-даа, ажы-төл-даа талазы-биле бай малчыннарның бирээзи. Улуг уруу Галинаазы—садыгжы, Николай —тудугжу, Урана—эмчи, Май-оол—солдат, Чечен, Чечек, Мерген, Таир олар школада өөреникчилер. Оларның амыдырал-чурттаалгазы дээш не кижи үргүлчү сагыш човап, оларны хүндүлээчел, биче сеткилдиг, чепшүл, ажылгыр, бедүүн болурунга кижизиптишкен, ниитиниң малын малдап, арыг-силиг чурттап чоруур.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: хоочун малчын, хөй уругларның иези Б. М. Монгуш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«АРГАЛАР БАР, ОНУ АЖЫГЛАЗА»

Бо чылдың февраль 13-те «Шынга» парлаттынган рейд соонда дагын хыналда

Бо чылдың февраль эгезинде профэвилелдиң комсомол обкомунуң болгаш «Шын» солуннуң редакциязының рейд бригадазы Кызылдың чамдык өөредилге черлериниң общежитиелеринге барып, оларның материалдыг баазазын база сургуулдарның болгаш студентилерниң чурттаалга байдалын хынап көрген. Хыналданың түңнелин февраль 13-те № 37 «Шынга» парлаан, а март 3-те № 53 «Шынга» ол өөредилге черлериниң ийиңизиниң удуртукчуларының рейд бригадазының шүгүмчүлелдиг материалынга харыыларын берген.

Профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш солуннуң редакциязы ийи ай эрткенде ол общежитиелерге катап барып көрүп, оларда чүү кылдынганын дагын хынаан.

Кызылдың башкы училищезиниң болгаш Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының удуртукчулары болгаш хөй-нити организациялары общежитиелериниң санитарлыг байдалын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни алган. Чижээ, училищениң школа салбырының 2-ги курузунуң сургуулу, училищениң комсомол комитединиң физкультура болгаш спорт талазы-биле кежигүнү Степан Сыргашев өрээлдер аразынга шошки, шыдыраа маргылдааларын эрттирип турарын чугаалады. Ооң чаңгыс курсчузу, общежитие чөвүлелиниң өөредилге секторунуң даргазы Евгений Ылапдан секторнуң кежигүннери сургуулдарның бот-кичээл кылып турарын хынап, багай демдектер алган сургуулдарны айда бир катап үнер «Төнө хене» солунга сойгалап келгенин билип алдывыс. Дежурный сургуулдар-биле училищениң № 1 болгаш № 2 общежитиелерин кезип көрдүвүс. Общежитиелерниң өрээлдери-даа, коридорлары-даа баштайгы чоруувуска бодаарга, арыг болду. Чунар черлеринде болгаш кухняларда электриниң плиткаларны септеп каан, сургуулдарның дежурныйлаашкынын экижиткен, кызыл-булуңда общежитие чөвүлелиниң бүлүүнүн дерээн.

Кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының общежитиезинде база-ла элээн экижиишкиннер бар. Рейд комиссиязының шүгүмчүлелдеринге хамаарыштыр ректораттың, парткомнуң болгаш профкомнуң каттышкан хуралын эрттирген. Студентилерниң вахтага дежурныйлаашкынын күштелдирген, общежитиеге улуг ааттап-арыглаашкынны чоруткан, каттарның чамдык өрээлдеринде өрээл чечектерни кескүп кээлгилээн.

Общежитие чөвүлелиниң бүлүүнүн чаартан, ында чөвүлелдиң кежигүннериниң деңзызын, социалистиг хүлээлгелерин, ажыл планын, эки түрө дружинаның, каттар старосталарының дежурныйлаашкын графигин, редколлегия кежигүннериниң аттарын, общежитиеде чурттакчыларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин бижээш аскан. Ынчалза-даа общежитиениң амыдыралы-биле хандыр таныжып көөрге, ол бүлүңде бижиттинген чүүлдерниң канчаар күүсеттинип турары чигзиниишкинни болдурар. Ону каттарда аскылаан санбюллетеньнер хүннүң долдуртуумайн турарын көргеш-ле, эскердивис. Чижээлээрге, сөөлгү демдеглелдер чүгле марттың үш хүннеринде бар, ынчаарга санитар секторунуң үш кежигүнү мартта чүгле ол хүннерде хыналданы кылган ышкажыл.

Общежитие чөвүлели, ооң ажыл-херээ, социалистиг хүлээлгелери ам-даа саазын кырында арттышаан. Ол дээрге филиалдың комсомол, профэвилел комитеттери болур-чогууру-биле ажылдавайн турарын херечилеп турар. Общежитиеде чурттап турар студентилер (Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының-даа, башкы училищезиниң-даа) боттарын нити бажыңының ээлери бис деп көрбейн турарлар. Бүлүңде деңзылар, пландар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүседир дээш эвес, а комиссияларга, өскелер көрзүн дээш бижип каан ышкаш боол турар. Кажан чамдык кижилерниң эккеп, чарашты тургузуп каан чечектерни ана-ла чидип, азы үрелип турар, лампочкаларны ушта ээрип аппаар, чунар черлерде, кухняларда чурум сагыттынмайн турар. Ол ышкаш студентилер боттарының эдилелдерин боор сандайларны, тон аскыыштарын, соңга көжегелерни азар гардиннерни, чечектер тарыыр, тургузар чүүлдерни боттарының идепкейи-биле кылып ап болур-ла болгай. Кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының студентилери боттары чогаадыкчы чоруун көргүзүп, каттарда хөй хос черлерни дыштанырынга таарымчалыг фойелер, телевизор көөр черлер, кызыл-булуң, бот-кичээл кылыр өрээлдер, стол оюннары ойнаар өрээлдер кылдыр дерип ап болгу дег.

Бо общежитиениң шиитпирлээрин негеп турар бир чугула айтырыы (ол дугайын баштайгы рейд материалынга база бижээн бис) студентилер чурттадырынга ооң тар боол турары. Кедээ ажыл-агыйның дээди эртемниг кадрларын белеткеп турар бо өөредилге черинче республиканың Агроүлетпүркүрткомитеди кичээнгейни улгаттырары негеттинип турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында кандыг-даа экижиишкиннер болбааны илереттинген. Бо өөредилге чериниң удуртулгазы рейд комиссиязының шүгүмчүлелдиг материалынга чүгле харыылаваан эвес, харын бодунуң общежитие чөвүлелиниң ажылын экижидер талазы-биле чүнү-даа кылбаан. Общежитиеде санбюллетеньнер долдунмайн, санитарлыг чурум сагыттынмайн турар. Чамдык секцияларда тургустунган электриниң плиталар ажылдавас хевээр, чунар черлер база-ла четче ажылдавайн турар. Чамдык чунар өрээлдерде, кухняларда, коридорларда лампочкалар чок. А лампочкаларлыг черлерниң, коридорларның лампочкалары хүндүс безин хып турар, чунар черлерниң краннарын хаап кагбаанындан суг үргүлчү төгүлүр. Туалеттерни ажыглап турары хирлиг, чамдык каттарның туалеттериниң эжиин улуг кадаглар-биле дуй шээп каан. Хеп чууруунга таарымчалыг байдал тургустунмаан, душтар ажылдавас. Бо өөредилге чери өг-бүлелиг студентилерни чурттаар чер-биле хандырар аргазы бар болгаш оларга өрээлдерни тускайлап берип турары эки. Ынчалза-даа общежитиеде үстүнде бижээнивис таарымча чок байдалдар, ылаңгыя чаш уругларлыг студентилерге берге байдалдарны тургузуп турар. Бо бүгү четпестер филиалдың удуртулгазының, ооң партия, профэвилел, комсомол организацияларының талазындан общежитиеже кичээнгейни кошкатканын көргүзүп турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының общежитиезиниң материал-техниктиг баазазы башкы училищезиниң болгаш кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының общежитиелериниңиңге деңнээрге оранчок эки.

«Аныяктар общежитиелериниң ийи чылы» деп көрүлдени эрттирериниң оргкомитеди, чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому, агроүлетпүр комплекстиң ажылдакчыларының профэвилел обкому болгаш өске-даа хамаарылгалыг органнар үстүнде өөредилге черлериниң студентилериниң база сургуулдарының социал-хандырылга байдалдарын экижидериниң дээштиг хемчеглерни алыр дээрзинге идегээр апаар.

Михаил ТАШТАНДИНОВ,
Профобчөвүлелдиң инструктору.
Лариса МОНГУШ
(«Шынның» корр.).

СЕРЕМЧИЛЕЛ— ДЭЭДИ ХҮЛЭЭЛГЕВИС

Агаардан халдаашкынга удур камгалал (АХУК) шериининиң кол штавының начальниги авиацияның генерал-полковниги И. М. Мальцевтиң СЭТА-ның корреспондентизи М. Захарчуктуң айтырыгларынга харылары

— Игорь Михайлович, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бо хевириниң төөгүзүнүң, АХУК шерииниң хүнүнүң канчаар тургустунганының дугайын кысказы-биле чугаалап көрүңерем.

— Бистиң шеригниң биографиязы Улуг Октябрь-биле тудуш холбашкан. Революсчу Питерни камгалаарының дугайын ажылчыннар-биле сүмележир дээш октябрь 29-че дүне Владимир Ильич Ленин Путилов заводунче чорупкан. Зениттиг пушкаларлыг тускай камгалал шөлдер тургузарының идеязы ынчан аңаа тывылган. Заводтуң ажылчыннары куяк ийи поездини кылгаш, оларга ажылчыннардан тургустунган команданы тургускан. Ол дайынчы чаа отрядты самолётка удур Путиловтуң артиллерийжи каң дивизиону деп адаан.

Ол үеден эгелээш партия болгаш чазак чурттуң агаардан халдаашкынга удур камгалалынче доктаамал кичээнгейни кошкаш кылбайн келген. Ооң түңнелинде Ада-чурттуң Улуг Дайынының эгелээринге чедир АХУК шерии хууда составынга 182 муң кижилиг турган...

Чурттакчылыг черлерни камгалаарының шылгарааңгай чижээ — Москваның агаардан халдаашкынга удур камгалалы болган. Найысылалдың объектилеринче шургуп кирерин оралдашкан дайзынның 9 муң хире самолёдундан оларның чүгле үш хире хуузу камгалалды эрткен. 1305 дайзын бодунуң өлүмүн хоорайже шургуп тура, оортан тыпкан. 1941 чылдың ноябрь 7-де, Кызыл шөлге шериг парады болуп турда, АХУК шерии мурнундагызы ышкаш, найысылалды идегелдиг камгалап турган. Оларның күштүг камгалалын чеңгис-даа дайзын эртип шыдаваан. Ол хүн найысылалче чаза бүлгеп кирерин семээн дайзынның 34 самолёду дужур аттырган...

— Чоокта болган бир болуушкун дугайын айтырып көрейн: ССРЭ-ниң агаар девискээринче шургуп кирген таварылга бар бе! АХУК шерииниң дайынчы дежурнуйлаашкынының үезинде илерээн четпестерге холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюрозу шеригниң белен туружун, сагылга-чурумун шиитпирлиг-биле бедидериниң эргежок чугулазын айыткан болгай. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер.

— Дайынчы дежурнуйлаашкынче үнүп тура, АХУК шерии дужаал алыр: «Күрүне кызыгаарларын даштыкы күрүнелерниң агаар айыылындан камгалаар. Онзалап демдеглексээрим болза: дежурнуйлаашкын база дужаал дайынчы сорулга болур. Оларның күүселдезиниң кошкаш кынны бээринге кандыг-даа чылдагаан турбас болгаш ол кажан-даа кошкаш дивес ужурлуг. Чоокта чаа агаардан халдаашкынга удур камгалалдың радиолокация херекселдери самолётту дораан эскерген, а совет хыдыкчы самолёттар ону ийи долгандыр ужуткан. Бистиң-биле эң кол чүвеге доктаайн. Ол үеде харысалгалыг шиитпир хүлээп алтар, хажыдып болбас алыс шынны хандыр бодаптар ындыг командылакчының атывылбааны ол.

Болган чүүлден кичээндирип алгаш, командылал, кол штаб база АХУК шерииниң политудуртулгазы комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону кыска үеде боттандырып, илереттинген четпестерни үндезини-биле чайладырып хүлээн.

Солдаттан генералга чедир эде тургустунуушкунга бодунуң туружун эде көөрүн шиитпирлээн бис. Дайынчы өөредилгеге оожум агым-биле чоруур чорукту болдурбас, техниканың байдалын онза хыналдага алыр, хөй-ле эки демдектер-биле бодун мегелевес кылдыр дайынчыларны чаңчыктырар.

— Ол улуг, хөй талалыг ажыл чүден эгелээнил!

— Чүнүң-даа мурнунда кижи факторун идепкейжиткенинден. Шөлээнзирээр чорукттуң уржуунуң дугайын дайынчы бүрүзүнүң медерелинге кийр угааткан. ССРЭ-ниң агаар девискээриниң үрекчизиниң оруун дозарынга шиитпирлиг эвес болур чорук моон соңгаар каттаттынмас ужурлуг. Дайынчы дежурнуйлаашкында турар дайынчы бүрүзү чоннуң, партияның мурнунга бедик харысалгазын хажык чокка шынзыдыр хүлээлгелиг.

— АХУК шерииниде эде тургустунуушкунга тодаргайы-биле доктаап көрүңерем.

— Бирээде, эшелоннарда башкарылга органнары кадрлар-биле быжыглеттынган. Шериг албанныгларга аттестацияны организастап эрттирип турар. Шериг албанынга бодун шынзыдып шыдавас кижи командылал пунктузунга туре бээр ындыг таварылга кажан-даа болбас.

Ийиде, дайынчы дежурнуйлаашкын чурумун эрижидериниң ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарларын камгалаарының хоойлузунуң күүселдези дээш бүгү специалистерниң харысалгазын бедидериниң талазы-биле шыңгыы хемчеглер алдынган.

Үште, дежурнуйлаар күштерниң чепсек-херекселдериниң дайынчы белен туружу дээш хыналданы кээш дакпыр шыңгыраткан.

Дөртте, шериг техниканы ажыглаарын, ооң-биле хандырылганы, дежурнуйлаашкынны чепсеглээрин хыналдада тургускан.

Адак соолунде чугаалаксааным, дайынчы баш-ашылганым чорудуун автоматчыдарынче кичээнгей күштелген.

(СЭТА).

ЧАҢГЫС ИЕНИҢ ТӨЛДЕРИ ДЕГ

«Н» шериг кезээнден фоторепортаж

«Н» шериг кезээнде дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергииннери ээвээш эвес. ВЛКСМ кежигүнү биче сержант Афанасий Никифоровту ап көрээлиңер. Ол бедик мергежилдиң специализи. Дайынчы техниканы тергиин эки билир, эштеринге билиин, дуржулгазын дамчыдып берип чоруур. Аңаа дайынчылар В. Павлов, С. Жигалов, С. Эргашев, В. Гелюс, В. Орлов—кезектиң мурнакчы дайынчылары.

Бистиң Төрээн чуртувустуң улустарының 20 ажыг нациязының төлээлекчилери бо кезекте шериг албаным эрттирип турар. Орус, украин, узбек, казах, армян, азербайджан, калмык, лезгин, кыргыс, бурят, чечен, татар, якут, табасаран дээш кымнарны чок дээр. Ёзулуг интернационалчы шериг кезээ.

Чаңгыс дөлгеаны, чаңгыс херекти күүседип турар болгаш дайынчылар боттарын эки билчир, ёзулуг дайынчы найыралдыглар. Интернационалчы кижизидилгеже мында доктаамал сагыш салып турар. Политиктиг кичээлдер үезинде дайынчы бүрүзү бодунуң төрээн республика, край, облазының дугайын эштеринге чугаалап бээр. Чаңгыс иениң төлдери дег найыралдыг шериг албаным эрттирип турарлар.

Борис КҮЖҮГЕТ.

ЧУРУКТАРДА: аңаа дайынчы Шобхат Рисимухамбетов бодунуң төрээн чери Узбекистанны картадан көргүзүп, тайылбырлап тур. Политиктиг кичээл үезинде (ийиги чурукта).

В. КОЗЛОВТУҢ фотолары.

БӨГҮН— АГААРДАН ХАЛДААШКЫНГА УДУР КАМГАЛАЛ ШЕРИИНИҢ ХҮНҮ

САННАР, ФАКТЫЛАР

● ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1975 чылдың февраль 20-деги Чарлыын ёзугаар Агаардан халдаашкынга удур камгалал шерииниң хүнүн доктаадып тургускан. Ону чыл бүрүде апрельдиң ийиги воскресеньезинде демдеглеп турар.

● Кызыл Армияның тургустунганының баштайгы хүннеринден эгелээш, Коммунистиг партия болгаш Совет чазак агаардан халдаашкынга удур камгалалды сайзыраңгайжыдарынче кичээнгейни салып келген. 1918 чылдың апрельге чедир Кызыл Армияга зениттиг 200 артиллерия батареялары болгаш хыдыкчы 12 авиаотряд санаттынып турган.

● Хамааты дайынының тулчуушкуннарынга АХУК шерии дыка хөй маадырлыг чоруктарны кылган. Чүс-чүс дайынчылар күрүне шаңналдарын алгылаан. Кызыл Сылдыс орден-биле ийи удаа шаңнаткан 16 ужудукчу-хыдыкчының арaзында И. Павлов, С. Корф, А. Петренко болгаш оон-даа өскелер бар.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээр мурнунда АХУК шериинге ортумак болгаш биче калибрлиг 3600 ажыг зениттиг чепсек, 650 пулемет, 1500 прожектор, 850 камгалал аэростат, 45 радиолокация станциязы, 1500 хире самолеттуг 40 хыдыкчы авиаполк бар турган.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде Совет Эвилелиниң Маадыры атты алганнарның арaзында АХУК-ның ужудукчу-хыдыкчылары С. Здоровцев, М. Жуков, П. Харитонов олар бар.

● Москваны камгалап тура, авиацияның төөгүзүнде бир дугаар дайынның бомбалакчы самолёду-биле дүнеки чуура үскүлежиишкинни ужудукчу биче лейтенант В. Талалихин, лейтенант А. Катрич олар кылган. Бедик мергежилдиг болгаш эрес-дидим чоруу дээш оларга база олардан өске 30 ужудукчу-хыдыкчыга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

● Дайын чылдарында Москваны камгалап тургаш, АХУК шерии дайзынның 1305 самолёдун, 450 танкызын, 5 муң хире автомашиназын, хөй санныг техниказын, а ол ышкаш 50 муң ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин узуткаан.

● Ленинградтың АХУК шерии дайзынның 1561 самолёдун, 99 танкызын, 183 артиллерийжи, 85 миномет батареяларын, 685 автомашиназын, үш полк ажыг чадаг шериин, хөй санныг дайынчы техниказын узуткаан. 22 ужудукчу Совет Эвилелиниң Маадыры болган, а ужудукчу А. Карпов ол атты ийи дакпыр алган.

● Дайынның бүгү дургузунда АХУК шерии дайзынның 7300 ажыг самолёдун, 1000 ажыг танкызын, 1500 хире чепсээн болгаш миномедун, хөй санныг шериин узуткап чок кылган.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи эрткен чылдың бараан саарылгазының планныг онаалдазын түс-түс адырлар аймы-биле эки боттандырып, чарыштың мурнакчылары болган. Бо чылды олар база багай эвес көргүзүглер-биле эгелээн.

Кур-Чер суурда ажылчын кооперациязынга он бир магазин хамаарыжыр. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң негелде-херексеелдерин бар аргаларны ажыглап тургаш, хандырар сорулга оларның мурнунда салдынган. Оларның чамдыктарының ажылы-биле таныжып көрээлиңер. Дарья Айыр-Санаавна Ондарның эргелекчилээни аъш-чем бараaннар магазининиң коллективи хүн бүрүнүң эргежок чугула бараннарын үзүктелдирбес, ону четчелээр дээш кызымак ажылдап турар. Ооң түңнелинде эрткен чылын ук коллектив район чемпиону болган. Үлетпүр бараннар база Оюмаа Ондар эргелекчилээн ажыл-агый бараннарының магазиннериниң садыгжылары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес боттандырып турар.

Кооператорларның ажылы ниитизи-биле эки дээрзин көрдүвүс. Аңаа чүү идиглиг болуп турарыл? Ону тодарадыр сорулга-биле эде тургустунуушкун, чаартылга ында канчаар эгелээнил, ооң баштайгы түңнелдери кандыг болуп турарын ажылчын кооперациязында садыг килдизиниң эргелекчизи А. К. Амбардан сонуургап айтырдывыс:

— Ажылга сагылга-чурумну быжыглаарынче улуг кичээнгейни салган бис. Чүге дээрге сагылга-чурум эки болза, үйле-херек бүдүнгүр болур болгай. Ооң-биле кады кижилер ажылында эде тургустунуп турар. Ажыл-ишке хамаарылга ам мооң мурнунда турганы ышкаш болдунмас дээрзин билип турар бис. Совхозтуң ишчилериниң садыг хандырылгазын экижидеринче угланган хемчеглер база алдынып турар. Кондитер кылыглар цегин база ажыттывыс. Янзы-бүрү прянниктерни, торттарны, печеньени быжырып, ону доктаамал садар арга бисте тургустунган. Ол ышкаш пекарнында хлеб быжырарындан аңгыда, булочкаларны, сухарины кылып турар. Ол бүгү чүүлдер садып алыкчыларның негелдезин хандырып турары чугаажок. Ортумак школада столоваяны база ажыткан. Повар Эмма Монгуш өөреникчилерге амданныг чемни кылып берип, ажылын элээн шуудады берген.

Көдээниң чурттакчыларының садыг хандырылгазын экижидер чамдык чүүлдер ажылчын кооперациязында кылдынган-дыр. Малчыннарның хандырылгазын экижидер хемчеглер база алдынып турар. Ийи автомагазинни малчын коданнарда быжыглаан. Олар тускай график ёзугаар малчыннарга барып, чугула херекселдиң бараннарын оларга чедирип турар.

Баазадан бараан алырының чурумун тургусканы — кооператорларның ажылынга таарымчалыг болуп турарын мында демдеглээр болду. Мооң мурнунда чылдарда ышкаш таварышкан-на бараннарны оон албас болу берген. Ону ам чүгле садып алыкчыларның чагыгларынга дүүштүрерин чурумчуткан. Ол бараанның саарылгазы дээш ону хүлээп алган садыгжы харысалгалыг. Ынчангаш бараанны садып алыкчыларга садыгжы дүрген чедирип, саарар хемчеглерни ап турар. Совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи бо хүннерде мынчаар ажылдап турар.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ХАЛАЛЫГ ЧУНАР-БАЖЫҢНАР

Кызыл хоорайның төвүнде «эң хоочун» № 2 чунар-бажың бар. Ооң ажык-дузазын чурттакчылар көрүп турар. Хаалыг турары ховар. Ол дээш четтиргенин-даа илередип болур.

Ынчалза-даа ооң ажыл хүнүн эрттирип турарын негелдеге четпес деп болур. Чүл дээрге чамдыкта чунар-бажың ажылдакчызы-даа чок болур, эр, херээжен улус чунар талаларының бүзү-даа «чидэ» бергилээр. Бо четпестер келген кижилерге дыка элчок. Сагышка черле четпес-тир ийин. Ол ышкаш аңаа суксун садар болза эки-ле деп күзел бар. Ол дугайын мурнунда соңуннарга бижип-даа келген. Түңнел чок, ылаңгыя ээртпес суксунну хөйну садып турар үеде та чүге организаставас чүве. Алдан чылдарда ол-ла чунар-бажыңга буфет турган, аңаа газтыг сугну садып турду. Ынчан ооң хемчээли оон улуг турбаан болгай.

А ооң иштинге чунуп турган кижилерге база таарымча чок чүүлдер бар. Бирээде, черле арыг-силиг эвези, чударгайы аажок. Ылаңгыя бистиң республикавыска, хоорайывыска, өөлдеп келген кижилерниң мурнунга дыка эгенчиг. Ындыг улуска каш-даа таварышкан мен, дыка-ла ческиниип чунуп турар бооп чораан.

Оон аңгыда суг аксыр краннарда айыыл-халап база чаштынып чыдар болгай. Ол чүл дээрге, чамдык изиг суглуг краннарны канчаар-даа оожум ажыдарга, сугнуң хенертен аттыга бээри. Аңаа хол-будун өрттеткен кижилерни бо-ла көөр. Бодум-даа өрттедип турдум. Чунуп келген кижилер ооң кажан экижирин манап, хыйланып-ла тургулаар, түңнел чок. Ол дугайын чунар-бажың ажылдакчылары билир, та чүге боттарының удуртукчулары-биле чугаалашпас чүве. Бистиң республикада бүгү черлерде эде тургустунуушкун чоруп турар болгай. Коммунал ачы-дузазы чедирер черлер база бо талазы-биле боданганы ажыктыг боор.

Ирина БЮРБЮ.

* * *

Шуй суурга 1984 чылда чаа чунар-бажың ажыглалга кирген чүве. «Мурнакчының» ишчилериниң аңаа өөрээни-даа медээжок. Кедээ черде база бир социал айтырыгның чогумчалыг шиитпирлеттинип турарынга сеткил ханган шуйжулар аңаа улуг өөрүшкү-биле чунуп турган.

Бир чыл эрткенде, тодаргайлаарга, эрткен чылын чунар-бажыңывыстың «чезин-холезы» кестүп келген. Кире берген кижини дээвиирден дамдылаан суг «уткуп» алыр. Ооң уламындан шала кыры кезээде шык чыдар, кидис идиктиг кижи кылаштаар аргажок. Чунар өрээлче кирер дээш уштунуп орар аренда көгертир доңа бээр сен, чүге дээрге соогу дээрге. Диш шаккылаар. Ам артында ол өрээл база тар, арай боорда сыммарлажып орган чунар.

Бо дугайында болган хуралсуглаага чугаалажып-ла турар бис. Түңнел чок ийин. Чамдыкта бичии септелге кылырыла, ынчалза-даа өөделевес.

Сергей ОНДАР,
«Мурнакчы» совхозта автомеханик.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Югославияже аян-чоруу чедиишкинниг болгаш кайызынга-даа ажыктыг болган. Ооң түңнелдери ССРЭ болгаш ЮСФР-ниң, СЭКП болгаш ЮКЭ-ниң арaзында харылзааларны дең эргениң, бот-боттарын хүндүлежириниң болгаш ниитики херектеринге холгаарлап киришпезиниң принциптеринге хөгжүдеринге эки үндезин болур. Ол дугайын ЮСФР-ниң Скупщиназының даштыкы политика талазы-биле комитединиң болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле комитединиң каттышкан хуралынга медеглээнин ТАНЮГ агентилели дыңнадып турар.

Хуралга чүве чугаалааш, даштыкы херектер талазы-биле эвилел секретары Б. Лончар М. С. Горбачевтуң аян-чоруу ийи чурттуң арaзында харылзааларны хөгжүдеринге, а ол ышкаш делегей аренаазынга улуг ужур-дузалыг болуп турарын онзалап демдеглээн. ЮСФР-ниң даштыкы политиказының үндезилеттинип турары төөгүлүг үнелиг чүүлдерин совет удуртукчунуң аян-чоруунуң түңнелдери бадыткаан деп, ол демдеглээн.

ПРАГА. Чурукчуларның чех эвилелиниң «Ателье» деп чаа журналының баштайгы номерин парлап үндүрген. Ооң арыннары чурулга уран чүүлүнүң чехословак мастерлеринге бир онзагай индир болу бээр. Олар ону дамчыштыр бодунуң чогаадыкчы ажылының дугайын чугаалап, дискуссияларны, маргылдааларны чорударлар. Чурулга уран чогаадылгазында амгы үениң черулдээлиг чүүлдерин шугумчулекчи ёзу-биле сайгарылга кылырынга улуг кичээнгейни ооң арыннарынга угландырар. «Ателье» номчукчуларны чехословак болгаш даштыкы мастерлерниң ажылдары-биле таныштырарын планнап турар. Журнал делгелгелерге, уран чүүл салоннарынга болгаш музейлерге баарының тайылбырлакчызы болуп, эвилелдиң ажыл-чорудулгазының дугайын дыңнадып турар.

ХОШИМИН. Чурттуң биче улустарын сууржуң байдалче шилчидериниң нииты национал программазын Вьетнамның чазааның хүлээп алган хүнүнден бээр 20 чыл болган. Республиканың ТСЭ-ниң сантуну-биле алырга, ол үениң иштинде ышты кезип өрттедип тургаш, чер ажылы кылып чораан 1 млн. 300 муң дег чурттуг улустар күрүне ажыл-агыйларынга ажылдап, тудугжугларның болгаш ыяш кезикчилериниң мергежилдерин шиңгээдип алган. Аргыжары берге дөглыг районнарга олар 130 гектар чаа черлерни шиңгээдип ап, 11 муң километр орукту тудуп алган. Думбей арга-арыглыг черлерде чаа общиналар өзүп турар. Мурнунда көшкүн чораан улустуң уруглары оларның ада-иелериниң тудканы школаларда өөренип турар.

ПЕКИН. Индия-биле чаагай кожа-хөлбээ харылзааларны тургузуп алырынче Кыдат чүткүп турар деп, ИКП-ниң Национал Чөвүлелиниң чиңгине секретары Р. Раога баштаткан Индияның Компартиязының делегациязы-биле ужуражылышкын үезинде ККП ТК-ның чиңгине секретары Чжао Цзыян медеглээн. ККП болгаш ИКП-ниң арaзында харылзааларны катап тургусканынга сеткил ханышкынын илереткен.

Синьхуа агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ийи чурттуң арaзында кызыгаар айтырыгларынга хамаарыштыр чүве чугаалааш, Чжао Цзыян ол айтырыгны дүрген шиитпирлептеринге Кыдат ынаныр турар деп демдеглээн. Ынчалза-даа ол чорук ийи таланың күжениишкиннеринден хамаарыжыр деп, ол чугаалаан.

(СЭТА)

Бөмбүрзектиң судалы

Химия адырының талазы-биле ЧССР болгаш ССРЭ-ниң арaзында кады ажылдажылга калбарып турар. Чехословакия Совет Эвилелинден нефть, газ, фосфаттар, калийлиг дустар, чемишчилиглер, синтетиктиг каучук ап турар. Бодунуң ээлчээнде ЧССР Совет Эвилелинге биче тонналыг химия деп адаар продукцияны — органиктиг будуктарны, эмнерни, арыг химикаттарны берип турар.

ЧУРУКТА: соңгу чех Литвинов хоорайда Чехословак-совет найырал аттыг химия комбинадының компрессор залында. Ындаар «Дружба» нефть дамчыдыкчызы-биле совет нефть чедип турар.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

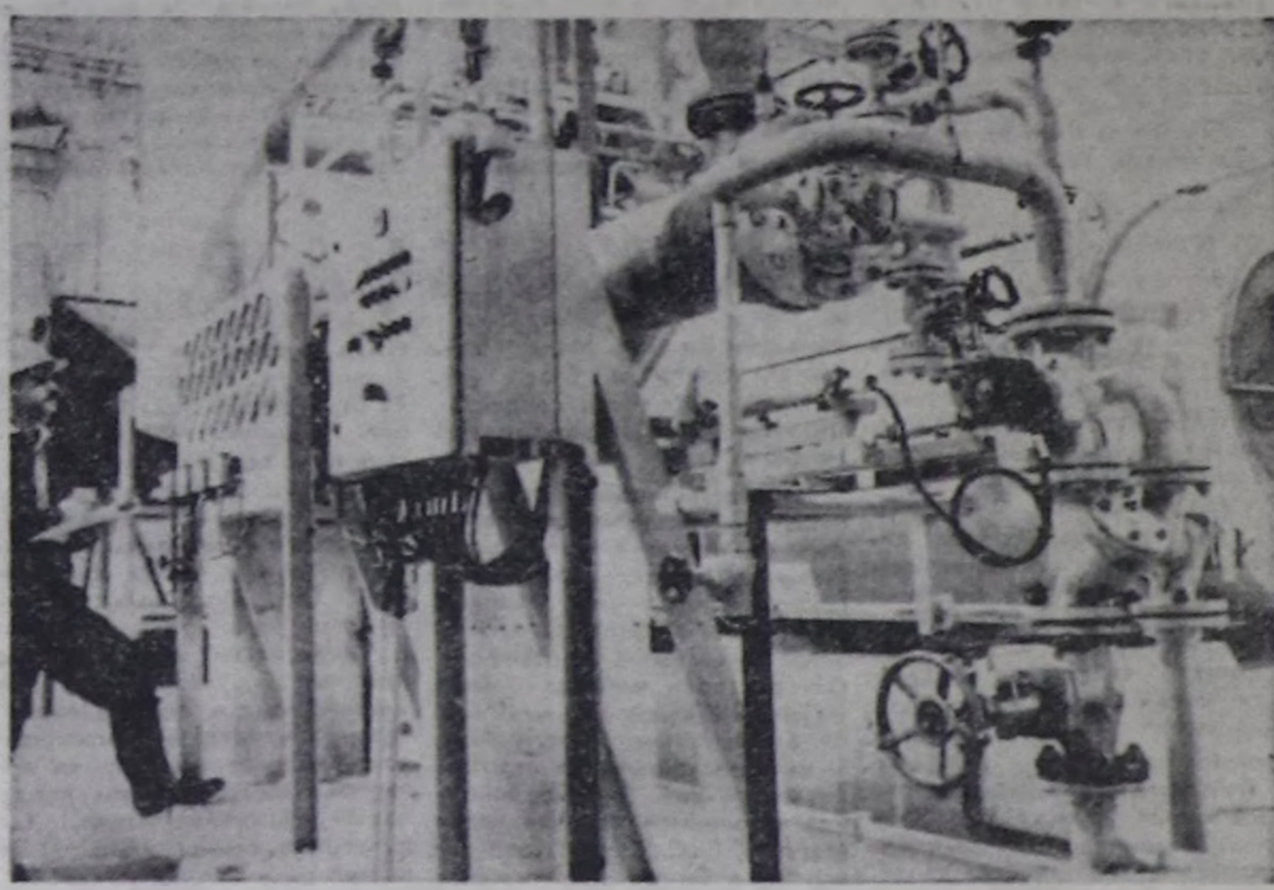

ЧЫСКААЛ БОЛГАН

БОНН. СЭТА-ның корреспондентизи В. Серовтуң дамчытканы болза: Дортмундыга нацисчи дерзии чорукка таварышкаш, өлүрткеннерге тураскаадып хөй муң кижи киржикчилиг чыскаал болган. Чаңчыл болганы-биле аңаа Рур облазының антифашистери, герман компартиязының, Германияның социал-демократтыг партиязының, немец профэвилелдериниң каттыжышкынының төлээлекчилери, хөй санныг даштыкы аалчылар киришкен.

«Үшкү рейхтиң» буурап дүжериниң бүдүүзүнде, 1945 чылдың апрельде, эсэсчилер гестапонуң кара-бажыңнарындан 220 кижини үндүрүп алгаш, оларны хоорайның «Ромбергпарк» дээр черинге боолап кааннар.

Дайынның хоочуннарының совет комитединиң, өске чурттарның фашизмге удур организацияларының делегациялары шаажылал кылган черниң чанында тургускан тураскаалга чечектер салган. Тураскаалда «Өлүрүкчү чоруктуң ёзузу читпээн, ону катап тургузарының айыылы артып калган» деп состерни бижээн. Аңаа болган митингиниң киржикчилери ГФР-де туруп турар бүгү-ле неофашистиг организацияларны хоруурун эрге-чагыргалардан негээн болгаш чепсегленишкинни дужурериниң чорудулгазын уламчылаарынче кыйгырган.

СЕЙСМОЛОГТАР ШЕНЕЛДЕЗИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Вашингтондан Невада штатче АКШ-тың девискээринге ядролуг шенелделерниң күчүзүн илередири-биле шыңгыы контрольду тургузар талазы-биле каттышкан шенелдени чорудары-биле совет болгаш америк эртемденнерниң улуг бөлүү чорупкан.

Ооң кол сорулгазы — ядролуг чазылдырыышкыннарны, ооң иштинде оларның эң-не бичии күчүлүгүнге чедир эки хемчээриниң сейсмиктиг аргалар болгаш чепсек-херекселдери ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың эртемденнеринде бар деп чүвени бүзүредири. Ооң-биле дөмейлээшкек шенелделерни эрткен чылын Казахстанга, Семипалатинск районунга совет болгаш америк специалистер чоруткан. Оларны 1986 чылдың май болгаш 1987 чылдың июльда АКШ-тың бойдус курлавырларын камгалаарының национал чөвүлелиниң болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ат салганы дуржулга ёзугаар организастап чорудуп турар.

АКШ-тың Энергетика министерствозунуң чер адаанга ядролуг шенелделер кылыр полигоннары турар Невада штаттың ийи районнарынга амгы шенелделерниң үезинде апрель 29-та чер адаанга аңаа 10 тонна күчүлүг чазылдырыышкынны, апрель 30-да 15 тонна күчүлүг чазылдырыышкыннарны чорудар. Оларны [illegible] хире метр ханы черге чазылдырар. Эпицентрлерден янзы-бүрү ырак черге тургускан АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң сейсмографтары сейсмиктиг сигналдарның күжүн демдеглеп, октарның күчүзүн тодарадырлар.

Бо хүннерге чедир АКШ-тың курдепартаментизи совет эртемденнерге АКШ-че келирин болгаш каттышкан ажылдарны чорударынга чөпшээрел бээринден ойталап турган.

ХУРАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Палестин улустуң үндезин эргелерин боттандырып чорудар талазы-биле КНО-нуң комитединиң хуралы делегей ниитилежилгезиниң Нью-Йоркта штаб-квартиразынга болган. Палестин улуска удур израиль эжелекчилерниң каржы-дошкун истеп сүрүүшкүннерин чорудуп турары эжелеттирген араб девискээрлерде амгы үеде тургустунуп келген дүшкүүрлүг байдалды чугаалашкан янзы-бүрү делегей конференцияларының болгаш семинарларының түңнелдерин хуралдың киржикчилери түңнеп көрген.

Хуралга чүве чугаалааш, КНО-нуң чанында Палестинаны хостаарының организациязының (ПХО-нуң) доктаамал төлээлекчизи Зухти Лабиб Терзи КНО-нуң чанында ПХО-нуң төлээ черин хаар дээн АКШ-тың дурумга удур шиитпириниң дугайында айтырыгны чугаалаан. Ук айтырыгны делегей судунга шиитпирлээр ужурлуг дээрзиниң дугайында КНО-нуң шиитпирин шуут тоовайн, америк эрге-чагыргалар ук айтырыгны чугаалажып көөрүн АКШ-тың федералдыг округ судунга дамчыдып берген.

● С. К. Лаңзы — төрээн чериниң алгакчызы.
● Кооперасташкан цирк-аттракцион бөлүүнүң оюн көргүзүү эгелээн.
● Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгын экижидерин, хоорайга пиво садарын чурумчударын Мергелдей негеп тур.
● Хөй чыл чурттаар дизинерзе, шын чемненилгениң чурумун сагынар.

Кижилер болгаш чылдар

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИҢ АЛГАКЧЫЗЫ

РСФСР-ның алдарлыг чурукчузу, Тыва АССР-ның Күрүне шагнадының лауреады С. К. Лаңзының чураан чуруктарын чон дыка сонуургаар. Ол чуруктардан Тываның эрткен аар-берге үезин кижилерниң караанга чылдар эттүр тодазы-биле көстүп кээр.

Алдан-маадырларның байы-саалгазын көргүскен чуруктуң эскизин ап көрээли. Мында ийи бөлүктүң — хан-кызыл хептиг ноян болгаш дүжүметтерниң база шаажылаар дээш эккелген маадырларның аразында психологтуг сегиржип алышкынны, тооргулуг болуушкуннарның хай-халаптыын, чоннуң хостаргазы дээш демиселчилерниң түрлүүн көргүскен. Тыдың мага-боттуг маадырларны, ак өгнү, өңгүр идик-хепти дүргектелген кара дээрниң бөрээнынга чурааны уран чуруулганың арга талазы-биле дыка чедимчелиин көргүскен.

«Алдан-маадырларның түрээ халышкынынның соондан» деп чуруктуң бир хевиринде чагы бажында астынган кижи бажын көргүскен. 1885 чылда тыва черге ол, шынап-ла, ындыг турган. Чаш уруг туткан херээжен кижи ооң баарында дискек кырында олурар. Кижи бажы аскан чагылыг хав-туруг чырык кылдыр чуруттунган. Лаңзы сөөлзүредир ол темага хамаарышкан чуруктарын ажыктыг хөөннериг немээн.

Чурукчу Сергей Лаңзының төөгүге хамаарышкан уран чуруулгазынга бойдустуң болуушкуннары шак ынчаар бодукуң туружун ээлээн. «Хосталга дугайында ыр» деп чурукта оожум, шыпшың кежээни, чырык дээрни көргүскени чурукчунуң уран чүүлге бышкыг туружун ээлеп алганын херечилээн. Революцияның, хамаатылар болгаш Ада-чурттуң Улуг дайыннарының болуушкуннары чурукчунуң чогаалдарында база төлептиг черни ээлээн.

Алдан чылдарның үезинде бижиттинген чуруктар чогуур үнелелди алган. «Тываның челыы назынын» деп чурук «Совет Тыва туттунуп тур», «Ак-Довурак —Абаза оруу» деп чуруктар-биле кады Улуг Октябрьның 50 чылынга тураскааткан конкурска республика шаңналынга төлептиг болган.

Сергей Лаңзы портреттер чуруурунга база салым-чаяанныг. Эмчи Серекей, партизан Булчуң, хойжулар Лопсанчап, Урүве Кандан болгаш өскелериниң-даа портрет-чуруктары тыва чурулга уран чүүлүнүң дээжилериниң одуруунда турар.

Бо бүгү канчаар эгелээнил! Төрээн черин алгап-йөрээп, мактап ырлаан чуруктарның автору Сергей Кончукович Лаңзы Тес-Хем кожууннуң Чаңгыс-Хадың деп черге төрүттүнген. Ол бистиң аравыска ам чорааш болза, эрткен чылын 60 харлаптан турар ийик. Дайын үезинде Кызылдың ортумак школазынга өөренип турган, ол чурукчу Василий Фадеевич Демин-биле таныжкан. Ооң эгелеп чурулгага хандыкшаан. 1944 чылда ону Тыва Арат Республиканың мурнундан Свердловскиниң чурулга училищезинче өөредип чоруткан. Сөөлзүредир ол Казаньның ындыг училищезинче шилчиттирип алган. Ону 1949 чылда чедиишкиниг доосказ, тыва театрның кол чурукчузунга ажылдап эгелээн. Үш чыл эртенде Күрүнениң Ленинградта И. Е. Репин аттыг чурулга институдунче кирген. Ынчан хостуг үезин Ленинградтың музейлеринге ол эрттирип турган. Институтка өөренип турган, совет уран чуруулганың билдингир мастерлери Р. Френц, П. Иванов, П. Белоусов, Е. Моисеенко болгаш өскелерден-даа хөйнү билип ап, чуруурунуң уран аргаларын тыва берген. 1959 чылда ол дипломун «Партизаннарже» деп чурук-биле камгалап алгаш, төрээн Тывазынче чанып келген.

Профессионал чурукчу Кызылга келгеш, хөй чылдар дургузунда бодап чораан чогаадыкчы пленнарын амыдыралга боттандырып эгелээн. 1959 чылдан эгелеп Сергей Кончукович республика, зона болгаш Бүгү-россия делгелгелеринге киржип, оларның организакчыларының бирээзи апарган. Ооң ажылдарының «Социалистиг Сибирь», «Совет Россия» делгелгелерге киржиккениниң соонда чурукчунуң ат-алдары Тывадан үнүп эгелээн. Ол чылдың-на он-он чаа чуруктарны чуруп, көрүкчүлерни талантылыг ажылдары-биле өөртүп турган. 1969 чылга чедир ол кол чурукчу болуп ажылдап турганы Тыва театрның сценазынга 150 шиилерниң чурук каастаглазын кылган. Ооң аңгыда, Лаңзы Тываның ном үндүрер чериниң дыка көвей номнарын чураан чуруктары-биле каастаан.

Тыва АССР-ның Дээди Совединиң депутады болуп, өске-даа үелерде Сергей Кончукович хой-нити ажылынга идепкейлиг киржип чораан. Тываның Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы болбушаан, ол «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга чурулга уран чүүлүнге хамаарыштыр дыка көвей чүүлдерни парлаткан.

Чурукчу Сергей Лаңзы жанр, сюжет, он-чүзүн талазы-биле дыка көвей, янзы-бүрү чогаалдарны төрээн чонунге бараалгаткан. Чурттуң бүрүн-биле берген кижи чураан деп дадагалзал чокка чугаалап болур.

Иван САЛЧАК.
Тыва АССР-ның Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары, Тыва АССР-ның алдарлыг чурукчузу.

АЯН-ЧОРУКЧУ МЕН

Чайын черле аңаа орбес, черлер кезип чоруп каар мен: дыштаныр хүннерде-даа, шелээм үезинде-даа. Ылаңгыя хөлдер, хемнер уннарынче аян-чорук кылырынга ынак мен. Хей-биле долдуруп каан «Катерамен» деп кожуугнуг селым-даа бар. Ооң-биле бистиң Тывада четпээн черим ховар. Республика девискээринден дашкаар суг спортунга ынактарның чыыштарынга, семинарларынга болгаш мергилдээлеринге база чоргуладым.

«Демир-Сал» клубтуң үндезилекчилериниң бирээзи болуп келдим. Өөрүм-биле аян-чорук кылып чорааш, чугле бойдустуң ээс, е кижилерниң көзүн база көрдүм. Чижээлээрге, Каа-Хемниң бир адыры болур Кызыл-Хем бажында, тайганың тайгазында аян, тарее тыртар дээрбе бар. Ту кажангының чүвези, ыштары ирип калган, ынчалза-даа ажылдап турар. Аңаа тарее тырттырып ап турар кижилер база бар хире, чанында чаа одаглар бар. Мөңээ улус кызыгы кээп турган магатчок, дээрбени туткан кара суг кыжын доңмас турган боор. Ында бир кайгамчык чүве — дус, шай, шудунзе болгаш өске-даа, чорук кижизинге чугула чүүлдер-биле кады радиоприемник эрттырып каапы. Дөлгээтарывысше дораан ырлай берди. Бис ооң батареязының орнунге күштүг батарея суп каан бис.

ЧУРУКТА: Балыктыг-Хемниң ужарларының бирээзинде. Эң ындында Тимофей Шуров, ооң бетинде Ондар ОНДАР-ООЛ, Василий Семенкович, бетин кыдыында мен бодум.

Леонид НИКИТИН.
Чолаачы.

Кооперастаашкында — цирк

КИЖИ КАЙГАП-ЛА ХАНМАС

Тываның уран чүүл төөгүзүнде баштайгы өөреткен аң-мең көргүзүглүг «Хайыраканы» деп ат-шолалыг («Мажаалай» дээн болза, чиге болур ийик!) кооперасташкан цирк-аттракцион бөлүүнүң оюн көргүзүү эгеледи. Чаңгыс чер чурттуувус, дрессировщиктерниң бирээзи Борис Херлии хөрип каан чиңге демир кырынга үнүп келгеш, олче улай-улай октаан дээрбектерни аваангыр сегирип ап, олуй-солуй ойнагылааш, ол-ла канадының кырынга саңдай салгаш, агаарга естына берген дег, ора-ла шаңсыга боду үдеп албышаан, чоргаар хөөмейлеп, сыгыртып орду.

Жонглёр Алексей Ондар дыка берге көргүзүглерни мергежилдиг күүсетиилээн. Оларның эң нерыны узун демир бажынге бынжыглаан дерболчин деспижигеш кырынга дөрт дашканы суун, кызыл будумей-биле шиткээш, ол-ла сыпырындак демирни хавааңга үстүргеш, ору аязы кедурбушаан, улай-улай келгилээн дээрбектерни чыый тудуп, севрип ойнааш, демирни сөлып каш, деспиде дашкарларын чий-даа кылбайн, ийи холдан сегирип алырга, кижи кайгап-ла ханмас!

Сураглыг цирк артизи Дмитрий Очур тывызык-солун илбичидизин көргүзүп, хомустап ырлап, каргыраа-хөөмейни бадырып турда, саат чок —хос коңгургай-ла чүве болду. Солун-оол Соржу «Шуюм олдур», Саая Бүрбээ «Авамга чагаа» деп ырларны тааланчыг күүсеттилер. «Кеше» дээр хегжүг, хектуг кыжынның көргүзүг, шимчээшкиннери уругларга, улугларга-даа бир демей каттырынчыг болган.

«Шортан балыктың дужаагазы-биле, мээң кара аайым-биле» деп тоол чугаада ышкаш, дрессировщик эрлерниң айтыы-биле Тожу ээмниниң эр, ныс ийи адыг-хойыраканы чиңге манза көвүрүг, дугуй, доскаар кырынга ийи буттап аайдедир кулбуртунуп, бир мосиндактан өкезинче кежир шурап, доора ыяш кырынга шепшээлдеп, холдары руль башкарып, буттары педаль теп, чадаг-тергелеп, араатан аң биле кижи хөгжүм-музыка адаа-биле самнап, хүрежип, куспактажып турганын Мөңгүн-Тайганың улуг-биче чону мандаа эң-не баштай көрүп турганы бо.

Чылгы, сарлык, хой, өшкү-биле халбактанчып өскен Борис Херлии биле Василий Саая азыг-дыштыг, адыр дыргактыг адыг-мажаалайны аайга кирип ижиктирери богба-чаваа өөредип, бүгү шары бурундуктап мунары дег, теныш, айыыл чок ээс. Аңаа эрес-чүректиг, аваангыр-кежээгей, сагынгыр-тывынгыр, шыдамыккай, бызыг тура-сорук, дириг амытанга ынакшыл, сонуургал, ажаалда-хайгаарал, күженишкиннинг ажыл негеттингенин оолдар боттары минимип чугаалап турар.

Василий биле Борисче бо бүгү мергежилдиң чугле эгезин, өзулут ажыл-херек мурнунда дээрзин олар билир. Араатан аң мең аймаа өөредип, чаажыктырар талазы-биле тускай эртемниг кижилерге чогум кандыг боор чүве ийик, мен бодаарымга, ынчаар дрессировщиктер чоннуң сонуургал, хүндүткелин чаалап ап шыдааннар.

Салчак МОЛДУРГА.
Мөңгүн-Тайга район.

«ЭХ, ЧООККА ЧОВАНЧЫГ ЭРЛЕРНИ ААР!»

Үш-ле хонук бурунгаар чүве ийин. Ар-сары хүнну бадыр ажылдааш, ужу-бажым сергедип алыр бодап, Кызылдың парыгынче аныл шагының сээлунде базып кагдым. Ол аразында өзүм база караңнаар. Ам канчаар, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының бир талазында столовайдан өс эдип алыр дээш кире бердим. Кайгаанымны канчаар силер, эжик аксында хөй-ле кезин спортчу берттерлиг, өгбегер бештыг, хирлиг, бастынмаан чүвүрлерлиг, каарганныы дег казырыктыг кара холдарлыг, ужан хар четпээн назылыг аныяк эрлер таакпылаан, шалажа дүктүрген, кижиже шала чөңгээлиг көргүлээр болдулар. Арага-дары ижерин хорул каан үеде, кайын-чүден келген амытаннар бөөр кылдыр бодап, чемнеңир черге кирип келдим. Ында база идик-хевин-биле хеврээр, харын-даа чемдиктары дүште-даа чок бурулдыр таакпылаан, аныяк кижилер долу.

Чем алыр ээлчегде кижи чок. Эртен база ажылдаар кижи, дүне таңчыктыг удуп ханар бодап, чиик чемнер чагыдып алдым. Ол аразында бир кижи быктымдыва иде каапкан. Хая көрген: хүлүмзүрүүн хүннээрзектелдир сы базып алган эр авыястыы кончуг кыйдыр чаңнап тур-ла.

Ол кижини каза көргенимни сектып чадап пат-ла болдум. «Чээрби үш көпеектен авыралдай шаавыдам, эш» —деп, ол диленирге, ам-на сектып келдим. Шаанда арага садыгларының чанының стаңнылылы, көрген кижизинден диленген чоруур кижилерниң бирээзи бо ышкажыл. Чогум чүү болган чоор дээш столованың чем үлээр поварларынче көрдүм. «Пиво!..» Чем чиир хөңнүмерни күштелдирип алыры-биле бир дашкадан кудуптейн бе!» — деп, оларның бирээзи саналдады.

Хамык херектиң ужуру мында турган чүве ышкажыл. «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының чанында столовайга ол хүн пиво саткан. Ынчангаш ээңгизи дыңзый бергилээн, эртке-душкен кижилерже чеңгээленген, дүкпүртүнген-какпыртынган, таакпылаан аныяк эрлер мында ынчаар чыглы берген чүве-дир.

Хей-ниитиниң чемненилге черин инек кажаазы ышкаш кылдыр боктадырып, суксун кылдыр ажыглазын дээн чемни ижин-баары чарылгыже чедир куттунуп алган бо аныяктарны көргеш, ырмам сынды, чажым чанды. Таанда арагага ынаа ындыг кончуг күштүг бе? Кайда-ла пиво саткан болдур, ынаар чуктээн аныяктарны бола көөр кижи мен. Ону садып алырда, кочал-кочалы-биле аргылаар. Артында ажыы шагы болур чүве-дир. Чогум кайда ажылдап, чүнү кылып чоруур улус чүвел?

Мооң мурнунда Кызылдың чамдык черлеринге пивону кудуп садар турду. Арны-бажы, идик-хеви хирлиг, орта хеп безин кедип билбес кижилер ээлчег былаажып, аңгыл-кырыш үндүрүп турарын эскерер ышкажык бис. Ам пивону столовайга садар кылып каарга, дашказы чок арага-зырак чүвелер ында сырлы берген, пиво амзапкаш, ээңгизи дыңзый берген турардары ол-дур.

Ам пиво садарын чурумчудар дугайында бодумнуң хууда саналымны киирип олур мен. Пивону кудуп садарга база багай-дыр. Дендыг-ла арагачылар аңаа чыглыр, пиво садар черниң чоогунда чурттакчыларга оларның хөлезы кайы хире ийик. Столовайга садарга база мындыг болур ышкажыл. Пивону шилден сатса кандыгыл?

Пивону шилден садыглаар болза демги чүгүүү бештиг, арнында хирлиг күш четпес, чок караанга көскү кижилерниң ооң чадаарда культуразы-даа бедээй-ле. Ооң ыңай ону кочал-кочалы-биле эндере садып алгаш, долдур куттунуптерлериниң саны база кызырылгай.

Мээң саналымны Садыг министерствозу, Кызылдың аъш-чем садыының ажылдакчылары өөренип көөр боор.

ДАЛАЖЫҢАР, ҮЕ КЕЛДИ

Эргим кызылчылар, келген аалчылар, силер хостуг үелерде Кызылга келгеш, колдуунда хоорайда Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга бо-ла барып сергүүстеп, дыштанып, музыкалыг аялгалар дыңнаар болгай силер. Ол чоруп тургаш, ооң чүгле чаражын, боду бүткенин магадаар силер. Ону долгандыр суг бүргээн, чазын чодураалар чечектелип келирге, ооң чаагай чыдын херек долдур тынып аар бис. Ам ооң байдалы кандыгыл?

Көвүрүгнуң дозулеры адырлып калган, күү хевээр. Ооң ыңай кылаштаарымга, уруглар хоорайжыгажы кеступ келди. «Уруглар хоорайжыгажы» деп бижип каан ийи чагы ирип эгелээн. Кандыг-даа аң чок, аңаа-ла күү чүвелер тур. Эжен-не бо! Ырланып чыдар ийи ыттың бирээзиниң дижин чара шаап каан. Орта тудуп каан турган бажыңчыгаш чок. Ында аъттарның кулактары база чок. Уруглар серизиниң сандайларының чамдык ыштарын сый тепкилеп каан.

Хема станциязының чанында буфет турган черни көөрге, дыка-ла човаачыг. Чаңгыс-даа шил чок: оңгагар кара чүве. Шуптузун буза шаап каапкан. Ишти күскү хевээр арыглаттынмаан. Эжин ажык. Фонтан болгаш ресторан чанында база «Хүреш» стадионнуң чанында ол буфеттерниң чогум ээзи кымыл деп айтырыгга парктың директору С. Е. Лифанов ниитиниң чемненилге чериниң трези (даргазы Г. С. Сухова) деп харылады. Эң ылаңгыя парктың Чөөн талазында аныяк техниктер станциязының чанында буфеттиң шилдери чок. Пластиналарын сый соккаш, чүңгүлеп ойнаары-биле аппарган. Ооң ишти база хирлиг. Ол буфетти болгаш өске черлерде турар буфеттерни Кызылдың аъш-чем садыы (директору Н. М. Гуркова) харылап турар. Амдыгааштан эгелеп кылыр ажылдар ында хөй болду.

Парктың фонтан чанындан тура «Хүреш» стадионга чедир электри чагылары ирип калган. Ынаар чырык киирткимээн. Ону хоорайның септелге-тудуг участогу (даргазы А. Г. Метелкин) кылыр тургаш, каш чыл улаштыр мегелеп келген. Чамдык аттракционнар турар черлерниң чырыктары чок, лампочкаларын уштуп аппарган. Прожекторлары черде барып душкулээн чыдар. Ол дугайында хемчег алыр үе келген.

«Хүреш» стадион база паркта. Ону көрүштүг, чарыш кылдыр дериирнге профобливсовпрофтуң хамаарылгалыг. Ол база паркка хамаарышпас. Ооң чанында спорт шөлү бар. Ону спорт дериг-херекселдер каттыжышкыны (директору В. А. Андреев) харылаар. Ол девискээрни арыглап-аштап, ында спорттуң дериг-херекселдерин кылырынга ажылдар хөй.

Аттракционалдыг черлерни көрдүм. Шупту ойнаар чүүлдер хевир-дүрзүзүн оскунупкан, кыштадыр кара ышка «чүнүп» кыштаан. Чамдык аттракционнарның аттары чок. Херимнери ийленчек, олурар сандайлары үрелик. Чайганыр черлерниң хемелерин доктаадыр бырааларын сыдык. Шалалары ойбак.

Танцы шөлүнүң байдалы багай. Прожекторну үрээш октапкан. Урналарының майыктары одуруп калган.

Паркка хамаарыжыр ооң-даа өске чүүлдер-ле хөй. Шупту септеттинмээн. Ол дугайында парктың директору С. Е. Лифанов кандыг харыы бээр ирги?

Парктың ажылдакчыларынга чедир каш хонук эрткен. Аңаа хамаарылгалыг организациялар хоорайның септелге-тудуг эргелели, чаагай-жыдылга комбинады, ниитиниң чемненилге черлериниң трези, Кызылдың аъш-чем садыы, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели мооң чогуур түңнелдерин үндүрүп, септелгени амдыгаштан эгелеп чорудар.

Ылаңгыя аныяк өг-бүле аалзында тарып каан ыяштарның чамдызы шуут үнмээн. Комсомол хоорукомы ол айтырыгны чүге холга албайн турары? Комсомолчу кудалар чоруп турган үелерде аныяктар ыяш олурткан соонда, олар боттары келгеш, суггарып турар кылдыр олурткан ыяжының чанынга фамилияларын бижээш, ышча кадааш чүге тургузуп болбас дел?! Септелгени амдыгаштан эгелеп чорударын мооң-биле база катап сагындырып тур мен.

МЕРГЕЛДЕЙ.

Шын чемненилге айтырыглары

ЧЕМИҢ КЫЗЫР

«Бүгү чем будумелдерин эмнеңир чүүлдер, а эмнеңир бүгү чүүлдер —чем будумелдери болур» — деп, Гиппократтың чугаалааны өзүгээр Загорскиде диетолог эмчи Валерий Сергеев ажылдап турар, ол бодунуң аарыг улузун эрги, ынчалза-даа бодун бадыткап шынзыткан арга-биле — шын чемненилге-биле эмнеп турар.

Сергеевтиң ажылдап турары санаторийде эмнелге, шынап-ла, столдан эгелеп турар. Хлебтен эгелээр. Ооң даштындан көөрге, шоолут ээс кадып келген, кара, ынчалза-даа ында эң үнелиг чем шиш-киндизи кирген. Сергеев улусту өштадып эмнээринче албадавайн, ээзэш чемнеңир хүннер доктаатпайн турар. Ол эът-биле-даа, ногаалар-биле-даа, ол ышкаш суг өймээ-биле-даа чемгерип, янзы-бүрү составтыг (чимис аймаандан) чуулуктар-биле аарыг улусту эмнээр, ында эът-сиген холаан. Бо бүгүну шуптузун өйтөвүнда берип турар.

— Бис кайгамчык хамданныг чемнериин дилеп турар бис—деп, ол чугаалап орар, ол-бо продуктунуң ажыктыг, ажык чогунуң дугайын база билбес бис. Ынчангаш аъш-чем продуктуларының дештында бижиктеринге кандыг аарыг улус оларны чип болбазын айтып каар болза-ла эки. Ынчан ам дыка хөй хамданныг чемнерниң хоразтаар чоруу болбас ийик. Бодунуң чемин шын тургузуп билири чугула. Бистиң кижи бүрүзүнге ол онзо чугула.

Эмчилерниң санап турары-биле бисте кижилерниң 30 хуузу семис. Шоолуг шимченгир ээс кижи бодунуң организминге хөй энергияны алгаш, хөзэшти чарыгдап турар. Ооң түңнелинде семирип эгелээр. Холестерин хоорту кевүдеп, хан дамырларынга атеросклероз тыптып эгелээр. Ооң түңнелинде чем будумелдери болгаш энергетика материалдары организмче шоолут кирбестээр, ынчангаш стенокардия болгаш өске-даа аар аарыглар тыптыр. Чигир аарыы, гипертония, дус солчуулгазының үрелиишкини —бо бүгү хөй чем чиир кижилерге айылдыг. Ам эмчилер чаңгыс кижиден безин элээн каш аарыгларны тып ап турар. Ындыг кижи күш-культура база кылып албазы билдингир. Аарыг кижи долгандыр турар чүүлдер-биле харылзажыр ерге чокталыр болгаш үгаан-бодалы кошкаар.

Иммунитет системазы база бергедээр. Ындыг кижи микроб болгаш вирус агентилериниң чиик олчазы апаар. Ооң түңнелинде будумелдер солчулгазын улам баксырадыр.

Чемнениириниң бодуун чурумун бузин үрептерге (үр хуусаада чемненмезин азы хөй чем чиири) — ол безин гастритке, ижин-шөйүнду аарыгларынга, колиттерге демек болур. Ындыг таварылгада эмчилер колдуунда чаа кылган чемнер чиивейн, харын чүгле «бустаан» азы хайындырган чемнер чиирин сүмелээр. Ижин-шөйүндунуң чамдык аарыгларының үезинде ынчаар эмнээри чамдыкта хоралыг-даа болур. Үр үеде чүгле диета сагыырга, ижин-шөйүнду шугумунуң нити кошкаашкынын болдурар, ол база бир аарыг.

Ынчангаш диетолог эмчини кудай кижизи деп санавас бис деп, Сергеев санап турар. Диетолог эмчи дээрге кабек профильдиң кижизи-дир. Ылаптыг түңнел үндүрер дээнде ол гастроэнтерология, эндекринология, биохимия талазы-биле база билиглиг болбушаан, кулинарияны, фитотерапияны база сайгарып шыдаар болур ужурлуг. Бо таварылгада үш мергежилдиң эмчилерин — психотерапевтерни, диетологтарның, эмнелге күш-культуразының эмчилериниң күжениишкиннерин чаңгыс черже углаар апаар бис. Ынчан ам эм-биле эмнээр аргалардан чайлаар. Ындыг программаларны ажылдап кылырынга хоорайның азы районнуң диагностика комплекстери турар апаар, а эмчи-санитар кезектери шын чемненириниң талазы-биле профилактиктиг сүмелерни бээр тускай филиалдар болур ийин. Мөңээ дузены кадык камгалал талазы-биле депутат комиссиялары база чедирип болур.

«Бир ээс кадык болуксазынза база аарывас дизиңзе — чемче шымдылава. Арганы шуут уттуву. Чем соонда чыдып албайн, сергелең болуруң утпа, хүндүс удува. Бо бүгүнү сагыыр болзуңза —үр чурттаар сен. Бир ээс эмчилер чедишпес болза, сээң эмчилериң— «Хеглуг аажы-чаң болгаш өй-тевында чемненилге!» деп кадыкшыл кодексин амгы үеде утпаза чогуур.

В. ИТКИН.
СЭТА-ның корр.
Загорск хоорай.
Москва область.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 10.00 —Медээлер. 10.10—13.10 —Үш серийлыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Аас-кежиктиг улчумал херээжен» 1-2 серияла-ры. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Фашист концлагерьлерге хоругдаттырганнарның хосталганының делегей хүнүнге. Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —Москваның улустуң хөгжүм херекселдер оркестриниң концерти. 16.50 —«Объектив». 17.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 18.00 — «Золотая шайба» клубтуң шаңналы дээш. 18.45— «ССРЭ-ге чогааттынган». «Импульс» деп бир дугаар бот-оруулга-чарылгалыг нептереникчи тол дугайында (Москва). 19.30 —Бут бөмбүүнүң дончулалы. 20.00 —«Театр кижизи» К. Станиславскийниң сурукчузу, театр администратору Ф. Н. Михальский дугайында. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Аас-кежиктиг улчумал херээжен». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.25—23.55 —М. Минцаев ырлаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Сыдыстыгда дээрниң тывызыктары» деп бөлүктен эртем-тей фильмнер. 8.35 — 9.35—Н. В. Гоголь. «Өлүг сүнезиннер». 8 класс. 9.05—Орус чугаа. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың база саналга техниказының үндезиннери. Алгоритмнер кадар робот. 10.35—11.35 — Совет литературада В. И. Ленинниң овур-хевири. 10 класс. 11.05 —Бойдус дугайында чогаалдар чыындызы. 12.05 — Бут бөмбүүнүң дончулалы. 12.35 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 13.10 — Медээлер. 13.20 — 14.50 — «Ажыг чашпан». Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. «Кызыл телестудиязының почтазы». Хоочуннарның чогаалдарын өзүгээр демчыдылга. 19.15 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Кызылга хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгазы хөгжүдер дугайында». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Херээжиннер. «Динамо» (Новосибирск) — ЦСКА. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Тургустунуп келген байдалдарның аайы-биле». Элээдилер аразында кем-херек үүлгедиишкиннерин беш удур болдурбазының дугайында. 22.30 — 23.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 19.15 — «Делегей панорамазы». 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 11.30, «Непобедимый» 13.00, 14.50, 16.40, 18.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 8.40, 10.20, 12.00, «Золотая цепь» 13.40, «Цветок в пыли» 15.30, 18.30, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Лутрел» 10.00, «Неизвестная женщина» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мио, мой Мио» 11.00, «Везучая» 13.00, «Загон» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Республикага булуттаар, вазыр. Дүне чагбас. Хүндүс чамдык районнарга шоолуг ээс хар чаар. Соңгу-барыын чүк уттуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 0—5 градус соор. Чамдык районнарга соок 8—13 градус болур. Хүндүс 10—15, чамдык районнарга 0—5 градус чылыыр.

Кызылга база-ла булуттаар, вазыр. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк уттуг хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 3—5 градус соор. Хүндүс чылыг 12—14 градус чеде бээр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуу килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн баргенде 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00573.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 12 вторник № 86 (13686)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң алдыгы чыыжының сески сессиязы

Эргелеп башкарылга структуразын сайзыраңгайжыдар

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат В. Е. СЕРЯКОВТУҢ илеткели

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазының хенин анализин кылган, ооң идеологтуг чаартылгазының программазын ажылдап кылган деп, илеткелчи эгезинде демдеглээн. Ук Пленумга чуве чугаалап тургаш, эш М. С. Горбачев эде тургустунуушкун дээрге совет ниитилелдиң эргежок чугула үе-чадазы, ооң алыс утказы шынар талазы-биле чаа байдалче шилчилге деп демдеглээн.

Эде тургустунуушкунуң эң чугула углаңнышкыннарының бирээзи экономиктиг үндезин реформа, а ол сорулганы чедип алырының шиитпирлиг чепсээ — ниитилелди демократтыдарын улам ыңай хөгжүдери болур.

Партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле бистиң республиканың улус депутаттар Советтери социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринге, эде тургустунуушкунуң херээнге телептиг салыышкынын киирип турар деп, илеткелчи уламчылаан. Ук хөгжүлде оларның организакчы ажылындан, республиканың экономиказында болгаш социал амыдыралында айтырыгларны кайы хире билдилиг шиитпирлеп турарындан дыка хамаарылыр. Хамыктың мурнунда улус ажыл-агыйын удуртурунуң экономиктиг методтарын калбаа-биле шиңгээдири, министерстволарны, бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче, интенсивтиг технологияны шиңгээдиринче шилчидери болур.

Бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дериништиннин кылып чорудар, күш-ажылды организастаарының бот-орулга-чарылгалыг бригада хевирлерин шиңгээдир, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле кылдынып турар ажылдарның түңнелинде үлетпүр продукциязын бүдүреринин хемчээли сөөлгү ийи чылда 14,1 хуу өскен. 1987 чылда бараанныг продукцияның бүгү өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күзели-биле чедип алган.

1986—1987 чылдарда кедээ ажыл-агый продукциязының нийти бүдүрүлгезинге илеткелчи доктаадан. Он бирги беш чылдаазынга деңнээрге, ол 16,3 хуу өскен, фонд эгидилгези 9,4 хуу бедээн. Тараа, картофельдиң, мал продуктуларын чылда ортумаа-биле бүдүреринин деңнели өскен. Кедээ ажыл-агый продукциязының кол хевирлерин садып алыр талазы-биле ийи чылдың пландары ажыр күүсеттинген. Эът, сүт продуктулары-биле, ногаа-биле чонну хандырары элээн экижээн.

Ажыл-агый иштинде санашылганы, коллективтиг болгаш ог-бүле кереэзин кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдар боттанып турар. Эрткен чылын коллективтиг керээ езугаар ажылдап турар бригадалар саар инектиң 55 хуузун, аныяк мыйыстыг бода малдың 45 хуузун, хойнуң болгаш өшкүнүң 33 хуузун ажаап, карактап турган. Керээлиг коллективтер 42,2 миллион рубльдиң нийти продукциязын бүдүрген. Бо коллективтерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийи катап улуг.

Ындыг-даа болза республиканың бүдүрүлге күчүзүн ажыглап турарында четпестер хөй деп, В. Е. Серяков уламчылаан. Бүдүрүлгелерни техниктиг эде дерииир талазы-биле ажылды үлетпүр саадаткан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизи чавыс, бар аргалар чедир ажыглаттынмайн турар. План күүсетпейн турар черлер хөй. Капитал тудугда база чедишкиннер эвээш. Экономиканы болгаш культураны хөгжүдери-биле тускайлаан акша-хереңгини чедир шиңгээдип албайн турар.

Республиканың агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге үндезин өскерилгелер болбаан. Ооң уламындан дыка хөй совхозтарның экономиказы кошкак байдалда, продукция бүдүреринге хөй чарыгдалдарны олар кылып турар. Бир центнер картофельдиң бот-үнези 1987 чылда планнаанындан 89 хуу, а ногаа—74 хуу, тараа—23 хуу хөй болган.

Мал продуктуларының бот-үнези аар болуп артпышаан. Бедик бот-үнениң кол чылдагааны малдың продуктулуг чорууннуң чавызы, мал чеминиң шынарының кудузу, шынар чок продуктуларны күрүнеге сетканының база өске-даа чүүлдерниң уржуундан чидириглер болгулаан.

Эргелеп башкарылганы эде тургузары, ажыл-агый механизминиң үндезин реформазы нийти күрүне эрге-ажыктарының, күш-ажылчы коллективтерниң эрге-ажыы-биле дүүшкек болур дээрзин партия ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга демдеглээн. Ынчангаш, бодунуң девискээринде чурттакчы чонну аъш-чем болгаш үлетпүр бараннары-биле, чуртталга бажыңы-биле, социал-культура болгаш амыдыралдың ачы-дузазы-биле хандырар сорулганы улус депутаттарының чер-чер Советтеринге онааган.

Экономиктиг механизмин сайзыраңгайжыдар, бүгү каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылын экижидер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни Советтер боттандырар ужурлуг. Ынчангаш тус чер бюджедин хуваарда каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының түңнелин барымдаалаар.

Республиканың улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының организастыг, структуразын сайгарып көөрге, чамдык черлерде дыка нарын, эргелеп башкарылга аппарады улуг, ооң уламындан улус ажыл-агыйын экономиктиг эрге-ажык барымдаалавайн, үүрмек хараганзаашкын-биле, янзы бүрү айтыышкыннар-биле удуртуп турар апарган.

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының тургустунган схемазы РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының схемазы-биле бир дөмей ажылдап турар. Нийти хемчээлдиң азы эвилел-республика министерстволарының болгаш ведомстволарының 43 бүдүрүлгези болгаш организациязы Тыва АССР-де бар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадада негелдезинге дүүштүр эргелеп башкарылганың деңнелин болгаш ажыктыын бедидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Республикаларның эргелеп башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдар дугайында» доктаалында тодаргай киирген. Ук доктаалды күүседир сорулга-биле республикага улус ажыл-агыйының адырларын эргелеп башкарарының структуразын сайзыраңгайжыдар талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Ук комиссия бот-боттарының ажылын дакпырлап кылып турар бүдүрүлгелерни, организацияларны дужурер, а ол ышкаш административтиг эргелеп башкарылга ажылдакчыларының санын кызырар талазы-биле 60 ажыг саналдарны өөренип көрген.

Ол бүгү саналдарны өөренип көрген болгаш материалдарны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге, СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларының хуралдарынга чугаалашкан дээрзин В. Е. Серяков дыңнаткан. Кирген саналдарның хөй кезиин деткээн. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының ажылдап кылдынган схемазында дөрт комплексти: үлетпүр-транспорт, агроүлетпүр, тудуг болгаш социал амыдырал комплекстерин киирген. Ук комплекстерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары удуртуп турар.

Республиканың девискээринге экономиктиг ажылды, саңхаа, банк, статистика болгаш экономиктиг өске-даа органнарның ажылын дүүштүрер, республиканың экономиказының ажыктыын бедидер кол-кол оруктарны тодарадыр сорулга-биле Министрлер Чөвүлели экономиктиг чөвүлелди тургузар, ооң составынга чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, ажыл-агый болгаш эртем организацияларының удуртукчулары кирер.

Республиканың улус ажыл-агыйының материал-техниктиг хандырылгазынга ССРЭ-ниң Курхандырылгазының материал-техниктиг хандырылгазының кол девискээр эргелелин тургузары көрдүнүп турар. Ооң составынга Тыва АССР-ниң Курхандырылгазы болгаш Продукция бээр талазы-биле Тыва эргелел кирер.

Материал-техниктиг хандырылганың кол девискээр эргелели долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптеринге ажылдаар, бо удаада бот-орулга-чарылганың оруглазы ооң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезиниң күш-ажыл телевиринин кол үндезини апаар.

Амгы үеде статистика органнарын эде тургускан деп, илеткелчи уламчылаан. Мурнунда турган Статистика эргелелиниң болгаш санаалга тевүнүң баазазынга Статистиканың Тыва республика эргелели тургустунган. Ооң салбырларының структуразын сайзыраңгайжытканының түңнелинде ук системада ажылдап турарларының санын 10 хуу кызырар. Статистика эргелелиниң ажыл-чорудулгазын бот-орулга-чарылганың үндезининге боттандырар, чамдык статистика материалдарын белеткээринге күрүне чагыын доктаадыр.

Бистиң республикада ССРЭ-ниң Курбанкызының, ССРЭ-ниң Үлетпүр-тудуг банкызының, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр банкызының, ССРЭ-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш социал хөгжүлде банкызының, ССРЭ-ниң Күш-ажылчы ажаалга болгаш чонга чээли банкызының Тыва республика эргелелдери тургустунган. Банк албан черлери бүдүрүлгелер болгаш организациялар-биле чээли харылзааларын калбартып, чоннуң херегле бараннарын бүдүрерин көвүдедиринге, улус ажыл-агыйында самааашкыннарны болгаш акша эргидезин быжыглаарынга экономиктиг быралары ажыглап турар. Капитал салыышкыннарын акшаландырары-биле долдуруп турар документилерни дыка кызырган. Ындыг-даа болза банк албан черлериниң структуразында таарымча чок чүүлдер Кызыл хоорайда бар деп, илеткелчи чугаалаан.

Саңхаа системазын, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын мурнунда чедир үнелевейн, ажыл-агый чорудулгазын организастаарынга бот-орулга-чарылганы кошкаканы бүдүрүлгелерниң саң-хөө түңнелдеринге багай салдарны чедирген турган деп, В. Е. Серяков уламчылаан. Саң-хөө министерствозу, Өртек талазы-биле Күрүне комитеди бодунуң ажылынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң негелделерин удуртулга болдурар ужурлуг.

Ажылдап билир чорук дээрге күш-ажылды шын организастаары, бар бүдүрүлге күчүзүн ажыл-агыйжы âзу-биле ажыглаары, күрүнениң акша-хереңгизин чеп чарыгдаары дыр деп, илеткелчи улаштыр демдеглээн. Маңаа хамыктың мурнунда экономиктиг быжыг билиг херек, а ажыл-агый аппарадында ажылдап турар кижилерниң ол талазы-биле билии негелдеге четпес. Министерстволарның, комитеттерниң эргелелдериниң удуртукчулары болгаш специалистери бүдүрүлгелерниң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазындан хоорук болур таварылгалар бар.

Оларны эргелеп башкарылга системазын дамчыштыр бүдүрүлгеже чоокшуладыр дугайында айтырыг тургустунуп турар. Ындыг хевирлерниң бирээзи болза бүдүрүлге каттыжыышкыннарын тургузары болур. Чурт үлетпүрүнүң министерствозунуң составында кирип турар бүдүрүлгелерниң баазазынга Тыва АССР-ниң чурт үлетпүрү бүдүрүлге каттыжыышкынын башкарыкчы бүдүрүлге болур Кызылдың мебель фабриказынга тургузар деп саналды киирип турар. Ук каттыжыышкын долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптери-биле ажылдаар, ооң ажыл-чорудулгазынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузу хамааржыр. Эргелеп башкарылга аппарадын тудар чарыгдалды республика (АССР) бюджединден эвес, каттыжыышкынның бүдүрүлге ажыл-чорудулгазындан боттандырар.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар, мал белеткелин болгаш мал болбаазырадырын хамыладыр сорулга-биле Тыва АССР-ниң Одалга үлетпүрүнүң министерствозун Тыва АССР-ниң мал үлетпүрү болгаш одаар чүүл сайгарылга бүдүрүлге каттыжыышкынын «Тыва мал одалга» кылдыр тургузарын саналдап турар, ооң составынга малы белеткээр болгаш салдадыр Ырбанның мал ажыл-агый үлетпүрү, Кызылдың мал салдадыр, сөөртүр болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгези, республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы, республиканың коммунал-амыдырал бүдүрүлгелери болгаш организациялары кирер.

Бо таварылгада «Тыва мал одалга» каттыжыышкынынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузу база хамааржып турар бүдүрүлгечи структуралыг албан чери болур, ооң административтиг эргелеп башкарылга ажылдакчыларынга чарыгдалды бүдүрүлге ажыл-чорудулгазы харылаар.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын күштелдирери-биле база ажыл-агый механизминге салдар чедирери-биле Тыва АССР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозун бүдүрүлге каттыжыышкыны кылдыр эде тургузарын саналдап турар. Каттыжыышкынга адырның единицалары — чылыг энергетика, газ, сүт дамчыдар бүдүрүлгелери, Кызыл хоорайның чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкыны, республиканың «Тускай коммун-септелге» тудуг эргелели, техниктиг четчелээшкин бюрозу, тускайжыттынган АТБ, телевилел-смета бюрозу болгаш өске-даа черлер чагыртыр. Бот-тускайлаң «Шагаан-Арыг коммунэнерго», «Шагонарводоканал» салбырлар база Сарыг-Септе, Кызыл-Мажалыкта, Бай-Хаакта район бүдүрүлгелери бүдүрүлге участоктары апаар.

Кызыл хооркуускомунуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели болгаш чуртталга ажыглал трези дужер, оларның баазазынга Кызылдың бүдүрүлге каттыжыышкыны тургустунар, аңаа чунар-бажың хеп чуур черлер комбинады, чаагайжыдылга комбинады, чурттаалга-ажыглал бүдүрүлге участоктары кирер. Районнарга чурттаалга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелелдери тургустунар.

Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң эргелеп башкарылга системазы районнардан хоорук апарган, ынчангаш эргелеп башкарылганың ийи чадалыг системазынче шилчиирин саналдап турар. Кызыл хоорайда «Тувафото», «Тувапарикмахерские», «Тувообувь», «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкыннарының баазазынга хоорайның чаңгыс аай бүдүрүлге каттыжыышкыны тургустунар. «Рембыттехника» бүдүрүлгезиниң болгаш «Тувателерадиобыттехника» каттыжыышкынының баазазынга «Тыва рембыттехника» республика каттыжыышкыны тургустунар. Техника-экономиктиг бюро бүдүрүлге-техниктиг комбинат кылдыр эде тургустунар. Районнарга чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге каттыжыышкыннары тургустунар. Министерство системазының эргелел аппарадының нийти санындан 35 кижи кызырлыр.

Автомобиль транспортунуң Тыва девискээр каттыжыышкыны «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынынче эде тургустунган. Ол чорук эргелеп башкарылга структуразын сайзыраңгайжыдарын боттандырар арганы берген. Каттыжыышкынның составынга 18 бүдүрүлге кирген, олар бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптери-биле ажылдап турар. Эде организастаашкын уезинде административтиг эргелел аппарадының 25 хуузу кызыртынар.

Автомобиль оруктарын тударының болгаш ажыглаарының Тыва бүдүрүлге эргелели Тываның «Тыва автоорук» телевилел-септелге тудуг каттыжыышкыны кылдыр эде адаттынган. Орук ажыглал ажыл-агыйларының ажылын организастаарының үндезининде девискээр талазы-биле принциптер, азы административтиг район бүргүзүнде орук ажыл-агыйының организациялары кирген. Чаа байдалче шилчээн соонда административ эргелеп башкарылга аппарады нийтизи-биле 21 хуу кызырлыр.

Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелин (каттыжыышкынын) эде тургускан, ында структуралыг 22 единица, оларның иштинде «Союзпечать» агентствозу бүдүрүлге эргелиг кирген. Структураны сайзыраңгайжытканындан 64 единица кызыртынган.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузарын саналдап турар. Ооң составынга Тываның ном үндүрер чери, ном садыының Тыва республика конторазы бүдүрүлге эргелиг, а республиканың база районнарның дөрт типографиялары бүдүрүлге цехтери кылдыр кирер. Ук каттыжыышкынның кол сорулгазы полиграфия продукциязын үндүреринге белеткээри, ону парлаары болгаш сагары болур. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлу аңаа күштүг болур, 1989 чылдан эгелээш ол долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарынга ажылдап эгелээр.

Каттыжыышкыннарны эргелеп башкарарының структуразын сайзыраңгайжытканының бот-боттарын дагынаар болгаш чергелешкек звенолары дужургениниң күзели-биле эргелеп башкарылга аппарадының саны 28 хуу кызырлыр.

«Красноярскэнергонуң» Тывада энергия хайгаарал салбырын Тываның электри четкилеринге дорт чагыртыр кылдыр киирер деп санал киирип турар. Республиканың энергетика ажыл-агыйында эргелеп башкарылганы организастаарының схемазын эде көөрүн Тываның электри четкилеринге даасканы, маңаа районнарда салбырларын быжыглаарын кичээнгейге алыр.

Садыг болгаш бараан шынарының талазы-биле күринспекция эргелелин дужурген-биле холбаштыр ооң кылыр хүлээлгезин болгаш ажылдакчыларының санын Стандарттар хайгааралының Тыва лабораториязынче болгаш республиканың Улусчу контроль комитединче дамчыдар.

Дараазында В. Е. Серяков республиканың агроүлетпүр комплекизиниң структуразынга доктааган. Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарында чөвүлелдерни тургускан, оларның даргаларында совхозтарның директорлары соңгуткулаан. Ниитизи-биле РАҮК-терден чылда 340 муң рубль ажыл телевирлиг 93 кижини кызырган. Агроүлетпүр-күркомнуң төп аппарадын 25 хуу чедир кызырарын көрүп турар.

РАҮК-терниң специалистери совхозтарда ажыл-агыйның эргелеп башкарарының чаа байдалында хамыктың мурнунда мурнакчы технологияны, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге ажыл-агыйны башкарарының экономиктиг аргаларын шиңгээдир талазы-биле организакчылар болур ужурлуг.

Амгы үеде ажыл-агыйның чаа механизмин шиңгээдир ажыл чоруп турар. Бо чылдың январьда совхозтар болгаш агроүлетпүрнүң бүгү-ле салбырлары долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ажыл-

(Уламчызы 2-ги арында).

Апрель 16—коммунистиг субботник хүну

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

МУГУР-АКСЫ. (Радио-биле). В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге турескаткан күш-ажылдың байырлалынга Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киржири-биле белеткел ажылдарын чорудуп турарлар. Баштайгы санаашкын езугаар алырга, бүдүрүлгелерге 680 кижи боттарының ажылдаар черинге продукция бүдүрер, суурлар чаагайжыдылгазынга 300 ажыг кижи киржир. Райондан ниитизи-биле 2500 ажыг кижи субботникке киржир, олар 14 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң ишчилери малчыннарга он беш бичии чунар-бажыңны тудуп бээр. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери рапс, люцерна тарыыр 200 га шелду кажаалаар, ийи чазаг тудар болгаш өске-даа ажылдарны кылырлар.

Мөңгүн-тайгажылар ажылдаан акшазындан беш муң рубльди он ииги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Адыг-Тюлюш БЕГЗИ.

16 МУҢНУ ШИЛЧИДЕР

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оюнга турескаткан коммунистиг субботникке белеткел ажылдарын республиканың автомобилистери бо хүннерде чорудуп эгелээн. Күш-ажыл байырлалының хүнүнде 3 муң 600 ажыг чолаачы, септекчи, тудугжу, инженер-техниктиг ажылдакчы бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар. 2 муң 870 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар. 150 чолаачы боттарының камнап алганы кывар-чаар материалдары-биле рейстерни кылыр. Пассажир АТБ-зиниң 100 чолаачызы ол хүн бодунуң камнап алган кывар-чаар материалдары-биле хоорай иштинге пассажирлер аргыштырар.

«Кызыл субботе» хүнүнде 27,8 муң тонна чүъкту, чус-чус пассажирлерни аргыштырары көрдүнген. «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының девискээрлерин чаагайжыдарынга болгаш ногаанчыдарынга 690 кижи ажылдаар. Республиканың автотранспортчулары коммунистиг субботник хүнүнде 70 муң рубльдиң ажылын бүдүрер болгаш беш удур санааашкын-биле алырга, 16 муң рубльди беш чыл фондузунче шилчидер.

Николай ВАНЬКОВ.

Бөгүн—Космонавтика хүнү

КЕЛИР ҮЕНИҢ УЖУДУУШКУННАРЫНЧЕ

Кижиниң Марсче ужудуушкуну — ол хөөредиг бе азы бөгүннүң боттуг чүүлү апарган бе? Бо теманы амгы үеде эртемденнерниң, космонавтыларның болгаш астронавтыларның ужуражыышкыннарынга калбаа-биле чугаалажып турар. Марсче экспедицияның болур хуусааларының дугайында бодалдар янзы-бүрү. Эң-не хөөнүг кижилер ындыг ужудуушкунну бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир боттандырып болур деп санап турар, өскелери — ындыг ужудуушкунга чедир ам-даа он-он чылдар херек деп көрүп турар. Ынчалзажок оларның шуптузу маңаа кол-ла чүве кижиден хамааржыр деп санаан.

Космонавтика кайгамчык улуг базымнар-биле хөгжүп орар. Бөгүн бис космонавтыларның ажык космоска далаш чок, бүзүрелдиг ажылын көрүп орар бис. А ындыг коннуг ырак эвес чылдар мурнунда бис ындыг чүвени бодаар-даа хөөн чок турдувус. Чаңгыс болгаш хой олуттуг корабльдерге ужудуушкуннар космоска кижи чүгле чурттаар эвес, а харын чедиишкиннииг ажылдап болур деп чүвени бадыткаан. 120 хонуктан узун хуусаалыг ужудуушкуннарны чүгле бистиң чуртувуста боттандырып келген, оларның саны ам 11. Валерий Рюмин ийи ужудуушкунга катап 362 хонукту космоска эрттирген. Юрий Романенко үш ужудуушкунга 430 хонукту эрттирген, ооң узуктел чок эрттиргени — 326 хонук—рекорд болуп турар.

Деңзи чок байдалдың кижиге салдарларынга удур физиктиг болгаш техниктиг айтырыглары холдуунда шиитпирлеттинген. Романенко ужудуушкун уезинде чүгле 1,6 кг чидирген, а ооң бортинженери Александров космоска харылдаа семирип берген—2,3 кг немээн. Романенко күш-культура мергежилгелерин күүседиринге эң сундулуг болуп, ужудуушкун уезинде маңнаар оруккa муң хире километрни «маңнап» эрткен.

«Ужудуушкундан ээп келген дораан Юрий Романенко шала-ла турупкан, турум эвес байдалы эскертинип турду — деп, Эмчи-биология айтырыгларының институдунуң директору академик Олег Газенко тайылбырлаан. — Космодромга келгеш, Черниң байдалдарынга катап чаңчыгыышкынны таарымчалыг эрткен. Ийиги хонуунда-ла ол сериүүстеп, күш-культура мергежилгелерин кылып, кужениишкиннерин чоорту улгаттырып эгелээн. Ол бүгүнү шыңгыы медицина контролюнуң байдалынга чорудуп турган.

Мээң бодап турарым-биле кижи космоска бүдүн чартык, ийи чылда ажылдап болур, чүгле хөөнден, тургустунган таарымчалыг байдалдардан хамаарылыр. Ындыг таварылгада физиологтуг болгаш биологтуг айтырыглардан социал болгаш психологтуг айтырыглар кол рольду ойнаар апаары чадавас» деп, академик түңнеп турар.

Эртемденниң бодап турары-биле, планеталар аразынга ужудуушкуннар база онзагай талаларлыг. Бирээде, хуусаазының узуну, чижээ, Марсче черлиилериниң экспедициязы үш чыл хире хуусаалыг болур. Ооң аңгыда ужудуушкунуң шуут бот-тускайлаңы ужудуушкун оруунда байдалдың тодаргай билдинмези, өскээртен кандыг-даа дузе-деткимчениң келбези, ужудуушкунну кайнап-даа эрте доозуп келптер арга чогу— бо бүгү чүүлдер онзагай талалары болуп, бергедээшкиннерин тургузар.

Планеталар аразынга ужудуушкунга кылымал авртаашкынны (деңзи байдалын) тургускан херээ бар бе? Бо айтырыгга харыы ам-даа чок. Бир эвес ону тургузар ужурлуг болза, деңзи тургузар дескинип турар шыш хос, төгерик корабль чогаадып, чылып эптээр апаар. Ооң-биле кады аңаа корабльдиң дескинмес кезээ база турар ужурлуг. Аңаа деңзи чок байдал кеэзэр артар. Ынчаарга кылымал деңзиден деңзи чок байдалче шилчилге база нарын айтырыг.

Кижиниң планеталар аразының оруунче үнген уезинде радиация камгалалының дугайында айтырыг чидии-биле тургустунар. Амгы уеде орбитаа ужудуушкуннары черниң радиация чок куржагларында эртип турар болган. Ынчангаш космос херелдериниң аар «изотоптарының» кижиниң мээзинге салдарын суг шыңгыы шинчилеп, өөренири чугула. Черге ындыг дуржулганы долу хемчээлдиг кылыры болдуммас. Бо бир моондактыг айтырыг.

Эртемденнер амыдырал хандырылгазының өскээртен хамаарылга чок бот-тускайлаң системазын тургузарының айтырыын база шыңгыы нарын деп санап турар. Черден алган аъш-чем улуг хуусаада камчыл-даа чедишпес, ынчангаш суг, агаар, аъш-чем хандырылгазының айтырыы онзагай ужур-дузалыг апаар.

«Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өске планеталарже базымны кылырда Черге-даа, Чер ооргунуң космос орбитазынга-даа дыка хөй ажылдаар апаар» деп, академик О. Газенко түңнеп турар.

Ирина НИКОЛАЕВА.
(ПМА).

ТЫВЫСКАН

ГАВАНА. (СЭТА). ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Ю. В. Романенкону Кубаның «Карлос Х. Финлей» ордени-биле шаңнаан. Эртем талазы-биле шылгараңгай чедиишкиннерни демдеглээр ол шаңналды космос делгемин тайбың шиңгээдип алырынга ооң улуг ачы-хавыязы дээш шаңнаан. Аңаа болган байырлыг езулалга совет космонавтыга орденни Кубаның компартиязының ТК-зының ийиги секретары, республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Рауль Кастро тывыскан.

Шаңнал езулалының уезинде чүве чугаалааш, Кубаның компартиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидат, республиканың Эртемнер академиязының президентизи Роса Элена Симеон Совет Эвилелиниң чорудуп турары космос шинчилээшкиннери бүгү кижи төрелгетениниң эрге-ажыктарынга дүгжүр тайбыңның хереэнге бердин болуп турар деп, онзагай демдеглээн.

ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГА СТРУКТУРАЗЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

...агый бүрүзүнүң ниити байдалын, материал-техниктиг баазазын, ажылчын күжүнүң талазы-биле хандырылгазын өөренип көргеш, хамык анализин кылган, ажыл-агый бүрүзү орулгалыг ажылдап болурунуң, бот-акшаланыышкын-биле амыдырап болурунуң база социал адырларны, бүдүрүлгени хөгжүдеринге акша-хереңгини тыптынып алырының аргаларын хандырары-биле продукция сайгарганы дээш немелде төлевирлерниң хемчээлин тодараткан. Совет, ажыл-агый органнары, агрокомитеттиң, РАУК-туң болгаш совхозтарның специалистери эргелелдиң экономиктиг башкарылгазының чаа арга-хевирлерин ааҗок шушпаң шиңгээдип ап турарын илеткелчи шугумчулээн.

Ставрополь крайда «Кубань» агроүлетпүр комбинадының база Москва областың «Раменское» каттыжыышкынының, Чита областың Карым районунуң дуржулгазын шиңгээдип, бир районга ону дуржулга кылдыр өөренип көөр болза кандыгыл дээрзин илеткелчи айыткан.

Колхозчуларның дөрткү съездизинге киирген саналдарны өзугаар амгы үеде бисте совхозтар салбырларының баазаларынга кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер талазы-биле кедээ кооперативтерни организастаары эргежок чугула.

Агроүлетпүркүрүкомунуң ажыл-агыйларының ветеринар хандырылгазының ажыктыын бедидери-биле малдың аарыглары-биле демисежир станцияларның база республиканың ветеринария лабораториязының баазазынга республиканың ветеринария каттыжыышкынын организастаары чугула деп санап турар. Аңаа кирер бүдүрүлгелер оон структурлуг салбырлары болур.

Совхозтарның база РАУК-туң өске-даа бүдүрүлгелериниң транспорт, септелге база энергетиктиг хандырылгазын экижидери-биле транспорт, септелге-техниктиг бүдүрүлгелериниң баазазынга, «Агроүлетпүрэнергонуң» ажыл-агыйлар база хандырылга баазаларынга хандырылга талазы-биле районнарның бүдүрүлге-кооператив каттыжыышкыннарын тургузар дугайында айтырыгны өөренип көрзе эки.

Моон соңгаар агроүлетпүр комплекизин улам хөгжүдеринге эртем улуг рольдуг болур. Эртем-техниктиг депшилгени шиңгээдир талазы-биле ажылды үндезини-биле экижидеринге бо чылын Агроүлетпүркүрүкомунуң системазынга агроүлетпүр комплекизиниң эртем хандырылгазының Төвүн тургузарын бодап турар, аңаа агроүлетпүр бүдүрүлгезиниң шиитпирлээр айтырыгларын шиңгээдири-биле холбашкан республиканың бидаргай үүрмек эртем албан черлерин каттыштырар.

Төптүң составынга кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш ону болбаазырадыр талазы-биле эртем-бүдүрүлге база бүдүрүлге системазын ажылдап кылыр. Оон хүжениишкиниң хову-шөлдерниң дүжүткүрүн база мал ажылының продуктулуун бедидерин, бүдүрүлгени органзастаарының болгаш эргелеп башкарарының экономиктиг методтарынче шилчиирин хандырар, шак ындыг комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылырынче угланган болур ужурлуг.

Республиканың ыяш ажыл-агый адырларынга Ыяш ажыл-агый министерствозунуң аппарадының күсели-биле Тываның ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузарын көрүп турар. Оон хүлээлгези — арга-ыяшты болгаш тараан ыяш дилиндектерин камгалап өстүрери, улам тарыыры, тудугга херек ыяшты база ыяштан үлүстүң хереглел бараанарын бүдүрери болур.

1988 чылда бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле холбаштыр ажылының хемчээли улуг эвес лесхозтарны: Тес-Хем биле Таңдының Балгазын, Барыын-Хемчиктиң Чадаана лесхозтарга кадып быжыглаарын немей өөренип көөру чугула. Районнарга лесхозтарның орнунга лесничестволар артып каар.

Бойдус курлавырларын бүрүн шиңгээдип ажыглаар, бүдүрүлге баазазын улам хөгжүдер, коллективтерниң экономиказын быжыглаар база социал байдалын хөгжүдер сорулга-биле Кызылда күрүнениң аңныыр-тывыш ажыл-агыйының баазазынга Тыва АССР-ниң Аңныыр-тывыш ажыл-агыйының бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузар деп турар. Аңаа республиканың бүгү-ле курныыр-тывыш ажыл-агыйлары бактаап кирер ужурлуг. Бо каттыжыышкынны тургусканының түңнелинде эргелел аппарады 25 хуу кызырлыр.

Бойдус камгалалын улам күштелдирер, оон курлавырын чогумчалыг ажыглаар сорулга-биле бойдус курлавырларын база долгандыр турар бойдусту камгалаар хүлээлгелиг министерстволарның болгаш ведомстволарның күсели-биле республикага Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитедин, а районнарга инспекцияларны тургусса деп саналды киирип турар.

Республиканың Аптека эргелелин «Фармация» бүдүрүлге эргелели кылдыр эде тургускаш, ону Кадык камгалал министерствозунга дорт чагыртыр кылдыр шилчидип бээрин, ол ышкаш министерствонуң составынга «Медтехника» эргелелин дамчыдып бээрин саналдап турар.

Оон түңнелинде кадык камгалал албан черлерин болгаш республиканың чурттакчы чонун эм аймаа-биле хандырарынга, эмни шын хуваарынга, эмнелге албан черлериниң талазындан чагыглар ыяк чептиг болурунга дөгүм болур ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң хүлээлгезин, кол хереңгизин база курлавырларын Тыва АССР-ниң Культура министерствозунга дамчыдып бергеш, аңаа шуут кадар, оон аңгыда ук министерствога республиканың кинопрокат конторазын структура салбыры эргелиг кылдыр киирерин көрүп турар.

Ниити билиг база профессионал школаның реформазын боттандырарын дүргедедир, профтехучилищелерниң база ниити билиг школаларының материалдыг баазазын долу ажыглаар, өөреникчилерниң профессионалдыг белеткелин экижидер сорулга-биле Чырыдылга министерствозу биле Профессионал-техниктиг өөредилгениң күрүне комитединиң баазазынга Улус өөредилге министерствозун тургузар деп санадап турар.

Культура, Кадык камгалал министерстволарынга чамдык коллективтерни каттаныр, Улус өөредилге министерствозун тургусканының түңнелинде оларның аппараттарының ажылдакчыларының саны 30 хуу кызырлыр.

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу бодунуң төп аппарадын кызырып тургаш, республиканың кедээ база суур Совет бүрүзүнге участок милиционерлерин тургузар деп турар.

Эки тура ниитилелдерниң штадының санын 30 хуу чедир кызырар, ол ышкаш коллективтиң кежигүннериниң дадывырының база күрүне бюджединиң акша-хереңгилери-биле штаттыг ажылдакчылары тудуп турар ниитилелдерни дүжүрер дугайында айтырыг тургустунуп келген.

В. Е. Серяков оон аңгыда республиканың тудуг комплекизин башкарарын экижидер талазы-биле саналдарга доктааган. Оларны «Чурттуң тудуг комплекизин эргелеп башкарарын улам сайзыраңгайжыдар дугайында» база «Тудугда ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарынга база ол ышкаш капитал тудуг талазы-биле дараазындагы шиитпирлерге үндезилеп ажылдап кылган. ССРЭ-ниң Урал-Сибирь тудуг министерствозунуң тудуг салбырларының керээлиг ажылының хемчээлин улам күштелдирер, эң ылаңгыя Кызыл биле Шагаан-Арыг хоорайларда чуртталга бажыңнарының тудуун дүргедедир, «Тудуг херектери» комбинаттың күчүзүн ажыглаарының коэффициентизин бедидер сорулга-биле оон баазазынга бажың тудар комбинатты тургузары эргежок чугула болуп келген, ол комбинат панельден тудар бажыңнарның тудуун бүрүн харыылаар ужурлуг. «Тыва тудуг» трест туйбудан чуртталга бажыңнары база социал адырның объектилерин болгаш бүдүрүлге күчүлерин тудар кылдыр специализастаттынар апаар.

Объектилерни ой-шаанда ажыглалга киирер, оларның архитектурлуг база техниктиг деңнелин бедидер, тудугга депшилгелиг методтарны ажыглаарын экижидип тургаш, ниити тудуг трестериниң база төлевилел институттарының мастерскаяларының баазаларга «Тыва агроүлетпүр төлевилел тудуг» төлевилел-тудуг каттыжыышкынын организастаар айтырыгны өөренип көөру чугула.

Илеткелчи оон аңгыда социал хандырылганың бүдүрүлгелерин база организацияларын эргелеп башкарарынга улус депутаттарының чер-чер Советтериниң боттуг ролюн бедидер талазы-биле районкүүскомнарның чамдык дарганарының база оларның оралакчыларының саналдарын комиссия өөренип көргенин дыңнаткан. Чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле районнарга чаңгыс аай салбырларын, оруктуң септелге-ажыглал эргелелдерин (участоктарын), чуртталга-коммунал албанын организастаарын пландап турар. Кино четкизиниң районнарда дирекцияларын база аптека албан черлерин тус-тузунда районкүүскомнарның культура килдистеринге болгаш районнарның төп эмнелгелеринге шилчидип бээр апаар. Районнарның харылзаа бөлдирлери харылзааның бүгү-ле организацияларын база «Союзпечатьтың» удуртур.

Бодунуң девискээринде 10 муң ажыг кижи чурттакчылыг хоорай, оон иштинде район чагырыгалыг хоорай Совединиң күүскомунга оргинструктор килдизи, а 7,5 муңдан хөй чурттакчылыг хоорайга күүском дарганының оралакчызы штатты бээрин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге комиссия саналдап киирген. Ол ышкаш район, хоорай Советтериниң күүскомнарының килдистериниң болгаш эргелелдериниң ат-даңзызынга чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдерин, районнарның (хоорайларының) харылзаа бөлдирлерин, районнарның орук-ажыглал ажыл-агыйларын, районнарның төп эмнелгелерин киирерин саналдаан.

Эргелел структуразын сайзыраңгайжыдар талазы-биле айыткан хемчеглерни боттандырганындан оон аппарадында ажылдакчыларының саны улус ажыл-агыйында ажылдап турар 1000 кижиге онаашты 30,5-тен 23,4 кижи чедир кызырлыр. Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының саналдап киирген структуразында 5 министерствону, Күрүнениң 3 комитедин, республиканың 6 эргелелин, 8 организацияны болгаш бүдүрүлгелерни эде тургузарын болгаш дужурерин көрүп турар.

Оларның баазазынга бот-орулга-чарылгалыг тос бүдүрүлге каттыжыышкыннарын, Улус өөредилге министерствозун, Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитедин, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының материал-техниктиг хандырылгазының кол девискээр эргелелин тургузары көрдүнген.

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының организастыг структуразын эде тургузар талазы-биле саналдарны боттандырганының түңнелинде күрүне база ажыл-агый органнарының аппарадындан чылда 2 млн. ажыг рубль шалыңныг ажылдакчыларны кызырар арганы бээр. Республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының төп аппарадын 30 хуу чедир кызырарын көрүп турар, кызырылган ажылдакчыларның чылда ажыл төлевири 500 муң ажыг рубль турган. Эргелел органнары аппараттың санын кызырарынга сонуургалын бедидери-биле кызырылгадан үнүп келген ажыл төлевир фондузунуң 70 хуузун бедик мергежилдиг ажылдакчыларның база албан-дужаалдыг кижилерниң шалыңын көвүдедиринге ажыглаарын чөпшээрээн.

Эргелел аппарадындан кызырылган специалистерни бодунуң адырларынга ийикпе азы аңаа дөмей бүдүрүлгелерге ажылга киирер ужурлуг. Ол чүге ындыгыл дээрге, улус ажыл-агыйының адырларында 2000 ажыг хостуг черлер бар. Тудуг организацияларында 1300 ажыг кижи чедишпес, оон аңгыда транспортта, харылзаада, садыгда болгаш хөй-нииити чемненилгезинде улус чедишпес.

Оон-биле кады эң ылаңгыя совхозтарга немей бүдүрүлгелерни, кооперативтерни ажыдар айтырыгларны шиитпирлээр херек.

Бистиң республикада совет, ажыл-агый органнары база профэвилелдери күш-ажылчы курлавырларны чөптүг ажыглаарын чогумчалыг шиитпирлевейн турарын В. Е. Серяков шугумчулээн. 1987 чылда кызырылда-биле ажылдан үнген 1200 ажыг кижиниң үштүң бир кезээ ажылды боттары тып кирип алган.

Илеткелчи дараазында республиканың ажыл-ишчилериниң мурнунда план күүседиириниң талазы-биле сорулгаларга доктааган. Ажыл-агыйны башкарарының чаа негелдези-биле, бот-орулга-чарылга-биле ажылдааш, республиканың бүдүрүлгелери мөөңнеп садар өртек-биле үлетпүр продукциязының хемчээлин эрткен чылдың деңнелинден 6,8 хуу көвүдеткен, орулга алырының планы 132,4 хуу күүсеттинген. Оон-биле чергелештир Кызыл хоорайның сүт заводу, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу, Кызылдың хлеб комбинады, эът-сеек далган заводу, даараныгла-трикотаж фабриказы болгаш ниити 8 бүдүрүлге керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн.

Улустуң хереглел бараанарын бүдүрериниң планнарын Агроүлетпүркүрүкомунуң бүдүрүлгелери, «Тудуг херектери» комбинат, «Шегонартяжстрой» трест болгаш өскелер-даа боттандырбаан. Улустуң хереглел бараанарын бүдүрериниң планын ыяап-ла күүсеткен турар ужурлуг дээрзин министерстволарның база ведомстволарның удуртукчулары ыяап-ла билген турзу.

Мал чеми чедишпес болганындан бо чылын мал кыштаглаашкыны берге байдалда эртип турар. Эрткен чылдың апрель 1-ге бодаарга, чыл эгезинден бээр малдың өлүп хораар чоруу 32 хуу көвүдээн. Эң ылаңгыя Каа-Хем, Тожу, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда мал хорап турар. Эрткен чылга бодаарга бызаалар, хураганнар база энай апырлы эвээжээн. Бирги кварталда күрүнеге сүт садарының планын Каа-Хем биле Кызыл районнар күүсетпээн.

Мал ажылында шак мындыг бергелер туруп келген болганда, Агроүлетпүркүрүкомунуң база РАУК-териниң специалистери, чер-чер Советтериниң күүскомнары мал кыштаглаашкынынга кичээнгейни бичии-даа кошкатпас, малдың өлүп хорара чоруун кызырар, сүт саалдазын көвүдедир дээш бүгү-ле хемчеглерни алыры эргежок чугула дээрзин илеткелчи айыткан.

Оон соонда В. Е. Серяков республикада часкы тарылгага белеткелге доктааган. Часкы хову ажылдарынга чедир саңныг хонуктар арткан. Ынчалза-даа республиканың ажыл-агыйларында амдыгаа чедир тракторларның 18 хуузу, сеялкаларның 20, чаштырып суггарар агрегаттарның 32 хуузу белен эвес. Эң ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бии-Хем, Эрзин районнарда байдал дүвүрээзинниг. Ниити республикада тараа культураларының 16 хуузу чогуур негелдеге чедир белеткеттинмээн. Хлеб продуктулар эргелелиниң бүдүрүлгелеринден ийи муң тонна үрезинни ажыл-агыйлар мынчага чедир солуп албаан. Картофель үрезининиң 47 хуузу — дөрт муң ажыг тонна үрезин четпес.

Республиканың ажыл-агыйлары минералдыг чемишчидилгелерни база хоран химикаттарны сөөртүп алыры-биле дээштиг хемчеглерни албайн турар. Чазын 80 муң гектар черни удур аңдарар, ынчангаш ажыл улуг.

Илеткелчи оон соонда мал чеми белеткээр талазы-биле сорулгаларга тодаргай доктааган. Бо чылын бир чижек малга онаашттыр 18 центнер чем единицазын белеткеп алыр ужурлуг бис. Мал чемин белеткээрин көвүдедирде, бистер хамыктың мурнунда интенсификацияның ачызы-биле сиген шөлдерин база одарларны экижидип тургаш, тарылга шөлдериниң структуразын сайзыраңгайжыдып, рапс, дазылында чемиштиг үнүштерни, чочак-тараа, сула холумактарны база өске-даа культураларны тарыырын көвүдедип, чемишчидилгелерни хөй-биле ажыглап, мелиоративтиг ажылдарны чорудуп тургаш чедип алыр ужурлуг бис.

Чер-чер Советтериниң бир чугула ажылы болза, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг-биле садты база огородту өстүрери болур. Бо талазы-биле бисте чамдык эки дуржулга барын В. Е. Серяков чугаалаан. Ынчалза-даа бо ажылда шыңгыы четпестер уламчылавышаан. Кедээде беш өг-бүлениң бирээзи-ле мал азыравайн турар. Тожу районда ындыг өг-бүлелер 43,1 хуу, Тес-Хемде —38,7 хуу, Өвүрде—29,6 хуу болуп турар.

Бажың чанының участоктарын эң ылаңгыя Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Сүт-Хөл районнарда чедир ажыглавайн келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чоокта чаа «Республикада хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад ажылын база огород тарыырын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган, чоокку үеде кылыр ажылдың тодаргай программазын бадылаан.

Илеткелчи дараазында социал-культура адырының материал-техниктиг баазазын хөгжүдериниң айтырыгларынга доктааган. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира база хуузунда бажың-биле хандырары политиктиг болгаш социал ужур-дузалыг улуг айтырыг болуп турар. Ону шиитпирлээри-биле он үш чыл дургузунда ам бисте бары дег, ол хире чуртталга бажыңнарын тудар ужурлуг бис. Оон-биле холбаштыр республиканың Күрпланы акшаландырыышкынының хамык-ла дөзүн барымдаалап тургаш, Кызылга база республиканың районнарынга чуртталга тудуунуң программазын ажылдап кылган.

Сөөлгү үеде бисте чуртталга фондузун септээр талазы-биле ааҗок шыңгыы айтырыглар тургустунуп келген. Кызыл хоорайда база район төптеринде-даа дыка хөй бажыңнарны капитал септелгеге киирер херек. «Тыва хамааты тудуг» трест чуртталга фондузун септээр ужурлуг. Ынчалза-даа трест ону чааскаан күш четпес. Ынчангаш чурттакчыларның боттарын аңаа киириштирер херек. Септелге-тудуг кооперативтерин организастаар талазы-биле улуг курлавырны ажыглавайн турар бис.

В. Е. Серяков бодунуң илеткелиниң төнчүзүнде эде тургустунуушкуннуң бүгү-ле участоктарынга улусчу эрге-чагырганың органнарының дээштиг организакчы ажылы —партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседиринге негелделерниң бирээзи болур деп айыткан.

ИЛЕТКЕЛ СООНДА САНАЛ-ОНАЛ ЭГЕЛЭЭН.

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң даргазы депутат Чымба **МОНГУШ** улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын улам сайзыраңгайжыдарының талазы-биле бодунуң бодалдарын чугаалаан. Районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын, эргелерин чүгле район төвүнге эвес, харын кедээ черлерже улам калбартырын саналдаан. Оон ыңай районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажылдакчылары херек кырында ажыктыг ажылдарны кончуг эвээшти кылып турар, оларның ажылының 70 хире хуузу материалдар белеткээри, янзы-бүрү сан-түңнер, медээлер чыыры, үстүкү органнарның болгаш статистиканың, райпланның ажылын дакпырлап, саазынга бижиир хөй ажылдарга чардыгары болу берген. Ынчангаш ол хөй артык медээлер чырын соксадырын, РАУК-тен чамдык специалистерни хостаарын, экономисти райпланга бергеш, ону быжыглаарын, бухгалтерияны чок кылырын, ниитизи-биле 5 албан-дужаалды кызырарын сүмелээн. А райкүүском даргазының оралакчызынга РАУК даргазын арттырар дээрзин ол саналдаан.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Моңгуш СҮГЕ-МААДЫР** бо айтырыгны өске областарда болгаш автономнуг республикаларда канчаар шиитпирлеп турарын өөренип көрбээнин, ук айтырыгны шиитпирлээринге коллективтерни киириштирбээнин, ону чүгле кабинеттерге шиитпирлеп турганын, ном садыының ном үндүрер черниң болгаш оон-даа өске коллективтерниң саналгаларын, барымдааларын база саналдарын кичээнгейге албаанын чугаалаан. Полиграфия бүдүрүлгелериниң каттыжыышкынын, ном садыының каттыжыышкынын тургузарының дугайында бистиң саналывысты хүлээп албаан. Тываның ном үндүрер чериниң талазы-биле айтырыгны тургусканынга чөпшээрешпес бис. Ол идеологтуг организация эвес-тир, ол 58 чыл мурнунда-ла тургустунган. Россия Федерациязында ном үндүрер черлерни эде тургуспайн турар болгай, олар тускай хамаарышпас хевээр арткан. РСФСР-ге бистер чааскаан чүге ылгалдыг болур ужурлуг бис? 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп ном үндүрер чер долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиир, 1990 чылда ол орулгалыг ажылдаар апаар. Район солуннарының редакциялары база боттарының тускай балансызынга ол хевээр артар ужурлуг.

№ 1 АТБ-ниң чолаачызы депутат **Виктор БАЕВ** үндезин реформа автомобилистерде канчаар боттанып турарын, бодунуң ажылдап турары автотранспорт бүдүрүлгезинде инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны кызырып эгелээни бүдүрүлгениң ажылынга багай салдар чедирбээнин, харын оон мурнундаазынга бодаарга, 72 муң тонна чүкту хөйну дажыглаан чугаалаан. Автотранспорттуң амга турар чоруун болдурбазы, ону ажыктыг кылдыр ажыглаарын таарыштырарын экижидери чугула апарган. Моон мурнунда акша-көпеекти болур-чогууру-биле орта санап билбес турган-дыр бис. Эргелеп башкарылга аппарадында артыкшылдыг чүүлдерниң моон соңгаар-даа кызырары чорле чугула, эргелеп башкарылганың структуразын сайзыраңгайжыдары үениң негелдези апарган.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **Иван СУВАНДИИ** агроүлетпүрнүң башкарылгазы ийи чылда структураны өскертир талазы-биле кылып келген ажылдарын сактыныныы эгезинде чугаалаан. АУК-туң коллективтеринден ол үеде 250 кижини кызырган.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузу-биле дүүштүр агроүлетпүрнүң чер-черде коллективтериниң инициативазын өзугаар штатты база эде көрген. Специалистерни база ажылдакчыларны канчаар ажыглаарын ыяламчалыг сангарып, дугурушканының түңнелинде совхозтарда чылда 1,3 млн. рубль шалыңныг 709 кижини база РАУК-терде 93 кижини кызыргеш, 340 муң рубльди камнап алган. Бо ажылды чорударда АУК-туң комиссиязы ажылдап турган, эң ылаңгыя 38 бүдүрүлгеде штатты өөренип көрген.

Эргелел аппарадының структуразын өскертир талазы-биле АУК-туң системазында ийиги үе-чадаының түңнелинде чылда 2 млн. рубль шалың фондулуг 991 кижини кызырган. Бо ажылды ам-даа уламчылаар апаарын И. М. Сувандии депутаттарга дыңнаткан.

Дараазында ол штат кызырылгазында таварыжып турар бергелерге доктааган. Хосталган специалистерни ажылга киирген, чамдыктарын бүдүрүлгениң чаа хевирлерин ажыдарда ажыглаарын база ортумак звенога киирерин сүмелээн. Ажыл ынчаар чоруп турар. Эргелелдиң цех структуразының талазы-биле чүү кылдыып турарынга ол база доктааган. Агроүлетпүрнүң аңгы-аңгы бүдүрүлгелериниң аразында харылзаа ам-даа эки тодараттынмаан, чамдыктары эрги чаңчылындан уштунмаан боор турарлар. Ынчангаш амгы үеде «Агросервис» деп чаңгыс аай организацияны тургузарын АУК өөренип көрүп турар. Ол ышкаш продукцияны болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң үлетпүр-биле харылзаазының дугайында айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээри чугула. Кедээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр талазы-биле чамдык областарның, крайларның дуржулгазын өөренип көөр апаар.

Амгы үеде агроүлетпүрнүң сайзыраңгайжыдарынга эртемниң ролю ааҗок улуг. Ынчангаш бистиң республикада амгы үеде ажылдап турар кедээ ажыл-агый угланыышкынныг 6 эртем албан черлериниң баазазынга эртем-шинчилел институдун ажыдары эргежок чугула дээн саналды ВАСХНИЛ-ге тургузар үези келген дээрзин депутат чугаалаан.

Сессияга болган илеткелде кыштаглаашкынның байдалы база сүт садарының планы күүсеттинмээн дээш дүвүреэзин көрдүнгени черле шын. Ынчангаш АУК-туң шугуму-биле ол четпестерни чайладыр дээш бүгү-ле хемчеглерни алырын И. М. Сувандии дыңнаткан.

Индирде — чоннуң амыдырал хандырылга министри депутат **Семен БУЯНДЫ**. Хандырылга албаннарының эде тургустунуушкуну, үениң негелдезинге дүүштүр чаартынып тургустунары эрткен чылын-на эгелээнин ол демдеглээш, эргелеп башкарылга аппарадын кызырарының талазы-биле боттарының саналдарын министерство Министрлер Чөвүлелинге киирген болгаш эргелеп башкарылга системазын улам ыңай кызырарының, сайзыраңгайжыдарының талазы-биле хемчеглерни ам-даа ханызы-биле өөренип көрүп турар деп айыткан.

Амыдырал хандырылгазының системазын чаартырының ийи модели тургустунган, илеткелде киргенин өзугаар ажылдаар болза, ол бирги модель болур, ийиги модель болза, бот-боттарынга хамаарылга чок чыгыы каттыжыышкыннарның каттыжыышкынын тургузарынга чедирер. Амыдырал хандырылгазының адыры нарын болгаш хөй талалыг ажылдыг адыр. Ынчангаш адырның чер-черде дуржулгазын өөренип, парлалгадан дорт барып таныжылгадан эгелээш, бүгү аргаларны ажыглап турар бис деп, оратор демдеглээн. Бистиң республиканың солуннары, радио, телевидение бистиң адырда тыптып турар эвээш, бичии-даа болза дуржулганы ниитилештирер, чырыдар талазы-биле чүнү-даа кылбааны хараадаңчыг.

Амыдырал хандырылгазының адырынга кооперативтерниң ужур-дузазының дугайын санал бериикчизи демдеглээш, амгы үеде республикада тургустунуп турар кооперативтер чүгле боттарынга орулга алырынче угланган, херек кырында чоннуң негелде-хереглелдеринче угланмаан боор турарын шугумчулээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму улус өөредилгезиниң талазы-биле чаңгыс аай политиканы тургузарының чугулазын демдеглээн деп, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Яков САРБАА** бодунуң саналынга айыткан. Амгы үеде республикада ниити билигниң 166 школазы, башкы институду, Красноярскиниң политехниктиг болгаш кедээ ажыл-агый институттарының филиалдары, 6 тускай ортумак өөредилге черлери, профтехөөредилгениң 11 училищелери ажылдап турар. Олар мынчага чедир аңгы-аңгы ведомстволарга, министерстволарга чагыртып, янзы-бүрү тус аайы-биле акшаландынып, тус аайы-биле үг-шиглиг боол келген. ТК-ның февраль Пленумунуң негелделеринге дүүштүр бо бүгү өөредилге черлери аныяк-өскенин кижизидериниң, өөредириниң, амыдыралга белеткээриниң талазы-биле чаңгыс улуг ажылдаар ужурлуг. Чогум-на ынчангаш улус өөредилгезиниң талазы-биле чаңгыс аай күрүне комитедин тургузарының талазы-биле хемчеглерни деткип турар бис.

Залда ажык микрофонда — В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдугу» комбинаттың директору депутат **Юрий КОМАРОВ**. Ол Дээди Советтиң План-бюджет болгаш Тудуг талазы-биле доктаамал комиссияларының сессия бүдүүзүнде эрткен хуралынга кинопрокатты, ном садыын, ном үндүрер черни болгаш аптека эргелелин оон мурнунда турган харылзаазындан үзүп, өске министерстволарга кадарының чамдык таарымча чок талаларын демдеглээн, ол албан черлерин бот-тускайлаң хевээр арттырарының аргазын көөрүн чугаалаан. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында, чаа эде тургузулганың үезинде хөмүр-даш алыкчылары улуг бүдүрүглер, организациялар биле дорт харылзааларны тургузарының эргежок чугулазын барымдаалаар, бо дээш ажылдаар ужурлуг деп саналды ол киирген.

Ол ышкаш күрханыдырылга системазының Красноярск эргелелинге чагырткан турарының чугулазын саналдаан. Амдаа күштүг боол турар харылзааларының ачызында мөөңнеп садар системаны Красноярск эргелели ажыглап киирерин аазаан турган. Тудуг комплекизин чаарты эде тургузары-биле чергелештир Ак-Довурак хоорайга туйбу тудугларны тутпас, ниитизи-биле бүгү республикага дег, улуг блоктуг тудугже шилчиир дугайында төлевилелдерниң үнүп турары-биле Ю. Т. Комаров бодунуң санаашкыннарын көргүзүп тургаш, ам дээрезинде Ак-Довуракка блок бажыңнары тударындан туйбу тудуглар чиик өртек-үнелиг боол турарын бадыткаан.

Коммунал ажыл-агый министерствозун эде тургузары-биле холбаштыр чаа тургустунар каттыжыышкын Ак-Довурак хоорайны оон мурнунда министерствозу ышкаш уттуп каантас боор деп идегелин ол илергейлээн.

— Мен маңаа чүве чугаалаардаа бодаваан кижи мен, ынчалза-даа тургустунуп келген байдал албадапты—деп, Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Каң-оол Саян** бодунуң саналын эгелээн.—Комиссия ажылдап турда, боттарывыстың санал-оналывысты киирген бис. Ону бистер РСФСР-ниң Күркино-биле дугурушкан бис.

Саналывыстың уткасы мындыг чүве: бистиң комитетти кинопрокат-биле кадар. Культура министерствозундан аңгы турар. Бистиң ол бодалывысты комиссия чоп хүлээп алчык? Ам кээп бистиң комитетти дүжүргеш, Тыва АССР-ниң Культура министерствозунга кадар деп илеткей берди. ССРЭ-ниң Күркино биле Культура министерствозу каттыжа берген болза, ам бисти кадып болгай. Москвада РСФСР-ниң Күркинозун ССРЭ-ниң Күркинозунга кадып турары чоп-тур.

Культура-даа, кино-даа деңге кады хөгжүүр ужурлуг. Черле кандыг-бир чүүлду кылырда, оваарымчалыг, кичээнгейлиг болур болза эки. Мурнунда бистер «Сылдысчыгаш» солунну — уруглар солунун дүжүрүп алгаш, ам чүнү чедип алган бис? Тыва уруглар боттарының дылында номчуур солуну чок-тур.

Кинопрокатты биске — кинофикация комитединге када-

(Төнчүзү 3-кү арында).

Бөлүк депутаттар чепсерда.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

ры чеп харым. Орта чепшээрежир бис, ол чүүлдүг херек. Шиитпир үндүрерде черле далаш болбас болза эки. Кинону культурага кадарры деп чүл ол черле? Түңнели чүү болурул? Бодангаңы херек.

Өвүр районда «Коммунизмче орук» совхозтуң хойжузу депутат **Күнзеңмаа МОНГУШ** сөс алган:

— Бистиң районнуң кайы-даа ажыл-агыйы мал өстүрүп турар — деп, ол чугаалаан.— Ынчангаш ооң экономиказы мал ажылындан бышкыгып турар. Сөөлгү үеде негелде өзүгаар штат кызырар ажыл кайы-даа совхозта чоруп турар. Шыңап-ла артык, бот-бодун дагыннап турар звенолардны ап каары чугула. Ынчалза-даа дээди эртеми чокдаа болза, бодунуң херээн эки билир, чон-биле ажылдап шыдаар чамдык кижилерниң штадын кызыргаш, дооскан эртемниг-даа болза ажыл билбес, чүгле саазын сүрер кижилерни арттырып ап турар чоруктар бар, ону шын эвес деп бодаар мен.

Бистиң районда малдың уксаажыдылгазынга база катап доктаар бодап турар мен. Тодаргай уксааның билдинмезинден малдың продуктулуу эээжээн-дир. 1967—68 чылдарда Өвүрге чартык-марын дуктуг хой өстүрүп турду. Оон ук уксааны хөй янзы хайнакташтырып келгениңден алыр дүгүвүс бээзин бир хойдан 1,5 кг деңгүп чедер болган, ол бээзин берге. Ынчангаш уксаажыдылгаже кичээнгей салыр херек деп бодаар мен. Чогум тыва хойнуң ниистээри ховардыр. Уксааны шилиирде районнуң агаар-бойдузунга таарыштыр шилиир ужурлуг.

Бистиң районнуң специалистери сөөлгү үеде экономиктиг өөрениң ажылын биле берген дээрзин чугаалаар херек. Мурнунда чүгле машина дээр турган кижилер ам аалдарны аттыг кезип турар апарган. Ынчалза-даа малчыннарның амыдыралы дээш сагыш салыр чүүлдер ам-даа хөй, ылаңгыя садыг хандырылгазын экижидери чугула.

А бодум хойну эрте оолдадып турар мен, ол ажыктыг-дыр. Бо чылын төрүүр чүс хойга онаашты 100 хураганы алдым. Келир чылга бөлеткелди амдыгааштан эгелээн мен, 15 тонна өдек-даа белдүрген, кыжын чурттаар бажыңымны септеп, чугайлап алдым, чүгле малга чем бөлеткээри арткан.

— Бөгүн чугаалажып турар айтырыывысты бойдус камгалаар, Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле доктаамал комиссияларның хуралдарынга чугаалашкан — деп, Таңдыда Дуржулга станциязының директору депутат **Владимир БАРЫШНИКОВ** чугаалаан.— Сонун болгаш үнелиг саналдар үнүп турган. Ынчангаш бо айтырыгны ам-даа ханы чугаалажыр херек деп бодаар мен.

Кедээ ажыл-агыйы продукциязын бүдүрери-биле холбашкан ажыл-агыйларның бөгүнгү айтырыгларынга оратор доктааган. Совхозтарда чаа негелде өзүгаар ажылдаар талазы-биле ажылдар эээшбиче-даа болза кылдынып турар, чамдык чаа чүүлдер-даа кестүп келгилээн. Чижээ, Дуржулга станциязында картофель өстүрер лаборатория тургустунган.

Амгы үеде бо бүгү ажыл-агыйны башкарар, арга-сүме кадар килдистерни РАҮК чөвүлелдеринге тургузар херек деп, ол уламчылаан. Ооң ажылдакчылары амгы үениң техниктиг херекселдери-биле чепсегленген, ханы билиглиг болур ужурлуг. А ындыг болзун дээш оларны өөредири чугула. Ол специалистер күш-ажылчы коллективтер-биле ажылдаар, эртем албан черлери-биле харылзажыр ужурлуг.

Үрезин ажылынга хамаарыштыр ол санал кииргенн. Станциядан үрезин алыры-биле кэрээде 17 ажыл-агый кирген. Оларның бергедеп турар айтырыы — дадывыр төлээр акша чогу. Ол ышкаш үрезин өстүрер материал-техниктиг баазаның чогунга олар чылдагааннап турар.

Индирде — Тыва АССР-ниң Юстиция министри **Юрий СЛОБОДЧИКОВ:**

— В. Е. Серякоетуң илеткелинде республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының структуразынга өскерилгелер дугайында тодаргай саналдарны киирип турар-дыр. Ол-ла бүгү чүүлдер хоойлуга үндезилеттинген бот-акшаланывышкын, бот-оруңга-чарыыга артык эвеннону кызырарын негеп турар болгай.

Ынчаарга ам үлусту кызыдарда оваарымчалыг болбас болза хоржок. Бо талазы-биле биске дыка хөй билдиришкиннер кээп турар. Суд органнары оларны ыяап-ла сайгарып көөр, чугаалажыр ужурлуг. 1987 чылда ындыг билдиришкиннерниң 85 хуузун хандырдывыс. Эң ылаңгыя Барыын-Хемчик, Тожу райоңнардан келген билдиришкиннерниң ээлерин ажылга катап тургузар ужурга таварыштывыс. Чүге дизе оларны шын эвес кызырган.

Конституция өзүгаар кижи бүрүзү ажылдаар эргелиг. Чоокта чаа бистер профэвилелдериниң область чөвүлели-биле кады профэвилелдер комитеттериниң даргаларының семинарын эрттирдивис. Профком ажылдакчылары хоойлуну билбес боор-дур. Ажылга кижини киирерде, ону үндүрерде азы хостаарда кандыг хоойлу-дүрүм барын актиметр билбес.

Ынчангаш, мен бодап көөрүмге, бо сессияның доктаалынга, хоойлу-дүрүм өөрениринин чугулазын айтып кагза эки боор. Бүгү-ниитиниң юридиктиг өөредилгезин организастаар херек. Бо талазы-биле СЭКП обкомунче үш катап санал киирген бис. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо айтырыгже кичээнгей салыр ирги бе?

Амгы үеде бисте кооперация дугайында Хоойлу үнду. Ону өөренир херек. Оон башка ук ажылды канчап организастаарыл!

Маңаа бодунуң саналынга Тыва АССР-ниң чоннуң амыдыралын хандырылга министри депутат С. К. Бузанды чугаалады: чамдык кооперативтер чүнү канчап турар-дыр! Бистер кооперативтерниң ажылын кашдаа катап хынаар үлус-тур бис, чамдыкта бистен шуут бужургаңыр, хыйланыр боор-дур. Ынчангаш Советтер ону хынаар, холга алыр ужурлуг. Кооперативтерни тургузары, оларның ажылдаары үениң негелдези апарган. А ол дугайында хоойлуну, чижээ, Советтер ажылдакчылары билбес болза, оларны канчап удуртур, башкарар деп. Ынчангаш хоойлу-дүрүм дугайында черле өөренмес болза хоржок.

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң аппаратчиги, депутат **Елена РОМАНЕНКО** мынча дээн:

— Бистер дүүн Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ниити комиссиязының кежигүннери кадык камгалалынга, культурага, спорт база үлус өөредилгезинге хамаарышкан министерстволарның, ведомстволарның структуразынга өскерилгелер дугайында Тыва АССР-ниң Күрплан даргазының оралакчызы М. С. Козловтуң илеткелин дыңнап чугаалаштывыс. Ынчангаш ол комиссияларның кежигүннери меңээ бо сессияга чүве чугаалаары-биле даалга берген чүве.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, Аптека эргелели Кадык камгалал министерствозунга кадар дээни черле чөп, ону деткиир херек. Ол ышкаш Чырыдыышкын министерствозунга Профтехөөредиинге эргелелин кадар дээни база чүгулдуг.

Ынчаарга республиканың девискээринде тураскаалдарны камгалаар талазы-биле Тыва АССР-ниң Культура министерствозу черле эки ажылдаар болза эки деп санал бар. Өске хоорайларже самолёт-биле ужарга кандыг ийик, кайы-бир хоорайга чоокшулап кээрге, үдекчи кыстар ол хоорайның тураскаалдыг черлериниң дугайында пассажирлерге допчузу-биле тайылбырлап бээр, а бисте ындыг эвес болгай.

— Район Совединиң күүскомунуң структуразының талазы-биле Сүт-Хөлден депутат Ч. Моңгуштуң саналынга каттыжар-дыр мен—деп, үлус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы **Дандар-оол ООРЖАК** чугаалаан. — Күүском даргазының бирги оралакчызынга РАҮК чөвүлелиниң даргазын өртүрер дээни шын. Ынчаарга бо удуртукчулар колдуунда ажыл-агый айтырыгынче сагыш салыр, а Совет ажылынче кичээнгей салбас боор-дур. Ынчангаш Советтер ажылынче киириштирер болза эки.

Бистиң Улуг-Хем район-күүскомунда организастыг килдис бар. А ооң ажылы аажок улуг болгай, ынчалза-даа инструктор чок. Ооң штадын тускайлаары чугула деп саналдыг мен, оон башка чаңгыс кижи күш четпес-тир.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунга хамаарыштыр чеме бар. Ол чүл дээрге, амгы үеде штат кызырдывышкынының үезинде хосталып турар хөй кижилерни ажылга киирер талазы-биле юридиктиг дуза көргүспейн турары. Ол ажылды ук ведомство уттуп турар. Бистиң районнуң совхозтарында амгы үеде 106 кижи ажылындан хосталган, оларның иштинде 56 специалист. Оларны каяа ажылдадырыл? Бо айтырыгга Күш-ажыл талазы-биле күрком-даа огулут харыы бербейн турар. Ооң уламындан ук черлерниң ажылы кезулбейн турар.

«Шынга» чагаалар: номчукчу эде тургустунуушкун дугайында

КВАРТАЛДЫҢ ПОЧТАЗЫ

● Бирги кварталда 2060 чагаа редакцияга келген.
● Солунга 443 чагаа парлаттынган.
● Солунга парлаттынган шүгүмчүлелдерге болгаш парлаттынмаан шилчиткен шүгүмчүлелдиг чагааларга 64 харыы алдынган.
● Мартта ниитизи-биле 769 чагаа келген.
● Авторларның парлаттынмаан чагааларынга 206 харыыны редакция берген.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ КАНЧААР ХАРЫЫЛАП ТУРАРЫЛ?

● Бирги кварталдың түңнели.
● Шүгүмчүлелге кичээнгей күштелип турар.
● Тоомча чок хөөннер ам-даа бар.

«Шынның» редакциязы бирги кварталда 2060 чагааны алган. Оларның 202-зи шүгүмчүлелдер. Чамдык шүгүмчүлелдерге хамаарыштыр авторларга харыыны дораан-на берип турар. Ат салбаан, адрес чок шүгүмчүлелдер база кээри уламчылавышаан, он ажыг ындыг чагааны архивтээн. Четпестерни элир дээш сагыжы аарып, сеткили хөлзеп орар кижи черле адын, адрезин тода биживеске, канчап таарзжырыл?

Солунуң «Мергелдей» бөлүнүнүң почтазы элбек, черчерде четпестер, ажыл-херекке шаптараазыннар дугайын бижикчилер редакцияже чорудуп турарлар. Эде тургустунуушкунга чүү шаптык кадып турарын ам-даа тода, чиге, чиниг кылдыр бижиирин солунуң бижикчилеринден дилеп турар бис.

Мооң мурнунда турганынга бодаарга, авторларның бижип турар шүгүмчүлелдериниң характери база өскерилген. Социал айтырыгларга хамаарышкан шүгүмчүлелдер хөй. Редакция бодунуң талазындан ону ханы кичээнгейге алган. Чуртталга оран-бажың айтырыгларын шиитпирлээринге дузалаар хемчеглерни ап, бо талазы-биле чер-черден шүгүмчүлелдиг материалдарның изи-биле чоруп, ол ышкаш аңгы-аңгы черлерден бөлүк материалдарны парлап турар. Оран-бажың айтырыын дүрген шиитпирлел, ооң тудуун калбартырынга ол бүгү дуза-дөмек болуру чугаажок.

Эрге-хоойлу темазынга чагаалар база кээп турар. Оорлар-биле демиселди күштелдирерин, шак ындыг херектерниң сойгалап илереттинериниң, буруулугларны хоойлу мурнунга албан тургузарын чедип алыр дугайын авторлар редакцияже чагааларынга айтып турарлар. Оор херектерни дүрген истеп тыварының дугайын К. Оюннуң бижээн шүгүмчүлелдиг чүүлүн республиканың Иштики херектер министерствозунче чоокта чоруткан бис. Аңаа чогуур харыыны редакция манап турар.

Чер-черде медицина хандырылгазының дугайында, ылаңгыя четпестерниң дугайын авторлар бо-ла бижий бээр апарган. Эде тургустунуушкун үезинде мооң мурнунда шүгүмчүлелге хааглыг турган зонаның дугайында, ында четпестерни айтып турар апарганы черле чөптүг. Бо талазы-биле Тес-Хемден келген шүгүмчүлелдерге чогуур харыыларны райкүүском болгаш район эмнелгезиниң удуртулгазындан алган бис. Чадаана эмнелгезиниң ажылында четпестер дугайында бөлүк чагааларны СЭКП райкомунуң бирги секретарының адынга чорутканывыстан бээр ам бир ай ажа берген. Улуг-Хем райкүүскомче эмнелге ажылынга хамаарышкан бир шүгүмчүлелге, райоңнуң кол эмчизинче чоруткан база бир шүгүмчүлелге (чыл эгезинде-ле) мынчага дээр харыы келбээн. Улуг-Хем райкүүском (даргазы Д. Х.-К. Ооржак) харыылап, хемчег алыры-биле чоруткан шүгүмчүлелдерге ылаңгыя бо кварталда, тыртым харыылап турары черле таарымча чок. Тэнды райкүүскомче (дарганың оралакчызы эш Благининиң адынга), Таңды райпоже шилчиткен социал айтырыгларга хамаарышкан ийи шүгүмчүлелге харыы келбээн.

Бии-Хем, Сүт-Хөл райкүүскомнарже чоруткан шүгүмчүлелдиг материалдарга харыыларны чорудуп турза-даа, оларның шуптузунга дарый харыылаарын чугула деп санавайн турарын эскерип болур. Солуннуң шүгүмчүлелдеринге харыылар бээрин моон соңгаар кичээнгейге ап, чер-черде четпестерни эдеринге партия, совет органнарның боттуг дузазы негеттинип турар. Чылдың чүгле бирги кварталы эртип турар, шүгүмчүлелдиг чагаа-бижиктер моон соңгаарда келири чугаажок.

Республиканың дыка хөй министерстволары, ведомстволары шүгүмчүлелдерге колдуунда элээн дыңнангыр апарган. Автотранспорт, амыдырал хандырылга, орук, харылзаа, үлус өөредилгези, культура айтырыглары дээш өске-даа шүгүмчүлелдерге чогуур харыыларны алган бис. Тус черниң курорттарынга хамаарышкан шүгүмчүлелдерге харыыны профоблчөвүлел берген. Бойдуска камныг, хумагалыг болур, ылаңгыя бар курорт баазаларын бышкылаар талазы-биле номчукчулар чугула айтырыгларны көдүрүп, санал-оналдарны киирткеннер.

Агроүлетпүркүүрконче чамдык шүгүмчүлелдерни база адрестеп, чагаа-бижиктерни сайгарып, дузалаары-биле чорудуп турар бис. Бо үстүнде улуг организациялың чамдык ажылдакчылары солунуң номчукчуларының дилег чагааларынга дыңнангыр болуп, арга-сүмезин-даа бо-ла кадып турарлар. Оларга четтирдивис дээр бис. Ындыг-даа болза, кадр килдизинче чоруткан элээн каш шүгүмчүлел харыы чок арткан. Тоомча чок хөөннерден адырылгаш, ниити херээнисти кады бир дем-биле чорудар болзувусса, кайы-даа талалың ажыл-херээ бүдүнгүр болур ужурлуг.

Чагааның изи-биле

ХОМУДАЛ ЧӨПТҮГ БОЛГАН БЕ?

Барыын-Хемчик районда Хөнделең суурдан Маадыр не Чечекмаа Канчыыровна Сарыглар редакцияга чагаа бижээн. Ооң кол утказы мындыг. Автор боду эмнелге пунктузунда, өг-бүлезиниң эр ээзи Чапаев Белек-Байырович магазин таңныылында ажылдап турар. Чурттаар бажың талазы-биле бергедеп турарын бижээн. Кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы Шилов Чадамбаевич Ооржак билдиришкинин алгаш, бажыныны дарый бээрин аазаан. Ынчалза-даа ол бүтпээн. Чаа бажыңнар ажыглалга кирерге ында өске өг-бүлелерни киирген. Маадыр не кижинни бажың-биле бирги ээлчегде хандырар дугайында негелдени кедээ Совет күүскому хажытканың, Сарыгларның өг-бүлези чаңгыс өрээл бажыңда сыңмарлажып чурттап орарын айтып, редакциядан дуза дилээн.

Дүвүреңчиг чагааның изи-биле хыналданы редакциядан кылган. Суурга четкеш, баштай-ла хомудал киирген кижиниң чуртталга байдалы-биле таныштым. Районнуң херглекчилер ниитилелиниң таңныыл чурттадыр кылдыр шагда-ла садып алганы шөлү 20 дөрбелчин метрден ашпас чаңгыс өрээл бажыңда 10 кижи сыңмарлажып чурттап орар. Шалаларының адаккы ыяжы эргижиреп ирээн. Бот-не уруу Екатеринаның уруглары Отчугаш биле 2 харлыг Даниилден аңгыда, 4 өөреникчи бар.

Соок үеде, кыжын бажыңның дөрт булуңу хыраалай берген турар, одап каанда безин чылыг хеп чок олуруп шыдавас. Дүне удуурда ынча кижи орунга сыңмас, шала кырынга чыскаалдыр чыткылаптар бис деп бажыңның ээлери тайылбырлаан.

Чечекмаа Канчыыровна биле Чапаев Белек-Байырович Сарыглар үр чылдар иштинде «Барлык» совхозка малчыннап чораан, өг-бүлениң эр ээзиниң салаалары доңганындан кестиргеш, малын дужаап, суурга келгениңден бээр элээн каш чылдар эрткен. Үшкү бөлүктүң инвалидиниң эээш пенсиязын ап, таңныылдап турар. Чуртталга Хоойлузунда айытканын өзүгаар Маадыр не, азы кады чурттап турар ийи уруглуг бот-не база бар өг-бүле бажыңны оочур барымдаалаавайн алыр эргелиг.

Хөнделең — «Барлык» совхозтуң мал ажыл-агыйлыг салбырының төвү. Маңаа хөй чылдар дургузунда чуртталга бажыңнары немешпээн. Ында чурттакчыларның негелдезин өзүгаар эрткен чылын бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар 3 бажыңны тудуп, ажыглалга киирген. Аңаа чурттаксаан кижилерниң хөй болганын кедээ Советтиң папказында көктеттинген билдиришкиннерден көрдүм. Ооң арзында Ч. К. Сарыгларның 1987 чылдың июнь 23-те бижээн дилээ база бар.

Алды өг-бүле туттунган чаа бажыңнарны ээлепкен. Ону кымнар, кажан, кала, кандыг документилерге үндезилээш, шиитпирлээнин сонуургадым. Бажың оочурун демдеглээн дептер, үлелге кылыр комиссия кежигүннериниң даңзызы, шиитпири кедээ Советте чок болду.

Ам канчаар боор. Чаа бажыңнарны кымнарга бергенин кедээ Совет даргазы Ш. Ч. Ооржак, секретары С. М. Кужүгет мелээн салаа базып санап, кирген өг-бүлелерниң составында чеже кижи барын чугааладылар. Ийи аал ишти чурттаар бир бажыңны школаның эргезинге башкылар чурттадыры-биле берипкен дишкен. Ону ол коллективтиң шиитпирлээнинде база чөптүг эвес чүүлдер бар. Улуг бажыңга орган Олег биле Ольга Моңгуштарның өг-бүлезинге чаа бажың берген. Олар чаа бажыңче көжери билек, ол-ла дүне Өшку-Саар Салчектың өг-бүлези делгем бажыңын ээн каапкаш, кымның-даа чөпшээрели чокка ээлеп апкан. Өскелерин кымнар алганыл? Бирээзин эмнелгеден оочур чокка бажың алыр шыйзылгалыг, аараш пенсиялаан, өг-бүлезинде 7 кижилиг Хүрен Моңгушка, өскезин 8 уруглуг совхоз чолаачызы Андрей Кужүгетке берген. Арткан бажыңнарның квартиралары башкы Солуумаа Соян, салбыр эргелекчизи Шевер-оол Кужүгет, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Шилов Ооржак үлешкен. Бо ийи дарганың кадайлары база башкылар. Ынчангаш 4 башкының өг-бүлелери чаа бажың алганы ол. Олар шуптула тус черниң байдалы-биле багай эвес бажыңнарлыг өг-бүлезиниң кежигүннери ындыг-ла хөй эвес турган. Хуваалданы кылып тургаш, күүскомунуң талазындан ында чурттап турар карее кезулбестээниңден инвалид, хөй ажы-төлдүг Дук-Хап Хомушкунуң, өг-бүлезинде 10 кижилиг Алдынкыс Биче-оолдуң, Маадыр не Чечекмаа Сарыгларның болгаш өске-даа кижилерниң өг-бүлелерин бодаваан. Ында профком кежигүннери хажызында арткан.

— Сөөлүнде туттунган бажыңны клубка болган хуралга суурнуң чурттакчылары кымга бээрин сүмележип бадылаан —деп, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Ш. Ч. Ооржак чугаалаан. Ооң протоколун көргүзерин дилээримге тыппаан.

Моон алгаш көөрге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга бадылаан 1982 чылдың январь 1-де-ле күштүг болуп кирген чуртталга Хоойлузун Хөнделең кедээ Соведи, «Барлык» совхозта профэвилел комитеди хажыдып, чуртталга бажыңнарының хуваалдазын эреңгей шиитпирлеп турар.

Маадыр не Ч. К. Сарыгларның чөптүг негелдезин канчаар шиитпирлээр деп турарын айтырарымга, бо чылын база бир чаа бажың туттунар, аңаа ыяап-ла квартира бээрин кедээ Совет күүскомунуң даргазы аазаан. Ону бистиң редакция контрольга тургузар болгаш түңнелин база катап хынап көөр.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корреспондентизи.

«Мөген-Бүрен» совхозта эң хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи Комбу Чыргалович Иргит. Ол 1953 чылдан бээр ниитиниң малын ажаап кадарып келген. Назы хары улгадып, пенсиялааш, сарлыын оглу Славага хүлээдип берген, ам оглунуң дузалакчызы, дагдыныкчызы болуп турар. Адаиың салгалы аажок төлептиг. Вячеслав Иргит 1987 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады болган. Оглунуң өөрүшкүзүн адазы үлежип чоруур. Комбу Чыргалович Күш-ажылдың Кызыл Туг, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер база медальдар-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: К. Ч. ИРГИТ.
Успун-Доржу ИРГИТТИҢ фотозу.

Өг-бүле керээзи-биле

Сүт-Хөлдүң «Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөл хойжу бригадазының малчыннары Ирина Хөекүй-ооловна биле Ыдын-оол Ак-кысович Моңгуштар хойжулааш 27 чыл чедип турар. Олар бо чылгы кыштаглаашкынны организастыг эрттирген. Кодаңда мал чеминиң курлавыры четчир. Суг-биле хандырылга үзүктелиишкин чок.

Улуг кадарчы Ыдын-оол Ак-кысович эрткен чылдың түңнелдери-биле малчыннар ортузунга социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бирээзи кылдыр санаттырып, СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижии-биле, совхозтуң талазындан соодукчу-биле шаңнаткан.

Малчыннар бо чылын өг-бүле керээзинче шилчээн. Бо хүннерде төрүүр 302 хойнуң 271-и оолдапкан. Хурагалар ончамендн. Ирина Хөекүй-ооловна чек системазы өзүгаар санаашкынны хүн бүрү кылып турар. Саманчының хүлээлгезин оларның уруу Ыймыймаа Моңгуш ак сеткилдиг күүседип, чаңгыс-даа хураган хоратпаан.

ЧУРУКТА: хоочун кадарчылар Ыдын-оол биле Ирина Моңгуштар.

Вячеслав МОНГУШ.
АВТОРНУҢ фотозу.

Кооператорларда

МАРИЯ БИЛЕ ФРАНЧЕСКО

Бо эгеде кирген аттар —Самагалдайда чурттап турар ийи кешкиниң аттары-дыр. Мария Малчылаевна биле ооң уруу Франческо Оюновна Сеңгилер ук суурда үлетпүр барааннар магазининиң садыгжылары. Олар ук магазинни эрткен чылдың сөөлгү квартал эгезинде хүлээп алган. Бо кыска хуусаада чүнү кылган эвес деп сонуургаарыңар чадавас. Ону допчузу-биле чугаалаарын оралдажып көрээли.

Ук магазин ол үеге чедир хожудаңгай ажылдыг, планныг онаалдазын орта күүсетпес бүдүрүлгелерниң бирээзи турган. Тес-Хем райпо баштаар чери ук магазинниң ажылын сегидери-биле дуржулгалыг садыгжы М. М. Сеңгини урууубиле кады чоруткан. Мария Чалчылаевна макталга, шынап-ла, төлептиг. Ол кооперация шугумунга 1969 чылдан бээр ажылдап келген. Баштайгы үеде бергелер черле кымга-даа таваржыр, күш-ажылчы базымын кады эгелеп турган чамдык өөрү садыгжының мергежилин каггаан-даа, а М. Сеңги ону кагбаан, ажып эрткен. Бодунуң шудургу күш-ажылы-биле дуржулганы мөөңнеп алган. Чымыштыг ол ишке мергежээн-даа.

Оон аңгыда, ол хөй-ле аныяктарны садыгжының мергежилинге өөреткен. Чажыттарны айтып берген, арга-сүмени кадып келген. Ооң хөй саныг өөреникчилериниң бирээзи — уруу Франческо ол. Франческо чүгле эки садыгжы эвес, ол идепкейлиг хөй-ниитичи. Райпо коллективи-даа, суурнуң аныяктары-даа уран чүүл көрүлдезин организастай бээрге ырлаан, танцылаан кижилерниң бирээзи — Франческо. Комсомолчулар дыштанылга кежээзин эрттире бээрге бирги одуругда турар кижи —Франческо. Ол ВЛКСМ комитединиң кежигүнү. Райпонуң комсомолчуларынга арага садар талондан ойталаар-дыр деп эгелээшкинни үндүрген кижи база Франческо. Франческо —Абаканның садыг техникумунуң доозукчузу.

Бо каш айларда үлетпүр барааннар магазинни кандыг бүрүнгаар базымны кылганыл?

Бо айтырыгны райпонуң кол экономизи С. В. Майдыр-биле кады салган бис. Магазин эргелекчизи М. М. Сеңги чазык хүлүмзүрээш:

— Онзагай чүве чок — диди, —ажылдап-ла турар бис. Хамыктың мурнунда чоннуң негелдезин ханы өөренип көөр херек. Чонга кандыг бараан херегин билип алгаш, товароведтерден негелдени тургузуп, шудургу ажылдаар болза эки. Бис ынчаар ажылдап турар бис. Оон аңгы база бир быра — ажыл шагын чөп ажыглаары. Магазинни чогуур үезинде ажыдар. хаар херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, садыглаашкынның культуразын сагыыры чугула.

Сеңгилерниң аалынга кирген мен, аяк шайын ишкен мен. Мария Малчылаевна биле чолаачы Оюн Иванович 7 уругну өстүрүп, кижизидип турар. Оларның бажыңы кезээде хөглүг, чаштарның катгы-шимээни кулакка тааланчыг дыңналыр. Ада-ие оларга чоргаарланыр. Ынчанмас арга чок. Омак — Омскиде, Ромело Кызылдың ПТУ-ларының бирээзинде өөренип турарлар. А Уфанья биле Радомир база аавазын болгаш угбазын дөзеп садыгжылаар күзелдиглер.

—Самагалдайның үлетпүр барааннар магазининде ажылчыи аавашкылар ажылдап турар. Олар чонга төлептиг бараан болуп турар. Бо эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкиниң үезинде ындыг ишчилерниң дуржулгазы өскелерге өөредиглиг.

Моторя ТИРЧИН.

Айтырыңар, харыылап берээли

НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИР ТУРАР БЕ?

«Бистиң аававыс, Салчак Чылбак Шыырапована 1960 чылдан бээр-ле төрээн совхозу «Кара-Хөлге» бо хүнге чедир тудугжулап ажылдап келген. Амгы үеде херээженнер звенозун удуртуп турар. Бо аразында кедээ Советтиң депутадынга ийи, район Соведингe бир удаа соңгуткан.

Аававыстың стажы база звено удуртукчузу дээш төлевир турар бе! Тудугжу (шеверлекчи) кижиниң стажы кайы хире бооруп, стажы четкенде өске ажылче шилчип болур бе!»

Мындыг айтырыгларны биске Бай-Тайгада Дапсы-Аксы суурнуң чурттакчызы Татьяна Чадыр-оол чоруткан.

Оларга юрист Марат Шойдуновнч Чодуйнуң харыызын парладывыс.

Силерниң аваңарга күш-ажылдың хоойлузун барымдаалап, тудугга үр үеде ажылдааны дээш, немелде төлевир турбас ужурлуг. Аваңар 5 кижи составтыг звено удуртуп турар болза, ол дээш ай санында 10 рубльди немей алыр ужурлуг. А бир эвес ажылчыннарының саны 10 кижиден ажа бээр болза, 15 рубль. звенонуң кежигүннери 25-теи ажа бээрге, ол дээш ай санында немелде төлевири (звено удуртукчузу дээш шалыңы) 25 рубльден эртпес болур.

Күш-ажыл хоойлузунда тудугжу (шеверлекчи) кижини тодаргай ынча чыл ажылдаар деп айытпаан болганда, бодунуң кузели-биле кажан-даа, кайы-даа үеде өске ажылче шилчип болур. Бо айтырыг талазы-биле 1986 чылдың сентябрь 17-де СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалында тайылбырлаан.

КАҢНАКЧЫ КАШ ХАРЛЫЫНДА ПЕНСИЯЛААРЫЛ?

«Тиилелге» совхозтан Анна Моңгуштуң чагаазы:

«Мээң уруглярым адазы каңнакчы. Ындыг мергежил каракка, черле кадыкшылга хоралыг. Ынчангаш каңнакчылар каш чыл болгаш каш харлыында пенсиялаарыл!»

Харыы: «Күрүне пенсиязын тыпсыр болгаш төлеп бээриниң дугайында Дүрүмнүң № 16 чүүлүн барымдаалааш, эр кижилер-каңнакчылар пенсияже ол-ла ажылынга 25 чыл стажтыг апарганда база 55 харлыында пенсияже үнүп болур.

Шыдыраа

ЧЫРЫДЫЫШКЫН АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ КИРИШКЕН

Дээди школаның болгаш чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилеп обкомунуң организастваны улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының аразынга республиканың бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазы доозулган. Ацаа 36 эр улус швейцар системазы чуруму-биле, а 13 херээжен шыдыраачы долгандыр ойнаар чуруму-биле маргышканнар.

Бо маргылдааның бир онзагай чүүлү болза, оон масселыында, оон ыңай школага хөй чылдарда ажылдап келген хоочун Таңдының Чал-Кежиг школазындан Куштаараң Ондар, Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажы школазындан Алдын-оол Хавелыг, Бай-Тайганың Шуй школазындан Чамыш Чамыш-оол болгаш өскелерниң-даа киришкени болур.

Күжениишкинниг, тиилелгеже изиг чүткүлдүг демиселдиң түңнелинде команда тала-зы-биле бирги черни ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң командазы алган. Ийиги, үшкү черлерни Чырыдыышкын министерствозунуң, Кызылдың башкы институдунуң командалары дээлеештир үлешкеннер. Ынчаарга эр улустуң аразынга хуузунда бирги черни Тываның сурагжыг, хоочун шыдыраачыларының бирээзи Моңгуш Адыг-оол ээлээн. Ол кымга-даа уттурбайн, тос салыгдан сес чартык санны арыг ойнап алган.

Херээжен шыдыраачыларның аразынга маргылдаа база эвээш чидиг бедиделге болуп эрткенин демдеглээр апаар. Ооң түңнелинде, бирги, ийиги черлерни республика чемпиону Марта Доңгак биле Кызылдың башкы институдунуң физика-математика факультединиң дөрткү курузунуң студентизи Виктория Сарыглар олар аразында үлешкеннер. Каңызы-даа он чартык санны алганнар.

Тиилекчи болуп шылгараан командаларга, хуузунда эки түңнелдиг болган шыдыраачыларга шаңналдарны чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилеп обкомунуң даргазы Маңнай-оол Ооржак байырлыг байдалга тывыскан.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

Михаил СУНДУЙНУҢ фотозу.

ЭКИИ, МООЛ ЧЕР

«Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер

— Ам база бичии када кеступ кээпкеш, караш дээрлер ол шылгажып — деп, уругларын Культура министерствозунуң даалгазы-биле аңы-дукмаа Моол Арат Республиказынга ажылдаар апарганын дыңнааш, Николайның аавазы хомудаан ун-биле чугаалаан. Коля биле Натешаның дештыкы паспорттарын ол ажып, кезек бодаваан органы. «Оглумнуң таланыдыз кааа-даа херектиг болганы ол-дур. Чоңга эки чуве кылып чоруур болза, оон артык чүү херек деп. Натешага база ажыл тыпты бээр. Белеринналар каа-даа херектиг болгайн—деп, аал иштинде чоргаарланып олурган.

Коля биле Натешаның Моолче чоруур хүнү чедип келген. Рушеттерниң хөй-ле дөргүл-торелдери, эш-өөрү оларны демир-орук вокзалынга үдеп келген.

— Аас-кежиктиг чоруур силер. Ам келиринерде баш саныңар өзе берген болур ээеспе— деп, Коляның адазы Константин Николаевич чагып турген.

Демир-орук аваар шимчеп унупкен. Үдекчилер холдарын чайып, кезек кылаштажып ора, көзүлбейн барганнар. Натешаның сагыжынга сарынналчылы конгуг апарган. Та, чаа-ла хандыр таныжып, терезинче бертен улузундан катап чарлып чоруп турарында чүве ийикпе, азы таныыазы ырак черже бир-ле дугаарында бар чыдарындан чүве ийикпе, ооң сеткили сарыннанып чораан. Ол Коляның угбазының тутсуп берген чечектериниң халбаңнарын суйбап каап, каш чыл мурнунда терээн Тывазындан база шак-ла ындыг сеткил-биле чоруп турганын ол бодаап органы. Коля унгеш, бир-ле чердем сугпут шия эккелгеш, кадайының холундан чечектерни алгаш, аңаа тургузуп каан. Кезек када кейызы-даа ыыт чок органнар.

— Кандыгыл, Натеша, моол дыл биле тыва дылда улуг ылгал бар бе! — деп, ашаа айтырган.

Моол чоң дугайын тывалар эки билир, олар-биле кожалелбээ чурттап-даа чораан болза. Натеша ооң мурнунда моолдар-биле эрележип, танышып, чугаалажып чорбаан болгаш шоолуг билбес. Алтайлар, хакастарның дылы тыва дылга чоок болганда моол дыл база ындыг турар ужурлуг деп бодааш, ол харыылаан:

— Улуг-ла ылгал бар деппе. Мен алтай, хакас кыстар-биле чугаалажырымга, билдингири конгуг-ле чүве чораан. Моол дыл база ындыг-ла ыйнаан — дээн.

— Ынчаарга-ла эки-дир. Сен мээң очулдурукчум болур сен. Даштыкы чуртка хууда очулдурукчулуг болурга эки-ле ыйнаан—дээш, Колязы каттырган.

Хуу очулдурукчу дугайы ерей бергедей берген дээрзин олар совет-моол кызыгаарны эртип турган билип каапнар. Натеша моол кызыгаар даамалдарының чугаазындан чаңгыс сөс даа билип ап чадаан. Аңаа очулдурукчулар чок турган болза, бергедээр турган хире.

— Чоп даштындан көөрге, тывалардан кеңгус ылгал чок улузун, ынчаш —деп, Москва—Улан-Батор деп каан поездиге олуруптканда, Натеша ерей хомудап чугаалаан.

— Ам кончаар улус боор бис! Кайызыс-даа моолдан билбес—дизе-даа, кадайының мүгүртеп орарын эскерип каап, Николай Константинович чоземыктаан.

— Ажырбас оң, Натеш. Баштай иммежип турган бис ваа. Оон чоорту ол дылды өөренип алыр бис. Кижиниң өөренмес чүвези бар эвес. Мен кенчап Тывага баштай бергенимде, кеңгус тек чувен мен. Ам шору-ла болгай мен. Мээң тывалап чугаалааарымны херын сен-не каттырар болгай сен. Өске улус сонуургап, мээң-биле тывалажыр ышкажыгай. Бодуң кандыг чүве сен. Кижи чүве чугаалаарга, чугле каттырып каар ышкажыгай. Ам дээрге арыг орус таар апардың.

— Че, харын, бергедээр хире улус-ла-дыр бис.

— Ажырба-ас Натеш. Сээң Саазу Гаяң ышкаш очулдурукчу тыпты бээр ыйнаан — деп, Николай Константинович кадайын чоземыктаан.

Натеша сомум, топтуг, орустаар Галазын сактып, шыналла, ол моол черде ындыг уруглар бар ирги бе деп бодап чораан. Ол вагон соңгазындан узук чок шоларганйнып, солчуп чораан чуруманлы карак албайн көрген, ону терээн черниң бойдузунга домейлеп, өскен-терээн черни сактып ында төрелдерин, эш-өөрүн бодап чораан. Ынаар-ла кезек-кезек бүүрелчиннер ындында кара-кара шуушкан дагларны көөрге, кырган-авазының чурттап чораан кузегериниң чоогунда дагнар-даа сагындырар. Орук дургаар хоюларда үзэреннер-ле, чээреннер Бойдузу Тывадан шоолут ылгалбас хире.

Поезд Улан-Баторга деңзээр эртен чедип келген.

— Натеша, чедип келдивис, тура халы — деп, Дужунда канзы-орунда чыткан ашаа оттура берген. Олар чүү-хээзин бала-хаара түткулааш, ушкинге белеткени берганнер. Натешаның сеткилинге ерей дүвүреңниш-ле сүргей. Таныызы чер, танышпазы кижилер. Канчап чедчигин апырыл деп бодап ооң бежындан үнмейн турган. Рушеттер вагон чадазындан душуп ээрин билек, оларны кезек кижи доңаан буээзлей берген.

— Экии! Моол черге эки чааган чедип келгенивер дээш бойыр чедирип тур бис—деп, ашыш моол арыг орус дылга чугаалааш, хол тутчуп мендилешкиге, өскелери база доозо мендилешпип турганнар. Утпуп келген улустуң аразында орус-даа кижилер бар.

— Па, бо силер силер бо—дизе-ле, Тывага ажылдап чурттап турган режиссер Иван Яковлевич Исполнев бо-ла келген. Натешаның демги дүвүреп чораан сеткили ис чок читкен. Таныызы өске черге таныш эргим кижиге ужурашкы бергенинге Рушеттер дыка-ла өөрээннер.

Чаа келген специалистерни совет болгаш моол культура ажылдакчыларының бажыныңга чурттадып каапнар. Ында чурттап турар аныяк моол чурукчулар Намбай Серен, Мазвая, Гава, архитектор Чимид, чогаалчы Ринчин, композитор Гончик-Сумла суглярның ег-бүлелери Рушеттерби-ле дорган найыралдажы берген. Олар шупту-ла чаңгыс ег-бүлениң кежигүннери дег апарганнар. Моолда чурттап, ажылдап турар совет специалистер база бо-ла оларга чыгтып кээр. Чүгаазыр, эвеерзүрез Николай Константинович бир-ле соруктуг чүве дег, ол каа-даа чорууре эш-өөрү бо-ла сектуп кээр, кандыг-ла-бир билдинмес кушбиле улустуң кичээнгейин хээрэ тыртыптаргын. Натеша хээрэп каар апарган Иван Яковлевич Исполнев бажынга келгенде, олар ам шупту тывалар апаар. Иван Яковлевич Тыва дугайын хөөрей бергенде, шуут салдынмас. Тыва театрының баштайгы артистериниң чечтанчыг ажы-чаңнарын, оларның мергежилге чүткүлүн бо-ла мактап чугаалаар. Оюн-оол, Хургулек, Норжукмаа, Дугур-оол суглярның аттары ооң аксындан душпес. Иван Яковлевич бажынга чедип келирге, Аныкмаа бодун бнез-ле Тывазында кылдыр сактыр. Өске черге мурнунда аңаа таныыр кижизи чоок төрелдери-биле домей-ле апаар.

Моол оңчуктерниң аажы-чаңы даа, чурттангазы-даа тывалардан бедин ылгал чок. Бичии ылгалды чугле дыл сагындырып келир. Ынчалза-даа ол база-ла улуг шаптык болбаан. Рушеттер удаваан моол черге, ооң кундутэзчел чаагай сеткилдиг кижилеринге өөренибергеннер. Николай Константинович Улан-Баторнуң опера театрынга декоратор-чурукчу боол ажылдаавышаан, ынчан чаа-ла ажыттынган театр училищезинге чурулга башкылай берген, а Наталья Дойдаловна ол-ла театрның балет бөлүүнге репетитор башкы боол ажылдавышаан театр училищезинге башкылап эгелээн.

Екатерина ТАНОВА.
(Уланчылыг)

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

12. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-8 сериялары. 11.00—Медээлер. 11.10 — «Аас-кежиктиг үзүмап херээжен». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.40—13.25 —«Золотая шайба» клубтуң шаңналы дээш. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 15.50 — Москваның М. Г. Ломоносов аттыг күрүне университединиң пианистери ойнаар. 16.15 —Томск телестудиязының программазы. 16.50 —«Экии, музыка». 17.30 — «Мультипликацияда эндептиг чүүлдер». 18.10 —«Кижи. Чер. Октаргай». 19.10 — Бөгүн делегейде 19.30 —ТТ экранында эң баштай. «Өскээртен келгеннерниң корабли». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.20 —00.00— «Тываның ырлары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Сылдыстыг дээрниң тывызыктары». Бөгүн эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35 —9.35 —География. 7 класс. ССРЭ-ниң делгемнери. 9.05—Француз дыл. 10.05 — Бойдус мастерскаязы болгаш бистер. 10.35 —11.35 —Музыка. 1 класс. Симфониялыг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 10.55 —«Чаа квартираның немдерi» 11.05 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 —Француз дыл. 11.55 — Телефильмнер. 12.40—Туркмен ССР-ниң уран чүүл мастерлериниң киржилгези-биле фильм-концерт. 13.10 —Медээлер. 13.20 — 14.20 —Киноафиша. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыяанам». «Шыяанамның почтазы». «Чыл санаашкынын чүге дириг амытаннер ады-биле эгелээнил». Кыдат улустуң тоолу. 18.35 —«Культура болгаш амыдырал». Республиканың сонуургактар каттыжыышкыннарының көрулде конкурузу. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». «Арага кишпес чорук — амыдыралдың негелдези». 19.45 —Медээлер 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Мурнуу Африка Республиканың коммунистери». Док. фильм. 20.50— З. Кодаи. Концерт. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 23.45 —«Авамның чүрээ». Солдат аваларслёду.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.30 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ригада кооперацияның сайзырап турары. 20.00 —20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

13. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-9 сериялары. 10.45 —Медээлер. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 —12.35 —«Экии, музыка». 15.30— Медээлер. 15.40 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Үе-чергежиниң портреди». 16.40 —Эртем: теория, шенелде, практика. 17.00 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.55— Мультфильм. 18.20 — «Чырык даглар чанында бажың». 18.40 — «Бистиң хүлээлгелеривис». Дириг амытаннарга кижизиг хамаарылганы кижизиндер дугайында. 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Экран мастерлери. Клара Лучко. Монологтары. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 22.50—23.05—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.34; 9.35— Обществоведение. 10 класс. Империализм болгаш ооң амгы үеде онзагай чүүлдери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүле тударынга белеткел. 10.35 — 11.35 —Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже углаашкын. 11.05 —Немец дыл. 12.05 —«Беркүттуң сөөлгү чылы». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Сээң сонуургалдарың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10—15.15 — «Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35 —«Үе чергежке. Комсомолдуң 70 чылынга. Комсомолчу аныяктар коллективтериниң үдуртукчулары-биле ужуражылга». 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыдыралга». «Өрт камгалалынга — 70 чыл». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Музыкалыг киоск». 20.45 —«Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 — Телефильм. 22.25 —00.25 —Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Торпедо» (Москва) —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан трансляция байырлыг кежээниң дамчыдылгазы. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

14. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-10 сериялары. 10.45 — Медээлер. 10.55 —«Бузуреңчиг-даа болза, хааденнги». 11.55—13.00 — Д. Шостакович. Симфония № 4. 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эде түргустунуушкун прожекторy. 15.45 —«Агроүлетпүрүнүң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкыннары». 16.25 — Уругларга фильм. «Эзерге артарын кызыл». 17.30 — Музыка шыгжамыры. Г. Берлиоз. «Гарольд Италияда». Концерт. 18.20 —«Авам кымыл!». Москва чоогунуң Уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң база оларның кижизидикчилериниң дугайында телеочерк. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Силерниң дилээр ёзугаар ужурашкыышкын. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Светланов. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-ку сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00 —23.50 —«Киржикчилер». «РАФ чыл эртенде».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.45 — — А. А. Фадеев. «Аныяк гвардия». 7 класс. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Латин Америка амгы үеде. 10.35; 11.35 —Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Ие болурунуң чажыттары. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Черге чедир могей». Уран-чечен фильм. 13.20 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.50 — Медээлер. 14.00 — О. Шаров ойнаар (аккордеон). 14.20—15.25—«Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —«Турасканалдарга — бүгүдениң кичээнгейин» Төөгүнүң база культураның турасканалдарын камгалаарының Бүгү-россия ниитилелиниң Тыва салбырының совединиң Президиум даргазы Ю. Л. Аранчынның чугаазы. 18.35 —«Реформа — бүгү чонуң херээ». Кызыл хоорай парторганизациязында СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралда боттандырып турары. Дамчыдылгага партия Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. Сенчиков киржир. 19.45— «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». «Хөөйлү болгаш хүлээлге». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45—«Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын». 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 — РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Лещенко чалап тур. 23.00 — Док. фильм. 23.15 — 00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Бишу. 19.00 — «Кедээниң шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

15. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 9.40 —Штраустарның өг-бүлезиниң музыказы. Концерт. 10.25 — Медээлер. 10.35—«Киржикчилер». «РАФ: чыл эртенде». 11.20 — 12.25 — Улуг Преснядан шулукчу. В. Маяковский. 15.25 —Медээлер. 15.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 15.45—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 —Пхеньянның «Мансудэ» уран чүүл ансамблиниң концерти. 16.50 — Новосибирск телестудиязының программазы. 17.35 — «Чүүден болгаш чүге». 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Теория айтырыглары. Төөгүнүг медерелди кижизидери. 18.35 — Мультфильмнер. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Эде түргустунуушкун: чугула айтырыглар болгаш шиитпирлер. «ССРЭ-де кооперация». ССРЭ Хоойлузунуң телевилелин чугаалажып тур бис. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 22.50 —Бөгүн делегейде. 23.00 —23.45 —Эстрада программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35— М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 —Антарктиданың амгы үеде шинчилээшкиннери. 10.35 —11.35 — В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — «Бисти билиңер». Уран-чечен фильм. 13.30 — Шулукчу Г. Тукайның амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 14.15 — Медээлер. 14.25 —15.30 —«Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер. 18.15 —Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Сонуургактарга». С. Токаның «Араттың сөзү» деп романының дугайында. 19.05 —«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 17—Совет эртем хүнү». 19.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.05—Медээлер.

18.15 — Телефильм. 18.30 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 —«Аян-чорукчулар клуву». 21.00— «Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 —22.45 — Док. фильм экраны. Саратов областа Пугачев районнуң ажыл-агыйларында эде түргустунуушкун дугайында.

16. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.30 —Арменияның Күртелерадиозунуң камерлыг ниити ырының концерти. 8.55 — Н. П. Горбунов. Немдерындан үзүндүлер. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 9.05 — «Чүүден болгаш чүге». 9.35 —В. Серов. «Хүнге чырыткан уруг». Бир чурукчуң төөгүзү. 10.15 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. 10.55 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Воронежте божуур бажыңнарның чугула айтырыглары. 11.25 — «Бистиң чежилеривис». Уран-чечен фильм. «Мээң херээжен» 1-2 сериялары. 13.40 —Бөгүн делегейде. 14.00 —«Дириг амытаннар» дугайында». 15.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Алыс угка-биле чуртаа. Норильск, Чита, Свердловск областарның өңнүг металлургия бүдүрүлгелеринде партнкомнарның социал сагыш салыышкыннарының дугайында. 16.30 —Р. Шуман. Концерт. 17.05—Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.10 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Бистиң европейжи бажыңывыс». «Европаның соңгу чүгүнде. Норвег бөрүмдаалар». «Айыыл чок чорукту быжыглаар, совет-норвег кады ажылдажылганы сайзырангайжыдар дугайында. «Гетто-газа». Док. фильм (Швеция). Палестин улустуң айтырыгларының дугайында. 18.20 — Субботниктиң хүн демдеглели. 18.30 —«Мультипликацияда эндептиг чүүлдер». 18.50 —Поэзия минуталары. 18.55 —А Г. Новиковтуң чогаалдарының концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Суббота кежээзинде». «Ойнаарактар театрының оранын». 22.35 — 00.10—Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...» «Кеептиң Софиязы». 9.00 —«Чаңгыс үннешкээ: Марк Твен, И. Ильф, Е. Петров. 10.40—Онкологияның чугула айтырыгларынга трансляцияланган совет-америк телеконференция. 10.40 —11.40 —Компьютер-биле диалог. 12.30 —Сээң лениниң библиотекаң. В. И. Ленин. «Улуг эгелээшкин». 13.10—Чыл үелери. Апрель. 14.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.15 — «Аншлаг. Аншлаг». Тележурнал. 16.30 —«Олеся». Уран-чечен фильм. 17.50 — Музыкалыг портрет. Денеш Гуйяш (ВУР). 18.35 — «Дугуруэзиниң воскресеньезе». Уран-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Аът спорту. Делегей маргылдаалары. Англиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде түргустунуушкун прожекторy. 21.45 —К. Ваншенкин. «Бодум диләэрим». 22.45 —23.35 —Теледопчуллап «Перспектива». ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. Корреспондент В. Лабуда чорудар.

17. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15 —Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Рябинушка» ырлаар. 9.15 —«Спортлото тыражы». 9.30 —«Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 11.00 —Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Музыкалыг киоск». 13.00— «Кедээниң шагы». 14.00—Онкологияның чугула айтырыгларынга трансляцияланган совет-америк телеконференция. 15.00 — «Ералаш». Уругларның баштактаныглыг тележурналы. 15.10 —Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 15.40 —Бөгүн —Совет эртемниң хүнү. 15.55— Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 16.10 — Көрүкчүлериниң дилээ-биле. «Черде амыдырал». Эртем-тайылбырлыг телефильм. 7-ги фильм — «Кургаг черни чагырып алганы». 17.15 —«Делегей панорамазы». 18.00 —«Чугаалаксап тур мен». Үнү чок болгаш дүлей уругларны чугаалап өөредириниң аргалары. 18.35 — РСФСР-ниң күрүнениң М. Пятницкий аттыг орус улустуң ниити ырының концерти. 19.30— ТТ экранында эң баштай. «Эштишчи». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 —23.50 —Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Днепр»—«Спартак».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бөгүн-Совет эртемниң хүнү. 8.20 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 —Панорама». эртемниң чаа чүүлдери. 9.30—«Делегейни десиндир». Киноальманах 10.30 —Панорама: эртемниң чаа чүүлдери. 10.50 —Кайгамчык кижилерниң амыдыралы: академик А. Н. Колмогоров. 11.20 —Панорама: эртемниң чаа чүүлдери.11.40 — Инженерлер корпузу. Мергежил дугайында дискуссия. 13.25 — Эртем: теория, шенелде, практика. 14.00 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур. «Дугуй изи». Москва облазының шии театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор — В. Арро. 15.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Спорттуң ерт-дузалап хевирлеринге аныяктарны белеткээриниң дугайында. 16.10—Реклама. 16.15 —«Амгы ритмнерде». Концерт. 16.45 — «Күрүне кызыгаары». «21 чылдың тайбың чайы». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 19.00— Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгауз болгаш ооң өөреникчилери. 20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Спорт болгаш кижи. А. Медведь. 20.45—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00—«Үе». 21.35 —«Чогаалчының чогаадыкчы амыдыралының арыннары. Ю. Герман». 22.40 — 23.20 — И. Шварцтың романстары болгаш ырлары.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кордебалет» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, (узаткан). Бичии залга: **«Мультсборник»** 10.00, **«Цветок в пыли»** 12.00, 15.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коронный номер» 9.40, **«Неуловимые мстители»** 11.10, 15.00, **«Так начиналась легенда»** 13.20, **«Серебряная маска»** 16.40, 18.30, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Загон» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Золотая цепь» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

агаар

Республикага бүрүнтээш, аазып каап турар агаар болур. Чамдык черлерге бысхан хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 5 градус чедир соор. Чамдык черлерге соок 7—12 градус чедер. Хүндүс агаарның температуразы 2 градус чылыгдан 3 градус соокка чедир өскерлир.

Кызылга хүндүс 8—12 градус чылыг, дүне 2—4 градус соок.

Автоорукчарга ол бысхан хар чаар.

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВАДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЗУ 1988-1989 өөредилге чылында техникумнуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. **Аңаа дараазында тускай эртемнерге хүлээп алыр:** Үлетпүр барааннарының товароведениези, «аъш-чем бараннарының товароведениези», «херэглекчилер кооперациязынга бухгалтер учёду», «херэглекчилер кооперациязынга планнаашкын».

Херэглекчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс доосхан кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 2 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында документилерни дужаар:

Директорга (майык ёзугаар) билдиришкин, эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), № 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, херэглекчилер ниитилелинден азы херэглекчилер эвилелиниң бодунуң бүдүрүлгезинден өөредири-биле чоруткан бижик, күш-ажыл дептериниң хоолгазы (ону бүдүрүлге черниң таңмазы-биле бадыткаан болур), бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокке беш фото-чурук (хемчээли 3х4 см).

Бүгү-ле салбырларга **орус дылга болгаш литературага** чогаадыг азы эдертиг, товароведение салбырынга химияга (аас-биле), бухгалтер болгаш план салбырларынга математикага кирериниң шылгалдаларын дужаар.

Ээлеп турар албан-дужаалында 2 чылдан эвээш эвес үеде ажылдап келген болгаш амгы үеде херэглекчилер кооперациязының системазында ажылдап турар үдуртукчу ажылдакчыларны болгаш специалистерни бүгү-ле салбырларга кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр.

Документилерни техникумнуң өөредилге-консультация пунктузунга 1988 чылдың май 3-тен эгелеп хүлээп алыр. Адрези: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38.** Почта дамчыштыр документилерни дараазында адресче чорудар: 667000, Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хайыраа № 15, техникумнуң бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу. Айтырыгларны 2-55-58 телефон дамчыштыр тодарадыр.

Белеткел курстары болгаш кирериниң шылгалдаларын июнь 1-ден 20-ге чедир Кызыл хоорайга Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузунга чорудар.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пөс бызындыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемчээлдиг бир килограмм бызындының өртээ — 42 кеп, 10-дан 20 см чедир — 1 рубль 50 кеп, 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 кепеек. Үүрмек бызындыларының бир килограммы — 42 кепеек. Кара, ак болгаш анзыбүрү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Поливтилен хепчигештиң өртээ 2 кепеек. Оон аңгыда "ажылчын чүвүрлерге илер вектерни, демир ытпаларны, синтетикадан кылган ак аргыгларны, хеп кнопкаларын, даарыныр машиналарның артык херекселдерин, лекаларны, кузнега ажыглаар туткуушкуну база садып турар.

Горная кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга дааранылга фабриказынга ол чүүлдерни пятница санында 14 шактан 17 шакка чедир садар.

Айтырыгны 4-14-66 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыг. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00488.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 13 среда № 87 (13687)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧЕДИИШКИНИ—ЧОННУҢ ХОЛУНДА

Узбекистанның КП ТК-зынга республиканың удуртукчу ажылдакчыларынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Силерниң-биле ужуражып, кыска-даа үеде болза ажылчы чон-биле ужуражыр аргалыг болганымга сеткил ханымышкынымны илередириңден эгелээйн, эштер. Чуртта ханы чаартылгалар болгаш өскерлиишкиннер болуп турар амгы үеде ол кезээде эргежок чугула. Болуп турар чорудулгалар дугайында шынныг информация алырынга Төп Комитет болгаш чазак сонуургалдыг. Холду судалга тудуп алыры дээр ийикпе.

Мында Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери, чазактың, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери, обкомнарның бирги секретарьлары, күүскомнар даргалары, министрлер, өске-даа удуртукчу ажылдакчылар олуржуп турар-дыр. Мында ниитизи-биле оларның күш-ажылындан республиканың амыдыралы, бүгү ажылды организастап чорудары, келир үеге перспективаларны ажылдап кылыры хөйү-биле хамааржып турарлар чыглып келген-дир. Амгы үеде силерниң кол хүлээлгенер — дөңдески чорукту, кижилерниң эки хевнүн, бүгү республиканың ажыл-херекчи хөөнүн тургузарын хандырары, улам ыңаргы хөгжүлдениң перспективаларын амылчы чонга ажыдып бээри.

Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражыр дугайында айтырыг туруп келгенде, мендээ болгаш Политбюродан эштерге ону Ташкентиге чүге эрттирип болбазыл деп бодал тыптып келген. Байдал — бодумнуң чугаамны оон эгелээриңден көзеп тур мен. Афганистанда таарыштыр шиитпирлээшкин чорудулгазы эң-не шиитпирлиг үе-чадазынче шилчий бергени ындыг ужуражылганың чорударын негей берген. Женевада амгы үеде бүгү чүве төнчүзүнде чедип келген, дугуржулгалар холдуунда белен, ынчалза-даа сөөлгү үе-чадада дугуржулгаларны болдурбайн барып болур бергедээшкиннер тургустунуп келген. Ындыг чорук немелде күженишкиннерни негей берген.

Нарын шаптараазыннарны болгаш эрге-ажыктарны, бүгүле хамаарылгалыг чүүлдерни барымдаалап тургаш, бис Политбюрога тургустунуп келген байдалды чугаалажып көргеш, бистиң санап турарывыс-биле алырга, ол чорудулганы ам доозуптар арганы берип турар шиитпирни тып алган бис. Эң-не чоокку хүннерде дугуржулгага афган болгаш пакистан тала ат салып болур болгаш оон-биле кады тодаргай документилерге магадылакчылар болуп, бис болгаш американнар ат салыптар кылдыр ону ынчаар доозар ужурлуг. Женева дугуржулгаларынга ат салыры Афганистанның ниитиге национал эптежилге айтырыын болгаш аңаа хамаарышкан политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкинниң кылырынга эң-не чогумчалыг байдалды тургузар ийин. Чоокку хүннерде дугуржулгага ат салдынган турар деп бодаар мен.

Женева дугуржулгаларынга ат салыры Афганистанның бодунда болуушкуннарның хөгжүлдезинге болгаш оон-биле кады совет-афган харылзааларга чаа үе-чаданы эгелээрин билип турар бис. Ол чаа үе-чадаже шилчип кирериниң делегейге улуг ужур-дузалыг болурун база билип турар бис.

Бистиң кады кылган меделгелививисти силер номчаан азы радио дамчыштыр дыңнаан боор силер. Ында Совет Эвилелиниң кол түңнелдерин болгаш туружун база Афганистан-биле бистиң каттышкан туружувусту илереткен. Ол бүгү амгы үеде кончуг чугула. Ындыг ажылды кылып чорупкан болгаш ол дугайын силерге дыңнадырын эргежок чугула деп санап тур мен. Февраль 8-те ол дугайын меделгээни ышкаш, бо чылдың май 15-тен эгелеп совет шериглерни үндүрүп эгелээр деп турар бис.

Ам — бистиң иштики херектеривистиң дугайында, эде тургустунуушкунну канчаар чоруп турарының, чуртта ол канчаар калбарып чоруп турарының, мында кандыг айтырыглар туруп келгениниң дугайын-да. Катаптаашкын болу бээр чадавас боор. Ынчалза-даа маңаа, Узбекистанга, ону чиигиле хүлээп алыр боор, чүге дээрге мында «катаптаашкындан моргул үрелбес» деп чугаалап турар. (Каткы).

Шынап-ла, сөөлгү үеде партияның Төп Комитединден, чазактың талазындан чуртта байдалдың дугайын, эде тургустунуушкуннуң чоруп турарының дугайын хээш ээс чугаалап келген болгай. Мен эде тургустунуушкун айтырыгларының талазы-биле удаа-дараа, оон иштинде сөөлгү үеде хөй чугаалап келген мен. Ынчанмыже чамдык бодалдарны болгаш саналдарны чугаалаксап тур мен. Мен ону чүнүң-даа мурнунда нийти байдал-биле, нийти эвилел сорулгалар болгаш айтырыглар-биле кады бүгү партияга, бистиң бүгү улузувуска чаа негелделерни тургузуп келген амгы үе-чаданың тускай байдалын кыска-даа болза, Узбекистанда байдалды үнелеп көөрү-биле мен ону кылыр ужурлуг мен.

Ниитизи-биле эде тургустунуушкуннуң үе-чадаларының дугайын чугаалап тургаш, бис бирээзин өскезинден кылымал ёзу-биле ылгай көөрүн, бо баштайгы үе-чада эрте берген, арынны ажыптывыс, эге үениң сорулгаларын долузу-биле шиитпирлептивис, оон ээзи өске чүве эгелей берген деп чугаалаксавайн турар бис. Ындыг хүндең, айның ындыг хүнүндең ам ийиги үе-чада эгелей берген деп аан. Ол кончуг бөдүүнчүткен билиишкин болур ийик. Херек кырында бис эге үе-чаданың азы ийиги чаданың дугайын чугаалап тура, бис оларның кайызында-даа оларны барымдаалап көөр ужурлуг онзагай чүүлдерлиг дээрзин аңаа-ла онзалап демдеглеп турар бис.

Эде тургустунуушкун чорудулгазын бис чүүден эгелээн бис? Ажыы-биле чугаалаарга, эң-не дорт идиг бериишкинни бис экономикада, социал талада ажыл-херектериниң боттуг байдалындан алган болгай бис. Мораль-политиктиг болгаш угаан-бодал талазында база, бүгү ниитилелдиң болгаш өг-бүле бүрүзүнүң амыдыралын, күш-ажылчы коллектив бүрүзүн бергедедип келген боттуг айтырыглар бистиң сагыш човаашкынывысты болдуруп турган. Ол чорук бисти сагыш човадып турган. Чеченчиди чугаалаар болза, бүгү-ле эжиктерже болгаш соңгаларже соктап турган мөөңнели берген айтырыгларны шиитпирлээри. Биле бис баштай чурттап турар ниитилеливисти сайгарып көөр ужурлуг турган бис. Ону бүгү талалыг, харыысалгалыг болгаш принципиалдыг ёзу-биле сайгарып көөр ужурлуг турган бис.

Ындыг сайгарылганы кылган, оон-биле кады ону, мээн чугаалааным ышкаш, ону принципиалдыг туруштардан кылган. Эки-даа, таарымчалыг эвес чорудулгаларның ханы болгаш шын үнелээшкиниң түңнелинде бис боттуг байдалды билип алган бис. Ол чорук политикага-даа, практиктиг ажыл-чорудулгага-даа түңнелдерни үндүрүп алыр арганы биске берген. Кезик-чамдык шиитпирлер-биле, нийти-чаңгыс практиктиг хемчеглерни хүлээп алыры-биле, кандыг-бир кампанияны чорудары-биле кызыгаарлаттынмазы илден болу берген. Байдал чүгүртү көргениндген ээзи шыңгыы болгаш ханы болган. Сорулга улуг хемчээлдиг болгаш үр хуусаалыг кылдыр кеступ үнүп келген. Бүгү ниитилелдиң үндезин эде тургустунуушкунун кылыр ужурлуг деп түңнелди бис үндүрүп алган бис.

Ылап-ла ындыг ажылдың болгаш ындыг түңнелдиң ачызында стратегтиг план үнүп келген деп мен чугаалаар ийик мен. Ында эде тургустунуушкуннуң политиканы, экономиканы, культураны, бүгү угаан-бодал амыдыралын, амгы үе-чадада ниитилел харылзааларының нарын бүгү комплексин таара туткан кол угланыышкыннарны тодарадып тургускан. Алыс утказы-биле алырга, бистиң кургуневистиң салым-чолунуң, социализмниң салым-чолунуң дугайында, бистиң улузувустуң келир үезиниң дугайында айтырыг туруп келген.

Социализмниң будужунде салдынган оон күчүзүн ажыдарының оруктарынга ниитилелди үндезин чаартырындан өске орук шынап-ла чок дээрзинге бүзүрээн бис. Тодаргай байдалдар, ылаңгыя чаңгыс кижиге чүдүүр чоруктуң үезинде тургустунуп келген социализм дугайында билиишкиннерден хосталып алырда партия шудургу чорукту болгаш тура-соруктуг үндүрери чугула деп чүвени-биле берген бис, тургузуушкуннуң методтарының дугайында эрги билиишкиннерден, ниитизи-биле чугаалаарга, социализмни хажыдып турган, улустуң чогаадыкчы аргаларынга шаптыктап турган бүгү-ле чүүлдерден хосталыр ужурлуг турган.

Политиканы хандыр бодап көөрү, ону тодарадыры болгаш ажылдап кылыры — баштайгы үе-чаданың утказы болган. Ынчалзажок ол дээрге бүгү-ле чүүлдерни сайгарып билгени эвес-тир. Чок, ниитилелдиң эртем, угаан-бодал күштерин киириштирбишаан, кайгамчык улуг теоретиктиг, политиктиг ажылды партия ам-даа кылыр апаар.

Теория болгаш политика талазы-биле бистиң күжениишкиннервис чүгле кошкавас ужурлуг эвес, а харын-даа улам-на калбарар болгаш эде тургустунуушкуннуң чедип алдынган дуржулгазын барымдаалашаан, чаа-чаа сорулгаларны тодаргайлап айтыр апаар, чүге дээрге, хөй чүүлдерни чаа ёзу-биле көөрүнге, эрткен үени шын үнелеп көөрүнге ол дуржулга дузалап турар. Партияның XIX конференциязынга белеткел-биле болгаш ону эрттирери-биле улуг идеилдерни маңаа хамаарыштыр холбаштырып турар бис. Конференция болза ындыг хээрлиг ажыл-чорудулгага чаа идиги бээр ужурлуг. Ынчангаш бөгүнгү байдалды болгаш эрткен үени хамызы-биле тодаргайлап көөр, кол чүүл — алдынган кичээндирилгеге болгаш боттуг билиишкиннерге үндезилээш, келир үени тургузар төлээде, партияның теоретиктиг, политиктиг ажылын ылавылаадыг үргүлчүлээр херек.

Ниитизи-биле мынчаар чугаалап болур: эде тургустунуушкуннуң хандыр бодап көрдүнген, эртемге үндезилеттинген, тодаргай туружун тып алганывыс — эде тургустунуушкуннуң баштайгы үе-чадазының кол түңнели-дир. А амгы үе-чадада кол чүүл болза политиканы, шиитпирлерни — а бисте эң-не кол угланыышкыннар талазы-биле олар хүлээп алдынган — амыдыралга боттуг ажыл-херектер кылдыр боттандырары болур. Баштайгы үе-чадада бодап көрдүнген бүгү чүүлдерни: демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту дамчыштыр, экономиктиг үндезин реформаны дамчыштыр, социал политиканы чаа ёзу-биле көөрүн дамчыштыр, ниитилелдиң мөзү-шынар болгаш угаан-бодал талазы-биле кадыкшыырын дамчыштыр амыдыралга ам боттандырар херек.

Эде тургустунуушкун делгем оруже үнген. Ол амгы үеде бүгү ниитилелди бүрүңгээр шимчедип, кижилерниң бүгү массазын шимчээшкинче киирген.

Дүүн болгаш бөгүн ээзи хөй ужуражыышкыннарны кылдым. Кижилер ам чаартылып турар-дыр. Кол чүүл — социал тоомча чок байдалдан, болдунуп турар чүүлдерни херекке албас чоруктан кижилерниң уштунуп үнүп турары-дыр. Кижилер деамай эвес апарган, сагыш-сыраар чорук оларда тыптып келген. А ол дээрге харыысалгалыг болур чорук-биле кезээде холбаалыг болгай, эштер.

Ол чүге ындыг болуп турарыл? Чүге дээрге, ниитилел дугайында, бодунуң республиказының дугайында, бөгүнгү болгаш даартагы хүнүнүң дугайында, келир үеде кылыр чүүлдериниң дугайында кижилер улам-на хөйнү билип ап турар апарган. Кижи ол бүгүнү билип алгаш, нийти чорудулгага киржип эгелеп турар-дыр. Бодунуң бодалын, саналын илергейлээрин кижи бүрүзүнден база дилеп турар бис. Ынчангаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгага кижилерни киириштирериңге үндезилет, тиңген демократчыдылга чорудулгаларын дамчыштыр, үндезин реформаны дамчыштыр, бригадаларны, кээрээни бот-оруга-чарылганы болгаш оон-даа өске хөй-хөй чүүлдерни дамчыштыр, угаан-бодал байдалын кадыкшыдарын дамчыштыр — бо бүгү чүүлдерни дамчыштыр кижилер бодап эгелээн, оларның ажыл-чорудулгазы идепкейжээн. Ажыл-херектерге, эде тургустунуушкунга, бодунуң чуртунуң салым-чолунга кижилерниң сонуургалын оттурганы — ол дээрге амдыызында бистиң кылып чедиишкенивис кол чүүл болуп турар деп чугаалап болур.

Ынчаарга ол байдал оон-биле чергелештир, партияның бодун, оон бүгү звеноларын, бистиң бүгү кадрларывысты, ийе, ниитизи-биле күш-ажылчы бүгү коллективтерни чаа байдалдарга таварыштырган. Эде тургустунуушкуннуң чедиишкини дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазы эгелээн деп чугаалаарының бүгү барымдаалары бисте бар. Эде тургустунуушкун болза бүгү ниитилелдиң, коллектив бүрүзүнүң, кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктары-биле холбашкан амгы үеде эде тургустунуушкуннуң алыс болгаш амгы сорулгаларының дугайында, оон утказының дугайында санал-оналдарының солчуушкуннары улам-на калбарган. Чүү болуп турарын, удуртулганың чүнү бодап турарын билип алыр, хөй айтырыгларны салыр дээн кижилерниң сонуургалындан колдаан санал-оналдарның солчуушкуннары баштайгы үе-чадада болуп турганы маргат-чок. А кажан кижи бүрүзүнге ам хамааржып келгенде, амыдырал боду хамаарылгалыг болу берген. Кижилер айтырыгларже дедир эглип, база катап салып турар апарган. Ынчаарга айтырыгларны улам тодаргай, улам сонуургалдыг чугаалажып көрүп турар апарган. Бүгү-ле чүүлдерни, эде тургустунуушкун чүнү санал-дап, кижиден, бүгү ниитилелден ол чүнү негеп турарын үндезини-биле тодаргай билип алырын кижилер ам күзеп турар.

Ниитилелде санал-онал солчуушкуннары кайы хире болуп турарын, сонуургалдарының кайы хире хайныкканын бодап көрүңер даан. Чүү болуп турарын бодап көөрүн, бодунуң туружун тывары, бодунуң салышкынын киирери азы кайы-бир чүүлдүң дугайында, чүнүң-биле чөпшээрешпезин медеглээрин кижи бүрүзү күзеп турар. Моон мурнунда — чөпшээрешпес-даа бол — ыттавас турган болгай. Ындыг байдал бачытты чажырарынга эптиг болуп, хөй кижилерге таарымчалыг болуп турган. Мынчаар чугаалажып турганнар: хурал эки эрткен — чаңгыс-даа айтырыг кодурулбээн, багай чүве көзүлбээн. Ниитилелге, чуртка дыка хөй айтырыглар мөөңнелген байдалдарда безин ындыг турган-дыр! Кажан чаңгыс-даа айтырыг кодурулбээнде — хуралды эки, организастыг эрткен деп санап турган.

Хары угда ийи сорулганы, харын-даа ийи эвес, а ийи талалыг чаңгыс сорулганы шиитпирлээр херек деп чугаалаар бодаан мен. Хамыктың мурнунда бүгү угланыышкыннарга практиктиг сорулгаларны шиитпирлээрин дамчыштыр эде тургустунуушкунну бүрүңгээр шимчедир, оон-биле чергелештир демократияга, политиктиг культурага өөренип алыр, бот-оруга-чарылганы болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын өөренип алыр херек. Партия органнарының, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга чаа методтарны шыңгаадып алыр херек. Эде тургустунуушкун боттуг түңнелдерни ам безин бээр болгаш совет кижилерниң амыдыралының база күш-ажылының байдалдарынга эки талаже эргилиишкиннерни хандырар кылдыр ажыл-херекти шак ынчаар чорудар херек.

ТК-ның ажыл-чорудулгазын-да ындыг чүүлдү эскерген боор силер. Эде тургустунуушкун узун хуусаалыг үени черле ээлээр апаар. Ынчалзажок кичээнгейни угландырарын болгаш бөгүн шиитпирлээрин шыңгыы негеп турар айтырыглар база бар деп чугаалаар бодаан мен. Херек кырында өг-бүле бүрүзүнге, бүгү кижилерге сонуургалдыг чүүлдерни — кадык камгалалының болгаш өөредилгениң байдалын оон-биле холбаштыр чугаалажып көрген бис. Оларны бирги ээлчегде чугаалажып көрген бис. Чүгле кадык камгалалынга безин алды миллиард ажыг рубльди тускайлаан. Оон материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга, эмнер-биле хандырарынга, эмчилерниң, медицина ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидеринге акша-хөреңгилерни тыпкан бис.

Азы школадан дээди өөредилгеге черинге чедир — бистиң нийти билиг системазының реформазын ап көрээли.

Ашкем айтырыы-биле холбашкан хөй айтырыгларны шиитпирлээрин чугула дээрзин барымдаалап көрүп турар бис. Аграр секторунга идепкейлиг болгаш түңнелдиг болур чорукту кодурар дээш аңаа улуг идиг бериишкиннерни кылган.

Азы амгы хөрээлделдер, амгы негелдеер ёзугаар бистерни амгы үеде хандырып шыдаваайн турар бараанннарны-даа ап көрээли.

Азы чурттаалга бажыңнарының дугайы. Ол айтырыгны шиитпирлээр дээш ынаар немелде салыышкыннарны база киирген. Бүдүрүлге тудуунга көрдүнген капитал салыышкыннарының 10 хуузун чурттаалга бажыңнарының тудуунче шилчиткен. Хуузунда тудуг кылырынга кызыгаарлаашкыннарны күш чок болдурган. Кооператив тудуунуң хемчээлдерин калбартырының айтырыгларын чоокта чаа чугаалажып көрдүвүс. Тудуг материалдарының баазазын хөгжүдер талазы-биле чугула шиитпирни хүлээп алган.

Үени негээр стратегтиг айтырыгларны шиитпирлээрин көрбүшаан, кижилерниң амыдыралын экижидер ындыг хөй айтырыгларны ынчаар дүрген шиитпирлээрин күзеп турар бис.

Эштер! Эде тургустунуушкун апрель Пленумундан эгелээн: ам каш-ла хонгаш үш чыл болур. Эде тургустунуушкунда эң-не берге чүүл — ол дээрге бодаашкынының эде тургустунуушкуну дээрзин ол чылдар ылаптыг бадыткап көргүскен.

Ажык-чарлыг чорукка, демократияга, бот-оруга-чарылгага болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынга, ылаңгыя кээрээ методунуң янзы-бүрү хевирлеринге, оларның аразында культура талазы-биле чорудулгаларга хамаарышкан бүгү чүүлдер чиигиле чедип алдынмайн турар болгай, эштер. Партияның бодунга, партийжи органнарга, партийжи кадрларга, Советтерге, хөй-нийти организацияларынга хөй негелделер. ни амыдыралдың кылганын эскербейн турар эвес-ле болгай бис. Чижээ, чоннуң кол бөлүктерин хаара туткан хөй-нийти организацияларының кедергей улуг четкизи бар турбуже, олардан өске каттыжыышкыннар болгаш организациялар хенертен тургустунуп эгелээн. Чүге? Чүге дээрге, бар организациялар бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле, салдары болгаш методтары-биле кижилерни хандырып шыдаваайн турар-дыр. Демги организацияларның немей тыптып келгени чогум-на оон-биле холбашкан.

Мындыг чүүлдүң дугайында база чугаалаар ужурлуг мен. Эде тургустунуушкуннуң чаа үе-чадазының бүгү угланыышкыннарында айтырыгларның улуг хемчээлдиги, чаазы, ажыы-биле чугаалаарга, чамдык кижилерни аңаа-ла коргудупкан. Ээзэш эвес кижилер шуут-ла девиндей берген. Бодалдарга буданыышкын илдени тыптып келген. «Ат болду!» деп, чамдык кижилер алгырышы берген. А эде тургустунуушкунну соксадыр деп негээри сортан ырак эвес-ле болгай.

Ындыг байдалды, эде тургустунуушкуннуң хөгжүлдезинге амгы үе-чаданың ындыг эң чугулазын Төп Комитет билгеш, эде тургустунуушкуннуң идеологтуг хандырыышкыны ам эң-не чугула ужур-дузалыг сорулга болу берген деп түңнелди кылган.

Ынчангаш ол айтырыгны ТК-ның февраль Пленумунга чогум-на шиитпирлиг тургузары негеттинип келген. Колхозчуларның Бүгү-эвилел съездизинге ол айтырыгны база чугаалажып көрген бис. Ол айтырыгны чоокта чаа «Правданың» апрель 6-да чүүлүнге база чырыткан.

Кандыг-даа революция ышкаш, эде тургустунуушкун база медерелди, бодаашкынны шиитпирлиг, революстуг ёзу-биле эдерин негеп турар дээрзин силерге угаадып чугаалаар бодаан ийик мен, эштер. Ол чокка үндезин чаартылгаларны базиска-даа, политиктиг надстройкага-даа боттандырары болдунмас.

Амыдыралдың бодунуң кодурган айтырыгларынга харыыларны бистиң ниитилел болгаш политиктиг тургузуувустуң даштындан эвес, а социализмниң күчүзүн долу ажыдып ажыглаарының оруктарындан дилеп, тып ап турар бис.

Социалистиг үндезин чаартылгаларның эргежок чугулазын партия шагда-ла эскерип билген. 50, 60, 70 чылдарда чаңгыс эвес удаа оралдажыышкыннар кылдынган. Оларны бистер-даа, мында орар эштер-даа утпаан, чүгле дыка аныяк кижилер ону билбес боор. Ындыг оралдажыышкыннарның түңнелдери баштай боттуг, көскү турган. 1953 чылдың сентябрь Пленумун көрээлиңер. Кадээ ажыл-агыйның хөгжүдеринге ол кайы хире идиг бержик. Ынчалза-даа 1958 чылдан эгелеп байдал өскерлип эгелээн. 1965 чылдың март Пленумун көрээлиңер. Ол дээрге ниитилелди удуртурунуң, чүгле кадээ ажыл-агыйның экономиказынга эвес, нийти экономикага хамаарылганың чаа концепциязы болган ышкажыгай.

Ону эртемге үндезилээн турган. Ол сөскү беш чыл турган болгай, чүгле кадээ ажыл-агыйга эвес, өске-даа чүүлдерге кайы хире көскү немей өзүлде ынчан болган-дыр.

Оон алгаш көөрге оралдажыышкыннар, боттуг, шиитпирлиг оралдажыышкыннар турган-дыр ийин, чүгле олар тудуу, комплекстиг эвес, айтырыгның кайы-бир кезиин хаара туткан, холбаа чок, бир айтырыгны өскези-биле тулгаштырбаан турган-дыр. Хүлээп алдынган безин шиитпирлерни боттандырарынга турум эвес чорук салдар чедирип турган. Үндезин чаартылгалар кылыр дээн дыка хөй оралдажыышкыннар чедимче чок болган, чүге дээрге демократияның хөгжүлдезин болгаш калбарыышкынын чер албайн турган. Бүгү-ле чүүлдерни кабинетке шиитпирлээр, а чонну шиитпирлер белеткээринге-даа, ону боттандырарынга-даа долузу-биле киириштирбейн турган. Оон ындыг турган чылдарганы, партия боду-даа, чурттуң ажылдакчы кадрлары-даа эрги чаңчылдан уштунмаан болгаш удуртулганың чагырып дужаар аргаларындан үнмейн турганы, ол чорук демократия-биле черүшкек. Социализмниң ол чокта сайзыравазы, демократияның социализмни хөгжүдеринге шиитпирлиг ужур-дузазын ханы медереп билбейн турган.

Ол дугайын чүге чугаалап турар деп мен, эштер. Ол дээрге бөгүн чуртта калбарып турар чугаа-сооттуң болгаш дискуссияның кол пунктуларының бирээзи ышкажыл. Командылап чагырар системага хандыкшылдыг кижилер бодунуң туружун аңаа салбайн турар.

(Эгези. Төнчүзү 2-ги арында).

МОСКВАЖЕ АЯН-ЧОРУК

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чалааны-биле ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи Г. Гусак албанныг найыралдыг аян-чоруун кылып апрель 11-де Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге А. А. Громыко болгаш Г. Гусак чугаалажыышкыннар чорутқан. Аңаа Э. А. Шеварднадзе, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри Б. Хнеупек, албанның совет болгаш чехословак өске-даа кижилери киришкен.

ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланган СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып чорудуп турарының дугайын ийи тала бот-боттарынга дыңнаткан.

Чуртта эде тургустунуушкуннуң калбарып чоруп турарының, совет ниитилел амыдыралының бүгү талаларының демократчыдылгазының болгаш чаартылгазының дугайын А. А. Громыко чугаалап берген. Кижи факторунуң күчүлүг күжүн хөделдирип үндүрер ужурлуг элээн каш чүгүле хоойлуларны хүлээп алганы ниитилел амыдыралының бүгү талаларының шынар талазы-биле ханы чаартылгаларын боттандырарынга дузалаар.

ЧКП ТК-ның апрель (1988 ч.) Пленумунуң түңнелдериниң, Чехословакияда болуп турар өскерлиишкиннерниң алыс утказының, ниитилел амыдыралының бүгү талаларында экономиктиг үндезин реформазының болгаш демократчыдылганың дугайын Г. Гусак дыңнаткан.

Ийи чурттуң экономиктиг кады ажылдажылгазын хөңнүлдадырының, оон механизмин дээди деңнелге чедип алдынган принципиалдыг дугуржулгаларның ёзузу-биле сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын чугаалажып көрген. Өөредилге болгаш культура талазы-биле харылзааларны улам ыңай хөгжүдерин, ажылчы чоннарның харылзааларын калбартырын А. А. Громыко болгаш Г. Гусак санаалдааннар.

Делегей политиказының чугула айтырыгларын чугаалажып турар үеде Европада болгаш ниитизи-биле делегейде амгы байдалды үнелеп көөрүнде үзел-бодалдарының чаңгыс аайы бадыткаттынган. Бүгү-нийти тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга дүүштүр делегей аренанынга Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның демниг хөделиишкиннерин хөңнүладырынче быжыг шиитпирлиг чорук илергейлеттинген.

Чугаалажыышкыннар ийи чурттуң улустарының аңы-дугаалышкы харылзааларынга чаңчыл апарганы чылыг, эш хуузунуң байдалынга эрткен.

• • •

Кремльге совет-чехословак документилерге ат салыышкыны болган.

А. А. Громыко болгаш Г. Гусак Совет-чехословак кады кылган коммюникеге ат салганнар.

Э. А. Шеварднадзе болгаш Б. Хнеупек Совет Эвилелинге Чехословакияның культура-информация төвүн тургузарының болгаш оон ажыл-чорудулгазының дугайында ССРЭ болгаш ЧССР-ниң чазактарының аразында Дугуржулгага, ийи чурттуң аразында культура, өөредилге болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылганың чазактар аразының комиссиязын тургузар дугайында Протоколга, ол ышкаш ССРЭ-ниң ДХМ болгаш ЧССР-ниң федералдыг ДХМ-ниң аразында кады ажылдажылга дугайында Протоколга ат салганнар.

Ат салыышкын үезинде чугаалажыышкыннарга киржип турган совет болгаш чехословак албанның кижилери киришкен.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден ЧССР-ниң Президентизинге алдар болдуруп Кремльге дүштеки шайлалге эрттирген.

Аалчы-биле кады аян-чоруу үезинде ону үдеп чораан албанның чехословак кижилери чораан.

Совет таладан эштер А. А. Громыко, В. И. Воротников, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. А. Медведев, А. И. Лукьянов, албанның өске-даа кижилери чораан.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалге үезинде А. А. Громыко болгаш Г. Гусак чүве чугаалааннар, ук чугааларны адыш часкаашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге эш А. Е. Федоровту соңгуур дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге эш Александр Ефимович **Федоровту** соңгуур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың апрель 12.

Кызыл хоорайның улус судунуң улус судьязының хүлээлгезинден эш А. Е. Федоровту хуусаа бетинде хостаарының дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«РСФСР-ниң суд тургузуунуң дугайында» Хоойлузунуң 73 чүүлүнге үндезилээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге соңгутканы-биле холбаштыр Кызыл хоорайның улус судунуң улус судьязының хүлээлгезинден эш Александр Ефимович **Федоровту** хуусаа бетинде хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1983 чылдың апрель 12.

ЧУРУКТА: аныяк дашчы Мерген Өдекпен Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда чурттаалга бажыңының тудуунда ажылдап турар. Тес-Хем чурттуг бо аныяк ажылчын шериг албанындан халашкан соонда Тываның найысылалының тудугларынга ажылдап эгелээн. Эрткен үш чылдың дургузунда бо комсомолчу тудугжу элээн каш тудугларны ажыглаалга киришкен.

Анатолий Моңгуш удурткан ооң бригадазы ол бажыңны дүрген доозар сорулга салгаш, ийи ээлчегниг ажылдап турар. Бригада тудуг ажылдарының планын бирги кварталда чедиишкиннииг боттандырган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧЕДИИШКИНИ—ЧОННУҢ ХОЛУНДА

[Төнчүзү. Эгези 1-ги арында].

Амгы үеде демократчыдылга чорупт турар. Командылаар аргалар согутта таваржып турар. Ажык-чарлыг чорукту, демократияны, бот-орулга-чарылганы, керээни, бригада чөвүлелин, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелин дамчыштыр кижилер ниити херекке кирбейн турар. Бо чорук чамдык кижилерниң сеткилинге кирбейн турар, чамдыктарга таарышпайн турар. Эрги үеде ышкаш командылаксаар чанчыл ам-даа арткан. Заводту, кышлакты, суурну, колхозту, районну, хоорайны бодунуң ээлел чери ышкаш көөр кижилер ам-даа бар.

Ынчангаш бо талазы-биле чугле дискуссия чорбайн турар. Бо чугула айтырыгны долгандыр партия болгаш совет органнарының, күш-ажылчы коллективтерниң, ниитилелдиң бүгү кезектериниң боттут амыдыралында боттуг демисел калбарып турар. Бо чүүлдүң бистиң эде тургустунуушкунувустуң бо талазынга чорупт турары кайгамчык-тыр деп чугаалаар-дыр мен. Чон бодунуң күжүн немеп турары кайгамчык-тыр. Чон бажын көдүрүп келген, бодунуң эргелерин ханы медереп билип берген. Совет эрге-чагырганың чылдарында оон мөөңнеп алганы билиг-мергежили улуг болгай. Ынчангаш ол ниитилел амыдыралында болуп турар бүгү чорудуулгаларга бедик медерелдиг кирип эгелээн.

Социалистиг демократияның артык күжүн ажыглаавайн, социализмниң артык күжүн илередип, эде тургустунуушкунну чайгылыш чок кылып шыдавас бис, эштер, ынчан оон сорулгалары чедип алдынмас, социализмниң ленинчи идеалдары чоннуу болуру чедип ал шыдавас-даа бис.

Бо пунктуну чүге онзалап демдеглеп турар мен? Чүге дээрге ол эң чугула-дыр, эштер. Бо залда олурар кижилерни барымдаалап көөр болза, бо ажык, партийжи дыңга болур ужурлуг чүүлдүң темазы-дыр харын. Чамдыкта «Демократия деп чүвениң чедирген түңнели бо ышкажыл!», «Силерниң эде тургустунуушкунуңарның чедирген түңнели ол ышкажыл!» дээн сөстер дыңналгылаар болгай. Ол чугааларның артында чүү бар дээрзин бистер тодаргай көөр ужурлуг бис. Оон артында чонга хүндүткел чок чорук коступ турар-дыр. Ону шуут ынча дээр мен. Ол дээрге чоннуң мерген угаанынга, патриотизминге, оон угаан-сарыылынга, оон чогаадыкчы мергежилинге бүзүревес чорук-тур, оон харыысалгазынга болгаш социализмге бердингенинге бүзүревес чорук-тур.

Командылаар, бюрократчы аргаларның ажык чогун, оон бистиң амгы сорулгаларывыстың бүдүжүнге дүүшпезин, а эң кол чүве — оон эргижирээнин, совет улустуң культура болгаш политика талазы-биле деңнелинге дүүшпезин амыдырал эң-не тодаргайы-биле көргүскен.

Бөгүнгү айтырыывыстың өөзэ бо-дур, эштер. Бо дугайын чугаалап тура, колхозчулар съездизин сактып тур мен. Аңаа кирипкен эштер силерниң аразыңарда база бар боор. Съездиниң бедик деңнели: киржикчилерниң калбартканы дискуссияларының деңнели-даа, айтырыгларының чидии-даа, чурт дугайында ханы сагыш салыышкыны-даа, Аъш-чем программазын шиитпирлээри дээш харыысалганы медерээн билип турары-даа Политбюрода бистерни дыка өөрткен. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тараачыннар боттарының сорулгаларын күрүне туружундан көрүп турар-дыр.

Съездиниң киржикчилери ол туруштү ээлеп, кедээ ажыл-агыйында инициативаны хөгжүдеринге шаптыктап турар бүгү чүүлдерни чайладырын, чогаадыкчы, бот-туксайлап тывынгыр чорукка орукту ажыдарын шыңгыы негеп турганнар. Санал бергеннериң барык 100 хуузу колхозтарны чагырып дужаар чорукту болдурбазын негеп-даа, дилеп-даа турганнар. Ол хиреде-ле чамдык кижилер ону билбейн турар болгаш чүъкту эрги, дегейленген орук-биле сөөртүпшаан. Чүге четкен-дир бис, эштер! Чүү чүвеге четкен-дир бис!

Бо хүннерде Узбекистанның ажылчы чону-биле элээн каш кыска ужуражылышкын эрттирдим. Сагыш-сеткилимни чүү чүве аажок хөлзеткенил! Кижилерниң идепкейлиг чоруу, оларның ажылы, эң нарын айтырыгларны чугаалажыр күзели.

Колхозчулар съездизи биле бо ужуражылышкыннар бистиң чонувустуң оюр-хевирин бир янзы кылдыр көргүстү. Чон өске апарган-дыр. Ол чүүлдү, эштер, эң ханы бодал-биле үнелеп көөр херек. Ону сайгарып билип алыр херек. Моон аажок шыңгыы, аажок шыңгыы түңнел үнүп турар-дыр. Бистиң чонувуста чугаалаар чүүл-даа, эде тургустунуушкун дээш демиселге үндүрер күш-даа бар. Ол бодунуң күчүзүн чүгле демократизмниң, калбак демократчыдылганың байдалдарында ажыдып шыдаар.

Бистиң кадрларывыс калбак демократияның байдалдарында ажылдаарының методтарын чүткүлдүг-биле шиңгээдип алыр ужурлуг. Ол дээрге нарын эртем болур. Бис ону Төп Комитетке чурттуң эң улуг айтырыгларын, бистиң ниитилеливисте маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып турар үеде билип турар бис. ТК-ның апрель Пленумунуң соонда эрткен үш чыл дургузунда ажылдап келген дуржулгавыстан мен-даа, мээң Политбюрода эштерим-даа — чүгле демократчыдылга оруу-биле, демократчыдылга чорудулгазының аргазы-биле, чон-биле эң-не чоок харылзаажылга-биле шын шиитпирни, бистиң ниитилеливистиң кандыг-даа айтырыының бүгү тала-биле бодап кылган шиитпирин үндүрүп болур деп бир аай түңнелге кээп турар бис. Эде тургустунуушкунуң эчис сорулгаларын чедери дээш идепкейжиг демиселче чонну чүгле ынчан кииришкип болур. Чагырып дужаар, командылаар, кижилер хүндүлевес, оларның негелделерин болгаш хереглелдерин, саналдарын болгаш бодалдарын херекке албас чоруктан шиитпирлиг-биле чайлаар деп шиитпирлиг дугуржуп ап көрээлиңер. Аңаа оларның талазындан харыы — өзүп орар социал идепкей, политиктиг идепкей болур деп бүзүредип тур мен.

База бир чүүл бар, эштер. Мурнунда бис дыка улуг айтырыгларны сегирип алыр, ону эчизинге чедирбес, кордүнген чүүлдерни күүсетпес турган бис. Оон уржуундан чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң пламнарын күүсетпейн узуп келген бис. Ол чорук чоннуң чаагай чоруунга, бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезинге багай салдарлыг болган.

Моортан чогуур түңнелдерни үндүрген ышкаш болган бис, ынчалзажок шуптузун өөренип көрбээн, түңнелдер чедир үндүртүнмээн хевирлиг. Ынчангаш беш чылдың эрткен ийи чылын үнелеп тура, сес биле ажыл-херек аразында карышкактыг боол турарын эскерип турар бис.

Эрги аарыг дыка ханы, хоому боол шинчээн деп болур. Эде тургустунуушкунуң байдалдарында безин хүлээп алдынган эки шиитпирлер ээзэш ээс таварылгаларда долу хемчээлдии-биле күүсеттинмейн турар. Ындыг болганда, эрги-ле частырыглар катаптаттынып турар-дыр. Ажылдың эрги арга-хевирлери ам-даа күштүг боол турары-биле, күш-ажылчы коллективтер болгаш кадрлар ам-даа долузу-биле эде тургустунуп шыдаваны-биле ону база тайылбырлап болур-ла харын. Оон-биле кады чаа механизмнер чер болганда ам-даа күштүг боол кирбээн. Ол ындыг болуру-даа шын. Ынчалзажок, эштер, моон хойну кылып болур турган, кылдынганындан хойну чедип ал болур турган.

Узбекистанда ажыл-херектерниң байдалын партийжи ёзу-биле шыңгыы сайгарып көөрүңерни дилеп, кыйгырып тур мен. Бо дугайын ам чоп чугаалап турарым ол! Чүнүң-даа мурнунда сөөлгү чылдарда республиканың экономиказының хөгжүлдезиниң темпилери кудулаан. Тургустунуп келген байдалды сайгарып көрүңер. Республиканың ажылчы чону, бүгү чурт-даа, ап болур турганындан дыка ээзэшти алган-дыр. Моортан карышкак чоруу, ниити ритмниң хажыдыышкыны тыптып келген. Бисте бүгү республикалар бот-боттарының аразында сырый холбаа харылзаалыг. Херек кырында алыр болза, олар кайы-бирээзи чокка чурттап шыдавас. Ол дээрге чаңгыс аай комплекс, ниити-эвилел чергелиг чаңгыс аай организм-дир. Ынчангаш кайы-ла бир черге кандыг-бир чырга тыптырга, ол бүгү организмниң байдалынга салдарлыг апаар. Бистиң күрүневисте бүгү чүүлдер харылзаалыг.

Силерниң кичээнгейиңерни үлетпүр, тудуг, ылаңгыя кедээ ажыл-агый талазы-биле пламнарны күүсетпейн турарыңарже угландырып тур мен. Чыл бүрүде чурттаалга бажыңнарын чедир дужаавас-тыр силер. Силерде улуг панельдиг бажың тудуунуң күчүлери чүгле 68 хуу ажыглаттынып турар, туйбу, цемент болгаш өске-даа тудуг материалдары бүдүрер талазы-биле заводтарны калбартыры болгаш чаарты эде дериири оожум боол келген. Ону чүү деп билирил!

Азы өске бир чижектен, республикага мырыңай кол боол турар чадавас көргүзүгден ап көрээлиңер. Мен мында суггаттыг черлерниң ажыглалын чугаалап турарым ол. Бо айтырыгны эш Нишанов ылаптыг шын тургускан болгаш мен ону деткип тур мен. Суггаттыг чер дээрге республиканың алдын фондузу-дур. Бүгү культураларның дүжүдү суггаттыг черниң арга-курлавырларынга дүүшпейн турар деп чугаалаары безин долу ээс ийик. Сөөлгү үеде суггаттыг черлерниң дүжүткүрү кудулап келген. Бо дээрге бистиң шуптувусту канчаар-даа аажок дүвүредир ужурлуг айтырыг-дыр. Узбекистан — өске черлерге шуут үнмес шак ындыг дыка хөй культуралар бериичезин. А чуртка ындыг культуралар херек боол турар. Мындыг байдал дээрге шуут халаптыр, эштер. Суггаттыг черлерниң чогуур дээштиг ажыглалы чокка республиканың амыдыралы канчап чогуур боор. Суггаттыг черлерниң барык чартык кезии шыңгыы мелиоративтиг экижидилгени, ылаңгыя күжүрлэнганындан экижидилгени негеп турар байдалдыг турары канчап-даа таарышпас.

Оон ыңай, Хоорайда-даа, кедээде-даа школа назыны четпээн уруглар албан черлери чедишпес. Ындыг байдал турда-ла, бо талазы-биле ажылдарның хемчээли дыка ээзэш. Дүүн Ташкентиниң кыдыында чаа микрорайонга хереглжэннер мени углеп келгеш, бир-ле дугаар чугаалаан чүүлдү мындыг болду: «Михаил Сергеевич, уруглар тургузар чер шуут чок-тур. Ажылдап чоруур дээрге, уругларны кава каап тарыл». Чаңгыс-даа бүдүрүлге, чаңгыс-даа совхоз болгаш колхоз, чаңгыс-даа тудуг организациязы бо чугула херектиң кыдыынга артпас кылдыр шак ынчаар айтырыгны тургузар апаар. Бүгү республиканың уруглар садыныд айтырыын шиитпирлээринче кедурер херек. Бо дээрге — кижиге хамаарылгалыг айтырыг-дыр! Бо дээрге бистиң байдалдарывыста — соңгаарладып болбас, мурнады шиитпирлээр кол сорулга-дыр.

Оон ангыда Республикада тургустунган күчү-шыдалдар чогуур беримчезин бербейн турары дээрге база-ла ажылдың четпези-дир. Узбекистанның кедээ ажыл-агыйынга хөй акша-хереңгини үндүрген. Көрүп көрүңер даан: кедээ ажыл-агыйның фонд-биле чепсегленгени 1970 чылдан 1986 чылга чедир 4,1 катап өскен, а ниити продукциязы чүгле бүдүн чартык катап көвүдээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ол-ла деңнелинде арткан. 80 чылдарның эгезинден республиканың кедээ ажыл-агыйының продукциязының хемчээли өспестээн. Бо дээрге кончуг дүвүренчиг байдал-дыр.

Харыысалгалыг сайгарылга херек, улуг хемчеглерни боттандырары, республиканың бүгү ажылчы чонун мобилизастаары чугула. Узбекистанда бойдустуң болгаш күш-ажылдың улуг курлавырлары бар, материалдыг, техниктиг күчүлүг улуг баазазы бар. Бистиң бөгүнгү чугаавысты кижи бүрүзү сактып алырын, кижи бүрүзүнүң шыңгыы бодаарын күзээр-дир мен. Ынчангаш Узбекистанның экономиказын берге байдалдан уштуруурнуң боттуг оруун тывар херек.

Моон-биле холбаштыр силерге чүнү сүмелеп болурул? Бир ээс таарзар болза — боданып көрүңер. Ам дээрезинде чаа улуг бүдүрүлгелер тударынче сундукпас болза эки. Эргилерни чаарты эде дерир херек. Ынчангаш улуг бүдүрүлгелерниң үргүлчү ажыглаттынар фондуларын чаартырын дамчыштыр оларның аргаларын ажыдар херек. А ынчаарга бойдустуң болгаш ылаңгыя күш-ажылчы курлавырларны эң-не дүрген ажыглап кирер дизе, ортумак болгаш бичии бүдүрүлгелерни, заводтарның филиалдарын тударының угуш-биле хөделир херек.

Экономиктиг үндезин реформаның, бот-орулга-чарылгаже, ажыл-агыйл чорудулгазының чаа арга-хевирлериче шилчилгениң ажыдып турар арга-курлавырларын калбаа-биле ажыглаар ужурлуг бис деп чүве черле маргыш чок. Кайда-ла оларны шиңгээдип алган болдур, ында беримче шуут бир өске-дир. Олар күш-ажылга хамаарылганы өскертип турар болгаш ол чорук алыс бедик түңнел көргүзүглер боол илерел турар.

Силер аъш-чем болгаш чиңге үлетпүрнү хөгжүдериниң күсели-биле хөйну кылып болур силер. Ол дээрге, мен бодап көөрүмге, силерниң кадыы ужуукар» ында ышкаш. Чоокку үеде Узбекистан чүгле бодунуң хереглелдерин дугаар ээс, а харын өске-даа республикаларның хереглелин хандырар хире ындыг деңнелге чедер боор деп бодай-дыр мен.

Кооперация болгаш ачы-дуза албаның хөгжүдери улуг аргаларны ажыдып турар. Бо-ла бүгүнү, эштер, бодап кылыр, ажыл-херекчи ёзу-биле бодап тургаш кылыр херек, боттарының бүгү-ле — улуг-даа, бичии-даа аргаларын тывары дээш боданыр, хөделир херек.

Мен бодаарымга, бир ээс чонга эки программаны сүмелээр болза, ол улуг ажыл-херектерже кедурлур, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир шак ындыг хөөн республикада ам бар ышкаш. Бо дээрге, эштер, республиканың партия организациязының бүгү удуртукчу кадрларының эң-не чугула сорулгазы-дыр.

Бис бо чугааны эде тургустунуушкунуң база ону боттандырарынга кижи бүрүзүнүң салыышкынының көрүжүнден кылып турар болганывыста, база бир мындыг чүүлдү чугаалаксай-дыр мен. Бис хөй националдыг чуртта чурттап турар бис. Ынчангаш ам бүгү ниитилелде улуг чаартылгаларны боттандырып турар болганывыста, бис оларның бистиң ниити эвилеливиске болгаш республика бүрүзүнге, националдар аразында харылзааларга салдарын кезээде өөренип көөр ужурлуг бис. Кандыг-даа социал болгаш экономиктиг айтырыгны, культураның, демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктуң айтырыын шиитпирлээри кажан-даа чон бүрүзүнүң, нация бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга кандыг-ла-бир янзылыг дээп турар. Ынчангаш оларны улустарның болгаш националарның бот-боттарының билчилгезинге база кады ажылдажылгазынга багай салдар чедирбес кылдыр албан ынчаар шиитпирлээр херек. Бистиң улустарывыстың найыралы улам быжыгып турар кылдыр чогум-на ынчаар шиитпирлээр херек. Ол дээрге — Октябрь революциязының болгаш социализмниң өндүр улуг чаалап алыышкыны-дыр. Айтырыгның эң чугула бир талазы мындыг-дыр.

Оон өске талазы база бар: сөөлгү чылдарның боттуг амыдыралында, ленинчи национал политиканың кайгамчык улуг чедиишкиннери. Октябрьның соонда эрткен 70 чылдарның дургузунда бистиң мөөңнеп алганывыс, шынап-ла, ховар дээн дуржулгавыс бар-даа болза, бис ээзэш ээс шыңгыы айтырыгларга таваржып турар бис — оларны кичээнгейлиг өөренип көөрү, топтуг үнелеп көөрү, бодамчалыг түңнелдерни үндүрери чугула, чогуур үезинде болгаш ылаптыг шиитпирлерни хүлээп алырын негеп турар айтырыглар-дыр. Бо темага хамаарыштыр моон мурнунда база чугаалап турган мен. Бис бо-даа айтырыг талазы-биле эргижирээн, схемажыткан хамаарылгадан чайлаар ужурлуг бис. Бис боттарывыстың чедиишкиннеривисти чүгле демдеглээр чорук-биле кызыгаарлаттынмас ужурлуг бис.

Бистиң ниитилеливис хөгжүп турар. Оон социал болгаш экономиктиг чорудулгалары улус бүрүзүнүң национал бот-угаан-медерелиниң өзүлдези-биле, оларның интеллектуалдыг күжүнүң, нация бүрүзүнүң мөзү-шынар байлакшылы-биле чергелештир хөгжүүрү билдингир. Бо бүгүнүң чаа-чаа айтырыгларны тургузуп кээри билдингир, ынчангаш оларны топтуг, бодалдыг анализке болгаш боттуг тодарадылгаларга үндезилээш шиитпирлээр херек.

Ол ышкаш бистер амыдыралче улам-на чаа-чаа салгалдарның эгелеп кирип турарын, интернационализмниң дуржулгазының ала-чайгаар-ла дамчыттынмазын база барымдаалап көөр ужурлуг бис. Салгал бүрүзү-ле боттарының интернационализм школазын эртер болгаш бистиң националдар аразында байлакшылывысты база мурнундагы салгалдарның ону быжыглаар дээш кылган чүүлдерин үнелеп көөрүнге өөренген турар ужурлуг. А кол-ла чүүл — улустарның найыралын, демниг ажыл-ижин болгаш бот-боттарынга чоокшулажырын быжыглаарынга боттарының үлүүн кииришкири боол турар.

Бо айтырыгның талазы-биле кандыг-даа маргышылга, кандыг-даа санал-онал солчурунга барымдаа кылыр чүүлдеривис бисте бар болгай, эштер. Оон-биле кады өйү келген айтырыгларны шиитпирлээри негеттинип турар болгаш бистиң демократиявыстың ёзузу-биле, бот-боттарын хүндүткеп көөрүнүң, деңэргениң болгаш акы-дуңмалышкы ёзунуң принциптеринге дүүштүр шиитпирлеттинген туруп болур айтырыгларны шыңгыызы-биле, харыысалгалыг чугаалажып көөр түлээзде, ажык болур ужурлуг.

Сорулгаларның улуу, ажылдарның хемчээли партияны чаа негелде байдалче киирип турар.

Ниитилелдиң политиктиг авангарды болур ролюн СЭКП-ниң чогум канчаар күүседир апаарындан бистиң эчис сорулгаларывыстың чедип алдынары кажангызындан-даа артык хамааржып турар. СЭКП-ниң, партия Төп Комитединиң, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия комитеди бүрүзүнүң, партия организациязы бүрүзүнүң, коммунист бүрүзүнүң канчаар хөделип, ажылдаарындан эде тургустунуушкунуң салым-чолу шиитпирлиг чергелиг хамааржыр апаар.

Чуртта эде тургустунуушкун канчаар-даа аажок улуг революстуг херек-тир. Партия ол чаартылганың ханы чорудулгазының кол-кол угланыышкыннарын холунда доктаамал тудуп турар. Бо кыска үениң иштинде бистер хөй чүүлдерни кылыр аргалыг болган-даа бис. Партияның эде тургустунуушкунуң бажында чорупт турары принципиалдыг ужур-дузалыг боол турар. Ынчалза-даа ынчаар көөр чорук чаа-чаа болуушкуннарны бодап көөрүнүң, ол ышкаш практиктиг ажылдың талазы-биле шиитпирлеттинмээн айтырыглар, чедир көрбээн чүүлдер, хожудаашкыннар партияда чок дээни ол ээс-тир. Ылаңгыя шиитпирлерни күүседиринге хамаарышкан чүүлдер талазы-биле.

СЭКП эде тургустунуушкунуң идеяларының болгаш чаартылга политиказының чогаадыкчызы, оларны ниитилелдиң иштинге боттандырып чорударының организакчызы боол турар. Моон алгаш көөрге, ол чорук теоретиктиг ажыл-чорудулганың-даа, массаларны организастаарының чаа-чаа арга-методтарын ажыглап, шиңгээдиириниң-даа, кадрлар-биле ажылдың-даа талазы-биле партиядан дыка хөй чүүлдерни негеп турар.

Ынчалза-даа кол чүүл — чуртта улам-на калбарып кел чыдар эде тургустунуушкунуң ажыл-чорудулгаларындан партияның хожудап чыдып каап болбазы-дыр. Эрткен үш чылдың өөредиглери бистерге мынчаар айтып турар: бир ээс партия кандыг-ла-бир участок талазы-биле хожудаар болза, ол бүгү ниитилелде байдалга, кижилерниң сагыш-сеткилинге, чаартылгаларының темпизинге болгаш хемчээлдеринге, хөй ниитиниң медерелин эде тургустунуушкунуң ёзузунга хевирлеп тургузарынга салдарын чедире бээр.

Бир ээс партия удуртулганың политиктиг арга-методтарын кызымаккайы-биле өөренип алыр, бир ээс ол консерватизмни, эрги ёзу-биле бодаар чорукту долузу-биле чок кылыр болза, ол чаа-чаа сорулгаларны күүседип шыдаар. Бир-тээ бистер ол чүүлдерден ниитилелди уштур, ону бюрократчы хажыдыышкыннардан хостаар деп чугаалап турар болганывыста, ынчан партия хамыктың-на мурнунда боду бо херекке, бо канчаар-даа улуг болгаш эде тургустунуушкунуң салым-хуузунга эң чугула херекке үлегер-чижээн көргүзер ужурлуг.

Ынчангаш чагырып дужаарының, кадрларны, күш-ажылчы коллективтерни командылаарының арга-методтарындан, күрүне, совет, ажыл-агый органнарын солуур чоруктан ойталаар херек. Бир ээс партия боду массаларның шуут ортузунга доктаамал кирип ажылдап тура, чогаадыкчы, чаартыкчы ёзу-биле, харыысалгалыг хөделип, ажылдаар болза, бистиң ажыл-херээвис бүдер, эде тургустунуушкун, а ындыг болганда — бүгү ниитилел-даа хөгжүлдениң чаа-чаа бедиктерин чедип алыр.

Маңаа, бистиң бо ужуражылышкынывыска, мурнунда-ла чугаалаттынган чүүлдерни катаптаары таарымчалыг-даа боол база чадавас. Партияның улустуң мурнунга, төөгүнүң мурнунга канчаар-даа аажок улуг ачы-дузалыг боол турары чугаажок. Ол ажылчы чоннуң мурнунга хүндүткелдиг болгаш ат-алдарлыг-даа боол турар. Ынчалза-даа ол идепкейлиг политиктиг ажыл-чорудулга-биле бодунуң ындыг байдалын доктаамал бадыткаар ужурлуг. Партияның ат-алдары дээрге кажан-кезээде берип каан чүве ээс-тир. Ол хүн бүрүнүң — кызымаккай болгаш харыысалгалыг ажылы-биле ону бадыткаар ужурлуг.

База бир чүүл мындыг. Каттап чугаалаар-даа болзумза, партия улуска бараан боол турар деп сагындырып каксап тур мен. Кым-на ол дугайын уттуптар болдур, ындыг кижи, партия кежигүнү деп атка төлеп чок болур. Ындыг кижи күш-ажылчы коллективти, районну, областы баштап черле шыдавас.

Коммунистерниң идепкейлиг чоруунуң чер ле болганында улгадып турары эки-дир. Оларның ажыл-чорудулгазында принципиалдыг чорук күштелип, чурттуң, боттарының коллективтериниң салым-хуузу дээш харыысалганы медерээн билири бедип турар. Ону партия комитеттериниң эде тургустунуушкунуң чорупт турарының дугайында отчеттары көргүскен. Соңгулдалыг органнарга, боттарының партийжи удуртукчуларынга, эштеринге коммунистерниң негелдези күштелген. Бистер идепкейлиг коммунистерни бүгү талазы-биле деткиир. СЭКП-ниң амыдыралында кеж-кадык чүүлдерге идиг бээр ужурлуг бис. Бо талазы-биле партияның иштики демократиязын улам-на калбартып, хөгжүдери болгаш соңгулдалыг органнарның ролюн бедидери, партийжи аппараттың ажыл-чорудулгазын шиитпирлиг экижидери кончуг чугула боол турар.

Эш хуузунуң ёзузун бүгү деңнелдерге партияга улам быжыглаар херек. Бүгү коммунистер боттарын деңэргелиг кылдыр көөр ужурлуг. СЭКП-ниң хүрээлеңинге кара чаңгыс бээр тыңчы болур дээриниң хензиг-даа демдектери-биле безин бистер эптежип шыдавас бис. Партияга партийжи эш хуузунуң ёзузу быжыккан турар ужурлуг.

Партияның соңгулдалыг органнары долу хемчээлдиг амыдырал-биле чурттаар болгаш партийжи аппаратка ачы-дуза чедирикчизиниң байдалынга турбас ужурлуг. Чамдыкта аппараттың ажылдакчылары партия райкомнарының, хоорайкомнарының болгаш обкомнарының кежигүннерин айбылап дужаарынга безин чедип турар. Ынчангаш аппарат соңгулдалыг органга бараан болур болгаш оон хүлээп ап турар шиитпирлерин күүседир ужурлуун бүгү кижилерге сагындырар херек, дедир кылбас ...

Эде тургустунуушкунуң байдалдарында СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазының бүгү-ле шиитпирлээр ужурлуг, калбак айтырыглары партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Ынчалза-даа партия организацияларынга партконференцияның чүү дээрин манаап олуруптас ужурлуг. Ам безин хөй чүүлдер чугаалаттынган болгай. Ынчангаш манаваайн, хөделир херек. Манавас херек. Оларны боттандырып чорудары бүгү партийжи амыдыралды байлакшыдар ужурлуг идеяларны ажылдап кылырынга идепкейлиг киржир херек. Партия организациязы бүрүзү бодунуң ажылының боттуг байдалдарында эде тургустунуушкунну канчаар-даа аажок улуг сорулгаларны шиитпирлээринге бодунуң салыышкынын киирген турар ужурлуг. Үстүүртен айтыышкыннарны манаар херээ чок деп база катап чугаалап тур мен. Алыс болгаш амгы сорулгалар тодараттынган. Политика ажылдап кылдынган. Эде тургустунуушкунуң кол-кол угланыышкыннары тодаргай билдингир. Ынчангаш чүгле хөделип, ажылдаар херек, эштер.

Бодун боду кадыкшыдыышкынның, арыглаттынганының түңнелинде улам быжыккан Узбекистанның партия организациязы массаларның бажынга чорупт, республиканың ажылчы чонунуң Узбекистанның моон-даа соңгаар чечектелири дээш, ниити-эвилел сорулгаларын шиитпирлээринге республиканың салыышкынын улгаттырары дээш демиселинге политиктиг авангард болур сорулгазын күүседириниң талазы-биле бүгү аргалары бар деп бодап тур мен.

Партийжи амыдырал

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИН ЁЗУГААР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь, июнь [1987 ч.], февраль [1988 ч.] Пленумнарының шиитпирлеринде коммунистерниң бүдүрүлгеге, экономиктиг реформаны боттандырарынга, партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын демократчыдарынга парторганизацияларның дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче чугула кыйгырыгны салган.

«Тыва дағ-дүгү» комбинаттың парткому, партия эге организациялары аңаа дүүштүр организастыг, идейлиг кижизидилге ажылдарын күштелдирер хемчеглерни боттандырып чорудуп турар. Учётта турар 630 коммунистиң 90 хуузу бүдүрүлгениң харыысалгалыг участоктарында быжыглаттынган. Оларның 61 хуузу материалдыг кежикти бүдүрүп, үлетпүр бүдүрүлгениң хөгжүдеринге идепкейлиг киржип турар.

Комбинаттың парткому партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринге боттуг дузаны чедирип келген. Парткомнуң харыысалгалыг ажылдакчылары эге организацияларга доктаамал барып, партком хүннерин эрттирип, партияның иштики ажылындан эгелээш, ажыл-агый айтырыгларынга чедир тодаргай деткимчени көргүзүп, үениң негелдезинге дүүштүр чогуур ханы анализтерни кылып турар. Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин ону кымнар удуртуп турарындан дыка хамааржыр. Хоорайда 30 партия эге организациязы бар. Оларны авторитеттиг, ажылды билир, идепкейлиг, инициативачы коммунистер удуртуп турар. Чүгле эрткен чылын партияның хуралдарынга 29 кижи хүлээп алдынган.

Амгы үеде партком болгаш оон эге организациялары эде тургустунуушкунуң ёзулуг штабы болур дээш ажылдап турар. Эрткен чылдың октябрь—ноябрь айларда коммунистерниң хуралдарынга эде тургустунуушкунну партбюролар канчаар удуртуп турарын 13 партия эге организациязынга, хоорайның бүгү коммунистериниң ниити хуралынга чугаалашкан. Ол хуралдар партия организацияларының иштики ажылын экижидеринге, партком болгаш эге организацияларда партбюро кежигүннериниң бот-идепкейин бедидеринге, эде тургустунуушкунну хаңылаадырынга идигни берген. Партком, партия эге организациялары партия хуралдарынга илеттинген четпестерин учётка ап, ону күүседириниң талазы-биле түскай хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны боттандырар дээш ажылдап турар.

Эде тургустунуушкунну удуртурунга инициативатыг, негелделиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар партия организациялары бисте ээзэш ээс. Оларга арыглаар фабриканың (секретары Н. Г. Панов), рудниктиң (секретары И. А. Устинов), Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгезиниң (секретары Ч. С. Монгуш), № 2 ортумак школаның (секретары К. К. Ак-кыс) болгаш өске-даа партия организацияларын хамаарыштырып болур. Ол коллективтер экономиканы эргелеп-башкарарының чаа системазынче шилчииринче, демократияны калбартырынче, кижизидилге ажылын идепкейжидеринче кол күжениишкинни угландырган, эрткен ажыл-агый чылында эки көргүзүглерни чедип алган.

«Тыва дағ-дүгү» комбинаттың арыглаар фабриказының партбюрозу эде тургустунуушкунну багай ээс удуртуп турар. Бо партия организациязында 105 коммунистиң 60 хуузу ажылчыннар, оон арткан-нары удуртукчулар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар. Партия бюрозу бирги ээлчегде коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче кичээнгейин салып, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында отчёттарны дыңнаарын көвүдеткен. Коммунистерниң отчёттарын дыңнап тургаш, оларга партийжи характеристиканы база бадылап турар. Бо хүннерге чедир 18 коммунист отчёдун берген.

Партияның херээнге бердингени, оон политиктиг угланыышкыны амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң авангардында чорупт турар коммунистер хөй. Оларга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, слесарьлар бригадири А. А.-К. Хертек, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады, дериглер таарыштырыкчызы Ч. Х. Өлзей, механик А. М. Радкое, бедуун руда арыглаар цехте эге организация секретары, улуг технолог К. С. Монгуш, слесарь М. П. Пакитидин, кемчылар бригадири В. Г. Монгуш болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Ук коллектив эрткен чылын дег-дүгү бүдүрер планын 106,5% боттандырган. Бо чылдың бирги кварталының планын база хуусаа бетинде күүсеткен. Коммунистер Л. К. Очур-оол, С. М. Куулар, Е. И. Смирнова, Н. О. Сарыглар, Д. М. Д. Ондар, М. С. Аг-баан удурткан ээлчеглер социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорупт орарлар. Бот-орулга-чарылганы нептередир, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер, организастыг чорукту быжыглаар талазы-биле хөй ажылдар кылдынган.

Эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле отчёттар болуп турар үеде дағ-дүгү рудниктиниң партия бюрозунуң ажылын багай деп санаан. Ынчан коммунистер бюро кежигүннериниң хөй нуруузун эде соңгаан. Оон составынче идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар коммунистерни киирген. Коммунистер, ажылчыннар аразында авторитеттиг, хоочун коммунист И. А. Устинов партбюро секретарынга соңгуттурган. Оон бээр ол организацияның ажылы үндезини-биле экижээн. Организацияның дайынчы арга-шинээ, коммунистерниң авангардчы ролю бедээн. Партия учёдунда турар 46 коммунистиң аразында план күүсетпейн турар чаңгыс-даа кижи чок. Шуптузу партийжи даалганы күүседип, хөй кезии өөредикчилерниң дагдыныкчылары боол ажылдап турар. В. С. Стручков, К. Ч. Ооржак, С. О. Салчак, А. В. Оськин, В. А. Симаков ышкаш коммунистерге эге организация чоргаарланыр. Апрель айдан эгелээш коммунистер В. А. Симаковка, С. М. Туровецке удурткан чолаачылар бригадалары бот-орулга-чарылгаже шилчээн.

Хоорайның өске-даа бүдүрүлгелеринде коммунистерге удурткан мурнакчы коллективтер, цехтер, ээлчеглер, бригадалар эки түңнелдерни чедип ап турары удуртукчу коммунистерниң деэндырган ажыл-херээнге ээ-харыысалгалыг херечилеп турар.

Хоорайның чамдык партия эге организациялары кошкак ажылдап, коммунистерниң бүдүрүлгеге авангардчы ролюн бедидер дээш организакчы ажылдарны четпес боттандырып турар. «Тыва дағ-дүгү» тудуг, № 3 орук-тудуг эргелелдеринде, комбинаттың ажылчын хандырылга килдизинде эде тургустунуушкун оожум чорупт турар. Бо коллективтер бирги кварталда багай ажылдап, бердинген планнарын үскен, 36 коммунистер хууда планнарын күүседип шыдаваан. Ында партия организациялары (секретарьлары В. З. Харченко, В. П. Грачев, Е. А. Тараканова) четпестерни эскерип турза-даа, чогуур түңнелдер үндүрбээн. Комбинаттың парткому ол бүдүрүлгелерни удуртуп турар коммунистерниң отчёттарын апрель айда дыңнаар, шыңгыы айтырар, чогуур хемчеглерни алырын планнаан.

Шаңгыр-оол КЫРГЫС.

«Тыва дағ-дүгү» комбинаттың парткомунуң инструкторы.

Субботник кыйгызы

УЧАСТОК БҮРҮЗҮНГЕ КИРЖИР

«Х Улуг хурал» совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оюнга турескааткан ленинчи коммунистиг субботникче бир демниг үнеринге белеткенип турар. Субботник хүнүнде кылыр ажылды совхозтуң дирекциязы, партком болгаш Баян-Кол кодээ Совет пламнап алган.

Коммунистиг субботникке ниитизи-биле дөрт чүс ажыг кижи киржир. Ылаңгыя ферма коллективи субботникте 1400 кг сүттү саар, ону шуптузун күрүнеге садар, инек кажаазының иштин, даштының аштаалгазын, септелгезин чорудар.

Совхозтуң механизаторлары ол хүн хову ажылын, суггарылганы эгелээр. Шык базырыышкынын чорудар, 50 гектар черни чардырар. Коммунистиг күш-ажылдың байырлалының хүнүнде совхозка ийи муң бээ ошку кыргыыр. Элээн хөй кижилер буга-суму аштаалгазынга киржир, буга суун бадырар.

Баян-Колчулар субботник хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааш, 14 муң ажыг рубльдиң ажылын бүдүрер, беш чылдың фондузунче бир муң рубльдан шилчидер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Кызыл район.

«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң төп котельнаязы район төвүнүң үлетпүр бүдүрүлгелер, албан черлериниң объектилерин база чурттаалга бажыңнарын чылыг-биле хандырып турар.

ЧУРУКТА: бус-биле ажылдаар котелдарның машинистери Николай Херел-оол, Карпей Голубцов, Александр Лубошников.

Борис КУЖУГЕТТИН фотозу.

Найыралда кызыгаар чок

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ААЖЫ-ЧАҢНЫ ХЕВИРЛЭЭРИНИҢ ФАКТОРУ

Амгы үениң күрүнелериниң экономиктиг болгаш культурлуг харылзааларының калбарыышкынының улам өзүп олурары-биле чергелештир националдар аразының харылзаалары дыка улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Националдар аразының харылзааларының культуразын хөгжүдериниң эргежок чугулазы иштики болгаш даштыкы факторлардан хамааржыр.

Чурттуң иштики амыдыралының эде тургустунуушкунуну, эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээшкинин келир үениң салгакчыларының бедик мергежилдиг кадрларын шынар талазы-биле чаа байдалга белеткээриниң айтырыын чидиг-биле тургускан. Социализмниң келир үези бо хүннерде школачыларны болгаш аныяктарны идегелдиг белеткээриниден база хамааржыр.

Кадрларның профессионал деңнели-биле чергелештир оларның мөзү-шынар бүдүжү, националдарның чогумчалыг кады чурттаары, келир үениң ажылчыннарының, тудугжуларының, өске-даа мергежилдиң кижилериниң националдар аразының харылзааларының культурлуг деңнели биче эвес ужур-дузалыг болур турар.

Моон-биле холбаштыр МАР-ның Эрдэнэт моол-совет бүдүрүлге чериниң «Горняк» Культура ордузунуң ажылының чамдык дуржулгазын, ында интернационалчы кижизидилгени тодаргай угланыышкынныг чорудуп турарын чугаалаксадым. Ында чогум-на бот-тывынгыр урал чүүл хостуг үени кижизидилгеге ажыглаарының чугула фактору болу берген.

Акы-дугма Моолдуң үлеттүрүнүң аныяк хоорайы Эрдэнэтти интернационалчы найыралдың боттуг үлегер-чижээ деп адаар болгай. Бистиң акы-дугмалышкы ийи чурттарывыстың 90 ажыг националдарының төлээлекчилери ында бар. Олар ээн чыткан черге кыска үениң иштинде делегейде он улуг бүдүрүлгелериниң бирээзин — чес болгаш молибден казар даг-арыглал комбинадын, хевис болгаш аъш-чем кылыгларының комбинаттарын, таарымчалыг чуртталга комплекизин, бассейнниг Спорт болгаш Культура ордуларын, социал-культураның өске-даа объектилерин туткан. Ыяш болбаазырадыр комбинатты, идик фабриказын база тудуп турар. Эрдэнэт — экология талазы-биле арыг, амгы үениң өзүлдү найыралдың хоорайы.

Кижиниң бүдүрүлгеге ажыл-чорудулгазындан аңгыда, ал-боттуң амыдырал-чуртталгазы, хостуг үези база турар болгай. Кижи кайы-бир бүдүрүлге коллективинге ажылдап тура, түс-түс кижилер-биле, коллективте партия болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының чорудуп турар ажылының шугуму-биле харылзаалыг болур, ында тургустунган норма-чижектерни, негелделерни сагып чоруур-даа ужурлуг. А хостуг үелеринде ол янзы-бүрү айтырыышкыннардан, даалгалардан улуг дыка хамааржыр чок. Кижиниң оңзу-кежии, аажы-чаңы, сагылга-чуруму холбажып, харылзажып чоруур бөлүктеринде тургустунган янзы-бүрү норма-чижектерден, аажы-чаңдан кайы хире хамаарылгалыгын дээрэзин билир болгай бис.

Кижиниң сагыш-сеткилинге сендер чедирер чаңчыл болган социал бырапарлардың бирээзи — бот-тывынгыр урал чүүл болур. Кижини кижизидерниң база бир дээштиг чепсээ ол. Интернационалчы кижизидилге дугайын чугаалаваски безин эстетиктиг кижизидилгеге ооң бар аргалары бисте ыракта четпес ажыглаттынып турар. Бо талазы-биле эки дуржулга бистиң моол өңнүктеривисте бар.

Совет-моол каттышкан бүдүрүлгениң «Горняк» Культура ордузунга комбинаттың ажылчыннарының болгаш оларның өг-бүлелериниң интернационалчы кижизидилгезинче угланган ажылды ында тодаргай угланыышкынныг чорудуп турары солун. Интернационалчы кижизидилгени дараазында угланыышкыннар-биле чорудуп турар:

— каттышкан (совет азы моол) бот-тывынгыр коллективтерниң интернационалчы репертуарларын чонга көргүзери;

— түс-түс коллективтерниң каттышкан оюн көргүзүглери;

— «Пионер», «Найыралдың аалгалары» ыры-хөгжүм ансамбльдери, дискоклуб ышкаш интернационалчы каттышкан коллективтерни (түр азы доктаамал) организастаары.

Чижээлээрге, В. Королева, А. Кириченко, А. Кузнецов, Н. Бызова, Л. Вдовина, В. Егоров, В. Колмогоров олар болгаш өске-даа совет специалистер моол ырларны болгаш танцыларны күүседип турганнар.

Урал чүүлдүң моол киржикчилериниң программаларында Моолдуң болгаш ССРЭ-ниң улустарының ырлары, танцылары бар. ССРЭ-ниң улустарының кайы-бир ырларын, танцыларын күүсетпейн турар ындыг бот-тывынгыр урал чүүл коллективтери Моолда, ылаңгыя Эрдэнэтте чок. Орус, украин, молдав танцылар, «Москва чоогунуң кежээлери», «Россия болгаш Моол», «Орустар дайын күзеп турар бе» дээн ышкаш ырлар бот-тывынгыр сценаның интернационалчы классиказы апарган.

Кады белеткээн концерттерниң киржикчилери найыралдажып, оларның эстетиктиг сонуургалдары улгадып турар. Бо бүгүге үндезилээш бүдүрүлгениң «Найрамдал-Дружба» бригадалары болгаш экипажтары чижектиг интернационалчы коллективтер, ансамбльдер тургустунгулаан. Ол дээрге: «Тулчуушкунга — бир экипажка кады», «Куш-ажылга — бир бригадага кады», «Дыштанылгага — бир коллективке кады» дижирвис челгиннг сестерни уламчылап чугаалап турарывыс ышкаш бышыг найыралдың демдээ болу берген.

Албадаваан, а кижиниң ажыл-чорудулгазының мөзү-шынар негелделеринге үндезилеттинген эки туралың ажыл-чорудулгазы үстүнде чугаалааныывыс сөөлгү домакта илерээттинген ол-дур. Интернационалчы бот-тывынгыр урал чүүлдүң кол өзээ-даа ында.

Байырлалдың улуг концерттерин белеткээрде коллективтер болгаш күүседикчилер каттыжып алгаш, интернационалчы номерлерни, ылаңгыя XII фестивальдың үезинде белеткеп турганы ышкаш «Фестиваль мозаиказын», нийти болгаш ансамбль ырларын орус, моол болгаш өске-даа дылдарга ырлажып турар. Урал чүүл киржикчилериниң ындыг бир демниг харылзаазының түңнелинде школачыларның «Пионер», ажылчыннарның «Найыралдың аалгалары» ыры-хөгжүм ансамбльдери, дискоклуб, «Шулуглел кыдыраажы» литературлуг каттыжыышкын чергелиг интернационалчы каттышкан коллективтер Эрдэнэтте тургустунган.

Аныяктарның урал чүүлүнүң демократчы болгаш интернационалчы чаңы уткалыг хевирлери — рок-бөлүктер, диско болгаш брейк-танцы клубтары, ол ышкаш интеллигенцияның ортузунга сургежаан «Шулуглел кыдыраажы» литературлуг каттыжыышкын ында коступ келгилээн.

ССРЭ-ниң 60 чылынга, Тиилелгениң 40 чылынга, СЭКП-ниң XXVII болгаш МАРН-ның XIX съездилеринге, Улуг Октябрьның 70 чылынга, Эрдэнэт хоорайның тургустунганындан бээр он чылынга тураскааткан бот-тывынгыр урал чүүл фестивальдары, моол болгаш совет аныктарның VIII фестивалы ышкаш политиктиг база культура-массалыг хемчеглерге белеткелдерниң база оң эрттирериниң үезинде урал чүүл киржикчилериниң интернационалчы кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды идепкейлиг чоруткан. Ол дээрге найырал кежээлери, лекция, беседалар, диспуттар, «Төгерик столдар», викториналар, чогаадыкчы ужуражыглар-дыр. Ол ажылдарны хөй санныг репетициялар, концерттер-биле кады планнап алгаш, чоруткулаан.

Бот-тывынгыр урал чүүлдүң байдалынга кижизидилгениң кескү ужур-дузазы янзы-бүрү деңнелде болгаш хемчээлде урал оюн көргүзүглеринге илерээп үнгеш, кижизидилге ажылын үре-түңнелдиг болдурары чугаажок. Эрдэнэтте бот-тывынгыр урал чүүлдүң интернационалчы киржикчилери ажылчы чоннарның, аныктарның төлээлекчилериниң, төп аппараттарның харыысалгалыг ажылдакчыларының, дипломаттыг төлээлерниң-даа мурнунга хөй санныг көрүкчүлерге боттарының оюн, концерттерин организастыг, бедик деңнелге көргүзүп турарлар.

Ынчалзажок бот-тывынгыр урал чүүлдү, чоннуң урал чогаадылгаларын дамчыштыр националдар аразының харылзааларының культуразын улам ыңай сайзырадырынга интернационалчы кижизидилге талазы-биле эртем ажылдап кылыышкыннары, методология ам-даа чедишпейн турар. Бистиң чуртувустуң хөй националдыг байдалынга бо ажылды күштелдирери онзагай чугула айтырыг.

Бот-тывынгыр урал чүүлдүң националдар аразының харылзааларынга кижизидилге талазы-биле кайгамчык үнелиг, эки талаларын бистер ам-даа ыракта чедир өөренип көрбейн турар бис. Ооң амыдыралчы эки талалары эгээртинмес улуг. Урал чүүл — кижиниң сонуургалын хайныктырып, ооң угаан-бодал херегцелин хандырар.

Орлан САРЫГЛАР.

ТДЛТЭШИ-ниң биче эртем ажылдакчызы.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

КОНЧУГ ЭВЭЭШ

Кызыл хоорай хүн келген тудум-на өзүп, сайзырап турарын кижи көргеш магадаар.

Чоокта чаа Тожу райондан мал кадарчызы «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Точка Лопсан-Базырович Лопсан-Базыр-биле ужураштым.

Ооң чугаазы бо:

— Мен республика төвү Кызыл хоорайга чоокку каш чылдарда келбээн кижи мен. Ам көөрүмге 4, 5, 6 болгаш 9 каът чуртталга бажыңнары, ясли-садиктер болгаш школаларны хөйну тутканын магадаар-дыр мен. Ам-даа тавааң салгаш, тудуп турар тудугларны сонуургап, хоорайны кезип көрүп чордум. Ол чоруп чорааш арыгланыр черлер кончуг эвээш болганын эскердим—деп, ол чугаалады.

Шынап-ла, бо малчынның чугаалааны чөптүг айтырыг. Хоорайда хөй чон чыглыр черлерде чүгле беш арыгланыр чер бар. Хоорайның төвүнде, төп рынокта, Тыва автотранспорт агентствозунда, автовокзал болгаш аэропортта. (Паркты санаваска).

Мен бодап көөрүмге кажан бүдүн кварталды тудуп тургаш, аңаа арыгланыр черлерни тударын планнаваан чорук ол хоорайның төлевилел организацияларының четпес ажылы деп санаар мен.

Моон соңгаар ону өөренип көөрүн күүзээр-дир мен.

Александр ЧАДАМБА.
Кызыл хоорай.

ЧҮНҮ БОДАП ТУРАРЫЛ?

Ак-Туруг суурда чунар-бажыңның ажылдап турары эки. Ынчалза-даа улустуң чүнген хирлиг суу, ооң чанында чоога иштинче хоелбектели берген чыдар. Ам час келген. Ол хирлиг суг ээрээш, ол-ла чоога-биле агып баткаш, суурнуң алдыы талазында кылаң арыг кара сугда катчы берген.

Суурнуң алдыы талазында чурттакчылар ол кара сугдан суглап ижер. Ол хирлиг сугну чоогаже эвес, черже сиңнип кирер кылдыр тускай хемчээн алырының талазы-биле совхозтуң удуртукчулары чүнү бодап турар ирги?

Кызыл-оол КОМБУ.
Улуг-Хем район.

ДЫШТАНЫР ХҮН ЧОК...

Барлык суурда харылзаа салбырында почтальоннап ажылдап турар мен. Почтальон кижиниң ажылы берге болгаш харыысалгалыг. Суурда өг-бүлелерим саны хөй. Амгы үеде өг-бүле бүрүзү солун, сеткүүлдерлиг. Мээң ажылым чүгле оларны бажыңнарга чедирип, тарадыры-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Кырганнарның пенсиязын бажыңнарынга чедирип бээр, чамдык кижилер радиозунуң хөлезинин чогуур үезинде төлевес, ону чыыр ажылдар база бар.

Чоннуң чагыткан солун, сеткүүлдерин болгаш оларга келген чагаа-бижиктерин чогуур үезинде чедирбес болза, оларның талазындан хомудалдар база улуг болур.

Эртен даң бажындан эгелээш, орай дүнеге чедир кылаштап хүнзээр. Дыштаныр хүн-даа дивес ажылдаар. Дыштаныр хүннерде ажылдаан дээш мөңээ чүнү-даа төлевес.

Шак ынчаар хүнзедир кылаштап, почте чедирип чорааш дөрт катап ытка-даа ызыртып, идик-хевим ора соктуруп шаг болдум. Чамдык бажыңнар ызырар ыттарын баглавас боор-дур. Оларга школада башкы С. Х. Күчү, совхозта профэвилел комитединиң даргазы А. С. Мөөктээр, садик ажылдакчызы И. Сарыглар хамааржыр.

Суурувуста почта хааржаа чок бажыңнар хөй. Оларның чагылгаларын бажыңнарынга аппаргаш, херимниң иштинге салып каар-дыр мен. Оон чиде бээр, ону почтальондан негээр боор-дур.

Суурда ызырар ыттарын баглавас улустар дугайында, почта хааржаа чок бажыңнарны-даа кедээ Советке чугаалап турдум. Ол талазы-биле хемчээн алыр үези келген боор.

Зинаида ШЫЖАА.
Барыын-Хемчик район.

АЙТЫРЫГЛАР-ХАРЫЫЛАР ХҮНҮ

Берт-Даг суурга айтырыглар-харыылар хүнүнге район төвүнүң албан черлериниң, организацияларының, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары киришкен. Ыңаргыы амыдырал хандырылгазы талазы-биле айтырыгларны аңаа хөйү-биле тургускан.

Чамдык айтырыгларга харыылар долу эвес болганынга хомудаксап, бо медээни бижидим. Чижээ, магазинге бора дагааның 20 рубль 50 көпеекке, дагааның бир чуургазын 15 көпеекке чүге садып турарын деп айтырыгга райпо баштаар чериниң төлээзи чүгле ындыг болбас ужурлуг деп аңаа харылаан. Оон тодаргай чүнү-даа билип алыры берге-дир. Мурнуку чылдарда «Чодураа» совхозтуң базазынга чугайны өрттедип, түс чериниң ажыглалынга херегээр туйбуну бүдүрүп, Дүс-Холдан дусту шүгүреп ап турган. Ам бөгүнде ону кылып чорударының аргаларын көдүрген айтырыг база тодаргай харыы чок арткан.

Бир эвес айтырыглар-харыылар хүнүнге белеткелди эки чорудкан, удуртукчулар аңаа эки белеткенип алган болза, ужуражыышкын оон даа ажыктыг болур ийик.

Иван КОМБУ.
Күш-ажылдың хоочуну, 1939 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.
Тес-Хем район.

Бистиң консультациявыс

ИЕ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ ПЕНСИЯ ЧИИГЕЛДЕЛЕРИ

ССРЭ-де ие херээжен хүндүткелдиг болгаш бүгү чонга ат-алдарлыг. Ие хүнээзингезин хөй-нийти амыдыралы-биле, бүдүрүлгеге идепкейлиг киржилгези-биле холбаштырарынга эргежок чугула социал-амыдырал байдалдарны бистиң чуртувус херээжен кижилерге тургузуп турар.

Совет социал хандырылгага эр болгаш херээжен улустуң бо адырга деңэргелиин илередип көргүзеринден аңгыда, харын херээженнерге чамдык чиигелделерни берип турар. Нийти чурум ёзугаар херээжен кижилер эр улустан беш хар эрте, 55 харлыында, пенсияже үнер. Кырааны-биле пенсия алыр ужурлуг ажыл стажы херээжен кижиниң эр улустуунга деңнээрге, беш чыл эвээш болур, эр улуска 25 чыл негеттинер болза, херээженнерге — 20 чыл.

Хөй уругларлыг херээженнер уруглар кижизидилгезинге хөй үеңи үндүрүп турар болгай, ынчангаш чамдыкта ажылга харын үзүктелиишкиннерлиг-даа болгулаарлар, оларның пенсиязын тургузарынга чиигелделиг байдалдар тургустунган. Беш болгаш оон-даа хөй уругларны төрээш, оларны сес харлыынга чедир кижизиткен херээженнер кырааны-биле пенсияны он беш чылдан эвээш эвес күш-ажыл стажтыг тургаш, бежен харлыында алыр.

Чиигелделиг пенсия тургузар эрге тодарадырда, ук кижиниң чүгле бодунуң төрээн уругларын барымдаалаар апаар, ашааның эдертип келгени болгаш ол ениң адынга кирбээн уругларын бо таварылгада барымдаалавас. Хөй уругларлыг иелерге көрдүнген кырааны дээш алыр чиигелделиг ол пенсияны тургузарда, ук кижиниң азырап алганы уругларын төрээн уругларыбиле деңге көөр. Бо таварылгада, дараазында чүүлдерни удуртулга болдурар:

Бир эвес уругнуң төрүттүргениниң дугайында херечилелде пенсия тургузуп бээри-биле дилег киирген херээжен ооң иези кылдыр санаттынып турар болза, уругну азырап алганының чажыдын ажыдыптып болур хире кандыг-бир чүүлдерни социал хандырылга органнары кылыр эрге чок (азырап алган уругларын илередир сорулга-биле, азырап алганының үезин тодарадыр немелде документилер дээн чижектиг).

Пенсия тургустурар деп турар херээжен кижи уругларының төрүттүгениниң дугайында херечилелдерде оларның авазы кылдыр санаттынмайн турар, ынчалзажок уругларны азырап алганының дугайында документилерни ол эккелген дижик, бо таварылгада, оларны ооң түс-туста сес хар четпээнде азырап алган, албанны пенсия тургузуп турар үеде барымдаалап көөр.

Беш болгаш оон-даа хөй уругларны кижизиткен база чажындан инвалид болган уругларлыг иелерге кажан олар долу эвес күш-ажыл стажтыг турда, оларга кырааны дээш пенсия тургузарының чиигелделери база көрдүнген. Бир эвес ажылчын, албан-хаакчы-даа кижиниң кырааны дээш долу пенсия тургустуруп алырынга эргежок чугула күш-ажыл стажы чок болза, бо дөрт байдалды барымдаалап тургаш, долу эвес стаж-биле пенсия тургузуп болур. Кандыг байдалдары ол?

1. Пенсия назыны (эр кижи—60, херээженнер—55 харлыг) ажылдап турар үезинде четкен болза.

2. Пенсия тургузуп бээри-биле дилег киирген кижи (эр-даа, херээжен-даа улус) беш чылдан эвээш үеде ажылдаан болза;

3. Пенсия тургустурар мурнуу чарыында үш чылдан эвээш эвес үеде ажылдаан болза. Ол үш чылдың аразында ажылга үзүктелиишкин ниитизи-биле алды айдан ашпас болур ужурлуг;

4. Пенсия айтырыын ажылдап турган үезинде ийикле, азы ажылды соксатканы хүнден бээр бир ай ашпаанда тургусканда.

А беш азы оон-даа хөй уруг кижизиткен, чажындан инвалид болган уругларлыг иелерге кырааны дээш пенсияны долу эвес күш-ажыл стажтыг турда тургузарда, чүгле дараазында ийи негелде херек:

1. Пенсия тургузары-биле дилег кииргени хүнүнге чедир бежен беш харлапканы.

2. Ниитизи-биле беш чылдан эвээш эвес үе ажылдааны.

Хөй уругларлыг иелерге чиигелделиг пенсия тургузарда, сес харлыт, азы оон-даа улуг назылыг тургаш чок болганы уруун база санаар.

Кедээ ажыл-агыйда болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында тракторист-машинистеп турар херээжен механизаторларга база тудуг, орук, чудуруп-дужурер машиналарның машинизи болуп ажылдап турар херээженнерге база чиигелделиг пенсия көрдүнген. Кырааны дээш тургузар пенсияны оларга 50 хар чедерге, чээрби чылдан эвээш эвес, ооң иштинде ол профессияларга он беш чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг турда, тыпсыр.

Инвалид болганы дээш база азырадыкчызын чидирген таварылгада алыр пенсияны күш-ажыл стажын барымдаалап тургузар. Негеттинип турар ажыл стажын назы-харга дүүштүр тургузар. Назы-хар улгаткан тудум, пенсия тыпсырынга ажыл стажы хөй негеттинер.

Херээжен кижиге инвалид болганы дээш база чок апарган таварылгада ооң уругларынга пенсия тургузарынга, мениң күш-ажыл стажы ол-ла назы-харлыг эр кижиге пенсия тыпсырда негеттинер ужурлуг ажыл стажындан эвээш болур.

Үзүктел чок күш-ажыл стажы санаары не херээженнерге база улуг чиигелделиг. Үзүктел чок ажыл стажы санаарының Дүрүмнериниң 5-ки чүүлүн ёзугаар бир хар чартык четпээн назылыг уруглуг иелер, саваттыг херээженнер база божудулга бажыңындан уруг азырап алган херээженнер ажылдан бодунуң күзели-биле үнгеш, уруу бир хар чартык ашпаанда ажылче үнүп келир болза, ооң үзүктел чок ажыл стажы камгалаттынып артар. Уруг бир хар четпейн чок болган таварылгада, ооң чок болганы хүнүнден ай ашпаан хуусаа иштинде херээжен кижи ажылче үне бээр болза, күш-ажыл стажы база камгалаттынар.

Чаңгыс бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга үзүктел чок 25 чыл ажыл стажтыг эр улус болгаш уруг чок херээженнерге, 20 чыл үзүктел чок ажыл стажтыг уруглуг херээженнерге, эр кижи 35-тен эвээш эвес нийти ажыл стажтыг, херээжен кижи 30-дан эвээш эвес, а беш болгаш оон-даа хөй уруглуг иелер 25 чыл нийти стажтыг болза, оларның пенсиязынга чээрби хуу немээр. Чээрби хуу немелде-биле кады пенсияның үстүкү хемчээли 132 рубльден улгатпас.

Уруг төрүттүнгеш, дораан чок-даа болган болза, херээжен кижи пенсияга чээрби хуу немелде алыр чиигелделиг (20 чыл үзүктел чок чаңгыс организацияга ажыл) эргелерни чидирбес. Херээжен кижиниң пенсия назыны четкиже ажылдаары албан эвес. Бир эвес ол эргежок чугула стажты ажылдап каан болза, күш-ажыл ажыл-чорудулгазын ол соксатпаш, негеттинип турар назы-харга чедерге пенсия тургузар документилерни киирип болур.

Мария ДАРЖАЙ.
Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги.

БИЧИИ УРУУ ААРААНДА

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузазын күштелдирер, ажылдап турар ие херээженнер уругларын азырап тургаш, күш-ажылга болгаш хөй-нийти ажылынга чедишкинниг киржир кылдыр оларга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш партияның болгаш чазактың төлевилээн хемчеглерин боттандырар сорулга-биле аарыг уруун ажааганы дээш төлеп бээриниң үезин 14 календарьлыг хүнге чедир узадырының дугайында 1987 чылдың октябрь 20-де ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС доктаал хүлээп алган.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш акша дузаламчызын уругну ажаарынга негеттинип турган үезин барымдаалап бээр, ынчалза-даа ол үе 14 календарьлыг хүнден ашпас болур ужурлуг.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш 8-тен 14 календарьлыг хүнге чедир, а бот иелерге, ашаа (кадайы) мөчээн кижилерге, ашаандан (кадайындан) чарылган кижилерге болгаш хүүсаалыг шериг албанныг кижилерниң кадайларынга — 11-ден 14 календарьлыг хүнге чедир оларга үзүктел чок күш-ажыл стажындан база профэвилел кежигүнү болурундан хамаарылга чокка акша дузаламчызын ажыл төлевириниң 50 хуузу кылдыр төлеп бээр.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш эмнелге хуудузун уругну ажаарынга негеттинип турган үезин барымдаалап бээр, ынчалза-даа ол үе 14 календарьлыг хүнден ашпас болур ужурлуг.

Эмнелге хуудустарын ёзугаар акша дузаламчызын чаа дүрүмнерге болгаш нормаларга дүүштүр аарыг уруун ажааган хүннери дээш 1987 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп бээр.

ВЦСПС-тиң президиумунуң 1987 чылдың октябрь 28-те № 11-14 доктаалында бо бүгүнү айыткан.

Шактар БАКЧАП.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЭГЕЛЭЭН

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың Национал чөвүлели (парламент) соңгулдалар «Национал эптежилге политиказының аргазы-биле тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш» деп кыйгырыглыг эгелээн. Чурттуң хоойлу үндүрер дээди органы ийи палатадан тургустунар: волоси джирга — кудукку болгаш сенат — үстүкү деп. Дөрт болгаш чажыт бадылаашкын-биле чорудуп турар соңгулдаларда эр-кызындан, националындан, шажын-чүдүлгезинден, эт-хөреңгизинден хамаарылга чокка он сес хар четкен бүгү хамаатылар киржип турар.

Национал чөвүлелге соңгулдалар апрель 15-те доостур.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгр өөреникчилерге чыл санында организастап чорудуп турары орус дылды эки билирлерниң чамчыл болган конкурузу улуг чедишкинниг болуп доозулган. Ооң киржикчилериниң кайызынга-даа ол чиик эвес болганы билдингир. Аңаа орус чугааны дыңнап, билип алыры, элээн нарын темаге хостуг беседа чорудары шүлүк азы проза чогаалындан үзүндүнү номчуурунга негеттинип турган. Амгы конкурс провинциалар школаларының болгаш гимназиялар өөреникчилеринге онза чедишкинниг болган. Оларның арызындан үш кижини тиилекчилер деп чарлаан.

БЕЛГРАД. Найысылалдың партия организациязының ажыл-чорудулгазының чугула айтырыгларын Белградтың коммунистер эвилелиниң хоорай комитединиң (КЭХК-ның) аңаа болган пленумунга чугаалажып көрген.

Хоорайның ийи чыл дургузунда ажылының дугайында илеткелди Белградтың КЭХК-ның президиумунуң секретары Б. Кузьманович медеглээн. Югослав найысылалдың партия организациязының ажыл-чорудулгазы үргүлчү-ле салдынган сорулгаларының деңнелинге түрбайн келген деп, ол чугаалаан. Чамдык айтырыгларны туюулунга чедир шиитпирлевээн. Чижээлээрге, отчёттуг үениң иштинде чамдык хемчеглерге удурланган чигзиниглер тургулаан. Эки ажылдап шыдавас азы эки ажылдаарын күзевейн турар кижилер өске улуска, телевидениеге политиканы амыдыралга шиитпирлии-биле болгаш дүргени-биле боттандырып шыдаар кижилерге орнун чайлап бээр ужурлуг.

УЛАН-БАТОР. МАР-ның тудугжулары чыл эгезинден бээр ажыл-агыйны эргелеп бешкарарының чаа байдалдарында ажылдап турарлар. Ам олар күш-ажылдың алыс түңнелдери дээш материалдыг сонуургалдыг болу берген. Соң ачызында адырның ажыл-чорудулгазында чамдык бурунгаарлаашкыннар болган деп, «Үнэн» бижээн. Бирги кварталда республикага улус ажыл-агыйының 24 чугула объектизин ажыглалга киирген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн 8,5 хуу ажыр күүсеткен.

Ынчанмыже ол чугула адырның ажылының өске көргүзүглери амдызында хожудап турар. Объектилерни болгаш кол фондуларны ажыглалга киириинниң, тудуг-монтаж ажылдарын бүдүрериниң квартал планнары күүсеттинмээн. Оларның чамдызы эрткен чылын ажыглалга кире берген кылдыр санаттынып турган-даа болза, планнар күүсеттинмээн деп, солун бижип турар.

(СЭТА).

СОНУУРГАЛ

ВЕНА. СЭТА-ның корреспондентизи И. Реяхинниң дамчытканы болза: совет-австри каттышкан космос ужудуушкунуң боттандырып чорудуп болурунуң дугайында ССРЭ-ниң саналы база орбитаның «Мир» станциязынга ужудуушкуннарның бирээзинге австри космонавтыны киириштирер дугайында Австрияның Министрлер чөвүлелиниң шиитпири ында улуг сонуургалды болдурган.

Австрияның радиозунуң бир дамчыдылгазын ол темага тураскааткан. Совет космос корабльинге австри хамаатының космосче ужудар аргазы ында улуг сонуургалды болдурганының дугайын эртемденнерден, инженерлерден, ажылчыннардан, албан-хаакчылардан, бажың ээлеринден, пенсионерлерден алган интервью херечилеп турар.

ТҮҢНЕЛ ЧОК

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи Анатолий Красновтуң дамчытканы болза: япон-америк садыг чугаалажыышкыннары кандыг-даа түңнел чокка төнген. Япон рынокка Американ инек эъдин болгаш цитрус чимистерни садарынга улам-на таарымчалыг байдалды тургузарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалажып көрген. Чугаалажыышкыннарга киржип турган Японияның чер, ыяш болгаш балык ажыл-агыйының министри Такаси Сато чурттуң кедээ ажыл-агый рыногун АКШ-ка ажыдып бээр дээн америк администрацияның негелделеринге дүжүп бербейн барган.

Аъш-чем бараанарын киир садып алырын калбартыры япон фермерлерниң эрге-ажыктарынга хоралды чедирер деп, ол айыткан. Делегей садыының нормаларын Японияның үреп турарының талазы-биле хомудалды тарифтер болгаш садыг дугайында кол дугуржулга органнарынга киирер дээн Вашингтоннуң кыжанылыышкыны база-ла кандыг-даа салдарлыг болбаан.

Чуртче киирип турар кедээ ажыл-агый продукциязынга садыг операцияларын бөдүүнчүдеринче болгаш каайлы телевирлерин чиигедиринче угланган хемчеглерниң планын Япониядан АКШ база катап негээн. Ол негелделерни күүсетпейн барган таварылгада Вашингтон Япониядан садып ап турар үлеттүр бараанарынга тарифтерни улгаттырар деп кыжанган. Кедээ ажыл-агый продукциязының чамдык хевирлеринге садыглажыышкынны таарыштыр тургузар ужурлуг япон-америк дугуржулганы чарарын база катап соңгаарлаткан.

МУРНУУ АФРИКА РЕСПУБЛИКА. Расистиг чорум-чурумга удур демисежип турар «Нью нэйшн» дээр католик солунну хаар дугайында Преторияның эрге-чагыргаларының шиитпири Мурнуу Африкага хөй-ниитиниң килеңнээшкинин болдурган. Апартеидтиң системазын шүгүмчүлеп турар массалыг информацияның чепсектерин ыштатпас деп турар расистиг ёзу-чурумнуң оралдажыышкынынга удурланыышкын чыскаалын мурнуу африкан журналистер парлалгага дегбеңер деп лозуң-биле Йоханнесбургтуң төвүнге эрттиргеннер.

ЧУРУКТА: чыскаал үезинде.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

ТАНЦЫ БАШКЫЗЫ

• «Иенин салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер •

(Уланчызы. Эгези № 86 «Шында»).

— Че, хүндүлүг балетмейстер, ам оруунга ынча дыка озталып чыткан херээ бар бе, тура халааш кезек девиржиргэн кыла каавыт — деп, срай удуп чыдып алгаш, орундан ам-даа турбаан кадаяын Николай Константинович кый дээн. Ол боду кандыг-даа орай удуп чыдып алза, ыяап-ла эрте турар шагында туруп кээр. Наташа оруңдан тура халаан. Чаңчыкканы-биле патефонга музыка сала тыртып алгаш, сула шимчээшкиннер кыла берген.

Театрның балет труппазы ССРЭ-ден келген, оларның боттары-биле демейи кончуг башкызын аажок сонуургаар болгаш хүндүлээр турганнар. Ооң мурнунда база оларны Совет Эвилелинден чаладып келген балетмейстер орус башкы башкылап турган. Дештынга ажылдаар хуусаазы тене бээрге, ол чуртунче чана берген чүве-дир. Ынчангаш артистер кезек када балетмейстер чок турганнар. Чаа башкы кээрге дораан-на сонуургай бергеннер.

— Солуннун але, аныяк кара уруг бисте башкылаар дээн-дир.

— Моолдап билбес дээрден башка өзулуг моол кижи чорбадыве.

— Ашаа орус кижи дээр чорду...

— Исполнее башкының таныштары дээр чорду. Ооң аайы-биле чедип келген боор.

— Чок, бисте ажылдаары-биле тускай чаладып келген улус-тур...

Кайы-даа театрларга ышкаш, артистер сонуургаачал, оларбиле кымның канчаар ажылдап турарын, оларның аажы-чаңын база дораан билип алтар. Артистер чаа келген башкызынга таарыжы бергеннер. Орустап билбес-даа болза, башкызының чугаалаан чүвезин сагыжы-биле билип алтар. Тайылбыр арай берге апаарга, Наталья Дойдаловна чмнеп тургаш, шимчээшкинни боду кылып, көргүзе бээр. Концерттерге боду солистеп кирип-даа турган.

Балетмейстерниң ажылында белен чүве кайда боор. Борта өзулуг улуг дуржулгалыг Шатин ышкаш башкы херек. Ынчалза-даа Шатинниң өөредиикчизи адын сыппазын кызып турган. Классиктиг орус балеттерден танцыларга бергедевейн турган. Ажыкмаа эээш-биче-даа бол, Душанбениң опера болгаш балет театрының школазын эртип алган. Моол сценага П. И. Чайковскийниң «Куулуг хол» деп балединден «Бичии куулярның танцызын» эң-не чераш салганынга боду безин өөрүп турган. Ол ооң балетмейстер ажылынга улуг чедиишкин болган. Чүгле моол национал опералрга танцы салырынга арай бергедеп турган. Черле ынчаш опера болгаш балет ынчан Моолга чаала сайзырап органы ол. Борта чоннуң амыдыралын, ооң уран чүүлүн хандыр билири чугула дээрзин ол билип турган. Операның либреттозу моол дыл кырында бижиттингенде, ону номчууру база берге. Наталья Дойдаловна хостуг үелеринде шору орустаар моол эштери-биле либреттону туткаш олурутарлар. Уран чүүлду хандыр өөренири моолдап билбес кижиге бергези-ле кончуг. Ынчалза-даа уран чүүл кижизи болгаш болуушкунну дораан-на сеткип билип. Моолдуң катаптаттынмас чараш музыказын дыңнап оларга, ооң караанга бо черниң карак четпес делгеммери кээтуп, ында оъттаан мал-сүргүннуң маалаан-чиилээн шимээни безин дыңналып кээр. Кадыг бертке дадыккан хүрең-хүрең шырайлыг кижилер чыкпак аъттарының кырында шала хыйыштыр олуруп каан, узун уэчүту бурунгаар сумупкан кылыйтып-даа турганзыг апаар. Ол бүгү болуушкунну танцы шимчээшкини-биле тола илередир апаар. Шатин башкы Тывага ажылдап тургаш, артистер-биле үргүлчү кожууннар уңуп, тыва чоннуң амыдыралын, аажы-чаңын хандыр өөренип ап чорааны ол билир. Кедээ чораан санында-ла башкы ыяап-ла национал танцы элементизин чогаадып алган болур. Ажыкмаа башкызының үлегерин эдерип, моол чоннуң амыдыралын, ооң уран чүүлүнүң үндезиннерин хамы өөренип эгелээн. Борта моол эштери улуг дузаны чедирген.

Наталья Дойдаловнаның бичии-даа хостуг үе-шагы чок. Эртенги шакта театрга, дүъш соолунде училищеге, кежээлерде азы дыштаныр хүннерде Николай Константинович-биле кады моол уран чүүл дугайында литература көлтерер. Ынчанмас болза хоржок. Олар моол өңнүктеринге дузалаар дээш келген-не болган.

Училищеге ажылдаары Наталья Дойдаловнага берге эвес болган. Борта Шатин башкының школазы салдарлыг болганы ол.

Чаа-ла ажыттынган училищеде танцылап кедер хеп кайда боор. Уругларга хитон дээр юбкалар, оолдарга майка болгаш ырыкташтар, буттарынга носкилер херек. Борта база-ла Наталья Дойдаловна Шатин башкының дуржулгазын ажыглаан. Уруглар боттары башкызының удуртулгазы-биле танцылап кедер хевин даарап эгелээннер. Ол хептеринге камныы-даа кончуг, эртенниң-не чуп, бээып алган кээр. Носкилер оларда барык чок. Ынчангаш колдуунда кызыл-даван танцылаар. Сургуулдар танцы шимчээшкиннерин шору өөренип, элементилерин шиңгээдип апканда, оларга танцылап кедер идиктер — пуантылар херек апарган. А ынчан ол пуантыларның Моолга сураа безин чок. Борта база-ла башкы бодунуң эрткен дуржулгазын ажыглаан. Шатин башкының кадайы хелчок чараш балерина Елизавета Чарова эң баштай театрга ындыг пуантыларны эккелген. Оларны арта-ла кылагар ак торгудан кылып каан болган. Уруглар ону аажок сонуургап, тудуп, суйбай бээрге, Елизавета Николаевна оларга сүмелээн:

— Мында берге чүве чок. Даарта кылын чымчак пөстен эккелиңер. Канчаар даараарын айтып бээр мен, уруглар — дээн.

Даартазында Ажыкмаа, Сенинбаа, Кыдай, Харлыг суглар балет бөлүүнге пуантылар даарап хүнзээннер. Оларны канчаар хере тыртып кедерин, ооң баглаарын хыл-чодага канчаар быжыглап баглап алырын Елизавета Николаевна уругларга өөредип каан. Ону сактып келгеш, Наталья Дойдаловна база-ла уругларга ынчаар сүмелээн. Ооң сургуулдары эртенинде херектиг материалдарын, дээрмыр херекселдерин эккелгеннер. Башкызының дузазы-биле олар танцы идиин даарап кедипкеннер.

Орус классиктиг музыкадан П. И. Чайковскийниң ноктюрни деп чогаалының пластинказы Рушеевтерге чорааны дыка-ла ажыктыг болган. Ол музыканың адаа-биле тыва балет бөлүүнүң артистери баштайгы базымын желээн чүве-дир. Ол музыкага Ажыкмаа дыка ынак турган. Кадаының оозун билгеш, Николай Константинович ооң төрүттүнген хүнүнде ол музыканы бижээн пластинканы белекке берген. Оон бээрле ол музыка эртенниң-не Рушеевтерниң өг-бүлезинге чаңгыланып турган. Наташа оон адаа-биле сула шимчээшкиннер, танцы элементилери кылып чаңчыккан. Музыка биле танцы кезээде тудуш. Музыка чок болза танцы болдунмас. Училищеге ынчан оркестр чок. Танцы өөредиринге таарышкан ноталар безин чегей. Наталья Дойдаловнаның патефону пластинказы-биле кады ам училищениң танцы залынче кежүп келген. Наталья Дойдаловна баштай музыканы кичээнгейлиг дыңнап алзыннар дээш, ийи-үш катап салып бээр. Ооң соонда такт деп чүүл дээрзин тайылбырлап, ону янзы-бүрү базымнар-биле көргүзүп тургаш айтып берип турган.

Чайковскийниң ноктюрнунуң баштайгы аккордтары-биле балет станогунуң чанында уругларның шимчээшкинни дирлип эгелээр. Буттуң беш позицияларын, дурт-сынны, башты, эгиннерин, холдарны канчаар тударын чеже-даа катап катаптаар. Уруглар танцы шимчээшкининиң элементилерин чинги-биле шиңгээдип апканнар. Бичии моол танцычылар база-ла тыва танцы бөлүүнүң уруглары дег, позицияларны болгаш элементилерни шиңгээдип ап-ла, өзулуг танцыны өөренип кириптерин күзеп турганнар.

— Кажан өзулуг танцыны ойнаар бис, башкы? — деп, чиңгежек шовaа уруг Цэцэг бо-ла четтикпейн айтыра бээр. Уругларның ол күзели Наталья Дойдаловнага таныш. Олар база-ла дүрген-не сценаже үнүксеп турганнар. Ындыг үе чедип келген. Оларга ам танцыны салып болур. Харын чүүден эгелээрил! Моол танцыны башкы билбес. Кандыг танцы салырыл? «Ээлдек шыңгыраашын» деп тыва танцы салыр дээрге, ооң музыказы чок. Нотазы турган болза Москвадан чагадып келген аныяк пианист Григорий Нефтиков ону ойнаптып болур. Наталья Дойдаловна-биле Григорий Нафтиковтуң чединмишкиниг дилээшкиннериниң түңнелинде элээн каш танцылар ноталарын тып алганнар.

Башкының баштайгы салган танцызы «Поляночканы» бичии танцычылар улуг сонуургал-биле дораан өөренип апканнар. Ооң соонда украин «Гопак», белорус «Бульба», молдав «Юла» дээш, улаштыр-улаштыр немежип-ле турган. Олар шупту-ла чедиимчелиг салдынган. Ам ооңда чаңгыс-ла моол танцы болза? Ону канчаар тургузарыл? Танцыларынга таарымчалыг моол музыка база эээш эвес. Чүгле кандыг танцыны тургузуп болурун, ооң мурнунда танцы чогаадып чораан эвес. «Думчукка тулганда бызаа сугжур» дээн ышкаш, башкы шиитпирлиг боданы берген. Азия улустарының уран чүүлүнде улуг ылгал чок болганда, Шатин башкының Тывага салып турганы «Ээлдек шыңгыраашн», «Декей-оо», «Чалыы назын» деп танцыларының элементилерин ажыглап тургаш, чаа моол танцыны чогаадып алган. Ооң адын «Аныяктар» деп адап алган. Ону база-ла сургуулдар улуг күзел-биле дораан өөрени шаап алганнар. Оларның ам чүгле сценаже үнери арткан.

Училищениң танцы бөлүүнүң чогаадыкчы отчёдун хүлээп алыры-биле Моолдуң уран чүүл ажылдакчылары база даргалар четкилеп келгилээн. Көрукчүлер база залды долдур олурупканнар. Башкыга девиденчии-ле сүргей. Борта чүгле танцы бөлүүнүң сургуулдары эвес, оларның башкызының бүдүн чыл дургузунда амыр-дыш чок ажылының үре-түңнелин көөр, балетмейстер Ажыкмаа-Рушеева база шылгалда эртер ужурлуг. Комиссия канчаар-ла хүлээп алыр ирги деп бодап ооң сагыжындан ыраваан. Танцычыларының идик-хевин катап-катап хынап, девидеп, сүрээдевезин чагып турган.

Сцена кырындан моол, орус, украин, белорус, молдав музыкалар чаңгыланып, бичии танцычыларның ээлгир чараш оюну көрүкчүлерге чүгле эстетиктиг таалалды эвес интернационалчы найыралдың үрезинин чажып турган. Училищениң чогаадыкчы отчёду найырал кежээзинче шилчий берген. Башкыны танцычылары-биле кады сцена кырынче катеп-катеп көрүкчүлер чалап үндүрүп турганнар.

Екатерина ТАНОВА.

(Уланчылыг).

Аныяктарның шенелде театры

СЕТКИЛ СЕРГЕК

Эрткен чылын Тываның курунениң «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжум-шии театрының ажылында эде тургустунуушкун кошкак чоруп турарын ында партия организациязының ажык хуралынга онзалап демдеглээнин билир мен. Удаваанда Б. В. Щукин аттыг дээди театр училищезиниң бөлүк доозукчулары театрдан үнүп чорупкан деп сураг дыңналган.

Театрның кол режиссеру, РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Николай Ефремович Логачевтан:

— Дээди эртемниг бөлүк артистер театрдан чүге чорупту? — деп, чолтуг айтырыгны салган мен.

— Мен бодаарымга, олар театрның ажылынга таарышпаан хевирлиг. Чорупканының чылдагааны ында — деп, Николай Ефремович чугаалааш, мынчаар уламчылады. — Бо талазы-биле мээң хууда бодалым мындыг: щукинчилерниң театрдан үнүп алгаш, кооператив тургузуп, шенелде театр организастааны — деп-шилгелиг болуушкун. Олар боттарының аныяк күжүн, чогаадыкчы аргаларын долузу-биле шенеп көөрүн шиитпирлээннер-дир. Ында, кижи бодаарга, багай чүве чок.

Кол режиссер-биле чугаа соонда, он чыл бурунгаар болган болуушкуннарны сактып келдим. 1978 чылда Москваның Вахтангов аттыг үлегерлиг театрының чанында Б. В. Щукин аттыг театр училищезин бистиң республикадан 18 оолдар, кыстар доозуп келген. Ол Тыва АССР-ниң культура амыдыралынга чугула болуушкун болган. Өөредилгезиниң сөөлгү ийи чылының иштинде тыва студияның башкылары Т. К. Коптева, профессор В. Г. Кольцов, профессор В. Г. Шлезингер, Л. А. Пашкова олар Ф. Шиллерниң «Ханы ынакшыл болгаш кара сагыш», Э. Лабиштиң «Терезин шляпа», М. Тикамацунуң «Ынакшаашкыннарның амы-тынынга четтингени», М. Каримниң «Ай туттурган дүне» деп шиилерин студентилерниң дипломнуг ажылы кылдыр тыва дылга тургускан. Бо шиилер хөгжум-шии театрының репертуарынга бызыы-биле кирген, оларны көрүкчүлер чылыы-биле хүлээп алган. Шиилерде ойнап турар аныяк артистерни «щукинчилер» деп чон чаптап адай берген.

Оон бээр ам удавас он чылдың иүүрү болур. Үениң маңы ол хире дүрген-дир. Щукинчилерниң он бири тускай эртемнинге шынчы болуп театрга артып калган, а өскелери кандыг-бир чылдагааннар-биле өскээр ажылдап чоруй барган.

Бистиң чуртувуста хайныышкынныг уламчылап турар эде тургустунуушкун театрның артистерниң сагыш-сеткилин доюлдурган. Чаңгыс черге теттаашкын, чогаадыкчы ажыл талазы-биле четпестер, артистерни шын эвес ажыглаар чорук театрның ажылында хоочурай берген. Чамдык артистер кандыг-даа шиигe ойнавайн турарының чылдагаанындан, театрга хоступ каап-ла, шалың ап турган. Ленинградка азы Москвага театр талазы-биле дээди эртем чедип алган артистерден безин чамдык кижилер он-он чылдарның дургузунда чүгле массалыг сценаларга киржип, боттарының талантызын, чогаадыкчы аргаларын долузу-биле көргүзүп шыдаваан.

Үстүнде чугаалааным болгаш өске-даа чылдагааннар щукинчилерниң дидим базымны кылып, чогаадыкчы күжүн шенеп көөрү-биле Кызылдың автооруқ техникумунуң залынга кооператив тургузуп, шенелде театрны ажыдарынга чедирген.

— Бисти хөгжум-шии театры-биле чижир дээш кооперативе тургускан дээр болза шын эвес — деп, бөлүктуң режиссеру Алексей Ооржак тайылбырлады. Бис тос чыл ажыг үениң иштинде театрге ажылдааш, сеткилиңис ханмады, ынчангаш өөренип алган эртемнисти, талантывысты, бар аргаларывысты долузу-биле чонувуска бараалгадыр дээш бо театрны организастаан бис. Автооруқ техникумунуң директору бисти чылыы-биле хүлээп алган. Хоорайның күүсекчи комитеди, культура килдизи биске улуг дузаны чедирип турар. Чогаадыкчы интеллигенцияның иштинден бисти деткип турарлар эмес. Сеткилиңис сергек, соруувус быжыг ажылдап эгелээн бис.

Аныяк артистер курунеден чээли алгаш, херектиг аппаратураны, костюмнерни, декорацияны садып, залдың сценазын эде туткан. Ийи ай иштинде дүн-хүн чок ажылдап тургаш, чаа концерт программазын белеткээн.

Щукинчилерниң шенелде театрының баштайгы концерти эрткен дыштаныр хүнде болган. Адыш часкаашкынны хөй удаа диңмиттелип турган бо концерттиң дугайында чуну чугаалап болурул? Ф. Шиллерниң «Мария Стюарт» деп шиизинден сценаны бедик деңнелге тургусканын чуңнуң-даа мурнунда демдеглээр апаар. Аңаа Марияны — Галина Доржу, Елизаветаны — Зоя Байыр-оол, Азырыкчыны — Валентина Намчан-оол ойнаан. Оон аңгыда Владимир Серен-оолдуң «Чүс угаанныг Дилгижек-оол» деп тоол шиизинден үзүндү база солун болган. Аңчы Күдерин — Борис Монгуш, Амырга-Моосту — Алексей Ооржак бүзүреңчиг кылдыр ойнаан. Исидор Штоктуң Яи Дрданың «Азаларлыг дээрбе» деп шиизинден сцена база солун болган. Сольферностуң оөур-хевирин Сергей Ооржак тургускан, Вельзевулду Алексей Ооржак ойнаан. Аңаа театрның бүгү артистери киришкен.

Концертке кирген танцыларны, уран номчулгаларны, шиилерден үзүндүлерни белеткээринге театрның балетмейстери Вечеслав Донгак болгаш шенелде театрның артистери, оларның эш-өөрлери киришкен, улуг дузаны чедирген.

Щукинчилерниң баштайгы концерти чедиишкинниг эрткен, көрүкчүлерниң сонуургалын хайындырган.

Алексей ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: уруглар бөлүү «Вдох» деп танцыны күүседип тур.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШИИТПИРЛЕП ЧАДАШТЫВЫС

Библиотекага хостуг үе-шагында номнар бижидип ап, номчуттунуп турарлар ээээш эвес. Номчукчуларга хар-назы, эртем-билиниң аайы-биле номнарны шилип, сүмелеп турар бис. Эң кол кичээнгейни бир-ле дугаар номчуп турарларже угландырып турар. Чүге дизе ол бичии номчукчу бодунга таарышпас номну ап алганындан ооң номга сонуургалы чидип болур.

Библиотеканың актив-биле культура-массалыг ажылдарны база чорудуп турар. С. С. Сурун-оолдуң «Ногаан ортулук», Э. Л. Доңгактың «Сыын чадыы» деп номнарынга номчулга конференцияларын эрттирдивис. Чоокку үеде «Самбукайның чугаазы» деп номга сайгарылганы чон ортузунга чорудары планнаттынган. Аңаа шаандакы куда болгаш кудалээшкынчар база амгы куда дугайында чугааны кылыр бис.

Ырак-чоок малчыннарже үнүүшкүннерни кылып тургаш, олардан хомудалдарны чаңгыс эвес удаа дыңнаар-дыр бис. Малчыннар «Чаа тыва номнар ховар, ылаңгыя кедээ ажыл-агыйы талазы-биле тыва номнар шуут чок. Үениң байдалы-биле чаа номнардан тыва дылга үндүрзе. Амгы үеде бистер өг-бүле кергээзин, бот-орулгачарылганы өөренип турар-дыр бис. Ындыг хевирлиг айтырыгларга тыва номнардан чүге үндүрбезил!» деп неген турарлар.

Библиотекавыстың шиитпирлеттинмейн турар айтырыы — ном фондузу өзүп, көвүдеп турда, библиотекавыстың тар хевээр артып турары. Бисте номчулга залы чок. Ийи бичии столга дөрт номчукчу олурарга-ла сыңышпастап каар. Чамдык номнарывысты шуут-ла шала кырында чыып турар бис. Бо айтырыг дугайында дыңнадыгны отчеттарга, хуралдарга чугаалап келдивис, ынчалза-даа кандыг-даа түңнел чок боор-дур.

К. СҮГЕЖИК.

Ак-Туруг суурда библиотекарь.

АЖЫЛ-ИШЧИ ИЕ

Куш-ажыл кижини каастаар. Раиса Шаалыевна Дартай-оол Ийи-Тал суурда «Хамнаарак» ясли-садында ажылдаа-ла он беш чыл ажыл чоруур. Ол ында кышкы үеде одакчы, чайын таңныыл хүлээлгени күүседип турар. Раиса Шаалыевна беш уругнуң иези. Уругларының улуу оңгу классте өөренип турар, ортуну Кызылдың № 4 ХПТУ-зунда маляр-штукатур, мергежилинде өөренип турар. Арткаңнары школада эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг өөренип турарлар. Уругларының ачазы Кызыл-оол Ховалыгович Дартай-оол хоочун механизатор. Олар аразында эп-найыралдыг. Суурда үлегерлиг өг-бүлелерниң бирээзинге санаттырып чоруурлар.

Одакчы ажыл кижи бодаарга херээжен кижиге таарышпас хире. Ооң негелдези улуг, ажылы берге. Ынчалза-даа Раиса Шаалыевна бо берге ажылга чаңчыккан болгаш ооң чажыттарын биле берген. Кандыг-даа ажылга бот-харыысалга, негелде херек. Ажылдың улуу-даа, бичези-даа шупту чаңгыс сорулгалыг. Ол чүл дээрге ак сеткил, бердиниишкин-дир.

Раиса Шаалыевна хөй удаа суурда херээжен чөвүлелиниң кежигүнүнге база Элезин аттыг агиткварттираның даргазынга соңгуттуруп келген. Ооң даргалаан агитквартиразы күдумчулар аразынга концерттерге үргүлчү бирги черни чаалап ап, совхозтан өртектиг бараанар-биле шаңнадып келген.

Ирина БҮРБҮЮ.

Эмчиниң сүмези

КЕШ ААРЫГЛАРЫН БОЛДУРБАС

Халдавырлыг кеш аарыглары-биле чоннуң ортузунда аарый бээр таварылгалар бо хүннерде республикада элээн нептереңгей болуп турар. Чүгле Кызыл хоорайны безин алырга бо чылдың дургузунда дөртен ажыг таварылга (бир өг-бүледен чеди кижи аараан таварылга безин бар) болган. Өске кеш аарыгларындан аараан таварылга база чүс бежен ажыг. Кодур аарыг-биле аарып турар таварылга хөй. Ол бүгү кеш аарыглары дерматоозоннарга хамааржыр. Ол дээрге кижилерде болгаш дириг амытаннарда чамдык паразиттерниң (клоптар, саргылар, быттар, ырген-сээктер) кижиниң эъдинче киргеш ону хораннаары, кешти үрегдээри болур. Кеш аарыгларының аразында эң-не нептереңгейи кодур аарыы болур.

Кодур — халдавырлыг кеш аарыы, ону кодурнуң саргылары (оларның хензиг чуургалары) тывылдырар. Оон улуг улус-даа, уруглар-даа аарыыр. Кадык кижи аарыг кижиниң эът-херекселдеринге, хеп-сыынга, аржыылынга, баш дывар дыргаанга деггенде, оларны ажыглаанда аарыыр.

Бичии уруглар болза ойнап тургаш, хол-будун тутчуп турган аарыылар. Эът-кешти арыг-шевер эвес ап чоруурy, дериглер чорук база кодур аарыының тыптырынга деңнек болуп турар. Кодурнуң саргызы кешче кирбейн тура бөштен он беш хонук чедир дириг чоруур. Саргының чуургалары кешче кирген соонда кодур аарыы эгелээринге чедир 3-тен 12 хонук харын-даа 1 — 1,5 ай безин чеде бээр.

Кодурнуң саргызы ээремчик хевирлиг, хевири эзыты-мелегей ышкаш (микроскоп-биле көөрге). Саргы кешче киргеш, кырында каьтка туруптар. Ооң кирген черинге суглаңгылыг чер тыптып кээр. Оон чоорту-ла 2—3 мм, оон харын 1 см чедир кеш адаанга кодур оруун үттеп алырлар. Олар аңаа 6—8 неделя дургузунда 50 чедир чуургаларны төгер. Чуургалардан 3—6 хонгаш личинкалар частыр. Ооң соонда 14—15 хонук эрткенде улуг саргылар тыптып, олар 1,5 —2 ай-даа чедир дириг турар.

Кодурлаан таварылгада уът кижиир, мырыңай шыдажыр аргажок болур. Ылаңгыя дүне када кижи чылыг шугланка чыдып аарга, ам кижидип эгелээр. Саргының чуургалары дүне хөделир, кодур оруктарын кеш адаанга үттээр.

Эъттиң кижирри кижи бүрүзүнге аңгы-аңгы-даа болур, колдуунда нерв системазындан хамааржыр. Чамдык улус дүне шуут карак шиммес. Өскелериниң ындыг эвес-даа болгулаар. Кодурлаанда салаалар аразы, херек, ижин талазы колдуг кодурлаар.

Бир эвес бичии уруглар кодур аарыглыг ада-иези, төрелдери, таныыр кижилери-биле холбашкан таварылгада

Чамдык ада-иелер кодурну аллергия деп бодап эрттирип каар.

Кодурну эмнетпес болза, ол үр үеде уламчылаар. Кешке эмнер чаап эмнээр. Ооң түңнелинде кеш карталгаш дүжер, ынчан саргылар, оларның чуургалары өлүр. Ону канчаар эмнээрин чүгле эмчи доктаадып тургузар. Эмчиниң сүмезин сагыыры чугула. Ону тарадып, нептеретпезиниң хемчеглерин алыры албан. Эки эмненир апаар. Хеп-сынны дезинфекциялаар, аак-севаны, өске-даа чүүлдерни арыглаар. Өг-бүледен бир кижи аараан болза, өске кижилерни шуптузун хынаар. Бичии уругларны база-ла ындыг.

Аарыг билдиниип келген таварылгада, аарыг кижини дораан тускайлаар, эмнеп эгелээр. Эки эмненир, эмчиниң сүмезин дыңнаар болза, ол аарыг дораан экирир. Аарып эрткен соонда эмчиниң хайгаалынга турар.

Зайнап МАТРАКШИНА.

Эпидемиолог эмчи.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВАДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЗУ 1988-1989 өөредилге чылында техникумнуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. **Аңаа дараазында тускай эртемнерге хүлээп алыр:** «Үлетпүр бараанарының товароведениезин», «аъш-чем бараанарының товароведениезин», «херегленкчилер кооперациязынга бухгалтер учёду», «херегленкчилер кооперациязынга планнаашкыны».

Херегленкчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс доосан кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 2 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында документилерни дужаар:

Директорга (майык өзугаар) билдириишкин, эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), № 286 майык өзугаар эмчи шынзылгазы, херегленкчилер ниитилелинден азы херегленкчилер эвилелиниң бодунуң бүдүрүлгезинден өөредири-биле чорутканы бижик, куш-ажыл дептериниң хоолгазы (ону бүдүрүлге чериниң таңмазы-биле бүзүретпен болур), бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокка беш фото-чурук (хемчээли 3x4 см).

Бүгү-ле салбырларга **орус дылга болгаш литератураға** чогаадыг азы эдертиг, ол ышкаш товароведение салбырынга **химияга** (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга **математикага** кирериниң шылгалдаларын дужаар.

Ээлеп турар албан-дужаалында 2 чылдан эээш эвес үеде ажылдап келген болгаш амгы үеде херегленкчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчыларны болгаш специалистерни бүгү-ле салбырларга кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр.

Документилерни техникумнуң өөредилге-консультация пунктузунга 1988 чылдың май 3-тен эгелеп хүлээп алыр. Адрези: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38.** Почта дамчыштыр документилерни дараазында адресче чорудар. 667000. Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хаарцаа № 15, техникумнуң бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу. Айтырыгларны 2-55-58 телефон дамчыштыр тодарадыр.

Белеткел курстары болгаш кирериниң шылгалдалары июнь 1-ден 20-ге чедир Кызыл хоорайга Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузунга эртер.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кордебалет» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 (узаткан), Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, «Цветок в пыли» 12.00, 15.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коронный номер» 9.40, «Неуловимые мстители» 11.10, 13.20, Киноклуб «Подружка» 15.00, «Серебряная маска» 17.20, 19.10, 21.00, шактарда.

«ВОСТОК»: «Загон» 15.00, 18.30, 20.30 (узаткан), «Везучая» 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Загадочный наследник» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

агаар

Республиканга чагбас. Хаттың күжү секундада 8—13 метр. Дүне 3 градус чылыгдан 2 градус чедир соор. Хүндүс 10—15 градус чылыыр.

Кызылга бүлүттүг, аазыр. Чагбас. Дүне 1—3 градус соор, хүндүс 13—15 градус чылыыр болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 13-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-9 сериялары. 10.45 —Медээлер. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 —12.35 —«Эжим, музыка». 15.30— Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Үе-чергежиниң портреди». 16.40 —Эртем: теория, шенелде, практика. 17.00 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.55— Мультфильм. 18.20 — «Чырык деглар чанында бажың». 18.40 — «Бистиң хүлээлгелеривис». Дириг амытаннарга кижиниг хамаарылгазы кижизидер дугайында. 19.10 — Богун делегейде. 19.30 — Экран мастерлери. Клара Лучко. Монологтары. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 22.50—23.05—Богун делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.34; 9.35— Обществоведение. 10 класс. Империализм болгаш ооң амгы үеде онзагай чүүлдери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүле тударынга белеткел. 10.35 — 11.35 —Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже угланыышкын. 11.05 —Немец дыл. 12.05 —«Бержүттүң сөөлгү чылы». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Сээң сонуургалдарың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10—15.15 — «Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35 — «Үе-чергежи». Комсомолдуң 70 чылынга. Комсомолчу аныяктар коллективтериниң удуртукчулары-биле ужуражылышкын. 19.15 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыдыралга». «Өрт камгалалынга — 70 чыл». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Музыкалыг киоск». 20.45 —«Кадык болуксазыңза». «Дадыгышкын» 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Телефильм. 22.25 —00.25 —Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Торпедо» (Москва) —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан байырлыг кежээни дамчыдылгазы. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23. корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыг № 1

Чагыг № 2796. ТС—00491

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 88 (13688) | 1988 чылдың апрель 14, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кап.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

Чуртта кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселдиң байдалының болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас талазы-биле немелде хемчеглер дугайында

СЭКП Төп Комитеди 1988 чылдың апрель 2-де «Чуртта кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселдиң байдалының болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Бистиң ниитилеливистиң амыдыралының бүгү талаларында эде тургустунуушкун, экономиктиг үндезин реформа, чайгылыш чок демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чоруктуң социалистиг сагылга-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглаары-биле таны тудуш холбашкан база совет корум-чурумну хажыдар кандыг-даа чүүлдерге удур шыңгыы хемчегни алырын негеп турар деп ында демдеглээн. Хоойлу-дүрүм сагывас болгаш бюрократсыг, чоннуң өнчү-хереңгизинче, күш-ажылчы коллективтерниң хоойлу әзугаар эрге-ажыктарынче, кижилерниң ат-алдарынче болгаш мөзү-шынарынче халдаашкын кылыр чоруктарны эде тургустунуушкун үезинде ажылчы чон чөптүү-биле буруу шаап турар.

Бо бүгү болза хоойлу-дүрүм үрээр болгаш кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди чаа деңнелче кедүрерин, бистиң ниитилеливистиң амыдыралының социалистиг үндезиннерин улам ыңай быжыглаар талазы-биле партия болгаш күрүне органнарының ажыл-чорудулгазын, совет кижилерниң коллективтиг база хуу эрге-ажыктарын камгалаарын идепкейжидерин негеп турар. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда бо талазы-биле ажылды калбартканының түңнелинде чуртка сагылга-чурум, хөй-ниитиниң корум-чуруму болгаш хоойлу-дүрүм элээн быжыккан. Хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас, социалистиг өнчү-хереңгиниң бүдүн-бүрүн чоруун хандырар, арагалаашкынны болгаш наркоманияны узуткаар талазы-биле партия, күрүне, хөй-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң ажылы күштелген. Кем-херек үүлгедир чорукту чоорту кызырарының чорудулгазы 1985 чылдан эгелээн. Эрткен чылын кем-херек үүлгедир чоруктарның ниити саны 9,5 хуу, ооң иштинде аар кем-херек үүлгедир чорук 14 хуу кызырылган. Чоннуң өнчү-хереңгизин оорлаар, чиижек садыг кылыр, транспортка хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарга удур демисел идепкейлиг чоруп келген, бойдус камгалаар дугайында хоойлулар күүселдези эки хандыртынып келген.

Ооң-биле чергелештир корум-чурум үрээр болгаш кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселде чогумчалыг эвес чүүлдерниң сөөлгү үеде тыптып келгени партияның болгаш ниитилелдиң дүвүрелин болдурган. Күрүнениң, хөй-ниитиниң болгаш хуунуң өнчү-хереңгизин оорлаар, хээлилээр чоруктар, чамдык черлерге болгулаан күш дегээриниң фактылары, назы четпестерниң, кем-херекти дагын үүгедип турарларының, а ол ышкаш ниитилелге удур, мегистелчек амыдыралдыг кижилерниң талазындан болуп турар кем-херек үүлгедиишкиннери онза дүвүрелди болдуруп турар. Кем-херек үүлгедиишкиннериниң хөй кезии мурнуку ышкаш арагалаашкын-биле, самогон хайындырар чорук-биле, наркомания-биле, күш-ажылчы эвес орулга тывар чоруктар-биле холбашкан.

Дыка хөй партия, күрүне болгаш хөй-ниити организациялары кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселде ниити эки чүүлдерге боттарын оожургатпышаан, сөөлгү үеде күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар черлеринге кижизидилге, профилактика ажылынче кичээнгейни кошкаткан, ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга ажылчы чоннуң күжениишкинин идепкейжидерин хандырбайн турар. Иштики херектер, прокуратура, юстиция болгаш суд органнары боттарының ажыл-чорудулгазын ам-даа оожум эде тургузуп, кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле оларга даандырган хүлээлгени долузу-биле боттандырбайн, ажылчы чоннуң, калбак совет хөй-ниитиниң дузазынга кошкак даянып турар. Милицияның истелге органнарының багай ажылының, совет кижилерниң хуу болгаш эт-сөөнн камгалаар эргелерин болур-чогууру-биле камгалавайн турарының дугайында чагаалар төп партия болгаш күрүне органнарынга хөйү-биле кээп турар.

Тургустунуп турар байдал партия, совет, ажыл-агый, хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш хөй-ниити организацияларының талазындан дээштиг немелде болгаш тодаргай хемчеглерни ап чорударын негеп турарын онзалап демдеглээш, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле херектиң байдалын үнелеп көөрде, сагыш амыр база тоомча чок чорукту болдурбазынче эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының, округкомнарының, хооркомнарының, райкомнарының кичээнгейин СЭКП ТК угландырган. Партия комитеттериниң ажылдакчылары болгаш хөй-ниити актив ниитизи-биле кем-херек үүлгедиишкиннериниң деңнелиниң ам-даа бедик болуп артпышааның барымдаалап көөр ужурлуг. Колдуунда-ла корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле, арагалаашкын-биле демисел талазы-биле ажылдың күштелгени-биле болдунган таарымчалыг өскериишкиннери кем-херек, ылаңгыя бүдүрүлгеде болгаш амыдыралда, аныяктар болгаш элээдилерниң аразында кем-херек үүлгедиишкиннерин болдуруп турар чылдагааннарны база байдалдарны чайладырының хереэнге үндезин өскерилгелерни ам-даа хандырбайн турар.

Тургустунуп келген байдалды барымдаалап, хоойлу-дүрүм үрээр чоруктуң байдалын таныы-биле сайгарып көөр болгаш хоойлу-дүрүмнү улам ыңай быжыглаарынче угланган эргежок чугула бүгү хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш чайгылыш чокка боттандырып чорударын партия комитеди бүрүзүнге даасқан. СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр хоорай болгаш район бүрүзүнге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге корум-чурумну быжыглаар, чурттакчы чоннуң юридиктиг бүгү-ниити өөредилгезин боттандырып чорудар, совет хоойлулар болгаш социалистиг моральдың негелделерин үреп турарларга хууда салдар чедирерин хандырар талазы-биле организакчы болгаш политика-кижизидилге ажылын калбартып чорудкан турар дугайында партийжи органнар доктаамал сагыш салыр хүлээлгелиг. Ол херекке ылаңгыя партия, профэвилел болгаш комсомол эге организацияларының ролюн бедидери эргежок чугула. Коллектив бүрүзүнге принципиалдыг, негелделиг, кандыг-даа сандаргай, сагылга-чурум чок, хоойлу-дүрүм үрээр чорукту болдурбас байдалды тургузары дээш демиселге коммунистер болгаш комсомолчулар бирги одуругга турар ужурлуг. Кеземче херээниң аайы-биле шииттирер херек үүлгедиишкиннерин кылган коммунистерни партияның хүрээлеңинден үндүрер дугайында СЭКП-ниң Уставының негелделери чайгылыш чок сагыттынган турар ужурлуг.

Ук областарга 1987 чылда корум-чурумну камгалаары болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү сагыыр талазы-биле таарымчалыг эвес байдалдың тургустунганын барымдаалааш, партия Джамбул (эш А. К. Жакупов), Запорожье (эш А. П. Сазонов), Марый (эш Ч. Гелженов) обкомнарының бюроларының болгаш хууда бирги секретарьларының кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле шыңгыы четпестерин партия Төп Комитеди айыткан.

Бүгү-ле күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар черинин аайы-биле социалистиг өнчүнү болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар дугайында хоойлуларның күүселдезиниң талазы-биле организакчы ажылды күштелдирерин эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край, область, округ, хоорай, район Советтериниң күускомнарынга сүмелээн. Өзүп орар салгалды кижизидерин үндезини-биле экижидеринге, назы четпээннерниң аразынга хоойлу-дүрүм үрээрин баш удур болдурбазынга чуртта улус өөредилгезинде боттандырып турар эде тургустунуушкуннуң аргаларын долузу-биле ажыглаары эргежок чугула. Чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының, назы четпээннерниң херектериниң талазы-биле инспекцияларның, өөредилге черлериниң болгаш хөй-ниитиниң бот-идепкейлиг органнарының чорудуп турары уругларның хайгаарал чок артып калбазын болдурбас талазы-биле ажылын экижидер дээш негелдени бедидер херек. Ол ышкаш хөй-ниитиге удур чурум үрээрин болдуруп турар элээди уругларның кижи бүрүзү-биле хууда кижизидилге ажылын чорудары дээш чогуур органнарның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң харыысалгазын күштелдирер.

Сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарының хереэнге ажылчы чонну хаара тудары-биле ажыл-чорудулгазы холбашкан хөй-ниити черлеринче чамдык черлерде кичээнгейни үндезин чок кошкатканын партия Төп Комитеди демдеглээн. Ооң-биле холбаштыр партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнары эки турачы улусчу дружиналарның, эш хуу судтарының, корум-чурум камгалалының хөй-ниити пунктулар чөвүлелдериниң, чурттакчы чоннуң хөй-ниити бот-идепкейлиг органнарының бүгү системазының ажылын шиитпирлиг-биле идепкейжидер дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг деп доктаалда демдеглээн.

Кылган үүлгедиглери дээш хосталгазын казыдып шииттирер кижилерниң саныны доктаамал кызырлыышкынының байдалдарында күш-ажылчы коллективтерниң, күрүне болгаш хөй-ниити органнарының корум-чурум үрээшкиннерин баш удур болдурбазы дээш база хоойлуга удур хөделиишкиннер кылган кижилерни эде кижизидери дээш харыысалгазы каш катап улгадыр деп, СЭКП ТК санап турар. Ынчан онзагай кичээнгейни кем-херек дээш кеземче эрттирген, ниитилелге ажыктыг күш-ажылдан ослаксырап чоруур хамаатыларның, а ол ышкаш ажылдавайн турар өске-даа хамаатыларның күш-ажылга хаара туттунганын хандырарының дугайында күштүг боор турар хоойлужудулганың негелделериниң шыңгыы күүселдезинче угландырар апаар.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунга, ССРЭ-ниң Прокуратуразынга, ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунга болгаш ССРЭ-ниң Дээди судунга кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле оларның ажыл-чорудулгазында четпестерни узуткаарынче угланган эргежок чугула бүгү хемчеглерни алырын сүмелээн. Онзагай кичээнгейни эм-не таарымча чок участоктарны чогуур үезинде илередиринге, корум-чурум камгалалының байдалында бөк салдарлыг угланыышкыннарны шиитпирлиг-биле ажып эртеринге хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш өске-даа күрүне органнарының база хөй-ниити организацияларының күжениишкиннерин мөөңнээринге арганы берип турар ханы сайгарылгалыг ажылды организастаарынче угландырар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчы бүрүзү совет хоойлуларны эң шыңгыы сагыырының, корум-чурум быжыглаары дээш бедик харыысалганың, кижилерниң негелде-хереглелдеринге дыңнангыр болгаш кичээнгейлиг болур чоруктуң үлегерин көргүзер хүлээлгелиг деп чүвени партия барымдаалап турар.

Ажылдакчыларның профессионал белеткелиниң деңнелин, албан әзугаар хүлээлгезин күүседип турары дээш, оларның хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарын баш удур болдурбазы, кем-херектерни, ылаңгыя аар кем-херектерни чогуур үезинде илередири, социалистиг хоойлу-дүрүмнү шыңгыы сагыырының үндезининге кем-херек үүлгедикчилериниң чайлаш чок кеземчеге онаашкан болурун хандырары-биле холбашкан ажыл-чорудулгазының тодаргай түңнелдери дээш инициативазын болгаш харыысалгазын шудургу бедидерин хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның удуртукчуларынга база партия организацияларынга, ССРЭ-ниң ИХМ-ниң системазында политорганнарга даасқан. Арагалаашкынның уржуундан кем-херек үүлгедир чоруктар-биле, самогон хайындырары, наркомания-биле, хөй-ниитиниң сагылга-чурумун болгаш корум-чурумун үрээр чоруктар-биле элтеш чок демиселди чорудар.

Прокуратура органнары болгаш судтар партия комитеттеринге хоойлужудулганы быжыглаарының айтырыгларының дугайында удаа-дараа информациялап турарының, эрге-дужаалдыг кижилерниң болгаш күрүне органнарының адрезинге хамаарыштыр тускай тодарадыгларны болгаш сагындырыгларны үндүрериниң эргезин улам долу ажыглаарының, кем-херек үүлгедиишкиннерин кылырынга салдар чедирип турар чылдагааннарны болгаш байдалдарны партия болгаш совет органнар-биле кады хажык чок чайладырын чедип алырының эргежок чугулазы демдеглеттинген.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Албанның найыралдыг аян-чоруун кылып, Совет Эвилелинде келген ЧКП ТК-ның Президиум кежигүну, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак-биле М. С. Горбачев апрель 12-де ужурашкан.

Болган беседага кол черин Совет Эвилелинде болгаш Чехословакияда чорудуп турар эде тургустунуушкун, социалистиг ниитилелди демократчыдарының дугайында информация солчулгазы ээлээн.

Улус төлээлекчилериниң органнарының кады ажылдажылгазын ханыладырының болгаш оларның ажыл-чорудулгазының дуржулгазын солчуп болурунуң күзенчииниң дугайында ниити бодалды илереткен. Оларда кайызынга-даа ажыктыг экономиктиг солчулганы хөгжүдеринге, бүдүрүлгелер аразында дорт харылзааларны, культура адырынга, кижилер аразынга харылзаалар тургузарынга хөөөш эвес аргалар бар.

Делегей байдалын, тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң улам ыңай быжыглаарының оруктарын үнелеп көөрүнге беседаның киржикчилери чөңгүс аай болган.

Ужуражыышкын чүректиң ханызындан болгаш бот-боттарын долу билчириниң байдалынга эрткен. Ужуражыышкынга ЧКП ТК-ның кежигүну, ЧССР-ниң дештыкы херектер министри Б. Хнеупек; совет талалан — СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, албанның совет болгаш чехословак өске-даа кижилери киришкен.

* * *

Ол-ла хүн Кремльге А. А. Громыко Г. Гусакка Ленин орденин тывыскан, ооң-биле Чехословакияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразынга ак-дуңмалышкы найыралды болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдеринге улуг өчү-хавыязын, тайбыңны болгаш социализмни быжыглаарының хереэнге ооң хууда киирген улуг салыышкынын демдеглээн.

Шажналды тыпсып турда, эштер П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, В. А. Медведев, Б. Хнеупек, ооң мурнунда болган совет-чехословак чугаалажыышкыннарның киржикчилери, албанның өске-даа кижилери киришкен.

Шажнал тыпсып турар үезинде А. А. Громыконуң болгаш Г. Гусактың чугаалары адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

* * *

ЧССР-ниң Президентизи В. И. Ленинниң мавзолейинге болгаш Кремльдиң ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектер салган.

* * *

Хүннүң ийиги чартыында Г. Гусак Москвадан Ташкентиже чорупкан.

Аэродромга ону А. А. Громыко, Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери үдээн.

* * *

Ол-ла хүн аалчы Ташкентиге чеде берген.

(СЭТА).

Субботник кыйгызы

БИР ДЕМНИГ КИРЖИР

Бай-Тайга районнуң бүгү чону күш-ажылдың байырлалы—ленинчи коммунистиг субботникке бир демниг киржир. Бо хүннерде Кадыг-оол Иргитович Седипке баштаткан район штабы хуралын эрттирип, тудуг транспорт, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң, садыг организацияларының, совхозтарның болгаш школа, культура албан черлериниң коллективтериниң киирип келген пландарынга үндезилээш, кылыр ажылдарның хемчээлин тодараткан. Парторганизацияларның удуртулгазы-биле район төвүнүң, өске-даа чурттакчылыг черлериниң кудумчуларында кижилерни хөй-ээт киирер лозуңнар, плакаттарны аскан. Ол хүн субботникче районда 5281 кижи үнер. Ооң иштинден боттарының ажылчын туруштарынга 1310 кижи ажылдаар. Кедээ ажыл-агыйның янзы-бүрү участоктарынга 1715, суурлар чаагайжыдылгазынга 1200 кижини киириштирер. Он-он чолаачылар, механизаторлар боттарының камнап алганы кывар-чаар чүүлдери-биле ажылдаар. Хүнде киирип алыры 14000 рубльден 4200-ту беш чылдың фондузунче шилчидер.

«Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилери тайгага 72 кубометр ыяшты белеткээрин, 15 кубометр тудуг материалдарын дилдирерин, автопаркты долгандыр херимнээрин, 3 кевугругну кылырын, 24 га черге минералдыг чемишкидилгелерни чаштырып, 10 га черже сугну бадырарын хүлээнген. Ол хүннүң ажыглынче 23 автомашина, 13 трактор үнер. Беш чылдың фондузунче 850 рубльди киирер.

Ажыл-агыйлар аразында кежүп чоруур механизастаттынган колоннадан 105 кижи чуртталга тудугларынга, Бай-Талда 784 олуттуг школаның тудуг-монтаж ажылдарынга, Шуйда түүйбу заводунуң септелгезинге киржир. Ажылдап алганы 4600 акшазының 505 рубльин беш чыл фондузунче шилчидер.

Александр ХЕРТЕК.

ЭРТКЕН ЧЫЛДААЗЫНДАН ХӨЙНҮ

Кызылдың үлетпүр барааннар садыының магазиннериниң ишчилери эрткен неделяда бээр коммунистиг субботник үлүүнге киириштир ажылдап келген. Хоорайның бүдүрүлгелеринче үнүүшкүннүг садыг кылырындан аңгыда, Кур-Чер, Сукпак суурларже, хөрын-даа Шагаан-Арыг хоорайже база барып, чоннуң херээлеп бараанзарын садып келген. Бо хүнге чедир 17 муң рубльдиң бараанын субботникке киириштир саткан, ол дээш саналтынган шалың төлевирин беш чыл фондузунче шилчидер.

Бо чылын үлетпүр барааннар садыының коллективи эрткен чылдаазындан эки ажылдаарын, беш чыл фондузунче 1,5 муң рубльден хөөш эвес түңну шилчидерин планнаан.

Валентина САПЕЛКИНА,
Ук садыгның директору.

МАССАЛЫЫ-БИЛЕ ҮНЕР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери, күш-ажылдың байырлалы болур коммунистиг субботникче чылдың-на массалыы-биле үнүп, хөй-хөй ажылдарны кылып бүдүрери чаңчылчаан. Ол хүн пенсионерлерден эгелээш эге класстар өөреникчилеринге чедир субботникче массалыг үнер. Кылыр ажылдарны тодараткан.

Штаб кежигүннерин 7 кижи составтыг кылдыр бадылаан. Чамдык ажылдарны субботник бетинде эгелей бээр, ынчан хөй машина-техника негеттинер. Тодаргайлаарга, ол хүн суггатчылар 20 га шөлдү суггарар, 15 га шөлдүң дажын аштаар, суггарылга бугазының ашталгазын 2000 метр хире кезиинге чорудар. Тудугжулар 2 кажааганың септелгезин кылыр, 400-400 өшку, хой кирер 2 кажааны аңгыдыр тудар. Чаңгыс-Терекке малчыннар 1200 тонна сиген кирер кажааны септеп чаартыр. 120 малчын ажылчын туруштарынга хөөөр ажылдаар.

Субботникте оон-даа өске үүрмек ажылдарны бүдүрер. Ховунуң ажыл-ишчилери ол хүн чер ажылынга бүрүну-биле хаара туттунар.

Пенсионерлер болгаш уруглар мелер, эге класс өөреникчилери суур чаагайжыдылгазынга киржир. Ол хүн күш-ажыл кылып шыдаар 370 кижи суурдан дашкаар ажылдаар. Совхозтуң коллективи 350 акшаны беш чыл фондузунче шилчидер.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

Часкы тарылгага белеткел

ЧАҢГЫС-ХАДЫҢ БРИГАДАЗЫНДА

«Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хадының бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазының төвүнге чедип кээривиске, комбайннарны, часкы тарылгага херегләәр тракторларны болгаш кожуг машиналарын чурум-чыскаалдыг тургускулап каан. Ол дээрге ында ажылдап турар кижилерниң күш-ажылга, корум-чурумга хамаарылгазын, ооң организастыын көргүзүп турар.

Механизаторларның чурттаар оран-савазы чугайлаттынган, орун-дөжек херекселдери салдынган, ишти арыг-силиг. Чунар-бажың септеттинген. Ынчангаш оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Ам чүгле оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-ижинден бүгү чүве хамааржыр.

Бот-орулга-чарылгалыг бригада 15 кижиден тургустунган. Олар шупту механизаторлар. Часкы тарылгага херегләәр тракторларны болгаш кожуг машиналарының септелгезин дооскан. Ийи чаңгыс сеялкаларның чамдык кезектери чок болганындан ында механизаторлар боттарының чогаадыкчы аргаларын ажыглап, каңнап, дуңзаалап, чамдык сеялкаларның дугуйларының камераларын хырбалап, боттарының ам эгелээр чымыштыг ажылдарынга хынамчалыг белеткенип турар.

Бригаданың кериз әзугаар кылыр ужурлуг ажылдары хөй. Тараа культураларын 3 муң ажыг гектарга тарыыр. Оон аңгыда мал чеминге хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерни тарыыр, ажаар база часкы, күскү чер аңдарылгазын чорудары кериздe айыттынган. Ол черлерден чеже-чеже центнер дүжүт алыры шупту ында бижиттинген.

Бригаданы хоочун, дуржулгалыг механизатор Очур Доржуевич Саая удуртуп турар. Механизаторларның аразында Виктор Чолыйлаң чогаадыкчы әзу-биле ажылдап, чамдык тывылбас кезектер орнунга чаа чүүлдерни бо-ла бодап тыпкан турарын ооң өөру мактап чугаалаадылар. Ол ышкаш район Совединиң депутады, Афганистанга интернационалчы албан-хүлээлгезин күүседип чорааш келген Май-оол Ооржактың күш-ажылга ынаан, кижизиин олар база мактадылар.

— Тарылга эгелээже чедир ам-даа элээн үе бар. Аңаа ам-даа хынамчалыг белеткенмес болза хоржок. Бистиң кылып турар ажылывыстың түңнели чок. Ону чүгле чылдың төнчүзүнде түңнеп үндүрер болгай. Шак оон-на эки, багай ажылдаавыс көстүр — деп, учетчик Юрий Ооржак чугаалайдыр.

Ол бригададан аңгыда ында ег-бүле звенозу-биле ажылдаары-биле Эрес-оол, Валерий, Виктор Ховалыг алышкылар болгаш оларның кудазы Декаа Ооржак олар 4 кижи составтыг ажылдаарын дугурушканнар. Олар база-ла боттарынга быжыглаттынган техниказының септелгезин дооскан.

Олар кериз чарарын чугаалажып алган-даа болза, керээге ат салып, холга албааның звенонуң удуртукчузу, алышкыларның улуу Эрес-оол Баянович чугаалай-дыр.

— Ындыг-даа болза, кылыр ужурлуг ажылдарывысты дугурушкан, шупту тодараттынган чүве. Ам чүгле ат салгаш алыр ужурлуг улус бис — деп немеп кагды.

Звено 1300 ажыг гектар черге тараа культураларын, хөй, чаңгыс чылдыг сигеннерни тарыыр. Мал чеминге сенаж салыр, сиген кезип белеткээр ажылдарны кылыры ында көрдүнген болду.

Ынчангаш Чаңгыс-Хадының бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазы болгаш ында ег-бүле звенозу он ийиги беш чылдың ушку чылында бедик дүжүттү өстүрерынге белеткел ажылын доозуп, тарылгаже кирериринге белен.

Николай ДАЖИНМАА.

ЧУРУКТА: ег-бүле звенозунуң кежигүннери алышкылар Эрес-оол, Виктор, Валерий Ховалыглар.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЭРТЕМНИҢ БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Космонавтика хүнү бистиң амыдыралывыска эртемниң болгаш күш-ажылдың улуг байырлалы болуп кирген. Өске чурттарда миллион-миллион кижилерге ол Черниң тайбың келир үези дээш чаагай ынаныышкынының демдээ болуп турар. Совет Эвилели космоска шиңгээдип алырының чүгле эгелекчизи болган эвес, харын октаргай делгемнеринге чүгле тайбың сорулгалыг ажылдаарын өске күрүнелерге бир дугаарында саналдаан.

Эртемденнер болгаш конструкторлар, бүдүрүлгелерниң болгаш космодромнарның ажыл-ишчилери, космонавтылар белеткээр болгаш ужудуушкун башкарар төптүң специалистери, ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери апрель 12-де Совет Армияның Үлегерлиг төп театрынга Космонавтика хүнүнге тураскаатпан байырлыг хуралга чыглып келген.

Президиумда— СЭКП ТК-ның секретары О. Д. Бакланов, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының удуртукчулары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери.

Хуралды СЭКП МХК-ның секретары О. А. Королев ажыткан.

Илеткелди Г. Н. Бабакин аттыг эртем-шинчилел төвүнүң эртем талазы-биле удуртукчузу ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент кежигүнү В. М. Ковтуненко кылган. Ооң баштайгы состери ол хүн космоста ээлчег эрттирип турар Владимир Титов биле Муса Манаровтуң дугайында болган. Байырлал хүнүнде безин орбита комплексиниң экипажы улуг ажылды кылган. Экипажтың ажылының хөй кезии Черни ырактан шинчилээриниң программазы-биле холбашкан. Космос информациязының бо хевиринин хереглекчилериниң аразында геологтардан агрономнарга чедир чүс-чүс организациялар кирип турар.

Эрткен чыл, Улуг Октябрьның чеден чылы, ада-чурт космонавтиказын хөгжүдеринге улуг болуушкун болган. «Энергия» деп күчүлүг ракета чедирикчини салып үндүрген. Ужудуп үндүрүп турда, 2000 тонна деңзилиг ол ракета-чедирикчи орбитаже 100 тонна ажыг ажыктыг чүъкту, космосче хөй удаа ажыглаар корабльдерни, улуг хемчээлдиг космос аппараттарын болгаш өске-даа чүүлдерни чедирип шыдаар аргалыг.

Бодунуң туруп келген улуг эвес үезиниң иштинде космонавтика делегейниң эртемин үндезин ажыдыышкыннар-биле болгаш Черде база Чер чоогунуң делгеминде болуп турар болуушкуннарның дугайында чаа билиглер-биле байлакшыткан.

Космоска улустар аразының чедиишкиннииг кады ажылдажылгазы санамга техниказын болгаш информацияны ажылдап кылыр херекселдерни хөгжүдеринге, хөй санныг информацияны ырак черлерже дамчыдарынга, медицинаның чаа дериг-херекселдерин тургузарынга эки салдарны көргүскен деп, оратор демдеглээн.

(СЭТА).

БИЧИИЗИНДЕН ӨӨРЕДИР

Күш-ажылга кижизидилге

Малга ынак улустуң уруглары чажындан-на анай, хураганны азы чаш мал төлүн аажок сонуургаар, оларның-биле ойнаксаар. А хоорайда чурттап турарларның ажы-төлү кедээ аалдарга барганда бызаа, молдургаже чагдаар тургуж, олардан харын коргар, сестир, чаныче чагдаарымдан оспаксыраар. Малдың амыдыралга ажык-дузазын-даа эки билбестер «Саар инээм чүге чогун!» деп чүүлде чамдык авторларның бодалы ындыг. Чүге-даа хамаарылгалыг чажындан железе эки дээш бодал-биле мону бижээн ужурум ол.

Мээң чурттап турарым Баян-Кол суурда инек тутпайн турар ег-бүлелер эндерик. Оларның ийи-чаңгыс инээ бар-даа болза, малчын төрелдеринде аппаргылап каан болгулаар. Чаа туттунган чуртталга бажыңнарында инек кажааларын белен кылып каан турбуже, ындыг болгулаардыр. Мээң бодап турарым-биле алырга, олар сиген кезип, өдек белүп, инектериниң өдээн аштаарындан, оларны өру-куду сүрериндан, хевырандан түвексинеринде чадавас. Ынчап кээрде ындыг ег-бүлелерниң уруглары мал-маган-биле чажындан тура таныш эвес, ооң-биле амыдыралын холбаштырбаан болур ышкажыл.

Кедээ суурга олуруп алгаш, шуут инек чок чурттап олурар ег-бүлелер база бар. Хуузунда бай-шыдалдыг чурттазын дээш күрүне чээлини-даа берип турар ышкажыл.

Ооң-биле кады огород ажыл агыйынче сагыш салбас боор-дур. Ногаа тарып өстүрбейн турар. Мурнуку чылдарда дужуткур ногаа үнүп турган бажыңнар чаның ам көөр болзувусса, кижиден бедик, сарыг чашпан бедий берген туралы чаржынчыг. Ооң чаны-биле кедээ Совет ажылдакчылары хүннүң чыгыы анаа көрүп эртип тургулаар.

Ооң мурнунда чылдарда Баян-Кол суур ногаачыдылга, чаагайжыдылга талазы-биле эки-ле турду. Өөр-өөр семис кас, өдүректер чаңнашкан, өскыр-дагаалар ында-мында үн алчып ырлашкан турар ийик чоп. Үжен чыл бурунгаар школачы чылдарымны сактып олурарым ол.

Мал-маган-даа өстүрериге, ногаа-огород-даа сайзырадырынга чаштарны бичиизинден өөредир, эки үлегерни улуг улус, бистер көргүзер апаар бис. Кижилерниң күш-ажылын хенне чажындан хүндүлээр кылдыр чаштарны өөредир херек.

Алексей ТАС-ООЛ.
Малчын.

ЭКИ ЧУРТТААР ДИЗЕ, ЭКИ АЖЫЛДААР

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның ажылдакчыларының «Төгерик столундан»

ЧУРУКТАРДА: «Төгерик столдуң» киржикчилери—(солагай таладан) —улус депутаттарының Баян-Кол көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы **Т. А. САНДАКОВА**, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы **Д. К. ООРЖАК**, республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы **И. М. СУВАНДИИ**, Кызыл хоорайда мал азыракчылар эштежилгезиниң эргелел даргазы **А. И. КАМЗАЛАКОВ**, улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы **Н. В. ЧЫНДЫГЫР**, «Мурнакчы» совхозтуң директору **К. Л.-С. ХЕРТЕК**, Сукпак суурда хуу улус малының кадарчызы **В. И. БУЛАТОВ**, Бай-Тайга районда улусчу контроль комитединиң даргазы **О. К. ХОВАЛЫГ**, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги **С. Д. ХОВАЛЫГ**, Тыва респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы **А. А. МАГЕРЯ**, Ишкин көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы **Д. С. ТЮЛЮШ**.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйы — Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар, чурттакчы чонну чем продуктулары-биле бүрүн хандырар талазы-биле ажылга мөсү быра. Ынчангаш хуунуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче партия болгаш чазак сөөлгү үеде улуг кичээнгейни угландырып келген.

Чоокта чаа республиканың Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның ажылдакчылары Агроүлетпүркүркомнуң, Респотребсоюзтуң, чамдык совхозтарның, чер-чер Советтериниң удуртукчуларының, банк албан чериниң ажылдакчыларының киржилгези-биле «Төгерик стол» эрттирген. Чугааның кол темазы —СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың сентябрьда хүлээп алганы «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле сорулгалар болган.

— Партияның болгаш чазактың үндүрген шиитпирин боттандырар сорулга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тускай хемчеглерни ажылдап кылган — деп, республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы **Дандар-оол Кок-Хунаевич ООРЖАК** демдеглээн. — Ук шиитпир өзүгаар мал кадарар чөөлерни тускайлаарын, мал азыравайн турар өг-бүлелерге малды, кушту, ол ышкаш хууда дузалал ажыл-агыйын кылырынга түңүг материалдарын садарын, зооветеринарлыг хандырылганы чорударын агроүлетпүр ажылдакчыларынга, чер-чер Советтеринге, кооператорларга болгаш өске-даа министерстволарга, ведомстволарга даасхан. Малды, кушту садып алырының, сүттү, картофельди болгаш ногааны бүдүрериниң хемчээлдери тодараттынган. Коллективтиг сад болгаш огород тарыырының, мал ажылының эштежилгелерин тургузарының, кооперативтерни организастаарының талазы-биле хемчеглер ында ажылдап кылдынган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Бо талазы-биле чер-черде партия, совет органнар, Агроүлетпүркүрком, совхозтар удуртукчулары, хереглекчилер кооперациязы ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин чедип алыр дээш моон соңгаар янзы-бүрү дузаны көргүзер ужурлуг.

Сөөлгү үеде Улусчу контроль органнарының ажылдакчылары көдээ, суур Советтериниң активтери-биле кады хыналдаларны кылып келген. Ол хыналдалар эът, сүт болгаш көдээ ажыл-агыйының өске-даа продукциязын бүдүрерин көвүдедип, чоннуң хуу малының баш саныының немежип турарын көргүскен. Бо чылдың январь 1-де байдалды эрткен чылдаазы-биле деңнээрге, мындыг: ниити мыйыстыг бода мал — 8 хуу, инек—11 хуу, хаван — 12 хуу, шээр мал—42 хуу өскен. Ол дээрге 100 өрегеге хамаарыштыр амгы үеде 209 баш мыйыстыг бода мал, 82 хаван, 511 баш хой болгаш өшкү онаажып турар.

Хамаатыларның хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле эки дуржулгазы кайы-даа районнарда, бо хөй-хөй ажылчыннарда, албан-хаакчыларда өг-бүлелеринде бар. Бөгүн бо чугаага мурнакчы дуржулга дугайын чугаалавышаан, мал тутпас, огород тарывас чоруктарның чылдагаанын сайгарып көөр ужурлуг бис. Ынчангаш келген эштер ол дугайын чугаалап, боттарының арга-дуржулгазын таныштырар боор. Маңаа көдүрер айтырыывыстың шиитпирин күүседир болза, эът, сүт, картофель болгаш ногаа бүдүрери моон соңгаар-даа хөгжүүр ужурлуг.

Кызыл районда Баян-Кол көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Татьяна САНДАКОВА:

— Бистиң Советтиң девискээринде 489 өреге бар, оларның 458-и боттары хуузунда дузалал ажыл-агыйлыг. Чонда шупту 1169 мыйыстыг бода мал, 2174 шээр мал бар. Оон аңгыда 419 хаван, 43 чылгы, 23 тоолай, 290 ажыг дагаалыг бис. Кандыг-даа мал азыравайн турар өг-бүлелер 31, ол дээрге бүгү өрегелерниң 8,2 хуузу-дур.

Эрткен чылын суурда 276 өрегениң ужу огород шөлүн шуут ажыглавайн барган. Мал тутпайн, огороду чок өрегелер-биле депутаттар база херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери ажылды чорудуп турар. Округтар арезында чарлаан чарыштың негелделериниң бирээзи — өг-бүле бүрүзүнүң ногаалыг, картофельдиг турарын чедип алыры.

Сөөлгү үш чылда 6—7 өг-бүле мал садып алыры-биле күрүнеден чээли алган. Олар ам шупту саар инектерлиг. Ол ышкаш бажың чанынга немелде тудуглар кылып алыр, мал-маган садып алыр күзелдиг хамаатылар ам-даа хөй, оларга чээли акшазы херек. Малы хөй улуска ону садарын база сүмелеп турар бис.

Улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге дирекцияның база күүскомнуң талазындан дузазы багай эвес. Чижээ, эрткен чылын шээр малдың бир коданын аңгылаадывыс. Бөгүн ында 382 мал бар, совхоз кыштыг кылырынга машина-техниканы болгаш янзы-бүрү материалдарны берген. Хуу малды эмнээри-биле мал эмчилеринге база дааскан бис. Чайгы үеде суурда инектерни ийи үзүп аңгылап алган, оларны дөрт кижи кадарып турар, кадарчыларга мунар аъттарны берген бис.

Мында бергедеп турар чүүлдүвүс — суурнуң хамык малы хөй, ынчангаш бо чылдан эгелээш сагбастарын аңгылааш, ону чайын тайгаладыр бис.

Чурттакчыларның ногаа, картофель тарып алырынга база дузалажып тур бис. Чазын огород шөлүн чередерде бир тракторну бышкылап бээр, чамдыкта ийини-даа совхоз бээр.

Малга чем белеткээниниң талазы-биле кандыгыл дээрге, совхоз сигениниң 60—70 хуузун белеткеп алырга, оон хуузунда сиген белеткээрин чөпшээрээр. Арга-аалактардан, арык-буга унмарындан сигенни ап турарлар. Сиген, саваң сөөртүрү-биле транспортту совхоз улуска берип турар.

Бисте бир эки чүүл болза, суурнуң чону картофельди четчир кылдыр тарып ап келгени, 29 тоннаны харын комбикорм-биле орнааннар.

Айтырыг: Совхозтуң удуртукчулары, специалистери болгаш черле активчилер шупту малдыг бе, кандыгыл?

Харыы: Шээр малы шуптузунда бар, а инек чамдыктарда чок ийин. Ам бо хүннерде 2 тонна картофельди улус мал чеми-биле орнап алган.

Бистиң көдээ Советтиң девискээринде чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринде четпестер чок деп болбас. Огурец, помидор, согуна, капуста, морковь бо чүүлдерни ээзэш тарып турар. Ол ышкаш ону кыжын чиир кылдыр болбаазырадып билбес бис. Онча моон соңгаар кичээнгей салып, улусту өөредир деп турар бис. Оон аңгыда суурга кат-чимистиг ыяштарны тарыыры ээзэш, ынчангаш Кызылда сад болгаш огород ниитилелдери-биле күүском дугуржуп турар.

Хууда дузалал ажыл-агыйны сайзырадыры уруг-дарыгның кижизидилгезинге база эки салдарлыг деп бодаар мен. Ол бүгү ажылга олар киржир, хөй чүвени өөренип билип алыр.

Мал өстүреринге бир берге айтырыг —инектерни эдериштирери, тарып боозадыры. Ынчангаш көдээ Советтиң мурнундан республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынын дамчыштыр ону дугуржуп тур бис. Хаванга чем тып алыры черле берге-дир бо. Ол талазы-биле чон айтырыывыс көдүрүп турар. Бир айтырыывыс — моон соңгаар көдээге тудар бажыңнарның төлевилелин черле хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдеринге эптиг кылдыр кылза эки деп санаар мен.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы Иван СУВАНДИИ:

— Хууда дузалал ажыл-агыйны канчаар хөгжүдериниң дугайында бисте документилер, инструкциялар бүрүн бар. Чүгле ол ажылды херек кырында шиитпирлээри эргежок чүгула болуп турар. Агроүлетпүрнүң талазындан ам чүнү кылып турар бис? Ажыл-агыйларда улустуң хууда мал өстүрерин дузалаар тускай зоотехниктерни штат өзүгаар үндүрүп берген.

Борта эштерниң чугаалап турарындан алырга, ол черле билдингир харын, чоннуң хууда малын тарып боозадыры, эдериштирери бир шиитпирлеттинмес айтырыг ол болгай. Бисте уксаажыдылга каттыжыышкыны бар. Ону ажыглаар херек. Районнар төптеринде тускай организация — мал аарыглары-биле демисежир станциялар бар. Ооң чанынга улустуң хуузунда малын тарып боозадыр пункттарны чер-чер Советтериниң күүскомнарының шугуму-биле шиитпирлээр херек. Мал эмнелгелери бар болгай. Көдээ азы суур Совединиң күүскомунуң шугуму-биле малды тарып боозадыр техникти база тудуп тургузар, ол дээрге кезек када кылыр ажыл-ла болгай. Советтиң күүскомунга хамаатылар ол талазы-биле чагыг кирер, чеже малды тарып боозадыры оон көстү бээр.

База бир айтырыг: улустуң хууда малын янзы-бүрү аарыглардан камгалаар талазы-биле ажылды мал эмнелгезиниң ажылдакчылары халас кылып бээр, а эмнээри — өртектиг, ону малдың ээзи төлээр. Ону Советтер база көдээ ажыл-агый органнары өрезын-да дугуржуп алыр херек.

А совхозтар ажылчыннары улустуң мал-маганын ол ажыл-агыйының мал эмчилери карактаар.

Үш дугаар айтырыг: мал чеми. Кайыын сиген белеткээрин, хууда малды каяа кадарарын, ону совхозтарның директорлары, чер-чер Советтери боттары арызында таарыштыр, чүвениң байдалын өөренип көрүп тургаш шиитпирлээй-ле. Чоннуң хуузунда малы кыштаар, чайлаглаар, чазаглаар, күзеглээр доктаамал одарларлыг, хонаштарлыг болур ужурлуг.

Дөрттү, улустуң хууда мал-маганын ажаап азыраар талазы-биле кооперативтерни болгаш эштежилгелерни тургузары чугула деп санап турар мен. Ол черле вежок эптиг болур ужурлуг, бир бөлүк улус мал-маганга кажаа-хораа тудар, өскези мал чеми белеткээр, бир бөлүк малды кадарар.

Бешти, улустуң хууда малын кадарар улустуң стажы, ажыл төлевири кандыг болурул, кым төлээрил? Бо айтырыглар мурнунда биске тургустунмаан. Ону, мен бодаарымга, юристер өөренип көргеш, ооң соонда харыылап бээр ужурлуг-дур.

Ынчангаш борта тургустунган айтырыг болза вежок солун, моон соңгаар республикага хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдеринге ооң дөгүм болуру чугаажок деп билип тур мен.

Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозтуң директору Кара-оол ХЕРТЕК:

— Улустуң хууда мал-маганын аңгылаар, ооң кададын организастаар талазы-биле ажылды 1986 чылда эгелээн бис. Баштайгы-ла малчыннарның база пенсионерлерниң хуралын чыггаш, ол дугайын чугаалаштывыс. Хамыктың мурнунда малчыннарның боттарының кодааннарында мал-маганын чүгле нормага дугжуруп арттыргаш, өскелерин аңгылаар деп шиитпирлээн. Ынчангаш улустуң хууда малы турар кыштагларны база дирекция тодарадып айтып берген. Оон аңгыда пенсионерлерниң малының кыжын, чайын турар черлерин база айтып тодараткан.

Бир эки чүүл — улустуң хууда малын кадарар кижилерни малчыннарның боттарының шилип алганы. Бир-ле дугаарында, совхозтуң специалистери, черле контора ажылдакчылары боттарывыс улуска үлегер-чижээзисти көргүзүп, хууда мал-маганывысты шуптузун аңгылааш, кодаанааш, ону бир кадарчы тыпкаш, тургузуп алдывыс. Амгы үеде совхоз чоннуң хууда малынга тос кыштагны аңгылап берген. Совхозтуң ажылчыннары болбайн турарларының мал-маганын көдээ Советтиң күүскомунуң шугуму-биле чыггаш, кадарчыны күүскомнуң ажылчыны кылдыр хүлээп алган.

Ол улустуң стажы, бюллетени бар болгай. Совхоз ажылчыннарының малын кадарып турарларга стажты совхозтуң ажылчыны кылдыр санаар, ооң бюллетенин база бистер төлээр, шөлээзин совхоз бээр, а өске бөлүк мал-маганның кадарчыларын күүском стаж санаар, шалыңын төлээр, бюллетенин база төлээр, шөлээлэдир. Мурнунда улустуң хуу мал кадарар кижизин малдың ээлери боттары тып, дугуржуп алыр. Шалың төлээрде берге — ол кижи боду бажыңнар кезип чораан чыыр, херек кырында «диленир» турган. Ынчан чамдык улус бээр, өскелери бербес болгулаар. Оон уламындан мал кадарар кижи тывылбас турган. Ам болза, малдың ээлери, бир улуг шээр мал дээш 0,60, анай-курагалы дээш 0,50 копеекти айда төлээр, ону совхозтуң кассазынга дужаар. А кадарчының шалыңын совхозтуң кассазындан, ажылчыннарның айда шалыңындан тырткаш, ведомость өзүгаар бээр. А совхозка хамаарышпас улустуң малы дээш көдээ Советтиң күүскому база ынчаар тырткаш, кадарчыга төлеп бээр. Мынчаар организастаарга хола чок.

Айтырыг: Улустуң хууда мал-маганынга сиген белеткээр черни совхоз берип турар бе?

Харыы: Совхозтуң сиген планы 80 хуу чеде бээрге, хуу малга сиген белеткээрин чөпшээреп турар бис. Ынчан арык-буга кыдыы, арыгларда, черле ындыг янзы шөлдерден белеткеп алыры-биле улуска айтып бээр бис. Совхозтуң сиген шөлүнге хамаарышпас черлерни бижиглеп берген бис.

Айтырыг: Шээр мал талазы-биле ындыг-дыр, а мыйыстыг бода малды канчаар аңгылап, кадарып турарыл?

Харыы: Бистиң суурнуң адаа талазында хөй чылдыг сиген база өске-даа культураларны тарып турар. Ынчангаш суурнуң инектерин кадарбас болза черле хоржок. Частан эгелээш, кышка чедир оларны бөлүп алган, ийи кадарчы кадарып турар. Бо чылын апрель бирээден ийи кадарчы суурнуң инектерин кадарып эгелей берди.

Кадарчылар тургускуже чедир суурнуң кудумчулары, кварталдарының аайы-биле улус боттары дугуржуп алгаш, инектерин ээлчежип кадарып турар. Чайгы үеде суурга чүгле саар инектер артар. Аныяк база тарувес малды тайгаже үндүрүптер. Ол ажылды көдээ Советтиң күүскому углап башкарып турар. А күзүн тайгадан киирип кээрге, чамдык улус ап алыр, а чамдыктары кадарчыга өртып кадарып, ындыг-ла.

Айтырыг: Хуу малдың ниити совхозка ажык-дузазы кандыг болуп турарыл, Кара-оол Лаа-Сүрүңович?

Харыы: Биске ажыктыг. Хуузунда малдыг улус-биле совхоз керээ чарып турар. Херек таварылгада олар эътти база дүктү совхозунга садар. Эрткен чылын барык 40 тонна хире эътти совхоз база райпо садып алган. Ол ышкаш барык 3 тонна дүктү совхозка дужааган. Ынчангаш ам чоннуң хууда мал-маганы совхозка база улуг ажык-дузалыг болуп турар.

«Сукпак» совхозтуң инек кадарчызы Виктор БУЛАТОВ:

— Кыжын совхозка ажылдап турар мен. Частан эгелээш күске чедир улустуң хууда малын кадарарынче мени «Сукпак» совхозтуң дирекциязы дужаал-биле шилчидип каар. Улустуң хууда малын каш чыл улаштыр кадарып келдим. Мал-маганныг кижилер мени-даа, мен оларны-даа эки таныыр апарган. Сукпак суурнуң мал-маганныг чурттакчыларының ниити хуралын чыылдырыптарга, аңаа инектерни кадарарымның чурумун, хөлезиниң хемчээлиниң дугайын-да чугаалажып, тодарадып, доктаадып, хүлээп алдынган шиитпирни бадылап алыр-дыр бис. Ооң түңнели-биле кадарчы хуу малдыг кижилер-биле дугуржулганы тургузуп алыр. Ооң негелдези чылдың-на колдуунда чаңгыс айы. Инектерни эртенгиниң 7 шактан кежээкиниң 8 шакка чедир кадарар. Эртен эрте инектерни ээлеринден хүлээп ап, кежээ дужаап берип турар мен. Ол айда инектерни кажаалаар кажааны таарымчалыг черде туткан. Хууда инектерни кадарганы дээш хөлезини мындыг: улуг инекти 1 айда кадарарга, хөлезини 6 руб, а аныяк мыйыстыг бода малды — 3 рубль. Бир эвес мен улустуң хуу инээн кадарар дээш хүлээп алгаш чидириптер болзумза, 1 инек дээш 600 рубльди, аныяк бода мал, молдурга, шары дээш 400 рубльди ээлеринге төлеп берип, когаралды дуглаар апаар мен. Ынчангаш харыысалга улуг. Хуу инекти кадарганының хөлезинин малдың ээлери эштежилгениң баштаар черин дамчыштыр меңээ төлеп бээр.

Хууда малдыг кижилерге сиген-шырбииш аймаан, холумактыг чемни «Сукпак» совхоз шыдаар шаа-биле үндүрүп берип келген. Мал чеми чегей чылдарда безин аргазын көрүп, үндүрүп берип-ле турар. Хомудаар арга чок. «Сукпак» совхозта семиртир азырап турар малга бээр безин чемниң ээзэжин чон билир. Чайгы үеде улустуң хууда малын аңгылап кадарып турары база таарымчалыг. Бо бүгү, ээзэш-биче-даа бол, мал-маганны тудар арганы кижилерге берип турар. Ынчалза-даа сиген-шырбииш талазы-биле дыка берге. Суурнуң чурттакчыларының чамдыызы мал тутпастаан. Ооң чылдагааны — мал чеминиң чедишпези. Үргүлчү совхозтан садып ап турарга, ооң өртек-үнези база улуг. А Сукпак чоогунда сиген кезип алыр чер чок. Кончуг кызымак кижилер дагларның чоогаларындан сигенни дамдыктай кезип ап турар-ла харын. Кандааушкынныг чылдарда сиген кезер чер шуут чок боор-дур. Ынчангаш кижилер, эң ылангыя сөөлгү чылдарда хууда малын садар ужурга таваржып турар.

Улустуң хууда малын кадарып туре, чайладып болур хире бергедээшкиннерге, шиитпирлеп болур хире айтырыгларга база таваржы бээр-дир бис. Мурнуку чылдарда совхоз биске аъттыг ачыладып турган. Чаңгыс аъттыг бир хүн ажыглааны дээш 2 рубль 40 копеекти совхозка төлеп турдум. Хөлезини аар хире боорга, бо чылын аът садып алдым. А көдээ Совет ону тударын меңээ чөпшээревейн турар. Пенсионер эвес сен, хоржок дээр-дир. Ужуру билдинмес. База бир будулгаазынныг чүүл — шөлээ акшазы база бюллетень төлеври. Улустуң хууда малын кадарып тургаш, аарый бээр болзувусса, бюллетеньни кайы организация төлеп бээрил? Ол билдинмес. А шөлээ акшазын чүгле совхозка ажылдап турган ажыл хүннери дээш төлеп бээр-дир. Хууда мал кадарып турган хүннериңис дээш санап бербес. Канчаар төлеп бээр ужурлуг чүвел? Ону билип алыксап турар бис.

Хууда ажыл-агыйны сайзырадыр дээш практиктиг хемчеглерни ап эгелей бергени эки-дир. Ол дээрге Аъш—чем программазының чүгүла кезээ-дир.

Сүт-Хөл районда Ишкин көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Докур-оол ТЮЛЮШ:

1987 чылдың эгезинде бистиң көдээ Советтиң девискээринге 180 өрегениң дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг бода мал 692, шээр мал 3562, а хаван 38, аът 32 турган. Ол дээрге ортумаа-биле бир өг-бүлеге 4 бода мал, 19 хой, өшкү онаажып турар.

Байдал деңдески эвес, көдээ Советтиң девискээринде бүгү өг-бүлелерниң 0,6 хуузу шуут кандыг-даа мал чок, 1,5 хуузу саар инээ безин чок. Ам бо чылдың январь 1-де байдалывыс мындыг: бир өрегеге 21 шээр мал онаажы берген, мал бичии өскен. Өг-бүлелерниң 0,2 хуузу мал азыравайн турар. Бо көргүзүг мурнуку чылдаазындан кызырылган.

Улустуң хууда малының одар-белчирин, кададының талазы-биле байдал кандыгыл? Бода мал 2, а шээр мал 6 кезек черде. Суурнуң улузунуң малы колдуунда кыш-чай чок боттарында туруп турар. Ынчангаш суурнуң чону шээр малын 6 кезек кылдыр үскеш, ээлчежип кадарып турар. Мыйыстыг бода малды апрель 20-ден октябрь 1-ге чедир аңгылап кадарып турар бис. База-ла ийи аңгы бөлүк. Ону чурттакчылар боттары ээлчежип кадарар. Ол дугайын чоннуң ниити хуралынга дугуржуп алган.

1987 чылда суурда 128 өрегеден ногаа, картофельди 106-зы тараан. А 52 малчын өг-бүлениң чүгле 7-зи ол культураларны тарып турар. Хөр-Тайгада 111 өреге картофельдиг, 62-зи ногааларны тарып турар. Картофель үрезини боттарында бар, а немей тарыыр дээн күзелдиг улуска ону берип турар бис. Ногаа харын ээзэш.

Эрткен чылын бистиң көдээ Советтиң чурттакчылары дүк садар планын 129 хуу күүседип, совхозка 992 килограммны саткан база 22 тонна эътти совхозка, 9 тонна кон эътти белеткел конторазынга дужааган.

Суурда эът, сүт хандырылгазы багай эвес. Улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, оон үвэдүн тургузарынга көдээ Советтиң депутаттары, контроль бөлүүнүң кежигүннери улуг дузаны көргүзүп турар.

Кандыг бергелер барыл? Мурнунда чылдарда хууда малга кадарчы тывары берге турду. Чүге дизе ажыл стажы билдинмес, ол ышкаш бюллетень төлеттинмес, шөлээ база чок болур. Ам канчаар: Карл Маркс аттыг совхозтуң дирекциязының үлегери-биле бо чылын хуу мал кадарчыларын совхозтуң ажылчыннары кылгаш, стажын улаштыр санаар, шөлээзин бээр, бюллетенин база төлээр кылдыр дугуржувус.

Оон хуу мал-маганны эмнээри бергедеп турар, бо айтырыгны черле бир шиин тып шиитпирлээри чүгүла апарган. Улус хуузунда мал садып алырынга чээли бербейн турар-дыр бо. 1988 чылда чүгле 5000 рубль берген, ону районнуң 8 көдээ Совединге үлээрге чүү болурул!

Бо чылын улустуң хууда малынга — хой, өшкүге 2, бодага — 1 кыштагны совхоз үндүрүп бээр болган. Ол ышкаш хамаатыларга сиген шөлүн шуут-ла аңгылап бээр бис, мурнунда ындыг чүве турбаан. Бистиң депутаттарывыс соңгукчулары-биле ажылдап, өг-бүле бүрүзү бүдүн чыл дургузунда ногаа, картофель-биле хандыртынган турарын чедип алыр сорулганы салган. Шөлү чок улуска шөлдү, үрезини чок улуска үрезинни бээр бис.

Депутаттарның активчилерниң дузазы-биле бо чылын апрельде улустуң бажыңнарында картофель, ногаа шыгжаар подвалдарның байдалын хынап көрдүвүс. Ынчангаш бичиилерин, тарларын алгыдар, улгаттырар дугайында оларга сүмелээн бис.

Улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы Николай ЧЫНДЫГЫР:

— Бистиң районда хуу улустуң 5616 мыйыстыг бода малы, 16.208 шээр малы бар, ол ышкаш 1153 аът база хуу улустуу. Ынчалза-даа районда мал-маган тутпайн, огород тарывайн турар өг-бүлелер база бар. 772 өг-бүле картофель тарып турар.

Хуу мал ниитиниң малындан аңгылаттынмаан. Ону бо частан эгелеп кылыр деп бодап турар бис. Бо берге айтырыг. Ону кадарар эки малчын тывылбас, оларны кыштадыр кажаа-хораа база херек. Ынчалза-даа шиитпирлээр апаар. А чурттакчылыг суурларга хуузунда малдыгларның эштежилгезин организастаары көрдүнген, белеткел ажылдары эгелээн.

Хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дээш кызымныкшкынныг ажылдап турар пенсионерлер бирын меңээ демдеглээри күзенчиг. Район төвүнүң чурттакчызы, фронтучу Даниил Чамзырынович Дажымба, пенсионер башкы Алексей Ойдупович Дамдын олар район төвүнден көдээже көже берген, уругларының, боттарының хуу малын азырап турарлар. Олар чурттаар бажыңнарын база боттары тудуп алган. Оларның дуржулгазын нептеретсе эки деп бодаар мен.

Амгы үеде бистиң районда пенсионерлерден 140 өреге хуу мал мал-маган азырап турар. Оларны чер-чер Советтериниң күүскомнары деткип турар. Бо ажылды моон соңгаар-даа идепкейжидип, маңаа болган чугаадан дуржулганы алыр бис.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги Сарыг-оол ХОВАЛЫГ:

— Хуунуң дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче партия болгаш чазак улуг кичээнгейни угландырып турар дээрзин демдеглээр апаар. Ооң чижээ—хуу чуртталга бажыңын тударынга, ооң кодан-девискээрин кылып алырынга болгаш черле ынчаш хууда дузалал ажыл-агый тудугларын кылырынга чээлини 20 муң рубль чедир бээрин көргени. Мурнуку үелерде ол тудугларга чээли бербейн турган болгай. Бо чылдың июль 1-ге чедир ук негелдени долу хандырар дааганы бистиң банкыга берген.

Чээлини доктааттынган хуусаалыг кылдыр бээр. Ону алган соонда үш чыл эрткенде тыртып эгелээр. Инек садып алыр дээн кижиге чээлини 1 муң рубль чедир бээр, молдурга садып алыр дээн болза, ол 500 рубль чедир ап болур. Дача участоктарын тударынга 5 муң рубль чедир бээр.

Бажың тудуп алыр дээн кижилерге чээлини чүгле банк чери эвес, ажыл-агыйлар база берип болур. Чижээ, совхоз чуртталга бажыңы тудар материал-биле хандыргаш, ооң өртээн берген чээлизинден тыртып ап болур.

Тыва респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы Александр МАГЕРЯ:

— Концентраттыг мал чемин хереглекчилер кооперациязы керээ өзүгаар ап турар. Ооң болгаш өске-даа мал чеминиң 20 хуузун көдээ ажыл-агый продуктуларын сатканнарга, пенсионерлерге болгаш инвалидтерге сатпышаан, оларга ындыг бээри-биле ховар барааннарны база садып турар бис. Черле ынчаш кээп турар бүгү ховар бараанның 80 хуузун продукция саткан кижилерге садып турар. Ол ышкаш ногаа аймаан дузап, кат-чимисти вареньелеп турар бис.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын белеткээр ажылга материал-техниктиг базазы чугула болгай. Амдызында комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузу 6 черде ажылдап турар, үш модуль тургускан, чамдык районнарга колбаса цехтери ажыттынар. Мал продуктулары болбаазырадыр 8 цех база ажылдай берген. Ол бүгүнүң түңнелинде кооператорлар чылда үш муң тонна эътти болбаазырадып болур.

Айтырыг: Садып тудар комбикорм ээзэш. Ону республиканың Күрпланы, та чүге чүве, шын эвес хуваап турар. Көрүңер даан: чылда көрдүнген фондунуң 1200 тонназын биске берген, Садыг министерствозунуң аъш-чем барааннар садыынга 2250 тонназын берип турар. Хоорайда ону хостуг садып ап турар кижи бар бе! Чок. Чүгле ийи-чаңгыс садар. Арткан чемни дузалал ажыл-агыйынче чорудуп турар деп карасыг бар. А бис ол бичии комбикормну он ажыг районче хуваарыышка хензиг чүве болур. Хомудалдың тыптыры чөп.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЗА ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДЕР

Бистиң республикада суурларның туруп турар байдалдары аңгы-аңгы: Баян-Кол, Ишкин, Шуй-даа туруш байдалы, оларның девискээри домей эвес. Арыг-Үзүү, Сарыг-Сеп суурларны алыр болза, оларны долгандыр тарылга, сиген шөлдери бар, а Ишкинни долгандыр шупту одар-белчиир. Мал кадарар шөл чок черлерге, чижээлээрге, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң төвүнде хамаатыларның хуузунда малынга, бызааларга культурлуг одар шөлүн тургузарын бодап көрзе. Кызыл-Мажалыктың чурттакчыларының хууда малын кыш-чай чок 4 кижи ээлчежип кадарып турар. Эрзин суурда малды кадарбас.

Борта эштерниң саналдарындан, чер-черде чамдык дуржулгадан алгаш көөрге, чайгы үеде сагбас малды—мыйыстыг бода малды тайгалатса эки. Чижээ, «Тиилелге» совхозтуң улузунуң малын бо Кара-Хаак. Тожу девискээринче чүге дугурушкаш үндүрүп болбазыл! Кур-Чер суурну долгандыр шупту тараа болгаш одар чедишпес болгай.

Оон аңгыда хууда мал кадарчыларының шалың төлевиринин база малды кадарган дээш хөлезининиң дугайын борта чижек-биле санап көөрү чүгула. Улустуң хууда малын кадарып турар кижиниң шалың төлевири совхоз малын кадарып турарларныындан хөй-дүр. Ынчанмас болза, орта ажылдаар кижи тывылбас апаар. Ынчангаш эштерниң бо талазы-биле дугуржуп алгаш, ажыглап турар системазы шын-дыр. Бир эвес 10 баш мыйыстыг бода малдыг кижи ону кадарганы дээш 72 рубль төлээр апаар-дыр. Ийи аңгор өшкүлүг болза, оларның дугуң кыргааш садыптарга, малын кадартканының чыл дургузунда хөлезинин төлеп кааптар, ол-ла. Ынчангаш хууда малды кадартканы дээш ооң хөлезининиң хемчээлин чер-чер Советтери, совхозтар дирекциялары ам-даа хандыр өөренип көөр-ле харын.

Респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы Александр Андреевич Магеряның чугаазы-биле алырга, комбикормну хуваап турары шын эвес. Бодап көрүңер даан: Таңды болза тараалаң район-дур. Эрткен чылын Таңдыга 500 тоннаны берген, а Моңгун-Тайга тараа тарывайн турар, ол хиреде чүгле 15 тоннаны бүдүн чыл дургузунда берген. Ол ышкаш тараалаң эвес, өске-даа районнарны көрээлиңер: Өвүрге 50, Тожуга 15 тоннаны үндүрүп берген. Моон соңгаар бо чүүлдү черле эки өөренип көөр херек. Ону ужуражылганың киржикчилери холга алыр, хайгаараар болза чогуур.

База бир санал бар. Чүл дээрге мал-маган садар талазы-биле делгелге-ярмаркаларны организастап көрзүвүссе. Чон бодунуң хуузунда мал-маганын сатсын. Чер-черге, районнар төптеринге. Хууда малды ажаап азыраар талазы-биле черле эштежилгелер организастаар болза чогумчалыг. Ындыг дуржулга бисте бар. Кызыл хоорайның мал ажылының эштежилгезиниң дуржулгазы бар болгай.

Оон аңгыда респотребсоюз шугуму-биле район бүрүзүнге кыры дуглаглыг бичии рыноктардан тутса. Орта улус боттарының хууда мал-маганындан алган продукциязын саткай. Бисте бир мындыг багай чаңчыл бар. Эрткен чылын Мугур-Аксы суурнуң чурттакчызы кижи бодунуң хууда инектеринден саган сүдү-биле кылган хойтпаан кудумчуга чамдыкта кээп сада бээрге, улус ону кыжырып, ыяттырып, ат-ла болган. Ында багай чүү боор. Хойтпактың бичии уругларга ажык-дузазы дыка улуг ышкажыгай.

Дузалал ажыл-агыйны хөгжүдери дээрге кадрларны бышыглаарынга база чүгула чүүлдүң бирээзи дээрзи билдингир. Шынап-ла, мал-маганныг кижи ыдай-бээр көжерни бодавас, ол турумчуй берген болур.

«Төгерик столдан» материалдарны «Шынның» корреспондентилери Дангыт ЧЫДЫМ, Седен ХЕРТЕК, Шаңгыр-оол СУВАҢ, Ондар ОХЕМЧИК (фотолары) белеткээн.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ОТЧЁДУН ДЫҢНАП ЧУГААЛАШКАН

«Торгалыг» совхозтуң төвүнде партия эге организациязының хуралынга ук ажыл-агыйның экономиказын быжыглаарынга ооң улуг бухгалтери коммунист Д. О. Дамбааның чогаадыкчы ажылының дугайында илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Он ийиги беш чылдың планнарының онаалдаларын күүседир сорулга-биле совхоз бүдүрүлгезиниң бүгү адырларынга учёт-отчётту чурумчудуп, орулгалыг кылдыр ажылдаарынга белеткелдерни кылганының түңнелинде ажыл-агый 1985 чылда чек системазынче, 1988 чылда бот-орулга-чарылгаже шилчээн ажылдап турар. Эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр саң-хөөнү быжыглаары-биле бухгалтерия аппарадының специалистериниң болгаш малчыннарының ажылын эде тургузуп, оларны өөредип, олардан негелделерни күштелдирип турганының ачызында совхоз эрткен чылдарда орулгалыг ажылдап келген деп, илеткелчи тодаргай сан-фактыларны сдап чугаалаан.

Эрткен чылын ажыл-агый малдың баш санын өстүрериниң планын—инектиин 95, хой, өшкүнүүн 102, чылгыныын 105 хуу күүсеткен. Курунеге мал продуктулары садарының планын ажыр күүсеткен. Ниитизи-биле совхоз 1987 чылда орулгалыг ажылдаан. Коллективтиг керээ-биле ажылдаар мурнакчы дөпшилгелиг арганы совхоз бүдүрүлгезиниң адырларында нептередип эгелээн.

Донгак Ойдупович колхоз болгаш совхоз организастаттының тургустунганындан эгелээш, амгы эде тургустунуушкуннуң үезинге чедир бодунуң билиин, мергежилин үргүлчү бедидип, чогаадыкчы чаа аргаларны тып, идепкейлиг ажылдап чоруур. Назы-хары улгаткан тудум, улам кызып ажылдап, кады ажылдап турар эш-өөрүн, специалистерни болгаш бригадирлерни учёт-отчёт кылырынга өөредип, малчыннарга боду барып чедип, оларның-биле чугаалажып турар. «Торгалыг» совхозка мурнуу зонаның ажыл-агыйларының специалистериниң семинарларын эрттирери, олардан чамдыкта арга-дуржулга солчуруу-биле бухгалтерлер, экономистер Д. О. Дамбаага бо-ла аалдап келири чаңчыл апарган.

Чедип алдынган чүүлдер-биле чергелештир чедир кылдынмаан ажылдарны, оларның чылдагааннарын база ол тодаргай чугаалаан. Совхоз мал продуктуларын бүдүрериниң планын—эъттиин—79, сүттүүн—69,5, дүктүүн — 95 хуу күүсеткен. Эрткен чылын 4479 баш мал янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп хораан, оон ажыл-агый 125000 рубль каражалыг болган. Төрүүр 100 баш малга онаалдыр инектен 59,7, хойдан 68,2, өшкүден 37,3 мал төлү алганы дыка четпес боор турар. Курунеге дужааган малдарның ортумак деңзизи хойнуң 39 кг, өшкүнүң 30 кг, инектиң 280 кг болгаш оларның хөй мурнуузунуң деңнелдези ортумактан куду болган. Мал продуктуларының бот-үнези улуг болуп артпышаан, бир центнер хой эъдиниң бот-үнези планда 201 рубль турда 224 рубль, хой дүгүнүң — 700 рубль турда 1061 рубль сүттүң — 58 рубль турда 59,5 рубль болган. Бо четпестерниң болуп турар чылдагааны малдың семиртилгезин организастаавас, тайгаларже чайлаглавас апарганында, тайгаларже үнген малчыннар, эки дээрге-ле 7—15 хонгаш, күзеглерже көжүп кээр. Оларның ажыл төлевиринге дөрт ай дургузунда 40 хуузу немеп турары канчап-даа таарышпас дээрзин илеткелчи болгаш санал бергеннер шыңгыы шүгүмчүлээн.

Совхозтуң сүт-бараан фермазында инектерниң уксаазы экижиттинмээн, саар инектер чер өттап, оларның бирээзинге чүгле 400 ажыг литр сүт берип турар, фермада силос безин чок, ооң ужурундан эрткен чылын курунеге 30 тонна сүт орнунга хуу кижилерден саржаг садып дужааган. Малдың кызыраар чоруу ам-даа хевээр, хой биле инекти тарып боозатпайн турар.

Эрткен чылын ажыл-агый сиген белеткээриниң планын күүсетсе-даа, ооң шынары багай болган, пресстээн бир боодал сигенни 20 кг деп санап турган, херек кырында ону деңзилээрге, ортумаа-биле 13 кг болганын хыналда илереткен. Ол айтырыгны кедүрүп кээрге, сиген медээзин шагдаа чорудупкан, ажылчыннарга төлевирин база берипкен болган. Ол дугайын СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш хуралга саналынга шүгүмчүлеп чугаалааш, ёзулуг-ла курунеге мегелээн-дир силер деп түңнел кылган. Совхозта деңзи чок боор турар, бо чылын Торгалыгга 30 тоннаның, Чаа-Сүүрга 10 тоннаның деңзилерин тургузарын шиитпирлээн. Ол деңзилерни эккелгеш, ийи чыл дургузунда ажыглалга киирбээнин санал берген коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээннер.

Совхоз курунеге эът, дүк болгаш сүт садарының планын хуу чоннуң малының күселин-биле күүседип турар. Чыл бүрүде чондан 200 тонна хире эътти, 2 тонна ажыг дүктү болгаш 20—30 тонна сүттү садып ап келген. Ажыл-агый курунеден немелде дотация албаан болза, эрткен чылын ол 105 муң рубль каражалыг ажылдаан болур турган.

Үстүнде айыттынган четпестерни эдип алырының талазы-биле моон соңгаар чорудар ажылдарның дугайында коммунистерниң берген тодаргай саналдарын, сүмелерин барымдаалап, партийжи ёзу-биле ажылдап, он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип тургаш, орулгалыг ажылдаарын хандырар чогуур хемчеглерни ажылдап кылгаш, партия хуралынга хүлээп алган.

Василий БЮРБЮ.

АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

«Тыва хамааты тудуг» трестиң Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксында бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунда хоочун тудугжу, коммунист Чулдум Болдаевич Донгак удурткан тудугжулар бригадазының тудугжулары ажаалга банкызының чаа бажыңын эки шынарлыг тудуп дооскаш, ажыглалга киирген.

Ажаалга банкызының ажылдакчылары март төнчүзүнде хөй өрээлдерлиг, делгем, чырык бажыңче көжүп кирген. Олар тудугжуларга өөрүп четтиргенин илергейлеп турар. Чаа бажыңны чогуур хуусаазында ажыглалга кииреринге хоочун тудугжу Тырыш Мөңгениң, комсомолчу Эрес Хертектиң киирген үлүг-хуузу улуг.

Хурал ЧУЛЬДУМ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ЧОГУУР ДЕҢНЕЛДЕ ТУРГУСТУНМААН

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр улус депутаттарының Эрзин район Совединиң болгаш ооң эге-чагыргазында органнарның бодунуң ажыл-чорудулгазынга ажык-чарлыг чорукту калбартыры-биле холбаштыр даалга берген доктаалды 1987 чылдың март 4-те Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган. Оон күүселдезиниң кайы хире чоруп турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга чугаалажып көрген.

Ук доктаалды күүседири-биле чамдык ажылдарның кылып чорутканын аңаа демдеглээн. Күш-ажылчы коллективтерге база хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле Советтерниң болгаш ооң күүскомнарының хүлээп алыр шиитпирлериниң төлевилелдерин чугаалажып көөрү, Советтерниң күүсекчи комитеттериниң удурткчуларының, райкүүскомнуң килдистериниң болгаш эргелелдериниң отчёттарын дыңнаары, түс чериниң амыдыралының чугула айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле кежээр сессияларны, Советтерниң күүскомнарының болгаш доктаамал комиссияларының хуралдарын чер-черге барып эрттирери ажылдың практиказынче кирип турар. Соңгукчуларның болгаш депутаттарның санал-оналдарын, чагыгларын боттандырар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттакчы чоннуң хөй-ниити органнарының төлээлери Советтерниң сессияларының ажылынга киржип турар апарган.

Соңгукчулар болгаш күш-ажылчы коллективтер-биле сырый харылзааны депутаттар тудуп, оларның мурнунга отчёдун доктаамал берип турар. Хамаатыларның хөй-хөй херегелдерин болгаш негелделерин депутаттарның киржилгези-биле чептиг кылдыр шиитпирлеп келген. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук калбарып турар.

Ынчалза-даа районда чер-чер Советтериниң ажылында эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Оларның ажыл-чорудулгазында демократтыг принциптер болгаш калбак ажык-чарлыг чорук чогуур деңнелде тургустунмаан. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын күүседиринче районнуң ажылчы чонун мобилизастаарынга ол бүгү дээштиг чепсек болу бербээн. Сессияларга, күүскомнар хуралдарынга хүлээп ап турар шиитпирлерниң күүселдезин организастаарынга улус депутаттарының район болгаш кожээ Советтери, ооң күүсекчи комитеттери шыңгыы четпестерни болдуруп турар. Депутаттарны, доктаамал комиссияларны болгаш чурттакчы чоннуң бот-идепкейлиг хөй-ниити органнарын олче хаара тутпайн турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни кону-биле үзер талазы-биле демиселге ажык-чарлыг чорукту долу ажыглавайн келген. Арагага сундугарларның саны кызырылбайн турар. Райкүүскомнуң чанында тургустунган арагалаашкын болгаш алкоголизмниң талазы-биле демисел чорудар комиссия (даргазы райкүүскомнуң даргазының оралакчызы З. К. Банзай) эки ажылдавайн турар, кежээр хуралдарны чорутпаан. Райкүүском даргазының бирги оралакчызы Д. С. Хорлуу баштаан административтиг комиссия идепкей чок. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган.

ҮЕНИҢ ЧИДИРИИ ХӨЙ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Садыг, чоннуң херегцел бараанмары болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязы 1987 чылдың май 28-те Кызыл хоорайның тудугжуларын изиг чем-биле хандырарын экижидериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ооң күүселдезиниң чоруп турарының дугайын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга дыңнаан.

Доктаамал комиссияга дыңнаанының сөөлүнде, чартык чыл четкелекте хынап көөрге, тудугжуларны изиг чем-биле хандырып турарының байдалы кончуг багай болганы илерээн. Бөгүнде база экижиишкин көзүлбээн болган. Аңгы-аңгы объектилерде хаара туттунган бригадаларга дүштеки изиг чемни чедирериниң графигин тургузарын, кежээр буфеттер дээн чижектиг хандырылганың аргаларын ажыгларын доктаамал комиссия сүмелээн турган. Ынчалза-даа тудуг организацияларының удурткчулары депутаттарның сүмелерин херекке албайн барган. Садыг ажылдакчылары тудуг объектилеринге чем чедирер автомашиналар-биле хандырылгазын үзүктелдирип турар.

Дүштеки чемни организастаарында четпестерден хөй үе-шакты чемненилге черлериниң ээлчеглеринге тудугжулар чидирип турар. Хоорай Совединиң күүскому байдал ол хире таарымча чок турда-ла чогуур хемчеглерни албаан, контроль болгаш хыналданы чорутпаан. Хоорайның тудугжуларын изиг чем-биле хандырарын экижидерин хооркүүскомга, Садыг министерствозунга, тудуг организацияларынга Президиум даалган болгаш бо талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган.

АМ-ДАА ШЫҢГЫЫРАДЫР

Улус депутаттарының Советтериниң болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының 1988 чылдың бирги кварталда арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур демиселиниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Бо талазы-биле республикада байдалды Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы В. И. Лукашов дыңнаткан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чамдык хемчеглерни чорутканындан бир кезек районнарда байдал чүгээртеп турар. Ылангыя Каа-Хем районда кедээ Советтерниң күүскомнары, ооң чагыргазында албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер арагалаашкын-биле демиселдиң боттуг аргаларын, хевирлерин тып турар. Хөй-ниитиниң күжүн олче мөөңнээн.

Ынчалза-даа Тожу, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш өске-даа районнарда арагалаар, ооң түңнелинде кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселди ам-даа шыңгыыратпаан. Сөөлгү үеде чамдык бажыңнар ээлери ээртир суксуннарны чажырып кылырын уламчылавышаан. Чемге херегээри-биле чонга садып турар чигир аймааның хөй мурнуузун ээртир суксуннар кылырынче үндүрүп турарлар-биле демиселди кончуг багай чорудуп турар.

Спирт аймаан, спирт холумактыг продуктуларны бүдүрүлгелеринге ажыглап турар албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер боттарының продуктуларының учёдун, хуваалдаазын шыңгыы контрольга алыр, оорланып кавырактаныырларга бичии-даа ажык орукту бербес ужурлуг.

Арагалаар, наркотиктер хереглээр болгаш таарымча чок өске-даа чоруктар-биле демиселге эш хуу судтарының, административтиг комиссияларның, депутаттарның, калбак хөй-ниитиниң күжүн мөөңнээрин бөгүнгү байдал негеп турар. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

КАТТЫЖАР МЕН

Бо чылдың январь 30-де «Шын» солунга Д. Карыманың «Бодалымны илередийн» деп эгелиг материалынга каттыжып, бодум база малчын кижи болгаш ол чүүлге хамаарыштыр хууда бодалым бижип олур мен.

Бистер, өөм ээзи-биле, 1959 чылдан бээр малчыннап келдивис. 1969 чылдан бээр совхоз ажылчыннары апардывыс. Бо үениң дургузунда кандыг бергелерге таварышпадывыс дээр. Малчын кижиде чылдың дөрт эргилдезинде дыштаныр хүн даа чок, суббота, воскресенье, байырлалдар хүннеринде-даа ажылдап-ла турар. Чыл шөлээзинде малды түр кадартып каар кижи тывылбас боорга, улаштыр-ла ажылдаар сен. Чыл-чылы-биле мынчалдыр чыглып кээрге, ол малчын чеже хүннү артыкка ажылдаар-дыр!

Үргүлчү ынчалдыр ажылдап кээрге, кижиниң кадыы илдение баксыраар-дыр. Эмчиге безин баар чай чок боор, аарыгны ынчап-мынчап чорааш, бут кырынга-ла эрттирер-дир бис. Сөөлзүреди назын улгады бээрге, шуут-ла бергедей бээр, ынчангаш бо чылдың январьда уругларым кезн район эмнелгезинге бир ай хире эмнетти.

Ынчангаш ам мен Д. Карыманың саналынга каттыжып, шынап-ла, 30-35 чыл дургузунда үзүк-соксаал чокка малчыннап келгеннерни эрте пенсияладып үндүрзе кандыгыл? Пенсия дугайын харылап турар албан черлери бар-ла болгай. Ону дораан шиитпирлеп шыдавас-даа болза, бистиң республиканың бойдус байдалын өөренип көргеш, чогуур органнар төп черже саналдан киирзе кандыгыл?

Бистиң ажылывыс берге болгаш олче аныяктар эзэш барып турар.

Чаңгыс коллективке 20 чыл ажылдапкан улустуң алыр шалыңын безин улгаттырып турар болгай. Кабинетте безин ажылдап турарларның аан.

Мен бодаарымга, солунга бижээн санал-онал шупту харылыг болур ужурлуг. Чогум бистиң бо малчыннарны ындыг айтырыг —эрте-ле пенсияладып болурунуң аргазы кандыгыл дээр дугайында саналды деткип, Мөңгүн-Тайгадан база бир малчын материал бижээн ийик. Харыы амдызында сураг-ла-дыр.

Далайга дамды дуза деп бодал-биле бодум дугайты бо айтырыгны бижип олурарым бо.

Седип-оол САМБУУ.
Тожу район.

АРГА ТУРДА, АРТЫК ЭВЕС

Чыраа-Бажы суурда тургустунган кооперативтиң ажылының дугайын номчааш, кедээ суурларга ооң дуржулгазын эдерип болур чүве-дир деп билдим. Ындыг болганда, ажылдың ол хевирин база ажыглап болур чүве-дир.

Алгы-кештен даараан тоннарны кижилер күзелдии-биле кедер болгай. Ону даарап тар шевер кижилер суурдан албан тыпты бээр. Материал айтырыы бергедевес чүве болза, уштылар даараза, садып алыр күзелдиг кижилер чугаажок хөй болур. Чагыглар ёзугаар-даа даараза кандыг деп.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң төвүнге шак ол хептерни даараар черден ажытса кандыгыл деп бодап чоруур мен. Чаңгыс чер чурттугларывыстың аразында ийик, тон даарап болур шевер кижилер бар. Орта херегээр алгы-кешти боттары белеткеп алыр кылдыр база организастап болур-дур, алгы эттээр бедүүн станокту канчаар-даа кылып болур шевер кижилер бисте бар. Мындыг аргаларны ажыглап тургаш, чонга ачы-дуза чедирилгезин экижидериниң бо хевирин сайзырадыры артык эвес деп бодаар мен.

Монгуш ДАНЗЫРЫН.
Улуг-Хем район.

Амыдыралдың совет хевири

УЛУГ НАЗЫЛЫГЛАР: айтырыглар болгаш оларны шиитпирлээри

— Экономика талазы-биле сайзыраңгай бүгү-ле чурттарда ышкаш, бистиң чуртувуста чоннуң демография талазы-биле кырывыр чоруунуң чорудулгазы болуп турар. ССРЭ-де пенсия назылыг 56 ажыг миллион кижи бар, оларның аразында херээженнер эр улустан хөй: 62 хуу. Ооң чылдагааны — дайынның удаажырап читпес уржуктарында, херээжен улустуң назынының ортумаа-биле улуг болуп турарында. ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиң социал хандырылга эргелелиниң начальниги Нина Викторовна КУЗНЕЦОВА ПМА-ның корреспондентизи-биле беседазының эгезинде ынчаар чугаалаан.

— Ындыг болганда чурттакчы чоннуң улуг назылыгларының дугайында айтырыг — ол дээрге колдуунда-ла улуг назылыг херээженнер дугайында айтырыг ышкажыл деп бадыткап болур-дур. Оларның амыдыралының байдалы кандыгыл!

— Хамыктың мурнунда чүгле 55 харлыг эвес, оон-даа элээн улгады берген хөй-хөй херээженнер боттарын назы-хар талазы-биле улгады берген бис деп санавайн, кадыкшылы эки болуп, ажылындан чарлырын күзевейн турар: пенсия назылыг 6,4 миллион херээженнер ажылдаавышаан. Ол дээрге ажылдап турар бүгү пенсионерлерниң 56 хуузу-дур эвес-пе.

— Социал хөй-хөй айтырыгларны, ылаңгыя ажылчын күш чедишпейн баар чорукту чайладырын шиитпирлээринге ажылдап турар пенсионерлер дузалаар деп чоокка чедир санап турган. Ынчалзажок байдал өскерилген: экономиктиг реформа боттанып, бүдүрүлгелер чарыгдалдарын боттары дугаарынче болгаш бот-акшаланывышкынче шилчип, оларның техника талазы-биле дериишкинин бедип турар. Бо таварылгада хамыктың мурнунда пенсионерлерниң кезик-чамдызы ажылдан кызырлывышкынга таваржып турары чажыт эвес болгай.

— Ийе, ол чажыт эвес. Улуг назылыгларның ажылы куду бүдүрүкчүлүг, мергежили чавыс, шимченгир эвес деп чүве билдиңир. Ооң-биле кады бола аарый берген болур. Ынчалзажок маңаа кол-ла чүве— оларның боттарының ажылдаары азы ажылдавазы. А олар бажыңының чоогунга, кандыг-бир чиик ажылга тургустунуп алырын бодаарлар. Ол дугайын социологтуг шинчилелдер көргүскен.

Ынчангаш оларны ажыл-биле хандырарының тускай хевирлерин тып хөгжүдери ам чугула угланыышкын болуп турар. Кооперативтиг болгаш хууда күш-ажылчы чорудулганы хөгжүдери бо талазынга чаа арганы берип турар.

— Дыка хөй пенсионерлер элээн берге байдалда чурттап турар деп дорту-биле чугаалап каалы: пенсиязын ап турган шалыңы-биле деңнеп көөрге, үштүң бири болуп турар. Пенсияже үнерге, кижиниң бараан садып алыр шинээ үш катап кудулаар...

— Ындыг харын. «Күрүне пенсияларының дугайында» ССРЭ-ниң амгы үеде күштүг болуп турар хоойлузу 1956 чылда хүлээп алдынган дээрзин сагындырып каайн. Кижилерниң амыдыралчы чугула херегцелдеринге ынчан ол долу чергези-биле дүгжүп турган. Ооң-биле чергелештир аңаа эдилгелерни киирип келген: чижээлээрге, эң биче хемчээлдиг пенсияларны чаңгыс эвес удаа өстүрген. Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга он чыл мурнунда доктааткан пенсияларның хемчээлин эрткен чылын улгаттырган. Ол ышкаш күштүг болуп турар хоойлунуң хөй-хөй чүүлдери үениң негелделеринге дүүшпестей берген. Чижээлээрге, ажыл төлевири биле пенсияларның хемчээлиниң аразында ылгалды ап көрээли. 1956 чылдан эгелээш ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак шалыңы ийи чартык катап өскен, а пенсияның эң улуг хемчээли хөй кезиинге өскерилге чок арткан.

Мындыг фактыны ап көрээли: пенсия дугайында күштүг болуп турар хоойлужудулга ажылдың үр стажын шоолуг барымдаалавайн турар — 25 чыл болгаш 40 чыл дургузунда ажылдап келгеннерниң пенсияларының хемчээли дыка хөй таварылгаларда бир дөмей болуп артпышаан. Хоойлужудулгага чогуур өскерилгелерни киирерин кижилер чөптүү-биле негеп турар.

Амгы үеде ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди өске-даа чамдык ведомстволар-биле кады ажылчы чоннуң пенсия хандырылгазының дугайында ССРЭ-ниң чаа хоойлузунуң төлевилелин ажылдап кылып турар.

Ооң-биле кады ажылчыннарга, албан-хаакчыларга болгаш колхозчуларга немелде пенсияны эки тура-биле камгаладып ап болур дугайында чурумну бо чылдың январь 1-ден эгелеп киирген болгай. Ынчалзажок күрүнениң социал хандырылга системазынга ол хамаарышпас болбайн аан. Кижи бүрүзү күзээр болза, келир үеде немелде пенсияны алыр кылдыр ону баш удур кылдыртып ап болур дугайында ында чугаа чоруп турар. Ол чүл дизе, пенсия камгаладылгазының дугайында керээ ёзугаар бодунуң шалыңындан дадывырны доктаамал ол шилчиттирер. Кажан пенсиялап бергеш, страхование кылдырткан ол кижи акшазын ап эгелээр аан.

— Пенсия дээрге — назылап кырааны дээш материалдыг аңаа-ла хандырылга эвес болгай. Оон ыңай ол хостуг үе-дир. Ону кижи бүрүзү канчаарын боду билир. Бодунуу-биле көөр болбайн аан. Чечектер өстүрүп-даа, балыктап-даа чоруурлар, библиотека, кинотеатр-даа баарынга ыңактар бар. Көрүп чорууурга, чамдыктар уругларының уругларын кижизидеринге өг-бүлелеринге дузалажып, буянныг херекти кылып чоруурлар-дыр...

— Ындыг, ындыг. Ол черле эки деткимче, шынап-ла, буянныг херек. Ада-иелерниң эки ажылдаарынга, өөреринге деткимче-дир. Ол черле эки чаңчыл. Сайзыратса чогуур. Амгы үеде бо талазы-биле социалистиг чамдык чурттарның дуржулгазын өөренип турар бис. Ында болза, бир эвес чогуур үе иштинде ажылдаар боол дугуржуп алган болза, чаш уруунуу азыраары дээш бээр ужурлуг төлевирлиг шөлээниң акшазын чаш уругнуң авазының орнунга алыр эргени уруунуң оглун азы уруун ажаап турар кырган-аваларга берип каан. Ол чорук өг-бүлеге-даа, курунеге-даа ажыктыг, ие-херээженнер мергежилин-даа чидирбес, бичии уруглар-лыг өг-бүлелерниң материалдыг байдалы бедиир, а ооң-биле кады өг-бүлелерге кырган-аваларның ат-алдары база алгыыр аан.

— Назылап келгеш, уругларынга болгаш оларның уругларынга дузалыг болуп чурттаары дыка эки болбайн аан. Ынчалзажок назылап кырып келгеш, шуут чаңгыс бот болу бээрлер база эвээш эвес болгай...

— Ындыг харын. Ол айтырыгның чидиг болуп турарын көргүзер төлээде, мындыг чүүлдү чугаалап каайн: амгы үеде ССРЭ-де чаңгыс бот улуг назылыгларның 91 хуузу — херээженнер. Оларның аразындан үш чүс муң хирези кадыының байдалының талазы-биле доктаамал хайгааралды негеп турар. Ындыг кижилер берге байдалга таварышпазын дээш күрүне хөйнү кылып турар. Назылап кыраннарга интернат-бажыңнарны тудуп берип турар. Социал хандырылганың өске-даа хевирлери моон соңгаар-даа улам сайзыраңгайжыыр. Назылап кыраннарже кичээнгей улгадыр олар кажан-даа чааскаанзыравас ужурлуг.

Беседаны Елена КОТЛЯРСКАЯ чорутkan.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. Чаңчыл болган кыдат медицинаның рецептилери-биле КУР-нуң фармацевтери 4 муң ажыг хевириниң эмнерин бүдүрүп үндүрүп турар. Оларның ажыл-чорудулгазының хемчээлиниң дугайын мындыг факт херечилеп турар: черлик үнүштерден, мал ажылының болгаш далай тывыжының продуктуларындан химиктиг немелделер чокка бүдүрүп үндүрген эмнерниң хемчээли 200 муң тонна болган.

Амгы үеде 6 муң курүне болгаш коллективтиг фермалар, а ол ышкаш 240 муң хуу тараачыннарның өг-бүлези керээ ёзугаар тускай сигеннерни болгаш чадаң ыяштарны өстүрүп, черлик ыяштарның чиммистерин чыып турар болгаш оон соонда оларны чурттуң фармацевтика бүдүрүлгелеринче чорудуп турар.

Чаңчыл болган кыдат медицинаның эмнерин мурнукузу ышкаш Кыдаттың бодунда-даа, даштыкыда-даа күзелдии-биле садып ап турар. Чижээлээрге, эрткен чылын оларны даштыкаар үндүр сатканындан КУР-нуң курүне бюджеди 300 млн долларга улгаткан деп, «Чайна дейли» солун дыңнадып турар.

ХАНОЙ. Идеологтуг ажылды сайзыраңгайжыдары — партияның чүгле амгы үе-чадада эвес харын-даа үр хуусаалыг, келир үеде эң чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ону боттандырып чорударынга «Тапти конгшан» журнал ойнаар ужурлуг. Вьетнам коммунистерниң партиязының Төп Комитединиң теоретиктиг болгаш политиктиг органы болур ол журналдың ажылының дугайында ВКП ТК-ның Секретариадының ында парлап үндүрген доктаалында онзалап айтып турар.

Журналдың арыннарынга социал-экономиктиг хөгжүлдениң янзы-бүрү талаларынга хамаарыштыр ВКП-ниң VI съездизиниң айтывышкыннарын болгаш түңнелдерин бүзүрелдии-биле күүсеттинип турары илереттинген турар ужурлуг деп документиде айтып турар. Революсчу чаартылгаларның чорудулгазының үезинде тургустунуп келир чаа айтырыгларның ёзулуг эртемге үндезилеттинген марксисчи-ленинчи анализи эргежок чугула.

«Тапти конгшан» партия шуулганының шиитпирлерин ёзугаар чаа угаап бодаашкын дээш демиселдиң мурнуку одуруунга, консерватизмниң болгаш эрги схемаларга бердинген чоруктуң кандыг-даа илерээшкинин удур туржур ужурлуг. Журналдың эң чугула темалары организастыг болгаш кадр ажылын сайзыраңгайжыдары, партийжи тургузуушкунуң ажылының айтырыглары экономиканы эргелеп башкарарының механизмин эде тургузарының чоруп турары, ниитилел амыдыралының демократчыдылгазының чорудулгазы болур ужурлуг деп документиде айыткан.

(СЭТА).

ОНЗА БАЙДАЛ

ГАВАНА. (СЭТА). Гондурастың президентизи чурттуң найысылалы Тегусигальпаге болгаш Сан-Педро-Сула хоорайга онза байдалды тургузарын чарлаан. Ол базымның чылдагааны болза, чазактың американчыткан политиказынга удур чурттакчы чоннуң массалыг удурланывышкынының үргүлчүлеп турары болган. Онза байдал дугайында хоойлу ёзугаар полиция болгаш айыыл чок чорук күштери эрге-чагыргаларның чөпшээрели чокка тудуп хоругдаашкыннар чорудар эргени алганнар, хуралдар чорударын хораан, массалыг информацияның чепсектери шыңгыы хыналдага таваржып турар.

Тегусигальпениң төп кезээн автоматчыткан ланчыылар-биле чепсегленген тускай шериг кезектери бүзээлеп алган. Кудумчуларже куяктыг машиналарны киирген. Хоорай кырында шериг вертолёттар доктаамал ужуп турар болгаш олар найысылалдың янзы-бүрү районнарында ала чайгаар үнүп кээп турар чыскаалдарны болгаш митингилерни базар талазы-биле полицияның болгаш солдаттарның хөделиишкиннерин дүүштүрүп башкарып турар. Массалыг тудуп хоругдаашкыннары чорудуп турар.

АТ САЛЫР

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистан айтырыын политиктиг таарыштыр шиитпирлээр дугайында дугуржулгаларга апрель 14-те Женевага ат салыр. КНО-нуң албан аайы-биле төлээлекчизиниң дыңнатканы-биле алырга, ат салырының ёзулалынга Каттышкан Нацияларр Организациязының чиңгине секретары Х. Перес де Куэльяр киржир. Ооң эгелекчи саналы-биле 1982 чылда ооң хууда төлээлекчизи Диего Кордовести дамчыштыр афган-пакистан чугаалажыышкыннар эгелээн турган. Ат салырының ёзулалынга ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц база киржир. Совет Эвилели болгаш АКШ Женевага чедип алдынган дугуржулгаларның делегей магадылакчылары болур.

ФОБОСЧЕ УЖУДУУШКУН ДУГАЙЫНДА

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Аэронавтика болгаш космос делгеминиң шинчилээриниң талазы-биле национал эргелел (НАСА) Марстың эдеринчизи Фобосче башкартынып чоруур ужудуушкунну боттандырып чорудуп болурунуң аргаларын өөренип көрүп турар. Ол дугайын Хьюстонда Линдон Джонсон аттыг космосче ужудуушкуннар төвүнүң удурткчузу Марк Крейгтиң медеглелин барымдаалап, «Вашингтон пост» солун дыңнадып турар. Ооң чугаазы-биле алырга, Фобосче башкартынып чоруур ужудуушкунга алды астронавтылар киржип болур болгаш ону беш-чеди чыл болганда чорудуп болур.

«Фобосче ужудуушкун кылырынга Марска чедип хонарын боттандырып чорударындан ийи катап эвээш одаар чүүл болгаш дериг-херекселдер негеттинер» деп, «Вашингтон пост» демдеглеп турар. Фобоска турарының үезинде астронавтылар Марстың кырынче автоматчыткан станцияларны шинчилелдер кылыры-биле болгаш ооң хөрзүнүнүң хевирлерин алыры-биле чорудуп болур. Фобосту өөренип көөрү база улуг сонуургалды болдуруп турар. Баш удур даап бодап турары-биле алырга, ында элээн хөй санныг суг бар. Фобостан суг ап болурунуң талазы-биле даап бодаашкыннарны эртемденнер кылып, оон ракетага херегээринге ажыглаары-биле кислородту болгаш водородту аңгылап ап болурун айтып турарлар. НАСА Фобосту космосче ужудуушкуннар боттандырып чорударынга бир хевирниң «одаар чүүл немеп алыр станциязы» болдуруптарының идеязын өөренип көрүп турар.

КҮШТЕЛДИРГЕН

ВАШИНГТОН. СЭТА). Панама-биле харылзааларга «онза байдалды» тургузарының дугайын АКШ-тың президентизи Рейган чарлаан болгаш Төп Америкада ол республиканың чазаанга «экономиктиг кызамдаашкынны күштелдирер» талазы-биле чаа хемчеглерни баш удур көрүп турар чарлыкка ат салган. Президентиниң шиитпири-биле Каттышкан Штаттарда Панаманың эрге-чагыргазының бүгү хереңгизин тудуп, АКШ-та болгаш Панамада америк хамаатыларының организацияларының болгаш корпорацияларының талазындан бүгү акша төлевирин чорударын хораан. Амгы үеден эгелээш олар Панаманың чазаанга төлээр ужурлуг акшаларын мурнунда Панаманың президентизи чораан Дельвальениң адының кырынга Нью-Йорктуң банкызынга ажыткан тускай санче шилчидер ужурлуг.

Рейганның дыштанылгада турүп турары Санта-Барбарега (Калифорния штат) администрациянын улуг дужаалдыг төлээлекчилери АКШ мурнуузу ышкаш Панама курунениң мурнунда турган баштыңын ол чурттуң хоойлу ёзугаар президентизи кылдыр санап, аңаа деткимчени көргүзүп турар деп медеглээннер.

Парлалга-биле харылзаа талазы-биле АКШ-тың президентизиниң дузалакчызы М. Фицуотерниң Санта-Барбарега кылган медеглелинде чаа хемчеглер «доп-дораан күштүг болур ужурлуг» деп онзалап демдеглеп турар.

Бот-тывынгыр артистер

Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайга сууруда чаа Культура бажыңын тудуп дооскаш, ажыглалда киирген. Аңаа культура ажылдакчылары сорук кирип, чон ортузунга культура-массалыг ажылдарны улам эки организастаарынче сагыш салып турарлар.

Бора-Тайга суурнуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң киржикчилери чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Дээрде кыс» деп шиизин белеткеп, сценага тургускан. Ооң дараазында ол-ла чогаалчының «Дуңзаа» деп шиизин эрткен чылдың төнчүзүнде тургускаш, Кызылга ойнааш, мактатканнар.

ЧУРУКТА: Бора-Тайганың аныяктарының ол шииде рольдарны ойнап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МӨҢГЕ ДИРИГ ИДЕГЕЛ

• «Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер •

Театр училищезиниң танцы бөлүүнүң сургуулдары сумкаларын болгаш өске-даа борбак-сарбаан туткулап алган чанып чоруп турганнар. Бөгүн репетициязын эрте доозупканнар-дыр. Наташа ам хоостаны берген боор, ооң-биле кады чанар-дыр дээн боданыы-биле Николай Константинович танцы клазын бакылай берген. Наташазы ында балет станогундан туттунуп алган турган.

— Бөгүн эрте доозуптуң бе харын, чанаалы че— деп, Николай Константинович кадайын кыйгырган.

— Ийе, ам чанар бис—дээш, Наташазы турза-ла турар. Николай Константинович ооң чанынга чеде берген.

— Ханы бодалче дүжүп берген деп. Улуг-ла чогаадыкчы план башта төрүттүнүп турар хире-дир ее, Наташ—деп, ол баштактанган.

— Бажым дескинип турду. Кускум-даа кээр. Ам эртип бар чор, уругларны эрте таредыптым.

Николай Константинович кадайының чонаада-ла чуга ак арны улам агара бергенин эскерип кааш, ооң бажын туткан.

— Чөлбиге берген ирги сен бе, чогум бажың изиг эвес-ле хире-дир. Могап турупкан боор сен. Бичии-даа дыш чок кижи ышкажыл сен. Ындыг улуг күш үндүрерге ынчанмайн канчаар. Ажылдаар шөгүмны үргүлчү эттир ажылдаар кижи-дир сен. Каң демир машина эвес, кижи кадыын бодаар-ла болгай—деп, ол кадайын чемелевишаан, чедип алгаш дашкаар үнүпкен. Сериин агаарны хандыр тынмышаан, ашааның эктинге челени аарак кылаштап орда, демги арай бергедеп турган байдалы ис чок эрте берген.

[Уланчызы. Эгези № № 86, 87 «Шында»].

— Шынап-ла, турупкан боор мен. Эмир база ынчап барган кижи мен. Ынчан үр болбайн эрте берген чүве. Бөгүн пируэтти (чаңгыс черге элээн каш катап долу долганыры) эки көргүзүп бээр дээш эмин эрттирипкен боор мен. Артала кузар частым. Ам шуут эрте берди ышкажыл — дээш, Наташа агаарны улам хандыр, хөрек долдур тынгылаан.

Эртенинде чаңчыкканы ёзугаар Наталья Дойдаловна эртенги чем белеткей каапкан. Ол ооң мурнунда сцена кырынга танцылап турар үезинде чиир чеми санныг, тускай рационнуг турган. Ону сагывас болза балерина кижиниң хевир-сыны эскерлип болур. Ам башкылай бергеш, чүнү-даа белеткей тырткаш, чип ап болур апарган.

Ол эртен ооң чемге хирелии кончуг болган. Хаарган балык ка дегбээн. Ооң чыды безин аңаа таарымча чок болган. Ол харын дустуг турган болза, амыраап чиир хире. Аяк шай-биле кескинди хлеб чип алган.

Хүннер эрткен тудум, Наташаның кадыының байдалы улам-на эскерлип турарын ол боду эскерип турган. Ооң чылдагааның бүдүү билзе-даа, ол дугайын ашаанга ыыттаваан. Та чүү чүве, кым билир ону. Ындыг байдалга таваржып чораан эвес. Таныжып алган чоок эштеринге чугаалаарындан база эпчоксунган. Чүгле эң чоок эжи Гончик-Сумлаа композиторнуң кадайы Женяга чугаалаан. Оозу эжиниң чугаазын топтап дыңнап олура, ээжок-ла каттырган.

«Эх, Наташа, Наташа, ам-даа чүве билбес бичии ызыыжак эвес сен бе. Өглүг-бажыг, ашактыг кижи, балерина-даа болза, амы-тен төрүүр чүве ыйнаан. Ам дыка девип, шурап турба, камнан —дээн.

Наташаның чаагы долбаннаалып, өөрүшкү ону чайгаар-ла бүргей алы берген. Ол ажылында сеадай берген ашаан четтикпейн манап орган. Аңаа чугаалаар бе, азы чугаалавас бе. Коля дыка уругларга ынак, уруглар-биле бо-ла ойнай берген турар, уругзурап чоруурун илдең кижи-ле болгай. Ынчалза-даа оозун Наташага чугаалавайн чораан. Үези келир ыйнаан деп бодап чорааны-ла ол боор. Наташаның чаа байдалы аңаа өөрүнчүг-даа, дүвүренчиг-даа апарган. Ол ам сактырга чуртталгаже чаа карактар-биле көрүп эгелээн ышкаш болган.

Николай Константинович орай чанып келген. Ооң арын-шырайында турупкан, шагзыраанындан аңгыда бир-ле таарымча чок байдал барын Наташа эскерип каан. Ажылында таарымча чок чүве-ле турган боор. Наташа оон чүү болганын-даа айтырбаан. Ол ашаанга оожум чеде бергеш, оон куспактаныпкан.

Келир үедиги төлү дээш аданың сагыш-човаашкынын эгелээнин билип, Наташаның чүрээн не болур аас-кежиктиң чалбыышкы шонупкан дег, ооң сеткилинге чоргааралдың оду кыва берген. Ол база чаа харысалганы миннип эгелээн. Ооң соонда кезек ажылдап чоруй, шөлээлеп алган. Николай бичии-ле хостуг үе тыпты берзе, бажыңынче маңнаптар. Кадайынга бажың ажылы кылдыртпас. Үргүлчү амыр-дыш чок дырбаңайнып чораан кижиге аңаа олурары чүден-даа берге, ооң кадында үе-шактың үр, узуну-даа кончуг сагындырар. Күзүн өөредилге эгелей бээрге, хүннүң-не улгадып олурар иштинден эпчоксунза-даа, училищеге бо-ла чеде бээр. Боду шимчээшкиннер кылбаза-даа, аксы-биле айтып берип, репетицияны эрттирип турган. Сургуулдар аныяк башкызының байдалын билгеш, ооң караанын көрүжүнден, холунуң үнүндан-на чүнү канчаарын билип ап, кызымак ажылдап турганнар. Башкызы шуут ажылдавайн баарга, олар оон бажыңынга үргүлчү кээп, бажың ажылынга дузалажырын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа бажында хөй чүнү кылыр боор, аңаа-ла шагга дээр хөөрежип олурргулаарлар.

Чингээр айы үнүп келген ие бурунгу тываларның уруг хырын иштинге чорда, аңаа идик-хеп баш удур белеткевес деп чаңчылы бар-даа болза, чаа шагны барымдаалап, бичии хейленчигештер, чөргектер, чоорганнар дааран белеткеп алган.

Кыштың ортаа үезинде Рушевтерниң өг-бүлезинге оларның үр манааны чаа хамаатының үнү чаа кежигүн немешкенин чарлай берген.

— Моол черниң хайыразы, бистиң угувустуң салгалы, идегеливисти Надя деп адап алыр бис. Надя-Надежда —ол дээрге, Идегел дээни ол. Идегелдиг болурга эки-ле—деп, чергекте хензиг чүвезин өру көдүрбүшаан, аас-кежиктен арны чайынналы берген Николай Константинович өңнүктеринге чарлаан.

— Надя дээрге Найдан дээн моол атка чүүлдеш-тир. Бо моол черге төрүттүнген кижини Найдан дээр болза, дыка-ла таарыжыр хире-дир. Найдан дээрге төбеттеп өмүнге диригни дээн сес-тир — деп, чогаалчы Эренчин чугаалаарга, шупту, оон-биле чөпшээрешкеннер.

— «Мөңге диригг Идегел». Дадайым ай, кандыг кончуг ыыткыр ат боор. Бир эвес кырган-авам турган болза, ол чөпшээревес-даа чыгыы боор. Ыыткыр ат-биле уруг ады адаавас дижир-ле чүве. Кырган-авам моозун Ыт деспизи, азы Эникчигеш деп-даа адап аар чыгыы-ла боор. Че, өңнүктерниң күзелин канчаар. Бо чаа шаг-үеде эрги чаңчыл-ёзулал эдерип турар эвес. Бо хензиг ыт оглун аңаа шеңнааны ыыткыр адынга төлептиг кылдыр кижизидер дээш шырбаар апарган-дыр бис, Коля —дээрге, Наташаны өңнүктери аажок чаптап каттырышкан.

— Ынчанмайн канчаар, артала ийи чурттуң идегелдиг хамаатызын өстүрер улуг-ла даалга бисте онаашкан-дыр, Натеш —дээш, Николай Константинович кадайының эктин чыыра куспактаан.

Чергекте хензиг чүве ону долгандыр чугаа-соот кайызыра бедик деңнелде эртип турарын кайын тоор ийик. Амдызында аңаа аваларының ак сүдүнден артык чүү херек боор.

Уруглары бичии кижилиг болганынга өөрээн кырган-авай, кырган-ачай Москвадан «Надюшаны дүрген-не экелиңер!» деп телеграмма чорудупкан. Ынчан Рушевтерниң Моолга ажылдаар хуусаазы база дооступ бар чыткан.

Екатерина ТАНОВА.

[Уланчылыг].

Орус дыл башкылаашкынынга хамаарыштыр

ЭҢ КОЛ ДЫЛ

Шак мындыг темага хамаарышкан чүүлдерни «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарның арыннарындан хейнү номчаан мен. Маңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим, эргим редакция.

Орус дыл, төрээн дылывыс ышкаш, биске — эң кол дыл. Ону ыяап-ла билири чугула. Орус дылды билбеске, өөренирге-даа, ажылдаарга-даа шаптыктыг, ылаңгыя хоорай черлерге. Чамдык кедээ сумуларда шын эвес санап турарлар база бар: «Орус дылды өөренмейн-даа эки ажылдап, чурттап чоруур мен» деп. Ол шуут шын эвес. Кижиге кандыг-даа таварылга тургай, ындыг үелерде сөс билбес кижи бодунуң бодалын, сеткил-сагыжын, ажылының-даа дугайын илередип шыдавайн баар. Бо кедээ суурдан хоорайга келген кижи бүрүзүнге хамааржып болур.

Шын эвес-даа билип турарым магатчок, ынчалза-даа бодум база суурдан келгеш, Кызылда чурттап, хоорайның бир организациязында ажылдап кирип алдым. Бисте Тываның кайы-даа булуңнарындан келген аныяк-даа, улуг-даа кижилер бар. Мен бодумну орус дылды шуут билбес мен дивес мен. Ынчалза-даа мен хурал-суглаа үезинде боттарывыстың бодалывысты илередип шыдавас-тыр бис деп билдим. Аңаа бодаарга, хоорай чурттуг азы ээзээш-даа болза, орус чурттакчы чонунг суурлардан келгеннер дораан ылгалы бээр-дир. Бо бүгү шын боор. Чүге дизе бистиң Тываның кыдыкы районнарында орус чурттакчылар барык чок.

Аныяк-өскен, өөреникчилер школага орус дыл кичээлинге орус дылды өөренип турар-дыр. Ынчалза-даа оларны тыва башкылар башкылап турар болганда, чедимче шоолуг чок. Кедээ школаларда чамдык орус дыл башкыларын, өске-даа башкыларны чегей орустаар дээр болза, хомуданчыг эвес боор. Башкылар орус дылдың грамматиказын өөредип турар. Чүгле кичээлден дашкаар бо бүгүнү ажыглаар черлер кедээ суурда эвээш, харын-даа чок. Школада шупту тыва башкылар, ынчангаш өөренип алган чүүлдерни дораан уттундуруп каар. Онгу классты доосказш, шуут орустап билбестер безин бар болгай. Оолдар харын шериг хүлээлгезин эрттирип чорааш, өөрени берген келирлер.

Кижилерни орус дылда ном номчувас, кино, радио, телевизор көрбес, дыңнавас, ынчангаш орус дыл кырынга чугаалап билбес дээрге, мерге апаар. Мен бодум орус дылда номнар номчуурунга хандыкшылдыг мен. Утказын частырыг чок очулдуруптар дээр-даа болза ажырбас. Чүгле чугаалаары берге болуп турар. Ооң чылдагааны —чугаага орус дылды эвээш ажыглап турганымда. Орустап чугаалажыр кижилер долгандыр чокта чугаалап өөренири берге. Дээди өөредилге черлеринче өөренирде шаптык база ында. Школаны билии бедик, өөренири эки-даа дооскаңнар орус дыл кырынга багай чугаалаарындан күзелин чедип албайн баар.

Школаны 1975—76 өөредилге чылында дооскан мен. Ынчан бистиң школавыска элээн хөй орус башкылар ажылдап турган. Ол өөреникчилерге, башкыларга суурнуң чурттакчы чонунга-даа эки салдарлыг болуп турган. Амгы үеде бодумнуң билирим Барыын-Хемчик районнуң кедээ школаларында орус башкылар шуут чок.

Кызылдың педагогика институдун дооскан аныяк орус оолдар, кыстарны чүге ынаар ажылдадып чорудуп болбас деп. Чүгле башкыларны эвес, эмчилерни, садыгжыларны-даа. Берге болуру билдингир болгай, чижээлээрге, бодумнуң-даа кады дооскан орус эштеримни кедээже ажылдап үнээлиңер деп чалаарга, «бистер аңаа баргаш, чүнү чиир бис, каяа чурттаар бис» деп харыы бээр. Институтту тыва оолдар, уруглар дооскаш, башкылап ажылдап кээп турар-дыр. Оларны чурттаар чер-биле, берге-даа болза, демей-ле хандырып турар болгай. Шак ынчалдыр орус националдыг кандыг-даа доозукчу специалистерни оода 2 чыл ажылдаар кылдыр кедээ суурларже чорудуп турза кандыгыл! Бо таварылгада кедээ чурттакчыларга болгаш аныяк-өскенге-даа сөс-домак мергежилдеринге ажыктыг болуру чугаажок. Интернационалдыг кижизидилгеге база дузалыг.

В. ДОНГАК.

ӨӨРЕНИП АЛЗЫМЗА

Солунче чагаа-даа бижип чорбаан мен. Ынчалза-даа бир-ле бодап чоруур бодалым бар, аңаа мээң үе-чергем, өскелер-даа сүмелеп дузалаар боор дээш бижидим. Чүп дизе, мен бо-ла чорааш орус дылды черле өөренип чадап кагдым. Бодум 8 класс дооскан мен. Мээң эштерим оолдар шериг чорааш келгеш, шуут-ла орус дылды эки билир апарган боор чорду. А мен оода шериг база барбаан мен: кадыым багай. Ам 24 харлыг мен. Кандыг-бир черге өөренир деп бодааш-даа, орус дылды эки билбес болгаш-ла соксап каар-дыр мен. Орус дылды өөренип алза! Канчалзымза эки ирги!

Өзүп орар өөреникчи дуңмаларга бичиизинден орус дыл кичээлинге кызымак өөренирин чагыыр-дыр мен. Дыл билир болза, кижи каяа-даа торулбас, чүнү-даа билир боор дээрзинге бүзүредим.

Николай САТ.
Чөөн-Хемчик район.
Чадаана хоорай.

УЖУРУ БИЛДИНМЕС БОЛДУ

...кым ажылының талазы-биле СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму шыңгыы шиитпирни үндүрген турда, республиканың мурнакчы башкыларының киржилгези чок болганы элдеп: чар-чалалганың озалдаанында бе, азы чаартынып, эде тургустунуп албаанывыс ол бе? Черле билдинмес болган ийин.

Чаң-оол ОНДАР,
Сүт-Хөл районунуң методизи.

Эрткен амыдыралымдан

САДЫГЖЫ ДАМБА

Ачам Шаңчыда шыырак бир кижиден ийи теве садып алган. Ол тевелери-биле Чадаанадан чиң сөөртүр. Чиңде кандыг-даа бараанннар бар. Ол бараанннарны Шаңчыда Дамба садыгжының өөнге чедирер. Дамба садыгжыга чедиргеш, ижер-чиирин деңгүп алыр. Даалымба, суйлумбу, шай, таакпы, шаажаң аяктар, үзүм чигир, даш, ак чигирлер-даа эккелгилээр. Хамык бараанннарны садыгжының өөнүң даштынга оваалап каан чыткаиын көөр мен, орта кым-даа дегбес. Аъттыг-хөлдүг кижилер кээп садып алыр. Дамба садыгжы дерги садыын база организастап турган.

КОЛХОЗКА КИРГЕНИМ

1949 чылда Иймеге Ленин аттыг колхозту тургускан. Баштай колхозташкан 40 өрегениң бирээзи бистиң аныяк өг-бүлевис. Колхозувус даргазы Дудерээ Лопсанович Ондар. (Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну Д. Л. Ондарның дугайында очеркти чыл эгезинде «Шынга» парлады).

Дем катчып, нити ажылагыйның хөгжүлдези дээш ажылдаары солун-даа, бүдүнгүр-даа чораан. Колхозтуң төп суурун тудуп алыры-биле арга-дан ыяшты аъттар-биле сөөртүп турду. Кара эртен үнгеш, хонуунда келир мындыг. Ыяш сөөртүр аъттарның ажаакчызы Сойбуя Ондар турду.

Аът, шары ажыглап тургаш, тудуг-суурну хөгжүдери оожум, берге боорга, машина садып алыр дээш өреге бүрүзү беш килограмм саржаг чыып турду. Садып алган «Зис» машинавыстың чолаачызы Баян-Тала чурттуг Алдын-оол деп кижи чүве. Тудуг-суурну хөгжүдеринге чаңгыс-даа болза машина дыка дузалаан. Ол үеде малгаштан салган бажыңнар база кылып турдувус. Саваңны хөгееш, малгаш-биле холуй ургаш, аът-биле бастырар чүве. Саман бажыңнар тударынга колдуунда-ла херээженнер хөй киржип турду. Оларның аразында мен база бар мен.

КОЛХОЗ ЯСЛИЗИ

Тудугга сес чыл ажылдааш, уруглар яслизинге ажылдап эгеледим. Ясли уругларын соктаан тараа далганы, тараа, ереме, эът, сүт-биле чемгерер. Колхозчулар ол чемнерни белеткеп эккээр. Яслини сүт-биле бир кодан өшкүнүң кадарчызы Содунам Ондар хандырып турган. Улус ажылдаар дээш бичии анды айлыг уругларын яслиге эккеп каар. Оларны эмискиктеп-даа турар бис.

САКМАНЧЫЛАП ТУРГАНЫМ

Кыш келирге-ле, малчыннарга сакманчылаар бис. 60—70 чылдар үезинде Дадар-оол Монгуш дээр малчынга сакманчылап ажылдадым. 100 хойдан 108 чедир хураганны ап турдувус. Дарын-оол Дулуштуң аалынга ийи кыжын хураган ыттым. Чүстен 111 хураган чедир ап турду. Ынчан хой бригарып аар турду. Бо үеде ынчаар ажылдап турар специалистер бар деп чугаа-даа дыңнавас-тыр мен. Машина чок болза малчыннар көживес. Ажылче ханылап кирбээн, азырадыкчы зоонуг мал ажылының специалистери чок эвес. Олар боттары мал ажылын хол-биле тудуп, хайгаа...

ЭРТКЕН ОН ХОНУКТА

...училищезинде Евгений Боронежко, Кызыл районнуң холушкак...

КАИ дыңнадыы

ЧАРЛАЛДАР

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВАДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЗУ 1988-1989 өөредилге чылында техникумнуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. ...

дылга болгаш литературага чогаадыг азы эдертиг, ол ышкаш товароведение салбырынга химияга (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга математикага кирериин шылгалдаларын дужаар.

...

Кыдырааш Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38. Почта дамчыштыр документтерни даразында адрестер-биле чорудар: 667000, Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хайырцаа № 15, техникумнуң бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ДААРТА—ШУПТУ СУББОТНИКЧЕ!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 89 (13689) | 1988 чылдың апрель 15, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Ленинчи коммунистиг субботниктер совет улустуң амдырал чаңчылы апарып, эки туралың күш-ажыл байырлалы болу берген. Оларның кыйгызы чаңчыл ёзугаар апрельдиң часкы хүннеринде чаңгыланыр. Кудумчулар, скверлер арыгтас апаар. Заводтарның, фабрикаларның, тудугларның, совхозтарның ажыл-ишчилери ол хүн төлевир чок күш-ажылы-биле Төрээн чуртунуң экономиктиг күчүзүн улам улгаттырарлар. Субботник бүрүзү — чурттуң болгаш чонунуң төөгүзүнге тураскаалдыг чада, бүрүнгаар база бир бүзүрелдиг базым болур. Субботниктер амгы болгаш келир үелерде чеже-даа катап болур боп, сөөлүнде барып «Улуг» деп адаан кайгамчык күш-ажылчы эгелээшкинниң төрүттүнген үезин өөрүп четтиринишкин болгаш чоргаарал-биле сактыр бис.

Москва — Казань демир-оруунуң ажылчыннарының 1919 чылдың апрель 12-де пролетарзы энтузиазм-биле ажыл хүнүнүң сөөлүнде, немелде үш паровозту халаска септээри-биле мастерскаязынга артып калган... В. И. Ленин күш-ажылга чаа, коммунистиг хамаарылганың өзүмүн оон эскерген. Элээн каш ажылчын коммунистерниң ол эгелээшкинин, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүнче, социалистиг ажыл-агыйның ындыг чорудуунче чаа, медерелдиг шилчилгенин «коммунизмниң барымдаалыг эгези» деп адаан.

1920 чылдың майда РКП(б) ТК-зы коммунистиг субботниктер дугайында дүрүмнү ажылдап кылган. В. И. Ленин оон төлевилелинге элээн каш боттуг немелделерни киирген. Хостаткан күш-ажыл байырлалдарының организакчыларының билип алза чогуур чугула мындыг чүүлдерже ол кичээнгей салган: «субботниктер ажылчын аңгының бот-организакчы чоруунуң идеяларын пропагандалаарының бир хевири». Олар «коммунистиг күш-ажылдың хевирлериниң лабораториязы» болур. Субботниктерге «ажылдап кылыышкын көрдүнген нормадан эвээш эвес болур, ынчалза-даа субботниктериниң киржикчилери ол норманы ажыр күүседир дээш чүткүүр ужурлуг».

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 16-да эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин бистиң республикадан мурнай деткээннерниң бирээзи № 48 тудуг эргелелиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары болган. Оларның инициативазын «Тыва тудуг» трестиң оон даа өске тудуг коллективтери чүүлдүгзүнүп деткээн. Пассажирлер аргыштырар автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннары, албан-хаакчылары субботник хүнүнде эң-не идепкейлиг ажылдаар ы и, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң дагжылары күш-ажылдың байырлалының хүнүнде каш дакпыр күжениишкиннинг ажылдаарын Москваның мурнакчы бүдүрүлгелериниң эгелээшкинин деткээн митингилер үезинде дугурушканнар.

Субботник хүнүнде ажылдап алган акшазын ол ниити беш чылдың фондузунче шилчидер. Ол ышкаш ону коллективтерниң ишчилериниң ажылдаар байдалын база амыдырал хандырылгазын экижидеринге ажыглаар.

Даарта — коммунистиг күш-ажылдың байырлалы. Совет Тываның ажылчы чону болгаш найысылал Кызыл хоорайның ажыл-ишчилери бүгү совет кижилер-биле бир демей, коммунистиг субботникче бир демниг үнүптер. Ажылчыннар эртен эрте-ле боттарының ажылдаар турушталарын ээлептер. Баштыңчызының болгаш башкызының төрүттүнген хүнүн боттарының бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле демдеглеп, Төрээн чуртка эвээш эвес немелде продукцияны олар бүдүрүп бээр.

Бо чылгы коммунистиг субботниктиң база бир онзагай талазы — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң болгаш эде тургузуунуң стратегтиг угланылгазын, бистиң каш-каш чыл бүрүнгаар базымывысты, шынар талазы-биле шимчээшкиннивистиң бүдүжүн болгаш темпизин тодарадып турар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин Советтер чуртунуң ажылчы чонунуң амыдыралда күүседип турарының, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдер ажылының кидин түлүк үезинде болуп эртер.

«Кызыл суббота» хүнүнүң күш-ажылчы байырлалынга школачылардан эгелээш пенсионерлерге чедир бүгү чон чаагайжыдылга ажылдарынга, ховү-шөлдерге, чер суггарылгазынга хире-шаа-биле киржип, социалистиг Төрээн чуртунуң чечектелиишкинин дээш эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар. Ол хүн пионерлер хөй тонна демир кескиндизин, макулатураны чыыр.

Бистиң республикага коммунистиг субботниктер, бүгү чурттаазы-биле бир демей, ажылчы чонунуң бедик көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга эртип турар. Эрткен чылын болуп эрткен коммунистиг субботникке 155 муң кижи киришкен болгаш олар беш чылдың фондузунче 219 муң рубльди шилчиткен.

Боттарының ажылдаар черлеринге 52,5 муң кижи ажылдаан, олар 286 муң рубльдиң үлетпүр продукциязын, оон иштинде 82 муң рубльдиң чоннуң херегле барааннарын бүдүрген. 372,2 муң рубльдиң керээлиг ажылдары кылдынган, автомашиналар-биле 38 муң тонна улус ажыл-агый чүъктерин сөөрткен.

Ийи муң хире кижи боттарының камнап алган электроэнергиязы, кывар-чаар материалдары, чиг эди-биле ажылдаан.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери субботник хүнүнде 2263 тонна хөмүр-дашты казып тыпкан, 284 кубометр чыып эптээр демир-бетон незектери болгаш конструкцияларны, 491 кубометр диниг материалдарын кылган. Ажылдап кылыышкынның нормада көрдүнген өртээ-биле алырга, 4,9 муң рубльдиң дааран кылыгларын, 4,3 муң рубльдиң мебелин бүдүрген. 1122 кубометр тудуг ыяжын сөөрткен...

Коммунистиг субботник болза курлавырларны иледирдириниң, ажылдың ажыктыын бедидериниң, продукцияның шынарын экижидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, камналганың болгаш хугалалдың көрүлдези болгай. Ынчангаш коллектив база кижи бүрүзү ол негелделерни күүседиринче партия, совет, профэвилел, ажыл-агый органнары кичээнгей салыр ужурлуг. Чүге дээрге эде тургустунуушкунуң негелдези ындыг.

ШУПТУ — КОММУНИСТИГ СУББОТНИКЧЕ!

ЧААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧОГААДЫЛГАЗЫ— ДҮРГЕДЭЭШКИННИҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизи

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге кескү салыышкынны чурттуң чогаадыкчыларының болгаш чаартыкчыларының хөй миллион кижилиг отряды киирип турар. Оларның чогаадылгаларын болгаш чаартыкчы саналдарын чылда улус ажыл-агыйынга кииргелерден 18 түү өскен болгаш 39 миллиард хире рубль болган. Ынчалзажок ол хөйниитичи организацияның беримчези үениң негелделеринге долу хемчээлдии-биле дүүшпейн турар. Апрель 14-те Москвада, Кремльдиң Улуг ордузунда ажыттынган Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизиниң кичээнгейиниң төвүнде чурттуң экономиказынга оор салыышкынын көвүдедириниң оруктарының дугайында айтырыг турул турар.

Президиумда — эштер **В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов.** База-ла ында—ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удурткукчулары, эртемденнер, бүдүрүлгениң мурнакчылары.

Съездиде аңы-дүңмө социалистиг болгаш өске-даа даштыкы чурттардан аалчылар, делегей организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң ажылының дугайында отчётту илеткелди чөвүлелдиң даргазы **Е. И. Тюрин** кылган.

(СЭТА).

УЗБЕКИСТАНДА ЧОРУП ТУРАРЫ

ТАШКЕНТ. (СЭТА). Хөвең волокнозу, алгы, удазын ээрер машиналар, электроннуг дериг-херекселдер — бо болза Узбекистанның найысылалындан Чехословакияже чыл санында хөй миллион рубльге чорудуп берип турар барааннарның болгаш чиг эттиң долу эвес даңзызы-дыр. Совет болгаш чехословак улус ажыл-агыйларында болуп турар улуг хемчээлдиг чаартылгалар ЧССР болгаш Узбек ССР-ниң аразында экономиктиг харылзааларны улам ыңай калбартырынга болгаш быжыглаарынга эки арганы берип турар. Ону ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусактың Узбекистанның компартиязының ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов-биле беседазының үезинде демдеглээн. Аалчының республикада эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар, ниитилел амыдыралын демократчыдар талазы-биле сорулгаларны боттандырып чорудуп турары-биле таныштырган.

ЧССР-ниң Президентизи В. И. Ленинниң тураскаалынга чечектер салган. Билдиңмес солдаттың хээрүнге чечектерни салган.

КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫН ТЫВЫСКАН

«Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчы чонунуң кедээ Культура бажыңынга болган хуралынга ол совхозтуң сарлык кадарчызы, комсомолчу Вячеслав Иргитович Комбуга ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреадының дипломун болгаш медалын Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы, министр И. М. Суван-дии тывыскаш, шаңнеткенга болгаш совхозтуң ажыл-ишчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан. Совхоз директору Ө.-С. А. Ооржак ажыл-агыйның моон соңгаары сорулгаларының дугайында чугаалааш, бедик шаңналды шынзыдары-биле мөген-бүренчилерни улам хоя дыңзыг ажылдаарынче кыйгырган. Хуралга Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң даргазы К. С. Дилек база чүве чугаалаан.

Лауреат В. И. Комбу Коммунистиг партияга, Совет чазакка өөрүп четтиргенин илергейлеп, кадарган малын өөчеменди ажаап кадарары, чаш төлүн чидириг чокка өстүрүп, доруктуралы дээш кызымак ажылдаарын хүлээнген.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР

ПЛАНДАН АЖЫР 157 МУҢ ТОННАНЫ

Чурттуң коммунистериниң ам болур шуулганынга алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегде «Тыва автотранс» каттыжыышкынның ажыл-ишчилери шалыпчы ажылдап турар. Каттыжыышкынның чолаачылары бо чылдың эрткен үш айларында план ёзугаар улус ажыл-агыйының 2 миллион 311 муң тонна чүъктерин сөөртүр даалгазын 157 муң тоннага ажыр боттандырган. Чүък сөөртүлгези эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 3 хуу өзүлделиг болган.

Чардынган керээ ёзугаар чүък сөөртүр планын транспортчу я а р база-ла ажыр күүсеткен. Бо талазы-биле онаалдазын чүгле Хову-Аксының автобүдүрүлгези күүсетпейн барган.

— Чедип алган чедиишкиннеривиске сеткиливис ханмаан. Чүге дээрге, кышкы үеде ажылдаарынга орук ажылдакчылары бегей белеткел чорутпайн турган. Орукчуларның орук септээр техниказы бо-ла үрели бээр турду. Оон ужун автосамосвал чолаачылары бүдүрүкчүлүг эвес ажылдаан. Долу бот-орулга-чарылгада болгаш бот-акшаланыышкында ажылдап турар болганывыста ол биске моондак болган — деп, каттыжыышкынның чиргине директору Анатолий Владимирович Рудзинский чугаалап турар.

Ол чептүг. Ажыл-агыйны башкарарының чаа экономиктиг байдалдарында ажылды кылыр дээш хүлээнген организация-даа, чагыкчы-даа сырый харыысаалыг ажылдаар ужурлуг.

Бо чылдың бирги кварталында каттыжыышкын ниитизи-биле пландан ажыр 157 муң рубльдиң арыг орулгазын киирип алган. Республиканың транспорт ажылдакчылары партияның ам болур XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг ажыл-иши-биле уткуур дээш кызымак ажылдап турар.

Николай ВАНЬКОВ.

ЗВЕНОНУҢ АЖЫЛ-ИЖИ

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң ыяш дилдирер пилорамазында Андрей Салчакович Терештенниң удуртуп турар звенозунуң кежигүннери менза дилдирер планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип келген. Звено бо чылын 750 кубометр диниг материалы кылыр планныг. Бо чылдың эрткен үш айларында ыяш дилдирикчилери 250 кубометр ажыг манзаны белеткээн. Оларның белеткээн манзаларын чурттаңга бажыңнарының база малчын коданнарда кажааларның үүрмек септелгезин чорударынга ажыглап турар.

Дилер чудуктарны тайгадан сөөртүрүнге чолаачы Чимис-оол Даржаа төлептиг үлүүн киирип, хүнде үш чедир рейстерни кылып турар. Чүдүрүкчү Назыты Хертек кызымак ажылдап турар.

Хертек КАРА-ООЛ.

Өг-бүле керээзи

ДЕМНИИ-БИЛЕ КЫЛЫР БОЛЗА...

Бистиң совхозтуң хойжу бригадалары өг-бүле керээзинче бо чылдан эгелеп кирген. Малчын 40 өг-бүлениң шуптузу-биле совхоз керээни чарып алган. Малчыннарның хөй кезии, ылаңгыя Иштии-Хем, Арыг-Үзүү бригадаларында өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга боттарынга-даа болгаш күрүнеге-даа ажыктыын билип, чекти ажыглаарынга өөренип, орулгазын, чарыгдалын санап турар апарганнар.

Ынчангаш ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң депшилгелиг чаа хевирлерин ажыглап эгелээнивистен совхозтуң экономиктиг көргүзүглери эки талазынче өскерлип турары чигзиниг чок деп болур.

Ынчалза-даа ол ажыл чаа болганда, ону шиңгээдип алырында шуудавайн турар чүүлдер чок эвес. Специалистерниң база парткомнуң, профкомнуң талазындан малчыннар ортузунга өөредилгени, тайылбырны чедир чорутпайн турарывыстан чек-биле санажып шыдавайн турар малчыннарывыс ам-даа бар.

Чекти долдуруп, санажып шыдавас кижилер барда, оларның боттарынга болгаш өске ажылчыннарга даа берге болуп турар. Ылаңгыя колдуу машина-трактор хөй ажыглаттынар кышкы үеде чолаачылар, трактористер ындыг чыгдагаан-биле путёвкаларын (орук бижиин) бухгалтерияга үе-шаанда дужаавас, отчёт-учёттуң көргүзүглери дүүшпес болгулаар. Чамдыкта ол чолаачы азы тракторист дуза чедирген деп чек бижиттирип алырда, бригадирни дилеп, сургаар ужурга таваржыр. Азы ол-ла чекти бижидип алырда, Арыг-Үзүүнден Арыскаңга, Иштии-Хемге-даа чедир машиналыг халыткаш, келген болгулаар. Ол дээрге артык үе-шак болгаш чарыгдалдар үндүргени болур. Ол үениң иштинде машинаны өске ажылга ажыглаан болза, орулга кирер болгай.

Черле ынчаш, бо-даа, оон аңгыда-даа чамдык ажылдарда таптавашкынныг чаңчылдан уштунуп, эде тургустунарывыс эге базымы дыка хөй бергелерлиг болуп турар. Ону ажыл эртеринге чүү шаптыктап турарын дизе, ажылга кижилерниң хамаарылгазында эрги бодаашкыннардан чарылбааныывыста, ниити дем-биле бот-бодувусту деткижеривисти бодавайн, бүрүүнү өске кижилерже чаа каарым бодаар чоруктар барында.

Мал ажылының өске адырларынга, хаван фермазынга керээлиг ажылдаар звенону тургузар дээш, ховү ажылынга, сүт-бараан фермазынге бригаданың керээлиг ажылдаар аргазын ажыглаар белеткелди, санаашкыннарны кылып турар бис.

Хаван оолдарын азыраарынга өске областарның дуржулгазын ажыглаарын бодап турар бис. Чылыг үе келирге совхозтуң хаван оолдарын азыраар күзелдиг кижилер кээп турар. Олар-биле керээни чарып алыр деп дугурушкан бис.

Бодуун ажылчын кижилерниң талазындан ажылдың чаа аргаларының чек-биле санажылганың ажыктыын эки билип алган болгаш бот-боттарынга дузалажып, биске, специалистерге-даа, ажыктыг арга-сүмени кадып кээп турары өөрүнчүг.

Шаптыктыг, бир берге чүве — хемчээшкин херекселдери, деңзилер чогу болур. Деңзи чокта, чижээ, мал чемин кайы малчынга чежени дужурулбергенин шын тодарадыры берге.

Ындыг-даа болза, чек-биле санажылга үезинде, мурнундаазындан черле эки деп түңнел үндүрүп турар бис. Чижээлээрге, кижи бүрүзү кымның кайы хирени кылганын, хөй азы эвээш-тир деп маргылдаап, шынзыдып, санап турар апарган.

Лариса БАЛЧИЙ,
«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң кол экономизи.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНГА

Коммунистиг субботникке республиканың күш-ажылчы коллективтери канчаар белеткенгенин, кандыг ажылдарны кылырын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис профоблчөвүлелдиң киддис эргелекчизи, субботник эрттирериниң талазы-биле республика штавының кежигүнү Николай Иннокентьевич ЗВЕРКОВТАН дилээн.

— Бо чылгы коммунистиг субботниктиң онзагай ылгавырлары чүү болуп турарыл!

— Коммунистиг субботник бо чылын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң, аңаа уткуштур социалистиг чарыштың сорук киирикчи, бедик көдүрлүүшкүннүг байдалынга эртер. «Кызыл субботага» белеткел база-ла ол социалистиг чарыштың илередикчизи боол турар. Республика найысылалының болгаш районнарның бүдүрүлгелеринге, организацияларынга, ажыл-агыйларынга эрткилээн ажылчын хуралдарга күш-ажылчы коллективтер коммунистиг субботник хүнүн эң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле демдеглээрин, эң эки шынарлыг продукцияны бээрин, ажылды көргүзерин шиитпирлээн.

Чурттуң мурнакчы бүдүрүлгелериниң коммунистиг субботник эрттирер дугайында эгелээшкинин бистиң республикада бир дугаар деткээннерниң аразында «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң тудугжулары кирген. Оларны трестиң бүгү тудугжу коллективтери чүүлдүгзүнүп деткээн. Шевергенчилер болгаш бызанчылар ол хүн 9 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын, 600 ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Оон мурнунда чылдарда дег, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң хөй кижилиг коллективи субботникке идепкейлиг киржип, боттарының ажылчын турушталарынга ажылдааш, 2 муң тонна хөмүр-дашты херегленикчилерге чүдүрүп чорударын, хөмүр-даш кырының 4 муң кубометр даш-довураан чайладырын көрген. Экскаваторжуларның чамдызы камнап алганы электри энергиязы-биле ажылдаар. Дежурлар ажылдап алган акшазындан бир муң ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчидер.

— Час дээрге кодээниң ажыл-ишчилеринге база бир бачым иштиң үези болгай. Кодээниң ажыл-ишчилери субботникке канчаар белеткенгенил, кандыг ажылдарны кылып бүдүрерил!

— Совхозтарның ажыл-ишчилери, суурларның чурттакчылары субботник эрттирериниң эгелээшкинин база бедик көдүрлүүшкүннүг деткээн болгаш ол хүннү часкы ховү ажылдарынга белеткелди доозарынга, мал кажааларын септеп, арыглап белеткээринге тураскаадырын шиитпирлээн. Чижек кылдыр Улуг-Хем районну адаалыңар. Даарта ол районнуң кодээ ишчилери мал, чер ажылдарынга хаара туттунар. Механизаторлар агрегаттарын ховуже үндүрер. 1590 гектар черниң шыгын базыраны көрдүнген. 60 тонна тараа үрезинин шуут чаштырар кылдыр арыглаар. Сүт-бараан фермаларынга 315 тонна мал чемнерин немей чедирер, 39 кажааның аштаагазын кылыр. Чаа тургустунган өшкү ажыл-агый «Эйлиг-Хем» совхозка өшкү кыргылдазынче кирер, 1500 хире өшкүнү кыргыыр болгаш бир тонна хире чөөкту складка дужаар.

Бии-Хемниң «Ээрбек» совхозунуң ажыл-ишчилери субботникче бир демниг үнер. Малчыннарга суурнуң чурттакчылары, албан-хаакчылары барып дузалажыр. Ажыл-агыйның коллективи «Кызыл субботада» 3 муң рубльдиң ажылдарын кылыр болгаш беш чыл фондузунче 750-ден эвээш эвес рубль түңнүг акшаны киирер. «Саян» совхозтуң ажыл-ишчилери беш чыл фондузунче 550 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

— Оон өске кайы коллективтерни демдеглеп болурул!

— Коллектив бүрүзү субботникке киржир болгай. Ынчалзажок беш удур белеткел ажылдарының шынарын, берген медээлерин организастыг чоруун барымдаалап, ам-даа каш коллективтерни адаксай дыр мен.

«Тыва суг тудуг» трестиң бүдүрүлгелеринге, организацияларынга субботникке 1166 кижи киржир, оон иштинде 809 кижи боттарының дорт бүдүрүлге ажылдарынга ажылдаар. 24,1 муң рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдары кылдынар, ол дээрге аңаа хүннерде ортумак хемчээлден ийи муң рубльге хөй болур. Коллектив беш чыл фондузунче 4760 ажыг рубльди шилчидерин планнаан. Трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң ажылчыннары субботниктиң күш-ажылчы үлүүн ийи ээлчегге эрттирген, 8,7 муң рубльдиң продукциязын, оон иштинде 70 кубометр демир-бетон кылыгларны бүдүрер.

Кызылдың дааранылга фабриказының коллективинден 360 кижи — дааранывычылар, быжыкчылар боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар, оларга инженер-техниктиг ажылдакчыларның чамдык кезии база каттыжар, ынчангаш 20 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

Кызылдың № 14 механизация эргелелиниң механизаторлары 3900 кубометр оңгарларны казар, чылыг, канализация четкилериниң, бажың тудуунуң оруну белеткээр. Кран башкарыкчылары тудугжуларны тудуг материалдары-биле уткел чок хандырары дээш беш удур ыяк белеткенген.

Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының коллективи 10,2 муң рубльдиң барааннyг продукциязы-биле кады 400 рубльдиң чоннуң херегле барааннарын бүдүрер.

Ак-Довурак АТБ-зиниң 130 чолаачызы боттарының машиналарын ол хүн рейсче үндүрер, оларның элээн хөйү камнап алган кывар-чаар материалдары-биле ажылдаар. Ниитизи-биле коллективтен 480 кижи «Кызыл субботага» киржир, 1450 рубльди беш чыл фондузунче киирерин шиитпирлээн.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң коллективи күжениишкинин туттунуп турар кол тудугларга: 60 аал иштиг чурттаар бажыңга, универсам магазининиң, Кызыл-Мажалыктың туугбу заводунуң тудугларынга, комбинаттың артынчылар чайладыр трассазының септелгезинге чаартылга тудуунга мөөңнээр, 5,3 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр.

— Ниити республикага субботниктиң баш удур түңнээн көргүзүглери кандыг болурул!

— Беш удур санаашкыннардан алгаш көөрге, республикага субботникке 153,4 муң ажыг кижи киржир, оон иштинде 48,4 муң кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар. Үлетпүр бүдүрүлгелери 266,5 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, оон иштинде чоннуң херегле барааннарын 78,4 муң рубльге бээр. Керээлиг тудуг организациялары 345,3 муң рубльдиң ажылдарын кылыры, автотранспортка улус ажыл-агыйының 41,6 муң тонна чүъктерин сөөртүрү көрдүнген. Камнап алдынган материалдар болгаш одалга-энергетика курлавырлары-биле 1500 ажыг ажылчыннар, чеди бригада, цех, участок ажылдаар.

Ниитизи-биле ажылдап алдынган акша-хөреңгилерден беш чыл фондузунче 205,5 муң рубльди шилчидип киирери көрдүнүп турар.

Мижит-оол СААЯ белеткээн.

Бай-Тайга районда автобүдүрүлге чери тургустунгандан бээр бир чыл ажып, ол районда ажыл-агыйларга улуг дузаны чедирип турар. Оон чолаачылары бо чылдың бирги кварталында планныг даалгаларын бедик көргүзүглерлиг дооскан.

Ол АТБ-ниң бригадаларының чолаачылары бо хүннерде часкы тарылгага херегләэр үрезиннерни сөөртүп турар. Хоочун чолаачы Күжүгет Уснунович Кошкендей башкарган техниказын камныг ажыглап, совхозтарже чүъктер чедирериниң даалгаларын ажыр боттандырып, чарышка тиилекчи боорп турар. Тургустунга-ла үр болбаан бо АТБ-ниң бүгү ажыл-ишчилери ленинчи коммунистиг субботникте бир демниг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар сорулга салганнар.

ЧУРУКТА: чолаачы Күжүгет Кошкендей.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮЛҮҮВҮС КИРЕР

Республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң ажылдакчылары, Кызыл хоорайның өске коллективтери-биле бир демей, бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниинге күш-ажылчы тура-соруктуг эки ажылдаар дээш белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Институтта партия эге организациязының секретары М. О. Дамдынчап дарглалаан коммунистиг субботниктиң штавы кылыр ажылдарны тодараткан. «Кызыл субботага» чүгле институттуң ажылдакчылары эвес, республиканың районнарындан билиин бедидип келген биология, география болгаш химия башкылары база киржир. Ол хүн Кызыл хоорайның № 4 микрорайонунда ясли-сад тудуунга шупту 120 кижи ажылдап хүнээр.

Кок-оол САЛЧАК,
башкы.

Танды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу БУМБА ЧАЛЧЫККА

ЧАРЫШТЫГ МООЛ ӨҢНҮҮНҮҢ ЧАГААЗЫ

Эки, чарыштыг тыва өңнүүм Бумба Чалчык болгаш өөңер ээзи, уругларың!

Амыр-мендиңерни айтырбышаан, силер бүгүдеге аас-кежикти, чаагай кадыкшылды күзээн чагаамны бистиң малывыска ажыл-иживис-биле таныжып чораан тыва журналистерниң дамчыштыр чорудуп олур мен.

1985 чылда силерниң малыңарга кирип, ажыл-ижиңер-биле таныжып чораан болгай бис. Ынчан көргүзүглеривисти чугаалажып, канчаар ажылдап турарывысты хөөрежип, нити түңнелинге черле багай эвес тир дээрзин түңнедивис. Оон эгелээш-ле аравыста чарыштыг ажылдаар дугайын дугуржуп алган болгай бис.

Ниитиниң малының баш санын өстүрер, оон алыр продукцияның шынарын улам бедидер дээш өөм ээзи Б. Церенжав-биле кады кызымак ажылдап, багай эвес көргүзүглерни чедип ап турарывысты чагаамның эгезинге дыңнадыйн.

Бистиң Завхан аймактың Немрег сумузунуң «Их зэлэлт» каттыжыышкынының Харганныг деп черде кыштап олур бис. Малывыстың күш-деңгели шыырак, амгы үеде хой оолдаашкыны адакталып тур. Чаш төлдү бүрүн камгалап алыр талазы-биле алган хүлээлгевистиң күүсеттинип турарын чарыштыг өңнүүм силерге дыңнадыры өөрүнчүг-дүр.

Кодаңывыста төрүүр 572 хой болгаш 50 өшкү бар. Олардан чаш төлдү бүрүн камгалап алыры — бистиң кол ажылывыс, хүлээлгевис дээрзи билдингир. Ынчангаш бүгү күжүвүстү, билиг-мергежиливисти, арга-дуржулгавысты ол талазы-биле ажылче углаан бис. Ниитизи-биле сумунуң малчыннары төрүүр 100 хойга онааштыр 87 баш хураганны камгалап алыр хүлээлгелиг. Бис боттарывыстың арга-курлавырларывысты санап көргеш, төрүүр чүс хойга онааштыр 101 хураганны камгалап алырын хүлээнген бис. Ол хүлээлгевистиң күүсеттинеринге быжыг бүзүрелдиг бис, чүге дээрге, хой ажылынга 18 чыл ажылдап келген чылдарывыс дургузунда малчының берге, солун, эң харысалгалыг мергежилинге чаңчыгып, мергежип, өөренип-даа келген бис. Өөм ээзи — дузалакчы малчын. Ооң кызымак, мал дээнде тура-соруккур ажылы —бистиң чедиишкиннеривистиң кол үндезинин деп санап чоруур мен.

Малдап орар малывыстың чыдар, турар чери, оъттаар одары —шупту-ла чүве бистиң хайгааралывыста. Эрткен чылын мал чеминге 15 тонна сигенни боттарывыс белеткеп алдывыс.

Күш-ажыл кижини каастаар деп чүве бар болгай. Аймактың чону бистиң бедик көргүзүглерлиг, кызымак ажылдап чоруурувусту бедик-биле үнелээш, «Аймактың рекордчулары» деп бедик атты ийи удаа тывысты. Мен — МАРН-ның кежигүнү, суму депутады мен.

Чарыштыг өңнүүм силерге боттарывыстың ажылывыстың дугайын кысказы-биле таныштырарга мындыг-дыр.

Хойжу өңнүүм! Бистиң чарышты эгелээнивистен бээр каш чыл эрте берди. Ынчалза-даа ол чарыжывыс сөөлгү үеде арай эреңгей байдалче шилчип бар чыдар хевирлиг-дир деп бодап тур мен. Ону ала-чайгаарлаашкынының байдалындан чайлаткаш, харын улам хөрлээдедир ужурлуг бис. Ынчангаш бот-боттарывыстың малдарывыска четчип, киржип, күш-ажылчы маргылдаавысты түңнеп, арга-дуржулгавысты дамчыштып ажылдаары чугула деп санап турар мен. Ынчангаш аравыста чарыштың одун улам хөрлээдедир деп саналымны силер деткиир боор силер дээрзинге улуг-биле идегеп олур мен. Ынчангаш бистиң малывыска арга-дуржулга солчуп, малдап чедип келириңерни сеткиливистиң ханызындан чалап олур бис.

МАРН-ның XIX съездизиниң болгаш СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Моолдуң болгаш Совет Тываның ажылчы чоннары күзел-сорукккур ажылдап, кайы-даа чуртта калбарган эде тургустунуушкунунуң программазын боттандырып турар бо үеде силер-биле чарыштыг ажылдаары кайывыстың-даа чедиишкиннеринге чүгле дуза болур дээрзинге быжыг бүзүрелдиг мен, чарыштыг өңнүүм Бумба Чалчык.

Бо чагааны силерниң «Шын» солунга парлаарын ажыглап алгаш, республиканың бүгү хойжуларынга, ажыл-ишчилеринге аас-кежикти, күш-ажылчы чедиишкиннерни өг-бүлевистиң мурнундан күзедим. Чедип келириңерни манап тур бис. Байырлыг!

М. БУЯНБАТ.

МАР-ның Завхан аймактың Немрег сумузунуң хойжузу.

(Моол хойжунуң чагаазын аңаа чораан журналист Маадыр-оол КАЛЧАН белеткээн).

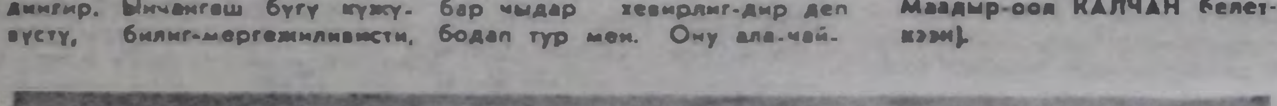

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

АНЫЯК-ДАА, ШАЛЫПЧЫ-ДАА

«Аялга» агитбригадазы-биле кады «Мурнакчы» совхозтуң Базаргы-Адаа хойжу бригадазының малчыннарының ажыл-ижин сонуургап, ээлчеглиг үнүүшкүнге чорааш, бо аныяк малчының дугайында дыңнап, аңаа ужуражып, ажыл-ижин сонуургаан мен.

Аңчы-оол Куулар хойжулап эгелээ-ле, чаа-ла үш чыл болган. Ол үениң иштинде мурнакчыларның одуруунче кирген. Аныяк малчының көргүзүглери мал ажылынга үр ажылдаан чамдык эштериниң көргүзүглеринден ыракта бедик. Ооң чажыды аныяк кижиниң ажылынга кызымаа, малды онча-менди ажаап өстүреринге херек болгу дег шупту-ла чүүлдү эскерип, аңаа өөренип, хүн бүрүде ажылынга ажыглаап чоруурунда. Мал ажылының экономиктиг билиглериниң өөредилгезинге идепкейлиг киржип, бодунуң мергежилин, билиин бедидип ап турар. Малчыннарның мал ажылының специалистериниң сүмелерин, санал-оналдарын солун, сеткүүлден номчааш, ол дугайында бодунуң бодалдарын эш-өөрү-биле бо-ла чугаалажы берген турар. Сонуургак, бодунуң билиин бедидип алыр дээн чүткүлү аныяк малчының бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дузалыг болган.

Бо кыштаглаашкынга ол кончуг хынамчалыг белеткенген. Тар-Үзүк-Аксы деп черде кыштаанда кажаа-хоразын эки чылыглаан. Хураганнарга суг, дус, сиген кээп бээр шагжалары четчир. Кажаа иштиниң агаарын таарыштырып турарындан хураганнар, хойлар чылыг, кургаг черде турар. А кол-ла чүве —28 тонна сигенни бодунуң күжү-биле малчын белеткээш, кыштаанда эккеп дүжүрүп алган турган. Ынчангаш ооң азыраан малы чемге кызыыдавайн турар.

Ажыл-ишчи аныяк малчын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш бо улуг болуушкунга тураскааткан социалистиг чарышка киржип, 1988 чылда төрүүр 100 хойдан 85 хураганны камгалап алырын хүлээнген. Ооң магадылалын хүн бүрүде кызымак ажылы-биле ол тургускан. Бо хүннерде малчынның коданында хой оолдаашкыны адакталган. Төрүттүнген хураганнар онча-менди дорууп турар.

ЧУРУКТА: аныяк мурнакчы хойжу Аңчы-оол Куулар.

Мадыр МОНГУШТУҢ сөзү, фотозу.

«Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр

ИНЕКТИГ БОЛЗА СҮТТҮГ ОРГАЙ

«Шын» солунда парлап турар «Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр бодумнуң билир, көрген чүүлдеримни, саналдарымны бижип көрейн. Чадаана хоорайда чурттап турар мен. Инектиг бис харын. Төрүүр хуусаазы чоокшулаан болгаш инектеривис соглу берген. Ынчангаш хүннүң-не сүт садар дээш магазин баар ужурга таварышкан бис. Аңаа колдуунда бир шак бүрүнгаар баарга эки. Оон башка оралдааның ол. Оочурлап чеде бээрге, колдуунда-ла кырганнар болгаш бичии улус болур. Ынчалза-даа оларның аразында ажылдап турарлар база ылап-ла таварышкылаар. Олар хүндүс ажылдап турар кижилер, сүт садып алыр дээш чеже шакты чидирип, кылыр ажылын чедир кылбайн турарыл? Ат чүве.

Чадаана хоорайда черле чеже хире инек барын хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы К. Тувактан сонуургаан мен. Ниитизи-биле 9200 хире кижи чурттакчылыг, оларда саар инек 450. А хоорайның сүт заводундан хүннүң-не 40 бидон сүттү эккеп садар. Уруглар, эмнелге албан черлеринге, столоваяларга киирер. Эвээш-тир. Эртемденнерниң санап турары-биле алыр болза, бистиң хоорайның чурттакчыларынга хүннүң-не 13 тонна 800 килограмм сүт херек. А херек кырында кандыгыл дээрге хүнде 3 тонна 850 килограмм болуп турар. Өскээр чугаалаарга, чурттакчылар боттары хандыртынар дээр болза, амдаа 1990 инек херек.

Бистиң хоорайны долгандыр инек кадарар, сиген кезип алыр черлер бар. Шаанда орус хамаатылар хөй чурттап турда, инек-даа бар турган. Ам бистиң хоорайның чоок-кавызында одар-белчиирни бодаарга 500 инекти тудуп болур. Хоорай Советиниң күүскомунуң санап турары ындыг. Ам чүгле күзел, сорук херек болган-дыр.

Юрий ШАГЖЫ.
Тудуг инженери.

Тыва хойга хамаарыштыр бодалдар

БОДАЛЫМ МЫНДЫГ

Бо чылдың февраль 27-де «Шын» солунга Роман Очур-оолдуң тыва хойну база өстүреринге хамаарышкан саналынга бүрүн каттыжар мен. Ам тыва хойнуң уксаазын тывары берге-ле боор. Ону Барыын-Хемчик районнуң Ак База Алаш деп хемнеринде улустуң хуузунда малындан, ол ышкаш Бай-Тайга районнуң девискээри Кара-Хөл, Хемчик-Бажы ол ынчаар тып ап болур чадавас.

Тыва уксаалыг хойну шуптузун чок кыла бербейн, шаандан тура, бир районга эвес-даа болза, оода бир совхозка азыраан болза, ам бистиң «шоқарлап» алган хоювус-биле аразында деңнээрде-даа эптиг турбас бе.

Бистиң ада-өгбелеривистиң мал азырап чорааанынга бодаарга, ам амыр ышкажыл: кажаа-хоразы-даа эптиг, сайгылганныг, улуг делгем, мал чеми мырыңай янзы-бүрү апарган.

Ол хире минералдыг чемнерни берип, сигенни тонна-тоннаазы-биле чарыгдап азырап турзувусса-даа, бистиң амгы малывыстың (хоювустуң) өзүлдези оожум, харын ээзжеп, эът-дүк талазы-биле продуктуулуу кудулап турар апарганының чылдагааны чүдел?. Азы эмин эрттир, «шокарлап» уксаажыдып алганывыс ол бе?

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң малчыны Лопсан Кечил-оолдуң материалынга бистиң республиканың мал ажылының специалистери хой ажылын улам хөгжүдер дугайында «Шын» солунга үнген чугаага киришпес, чон-биле сүмелешпес улус дээри-ле чеп.

Мен бичимде өчам сугга бир ырт бар чүве. Боду улуг болгаш шыырак, семдер-даа. Ийи кулаа доңпак. Авамдан ону сонуургаарымга, черге төрүттүнгеш, доңгаш, кулаа дүжүп калганын чугаалаар чоржук. Ол ырттың дүгүн чазын кыргааш, садарга, 4 килограмм ажып турарын шуут-ла караам-биле көрген мен. Чогум бодун килдеп деңзилээн болза, та чеже килограмм болур турган. Ол дээрге өзүлүг-ле чедишкен ырт турган деп билир мен. Ам бистиң кайы-даа совхозувуста чедишкен ыртты көөр-дүр бис бе? Чок. Кыжын төрүттүнген хураганнарны күзүн эът планынга садып чорудуптар, артканнарын база келир чылын дижи безин чедишпээн турда-ла, арган-дорган малды садыптар-дыр бис. Бо таварылгада мал ам канчап көвүдээрил — чиик деңзилиг малды ынчалдыр хөйү-биле садып турда аан!

Шаанда тыва хойларны эрте төрүдер, март-апрельде-ле нелери-биле кады одарладып үндүрер турчук чоп. Харын часкаар хойну саар ышкажылгай. Ам бистиң хойларывысты саар хамаанчок, оларның чамдыктары хураганнарын безин тоттурбастар-дыр.

Бо-ла бүгү четпестер малдың уксаазын кайы хамаанчокка холуп каапканывыстың чылдагааны. Ам канчаарыл? Чон-биле сүмележир херек. Уксаажыдылга ажылын чөптүг органиазастаар, оон башка хоювустуң баш саны-даа кудулады, сон алыр продукциявыс эвээжеди. Ол бүгүнү хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга чугаалажырын четтикпейн манап турар, мындыг кижи мен ийин.

Михаил ХЕРТЕК.
«Коммунизмче орук» совхозта малчын.
Өвүр район.

ШЫДАМЫК МАЛ

Тыва уксааның хою кандыг-даа соокка шыдамык, эрес мал чүве. Кыжын-даа, чайын-даа өдээн кагбас, чаныган. Ооң төлү доругуучал, кыжын черге безин төрүттүнгеш, доңуп өлбес. Тыва хойнуң дүгү дыгый, узун. Хир-чам-даа аңаа белен чыпшынмас. 1 хойдан ортумаа-биле 2 килограмм дүктү кыргып ап болур.

Мен бодаарымга, тыва хойнуң шынарын эртемденнер чедир үнелевейн, чүгле дүккүр уксааның хоюн үндүрер дээш, ооң эъткир, сүткүр шынарларын чидирип каан хевирлиг. Бир эвес арыг тыва хой кайы-бир черде арткан болза, ону өөренип көрүп, тыва уксааның хоюн катап тургузарының аргаларын дилээри чугула. Ылап-ла кандыг уксаалыг хой деп илередир дизе, Тываның күрүнениң төп архивинде чыдар тыва хой дугайында материалдар-биле эртемденнер таныжып алыры күзенчиг. Ол материалдарның дугайында күш-ажылдың хоочуну, амгы үеде архивте ажылдап турар Н. Куннуң «Шын» солунга бижип турду. Тыва Арат Республиканың чалалгазы-биле кээп, өзүлүт арыг тыва хойну шинчилеп турган ол эртемденнерниң ажылдары тыва хойнуң шынарының дугайында ылаптыг чүүлдерни бээр боор.

Мээң бодалдарым шын эвес-даа боору чадавас. Ынчалза-даа агаар-бойдустуң шилип, тургузуп кааны салгалдан эки салгал чок деп чүвени база дыңнаан мен. Хойнуң уксаазын экижидип тургаш, ооң азыралынга чарыгдалдар чүү хире үнерил деп санаашкыннарны кылыр ужурлуг болгай. Амгы үеде совхозтарда тудуп турар хойлардан алган продукцияның бот-үнези чарыгдалды дуглап шыдавайн турары билдингир. А тыва хой хөй чем-даа херегленвес, даглыг-даштыг черлерже безин үнүп, оъттаар мал-дыр.

Оон ыңай, солун, сеткүүлден бир эскерер чүвем — хой уксаазын экижидеринде кандыг-даа система чогу. Бир кезек эртемденнер тыптып келгеш, уксаажыдылганы мынчаар чорудаалы, өскелери тыптып келгеш, ынчаар чорудаалы деп чугаа-соот кедүрген, ажылды эде-хере тырткан турар. Олар өске ажылдарже шилчип, хар-назын вайы-биле ажылдан үнүп чоруй баарга, соонда арткан ажылының түңнелдери чок боор. Харын-даа мырыңай хамык чүүлдү будап кааптар.

Тус чериниң агаарынга таарышкан, шыдамык, өъш-чемге хөй негелде чок тыва хойну өстүрер дээш чугаада ужур-ла бар-дыр.

Сандю ТЮЛЮШ.
Сут-Хөл район.

ДЕТКИДИМ

«Шын» солунуң арыннарынга «Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр хөй-ле материалдар үнүп, ол талазы-биле улус бодунуң санал-оналын киирип турары солун-дур. Амыдыралга дорт хамаарышкан айтырыг улусту хөлзедир, бодандырар, санал-сүмезин киирериче албадаар дээрзи билдингир. Ынчангаш саар инек азыраарынга хамаарышкан айтырыгны солуннуң кедүргени аажок чөптүг-түр. Ону деммежип, сүмележип тургаш шиитпирлээр ужурлуг.

Бистиң Тээ-Хөл суурда 350 өреге бар, а чурттакчылары 1600 ажыг кижи. Суурда чоннуң хууда мал-маганы чылдың-не өзүп, көвүдеп турар. Ынчангаш сүт база эът талазы-биле хандырылгавыс чүгээр. Артыкшылдыын чон совхозунга-даа дужаап турарлар.

Бистиң суурга эрткен чылга чедир 49 өреге мал чок турган. Хууда мал азыравайн турар улус-биле депутаттар база Советтиң күүскому боттуг ажылды чорудуп келген. Чижээ, Айлык-Ойнуң № 24 округунда депутат Д. Кара-Сал арттык малдыг улус-биле чугаалажып тургаш, 7 өрегени малдандырган. Оон ыңай депутаттар Кара-кыс Сат, Лина Сат, Маадыр-оол Сарыгларның органиазастыг ажылындан оларның округтарындан өг-бүлелер шупту мал-маганныг апарды. Мындыг ажылдың түңнелинде ам суурда чүгле 16 өреге мал-маган азыравайн тур. Сорулга болза, суурда өг-бүлелер шуптузу хуузунда малдыг болурун чедип алыры.

Биске тоң берге чүүл — мал чемин белеткеп алыры. Бо талазы-биле Чыраа-Бажы суурдан Оолчукей Монгуштуң саналынга каттыжар кижи-дир мен. Шынап-ла, совхозтуң сиген планының 80—90 хуу чедерин менаарга дыка орайтаар, августуң төнчүзү, сентябрьның эгези апаар. Ол үеде сигенниң хоолулуу баксыраар, кургап калыр-ла болгай.

Ойдан-оол КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик район.

Эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

АРГА-СҮМЕ ХЕРЕК

Мал ажылы тыва улустуң амыдыралының кол үндезини болуп чораан болгаш амгы-даа үеде республиканың ажыл-агыйының чугула адыры болуп арткышаан. Ынчалза-даа ооң баш саны, продукциязы кудулап турарын чон солуннардан номчуп, телевидениеден, радиодан көрүп дыңнап турар. Бо дүвүренчиг байдалда бисте хой ажылының дугайын эртем-практиктиг конференцияга чугаалажыр деп турары эки-дир.

Амгы үеде бистиң республиканың хой ажылында бир дүвүрээзин: назылап пенсиялаар малчыннарның орнунга киирер аныяктар тывылбас. Ынчангаш арга чадаарда ам идегел чок, ак сеткилдиг эвес, харын күрүне өнчүзүнге «хол дээпп», ол дээш бурууданттырып шииттирип чораан кижилерни чамдык совхозтар мал кадартыры-биле хүлээп ап турары чажыт эвес болгай. Ындыгларның коданнарында өөй мал читкен, оорга алыскан, бөрү чээзи малдың саны көвүдеп турар.

Кижи болуру чажындан деп мерген сөстер бар. А бир эвес кижилерни биче чажындан тура мал ажылынга өөретпес болза, оон өзүлүг малчын үнүп болур бе, кандыгыл! Хоржок-ла боор.

1965 чылдың күскээр Тес-Хемниң «Кызыгаар» совхозка чорааш, сиген кезип турар аныяктар бригадазынга таварыжы бердим. Бир хой баглап каан тур. Айтыра-айтыра бээримге, бригадир ону ниитиниң чеминге херегледир дээш эккеп каан, а бригадада чүгле аныяктар болгаш ону өзеп-дедерип алырын кым-даа билбес болган. Хой бир хонган. Мал аразынга өскен кижи бар эвес, оларның билбези-ле чеп. Мурнукузу ышкаш бичии оолдар, уруглар 6—7 харлыында анай-хураган кадарып, бызаа-моолдүрга кадарып, улуг улуска дузалажып, оларның кылган ажылын көрүп, холу-биле кылып чораан болза, амгы бистиң аныяктарывыс мал эъдинден янзы-бүрү чемнерни кылып билир турган ийик. Оон аңгыда аъттың канчаар ээртээрин, шанактаар, тергелээрин безин билбестер болгай. Мындыг турда, моон соңгаар мал-маганны кымнар азыраарыл, малывысты канчаар бис!

Мал ажылынга аныяктарны хандыкшыдар — эң чүгула кол сорулга ол. Амыдыралды аныяктар уламчылаар болгай. Чамдык школалар улуг класстарның өөреникчилерин сагаалчылзыдып, мал кадартып чорудуп турары өөрүнчүг-дүр. Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем районнарда школачыларны чайгы дыштанылга үезинде малчыннарга дузалаштырып, харын боттарының фермаларын, коданнарын безин тургузуп ап турары дыка-ла мактанчыг.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң доктаалында: «Школа болза сургуулдарны бүдүрүкчү күш-ажылга, хөй-нити күш-ажылчы харылзаалар системазынга идепкейлиг киржиринге дузалаар, оларга күш-ажылдың янзы-бүрү арга-мергежилин бээр хүлээлгелиг» деп айыткан. Бо айтыышкынны күүседир, черле бистиң республикага малчын кадрларны белеткээр талазы-биле бодумнуң чамдык бодалдарымны-саналдарымны киирер бодап турар мен.

Бирээде, кедээде нити билиг школаларының өөреникчилерин дыштаңылгалар үезинде фермаларга, малчыннарга берип ажылдаар кылдыр херек кырында бижиглээр. Теория биле эртемни чеже-даа тайылбырлаарга, ажылды холу-биле кылбаан, караа-биле көрбээн шаанда, ону билип алыры берге болгай. Ынчангаш ам кедээ школаларының чанынга каш мал турар өөредилге-практика баазазын ажытса эки. Аңаа 20 хире хой, өшкү, 2 хире инек, бүрүн дериг-херекселдиг 1 аът, ийи хөван, 10—15 хире дагаа-даа турган-ла.

Ийиде, шаандагы тывалар хой, өшкүзүн октябрь, ноябрь айларда сула эдериштиргеш, март—апрельде төрүдүп ап турган. Ам болза, кыштың коңчуг соогунда хойну төрүдер апарган. Янзы-бүрү хайнактаашкындан бистиң хоювустуң сөөкке быжыг шынары читкен. Ындыг хойлар одарга чораш төрүүр таварылгада оларның хураганнарын кадарчы кижи аалче дажыглап күш четпес, ынчангаш чаа төрүттүнген чаш мал челбинип, соокка доңуп, аарып, ооң уламындан өлүр.

Бистиң специалистеривис хойну кыжын төрүдерге ажыктыг деп санап турар. Ындыг болганда хой төрүүр үеде, оларны аңгы кажаалаар, мал чемин хөйү-биле белеткээр. Хойларны күзүн тарып боозадырда, коданнар аразын 10—15 хонук чапсарлыг чорудкаш, хой төрүүр үеде ол-ла чурум-биле график өзүгээр төрүүр хойларны кажааларга эккеп төрүткеш, орта азыраар болза ажыктыг хевирлиг.

Үште, малдың одар-белчиирин таарыштырары күш-деңгелинге улуг рольдуг. Ынчангаш шаанда тывалар хой, өшкүнү эки оъттуг даглар кыштадыр чораан, чүге дизе ында агы-каңгылыг, кадар оъттуг, өске талазында даглар чылыг, а иштик черлерге чыварлыг болуру билдингир. Ам бисте өзүлүг кыштаглар кагдыныган. Кыштагларны ам машина-техника орук черлерде туткан, ооң чоогунда хову-шөлдерни тарып, аңдарып каапкан, оон малга чемниг оът-сиген үнместээн. Ынчангаш кыштаглар чоогу чашпанныг эрги аңгыстарга ам сиген тарып, хөрзүннүң эки шынарын катап тургузар болза эки-дир.

Бисте мал чеми чедишпезинден будук-бүрү белеткээр-ле чүве дээш, арга чадаарда, ону кезип, дорту-биле чугаалаарга, арга-арыгны хыдып турар. Будук-бүрүнү ыңай-бээр дажыглаарга, ооң бүрүзү дүжүп каар, ажык чок. «Сөөк» будукту мал чиир боор бе! Ооң орнунга ортулуктардан, арга-ыяш аразындан, даглардан, арык-бута уңүндeн үнген сигенни хол кадыыры-биле кезип белеткээринче бүгү күштү салыр болза, ажыктыг болгу дег.

Дөртте, бисте өдекти, кажаа-хорааны ажыглап турары дыка-ла чедимче чок деп бодаар мен. Тываның агаар-бойдузунга таарыштыр кылган хой, өшкүге чылыг кажааларның чаңгыс ай телевилели мынчага чедир чок. Бар кажааларны ажыглап турары четпес. Шаанда кажаалар өл-шык деп чүве турбаан. Ол ышкаш бүрүңгү тывалар кажаага от салып, чылыдып чораан тээгү турбаан. Мал дээрге бойдустан чаяттынган, черге чоруур, черге хонар, черден амыдыраар, чер оъттаар амытан-дыр. Ынчангаш отка-ышка коңгус таарышпас.

Эрзин районнуң чамдык малчыннары кажааның хеназын ийи дакпыр кылгаш, аразынче өдек тырып урүп ап турарын Тыва АССР-ниң Агроулетпүркүркомунуң мал ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи, кедээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Б. Б. Балчыр эки деп санап, солун парлалгага бижип, ындыг кажааларны тударын малчыннарга сүмелеп турду. Бо чылдың март 4-те үнген «Шын» солунга ол-ла авторнуң «Катон кажаа херек» деп чүүлү үнду. Ында катон кажааларны тударын республиканың ажыл-агыйларынга сүмелеп турар. Ону тайылбырлап бижээнин көөрге, нарын, берге хевирлиг. Саваңны, хыырғыышты прессткевейн, кажаа шып каарга, хат чүнү арттырарыл? Ынчангаш кедилиг кажаа болуру берге болгу дег. Ындыг кажааны кылырда шүүттүг: хөй чер казар, хөй чагы кадаар, 30 градус ийленчек чагының дөзү ириирге, кажаа буступ кээп дүжер, айыылдыг. Эжиин база ийи дакпыр кидис-биле чылыглаар.

Хойжу кижи эртенниң-не кажааның өдээн ортузунче беле эжер, кежээ катап-ла чада тарады эжер. Чай-шөлээн чок болур. Шак ындыг шүүттүг кажаалар тудуп турбайн, ыяш кажааларны туткаш, кырын аргалыг болза, соңгалап алыр, чырык болгаш хүн кирер, а баарынга, чамдык районнарда ышкаш, кыры дуглаглыг сери кажаа кылып алыры дыка эптиг болур ужурлуг. Ынчангаш ам хой, өшкүге таарыжыр чаңгыс ай чылыг кажааларның телевилелин кылып, оон хевирин, схемазын чурааш, солуннарга парлап, ажыл-агыйларга сүмелезе кандыгыл! Бо дугайын республиканың Агроулетпүркүркому кичээнгей салыры чугула.

Беште, амгы үеде республикада мал ажылының дугайында түңнелдерден көөрге, хойнуң ара салыры аажок хөй: чүстүң үжен хире хуузу, кызыраары база хөй-дүр. Оон аңгыда хураганнарның өлүрү черле кызырылбайн турар. Ынчап кээрде 100 хойдан чүгле 50—60 хире хураганнарны камгалап ап турар. Дыка хөй малды чидирген, оорга алыскан боор. Мындыг турда, мал бажы канчап өзерил ам? Мындыг четпестер дээш кымнар буруулуул?

Мал ажылының технологтары — зооветспециалистер бар. Олар малчыннарның боттарынга, бригадирлерге даянып алгаш, янзы-бүрү аарыгларга удур демиседир, чаш малды азыраарының бүгү чурумнарын, негелделерин сагыыр, малдың кызыраар чоруун болдурбас, одар-белчиирни таарыштырар, чем курлавырын тургузар, малга таарымчалыг, чылыг кажааларны туттурар, эргилерин септедир дээш мал ажылынга хамаарышкан бүгү ажылдарны олар дорт харыылаар ужурлуг. Оларның харысалгазы черле чавыс-тыр. Оон башка хөй мал-маган чүге өлүп, хорап турарыл? Зооветспециалистерниң шалыңын совхозунуң, фермазының көргүзүглерин барымдаалап төлээр херек.

Алдыда, малдың хоралыг дайзыннары болур оорлар-биле онза шыңгыы демиселди чорудар херек. Ажыл кылбас, ажылдаар хөөн чок, ында-мында тованчылап чоруур, күш-ажылчы эвес оруг-биле чурттаксаар кижилерни суурнуң чурттакчылары, совхозтарның ажылчыннары эки билир. Хевкүй малды колдуунда ындыг кижилер оорлап, бичии-ле ажыт черде мал көргеш, чаразын сыыртынып чоруурлар. Ындыгларның шыңгыы учёдун тургускаш, оларның ыңай-бээр хеделип чорууп турарын доктаамал хынап, көрүп турза кандыгыл? Хөй-ниитиниң төлээлери — улусчу дружиналарны, депутаттарны, улусчу контрольчуларны эвилелдеп алгаш, милиция ажылдакчылары оорлар-биле өзүлүг «дайынныг» чорудар херек.

Малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун көвүдедир дээш ак сеткилдиг ажылдап чоруур, ол дээш бодун бердинген мурнакчы малчыннарның үлегер-чижээн бүгү талалыг өөренип, нептередир, хожудап турарларны оларның деңнелинге чедирер херек.

Көргүзүглери кошкак малчыннарны бүгү бригадазы, фермазы шуут-ла шефтезе кандыгыл? Органиазастыг ажылдың ындыг бир хевирин база ажыглаза чогуур деп бодаар мен.

Бир-тээ хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференция болур чүве болганда, аңаа улустуң санал-оналын база чыгтааш, өөренип көөр, дыңнаар апаар чүве ыйнаан. Ынчангаш мындыг бодалдарым чоннуң улуум бүдүреринге хензиг-даа болза, дузалыг апаар чадавас дээш мону бижидим.

Оюн ПОЛАТ,
Персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

ЧУРТТААР БАЖЫҢ АЙТЫРЫЫ ШИИТПИРЛЕТТИНЕР БЕ?

Мөңгүн-Тайгада байдал мындыг

Районну катап тургусканындан бээр бо чылын таптыг-ла 20 чыл болур. Бо үениң дургузунда районнуң экономиказы, социал-культура байдалы элээн шапкын хөгжүп, бурунгаар базымнарны кылып келген. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлеринге, айтышкыннарынга дүүштүр чуртталга, социал-культура тудугларын дүргедедир талазы-биле боттуг хемчеглер алдынып келген.

Беш чыл планын ёзугаар районга 14,3 млн. рубльдиң капитал салыышкыннары чуртталга, социал-культура тудугларынга бо беш чылда шиңгээттинер. Кызыл-Хая суурга 50 орунунг ясли-садтың тудуу бо чылын эгелээр. Аңаа 60 орунунг интернаттың болгаш Мугур-Аксынга 140 орунунг уруглар садының тудуунуң дугайында айтырыг база шиитпирлеттинер ужурлуг. Бо беш чылда ниитизи-биле 14850 дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын тудары планнаттынган.

Эрткен ийи чылда 3473 дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, 18 санныг янзы-бүрү объектилерни ажыглалдага киирген. Оларның санында Мугур-Аксында электростанция, 300 номерлиг телефон станциязы, колбаса цехи, Кызыл-Хаяда 10 олуттуг чунар-бажың, участок эмнелгезиниң немелде тудуу. Мөген-Бүрен бажыңда фельдшер-акушер пунктузу болгаш өске-даа тудуглар хамааржыр.

Районга тудуг ажылын чорудуп турар ийи организация, совхозтарның бригадалары багай эвес ажылдап, салдынган сорулгаларын күүседип келген. Ылангыя «Мөген-Бүрен» совхозта тудуг бригадазы (прорабы Аңчы-оол Хомушку) эрткен чылдарда эки ажылдап, планныг даалгаларын хүлээлгелерин ажыр күүседип келген. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының районда бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогу (начальниги Дастай-оол Хомушку) он ийиги беш чылдың ийи чылының планныг даалгаларын 120 ажыг хуу күүсеткеш, районга социалистиг чарыштың тиилекчилериниң санынга кирген. Ол ышкаш «Тыва хамааты тудуг» трестиң септелге-тудуг участогу эрткен чылдың планын 105 хуу чедирген. Оон-биле кады тудуг-суурну хөгжүдеринге тудуг организацияларының, түс-түс бүдүрүлге, албан черлериниң киирип турар салыышкыны негелдеге четпес дээрзин айтыр апаар.

Чижээ, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз бодунуң күжү-биле тудуг кылырының эрткен чылгы планын чүгле 87,5 хуу чедирген. РАУК-туң автотранспорт бүдүрүлгезинге түскайлап берген 367 муң рубль капитал салыышкыннары 69 хире хуу шиңгээттинген. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз Мугур-Аксында 50 орунунг уруглар садын ийи чыл ажыг тудуп келген, оон мынчага ажыглалда кирбээни совхозтуң дирекциязының, директорунуң тудуг талазы-биле оралакчызы М. Иргиттиң четпес ажылының түңнели.

Тудугну хөгжүдер талазы-биле бурунгаар базымнар бар-даа болза, районнуң тудуг организацияларында ажылды организастап турары кудуу деңнелдиг, темпилер чавыс, тудугларының кылдынган шынары негелдеге четпес, тудуг ажылын механизастаарынче, тудугжуларның билиг-мергежилин бедидеринче кошкак кичээнгей салып, ажыл шагының янзы-бүрү чылдагааннардан чидириглери эээжевейн, тудуг кылыр хуусаа кызырылбайн турар. Тудуг-суур хөгжүлдезиниң айтырыгларын район, кадээ Советтерниң күүскомнары, агроүлетпүр каттыжыышкыны тодаргай план ёзугаар удурттайн, бо талазы-биле практиктиг ажыл-херекке шилчивейн турар.

Районда чурттакчы чонну 2000 чылга чедир чурттаар бажың-биле хандырарының боттуг программазы тургустунмаан, бо талазы-биле тодаргай санаашкыннар кылдынмаан. Чыл бүрүде районда 45—50 чаа өг-бүлелер немежип турар, а оларга хуунда бериптер бажың чок, оон кадында чыл эгезиниң санаашкыны-биле районда 86 өг-бүле түскай бажың чок, 173 өг-бүле аргажок тар бажыңнарда, 94 малчын өг-бүлелер өглерде чурттап турар. Районга 2000 чылга чедир өг бүле бүрүзүн чуртталга нормаларынга дүгжүп турар түскай бажың-биле хандырар дээр болза, чыл санында 70—75 өг-бүле таарыжыр бажыңнар-биле хандыртынып турар болза, ынчан чуртталга программазы күүсеттинеринге чоокшулап болур деп санап турар. Амгы үеде чуртталга тудуунуң байдалы бисте кандыгыл? Эрткен чылын нийти районга 54 өг-бүле чаа бажыңнарже кежип кирген болгаш чуртталга байдалдарын экижиткен. Бо чылын хуузунда бажың тудуу-биле кады санаарга, 45 бажыңче өг-бүлелер кежип кирип болур. Бир эвес бо-ла байдалдыг ажылдаар болза, чуртталга программазы 2010 чылга чедир-даа күүсеттинмес.

Совхозтарның малчыннарның чуртталга болгаш социал-культура байдалын бедидеринче угланган хемчеглери кошкак. Беш чылдың эрткен ийи чылында малчыннарга чүгле 10 чуртталга бажыңын, чаңгыс кызыл-булуңну тудуп, чаңгыс-даа чунар-бажың кылбаан. Бо чылын планнаттынганы — малчыннарга чүгле 3 бажың тудар. Оон-даа өске бүдүрүлге, организациялар, албан черлери ажылдакчыларын чурттаар оран-бажың-биле хандырар талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажылдавайн, шүшпең хөделип турар. Ынчангаш ажыл-агый, бүдүрүлге, албан чери, организация аайы-биле чуртталга программазын төлевилеп, үстүкү удуртур органнары-биле сүмележип, чурттаар айтырыын шиитпирлээриниң талазы-биле саналдарын район Советиниң күүскомунга киирери чугула.

Чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге бир чугула угланыышкын болза, чурттакчыларның боттарының күзели-биле хууда чуртталга бажыңнарын тудары болур. Бодунда аргалыг кижилер күрүнеже албан черлеринче кээп алган бажың эккел деп оларны азырадыкчы хөөн деп чүве билдинир. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чааты доктаалы-биле хууда бажың тударынга оон мурнунда тургулаан кызыгаарлаашкыннарны чок кылган, ам күзелдиг кижилерге күрүне бүгү талалыг дузаламчыны көргүзерин ында айыткан. Күрүнеден узун хуусаалыг чээлини бээр, хамааржыр организациялары, өске-даа күрүне албан черлери материалдарны садып, тып алырынга, черни алырынга дузаны чедирери көрдүнген болгай. Бистиң районда эрткен ийи чылда 13 кижи күрүнеден чээлини алган, олардан беш кижи бажыңнарын тудуп апкан, чурттап орар, артканнары бажың тудар материалдарын белеткеп, сөөртүп ап, тудуун эгелээр. Ам хуузунда бажың тудар күзелдиг 27 кижи чээли алыры-биле билдиришкиннерни киирген, ону таарыштыр шиитпирлээри негеттинип турар.

Мугур-Аксында хуузунда бажың тудар девискээрни райкүүском ангылап айтып берген, ол девискээрни суурнуң чиңгине планынга киирер, ниити суурнуң тудуг архитектуразын чараш көрүштүг болурун барымдаалааш, хуузунда тудугларның төлевилелин чагып кылдырган. Бо чылда тудары-биле республиканың Курпланың дамчыштыр 56 дөрбелчин метр шөлдүг үш өрээлдиг болур ыяш 15 бажыңны Кызылда чагып каан. Олар болу бээрге күзелдиг кижилер кежүрүп эккеп, тудуп ап болур. Ындыг бажыңнарның өртээ 10 муң рубльден ашпас.

Хамаатыларның хуузунда бажың тудуп алыр чуткулун бүгү талалыг деткип, дузаны чедирери эргежок чугула. Чижээ «Мөген-Бүрен» совхозта 7 малчын өг бүле боттарының акша-хереңгизин бажың тудуунга киириштир салырын санааан. Совхоз ол киириштирген акша-хереңгилерни ажыглап бажыңны туткаш, малчынга чурттаар кылдыр бергеш, өртээниң арткан кезиин чоорту төледип ап болур аргазы бар-дыр. Чуртталга тудуун хөгжүдеринге, чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге хөй янзы аргаларны ажыглап болур, чүгле чуткул, күзел, тывынгыр чорук херек боор турар.

Мөңгүн-Тайга районга тудуг-суурну хөгжүдеринге эң нарын болгаш берге айтырыгларның бирээзи болза тудуг материалдары-биле хандырылга болур. Ол чүгле тудуг организацияларынга эвес, а хуу-да чурттаар тудуунга база улуг доктар боор турар. Тудуг материалдарын кайыын садып, чедирип алырыл деп айтырыг доктаамал тургустунуп турар. Мону барымдаалааш, райкүүском районну дамчыштыр тудуг материалдарын садарының чагыгларын кылып, ону садарын организастап турар. 1987 чылда райпо шугуму-биле цемент, шифер, диңиг материалдары, кадаг, шил, өске-даа чүүлдерни эккеп саткан. Бо чылын тудуг материалдарының фондузун улам көвүдеткен болгаш ону сөөртүп чедиреринин талазы-биле чамдык организастыг хемчеглерни алырын райкүүском планнап турар.

Тудуг ыяжы чок бистиң районнуң байдалынга өскээртен белеткээн ыяш материалдарын сөөртүп алырының айтырыы база чидиг-биле тургустунуп турар. Бо талазы-биле шыырак күчүлүг лесовозтар район организацияларында чок. Ыяш материалдар барык чок болганда түс черниң тудуг материалдарын бүдүрериниң айтырыын боттуг шиитпирлээри эргежок чугула. РАУК-ке хамааржыр чайгы үеде ажылдаар тууйбу бүдүрер цехтиң күчүзүн эң долу ажыглаары чугула. Ол эрткен чылын 200 муң тууйбу бээриниң орнунга чүгле 150 муң тууйбу бүдүрген. Бо чылын 250 муң тууйбуну бүдүрери көрдүнген, ону ыяап чедип алыры, харын-даа ажыры дээш амдыгааштан эгелеп хемчеглерни алыры, белеткенири чугула.

Чуртталга тудуундан аңгыда социал-культура айтырыгларында шиитпирлеттинмейн келген айтырыглар база хөй. Чижээ, районда школа назыны четпээн уругларның чүгле 15 хуузу уруглар албан черлеринде хаара туттунган. Мугур-Аксынга 140 орунунг ясли-садтың тудуунуң дугайында хөй чылда тургустунуп келген айтырыг, мынчага оон төлевилели бүтпээни-биле, кандыг-даа шиитпир чок, чыл санында тудуг планынга кирбейн турар.

Эрткен чылын район Советиниң сессиязынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр районга чуртталга болгаш социал-культура тудугларын дүргедедир талазы-биле Советтерниң сорулгалары» деп айтырыгны чугаалашкан. Районга чурттаар оран-бажың программазын күүседир, 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн түскай бажың-биле хандырар сорулганы чедип алыр дээш Советтер, ажыл-агыйларның, бүдүрүлге, албан черлериниң коллективтери чаа хамааржылганы илередип тывынгыр, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, болдунар бүгү хемчеглерни алыр ужурлуг.

Салчак ОЧУР.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДИП, НЕГЕЛДЕЛИГ АЖЫЛДААР

Профоблчөвүлелдиң пленумундан

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле профоблчөвүлелдиң президиумунуң отчёдунуң дугайында айтырыгны пленумга чугаалашкан. Илеткелди профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар кылган.

Пленумга белеткел ажылы чорупт турар үеде профоблчөвүлелдиң президиумунуң илеткелиниң тезистерин профэвилелдиң кежигүннеринге, кежигүннерге кандидаттарга болгаш ревизия комиссиязының кежигүннеринге баш бурунгаар таныштырган. Президиум кежигүннери профэвилелдиң организацияларынга, ажылчын коллективтерге отчёдун берген.

Профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннеринге болгаш аппараттың ажылдакчыларының адрезинге ажылчы чон бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының, социал айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарышкан хөй санныг саналдарны, бодалдарны киирген.

Сөөлгү үеде президиумга чугаалажыр айтырыгларның санын кызырган. Профоблчөвүлел янзы-бүрү хуралдарга ажылдакчыларны болгаш активистерни кыйгыртырын эээжеткен, профэвилел организацияларынче, хоорком нар, райкомнарже, адырлар аайы-биле обкомнарже чорудар бижиктерниң санын кызырган.

Аппараттың ажылдакчыларының комплексиг үнүүшкүннерин чер-черлерже кылып, аңаа практиктиг дузаны чедиреринче харыысалгалыг ажылдакчыларны сургакчыладырын көвүдеткен.

Республиканың экономиказын, аъш-чем программазын хөгжүдеринче ажылдап турарларның амыдырал хандырылгазын экижидеринче, оларның күш-ажылын, кадыкшылын камгалаарынче, ажылчы чоннуң болгаш оларның өг-бүлелериниң дыштанылгазын эки организастаарының айтырыгларынче кол кичээнгейни профэвилелдер угландырып турар.

Профоблчөвүлелдиң болгаш профэвилелдиң адырлар аайы-биле обкомунуң ажылдакчылары ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны оларның ажылдап болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле хүлээп ап турар.

Профэвилел кадрларын шилип алырын болгаш ажылга киирерин ажык-чарлыг болурунче кичээнгейни угландырган. Кадрлар-биле беседалажып, отчёттарын дыңнап, характеристикаларын бадылап, аппараттың ажылдакчыларының аттестациязын эрттирген.

Эрткен чылын болуп эрткен отчёт соңгулдалыг хуралдарга профэвилел комитеттериниң даргаларының составының 99 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг кижилер соңгуткан. Оларның иштинде 81 хуузу ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар, 71 хуузу херээжиннер.

Ындыг-даа болза, олар бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга болгаш социал амыдыралчы айтырыгларны шиитпирлээринге боттарынга берген эргелерин болгаш хүлээлгелерин долу ажыглавайн турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер чугаалааннар. Ажылчы чоннуң болгаш профэвилел кежигүннериниң киирген хомудалдарын чогуур үезинде харыылаваас узамдыктырар фактылар бар. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң профэвилел комитеди (даргазы Тюлюш) ажылчын Лопатинаның шаңнал акшазын шын эвес казааның дугайында билдиришкинин үш ай ажыр харыылаваан. Профэвилел комитеттери шак ындыг хамыдыышкыннарны боттары кылып турар. Ындыг фактылар Мугур-Аксы ортумак школазында болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде бар.

Ол ышкаш профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннериниң болгаш адырлар аайы-биле обкомнарының ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелчи хаңы анализти кылып, илеткелинге шүгүмчүлекчи ёзу-биле демдеглээн.

Агроүлетпүр секторунуң ажылында эде тургустунуушкуннуң чорупт турарында четпестерге илеткелчи болгаш санал бергеннер доктаагганнар. Республиканың экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар. Ында ажылдап турар кижилерниң ажылдааарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургуспайн турар. Ам бо хүннерде муң ажыг малчын өг-бүле өглерде чурттап турар. Нийти малчыннарның чүгле 20 хуузунда чунар-бажың бар. Сүт-бараан фермаларының хөй кезиинде дыштаныр, хеп үштүр өрээлдер чок. Хойжулар кодаңнарының чүгле 55 хуузу электрижиттинген. Социал айтырыгларны чедир шиитпирлевейн турарындан ажылчы чоннуң негелделери улгаткан. Мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирерин, часкы тарылгага белеткел ажылдарын эки шынарлыг доозарын, күш-ажылчы коллективтерге сагылга-чурумну быжыглаарын, кижи бүрүзүнүң ажылга харыысалгазын бедидерин илеткелчи чугулалап айыткан.

Профэвилелдер организацияларының ажылында эки талалаже базымнар бар-даа болза, хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерде чорудуп турар ажыл-чорудулгазында хожудаашкыннар бар, оларның ажылында ажыл-херекчи тодаргай чүүлдер ам-даа эвээш.

Ажылчы чоннуң социал амыдырал хандырылга байдалдарын экижидери, күш-ажылдың камгалалы, бот-башкарылганы хөгжүдери-биле холбашкан күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының эң чугула айтырыглары профэвилелдерниң салдарындан болгаш контролюндан үне бээр таварылгалар бар. Чоннуң профессионал өзүлдезиниң, күш-ажылдың бедик сагылга-чурумунга оларны кижизидериниң, ажылдаар чер бүрүзүнге боттарының хүлээлгелерин шынарлыг күүседириниң дугайында айтырыглар профэвилел комитеттериниң ажылында ам-даа чогуур кичээнгейге чедир тургустунмаан.

Эң бедик экономиктиг көргүзүглер күш-ажылдың болгаш амыдыралдың бедик культуразы дээш, социалистиг чарыштың ёзулуг организакчылары болурун профэвилел комитеттери чедип албаан. Чамдыкта ам-даа нийти санын, хемчээлин барымдаалаар, а ажылдың шынар талазы-биле көргүзүглеринче кичээнгей салбайн баар, чарышты организастаарының эрги аргаларындан шиитпирлиг-биле чайлаары чугула дээрзин санал бергеннер демдеглээннер.

Профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннери чер-черлерге барганда чүгле сургакчылаан ажылынче кичээнгейни салыр, ында күш-ажылчы коллективтерге ховар барып турарын мурнакчы арга-дуржулганы нептередир хемчеглерни четпес организастап турар.

Профоблчөвүлелдиң эргезинде турар «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының ажылдакчылары келген кижилерге эптиг-ээлдек эвес, каржы, оон столовязында болгаш буфединде аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, чемниң шынары багай, тыва шай чок боор турар.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары боттарының эрге-хүлээлгелерин соора ажыглаар, боттарының туразы-биле хамаан-чок аажылаар таварылгалар бар. Оон чижээнге Каа-Хем районда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң директору И. П. Лавриненкону хамаарыштырып болур. Совхозтуң ажылчыннарындан бир кижи ажылга үнмээнде, азы бир саанчы хүнде саар судун күүсетпээнде торгаар фактылар бар болуп турар.

Чамдык совхозтарның директорлары улусту ажылга хүлээп алырда дужаал бижээш, совхоз кежигүнүнге хүлээп алыр дээр утказы бижип каар. Ол ышкаш улусту ажылдан үндүрерде ында профэвилел комитеди-биле сүмелешпейн үндүрер, улуг хажыдыышкыннарны болдуруп турар.

Ажыл-агыйларда күш-ажыл дептерин долдурарда шын эвес долдурар, чамдыкта ол хевээр, кандыг-даа демдеглелдер кылбас фактылар бары пленумга илерээн. Аңаа чижек кылдыр Эрзин районнуң «Нарын» совхозун хамаарыштырып болур. Ол совхозта 1977 чылдан бээр ажылчыннарның күш-ажыл дептеринге кандыг-даа демдеглелдерни кылбаан.

Улуг-Хемниң ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы бир ажылчынны кадыкшылга хоралыг цехке ажылдааны дээш пенсияже 55 харлыында үндүрер турган, 60 харлыында пенсилаткан, администрация, профэвилел комитеди херекке албаанын профоблчөвүлелдиң күш-ажылдың эрге-хоойлу инспекциязының эргелекчизи М. Ф. Глазырин бодунуң саналынга чугаалаан.

Пленумнуң ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунин олар киржип чүве чугаалааннар.

СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак пленумнуң ажылынга киришкен.

Николай ДАЖИММАЯ.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН СЛОВАРЫ

ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлузун ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязынга 1987 чылдың июнь 30-де хүлээп алган. Ону хүлээп алыр мурнунда ук Хоойлунуң төлевилелин бүгү улус чугаалажып көрген. Хоойлу болза экономиктиг реформа үндезиннериниң бирээзи болур. Долу бот-орулга-чарылга аргазында тургустунган амгы ажыл-агый механизминиң нормаларын бүдүрүлгеге демократчыдылганы быжыглаары-биле, массаларның чогаадыкчы чоруундан тывылган бот-эргелелдиң чаа хевирлери-биле ол холбаштырып турар. **Эде тургустунуушкуннуң алыс утказын үндезин ажыл-агый реформазын демократчыдылга-биле чайгылыш чок холбаштырарын ук хоойлу илергейлеп турар.**

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу, бир талазында, Күш-ажылчы коллективтер дугайында болгаш бүдүрүлгелерни, албан черлерин, организацияларны эргелеп башкарарынга оларның ролюн бедидер дугайында хоойлудан, өске талазында, Социалистиг бүдүрүлге дугайында 1965 чылда үнген дүрүмден чогум-на оозу-биле ылгалып турар.

Хоойлунуң принципиалдыг чаа негелделери оон хөй-хөй чүүлдеринде тодараттынган.

Күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлгениң (каттыжыышкынының) ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларын (Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлуда ышкаш, чөвүлээр эвес) ам шиитпирлээр эргелиг апарган. Ынчангаш күш-ажылчы коллективтерде бот-эргелел аргалары юридиктиг тодаргай үндезиннерлиг болу берген. Бүдүрүлгениң удуртукчузу биле күш-ажылчы коллективтиң аразында харылзаазы база өскерилген, удуртукчуларны соңгуулдалыг принцип ёзугаар депшидер, соңгааны коллективтиң мурнунга олар харыысалгалыг болгаш боттарының отчёттарын бээр.

Курбүдүрүлге дугайында хоойлу экономиканы эргелеп башкарарының бюрократчы, чагырып дужаар методтарының тыптып кээр чылдагааннарын чайладыр. Улус ажыл-агыйының эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге төптен эргелеп башкарылга ханылаар, оон-биле кады эргелеп башкарылганың экономиктиг методтары күштелир. Ынчангаш Хоойлу болза демократтыг централизмниң чурумунче ажыл-агый харылзааларын чайгылыш чок бактаадып киирер, оон түңнелинде экономикага күрүне удуртулгазы бүдүрүлгелерниң инициативазы болгаш бот-түскайлаң чоруу-биле херек кырынга ханызы-биле тудуш хол-бажы бээр. Дужуметтиг ёзу-биле аңаа-ла хайгаарап олурар чорук чайлаттынар. Ам чогуур төптен бүдүрүлгеге чүгле контроль чурагайлар, күрүне чагыглары, эртемге үндезилеттинген үр хуусаалыг нормативтер болгаш лимиттер бээр. Бүдүрүлге планнарны боду ажылдап кылыр база бадылаар, керээлерни чарар, ол оон-даа өске эргелерлиг.

Бот-орулга-чарылга дээрге ол чүгле бот-түскайлаң чорук эвес, а харыысалга деп чүвени [illegible] барымдаалап көрбушаан, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин бүдүн коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң чаагай чоруу-биле хоойлу шыңгыы дүүштүрер. Чижээлээрге, ажылдап алган ажыктың чартыын (доктааткан нормативтер ёзугаар) бюджетче, банк болгаш үстүкү органнар мурнунга хүлээлгелер күүселдезинче шилчиткен соонда, ажылдап алганы ажыктың (арыг орулганың) арткан кезээ бүдүрүлгениң эргезинге бүрүнү-биле артар, ажыл төлевиринге акша-хереңги-биле кады коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазын ол тургузар. Биргээр чугаалаарга, бүдүрүлге эки ажылдаан тудум, бот-орулга-чагылга орулгазы хөй болур.

Куобүдүрүлге дугайында Хоойлу моон соңгаар улам сайзыраңгайжыыр. Амдыызында оон чүүлдери, тодарадыглары ам-даа чедир ажылдаттынмаан.

Күш-ажылчы коллективтерге бот-эргелел — социал эргелеп башкарылга хевири-дир, аңаа эргелеп башкарып турар кижилер дээрге-ле коллективке база башкартып турар кижилер болур. Ынчангаш коллектив болза эргелеп башкарылганың хары угда субъектизи-даа база объектизи-даа болуп турар.

Бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдери, күш-ажылчы коллективтерниң ажылынга ёзулуг бот-эргелел аргаларын чайгылыш чок нептередири — ниитизи-биле социалистиг демократияны ханыладырынга болгаш калбартырынга эң чугула угланыышкын-дыр.

Бот-эргелелди шынар талазы-биле чаа бедикче көдүрер дугайында идеяны, бот-эргелел аргаларын күрүне тургузуундан дашкаар эвес, а оон иштинге хөгжүдер дугайында принципиалдыг чугула түңнелди СЭКП-ниң XXVII съездизи үндүрген. Демократияны күш-ажылчы коллективтерге калбартыр дугайында ленинчи идеяны катап тургузарының теоретиктиг үндезинин съездиге салдынган, оон соонда СЭКП ТК-ның январь болгаш июнь (1987 ч.) Пленумнарынга ол улам тодараттынган болгаш Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга юридиктиг чурум-биле магадылаттынган.

Бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар коллективтери боттарының бот-түскайлаң болур чоруун аайы-биле бистиң күрүневисте нийти доктааткан нормаларга болгаш дүрүмнерге чагыртыр хүлээлгелиг. Күрүнениң эрге-ажыктарын болгаш хамаатыларның эргелерин сагыыры дээш, хүлээп алган хүлээлгелерниң күүселдези база орулгалыг болурунуң деңнелин хандырары дээш бүдүрүлге бүрүн харыысалгалыг болур, күрүне, бүдүрүлге, күш-ажыл сагылга-чурумун ол быжыглаар.

Бот-эргелел байдалдарында бүдүрүлгениң бүрүн эргелиг ээзи болур күш-ажылчы коллектив бүдүрүлгениң организакчыларын демократтыг арга-биле соңгуп алыр. Бүдүрүлгениң ажылын удуртурунуң хүлээлгелерин оларга дагзыр, тодаргайлаарга, ыяап-ла күүседир айтыышкыннар бээр болгаш ону үргээни дээш күүседикчилерни хемчег эмге эргелээн оларга тыпсыр. Удуртунганы оларның дээштиг чорудары дээш харыысалганы соңгуттурган удуртукчуларга база онаар. Оон-биле кады коллектив кежигүннери (бот-эргелелге кандыг-даа чорумак эвес) күш-ажыл чорудулгазының үезинде удуртукчунуң кандыг-даа айтыышкынынга чагыртырын хүлээнип алыр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЛЕНУМ ДООЗУЛГАН

ПРАГА. Чехословакияның компартиязының ТК-зының пленуму бодунуң ажылын дооскан. Аңаа экономика механизминиң эде тургузуушкунунуң болгаш социалистиг демократияның улам ыңай хөгжүлдезиниң байдалдарында партияның ажылының чугула сорулгаларын чугаалажып көрген. Пленумнун киржикчилери ЧКП ТК-ның Президиумунуң илеткелин чугаалажып көрген. Илеткелди ЧКП ТК-ның чиңгине секретары Милош Якеш кылган болгаш аңаа долу деткимчени пленум илереткен. Ян Фойтик болгаш Игнац Янакты ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүннеринге соңгаан.

КӨРҮЛДЕ АЖЫТТЫНГАН

ВАРШАВА. «Совет фильм-биле часкы ужуражыышкыннар» Варшаваның «Релакс» кинотеатрынга совет кинорежиссер Эльдар Резановтуң «Лимбиге уттундурган авлга» деп кинозун көргүзери-биле эгелээн. Советтер чуртунуң кино уран чүүлүнүң чыл санында болур ол көрүлдезин ам болур ленинчи хүннерге болгаш ССРЭ болгаш ПУР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында Керээге ат салганының 43 чыл оюнга турасааткан. Ол хүннер апрель 24-ке чедир бүгү Польшага болур. Экраннарга сурагжыг кинорежиссерларның болгаш аныяк авторларның чаа болгаш көрүкчүлерге катап тургускан фильмнерни көргүзер. Александр Прошкинниң «Бежен үш чылдың соок чайы», а ол ышкаш Кира Муратованың «Үр байырлажыышкын» база «Кыска ужуражыышкыннар» деп ажылдары улуг сонуургалды болдурган.

«Совет кино-биле часкы ужуражыышкыннарның» ажылдарынга кинонуң совет мастерлериниң ССРЭ-ниң улустуң артизи Всеволод Санаевке баштаткан делегациязы киришкен.

(СЭТА).

ТУДУП ХОРУГДААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Пенсильвания университединиң студентилериниң расизмге удур хөделиишкинин америк эрге-чагыргалар күш-биле Газып каан. Удурланыышкын хөделиишкининге киришкен үс хире кижини олар тудуп хоругдаан болгаш ам судтаар деп турар. Университеттиң удуртулгазы оон президентизинге баштадып алгаш, расалыг ылгай көрүүшкүннүң чидиг айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле студентилер-биле ужуражырындан ойталааны ук хөделиишкинге чылдак болган.

ЧАА ПАРТИЯ

АММАН. (СЭТА). Израильде баштайгы политиктиг араб партияны тургускан. Соңгу Израильде Назарет хоорайга митинг болган, аңаа Израильдиң араб чурттакчы чонун төлээлеп турар политиктиг болгаш хөй-ниитиниң он-он сурагжыг ажылдакчылары, оон иштинде араб хоорайларның мэрлери киришкен. Демократтыг партия дээр ол партия эжелеттирген араб черлерни хостаары, Израиль-биле кожа, хамаарылбас палестин күрүнени тургузары дээш демисежир.

Тайылбырлакчының булуңу

ЧӨӨН ЧҮК БИЛЕ БАРЫЫН ЧҮКТҮҢ ХАРЫЛЗААЛАРЫ: ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР

Ортумак болгаш биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк дугуржулганы чедип алырынче угланган орукка чүгле Совет Эвилели эвес, социалистиг демократтыжылгазының өске-даа чурттары база чаже күштү болгаш чаагай тура-соруктуг үндүргени билдинир. Барыын Европаның боттарының улустарының күзел-чуткулдеринге черүштүр америк ракеталардан чарлыр күзели чок чамдык чазактарының «тура-соруунуң муңчураанының» дугайында бир чыл мурнунда чер болганга чугаалажып турар душта, ССРЭ-ниң эвилелчилери Варшава Керээзиниң күрүнелериниң планнарынга болгаш бодалдарынга хамаарыштыр Барыын чүктүң чигзиниишкиннерин болдурбайн баар сорулгалыг дыка хөй желекчи саналдарны үндүрген.

Рейганның Бугка чедир бүгүле ядролуг чепсектерни болгаш улуг күчүлүг аңаа боо-чепсектерни узуткаарын көрген «Ярузельскийниң планы» дээр планны Польша чогум-на харын ынчан үндүрүп келген. Ядролуг чепсектен хостуг коридорну Төп Европага тургузар дугайында саналды Германияның Федеративтиг Республиказының чазаанга ынчан харын Герман Демократтыг Республика биле Чехословак Социалистиг Республика киирген.

Ам керээге ат салдынган, ону соңгаарладыышкын болгаш эдилгелер чокка күштүг болдуруп киирер дугайында аңаа эвес демисел америк сенатта чорупт турар душта, ССРЭ болгаш оон эвилелчилери тайбың ядролуг чепсек чок Европаже боттарының хандыкшылдыын база дагын практиктиг ажыл-херектери-биле көргүзүп турар.

Ортумак болгаш биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткааның соонда Варшава Керээзиниң чурттарынга ажыктыг кылдыр ийи талага артар ыраккшылы 500 километрден эвээш эвес ядролуг ракеталар талазы-биле чамдык удурланыышкак айтырыглар тыптып келип чадавас деп чүвени олар билип турар. Ынчалзажок ССРЭ-биле оон эвилелчилери ол ракеталарны бүрүн узуткап турган, ол-даа айтырыгны эң ажыктыг кылдыр шиитпирлээринге белен.

Вашингтон керээзинге ат салганының соондарый ГДР-ниң удуртукчузу Эрих Хонеккер ол ракеталарны узуткаарының болгаш оларны чаартырының планнарындан ойталаарының дугайында санал үндүрген. Ол базымның соонда ГДР-ниң болгаш ГФР-ниң бүгү девискээрин ядролуг чепсектен хостуг зона болдурарының дугайында чаа санал үнген.

Социалистиг чурттарның эгелекчи саналдарының боттуг, кедилиг, мөзүлүг бүдүжү болгаш харын-даа этежикчи чепшээрежикчи бүдүштүү ол саналдарга натоочу чурттарның политиктиг дыка хөй партиялары каттыжып турары-биле база бадыткаттынып турар. Чижээлээрге, Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының болгаш Германияның Социал-демократтыг партиязының февраль 11-де Варшавага кады үндүрген инициативазында боо-чепсектиң шаар хандакчы системаларын боттуу-биле кызыгаарынче, бот боттарынга бүзүрежирин быжыглаарынче кыйгырыг кирген. ПКАП-тың болгаш Германияның Социал-демократтыг партиязының төлээлекчилериниң онзагай демдеглээнин ёзугаар алырга, ол инициатива «Ярузельскийниң планынга» дыка хөй чүүлдер талазы-биле демейлешкек болган.

Каш хүннер эрткенде Копенгагенге болган чугаалажылга-конференцияга Болгарияның Компартиязының болгаш Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының база Данияның, Бельгияның болгаш Нидерландының социал-демократтыг партияларының төлээлекчилери ыраккшылы 500 километрден эвээш эвес ядролуг боо-чепсекти узуткаарын деткээннер.

Бир эвес натоочу чурттарның чагырыкчы бөлүктериниң көрүүшкүннери социалистиг чурттарның көргүзүп турар чаагай тура-соруунуң ёзузунга дүгжүп турар болган чүве болза, кайгамчык-ла эки болур турган ийик. Ынчалзажок делегей мырыңай өске хевирлиг байдалды көрүп турар болгай. Совет-америк керээни чарганың деткиившаан база чазалгалар, эдилгелер болгаш чылдырыышкыннар чокка америк сенатка күштүг болдуруп бадылаары дээш ыткыр үн-биле саналдавышаан, Барыын Европаның чамдык чурттарының удуртукчулары болгаш АКШ-тың администрациязында чамдык кижилер чогум уткаазы-биле алырга, ол керээни боттуг ажыы чок чүве болдурарын күзеп турар. Биче ыраккшылдың чепсектериниң талазы-биле чугаалажыышкыннар дугайында социалистиг чурттарның саналдарын ыыт чокка оюп эртпишаан, Европага натоочу ядролуг боо-чепсектерниң «орнун катап тургузарының» болгаш оларны чаартырының дугайын чучуруп турарлар.

«Орнун катап тургузар» деп чүл ол? Варшава керээзиниң чурттарының девискээрлеринде четсин дээш черлеринге барып дээптер аргалыг чадгыныг 1300 ракеталарны бомбалакчыларга сайгара тургузар дээн ол-дур, оларның аразында «першингилер» чер кырынга биче ыраккшылга ужугар ядролуг системаларның өске-даа 600 ракеталары база бар.

Ынчаарга Европаның айыыл чок чоруун ёзулуг быжыглап алырынга ядролуг чепсектерниң орнун катап тургузары эвес, харын чугаалажыышкыннарга идепкей болгаш чаагай тура-соруг херек.

Александр КОНДРАШОВ.
(СЭТА).

Европа биле Азияның шырайы

«Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер

Москва чоокшулаан тудум, Наташаның сеткили эелзеп чораан. Каш чыл мурнунда оон сеткилин арай сыргынналып ужуп чорупр турганын ол утпаан. Оруқ-ла, оруқ. Чаңгыс черге турум чурттаза деп ол ынчан күзеп чораан. «Ырлаан тудум ынаа дендээр» дээн ышкаш, кады чурттап чорбааны бээ күжүүн көрүксей-даа берген. Ам оларга улуг-ла белекти аппаар чорааны ол.

Поезд доктаай берген. Сургаңык Казань вокзалы биеэ еевээр дуймевишаан. Кижи дээрге ымылдээн кымыскаак-ла. Николай Константинович уруун эде чоргей берген кадайының шенээзинден тырткаш, соңгаже айыткан. Ында таныш эргим арынналы көрүп кааш, Наташаның арны хүлүмзүрүй берген. Бичии Надяның кырган-авазы холдарында улуг-ла боодал чечек тудуп алган, оозун чайып турган. А кырган-ачазы кымдан-даа кошпагай, бо-ла вагон иштинде кире халып келген. Эжилежип чоруй, ол дораан Надяда барган.

Ачаак Рушевтер вагондан үнгеш, дораан-на төрелдериниң кусплаанче дуину бергилээн. Шовеалаң кара карактарлыг, чээ-ле чырычайты каттырып чыдар апарган Надюшазы шупту улустуң кичээнгейиниң төвүнде барган, холдан холче дамчып чорупр турганын авазы чоргаарал-биле хайгаарап турган.

— Өг-бүлеңер өзүп, немешкен ана ат улус-тур силер але — дээш, Константин Николаевич кырган-ачай болганын ам чээ-ле өзулуг медерел билген чуве дег, өөрээниндэн бичии кижизин ору октай каап турган.

— Ой, кырган-ачазы, ол чеш кижи бузэ октап алдым — деп, кырган-авазы дээвидеп алгырган.

— Бузэ деп чузуя моон, шаажан азы хрусталь ээес-тир бо — дээш, кырган-ачазы уруум улам-на хөрээнге чыыре туткан.

Каш чыл мурнунда шоолуг ур-даа көрбээни кенниче куну чуу элээн тоттап көргеш:

— Арным агара берген, арта-ле арылкан ышкаш-тыр сен, уруум, кадыың анаа бе!— деп сагыш човаан айтырган.

— Ибе, кенгус анаа мен — деп, Наташа биезни перу чок, назык хүлүмзүрбүшаан чугаалаан. Ол ам мурнундагы дег перуг ачык артист ээес, дургулгаыг башкы, оон кадында аза кижи.

— Узум орукка шыпагзыңды ыймаан. Оон кадында бо кижи... эиг амытан ында кайын амырдыш шаңнап чораан деп — дээш, бээ улештир чугаалаан.

— Көрбес сен бе, моон ийи баш чорупкан улус ам үш баш чеде берген ээп келдилер ышкажыл. Бистиң полугуус немешкен ышкажыл, кырган-авазы.

Николайның ада-иези ам боттарын энирги ышкаш ээезы, ачазы дишпейн кырган-ачазы, кырган-авазы дижи бергенни Наташа дораан эскерип каан. Оглу-кенниниң уруг-луг болганынга олар дыка-ла өөрээннер.

Деертазында дештыкыдан ээп келген уругларынга база Рушевтерниң төрел уксаазынга немешип келген бичии хамаатыы Надюшага тураскаадып өг-бүле байырлалы эрттиргеннер. Орта Рушевтерниң хой-ле төрел-дергүлдери, эш-өөрү чыглып келген. Моон мурнунда оларның ындыг хой төрелдери чыглып турганын Наташа көрбээн-даа. Оларның чамдызын ол бир-ле дугаарында көрген. Николайның адазының дуңмалары, авазының дуңмалары, дуңмаларының уруглары дээш-ле баар. Ол хой улус шупту-ла кончуг немыраалдыг дээрзин Наташа чээзыг чок билген. Оларның арасында кымнары чок дээр. Шупту-ла улуг-улуг ажылдакчылар. Николайның кады төрээн угбазы Татьяна Константиновна Москваның Ленин аттыг педагогика институдунуң доцентизи, филология эртемнериниң кандидады. Оон-биле алышкылар уруглары болур Зоя Анатольевна МКУ-да баш, кылап турар, оон дуңмазы Наталья Анатольевна ында испан дыл башкызы. Николайның даайлары архитектор Алексей Николаевич, оон дуңмазы биология эртемнериниң кандидады Владимир Николаевич Кариевтер дээш, кымнары чок дээр. Шупту-ла бедик культуралыг улуг эртемденнерниң арасынга деведеннчиг-даа, сүрээдеңниг-даа. Ынчалза-даа олар шупту бедуун сеткилдиг, сагыш човангыр кижилер. Шынап-ла угаанныг, бедик культурлуг болган тудум, улус бедуун, бүзээлиг сеткилдиг болур чуве-дир дээрзин Наташа ынчан ылап билген.

Ол кежээ шупту-ла кижилерниң кичээнгейин бичии кижиде — Надяда болган. Кижи бүрүзү-ле ону чептеп оон арын-шырайында кымы деэзин им-демдек барып маргыжып-ла турганнар.

— Че, мээң ол моол кызымны ол-бо дижип турбаңар. Ол дээрге Азия биле Европаның арын-шырайын катай хааре чылып алган ыыс чуве — деп, кырган-ачазы хөөрээвишаан, пианинозунуң артынга олуруп-каш, ойнаавышаан ырлай берген. Опера ыраажызы кырган-ачазының чараш куштуг үнү өрээл иштинге сыңышпайн, дашкаар кудумчуларже, бульварларже чүткүп ужуп турган-зыг. Белериме чораан кырган-авазы таныш тевэ бергенде, кым оон-биле маргыжып шыдаар боор. Таныылаарын ам-даа элек деп ашаа хорупр турза-даа, Наташа туттунуп шыдавайн, кунчуу-биле кады теп ужупкан.

— Кенникисти моол кижи деп билбээн-не болгай мен — деп, Коля-биле угбашкылар уруглары боор Зоя Анатольевна ам чээ миннип чугаалаан.

— Моол деп чунул, тыва де даан. Тыва кижи-ле болгай — деп, Наташаның кунчуу тайылбырлаан.

— Тыва? Адырам, билир-ле ышкаш мен. Чогум ол Тыва кайда турарын сактып чедап ор мен.

— Ону бо Коля тайылбырлап бээр ыйнаан. Мээн-не билип алганым — тыва келин эме топтуг-томааныг, эгенникчел, сагыш човаачал, хүндүлээчел боор чуве-дир. Ол дээрге кижиде үнелиг шынар-ла болгай — деп, Коляның авазы сеткилин хангаан дег чугаалаан.

— Тыва дугайын сонуургайдыр силер бе! Ынчаарга-ла ам география талазы-биле билиглерни шылгаптайн. Енисей хемни кым билирил?

— Енисейни билбес боор бе. Ол Сибирьниң улуг хеми-ле болгай.

— Чугээр-дир. Ынчаарга ол хем кайын эгезин алган ийик?

— Адырам, кайыын ийик мон...

— Ынаар-ла бедик дагларла ышкаш чуве.

— Ийе, ийе, Саяннар де даан.

— Углуун углуг-дур силер. Өдурээн чесса-даа холун часпадынаар. Тыва дээрге Азия диптиң төп ортузу. Оон төп хоорайында Азияның географтыг төвүн айыткан байзамы ында тургускан. Тывалап Улуг-Хем деп адаар Енисейниң бажы, меңги бертүг бедик Саян сынннарының арасында ырааларыг ырлап ханмас чурукчулар чуруп төтпес чараш оранны Тыва деп адаар чуве-дир, ам билип алдыңар бе!—деп, Николай Константинович баштактаны аарак тайылбырлаан. Адазы аңаа улаштыр немеп каан:

— Бо Коля ол каас, чараш оранны доозун чуруп ханмайн, оон чараш кыстарының бирээзин эдертип келген кижи-ле болгай. Тыва дугайында оон чогаалдары ам-даа үргүлчүлээр деп билиңер.

— Ол чогаалдарының бирээзи сээң хоннуунда олур ышкажыл, ачай — деп, Коляның угбазы кырган-ачазының хойнунда орган бичии Надяже айыткаш баштактанган.

Аалчылар орай тарап чаннганнар. Байырлажып чорупр турда, кижи бүрүзү-ле Азия биле Европаның шырайы сиңген Евразия Надяданың дүрген-не улуг кижи кылдыр өзерин күзеп чорупр турганнар.

Чоок кижилерниң кичээнгейинге бүргетиеш, күнчуң-не өзүп-доругуп орган чаш төлүнуң чессыг чырык арнын көргеш, ачызк кениң өөрүшкүзү чайгаар кыптыгып турган. Ол шаанда кырган-авазының уруглары уруглары дег чараш, эргим, оон артык чүве «чок» деп органын сактып келген. Кандыг-даа чоңда кырган ада-иелер демей-ле. Олар шупту-ла чээгай сеткилдиг, ажы-төлүже чүгле эзини күзээр. Оон Надязы база кырган ада-иезинге эң-не чараш, чаптанчыг, угаанныг кылдыр сагындырып тур боор. Олар аңаа дыка-ла ынак-тыр деп. Наташа бодангылай бээр.

Уруг-дарыы өзүп-доруккаш, ол-бо чүкче, узындан ужуп үнген куш оолдары дег, тарап чоргулай бээрге бажыңынга дың-не ийилээн арткан улуг Рушевтерниң Москвада Городская кудумчузунда бажыңынга база катап шимээн-дааштыг, хеглүү кончуг апарган. Оон-биле кады бажыңның ээлеринге чээ сагыш човаашкын, чээ хөрысаалга немешкен.

Аас-кежикке бүргеткен чаны ле чеш уруунуң кажанмргии чүгле атпаңнады базып ээес, хорум ужа-тура маңнап турар апарганын улуг-ла эскербейн барган. Ол шимээн-дааштыг бичии кижи өрээлдерге бир кылдыр маңнап, чугтуп, дукпуртуланып, канчап турбас дээр. Оон соондан эдерип, кылаштаан кырган-авазының шээ тене бээрге, ол сандайга олуруп алгаш, уруун хайгаарап, оң-баазын чүүнерде биле оозунга хойлең аргып берип орар. А бирээзи өрээл иштинге куштангыдырбышаан. Ол саазын, карандаш тудуп алза, ынчан чүгле оожум шимээн чок апаар.

Бичии уруглар шупту-ла ындыг. Саазын, карандаш тудуп алган болза, шыйып, шокарлап-ла билирлер. Надя база ындыг болган. Оон оозунче улуг сагыш салган кижи-даа чок. Бир-ле хүн Коля биле Наташа ажылдан кээрге, Надяның кырган-ачазы оларже саазын сунган.

— Уруунарның баштайгы чогаалы-биле таныжып көрүңер — дээн.

Саазында кижи баштыг аъттар дүрзүлеп каан болган. Николай Константинович каттыра берген. Наташа аайын тыппаан.

— Бо чузуя моон. Кижи баштыг аъттарны кайыын көрүп алганы ол?

— Тоолдап бер дээш кижи амырадыр ийикпе. Дүүн кежээ бүрүнгү грек тоол ыдып берген мен. Тоолда кентаврны (кижи баштыг аътты) ажок сонуургап, катап-катап айтырып орган чуве. Бертен ыыттааш чок чуруттунуп-ла орду. Оон көөрүмге ол кентаврларны дүзүрлеп алган болду ышкажыл — деп, кырган-ачазы чугаалаан.

Николай Константинович чуруунуну кижи болгаш ынчаары ол ийикпе, уруунуң шорберлеп каан дүрзүлеринче ур-ле кайгап турган.

— Бо Надя кончуг-ла чогаал бүдүрүп каан хире-дир. Адазы оон салдыкпайн кайгап туруп берди ышкажыл—деп, Наташа кыжырымак чугаалаан.

Николай Константинович падайының кыжырымаан-даа эскербейн:

— Бичии кижилер колдуунда карак-биле көрген, билир, таныыр чүвелерин дүрзүлээр болгай. А Надя дээрге сагыжынга кирген чүвениң бодап тургаш чураан ышкажыл. Оозун бодаарга ында чогаадыкчы сүнзү-ле дүү черле бар ышкаш-тыр — дээн.

— Оо, бо Надя кончуг-ла шыырак чогааткан ышкажыл. Адазы оон талантызын ажыдып турары ол ыйнаан. Че, бичии уруглар черле ындыг ышкажыгай. Мен-даа бичимде шыңпыыш туткаш, харга азы хем кыдыгының элезининге инектер, сарлыктар, тевелер дүрзүзүн шыйып-ла чоржук мен.

— Ол дээрге сээң билир, таныыр дириг амытаннарың ышкажыл. А кентаврны кым көрген деп бодаар сен!

— Че, сээң Надяң-на көрүп кааны ол ыйнаан.

— Ынчанганы ол-дур. Сеткили-биле көргеш, чураны ол-дур. Чогаадып деп чуве ол-дур. Чурукчу болур ээес деппе.

— Ой та. Мен-не бодаарымга ол музыкант болур хире. Оон ыры-музыкага сундуулуу кончуг хире-дир. Ам безин пианиного сонгаары утлуг дивес силер бе — деп, кырган-ачазы үзе кирген.

— Дыка маргыштыңар. Оон музыка дыңнааш танцылаай бээрин көрбээн силер бе, тект черле часпас. Оон беле-рине болурунуң бүгү барымдаазы бар-дыр. Авазының болгаш кырган-авазының талазы черле чээ база бээр болду бе — деп, кырган-авазы база-ла чыда калбаан.

Улустуң чогум чүнүң дугайында маргыжып турары аңаа бичии-даа хамаарылга чок чуве дег, ынаар бичии-даа сагыш салбайн Надя ойнаарзызын хеңнерип орган. Оон хензиг чиңге салааларының эптиг, туттунгуруун эскерип тура, Наташа бодунуң кырган-авазының шагда оон чиирбей дег ээгир, хертеш салааларын көргеш, «Мээң кызым шевер даараныр кижи болур, салааларының ээгир чаражын көрбес бе. Уруум өзүп кээрге том даарадып кедер мен — деп органын сактып келген. Кырган-авам Надяны көрген болза, база ынча дээр ийик. Кижи бүрүзү-ле бодунуң билир, чоок чүвезинче тыртар чуве ышкажыл. Че уруум, кым-даа болур болза хамаан ээес. Ону төлептиг, мөзүлүг кижи кылдыр өстүрүп каар болза, мээң аас-кежик ол-ла ыйнаан кылдыр бодап турган.

Николай Константинович ол хүнден эгелээш, уруунуң саазын шокарлаарын будуу хайгаарап эгелээн. Аңаа чурук чуруур альбомнар, карандаштар садып бээр апарган.

— Сен уруунну шынап-ла чурукчу кылып алыр дээш шырбайып-ла тур сен бе, Коля — деп, Наташазы айтырган.

— Чок, аңаа хайгаарап турарым ол-дур ийин. Ону албадап болбас. Хөңну калып каар. Оон өзүлүг чурулгага сундуулуу илерей бээрге ынчан деткиир мен. Амдызында бодунуң ааа хөңну-биле чуруп турган аан — деп, адазы харыылаан.

— Оозу-ла чеп боор. Уруг бүрүзүнде Моцарт бар дээр ийикпе. Ону улус аңаа ээес сөглеп каан-на болгай. Чүгле төрүттүнген талантыны үезинде деткиир, ажыдар херек. Оон башка ол уругнуң аңаа-ла ээлчег тур сонуургалы боол, эстип, кайлы бээр-ле болгай. Чеже-чеже Моцарттар, Рафаэльдер, Пушкиннер, Шаляпиннер үезинде ажыдыышкыны, деткимче чок сөйзурайн ыс чок барган деп бодаар силер — деп, Надяның кырган-ачазы Константин Николаевич оглуун деткээн.

Төрелдериниң кичээнгейинге бүргеткен Надя-Найдан билдиртпейн өзүп орган.

(Төнчүзү. Эгези №№ 86, 87, 88 «Шында»).

Екатерина ТАНОВА.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ССРЭ-НИҢ КУБОГУ ДЭЭШ

Чооките чаа Ак-Довуракның спортчуларынга өөрүнчүг медээ келген: «Асбест» командазы хол бөмбүүнге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк зоназынга ССРЭ-ниң кубогу дээш ойнаар шилиндек командаларының составынче киирген. Моон мурнунда бистиң республикадан спорттуң бо хевиринге чаңгыс-даа команда шак ындыг улуг маргылдааларга киржипээни билдингир болгай.

Тюменьге апрель 15-17-де, Якут АССР-ниң Черск хоорайга май 13-15-те, Кызылга май 27-29-туң хүннеринде, сөөлгүзүн Владивостокка июнь 10-дан 12-ге чедир 4 команда ойнаан соонда тиилекчизи тодараттынар.

«Асбест» командазының кол тренери Сергей Иванович Манчин-биле ужурашкаш аңаа киржир эргени канчап чедип алганын, белеткел ажылдарын канчаар чорудуп турар... айтырдым.

— Бистиң командавыс республиканың районнарының, Шагаан-Арыг, Кызыл, Минусинск хоорайларының шыырак командалары-биле каш удаа ужурашкаш, бирги черни ап келгенинниң түңнелинде бо улуг маргылдаага барып киржир эргени чаалап алган. Белеткел ажылдарын дыңнадышкынны алганывыс соонда дораан-на эгелээш, хүн санында чорудуп келдивис. Райкүскомнуң шиитпиринге бөзүгаар 15 кижини ажылдан хостаан турду. Оон иштинден 6 кижини сөйгээр, 4 кижи курлавырга чоргур кылдыр шилип алган.

Спорт киндизиниң директору Сергей Манчин, «Тыва дагдугу» комбинаттың дузалал транспорт гаражының механиги Андрей Манчин, Кызыл-Мажалыктың уругларының спорт школазының тренерлери Николай Монгуш, Мерген Монгуш ышкаш эң шыырак ойнакчыларның арасында Шагаан-Арыгда башкы Валентин Балыкоолду киирип алырын чөпшээрээн.

«Тыва дагдугу» комбинаттың директору Ю. Т. Комаров, ында партком секретары А. Н. Шулепов бүгү талабиле практиктиг деткимчени көргүзүп, идик-хевин садып берген болгаш шуудайныг четчир акша-хөреңгини тускайлаан.

Команда кежигүннериниң сеткил хөөнү кандыгыл, тиилелге чедип алырынга хоорон турар бе дээрзин айтырдым.

— Ужуражырывыс командаларны көрбээн, билбес болганывыста, ону баш удур доктаашыры берге. Республикавыстың адын камгалаар улуг онаалга-дыр, идегелди шыдадар, шаңналдыг чер дээш ойнаарын кызыдар бис — деп, Сергей Манчин чугаалады.

Команда Тюмень хоорайже чорупкан. Чорууңар чогузун, ойнакчылар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

БАЗА КАТАП ИЙИГИ ЧЕРДЕ

Россияның профэвилелдериниң эш тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Смоленск хоорайга болган хостуг хүреш маргылдаазынга Маадыр Допуй-оол 57 кг деңзиге ийиги черни алгаш, шилиндек командазының кежигүнүнге артып калган турган.

Чооките чаа Бүгү-эвилелдиң эш тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Гродно хоорайга болган маргылдаазынга киришкеш база шаңналдыг ийиги черни алган. Ам апрель орган үезинде ССРЭ-ниң аныяктар аразынга болур маргылдаага киржири-биле Россия Федерациязының тодааргай хүрежир дээш база катап чыындада артып калган.

Бо чылдың февраль айда Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумун ол доосхан.

(Бистиң корр.)

КУБОК АРТЫП КАЛГАН

Куш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну Калдын Монгушка тураскааткан бокс маргылдаазы Бажың-Алаак ортумак школазынга болуп эрткен. Аңаа 62 боксер киришкен. Оларның арасында республика маргылдаазының чемпионнары болгаш шаңналдыг чер ап турган спортчулар база бар.

Чадыг демиселдиң түңнелинде команда аайы-биле бирги черни Бажың-Алаак ортумак школазының командазы алгаш, кубокту арттырып алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Туруг болгаш Ак-Довурактың командалары төлептиг болган.

Дмитрий СААЯ.
Чадаана хоорайда тренер.

Төрээн дылың өөрен

ДЫЛДАРНЫҢ ХАРЫЛЗААЗЫ

Бодунуң грамматиктиг болгаш фонетиктиг шынарлары-биле тыва дыл түрк уктуг дылдарның уйгур-түкүй бөлүүнге хамаарыжыр. Тыва дыл, бир талазындан, өске түрк дылдар-биле демей хевирлиг болбушаан, өске талазындан, бир-ле онзагай, ук дылдардан ылгалып турар демдектерлиг.

Дылдың сөс байлаандан ук чоннуң төөгүзүн билип ап болур.

Тыва лексика чиңгине түрк сөстерден аңгыда, өске дылдардан сөстерни хөй-биле үлегерлеп алган. Оон иштинде моол дылдан келген сөстер кезку черни ээлеп турар. Бо талазы-биле тыва дыл Мурнуу Сибирьниң түрк дылдарындан (чижээлээрге, алтай, хакас, шор) элээн ылгалдыг. Үлегерлеп алган моол сөстерниң хөй-биле Сибирьниң түрк дылдарындан чүгле ачут дыл тыва дылды мурнап турар.

Төп Азияның өске-даа төрел бөлүктерни дег, тыва моол улустарның аразында харылзаалары бызыг болгаш бүрүнгү дазылдарлыг. Эң-не чүнгешишкиниг, хамы, политиктиг база социал-экономиктиг харылзаалар XII чүс чылдан эгелеп, XX чүс чылга чедир уламчылаанындан, тываларның амгы үеге чедир артып калган материалдыг болгаш угаан-бодал культуралары моол улустуң культуразы-биле элээн холбаалыг. Ол дугайын ол ийи улустуң аас чогаалының түрескаалдары, амыдырал-чурталгазының, уран чүүлүнүң болгаш дылдарының байдалы көргүзүп турар.

Моол дыл дамчыштыр тыва дылдың лексиказынче чүгле чиңгине моол (азы ниити түрк моол) сөстер ээес, харын кыдат, тибет, санскрит (Бүрүңгү Индияның литературлуг дылы), иран, араб, грек дээш өскелер дылдардан сөстер кирген. Оларның иштинден төвүт (тибет), санскрит сөстерни көрээлиңер. Ол төвүт, санскрит уктуг лексемалар («сөс» дээн эртем термини) кажан, кандыг, канчап тыва дылдың составынче кирип келгенин дизе, мынчаар тайылбырлап болур. Тибет (тывалар моолдар төвүт деп адаар) дээрге делегейниң эң-не бедик Гималай дагларының аразында чурттап турар, ажыл-агыйының байдыбиле мал болгаш чер амыдыралдыг чогум боттарын тибет-бирма дылдарда чугаалажып турар, амгы-амгы төрел бөлүк улустуң чурту. Төвүт улус шаандан тура сайзырап келген тускай чаңчыл болган культуралыг. Оларның төөгүзү, байлак аас чогаалы, литературазы, философиязы, шажын-чүдүлгези бүрүңгү дазылдардан үндезилеттиниип ук талган. Тибеттиң угаан-бодал культуразы бүрүңгү болгаш амгы Индияның культуразы-биле холбаалыг. Ол чоруктуң ийи чурттуң географтыг байдалы улуг салдарны чедирген.

Чаңчыл езугаар сенаттың турары-биле алыр болза, бистиң эравыстың мурнунда 6—5 чүс чылдарда Бүрүңгү Индияга тывылган «буддизм» деп шажын (азы Бурганның өөредии) VII чүс чылдар үезинде Тибетке нептерей эгелээн. Чогум «буддизм» деп термин Европага тывылган. Буддизмниң үндезилекчизи Гаутама Сидхартха тайжы бодин деп ыяштың дөзүнге олуруп алгаш, чер-делегейниң амыдырал-чуртталганың аас-кежик, өлүмүн дугайында «бижилгел» (ханы болгаш кичээнгейлиг бодалыры) кылып оргаш, дириг амытаннарны (кижилер база дириг амытаннарга хамаарыыр) човулаң-хилинчектен уштурупун аргазы болур бир бодал бажынга кирип кээрге, «будда» азы тываларга «Бурган башкы» апарган деп турар. Будда деп сөстү санскрит дылдан очулдурарга «угааны чырааан» дээн утказыг. Чоорту «Бурган башкының өөредии» делегейниң ылангыя Азия чурттарынга тарап эгелээн. Буддизм Тибетке кээп делгерэп турда, төвүт улустуң аразынга бон деп национал чүдүлге сайзырап турган. Ынчалза-даа «Бурган шажынының» талалакчылары боттарының чүдүлгезин күш-биле чуртка таратканнар.

XV чүс чылда Цзонхава деп эртемден лама буддизмге үндезилеп, бодунуң агзлуг-лаа деп өөредиин тургускан. Ук чүдүлгениң сөөлүнде Европаның улустары ламаизм, а моолдар шар шашин (тывалап сарыг шажын) деп адай берген. Сарыг шажын дээнинин ужуру болза, ол өөредигниң эдерикчилери ламалар сарыг өңнүг борт кедер. Ам-даа ону сагып турар.

XVI чүс чылдарның эгезинде Моолдуң чагырыкчы нояннары Төвүттуң лама-шажынын албан ёзу-биле хүлээп алганнар.

Чоорту сарыг шажын моолдарның боттарының чүдүп чораан хамнарын кызып, истеп, сүрүп, узуткап каапкан. Хамнарга чүдүүр чүдүлгени сарыг шажындан ылгап кара шажын дээр турган. Сарыг шажынны тарадыры-биле Төвүттен ламаларны хөй-биле чалап, хүрээ-хииттии тудуп, төвүт санскрит дылдардан шажынның ном-судурларын очулдуруп эгелээн.

Ламаизмни хүлээп алган чорук, бир талазындан, чонну дарлап, бүдүүлүк чорукка тударынга Моолдуң феодалдарынга эптиг болбушаан өске талазындан, моолдарның боттарының тускай культуразының эрги моол литератураның, аас чогаалының эртемниң сайзыралынга улуг идигни берген.

Моол ламаларның аразынга хөвей санныг очулдурукчулар ажылдап, чамдыктары харын-даа санскрит, төвүт дылдарны төрээн дылы дег билип өөренип алган болгаш ол дылдарга чогаалдарны бижип турган. Ортааңгы вектер үезинде Моолга төвүт дыл Европага латын ышкаш ужур-дузалыг боол, классиктиг дыл апарган.

XVII вектиң ортаазы үезинде ламаизмниң чамдык салдары Тывага кээп-даа турган болза, чүгле XVIII векте, 1757 чылдан эгелеп, манчы-кыдат эжелекчилер сарыг шажынны тываларның албан ёзу чүдүлгези кылдыр албадап киирип эгелээн. Ол үеде хүрээ-хиит тудуу кончуг иделиңейлиг нептереңгей турган. Тыва хүрээлерге моол ламалар база албан хаап, шажын-чүдүлгениң ажыл-чорудулгазынга киржип турган. Чоорту моол дыл тыва хүрээ-хиитке, хүрүме баштаалгазынга албан ёзунуң дылы апарган.

Ажыл-агыйга, бажың-балгатка хамаарышкан тибет уктуг сөстер тыва дылдың сөс составынга бызыы-биле доктаатынган. Чижээ, тывалап тоо (тоо-быдаргай), тибеттеп тхо—сам-түң, тывалап таңма, тибет-тхэм-га, тывалап назын, тибет-теп не-со. Оон-даа өске.

Азы дорээзында чамдык тыва аттарны, фамилияларны көрээлиңер. Эң-не делгереңгей тыва ат азы фамилияларның бирээзи **Доржу** тибет дылдан «эртине» деп очулдуртунар. **Чульдум** тибеттеп «мөзү-шынар» дээн. **Сотпа**, очулгазы «ошыдамыккай чорук». **Сундуй** «кызымаккай чорук». **Самдан** «кужуун азы кичээнгейни мөөңнээри» деп утказыг. **Серен** «узун назы азы чурттал...». **Чигжит** сарыг шажынның «коргудукчулар азы сүртенчилер» деп бурганнарының бөлүүнүң ады. **Чимит** «коргуш чок». **Конгар** «шынчы ак сеткилдиг». **Дембирел** «ындыг-ла-бир эки чүвениң демдээ». **Чамзырың** бурган ады. Дамдын, Чамыян, Чамбал, Сандан аңгы-аңгы бурганнар аттары болгаш оон-даа ыңай.

Тыва дылдың словарь составынга кирген тибетизм, санскритизмнер устунде адаттынган сөстер-биле кызыгаарланмас. Ылангыя тибет, санскрит уктуг тыва аттар, фамилиялар дыка нептереңгей. Тыва дылдың бо бир онзагай солун талазын эртем ажылдакчылары өөренип шиншилеп турар.

Антонина ДОНГАК.
ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы.

ЭЛЕКТРОННУГ ПОЧТАЛЬОН

Дона-Ростовта электроника-биле чепсегленген телеграф харылзааларының төвү ажыглаарда кирген. Харылзааның элээн хайы салбырларында безин ындыг чарлалдар көстүп турар болу берген: «Телеграмманы чедер черинче силер көрүп турувңарда-ла дамчыдыптар апарган».

— Шагда болза ажыткан хоорай-биле харылзажырда тускай номер дамчыштыр харылзажыр турган. Чамдык берге хүннерде тускай «доңгаар кижилерни» безин хөлезилеп турдувус. Телеграммалар саны 120 муң ажа бергенде хүлээп алыышкын болгаш дамчыдылгага 1100 чедир кижилерни олуртуп турган.

Ам электроннуг санал машиназы чүс-чүс кижилерниң ажылын, оларның харылсаалгазын бодунга алган. Харылзааның каналдары областың чер бүрүзү-биле тудуш. Оператор бүрүзү телеграмманың адресин болгаш сөзүн дамчыдыр аппараттың машиналың кайгамчык угаанынга кире бээр. Ам электроннуг саналга машиназы боду чогумчалыг харылзаа шугумун тыпкаш, тодаргай адреске «телеграмманы салып киириптер».

— Электрониканың дузазы-биле телеграф албаның ажылдакчылар саны 500 кижи чедир кызырар арган бооген — деп, эргелел даргазы тайылбырлады.

«СОВЕТСКАЯ РОССИЯ» солундан.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Апрель 15-те «Тыва тудуг» трестиң клуувунга

«Хулиган уругедиг дээш харысаалга дугайында». Лекция-беседаны Бадмаев, Сальникова эрттирер. Эгелээри 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңынга

Апрель 16-17-де дыштаныырга кежээлер 19 шакта эгелээр.

«КОЛОС» Культура бажыңынга

Апрель 17-де дыштаныр хүн клуву «Бисте ойнаарактар келдап келдин». Эгелээри 12 шакта.

Пионерлер бажыңынга

Апрель 17-де ажык эжиктер хүнү — бөлгүмнер киржикчилериниң чогаадыкчы отчёттары. Бот-тывынгыр уран чүүл концерти, делгелгелер, эл-сетиин каттыштырыышкынының ярмаркалары. Эгелээри 11 шакта.

«Октябрятчы сылдыс корабли ужудуп чорупту» деп оюн-ээн-чорук. Эгелээри 14 шакта.

Культураның болгаш дыштаныгланың Н. ГАСТЕЛЛО аттыг паркызы

Дыштаныр хүннерде ойнаар автоматтар залы, теннис болгаш бильярд залдары, аттракционнар 11 шактан ажылдап эгелээр. Дыштаныга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

Автооруқ техникумунуң боодалга залы

Боодалгага хоорайның бирги чери дээш өөредилге черлериниң аразында маргылдаа апрель 16-да 16 шакта, апрель 17-де 10 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» спорт залы

Апрель 16-17-де волейболга хоочуннар аразынга республиканың бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта эгелээр.

«САЙЛЫК» кафениң чанында шыкта

Апрель 17-де школачылар аразынга чедиг чарышка республиканың бирги чери дээш кросс 10 шакта, өөредилге черлериниң аразында хоорайның бирги чери дээш кросс 12 шакта эгелээр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутка». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 9.40 — Штраустарның өг-бүлезиниң музыказы. Концерт. 10.25 — Медээлер. 10.35 — «Киржикчилер». «РАФ» чыл эрткенде». 11.20 — 12.25 — Улуг Преснядан шуушку. В. Маяковскийн. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургусуушкунун прожекторы. 15.45 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 — Пхеньянның «Мансудэ» уран чүүл ансамблиниң концерти. 16.50 — Новосибирск телестудиязының программазы. 17.35 — «Чүүден болгаш чүге». 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Теория айтырыглары. Төөгүнүң медерелди кижизидери. 18.35 — Мультфильмнер. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Эде тургустуушкун: чугула айтырыглар болгаш шиитпирлер. «ССРЭ-де кооперация». ССРЭ Хоойлузунуң телевидениелиг чугаалажып тур бис. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуушкунун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 23.45 — Эстрада программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — 9.35 — М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — Антерикиның амгы үеде шинчилээшкиннери. 10.35 — 11.35 — В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Бисти билиңер». Уран-чечен фильм. 13.30 — Шулуучу Г. Тукайның амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 14.15 — Медээлер. 14.25 — 15.30 — «Оон амыдыралының эрткени». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Сонуургакчыларга». С. Токаның «Араттың сөзү» деп романының дугайында. 19.05 — «Азия төвү». Уидурууге де: Медээлер. «Апрель 17 — Совет эртем хүнү». 19.35 — Медээлер.

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер.
18.15 — Телефильм. 18.30 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.45 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуушкунун прожектору. 21.45 — 22.45 — Док. фильм экраны. Саратов областа Пугачев районнуң ажыл-агыйларында эде тургустуушкуну дугайында.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 15

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.10, 16.50, 19.30. Бичии залга: «Мультсборник» 9.30, «Цветок в пыли» 11.40, 14.40, 17.40, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 153» 9.40. «Коронный номер» 11.10, 13.20. Кино-клуб «Подросток и закон» 15.00. «Кордебалет» 17.00, 19.20, 21.20 шактарда.

АГААР

Бөгүн республиканың болгаш Кызылга шокар бүлүттээр, чамдык черлерге ол хар чаар. Соңгу-барыын угуг хаттың кужу секундада 9—14, кушталгенде 20—25 метр чедер. Агаарның температуразы хүнүс 5—10 градус чылыг, чамдык районнарга чазыыр 2-ден чедир 3 градус. Кызылга 4—8 градус чылыг болур.

Агаар-байдалдың ниити байдалы бо хонуктарда 4-кү хевирниң деп ылгал, аарыг кижилерге онзагай эмчи контролюнуң хүннери кылдыр [illegible].

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыглар. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1

Чагыг № 2797 ТС—00496

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 90 (13690) | 1988 чылдың апрель 16, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кап.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 14-те болган бодунуң хуралынга СЭКП Төп Комитединиң Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүнге — Май 1-де кыйгырыгларын бадылаан.

Хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Узбек ССР-же аян-чорууну дугайында информациязын чугаалажып көрген. Ужуражылгашкыннар болгаш беседалар үезинде ажылчы чоннуң, партия болгаш ажыл-агый активиниң идип үндүрген айтырыгларын ажылдап кылырын экономиктиг төп ведомстволарга, министерстволарга болгаш ВЦСПС-ке саналдаан. Ооң-биле кады экономиктиг күчүнү ажыглаарын эккиидериниң болгаш ооң үндезининге республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң эргежок чугулазынче онза кичээнгейни угландырган. Чогуур саналдарны СЭКП ТК-га чугаалажып көөрү-биле киирерин дааскан.

Чуртта улус өөредилгезин организастаар дугайында болгаш эргелел башкарарының структуразының дугайында саналдарны чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүгзүнген. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр эргелел башкарарының чаа структуразы ол адырга күрүнениң чаңгыс аай политиказын улам дээштиг-биле чорударын хандырар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Улус өөредилге талазы-биле катап тургускан эвилел-республика күрүне комитединге өөредилге болгаш кижизидилге талазы-биле стратегияны ажылдап кылырын беш бурунгаар айтырын болгаш преспективтиг планнаарын дааскан. Бүгү-ниити ортумак өөредилгени тургузарының болгаш боттандырып чорударының концепциязының талазы-биле, өөредилге черлерин бүдүрүлге база эртем-биле холбаштырарының дээштиг хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, ортумак болгаш дээди школаны өөредилгениң амгы үениң техниктиг чепсек-херекселдери-биле хандырар, кадрларның мергежилин болгаш билиин бедидер системаны эртем-методика база организас талазы-биле удуртур, дээди өөредилге черлериниң эртем күчүзүн ажыглаарын эккиидер талазы-биле сорулгаларны ол шиитпирлээр хүлээлгелиг. Улус өөредилгезин эргелел башкарарының чер-чер органнарының, өөредилге-кижизидилгелиг албан черлериниң эргелери калбарар. Эргелел башкарылга аппаратының санын ээзи кызырары көрдүнген.

Апрель 7-де М. С. Горбачевтуң Ташкентиге Афганистан Республиканың Президентизи Наджибулла-биле ужуражылгазының, апрель 3—6-да Кабулга ажыл аайы-биле аян-чорук үезинде афган удуртукчулар-биле Э. А. Шеварднадзениң чугаалажылгашкыннарының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны хуралга чугаалажып көрген. Совет-афган кады ажылдажылганың болгаш демниг хөделиишкиннериниң хөгжүп турарынга, ооң иштинде афган айтырыышкының дештыкы талаларын шиитпирлээриниң херээниң чоруп турарынга сеткил ханыышкыны илереттинген. Ооң түңнели Женевада дипломаттыг чорудулгаларның доозулганы болгаш Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр дугайында документилерге ат салганы болур.

Түңнели совет-афган кады кылган медеглел болган дээди деңнелге совет-афган ужуражылгашкын афган айтырыын бүгүдени хаара тудкан таарыштырылганы чедип алырынче угланыышкын-биле ийи таланың моон соңгаар-даа шиитпирлиг хөделиринче чүткүлдүүн бадыткаан. Женевага чедип алдынган дугуржулгаларга дүүштүр амгы үеде афган айтырыгның иштики талаларын шиитпирлээри онза ужур-дузалыг болу берген. Афганистанга национал эптежилгеже, афган иштики айтырыгларны таарыштыр шиитпирлээри чүгле афганнарның боттарының эргези болгаш онза эргези болурун барымдаалап көөрүнге үндезилээш, калбак коалицияның чазакты тургузарынче угланыышкынны чүүлдүгзүнген бижиг болгаш шиитпирлиг деткимче илереттинген медеглелде аңаа хамаарылга чиге тодараттынган.

ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак биле М. С. Горбачевтуң беседазының болгаш А. А. Громыконуң чугаалажылгашкыннарының түңнелдерин Политбюрога чугаалажып көрген, чүүлдүгзүнген. Ол аян-чоруктуң үезинде кылган ажылдың ажыктыын, ССРЭ болгаш ЧССР-ниң акы-дуңмалышкы найыралын база политиктиг эвилелин быжыглаарының чугулазын демдеглээн. Эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже угланыышкын янзы-бүрү талаларга совет-чехословак кады ажылдажылганың күчү-шыдалын ажыдарынга, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның улустарының угаан-бодал талазы-биле чоокшулажырынга принципиалдыг чаа байдалдарны тургузар дээрзинге бүзүрелди илереткен.

ССРЭ-ге ажыл аайы-биле аян-чорук кылып келген ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. Месснер биле М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелин болгаш Н. И. Рыжковтуң чугаалажылгашкыннарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүгзүнген. Аян-чорук үезинде чедип алдынган дугуржулгалар бүдүрүлгениң болгаш технологтуг хамы кооперацияның, экономиктиг кады ажылдажылганың депшилгелиг чаа хевирлерин калбаа-биле ажыглаарының үндезининге каттышкан харылзааларны бедидеринге эки медээлелинди тургузар. Идеология, эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында 1987 чылдың апрельде ат салганы совет-польша декларацияның чүүлдерин боттандырып чорудар талазы-биле кужениишкиннерниң идепкейжидериниң чугулазын хуралга демдеглээн.

СЭКП-ниң болгаш ПКАП-тың ийи чурттуң улустарының акы-дуңма найыралын улам быжыглаарынга, совет-польша харылзааларының бүгү комплекизин хөгжүдеринге болгаш сайзыраңгайжы д а р ы н г е М. С. Горбачевтуң Польшаже удавас кылыр аян-чоруу принципиалдыг ужур-дузалыг болур деп демдеглээн.

Социалистиг интернационалдың даргазы, Германияның Социал-демократтыг партиязының хүндүлүг даргазы В. Брандт биле М. С. Горбачевтуң ужуражылгашкынының, а ол ышкаш А. А. Громыконуң, А. Ф. Добрынинниң беседаларының дугайында информацияны хуралга дыңнаан. Чепсегленииишкинни дужурери, ёзулуг ниити-европа кады ажылдажылганы, «Соңгу чүк — Мурнуу чүк» харылзааларны регионалдыг чөрүлдээлерни чогумчалыг болдурары дээн ышкаш айтырыгларны чугаалажырынга болгаш политиктиг шиитпирлерни дилеп тыварынга боттуг арганы СЭКП биле Социнтерниң коммунистер биле социал-демократтарның, Европаның өске-даа чөөн үзелдиг болгаш демократтыг күштерниң кады ажылдажылгазы бээр дээрзин демдеглеттинген.

Москвага ажыл аайы-биле кыска хуусаалыг аян-чорууну кылып чораан ПКО-нуң Күүскомунуң даргазы Я. Арафат биле М. С. Горбачевтуң беседазының, а ол ышкаш Э. А. Шеварднадзениң болгаш А. Ф. Добрынинниң чугаалажылгашкыннарының түңнелдерин Политбюро деткээн, араб-израиль чөрүлдээзин политиктиг чаа ёзу-биле бодаашкынының үндезининге, бүгү талаларның эрге-ажыктарын деңнештирип дүүштүрерин хандырарының болгаш чөрүлдээниң бүгү таларынга боттуг болгаш кайы-кайызынга-даа ажыктыг шиитпирлерин дилеп тыварының принцивинге үндезилеп шиитпирлээр туруштуң шынныын бадыткаан. Чоокку Чөөн чүкте байдалды чавырылдырарынга таарымчалыг байдалдың чедип алдынып турарын демдеглеввишаан, Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын ол сорулгага дарый чыылдырарынче кужениишкиннерни, ылаңгыя КНО-нуң кавызынга улгаттырарының эргежок чугулазын Политбюро демдеглээн.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында совет-финн керээге ат салганының 40 чылынга турескаадып Финляндияга болган хемчеглерге Совет Эвилелиниң Л. Н. Зайков баштаан делегациязының киржилгезиниң түңнелдерин чугаалажып көрген. Керээниң күштүг болуп турары 40 чыл дургузунда быжыгып келген совет-финн кады ажылдажылганың дуржулгазы ядроглуг чепсек чок, күш дөгевес делегейни тургузарынче угланган делегей ниитилежилгезиниң кужениишкиннеринде бистиң чурттарывыстың болгаш улустарывыстың кескү салыышкыны бар дээрзин демдеглеттинген. Финляндияның президентизи М. Койвисто биле өске-даа финн удуртукчулар, ол чурттуң ниитилел-политиктиг болгаш хереңгитен белүктериниң төлээлекчилери-биле Л. Н. Зайковтуң беседаларының түңнелдерин деткээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканы хөгжүдериниң болгаш делегейге кады ажылдажылганы быжыглаарының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

Б Ө Г Ү Н—Ш У
КОММУНИСТИГ СУББОТ[illegible]КЧЕ!

Владимир Ильич Ленин коммунистиг субботникте.
Плакатты Ян Чолдак дужуруп чураан.

КОЛЛЕКТИВТЕРНИҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

КИЕВ. «Ленинская кузница» заводтуң судно тудар черинде далайга балык тудар чаа траулерниң хевири илдеңи-биле-ле коступ келген. Тудугнуң графигин чартык ай бурунгаар мурнап, корабль тудукчулары ону хуусаа бетинде — апрель 16-да сугже киирерин шиитпирлээннер.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенин хүнүнүң 118 чыл оюнга аадар болдурган чарышка Н. Пачтовойнуң, И. Полищуктуң, Ф. Борисенконуң мурнакчы бригадалары мурнап турар. Күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүг ажылының үлегерин «Ленинская кузницаның» бүдүрүлге участоктарының хөй-хөй коллективтери көргүзүп турар. Субботник хүнүнде олар немей 11 кочая агрегаттарын, силос ажаар комбайннарның кезектерин, чоннуң херэглел бараанынарын — ниитизи-биле 300 муң акыг рубль бараанынарны бүдүрүп үндүрерлер.

КИРОВ. Чүгле камнап алган технологтуг чиг эткe дөрт муң акыг дугуйларны бүдүрүп үндүрген. Ол болза дугуй заводунуң коллективиниң ленинчи коммунистиг субботникке киирген салыышкыны болган. Бот-орулга-чарылгалыг күш-ажылчы коллективтер ээзэш мес салыышкынны киргеннер. Ындыг коллективтер барык-ла заводтуң чартыы болуп турар. Доңу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче бүгү заводтуң шилчип кирери ээзэм чарын-даа болза, дугуй кылыкчылары ленинчи субботникке эргежок чугула белеткелди кылып, бодунуң сорулгаларын күүседип шыдаар.

ВОЛГОГРАД. Бо чылдың баштайгы судноларын ол черниң судно тудуунуң заводу коммунистиг субботниктиң хүнүнде чагыкчыларга дужаар. Корабль тудукчулары боттарының хулээлгелерин күүседирин үш неделя дүргедеткен. Ындыг чедиишкинни олар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга аадар болдурган чарыш үезинде чедип алганнар. Ындыг чарыш областың күш-ажылчы бүгү коллективтеринде калбарган.

(СЭТА).

МӨГЕН-БҮРЕНЧИЛЕРНИҢ ҮЛҮҮ

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл оюнга турескааткан коммунистиг субботникче «Мөген-Бүрен» совхозтан 317 кижи ажылдап үнер. Бөгүн ниитизи-биле 7360 рубльдың ажылдарын кылып бүдүрер болгаш беш чылдың фондузунче 1600 рубльди олар шилчидер.

Мөген-Бүренчилер коммунистиг субботник хүнүнде хөйжү бригадаларының кыштагларынга 15 чунар-бажыңны, малчын кыштагга бир аал иштичурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглалга киирер болгаш олар субботникке киириштир беш бурунгаар ажылдап эгелээннер. Чунар-бажың тудар тудуг материалдарын кыштагларга неделя бурунгаар чедиргилээн, тудуг орнун казып дескилеп, чудуктарны чонуп белеткегилээн. Кыштагларга чунар-бажыңны, чуртталга бажыңын тударынга Кызыл-Хаяның чурттакчылары, совхозтуң специалистери, тудугжулар, малчыннар боттары идепкейлиг киржип турар.

Субботникче үнерлерниң иштинден 159 кижи боттарының ажылчын туруштарынга ажылдап хүнээр.

Бүгү ажылдарны бүдүрериңге 79 ажылчын аътты, 21 автомашинаны, 9 тракторну, суг сөөртүр 5 машинаны хаара туткан.

Ол ышкаш суурнуң чурттакчылары, өөреникчилер, албан организацияларының коллективтери девискээрлерни, бажың-балгаттарны аштап, арыглаарынга, чурайлаарынга киржир.

Н. ООРЖАК.

СЭКП ТК-да болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

«Чуртталга бажың кооперациязын хөгжүдерин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Чуртталга бажың тудуун акшаландырарынче хамаатыларның акша-хереңгизин эки тура эгелээшкин-биле киириштирери 2000 чылга чедир үеде совет өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле хандырар дээн партияның XXVII съездизиниң салган сорулгаларын шиитпирлээрин дүргедедир, кадрларны быжыглаарынга, өнчүге хумагалыг хамаарылганы тургузарынга, чурттакчы чоннуң өзүп турар акша орулгаларын болгаш чарыгдалдарын улам-на долузу-биле деңнештиреринге, ажылдакчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге болгаш ажыл төлевирин улгаттырарынга ажылдакчыларның сонуургалдыын күштелдиреринге идиглиг бээр дээрзин доктаалда демдеглээн.

Чуртталга-тудуг кооперациязын хөгжүдер талазы-биле чуртта тургустунган байдал чурттакчы чоннуң аргаларынга болгаш негелделеринге дүүшпейн турар.

Эвилелдешкен республикаларның хөй-хөй Министрлер Чөвүлелдери, ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң Күртудуу, тудуг болгаш өске-даа министерстволар база ведомстволар, чер-черниң партия, совет болгаш ажыл-агый органнары чуртталга-тудуг кооперациязының социал-политиктиг ужур-дузазын чедир үнелеп көрбейн, чуртталга бажыңнарын холдуунда-ла күрүнениң акша-хереңгизиниң күсели-биле тударынче кичээнгейни угландырып турар. Ооң түңнелинде миллион-миллион хамаатылар чуртталга-тудуг кооперативтеринге кирип алыры-биле чыл-чылы-биле ээлчегге турар ужурга таваржып турар. Кооператив бажыңнарын тударының планнары үргүлчү күүсеттинмейн турар. Ооң хемчээлдери сөөлгү 20 чыл иштинде херек кырынга улгатпайн келген. Ёзу барымдаалаан дужуметсиг хамаарылганың ужурунда чуртталга-тудуг кооперативтерин организастап чорударының участоктар үндүрүп бээриниң төлевилел-смета документацияларын ажылдап кылырының айтырыглары үр үе иштинде уламдыгып келген. Тудуг организациялары кооператив бажыңнарын тударынга сонуургалы чок, оларны тударының болгаш ажыглалга киирериниң нормативтиг хуусааларын улуу-биле ажыр эрттирип турар. Бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар болгаш организациялар чуртталга-тудуг кооперативтеринге кирген ажылдакчыларга дуза көргүзеринге оларга бажыңнар тударынга, тудуп турар девискээрни чагайжыдарынга оларга берген аргаларны кошкак ажыглап турар.

Кооперативтиг бажың тудуунуң айтырыгларының талазы-биле күштүг болуп турар хоойлужудулгада үндезин чок кызыгаарлаашкыннар бар болгаш ооң хөгжүлдезин, ол оожумнадып турар. Чуртталга бажыңнарын тударының хевирин калбартырынга чер-чер органнарының эргежок чугула сонуургалдыг болурун планнаашкынның болгаш акшаландырыышкынның ам бар системазы хандырбайн турар.

Чуртталга бажың тудуун калбартырының база чуртталга бажыңнарынга чурттакчы чоннуң өзүп турар херээлелин хандырарының кол угланыышкыннарының бирээзи кылдыр чуртталга бажың кооперациязының ролюн үндезини-биле бедидерин СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели эргежок чугула деп санаан. Ону барымдаалааш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия край болгаш область комитеттери, эвилелдешкен болгаш автономнуг областарның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары, ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар болгаш организациялар, бүгү партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организациялары кооперативтиг чуртталга-бажың тудуунга боттарының хамаарылгазын шиитпирлиг-биле өскертир, чуртка чуртталга бажыңнарын тударының ниити хемчээлинге он ушку беш чылдың төнчүзүнге чедир ооң үлүүн ээзэш ле дээрге 2—3 катап бедидер хүлээлгелиг. Чуртталга бажың кооперациязының хөгжүдеринге аныктарның идепкейин бүгү-ле хемчеглер-биле деткиир.

Ам туруп турар чуртталга-тудуг кооперативтеринге немей боттарының чуртталга бажың байдалдарын эккиидеринге боттарының акша-хереңгизи-биле хамаатыларның киржилгезиниң чаа хевири—бүдүрүлгелерден, каттыжыышкыннардан, организациялардан болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарындан чаа азы капитал септелге эрткен бажыңнарны садып алыры база оларны ооң соонда ажыглаары-биле эгелээшкиннер ёзугаар тургуунуп турар чуртталга бажың кооперативтери тодараттынган.

Чуртталга-тудуг кооперативтеринге капитал септелгеге кирер болгаш чаартыр ужурлуг чурттаалга бажыңнарын садып алыр, оларның септелгезин чорудар болгаш ооң соонда ажыглаар эргени база берип турар.

Кооперативтерни организастаарының болгаш акшаландырарының айтырыгларын улуу-биле бөдүүнчүдер сорулга-биле ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Күртудуунга болгаш ССРЭ-ниң Сан министерствозунга ССРЭ-ниң Чурттаалга-социал банкызының, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының, ССРЭ-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитединиң, ВЦСПС-тиң болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң киржилгези-биле кооператив чурттаалга бажыңнарын тударын планнаарының болгаш акшаландырарының база садарының чурумун 1988 чылдың октябрь 1-ге чедир ажылдап кылырын болгаш бадылаарын дааскан.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарының материалдыг сонуургалын тургузары-биле оларга чурттаарынга эң-не таарымчалыг микрорайоннарда болгаш черлерде турар кооператив бажыңнарының өртек-үнезинге 15 хуу чедир немелдени тургузарын чөпшээрээн. Чурттаалга бажың кооперативтериниң кежигүннериниң баштайгы дадывырының болгаш квартиралар өртээнге ай санында төлеп турар акшазының түңүн ол кооперативтерни тургускан чогуур бүдүрүлгелерниң база чер-чер органнарының чурттакчы чонга өртектиг ачы-дуза чедирер талазы-биле онаалдаларының күүселдезинге киир санаары база көрдүнген.

Социал чөптүг чоруктуң принцивин-биле дүүштүр кооперативтерге кирер эргелиг болгаш ооң иштинде чиигелдер ап турар хамаатыларның категорияларындан кирер эргелиг кижилерниң даңзызын тодарадып тургускан. Кооперативтерге кирерге артык эргени чурттаалга бажың байдалын эккиидер талазы-биле учётта турар хамаатылар, чүнүң-даа мурнунда бүдүрүлгениң мурнакчылары, инвалидтер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, өлген шериг албанныгларның өг-бүлези болгаш оларга деңнээн кижилер, прапорщиктер, мичманнар болгаш офицер составтың кижилери, хуусаазын д а а ажыр албан эрттирип турар шериг албаннылар, хар-назыны-б и л е азы кадыкшылының байдалы-биле шуут шериг албанындан халашканнар болгаш оларга деңнээн кижилер, а ол ышкаш күш-ажылдың хоочуннары база күрүнениң болгаш ниитиниң чурттаалга бажыңнарының фондузунда боттарының чурттап турган бажыңнарын бүдүрүлгелерге болгаш улус депутаттарының күүскомнарынга дамчыдып берген хамаатылар алырлар.

Кооператив бажыңнарының калбак кезээ чиик өртек-биле садып алырын хандырар сорулга-биле чурттаалга кооперативтерин акшаландырарының болгаш чээли бээриниң чиигелделериниң негелделери көрдүнген. Кооператив кежигүннери садып алган квартиразының өртээниң 25-тен ээзэш ээс хуузун, а Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга болгаш ол черлерге деңнээн черлерге, Ыраккы Чөөн чүкке, Сибирьге, Казах ССР-ге шахтерлар суурларынга болгаш кедээ черлерге 20-ден ээзэш ээс хуузун хуузунда акша-хереңгизиниң күсели-биле төлээр. Квартираларының артып калган өртээниң кезиин 25 чыл иштинде төлээр. Ооң аңгыда баштайгы дадывырны төлээри-биле 10 чыл иштинде төлээр кылдыр 5 муң чедир рубльди ССРЭ-ниң Ажаалга банкызындан чээл алыр арганы оларга бээр.

Кооператив чурттаалга тудуун улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле экономиктиг идиг бериишкинниң фондуларының акша-хереңгизин калбаа-биле ажыглаарын бүдүрүлгелерге, каттыжыышкыннарга, колхозтарга болгаш өске-даа кооператив болгаш хөй-нити организацияларынга сүмелээн. Ажылының стажын база ажылга хамаарылгазын барымдаалап тургаш, садып алган квартиразы дээш өрезиниң 10-дан 50 хуу чедир хемчээлдиг кылдыр кооператив чурттаалга бажыңының өртээн дуглааарынга дедир эгитпес саң-хөө дузаламчызын боттарының ажылдакчыларынга көргүзерин оларга саналдаан. Чамдык таварылгаларда күш-ажылчы коллективтерниң шиитпирин ёзугаар өре дуглаарынга шак ындыг дузаламчының хемчээлин улгаттырып болур.

Бюджетте турар чырыдыышкын, кадык камгалал албан черлериниң болгаш организацияларының база бүдүрүлгениң ээс адырның өске-даа албан черлериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларынга, а ол ышкаш чурттаалга байдалын эккиидери-биле күүскомнарның учедунда турар Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге болгаш киржикчилеринге, өлген шериг албанныгларның өг-булелеринге болгаш оларга деңнээн кижилерге кооператив чурттаалга бажыңын садып алырынга саң-хөө дузаламчызын шак ындыг чурум-биле болгаш шак ындыг хемчээлдиг кылдыр улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары көргүзүп болурун доктааткан.

Хуузунда акша-хереңгизи чедишпейн барганда, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, а ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары чурттаалга бажыңнары тударын биле сөөлүнде барып чурттаалга кооперативтеринге садыптар кылдыр бажыңнарын сметада көрдүнген өртээниң 50 хуу чедир хемчээлдиг банк чээлизин ажыглаар арганы ап болур. Кооператив чурттаалга бажыңнарын тудар шелду белеткээри-биле база чагайжыды тудары-биле холбашкан чарыгдалдарының чартык кезээн акшаландырарын оларга сүмелээн.

Чурттуң өске черлеринден келген база Кыдыгы Соңгу чүктуң районнарынга болгаш аңаа деңнээн черлерге 10 чылдан ээзэш ээс ажылдаан хамаатыларның чурттаалга байдалын эккиидери-биле ол кижилерге чурттаалга-тудуг болгаш чурттаалга бажың кооперативтерин организастаарынга бүгү таланыг дузаны көргүзүп, янзы-бүрү районнарда болгаш хоорайларда социал-демографтыг байдалдың онзагай чүүлдерин барымдаалап, шак ындыг кооперативтерни чыгыртып турар девискээрниң аайы-биле чөптүг хуваарын хандырарын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга дааскан. Ынчангаш шак ындыг кооперативтерни эвилелдешкен республикаларның найысылалдарындан, Ленинград болгаш Москва хоорайлардан, Москва облазындан болгаш эвилел болгаш республика ужур-дузалыг курорт черлерден аңгыда, чурттакчылыг бүгү черлерге тургузуп болур.

Кооператив чурттаалга бажыңнарын төлевилээринде болгаш тударында шыңгыы четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни кыска хуусаада алыр, ооң иштинде архитектура-планнаашкын шиитпирниң деңнелиниң бедиин-биле, тудар өртээниң чиигии-биле ылгалып турар бажыңнарның депшилгелиг төлевилелин калбаа-биле ажыглаар сорулга салдынган. Кооперативтерниң дилээн ёзугаар база оларның күсели-биле гараждарны, спорт, культура-амыдырал болгаш ажыл-агый тудугларын бажыңга киир тударын төлевилелдерге көөр. Кооператив чурттаалга бажыңнарын тудар өртээни күрүнениң чурттаалга тудуунга доктааттынган өртектер болгаш нормалар ёзугаар төлевилелдерге болгаш сметаларга үндезилеп тодарадыр.

Планнааны сайзыраңгайжыттынган квартираларның чаа чаңгыс аай төлевилелин ёзугаар конструкцияларны болгаш кезектерни бүдүрерииче шилчилгени он ийиги беш чылдың эрткен үезинде бажың тудар комбинаттарга, демир-бетон кылыглар болгаш ыяш болбаазырадыр бүдүрүлгелер кылыр заводтарга доозарын ССРЭ-ниң Күртудуунга, тудуг министерстволарынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Чурттакчы чоннуң негелделерин улам долу хандырары-биле база квартираларны шеверлеп турар үеде херэглээр материалдарны чеп ажыглаары-биле чурттаалга болгаш чурттаалга-тудуг кооперативтериниң чагыгларын ёзугаар оларның күсели-биле кооператив чурттаалга бажыңнарының болгаш квартираларының иштики ажылдарын база дериглелерин эккиидир кылыр талазы-биле практиканы калбартырын айыткан. Ол ажылдарны күүседирде, ылаңгыя тудуг кооперативтерин болгаш чоннуң амыдырал хандырылга талазы-биле кооперативтерин идепкейлиг ажыглаарын көрүп турар.

Бажыңнарны чедир кылдынмаан чүүлдерлиг хүлээп алыр чорукту болдурбазы-биле бажыңнарны төлевилээриниң, тударының болгаш ажыглаалга киирериниң стандартын, нормазын база дүрүмнерин шыңгыы сагыыр талазы-биле ажылды идепкейжидерин күрүнениң архитектура-тудуг контроль органнарынга, а ол ышкаш күрүнениң хүлээп алыышкын комиссияларынга дааскан. Кооператив чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга хүлээп алган соонда ийи чыл дургузунда мага-дылалдыг хуусаа иштинде чедир кылдынмаан чүүлдер илерээр болза, боттарының бурууз-биле эрттирген четпестерни тудуг организациялары боттарының күсели-биле чайладыр хүлээлгелиг.

Чогуур кооперативтиң кежигүннериниң хөй кезииниң ажылдап турары бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан чоок черге, оруктар болгаш магистралдыг инженер тудуглары бар чурттаалга тудуунуң девискээринге кооператив бажыңнарын тударын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга сүмелээн. Чаа организастаттынып турар чурттаалга болгаш чурттаалга-тудуг кооперативтеринге, а ол ышкаш ажылдап турар кооперативтерге кооператив бажыңнарын ажыглаарынга база септээринге бүгү таланыг дузаны көргүзер.

Ажыл-агый органы-биле чурттаалга бажыңнарын тударын улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле ындыг арга-биле чурттаалга тудуун кылып турар бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга тудуг материалдарын, конструкцияларны база кылыгларны керээлиг негелде ёзугаар бээрин, тудуг машиналарын хөлезилээрин, механизастаттынган болгаш ажылдарның өске-даа хевирлерин кылырын тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының бүдүрүлгелеринге база организацияларга саналдаан.

Ажылды кылырының тодаргай негелделерин барымдаалап тургаш, төлевилел-смета документациязын ажылдап кылырының болгаш бээриниң хуусаазын бот-тускайлаң тодарадыр эргени чурттаалга бажыңнарын ажыл-агый органы-биле тудуп турар бүдүрүлгелерге, каттыжыышкыннарга болгаш организацияларга берген.

Кооператив чурттаалга тудуун хөгжүдүп турар күш-ажылчы коллективтерниң мурнакчы дуржулгазын, чурттаалга тудуунуң ол хевириниң артык кужунуң, чурттаалга кооперативтериниң кежигүннеринге берип турар чиигелделерниң болгаш негелделерниң дугайында телевидениеге болгаш радио дамчыдылгаларынга, парлалгага доктаамал чырыдарын ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединге дааскан.

Кооператив бажыңнарын тударын калбартыры дээш бүгү кужениишкиннерин партия болгаш совет органнар, хөй-нити организациялары болгаш күш-ажылчы коллективтер үндүрер, ооң-биле совет кижилерниң чурттаалга байдалдарын эккиидеринге болгаш чаагай чорууң бедидеринге кескү салыышкынны киирер дээрзинге бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлээн.

[Д]ҮРГЕДЭЭШКИННИҢ МАГАДЫЛАЛЫН— [Ч]ААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУУНГА

• [Ч]огаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизи •

Москвада, Кремльдиң [Улуг] ордузунда, апрель 14-те [ч]огаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң (ЧЧБН) VII съездизи ажыттынган.

Президиумда — эштер В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов. База-ла ында — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, эртемденнер болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары.

Съездиде аңы-дүмма социалистиг болгаш өске-даа даштыкы чурттардан аалчылар, делегей организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

ЧЧБН-ниң Төп чөвүлелиниң ажылының дугайында отчёт илеткелди чөвүлелдиң даргазы Е. И. Тюрин кылган.

Бөгүн эде тургустунуушкун ниитилел амыдыралының аңызы-бүрү талаларын, миллион-миллион совет кижилерниң херек кырында ажыл-херектерин улам хамы болгаш калбаа-биле хаара тудуп турар деп, илеткелчи чугаалаан. Ол кижиниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга, ооң салым-чаяанынга болгаш талантызын ажыдарынга, инициативазы болгаш тывынгыр чорукту хөгжүдеринге улуг делгемнерни ажыдып турар.

Бир эвес бис чуртта техниктиг чогаадылганың эң улуг хөй-ниитичи организациязының ажылының түңнелдерни ажыы-биле база бот-шүгүмчүлекчи өзү-биле сайгарып көөр, ЧЧБН-де эде тургустунуушкунуң чорүп турарын чөптүг-биле үнелээр, үениң амгы бедик негелделеринге дүгжүп турар моон соңгаарты ооң базымнарын тодарадыр болзувусса, бистиң съездивис бодунуң сорулгазын чедип алыр. Улус ажыл-агыйында амгы үеде боо турар нарын болгаш хөй талалыг чорудугаар чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажыл-чорудулганың түңнелдеринге шыңгыы салдарны чедирип турары билдингир. Ынчангаш чуртта болуп турар өскерлиишкиннерни хамы база бүгү талалыг угаап билир, ынаа үндезинлээш ЧЧБН-ниң эде тургустунуушкунуң ниити системазында ролюн болгаш туружун тодарадыры эргежок чугула.

Бодунуң туруп келгени ужен чылдарының дургузунда Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилели бодунуң хүрээлеңинде он дөрт миллион кижини хаара тудкан, чуртта эң массалыг техниктиг организация болу берген, хүрээлениниң чартык кезии ажылчын аңгының мурнакчы кезээ боол турар. Чаартыкчыларның салыышкыны база улуг: чижээ, чүгле сөөлгү беш чылда 119 муң чаартылгаларны ажыглап киирген, ол дээрге мурнунда беш чылдаазындан үсчок хөй.

Ынчалзажок чедип алганын талантын-биле үнелеп көрбүшаан, ооң-биле чергелештир чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылда эки эвес талалыг чүүлдер илдең апарганын эскерип турар бис. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш эртемденнерниң ортузунда чогаадыкчы база чаартыкчы ажылдың ат-алдары элээн кудулаан деп, оратор демдеглээн. Улус ажыл агыйында хээра туттунган ажыл-ишчилерниң чүгле дөрт хуузу ында киржип турар.

70 чылдарның төнчүзүнден чуртта авторларның саны шуут өспестээн, а инженер-техниктиг ажылдакчыларның, специалистерниң, эртемденнерниң аразында чогаадыкчы идепкейни илередирге, муң инженерге чүгле 6 чогаадылга, муң эртемденге — 52 чогаадылга оңаажыр. Мындыг чорук бистиң чуртувусту техниктиг чогаадылга талазы-биле өске чурттардан дудап каарынга чедирип келген.

Чогаадылгаларны ажыглап киирериниң хуусааларында болгаш хемчээлдеринде бурунгаар базымнар база чок. Чогаадылгаларны ажыглап киирериниң хуусаалары улуг — ортумаа-биле 7.9 чыл. Чогаадылгаларның колдуг кезии (90 хире хуузу) чүгле чаңгыс бүдүрүлгеге ажыглаттынып артып калыр. Даштыкыга патент бүрүткелинге кирер чогаадылгаларның саны ээзэш — чаңгыс-ла хуу.

Агроүлетпүр комплекизиниң системазында чаартыкчыларның чогаадыкчы аргаларын четпес ажыглап турары кончуг дүвүренчиг. Ылаңгыя ооң мурнунда өске адырларга хамаарышп турган ам ынаар шилчээн бүдүрүлгелерде безин чогаадыкчы ажылдың кудулааны кончуп дүвүренчиг эвес боор. ЧЧБН-ниң Төп чөвүлелиниң хөй санныг сагындырыгларынга ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому харыы бербээни чүнү херечилеп турарыл?

Моон кол чылдагааны болза, ажыл-агый механизминиң эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин деткивейн турганында, техниктиг чаа чүүлдерни ажыглаарынга улус ажыл-агыйының сонуургалдыг эвес боол турганында. Амгы үеде Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ хоойлузунуң күштүг боол киргени-биле, ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарынче шилчип турары-биле холбаштыр чогаадылгаге болгаш чаартылгаге таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар. Ынчалзажок ол чүүлдер чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорукка каалама оруктү ажыдып турар дээш орар болза чүве бүтпес. Экономиканы эргелеп башкарырында болуп турар чорудугулар бистиң ЧЧБН-ниң эде тургузулгазынга чүгле салдар чедирип, чингедип болур, чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар-биле бүгү ажылды үндезини-биле экижидеринге базаны тургузуп турар. А эде тургустунуушкунуң чедиишкинни ЧЧБН-ниң чөвүлелдериниң боттарының ажылын чаа байдалдарга дүүштүр эдеринге, чаартырынга беленинде болгаш ынчаар боттандырып шыдаарында.

Отчёттуг үениң дургузунда чүнү кылып четтиккен бис? СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, ЧЧБН-ниң организациялары чаартыкчыларның эң үнелиг чогаадылгаларын ажыглап киирери дээш салдарын күштелдирген. Оларны шилип алырынче, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң планнарынче киирери дээш чуткудуп, ур үеде ажыглаттынмайн чыдар чогаадылгаларның даңзызын тургузуп турар. Шак ындыг ажылдарның делгелгелерин бир дугаар ССРЭ-ниң УАЧД-те, Украин болгаш Казах ССР-лерге эрттирген, оларны чогаадыкчылар, бүдүрүлгелер болгаш министерстволар бедии-биле үнелээн.

Чүгле сөөлгү дөрт чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планынга база министерстволарның болгаш ведомстволарның планнарынга Төп чөвүлелдиң саналдаазын өзүгээр 637 чогаадылганы хаара тудуп турар чаа техникаларның 112 хевирин киирген.

Партияның XXVII съездизиниң демократчыдылганы болгаш социалистиг бот-эргелелдиң хөгжүдериниң талазы-биле шиитпирлери ЧЧБН-ниң ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг ужур-дузалыг. Олар чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның чурттуң амыдыралында эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге калбак киржилгезинге эргежок чугула байдалдарны тургузуп турар. Ам кол-ла чүүл болза ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң инициативазын, бот-тывынгыр, чогаадыкчы чоруун хөгжүдериниң курлавырларын ажыдарында, оларны улус ажыл-агыйының тодаргай негелделери-биле сырый холбаштырарында, ажыл-агыйны эргелеп башкарарының реформазын боттандырарынга идепкейлиг киржиринде.

Илеткелчи ооң ыңай чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылга бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның хевирлерин ажыглаарының эргежок чугулазынга, чогаадыкчыларның эргелериниң болгаш эрге-ажыктарының камгалалының чогуур системазын тургузарынга тодаргай доктаал, бо талазы-биле чогаадылга дугайында ССРЭ Хоойлузун хүлээп алыры улуг салдарлыг болурун демдеглээн. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында чогаадылганың болгаш чаартыкчы саналдың үнелелиниң кол негелдези болза ооң экономиктиг азы социал ажыктыы болур ужурлуг.

Илеткелчи ЧЧБН-ниң ажыл-чорудулгазында улуг ужур-дузалыг болуп турар даштыкы харылзааларынга доктааган. Съезд ЧЧБН-ниң Уставының чаа эдилгезин чугаалажып көөр. Ону ажылдап кылырының эргежок чугулазы чурттуң экономиказында болгаш ниитилел амыдыралында болуп турар хамы чаартылгалардан үнүп турар.

Чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң кежигүннери партияның XXVII съездизиниң, СЭКП Төп Комитединиң ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш бүгү күжүн, энергиязын болгаш дургуулгазын бээр, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге улам ыңай салыышкыны киирер дээрзин СЭКП Төп Комитединге съездиниң делегаттарының мурнундан Е. И. Тюрин бүзүреткен.

ЧЧБН-ниң ТЧ-ның ревизия комиссиязының илеткелин ооң даргазы А. М. Жлудко кылган.

Ооң соонда санал-онал солчулгазы эгелээн.

Ленинградтың болгаш областың дыка хөй бүдүрүлгелеринде бот-үениң чингелдезиниң үштүң бирин, материалдарның, металлдың, энергияның аңгы-аңгы хевирлериниң камналгазының барык чартык кезиин чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорук хандырып турар деп, чаартыкчыларның Ленинград область чөвүлелиниң даргазы, «Ленполиграфмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынының токары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. Ф. Захаров бодунуң саналынга чугаалаан. Москваның «Карактың микрохирургиязы» эртем-техниктиг каттыжыышкынының чиңгине директору, ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент-кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. Н. Федоров саналынга медицина болгаш эмнелге техниказының талазы-биле чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорукта шаптараазыннарга доктааган. ЧЧБН-ниң Украина республика чөвүлелиниң даргазы В. И. Резанцев ында ажылдап кылдынган «Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорук — 90» деп комплекстиг программаның боттанып чорул турар байдалын чыылганнарга таныштырган.

Москва областың чаартыкчылар чөвүлелиниң даргазы А. П. Грязев, чогаадылгаларны ажыглаарын дүргедедириниң талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының даргазы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазының бирги оралакчызы А. А. Реут, Щекинода «Азот» бүдүрүлге каттыжыышкынының ЧЧБН чөвүлелиниң даргазы, цех начальнигиниң оралакчызы Е. В. Вдовина боттарының саналдарынга чаартыкчыларның база чогаадыкчыларның ажыл-чорудулгазында чедиишкиннерге, арга-дуржулгага, оларны дүвүредип турар айтырыгларга, шаптараазыннарга доктаап, бо ажылды улам шапкынчыдарының талазы-биле боттарының саналдарын бергеннер.

Съездиниң делегаттарынга Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның профэвилелдериниң төлээлекчилери — Г. Атанасов, Л. Мюллер, Фам Тхен Ми олар байыр чедирип, чүве чугаалааннар.

Съезд ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

Үндезин реформаның оруу-биле

ӨӨРЕНИР, ШИҢГЭЭДИР

Долу бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлге амыдыралын демократчыдарының болгаш бот-эргелел байдалдарынга ажылдаарының аргаларын шиңгээдир

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының үндезин реформазын чедиишкинниг боттандырып чорударының эргежок чугула негелдези болза, кадрларның экономиктиг кызыы билиглерин ажып эртери болгаш оларга чаа өзү-биле угаап-бодап база ажылдап билирин, күзел-чүткүлдүүн чедип алыры болур деп, СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленуму айыткан.

Бо чылдың эгезинден үлетпүрнүң, транспорттуң, харылзааның, садыгның, тудуг материалдар үлетпүрүнүң болгаш тудуг индустриязының 103 бүдүрүлгелери, 71 совхоз долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип кирген.

Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгеге белеткелдиң үезинде болгаш амгы үеде кадрлар өөредилгезинге кол кичээнгейни экономиктиг чаа угаап билиишкинни хевирлээринче, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын, долу бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлге амыдыралының демократчыдылгазының болгаш бот-эргелелдиң байдалдарында ажылдаарының арга-хевирлерин ажылчы чоннуң херек кырында шиңгээдип алырынче угландырган. Экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң үндезини кылдыр «Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында» ССРЭ хоойлузун өөренирин киирген. Ол хоойлу өзүгээр бүдүрүлге, организация долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптерин өзүгээр ажыл-агыйны чорудар. Бүдүрүлгениң бүдүрүлге болгаш социал талазы-биле ажыл-чорудулгазы болгаш ажыл төлевири күш-ажылчы коллективтиң ажылдап алган акша-хереңгилериниң күжү-биле боттаныр.

Удуртукчулар, экономиктиг өөредилгениң организаторлары бо өөредилге чылында экономиктиг өөредилгениң чаа хевирлерин болгаш аргаларын дилеп, ооң түңнелдиин чедип алырының дээштиг чепсектерин тывар талазы-биле ажылдап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинатта, Кызылдың пассажир АТБ-зинде, даараныыга фабриказында, Енисей пароходствозунуң Кызыл район эргелелинде кичээлдерниң идепкейлиг хевирлерин, практиктиг болгаш семинар кичээлдерин ажыглап, даалгаларны болгаш рефераттарны, планнарның болгаш хүлээлгелериниң күүселдезиниң канчаар чорун турарын чугаалажып көөрүн, тодаргай байдалдарны сайгарарын боттандырып турар. «Тыва автотранс» каттыжыышкынының № 2, 3 АТБ-леринде, Шагаан-Арыгның болгаш Сарыг-Сепниң райүлетпүр комбинаттарында, Тываның электри четкилериниң төп аппаратында, «Найырал», «Ак-Туруг», «Торгалыг» «Тиилелге», «Эрбек» совхозтарда, Кызылдың күш фабриказында, чоннуң амыдырал хандырылгазының Бии-Хем, Каа-Хем районнарының бүдүрүлге эргелелдеринде болгаш чамдык өске-даа черлерде кичээлдер организастыг эртип турар. «Тудуг кезектери» комбинатта, № 2 АТБ-де, күш фабриказында, «Найырал», «Тиилелге», «Шамбалыг» совхозтарда кичээлдер эрттиреринге таарымчалыг өрээлдерни дерип кылган.

Чурт үлетпүр болгаш коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база автотранспорттуң болгаш шоссе оруктарының ажылчыннарының профэвилелдериниң обкомнары министерствозунуң болгаш каттыжыышкынының бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдери-биле кады кадрларның өөредилгезиниң программазын эде көрүп, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени ол бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга чоокшулаткан. СЭКП хоорҡомунуң, Садыг, Чоннуң амыдырал хандырылга министерстволарының кадрларының бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдерниң ажылы элээн идепкейжээн.

Ынчалзажок чер-черде бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастап турарын сайгарып көөрге, дыка хөй удуртукчулар, партия, профэвилел организациялары ажылчы чоннуң экономиктиг бүгү-ниити өөредилгезин үндезини-биле экижидериниң эргежок чугулазын долузу-биле медереп билбээн, ашаа боттарының хамаарылгазын эде көрбээн, пропагандистерниң информация-методиктиг хандырылгазынче, өөредилге-материалдыг баазаны быжыглаарынче чогуур кичээнгей углаваан боол турар. Чижээ, Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем районнарга бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгениң байдалын хынап көөрге, ажылчы чоннуң экономиктиг белеткелинде шыңгыы четпестер бар болган.

Бо районнарның совхозтарының хөй кезинге өөредилге белеткел чок, эрги-ле өзү-биле улуг озалдаашкынныг (декабрь-январь айларда) эгелээн. «Коммунизмниң херели», С. К. Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарда бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдер тургустунмаан.

Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем РАҮК-терниң (даргалары Т. А. Хунданов, Н. Г. Букша, И. В. Шушеначев) талазындан совхозтарга экономиктиг бүгү-ниити өөредилгени организастаарынга тодаргай дуза чедирбейн турар, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгениң тургустунган чөвүлелдери ажылдаваайн келген. «Сосновское» бүдүрүлге-дуржулга ажыл-агыйынга, «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарга механизаторлар, малчыннар, хаван фермазының ажылдакчыларының ортузунга, С. К. Тока аттыг совхозка тудугжулар ортузунга кичээлдер бо чылдың январь, февраль айларда үстүнген. Совхозтарның специалистериниң ортузунга ортумаа-биле 2-3 хире кичээл эрткен.

Үстүнде адаттынган районнарның РАҮК ажылдакчыларының профэвилел райкомнары (даргалары С. И. Зайцев, Б. О. Бонаштай, А. С. Кошкарова) бо өөредилге чылында социалистиг ажыл-агыйны эргелеп башкарарының аргаларын өөренир школаларны чүгле четчелээн дээрден башка, удуртуп башкарбаан. Профэвилел комитеттериниң хуралдарынга экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң организастаанының, массалыг мергежилдерниң ажылчыннарының билиин бедидериниң айтырыгларын чугаалашпайн турар. Ол хиреде ол районнарда малчыннарның класзы чавыс. Чижээ, Таңды районда мал ажылында ажылдап турар 883 кижиниң чүгле 165-и класстыг азы 18,5 хуузу, Улуг-Хем районда хойжуларның — 12,5 хуузу, саанчыларның — 15,9 хуузу, бызаа ажаакчыларының — 16,3 хуузу класстыг.

Кызылдың автосепелге заводунда, «Тыва автотранс» каттыжыышкынының КМК-зында, Кызылдың дыка хөй тудуг организацияларында, «Шагаан-Арыг тудуг» тресте, «Тыва обувьбыт», «Тыва фото», «Телерадиобыттехника» каттыжыышкыннарда, Каа-Хемниң, Улуг-Хемниң, Барыын-Хемчиктиң, Тожунуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелдеринде, Чурт үлетпүр министерствозунуң СТУ-зунда, Ак-Довурактың, Бай-Хаактың хлеб заводтарында, «Коммунизмче орук», «Өөк», «Хадын», «Сүт-Хөл», «Бурунгаар», «Октябрьның 30 чылы», «ҮТКА 25 чылы», «Улуг-Хая», С. К. Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарда, Өвүрнүң орук сепелге-тудуг эргелелинде социалистиг ажыл-агыйны башкарып чорударының школалары, бүдүрүлге-экономиктиг семинарлар эрги өзү-биле ажылдавышаан. Оларда экономиктиг өөредилгени ажыл-агый чорудулгазының хуй бүрүдеги практиказы-биле сырый холбавайн турар. Дыңнакчылар кандыг-даа демдеглелдер, бижимелдер кылбас, идепкей чогу кичээлдерге олурушканының, пропагандистер болгаш дыңнакчылар биле беседалар уезинде илерээн. Моон түңнелинде ажылдакчыларның дыка хөй кезии хамы экономиктиг билиглерни чедип албаан, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң экономиктиг быраларын чедир шиңгээтпээн, ажыглавайн турар.

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда, экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң деңнели база чавыс, специалистер ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарын өөренип турар-даа болза, ону ажылчыннарга чедирип турары четпес. Шак ындыг байдал Шагаан-Арыг АТБ-зинде, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң организацияларында, Чурт үлетпүр министерствозунуң, Агроүлетпүркүркомнуң дыка хөй бүдүрүлгелеринде, ажыл-агыйларында таваржып турар.

Дыка хөй таварылгаларда өөредилге лекция хевирлиг эртип, идепкейлиг хевирлер ажыглаттынмайн турар. Бо дээрге экономиктиг өөредилгеге партийжи контрольдуң чавыс деңнелиниң түңнели болур. Ажылчы чоннуң бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгезинге партийжи удуртулганы «Тыва кобальт» комбинаттың парткому (секретары С. М. Климошенко), Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының (В. В. Мартай-оол), «Хемчик», «Чыраа-Бажы», «Чодураа» совхозтарның (М. Д. Саая, А. С. Ооржак, А. Ш. Күжүгет) парткомнары сулараткан.

Экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң республикада тургустунган сула байдалының бир кол чылдагааны болза, министерстволарның болгаш ведомстволарның дыка хөй удуртукчулары бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастаарындан хоорулган, долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарынче шилчииринге ажылдакчыларның белеткелиниң экономиктиг деңнели дээш кандыг-даа харыысалга чуктевейн турарында. Маңаа агроүлетпүр комплекизиниң, чурт үлетпүр болгаш чурттал-га-коммунал ажыл-агый, автотранспорт болгаш шоссе оруктарының ажылдакчыларының профэвилелдериниң обкомнарының (даргалары А. Т. Сотпа, А. К. Бакулин, Д. С. Оюн) болгаш чер-черде профэвилел комитеттериниң экономиктиг бүгү-ниити өөредилгени организастаар, ооң амыдырал-биле харылзаазын быжыглаар талазы-биле сула ажылының салдары база илерел турар. Профэвилел обкомнарының даргалары, секретарьлары кичээлдерге ховар баар, школаларның болгаш семинарларның ажылын сонуургавас.

Профэвилел обкомнары, ажыл-агый удуртукчулары, министерстволарның, ведомстволарның, партия комитеттериниң чанында экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдер пропагандист кадрларны өөредир, оларга практиктиг дуза чедирер талазы-биле сула ажылдап, кичээлдерни эрттирип турарын, ооң шынарын чедир контрольдавайн турар.

Бо өөредилге чылында чүгле үш министерство болгаш Агроүлетпүркүрком адырлар аайы-биле сүмелерни белеткээн. Профэвилел обкомнары, адырлар чөвүлелдери пропагандистерни болгаш дыңнакчыларны чогуур адырларының ажылының түңнелдерни өзүгээр информация-тайылбыр материалдары-биле четче хандырбайн турар.

Кедээ ажыл-агыйның, амыдырал хандырылгазының, чурт үлетпүрүнүң, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының, тудугнуң дыка хөй бүдүрүлгелеринде, организацияларында, ажыл-агыйларда экономиктиг өөредилгениң кабинеттери болгаш булуңнары чок, долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынының байдалдарында ажыл-агый чорудулгазының болгаш ажылдаарының арга-хевирлеринге хамаарыштырган көскү агитацияның хевирлери четпес, техниктиг чепсек херекселдер ажыглаттынмайн турар.

Экономиктиг өөредилгениң бүдүрүлгениң иштики курлавырларын дилеп тыварынга, дыңнакчыларга хумагалыг ээ болурунуң сеткил-хөөнүн кижизидеринге аргалары чедир ажыглаттынмайн турар. Өөредилгениң кол сорулгаларының бирээзи — чаа өзү-биле ажылдаары деп чүл деп чүвени сайгарып, ажылдакчы бүрүзүнге тургузуп турар негелделерни билип алырынга дузалаары болур. Өөредилге иштики бот-орулга-чарылганы хөгжүдеринге, күш-ажылды организастаарының болгаш ооң идиг бериишкинин, бүдүрүлгени эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарынга салдар чедирер ужурлуг.

Экономиктиг албаннарның ролюн бедидери, оларны бүгү талалыг быжыглаары, бүгү ажылдакчыларга хамы экономиктиг өөредилгени организастап чорудары эргежок чугула. Өөредилгеге цехтерниң, участоктарның, ээлчеглерниң, бригадаларның удурукчуларын долу хаара тудары онзагай чугула.

Амгы үеде бүгү школаларга болгаш семинарларга кичээл бүрүзүн СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.), февраль (1988 ч.) Пленумнарының материалдары, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузу дыңнакчыларның кичээнгейиниң төвүнге турар кылдыр ынчаар тургузары чугула. Өөредилгеге түс черниң партия организацияларының пленумнарының, отчёттуг хуралдарының материалдарын, күш-ажылчы коллективтерниң бо чылдың бирги кварталында канчаар ажылдааанының дугайында, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үткүштүр кандыг хүлээлгелерни алганының дугайында аңзы-бүрү медээлерни ажыглаарын сүмелеп болур. Кол-ла чүве — экономиктиг өөредилгениң дээштиини, практиктиг ажыл-ишке, эде тургустунуушкунга, чаа аргаларже шилчиилгеге салдарлыын чедип алыры.

В. СЕМЕНОВ.
СЭКП обкомунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизи, ажылчы чоннуң бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгезиниң республика чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

ЧУРУКТА: Сүт-Хөл райпозунуң чолаачызы Шапир Михайлович Ондар 32 чыл дургузунда чолаачылаан. Садыг шугумунга он беш чыл ажылдап турар. Ол автомагазинни аңзы-бүрү бараан-нар-биле долдургаш, Кызыл-Тайганың, Ишкинниң, Шом-Шумнуң, Алдыы-Соорнуң малчыннарын эргип чоруптар. Ооң чедип келири ыракта малчыннарга улуг өөрүшкү дег болур.

Малчыннарга чедер дээш, ооң эртер оруу каалама эвес, кадыр-берттиг черлер хөй. Сүт-Хөлдүң делгемнеринге ол оваарымчалыг чорул чорааш, малчыннар-биле чугаалажып, оларның херегл ээ чагыгларын база бижип, демдеглеп ап чоруур. Райпода бо улуг чолаачы коллективте чолаачыларның ажыл-ижин база башкарып, оларның ортузунга мурнакчы ажылдаарының социалистиг чарыжын калбартып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«Шынга» чагаалардан

БИСКЕ ДУЗА ХЕРЕК

«Мурнакчы» совхозта Шуйнуң суггарылга системазы 1975 чылда ажыглалга кирген. Ниитизи-биле 1000 ажыг гектарны суггарар. Эрткен чылын каналды «Тыва суг тудугу» трест эде кылып, мурнунда суг барбас турган 270 гектар шөлдү суг-биле хандырган. Бо талазы-биле тараажылар оларга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Ынчалза-даа биске дүвүренчиг болуп артып калган бир айтырыг бар: суггарылга системазының бажын кылбаан, таарыштырбаан. Ол системаны бир бүга үнүндан алган. А кол бүганың дөзү кандыг-даа инженер тудуг чок. Ол аразы 12 километр. Ынчангаш бүга дөзүн бистер, совхозтуң ажылчыннары чылдың-на чазын хөй даш, сай-биле дуглаар-дыр бис. Чылдың-на ынаа хөй күш үнер. Чайын суг тереңнээш, бистиң хол-биле кылып каан ол моондактар, чалдарывысты чүүй шаап аппаар. Ол хамаан чок, суурларывысты безин бергедеди бээр, совхоз төвүнүң үстүнде кадыкшылга школазын суг чартыктыра бээр болгай.

Бо талазы-биле дуза чедирерин каш удаа хурал-суглаага тургузуп, дилеп келген бис. Шуй системазынга кол дөстү кылып бээрин «Шын» солун дамчыштыр Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг-ажыл-агый министерствозундан, Агроүлетпүркүркомдан дилээр-дир бис. Каналдың бажынга ажыдып, хаап турар хаалга кылып бербес болза бергедедиивис-ле.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Совхозта гидротехник.

ЧАРЫШКА ТИИЛЭЭН

Бо чылдың бирги кварталында «О. Шынаа» совхозтуң Деспең хойжу бригадазы чарышка бирги черни ээлээн. Ында бригадир Василий Маннык-оолович Доңмит ажылды билдилиг организастаанының түңнелинде коллектив 100 хойдан 88,9 хураганны камгалап алган, улуг хойнуң баш саны 99,4 хуу болган.

Бригадада кыштаглаашкын бедик деңнелде эртип турар. Бирги черни алган коллективке совхозтан шилчип чорур вымпелди, хүндүлел бижиктин база малчыннарга өртектиг шаңналдарны тывыскан.

Сарыг-оол АРТЫНА.
Тес-Хем району.

ОЛАРГА АЛДАР БОЛДУРУП

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң дирекциязы, партком, профком база коллектив чөвүлели малчыннарның бирги кварталда социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген. Ажаа Туралыг, Мешкен-Хөл, Даштыг-Тей хойжу бригадалары, а тус-тус хойжулардан Маадыр-оол Бегзи, Өнер-оол Хаван-оол, Өзер-оол Меңге олар чүстен 96-дан 107 чедир хурагаларны алгаш, чарыштың тиилекчилери болган.

Бо шалыпчыларга туреслаадып, совхозтуң күш-ажылчы алдар түтүн кодурген.

Хертек КАРА-ООЛ.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

ДАҢЗЫ КӨРҮП ОРБАЙН...

Бо чылдың апрель 5-те үнген «Шын» солунга Агроүлетпүркүркомнуң юризи А. С. Ооржактың чүүлү парлаттынган. Автор Эрзин суурда В. Чопуйнуң айтырыгларынга харыылаан. Ол дугайын бөгүн бижиир бодап алдым.

Юрист А. Ооржак авторнуң айтырыынга харылаарда «Хууда күш-ажыл чорудулгазының дугайында» ССРЭ хоойлузун ажыткан, ооң көөрге, мал азыраар кооператив дугайында чүүл ында кирбээн боорга, ашаа чылдагааннааш В. Чопуйнуң кооператив тургузар дээн саналын деткивээн. Шак ол тоомча чок чоруу мени хөлзетти. Чүве-ле болза доктаал-саавыр көөр, кандыг-бир чүве болу бээр мйне деп сестир, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эргижирээн туруужуус ам-даа хевээр дээрзин оон көстүп турар ышкажыл (мону чүгле А. Ооржакка хамаарыштыр чугаалавайн тур мен), бүрүудатпазын диледдим, ындыг ажылдакчылар, удуртукчулар ам-даа хөй боорга чугаалап тур мен).

Мал азыраар кооперативи тургузуп болур деп бодум хуумда саавар мен. Ооң бедыткалы — бистиң чурттуң өске областарында, крайларында мал өстүрер кооперативтерниң ажылдап турары. Ол дугайын төп парлалга-даа бижип, телевизорга-даа көргүзүп турду. Төп солуннарның бирээзинде «Архангельский мужик» деп чүүлдү хөй кижи номчаан боор, ооң үлегерин чүге эдерип болбазыл?

Мал өстүрер кооператив тургузар арга бистиң республикада бар. Ылаңгыя көгдынып турар хөй суурларны чүге ажыглап болбас деп! Ол талазы-биле партияның болгаш чазактың доктаалы-даа хүлээп алдынган болгай. Эзи бажыңнарны, участокларны кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүреринге ажыглаар деп ында тодаргай айыткан-дыр.

Бир-ле айтыышкын, саавыр манап, боттары идепкей чок олурар болза, чүү-даа бүтпес — мээң саналым ол. Кооператив тургузуксаар кижи бодунуң хамааржыры чер-чер Советтериниң күүскомунга барып, бүрүткегкеш, ниити чурумда көрдүнгенин өзүгээр ажылдап эгелей бээр. Ол-ла. Чүгле чонга ажыктыг үүлени бүдүрерин бодаар болза эки. Менээзынган. шын эвес чүүл кылыптарындан сезинген херээ чок.

Сендаи САЛЧАК.
Эрзин суур.

КҮҮСЕЛДЕЖЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ УГЛАНДЫРДЫВЫС

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединде 10 доктаамал комиссия бар, ооң составында 48 депутаттар хаара туттунган. Ол комиссиялар район Советиниң сессиязынга отчёттуг. Ынчангаш доктаамал комиссияларга район Советиниң күүсекчи комитеди бодунуң хуралындан үндүрген шиитпирлерни оларга дагзыр болгаш оларның отчёттарын дыңнаар эргези чок. Ындыг-даа болза, оларның ажылын күүском башкарар, сессияларга болгаш күүском хуралдарынга айтырыгларны белеткээринге хаара тудар.

Ол угланыышкында бисте чүү кылдынып турарыл? Доктаамал комиссияларны тургузарының мурнунда бир дугаарында комиссияның даргазын болгаш ооң кежигүннерин шилип алыр. Ол база белен эвес айтырыг. Бо айтырыгны бисте мынчаар тургускан: депутат кайда ажылдап турарыл, ооң тускай эртеми, ажылга болгаш Советтер ажылынга арга-дуржулгазы, мурнунда чыышта депутат турганы, активчизи, кандыг доктаамал комиссияның составынга тургаын барымдаалап турган, СЭКП райкомунуң секретарьлары-биле болгаш организастыг киндистиң эргелекчизи-биле баш бурунгаар сүмележип турган, район Совединиң сессиязынга бадыладыры-биле киирип турар бис.

Доктаамал комиссияларны сессиядан тургускан соонда оларның даргаларын болгаш кежигүннерин өөредир. Бистиң он комиссия даргаларының ужу чаа соңгуткан. Комиссияның эргелерин болгаш хүлээлгелерин, ажылды канчаар планнаарын өөредир талазы-биле кылган.

Эрткен чылын бай-тайгажыларның арга-дуржулгазының талазы-биле бис район болгаш кодээ Советтериниң депутаттарының слёдун эрттирдивис. Комиссиялар кежигүннеринге болгаш депутаттарга улуг өөредиг болган. Доктаамал комиссиялар аайы-биле үстүп алгаш, көргүзүг хуралдарны база организастап эрттирген бис.

Ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму бо чылдың февральда Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарының район болгаш кодээ Советтериниң доктаамал комиссиялар даргаларының семинар-хуралын Кызыл-Мажалык суурга эрттиргени улуг өөредиг болду. Оон дыка хөй чаа чүүлдерни билип алдывыс.

Райкүүском комиссияларның ажыл планын тургузарынга дузалажып турар. Ажыл планын тургузарда кандыг айтырыгларже кичээнгейни салырының, боттарының хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларның кайы аңда хуралдарны эрттирериниң талазы-биле сүмелерни берип турар. Мурнунда чылдарның практиказындан алгаш көөрге, 5-6 комиссия чаңгыс айда хуралдар эрттирер, чамдык айларда куруг кылдыр планнап турган. Комиссияларның хуралдарын эрттирериинге аңаа келдирер кижилерни райкүүском хандырып турар. Ол хуралдарга райкүүскомнуң кежигүннери олуржуп турар.

Райкүүскомнуң ажылының планын тургузарда, баштай доктаамал комиссияларның ажылының планын көрүп, олар сессияларга болгаш күүском хуралдарынга кандыг айтырыгларны белеткеп киирерин барымдаалап көрүп турар бис.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы А. Ч. Монгуштуң бо чылдың март 11-де үнген «Шын» солунга «Чогаадыкчы ажыл, инициатива херек» деп чүүлүн номчуурувуска ында өөредиглиг чүүлдер, кодурүп турар айтырыглар бар болду.

Район Совединиң мандат комиссиязында 5 кижи ажылдап турар. Оларның бис арга-дуржулгалыг, мурнунда чыыштарда депутатка соңгудуп чораан кижилерден тургускан бис.

Мандат комиссиязы ажыл планын тургузарда, «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ хоойлузунуң күүселдезинче кичээнгейни салып, райкүүскомнуң организастыг киндизи-биле сүмележип тургаш ону кылып турар.

Комиссияның хуралдарынга район Совединиң депутаттары О. К. Монгуш, О. К. Куулар, Д.-Б. К. Ондар, Ч. А. Ондар оларның депутат хүлээлгелерин күүседип турарының дугайында илеткелдерин дыңнаан. Комиссияның кежигүннери тус-тузунда даалгаларлыг. Олар чер-черде депутаттар-биле чугаалажып, чамдык депутаттарның округтарында соңгукчулар-биле беседаларны кылып турар.

Бо чылын «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директорунуң «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ хоойлузун күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалажырын планнаан.

Мурнунда чыыштарда мандат комиссиязы сессияларга чүгле депутаттарның бүрүн эргелерин тыпсыр каар дугайында илеткели-биле кызыгаарланып турган болза, ам олар боттарының ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, чаа чүүлдерни ажыглап турар апарган.

Транспорт, харылзаа болгаш тудуг талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы Д. К. Черлик-оол) «Алдан-Маадыр» совхозта иштики оруктарның байдалы, «Сүт-Хөл» совхозта планның тудугларының күүселдезиниң дугайында айтырыгларны боттарының хуралынга чугаалашкан. Ооң-биле чергелештир район Совединиң күүском хуралынга районнуң харылзаа белдириниң ажылының дугайында айтырыгны белеткеп киирген. Ооң ажылында четпестерни эдер талазы-биле хүлээп алган шиитпирни боттарының контролюнга алган. Ооң түңнелинде Ишкин, Алдан-Маадыр, Ийме Кызыл-Тайгадан телефон харылзаазының, радио болгаш солуннар чедирилгезиниң талазы-биле хомудалдар эзээжээн.

Улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссияның хуралынга бюджет талазы-биле райкүүскомнуң даргазының оралакчызы С. К. Ондарның илеткелин дыңнаан. Ол талазы-биле аңаа хамаарылгалыг организацияларның удуртукчуларын чалап олуруштурган. Комиссияның кежигүннери болгаш чалаткаңнар боттарының санал-оналын берип, Алдан-Маадыр суурда ийи аал иштн чурттаар башкылар бажыңының тудуун дүргедедирин, узаткан хүннүң бөлүктеринге уругларның санын көвүдедирин саналдаан.

Комиссияның хуралындан дараазында сүмелерни киирген: совхоз бүрүзүнге чазаныр цехтерни ажыдып, пилорамаларны доктаамал ажылдадыр болгаш ийиден ээзш ыяш сөөртүр автомашиналарны быжыглаарын, чурттагга бажыңнары болгаш мал кажаалары септээр бригаданы тургузарын болгаш оон-даа өске ажылдарны олар саналдаан.

Бо-ла бүгү чүүлдерни 1988 чылда районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын тургузарда база барымдаалаан.

Бистиң район болгаш кодээ Советтериниң доктаамал комиссияларының ажылында четпестер ам-даа бар. Ынчангаш оларның ажылында четпестерни эдер, ажылды экижидер, оларның ат-алдарын көдүрери-биле доктаамал комиссияларның үнүүшкүннүг хуралын 6 удаа, оларның киржилгези-биле райкүүскомнуң хуралынга 6 айтырыгны белеткеп киирерин, үндүрген шиитпирлерниң күүселдезин доктаамал хыналдага алган турарынче кичээнгейни угландырган бис.

Тыртый-оол ТЮЛЮШ.
Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң секретары.

СОВЕТТЕР БУЛУҢУ

ТОДАРГАЙ ДУЗАНЫ КӨРГҮЗЕРИ-БИЛЕ

Барыын-Хемчик райкүүскому соңгукчулар чагыгларын күүседиринче, доктаамал комиссияларның ажылын экижидеринче улуг кичээнгейни салып келген. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын тургузарда ол чагыгларны барымдаалап көрүп турар.

Эрткен чылын соңгукчуларның чагыгларын барымдаалап Аянгаты, Эрги-Барлык, Аксы-Барлык, Барлык суурларга хөй санныг чурттагга бажыңнарын, Дөң-Терезин, Бижиктиг-Хая суурларга школаларны, Шекпээр суурда өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының төвүн, Ак-Довурак хоорайда дүрген дуза чедирер станцияны, 800 номерлиг телефон станциязын тударын планнаттынган болгаш чамдыктары ажыглалда кирген. Район Совединиң депутаттарынга күүседири-биле 44 чагыгны киирген. Оларның 8-и күүсеттинген, Артканнары бо чылын болгаш келир чылын күүсеттинер.

Район болгаш чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери организас-массалыг ажылдарже кол кичээнгейни салып турар. Ажылчы чоннарның хуралдарынга күүскомнарның, ооң киндистериниң отчеттарын организастап, чоннуң шүгүмчүлелдиг саналдарын сайгарып, четпестерни эдер хемчеглерни ап турар.

Хамаатыларның болгаш бүдүрүлге черлериниң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тодаргай ажылдар кылдынып турар. Амгы үеде ниити чурттакчыларның 70 хуузу огород ажылын кылып, мал-маганны болгаш кушту өстүрүп турар. Оларга чер-чер Советтериниң күүскомнары одар шөлдерин аңгылап бээри база кажаалар-биле болгаш өске-даа дузаны көргүзүп турар.

Эрткен чылын район Совединиң 4 сессиязын, 17 күүском хуралын эрттирген. Оон 210 шиитпирни күүском хүлээп алган. Ооң иштинден 33 шиитпир контрольда турар. Оларның күүселдезин дээш 12 удаа аппараттың хуралынга чугаалашкан. Райкүүскомнуң хуралынга чугаалажыр айтырыгларның санын сөөлгү үеде кызырып, аңаа келдирер кижилерниң санын ээзэжеткен. Күүском хуралынга чугаалажыр айтырыгларны баш бурунгаар белеткеп, үе-шакты камнап алыры-биле ооң материалдарын күүском кежигүннеринге баш бурунгаар берип турар бис.

Сөөлгү үеде район болгаш кодээ советтерниң күүскомнарының ажылдакчылары боттарының ажылын эде тургузуп, бүдүрүлге черлеринге барып, ында ажылчы чон-биле беседалажып, күш-ажылчы коллективтерде кижилерни хууда айтырыглар талазы-биле аңаа хүлээп алыышкыннарны организастап турар.

Советтер ажылдакчыларының профессионал билиин бедидери-биле райкүүскомда Советтер активиниң школазын организастап тургускан. Ол школа ай санында тускай план ёзугаар эртип турар.

Эрткен соңгулдада Советтерниң күүскомнарының даргаларынга болгаш секретарьларынга эртем-билииниң, шынар составының талазы-биле дээди база ортумак эртемниг кижилер соңгуткан.

Чер-чер Советтериниң күүскомнарының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп, материалдыг баазазы экижээн. Херек мебель-дер-биле хандыртынган. Ындыг-даа болза Ак, Аянгаты, Эрги-Барлык болгаш Ак-Довурак хоорай Советтериниң конторалары ажылдаарынга таарымча чок.

Советтерниң организас-массалыг ажылдарында кылдынып турар ажылдарывыстың бо чамдык кезээ-дир. Ол дугайында хуралдарга чугаалажып, четпестерни эдер талазы-биле ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылып турар бис.

Моон соңгаар бистиң мурнувуста кылыр ужурлуг ажылдарывыс хөй. Советтерниң организас-массалыг ажылдарын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, депутат бүрүзүнүң болгаш доктаамал комиссияларның база хөй-ниити организацияларының ажылын экижидер, оларга практиктиг дузаны көргүзер дээш ажылдап турар бис.

Зоя ООРЖАК.
Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң секретары.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ДУГУРЖУЛГАЛАРГА АТ САЛГАНЫ

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле Женева документилеринге ат салыышкыны апрель 14-те Женевада Нациялар ордузунга байырлыг байдалга болган.

Оларның аразынга Афганистан Республика биле Пакистан Ислам Республиканың аразынга бот-боттарының аразында харылзааларының принциптериниң дугайында, чижээлээрге, холгаарлап киришпезиниң болгаш интервенциядан ойталаарының дугайында ийи талалыг дугуржулга; делегей магадылалдарының дугайында декларация; Афганистан Республика биле Пакистан Ислам Республиканың аразында десценнерниң эки тура-биле чанып кээриниң дугайында ийи талалыг дугуржулга; Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзааларының дугайында дугуржулга кирип турар.

КНО-нуң чиңгине секретары Х. Перес де Куэльяр болгаш ооң хууда төлээлекчизи Д. Кордовес олуржуп турда, Афганистан Республиканың даштыкы херектер министри А. Вакиль болгаш Пакистан Ислам Республиканың даштыкы херектерниң күрүне министри З. Нурани бот-боттарының аразында харылзааларының принциптериниң дугайында, чижээлээрге, холгаарлап киришпезиниң болгаш интервенциядан ойталаарының дугайында дугуржулгага, а ол ышкаш десценнерниң эки тура-биле чанып кээриниң дугайында дугуржулгага болгаш Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзааларының дугайында дугуржулгага ат салганнар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Американың Каттышкан Штаттарының күрүне секретары Дж. Шульц делегей магадылалдарының дугайында декларацияга болгаш Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзаалар дугайында дугуржулгага ат салганнар.

Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле хоюаштыр дипломаттыг чорудуганың доозулганы ол чуртка политиктиг национал эвилелгениң политиказын бурунгаарладырынга, афганнар аразынга хан төгүүшкүнүн соксадыр болгаш афган черге тайбыңны тургузар сорулгаларга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээрин чедип алганы регионалдыг мескележиишкиннерни соксадырының херээнге чугула базым, делегей политиказынга чаа ёзу-биле угаап-бодааштынның тодаргай илерели болур.

Дугуржулгаларга ат салыышкыны швейцар болгаш делегей парлалгазының аажок улуг сонуургалын бодурган.

ДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНГАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның найысылалында «ССРЭ-де профессионал-техниктиг өөредилге» деп делгелге ажыттынган. Ооң көргүзүг чүүлдеринде профессионал-техниктиг школаларның өөреникчилериниң янзы-бүрү ажылдарын—сан программалыг башкарттынар станоктардан эгелээш, торгудан кылган кончуг чараш кылыглarга чедир чүүлдерни делгеп көргүскен. «Делгелге Индияга профессионал-техниктиг өөредилге системазын хөгжүдеринге улуг дузаны көргүзер. Өөредилгениң ол адырын индий чазак улуг ужур-дузалыг деп санап турар» деп, делгелгени ажыдып тура, Индияның чырыдыышкын болгаш культуразының күрүне министри Л. П. Сахи медеглээн. Индия болгаш ССРЭ бодунуң кады ажылдажылгазын янзы-бүрү талаларга хөгжүдер, бүгү делегейге тайбың дээш демниг демисежир ужурлуг улуг күрүнелер-дир дээрзин министр демдеглээн.

БУРУУДАТКАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппинниде албанның аян-чорук кылып чорууp Австралияның даштыкы херектер болгаш даштыкы садыг министри Джордж Хэйден чамдык «мерик албан-дужаалдыг кижилерниң азия-оожум океан девискээринде совет шериг кезектериниң көвүдээниниң дугайында бадыткаашкыннарын бурууп шапкан. Президент Корасон Акино-биле ужуражыышкын соонда журналистер-биле ужуражыышкынның үезинде, ол девискээрде турар бодунуң шериг корабльдериниң санын Совет Эвилели сөөлгү чылда харын ээзэжеткенинге бүзүрелдиин ол медеглээн—ССРЭ-ниң талазындан кандыг-даа айылды көрбейн турар бис. Оожум океанның соңгу-барыын талазында совет суднолар чүгле балык тудуп турар—деп, министр онзалап демдеглээн.

УРУГВАЙЖЕ АЯН-ЧОРУК

МОНТЕВИДЕО. (СЭТА). Национал хосталганың сандинолуг фронтузунуң үндезилекчилериниң бирээзи, Никарагуаның даштыкы херектер министри Томас Борхениң аян-чоруу Уругвай болгаш Никарагуаның аразында найыралдыг харылзааларны хөгжүдеринге улуг салыышкын болган.

Беш хонук иштинде болган аян-чоруктуң программазы эң-не улуг болган. Күрүне айтырының аайы-биле Борхе элээн каш ужуражыышкыннарны болгаш беседаларны чүгле республиканың президентизи болгаш оралакчы президентизи база парламентиниң депутаттары-биле чоруткан эвес, харын политиктиг партияларның болгаш профэвилелдерниң удуртукчулары-биле, уран чүүлдүң сураглыг ажылдакчылары-биле база ужурашкан. Никарагуаның культуразының хөгжүлдезинге революцияның салдарының дугайында лекцияны ол университетке номчаан.

Никарагуа революцияның алдарлыг маадырынга уругвай улус эң-не чылыг хүлээп алыышкынны кылган. Хосталга болгаш бодунуң тергээ чуртунуң хамаарышпас чоруу дээш демниг демисежир ужурлуг улуг күрүнелер-дир каттыштырылгазын илереткен Монтевидеонуң ажылчы чонунуң массалыг митингизинге Борхе киришкен.

ОБЪЕКТИВТЕ—ВЕНЕСУЭЛА

ЧУРУКТА: бөгүн хөй балык туттунган.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧЕДИП АЛБААН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ Панамага хамаарыштыр экономиктиг кызамдаашкынны салган сорулгазын — национал камгалалдың күштериниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы албан-дужаалындан дужугерин болгаш ооң чурттан үнүп чоруурун чедип ап шыдаваан. Ол фактыны миннип, Панаманың шериг баштыының политиктиг удуртукчу ажылдан чайладырының кара чаңгыс оруу—боо-чепсектиг интервенцияның оруу болур деп, «Вашингтон пост» солун айтып турар. Амгы үеде солуннуң айтып турары-биле алырга, «АКШ Панамага боо-чепсекти кандыг-бир хевирге холгаарлаашкынга чоокшулап келген. Адактың соолунде, дорамчылалдыг аштырыышкындан чайлаары-биле АКШ оон быжыг моңну алыр чадавас деп, дипломаттар болгаш хайгааракчылар санап турар». Панаманың черинге бодунуң шериглерин 2000 чылга чедир арттырып алыр дээш америк администрациязы Панама каналының дугайында керээни эде көөрүнче чүткүп турар Норьеганың таарышпайн турары билдингир болгай.

МЫНЧААР ЭРТТИРИП ТУРАР БИС

Бистиң № 2 хөй мандаттыг депутат бөлүүнде 17 кижи хаара туттунган. Ында №№ 4, 5, 6, 7 хөй мандаттыг округтар кирип турар. Бөлүк ажыл планын чартык чылдап тургузуп ап, ол ёзугаар ажылдап, ийи ай болгаш хуралывысты эрттирип турар бис.

Бөлүктүң девискээринге МТМ, контора, ферма, клуб, чунар-бажың хамааржыр.

Ол черлерниң кышка белеткелинге, оларның одалгазын, арыг-шеверин, ында ажылдап турар кижилерниң ажылга хамаарылгазын, корум-чурумун, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны, канчаар тургусканынга хамаарыштыр хыналда-рейдилерни кылып-даа келдивис. Ооң түңнелдерин бөлүктүң хуралынга чугаалашкан. Ол талазы-биле четпестер кайы депутаттың округунуң девискээринде болуп турарын ооң депутадынга дыңнадып, ону эдер талазы-биле даалгаларны берип, контрольга ап, ооң күүселдезин дараазында хуралга дыңнаары чаңчыл апарган.

Хөй-ниитиниң чыыштары, ажылчы чоннар хуралдары, темалыг кежээлер, спортчу маргылдаалар организастаарынга хөй-ниити организацияларын болгаш депутаттар дамчыштыр организастаарга кончуг эптиг.

Бистиң бөлүктүң төвү совхозтуң МТМ-де. Ында бөлүктүң тускай булуңун кылып аскан. Булуңда бөлүктүң ажылының планын, социалистиг хүлээлгезин, депутаттарның округтар аайы-биле даңзызын болгаш оларның хөй-ниити ажылынга киржилгезин демдеглеп турар кыдырааштыы аскан.

Биске хамаарылгалыг № 4 хөй мандаттыг округка чаа кудумчу немешкен. Ооң байырлалын эрткен чылын организастап эрттирдивис. Аңаа кодээ Советтиң депутаттарын шуптузун чалаан бис. Ол байырлал хөй кижи киржикчилиг болган. Кудумчунуң адын «Юбилейная» деп адаан. Аңаа янзы-бүрү хевирлерге спортчу маргылдаалар—шыдараа, шашки, хар-мазы аайы-биле чадаг чарыш болгулаан. Аъш-чем, даараан, арга чүүлдерниң делгелгези база организастаттынган.

Түңнелинде чаа кудумчунуң чурттакчылары солун программалыг концертти чыылганнарга көргүскен.

Бо бүгү чүүлдер школада хоочун башкы Валентина Сединовна Шуруктуң удуртулгазы-биле баш бурунгаар планнаттынганын ёзугаар, солун болгаш кижизидикчи утка-шынарлыг болуп эрткен.

Байырлалдар хүннеринде шак ындыг янзылыг хөй кижи киржикчилиг чыыштарны хөй-ниити организациялары-биле депутаттар бөлүктери катай организастап эрттирип турарывыска, чон хостуг үезин чел ажыглап, дыштаныып, ойнап хөглеп алырынга таарымчалыг болуп турар.

Бөлүктүң хуралдарынга ында кирип турар депутаттарның боттарының округтарынга кылып чоруткан ажылының дугайында информацияларын дыңнап турар. Ол чорук депутаттарның соңгукчулар-биле ажылдаарынга, бот-боттарының округтарынга кым канчаар ажылдап турарын, моон соңгаар чүнү кылза эки дээрзин билип алырынга ажыктыг болуп турар.

Ам болур хуралывыска фермада мал чеминге камналгазы болгаш амгы үеде кыштаглаашкынның байдалын чугаалажыры планда көрдүнген. Ол ышкаш чунар-бажың, клуб, библиотекага чамдык депутаттар хыналдаларны организастаан. Ооң түңнелин база аңаа чугаалажыр бис.

Бөлүктүң депутаттары боттарының округтарында дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып турар. Ол ажылдарны чамдык чурттакчыларның талазындан элээн ажылдарны кылып турза-даа, чамдыктарының бажыңнарының херим-кажаалары эргижиреп калган. Ону септеп алырынга материалдар чок. Ооң-биле хандырарының дугайында диңеглер хөй.

Бо талазы-биле айтырыгны бөлүктүң өмүнээзинден кодээ Советке болгаш совхозтуң дирекциязынга тургузуп кээримге, ону чөптүг-биле шиитпирлээр хемчеглерни ап эгелей берген.

Соңгукчуларның чагыг, негелделеринге дүүштүр, ону күүседиринге хамаарыштыр депутаттар бөлүүнүң ажылын эде тургузуп, чаа-чаа чүүлдерни дилеп тып ажылдаары — бистиң кол сорулгавыс.

Клара СЕЧЕК.
Барыын-Хемчик районда Барлык кодээ Совединде № 2 депутат бөлүүнүң даргазы.

Чээли. Ону чүге бээрил?

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң база ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле ССРЭ-ниң банк системазы чамдык ажылдарны чаарткан. Ооң түңнелинде ССРЭ-де күрүнениң күш-ажыл ажаалга кассаларын ССРЭ-ниң күш-ажыл ажаалга болгаш чоннуң чээли банкызы кылдыр эде тургускан. Азы ССРЭ-ниң Ажаалга банкызы кылдыр эде көрген. Ажаалга банкылары хамаатыларның акша-хереңгилерин чүгле шыгжап кадагалаар эвес, а харын чонга узун хуусаалыг тускай чээлилерни бээр хүлээлгелиг апарган. Чээли бээр сорулгалар моон соңгаар оон-даа сайзыраар.

Амдыызында чээлини бистиң республикада дараазында сорулгаларны боттандырарынче бээри көрдүнген. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың февраль 11-деги «Хууда чуртталга тудугларын сайзырадыр хемчеглерни дүргедедир дугайында» доктаалынга үндезилеп, кодээ черлерде чурттап орар хамаатыларга бээр чээлиге хамаарыштыр дараазында пунктуларны киирген:

а) хууда бажың болгаш ооң кодан девискээринге дузалал ажыл-агыйның тускай тудугларын тударынга 20 муң рубль чедир чээлини берип болур. Чээлини төлээриниң хуусаазы, ону алганының соонда, үш дугаар чылындан эгелеп, 50 чыл иштинде төлээр. Чурттап орар бажыңны эде тударынга болгаш капитал септелге кылырынга база дузалал ажыл-агыйының тудугларын септээринге (мал, дагаа, куш кажаалары) болгаш тударынга, кодээ ажыл-агый продуктуларын шыгжап кадагалаар черлерни кылырынга чээлини 4 муң рубль хемчээлге, ону 10 чыл дургузунда, алганының үш дугаар чылындан эгелеп төлээр;

б) хоорайларга болгаш хоорай хевирлиг суур төптеринде чурттап орар хамаатыларга чурттаалга бажыңы болгаш дузалал ажыл-агыйының бажың-балгаттарын тударынга 20 муң рубль хемчээлге бээр. Төлээр хуусаазы 25 чыл. Чээлини алганының соонда, үш дугаар чылындан эгелеп төлээр. Дузалал ажыл-агыйынга херегләэр чурттаалга бажыңын эде тударынга база капитал септелгеге, газ, суг хоолайлары тудуштурарынга (мал, дагаа, куш кажаалары), кодээ ажыл-агый продуктуларын шыгжап кадагалаар черлерни кылырынга 3 муң рубль чедир бээр. Ол чээлини 10 чыл хуусаалыг төлээр. Ону алганының соонда үш дугаар чылындан эгелеп төлээр;

в) хоорай болгаш хоорай хевирлиг суурларга, кодээ черлерде чурттап турар хамаатыларга чурттаалга бажыңнарын, ооң дузалал ажыл-агый тудугларын-биле катай элендизин барымдаалаан өртээн ёзугаар садып алырынга 20 муң рубль чедир чээли бээр. Оон 25 чыл дургузунда ол чээлини төлээр. Ону алганының үшкү чылындан эгелеп төлээр.

Сад эштежилгезиниң кежигүннеринге дача бажыңнарын тудуп база садып алырынга, ооң шөлдерин чаагайжыдарынга чээлини 5 муң рубль чедир бээр. Ону чээли алганының үш дугаар чылындан эгелеп 10 чыл дургузунда төлээр. Чурттап турар чери хамаарылга чокка инек садып алырынга бир муң рубльди бээр. А хунажын инек садып алырынга 500 рубль чээлини чепшээрээр. Ол акшаларны чээли алганының 2 азы 3 дугаар чылындан эгелеп, 5 чыл дургузунда эгидер. Кодээ черлерде чурттап орар хамаатыларга дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга херегләэр бичии хемчээлдиг механизация дериг-херекселдерин садарынга бир муң рубль чээлини бээр. Ол алган чээлини үш чыл иштинде дедир эгидер.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин доосказш, кодээ черлерде ажылдай берген аныяк специалистерге дериг-херексел садып алырынга бир муң рубль чээлини берип болур. Ол алган чээлини беш чыл иштинде төлээр. Ооң төлээрин чээли алганының үш дугаар чылындан эгелеп төлээр. Үстүнде айыттынган аныяк специалистерге кымнар хамааржырыл? Кодээ ажыл-агыйның дээди болгаш ортумак тускай эртемниг аныяк специалистери — салбыр болгаш ферма эргелекчилери, бүдүрүлге бригадаларының бригадирлери, совхозтуң болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлге адырларынга томуйлатканнар аңаа хамааржыр. Ол ышкаш башкының дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин доосказш, кодээ школаларда ажылдап бергеннер, дээди болгаш ортумак тускай эртемниг специалистер кодээ черлерде профессионал-техниктиг училищелерниң директорларынга, башкыларынга, кижизидикчи башкыларынга, улуг мастерлеринге, бүдүрүлге мастерлеринге ажылдаары-биле быжыглатканда эмчиниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин доосказш, кодээ школаларда ажылдап турарларга, оон өңгыда кодээ черлерде ажылдап турар дээди болгаш ортумак эртемниг культура база кино четкилериниң ажылдакчылары оларга кирер.

Кандыг-даа чээлини алганда, ону ажыглааны дээш тускай хуулары ажаалга банкыларынга төлээр ужурлуг. Чээли алган хамаатылар чээлилерниң янзы-бүрү хевирлерин барымдаалап 0,5-тен 4 хуу чедир немей төлээр ужурлуг. Бир эвес кодээ черге чурттаар бажың тудуп алыры-биле алган болза, ону дедир эгидерде ооң ийи хуузун немей төлээр. А хоорай болгаш хоорай хевирлиг суурларга 3 хуузун немей төлээр. Дача бажыңнары тударынга болгаш садып алырынга, ооң шөлдерин чаагайжыдарынга чээли алган болза, ооң 0,5 хуузун немей төлээр. Өске арткан чээлилерниң 2 хуузун немей төлээр.

Чээли алгаш, ону ажыглааны дээш төлээр хуулардан чамдык хамаатыларны хостап турар. Ындыгларга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери болгаш инвалидтери, дайынга өлгеннерниң өг-бүле кежигүннери хамааржыр.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын ёзугаар совхозтар болгаш өске-даа бүдүрүлге черлери профэвилелдер комитеттери-биле дугуржулга кылгаш, ол черлерге хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келген ажылчыннарның, албан-хаакчыларның база ол-ла девискээрде ажылдап, чурттап турар эмчилер, башкылар, культура ажылдакчыларының уктчерлерге үр чылдарда ажылдааш, пенсияже берген кижилерниң алган чээлилериниң 50 хуузунга чедир экономиктиг идиг бериишкиннер фондуларындан төлеп берип болур.

Чээлилерни бээрде ажыл-агыйлар, бүдүрүлге организацияларын демчыштыр, оларның ниити дилээн ёзугаар, ында ажылдап турар бүдүрүлгениң мурнакчыларынга, хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келген ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларга ажыл-агыйның бүдүрүлге черлериниң киирип келген даңзызын барымдаалап берип болур. Бо таварылгада ажаалга банкыларының салбырлары ол организациялар-биле керээ чарар апаар. Бо чорук, бир талазында, ажыл-агыйларга кадрларны быжыглаарынга дузалыг. Ийиде, ажыл-агыйлар болгаш бүдүрүлге черлери боттарының ажылдакчыларының эргашимнээзин эки билирлер. Үште, тускай тудуг бригадаларын тургузуп, янзы-бүрү тудуг материалдары-биле бажың тудуп дузалажырда эптиг. Ажаалга банкызы ажыл-агыйлар болгаш бүдүрүлге организациялары-биле санажыр. А чээли алыкчылары ажыл-агыйлар, бүдүрүлге организациялары-биле санажыр апаар. Хамаатылар чээлилерни боттары ажаалга банкызының салбырлары-биле хууда хүлээлгелерин ап тургаш база ап болур. Чээлилерни бир дугаарында улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң болгаш бүдүрүлгелерниң организация черлериниң чуртталга амыдыралын экижидер дугайында деңзыда турар хамаатыларга бээр ужурлуг.

Сарыг-оол ХОВАЛЫТ.
ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги.

СЕТКИЛИМНИҢ АЯЛГАЗЫ

1. Кижи хөңнү

Кижи хөңнү
Хире-хире
Амыдырал эжизинге,
Ажылынга чоргаарланып,
Чассыдыгдан, өөрүшкүден
Сагыш амыр, хөглеп ырлаар.
Кижи хөңнү
Химиренип,
Муңгараңга таварышкаш,
Бүгүүн келгеш, нийлээр чыгып,
Кара чааскаан ээн черге
Караан чодуп, ишкиртинер.
Кижи хөңнү
Килеңнээштиң
Сеткили бак кижилерни
Сегирип ап, хөрээн кезеп,
Кара сагыш—бушар нүүрнүң
Халап_хайын сойгалаптар.

2. Кара сагыш

Чазык, чаагай кижилерге сеткил хаңып,
Сагыш чирык, хей-ат кирген чурттап чордум.
Азыым шалып, дузаан салып, кедеп чораан
Авыястыг чашпаачының, хоолургактың,
Өзү кара, ишти ирик өкпээргектиң
Өдээмге, маа турганын ам билип алдым.
Частырыг-ла кылган сен дээш, сүзүүм базып,
Чалымдан-даа чая идип бадыргы дег,
Хайнып чыдар ээремдиве октаар чыгып,
Карарткаштың туруп бээри хомуданчыг.
Тендирип кээп, тайып ушкан кижи көргеш,
Демнежипкеш, чыттыр идер — таан-даа коңчуг.
Ирик сеткил капказынга нактырыпкаш,
Ишти-хөңнүм ажыңайнып, саргып чору—
Кажан-на кижи, кедеп чораш, аспактапкаш.
Кара сагыш кижини чиир халап ол-дур.
Дош дег соок, даш дег кадыг кижилерни
Доңгайты соп, шиштеп чору, демир-үжүүм!

3. Арыг сеткил

Арыг сеткил
Алгы дег,
Ээлдек, эргим чоңу-биле
Эргеленчип, соругдажып,
Чүрек ырып, сеткил хөөнүн
Сүмележир соругза_дыр.
Арыг сеткил
Актыг шын дээш,
Караң көрүтр, хоран дылдыг,
Караа чиртим, холу кадыг,
Кууруумчу кижилерни
Хуюктаптар чалбырааш-тыр.
Арыг сеткил
Ашпас хүн дег,
Амыдырал узун оруун,
Аас-кежиин чырыткылап,
Мөңге шагда тиилеп чоруур
Бөдүүн чоннуң нүүрү ол_дур!

Саая МАЙНАК.

САРЫГ БҮРҮ ҮЕЗИНИҢ САРЫННАЛЫЫ

Чылдар солчуп эрткен тудум
сеткилимге ээр чүъктер
Чылый салган антара дег,
басхылажып чыдып алган...
Чидиг үнүг хензиг чораан,
сагыш сыраар чүвеениң чок —
Чидириглер, оскунуглар
чигзи-биле эрте бээрлер...
Чаптып чыткан ногаан шынаам
сугиуң дүвүнче кире берген.
Авам кужур аныяанда
«кызыл-дустан» чорулй берген.
Ачам хөөкүй ооң соондан
элээн чурттааш аъттаныпкан...
Чашты шаамның эжи оолдуң
аъдының бажы хоюп каапкан.
Шуугу-ырга ынакшылым
хөрээ одун чүдүкүрүп каан
Чүгүнүг үнүг, мерген состуг
башкыларым база чораан...
Сеткилимниң сенчизин кээп,
ажа тырткаш, көрүп тур мен:
Чевег-хоорлер маанайлары
куурарып ода берген.
Чемелээн дег, шимээн-дааш чок,
кударанчыг кынныг алган
Чергележтир чыскаалыпкан
шыгырт джевейн тургулаар-дыр...
Сарыг бүрү черже тоглааш,
ширтектендир чыдып алды.
Саарыг база үнүн тыртып,
томааргаштың шимээн берды.
Шаарарган эрге кежир
ээнзиргей хову-шөлче
Чаңгыс-ла мен сагыш саарзык
шала муңгак көрүп тур мен.
Чырээ-сөөк аъттар мунган
ырлыг-шоорнуг чалыы оол, кыс
Шынаадыве доозун үндүр
чындыңнадыр түтсүп олур —
Шуугаан чылдар ээр чүъгү,
сеткилимден хензиг чеек дег.
Шуут ортуп, салгын-хатка
эстей берген кынныы кенде.

Александр ДАРЖАЙ.

АҢЧЫЛАР БОЛГАШ АҢНААШКЫН ДУГАЙЫНДА ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Чыт, дааш билири-биле аң онзагай.
Чыдын, исти ыгларда аңчы урам.

Дүрүмүн билгеш, түңнелин кыл.
Дүүргең тургаш, оруун бодан.

Черин дажындан ыглап билир.
Аңчыны дылындан танып билир.

Ыдының изин көргеш, дырбактыг дээн.
Бодунуң изин көргеш, эжиник дээн.

Оолдуг алдан карааң ырат.
Омактыг аңчыдан ховуң ырат.

Төгчеглекчи дөңгүрерин төнер.
Ажырымчы ашпастап төнер.

Алексей НУГУУРАК
чыып бижээн.

ТУРУГЛАРНЫ ДУГЛАЙ БЭЭР

Кыштың соогу дүшту,
Кылын харын чагды.
Эртен, кежээ чывар, соок
Эргелеңдиг хаара берди.
Кадыр, кашпал даглардан
Чаан ышкаш тейге чедир
Туман, булут ыравастап
Туругларны дуглай бээр.

Хомушку ЧЕЯНЕШ.

Чечен чугаа

ХҮНДҮНҮҢ «БЕЛЭЭ»

Бир эвес Шораан даргадан чаңчылдар, шажын өзулалдар деп чүл дээрзин айтырар болза, улуг-даа боданмайн, ындыг-андыг чүвелерже кичээнгей салбайн чорууруң чугаалаар. Шажын-чүдүлге деп чогум чүл дээр болза, эргиниң артыышкыны, эртем-техниканың амгы бо үезинде шагда чайгаар чиде берген чаңчыл-дыр деп тайылбырлаар. А бир эвес шажын-чүдүлгеге хууда хамаарылгаң кандыгыл дээр болза, төрүмелинден чайгаар бүткен, быжыг туруштуг атеист кижи мен дээр кижи.

Элээн улуг, район черлелиг эрге-дужаалдыг ажылдакчыга, тускай эртемниг кижиге бүзүревес аргажок, ынчалза-даа чайгаар бүткен атеистиң «быжыг туружу» амыдыралдың баштайгы шыяглалдазынга-ла божаңайны бээрин кым-даа, ыңаа сөөлүнде барып, Сагылга деп шола ат тывыскан эш-өөрү-даа билбээн. Ийет, кижиге шола бээри ужурлуг. Шораан дарганың Сагылга деп шола четтиргенинде база ужур-ла бар болган-дыр ийин.

Сагылга дарга кызыгаар чоогунда бир ажыл-агыйның малчыннарын кезиир, оларның ажыл, амыдыралы-биле таныжар даалга алган. Совхозка чедип кээрге, малчыннары шагда-ла чайлаглап үне берген болган. Дарга-даа, ооң чолаачызы-даа баар оруун орта билбес болганда, оларга орук айтыкчызы кижи база кожуп берген. Орук айтыр семиссимээр, сергек, ээлдек чаңныг, чугаакыр кырганы Хүнду. А адазының-биле Чотчуевич дээрзин алыс интеллигент кижи болгаш Сагылга дарга ылавылап алган.

Хүнду Чотчуевич машинага олура сал-ла, даргаларның чүнүң ужун чорук кылып чорууруң айтырган. Кварталдың сүт планы бергедеп турар, ынчангаш малчыннардан саржаг садып аарын организастап чорууруң, бо ажылга харын малчыннарны эки билир кижи Хүнду Чотчуевичиниң дузалажырын баш удур дилеп турарын Сагылга дарга сагындырып шаап каан.

— Дузалашпайн канчаар. Болур-чогуур-ла болза, дузалажыр мен —деп, оозунуң аазамын-даа шала дыңнап, тывызы черлерниң бойдус чурумалын сонуургаар дээш ынаар сагыш салбайн барган. Даргазының ол черлерни сонуургап чорууруң эскере тыртып кааш, ооң кулаанче ээге аарак:

— Дээ турган бедик тейни Дагыыр-Тей дээр. Ооң баарында шала бичиизи Саң-Салыр, шала кедек талада Дагыыр-Тейни шаанда болза чей эгезинде бир дагыыр, чамдык кадыг болгу дег чылдарда, кузун сарыг-бүрү үезинде база дагыыр. Дагыыр-Тей алыс ыдыктыг чер, ынчангаш ооң бажынче херээжен кижи үнүп болбас — деп, орук айтыкчызы машина даажы-биле хөөннештир бадырып эгелээн.

— Дээ ол, оруувус уунда кеступ турган бедик кожагарны Дүңгүрлүг дээр. Ында дедир ваастыг куй бар. Шаанда улуг хам чораан кижиниң дүңгүрүн дериг-херекселин ында шыгжаан. Дүне боваап эртерге, дүңгүр даажы дыңналып кээр. Ынчангаш улус сестир, оюп эртер.

Дээ айгадаң тес дег Улу-Сүүр-дур, а ооң чанында хаш куу дег Куу-Даг. Улу-Сүүрнү улус Улу-Даа дижип-даа чугаалажыр-ла. Чүге дээрге ооң бажынга үргүлчү чаңның дужер боорга, Амырга-Моос киденнен турар-дыр деп, улуг улус шаанда ынча дижир. Шынап-ла ындыг, Улу-Сүүрге чаңның дүжерге, Куу-Дагга чедир куржалдыр кызаңнаар. Ынчангаш бо даглардан оът-сиген, арга-ыяш-даа үнместээн, ертендир чип каапканы ол чүве ыйнаан.

Ынчаан харын Сагылга дарга эртем-билиглиг кижи болгаш:

— Адырам, кырган. Чаңның дужуп турарын бодаарга, ол Улу-Даа деп черинде казымал байлак бар боор чадавас-тыр. Чижээлээрге, демир рудазы дээн ышкаш аан, демирниң сорунзалыг-ла болгай. Куу-Даан база анаа эвес, чугай будумелдиг боор чадавас—деп тайылбырлап бар чорда, чолаачызы хенертен алгыра берген:

— Дилгини, дилгини! Коңчуг-ла чараш кызыл дилги!

Шынап-ла, силин коңчуг дилги оларның оруун кеже халааш чоога иштинче бурт дээн. Сагылга дарга сонуургалын иледедип:

— Койгун, дилги ховар шагда чаңгыс дилги-даа көрүп ваары солун-на-дыр —диген.

А Хүнду кырган дарганың өөрүшкүзүн үлешпээн:

— Ийет, ийет, дарга. Биске кызыл дилги эвес, ак койгунаа таварышкан боору кай—дээш, утказы хөй улуг тынган.

— Ол чүү дээриң ол?

— Эрги ёзуда болза, чорук чораан кижиге дилги таварышырга, чорук чогувас. Бо дилги бисти артында дедир эрти көрем.

— Дедир эртерге кандыг боорул?

— Багай оштуг, чүве вайлашпазының демдээ. Аай эртпээн болза, чорууувус чогунгур болур.

Сагылга ийи бодаан: чүвени канчап билир, улуг кижи чугаазы уткалыг-даа боор магат. Ындыг-даа болза дилги хемдайчок кара моортай бөзин чеже катап оруум кеже маңнаваан.

Дүъш чедип, хүн хөөреп келгенинден изинчиин, суксанчыы-даа коңчуг апарган. Дежемирлээн дудум орук малгештелип, машина тайгактап чораан. Баштайгы аалга арай деп чедип келгеннер. Суксаан улустуң сагыжы-ла сарыг шайда. Шай бар болбайн аан, саржаг хоржок болган. Аалдан ак чем үндүрбес хүн дээш, ээлери Хүндүже көргеш орар болган. Ээрежирге-даа, бөгүн черле хоржок, аалдан ак чем үндүрүп болбас хүн дээш кара шору. А орук баштакчызы ыңаа дуза кадар хире чүнү-даа кылбаан.

Башкы олчазын хайган чорумалдар ол-ла чорук орда. Бакка бак уламып дээн ышкаш, бир черге малгашка кадалгаш, шаг болганнар. Өл-шык, тайгадаскыл черге машина малгашка душпес боор бе, ынчалза-даа ол черден улуг ыравайн чорааш, кадыр элден чайлы бер часкаш, ооң соонда дугую чарлып каарга, Сагылга дарганың сагыжынга чиктиг бодалдар кирип эгелээн. «Элдептиин. Шынап-ла, орук эгезинден-не чүве вайлашпайн чор. Шынап-ла, чорук кылып үнмес хүн турган чоор бе?»—деп бодап, сагыжы саарзыктелып чорда, Хүнзуду:

— Дем орук эгезинде болур-чогуур болза, дузалашпайн канчаар дээн мен але, дарга?—деп мынчалган. —Чоруувус чогуксавайн чорууру коңчуг-дур, хор бар эвес, шотолгедеп салып көрзе чүл, дарга?—дээш, харыы-даа манаваайн, хойнундан торгу боошкун уштуп эккелген. Сагылга эпчоксунза-даа, черниң черинге канчаар ону деп бодаан сеткили-биле шуудунга кирген.

Хүнду торгу аржыылын тавар часкаш, оон дөрбелчин шокар төлге дажы уштуп, өөренген чаңы-биле ол-бо каап көргүлээш, чоорту дүргедеди үш удаа төөректей октагылааш, катап адыштааш, ийи холун хөрээнге, ексынга, хаванга үстүргүлеп, эриннерин борбаңнады элээн химиренген.

Сагылга дарга торгу аржыыл адаанда чүү кестүп кээр иргин дээн ышкаш, төлге дажының чуулган вайынче эглицейип, чаңгыс катап төлге көрүпкеш, чүдүгчү апаар эвес мен, оруум-на чогуза, даалгам-на күүседип алзымза ол ыйнаан деп иштинде тейлеп орган. Ийи холун тейлей тудуп алган Хүнду даш кожээ дег агарган, шимчевес карактары-биле дээр шаар кайгап алгаш, орза-ла орган. Дергезы Хүнду-биле кады булуттарже кайгап, мойну шылагыже, карак хаарыкдыже көрүп орган.

— Сум-баа, дерииги! Дугар-Дамбаа, дерийги!» — дээш ун чык дээрге, даамчырап олурган Сагылга дарганың куду чайлы бер часкан.

Караң көрнур Хүндүнүң дээр-биле сүмелешкеш, черже бадып келдим дээн медээзи болган.

— Мындыг-дыр, оглум дарга, — деп, Хүнду тывызыксыг үнү-биле чугаалаан. — Силер бо чүкче чорук кылып үнмес турган-дыр силер. Үнер-үнерде артында ай төнчүзү, эр кижээ таарымча чок, будуу хүн. Аалдан өъттаныр да база өштүг, каржы шөк болур даң бажының чылан шагында үнген улус-тур силер. Бертен дээрниң өңү өрттең кызыл чорбажык бе. Бо чыл от-хаваптым кызыл өңнүг чылан чылы болдур ийин. Чорук-херек кылыр кижи чылан шагында чер бээрлиндем кичээнир херек. Чорук кылырда үнер хүнүнерни моон ылавылап ап чоруур силер — дээш, хойнундан ууштилып келген, арынныларында ужуру билдинмес сем-чурагайлардыг кален. Дарь кевирлиг, кожуп каан калбак саазыннар ужулгаш, даргага сегуре аарак ийи хол. дап сунган. Сагылга ону кандыг-ла-бир хайыралыг эртине ышкаш кылдыр хүлээп алган. Ыңай-бээр сезиктиг харангылааш, чажыт карманынче суп кан.

— Төвүт судур-дур. Сээң сагызыныгаң боор чорааи аан, оглум—дээш, Хүнду хүлүмзүрүп чорук арлы берген. Ол хүлүмзүргүнүң чиктии коңчуг болган...

Сагылга дарга сургакчылаар саныңда-ла чажыт карманында сагызыныи уштуп, шаанга кыир ылавылаар чаң тып алган. Хайлыг-ла чүве, судурде бижээн чуулдуң ужур-утказын билип чадаан. Ам канчаар, Тибеттен лама чалаар эвес. Хүнду канчап үр шыгжаан деп, Сагылга база шыгжаай. Сагызынының уштуп кээр саныңда-ла, Хүндүнүң чиктиг хүлүмзүрүү сагышка кирер, чаңгыс оон аңчыгзынар.

Чап ЧУЛЬДУМ.

Тоолчургу чугаа

ШООРЛАРНЫҢ ТЫВЫЛГАНЫ

Актың бажында Эңге-Белдир болгаш Коолааш деп черлерге ондарларда чок дээн сураглыг Узун-Аңчы деп кижи чурттап чораан дээр. Бир-ле катап Узун-Аңчының өөнге Таштып чурттуг Чалчымай аңчы олурда, тыва төлгечи келгеш:

— Кудашкылар болур улус-тур силер. Узун-Аңчыда оол бар, а Чалчымай аңчыда кыс бар — деп, оозу шо-төлгезин салгаш чугаалаан.

Шынап-ла, чугаалажып кээрге, Узун-Аңчыда Шоор-оол дээр опаң-чиңең, чажыңдан аа, дузак, ча-согун-биле аңнап билир он харлыг оол бар, а Чалчымай аңчыда амдыгааштан кандыг-даа хепти бызып, даарап билир Кондома дээр тос харлыг кыс бар болган. Ийи аңчы, шынап-ла, кудашкылар болур боор улуг өөрүшкү-биле дугурушкан.

Ак тывазы-биле Тайга артында Таштып татары (ынчан хакастарны адап турганы) барып-барып ийи өске сөөк кудашкылар болур дээн солун медээ удатпаанда ийи аңчының чоок-кавызында тываларның-даа, татарларның-даа аалдарында дыргын болу берген. Чамдык улус дылы чаңгыс төрел аймак-сөөк чаңгыс өг-бүлеге чурттаар болза улам эки дижип, а өскелери— ийи чаңгыс кижилер кайын болур ачыяты биле инекти азы хой-биле өшкүнү эдерилтирип чаңгыс кодан кылыр дээнниг биле демей-дир» деп-даа тургулаан.

Ол чугааны ынчан Хемчикке болгаш Таштыпка чурттап турган Хаан-Херети куш дыңнап кааш, бо ийи сөөк-аймакты төрелдештирбес, а төлгечини чон мурнунга мегечи кылдыр кылыр дээш чыгаанга кирген.

Хаан-Херети Таштып ховузунга хой кадарып чораан Чалчымай аңчының урууу Кондоманы алгыртыр-кышкыртыр теп алгаш чоруткаш, черниң черинде ээн тайгага аппарып салып каан. «Бо урутга чем эккеп бербес болза, хилинчек болур»—дээш, Хаан-Херети ужуп чорупкан.

Узун-Аңчының чедишкен шарызы Коолааш хемниң аксында кадыр ийден чуулгаш, оргазын сый дужуп алган. Дөрт-беш эр шарыны соккаш, кежиин бажы-биле кудурууга дудуш кылдыр сойгаш, иштин уштуп алгаш турда, шайдан ижип альмар деп, Узун-Аңчының оглу Шоор-оол бо келген. Эътти Шоор-оол ыт-куштан кадарып турар боор чыдып калган. Чорууда эрлер балды, бижектерин шарының улуг хырнының иштинге каггылап каан.

Шоор-оол дыңнаарга устунде чүве шимээр, көрүптерге, сүлде бо, медээжок улуг куш кылыйтып бадып орган. Корткан оол чүнү-даа канчаар аайын тыппайн шарының улуг хырнының иштинче кире халаан. Оон сиг-сиг-ла дээн. Ам бодаарга, дээрде ужуп чораан. Шоор-оол ушунгаш, черге чыяча душпезин бодааш, быжыгланып туттунуп чораан. Дыка үр чайганып келгенинң соонда черге сирт кылдыр дүшкенин илдеп. Бакылап көөрге, арыг иштинде. Шоор-оол корткаш, хырын иштинден үнмейн чыткан. Ынчан чыдырда, чанында бичии үнүг кижи ишкирнигип турар болган. Дидимненип, бажын уштуп алгаш, кижи ыглаан үже көөрге, бичии уруг ыглап турган. Долгандыр көөрге, демги улуг куш чок. Шоор-оол үне халып келген. Уруг оолду баштай көре сал-ла корткаанындан алгырыпкаш, харлыга берген турган.

Шак ынчаар Шоор-оол биле Кондома чурттап эгелээн чүве-дир. Олар чадыр-бажың тудуп алганнар. Чоорту дыл-чугаазы чаңгыс апарган. Ынчалза-даа оларның дылы тыва-даа, татар-даа эвес, холушкак дыл апарган.

Хаан-Херети куш ужуп кээп, бир-ле чүвени эккээр турган. А Шоор-оол куш бараамы кестүп кээрге-ле, чашты бээр. Чүге дээрге Шоор-оолду ол көрбээн, а Кондомага ол дегбес, азырап турар хевирлиг. Куш ийи-даа катап өгнүң дээвиринниң чидистерин эккеп салган. Ээ өгну теп алырга чугле дээвирин кээп турганы ол ыйнаан. Каш-даа катап инек, бе, хой, өшкү теп алгаш эккеп турган.

Хаан-Херети куш тыва төлгечиниң төлгези бүтпейн турарынга, ону ынчаар кылып кааныныга өөрүп турган. Каш чыл эрткенде Хаан-Херети куш ужуп келгеш, көөр дээрге, сүлде бо, Шоор биле Кондома шагда-ла өгленген, ажы-төлдүг апарган болган. Ол Шоор-оолдуң чаштынып турганын билбээн. «Тыва төлгечи-биле эннежип болбаан чүве-дир, бурган өршээ»—дээш, ужуп чорупкан. Ол олчаан Хаан-Херети куш Тывага-даа, Таштыпка-даа келбестээн.

Шоор-оолдарның аалынге үргүлчү долгандыр турар сөөк-аймактардан аңчылар үзүлбес, кыш-чай чок кээп турар апарган. Ынчангаш ол аалды «шоорлар» деп адай берген.

Шоорларның тывылганын Хемчик тывалары ынчаар тоолдап чугаалаар. Шоор-оолдуң ады-биле шоорлар болган. А Кондоманың адын түрескеадыры-биле шоорларның кол хемниң адын бөгүнге чедир Кондома деп адап арткан.

Ондар СЕГЛЕҢМЕЙ.

ТЫВЫЗЫКТАРНЫ ТЫВЫҢАРАМ

Ортун кадай он эдермичилиг. (Дириг амытанда).

Оглу оюнзак, адазы хамзак. (Дириг амытанда.)

Улуг боду уязында, узун кудуруу унунда. (Дириг амытанда).

Арзылаң дег боттуг, агый дег үнүүт. (Эдилелде).

Шокар хоюм хүннүң төрүүр. (Эдилелде).

Сен тарыйгы, мен тарыйгы, ийи арныывыс көрүшпээли. (Эдилелде.)

Чараш дээш көрбес, шыңчы дээш көөр. (Эдилелде.)

Узун-оол уургай дег чыдынныг. (Эдилелде.)

Чем чивес чарашпай,
Черге чорбас чаңнығбай.
Чүчак хептиг черашпай,
Чугаазы чок чассыгбай. (Ой-ааракта.)

Саяна ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

СОНУУРГАКТАРГА

ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ САНЫ

Делегейде чурттакчы чоннуң саныныың төрүттүнген болгаш өлген уругларның санының деңнелиниң, хар-назынның узаныныңдугайында чылдың-не үнүп турар «Демографтыг ежегодникте» санап, бижип каан.

Сөөлгү 20 чылдарда төрүттүнген кижилерниң саны эвээжээн. 1960-1965 чылдарда муң кижи чурттакчылыг черге онааштыр 35 чаштар төрүттүнүп турган болза, 1980-1985 чылдарда ол сан ортумаа_биле 27 болган. Делегейниң бөгүнгү чурттакчыларының 80 хуузу чурттап турар 25 улуг күрүнелерден эң-не хөй уруглар Нигерияда төрүттүнүп турар. Ында 1000 чурттакчыга онаашты чылдың-на 50 уруг төрүттүнер. ГФР_де эң-не эвээш уруг төрүттүнүп турар. Муң чурттакчыга онаашпыр 10,2 кижи болуп турар. Сөөлгү 20 чылдарда ГФР, Италия, Япония, АКШ, Великобритания болгаш Францияда уруглар эң_не эвээш төрүттүнүп турары-биле делегейде чурттакчы чоннуң өзүлдезинге доктар болуп турар. Кижи саны хөй беш чурттарда (КУР, ССРЭ, Бразилия, Таиланд, Испания) бичии уругларның төрүттүнүп турарының деңнели эвээжээн. Амгы үеде узун назылыг хорээжен кижилер (80 хардан ору) Исландияда, Японияда болгаш Швейцарияда чурттап турар. Статистиканың көргүзүп турары_биле алырга, эр улустуң назыны бичии болуп турар.

(СЭТА).

Францияның Нормандия чурттуг Гэзтан болгаш Кристина Балайларның өг-бүлезинге Чита деп шолалыг сарбашкын үш чыл бурунгаар тывылган. Ону аныяк өг-бүлениң чоок таныштары Урьен деп оглунуң төрүттүнгенинге белек кылдыр берген. Урьен-биле чажыт сарбашкынны оолга демейлештир хепкерип, аъш-чемин безин чаңгыс аай берип турган.

Ынчалза-даа оглу үш хар чедип турда, ооң аажы-чаңында бир чиктиг чүүлдү ада-ие эскерип каапнар. Оол Читаның кыргырээш алгызын аваазының чассыткан үнүнден безин оранчок үнелиг дыңнап, олче улуг кичээнгейлиг болу берген. Ооң кылаштаарында сарбашкынның шимчээшкиннериниң аяннары бары илдең билдинип келген. Амыдызында бодунуң үнүп шыдавазы бедик ыяштар баштарынче оол көрүп алгаш, шала сарыннапган шинчилиг олургулаар. Ынчан-на ада-ие девидеп, Читаны тускай черге тудуп, оолду уруглар «садынче» чорудупкан. Ындыг-даа болза өңнүүтерниң найыралын ада-ие шуут үзүп кагбаан. Хүнде-ле үш шактан көвей эвес үе иштинде оларны кады ойнадып турар.

ЧУРУКТА: Чита чаш уругну «өөредип» олур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

«САКТЫЫШКЫН»— ЧАА БЛОК-ХЕРЕКСЕЛ

Япон «Мацусита» фирма дүрген сактып алырының 16 мегабит (бит—информацияның эге хемчээли, мега —миллион) хемчээлдиг ховар дээн электронуг дериг-херекселди чогаадып тургусканын чарлаан. Чаа чогаадылганың күчүзү ооң мурнунда турган сактып алыр эң сайзыраңгай дериглерниңден 4 катап хөй. 94 дөрбелчин миллиметр шөлчүгештер 3,5 миллион тус-тус аңгы кезекчигештер бар, оларның бирээзинле солуннуң 64 арыннарынга кирер хире ынча медээни сактып ал болур.

«Сактыышкынның» чаа блок-херекселин бүдүрүлгеге 1991 чылга чедир шиңгээдирин телевилээн. Ону эң бичии хемчээлдиг санал машиналарынга, чаа марканың телевизорларынга, магнитофоннарынга болгаш көргүзер аппаратураларга салыр.

ЧУРУКТА: «Мацусита» фирманың дүрген сактып алырының чаа херекселиниң даштыы хевири.

Киото—СЭТА-ның фотозу.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 16-ДА.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.30 —Арменияның Күртелерадиозунуң камерлиг ниити ырының концерти. 8.55 — Н. П. Горбунов. Намдарындан узундулер. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 9.05 — «Чүүден болгаш чуге». 9.35 —В. Серов. «Хүнге чырыткан уруг». Бир чуруктуң тээгүзү. 10.15 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. 10.55 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнгө». Воронежте божуур-бажыңнарның чугула айтырыглары. 11.25 — «Бистиң үежилеривис». Уран-чечен фильм. «Мээң херээм». 1-2 сериялары. 13.40 —Бөгүн делегейде. 14.00 —«Дириг амытаннар дугайында». 15.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Алыс утка-биле чугаа. Норильск, Чита, Свердловск областарның өңнүг металлургия бүдүрүлгелеринде парткомнарның социал сагыш салдышкыннарының дугайында. 16.30 —Р. Шуман. Концерт. 17.05—Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.10 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Бистиң европейжи бажыңывыс». «Европаның соңгу чугунде. Норвег барымдаалар». Аймыл чок чорукту быжыглаар, совет-норвег кады ажылдажылганы сайзырангайжыдар дугайында. «Гетто-газа». Док. фильм. (Швеция). Палестин улустуң айтырыгларының дугайында. 18.20 — Субботниктиң хүн демдеглели. 18.30 —«Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 18.50 —Поэзия минуталары. 18.55 — А. Г. Новиковтуң чогаалдарының концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Суббота кежээзинде». «Ойнаарактар театрының оранье». 22.35 — 00.10—Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...» «Киевтиң Софиязы». 9.00 —«Чаңгыс үннешкээ»: Марк Твен, И. Ильф, Е. Петров. 10.40—Онкологияның чугула айтырыгларынга турааткан совет-америк телеконференция. 10.40 —11.40 —Компьютер-биле диалог. 12.30 — Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Улуг эгелээшкин». 13.10—Чыл үелери. Апрель. 14.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.15 — «Аншлаг. Аншлаг». Тележурнал. 16.30 —«Олеся». Уран-чечен фильм. 17.50 — Музыкалыг портрет. Денеш Гүйяш (ВУР). 18.35 — «Дуурээзиниг воскресенье». Уран-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 —Аът спорту. Делегей маргылдаалары. Англиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 —К. Ваншенкин. «Бодум дилээрим». 22.45 —23.35 —Теледопчулал «Перспектива». ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. Корреспондент В. Лебуда чорудар.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.10, 16.50, 19.30. Бичии залга: «Волшебное наследство» 10.00, «Курьер» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 153» 9.40, 12.30 «Коронный номер» 11.00, 14.20 «Кордебалет» 16.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Золотая цепь» 15.00, «Загадочный наследник» 16.50, 19.30 шактарда.

АГААР

Республиканы шокар булуттаар. Агаар хүндүс 0—5 градус чылыыр, дүне 7—12 градус соор. Чамдык черлерге хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Кызылга хүндүс 1—3 градус чылыыр, дүне 7—9 градус соор. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер.

Бөгүн, апрель 16-да, кежээкиниң 19.00 шакта эгелээр «КАПИТАН БЛАД» деп шии болбас.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чегее килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, хөдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыны. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2797 ТС—004500

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 17 воскресенье № 91 (13691)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

РЕСПУБЛИКА КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫНДА

В. И. Ленинниң «Улуг эгелээшкин» деп адааны күш-ажылга коммунистиг хамаарылганың илерели болур эки туралы ёзу-биле күш-ажылга киржилгениң хевири —коммунистиг субботниктер бистиң улуг Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннарының чаңчыл болган байырлалы. Баштайгы хүнүнге тураскааткан бо чылгы коммунистиг субботник партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик көдүрлүүшкүннүң байдалында эрткен. Республиканың күш-ажылчы коллективтери, ажылчы чону «кызыл субботада» тудугларга, бүдүрүлгелерге, хову-шөлдерге шалыпчы күш-ажыл-биле, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазынга, ногаанчыдылгазынга эрес-кежээ, омак-хөглүг ажыл-биле демдеглээн.

Кызыл хоорай

Агаар-бойдус чагып кааны ла чүве-биле дөмей. Дээрниң хиндиинде хир безин чок, чеен чүктен кадурлуп үнген хүннүң херелдери чаптылып, хөй каът бажыңнарның соңгаларынга чайыннап, оймай бээри билек хоорай дойлуп, кудумчуларга ажылчын хептерлиг кижилер шуужуп эгелээн — ажылдаар туруштарже субботник киржикчилериниң чоруп турары ол.

Республика найысылалының бөгүн шынап-ла кайгамчык улуг тудуг шөлү деп болур.

Бистиң хоорайның тудугжулары-биле деңге мында Москваның, Ленинградтың, Горькийниң, Челябинскиниң, Красноярскиниң, Иркутскиниң тудугжулары ажылдап турар. Бүгү-ле бедип үнген тудугларның кол кезии — чуртталга болгаш социал-культура тудуглары.

Коммунистиг субботниктерниң эгезин салган москвачыларның төлээлекчилери эрткен чылын 320 орунунг уруглар садын дужааргаш, амгы үеде 1200 өөреникчиге школаның тудуун шалыпкын тудуп турар.

Чаагай чаңчылдарга шынчы москвачыларның участок начальниги Евгений Константинович Лавтев субботникке канчаар киржип турар силер деп бистиң айтырывыска мынча диди:

— Бөгүн бистиң тудугжулаарывыс камнап алдынган туйбузу-биле ханалар салыр. Ол дээрге 150 муң туйбуну, оортан 37 кубометр хананы салыр бис. Оон аңгыда эжиктер эптеп тургузар, одалга, канализация четкилериниң дериглерин кылыр... Ажыл кайы-даа хүнден хайныышкынныг. Хоорайның албан черлеринден, школаларындан келген шефчилерге ажыл база четчир. Беш чылдың фондузунче 500 рубльди шилчидер бис.

А ниитизи-биле школа тудуун бо чылдың төнчүзүнге чедир доозар планывысты хуусаа бетинде, келир өөредилге чылы эгелээринге чедир доозар дээш кызыдар бис. Бирги кварталдың планын ажыр күүсеткенивис улам улуг бүзүрелди хайныктырып, соруук киирип турар.

Интернаттыг, 780 өөреникчи өөренир школа тудуунда ажылдап турар Ленинград тудугжуларының удуртукчузу Иван Гордеев-биле субботник бүдүүзүнде чугаалажырывыска: «Халаптыг берге чүве-дир, мындыг хаттыг, соок болур чүве болза, дээрта ажылдаттынар чүве бе!» деп, дүвүрели илеретти. А эртен чеде бээривиске ооң арын-шырайы аяс, каң хүннүң херелдеринге ажык, чаагай, өөрүшкүлүг чайнап турду. Тудугда студентилер, башкылар — кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының, башкы институдунуң коллективтери дузалажып чедип келген, хайым, бачым ажыл дыңмыраан тур.

Хоорайның чуртталга тудуунуң кол шөлү болган, тос каът бажыңнар бедээн мурнуу районда тудуг ажылдары кайы-даа хүнден хайныышкынныг. Ында тудугжулардан аңгыда, хоорайның организация, албан, өөредилге черлеринден хөй кижи ажылдап барган. Ол-ла чоокта үшкү бажыңны тудуп эгелээн иркутскижилерге база ла хөй кижи дузалажып хүннээн.

Ниитизи-биле хоорайның тудуг объектилеринге дүүн 165 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. А үлетпүр бүдүрүлгелеринге 176 муң рубльдиң янзы-бүрү продукциязын, ооң иштинде чоннуң хереглел барааннарын 63 муңга бүдүрген.

Кызылдың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи—туйбу заводунга ажыл кидин түлүк турда бардывыс. Эптей чыгган туйбуларны улуг-улуг машиналарда чүдүрген, цехтерде тус-тус туруштарында ажылчыннар бодунуң ажыл-ижинден чардыкпайн ажылдаан турду. Ында партия организациязының секретары Лидия Андреевна Пономарева мынча диди:

— Бистиң коллективтен 193 кижи субботникте киржип турар, а 140 кижи боттарының ажылдаар черлеринде. 35 муң туйбуну, 550 кубометр сай, элезинни бүдүрер бис. Коллектив беш чыл фондузунче 800 рубльди шилчидер.

Автосептелге заводунуң коллективи 5400 рубльдиң продукциязын бүдүрген — угулзалыг шой херим кезектери, септээн моторлар, агрегаттар, өске-даа кезектер пландан дашкаар кылдынган.

Хоорайның автобүдүрүлгелериниң чолаачылары субботникке киириштир хөй-хөй тонна чүъкту чедирип, дыка хөй чолаачылар ол хүн рейстерге чоруп турган.

Кудумчуларга, хоорай даштының аллеяларынга, сесерликтерге ыяш олуртур оңгарлар каскан, өзүмнерни олурткан кижилер —субботниктиң чаңчыл болган аян-шинчизин дүүн база-ла хөй кижи хаара туткан. Ылаңгыя Агроүлетпүркүрикомнуң чаа бажыңының чанынга ыяш олуртканнарны эрткен-дүшкен чон мырыңай адааргал-биле көрүп турган— оларның ажылының шынарлыы, баш удур белеткелдии ол хире. Дүүн-не белеткээн оңгарларга олар чиңгир ногаан шивилерни, үстүг дег кара довурак-биле шуглап олуртуп турда канчап мактавас боор.

Хоорайның ажыл-ишчи чонунуң субботник хүнүнде бүдүрген үүле-херээнден бистиң байлаавыс улам немешкен, а хоорай улам чараш шинчи киирип, аныяксаан.

ЧУРУКТАРДА: субботник киржикчилери: (солагай талазында) Кызылдың хлеб комбинадының кондитер цегинде; № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчилери бригадири Н. Доңгак-биле.

(Төнчүзү 2-ги арында).

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Электроэнергетиканы амгы үениң бедик шынарлыг дериг-херекселдери-биле хандырары айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-га апрель 15-те чөвүлел хурал болган. Ооң ажылынга эртемденнер, конструкторлар болгаш эртем-шинчилел институттарының, каттыжыышкыннарның болгаш машина тудуунуң база энергетиканың специалистери, министерстволарның, төп ведомстволарның удуртукчулары, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьлары, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Чөвүлел хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. Н. Слюньков ажыткан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Б. Е. Щербинаның болгаш И. С. Силаевтиң дыңнадыгларын чугаалажып көрген.

Электроэнергетикада байдал дүшкүүрлүг болуп артпышаан деп, чөвүлел хуралга чүве чугаалааш, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих онзалап демдеглээн. Элээн каш девискээрлерде энергия күчүлер чедишпейн турар, энергия хандырылгазында бергедээшкиннер бар.

Бистиң энергетикавыс бодунуң хөгжүлдезинде онзагай, улем-на нарын болгаш харыысалгалыг үе-чадаже шилчип кирген. Чаа энергокүчүлерни ажытлаарга киирерин улуу-биле көвүдедири болгаш ооң-биле кады электростанцияларны чаартыры болгаш сайзыраңгайжыдары, энергия камнаар болгаш бойдус камгалаар талазы-биле улуг хемчеглерни ап чорудары эргежок чугула. Атомнуг энергетиканың улам ыңай хөгжүдер болгаш ооң ынаныштыг магадылалын хандырар талазы-биле хөй чүүлдерни ам-даа кылыр. Гидроэнергетиканың хөгжүдериниң айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирери негеттинип турар.

Чугаалажып турар айтырыглар 1988 чылдың март 10-да СЭКП ТК-ның доктаалын күүседири-биле дорт хоабаалыг деп, түңнелинде Н. Н. Слюньков чугаалаан. Чугаа болза чурттуң энергетика ажыл-агыйын хөгжүдерни дүргедедириниң, техниктиг деңнелди доктаамал сайзыраңгайжыдарының, шынарны үндезини-биле экижидериниң, электростанцияларга машиналарның болгаш агрегаттарның камналгалыын дыка өстүрериниң үндезининге херелекчилериниң энергия-биле хандырылгазының ынаныштыын бедидериниң дугайында болуп турар.

Энергетиканы дериг-херекселдер-биле доктаадып тургускан хуусаада чугаа чокка хандырары төп соруглга болур деп, онзалап демдеглээн. Техника бээринге киржип турар министерство бүрүзү херектиң байдалын ханызы-биле сайгарып көөр, хандырылганы ыяап күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырып чорудар херек. Партия комитеттери бодунуң контрольдаар эргезин долузу-биле ажыглаар болгаш энергетика объектилеринге эргежок чугула масштабтарны чогуур үезинде белеткээри болгаш чудурукту чорудары дээш харыысалганы бедидер ужурлуг.

Бүгү-ле угланыышкыннарга улуг ажылды кылыр апаар. Ону партияның негеп турары ышкаш чуткулдуг, бедик харыысалгалыг чорудар херек. Кол чүүл — партияның бүгү кудуку организацияларын, күш-ажылчы коллективтерни идепкейлиг-биле хөделдирери. Ажыл-агыйның чаа механизминиң берип турар экономиктиг бырлаларын болгаш идиг берипшкиннерин бүгү хемчеглер-биле ажыглаары, энергетиканы хөгжүдериниң чорудуктарын болгаш угланыышкыннарын ханызы-биле сайгарып көөрү эргежок чугула.

Чөвүлел хуралга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. П. Баталин, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчилери А. И. Вольский, А. Г. Мельников, И. П. Ястребов киришкеннер.

(СЭТА).

ЧОГААДЫКЧЫЛАРНЫҢ БОЛГАШ ЧААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ НИИТИЛЕЛИНИҢ VII СЪЕЗДИЗИНДЕ

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның шимчээшкини —бистиң национал байлаавысты немээриниң чугула курлаавыры. Ол болза бүгү улустуң угаан-бодал талазы-биле күш-ажылының ниитилештирген продуктузу, ооң чогаадыкчы мерген угаанының боттандырылгазы. Ол болза экономикада чаңгыс черге таптаашкынныг болуушкуннарны ажып эртериниң бырлазы, социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң чугула аргазы, делегей рыногунга адааннажып шыдаар ада-чурт продукциязын дүрген бүдүрүп үндүрериниң магадылалы. Ол күчүлүг чаартыкчы күштү эң-не дээштиг-биле ажыглаарының дугайында чугаа чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның Бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизинге болган. Ол бодунуң ажылын апрель 15-те Кремльге уламчылаан.

Съездиниң делегаттарының хөй кезии —чогаадыкчылар. Ол кижилер карек кызыл, заводка, тараа шөлүнге, тудугга тывылган чаартыкчы идеялар патентилер библиотекаларынга өлүт чүък болуп чытпайн, улуска бараан болзун дээш демисежип турар кижилер дээрзин билдингир болгай. Ынчангаш ниитилелдиң отчёт илеткелин чугаалажып көрүп турда, оожум, дамамай саналдар чок болган. Олар улуу-биле сагыш салып, дорту-биле чугаалап, бөгүнде бистиң чуртувуста чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның байдалы эде тургустуушкунунуң ёзузунга, ниитилелдиң чаартыкчының сорулгаларынга дүүшпейн турарының дугайында айтырыгны чидиг-биле салып турганнар.

Бурук-ла санал бүрүзүнге идеяларны боттандырып чорударынга чаа чүүлдерни нептередиринге бергедээшкиннер-биле холбаштыр сагыш човаашкыннар үнүп турган. Чогаадыкчының эрге-ажыктарынга хоойлуларны өскертири байдалды үндезини-биле өскертир аргазы бээр деп, съездиниң индирикдеп Череповецкиниң металлургия комбинадының кол механиги Л. И. Данилов медеглээн. Улус ажыл-агыйынга чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның саналдарын нептередип киирери дээш юридиктиг харыысалганы тургузар, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның эргелерин камгалаарының ынаныштыг магадылалын тургузар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажылынга бүдүрүлгелерниң удуртукчулары улуу-биле бүзүрээр ужурлуг деп, съездиниң делегаттары саналдааннар. Ол чорудулганы бюрократ бухгалтерниң холундан үндүргеш, ону чаа машиналарга болгаш чаа технологияларга сонуургалдыгаарга хамыктың мурнунда дамчыдып бээр ужурлуг. Ындыг чорук Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузунуң алыс утказынга дүүшкек болур. Чаартыкчыларның ол болгаш оон-даа өске саналдарын бодунуң саналынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Улус ажыл-агый академиязының кафедра эргелекчизи профессор Ю. В. Яковец үндезилеп чугаалаан. Чогаадыкчыларга хамаарылгага үндезин өскерилгелер чогаадыгны бараан болдурбайн, ону ниитиниң күш-ажылының өске продуктуларынга деңневейн, амгы үеде тургустунуп турар ажыл-агыйның чаа механизминиң тургустунган кезээ болдурбайн тура чедип ап шыдавас.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның эргелерин камгалаарын магадылап турар ынаныштыг системаны тургузарынче угланган тодаргай саналдарны Минскиниң «Горизонт» бүдүрүлге каттыжыышкынының нарын ажылдар слесары Н. Я. Баркин, Челекенскиниң шинчилел өрүмнээшкин далай эргелелиниң токары А. Х. Софиев, ажыктарның эртем-техниктиг чогаадылгазының Одессада төвүнүң килдис эргелекчизи Н. С. Фещенко олар саналдааннар.

(СЭТА).

ЭРТЕМ ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН

Үндезин шинчилелдерни хамыладыры, дээди өөредилге болгаш эртем албан черлериниң харылзааларын быжыглаары, эртем ажыл-чорудулгазын организастаарын сайзыраңгайжыдары, ооң түңнелдиин бедидери — эртемденнер н и ц мурнунда бөгүн туруп турар сорулгалар бо. Москвага, Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга, апрель 15-те болган Эртем хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга эртемниң эде тургустунуушкунга салыышкынын канчап улгаттырарының, ону ооң улуг чаартыкчы күжү болдурарының дугайында чугаа болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизиниң эргелекчизи В. А. Григорьев, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, сураглыг эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи Г. И. Марчук хуралга илеткел кылган.

Эртемденнер Төрээн чурттуң үлетпүрүнүң, кедээ ажыл-агыйының кадык камгалалының улам ыңайгы хөгжүлдези дээш, ооң эртем-техниктиг күчү-шыдалын быжыглаары дээш бүгү күжүн болгаш билиглерин бээрин бүзүреткен.

(СЭТА-ның корр.)

МЕХАНИЗАТОРЛАР СЛЁДУ

Районнуң мурнакчы механизаторларының болгаш хову ажылдакчыларының слёду «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырынга болуп эрткен.

Шөлдээ-Тейде хову турлаанга эртенгиниң 10 шак турда, районнуң совхозтарының механизаторлары, хову ажылдакчылары, ажыл-агый удуртукчулары, чер ажылының специалистери болгаш школалар директорлары четкилеп келгилээн. Барык 250 кижи киржикчилиг слётту организастап эртсиреринге СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш РАУК чөвүлелиниң ажылдакчылары киришкен. Хову турлаазынга техника талазы-биле көргүзүг өөредилгени РАУК инженери С. Д.-Н. Ооржак эрттирген. Механизаторлар Бора-Тайга салбырының часкы хову ажылдарынга киирер дээш белеткеп, хову турлаанда чыскаап тургускан техниказы-биле таныжканнар. Тараа чаштырар СЗП-3,6 болгаш кукуруза тарыыр СУПН-8 маркалыг сеялкаларның чанынга хөй айтырыглар салдынган.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Серго Свердловка удурткан кукуруза өстүрер звено СУПН-8 маркалыг сеялка-биле кукуруза үрезинин чаштыргаш, эрткен 1987 чылда бир гектардан-на 128 центнер ногаан масса ажаап сипостаар тургаш, 161 центнер дүжүттү ажаап алган. Мурнакчы механизатор ук сеялка-биле канчаар чаштырарын көргүспушаан, тайылбырны берген. Херзүн болбазырадыр, шык базырар, буга-сумун тыртар болгаш хөмер кожуг машиналарын, чамдык мал чеми белеткээр техника-биле таныжканының соонда, хову турлаанда тарааҗыларның ажылдап, дыштаныырынга тургускан байдал-биле таныжканнар.

Удуур чер, столовая, кызыл-булуң, чунар-бажың, ында кожер библиотека булуңу болгаш көскү агитация... Бо бүгүнү кандыг-даа айтыышкын, албадал-биле кылбас, амыдыралдың негелдези апарган. Кайы-даа совхозтарга баарга хову турлагларынга ындыг байдалды тургузуп өөрени берген. Ынчалза-даа хову турлагларының арыг-шевери, культуразы уттундура бээри таварылга эвес. Шөлдээ-Тейниң хову турлаанда бо талазы-биле байдал база бедик деңнелде эвес, бок-кузуруму арыглаттынмаан, кайнаар-даа көөрге демир. Ынча хөй демир кесиндизин маңаа черле «үүжелеп, шыгжап» турган ажыы чок. СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал бо талазы-биле чугаалап, тарылга эгелээриниң мурнунда бир хүн бүгү хову турлагларынга санитарлыг арыглаашкынның хүнүн чарлаарын сүмелээн.

Бригада төвүнге көргүзүглүг өөредилге төнген соонда, Бора-Тайга суурунуң Культура бажыңынга слёт ажылын уругулчулээн. «1987 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш 1988 чылда сорулгалары» деп илеткелди РАУК-туң кол агроному Д. М. Моңгуш кылган.

Районнуң совхозтары 1987 чылда 7250 тонна тарааны, 2150 тонна картофельди, 350 тонна ногааны, 7500 тонна сенажты, 12000 тонна сигенни бүдүрер планныг ажылдап турган. Планны совхозтар канчаар күүсеткенин анализтеп көөр болза, бөгүн колдуунда мында чыглып келген агрономнарның, гидротехниктерниң, суггатчыларның, механизаторларның эрткен чылын канчаар ажылдааны көстүп келир. «Алдан-Маадыр» совхоз 3070 тонна тараа бүдүрер планныг тургаш 2365 тоннаны азы планын 77 хууга күүсеткен. Бир гектар шөлден эң куду—4,7 центнер дүжүт алган «Сүт-Хөл» совхоз 2050 тонна тараа бүдүрер тургаш чүгле 512 тоннаны азы планын 25 хууга күүсеткен.

Тарааның эки дүжүдүн «Октябрь 30 чылы» (гектардан 22,9 центнер), Карл Маркс аттыг (гектардан 15,4 центнер) совхозтарның ажыл-ишчилери өстүргеш, ажаап алганнар. Бо ажыл-агыйлар тараа бүдүрер планнарын 177 болгаш 154 хуу күүсеткилээн. Район тараа бүдүрер планын 83 хуу, а кукурузага садарының планын үш катап ажыр күүсеткен. Картофель болгаш ногаа бүдүрериниң планнарын район 21 болгаш 23 хуу күүсеткен.

Слёттуң киржикчилери, районнуң механизаторлары, тарааҗылары, чер ажылының специалистери, ам чогуур түңнел үндүрер үе келген. Чер ажылының хожудаңгай чорууннан уштунуп, ону орулгалыг болдурар дээш канчаар ажылдаза эки? Хемчиктиң оң талазында чыдар «Октябрь 30 чылы» совхозтуң тарааҗылары чүгле районда эвес, республикада бедик дүжүттү ажаап ап турда, солагай талазында кожазы «Сүт-Хөл» совхоз чүге куду көргүзүглүг боол турарыл? Ол-ла «Сүт-Хөлде» Серго Свердловтуң кукуруза өстүрер звенозу гектардан-на 161 центнер ногаан массаны ажаап ап турда, Карл Маркс аттыг совхозта ооң дүжүдү чүге кудул?

Районда чылдан чылче суггаттыг шөлдерден доктаамал бедик дүжүттү өстүрүп ап турар «Алдан-Маадырда» А. К. Кызыл-оол, С. М. Бызыпаа, Иймеде О. Ч. Байлаң-оол, Баян-Талада К. С. Моңгуш ышкаш арга-дуржулгазын нептередип өөредип болур мурнакчылар болгаш бот-орулгаарлыгалыг звенолар бар. Чижек кылдыр «Октябрь 30 чылы» совхозта Ак-Шат бригадазын ап көрээлиңер. Сөөлгү үш чылда бригада кээрээзи-биле ажылдап турар бо коллективтиң чедип ап турар чедиишкиннери билдингир.

Бо бригадада чер, техника оларның ёзулуг ээзи боол ажылдап турар кижилерде доктаамал быжыглаттынган. Черни ажылдап кылырының технологиязын механизаторлар шын чорудуп турар болгаш ам бо чазын тараа культураларын чажар 900 га шөл белен. Чайгы чер аңдарылгазын эки шынарлыг чоруткаанындан ында бок үнүштер чок. Минералдыг семирткедилгени чүгле үрезин-биле кады чажып турар. Чажып турар үрезиннери: кызыл-тастың 1, арбайның 2, чүгле суланы 3 класстыг боол турар.

Районнуң совхозтарында каш санныг чамдык бригадаларның чедиишкиннери бар-даа болза, чедир кылдынмайн турар чүүлдер кончуг хөй. «Алдан-Маадыр» совхозтуң звено бүрүзүнде 3—6 чедир янзы-бүрү культураларны өстүрер кылдыр быжыглааныңдан олар берге байдалга таварышкан. Чүге дээрге культура бүрүзүнүң ажылдап кылыр технологиязы аңгы-аңгы болгай. Бо таварылгада техниканы звеноларга доктаамал быжыглаары берге. «Сүт-Хөл» совхоз салбыр бүрүзүнден механизатор, суггатчы чыгтаг, тараа культураларын өстүрер чаңгыс бригаданы тургусканындан ажылды углап-баштаарынга таарымча чок байдал тургустунган. Техникага, черге, дүжүтке ээ харыысалга чок, сандаргай чоруктуң уржуу чегенчиг көрүзүгге чедирген. Ногаа, картофель өстүрер тускай звенолар чаңгыс-даа совхоз организаставаан.

Күш-ажылды организастаарының, суггаттыг черлерни ажыглаарының, продукцияның бот-үнезин чиигедириниң талазы-биле өөренир, дуржулга солчур чүүлдер-ле хөй.

Слёттуң киржикчилери 1988 чылда салдынган сорулгаларны, ам кылдынган болгаш чедир кылдынмаан ажылдарны чугаалашкан. Үрезин дүжүттүң магадылалы болганда, районнуң совхозтарында бо айтырыг чугула черни ээлеп турар. Бо хүннерде ниитизи-биле 1241 тонна үрезин урдунган. Ооң иштинде 996 тонна езы планның 88 хуузу негелдеге дүгжүр. Районда кукуруза, тоорук үрезинин четчир кылдыр сээртүнген. Эң дүвүренчиг байдал картофель үрезини. Ам бары 120 тонна. Чазын тарыыр 510 тонна картофель үрезини ам-даа херек. Ону кайыын алыры билдинмес.

Интенсивтиг технология-биле тараа культураларын өстүрерин районга бо чылын эгелээр. Ындыг технология-биле «Алдан-Маадыр» —200, «Сүт-Хөл» —100, Карл Маркс аттыг совхоз 100 гектар шөлдерге ажылдаар ужурлуг.

Чоннуң сүтке негелдезин хандырар дээш мал чеми бүдүрер талазы-биле тускай программаны амыдыралга боттандырары негеттинип турар. Слёт киржикчилери маңаа хамы анализти кылып, хөй-ниитиниң болгаш чоннуң хууда малынга быжыг чем-сүүрүн тургузарынга чаа курлавырларны тывар, мал чемнериниң шынарын экижидер болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: кукуруза өстүрер звенонуң удуртукчузу С. С. Свердлов сеялкага ажылдаарын механизаторларга көргүзүп турары.

Авторнуң фотозу.

РЕСПУБЛИКА КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чадаана

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга алдар болдурген субботник хүнүнге идепкейлиг киришкеннер. Күш-ажылдың байырлалынга ниитизи-биле 12329 кижи киржип ажылдаан.

Ажыл-агыйларның ишчилери шык базырыышкынынга, мал кажааларын тударынга, септээринге ажылдааннар.

Оон иштинде «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилеринден 1360 кижи үнүп, ол хүн 3140 рубльдиң ажылын кылган. Совхозтуң автопарыгындан 51 машина, 27 трактор ажылдаан. Ол хүн 140 кубометр одаар ыяшты белеткээн. Кыштагларга 3 мал кажаазын септээн, 2 баажыны туткан. Бензин кудар черни ажыглаарга киирген. Хову ажылдакчылары 41 гектар черниң шыгын базырган. Ферманың саанчылары 3390 килограмм сүттү бүдүрген.

Чадаана АТБ-ның чолаачылары каиннап алган кывар-чаар материалдары-биле 1,6 муң тонна янзы-бүрү чүъктерни сөөрткен.

Чадааның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары 440 рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Районнуң чурттакчылыг суурларының ажылчы чону суурларының чаагайжыдылгазы ажылын кылырынга киришкен.

Субботник хүнүнде ниитизи-биле 20700 рубльдиң ажылын кылган болгаш оон иштинден 11311 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Кызыл-Мажалык

Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде Барыын-Хемчик районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринден, агроүлетпүр каттыжыышкынының ажыл-агыйларындан, албан черлеринден болгаш организацияларындан 12 муң кижи бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. «Кызыл суббота» хүнүнде үлетпүрге 2500, тудугга 420, автотранспорт-биле янзы-бүрү чүъктер сөөртүрүнге 410, районнуң совхозтарының 2580 ажылчыннары онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүсеткен. Ак-Довурак хоорайның, Кызыл-Мажалык суурнуң база совхозтар төптериниң суурларының чаагайжыдылгазынга 6200 кижи киришкен. Олар дыка хөй ыяштарны тарып олурткан болгаш кудумчуларда штакетниктерни чугайлаан. Частың болгаш күш-ажылдың байырлалының хүнүнде 15 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген.

Ак-Довурак

Даг-дүгү тывызыкчылары Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнүн шалыпчы ажыл-иши-биле демдеглээн. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде эртип турар күш-ажыл байырлалының хүнүнде кижи бүрүзү ажылдаар черлеринге эртежик-ле чедип келген. Субботник эгелээр мурнунда күш-ажылчы коллективтерге митингилер эрткилээн.

«Кызыл суббота» хүнүнде ниитизи-биле 10 муң ак-довуракчылар ажылдаан. Олардан 3600 кижи хоорай чаагайжыдылгазынга шалыпчы ажылдап хүнзээн. 14 муң 200 рубльдиң херээлиг ажылдарын кылган болгаш 9200 рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген. Автотранспортчулар болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң ишчилеринден 70 кижи боттарының каиннап алган материалдары-биле ажылдаан. Транспортчулар ол хүн 705 тонна чүъкту сөөрткен. Арыглал фабриказының коллективи 440 тонна даг-дүгүн бүдүрген.

Коммунистиг субботник хүнүнде ажылдаан акшазындан 14 муң рубльди ак-довуракчылар беш чылдың фондузунче шилчидер. Хоорайның урениң коллективтери субботник киржикчилеринге солун концерт көргүскен.

Шагаан-Арыг

Ол хүн районга ниитизи-биле он дөрт муң кижи коммунистиг субботникке ажылдап хүнзээн. Шагаан-Арыг хоорай болгаш өске-даа суурларының тудугларынга ийи муң тудугжулар бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааннар.

Күш-ажылдың байырлал хүнү районнуң бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, организацияларынга эң-не идепкейлиг хөрүктүң демдээ-биле эрткен. Ылаңгыя кедээ ажыл-агый ажылдакчыларынга ук байырлал хүнү кажангызындан-даа артык хайныышкынныг болган. Сөөлгү ийи хонукта бораннааш, курган хат хову-шөлдерни камгаларга чок тавары эрткен. Ынчангаш механизаторлар хөрзүннүң шыгын камгалап алырының дериг хемчеглерин алгылап, иштиг болгаш ыжык черлерде тарылга дилиндектериниң шыгын базырар ажылды районнуң ажыл-агыйлары ол хүн чорудкан. Ниитизи-биле субботникте ук адырга үш муң кижи ажылдап, часкы хову ажылдарынга белеткел болгаш өске-даа үнелиг чүүлдерни бүдүрген.

Субботник хүнүн бедик организастыг эрттиргенниң түңнелинде ол хүн 6,7 муң рубльдиң бараан продукциязын бүдүрген, 3,2 муң рубльге чоннуң херегле бараанарын кылып үндүрген, чээрби чолаачы мурнунда каиннап алганы кывар-чаар материалдарга ажылдап хүнзээн. Ол хүн кылдынган ажылдардан киирген он беш муң рубльди беш чыл фондузунче шилчиткен.

Бай-Хаак

Субботникче районнуң 10 муң ажыг ажыл-ишчилери үнген. Оон иштинде совхозтарның 3 муң ажыг, үлетпүрнүң 1 муң ажыг ажылчыннары, специалистери, өске-даа адырларның коллективтери, школачылар ажылдаан.

Бодунуң ажылдаар черлеринге 4499 кижи ажылдаан. Беш чүс ажыг тудугжулар, 73 транспортчулар, 3144 кедээ ажыл-агый ажылдакчылары субботникче киириштир ажылдап хүнзээн. 5 муң кижини чаагайжыдылгага киириштирген.

Коммунистиг субботник хүнүнде үлетпүр бүдүрүлгелери 570 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген. Ыяш ажыл-агыйы 520 рубльге чоннуң херегле бараанарын кылган. 14 муң ажыг рубльдиң херээлиг ажылдарын тудугжулар дооскан.

Ол хүн каиннап алган чиг эди-биле ийи коллектив — Дуржулга станциязы болгаш Дургенде АКМК-ның чолаачылары ажылдаан. Ниитизи-биле субботникке 18 муң 350 рубльди ажылдааш, ону беш чыл фондузунче шилчиткен.

Хову-Аксы

«Тыва кобальт» комбинатының бүгү ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары коммунистиг субботникче үнген. Оларның чартык кезии боттарының ажылчын туруштарынга турган. Бүдүрүлге 2390 рубльди беш чыл фондузунче шилчидер. Хову-Аксыда хлеб заводунуң, эмнелгениң, каттышкан садыгның коллективтери болгаш өске-даа албан черлери субботникке идепкейлиг киришкен.

Самагалдай

Чаңчыл болган күш-ажылчы байырлал — коммунистиг субботникке тес-хемчилер идепкейлиг киржип, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, улуг-биче кижилер аңаа тодаргай үлүг-хуузун киириштирген. Районнуң ажыл-агыйларының үлетпүр бүдүрүлге коллективтери боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап эрттиргеннер.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, каиннап алган материалдар кывар-чаар материалдар-биле ажылдаарынче база сагыш салдынган.

Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузунуң ажылчыннары 150 кубометр тудуг материалдарындан тудугга херегләэр рейкаларны кылган. Районнуң хлеб быжырар чери ол хүн кылган хлевин база 400 кг хлеб-булка кылыгларын сатканындан киирген акшаны беш чыл фондузунче киирер.

«Кызыгаар» совхозтуң бир чамдык ажылчыннары теве кыргылдазынга киришкен, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ишчилери малчыннар кыштагларынче электри шугумнары шеверинге херегләэр ыяш кезип белеткээннер. «Чодураа» совхозтан элээн хөй кижи малчыннарга дузалажып ажылдааннар. Школалар болгаш уруглар албан черлериниң коллективтери боттарының девискээрлерин чаагайжыдарынга киришкеннер.

Ниитизи-биле коммунистиг субботникке школачылар-биле кады Тес-Хем районда 4934 кижи киришкеш, беш чылдың фондузунче 5016 рубльди шилчидер. Социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге киириштирер акша-хөреңгилерни ажылдап кылыр, чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазын экижидер сорулга чедип алдынган.

Күш-ажылдың байырлалының үезинде байырлыг митингурадлар чер-черге болгулаан, культура хандырылгазын организастаан.

Каа-Хем суур

Коммунистиг субботникке Кызыл районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, садыг организацияларының, совхозтарының болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажыл-ишчилери хынамчалыг белеткенген. Оон уламындан күш-ажылдың байырлалының хүнүнде олар шалыпчы ажылдааннар.

«Кызыл субботага» районда ниитизи-биле тос муң ажыг кижи киришкен. Олар он алды муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын, дөрт муң ажыг рубльдиң үлетпүр продукциязын, алдан чеди муң рубльдиң кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрүп, аңаа ажыл хүнүнден хөй продукцияны бүдүрген. Совхозтарның чамдык ажыл-ишчилери кажаалар аштаарынга, үрезин арыглаарынга, хораннаарынга, суггарылга бугаларын аштаарынга ажылдап хүнзээн.

Суурлар чаагайжыдылгазынга дыка хөй кижи ажылдаан. Олар ыяштар, чадаң үнүштер олуртур оңгарларны каскан, кудумчуларны, бүдүрүлгелерниң, организацияларның девискээрлерин чаагайжыткан.

Кызыл районнуң ажыл-ишчилери ажылдаан акшазындан 11800 ажыг рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Хандагайты

Субботникке Өвүр районнуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киржип, бир демниг ажылдааннар, ниитизи-биле 3711 кижи киришкен.

Кедээ ишчилер шээр малдарга 5 кажаа тудар, малчын кыштагларга 35 чунар-бажың кылыр ыяшты тайгада кезип белеткээн. Кыштагларда малга сүт кудар 80 доскаарларны чылыглап, кажаалаан. 246 малчын боттарының ажылдаар туруштарынга ажыңгеннер. «Коммунизмче оруктуң» совхозтуң ажыл-ишчилери Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга инек кажаазын кылыр тудуг материалын белеткээн.

Хандагайты АТБ-зиниң чолаачылары «Кызыл тук» совхозка Чадаанадан хөмүр-дашты сөөрткен. Совхозтарның чолаачылары 145 тонна янзы-бүрү чүъкту сөөрткен. «Кызыл тук» совхозтуң төвүнүң чурттакчылары Советская кудумчузунуң чаагайжыдылгазынга ажылдап, хериим кажааларын кылган.

Районнуң 6 школазының өөреникчилери суурлар чаагайжыдылгазынга болгаш тарылга шөлдериниң дажын аштап арыглаан. Хандагайты суурда туттунуп турар 784 олуттуг школаның тудуунга район төвүнүң он организациязының коллективтери ажылдааннар.

Ол хүн ниитизи-биле 20018 рубльдиң ажылын кылган. Оон иштинден 3898 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Сарыг-Сеп

Дүүн эртен Каа-Хем районнуң чурттакчылыг черлеринге күш-ажыл байырлалының бүдүүзүнде митингилер эрткилээн. Каш-ла минута дургузунда болгулаан чыышта субботник киржикчилери канчаар ажылдаарын, кымның чүнү кылырын дугуржу каапкан болгаш дораан ажылдаар участоктарын ээлепкен.

Район төвүнүң дыка хөй ишчилери боттарының ажылдаар черлеринге хүнзээн. Сарыг-Септе 280 олуттуг уруглар садынынге 100 хире кижи ажылдаан. Ол ышкаш чамдык бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң ажылдакчылары совхозтарже үнүп, мал кажааларының кержеңин коптарган.

Ниитизи-биле дүүн Каа-Хем районга субботник эрттиргеннер 500 п/метр орукту септээр, 5 бажыңның даштын шыпкан. А кедээ ишчилерден хөй кижи сөөлгү каш хонукта шык базырыышкынынга киришкен. Чижээ, «Енисей» совхозтуң Василий Салчак, Чес-оол Салчак оларның удурткан звенолары 45-45 гектар черниң шыгын базырган.

«Кызыл суббота» хүнүнде ажылдаан акшадан 10 муң рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер. Ол дээрге чүгле дүүн үнген 6,5 муң кижиниң эвес, баш бурунгаар субботниктээн каа-хемчилерниң база каттышкан күш-ажылчы салыышкынының түңнели-дир.

Сүт-Хөл

Коммунистиг субботник хүнүнде Сүт-Хөл районнуң ажылчы чоннары идепкейлиг ажылдаан.

Алды муң ажыг ишчилер ол хүн ажылдап хүнзээш, он чеди муң ажыг рубльдиң продукциязын бүдүрген. Тудугжулар чуртталга бажыңнарын, чунар-бажыңнарны, 550 дөрбелчин метр хериимни болгаш өске-даа тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Транспортчулар улуг ажыл-агыйының 1250 тонна чүъгүн сөөрткен.

Малчыннар биче эвес таныээлдиг ажылды кылганнар. Кажааларны септеп, аштап, кержеңин хоорган. Олар үш муң ажыг өшкүнү кыргаан.

Суурлар чаагайжыдылгазынга хөй кижи киришкен. Олар кудумчуларны ногаанчыдар, чаагайжыдар хемчеглерге идепкейлиг киришкеннер.

Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде ажылдаан акшазындан 4670 рубльди сүт-хөлчүлер беш чылдың фондузунче шилчидер.

Коммунистиг субботникке республиканың өске-даа бүгү хоорай, суурларының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының ажыл-ишчилери идепкейлиг киришкен болгаш боттарының күш-ажылын СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелге салыышкын кылдыр кииргеннер.

ЧУРУКТАРДА: В. Дубинскаяның бригадазының кежигүннери Алексей Кужугет биле Фёдор Иргит; дааранчылар шалыпчы ээлчегде. Кызылдың башкы институдунуң студентилериниң ленинградчыларда дузалажып чеде бергени; Абакан оруунуң сесерлиинде; красноярскилерниң тудуп турары чаа туунбу заводунуң тудугжуларының бирээзи.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕН

«Хемчик» совхозта бо хүнде янзы-бүрү марканың 54 автомашиназы, 30 трактор, 6 комбайн бар. Комбайннардан база агар септелгеде 2 автомашинадан өскези шупту ажылдап турар. Кожуг машиналарын база бүрүн дооскаш, оларны цементилээн шөлде чыскаан.

Бо ажыл-агыйның машина-трактор паркызы көрүлде-конкурска чылдың-на эки черни ээлеп келген. Ында кожуг машиналарындан өске ажыл дээр аддаанда аңаа-ла турар чаңгыс-даа техника чок. Техниканың камналгазы эки. Оон уламындан эрткен чылын 38 автомашина план ёзугаар 1300 тонна-километрни эртер турган, херек кырында көргүзүү 340 тонна-километрге ажырган. Чолаачылар Шен-пеш-оол Кара-Сал, Виталий Салчак, Валерий Саая, Дондукпа Салчак, Николай Саая, Геннадий Кара-Сал, Андрей Саая техниказынга камныг, планнаан сорулгаларын доктаамал ажыр күүседип келген. Автомашиналы ээрин башкалаар чорук шуут болбастаан.

38 автомашинаның 36-зы хүн бүрү ажылче үнүп турар. Бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны шиңгээдип эгелээнинден чамдык автомашиналар артыктаылп, херин аңаа турар тааварылгалар бар. Мурнунда болза чаңгыс чудук, хелээн сиген-даа сөөртүр дээнде автомашина, трактор-ла беринер дээр турган. Ам ындыг эвес. Оон төлезинин кассага төлээш, оон техниканы ап турар. Ынчаар алган машиназын, тракторун бичии-даа өртүнге тутпас, дораан дужаар апарган.

База бир чаа чүүл: чолаачылар каиннап алганы бензининиң өртээниң 95 хуузун төледип алыр. А ажыр чарыгдалкан болза, оон өртээн шуптузун төлээр. Ол чорук чолаачыларның материалдыг сонуургалын кодуреринге, камналгага улуг дөгүм болган.

Совхозтуң чолаачылары, механизаторлары-даа колдуунда 30—35 харлыг улус. Олар төрээн суурунда доктаамал чурттап турар, ынчангаш ажылдан үнүп-кирер чорук эвээш.

Ажыл-агый автотранспорт-биле чүгле бодунуң хереглелин хандырып турар эвес, харын кожазы районда Шуйнуң кадыкшылга школазынга база дузалажып келген. Техниканы чөптүг ажыглап турарындан Ак-Чыраа, Уут-Хем база Хакасиның девискээриндан мал чемин өскелерниң дузазы чокка чүгле боттары сөөртүп алыр.

Механизаторлардан Амыр-оол Донгак, Достак-оол Кара-Сал, Борис Донгак, херээжен механизатор Очаа Донгак, инженер Григорий Донгак, Андын-оол Саая онаашкан ажылынга кызымак, кемныг.

Бо хүннерде совхоз часкы тарылгага кирер бүгү техниканы белеткеп доосканын кол инженер Кара-оол Эртинеевич Моңгуш меңээ дыңнатты. Шынап-ла, белениниң шугумунда турар техниканы сонуурган көрген мен.

Экономиканы чаа ёзу-биле башкарар талазы-биле «Хемчик» совхозтуң чер ажылында база чаа чүүлдер тыптып келген. Хамыктың мурнунда артың штаттарны кызырган. Кижилерниң ажылга харысалгазы илден-не бедээн. Ажылдап турар черинге, эдилелинге ёзулуг ээлер апарган. Ажыл-агый эрткен чылда районнуң совхозтарының машина-трактор мастерскаяларының аразында чарышка техниканы эки ажыглап кадагалааны дээш бирги черни ап, бирги чергениң дипломун база 150 рубль-биле шаңнаткан.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга дүүштүр МТМ-де 10 кижи составтыг чериглелди тургускан, оон даргазынга чогаадыкчы-механизатор Мартан-оол Саааны өөру чаңгыс үн-биле соңгуп алган. Чаа чүүл болза ол чериглел коллективке хамаарышкан айтырыгларны боттары үзе шиитпирлээр, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш ажылчыннарның отчёттарын ай санында дыңнап турар. Бо таварылгада кижилерниң харысалгазы бедиир, кижизидилгеге улуг рольдуг болур-дур.

МТМ коллективи моон мурнунда-даа чылдарда техника септелгезин районга мурнал доозуп турган. Совхоз бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээнде ажылдың темпизи болгаш шынары улам бедип, экижээн. Септээн техниканың шынарын хынаар комиссия дыка хынамчалыг көөр. Ону кол агроном Светлана Донгак удуртуп турар. Бир эвес техниканы септээниниң шынары багай болза, ону чүгле бурууллуг кижилер боттарының хүсели-биле катап кылыр.

Техниканы комиссия оон ээлеринге хүлээдир. Часкы хову ажылдарының үезинде техниктиг дузаның машиназын ам белеткеп дерээн. Ында канчаар аппарат база бар. Сугатчыларга база чогуур техниканы быжыглааны кол агроном чугаалады. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, «Хемчик» совхоз 1988 чылдың часкы тарылгазынга кирерингe бөгүн-даа болза белен.

Чкалов МАНДЫЫЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

ХООЧУННУҢ БОДАЛЫ

1950 чылда Улуг-Хем районнуң Баян-Колдуң Кара-Тал деп черге колхоз тургустунган. Кыргыс Чаш-оол ол артельге бодунуң эки тураазы-биле киргеш, ниитиниң 50 тевезин кадарары-биле хүлээнип алган. Ол шагда тевени ыңай бээр чүък сөөртүрүнге калбаа-биле ажыглап, дүгүн кыргып ап, бош санын көвүдедир өстүрүп эгелээн. Бөгүн Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунда хөй тевениң барында Кыргыс Солаановичиниң үлүү улуг. Барык бүгү назынының иштинде теве малды өстүреринге хоочун малчын өөнүң ээзи Калчамай Дочкааевна-биле кады кужун, сагыш-сеткилин берип келгеннер. Тевени канчаар кадарарын, ажаарын, оон ажычаңын, чаш төлүн доруктурарын олар кончуг эки билирлер. Хоочуннарның кайызы-даа амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Ынчалза-даа оның кадарчыларга боттарының дуржулгазын дамчыдып берип, тевени канчаар өстүрерин, ажыглаарын сүмелеп чоруур. Эң ылаңгыя малчыннар тевениң кожар-дужеринге, янзы-бүрү үүрмек чүък сөөртүрүнге, ырак эвес чер аразынга чедиишкинниг ажыглап болур деп хоочун тевежи санаар. Ол шынап-ла ындыг. Ырак эвес черге теве 300 килограмм чүъкту чүъктеп, 1 тонна чүъкту сөөртүп берип болур. Малчын бүрүзүн тевени шанактарынга, тергелээринге өөредирн, бо малды транспорт кылдыр ажыглаары, өг-бүле херээзинде ажылдап турар малчыннарга сүт болза, ээзээш эвес камналганы берип болур. Хоочун тевежиниң бо бодалы черле чөптүг.

Бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы дээш Кыргыс Солаанович Күш-ажылдың Кызыл Туг, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Хоочунуң соонга арттырып каан күш-ажылчы изи — «Х Улуг хурал» совхозтуң теве ажыл-агыйы. Оон беш саны Кыргыс Солаановичиниң кадарып эгелээни ээзээш тевелеринден өзүп көвүдээн болган.

Василий УЙНУКАЙ,
Күш-ажылдың хоочуну.

ШЕФ ДУЗАЗЫ

Самагалдай суурнуң албан черлерин база организацияларын «Таңды сыны» совхозтуң өшкү кыргылдазынга дузалажыры-биле быжыглаан.

Райкуускомнуң, сан-хоо килдизиниң, Курстрах инспекциязының, Агроүлетпүр банк салбырының болгаш ажаалга банкызының ажылдакчылары быжыглаттынган кодаңы — Вячеслав Даваның ээлинге ийи хондур шефтээш, 370 ажыг өшкүнү кыргып, 300 ажыг килограмм дүкту совхозка дужааган.

Кыргыкчылардан сан-хоо килдизиниң ажылдакчылары Лапчатмаа Маадыр-оол, Вера Куулар, Елизавета Баткар, Татьяна Ширимел, Курстрах инспекциязындан Эмма Бичииниң, Айлан Бадарчы, Урана Хангай, агроүлетпүр банк салбырындан Светлана Куулар, ажаалга банк салбырындан Кунзенмаа Ондар, Тамара Тирчин олар шылгараан.

Барзо ТӨМҮР.
Тес-Хем район.

Бөгүн—Совет эртем хүнү

Партия эртемни бүдүрүкчү күштерни хөгжүдерниң болгаш ниитиниң харылзааларын сайзырадырының кол үндезини кылдыр көрүп келген. Бистиң шинчилекчилеривистиң ажыдыышкыннары болгаш чедиишкиннери бойдус болгаш ниитилел эртемнериниң барык бүгү адырларын байыткан. ССРЭ-де шинчилел ажыл-чорудулгазын хөгжүдери күрүне чергелиг чугула айтырыг боор турар. СЭКП-ниң XXVII съездизинге хуусаа алдынган төөгүлүг сорулгаларны боттандырарын эртемниң ролюн шиитпирлиг-биле бедидери чокка болдунмас деп партия көрүп турар. Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедири—политиктиг болгаш ажыл-агыйжы кол сорулга. Эртемге хамаарыштыр эде тургустунуушкунуң алыс ужур-утказы—кол эртем угланыышкыннарының талазы-биле шинчилелдериниң делегей деңнелин хандырары, эртемниң хөгжүлдезини кискинниң болгаш ниитилелдиң сонуургалдары-биле сырый холбаштырары. Эртем шинчилелдерни бедидерниң, оларның түңнелдерин дүрген шиңгээдирниң калбак аргалары адырлар аайы-биле эртемнерге бот-оруңга-чарылгаже шилчииринин оруун ажыдып турар. Совет эртемденнер боттарының хүн бүрүдеги күш-ажылы-биле партияның дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче, ниитилел амыдыралының бүгү талаларының үндезини чаартылгаларынче угланган стратегтиг угланыышкынынга улуг деткимчени берип турарлар. Төрээн чурттуң хөгжүлдезинге, социализмниң херээн бызыглаарынга болгаш Черге тайбыңның бызыглаарынга оларның чогаадыкчы күш-ажылының ужур-дузазы кайгамчык улуг.

БАШКЫЛАРНЫҢ, СТУДЕНТИЛЕРНИҢ ЭРТЕМ ШИНЧИЛЕЛДЕРИ

«Негелделиг чорукту бедидери-биле чергелештир, төрээн эки өөренириинге идиг бериишкиннерни күштелдирери, эртем болгаш эртем-техниктиг чогаадылгага аныяктарның киржилгезини деткиири, ол ажылдың хевирлерин янзы-бүрү болдурары чугула».
(СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң доктаалындан).

Сөөлгү чылдарда эртем-депшилгениң дүргедээшкининге болгаш специалистер белеткелиниң шынарын экижидеринге дээди өөредилге черлериниң ролюн улгаттырарынче улуг кичээнгейни угландырып турар.

Кызылдың педагогика институду республиканың эртем ажылдары чорудуп турар кол черлериниң бирээзи. Институттуң башкыларының болгаш студентилериниң эртем ажыл-чорудулгазында эде тургустунуушкунну кафедралар, факультеттер хуралдарынга, ректоратка, институттуң эртем чөвүлелиниң, ол ышкаш партия болгаш профэвилел хуралдарынга үргүлчү чугаалажып келген. Институттуң чорудуп турар эртем-шинчилел ажылдарының кол сорулгалары — шинчилелдериниң ажыктыын бедидери, эртем-шинчилел кылдарының түңнелдерин республиканың ниити билиг школаларынга болгаш профессионал өөредилге черлеринге, улус ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринге шиңгээдири.

Бо өөредилге чериниң эртем-шинчилел ажылдарындан дараазында ийи угланыышкынны онзагайлап болур. Бирги угланыышкын — башкылар белеткээр өөредилге черлеринге болгаш школаларга башкылаашкын системазын экижидериниң аргаларын ажылдап кылыры.

Ийи дугаар угланыышкынны — дузалап ужур-дузалыг деп чугаалап болур. Ол ажылдар республиканың бойдус курлавырларын чеп ажыглаарының болгаш долгандыр турар чүүлдерни камгалаарының талазы-биле улус ажыл-агыйының чамдык айтырыгларын шиитпирлээри. Бүдүрүлге ажылдарын болгаш чурттакчы чоннуң кадыкшылын экижидеринче угланган шинчилелдерни ЭСМ дузазы-биле ажылдап кылып турар.

Институттуң удуртулгазы бедик мергежилдиг башкыларны белеткеп алырынче кол кичээнгейни угландырып турар.

Мында амгы үеде бир эртем доктору, 43 эртем кандидадады ажылдап турар, бо өөредилге чылында 11 башкы мергежил бедидериниң факультеттеринге, институттарынга боттарының мергежилин бедиткеннер. Дөрт башкы аспирантураны дооскаш, эртем кандидадының диссертацияларын камгалап алганнар, 12 башкы аспирантураже өөренип кирген, институт ажылдакчызының удуртулгазы-биле ийи кижи бот-өөредилге-биле аспирантураны дооскаш диссертацияны чедиишкинниг камгалап алган.

Институтта келир үениң эртем ажылдакчыларының улуг курлавыры бар: доктор диссертацияларын 4 кижи, а 17 башкы кандидат диссертацияларын белеткеп турар.

1987 чылда 8 эртем айтырыгларынга эртем-шинчилел ажылдарын институттуң 15 кафедразы чоруткан, 19 күрүне-бюджет болгаш ажыл-агый дугуржулгазының 4 янзы темазынга ажылдарны күүсеткен. Ол эртем-шинчилел ажылдарын күүседиринге 104 башкы, азы институттуң башкыларының 73 хуузу киришкен. Институтта үүрмек темаларга эртем ажылдары чорударын соксадыр болгаш темаларны калбартыр талазы-биле хемчеглерни алган. Ам шупту темалар улус ажыл-агыйынга ужур-дузалыг угланыышкынныг апарган.

1988 чылдың эрткен айларында ажыл-агый дугуржулгазы-биле 4 теманы ажылдап дооскан. Чижээлээрге, Улуг-Хем районнуң хөмүр-дажының элементилерин тодарадырының аргазын ажылдап кылган. ЭСМ санаалгаларының дузазы-биле чуртталга бажыңнарының телеөөредилгениң одаалга системазының чылыдылга болгаш гидравликтиг санаалгазының талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээр арганы тыпкан. Элегес-Аксында керамиктиг хана материалдары кылыр заводка сугну электромагниттиг арга-биле болбаазырадыр аппараттың конструкцияларын болгаш ажылчын кыйыгларын ажылдап кылган.

Башкылаашкын системазын экижидер угланыышкынныг эртем-шинчилел ажылдарының хөй нуруузу база-ла теоретиктиг болгаш практиктиг кичээлдерниң аргаларын экижидеринче угланган саналдарны берип турар.

Институт эртем-шинчилел ажылдарын комплекстиг чорударын эгелей берген. Чижээлээрге, 7 теманы чурттуң өске дээди өөредилге черлери-биле болгаш эртем-шинчилел институттары-биле, 4 теманы дээди болгаш ортумак профессионал школаларның башкылары-биле, 2 теманы медицина ажылдакчылары-биле кады кылып дооскан.

Институттуң студентилери эртем-шинчилел ажылдарын кылырынга улуг киржилгелиг. Студентилерниң эртем-шинчилел ажылын организастаарын болгаш хөгжүдерин институттуң студент эртем-шинчилел ажылдарының чөвүлелиниң удуртулгазы боттандырып турар. 1987 чылда 850 студент эртем-шинчилел ажылдарынга киришкен. Оларны институттуң 95 башкызы удуртуп турган.

Студентилерниң эртем ажылдарын янзы-бүрү хевирлерге эрттирип турар. Чижээлээрге, тускай семинарларга, курс болгаш диплом ажылдарынга, бөлгүмнерге, ол ышкаш тус-тус студентилерниң боттарының планнары-биле. Бөлгүмнерге болгаш тус-тус кылыр ажылдарга киржип турган 210 студент 19 күрүне-бюджет болгаш 5 ажыл-агыйжы дугуржулга ёзугаар темаларны кылышкан. 6 аңгы тускай эртемге семинарларны, конкурстарны, ооң иштинде хамааты камгалалының эң эки медицина сестразы дээш конкурсту эрттирген. Студентилерниң эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдери-биле 65 статьяны парлаан, 22 диплом ажылын камгалаан. Чижээлээрге, эртем-техниктиг конференцияга 282 илеткелдерни кылган.

Институттуң студентилери школаларда бөлгүмнерни база удуртуп турарлар. Оларда бөлгүмнер удуртукчулары боор 63 студент ажылдап турар.

Студентилерни эртем-шинчилел ажылдарынга киириштирери оларның билип алыышкынын идепкейжидеринге дузалаар, бот-тускайлаң ажылдап өөренириинге чаңчыктырар болгаш угаан-бодалын сайзырадыр.

Чедиишкиннерни демдеглеп тургаш, чамдык четпестерни, чедир кылдынмайн турар чүүлдерни база маңаа айтыр апаар. Студентилерниң эртем ажылдарын бүгү-эвилел болгаш бүгү-россия конкурстарынче чорудуп турары эвээш. Оон аңгыда эртем-шинчилел темаларының аайы-биле башкыларның болгаш студентилерниң кады кылып, парлаан чүүлдери херек кырында чок деп болур.

Институттуң башкыларының эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдери-биле чүгле эрткен чылын безин 3 монографияны, 1 өөредилге номун, 3 өөредилге-методиктиг сүмени, 9 эртем-методиктиг ажылдарны, 65 статьяны парлаан. Ол-ла үе дургузунда республика чергелиг 4 конференцияны эрттирген. Бо бүгү ажылдарны кылып турза-даа четпестерни чок деп болбас. Чамдык темалар долузу-биле төнчүзүнге чедир болгаш айыттынган хуусаазында кылдынмайн турар. Шинчилелдер түңнелдериниң чамдык саналдары кызыы, ажыглаарынга болгаш шиңгээдиринге улуг-ла ажык чок. Институттуң бажыны бичии боор турары, эртем-шинчилел ажылдарын чорударынга акшаландырыышкынның четпези, шинчилелдер кылырынга чугула херектиг фонд дериг-херекселдериниң чогу эртем-шинчилел ажылдарын план ёзугаар чорударынга шаптыкты болдуруп турар.

Амгы үеде институтта ректорнуң, факультет деканнарының албан-дужаалдарын сонгулдалыг болдурганы, кафедралар эргелекчилериниң харысалгазын бедиткени, демократчыдылганы хөгжүдеринче угланган хемчеглерни ап эгелээни институттуң эртем-шинчилел ажылдарын хамыладырынга болгаш экижидеринге ужур-дузалыг боору чугаажок.

Маргарита ШИЛОВА,
Медицина белеткелиң болгаш хамааты камгалал кафедразының эргелекчизи, медицина эртемнериниң доктору, институт чөвүлелиниң кежигүнү.

САННАР, ФАКТЫЛАР

● Совет эртем математика, теоретиктиг физика, радиофизика, астрономия талазы-биле мурнуку одуругда чоруп турар. Космос шинчилелдери, лазер техниказы, элементорганиктиг химия талазы-биле болгаш өске-даа эртем-шинчилелдер талазы-биле кайгамчыктыг түңнелдер чедип алдынган.

Шылгараңгай совет эртемденнер Н. Н. Семёнов, П. А. Черенков, И. Е. Тамм, И. М. Франк, Л. Д. Ландау, Н. Г. Басов, А. М. Прохоров, Л. В. Канторович, П. Л. Капица болгаш өске-даа совет эртемденнер — Нобель шаңналының эдилекчилери.

● Сөөлгү үш беш чылда эртем-шинчилел, конструктор организациялары болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери чаа машиналарның, дериг-херекселдерниң, аппараттарның, приборларның, автоматчыдылга херекселдериниң барык 56 муң хевирин чогааткан, үлетпүр продукциязының 53 муң ажыг чаа хевирин шиңгээдип алган болгаш машина тудуунуң 28 муң ажыг эргижирээн конструкциязын бүдүрбестээн.

● Эртем болгаш техниканың ажыглалы 12-ги беш чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң 2—3 немей өзүлдезин, үлетпүр продукциязының ботунезин 28.6 млрд рубльге кызырарын хандырар ужурлуг.

● Чуртта эртем-педагогтуг ажылдакчыларның саны 1,5 млн. четкен. Эртем ажылдакчыларының аразындан үш кижиниң бирээзи-ле эртем доктору азы кандидады болуп турар.

● Эртемденнерниң аразындан 716 муң кижи техниктиг, 145 муңу физика-математика эртемнериниң, 113 муң кижи экономика эртемнериниң, 79 муңу — медицина болгаш фармацевтика, 63 муңу — химия, 57 муңу—биология, 29 муңу — геология-минералогия айтырыгларының талазы-биле ажылдап турар. Чурттуң эртем ажылдакчыларының 11 хуузу ниитилел эртемнериниң аайы-биле ажылдап турар.

● Чуртта эртем төптериниң саны (дээди өөредилге черлерин катай санаарга) 5070. Чылдың-на ортумаа-биле 24 муң эртем ажылдакчылары доозуп үнүп турар.

● ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының системазында 290 ажыг эртем албан черлери бар.

ЧУРУКТА: математика кафедразының эргелекчизи, физика-математика эртемнериниң кандидады О. Б. Бузур-оол болгаш аныяк башкы, физика-математика эртемнериниң кандидады атты чаа камгалап алган С. М. Далаа.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Өртке удур камгалал албанының 70 чылы

ЭРЕС-ДИДИМ, ИДЕГЕЛДИГ

Кижи төрелгетенниң ажыл-чорудулгазынга хөгжүлдениң чаа-чаа эриннарын ажыдып турар үе-чадалар тургулаар. Өрт камгалалынга болгаш өртке удур демиселдиң эки тура организацияларынга шак ындыг үе-чада В. И. Лениниң «Өрт-биле демиселдиң күрүне хемчеглерин организастаар дугайында» 1918 чылдың апрель 17-де ат салганы декрет болур.

Совет эрге-чагырганың чылдарында өрт камгалалының ажылының ийи кол угланыышкыны тодараттынган. Хамыктың мурнунда өртту баш удур болдурбазынче угланган техниктиг болгаш организастыг хемчеглер-дир. Күрүнениң өрт хайгааралының органнарынга бо талазы-биле кол чер онаажып турар. Өрт хайгааралының органнары өртту баш удур болдурбас талазы-биле чугула ажылды чорудуп, өрт халавының айыыл чок чорууунуң хөй-хөй айтырыгларының талазы-биле контрольду боттандырып чорудуп турар.

Өртту баш удур болдурбас хемчеглер-биле чергелештир өрт камгалалы база бир чугула хүлээлгени — объектилерге, хоорайларга болгаш чурттакчылыг черлерге өөскээн өрттерни өжүрерин организастаар ажылды күүседип турар. Өрт салбырларының чепсегленгени амгы үениң техниктиг чепсек-херекселдери кандыг-даа өрт-биле демиселди чедиишкинниг чорудар арганы берип турар.

Тыва Арат Республикага өрт камгалалы 1926 чылда тургустунган. Ынчан ТАР-ның чазааның шиитпири ёзугаар Кызыл хоорайга өрт командазын организастаан. Аңаа ажылдап турган кижиниң саны 12. Өрт командазы доскаарлыг дөрт терегелиг, ону сөөртүр дөрт аъттыг турган. Өрт камгалалы Улус ажыл-агый яамызының составынга баштаап, техниктиг дерилгениң талазы-биле кошкак чепсегленген турган. ТАР-ның Биче Хуралы Президиуму өрт камгалалын бызыглаар талазы-биле чамдык хемчеглерни ап келген. 1937 чылда өрт камгалалын шеригжиткен болгаш Иштики херектер яамызынга дамчыдып берген.

Тываның ССРЭ-ниң составынга кирген соонда өрт камгалалы хөгжүлдени алган. Совет өрт камгалалының 70 чыл оюн таварыштыр өрт камгалалының автомобиль парлыгы безин барык 40 катап өскен. Шынар талазы-биле деңнээр чүве чок деп чугаалап болур. Өрт өжүрер кезектер янзы-бүрү марканың автомобильдери техниктиг чепсек-херекселдери-биле, приборлары-биле чепсегленген.

Республиканың өрт ажылдакчыларының профессионал мергежили чылдың-на өзүп орар, өрт камгалалының салбырларының болгаш өрт-биле демисел чорудар эки тура дружиналарының дайынчы арга-шинээзи бедээн. Эки тура өрт дружиналары өрт өжүрериниге идепкейлиг киржип турар. Өрт камгалалының дыка хөй эки тура дузалакчылары кижилерни камгалаарынга болгаш өрт өжүрериниге көргускен маадырлыг чоруу дээш күрүнениң шаңналдары болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаткан.

Совет өрт камгалалының 70 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген бис. Өрт камгалалының гарнизоннарындан иштики албанның капитаны А. В. Гавриловтуң удуртуп турары Барыын-Хемчикте гарнизон, өрт кезектеринден И. С. Григорьевтиң удуртканы «Тыва даг-дүгү» комбинатта профессионал өрт кезээ ол чарышка тиилекчилер болган.

Шеригжиткен тускай өрт кезээниң таңныыл начальниги, иштики албанның лейтенанты Й. К. Шайхутдинов Чөөн-Хемчик райкүүскомнуң ИХК-ниң күрүнениң өрт хайгаарал инспекциязының начальниги, иштики албанның улуг лейтенанты Н. М. Монгуш, ШТӨК-1-де күрүнениң хайгааралының бе... улуг инспектору иштики албанның улуг лейтенанты А. И. Бардуков, салбыр командирлери Б. Т. Сарыглар, С. С. Монгуш, чолаачылар бригадири С. А. Бондарев, чолаачылар С. Н. Мохов, Г. Т. Анкиенко, харылзаа диспетчери В. Г. Быкова, өрт өжүрүкчүзү А. В. Барыбин «мергежилиниң тергиизнерн» атты алган.

Ажылывыста чамдык эки чүүлдер-биле чергелештир чедир кылбайн турар чүүлдерлер хөй. Бо чылын өрт байдалы дүвүренчиг боор турар. Өрт саны көвүдээн, өрттуң чедирип турар когаралы улуг, өлген кижилер хөй. Өрттерниң улуг нуруузу чуртталга бажыңнарынга боор турар. Ооң кол чылдагааны суугуларны, электри дериглерни шын эвес ажыглап турарында, бичии уругларның саваажок чоруундан, от-биле оваарымчалыг эвес чоруктан болуп турар.

Бүдүрүлгелерде, организацияларда болгаш совхозтарда өрт амыылының эң бедүүн дурумнерин сагывайн Улус ажыл-агыйының объектилерин, чурттала фондузун оттан камгалаар айтырыгны херекке албайн турар. Шак ындыг харысалга чок чоруктуң үргүлчү боор турар. Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнары, ажыл-агый органнарының удуртукчулары шак ындыг байдал-биле эптежип турар. Өрт өжүрер деполарны, суг-биле хандырар черлерни тудар, объектилерни автоматиканың чепсек-херекселдери-биле база телефон харылзаазы-биле дериир ажылды кончуг оожум чорудуп турар. Республиканың дыка хөй совхозтарында дайынчы арга-шинээлиг чолаачыларны хонуктал дежурныйладыр, эки тура өрт дружиналарын организастаар ажыл мынчага чедир доозулбаан.

Хамаатыларның хууда бажыңнарынга өрттерниң хөй боор турар чылдагааны чүдел дээрге, электри четкилерни киирип бээр база ону септээр, суугу кылыр ачы-дуза чедирилгезиниң республикада чок боор турарында. Өрт-биле демиселдиң айтырыгларынга хамаарылганы ескертирии удуртукчу-даа, хамааты-даа бүрүзүнден эде тургустунуушкун негеп келген. Ынчангаш республиканың өрт ажылдакчыларының мурнунда бөрге болгаш улуг ажыл туруп турар.

Михаил КАЛУГИН,
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өрт камгалалының килдизиниң начальниги, полковник.

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН

Өрт кезектериниң республикада чаңгыс херээжен начальниги Хову-Аксында ажылдап турар Нина Кирилловна Дербенёва. Чаа мергежилинге ол үш чыл ажыр ажылдап турар.

Мооң мурнунда садикке кижизидикчи турган. Шупту херээжен ажылдакчыларлыг коллективтен эр улус колдаан өрт кезээнче ол шилчээн. Бир ле дугаарында гараажтарның иштин, даштын чараштыр будуп, чугайлаан. Ам машина турар чер арыг-шевер талазы-биле кабинеттен ылгалбас.

Начальник өртке удур ажыл чорударынче хөй-ниитини, школачыларны хаара тудуп эгелээн. Инженер-инструктор Тамара Павловна Глущенкова-биле кады өртчүлерниң аныяктар дружиназын тургузуп алган. Уругларга өрт өжүрериниң баштайгы дүрген дуза чедирериниң аргаларын, өрт болганың канчаар дыңнадырын тайылбырлап, кичээлдерни эрттирип турар. Шын дыңнаткан да, үени камнап ап болур. Олар плакаттарны азып, рейдилерге киржип турар. Аныяк өртчүлерге херек демдээн, шынзылгазын берип каан, өртке удур демиселге хамаарышкан чуруктар делгеттинген. Өрт ажылдакчыларының хүнүнде школачыларның концертин организастаан.

Өртту дүрген өжүрери кижилерниң амы-тынын камгалап алырының, өске-даа чидириглиг ээзжедириниң кол көргүзүү болур. Артыш кывысхан оттан бир бажыңга өрт болган дээ медээ соонда, Николай Куулар ийи минута иштинде орта чеде берген. Өртчү кижи кезээде белениниң шугумунда турар. Өрт болбайн барып болур дээш канчап-даа суларап болбас. Нина Кирилловна удуурда безин идиктерни чанынга салып алыр апарган.

Кол камгалап турар объектилер «Тыва кобальт» комбинат, ийи суурнуң бүдүрүлгелери, албан черлери, чуртталга сектору.

Өрт кезээниң ажылдакчылары «Таежный» универмагка, уруглар садынга, ниити чурттал-га бажыңынга кичээлдерни эрттирген. Магазинге өрт машиналары кээрге, садып алыкчылар ааажок дүвүрээн. Шак ындыг байдал туруп келзе, чүнү канчап болурун, чүү туруп кээрин тодарадыры-биле үнүүшкүннүг өөредилгелерни чорудуп турар. Аңаа хамаарда кичээл дээрзин таңныыл начальниги дыңнаткан. «Солнышко» садиктиң ажылдакчылары өрт болган дугайында медээ бериптерге, уругларны өске черже аппарган, өрт өжүрер бүгү херекселин белеткээн. Чамдык чедир көрдүнмээн айтырыгларны база чугаалашкан. Серемчилелдиг оттуурар сорулгалыг бо чергелиг кичээлдер мурнунда болбайн турган. Кол-ла чүве алгы-шимээн чокка кончуг дүрген хемчеглерни алыры.

От-биле уруглар ойнатпас, оларны ээн өгге арттырбас, газ-биле, электри приборлары-биле оваарымчалыг болур дээрзин үргүлчү чагып, сургаар турары чугула. Почта ажылдалының дугайында тайылбырны чорудуп турар. Ынчангаш өртчүлер ада-иелер-биле школа, садик-биле быжыг харылзааны тудкан. Олар кол-кол объектилерни үлежип алган. Удуртукчулар-биле сырый харылзааны тудкан. Кино көргүзер мурнунда лекцияларны номчуп турар.

Он эки тура өрт дружиналарында 140 кижини хаара тудкан. Бо актив профилактика чорударынга улуг чөлөг гниш болуп турар.

Үр чыл ажылдап келген ажылдакчылар Иван Александрович Панкин, Иван Викторович Алексеев, Василий Алексеевич Пахомов, Михаил Григорьевич Чередников, Николай Саган-оолович Куулар оларны Нина Кирилловна адап орду.

— Кижилер-биле ажыл нарын болгаш солун. Мен аныяктар-биле ажыл кыла бергенимде, назы-харым-даа үттуптар мен. Кижиге хамаарылга кандыг болдур, ындыг харызы улус бээр. Чаа келген аныяк оолдар ийи-чаңгыс чурум үрептерге, баштай чылдагаанын эки билип алгаш, оон чагып сургаар-дыр мен. Улус мени чымчактап-даа тур дээр. Ол ындыг эвес. Негелде турар, ынчалза-даа кижини билири чугула. Бажың-балгат чок дээш эки ажылдакчылар чоруй баарга, дыка хомудаачыг. Мени улустуң шуптузу таарыжыр. Чай чок ажылга киргеш, оглум уруу Катеньканы ийи неделя суг көрбейн баар-дыр мен — деп, ол чугаалады.

Нина Кирилловнаның өөнүң ишти Геннадий Андреевич Дербенёв коммунист, РСФСР-ниң алдарлыг дегжызы, Улустарның майыралы, орденниң эдилекчизи. Оглу Валерий ачазы-биле «Тыва кобальт» комбинаттың даг цегинде ажылдап турар. Андрей — кызыгаар шериинде. Ооң кезээнден чоокта чаа ада-иезинге бажыр чедириишкинни келген.

Кандыг-даа дуза чедирерин-ге кезээде белен, ол хире экииргек, кижилерниң сагыжы-сеткилин билип аптар, идепкейлиг хөй-ниитичи Нина Кирилловна Дербенёва ол мергежилинге таарышкан-даа.

Артыш ХОВАЛЫГ.
ЧУРУКТА: Н. К. Дербенёва.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда өрт өжүрер албанының ажылдакчылары (солагай таладан) хайгаарал начальниги, улуг лейтенант Артур Монгуш, сержант Арсен Оюн, бичии сержант Владимир Федоров.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

делегей медээлери

РАЙНХОЛЬДТУҢ ЧҮҮЛҮ

БЕРЛИН. (СЭТА). Кыска үе иштинде, эрткен чылдың декабрьдан эгелээш, ГДР-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугааларының болгаш чүүлдериниң дөрт томнуг чыындызын, а ол ышкаш ооң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа угаал-бодаашкын» деп номун парлап үндүрген.

«Айнхайт» журналдың апрельде дугаарынга парлап үндүрген бодунуң чүүлүнге ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГСЧП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының ректору Отто Райнхольд М. С. Горбачевтуң чугаалары болгаш чүүлдери ГДР-де кончуг улуг сонуургалды болдурган деп бижээн.

«Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуста база бүгү делегейге чаа угаап-бодаашкын» деп ном бистиң үевистиң политиказының болгаш практиктиг демиселиниң дугайында чугула документ. Марксист-ленинчи партиялар чаа байдалдарда кижи төрелгетенниң салым-чолунга салдар чедирип турар чаа шиитпирлерни тып алырынче чүткүп база ону кылып шыдаарының дугайын ном бадыткап турар. Ол ном социалистиг хөгжүлдениң бүгү үндезин айтырыгларынга СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң бодалдарының дөмейлешкээн херечилеп турар. Бодунуң политиказын тодарадып тура, СЭКП ГСЧП ышкаш бодунуң чуртунуң тускай байдалдарын болгаш негелделерин барымдаалап турары ооң-биле кады илдең. Социалистиг ниитилел доктаамал хөгжүп болгаш сайзыраңгайжып турар үеде чүгле ынчан ол бодунуң артык талаларын болгаш аргаларын долузу-биле ажыглап шыдаар дээрзин коммунистиг партиялар бодунуң херек кырында политиказынга барымдаалап турарлар.

КАЖАН СЕГИДЕРИЛ?

ССРЭ-ниң үндезин Хоойлузунда күрүнениң өнчү-херекселизин камгалаары кижи бүрүзүнге кол чугула айтырыг кылдыр дүрүмчүдүп айытканың хамааты бүрүзү кончуг эки билир.

Ындыг турбуже күрүнениң социалистиг өнчү-херексизин кадагалап камгалаарынче чамдык кижилерниң кичээнгей салбас чорууң көргеш, кончуг хомудап чоруур мен. Шак ындыг фактыларны мен тодаргайы-биле, ажык-чарлыы-биле шүгүмчүлеп, бижип көрейн.

Бистиң Кызыл-Мажалык суурда чаа-чаа тудуглар чыл санында немежип, ажыглалга кирип турарынга кым өөрүвес боор. Ындыг-даа болза, чамдык черлерде оларны камгалап кадагалаар хамаанчок үрегдеп, самнырдап турарын кижи көргеш, хараадаар-дыр. Ону үрегдеп турда, бо талазы-биле харыылап турар удуртукчулар олче кичээнгей салбайн турар.

Аңаа мындыг фактыны киирейн. Кызыл-Мажалык суурнуң Коммунал кудуммузунда шаанда тудуп кылган хөй склад, сарайлыг, конторалыг албан чери туттунган. Ол чер улуг шөлдүг херим кажаалыг суурга база бир кеску кудумчу турган. Ооң девискээриниң артында Кызыл-Мажалык суур Совединиң болгаш чурттаалга коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң контораларыдаа турган.

Ол шөлдү ажыглаар хамаанчок сөөлгү үеде үрегдээш, херим иштинде бир складтың эжиинде Барыын-Хемчик райпонуң магазини дээш адрезин аскаш, ооң ажылдаар шагын ында бижээш, азып каан. Ол чогум чүнү садар магазин деп билип алыры берге. Бо дугайын сөөлгү үеде чондан тодаргайлап айтырарымга райпонуң чурттакчы чондан шил савалар хүлээп алыр магазини болган. Ооң эргелекчизинде Б. Дандзы ажылдап турар.

Ам мурнунда турган элээн каш складтарның, конторалың херимнери бузулган, ону чурттакчы чон одаар чүүлге ажыглап одап эгелээн.

Кудумчунуң херимнерин улам септеп, суурнуң аянчызын чараш, кеску кылыр хамаанчок, улам үрегдеп эгелээн. Баштай ону кылырда күрүнениң хөй-хөй тудуг материалдары, хөй түңнүг акша-хөреңгизин чарыгдааны кымга-даа билдингир.

Ол магазинниң эргелекчизи Б. Дандзы ажылдаар шагында аңаа база турбас. Шил савалар душаар дээн чон манап чедааш, хыйланып-хыйланып, дедир сөөртүп алгаш, чоруп турарын бо-ла көөр-дүр мен. Эргелекчи магазинни чылыдыр одаар талазы-биле хемчегни база албайн турар. Ук айтырыгны райпо баштаар черинге магазин эргелекчизи эш Б. Дандзы тургузуп көрбээн боор. Райпо баштаар чериниң даргазы ол девискээрже чеңгис-даа кээп сонуургап көрбээни илдең.

Шак мынчаар ажылдаар чүве болза, ам кажан эде тургустунуп, ажыл-агыйны сегидерил! Бо садыгны ёзулуг чоннуң садыы кылдыр ажылдадып, ооң үрелген херимин катап эде кылдырарынче кичээнгейни райпо баштаар чери кажан салыр ирги?

Сарыглар СЕРИН ООЛ.

Чылдар болгаш салым-чолдар

ИЛЬИЧ-БИЛЕ КАДЫ

Баштыңчының чурттаалгазының сөөлгү чылында эмчи сестразы Т. М. Белякова ооң чанындан бичии-даа ыравайн кады турган. (Эрткен чылын ол 90 харлаан).

Владимир Ильичиниң эмчи сестразы-биле мени Л. А. Фотиева таныштырып каан.

— Беляковаңы танывас силер бе кай! — деп, ол айтырган. — Ылап-ла төлептиг кижи, кандыг-даа макталдан артык. Ылап-ла чугаалажыңар...

Таисия Михайловна бодунуң дугайын хөй чугаалаксавас. Ынчангаш-биле ол Кремльдиң эмнелгезинге чартык чүс чыл ажылдаан, ийи Ленин ордени-биле, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер-биле шаңнаткан.

РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи, ол Н. К. Крупскаяны, М. И. Ульянованы, Д. И. Ульяновту, А. И. Ульянова-Елизарованы, Ф. Э. Дзержинскийни, М. И. Калининни, А. М. Горькийни, М. В. Фрунзени, А. В. Луначарскийни, Я. Э. Рудзутакты, Е. Д. Стасованы, Г. К. Орджоникидзени чоок билир болгаш эмнеп турган.

Ооң амыдыралының эң-не кескү үези — Ленин-биле кожа эрттирген чылы. Бүдүн чыл! Владимир Ильичиге эң берге, сөөлгү чылы.

Аар аарааш Владимир Ильич Ленинни ажаар эмчи сестразы тып бээрин М. И. Ульянова биле Н. К. Крупская Москваның кадык камгалал килдизиниң эргелекчизи В. А. Обухтан дилээннер: бөдүүн тараачын азы ажылчын өг-бүледен болза эки деп, Владимир Ильич Ленин дилээн. Таисия Беляковаңы шилип алган. Москваның акушерство институдунуң студентизи ол урууну Обух «Чайка» деп чазак санаторийинге ажылдап турда-ла билир турган.

— 1923 чылдың январь 2-де эртен институт общежитиезинге Владимир Александрович Обух чедип келген — деп, Таисия Михайловна сактып олур. — Сени алыр дээш келдим диди. Дүрген кеттинигеш, машинага олуруптум. Чоруп ор бис. Кайнаар баарын билбейн чордум. Аваа чедалга ыйнаан деп бодадым. Хенертен-не Кремльче ээлти. Дуврел эгеледим. Таныышпан делдар чемы-биле эрткеш, ору үнүптүвүс. Ленинни ажаарын чүгле ынчан чугаалады. Өрээлге кирип келдивис. Профессор Крамер база Кожевников эмчи ында болдулар. Орун кырында Ленин олур, Владимир Ильичини дораан танып кагдым. Каректары дыка ийе. Өттүр көрүп турар, чайыннанып турар, чымчак... Обух мени бичии иде кааптааш чугаалады: чаа сестра бо-дур-ла, Владимир Ильич. Ленин солагай холун сунган. «Эки — диди. — Адыңар кымыл? Бодуңар дугайын чугаалаңар...»

Таисия Михайловна ынчан чээрби бештиг турган. Он алды чылды кедээге чурттап эрттирген. Өг-бүлеге тос уруг турган тос аас, аш-чуттуг үе болгай... хүрээ школазының дөрт классын доозуп четтиккен. 1917 чылдың Октябрь эвес болза, оон улаi кайын өөренир ийик.

Воронежке эмчи сестраларының курзунга өөренип турган. Баштайгы үеде шериг госпитальынга, ооң соонда ынчан Воронежке турган Н. Н. Бурденконуң клиниказынга ажылдай берген. Мергежилдиг эмчи сестразы апаргаш, «Чайка» санаторийге ажылдап турган. Фельдшер-акушер школазын дооскан. Институтка кирип алган...

Ленин ону кичээнгейлиг дыңнаан. Чүгле бир черге катап айтырган:

— Пушкиннерниң төрел салгаан имениезин Болдинодан бир верста черде турар Знаменское суур Белякова ол суур чурттуг ол эвес бе?

Улуг шүлүкчүнүң уругларын ооң адазы, аавазы-даа билир чорааннар деп, Таисия бадыткаан.

Таисияның чугаазынга сеткил ханган Владимир Ильич Крамерге болгаш Кожевниковка мынча деп чугаалаан: «Онза таварылга — хөй уруглар өг-бүледен тараачын кыс эртемче чуткуп үне берген. Бодунуун ол чедип алыр. Совет эрге-чагырга аңаа черле дузалаар».

Ол-ла кежээ эмчилерден тускай айтыышкынны алгаш, Белякова Ильичиниң чанынга эң баштайгы дүнеки дежурнайлаашкынынче кирипкен. Ильичиниң оптимизмин, бодун туттунуп билирин, шыдажырын эмчилер кайгааннар. Бижиир арга чок болу берген, адап берип эгелээн. Аарыг ону далаштыра берген.

— Кайы-бир-ле минута бүрүзүнде ол бергедей берип болурун Владимир Ильич билип турган — деп, Таисия Михайловна чугаалап олур. Социализм тургузарының эң чугула айтырыгларының талазы-биле бодалдарын чугаалаарынче далажып турган. Бүдүн чартык ай дургузунда (эң берге үе!) ооң политиктиг чагыы болган ханы утка-шынарлыг ажылдары ол тургускан. Бичии-ле чүгээр апаргаш, Владимир Ильич адап берип бижидип турган. Январьның 2-де, мээң баштайгы дежурнайлаашкынным үезинде ооң соонда «Правданың» редакциязы «Демдеглел дептерлеринден арыннар» деп адаан чүүлүн Ленин адап берип бижиткен.

«Рабкринни канчаар эде организастаарыл» деп чүүлүн онза бедик хөөн-биле адап берип турганын сактып келдим. Бодалдар бот-боттарын чаржалажып турган дег, ол далажып турган. Баштактанып каап, бодунуң ол ажылынга сеткилин ханганы илдең турду. Ол кежээ ону шиничип турган Кожевникова мынча деп турган: Бөгүн эвес бүдүрүкчүлүг чорук ол, шупту-ла херек ужун, чүгүле. Минута бүрүзү дээш-ле эмчилер хөй-ле ооң-биле чечүжүп турарлар-дыр деп, ол немеп кагды.

— Эмчи персоналынга Ленин онза кичээнгейлиг турган — деп, Таисия Михайловна сактып ор. — Ол бистиң ажылывысты үнелеп, хүндүткел-биле көөр турган. Мындыг чүүлдү безин ап кээрээли: ол мени «сестра» дивес турган, адым база адам ады-биле адаар чүве. Бодунуң аарыының эң аар-берге хүннеринде безин Владимир Ильич бистиң амыдыралывыс дугайын, канчаар чемненип турарывысты, дежурнайлаашкынын шагзырамырдыр бе деп, бо-ла айтырар турган.

Владимир Ильичиге ээзи эки боду бээрге, шуптувус дыка-ла амырап турган бис.

— Мындыг минуталарны сактып келдим. Ленинге кезек када ээзи сегий берген турда чеде бээримге, мээң келгенимге хөлчок-ла өөрду, ээзи каш бутербродтарны алгаш, менче суна-дыр. Ол боду холу-биле чем ап берип турарынга өөрүп турары илдең. Ооң аарыы эң аар турган. Амыдыралының сөөлгү айларында ол хензиг-даа шимчээшкинни боду кылып шыдавас турган.

Бодунуң аарыының оон сонгаар канчап баарын ол бешүдүр билип турган. Долгандыр турар кижилерни сагышсыратпас дээш ооң дугайын чүгле ында-хаая чугаалаар турган. Ол чугаалап шыдавас апаарга, эмчилерге берге боор деп бир катап чугаалаан. Ындыг эвес болур деп Таисия Михайловна бүзүреткен. Владимир Ильич олче үр-ле көрүп туре, ол черле болур, удавас боор дээш. Ол шынап-ла ындыг болган...

В. И. Ленин мөчээн соонда Т. М. Белякова ээзи үеде Ульяновтарның өг-бүлезинге чурттап турган. Бир-ле катап Мария Ильинична «Кайда ажылдаксаар сен» деп оон айтырган. Кремльдиң эмнелгезинге дээрзин билип алгаш, ол дораан-на бижик бижип берген: «Улуг дуржулгалыг болгаш ак сеткилдиг, эң кичээнгейлиг эмчи сестразы Таисия Михайловна Беляковаңы силерге саналдавышаан, Кремльдиң эмнелгезинге ажылдаар арганы аңаа бээрин дилеедим. М. Ульянова».

...Кижилерге бараалгаткан ажыл-херектер-биле долдуртан хөй-ле чылдар оон бээр эрткен. Ильич-биле кожа эрттирген үеже утаан-бодаан дөмей-ле эглип келир.

— Бистиң амыдыралывыста бар эң эки чүүлдер Ленин-биле холбашкан — деп, Таисия Михайловна чугаалады.

Н. КОСТИН.
Төөгү эртемнериниң кандидады.
Москва.

ӨРТКЕ УДУР ДАЙЫНЧЫЛАР

Сөзү Өолет ЧИҢМИТТИИ. Аялгазы Кац-оол БААЗАҢ ООЛДУУ.

Дүмбей дүннүң караңгызы
Дүвү. шуурган чалындырбас.
Секунда. минут аразында
Серемчизин кошкаш дивес.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чоннуң оолдары-дыр.
Халап өрттүң кайыын кээрин
Хайгааралда белен турар.
Чайбыыш отка удур тулчур
Чалданыш чок эрес эрлер.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чоннуң оолдары-дыр.
Хөйнүң бүгү өнчү-байлаан
Хереңгизин камгалашкан.
Бинниң, күжүн харамнанмайн
Бистиң чонга бараалгаткан.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чоннуң оолдары-дыр.

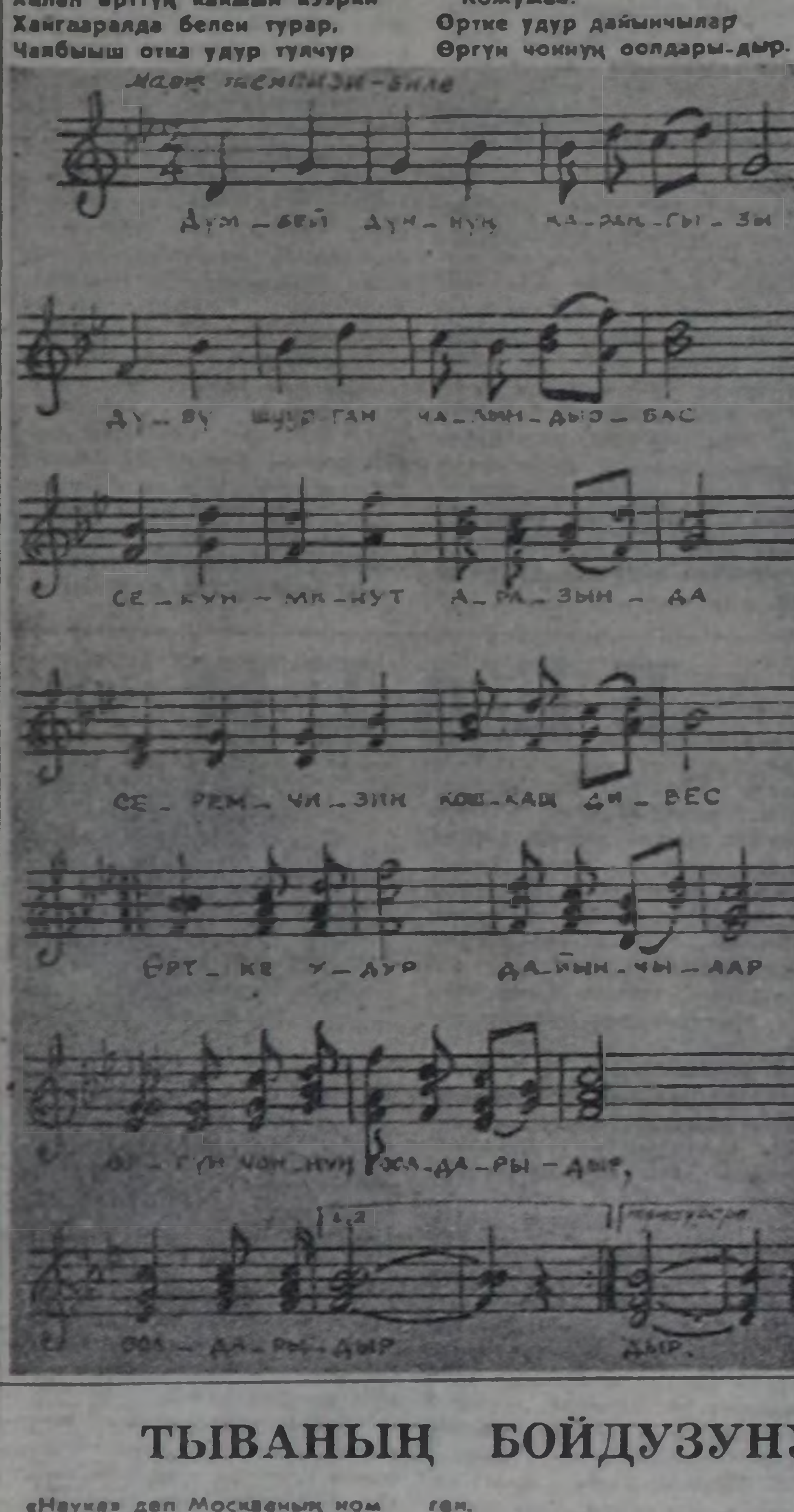

УДУУРУҢАР ЭКИ БЕ?

Чүгле кончуг чогумчалыг дыштанылганың болгаш күштүг катап тургузуп турар ханы удуурнуң соонда долу беримчелиг кылдыр ажылдап болур деп, ажок хандыкшылдыг швейцарлар санап турар. Удуурунга канчаар белеткензе чогуурунуң дугайында эмчилерниң сүмелерин ук черниң парлалгазынга удаа-дараа парлап үндүрүп турар. Чижээ, «Бель-Эр» деп эмнелге черинин психиатр эмчилериниң берген сүмези мындыг.

Доктаамал шакта удуп чыдып алыр болгаш эртен оттуп турар. Бир эвес удуп чыдып алыры ол үезинде болдунмаан даа болза, эртен дөмей-ле ол-ла шагында турар херек. Орунга тамчыктанып чыдары болгаш хүндүс удуур чогумчалыг эвес.

Атмосфера базыышкыны улуг турда база айның ол бет үезинде улустуң удуур багай болуру билдингир. Телевизор көрүп, орайга чедир олурар чорук удуурунга багай салдарлыг. Орай чемненири, араага, чемгир кофе, какао, кока-кола болгаш өске-даа сергедир суксуннар ижер чорук удуурунга октa таарышпас. Удуурда чыдар дөжек кончуг эптиг, а өрээлдиң агаары ылап-ла арыг болур ужурлуг.

«Бель-Эр» деп эмнелге черинде эмнедип турар кижилер хаарыктаар чорукту канчап чидирип алырыл деп айтырып турар. Хаарыктаар чорукту чидирерниң аргалары-ла хөй, аңаа электроннуг техниканың чаа чүүлдерин безин ажыглап турар. Ынчалзажок аңаа удур ажыглап келген эрги арга эң-не дээштиг болгаш ажыктыг деп, эмчилер санап турар.

Бир-тээ ойталап чыдып алган кижи хаарыктай бээр болганда, ынчаар чыттайн, ийленип алыры чугула.

(«Известия» солундан).

ТЫВАНЫҢ БОЙДУЗУНУҢ ДУГАЙЫНДА НОМ

«Наука» деп Москваның ном үндүрер чери 1989 чылда парлаар чаа номнары-биле чоокта чаа номчукчуларны таныштырган. Ол ном үндүрер черниң парлап үндүрүп турар номнары эртемденнерге, төрээн черин шинчилээрлерге, черле ынчаш бистиң улуг Төрээн чуртувусту, ооң ол-бо булуңнарын өөренип турарларга онза солун болуп келген.

Ол номнарның аразында Тываның бойдузунга тураскааткан ном база бар. Ол дээрге ССРЭ-ниң ЭА Сибирь салбырының Сибирьниң төп ботаника садының бөлүк эртемденнериниң кылганы «Тыва АССР-ниң ховар болгаш чидип бар чыдар үнүштериниң хевирлери» деп ном-дур. Тываның девискээринде үнүп турар, ховартап бар чыдар үнүштерниң хевирлерин тайылбырлап биживишаан, оларның камгалаарының дугайын ында чугаалап турар. Оларның бир чамдыктарын харын-даа онза кичээнгейге алырыбиле нииты эмилел Кызыл дептеринге кирр бижиирин сүмелеп турар.

Москваның ном үндүрер чериниң ол номун каастап кылганы чараш. Тываның бойдузун билип алырынга ажыктыг чүүлдер ында хөй. Ол ном 1989 чылда үнер, ону холга тудар дизе, «Академкнниганың» азы «Академкнига-почта-биле» деп системаа ёзугаар ол шугумнуң магазиннеринге чагыг киирер. Чаа номнуң тиражы оон тодараттынар.

Георгий ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

«Шынның» конкурузунга киржиңер

ЖАНР БҮРҮЗҮНГЕ

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң он үшкү беш чылы — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы пленумнарының шиитпирлерин боттандырарынга онзагай үе-чада. Дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун, ылангыя бот-орулга-чарылгаже болгаш коллективтиг кээжже, бот-акшаланыышкынче болгаш чарыгдалды боду дуглаарынче шилчилге амыдыралдың бүгү адырларын хаара туткан. Совет кижиниң амыдырал-чурттаалгазын экижидерн оларның кайызы-биле-даа сырый холбаалыг. Ол бүгүнү болгаш амыдыралдың совет хевирин, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының үлегер-чижээн, интернационалчы найыралды болгаш патриотизмни солунга чырыдар, а оон-биле чергелештир четпестерни сойгалаар ужурлуг бис. Ынчангаш парлалганың жанр бүрүзүнге конкурсту «Шын» солунуң редакциязы чарлап тур.

Конкурстуң тиилекчилеринге **эң эки очерк, репортаж, корреспонденция, чугула айтырыг көдүрген чүүл, фельетон азы шүгүмчүлелдиг материал, фото болгаш чураан чуруктар** дээш дараазында **шаңналдарны доктааткан:**

- **бирги чергениң** (чаңгыс) — 75 рубль,
- **ийиги чергениң** (чаңгыс) — 55 рубль,
- **үшкү чергениң** (ийи) — 35-35 рубль.

мактал шаңналдар — санын болгаш **хемчээлин** немей тодарадыр.

Чорудар материалдарыңарны машинкага, фото-чуруктарны кылагар саазынга парлаар, а чураан чуруктарыңарны кылагар саазынга тушь-биле дүжүрер силер. Ажылдап турар чериңерни, ат-сывыңарны болгаш адрезиңерни долу айтыңар.

Бистиң адрезивис: 667000, Кызыл, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, «Шын» солуннуң редакциязы. Чагааның даштынга **«Конкурска»** деп демдеглээр.

Конкурстуң түңнели солунга Чаа чылда парлаттынар. Аңаа идепкейлиг киржириңерни күзевишаан, материалдарыңарны манап тур бис.

ОЛУТТА ОЛЧА ЧОК

Тоолда дег чараш шынныг Тожу черде эде тургустунуушкун кайы кире чоруп турарын сонуургаары-биле арбас-турбас аъдымны мунупкаш, артсын ажып, «Май 1» совхозтуң девискээринге малчыннарга, хойжуларга, инек кадарчыларга, саанчыларга-даа ужурежип, ак-кара чокка хөөрештим, чугаалаштым, хөйнү көрдүм, билдим. Хурал-суглаалар-га-даа олуруштум. — Эде тургустунуушкун! Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын! — дээш, илеткелчилер, санал бергеннер-даа салаа базып санап, ааякол-ла чечен-мерген чугаалажыр боор чүве-дир. Индир кырынче үнгенде ийи бир шак-даа дургузунда чугаалап, санадап, ынчалза эки, мынчалза эки дээш ааныг-уткалыг сөстер куттуулуп-ла турар, мындыг боор чорду.

Ындыг чечен-мерген улустуң харылап, ажылдап турар черинде эде тургустунуушкун-даа, чайның хөлбең чечээ дег, сегледейнып, кудурээдэ өрт дег ханылап, черле элээн-не барган боор деп, иштимде амырадым. Чоннуң чолу чогуп турарга, кымга-даа эки-ле болдурам. «Дылы-биле дыт ужурбас, аксы-биле аал көжүрбес» деп үлегер сөс бар. Ону бисте, тываларда, билбес кижи чок, ону ном-дептерде орус-тыва дылда парлап, чарлап каан болгай.

Кижиниң мөзүзү аксы-дылында эвес, а ажыл-херээнде. Ону бодааш, Ийиниң чону эде тургустунуушкунда канчаар шымнып кире бергенин, ол арыг агаар, алдын хүнүң херели дег, биске амыдыралчы ужур-уткалыг шиммээшкинни «Май 1» совхозтуң Ий кодээ Совединиң күускому, партия, профэвилел организацияларының удуртукчулары чонну канчаар башкарып турарын сонуургап, караам-биле бүзүрээр дээш, аъттангаш, ол-бо коллективтер, аалдар эргип, кезип ужугуптум ээеспе.

Совхоз төвүнүң шуут чанында, ооң-биле кожа инек фермазынга бардым. Бызааларны килдевес, демдектеп, дугаарлаавас чорду. Малды эки семиртир, ону, бызааларны аал, ай санында деңзилеп килдеп турар ужурлуг. Ол дээш ажылчыннар немелде телевизор алыр — саавырда-даа бижип кааны ындыг. Бызаа ажаакчыларынга ол дугайын тайылбырлаан, таныштырган. А херек кырында чүге чогуп? Совхозта зоотехник, фермада эргелекчи бар-дыр. Оларның дорт хүлээлгези ышкажыл.

Че, ол-даа билдингир эштер-дир Хойжуларда байдал ындыг эвес боор деп идегел-биле бир малчынга бардым. Кажаада хураганнар дешкилээшкен, мандып турарлар. Па, кулактарында кадаан «билзек-демдээ» кайыл! Дугаарлары аан. База чүү-даа чок. Ол дугаарларны совхоз боду эвес, дорт Кызылдан хандырар ийик. Бир эвес ажыл-агый боду белеткээр болза, хоржок, шыдавас улус-тур деп, оларның байдалын кижи билгей эртик. Азы оларга эккеп бербээни ол бе?

Шынап, чеңгис фактыны уттү каапкан-дыр мен, эргим номчукчу. Хува-Чар фермазында, аңаа чордум деп, девин үстүнде чугааладым чоп, ажылчыннар-биле ажык чугаалажырымга, бүдүү сымыранчыр эвес, шуут-ла дорту-биле айтырарымга, сөөлгү үеде үш бригадир солушкан болду. Ол эки бе ынчаш! Душкан-на кижини — өскээр чугаалаарга, совхозта бир-ле дарганың сеткилинге таарышпыр кижини томуйлап турары ол-дур дээрзин малчыннар чырыы-даа чырташ дивейн, чүге сегледилер. Кижи канчап тывылбас чоор, Ийиниң чонундан ол чеңгис-ле фермазын баштап, ооң учёт-отчётту бүт кырынга тургузуптар кижи тывылбас чоор бе? Коллектив шиитпирлээр кылдыр айтырыгны ынчаалдыр тургузупса! Ажык-чарлыг, демократчыдылга үези-дир. Чон билзин, шиитпирлезин.

Малчыннарга чоруурумга, назыны дегүй берген кижилер хөй. Элдеп чүве. Назын кырыыр — бойдустуң хоойлузу-дур. А хүн чеңгис эвес. Хөөкүй малчын бөгүн хоюн, малзын кадарып-ла олурар-дыр. Даарта, келир чылын канчаарыл, кым кадарарыл? Кадарчы тывылбас дээш ол мал-маганны аң-мең ышкаш, та канчалзын, чоонзун дээш тайгаже салыптар бе? Азы когун үзе садыптар бе?

«Май 1» совхозтуң кижилерин алырга, оларның барык шуптузу пенсиялаар четкен, чамдыктары харын пенсиялыг улус чорбадыве.

Ам чеңгис идегел — ынактер-ла, аныктар. «Май 1» совхозтуң малын азыраар дээш, республиканың ол-бо районнарындан ынаар улус барбас дээрзи билдингир болгай. Ынчангаш боданганы дээре.

Эргим өөрүм «Май 1-нин» малчыннарынга чорааш, олар солун, сеткүүлдерни номчуп, ап турар бе дээрзин сонуургадым де. Кижилерниң делегейде, чурт иштинде база республикада-даа болуушкуннарга сонуургалы дыка-ла улгаткан, хөй-ле чүүлдү билип алыксап чоруурлар. Культураның бедээзи ол. Малчыннарның негелдези улгаткан болдур ийин, мал кадарып чорааш-даа, ол номун азы солунун номчуп чоруур. Чүү болган ынчаш! Ол совхозтуң малчыннарында почтачы чок улус чорду ийин. Ажыл-агыйның база районнуң удуртур, баштаар даргаларынга кулактары уюктавалыжые чугаалап, дилеп, ээрежип келген малчыннар-дыр. Чадашкан. Дүлей-биле дөмей.

База бир элдептиг чүве бар дээр. Чамдык кадарчылар мунар чааш аът чок. Совхозта чылгы бар, мунар аъттарны безин өөретпес-тир. Ол талазы-биле база-ла өртек-хөлезини айтып каан боор чүве ыйнаан. Тергелээр, шанактаар аъттардан өөредип алза. Хелезини-шүүдели удут тракторларны, машиналарны ажыглаарын зээээткеш, аъттардан ажыглап турза дээн, совхозтуң чонунуң күзели улуг-ла улус чорду.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ИДЕГЕЛ-БИЛЕ

Эргим Мергелдей! Ырак Өөүрнүң талыгыр булуңу Саглыдан бижип ор мен. Ажыл-амыдыралымга берге байдалдар тургустунганындан, харыысалгалыг чамдык эштериниң талазындан сагыш салбазындан Мергелдей-ле мени дузалаар боор дээн бодал-биле Силерже чагаа бижип ор мен.

Херектиң ужуру мындыг, Мергелдей. Бодум ийиги бөлүктүң инвалиди кижи мен. Школа назы безин четпээн, ийи уруум, шеригде оглум — дөрт кижиден тургустунган өг-бүле бис. Чер чеде албас, чегей улус боорувуска кады төрээн дуңмам бисти азырап орар. Бодум кылештап-даа албас, кижи хөлегези-биле дөмей, аарыг кижи-дир мен.

Мынча хөй кижиге чаңгыс кижи пенсиязы чедер эвес, дуңмам ажылдаар бодап турар. Ынчалза-даа Саглыда ажыл берге. Ол мурнунда сөдыг шугумунга ажылдап турган кижи. Ам ажыл айтырып «Кызыл туга» совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы Көгел Сатка билдиришкин кирип турган, харыы чаңгыс: «Ажыл чок». Ажыл-амыдыралывысты чеже-даа чугаалаан бис, кек хая-биле дөмей. Ол хирезинде дергүн-төрел тыртар чорук бар. Ооң бадыткалы — совхоз яслизинде төрелдерин чыып алганы.

Бо талазы-биле совхоз директору Болат-оол Куулярга база четкен мен. Аңаа ясли эргелекчизи Светлана Ооржак, Көгел Сат олар база орда директор мени эки-бак сөстер-биле сөглеп турган, кабинединден үндүр сывырган. Бичии кылаштап турган кижи мен, ол аажылаашкын соонда үш хонук дургузунда орундан турбадым.

Моон соонда дыка-ла хөй чүүл сагыжымга кирди. Кадык чорааш совхозумга ажылдап чордум, багай-даа диртип көрбедим. Ам аарып-аржып туруп бээримге менден хая көрнү бээри ол бе! Партияның болгаш чазактың кижи дээш сагыш салыышкынны күштелдирер дугайында салган сорулгазын бистиң Саглыда чүге тоомчага албайн турары ол!

Бо дугайында эрткен чылдың август үезинде база «Шынче» бижээн кижи мен. Редакцияның ажылдакчылары Өвүр районнуң ужуркомдан хемчег алырын дилээн боор, ооң даргазы келгеш, «Ындыг чагаа солунга үнмес» деп харыылаан болгай. Үнер-үнмезин хамаан ийикле бажың-балгат айтырыы тургускан дилээмни хандырган болза, а ону хандырбаан болгай. Ам-даа бичии бажыңымда хевээр мен.

Хүндүлүг Мергелдей! Мээң чурттап турар байдалымны өөренип көөрүм, кандыг-бир хемчегден алырын улуу-биле дилеедим. Бир эвес маңаа аалдап кээр болзуңарза мен ышкаш чедимче чок байдалда бот-меңер база бар, оларже база кым-даа көрүнмес-тир.

Улуг идегел-биле, **Калдар САЛЯ.**

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.20 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 18.30 — «Зимбабве — хемээрышпас чоруктуң 8-ки чылы». Телеочерк. 18.50 — Поэзия минуталары. 18.55 — «Үениң судалы». Владимир хоорайның трактор заводунуң күрүне хүлээп алыышкынының байдалында ажылының дугайында. ССРЭ-ниң Курстандарт даргазының оралакчызы Б. Н. Соколов дамчыдылгага киржир. 19.25 — Бүт бөмбүүнүң долчулалы. 19.55 — «Балет, балет». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 11-ги сериязы. 23.00 — Бөгүн делегейде. 23.10—23.50 — Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов — «Туманныг чалыы назынының хаязында».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Уруглар бажыңы — энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңының дугайында. 18.45 — «Ажык чагаа». Теле-көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 19.15 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Хүннүң айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей мергилдээзы 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Док. фильм экраны. Тураскаалдар камгалалының делегей хүнүнге. «Александр Попов-биле чугаа». 22.35 — 23.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 19.15 — «Делегей панорамазы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 15.50 18.50, Киноклуб «Отдохнём от телевизора»: «Волшебное наследство» 13.10. Бичии залга: «Курьер» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» № 153» 9.40, 12.40, «Коронный номер» 11.10, 14.20 «Кордебалет» 16.00, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна старого чердака» 10.00, «Золотая цепь» 11.40, «Загадочный наследник» 13.30, 16.20, 19.00 шактарда.

АГААР

Бөгүн хүндүс республикага бүрген, аазып турар булуттарлыг, онзагай өскерлишкин болбас агаар болур. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 5—10 градус соор, чамдык черлерге 14—19 градус чедир соор. Хүндүс 9—10 градус, даглыг черлерге 2—7 градус чылыг турар.

Кызылга шоолуг эвес булуттаар, онзагай өскерлишкин болбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хат секундада 5—10 метр күштелир. Агаарның температуразы дүне 5—7 градус соор, хүндүс 10—12 градус чылыыр.

Редактор **В. С. ШАРАВИН.**

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кедыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кузия ажылдакчылары херек.

Айтырыгны даралзында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

ТЕАТР

А. Борисевич, И. Корнаухова. **«АК-КЫЗЫЛ ЧЕЧЕКЧИГЕШ»**
Эгелээри 12 шакта.

В. Вербин, М. Мишин. **«КАПИТАН БЛАД»**
Эгелээри 19 шакта.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуу килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ааазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2798. ТС—00453.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 19 вторник № 92 (13692)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Ядролуг чепсек чок болгаш күчүлээшкин турбас делегейни тургузарының, делегейге идепкейлиг кады ажылдажылганың политиказы—ССРЭ-ниң чаартыкчы даштыкы политиказы делгерезин!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

1988 ЧЫЛДЫҢ МАЙ 1-ГЕ СЭКП ТК-НЫҢ КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

1. Ажылчы чоннуң эп-сеткил каттыштырылгазының делегей хүнү— Май 1 делгерезин!

2. Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

3. Маркстың - Энгельстиң-Лениниң революстуг улуг өөредии мөңгези-биле чурттап, сайзырап турзун!

4. Большевик-ленинчилерге, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, социализмниң тиилелгези дээш, бистиң Ада-чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш бүгү демиселчилерге мөңге алдар болгаш оларны бүгү чоннуң ынакшылы бүргээр болзун!

5. Эштер! Бүгү күштү ниитилелдиң эде тургустунуушкунунче, демократчыдылгазынче, экономиктиг үндезин реформаже угландыраалы!

6. Коммунистер! Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин шиитпирлиг бедидиңер! Чоннуң чаагай чоруунга хууда үлегер-чижээнер-биле, күжениишкинниг ажылыңар-биле партияның ат-алдарын быжыглаңар! Эде тургустунуушкунуң революстуг принциптерин бадыткап боттандырар дээш демисежиңер!

7. Коммунистер! Совет Эвилелиниң ажылчы чону! СЭКП-ниң XXVII съездизиниң угланыышкынын шиитпирлиг боттандырыңар! Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын Төрээн чурттуң чаагай чоруунга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээли!

8. Советтер Чуртунуң ажыл-ишчилери! Социалистиг Ада-чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаңар! «Кижи бүрүзүнден —шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге —кылган шаа-биле» деп принципти бүгү чер болганга бадыткаңар!

9. ССРЭ-ниң хамаатылары! Бистиң хөй национал-дыг улуг Төрээн чуртувустуң күжүнүң үнер дөзү — хостуг чуртта хостуг улустарның эвилелин болгаш акы-дуңма найыралын мугаг-шылаг чокка быжыглаңар!

10. Улус бүрүзүнүң национал чоргааралын болгаш байлаан социалистиг ниитилелдиң интернационализми-биле каттыштырып турар совет патриотизм делгерезин!

11. Ажылчыннар болгаш колхозчулар! Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, күш-ажылды организастаарының болгаш анаа идиг бээриниң депшилгелиг хевирлерин дидими-биле шиңгээдип алыңар! Мурнакчы дуржулганы, экономиктиг билиглерни шиңгээдиңер!

12. Совет Эвилелиниң хамаатылары! Бот-боттарынга негелделиг чорукту, хууда харысалганы бедидиңер, шугумчулелди болгаш бот-шугумчулелди, демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту хөгжүдүңер!

13. Ажылчы чоннар! Хөй-ниитиниң бот-башкарылгазын шиитпирлиг бадыткаңар, бюрократизмге болгаш консерватизмге, чүгле хереглекчи болгаш азырадыкчы хөөннүг чоруктарга удур демисежиңер!

14. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары! Аъш-чем программазын күүседир дээш күжениишкинниг демисежиңер! Кооперацияга болгаш бот-орулга-чарылгага чайгылыш чокка үндезилээш, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидиңер!

15. Эштер! Социализмниң алыс сорулгаларын чедип алыр дээш чогаадыкчы, дилеп тывыңгыр, инициативтиг, бергелерден кортпас кижилерни бүгү талалыг деткиңер!

16. Совет эртемденнер, конструкторлар, чогаадыкчылар! Экономиканың, эртемниң болгаш техниканың дүрген хөгжүлдезин, Ада-чурт бүдүрүлгезин делегейде дээди деңнелге чедирерин хандырар эртем-техниктиг айтырыгларны чаартыкчы ёзу-биле шиитпирлээрин чедип алыңар!

17. Совет профэвилелдер! Ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын камгалаңар! Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедирин, ажыл-агыйны шиитпирлээриниң социал угланыышкынын күштелдирерин чедип алыңар!

18. Комсомолчулар! Оолдар болгаш уруглар! Улуг Лениниң номналын шиңгээдип алыңар! Ак сеткилдиг болгаш бедик ажыктыг кылдыр ажылдаарын өөренип алыңар! Идепкейлиг политиктиг амыдыралга күженишкинниг киржиңер!

19. Ортумак болгаш дээди школаның ажылдакчылары! Өөредилгениң эде тургустунуушкунун чогаадыкчы ёзу-биле боттандырыңар! Аныяк салгакчыларны эртем-билиглиг, культурлуг, социализмниң идеалдарынга бердинген кижилер кылдыр кижизидиңер! Оолдарның болгаш уругларның инициативазын, билиглерже, дилеп тывыышкынче чүткүлүн сайзырадыңар!

20. Культураның, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары! Социализмниң угаанбодал күчүзүн улам байлак болдуруңар, ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын чаартырынга идепкейлиг киржиңер!

21. Совет дайынчылар! Дайынчы белен чорукту могаг-шылаг чокка бедидиңер, мергежилди сайзырангайжыдыңар, шеригниң сагылга-чурумун бы-жыглаңар! Социализмниң чаалап алыышкыннарын, совет улустуң тайбың, тургузукчу күш-ажылын бүзүрелдиг болгаш серемчилелдиг камгалаңар!

22. ССРЭ-ниң хамаатылары! Бойдусту камгалаар дугайында хүн бүрүнүң сагыш салыышкынын илергейлеңер! Бойдус курлавырларын чөп ажыглаңар!

23. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларга Май Бирниң байыры!

24. Социалистиг чурттарның улустары! Социализм болгаш тайбың дээш бистиң чурттарывыстың акы-дуңма кады ажылдажылгазы ханылап база быжыгып турзун!

25. Делегейниң улустары! Делегей байдалын экижидериниң боттуг чорудулгазы дээш, ядролуг, химиктиг болгаш анаа боо-чепсектерни шиитпирлиг кызыгаарлаар база кызырар дээш демиселди күштелдириңер! Космосту милитаризастаарын болдурбаалы!

26. Кижи төрелгетениниң амыдыралындан дайынны узуткаар!

27. Бүгү чурттарның улустары! Социал болгаш политиктиг амыдыралды чон бүрүзүнүң, чурт бүрүзүнүң боттарының хостуг шилип алыры дээш демиселди күштелдирээли!

28. Европаның улустары! Хельсинки дугуржулгаларының чүүлдерин амыдыралга идепкейлиг боттандырып, чурттар аразынга идегежир чорукту болгаш кады ажылдажылганы быжыглаалы!

29. Империалистиг мөлчүлгеге, дарлаалга, неоколониализмге удур, хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселчилерге чалбыыштыг байыр!

30. Ядролуг чепсек чок болгаш күчүлээшкин турбас делегейни тургузарының, делегейге идепкейлиг кады ажылдажылганың политиказы — ССРЭ-ниң чаартыкчы даштыкы политиказы делгерезин!

Бай-Тайганың тараажылары, механизаторлары часкы тарылгага белеткел ажылдарын организастыг чорудуп турарлар. Техниканың септелгези черчерде доозулган.

Районнуң суггатчылары хову-шөлдерде ажылдарын эгелей берген. Чолаачылар, механизаторлар өдек сөөртүлгезинче кирген. Тээлиде тургустунган АТБ-ниң чолаачылары үрезиннерни ажыл-агыйларга чедирип берип турар.

Тээлиде автобүдүрүлгениң чолаачызы Алексей Иргитке удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы ол районнуң ажыл-агыйларынга дузалашпышаан, чүък дажыглаарының планныг даалгаларын ажыр боттандырып келген. Олар бо хүннерде шөлдерге чаштырар тараа үрезиннерни дажыглап турарлар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың чолаачылары Григорий Болат, бригадир Алексей Иргит, чолаачы Василий Наажаң.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭКИНИ ЭКИ ДЭЭР

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары кыштаглаашкынны берге байдалга доозуп турар. Одар-белчиир ам-даа долузу-биле ажыттынмаан, а мал чемнериниң курлавырлары чамдык совхозтарда шагда-ла доозулган. Январьдан эгелеп шөйүлген мал оолдаашкыны чаа адакталып турар.

Район эрткен чылын 100 бажка онааштыр 63 хураган алган турган, ам ол санны 53 чедир кызырган. Ынчалза-даа бүгү малчыннарны өг-бүле керээзинче шилчиткени-биле үре-түңнелдиг ажылдап турар хойжулар ээвес болду. Чоокта чаа оларның бирээзи-биле ужуражып, бот-орулга-чарылганың бистиң амыдыралывыстың чарыттынмас кезээ апар чыдарынга бүзүредим.

Холунда шприц туткан херээжен малчын-биле менди солушкаш, ооң ажыл-амыдыралын сонуургадым. Бо болза «Искра» совхозтуң хойжузу Александра Амыр-Мидиевна Монгуш болду. Эрткен чылын баштай төрүп турар чүс хойга онааштыр 64 хураган алган. Ам ол сан 82 чедир улгаткан.

Бо-ла чорупчораш, чеже малчын өг-бүлелерге кирбедим дээр, ынчалза-даа бо хойжулар ышкаш арыг-силиг чурттап орар хойжулар ховар боор чорааш. Бажыңының иштин «ымыраа тайып турар» кылдыр кылайтыр чуп каан, кирип ора идиктеримни даштыгаа уштеп каапсаам кээп турду.

Даштыгаа үнүп келгеш, кыштагның ниити байдалын көрүп тур мен. База-ла кылаң тас — шефчилер чалап алгаш, ширбидип-даа турган ышкаш. Ындытан оюп турган чазап каан коошпаларны черден 15—20 сантиметр бедик кылдыр аскылап каан. Кажаа ырында бир чаа коошпаны база белен кылдыр чазап каан чыдыр.

— Кожааларымда мал чемнери чедишпес деп хомудап турар чорду, а силерниң хурегеннарыңар чоп конгуг сергек чүвел? — деп, Александра Амыр-Мидиевнадан сонуургадым.

— Мал чемнерин камналгалыг чарыгдаанывыстан ам бо чыдар сиген безин артып каар боор деп бодап тур бис. Ооң мурнунда чылдагааны — эрткен чайын 2—3 кежүп чораш, семиртилгениң эки организастааныывыста кылдыр бодаар мен— деп, ол бодамчалыг харылады. — Өг-бүле керээзи-биле ажылдай берген соонда бодум мал эмчизи-даа, бухгалтер-даа апардым. Район Советиниң депутады кижи болганымда, өскелерге үлегерлиг болурумну медереп билип тур мен.

К. ОЮНОВ.

VII СЪЕЗД ДООЗУЛГАН

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң Кремльге апрель 16-да доозулган хуралынга чаартыкчыларның хөй миллион кежигүннериниң беш чылда ажылдаар программазын тодарадып тургускан. Ол шуулганның ажылының сеелгү хүнүнде ниитилелдиң Төп чөвүлелиниң отчёдун болгаш ниитилелдиң Уставының чаа редакциязын чугаалажып көөрүн делегаттар уламчылаан.

Съездиниң түңнел хуралынга ажылынга эштер В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов олар киришкен.

30 чыл бурунгаар техниктиг чогаадылгага ажылчы чонну массалыы-биле кииришпиреринге тургускан чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилели улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг рольду ойнап турар. Съездиниң индириинден чаа чүүлдү кылып турарларының оруунга бюрократтыг шаптыктаашкыннарны оожум чайладып турарының дугайын олар дүвүрел-биле чугаалап турганнар. Съездиниң делегаттары ындыг чоруктуң барын хөй санныг чижектер-биле бадыткап көргүскен.

Ниитилелдиң ажылын эде тургузар, аңаа аныяк чаартыкчыларны болгаш чогаадыкчыларны идепкейлиг кииририпрер, ниитилелдиң ажылынга шаптыктаашкыннарны дүрген ажып эртер дугайын Татарияның профоблчөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Г. С. Баштанюк, Махачкалада сепаратор заводунуң чаа техника килдизиниң начальниги В. А. Тарокожев, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң чиңгине директору В. А. Саюшев болгаш өске-даа хөй делегаттар саналдап чугаалааннар.

Саналдар доозулган. Эрткен үениң иштинде ниитилелдиң ажылын чүүлдүгзүнүп көрген дектаалды делегаттар хүлээп алган. Төп ревизия комиссиязының отчёдун бадылаан. Хүлээп алган резолюцияда совет чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар революсчу эде тургустунуушкунуң идепкейлиг киржикчилери болурунга, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседиринге бүгү-ле күжениишкиннерин болгаш билиглерин үндүреринге, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге телептиг салыышкынны кииреринге делегаттар бүзүреткен.

Ниитилелдиң Уставының чаа редакциязының дугайында дектаалды съезд хүлээп алган.

Ниитилелдиң Төп Чөвүлелиниң болгаш Төп ревизия комиссиязының соңгулдалары болган.

Ниитилелдиң Төп чөвүлелиниң болган пленумунга ооң даргазынга Е. И. Тюрнин база катап соңгаан.

Ооң-биле съезд бодунуң ажылын дооскан.

(СЭТА).

БЕЛЕТКЕЛ КОШКАК

Шагаа-те маңнаас Бай-Тайганың хову-шөлдеринде чаггаан хар эрээн, часкы тарылга эгелээриниң кырында келген. Аңаа белеткел чедир кускуу дужуттуң салым-чолун шиитпирлээр. Районнуң ажыл-агыйлары бо чылын тарылганы колдуунда суггаттыг черлерге чорудуп, 814 га тарaa культураларының га бүрүзүнден 17,2 центнер, 35 га картофельден 330 тонна дүжүттү, 5911 га шөлден 82200 центнер чем единицазын белеткеп алырын хүлээлгезинде айыткан. Аңаа немей 10 га черге ногааларны өстүрерин база көрдүнген. Үш районнуң байдалы-биле алырга, чылыр ажылдарның хемчээли улуг.

Аңаа белеткел кандыгыл? РАУК даргазының оралакчызы, кол агроном Хүлер-оол Одамович Хертек хөй сан-чурага ларлыг сазын уштуп эккелгеш, а ажыглаар техниканы, ооң септелгезин баштай таныылбырлады. Районнуң 5 ажыл-агыйларында энзы-бүрү маркалыг 89 тракторнуң 79-ун кииришкирер. Септелгеже киирген 44 тракторнуң 44-үн ам-даа кылып чадашкан, ооң иштинде Т-150-маркалыг 12 тракторнуң бирээзи белен ээвес. Кол-ла чылдагааны — артык кезектер чогунда. Чер чараар тракторларга 7 насостарны болгаш өске-даа чугула кезектерни Чадааның, Кызылдың хандырылга баазаларындан суларгааарга тывылбаан. Септезе чугуур 60 автомашинаның 12-зи база саадаан. Четпейн турар 90 илиирин кайызын алыры билдинмес. Эдикчи мастерлерниң четчелээр, механизаторларның өөредилгезин түңнээр, аттестациязын эрттирер, эмчи шинчилгезинге киирер ажылдарын шуушкуң чорудуп турар. Хову турлагларын септээр, хозуун-плакаттар-биле шимээр, планнарны, көргүзүглерни бижээр азары чап-чаа эгелээш, РАУК-туң кол агрономунуң чугаазындан алырга, үрезин база белен ээвес. Шөлдерге чаштырар 623 тонна тарааның 127 тоннаазы, хөй чылдыг сиген, картофель үрезиннериниң чамдызын эккеп албаан. «Бай-Тал» совхоз Хакасияның Таштып районунуң белеткел баазазындан картофельди, «Кара-Хол» совхоз Кызылдың сайгарылга баазазындан суланы алырын дугурушса-даа, кажан сөөртүрүн билдинмес. Шөлдерже органиктыг болгаш минералдыг чемиштирингелерни тегерии энзы-бүрү чылдаганнар-биле саададып турар. Бот-орулга-чарылгалыг 10 звенону тургузары планда бар, а херек кырында ажылдаар шөлдерниң паспорттаашкыны кууаалдазы кылдынмаан.

Районда суггарылга системалар эргелелиниң начальниги Дайынчы Долаанович Балчый, инженер-мелиоратору Николай Түлүшович Ак-Хуурак-биле база чугаалаштывм. Ажыл-агыйларга 95 муң рубльге 220 муң кубометр хемчээлдиг бүгэ-суумун септээр кылыр керээлер чардынган. Ында Эдер-Күй, Адыр-Мажалык, Оорук, Сукпак бүгаларының чамдык участоктарынга капитал септелгени чорудары база көрген. Эң-не улуг ажыл «Мурнакчы» совхозта мурнуку чылдардан бээр хаңгып чадашканы, ол дээш чаргы-чааны уазыбестээн, узуну 6 километр Базарак бүгазында. Ооң бажынга баглык эттирбес шуурну салып, ужун дургаар тырылган бөкту өштеп, сугну шөлдерже өйлеп ажыткаш хаап турар 7 эжикти кылыры, чамдык черни цементтеп, сөй тегери, бульдозер-биле дескилээри планнаттынган. Ооң аңгыда эгелеп районда 4006 га суггаттыг черлерни технологтуг хайгааралга алыр, суггатчыларны өөредип белеткээринге дузалашыр түңээзгеник.

Александр ХЕРТЕК.

Бот-орулга-чарылганың оруу-биле

КЫЗЫМАК КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КӨЗЕКЧИЗИ

Эрткен чылын Чөөн-Хемчик район инек бүрүзүнден-не 1565 килограмм сүт саап алыр планын 1858 чедирген. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дергүн фермазының коллективи инек бүрүзүнден-не 2200 килограмм сүттү саап ап шыдаан.

Фермага эртенги саалда үезинде чеде бердим. Ооң кажааларында-даа, саанчыларның сүттү саап ап турарында-даа мээң моон мурнунда чорааным фермалардан онза ылгалдыг чүве чок. Бачым иште саанчылар саггаи судун кочалдар-биле сүт кудар салбырже дажыглап тур. Ооң турар черниң ыраа-ла кончуг. Бо ажылды база механизастапкан турган болза!

Мында ажылдаарынга таарымчалыг бүгү байдалдар тургустунган дээр болза шынга арай таарышпайн баар. Соодукчу чок болганындан сүттү доскаарларга соодуп турар. Кочалдап дажыглаары саанчыларга эң берге. Флягалар чуур машиналар чогундан ону хол-биле кылыр. Четпестер оон-даа ыңай бар. Ындыг турбуже мында кызымаккай ажылдың көзекчизи бот-орулга-чарылга апарган. Ферма ам дөрт дугаар чылында чаа системазы-биле ажылдап турар.

— Бо фермага 20 ажыг чыл дургузунда саанчылап келдим. Ам пенсияда мен, ынчалза-даа кызыл-бүлүңда одакчылап турарым бо — деп, мээң аңаа ужурашканым Дуктуг Дукеноолоевна Ондар чугаалады. — Хол-будум шимчеп турар болганда, төрээн коллективимден ырап кай баар мен. Чаңгыс мындыг чүүлдү айтып каайн: бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда, кижилерниң ажылга хамаарылгазы шуут өскерилген.

Хоочун саанчының ол сестерингге бүзүрээр аргалыг болдум. Сүт, мал чемн дажыглаан кадарчы-даа, сантехник-даа кижилерни көрдүм. Эрги ёзу-биле, кадарчы инек кадарганы дээш, сантехник бодунуң ажылын кылганы дээш шалың алыр болгай. Ам ындыг ээвес— олар шалыңны сүт бүдүргени дээш алыр апарган. Чүгле олар ээвес, коллективтиң кежигүн бүрүзү. Мал эмчизинден эгелээш, дем чаа чугаалашкаым одакчыга чедир. Ооң доктаамал шалыңы 84 рубль болза-даа, ол кажан-даа 100-тен ээвэш акша ап чорбээн. Чүге дээрге Дуктуг Дукен-оолоевна ниити ажылга бо-ла дузалажы бээр. А ол дээш күш-ажылга киржилгениң коэффициентизи немежип чыдар болгай.

— 300-тен куду шалың албайн турар бис — деп, кадарчы Кызыл-оол Монгуш чугаалады.

— Бо хүннерде инек бүрүзүнден-не 9200 грамм сүт саап ап тур бис — деп, ферманың эргелекчизи Алдын-кыс Монгуш мээң айтырыымга харылады. — Ээзэш-тир.

Ол оожургап билбес эргелекчиниң-биле ындыг-дыр. А херек кырында частың бо берге үезинде инектен-не 9 килограмм ажыр сүт саап алырын уш муңчулар безин багай ээвес кергүзүг деп санап турар болгай.

— Эрткен чылын совхозувуска 169 муң рубльдиң арыг орулгазын киирдивис — деп, алдарлыг саанчы чугаазын уламчылады.—Ол база ындыгла кончуг бедик ээвес сан-дыр ийин. Уксаа чок инектеривистен дүрген адырлып алзывысса! Олар ээзэш сүт бээр хирезинде симментальдыг инектерден хөй мал чемн ажыглаар-дыр.

Ийе, фермада шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа арбын. Коллектив уксаа дугайында ааажок сагыш салып турар, ол хирезинде ону дорт харылаар ужурлуг кижи — зоотехник-селекционер — эрткен күстен бээр ажылдавайн турар. Мында ол күн боозадылгага хөөн кирген элээн каш инек бар болду, а үре 10 хонук дургузунда эккелдиммээн. Ам ол инектер 20 хонгаш катап хөөн кирер. Ынчан кылгаан тарып боозадылганың чүс хуу түңнелдиг болурун бадыткаары берге.

Кызып ажылдап турар кижилер кылагар-тас чурттаар ужурлуг. Ол ындыг-даа. Дергүн фермазының столоваазынга кижи бажыңынга ышкаш турразында чемнеир. Ооң кызыл-булуңу чамдык суурларда культура бажыңнарындан дудак чок, ханаларында позунплакаттарда аңгыда, коллективтиң көргүзүглери, партия, комсомол болгаш профэвилел комитеттериниң бүлүңнары, харын-даа классиктерниң уран чүүлге хамаарышкан чуруктары астынган. Ооң бир талазынга хурал эрттирип турда, өске талазынга кино-даа көрүп болур. Мында тургустунган телефон дамчыштыр совхоз, район төвү-биле харылзажып болур. Куззээр болза Кызыл болгаш өске-даа хоорайлар-биле чугаалажып болбайнаан.

Фермага хөй-ле кижилер-биле чугаалаштым. Оларның чаңгызы-даа «эде тургустунуушкун» деп сөс этпеди. Олар ону аас-биле ээвес, херек кырында боттандырып турар болгаш ындыг ирги бе деп бодадым.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң даргазы кадарчы Биче-оол Сат биле ферма эргелекчизи Алдын-кыс Монгуш мал чемниң курлавырларын санап көргеш, 150 хире тонна силос арта бээрин түңнеп үндүрген. Ол дугайын олар совхоз директору Хүлер-оол Дамба-Даржаага мынчаар чугаалаан:

Кызып-кылайып турган белеткеп алган силозувусту каш чыл бурунгаар чыдыдыр-даа шыгжап чыдар турдувус. Ам биске артык чарыгдалдарың херээ чок. 150 тонна силосту мал чеминге бергедежип турар «Большевик» совхозка-даа садыптыңар.

Бо эгелээшкинниң үстүүртен ээвес, адаандан үнгени мактанчыг. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын кижилерниң каш чылдар дургузунда даамай чыткан чогаадыкчы бот-идепкейин оттурупкан.

— Элдеп чүве харын — деп, совхоз директору ооң соонда мээң чугаалады. — Мурнуку чылдарда автомашиналарга артык кезектер тывылбазы хоочураан аарыг турду. Ол тывылбас турган кезектер та кайын эдерлип келгени ол чүве, ам чолаачылар боттары ажыл дилеп кылаштажып турар апарган. Бот-орулга-чарылга ажыл-агыйның өске-даа адырларынче дазылданып бар чорууруның херечизи ол-дур ийин.

Фермада күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин ёзулуг кижизидикчи күш кылдыр ажыглап турар. ККК дээрге, өскээр чугаалаарга, акша-биле кижизидилге-дир. Мындыг чижекти ап көрээли. Эрткен айда ийи катап ажыл шагы үскен Урана Сат 55 рубль 40 копеек алган. Эки ажылдаан саанчы Валентина Саттың шалыңы 249 рубль 21 копеек болган. Ийи прогулдуң өртээ барык-ла 200 рубль болган ышкажыл! Ол-даа харын барыктыг-дыр, ажылдан үндүрүпсе канчаарыл? Фермага ажылдаар күзелин илереткен кижилерниң билдириишкиннери ээзэш ээвес чыылган.

Мурнакчы саанчылар Любовь Сат, Долума Монгуш, Татьяна Сат, Меңгүн-оол Монгуш, Татьяна Сат, Шет Куулар, Надежда Куулар болгаш өскелери и ң-д а а айда ажылдап ап турар шалыңы 300 рубль чоокшулап келген. Ынча акша дээш кызып ажылдап болур бе? Болур! Ооң аңгыда оларның ап турар моральдыг деткимчези база ааажок улуг болгай.

Ам коллектив инектен-не 2500 килограмм сүттү саап албас-даа болза, аңаа чоокшулаар сорулгаңы мурнунда салган. Ону кандыг арга-биле чедип алырыл? Мооң мурнунда хунажыннарны саар инектерни ээзэжэзи саанчыларга 2—3-теп үлеп берип турган болза, ам оларны бөлүк бүрүзүнге 25-тээш, чүгле дөрт саанчыга бижыглаан. Шак ынчаар шуушттурулга аргазынче кирер, ийи ээлчегде ажылдаарын чедип алыр. Ферманың бүдүрүп турар продукциязының бөтүнези республика деңнелинден 10 рубль чиик, ынчалза-даа дөмей-ле улуг болуп турар. Ынчангаш аңаа салдарлыг болуп турар мал чемнериниң өртээн чөвызадыры-биле тарымал сигенниң шөлүн 460 гектар тургаңындан 800 чедирери көрдүнген.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дергүн фермазының саанчыларының эчис сорулгазының дугайын чажыдыбиле чугаалаар болза, олар уш муңчу аңгы кижилер дээш ээвес, уш муңчу коллектив дээш туржуп турар. Бо дээрге бөгүн-даартагының ээвес, келир үениң сорулгазы-дыр, ынчангаш найыралдыг коллективтиң кежигүннери оларның бичии чажыдын ажыдыпкан дээш мени дыка буруудатпас боор деп бодадым.

Кодур-оол ОЮН.

КОММУНИСТИҢ ҮЛҮҮ. ОЛ КАНДЫГЫЛ?

Бистиң районнуң партия организациязы партияның айтыышкыннарынга дүүштүр эде тургустунуушкунну чорудуп, ам оон ийиги үе чадазында бодунуң шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларын тодарадкаш, планныг ажылдап турар. Партия райкомунуң бюрозунуң 1990 чылга чедир ап чорудар хемчеглерин ажылдап кылгаш, бадылаан болгаш боттандырып турар. Бюро кежигүннериниң ажылының кол угланыышкыннарын база ында тодараткан.

Партияның айыткан улуг сорулгаларны боттандырар талазы-биле ажыл районда калбарып, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, үндезин экономиктиг реформаны боттандырар, улус ажыл-агыйынга эргелеп башкарылганың ажыктыын бедидеринче угланган хемчеглерни ап чорудуп турар. Корум-чурумну, күш-ажылдың болгаш күрүнениң сагылгазын у р у м у н улам ыңай быжыглаарынче угланган боттуг базымнар кылдынып, районнуң экономиказының кол адыры — кадээ ажыл-агыйга күш-ажылды организастаарының дециштигениг аргаларны — бот-орулга-чарылганы, бригада болгаш өг-бүле керээзин нептередип, бот-акшаланыышкынче шилчилгени боттандырып турар.

Амгы үеде районда 32 ферма болгаш бригадалар, совхоз бүдүрүлгезиниң өске-даа участоктары бот-орулга-чарылга аргазы-биле ажылдап турар. 194 малчын өг-бүлелер өг-бүле керээзинче шилчээн. Малдың үксээжидылгазын экижидери, оон продуктуузун бедидери-биле «Хой ажылы» болгаш «Сүт» деп программаны хойжуларның, инек малдап турар малчыннарның тускай хуралдарындан хүлээп алган, ону күүседип турар.

Партия райкому политиктиг удурттунганың ёзулуг органы болур сорулганы салып алган ажылдап, оон ажылдакчыларының совхозтарже комплекстиг үнүүшкүннерин кварталы санныда организастап келген. Ол үнүүшкүннер үезинде партия райкомунуң секретарьлары, килдистер эргелекчилери чонну хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп ап, бригада партия организацияларының секретарьларының, идеология активиниң өөредилгезин эрттирип, партия эге организацияларының секретарьлары-биле ажылчы кичээнгейни күштелдирген.

Ол ышкаш райкомнуң болгаш районнуң партия организациязының ревизия комиссиязының кежигүннеринге доктаамал даалгаларны бээрин райком практикалап турар. Ону ажык-чарлыг болдурары-биле райкомнуң методиктиг кабинединде болгаш партия организацияларының булуңнарында дерип көргүскен. Партия организацияларының секретарьларының өөредилгезин ай санында эрттирип, ону амыдырал-биле холбап турар. Чижээ, Ленин аттыг совхозта партия организациязының партия хуралдарын эрттирип турарының практиказы-биле эрткен чылдың ноябрьда партия эге организацияларының секретарьлары танышкан. Олар ук совхозта коммунистерниң ниити хуралынга база олурушканнар. Бо чылдың февраль, март айларда партия организацияларының секретарьлары «Чаа орук», «Мерген» совхозтарда парткомнарның ажылының дуржулгазы-биле барып танышканнар.

Бо хүннерде районнуң партия организациязының составында 3 партком, партияның 21 эге организациязы, бригаданың 18 партия организациялары, 9 партбөлүк бактаап турар. Бүгү коммунистерниң 81 хуузу улус ажыл-агыйының аназы-бүрү адырларында хаара туттунган. Олар шупту инициативалыг, долу күш-биле ажылдап, эде тургустунуушкунче ханылап кирген турарлар. Оларның ону канчаар чедип ап турарын эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле отчёттар көргүскен.

Принципиалдыг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, ажык-чарлыг чоруктуң болгаш демократияның калбарыышкыны ажылдың эрги стилинден ушту-нуп үнеринге, чаа ёзу-биле ажылдаарынга идигни берип турар. СЭКП райкомунуң пленумнарынга айтырыглар чугаалажырда районнуң коммунистериниң болгаш ажылчы чоннарының санал-оналдарын өөренип көөрүн, пленумнарга, бюроларга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге райком кежигүннерин идепкейлиг киириштирерин райкомнуң килдистери чедип ап турар.

Пленумнарга чугаалажыр айтырыглар дугайын албан черлеринге, организацияларга, совхозтар төптеринге көскү кылдыр бижээш азып, ону партия организацияларынга дыңнадып, хүн айтырыгларынга хамаарыштыр санал-оналды организастап турар апарган. Пленумнуң ажылын удуртур-биле чүгле бюро кежигүннерин эвес, а райком кежигүннеринден президиумга соңгуурун практикалап турар.

Коммунистерниң отчёттарын дыңнары оларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бедидериниң дээштиг хевири. Чижээ, идеология ажылын эде тургузар талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында райкомнуң III пленумунуң доктаалын күүседип турарының талазы-биле партия райкомунуң килдис эргелекчизи А. Ч. Комбуның, «Чаа орук» совхозтуң директору Д.-Б. Б. Чолуйнуң отчёттарын, социалистиг чарышты организастап турарының талазы-биле райкомнуң бюро кежигүну Ленин аттыг совхозта бригадир М. Т. Кыныраның информациязын, өске-даа эштерниң отчёттарын партия райкомунуң пленумнарынга дыңнаан.

Райкомнуң бюрозунга удуртукчу кадрларның харыысалгалыг ажылдакчыларының отчёттарын дыңнаарын практикалап келген. Райкомнуң килдис эргелекчилери А. Ч. Комбу, А. С. Намдараа, өске-даа эштер боттарының ажылын эде тургузуп турарының талазы-биле отчёттарны район төвүнде коммунистерниң каттышкан хуралынга бергеннер. Райкомнуң чанында партийжи комиссия даргазы Ш. К. Маажый парткомиссияның ажылынга хамаарыштыр отчётту партия эге организацияларының ниити хуралдарынга кылган. Ажылдың ындыг ажык-чарлыг чоруун моон-даа соңгаар боттандырар бис.

Бистиң районда коммунистерниң ниитилел-политиктиг аттестациязын бо чылдың марттан июнь 15-ке чедир эрттирер дугайында доктаалды райкомнуң бюрозу хүлээп алган. «Эде тургустунуушкунга болгаш дүргедээшкинге коммунистиң үлүү» деп тема-биле ону чорудуп турар. Аттестацияның сорулгазы — эде тургустунуушкунуң чорун турарын анализтээри, коммунист бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазын негелделиг көөрү, оон идепкейин, чогаадыкчы, тывынгыр чоруун көдүрери, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тыварынче, ажылдың шынарын экижидеринче, темну бедик түңнелдерни чедип алырынче оон күжүн угландырары. Районнуң экономиктиг болгаш социал сорулгаларын шиитпирлээринге партия эге организацияларының ролюн, дайынчы арга-шинээн ол ам бедидер.

Аттестация — шыңгыы шылгалда. Ажылчындан удуртукчу чедир коммунист бүрүзүнүң партияның съездизиниң соонда үеде ажылынга ол үнелелди берип, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарлардан принципиалдыг негелдени кылыр.

Аттестацияны райком, эге болгаш бригада парторганизациялары эрттирер, районда партия организацияларының учёдунда бүгү коммунистер ону эртер. Аттестацияны ийи угланыышкынга чорудар бис. Райкомнуң номенклатуразында коммунистер — совхозтар директорлары, бүдүрүлге, албан, организациялар удуртукчулары болгаш партия эге организацияларының секретарьлары аттестацияны райкомнуң комиссиязынга, арткан бүгү коммунистер эге болгаш бригада партия организацияларынга эртер. «Эде тургустунуушкунга коммунистиң ролю болгаш туружу», «Коммунистиң ат-алдары—партияның ат-алдары», «Эде тургустунуушкун үезинде коммунистерниң бүдүрүлгеге башкарыкчы чоруу» деп айтырыглар партия хуралдарын чер-черлерге эрттирер.

Аттестация комиссиязының ажылы ажык беседалажыышкын хевирлиг болур. Аттестация эртип турар коммунистиң эде тургустунуушкунга, хөй-ниитиниң ажылынга киржилгезиниң, бодунуң мергежилин, идей-теоретиктиг деңнелин бедидип турарының дугайында дыңнадыгларын комиссия ханы сайгарып көөр.

Ол ышкаш Уставтың негелделерин, планныг даалгаларны, социалистиг хүлээлгелерни коммунистиң кайы хире күүседип турарын, оон мөзү-шынарын, идепкейлиин, эш-өөрүнге сагыш човангырын, өске улуска хамаарылгазын база кичээнгейлиг көөр. Коммунистиң четпес талалары бар болза, ону эдер дугайында саналдарны комиссиялар киирер, бот-тускайлаң ажылдаарының арга-хевирлерин тодарадыр.

Аттестация үезинде коммунистиң ажылында, партийжи болгаш хөй-ниити даалгаларны күүседип турарында, мөзү-шынарында улуг четпестер бар болза, оон отчёдун дыңнааш, чогуур түңнелдерни үндүрери-биле партия эге организациязынче аттестация комиссиязы шилчидер.

Эге болгаш бригада парторганизацияларынга аттестация ажык-чарлыг байдалга эртпен турар. Тускай стендилерни дерип азар. Аңаа аттестация комиссиязының даңзызын, аттестация эрттирериниң графиги, аттестация үезинде болган шүгүмчүлелдиг саналдарның, социалистиг хүлээлгелерниң күүселдезиниң дугайында медээлерни көргүзер.

Парткомнар, партбюролар, эге организациялар ол чугула ажыл эрткен соонда, оон түңнелдерин үндүрер. Шүгүмчүлелдиг саналдарны эдериниң боттуг хемчеглерин ап чорудар. Ол бүгүнүң дугайын партия хуралдарынга, коммунистерге доктаамал дыңнадыр.

Демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң калбарыышкынын районда уламчылап, кижилер-биле билдилиг ажылдаары, оларның күжениишкинин каттыштырары, кижи бүрүзүнүң эде тургустунуушкунга тепептиг туружу ээлээринге дузалаары партия организацияларының чугула сорулгазы болуп турар.

Каң-оол ЕНЗУК,
СЭКП Эрзин райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР

«Тываавтоорук» эргелелиниң ковуруглар кылыр участогунда Александр Красновтуң тудугжулар бригадазы Кызыл хоорайда ийи каът чурттаглга бажыңнарын тудуп турар.

Ол бригада эрткен чылда база бир бажыңны ажыглаалга киирген. Олар бо хүннерде ийи каът бажыңның бирги каъдын кылып эгелээн. Саян артындан эккеп турар кылагар аа түүйбулар-биле ханаларны салып турарлар. Ол чээрби чеди аал чурттаар бажыңны тударының өртек-үнези 495 муң рубль болур.

Ийи каът чурттаглга бажыңнарын дүрген тудуп, ажыглаалга киирер талазы-биле бо тудуг бригадазы улуг дуржулгалыг апарган.

ЧУРУКТА: бригаданың прорабы Владимир Калдыта биле мастер-бригадир Александр Краснов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: социал айтырыглар

ДУРЖУЛГАЛЫГ ИВИЖИНИҢ ЧАМДЫК БОДАЛДАРЫ

Чугаалажып органым — калбаксымаар арынныг, бодамчалыг карактарлыг, бежен хар чоокшулаан ол кижини эки таныыр мен. Адыр-Кежиг суурга үр үеде киномеханиктеп ажылдап турган чүве. 1985 чылдың чазынында бир-ле хүн оон бажынга ындыг бодал кире дүшкени-ле ол болду ыйнаан: «Иви-даа кадарып ажылдаза чүү ыпчаш, шыдаар боор мен, бо суурда бажыңым-даа бар болгай, улгады берген уругларым аңаа боттары баш миннип чурттап тургайлар-ла» деп, ол үзе шиитпирлээш, кадайы-биле ыяк дугурушкаш, совхоз конторазынче дидим базып кире берген. Ол-ла болган — иви кадарчызы кижи совхозка херек турган, ажырбас, ажылдазын, ол берге ажылга күзели улуг кижи-дир дээш хүлээп апкан. Иви дээрге нарын, бир янзының малы болур. Ынчангаш, бир талазында ивини шуут-ла аал малы деп санап турары улуг үндезинниг болбайн, ийи талазында «аң мала (чамдык улус безин «чартык аң»-даа дээр) деп, оон берге талаларын билгеш, база ынчаар санап турар. Ивижи кижи ол малының ындызын эки-ле билип, өөренип, көрүп чораш, ажылдаар ужурлуг. Ындыг бодалга Чаш-оол бүрүнү-биле каттыжып турар, оон башка оон эки ады совхозунга канчап үнер берген деп. Бо чылдың кыштаглаашкыны эгелээнден бээр совхозтуң күш-ажылчы алдар түгүнга чүге ады кирген деп.

Иви кадарып, адак дээрге ийи-үш чыл хире ажылдапкан кижилерни бо Тожуда: «Ажылга өөренгени кандыг-ла болду?» деп, безин ёзулуг бүзүрел чок санап турар. Шынап-ла, ол берге ажыл, береден коргар, чүвени чиик көөр кижилер аңаа кайын шыдажыр.

Чаш-оол ол эрткен чылдарда хүлээнген малын Серлиг тайгаларынга кээп, канчаар одарлаарын, чеш төлүн кандыг арга-биле онча-менди ажаап өстүрүп алырын элээн билип ап, черле ынчаш кызып ажылдаар дээш чүткүдүп чорууруң оон-биле чугаадан кижи эскерер чорду. «Чайын-даа, кыжын-даа мал кадарар болгаш чазын мал оолдадып аар черлерим шилиттинген, тускай планныг. Ол черлерни ажыглаар дугайын бригадир болгаш зоотехник-биле дугуржуп алган мен»— деп ол чугаалап орду. Улуг, делгем Өдүген туржук, оон кызаа девискээрде Серлиг иштин эки билип алыры безин берге болбайн.

— Ивиниң ис чок чидери, бөрү, хайыракан аскынче болганчок кирер чоруу бистиң районда бар-дыр, оон чылдагааны чүде болуп турарыл?

— Ивижи улус бистиң харыысалга чок чоруувус бар—бир кол чылдагаан ол. Менден база чамдыкта мал чидип, четпестээш, өре-даа төлеп турдум, кымче чая каар боор —бодумнуң-на четпезим. Ону ап көөрге ажылга харыысалга дугайында негелдениң бөгүн шыңгыырап турары шын дээр мен. Оон дугайын бис эки билип турар бис.

Серлиг тайгаларында өске ивижилер ышкаш, Чаш-оол Кол малын хайгаараары-биле чамдык эки аргаларны ажыглап чорууар. Чижээ, чайын болгаш күзүн болза хемнер бажы болур тайгалар эдээнде арбын оъттуг ажык черлерде хайдыңнарга албан-биле көжүп барып хонгаш, аңаа малын кадарар, серемчилелдиг болуру-биле мал одарлаар черлерни дескиндир хоюткулар аскылап каар, ындыг черлеп эртерин араатаннар белен дидинмес боор чүве. Эрткен чайын Өзек-Тайгаа, Өөлет хем иштинге, күс апаарга Баржын хемге одарладып турган. Ынчалза-даа араатан кончуг, ол чайын ийи өгден ийи кадарчы селчип кадарып турда, аалче шургуп, шерген кирген аш хайыракан ийи ивини тудуп чипкен. Шынын алырга, Тожуда ивижилер бөрү, хайыракан ээр-биле хөй чылдардан бээр демисежип шыдавайн келген, а оларга дузалажыптар хире шыырак аңчы улус-даа барбас, ёзулуг дуза-даа катпас, шоюккан чүве дег болур, ол дугайында чугаа-соот чүгле кулак дашты-биле шыыйнып эрте бээр, харын-даа эгелээн чугаа ол хевээр читсе хоңну.

Чаш-оол Кол эрткен чылын чүс мындыдан 95 анай алган, социалистиг хүлээлгези 85 турган. Оон мурнунда ийи чылда база-ла тозандан хөй анайны камгалап алгаш. Чаш-оол районда мурнакчы ивижилерниң санынга кирген. Оон «эки арга болур» деп санап турары-биле алырга, чазын иви оолдаар үе чоокшулай бергенде, кадарчылар ийи-үш болуп алгаш, аал дээскиндир эки одарлыг, кадыр эвес оргу черлерже коже бээр, аңаа төрүттүнген чаш анайны ол чай чок үеде хүлээп алыр болгаш доруккуже ажаап-карактаар. Ол арганы боду чыл бүрү ажыглап келген. Хөй өг бир черге мөөңнелип кожа хонгулап алырга, оолдаашкын үезинде эң таарымча чок, аңаа улуг биче иви холужар апаар, одар ховаргааш, кежер ужурга-даа таваржыр.

1987—88 чылдарның кыштаглаашкыны эгелээнден бээр малчынның коданындан чаңгыс-даа баш каража болбаан. Ам ивижи Доораңның Чайынды деп черде кыштап орар, коданында 228 баш ивилиг, оон хөй кезии төрүүр мындылар болгаш мындыжактар. Оларны чидириг чок кыш ажырар, төрүүр чүс ивиден 90-дан эвээш эвес анай камгалап алыр деп бо чылын социалистиг хүлээлгени алган. Хүлээлге улуг, ону күүседири дээш чиик эвес ажылды малчын кылыр апаар. Чаш-оол Кол совхозунуң дуржулгалыг хоочун ивижилери Иван Барыыл, Чамыян Бадыраа, Чигжит Кушкаш оларның арга-сүмезинге даянып, бодунуң дуржулгазын байытпышаан, кызымак ажылдап чорууру.

Иви оолдаашкынынга белеткел үезинде эң-ле аар чүүл уругларының аазы Кол Бичии-ленге онаажыры чугаажок, чүге дээрге чаш анай черге төп кээп дүжеринден эгелээш, ону улгаткыже ажаап өстүрери дээш, өг-бүлениң херээжен ээзи боду-ла чайгаар хол тудуп ажылдап кириптер, ону кым-даа албадавас, харын бодүнче эр кижилерни эгелеледип аптар. Улуг сакманчы кижиге улуг кадарчы-даа бол, ол үеде ывап чагыртыр апаар. Апрель төнчүзүнде эгелээр иви оолдаашкынынга бо өг-бүле эки белеткенген. Чазаглаар черин билир, чаш анайга, мезинге бөг-маңнак аймаа бүрүнү-биле четчир.

Алексей НУГУУРАК.
Тожу район.

Сүт-Хөл райпозундан медээлер

ЧАА САДЫГ

Өшкү ажылдыг чаа совхозтуң тургустунганы-биле холбаштыр Ишкинге тудуг-суур улам хөгжүүр. Совхозтуң специалистери болгаш ажылчыннары чурттаар чаңгыс аай төлевилелдиң чурттаглга бажыңнарындан аңгыда социал-культура тудуглары немежир. Кодээ Культура бажыңының тудуун эрткен чылын эгелей берген.

Сүт-Хөл райпозу боттарының күжү-биле белеткээн тудуг материалын ажыглап, суурда холушкак бараанныр магазининге немелде тудугну дооскан. Дооразы 9, узуну 16 метр немелде тудугну эки шынарлыг, кыска хуусаада доозар дээш райпонуң тудугжулары Коңгар Саая, Юрий Норбу, Чудур-оол Ооржак, чазаныр мастерская ажылчыннары Кызыл-оол Монгуш, Олег Ооржак болгаш өскелер-даа кызымак ажылдааннар.

Чоокта чаа район комиссиязы магазинни хүлээп алган. Аъш-чем садар кылдыр арттырган эрги талазында аныяк садыгжылар Алекмаа Лакпа, Уран Ондар садыгжылап ажылдай берген. Үлетпүр болгаш ажыл-агый бараанкарының магазинин Анисья Сат эргелекчилээн.

Холушкак бараанныр турган черинге бараан артыын чаа өрээлдерже киирген, райпонуң складтарынга келген бараанныр-биле ассортиментизин арбыдаткан. Бараан өртээниң экономизи Светлана Сарыглар, товароведтер Уран Ооржак, Айлаң Иргит олар садыгжыларның ажылынга дузалашкан.

Кыска хуусаада тудугну доозуп, аъш-чем болгаш үлетпүр бараанныарының магазиннерин тускайлап тургусканы дээш ишкиничилер өөрүп четтиргенин райпо баштаар черинге илергейлеп турдарлар.

ХОЛУ ЧЕМЗИГ КЫСТАР

Кызылдың садыг училищезиниң Сүт-Хөл райпозунуң столовазында практика эрттирип турар сургуулдары комсомолчу кыстар Римма Түлүштүң, Людмила Ооржактың, Өлзеймаа Монгуштуң болгаш Алефтина Ондар оларның быжырган кондитер кылыгларын ап четтиргеннер: «Холу чемзиг кыстар» дижир апарган.

Училищениң сургуулдары бо чылдың январь айдан эгелеп практиказын эрттирип, ажылдап эгелээннер. Столованың коллективи келир үениң тускай мергежилдиг поварларын, цех мастерлерин күзелдии-биле хүлээп алгаш кады ажылдап турарлар. Кондитер цегиниң мастерлери Дыртыына Монгуш, Елизавета Сарыг-оол аныяктарга арга-сүмезин кадып, дузалажып турарлар. Аныяк практикант кыстар амданныг аъш-чем кылырының технологиязын училищеге багай эвес шиңгээдип алганы-биле янзы-бүрү печеньелерин, торттарны быжырып эгелээн. Оларның бүдүрген продукциязын сүт-хөлчүлер мактаар болгаш күзелдии-биле садып ап турар. Байырлал хүннеринде, азы өг-бүле шайлалгаларынга тускай торттарны безин чагыдып ап турар апарган.

Өлзеймаа Монгуш биле Людмила Ооржак олар Баян-Талага барып кондитер кылыгларын быжырып, ол суурнуң хүндүткелин база чаалап алганнар. Райпо баштаар чери практикант кыстарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, чурттаар чер-биле хандырган. Ажылдааны дээш шалыын ап турар.

Шаңгыр-оол
КУУЛАР.

БИР ДЕМНИГ

«Шекпээр» совхозтуң Аңгаты салбырында суурнуң чурттакчыларын агитквартиралар аайы-биле кадээ Советтиң округтарынга хуваап тургускан.

Суурнуң чурттакчыларының ортузунда «Үлегерлиг бажың дээш» социалистиг чарышты организастаан. Оон түңнелинде Наталья, Николай Ооржактарның өг-бүлези социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Оларның өг-бүлези дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, өшкү хаванны өстүрүп, огородту тарып турар. Бажыңының девискээринде чечектерни, ыяштарны тарып олурткан. Бажыңының ишти, дашты кезээде арыг-силиг турар.

Суурда арагалаар чорук-биле демиселди шыңгыы тургускан. Эрткен чылын суурдан хөй-ниити черинге ээрик чорааны дээш чаңгыс-даа кижи агитквартиралар хуралынга хемнет апыслаан.

Чонну хостуг үелерин, ылаңгыя кышкы үеде школа коллективиниң удуртулгазы-биле массалыг хөктээшкиннерни, чуңгулаашкыннарны доктаамал организастап турган.

Агитквартираларның ажылынга школада башкылар Клара Монгуш, Розалия Куулар, Дина Чыргал болгаш өскелер-даа идепкейлиг киржип турарлар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг Бай-Тайга районда Шуй суурнуң ажылчы чону-биле чоокта чаа ужурашкан.

Республикада сээлгү үеде хоойлу-дурум камгалалынче кичээнгейниң күштелип, кемнерек үүлгедир, арагалаар чоруктар-биле демиселдиң улам шыңгыырап турарының дугайын тодаргай чижектерге даянып тургаш, Анай-оол Дыштаевич чыылганнарга таныштырган. Арагалаашкын-биле демиселдиң чамдык эки талалары көступ турар-даа болза, бажыңнарынга ээртир суксуннар чажырып кылыры тыптып, оон түңнелинде кемнерек үүлгедир, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар болуп турар.

Күш-ажыл курлавыры суурда бар болуп турар, ону ажыглаарының айтырыглары кичээнгейге доктаамал турарын ол демдеглээн. Ылаңгыя кооперацияның арга-хевирлерин ажыглаары, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери маңаа чугула херек.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы чоннуң айтырыгларынга харыыларны берген. Ужуражыышкын сээлгүнде хоойлу-дурум камгалалының, корум-чурумну экижидериниң талазы-биле суурга ап чорудар хемчеглерни ужуражыышкынның киржикчилери бадылап алган.

Майны САЛЧАК.

Тайылбыр

СУРГАКЧЫЛААН СООНДА

«ССРЭ-ниң девискээринге албан ёзузу-биле сургакчылаарының дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп күштүг болган. Ол нормативтиг актының чамдык дүрүмнериниң дугайында парлалгага мурнунда үнген. Чаа документиниң чамдык пункттарының дугайында чугаалап бээрин ССРЭ-ниң Саң-хөө министерствозунуң килдис начальниги В. Ширмюктен дилээн бис.

— Ук доктаал каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының хамыктың мурнунда эргелерин калбартырынче угланган дээрзин демдеглээрдир мен—деп, Вадим Тимофеевич чугаалады. Бүгү айтырыгларны ук доктаалда хаара туттпайн турары шын. Ынчангаш, ССРЭ-ниң девискээринге албан ёзузу-биле сургакчылаар дугайында инструкцияны ажылдап кылган чылдагааны ында. Ук ажыл министиз-биле дээзүгген. Чоокку үеде чурттуң бүгү министерстволары болгаш ведомстволары ук документини алыр.

— Бо инструкцияда кандыг немелде информация кирип турарыл?

— Албан ажылы кылып чорааның бадыткап көргүзерин бадуткундери-биле сургакчылаашкын шимзылгазының принципиалдыг чаа хевирин тургускан. Өскертиннген документини инструкцияда киирген бис. Дорту-биле чугаалаарга, сургакчылаадыр дугайында дужаал солуттунар, чүге дээрге онзагай бижимел шиитпир негеттинмейн турар. Сургакчылаашкынның талазы-биле чаа майыктар амдызында чок, ол үнгүжеге чедир эрги арга-биле ажылдаар апаар.

— Албан ёзузу-биле сургакчылаашкын акшазының лимидин дужурер деп доктаалда айтыкан-дыр. Ол дугайын тайылбырлап көрүңерем.

— Амгы үеде каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери бот-акшаланыышкынга болгаш бодунуң чарыгдалын боду дуглаар аргаже шилчип турар үеде лимиттээр чорукту соксадыр деп шиитпирлээ бис. Ажыл-агыйның чорударының чаа аргазы копеек бүрүзүн камнаарын негеп турар болгай. Сургакчылаашкынның 40 хонук чедир хуусаазының кайы хирезин бээрин администрация боду билир. Оон аңгыда чарыгдалдарның хемчээли баш бурунгаар билдинмир болза, удуртукчу кижи ол акшаны бадыткал документ чокта-даа берип болур. Азы сургакчылаан кижи чаңып келгеш бухгалтерия мурнунга санажып турбас дээни ол. Ол үе-шак-даа, херегги-даа камнап алырынга ажыктыг.

— Алган акшазы сургакчылаан кижиге ээзи апарза, канчаарыл, ол бодунуң херегзин чарыгдаар бе?

— Артык чарыгдал үндүрген чүүлдериниң документилерин ол ынчан киирер апаар. Администрацияның чөпшээрелиң ёзугаар чымчак вагоннарга, далай флодунуң I—IV бөлүктүң тариф ставкалыг каюталарынга, хем флодунуң судноларының I болгаш II категорияларының каюталарынга, а ол ышкаш агаар транспортунуң I класстың биледи ёзугаар чораан кижилер база документилерни ол чурум ёзугаар дужаар.

— Өскээр ажыглаарының аргалары чаа дүрүмде бар ышкаш-тыр. Чижээ, Москва хоорайның чоогунда Ленинград, Киев, Минск дээш ышкаш черлерже самолёттап чорууур акша алгаш, поездилепсе канчаарыл? Оларның өртээ аңгы-аңгы болгай...

— Бир эвес сургакчылаашкынның хуусаазын үревейн келген болза, ол дээш негелде кылыры берге хире-дир харын. Бо таварылгада удуртукчу кижи ажылдакчыларынга бүзүрээр-даа, кандыг транспорт ажыктыг болуруун дээрзин бодаар-даа апаар-дыр. Сургакчылаашкын үезинде чарыгдаар акшаның хемчээли улгаткан-дыр: мурнунда хонукта чемненирнге 2 рубль 60 копеек берип турган болза, ам 3 рубль 50 копеекти бээр. А Кыдыкы Соңгу чуктуң районнарынга, оларга деңнээн черлерге, ол ышкаш Хабаровск, Примор крайларга база Амур областынга сургакчылаан кижилерге хонукта 4 рубль 50 копеек бээр.

Хонар чер хелезинин төлээри-биле Москва, Ленинград хоорайларга, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга хонукта 5 рубль чедир төлээр. Өске хоорайларга болгаш районнар төптеринге 5 рубль чедир, а оон бичии чурттанчылыг черлерге 3 рубль чедир төлээр. Сургакчылар бээр черинге чедир база оон дедир агаар, демир-орук, далай, хем, автомобиль транспорту-биле чоруурунуң билет өртээ, страхование төлевири, баш бурунгаар сатканы дээш киирген төлевирлери-биле кады төлээр.

— Бо дүрүм каттыжыышкын, организация, албан чери, бүдүрүлге бүрүзүнге хамааржыр бе?

— Чок. Эргелеп башкарылга органнарының, а ол ышкаш бюджетте турар албан черлериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларының сургакчылаашкынның лимидин ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери доктаадып тургузар. Тудуг кылыры-биле, монтаж болгаш септелге ажылдарын чорудары-биле сургакчылаан ажылчыннарның, специалистерниң болгаш удуртукчуларның сургакчылаар үези бир чылдан ашпас ужурлуг. Чамдык таварылгада чурттуң министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери ону узадып болур. Сургакчылаашкын бир ай болган соонда тудугжуларга, монтажниктерге болгаш септекчилерге хонукта чемненир акшаның орнунга тариф шалыңының 50 хуу хемчээлге чедир немелде төлээр, ынчалза-даа оон түңү үстүнде көрдүнгенинден ашпас ужурлуг. Сургакчылап чораашта үндүрген бүгү чарыгдалдарын түс-түс документилер аайы-биле эгидер. Күрүне болгаш ажыл-агыйның эргелеп башкарылгазының үстүкү албан черлеринче сургакчылаарының чуруму эрги хевээр арткан. Ындыг сургакчылаашкынның хуусаазы 5 хонук.

Р. ИГНАТЬЕВ.
(«Известия» солундан).

ЧАҢГЫС ЭВЕС УДАА

«Шынга» харыы

1988 чылдың январь 6-да «Шын» солунга парлаттынган «План болгаш кижи» деп эгелиг материалга хамаарыштыр «Тыва автотранс» каттыжыышкынының кол инженери Н. Б. Дьяковтуң харыызы:

«План болгаш кижи» деп чүүлде кедуртүнген айтырыгларны автосептелге заводунуң партия, профэвилел хуралдарынга чаңгыс эвес удаа чугаалажып турган.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының, заводтуң удуртулгазы материалда айыттынган четпестерни билир турган, оларны эдип алыр дээш хемчеглерни ап турган, ынчалза-даа ол хемчеглер чогуур түңнелди чедип алырынга четпес турган. Ынчангаш январь айда бараанныг продукцияны сайгарары чүгле 43,0 хуу күүсеттинген.

1988 чылдың февраль 17-де болган партбюро хуралынга заводтуң коммунистери тургустунган четпестерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көрген, оларны эдериниң оруктарын сүмелешкен. Чамдык хемчеглерни алганының түңнелинде, январьда 37,0 муң рубльге продукция сайгарарының талазы-биле тургустунган хожудаашкынның дугтаан болгаш февральдыың боттандырган.

Шимчедикчилерниң болгаш агрегаттарның капитал септелгезинге херек металл прокадын болгаш артык кезектерни үндүрген фонд ёзугаар бо хүннерде четчелеп турар. Хандырылганы экижидер болза, завод чүгле ынчан дең-дески ажылдап болур.

Бо чылгы коллективтиг керээде кожуглар септээр болгаш кылыр цехтиң тудуун доозары көрдүнген. Ону ажыглаалга кииргениниң соонда, вентиляцияга хамаарышкан айтырыглар шиитпирлеттинер. Күш-ажыл камгалалынче, ажылдаар байдалды экижидеринче 13,4 муң рубльди чарыгдаар.

«Волга» автомашиналарының септелге участогун калбартыр. Чыл дургузунда 74 тонна хомур-дашты, 26 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алыр.

Каттыжыышкынның паркому, администрациязы бүдүрүлге планнарының болгаш коллективтиг керээниң күүселдезин контрольга алган.

Советтер амыдыралы

АМ-ДАА КОШКАК

Райкүүскомнуң эрткен чылда кылып чоруткан ажылын район Совединиң сессиязынга чугаалашкан. Ол айтырыгны чугаалажып көөрүнүң бетинде, районнуң чурттакчылыг суурларынга чон мурнунга райкүүском отчёдун берген. Күүскомнуң ажылынга хамаарыштыр чоннуң саналын алыр, дыңнаар сорулга-биле айтырыгларны тараткан турган. Өөр райкүүскомнуң даргазы И. У. Успуң сессияга илеткелин ол санал-оналдарга, сүмелерге үндезилеп тургускан.

Районнуң чер-чер Советтери ажыл-херекти үениң негелдезинге дүүштүр тургузар дээш эде тургустунуушкунуң байдалында канчаар ажылдап турарыл?

Районнуң совхозтары бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын аргазы-биле ажылдаарынче шилчиир сорулга-биле мал, чер ажылынга бригада, звено, өг-бүле керээзинче колдуунда шилчип кирген. Бо чорук — хүлээнген ажыл-херээнге кижилерниң харыысалгазын бедиткен. Кедээ черниң социал айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээриниң хемчеглери база алдынып тур... Чуртталга шөлүн калбартыры-биле чаа чуртталга бажыңнары туттунуп, ажыглалга дужааттынып турар. Чээли ап, хууда бажың тудуп алырын чурттакчылар районда ажыглап келээн. Дөрт өг-бүле шак ол арга-биле хууда бажыңны тудуп алган. Торгалыг — Хандагайты аразында телефон шугумун чаарткан. Ооң-биле кады он беш километр чазаглыг оруктуң ажыглалга киргени база Кызыл— О. Шынаа — Ак-Чыраа аразында автобус шугумун тургусканы пассажирлер аргыштыраарынга таарымчалыг болган. Бо айтырыгларны шиитпирлежиринге депутаттар идепкейлиг киржип турар. Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйының хөгжүп турары-биле оон бүдүрүнген эъттиң, сүттүң, дүктүң ниити үнези 7 млн. 345 муң рубль четкен.

Райкүүскомну сессияга чүү дээш шүгүмчүлээнил?

Районнуң экономиказы — кедээ ажыл-агый. Совхозтар мал ажылындан 1,3 миллион рубль түңнүг продукцияны бүдүрүп турар. Ынчангаш кол адыр — мал ажыл-агыйын улам сайзырадыры, оон продуктулуун бедидери чугула айтырыг болуп турар.

Күрүнениң немелде дузалал херечгилери-биле кады санаар болза, совхозтар ниити-биле орулгалыг ажылдаан, ынчалзажок немей берип турар ол херекгилерни казып каавтар болза, олар чарамалыг болуп турар. Ооң кол-ла чылдагааны — ажыл-агыйны интенсивтиг арга-биле хөгжүдери совхозтар ам-даа чедип ап шыдаваан, продукцияның бот-үнези улуг, шынары чавыс болуп турарында. Районнуң ажыл-агыйлары эът бүдүрериниң эрткен чылда планын күүсетпээн, ылаңгыя «Торгалыг» совхоз 162 центнер эътти чедир бүдүрбээн. Совхозтар дүктү чедир бүдүрбээнинден, күрүнеге дүк садар планны күүсетпээн. Төрүүр 100 баш малдан төл алырының планы күүсеттинмээн. Малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп чидер, самчыгдаттынар чоруу хөй болуп артпышаан, оон карааш улуг.

Чер ажылының бериимчези ыракта ам-даа чавыс. Бо саныы ап көрээлинер. Картофель бүдүрериниң планы районда чүгле 19 хуу күүсеттинген, ону районда чурттакчы бүрүзүнге онаашты алыр болза, чүгле беш килограмм-дыр. Ол — кончуг четпес. База бир чугула айтырыг. Улуг күштүг электри энергиязының шугумун ажыглалга кииргенинден бээр хөй чылдар эртсе-даа, сүт-бараан фермаларында ооң күжүн ажыглап шыдавайн турар. Ооң-биле кады малчыннар коданнарынче электри шугуму киирер ажыл барык чоруттунмайн турар.

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны тускай эртемниг специалистер-биле хандыртынган. Ынчалза-даа олар кылза чогуур ажылдарын ам-даа чедир кылбайн, боттарының эргелерин чогумчалыг ажыглаваайн турарлар, ажылын үениң негелдезинге дүүштүр оожум тургузуп турар. Кедээ ишчилерниң амыдырал-чуртталгазының байдалынче кичээнгей салбас, оларның санал-оналын тооп көрбес чоруктар каттыжыышкынның ажылдакчыларында бар. Ону ажылчы чон боттарының хуралдарынга чугаалап турар. Ажылдың эрги арга-хевиринден уштунуп, бүгү талазы-биле эде тургустунуп ажылдаары чугула. Районнуң кедээ ажыл-агыйының мурнунда шиитпирлээр айтырыглар хөй, ынчангаш специалист бүрүзү ажылын туступта шугдунуп көөр болза эки.

Совхоз ажылдакчыларын, малчыннарны чуртталга бажыңнары-биле хандырарының тодаргай хуусаа салган программазы тургустунмаан. Бо чылын тудар тудугларга керээлер чардынган-даа болза, совхозтар тудуг организациязын акшаландырбаанындан олар сеп хое талазы-биле берге байдалда туруп турар.

Чоннуң чуртталга бажыңнары-биле хандырар, уруглар эслисадтарының четкилерин калбартыр, социал-культура тудуун хөгжүдери — күүскомнуң ажыл-чорудулгазында чугула айтырыг. Ынчалзажок райкүүском бо ажылды ам-даа кошкак башкарып турарын сессияга шүгүмчүлээн. Район төвүнде чуртталга тудуун харыылап турар тудуг-септелге участогу чаа тудугларны ажыглалга киириринин эрткен чылда планын 90,7 хуу, чуртталга бажыңнары септээриниң планын 97 хуу күүсеткенин чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Чоннуң чуртталга бажыңы-биле хандырар айтырыг берге байдалда. Чурттаарга шөлү чогуңдан, төрелдериниң бажыңнарында чурттап турар аныяк өг-бүлелер хөй. Районда бир кижиге онааштыр беш дөрбелчин метр чуртталга шөлү онаажып турар. Ынчангаш бо айтырыгны шиитпирлээринге тудуг ажылын беш-алды катап көвүдетпес болза, чурттакчы чоннуң 2000 чылга чедир чуртталга шөлү-биле хандырары районда берге болуп турар. Хамаатыларга хууда бажың тударынга чээли бээр айтырыг болур-чогууру-биле ам-даа шиитпирлеттинмейн турар. Бо хүннерде 45 кижи чээли дилеп турар. Ынчалзажок айтырыгга чогумчалыг харыы чок. Райкүүском ону акша чогу-биле тайылбырлап турар. Тудуг талазы-биле чедир шиитпирлеттинмейн турар мындыг айтырыглар бар. Ол ажылдарны харыылап турар эштерден негелде кошкак, тудугжулар-биле ажыл четпес. Сессияга ол талазы-биле чөптүг шүгүмчүлелдер болган.

Советтерниң ажыл-чорудулгазында кол чүүл — ооң органиизас-массалыг ажылын эккидери. Ол айтырыгже кичээнгей углаткан. Советтерниң сессияларынга, күүском хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны беш бурунгаар эки белеткеп турар апарган. Ооң-биле кады Советтерниң ажылының талазы-биле чон мурнунга отчёт бээрин эпээн экижидип турар. Ынчалзажок үндүрген шиитпирлерин күүседир талазы-биле ажыл Советтерниң талазында ам-даа кошкак, ооң уламындан дыка хөй шиитпирлер амыдыралда боттанмайн, саазын кырында артып турар. Район Совединиң күүскому депутаттар дамчыштыр, комиссияларның күжүнге даянып ажылдаарын ам-даа оожум чорудуп турар. Райкүүском кедээ Советтерниң күүскомнарының ажылын кошкак удуртуп турар. Саглы кедээ Совединде органиизас-массалыг ажыл кошкак. Ол ышкаш Чаа-Суур, Солчур кедээ Советтерниң ажыл-чорудулгазында чаа, солун чүүлдер шоолуг көзүлбейн турар. Моон түңнел кандыгыл? Кедээ Советтерниң күүскомнарының талазындан шимченгир, чогаадыкчы ажыл негеттинип турар-дыр. Үе-биле деңге эде тургустунар болза эки. Кадрлар-биле ажылче кичээнгей райкүүскомнуң талазындан кошкак. Ооң уламындан харын удуртукчу турган чамдык кижилерниң талазындан шыңгыы кажыдыышкыннар кылган чоруктар бар, оларны ажылындан хостаан. Кадрларны белеткээр, өстүрер ажыл районда кошкак. Бо айтырыгже чогуур кичээнгейни угландырар болза эки. Райкүүскомнуң даргазының талазындан күүскомнуң ажылдакчыларындан негелдени күштелдирер болза эки. Айтыышкын менаар, бот-идепкей чавыс чоруктан уштунары чугула.

Сессияга санал берген депутаттар үстүнде четпестерни чугаалавышаан, райкүүском бодунуң мурнунда тургустунган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш тодаргай хемчеглерни ап чорударын негээн.

Районнуң чурттакчы чонунуң социал хандырылгазында шиитпирлээр айтырыглар хөй. Ооң чогумчалыг шиитпирлеттинери Советтерден улуг хамаарышкыр. Ындыг болганда, ол талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынган турар ужурлуг.

Сессия чугаалашкан айтырыг талазы-биле тодаргай шиитпирни хүлээп алган, ону чүгле амыдыралга боттандырар херек, чүге дизе, үениң негелдези ындыг.

Александр СЕМИС-ООЛ.

Республиканың херээженнер чөвүлелдеринде

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — БИЧИИ УРУГЛАР, ЭЛЭЭДИЛЕР

Республиканың херээженнер чөвүлелиниң президиумунуң үнүүшкүнүг хуралынга «Тыва тудуг» трестиң салбырларында херээженнер чөвүлелдериниң бичии уруглар болгаш элээдилер-биле ажылының дугайын чугаалашкан.

Аңаа Кызылдың 48 дугаар болгаш үлетпүр тудуг эргелелдеринде херээженнер чөвүлелдериниң даргалары А. В. Кудоярова, Т. И. Фирсова оларның болгаш өске-даа активчилерниң информацияларын дыңнаан.

Үстүнде ийи эргелелдерде чөвүлелдер элээн идепкейлиг ажылдап, өг-бүле дыштанылгазының янзы-бүрү хевирлерин нептередиринче, уруглар кижизидилгезинче, оларның дыштанылгазының айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирген. Ол эргелелдерде ажылчыларының бичии уругларының школа назы четпээн уруглар албан черлеринче хаара тудазының, школачыларны пионер лагерьлеринге, Дус-Хөлде профилакторийге дыштандырарының айтырыгларын долузу-биле шиитпирлээн. Школа назы четпээн уругларның, школачыларның, хөй уруглары болгаш долу эвес өг-бүлелерниң учётун тургузуп, оларның ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдың янзы-бүрү хевирлерин ажыглап келген.

Чаа чылды эрттирери, хоорай даштынче, кино, театрларже өг-бүлелерниң үнүүшкүннерин органиизастаары доктаамал апарган.

Президиумнуң хуралы 48 дугаар тудуг эргелелинде херээженнер чөвүлелиниң уруглар-биле ажылды идепкейлиг чорудуп турарын демдеглеп, ооң дуржулгазын ниитилештирип, нептередирин хоорайның херээженнер чөвүлелинге сүмелээн. Херээженнер чөвүлели хөй уруглуг иелерни алдаржыдып, өг-бүлелерге чаш уруг төрүттүнерге байыр чедирип, уруглар чурукчуларының конкурстарын, өг-бүле байырлалдарын эрттирип, коллективтиң херээженнериниң, оларның уруг-дарыының сеткил-хөңнүнге эң чоок ажылдап турар.

Трестиң чамдык салбырларында чөвүлелдерниң ажылында четпестерниң ам-даа барын президиум хуралы демдеглээн. Уруглар-биле тус-тустa ажылдап, оларның хостуг үезин чөп органиизастап турарында, уругларның күш-ажылчы кижизидилгезинде улуг четпестер бар. Ниити билиг школалары-биле харылзаа кошкак. 81 дугаар тудуг эргелелинде херээженнер чөвүлелиниң ажылы көзүлбейн турар.

Трестиң чамдык салбырларында чөвүлелдериниң күжүн мөөңнеп, трестиң херээженнерниң каттышкан чөвүлелин тургузарын үе негей берген. Ынчангаш бо айтырыгны дарый шиитпирлээринге дуза чедирерин «Тыва тудуг» трестиң парткомунга (секретары Т. А. Воронцова) президиум хуралы сүмелээн.

ЧЫЛЫГ СӨСТЕР-БИЛЕ

«Тыва тудуг» трестиң салбырларында херээженнерниң дөрт чөвүлелдери бар. Оларның иштинде 48 дугаар тудуг эргелелинде Алла Вениаминовна Кудоярова даргалаан чөвүлелдиң уруглар ортузунга ажылында өскелерге өөредиглиг чүүлдер бар. Ол дугайын бөгүн парладывыс.

Эргелелде ажылдап турар үш чүс он чеди кижиниң ийи чүс он чедизи херээженнер, хөй уруглуг өг-бүлелер тозан, долу эвес өг-бүлелер он ажыг. Бичии болгаш школа назылыг уруглар 385. Школа назы четпээннерниң уруглар албан черлеринде уруглар чүс хуу хаара туттунган, эвээш хандырылгалыг чээрби ажыг өг-бүле пособиени ап турар.

Херээженнер чөвүлели хөй-ниити организациялары-биле кады ажылдааш, бичии уругларның, элээдилерниң мөзү-шынар кижизидилгезинге бот-түг салдарны чедирип турар. Чаа чыл, Тудугжунуң хүнүнге турраскааткан өг-бүле байырлалдары, «Уругларывыс асфальтыда чуруп тур» деп конкурс, оларның чураан чуруктарының делгелгелери, коллективтиг кино, театр баары, хөй уруглуг иелерге турраскааткан кежээлер, ужуражылгалар чергелиг массалыг ажылдарны организастап келген.

«Эргим ада-ие! Уругнуң төрүттүнгени-биле силерге байыр чедирдивис...» деп сөстер-биле эгелээн, өөрүшкүнү үлежир, аас-кежикти оларга күзээн турраскаал бижиктерни ада-иелерге тыпсып турар. Янзы-бүрү чечектер-биле каастаан ол турраскаал бижиктиң даштында: «Уругнуң төрүттүнгени-биле» деп чараштыр парлааш, байыр чедиришкинниң ол чылыг сөстерин аңаа бижип кааны сагыш-сеткилди өөртүр.

Элээди оол азы уруг он алды хар чедип, паспортту алыр. Ооң амыдыралында ол уттундурбас болуушкунну херээженнер чөвүлели аңаа эрттирип кагбас.

«Эргим чалыы өңнүк! Бөгүн сээң амыдыралыңда уттундурбас болуушкун. Сен паспортту тывыскан. Даштында алдын сүлдени сиилбээн чиңгир-кызыл дептержигеште сээң адыңны—Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң долу эргелиг хамаатызының адын бижип каан.

Ол улуг алдар-дыр. Ону бодунуң бүгү амыдыралы, өөредилгези, чогаадыкчы чорук, ак сеткилдиг күш-ажылы, кижилерге чааган сеткилдиг болгаш принциптиг хамаарылга-биле шыңгыдар херек...» дээш чагыг-сөстерни уламчылап, турраскаал бижикти паспорт алган аныяк кижиге бо-ла туттуруп, байыр чедирерлер.

«Шериг баар аныяк оолга» деп сөстерни чараштыр парлап каан турраскаал бижикти Совет Армияның хүрээлеңинче аътанарларга коллективтиң мурнундан тыпсып, аныяк кижиниң амыдыралында бо улуг болгаш чугула болуушкун-биле холбаштыр аңаа, ооң чоок кижилеринге байыр чедиринни практикалап турары эки.

Эргелелдиң ажыл-ишчилериниң өг-бүлелериниң эң хөй-мер школачы чаштары октябрятчыларның хүрээлеңинге кирер. Ол аныяк ленинчиге, келир үениң аныяк тургузукчузунге байыр чедирип, чагыг сөстерни сиңирген турраскаал бижиктерни база-ла тыпсырлар.

Эргелелде херээженнер чөвүлели хамаарышкан ясли-садиктер, шефке алганы школа-биле харылзаалыг. Чылдың-на чүс ажыг уруглар бригадаларга барып ажылдап, күш-ажылчы кижизидилгени ап турарлар.

Ол ышкаш пионер лагерьлеринге дыштанып путёвкалар-биле уругларны бүрүн хандырарын коллективте чедип алдынган. Хөй уруглуг болгаш бот келерге материалдыг дузаны чедирип турар. Чехов кудумчузунда ажылчыннарның ниити чуртталга черинге уруглар ойнаар комнатаны, шевергешти дерип тургузуп алганнар.

Валентина МААДЫР.

Эде тургустунуушкун: инициатива, арга-дуржулга

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНИҢ ХЕВИРЛЕРИ

Өг-бүле аайы-биле ажылдаары Литвада шагдан бээр чаңчыл болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң мурнакчы аргазы өг-бүле керээзи-биле ажылдаарын организастаарынга ол кончуг таарымчалыг болган. Амгы үеде хууда ажыл-агыйларда мал болгаш чер продукциязын бүдүрүп турар. Чижээлээрге, сүттүң үштүң бир кезиин ында бүдүрүп турар. Өг-бүле керээзиниң аңгы-аңгы хевирлери Литвада бар. Оларның чамдыызы-биле таныжып көрээлиңер.

Бир дугаарында, кедээ ажыл-агыйның интенсивтиг технологиязы-биле чер продукциязын тарып өстүрери. Республиканың мал ажылының эртем-шинчилел институдунуң «Кайшядорис» деп дуржулга ажыл-агыйы-биле дыка хөй өг-бүлелер мал чемгерер свекла өстүрер дугайында керээни чарган. Оларга черни аңгылап берип, эргежок чугула техника аймаан үрезинни дээш өске-даа чүүлдерни бижиглеп каан. Өг-бүле ажылының алыс түңнели дээш ажылдап, ажыл төлевирин, ооң хемчээлин, шынарын көрүп тургаш алыр. Мал чемгерер свекланың дүжүдү районда 1 гадан 400—450 центнер, а «Кайшядорис» ажыл-агыйда 700, өг-бүле коллективтериниң тарып өстүргени свекланың дүжүдү 1 гадан 900 центнер ажыг болган. Чижээлээрге, М. Бульзгенениң өг-бүлези 0,8 га шөлге 767 центнер свекланы тарып өстүргеш, 1272 рубльду ажылдап алган. Эки шынарлыг свекла-биле ажыл-агыйның инектерин чемгерип, 1 инектен 5000 килограмм сүттү саап алыр аргалыг болу бергеннер. Өг-бүле керээзиниң ажыл-агыйга-даа, өг-бүлениң кежигүннеринге-даа ажыктыг болганы илдең-дир.

Ийи дугаарында, өг-бүле керээзинге ниитиниң малын азырап, семиртири. Ажыл-агыйларның хөй кезии бызаалар, молдургалар азыраар талазы-биле керээлерни өг-бүлелер-биле чарары чаңчыл болу берген. Өг-бүлелерге мал азырадырга, мал чеминиң камналгазы 15—30 хуу, продукцияның бот-үнези ажыл-агыйның бодунга азыраанынга деңнээрге, 10—20 хуу чавыс деп экономиктиг санадашкыннар көргүскен.

Купишкском районда «Тарибине аушра» колхозтуң механизатору Люонас Рудинскас, бодунуң кол ажылындан аңгыда, 100 хаванны өг-бүле керээзи-биле азырап турар. Бодунуң хууда ажыл-агыйынга ол хире хөй хаванны механизатор азырап өстүрүп шыдавазы чугаажок. Хаван азыраарын механизаторнуң өг-бүлезинге ажыл-агыйның удуртукчулары сүмелээн. Куруг турган эрги кажааны эде дерип, суг дамчыдыкчызын, хаван чеми белеткээр кухняны кылгаш септеп берген. 40 тонна холумактыг чем аймаан, сүт ажындызын колхозтан алгаш, 10 тонна эки шынарлыг хаван эъдин бүдүрерин хүлээнген. Бирээзи-ле 100 килограммдан чиик эвес 100 хаванны саткаш, 14 муң рубль арыг орулганы алган. Ооң 40 хуузу совхозтуң агар санынче кирген. Механизаторнуң өг-бүлези 8000 рубльди ажыл төлевиринге алган. Кады ажылдаары кайы-даа талага ажыктыг болган.

Үш дугаарында, ниитиниң малын өг-бүлелерниң хууда ажыл-агыйынга азырап өстүрери. Мал чемин четчир кылдыр белеткеп алган, ынчалза-даа мал кажаалары чедишпес. Керээ чарган өг-бүлелерге малды эрте чазын-на ажыл-агый берип каар. Частан күске чедир хүлээнип алган малын кондициязынга чедир өг-бүле семиртир азыраар ужурлуг. Аңаа чайгаар үнген оът сигенни, одарларны долузу-биле ажыглаар. Бо арганы мал чемин четчир кылдыр белеткеп ап шыдавас, сиген кезип алыр шөлдери чок ажыл-агыйлар калбаа-биле ажыглап турар. Ол чорук күрүнеге эки шынарлыг эътти күзүн дужаар арганы берип турар.

Дөрт дугаары, өг-бүле керээзиниң бо хевирин арендалыг өг-бүле керээзи деп адай берген. Бо таварылгада продукция бүдүрерингe бүгү-ле херек чүүлдерни: кажаа-хорааны, малды, техника аймаан ачылап алыр. Продукция бүдүрүлгезин өг-бүле боду чорудуп, бүдүрген продукциязын ажыл-агыйга керээде көргүскен өртектер ёзугаар садар. Продукция бүдүрерингe ажыглаан дериг-херекселдерниң, техниканың, мал-маганның өртээ керээде доктааттынган хуу ёзугаар ажыл-агыйга эгидип берип турар.

Тураге районнуң «Шяуливис» колхозта Т. Юшкисаның өг-бүлезиниң дуржулгазы мындыг. 60 инекти тудуп болур кажааны бодунуң күжү-биле септээш механизастаар дериг-херексел тургускан. Ам дээрезинде өг-бүле колхозтан ээп алган акшазы-биле кожазында суурларның чурттакчыларындан садып алганы 30 инекти тудуп турар. Өг-бүлениң фермазын мал чеми-биле хандырары-биле 60 гектар сиген шөлүн, 30 гектар мал чеми культураларын өстүрер шөлдү, МТЗ-82 деп тракторну эргежок чугула дериг-херексели-биле катай колхозтан ачылап алган. Эрткен күзүн шөлдү ондарып, чемнишкинди, сугла, картофель, дазыл чемниг культураларны тарып өстүреринге белеткээн. Бо чайын четчир хемчээлдиг мал чемин белеткеп алырын планнап турар. Бүдүрген продукцияны садыышкынның өртээнден колхозтан алганы мал чеминиң, электри энергиязының, техника, кажаа ажыглалының дээш өске-дее чүүлдерниң өртээн колхозка өг-бүле санап бээр. Бүдүрген продукциязының саткан өртээниң 20 хуузун колхозтуң орулга фондузунче шилчидип бээр. Арткан акшаны өг-бүле бодунга ажыл төлевири кылдыр алыр. Шак мындыг экономиктиг байдалда ажылдап турар өг-бүле эээ чарыгдалдарны үндүрүп, хөй продукцияны бүдүрер дээш кызыл, чарыгдалдарны база орулгаларны санап ажылдаар апаар-дыр. Ооң түңнелинде бажыңнаттаг, кажаа-хорааны, одарлар, чер ажыглалы кескузу-биле бижип келген.

Өг-бүле керээзин нептередип турарында чедишкиннер бар-даа болза, четпес чүүлдер ам-даа кайы хөй. Өг-бүлелерге дээштиг дуза чедирбес, керээде айыттынган хүлээлгелерин ажыл-агыйның администрациязы сагывайн баар, ажылга эргежок чугула чүүлдерни харамнаныр, керээ ёзугаар ажылдап турар өг-бүлелерниң ажылдаан алган акшазын долузу-биле санап бербейн баар дээн ышкаш оон-даа өске чедир кылдынмайн турар чүүлдер бо чугула ажылды дүргендедип алырынга шаптыктап турар. Ажыл төлевириниң чавыс деңнели, бүдүрген продукцияны саткан өртээниң 15 хуузундан кудуу кылдыр төлээр турары керээжиг ажылдаар чорукка шаптык кадып келген. Шынчы күш-ажыл дээш төлевирге кандыг-даа кызыгаар турбас ужурлуг деп бодаар мен. Кижиниң хууда инициативазын идепкейжидер дээш ажыл төлевирин эде көөр ужурлуг бис.

Б. ПОШКУС.

Литваның кедээ ажыл-агый экономиказының эртем-шинчилел институдунуң директору.

Номчукчунуң чагаазы

ЭПЧОК БОЛУР ЧОРДУ

Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыг салбырында чурттап, малчыннап турар мен. Карген, билгеним мындыг чүүлдү солун дамчыштыр бижип, бодалымны номчукчулар-биле үлежиксеп турар мен. Кадыым аайы-биле эмчи кижи-чилгези эртер дээш Кызылга кээп, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңынга чурттап турдум. Хоорайның аалчылары кажан-даа үстүр эвес, оларның доктаар черлери—«Кызыл», «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы. Чону хөйден эки чүве кайда боор. Черле ынчаш аарыг хамаанчок алдын кижилерге бээни аалчылар бажыңынга чурттаарга, дыштыг чорду. Ынчалзажок сеткилим хөлзей берген чөрим бар. Бир хүн өрээлимге дыштанып олурумда, дежурный администратор кыйгырзы. Кайгап, элдепсиимниишаан, чеде бердим. Чүвениң ужуру мындыг болган. Хонуп чыткан өрээлимге кижиниң ийи чүс акшазы, самтеры читкен. Өске өрээлде кижи мээң аңла хамаарыгам чүл деп мындыг мен. Мени келзиртипкенниң чылдагааны мындыг: Ол кижиниң чанынга Мөңгүн-Тайгадан келген ийи оол чыттырып каан чүве-дир. Мен база ол районда келген кижи болурумга, таныыр силер бе деп айтырып турганы ол.

Фамилиязын бижээш, адым, адазының адым эге үжүктер-биле айтып каан болду. Таныывас болдум.

Ол дээш эпчоксунуп турдум. Хей-ниити черинге чурттап турагаш, ындыг чүрүм чок чүве кылыр оолдар дээш эпчоксунган мен. Оон ыңай мындыг чүве база болган. Январь 23-түң кежээзи чүве. Херээжен кижиниң паспорт, 150 рубль суп каан сумказын элээди оолдар фойеге апкаш, автобусче маңнажып кире бергеннер.

Черле ынчаш аалчылар бажыңынга келгеш, чүрүм чок чоруун көргүзерге, кончуг-ла ыядынчыг, чаржынчыг чорду. Дыштанылга үезинде янзы-бүрү маргылдааларга киржири-биле келген өөреникчилер база маңаа кээп чурттаар боор чорду. Мээң бо чугаалап турар чүүлдерим оларга дорт хамаарышпас, ынчалза-даа аалчылар бажыңынга бодун канчаар алырын, ооң чүрүмүн удурдуп чорууп башкылар, ада-иелер оларга тайылбырлаары черле артык эвес деп бодаар мен.

Зоя АКААЖЫК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

«ЧОК» ДЕП ХАРЫЫЛАДЫ

Бистиң суурда столоваяның ажылдакчыларының белеткеп турар аъш-чеминиң шынары эки деп аңаа келген кижилер мактаар турган чүве. Шынап-ла, ындыг чүве. Кызыл—Самагалдай аразынга доктаамал аргыжып турар болгаш ону билир мен. Республиканың мурнуу районнары —Тес-Хем, Эрзинден болгаш өске-даа черлерден келген эртнен-дүшкен кижилерниң чемнениринге эптиг столовая ол. Столованың белеткеп турар чеминиң шынары сөөлгү үеде көзүлдүр-ле баксыраан. Ону дараазында чүүл-биле бадыткап чугаалаайн.

Бо чылдың март он үште бир автобус кижи чемненип алыр дээш аңаа дүштүвүс. Шүптү мун, баардан кылган гуляш алдывыс. Мун иштинмес, ажыг. а гуляш база ындыг. Столга олурган улус «дүүнгү-ле эрги чем-дир» дижи берди. Ам канчаар боор эргижирээн чемни ижип алыр эвес, каггылапкаш, шай ижип алдывыс.

Чем үлей каап турган поварга келгеш, саналдар, хомудалдар дептерин дилээривиске, «Ону канчаар силер» диди. Чүвениң ужурун тайылбырлаавывыска, «Ындыг чүве бисте «чок» дей тыртым кагды. Ол дептер кеску черге турар ужурлуг болгай. Бо столовая-да ол талазы-биле байдал мындыг болду. Оон башка, бо дугайын аңаа бижип каар турган бис.

Столованың чеминиң шынары баксыраан дижип турары-ла шын-дыр.

Доңгак МИЖИТ.
Тес-Хем район.

Айтырыңар, харыылап берээли

ТӨЛЕП БЭЭР УЖУРЛУГ

Оглум январь айда бир харлады. Ясли-садикте турар чер чок болганы-биле, оглум чанында улаштыр олуруп, 1 чыл 6 ай хуусаалыг уруг азыраар шөлээге олурар апардым. Ийи ай болгаш ийиги уругну божууру-биле божуур мурнунуң шөлээзинче үнер мен. Бо шөлээже үнеримде база божааным соонда алыр бюллетеньнерими канчаар төлээрил? Ажылдап турар черимниң бухгалтерлери ону билбес-тирлер.

Валентина ОЮН.
Самагалдай суур.

Уруг азыраары-биле 1 чыл 6 ай хуусаалыг шөлээге орган кижилер база катап ийиги уругну божууру-биле шөлээже үнер апарганда, божуурунуң мурнунда болгаш божааның соонда шөлээзиниң акшаларын ооң ажылдап турган организациязы долузу-биле төлеп бээр ужурлуг. Баштайгы уругну божуурда кайы хирени төлээн болдур, шак ынчаар төлээр.

1984 чылдың ноябрь 12-де ВЦСПС-тиң президиумунуң бадылааны «Күрүнениң социал страхованиезиниң дузаламчы акшалары-биле ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны хандырарының кол негелде-байдалдары» деп документиниң 37, 38 дугаар пунктуларында ол дугайын айтып турар.

Валентина КУУЛАР,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Югослав найысылалда хөгжүп орар 60 чурттардан келген делегациялар киржип турар шуулган ажылын уламчылап турар. Ужуражыышкынның кол сорулгазы—садыг чингелделериниң делегей системазының дугайында хөй талалыг дугуржулгаларны чарары. Ол чорук үе күрүнелерниң аразында кады ажылдажылганы, ооң иштинде садыглажыышкынны калбартыр арганы бээр. Дуржулга садыг-экономиктиг харылзааларга боттарынга чингелделерин тыпсырын беш удур көрүп турар болгаш хөгжүп орар чурттарның даштыкыга өрө талазы-биле айтырыын шиитпирлээринге арганы бээр ужурлуг.

Ниити хуралга чүве чугаалап тура, ЮСФР-ниң даштыкы садыг талазы-биле эвилел секретары Немад Крекич экономиканы быжыглаар, даштыкыга өрени төлээр болгаш экономика талазы-биле чедишкинниг хөгжүп турар чурттар-биле оларның аразында ылгалды ажып эртеринге ол документиге ат салырының чугула ужурдузалыын демдеглээн.

БУДАПЕШТ. Продукцияның шынарының болгаш ону чаартырының дугайында доктаамал сегиш салыышкын — Совет Эвилелинче Дьерде «Рабаа» дээр вагон болгаш машина тудуунуң продукциязын даштыкаар үндүр садарын калбартырының үндезини ындыг болуп турар. Чүгле бо чылын акы-дуңмалышкы чурттче ооң садар продукциязы 4 хуу көвүдээр, а оларның ниити үнези 40 млн. хире рубль болур.

Совет машина тудуунуң бүдүрүлгелери, «Рабаның» чаңчыл болган садыглажыр бүдүрүлгелери болур. Кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганың чылдарында олар автобустарның болгаш троллейбустарның янзы-бүрү хевирлеринге 450 муң хире дугуйларны, а ол ышкаш белдирлерниң болгаш кезектерниң хөй хевирлерин саткан. Ол продукция доктаамал чаартынып турар. Сөөлгү үеде «Рабаның» конструкторлары совет транспорт чепсек-херекселдериниң эптиин бедидеринче күженишкиннерин үндүрүп турар. Ол сорулга-биле, чижээлээрге, машиналарның ажылдаар кезектериниң шимээниниң деңнелин элээн кудуладырын чедип алган.

СОФИЯ. Фашизмниң арзагаазыг чоруу, делегейниң ийиги дайынының чылдарында кижи төрелгетенниң чурттап эрткен коргунчуг чүүлдери кажан-даа уттундурбас. Ооң дугайын чүгле Освенцимниң, Дахаунуң, Бухенвальдының, Треблинканың болгаш Майданектиң хоругдаттырганнары сактып турар эвес. Ол үениң төөгүзүн ооң соонда салгалдар база сактып турар, чүге дээрге фашизм бо хүнде узуткаттынмаан айыы болуп хевээр арткан дең. Фашист концлагерьлерниң хоругдаттырганнарының хостаанының делегей хүнүнге турраскаадып фашизмге болгаш капитализмге удур демиселчилерниң Тел Комитединге болган хуралдың киржикчилеринден медеглээннер.

Болгарияга фашизмге удур бөө-чепсектиг демиселдиң чылдарында болгар улустуң он-он муң эң дээре оолдары болгаш кыстары алган дең, Комитеттиң даргазының илеткелинде онзалап айыткан.

Хуралдың киржикчилери Удурланыышкынның демиселчилериниң бүгү делегей федерациязынче, Дайын хоочуннарының совет комитединче телеграммалар чоруткан.

(СЭТА)

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

УДУРЛАНЫЫШКЫН ЭГЕЛЭЭН

БОГОТА. (СЭТА). Колумбияда хөделип турар эң-не барыын үзелдиглерниң чартык шериг террористиг дээрбечилери ханныг чаа кем-херек үүлгедиишкинни кылган. Антьокия департаментиге банан плантацияларының хос ажылчынын өлүргеш, он алды кижини тудуп алгаш чорую барганнар. Көрген кижилерниң херечилеп турары-биле алырга, шериг хеп кеткен ужен кижилиг бөлүк болгаш тулдур чепсегленген дээрбечилер плантацияны бүзээлеп алгаш, ында ажылдап турган тараачыннарны автоматтардан боолап эгелээннер. Ооң соонда дээрбечилер өске чурттакчыларны бажыңнарындан үндүрүп эккелгеш, оларның холдарын хүлүп алгаш, билдинмес черже алгаш барганнар.

Бир ай бичии-ле бурунгаар үеде ол-ла районга эң-не барыын үзелдиг террористиг бөлүктерниң өлүрүкчүлери чоон үзелдиг организацияларны деткип турганы дээш чээрби ажыг тараачыннарны өлүрүп кааннар. Кем-херек үүлгедикчилери ам-даа тывылбаан.

Реакцияның чаа кем-херек үүлгедиишкининге удурланыышкынның демдээ кылдыр банан плантацияларының ажылчы чонунуң профэвилели ажыл соксадыышкынын чарлаан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Демир-оруктуң транспортунуң ажылдакчыларының ниити национал ажыл соксадыышкынын Чилиде чарлаан. Франс пресс агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ажыл соксадыышкынының дугайында шиитпирлерни профэвилелдиң 17 удуртукчуларын болгаш 57 албан-хаакчыларын ажылдан үндүргенинге удурланыышкынның демдээ кылдыр ындыг шиитпирни хүлээп алган. Чилиниң 7200 кижи ажылдап турар демир-оруктарында ындыг ажыл соксадыышкынын Пиночеттиң диктаторжу ёзу-чурумунуң эрге-чагыргага келгенинин соонда эң баштай чорудуп турар.

Эрткен неделяда чурттуң демир-оруктарынга шимчээшкин 10 шак иштинде соксаашкын соонда ажылдан үндүрүп келээн. Денационализация политиказы-биле болгаш администрациязы хөй ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылдан үндүрер дугайында шиитпири-биле чөпшээрешпейн турарын ол чыскаал-биле илереткен. Сантьягодан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, профэвилелдерниң төлээлекчилери демир-оруктарның чиңгине директорун ооң ажыл-дужаалындан дужурбээнинге чедир болгаш оларның эштерин ажылга катап тургуспаажеге чедир үе иштинде ажыл соксадыышкынын уламчылаарының дугайын медеглээннер.

Томск. Сурагдыг эртемден Михаил Всеволодович Кабанов — физика-математика эртемнериниң доктору. Сибирьниң физика-техниктиг институдунуң директору, ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент кежигүнү кылдыр соңгуткан.

М. В. Кабанов аэрозолдарның оптиказының болгаш атмосферага чырыктың оптиктиг өскерлиишкиннериниң айтырыгларының талазы-биле чедиишкинниг ажылдап турар. Ужар-хемелерни хондурарынга болгаш далай база хем судноларын башкарып чорударынга херек лазер херекселдерин тургузарынга калбаа-биле ажыглап турар лазер бөлүктериниң чырыының өскерлириин тыпкан болгаш ону ажыглаарының ажыктыын делгереңгей-биле ажылдап кылган. Атмосферага чырыктың өскерлириниң чаа теориязын ажылдап кылып, ону шенеп үндезинлээн. М. В. Кабановтуң удуртулгазы-биле далай судноларынга ажылдаарынга ажыглаар автоматчыткан метеорология станциязын ажылдап кылгаш, нептереткен.

М. В. Кабанов 130 эртем ажылының автору, Күш ажылдың Кызыл Туг орден-биле шаңнаткан.

Чурукта: Томск университединиң чанында Сибирьниң физика-техниктиг институдунуң директору М. В. Кабанов (солагай талазында) болгаш физика-математика эртемнериниң кандидаты лаборатория эргелекчизи Г. В. Майер. М. В. Кабановтуң удуртулгазы-биле атмосфераны болгаш чер кырын аэрокосмиктиг шинчилээринге херек лазерниң херелдениишкинин оптикалыг чаартыкчылар талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

В. КАЗАНЦЕВТИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникаы.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозунуң кадыы кошкак уругларның Дерзиг-Аксында бажың-интернады бар. Ол интернатты меңаа тудуп тургусканы анаа таварылга эвес. Бир талазында интернаттың девискээринде бойдустуң чайгаар үнген янзы-бүрү ыяштары чылдың дөрт эргилдезинде арыг агаарны, уругларга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Ол уругларның кадыкшылынга чугула.

Амгы үеде кандыг-даа коллективтиң ажыл-ишчилери боттарының ажыл-чорудулгазын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, ажылда бар четпестерни эдер дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турар. Бо коллектив база СЭКП Төп Комитединиң 1988 чылдың февральда болган ээлчеглиг Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазын, СЭКП Төп Комитединиң Политбюро кежигүнү, СЭКП Төп Комитединиң секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорууп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин ниити хуралынга ханызы-биле чугаалашкаш, ону амыдыралга боттандырары-биле ажылдап турар.

Уругларның бажың-интернадында 160 кижи бар. Мында чүгле бистиң республикадан эвес, а харын Москва, Ленинград, Иркутск, Сахалин, Камчаткадан келгилээн уруглар эмнедип, өөренип, чурттап турар. Уруглар угаан-бодал, күш-дамыр, мага-бот талазы-биле өске-өске кемдээшкиннерлиг болган ужурундан класс туржук, кижи бүрүзүнүң өөренир программазы аңгы-аңгы. Чамдык өөреникчилер, кылаштай албас болганындан, оруп кырынга чыда өөренир. Ындыг өөреникчилерни өөредириниң программазы база-ла тускай көрдүнген. Бажың-интернатта чурттап, өөренип турар өөреникчилерни күш-ажылга кижизидер талазы-биле улуг кичээнгейни салып турар. Ниитизи-биле 104 кижи мында ажылдап турар. Ол дээрге башкылар, кижизидикчилер, эмчилер, санитарлар болгаш ажыл-агыйның өске-даа кол адырларын харыылап турар кижилер-дир. Бажың-интернатта хүн чуруму шыңгыызы-биле тургустунган. Ону директор болгаш бажың-интернаттың кол эмчизиниң бадылааны ёзугаар хүн бүрү амыдыралга боттандырып турарлар. Уругларны өөредип, кижизидери-биле чергелештир, оларны күш-ажылга кижизидерниң ужур-дузалыын барымдаалааш, мында чазанылга, дааранылга мастерскаяларын доктаамал организастаан. Ону бүгү-ле чугула херекселдер, материалдар-биле хандырган.

Уругларның өөредилгезиниң болгаш кадыының байдалын директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Е. Н. Жуйков, кол эмчи С. Ф. Писаренко ыргулчу хайгаарап, ынаар улуг кичээнгейни салып турар. Чазанылга болгаш даараныр мастерскаяларның күш-ажылдың хоочуннары Ч. И. Хамыты, О. П. Москина билдилиг удуртуп келген. Оларның удуртулгазы-биле кылган янзы-бүрү чүүлдерни Кызылда, Бай-Сөөтте, Авыйганда күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернаттарындан хөйү-биле көрүп болур.

— Шупту-ла чүвени күрүнеден ап, күрүнеге азырадып олурар дээш болза чазыг болур ийик. Боттарывыстың талазындан дузалал ажыл-агыйны сайзырадыр дээш ээзэш эвес ажылдарны коллективтиң кежигүннери кылып турар — деп, он чыл ажыг үеде мында профэвилел комитединиң даргалап келген Александра Сергеевна Дьякова чугаалады.

Шынап-ла, коллектив Ажылчын программазын амыдыралга боттандырар дээш партия болгаш чазактың салып турар сорулгаларын күүседиринге боттарының ээзэш эвес үлүг-хуузун киирип турар. Маңаа дараазында чижектер бадыткап болур. Бажың-интернат 250 ажыг хой, өшкү, 50 ажыг хаваннныг. Он беш гектар черге чылдың-на картофельди болгаш ногаа аймаан доктаамал өстүрүп ап турар. Ынчангаш олар картофель, ногаа аймаа-биле боттарын чылдың-на четчири-биле хандырып алырлар. Эрткен чылын олар дузалал ажыл-агыйындан 4 муң ажыг рубльдиң продукциязын киирип алгаш, оон-биле билльярд, мандолина, допшулуур болгаш өске-даа херек чүүлдерни садып алганнар.

Профэвилел комитеди коллективтиң кежигүннериниң хостуг үе-шагын шын организастаарынче, оларның кадыын экижидеринче доктаамал сагыш салып турар. Чүгле эрткен чылын безин бир кижи Крымга, үш кижи Үш-Белдирге, сес кижи Чөрек-Дергүн, Шивилиг аржааннарынга дыштангаш келгеннер. Дерзиг-Аксының бо коллективиниң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмү чүгле ол районда эвес, а харын республикада дээре ажылдыг коллективтерниң бирээзи. Оон тодаргай чижээ, эрткен чылын болган бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг, хөй талалыг программалыг концерттерни көргүскени дээш Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозунуң, культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң бирги чергениң дипломун-биле шаңнатканы. Кандыг-даа коллективте ышкаш, бодунуң онзагай ажыл-херээнге харысаалгалыг, эш-өөрүнүң, уругларның хүндүткелин чаалап алган башкылар, эмчилер, ажаакчылар, поварлар мында бар.

Уругларның чурттап, өөренип турар өрээлдерин, чемненип турар столовазын, эмнелге өрээлдерин, чунар-бажыының болгаш күш-ажылчы практиказын эртер черлерин улуг сонуургал-биле көрген бис. Бажың-интернаттың директору Алдын-оол Сумбаевич Маады-биле база катап ужураштывыс.

— Бүгү-ле чүүлдерни шуптузун бир деске эки дээр болза таарышпас. Шиитпирлеттинмээн айтырыглар, чедир кылдынмаан ажылдар бистиң коллективте ам-даа хөй. Ону бистер кылыр, шиитпирлээр-даа ужурлуг бис. Башкыларны, эмчилерни, ажаакчыларны чурттаар бажың-биле хандырар талазы-биле айтырыглар нарын. Бо чылын боттарывыстың күжү-биле ийи аал ишти чурттаар бажыңны ажыглалга киирерин планнаан. Тудуг материалдары, шил аймааның талазы-биле Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозу дузалаар дээрзинге идегелиис улуг — деп, ол чугаалады.

Иван КЕЛИК-СЕҢГИ.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИВИС

Кызылда хоочуннар бажыңында чурттап турар бис. Хөйнү көрген кол баштыг хоочуннар чыглып келгеш, мындыг кайгамчык бажыңны тудуп берип, бисти мында азырап, карактап турары дээш партияга, чазакка өөрүп четтиришкинивис илередип турар бис. Шынап-ла бо бажыңда кайда-даа чурттап чораан, кандыг-даа ажыл кылып келген кижилер бар.

Чуртта эгелээн эде тургустунуушкунну изиг-биле деткип турар бис. Хомуданчыг чүве чүл дээрге, амда кирбиир арганың чогу: назын кырааш. Амгы шагның акыйнтары ону эчизинге чедирер дээрзинге улуу-биле бүзүреп турар бис.

Ынчалза-даа хол куруг орбайн, чаагай херекке үлүүвүстү киириштирип турар бис. Чижээ, Хоочуннар бажыңының чоогунга эрткен чылын 20 дес дытты, 54 дес талды, 35 дес теректи тарып олурткан бис.

Бисти черле кайда-даа уттпайн турар. Бот-тывынгыр артистер безин бо-ла аалдап кээр. № 11 школаның коллективи, эмчи болгаш уран чүүл училищелериниң сургуулдары, башкылары, өске-даа черлерниң ишчилери биске концерт көргүзүп, лекция номчуп келир турар. Ол дээш хамы өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Ынчалза-даа «Саян» ансамблиниң болгаш найысылалдың хоочун артистерни көрбээн бис. Оларның биске аалдап кээриин манап турар бис.

Дүдерээ ОНДАР.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

19. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Телефильмнер. 9.05 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 11-12 сериялары. 11.30—11.40 —Медээлер. 15.30. —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Калмык телестудияның программазы. 16.35 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Климов (скрипка) ойнаар. 17.00 — Мультфильмнер. 17.30 —«Дмитрий Налбандян». Телефильм. 18.30 Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Демократияга өөренип тур бис. «Кооперация — совет демократияның бир хевири». 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 —«Хоорайны хээзэр арттырар». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-ги сериязы. 22.55 —Бөгүн делегейде. 23.05—00.05 — «Кичээндиригэ». Барыын чүкте неомистиктиг секталарның болгаш чаңчыл болбаан чудулгелерниң нептерээниниң дугайында. ССРЭ-ге оларны нептередириниң оралдажыышкыннарының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Өөредилге программазы. Кичээнгейлиг болуңар: «Алды хөрлыглар». 8.35—9.35— Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 8.55 —«Репин Толстойну чурун тур». Эртем-тайылбырлыг фильм 9.05 —Француз дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Уран чүүл бистиң амыдыралывыста. 10.35—11.35 — Музыка. I класс. Симфониялыг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 11.05—Француз дыл. 12.05 —«Кеземче хереэ истээр черниң медээлерин ёзугаар». Уран-чечен фильм. 13.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.40—В. Прокушева ырлаар. 14.05 — Медээлер. 14.15—15.20 — «Гарин инженерниң буураашкыны» 4 сериялыг уран-чечен фильм, 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Док. фильмнер программазы. 18.50 —«Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Каа-Хем районунуң комсомол организацияларының ажылының дугайында. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Культура болгаш амыдырал». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Чөөн Сибирь». Киножурнал. 20.30 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Воронеж хоорайның божуур бажыңнарының чугула айтырыглары. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Мээң сээң ырлаарым». Иваново хоорайга болуп эрткен патриотчу музыка конкурузу. 22.35—23.35 — Я. Смеляков шүлүкчүнүң чогаадыкчы ажылының дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.00 —Ритмниг гимнастика. 19.30—«Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

20. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Хоорайны камгалап арттырар». Уран-чечен фильм. 10.10 —Медээлер. 10.20—12.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-13 сериялары. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Эким, музыка». 16.35—Канчаар дыштанып турар бис. Калинин областың «Славный» деп суурунуң чурттакчыларының хостуг үезиниң дугайында. 17.05 —«Беш чыл: ажыл-херек болгаш кижилер». 18.00 —«... Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.45—«Парвана холдуң легендазы». Мультфильм. 19.00 —О. Тактакишвили. «Церетелиниң лиразы-биле». Концерт. 19.40— Бөгүн делегейде. 20.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-кү сериязы. 23.00—Бөгүн делегейде. 23.10—00.00 —Киржикчилер. Новоангарскиниң пос-тааьы фабриказының комсомол организациязының ажылының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Физика. 8 класс. Чалгыглар. Чайгылыышкын. Ук. 9.05 —Немец дыл. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электроэнергияны бүдүрери болгаш дамчыдары. 10.35 —11.35 —Төөгү. 9. класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05—Немец дыл. 12.05 — В. Касаткин (саксафон), А. Чернышев (фортепиано) ойнаар. 12.30 — «Чаңчылдарның салгакчылары» Телефильмнер. 13.35 — «Чыл үелери». Уругларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25—«Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.00—Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.20 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.40 —«Реформа —бүгү чоннуң хереэ». Кызыл районнуң Суглак ортумак школа коллективиниң ажылының дугайында. 19.15 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Найысылалга гастрольдар. П. Чайковскийниң романстарын П. Герджиков ырлаар (Болгария). 20.55—Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 21.00—«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору». 21.45 —«Найыралдың парустары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.15 —РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Андроповтуң удуртулгазы-биле Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 22.30—00.45—Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов»—«Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм. 18.20 — «Геликон» деп үрер хөгжүм оркестри ойнаар. Кемероводан дамчыдылга. 18.35 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Кторов. 19.45—«Кадык болуксазыңза». Дадыгыышкын. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

21. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Шаандакы болгаш амгы ырлар. 9.10 —Док. фильм. 10.10 — Медээлер. 10.20—13.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-14 сериялары. 15.30—Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Агроулетпүрнүң ажыл-хереэ болгаш сагыш салыышкыннары». 16.20 —«Свердловск телестудиязының программазы». 17.35 —Уругларга фильм. «Скрипка хавы» деп операция» (ГДР). 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10—«Июль алды». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе» 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.20—00.00 — «Холдарывыстан четтиничиптээлиңер, өңнүктер!». Авторлуг ырлар кежээзи.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Ниити биология. 10 класс. Хайнакташтырган хевирлер генетиказы, азы Динстер болгаш геннер. 9.05 — Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Чылыг дузазы-биле шимчээр херекселдер болгаш оларның чоннуң ажыл-агыйынга ужур-дузазы. 10.35 — 11.35—Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүлеге уругларны кижизидери. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Ырак —чоок». Док. фильмнериң баштайгы көргүзүү. 13.15 —«Башкыга мөгейиишкин». Фильм-концерт. 14.20 — Медээлер. 14.30—15.35—«Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер. 18.15— Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 —Уругларга фильм. 19.00 — Көрүкчүлерниң дилээн ёзугаар концерт. «Сценада — хоочуннар».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 22—В. И. Лениниң төрүттүнген хүнү». Херээженнер чөвүлелдери болгаш эде тургустунуушкун». 20.45 —Медээлер. 20.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Делегейниң П. И. Чайковский аттыг конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң улустуң артизи К. Лисовский. 22.30 — 00.45 — Хоккей ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15—Ритмниг гимнастика. 18.45 —21.00—Г. Г. Нейгаузтуң өөреникчилери. Чапсарда (20.00)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

22. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Июль алды». Уран-чечен фильм. 10.25—Медээлер. 10.35 —12.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 15.30 —Медээлер. 15.40—«Чүүден болгаш чүге». 16.10—«Найыралдың меридианнары». Төрелдешкен хоорайларның уран чүүл коллективтериниң концерттери. 16.40 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 17.10 — «Святослав Рихтерниң исполнениязы». Фильм-концерт. 18.05 — «Мен, сен болгаш бис шупту кады». Москваның уруглар башкыларының кижизиттирикчилериниң макаренкожу-башкылар-биле ужуражыышкыны. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 —А. Глазунов. Симфония № 5. ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң симфониялыг улуг оркестри күүседир. 19.45— «В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары». Кинодокументилер. 20.55—01.30 — В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда —«Үе». Төнгенде — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.40 — Төөгү. 4 класс. Мен —Совет Эвилелиниң хамаатызы мен. 9.00—Док. фильм. 9.10— Англи дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35 —11.35 —В. И. Лениниң амыдыралында музыка. 3 класс. 11.05—Англи дыл. 12.05 — «Эжин корабльчигешэ». Уран-чечен телефильм. 13.15—«Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильмнер. 14.05 —Медээлер. 14.15 —15.20 — «Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Сылдысчыгаш». Туран хоорай пионерлери—ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. 18.30 —«Культура болгаш амыдырал». РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. Г. Мининниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 19.20 —«Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Найырал-биле күштүг бис». «Бот-орулга-чарылга»: хүнүң боттуг чүүлү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Торпедо». Төнгенде —«Үе». 22.40—00.15—«Шынаа кежир казак халдып бар чораан». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — «Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын». 19.45 —20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

23. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чүүден болгаш чүге». 9.05 — «Революционер, эртемден, шүлүкчү». «Олар баштайгылар турган». деп бөлүктен док. фильм. Г. М. Кржижановскийниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында. 9.30— Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. Көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 10.10 — Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.40 —С. Прокофьев. Классиктиг симфония. 11.00 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 11.10 — Москваның автобүдүрүлгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 12.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.05 — «Шүлүкчү Валерий Алиев». 13.35 —Некрасов база Достоевский. 14.25 —«Мультипликацияда эдептиг чүүлдер». Мультфильмнер. 15.00 — Суббота —ада-иелер хүнү. 16.25— Улус аалгалары. 16.40 —ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, академик Е. И. Чазов-биле ужуражыышкын. 18.15—«Бакунуң 26 комиссарлары». Уран-чечен фильм. 19.55 —Вячеслав Малежик силерни чалап тур. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Суббота кежээзинде». «Сактыышкыннар бижип тур бис». 23.15—00.45—«Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—Телевдомчулал. «Перспектива». Кубаның телевиденезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. 9.05 —Театр телеабонементизи. А. П. Чехов. «Үш угбашкы». 10.05 —Шажын болгаш политика. Атеизм база ажылчы чоннуң интернационалдыг кижизидилгези. 10.35 —«Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.25—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.40—«Дириг амытаннар дугайында». 12.45—Философия дугайында беседалар. Амыдырал болгаш бойдус. ССРЭ-ниң философия ниитилелиниң президентизи И. Т. Фролов чорудар. 13.30—Өг-бүле академиязы. 15.00 — Спортчу гимнастика. ССРЭ чемпионады. 16.00—«Эзир чуглериш». Уран-чечен фильм (Венгрия). 17.20 — «Өлүм чок сестер». Бурунгу орус литератураның тураскаалы «Игорь полугунуң дугайында сөс» дугайында документалдыг телефильм. 18.10 «Эфирде музыка». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун. 21.45 —00.00 —«Ыштарда парашюттар». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары.

24. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15 —Ритмниг гимнастика. 9.00 —Телефотоконкурс. 9.15 — «Спортлото» тиражы. 9.30 —«Будильник». 10.00 —«Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 —«Аян-чорукчулар клуву». 12.30—«Музыкалыг киоск». 13.00 —«Кедээниң шагы». 14.00— «Карамзинниң маадырлыг чоруу». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.25 — Чалыы назын ырлап, танцылап тур. 14.40 —Поэзия минуталары. 14.45 —Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Черге амыдырал» (Англия). Эртем-тайылбырлыг телефильм. 8-ки сериязы— «Агаарның тергиидекчилери». 15.40 — «Төөл аалдап келген». «Угаанныг чүүлдер». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 —Воскресеньениң кинозалы. «№ 6 чапсар». Мультфильм. «Бир дугаар». Хаалгачылар дугайында док. телефильм. 19.25 —«Бичии оолдар». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—«ССРЭ—ПУР»: чаа үе-чадаже». 23.35 —23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Портреттер. Н. В. Гоголь. 9.35— Экономика билиглериниң үндезиннери. «Агро» тележурнал. 10.10 — Орус чугаа. 10.40 — «Объективте — дириг амытаннар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.00—«Эртем: теория, шенелде, практика». 11.30—«Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Чернобыль. Келир үе дугайында бодалдар. Академик В. А. Легасов, ССРЭ-ниң ЭА корреспондент кежигүнү Л. П. Феоктистов, Литва ССР-ниң ЭА-ның академиги Ю. В. Вилемас олар дамчыдылгага киржир. 13.05 —«Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 3-кү фильм.—«Чөөн кызыгаар». 1-2 сериялары. 15.30—Эстафета. Күш-культура-спорт программазы. 17.00 — Реклама. 17.10 —Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгауз болгаш оон өөреникчилери. 18.30 —Регби. Европа чемпионады. ССРЭ биле Испанияның шилиндек командалары. 19.15 —Киржикчилер. Иваново хоорайның таксомотор паркының директорунуң соңгулдаларының дугайында. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Киржикчилер. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Мээң бичии кадайым». Уран-чечен фильм. 22.55 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 23.55—0.5 — Медээлер.

Кино

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 930, 13.00, 16.40, 20.10. Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, «Золотые дукаты призрака» 12.00, 14.00, 16.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.30, 13.10, «Третий дракон» 11.10, 15.00. «Цепочка» 16.40, 18.30, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Серебряная маска» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сила любви» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К 6: «Цветок в пыли» 17.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республиканга булуттаар, чамдык черлерге дүне ол хар чаар, соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14, күштелир бергенде 23—25 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 0-тен 5 градус, чамдык черлерге 7-ден 12 градус чедир соор.

Хүндүс хаттың дүргени 9—14, күштелир бергенде 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы хүндүс 1-ден 6 градус чылыыр.

Кызылга булуттаар, улуг эвес хар чаар. Соңгу барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 23—28 метр чедер, агаарның температуразы дүне 1—3 градус соор, хүндүс 1-ден 6 градус чылыыр.

ЧАРЛАЛДАР

ШКОЛА НАЗЫНЫ ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР ӨӨРЕДИР КИЖИЗИДИКЧИЛЕР БЕЛЕТКЭЭР БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА сургуулдар хүлээп алырын Кызылдың башкы училищези чарлап тур. Ук салбырга школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде кижизидикчилер болуп ажылдап турар ортумак эртемниг кижилерни хүлээп ап турар. Салбыр уруглар садтарынга кижизидикчилерни белеткээр. Өөренир хуусаазы 3 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: орус дыл (чогаадыг) ССРЭ төөгүзү (аас-биле). Национал школаларга орус дыл өөренип турганнар диктант бижиир.

Кирип алырынга дараазында документилер херек: билдиришкин, ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле). № 086 майык-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден бүзүреттирген ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, районнуң улус өөредилгезиниң килдизинден өөредири-биле чорудкан бижик.

Документилерни 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп хүлээп алыр. Кирериниң шылгалдаларын 1988 чылдың май 8-тен 15-ке чедир болгаш июнь 1-ден 10-га чедир чорудар. Июнь 11-ден 14-ке чедир училищеге хүлээп алыр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу 56, педучилище. Телефону—2-63-84.

Хүлээп алырының комиссиязы.

Тыва АССР-ның Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорккускомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда ёзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, оон өг-бүлезиниң кежигүн бүрүзүнге 50 рубльдиң дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептериң, шериг биледин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, квартира 4, (Л. В. Никифорова тургузуп алыр). Советтер бажыңы, кабинет № 113.**

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Чадааның № 1 ортумак школазын 1968 чылда дооскаңнарны ук школага 60 чылдың май 21-де эртенгиниң 9 шакта болур ужуражылгага келириниче чалап тур.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: килдистерниң партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39.15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргыанда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амезы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС—00734.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 20 среда
№ 93 (13693)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

Бүгү улустуң сагыш салыышкынын— чуртталга бажыңнарының тудуунга

Россия Федерациязының хоорай болгаш кедээ черлериниң чурумалының чарылбас кезээ тудуг краннары болу берген, Балтикадан Оожум океанга чедир хүн бүрү улус чаа бажыңнарже кожуп кирип турар. Ынчаммыже чурттаалга бажыңнарының айтырыы хөй миллион кижилерге аң-не чугула социал айтырыгларның бирээзи болуп турар. Республикада бодунуң чурттаалга бажың байдалын экижидип алыр дээш учётта сес миллион ажыг өг-бүле туруп турарын анда хамаарыштыр чугаалаарга-ла четчир.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге, партияның ооң соонда болган пленумнарынга ону дүргени шиитпирлээриниче угланыышкынны салган: 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырарының сорулгазын салган. Москвага апрель 19-та Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязының кичээнгейиниң төвүнде шиитпирлеттинери өг-бүле бүрүзүн, кижи бүрүзүн сонуургадып турар ол айтырыглар туруп турар.

Эштер В. И. Воротников, П. Н. Зайков, В. П. Никонов, Н. И. Слюньков, В. М. Чебриков, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов оларны депутаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыны-биле уткааннар.

Сессияны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Н. М. Грибачев ажыткан.

Сессиялар аразында мөчээн депутаттар П. М. Медведев болгаш Ю. А. Овчинников оларны депутаттар сактып, туруп өзулая кылган.

Катап соңгуттурган депутаттарның бүрүн эргезин хүлээп көөрүнүң дугайында Мандат комиссиязының илеткелиниң талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында; күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында; РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында сессияның хүн айтырыын бадылаан.

Пенсияже үнгени-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы хүлээлгезинден депутат А. А. Бадиевти сессия хостаан. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызынга депутат К. К. Шомоевти соңгаан.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында» илеткелди РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы О. И. Лобов кылган.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев чурттаар оран-бажың айтырыын бирги чергениң деп айыткаш, чамдык девискээрлерде бо талазы-биле хожудаашкынның кол-кол чылдагааннарын илередип, совет кижилерниң чурттаалга байдалдарын эки болдурарының оруктарын болгаш аргаларын айыткан. Чурттаар оран-бажың айтырыы — бүгү улустуң херээ, ынчангаш ону шупту дем-биле шиитпирлээр херек деп, илеткелчи чугаалаан.

Чогум-на ынчангаш республиканың Дээди Совединиң Президиуму база Министрлер Чөвүлели «Советская Россия» солунну дамчыштыр чурттакчы чонну чурттаар оран-бажың айтырыының байдалы-биле база ону шиитпирлээриниң оруктары-биле таныштырары ажылчы чоннаң сүме айыры эргежок чугула деп санаан. Дурзулга дугайында чугаалап турар болгаш шүгүмчүлелдиг санал-оналдыг чүс-чүс чагаалар ол органнарга келген. Оларны шуптузун кичээнгейлиг өөренип көрген, илеткелди болгаш өске-даа документилерни белеткээрде барымдаалаан.

Бөгүнгү чугаалажып көрүүшкүн Россия Федерациязынга чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээриниң кол угланыышкыннарын коллективтиг ажылдап кылыр арганы бээр. Беш чылдың эгезинден тура ашалаандырыышкынның бүгү үнер дестериниң күселии-биле республикада 138 миллион дөрбелчин метр чурттаалга шөлү ажыглалда кирген — ол дээрге планнаттынганындан 11 миллион дөрбелчин метр хөй. Эрткен чылын чурттаалга шөлүн ажыглаалга кирери эң-не хөй деңнелге четкен, 72 миллион дөрбелчин метр болган. Бир кижиге онаашкан чурттаалга шөлү-биле нийти хандыртынганының ортумак хемчээли 15,4 дөрбелчин метр чедир өскен.

Эрткен чылда нийти билиг школаларын ажыглаалга кирери 23 хуу, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин— 11 хуу, профтехучилищелерни — 57 хуу көвүдээн.

Кайда-ла чаагай күзел-чуткулдерни хүн бүрүзүнүң шудургу ажылы-биле бадыткап турган болдур, ында планнар улам чедимишкиннииг күүсеттинип турган. Ажыл-херектиң чедимишкинин чер-черге бажың тудуунуң күчүлерин долу ажыглааны, түс черниң тудуг материалдарын бүдүрерин калбартканы, ажыл-агый аргазын хөгжүткени, чурттакчы чоннуң акша-хөреңгилерин киириштиргени, аныяктарның чурттаалга комплекстерин организастааны, бажыңнарга кожуп кирер кижилерни квартираларны шеверлээринге киириштиргени, коллективтиг кержээни калбаа-биле ажыглааны, чер-черге өске-даа хөй чүүлдерни ажыглааны хандырып турган.

Ынчалзажок нийтизи-биле алырга, чурттаар оран-бажың айтырыы ам-даа кончуг чидиг бооп артпышаан. Республикада чурттаалга байдалдарын экижидериниң даңзызында 8,8 миллион, ооң иштинде чер-чер Советтериниң даңзызында ийи миллион ажыг өг-бүлелер туруп турар.

Мындыг байдал турзажок, дыка хөй чер-чер Советтериниң органнары, министерстволар болгаш ведомстволар чурттаалга тудуунуң талазы-биле планнарны боттандырары дээш шудургу чорууп көргүспейн турар. Беш чылдың ийи чылында РСФСР-ниң 73 девискээрлеринден 13-ү чурттаалга тудуун ажыглаалга киирериниң даалгаларын күүсетпээн, школалар талазы-биле — 27-зи, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң — 39-у, эмнелгелерниң — 36-зы күүсетпээн. Ажылчы чон шыңгыы негелделерни чүнүң-даа мурнунда, кержээлиг кол тудукчуларга —Соңгу-Барыым, Муруу чүктерниң, Урал-Сибирьниң, Чөөн чүктүң тудуг министерстволарынга, ол ышкаш Россияның министерстволарынга— Садыгның, Белых ажылының, Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң министерстволарынга оларның чагыргазында турар бүдүрүлгелери болгаш организацияларының чурттаалга бажыңнарының болгаш социал адырның өске-даа тудугларын ажыглаалга киирер талазы-биле планнарын күүсетпээни дээш салыр эргелиг.

Чурттаалга тудуунуң планнарын күүседип чадаан министерстволар болгаш ведомстволар, чер-чер Советтери беш чылдың эгезинден барык миллиард рубльди чедир шиңгээтпээн. Ол акша-хөреңгилерге чаагайжыттынган 80 муң ажыг квартираларны тудуп болур турган.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын өзугаар улус депутаттарының Советтериниң чагыргазында турар девискээрлерге социал айтырыгларны, чүнүң-даа мурнунда чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге ролюн бедиткен. Ынчангаш чогум-на чер-чер Советтери күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттакчы чоннуң социал база амыдырал негелде-херегледерин долу хандырарының херек кырында оруктарын болгаш аргаларын ханы бодап шиитпирлээр, янзы-бүрү министерстволарның болгаш ведомстволарның хөй санныг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хедеяшкыннарын чүүлдештирер ужурлуг деп, илеткелчи демдеглээн. Девискээр бүрүзүнге бодунуң хөделиишкиннериниң тускай программазы херек.

Амгы үеде автономнуг республикаларда, крайларда болгаш областарда чурттаалга оран-бажың айтырыын шиитпирлээриниң талазы-биле программаларны ажылдап кылыры доозулган. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң кол угланыышкыннарын өзугаар бүдүрүлге, хоорай, район бүрүзүнүң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырып чорудуп турар. Ону кылырда ажылчы чоннуң, депутаттарның киирген саналдарын барымдаалап көрген. Ол документилерни дыка хөй кижилер күш-ажылчы коллективтерге, улус депутаттарының сессияларынга чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Күрпламы түс-түс черлерден келген материалдарны нийтилештирип көргеш, херек кырында өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырарының республика программазының төлевилелин ажылдап кылган. Ында чүнү көрүп турарыл? Россия Федерациязының чурттакчы чону, беш үдур көрүп турары-биле алырга, 2000 чылга чедир 156 миллион кижи ажа бээр. Хоорайларда ортумаа-биле өг-бүлелерниң 80 хуузу, а кедээ черлерде — 90 ажыг хуузу аңгы квартираларда чурттап турарын барымдаалаар болза, 19,4 миллион квартираны болгаш усадьба хевирлиг бажыңнарны, ооң иштинде амгы беш чылда — 5,6 миллион бажыңнарны туткан турар ужурлуг. Ынчангаш бир кижиниң чурттаалга чери-биле ортумак хандырылгазы 19,4 дөрбелчин метр чедер, а чамдык девискээрлерге оон-даа делгем болур.

Ылаңгыя кедээ тудуг организацияларының кылыр чурттаалга тудуунуң нийти хемчээли улгадыр. Олар нийти шөлү 125—130 миллион дөрбелчин метр шөлдүг колдуунда-ла усадьба хевириниң 1,8 миллион ажыг бажыңнарын тудары көрүп турар. Программа өзугаар кедээге бажың айтырыын 1995 чылга чедир үзе шиитпирлээрин көрген. Хуусаа дыка кыска, ынчалза-даа бүрүнү-биле боттаныыр болур. Ынчалза-даа бир ажыл-агыйга онаашкыр чыл санында-ла бүгү аргаларны ажыглап турган, амгызы дег 11-11 бажыңнарны болгаш квартираларны эвес, а программада көрдүнүп турары ышкаш, хөйүн тудар херек.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы чурттаалга тудуунга ажыл-агый аргазын ажыглаарының дугайын чугаалааш, Россияның дыка хөй министерстволары ол арганы кезээдүр-ле чедир үнелевейн турар болгаш чаңчыкканы оруундан уштунуп чадажып, эргижирээн айтырыышкыннардан туттунуп, чер-чер Советтеринден квартираларны аптарынга кордавышаан турарын демдеглээн.

Чер-черден инициативаны калбартып, деткииринге улуг аргаларны ажыдып турар хууда чурттаалга бажыңнарын тударын шалыпкыны-биле хөгжүдүп, калбартырын партия болгаш чазактың чугула ужур-дузалыг деп, санап турарын оратор уламчылап чугаалаан. Ындыг турбуже, РСФСР-ге чурттаалга тудуунуң ол хевири чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга киирип турарының нийти шөлүнүң чүгле алды хуузу боор турар. Мурманск, Амур, Калинин, Кострома областарда, Карел, Калмык болгаш Тыва АССР-лерде хууда чурттаалга бажыңнарын колдуунда тутпайн турар.

Бо талазы-биле ажыл-херектиң эдер төлээде хууда тудугжуга төлевилелдерни, бажыңның тудар черлерин калбаа-биле шилип алырының, кержээ өзугаар ажылдаар күрүне болгаш кооператив организацияларын хаара тутпушаан, эргежок чугула ачы-дузаны чедиреринин аргаларын бээр ужурлуг.

Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, крайкүүскомнар, облкүүскомнар, министерстволар болгаш ведомстволар, кержээ өзугаар ажылдаар организациялар кооперастаттынган чурттаалга тудуун калбартып хөгжүдерин чедир үнелевес психологиядан дүрген-не адырылгаш, келир чылдың планын чогаадып тургузарындан эгелээш, чурттаалга тудуг кооперативтеринге чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирер хемчээлди дыка улгаттырарын көөр херек. Он үшкү беш чылдың төнчүзүнге чедир чурттаалга-тудуг кооперативтериниң квартираларын ажыглаалга киирериниң хемчээлин үш катап улгадыр ужурлуг.

Ооң соолунда илеткелчи төлевилээшкининиң шынары-биле, чурттаалга бажыңнарының тудуунуң материал-техниктиг хандырылгазы-биле, бажың тудуунуң үлетпүрүнүң күчүлерин ажыглаары-биле, тудуг материалдарын садарын организастаары-биле холбашкан байдалды тодаргай анализтээн. Ам ховаар эвес болуп турар ындыг материалды адаары безин берге-дир деп, ол демдеглээн. Ынчангаш республиканың чаза тудуг материалдарының үлетпүрүн хөгжүдериниң программазын бадылаан. 1995 чылда хана материалдарын бүдүрери эрткен чылдың деңнелинден 1,6 катап улгадыр ужурлуг. Тудуг түйбүзү бүдүрериниң талазы-биле он-он чаа заводтарны тударын болгаш ажылдап турар чүс-чүс заводтарны чаартырын планнаан.

Бажың тудуунуң үлетпүрүн ажылдаарын экижидери бүдүрүлгелерни техника-биле чепсеглээриниң программазы-биле сырый холбашкан турар ужурлуг. Келир чылын оларның кылыр ажылының деңнелин 90 хууга чедирер деп планнап турар, ол чорук дөрт миллион дөрбелчин метр немелде чурттаалга шөлүн хандырар арганы бээр.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш бүдүрүлгелер тударының талазы-биле кол тудуг министерстволарынга онаалдаларны доктааткан, ол бүдүрүлгелер Казаньга, Тамбовка, Омскиге, Курганга, Ленинградка, оон-даа өске черлерге улуг панелдиг бажыңнар тударынга херек продукцияларны бүдүрер апаар.

Түңнелинде О. И. Лобов мынча дээн: эде тургустуушкун темпилерин улгаттырып турар дээрзин бирги кварталда үлетпүрде болгаш тудугда ажылдың түңнелдери көргүзүп турар. 150 муң ажыг өг-бүлелер чаа квартираларның дүлгүүрлерин алган. Поликлиникалардан аңгыда, культура-амыдырал херекселиниң бүгү объектилерин ажыглаалга киирериниң талазы-биле планнар ажыр күүсеттинген. Ынчалза-даа чедимишкиннерге мөңээргенири частырыг болур ийик.

Чурттаалга-коммунал болгаш хоорай ажыл-агыйының тудугнуң болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң, агроүлетпүр комплекизиниң хоойлу-дүрүмнер саналдаарының талазы-биле комиссияларның эдеримчи илеткелин В. Ф. Горулев кылган.

Ооң соолунда саналдар эгелээн.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы апрель 18-те болган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязының хүн айтырыының болгаш ону эрттирериниң чурумунуң дугайында саналдарны чүүлдүгзүнүп көрген.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле 2000 чылга чедир хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында» айтырыгны РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларынга баш удур чугаалажып көргениниң түңнелдерин Президиумнуң хуралынга чугаалашкан.

«Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын бүгү улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының дыңнадыын чугаалажып көрген.

Аъш-чем барааннарын бүдүрерин көвүдедир болгаш оларның-биле чурттакчы чонну хандырарын экижидер талазы-биле Ульяновск областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны Президиумга база чугаалажып көрген. Амгы беш чылдың иштинде кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының хемчээлиниң өскенин облкүүском даргазы Ю. Ф. Горячевтуң дыңнадыынга, депутаттарның белеткел комиссиязының удуртукчузу депутат М. Ф. Сычевтуң эдеримчи илеткелинге болгаш саналдарга демдеглээн. Үлетпүрнүң болбаазырадып кылыр адырларында аъш-чем бараанын бүдүрүп үндүрери улгаткан, чиг эт курлавырларын улам-на чогумчалыг ажыглаары-биле хемчеглерни ап чорудкан.

Ооң-биле кады аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонну хандырарының үндезинин кылдыр аъш-чем курлавырларын бүдүрериниң эргежок чугула доктаамал өзүлдезин областа ам-даа чедип алдынмаанын хуралга демдеглээн. Хөй колхозтарда болгаш совхозтарда черниң дүжүткүрүн бедидер, интенсивтиг технологияларны нептередир талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турар. Хамаатыларның хууда ажыл-агыйын, ол ышкаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының дузалал кедээ ажыл-агыйларын хөгжүдеринче чогуур кичээнгейни салбайн турар.

Областың совет болгаш ажыл-агый органнары кондитер кылыгларын болгаш ногаа-чимис консерваларын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле четчир хемчеглерни ап чорутпайн турар. Арага-водка кылыр бүдүрүлгелерни ээрттес суксуннар бүдүрүп үндүрериниче эде тургузарын четпес чорудуп турар. Шынар чок продукцияны бүдүрери үргүлчүлеп турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның хөй кезии планныг ногаа-чимис продукциязының 30 хуузун база пландан ажыр бүгү продукциязын колхоз рыноктарынга азы херексечилер кооперациязын дамчыштыр садып саарар эргезин ажыглавайн турар.

Областың чурттакчы чонунуң аъш-чем хандырылгазын организастаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни алырын улус депутаттарының Ульяновск область Совединиң күүсекчи комитединге саналдаан.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң дүрген өзүлдезин хандырарының, кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң планнарын чүгле чокка күүседири дээш агроүлетпүр комплекизиниң болгаш херекселчилер кооперациязының органнарындан негелдени бедидериниң эргежок чугулазынче күрүне эрге-чагыргазының чер-чер органнарының онза кичээнгейин угландырган.

Ульяновск область Совединиң күүсекчи комитеди-биле кады кедээ ажыл-агый продукциязын шыгжап кадагалаарының болгаш болбаазырадып кылырының, садыгның болгаш нийтиниң чемненилге базазын хөгжүдерин база техника-биле эде чепсегээрин дүргедедирин РСФСР-ниң Агроүлетпүркуркомунга, РСФСР-ниң Хлеб продуктулар министерствозунга, РСФСР-ниң Садыг министерствозунга, Россияның херексечилер эвилелинге дааскан.

1987 чылда РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң организастыг ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Эде тургустуушкунуң чаа үе-чадазында, нийтилелдиң улам ыдай демократчыдылгазының болгаш экономиктиг үндезин реформаны боттандырып чорудуп турарының байдалдарында организастыг ажылының хевирлериниң болгаш аргаларының дээштиин бедидерин, түс черниң амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге, он ийиги беш чылдың үшкү чылының планнарын болгаш Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга алдар болдуруп алган социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге боттарының бүрүн эргезин долузу-биле ажыглаарын улус депутаттарының Советтеринге саналдаан.

Президиумнуң хуралынга республиканың күрүне амыдыралының чамдык өске айтырыгларын база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТТИРЕР

«Бай-Тал» совхозтуң дирекциязы, партком, профком болгаш хөй-нийти организацияларын мал кыштаглаашкынын организастыг доозарынче бүгү ажыл-ишчилерин эвилеедеп турар. Суур чоогунда Мешкен-Хөлдүң хыргыыжын кескеш, ону хээндектеп болбаазыраткаш, чыл эгезинде ооң-биле малды чемгерип, аңаа шиви будуу холуп берип турган. Ооң аңгыда, Улуг-Хем районнуң девискээринден саваңны пресстеп сөөртүп, Успа-Нурдан хыргыышты механизаторлар белеткеп турган.

Бо ажылдар-биле чергелештир совхоз төвүнде коллективтерни, өгиткээртираларны мал-чыннарга бызыглаан. Ооң түңнелинде совхоз бирги кварталда 100 хойдан-на нийтизи-биле 84 хураганны камгалап доруктурган. Ылаңгыя Мөңгө Өзер-оол, Далай Мыддык, Сандык Кызыл-оол, Хаван-оол Өнер-оол, Аракчаа Борбаан, Иргит Адыг-оол, Лаа Иргит, Владимир Бичө-оол, Бегзи Маадыр-оол оларның көргүзүглери эң эки болуп турар.

Амгы үеде совхозта өшкү кыргылдазынга белеткел доозулган. Нийтизи-биле 13 кодан-да 4450 өшкүнү чооку үеде чылый бээрге кыргып эгелээр.

Хертек КАРА-ООЛ.
Бай-Тайга районы.

ЧЕРГЕ ЭЭ ХЕРЕК

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленуму

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленумунга «Районнуң ажыл-агыйларынга чер ажылының ажыктыын бедидер болгаш ону доктаамал болдурар талазы-биле хемчеглер дугайында» илеткелди СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү, РАҮК даргазы Б. А. Морозов кылган.

Черни ажыглаарын экижидер талазы-биле, чер ажылының зона системазынга сайзыраңгай технологияларны шиңгээдип алырынга, күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң депшилгелиг хевирлерин нептередиринге үндезилээш, үнүш өстүрер ажылдың продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни районнуң совхозтары ап чорудуп турар.

Ооң-биле чергелештир үнүш өстүрер ажылдың нийти продукциязы тараа, ногаа, картофель болгаш мал чемнери чоннуң херегледерин хандырып шыдавайн келген, ол чоруу черни ажыктыг кылдыр ажыглавайн турарындан болуп турар.

Мал ажылында байдал оон чүгле чүгээр. Күрүнеге эът садарының планын 105 хуу, сүттүң 110 болгаш дүктүң 99,8 хуу күүсеткен. Ынчалза-даа сүт биле дүк бүдүрериниң чыл планы күүсеттинмээн. Кедээ ажыл-агый малдарының продуктулуг чоруу чавыс. Тараа чүс ииктен 70,7 бызаа, чүс хойдан 69,2 хураган алган. Малдың өлүп хораар чоруу кончуг хөй.

Үнүш өстүрер ажылдың адырында байдал оон-даа дора. Бүдүрүлге планының болгаш онаалдазының чаңгыс-даа көргүзүү күүсеттинмээн.

Районнуң совхозтарының хөй нуруузу эртемге үндезилеттинген тарылга ээлчештирилгезин четпес шиңгээдип ап турар, ол чоруун чер ажылының хөрзүн камгалаар технологиязынга дүүшпес. Ажыл-агыйларга киирген 53 тарылга ээлчештирилгезиниң сези нийти шөлү 6,4 муң гектар черге шиңгээдип алдынмаан. Совхозтарга эрткен чылын хөрзүн камгалаар хемчеглер чүгле 48 хуу күүсеттинген. Бүгү ажыл-агыйларда хөрзүннер хаттан эрозияга тавасжып, чашпан-биле боктаалган. Агротехниктиг болгаш организастыг ажыл-агый хемчеглериниң бирээзи тарылга ээлчештирилгези ол болур. Ындыг турбуже амгы үеде районнуң совхозтары чүгле 45 тарылга ээлчештирилгезин 58,6 муң гектар шөлде азы 86,6 хуу кылдыр шиңгээдип алган. Ээзэш дүжүт —ол дээрге чер ажылының чавыс культуразының түңнели-дир.

Черни болбаазырадырының болгаш кедээ ажыл-агый культураларын ажаап өстүрериниң бодуун агротехниктиг негелделерин хажыдарының фактылары «Енисей», «Кызыл туг», «Улуг Октябрь» совхозтарда болгаш оон-даа өске чамдык ажыл-агыйларда бар болуп турар. Чайгы чер аңдарылгазын чогуур үезинде шынарлыг кылдыр чорутпайн келген. Ооң технологиязын, хуусааларын болгаш катап кылыр ажылдаарын сагывас, ооң ужурундан бок үнүштер эдере үнүп келир. Аңгыс аңдарарының болгаш чайгы чер аңдарылгазының төлевилеттинген планнары районга чылдың-на күүсеттинмейн келген.

Сайзыраңгай технология өзугаар кедээ ажыл-агый культураларын ажаап өстүреринде дыка хөй четпестер бар, дүжүтке шоолуг эвес немелделер оларны алырда үндүрген чарыгдалдарны дуглаавайн турар. 1987 чылда районнуң совхозтары 18 муң ажыг тонна тарааны, 2,9 муң тонна картофельди, а ол ышкаш дыка хөй ногааны болгаш чуулуктуг мал чемнерин чедир албаан.

Органиктиг болгаш минералдыг чемишчигилгелерни ажыктыг кылдыр ажыглавайн турар. Оларны ажаап, кадагалап турары багай. Суггаттыг черлерге ажаап өстүрген культураларның дүжүдү төлевилелде көрдүнгенининдем оранчок куду болуп турар.

Тараа болгаш мал чеми культураларының үрезиннериниң, тарылга шөлдериниң структуразын сайзыраңгайжыдарының, техниканы ажыглаарын экижидериниң айтырыгларынче четпес кичээнгей салып турар. Нийтиниң малынга чемнерни чүгле 60-70 хуу хандырып келген. Шыктарны болгаш мал одарларын экижидериниң, чемиштиг сиген холуксааларын нептередириниң, люцерна, донник, рапс болгаш белок-биле байлак оон-даа өске мал чеми культураларны ажаап, өстүрериниң талазы-биле хемчеглерни четпес чорудуп турар. Дазыл-чемиштерни ажаап өстүрүп турары кончуг кошкак.

Партия организациялары, улус депутаттарының чер-чер Советтери, (РАҮК кадрларны шилип, таарыштыр тургузуп база кижизидип турарында четпестерни кончуг оожум чайладып турар. Совхозтар удуртукчуларының болгаш специалистериниң халажыр чоруу көвүдээн, ортумак звенонуң ажылдакчыларының шынар составы шоолуг экиживестээн. «Бүрен», «Улуг Октябрь», «Енисей» совхозтарда механизаторлар-биле четчелеттинген четпес, оларда партия кежигүннериниң саны кызырлы берген.

СЭКП райкомунуң бюрозу, райкүүском, РАҮК агроүлетпүрнүң совхозтарның болгаш РАҮК-туң оон-даа өске бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазының эде тургустуушкунун оожум боттандырып, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг чаа аргаларын, күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң депшилгелиг хевирлерин амыдыралга нептередири дээш кадрларның харыысалгазын кошкак бедидип турар.

Районда кондициялыг үрезиннер 71,7 хуу, оларның иштинде бирги болгаш ийиги класстың үрезиннери 24,8 хуу, а «Енисей», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Совет Тыва» совхозтарда чаңгыс тонна-даа класстыг үрезиннер чок. Үрезин айтырыы районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының доктаамал контролюнга турар ужурлуг. 15 муң ажыг гектар чер бо чылдың дүжүдүнге белеткеттинмээн. Ылаңгыя «Бүрен», «Кызыл туг», «Енисей», «Улуг Октябрь», совхозтарда хөрзүн белеткээри-биле кылыр улуг ажылдар бар. Бо чылдың хову ажылдарын агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарында кылыр апарган, ынчангаш белем черде шык базырылыышкынын кедергей кыска хуусаада шынарлыг кылдыр эрттирери чугула. Ол агротехниктиг арганы чамдык совхозтарга 10-15 хүн дургузунда чорударын болгаш ылаңгыя сайзыраңгай технологиязының шөлдеринге дыка саададырын болдурбас болбас. Ол «Енисей», «Улуг Октябрь», «Кызыл туг» болгаш «Бүрен» совхозтарга хамаарыштыр. Ук ажылды оларга чүгле 3-4 хүн дургузунда кылып шыдаар хире техниканы четчелеп белеткээри чугула апарган.

Илеткелчи болгаш санал бергеннер — «Ленинчи орук» совхозтуң кол агроному В. С. Штыров, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта бригадир Г. В. Новиков, «Бүрен» совхозтуң директору М. А. Мусихин, «Бурунгаар» совхозтуң партком секретары В. Т. Дудупей болгаш оон-даа өскелер үстүнде айыттынган четпестерни демдеглевишаан, боттарының санал-оналдарын болгаш дилеглерин чугаалаан. Пленумнуң ажылынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркуркомунуң даргазы М. Е. Абрамов биле Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри Н. А. Жоголь киришкен. М. Е. Абрамов районнуң кедээ ажыл-агыйын шүгүмчүлекчи өзү-биле хандыр анализтеп тургаш, делгереңгей чүве чугаалаан.

СЭКП Каа-Хем райкомунуң IX пленуму чугаалашкан айтырыының талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Пленумну белеткээниниң болгаш эрттиргениниң дугайында чамдык бодалдар. Илеткелди партийжи туруштан тургуспаан, ажыл-агыйларда партия организацияларының, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде ажылдап турар коммунистерниң ажыл-чорудулгалары-биле, оларда эде тургустуушкун-биле холбаштырбаан, тодаргай ханы анализтерни кылып турган, ажылда четпестерниң тыптып келген чылдагааннарын, аңаа буруулугларны шүгүмчүлекчи өзү-биле ылавылап илереттээн, ол чүгле ажыл-агый талазы-биле холдаан, узун, шейдүнчек, эреңгей, чаңгыс аай болгаш шыланчыг болган, ынчангаш пленарлыг хуралдың чамдык киржикчилери даамчырап, ном номчуп олурганы таварылга эвес. База ол ышкаш парткомнарга, партия эге организацияларынга болгаш коммунистерге адрестеп, кандыг партийжи угланыышкын берип турары тодаргай эвес, илеткелдиң темазын районнуң партия организациязының сорулгалары-биле холбаштырбаан, ол ажаа-ла ажыл-агый активиниң, бүдүрүлгениң хуралынга чугаалажыр айтырыг ышкаш кылдыр кижиге сагындырар. Ынчангаш санал берген ораторлар боттарының саналдарынга пленумга чугаалажып турар ук айтырыгның талазы-биле парткомнарның, партия эге организацияларының чорудуп турар ажылдарының дугайында чүнү-даа чугаалаваннар. Чижээ, «Совет Тыва» совхозтуң партком секретарының чугаалаан чүүлү совхоз директорунуң саналы хевирлиг болган. Михаил Евграфович Абрамовтуң районда кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң бүдүрген продукциязының бот-үнезиниң кедергей улуг болуп турарының черден чүгле алырының эвес, харын аңаа бээриниң ээ болуруңуң дугайында тодаргай деңнелгелерни, анализтерни кылып тургаш, чугаалаан шыңгыы шүгүмчүлелдери дээштиг болган.

Ооң аңгыда, эде тургустуушкунуң үезинде, демократияны улам хөгжүдериниң болгаш ажык-чарлыг чорууттуң байдалдарында партия организацияларынга коммунистерниң ажык хуралдарын эрттирериниң практикалап, ол хуралдар эгезинден төнчүзүнге чедир ажык болуруун сүмелеп турар болгай. Ындыг турбуже ук пленумнуң ажылы доозулгакта, чалаткан активчилерни силерам хостуг силер дээш чорудупканы оларга этика талазы-биле таарымчалыг болур бе? База партия эге организацияларынга коммунистерниң ажык хуралдарын төнчүзүнге чедир ажык болдурарынга ол үлегер болур бе ынчаш?

Мөңге МОҢГУШ.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЭДИП АЛЫРЫ-БИЛЕ

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Ниитиниң малының кыштаглаашкыны хөй талалыг нарын айтырыг. Аңаа малчыннарның боттарының кызымак, кужениишкининиг ажылы, совхозтуң специалистериниң талазындан харысалгалыг болгаш шимченгир чоруу, хөй-ниитиниң дузазы негеттинер. Берт-Даг кедээ Совединиң ээлчегниг сессиязынга Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта мал кыштаглаашкынының эртип турарының байдалын база уксаажыдыынга шыңарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хой оолдаашкыны чоруп турар үеде малчыннарның сакманчылар-биле четчелээр, оларның өвүш-чем-биле хандырылгазын экижидер айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинип турар. Кыштагларже сиген сөөртүлгезин үзүктелиишкин чок чорударын организастап келгени таарымчалыг. Хой оолдаашкыны түлүктээн үеде чамдык коданнар хоюн чер одарынче үндүрбейн, тургузу азырап арганы ажыглап турганнар. Бо бүгүнүң түңнелинде, ажыл-агыйда мал кыштаглаашкынының эртип турар байдалы эрткен чылдың бо үезинде турганындан эки талаже өскерилген. Амгы үеде совхозта төрүүр 100 баш хойга онаештыр 80 хураган камгалап алдынган болуп турар, хорамча ээзи кызырлып турар.

Ынчалзажок мал кыштаглаашкынының үезинде илерээн четпестерге хамаарыштыр сессияга чугаа шыңгыы болган. Совхозтуң чамдык коданнарында мал чемгерер черлериниң дериглезин багай чорупкан болуп турар. Ооң-биле кады малды ажаарының, чемгерериниң технологиязын чамдык коданнарда шыңгыы сагывайн турар. Кыштаглаашкын чорупп турар үеде мындыг чүүлдер база илерээн: кышка бүгү талазы-биле белеткелдиң чугулазын бие тура, чамдык малчыннар ону эрезиг чорупкан болуп турар. Ооң бир чижээ бо. № 2 хойжу бригаданың хойжузу Ч. Дондугур кажаазын кышка багай белеткээн. Ооң дээвиирин өдек-биле кылын кылдыр хоммээниинден, кажааның иштики хаазы ак хырав болган. Хураганнар тургузар черни баш удур белеткеп албааныңдан бергедээшкиннер тургустунуп турган, элээн хураган хораан. Ажыл-агыйжы ээс чорук мындыг күзенчиг ээс түңнелдерге чедирип болур деп чүвениң бир бадыткал чижээ бо-дур. Хүлээнген ажылынга мындыг хамаарылгадан моон соңгаар уштунар херек.

Малдарның уксаазын экижидер талазы-биле ажылда четпестер бар. Совхозтуң специалистери бо айтырыгны кичээнгейге ап, чогумчалыг шиитпирлээр болза эки. Сессияга санал бергеннер оон аңгыда, малчыннарның зооветееренгилгезиниң шыңарын экижидериниң дугайында чугаалап турганнар.

Ажыл-агыйның хойжулары ег-бүле, бригада кержээзи-биле ажылдаар аргаже кирген. Ооң түңнелдери кандыг болуп турарыл? Сессияга ол дугайын база чугаалашкан. Ажылдың ол арга-хевириниң ажыктыын кижилер билип эгелээн болгаш хүлээнген херээнге оларның харысалгазы бедип турар. Карылга зээжеп, орулгага кирип турар апарганын кедээниң ишчилери көрүп, билип турар. Совхозтуң мурнунда турар сорулгаларны күүседиринге, чаа байдалдарда ажылдаарынга ол идиглиг болур деп чүве билдингир.

Мал ажылын хүлээнген херээн эки билир ишчилер ажыл-агыйда бар. Оларга Ч. Чооду, А. Монгалбии, К. Булчуң, Д. Чооду болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Совхозтуң ишчилериниң амыдырал - чуртталгазынын байдалынче кичээнгей улгаткан болгаш социал айтырыгларны болур-чогууру-биле чогумчалыг шиитпирлээр хемчеглер алдынып турар. Механизастаттынган сүт-бараан фермазының чаа комплекизии ажыглалга кирген — фермага уксаалыг малдарны тудар, сүт бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, оон-биле кады ол ферма ажылдакчыларының күш-ажыл байдалдарын экижидер арганы берип турар.

Малчыннарның кышкы турлагларында үжен бажыңны туткан, он үш кыштагда электри шугумун киирген. Ол ырак-узак коданнарда чурттап турар малчыннарның амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг байдалдарны болдурган.

Совхозта хову бригадазы (бригадири В. И. Чаткар) малды четчир хемчээлдиг чем-биле хандырар сорулгазын багай ээс күүседип турар.

Сессия чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган. Совхозтуң мал ажылында бар четпестерни чайладыр тодаргай хемчеглер ында айыттынган.

Биче-оол **ДОЮНДУП.**
Тес-Хем район.

ЧУРУКТА: Өвүр районда Торгалыг суурнуң столовазының повары Омуя Дамдыновна Кара-кыс амданныг чемнер кылырынга бедик мергежилдиг. Ол 1963 чылдала кулинарня сургуулун дооскаш, ниитиниң чемненилге черлеринге ажылдап келген.

Дуржулгалыг повар 1987 чылда ол районнуң поварларының конкурузунга киришкеш, бедик мергежилдиниң база катап бадыткап, бирги черни алгаш, чемпион атты чедип алган.

Торгалыгның бо столовазының ажылдакчылары планныг даалгазын ай санында ажыр күүседип турар. Ында үш повар чемниң ассортиментизин янзы-бүрү болдурарынче, амданныг кылырынче сагыш салып турарлар.

Иван **ДАМБАНЫҢ** фотозу.

ЧУРУКТА: Бай-Тайганың Тээлиде дааранылга цегинде платьелер даараар бригаданың бригадири Оржуимаа Салчаковна Шыырап ында аныяк дааранылчы Сайзаана Күдерниң ажылынга дузалажып, бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып берип турар.

Хоочун дааранылчының бригадазы эрткен айларда планныг даалгаларны ажыр боттандырган. Олар бо айда кирген чагыгларны дүрген болгаш эки шынарлыг кылдыр кылып бээр дээш бир демниг ажылдап турарлар. Бригаданың бедик көргүзүглерлиг ажылдаарынга ында аныяк дааранылчылар ээзэш ээс үлүүн киирип турарлар.

Ондар **ОХЕМЧИКТИҢ** фотозу.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

1987 чылдың май-июнь айларында соңгуудалар бүдүүзүнде эрткен хуралдарга 3046 чагыгны чизелеп алган, ханы өөренип көргенниң соолунде 2242 чагыгны арттырган. 803 чагыгны, чагыгларның 26,4 хуузун ооң соолунде чүге хүлээп албайн барганыл! Ол хуунун деңзигүүрү Өвүр, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Бии-Хем, Барыын-Хемчик районнарга 44-тен 66 хуу чедип турган. Ооң кол чылдагааны болза, соңгукчуларның чагыгларын тургузарынга чер-чер Советтерниң күүскомнарының төлээлери соңгудалар бүдүүзүнүң хуралдарынга харысалга чок болганы.

Соңгукчуларның чагыгларының дугайында негелдени хамы болгаш кичээнгейлиг көөр, хуралга соңгукчунуң саналын, дилег бүрүзүн чугаалажыр херек. Ол ажыл чоруттунмайн барган. Чамдык чүүлдерни боттандырарынга акша-хөреңги, материалдыг курлавыр чедишпес болган. Чижээ, кудумчуларны, шөлдерни, оруктарны асфальтылаарын дыка хөй соңгукчулар ынчан тургускан. Ону чер бүрүзүнге чорударының аргазы республикада тургустунмаан. Чамдык дилеглерни ол-ла дораан шиитпирлеп алыр аргаларлыг болган, ынчангаш оларның бир кезиин хүлээп албайн барган.

Ол четпестерден чер-чер Советтериниң күүскомнары үнер ужурлуг. ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге ээлчегниг соңгудалар 1989—1990 чылдарда болур. Соңгудалар бүдүүзүнүң хуралдарынга ынчан база-ла соңгукчуларның чагыгларын тургузар. Мурнуку үеде турган четпестерни катаптавазы-биле тайылбыр ажылын чорудары чугула. Үстүнде демдеглеттинген фактылар чагыглар-биле холбашкан ажылдың чугула талазы-даа болза, улуг ээс кезии. Кол чүүл болза, хүлээп алган чагыгларны күүседир талазы-биле доктаамал ажылды организастаары.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң он тоску чыыжының депутаттарының бүрүн эргелери 1987 чылдың июль 21-де доозулган болган. Аргалар болгаш курлавыр турган-даа болза, кедээ, район, хоорай Советтериниң депутаттарынга берген 154 чагыг ол хүнге чедир күүсеттинмээн. Өвүр, Бай-Тайга, Таңды, Тес-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарда эң хөй чагыглар күүсеттинмээн. Соңгукчуларның чагыгларынга шак ындыг хамаарылгалыг болуру таарышпас деп чүвени ук Советтерниң күүскомнарының удуртукчуларынга сагындырары артык ээс.

Соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин улус депутаттарының күүскомнары хүн бүрү контрольдаар база ону боттандырар дээш боттуг хемчеглерни алыр ужурлуг. Оларның ап чорудар ужурлуг хемчеглери болза, соңгукчуларның ол-бо чагыгларын күүседирин дааскан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрер, күүскомнарның хуралдарынга, Советтерниң сессияларынга албан-дужаалдыг кижилерниң отчёттарын доктаамал дыңнаар, черлерниң курлавырларын ажыктыг ажыглаарының хемчеглерин алыр, чагыгларны күүседириниң ажылынче чурттакчы чонну хаара тудар.

Маңаа демдеглеп каалы, 1985—1987 чылдарда чагыгларның чүгле үштүң бирн чурттакчы чоннуң киржилгези-биле күүсеттинген. Ол дээрге ылаңгыя кедээ черлерге, кончуг ээзэш киржилге-дир. Соңгукчуларның чагыглары-биле объектилерни тудуп турар деп бижиктерни соңгукчуларның чагыы-биле тудуп турар дыка хөй тудугларда бижиээн. Тудуп турар тудугларда депутаттарның постуларын тургуспаан. Чамдык районнарда Советтерниң күүскомнарының чанында соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин контрольдаар комиссиялар ажылдавайн турар.

Күүскомнарның отчёттарын, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң пландарын база бюджеттерниң күүселдезин чугаалажып көрүп тура, соңгукчуларның чагыгларының күүселдезиниң кайы хире чорун турарын чамдык Советтер кичээнгейге албайн турар. Соңгукчуларның чагыгларын боттандырарын хандырар ужурлуг күрүне органнары, бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар болгаш албан-дужаалдыг кижилер чагыгларның күүселдезиниң дугайында отчёттарны улус депутаттарының Советтеринге бербейн турар.

Статуста көрдүнгени ёзугаар, чагыгларны күүседиринге депутаттың бодунуң ужур-дузазы улуг. Бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның депутаттарның чагыгларын күүседип турарын контрольдаарынга ол киржир хүлээлгелиг. Чагыгларның күүселдезиниң талазы-биле айтырыгларны күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң кайы-даа органнарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга депутат тургузар болгаш кедүргеи айтырыгларны чугаалажып көөрүнге киржир эргелиг.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседиринге ак сеткил-биле киржип турар депутаттар хөй болуп турар. Бай-Хаак соңгулде округундан Г. Н. Сухова, Ак-Довурак соңгулде округундан Е. И. Смирнова, Бүрен-Хем соңгулда округундан В. Т. Дудупей, Таңды соңгулда округундан Ф. А. Радионова, Бии-Хем соңгулда округундан, Г. В. Новикова, Барыын-Хемчик соңгулда округундан А. А. Хертек болгаш өске-даа депутаттар оларга хамааржыр.

Соңгукчуларның чагыглары күүсеттинмейн турар депутаттар база бар. Шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның белен ээс, а нарын болуп турарын ол чорук херечилеп турар. Чижээ, Бай-Тайга соңгулда округундан Б. Д. Тейининиң, Кызылдың соңгулда округундан В. А. Оюнның, Ишкинниң соңгулда округундан Ч. Б. Монгуштуң, Булуң-Терек соңгулда округундан Ш. Д. Ооржактың болгаш өске-даа депутаттарның соңгукчулардан алган чамдык чагыглары хевээр артып турар.

Чагыгларның күүселдезиниң ажык-чарлыг чоруу чедир хандыртынмайн турар. Ынчангаш күүселде оожум чорүп турар. Ылаңгыя хойжу турлагларны электриктиидер, хойжуларга бажыңнарны тудары. Чылдың дөрт ээлчээниң дургузунда өглерде чурттап турар хой кадарчылары ам-даа бар. Эргилбарлык суурга ортумак школаның, Тээли — Кызыл-Даг аразынга автоорукту, Ленин аттыг, «Хөндергей», «Нарын» совхозтарга инек кажааларының тудугларын тудары дыка үр шиитпирлеттинмейн турар. «Барлык» совхозка инек кажаазын эде кылыры, Кызыл хоорайның агаар бассейнин улам арыг болдурары болгаш он-он өске-даа чагыглар күүсеттинмейн арткан.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседири, бо талазы-биле боттуг ажылдарны чорудары — депутат кижи бүрүзүнүң чугула сорулгазы.

М. ТАХВАТУЛИН.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң инструктору.

НЕГЕЛДЕГЕ АМ-ДАА ЧЕТПЕС

Моңгун-Тайга районнуң төвү Мугур-Аксы суурга депутаттар слёду болуп эрткен.

Эде тургустунуушкунга, Советтер амыдыралынга депутаттарны калбаа-биле хаара тудары, депутат ажыл-чорудулгага оларның бот-идепкейин, бот-тускайлаң бодур чоруун бедидери болгаш хүлээлгезин күүседиринге өөредири, оларның-биле доктаамал харылзаа тудуп ажылдаары—Советтерниң ооң күүсекчи комитеттериниң чугула сорулгазы.

Район девискээринде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бир, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийи, район, кедээ Советтериниң 105 депутады ажылдап, чонга бараан болуп турар. Оларның ажыл-чорудулгазының ачызында районнуң экономиказы улам ылап хөгжүлдени ап, социал-культура, амыдыралдың чугула айтырыглары шиитпирлеттинип турар. Олар янзы-бүрү ажыл-агый угланыышкынныг күш-ажылчы коллективтерден депшиттирген аныяк оолдар, кыстар, улус ажыл-агыйның мурнакчылары болуп турар.

Организастаттынган чыышка район, кедээ Советтериниң депутаттары киришкен. Слёттуң киржикчилеринге оларның моон соңгаар ажыл-чорудулгазынга ажыктыг чүүлдерни район, кедээ Советтериниң күүсекчи комитеттери организастап кылган. Депутаттарның ажыл-херектерже хөй-өөт киирген лозуң, плакаттарны аскан. Үш Советтиң ээлчеглиг хаме солуннарын үндүрген, депутаттарның чыыштыг ажыл-ишиниң дугайында чуруктарлыг стендилерни, оларның бүрүңнерүн дерип аскан. Мурнакчы ажылдыг депутаттарның, оларның белүктериниң, доктаамал хөй-ниити комиссияларының папкаларын аңаа делгеп салган.

Слёттуң райкүскомунуң даргазы К. С. Дилан ажыткаш, депутаттарның ажыл-чорудулгазының дугайында кыска информацияны кылган.

Округтарга соңгукчулар-биле ужуражылга, отчёт кылып турар чыыштар эрттирип турда, чагыглар, дилеглер, санал-шүүмчүлелдер РАУК-ке, райпо баштаар черинге, районнуң кадык камгалал, иштики херектер килдистеринге хамаарылгалыг айтырыглар хөй. Ол килдистерниң удуртукчулары ажылының талазы-биле кыска-кыска информацияларны кылган.

Депутаттар үстүнде удуртукчулардан хөй санныг ажыл-агыйжы, амыдыралчы айтырыгларны салган. Оларның айтырыгларынга харыыларны берген. Килдистер күүскомунуң удуртулгазы-биле ажылдап турар. Ынчалза-даа чонның депутаттарга берип турар чагыглары, дилеглери, негелде-хомудалдары бо адырларда хөй. Ооң күүселдезин чогумчалыг шиитпирлээрин бо килдистерниң эде тургустунуп ажылдап турарындан кол хамааржыр.

Дараазында депшиттен коллективинге, соңгуткан округунга депутаттарның ажыл-чорудулгазының дуржулгазының дугайында Моген-Бүрен кедээ Совединиң депутады, башкы Г. Б. К. Саавның, Каргы кедээ Совединиң депутады С. С. Ооржактың, доктаамал комиссиялар даргалары С. Х. Маныш-оолдуң, К. М. Кежениң, С. Б. Доңгактың дуржулгаларын дыңнаан.

Депутат ажыл-чорудулганы кылыр дээш ханы өөренип, практиктиг ажыл-херектерге ёзулуг боттандырып турарлар Советтерде хөй. Оларга Каргы кедээ Совединден депутат С. С. Ооржакты, К. М. Кежени, пенсионер депутат К. Д. Аракчааны, район Совединиң депутаттары М. Б. Адан-оолду, З. Б. Сенчакты, Ч. И. Тарыкбазырны хамаарыштырып болур.

Советке соңгуткан депутат болуру — хүндүлүг хүлээлгеге белен ээс, берге ажыл. Ооң арын-нүүрүндөн, бот-идепкейжи чоруундан ол ажыл эки болур. Оларның хөй незин бир-ле ажыктыг чүвени соңгукчуларынга кылып бүдүрерин оралдажып чоруур. Чамдыктары ол хүлээлгени боттандырып, бадыткаар хемаанчок соңгукчуларга бактадып чоруур. Ындыг депутаттар удуртур эрге-дужаалдыг кижилерде бар. Чамдыктары округтарында соңгукчу бүрүзүнүң ег-бүлезин эргивейн, кижилер-биле амгы үениң негелдезинге дүүштүр хамы чугаа, беседа кылбайн турар.

Ооң уламындан чоннуң чамдык кезээнде таарымча чок чүүлдер бар. Школа доосказш, шериг эрттиргеш, ажылга хөй-ниитиниң ажыл-херээнге хаара туттунмайн турар аныяктар чок деп болбас. Арагалап, бреге кылып ижип, янзы-бүрү хоранныг суук чүүлдерже хандыышылдыг кижилер бар. Чамдык бажыңнарга улус чыглыр, бүдүү ижип турар кижилерниң бары чажыт ээс. Бо чылдың бирги кварталында ээрик чорааны дээш милицияга 57 кижи кирген.

Ол ышкаш улуг-дары школага багай өөренир, корумчурум үрээр ада-иелер хөй. Бо бүгү депутаттарның дээш чок, сула ажылы-биле холбашкан. Кедээ Советтерде депутаттар бөлүктери, доктаамал комиссиялар чогуур деңнелге чедир ажылдавайн турар. Ылаңгыя социалистиг хоойлу-дүрүм, аныяктар херектериниң талазы-биле доктаамал комиссиялар, күүском чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар административиг, хайгаарал комиссиялары кончуг четпес ажылдап турар.

Күүсекчи комитеттериниң талазындан депутаттар-биле күүском кежигүннери-биле ажылга негелде, контроль ыракта четпес. Депутат бүрүзү, доктаамал, хөй-ниити комиссиялары, депутаттар бөлүктери чогуур деңнелге чедир ажылдаар турарынче Советтерниң күүсекчи комитеттери кол кичээнгейни салып, организас-массалыг ажылдарны эде тургузуп, чаа ёзу-биле ажылдаарын слёттуң киржикчилери негээн. Слётка болган арга-дуржулга солчулгазы чамдык эки чүүлдерни депутаттарга берип болур, ынчалза-даа бо чедишкиннерни улам быжыглаар талазы-биле чамдык сорулгалар салдынмааны четпес болган.

Маслый-оол **ОНДАР.**

Эде тургустунуушкун: баштайгы базымнар

1. ХОЙЖУЛАРНЫҢ ЧЫМЫЖЫ

«Хемчик» совхозтуң № 1 бригадазында бо кыжын 9700 хой шупту 17 коданда турар, бегүнде төрүүр 2450 хойдан 1560-ы оолдапкан. Олардан 103 хураганны чедир албаан. Коданнарда тургузу азырап турар хөй мал чок. Кодан бүрүзүнге ортумаа-биле 3 тонна хире сиген болгаш саваң бар. Төрүүр хойларга база эрткен чылгы хураганнарга суланы, сиген даалганың, бриккеттерни берип турар. Совхозта дус курлавыры хөй. Чылыг сугну ийи автомашина Ак-Довуракта ТЭЦ-тен чедирип турар. Чогум хар кылын турда, ийи бригадага хар далбыйлаары-биле 4 тракторну быжыглаан турган.

Базыр Хомушку, Мичи Саая оларның коданнарында улуг-даа, бичии-даа мал хурменди. Нииты совхозта эрткен чылгы хураганнардан 45-и елуп хораан.

№ 1 бригадада мал-маганның нииты байдалының дугайында ооң удуртукчузу Хирлигбей Кылын-оолович Сарыглар-биле сайгарып, элээн чугаалаштывыс.

— Бисте чамдык чедиишкиннер дээрге ажылды план ёзугаар чорудуп турарывыста — деп, ол тайылбырлады. — Бүгү-ле чүве малдың семиртилгезинден улуу-биле хамаржыр. Ынчангаш чайны долу ажыглаар дээш туржуп турар бис. Кыргылданы июнь 15-тен июль 1-ге чедир доозуптар, хойну улаштыр чуггаш, Час-Адырже, Ак-Хемче тайгаладыр. А төрүвес малды оон-даа эрте үндүрүптер бис. График ёзугаар хуусаазы кээрге, оларны тайгадан бадырып эккелгеш, кыргааш, чуггаш, оон катап-ла тайгаладыр.

Чайын коданнарны таарып, аңгылаар. Сентябрьда ол коданнар күзеглеп кирип кээр, дүжүт ажаалдазы доостурга, тарга хоорзуннарынга кээр. Ынчангаш малчын кижи чазаандан кыштаанга чедир 4-5 катап кожер. Бригадирниң тайылбыры ындыг болду.

Эрткен чылын бо коллектив бир хойдан 1,9 килограмм дүктү кыргып алган, пландан ажыр 2 тоннаны күрүнеге дужааган. Бо дээрге районда эң дээре көргүзүг. А четпес-ле чүүл — 100 хойдан чүгле 62 хураган алган. Пат көргүзүг. Ооң чүге ындыг болганын малчыннар боттары база совхозтуң специалистери-даа хандыр сайгарып көрген, чогуур организастыг хемчеглерни алган. Бо чылын бригада 100 хойдан 80 хураган, бир хойдан 1,8 килограмм дүк алыр сорулгалыг. Ынчангаш № 2 хойжу бригаданы чарышка кыйгырган.

Чаа чүүлдер: эрткен чылын хураганнарны хойжулардан деңзилеп тургаш хүлээп алыр апарган, а бо чылын совхоз бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче шилчээн. Ынчангаш отчёт-учёт саналжылга чуруму шыңгыыраан. Бригадада чүък машиназын быжыглаан, олар ону кайы хамаанчок ажыглавас апарган. Ээзэш чарыгдал-биле эки шынарлыг, көвей продукцияны алырының чугулазын малчыннар биле билген.

Ам хой оолдаашкыны адакталган. Бо чугула ажылга Долзаң Хомушку, Бек-кыс Хомушку база аныяктар Айлан Доңгак, Ирина Саая олар улуг дузаны көргүскен. Совхоз сакманчыларны тускай хеп-биле хандырган. Эрткен чылын хойнуң деңгилдези эки болганындан төрээн хойлар сүткүр.

Бригадада ажылынга кызымак, өскелерге үлегер-чижек болуп чоруур малчыннарга Күш-ажылдың Кызыл Тук ордениниг Базыр Ананович Хомушку, Сант Сүрүнович Хомушку, аныяктардан Андрей Очурович Доңгак, Иван Комбуевич Хомушку олар хамааржыр. Коллективте бир дүвүреңниг чүүл — хоочуннарны солуптар аныяктар тывылбас. Ам канчаарыл? Хойжуларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары болур. Партия бөлүү бо айтырыгны дирекцияның, парткомнуң база профэвилелер болгаш комсомол организацияларының мурнуңга шыңгыы салып турары чөп.

«Хемчик» совхоз план күүседир дээш мал чеми белеткээринге мөге сан-медээ берип, оон көрттемип турган таварылга бар. Ону болдурбазы-биле учётту шыңгыыраткан. Мал чемниң чарыгдалын шыңгыы хайгаараан. Ооң ачызы-биле сиген, сула даалганы безин ам-даа бар болуп турар.

Бир чаа чүүл: эрткен чылын совхозтуң хойжулары боттары мал чемин белеткевээн. Ам бо чылын малчын ег-бүле бүрүзү 10 тоннадан ээзэш ээс сигенни ылап-ла белеткеп алыр деп шиитпирлээн. Бо дээрге бот-орулга-чарылгаже киргенниң база бир ачызы. Бригадада мал эмчизи Галина Саая ажылын шыңгыыраткан. Кыштаглаашкын үезинде Эргибарлык суурнуң чурттакчылары малчыннарга улуг дузаны көргүзүп келген. Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң үлегери-биле хой чуулдазынга транспортёрларны ажыглаары-биле чогаадыкчы шевер Мартан-оол Сааяның удуртулгазы-биле ажылдап эгелээн.

2. ИЙИ МУҢЧУЛАР КЛУВУ

Бо совхозтуң сүт-бараан фермазында байдал база багай ээс. Ында 10 саанчы 122 инекти саап турар. Нииты төрүүр инек 210. Оларны шуптузун тарып боозаткан. Инектерниң колдуу үезинде төрүп турар. Бирги кварталда күрүнеге 70 тонна сүт садар планын күүсеткен. Эрткен чылын 329 тоннаны дужааган болза, бо чылын ол көргүзүгнү 346 тоннага чедирер хүлээлгени коллектив алган.

Инектиң саны-даа өспээн, ол хиреде 17 тонна сүттү хөйнү садар. Ында кандыг аргалар барын ферма эргелекчизи Зоя Көрей-ооловна Хомушкудан сонуурган мен. Иштики курлавырларны ажыглаар болдап турар улус болду. Эң ылаңгыя Шыраа-Булакта чайгы баазаны электрижидер. Бо чылын кыштаглаашкын багай эртип турар.

Бо чылын саткан сүдүнүң 61,5 хуузу бирги, арткан ийигы сорттуу болган. Мону көвүдедириниң аргалары база бар. Мал чеми четчир. Бөдүүн чемнерни чымчаткаш, сиген далганы, чарба болгаш минералдыг чүүлдер-биле холааш, берип турар. Силос бир инекке 20 килограмм онаажыр.

Сөөлгү үеде фермада уксаажыдылганы эки чорудуп келгениинден ам Ыйгылак фермазында чүгле симменталь уксааның инектери бар. Ол дээрге хөй сүт саарының бир кол магадылалы-дыр. Эрткен чылын Лидия Саая бир инектен 2089 килограммны сагган. А Галина Саая биле Лидия Сааяның көргүзүү 1916—1997 килограмм болган. Ынчангаш бо коллективке ам ийи муңчуларның клувун тургузар дугайында айтырыг тургустунуп келген.

Фермада ажылчыннарның составын көөрге, оларның кол мурнуузу партия кежигүннери болгаш комсомолчулар. Олар шупту 23 кижи.

Коллективте күш-ажылдың сагылга-чуруму илдең-не бедээн. Бир эки чүүл мурнакчыларны шеңнеп мактаарының чуруму черле таарымчалыг. Эрткен чылын бир кижи Ленинградка экскурсиялап чораш келген, база бир малчын Болгария чораан. Ам ийи кижи Моол Арат Республиканче экскурсиялаар. Бо дээрге кижи факторунче улуг кичээнгейни салып турарының бадыткалы-дыр.

Фермада инек өдээн аштаарын механизастаан, а суггарарын механизастаарын бодавайн турары канчап-даа четпес. Бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, ээзэш күш-биле хөй ажылды кылыр ужурлуг. Бо фермада мал чемин сөөртүрүнде база өдек аштап арыглаарында 4 тракторну быжыглаан. Ынчангаш чарыгдал хөй болуру билдингир.

Бызаа ажаакчылары, механизаторлар, кадарчылар-даа ажылга харысалгазын билип, чүткүлдүг чоруун көргүзүп турар. Ынчангаш бо коллективтиң чедиишкини илдең.

Фермада тургустунуп келген байдалды өөренип көргеш, ийи муңчуларның клувун тургузарын планнап, бодап турарлар.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

КОМСОМОЛЧУ САКМАНЧЫЛАР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазының малчыннары комсомолчу путевка-биле сакманчылап келген кыстар Сайзанак Ондар, Айдан Ховалыг, Алимаа Сарыглар оларны ажыл мактаар. Ажылынга кызымак болгаш биче сеткилдиг бо уруглар ырак коданнарда хонуп-дүжүп, чаш хураганнарны кээргээчел ёзу-биле ажаап-тежээп турарлар. Боларның кижи бүрүзү-ле чүс ажыг хураганны ыдып, тудуп турар. Олар чаш малды эмзээриниң бөдүүн аргаларын шиңгээдип алган.

Ажаап турары хураганнарын улуг, шыырак кылдыр доруктургаш, малчыннарга дужаап бээр деп, олар сорулга салган.

Бораш **ОНДАР.**
Сүт-Хөл район.

Редакцияга

чагаалар

ТУДУГЖУ ДЕПУТАТ

Алексей Демир-оолович Ондар—хоорай Совединиң депутады. Ооң ажылдап турар чери «Тыва хамааты тудуг» тресттиң Чадаанада септелге-тудуг участогу.

Ол бодунуң округунга соңгукчулар-биле ужуражып, отчёдун берип турар. Хоорай Совединиң сессияларынга чугаалашкан айтырыгларны соңгукчуларга таныштырып, аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезинче чонну организастаарынга ооң киржилгези улуг.

Ооң бригадазы эрткен чылын дөрт аал ишти чурттаар ийи бажыңны тудуп, ажыглалга киирген. Тос бажыңның капитал болгаш үүрмек септелгезин кылган.

Бо чылдың эгезинден бээр ийи аал ишти чурттаар бажыңны хоорайның шахтерлар клувунуң чоогунда тудуп эгелээш, бригада ам бо хүннерде ажыглалга киирериниң кызып келген. Алексей Демир-ооловичиниң бригадазының мурнунда бо чылын кылыр ужурлуг ажылдары хөй. Ийи аал ишти чурттаар ийи бажыңны, беш бажыңның капитал септелгезин кылыр. Кулун-Дүжер аргазындан 1000 кубометр тудуг материалын белеткээр социалистиг хүлээлгелиг.

Аракчаа **ОНДАР.**

ДУГУРЖУП ЧУГААЛАШКАН

Экономиканы эргелеп башкарарының чаа аргазы — бот-акшаланышкын база бот-орулга-чарылгаже киргенде моон соңгаар чер ажылын канчаар чорударының дугайын «Шекпээр» совхозтуң механизаторлары болгаш суггатчылары семинарга чыглып келгеш чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди партком секретары О. Куулар кылган. Дараазында кол агроном Х. Саая бо ажыл-агый чылында тараажыларның сорулгаларынга доктааган. Часкы тарылгага белеткел кошкак дээрзин кол агрономнуң дыңнадыын дан илерээн. Кукурузаның 4 тонна үрезини ам-даа четпес, бо чылын тарыыр картофельдиң 80 тонна үрезини чок.

Часкы тарылгага совхозтуң тракторлары барык белен, ынчалза-даа андазын, илмир чедишпес. Оларны садып алыр дээрге, амдызында акша-хөреңги чок.

Аңаа санал берген механизаторлар, суггатчылар чаа аргаже кирериниң байыр чедирип, ону аажок сонуурган турарын айытканнар. Ооң-биле кады тарылгага белеткел кошкак болуп турарынга дүвүреп, ону эдер талазы-биле саналдарын кииргилээн.

Бо хүннерде совхозта арык-буганы белеткеп турар. Кукуруза звенозу 160 кубометр сай-довуракты буга бажында төккен. 90 кубометр дошту шаптылаан. Ийи трактор чемишчиидилгелерни чоптурып турар.

Аянгатыда Моңгуш Шужукениң суггатчылар звенозу арык-сумуннарны белеткеп эгелээн. 200 метр узун дурттуг дошту кошпалаан, 80 тонна довурак-сайны буга унунда чалдап төккен.

Ооржак **ДОНДУП.**
Барыын-Хемчик район.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СУДУНУҢ ПЛЕНУМУ

В. И. Теребиловтуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди судунуң ээлчеглиг пленуму болган.

1988 чылдың февраль 4-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Экономиканы эргелеп башкарарын эде тургузары-биле холбаштыр Күш-ажыл дугайында ССР Эвилелиниң Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Чарлыының үнгени-биле холбаштыр 1984 чылдың апрель 26-да үнген «Күш-ажыл керээзин чарары, өскертири болгаш соксадырын таарыштырып турар хоойлуну судтарның ажыглаарының дугайында» доктаалынга өскерилгелерниң болгаш немелделерни ССРЭ-ниң Дээди судунуң кежигүнү А. Ф. Демьяненконуң илеткелин өзугаар пленум киирген.

Күш-ажыл дугайында хоойлу үндезиннериниң 18 чүүлүнге дүүштүр ССР Эвилелиниң хоойлузунда көрдүнген таварылгалардан аңгыда, администрация күш-ажыл керээзин үзерин профэвилел комитединиң чөпшээрели чокта болдурбас. Адаттынган Чарлыктың киирген тодарадылгаларын барымдаалааш, профэвилел комитединиң чөпшээрели чокта кижи үндүрген фактыны тодараткаш, суд ук айтырыгны профэвилел комитединиң күш-ажыл керээзин үзер дугайында чөпшээрелин бергижеге чедир соңгаарладырын, бир эвес болдунмар болза суд сайгарылгазының өске хүнүн тодарадырын пленум тайылбырлап турар. Бир эвес профэвилел комитеди ол кижиниң ажылга эрттирер дугайында чөпшээрелди бербес болза, бот-тускайлаң шиитпирни хүлээп ап болур.

Профэвилел комитеди шиитпир үндүрер составы бүрүн эвес турда, шиитпир хүлээп алган таварылгада үнген маргылдааны база ындыг чүрүм өзугаар шиитпирлеп болур.

Бир эвес ажылдакчы кижини үндүрериңге өске органнарның (улус депутаттарының Совединиң, сессиялар аразында күүскомнуң, үстүкү профэвилел организациязының, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң, назы четпестер херектериниң талазы-биле район (хоорай) комиссиязының, районнуң, хоорайның, хоорайда районнуң улусчу контроль комитединиң болгаш өске-даа черлериниң) чөпшээрели негеттинип турар болза, суд маргылдаа шиитпирлээрин соңгаарладыр хүлээлгелиг. Ол органнар айтырыгны чугаалашкан соонда оларның үндүрген шиитпирин барымдаалап тургаш, суд маргылдааны үзе шиитпирлээр.

Бир эвес ажылдакчы кижиниң суд шиитпирлериниң күштүг болуп киргени-биле, эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче чорутканы-биле, ону ол ажылга хүлээп алырда хамыдыышкын болдурганы-биле ажылдан үндүрүп турар болза, профэвилел комитединиң чөпшээрелин негеттинмес. Ол ышкаш бүдүрүлгениң, албан чериниң, организацияның дүжүрүп турда ажылдакчыларны хостап турар үеде база профкомнуң чөпшээрели негеттинмес.

Бүдүрүлгениң, организацияның, албан чериниң дүжүрүп турда, азы ажылдакчыларның санын кызырып турда, кижини ажылдан үндүрген дугайында маргылдааны сайгарар бетинде, суд баштай бүдүрүлге, албан чери, организация шынап-ла дүшкен бе, штат кызырып турда ол дугайын ажылдакчыга 2 ай бурунгаар дыңнаткан бе дээрзин шылавылаар ужурлуг. Ажылдакчыларның штадын кызырып турар үеде администрация демейлешкен мергежилдерни база албан дужаалдарны солуштуруп болур турган бе дээрзин база суд шылавылаар. Бо таварылгада бедик мергежилдиг ажылдакчыны өске черже, аңаа турган мергежили чавыс ажылдакчыны хостааш, оон орнунга киирип болур.

Пенсия назыны четкен болгаш назылап кырааны дээш долу пенсия алыр эргелиг ажылдакчылар-биле күш-ажыл керээзин үзериниң чүрүмүн пленум тайылбырлаан. Бир эвес ындыг ажылдакчылар ак сеткилдиг ажылдап, коллективтиң хүндүткелин чаалап ап турар болза, администрация биле профэвилел комитеди олар-биле күш-ажыл керээзин күштүг кылдыр эрттирип ап болур. Ындыг категорияның өске ажылдакчылары-биле керээни ийи таланың чөпшээрели өзугаар күш-ажылдың хуусаалыг керээзин ийи чыл чедир чарып болур азы профэвилел комитединиң чөпшээрели өзугаар администрация хостап болур, чүгле ийи неделяның дыштаныгла пособиезин төлеп бээр.

Ол маргылдааны чарып тура, суд пенсия назыны четкен ажылдакчының хар-назыны четкен бе (эр кижи 60 хар, херээжен кижи 55 хар) дээрзин база назылап кырааны дээш долу пенсия алыр эргелиг бе дээрзин барымдаалаар. Бир эвес ол ажылдакчыларны күш-ажылчы коллектив соңгаан азы ол категорияның ажылдакчыларының назының барымдаалап ажылдан хостаарын хоойлуда өске дүрүм өзугаар көрген болза, ынчан ону ажыглаары болдунмас.

Ажылдаар черинге ээзирик келген азы наркотиктиг, токсиниг чүүлдер ажыглаан дээш ажылдан хостаан дугайында маргылдааны чарарда, суд ук кижи ону ажылдаар черинге, ажыл шагында ажыглаан бе дээрзин шылавылаар. Бо таварылгада ажылдакчыны ээзирик дээш ажылдан чайлаткан бе, чайлатпаан бе дээрзин барымдаалавас.

Ажылдап турар черинден куруне азы хөй-ниити өнчүзүн (бичии-даа хемчээлге) оорлаан болза, ол ажылдакчыны буруулуг дээрзин бадыткааш, ам ажылдан үндүрер. Ону улус судунуң шиитпири-биле, күш-ажылчы коллективтиң эш хуу судунуң, хөй-ниити организациязының шиитпири-биле бадыткаар.

Бир эвес ажылдакчыны шын эвес үндүрген, а ону катап ажылга тургузар дээрге соң ажылдап турганы бүдүрүлгезиниң, албан чериниң, организациязын дүжүрүп каапкан болза, суд демей-ле ону ажылдан үндүргенин шын эвес деп көрген соонда, ук бүдүрүлгени дүжүрген комиссияга азы органга, а чамдык таварылгада ук бүдүрүлгениң хүлээлгезин бодунга алган организацияга ажылдаваан турган үезиниң шалыңын төледир, бо таварылгада база үш айдан хөй эвес үениң шалыңын төледир. Эргежок чугула апарганда суд чери ук организацияга ажылдакчыны ажылга киирерин айтып болур.

Өске ажылче ук ажылдакчының чөпшээрели чокта шилчиткес дугайында дүрүм хевээр арткан, чүгле бүдүрүлгеге эргежок чугула апарганда азы аңаа туруушкун болганда, ол ышкаш чүрүм хажыткында ону чөпшээрел манаваайн шилчидип болур.

Ажылдакчының чөпшээрелин айтырар шилчилге дээрге ооң мергежилинге, албан-дужаалынга таарышпас ажылды ындаар санаар. А бир эвес ол-ла бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга азы структурлуг бүдүрүлгеге ол-ла албан-дужаалга, мергежилге шилчидер болза, чөпшээрел айтырары албан эвес. Бо таварылгада девискээр база ол-ла турар ужурлуг.

Бир эвес бүдүрүлгеге азы организацияга өскерилгелер болуп, ажылдакчының ажылдаар байдалынга, шалыңынга, чиңгелделеринге, ажылдаар чүрүмүнге өскерилгелер болганда, мергежил солуур апарганда, разрядын өскертир ужурга таварышканда, ол дугайын аңаа ийи ай бурунгаар дыңнадыр. Бир эвес чаа негелдеге ол чөпшээрешпес болза, ооң-биле күш-ажылчы керээзин үзер.

Бир эвес бригада кежигүннериниң санын кызырар деп шиитпирни бригада хүлээп алыр болза, кымның штадын кызырар дээнин бригада администрация мурнунга тургузуп болур. Ол кижини бүдүрүлгеге ажыглап болур деп администрация санаар болза, ону өске ажылче мергежилин барымдаалап шилчидер. Ындыг ажыл чок болза өске ажылды база саналдаар. Ажылдакчы оон ойталаар болза, күш-ажыл керээзин үзер.

Пленумнуң ажылынга ССРЭ-ниң Чиңгине прокурору А. М. Рекунков, ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. Кравцов олар киришкен.

(СЭТА).

Номчукчу айтырыг көдүрүп тур

КАЖАН КАМНАП ӨӨРЕНИР БИС

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ачызында, ленинчи национал политиканың авыралы-биле төрээн Тывавыс хүн бүрү сайзырап турар. Аңаа бистер, республиканың ажылчы чону, сеткил ханып өөрүп чоруур бис. Мындыг кайгамчык үеде ажылдап, чурттап чорааш, ооң алыс дөзүн, кедизин угаап билбес, чүгле бодунуң хүнде эрге-ажыын бодаар, оңаашкан ажылынга ээ-харысалга чок, кылган ажылының шынарынче кичээнгей салбас, чуду-каралаар, күрүнениң өнчү-хөреңгизинге кам чок, «мээңии эвес, хамаан бе» дээр хөөннүг чамдык кижилерниң бары хомудачыг. Бистиң эде тургустунуушкунувуска ындыглар дыка хоралыг.

Мен бо удаада үрегдекчи чорук дугайын бижип, бо талазы-биле черле чүнү кылзывысса эки дээрзин эш-өөрлер-биле солун дамчыштыр санал-оналымны солчур бодаа-дыр мен.

Республиканың кайы-даа булуңунга чоруурга (ол чүгле бистиң Тывада ындыг деп бодаар мен) суурларда, хоорайларда чирик-курзук херимнер, штакетниктер, ойбак-дежик соңгалар база вокзалдарда, клубтарда, культура бажыңнарында, автобустарда элдептээзин бижимелдер, шыймактар, орук-самдар сандайлар кижиниң караанга чаржынчыг, өске черден келген улус көөрге, та кандыг, оларның сагыш-сеткилинге чүү кирер ыйнаан. Кижи олурган бажыңының херимин, херээжен-даа кижи болза, канчап черле чаңгыс кадаг алгаш, ону быжыглап септеп албас чүве ийик? Чок болза чаны-биле эртип бар чорааи кижини айбылаза, дилезе, ол чажам дээр деппе! Канчап черле кижиде ээ сеткил чок боор чүвел? Янзы-бүрү «тураскаал» бижиктер, аттар, чер-чурт ады Кызылда Политиктиг чырыдылышкын бажыңының биче залында безин сендайларда эдерик. Элдеп-ле чүве. Бижек-биле оюп, «читпес, балалбас» кылдыр бижээн «тураскаалдарны» чеже дээрил! Ону аныяктар бижээн деп дидим чугаалаар мен. Улуг улус залга олуруп алгаш, канчап бижек-биле ону оюп бижип олурар деп? боттарының балалбас аттарын эки ажыл-херекке, спортка, культурага арттырып турар болза тергиин-не экидир ийин.

Бир эртен Кызылда Советтер бажыңының театрның чоогунга кылаштап чор мен. Ында бок төгер, саазын октаар урналарны шуптузун доңгайты октагылап каан чыдыр, богу артында тегту берген, сактырга, олеп кандыг-бир хат-шуурган, үрегдекчилер-дээрбечилер хамык чүүлду чүлгүй шаап эрте бергензиг. Ол кандыг ындыг «күчүтенниерниң» сүр күжүл? Эрини ашкан үерлээн хем дег, кужун канчаар-даа айыш-тыппайн чоруур кижилер ол эвес ыйнаан?!

Ам малчыннарның кыштаг-хораазының дугайын чугаалажыылыңар. Суурлар, хоорайлар чоогу, улустуң эргыжар оруу кыштагларлыг малчыннар түрээр, түрээр! Хөөкүй малчыннарның бажың-балгадын, кажаа-хораазын ээн черге үптеп тонап, үрегдеп кааптар. Кужур малчын кыжын көжүп кээрге, кыштаанга «дээрбечилер-үптекчилер» үеннеп каапкан, чоннуң чугаалажыры ышкаш «адыг ойнап каапканы-биле» демей болур. Соңга шили, түүйбү дилениир. Печканың херекселдерин тонап аппарган боор, ол хамаанчок бажыңның шалазын безин чүдүрүпкеш чорупкан болур. Бичии тудугларны —чунар-бажыңнарны база арттырбас. Хамык материалдар тыптынар, ону катап кылыр — кайы хире күш болгаш шүүдеп үнүп турарыл? Чыл санында үрегдээн чүүлду катап кылырының орнунга, чыл санында чаа тудугларны кылып турган болзувусса, тудуг-суурларывыс сайзырап-ла тургай эртик! Ол бүгүге бистиң шуптувустуң акша төгериивис, эт-херекливис үнүп турар ышкажыл. Ону чүге бодавазыл!

Ээн коданнардан бодунга херек янзы-бүрү чүүлдер-ле кавырыктанып чорууруарывыс база бар харын, чежырааш чоор. А кол-ла үрегдекчилер 5-6 класстардан өрү назылыг оолдарывыс-ла болгай.

Шак ындыг кижилер—улуглар, бичиилер-даа бистиң экономикавыска база моралывыска аажок улуг каража-когаралды чедирип чорууурлар. Ам канчаарыл! Чамдык суурларда, Эрги-Барлыкта база Барлыкта кудумчулар айыы-биле өөрениикчилерниң бөлүктери бар, хостуг үеде оларны хайгаараар, янзы-бүрү ажылдарны чорудар. А дыштанылга үезинде ажылы улам дыңзыыр. Бүгү чуртка безин таакпылавас талазы-биле бүдүн хүнну чарлап турар-дыр. А бистиң республикага камналга чылын, үрегдекчи чорукка удур демисел чылын чарлаза чүл! Бодап көөрге, бүдүн чыл дургузунда кым чүнү-даа үреввээн, харын үрелген чүүлду катап кылган дижик, чеже хире чүүлдерни камнап ап болур-дур?

Кам чок чорук-биле кижи бүрүзүнүң демисежир үези келген. Ону ам боттарывыс-ла кереавыс-биле көрүп тур бис.

Мээң бо саналым талазы-биле эш-өөрлер чүү деп бодап турар ирги?

Хүргүл-оол КАН-ООЛ.
Күш-ажылдың ииванды. Тээли суур.

Агаар дугайында чүнү билип ап болурул?

БАШ УДУР БИЛИП ТУРГАН БИС БЕ?

Бо чылдың март 11-де «Шын» солунга «Бай-Тал» совхозтан сакманчы Дагжы Хертектиң «Шуурган соонда...» деп материалынга хамаарыштыр харылыы бижиирин оралдажып көрейн. Январьда чамдык районнарга, ооң иштинде Бай-Тайгага, күштүг хат-шуурган болган, ооң түңнелинде улус ажыл-агыйынга база хамаатыларның хууда өнчү-хөреңгизинге улуг каража-когаралды чедиргени билдингир. Автор ук чагаазында агаар-бойдустуң хай-халавының баш удур чоокшулап олурарын, кажан бооруи чүге дыңнатпайн турарын база метеостанцияларның аразында харылзаазы бар бе. космостан безин агаарның байдалын көрүп шинчилеп турар үеде хат-шуурган дугайын баш удур шинчилеп, ону дыңнадып болгу дег дээрзин бижээн. Шын айтырыг.

Мен бодум Бай-Тайга районнуң метеостанциязының начальниинде ажылдап турар мен. Ынчангаш Д. Хертектиң ол айтырыг-чагаазы меңээ дорт хамааржыр-дыр. Бистиң станциявыс агаарның байдалын бүгү хевирлер талазы-биле үш шак болгаш-ла дүн-хүн дивейн, Кызылче, Красноярскиже дыңнадып турар. Районда чүү боор, чүгле чаңгыс хүнүң болур агаарын баш бурунгаар билип ап болур дериг-херекселдерлиг бис, а ону шинчилеп билир аргавыс шуут чок. Бир ай бурунгаар азы келир айның агаарын Иркутскиниң гидрометтовуң тускай эртемниглери тургускаш, ону өөренгеш, сайгаргаш, оон бисче чорудар, ол бюллетеньнерни чогуур албан черлеринге чедирип турар бис.

Чогум шуурган болурун бисти мурнай-ла Кызылдың, Красноярскиниң метеостанциялары билип каар, ында тускай эртемниг синоптиктер боттарының карын дериг-херекселдериниң дузазы-биле бичии-бичии метеостанциялардан баргылаан медээлер өзугаар тодарадып кылгаш, районнарже, удуртур ажылдакчыларже чорудуптар. Ону, чижээ, бистиң Бай-Тайга райкүүском, районнуң агро. үлетпүр каттышкыышкыны алгаш, оон ам совхозтарже дыңнадып, чарлаар ужурлуг. Олар силерге, малчыннарга, дыңнадыр, хамык айыыл-халап дугайын сагындырар, чогуур хемчеглерни алыры-биле ажылды организастаар. Оон аңгыда телевизор, радиоприёмниктер дамчыштыр база ол дугайын билип ап болур. Агаарның чылыг, соогун, хат-шуурган дугайын үргүлчү дыңнадып турар болгай.

Чамдык таварылгаларда атмосфераның (агаарның) болуушкуннарының үгленыышкыны дораан база өскерлип болур: чер-черниң географтыг туружунуң болгаш агаарының айыы-биле. Чижээ, район төвү— Тээли суурга ынчангы шуурганнаттың күжү Бай-Тал биле Кызыл-Даг суурларга бодаарга, кошкак болган.

Бир хараадаанчыг чүүл болза, районнуң кезээ ажыл-агыйының тускай эртемниглери база өске-даа удуртукчу эштер бистиң ажылывыстың кол утказын билбес, херекке албас боор-дур. Ону бо мергежилимге хөй чылдарда ажылдап келгеш көөдүм, билдим. Чүгле кажан бойдустуң хай-халавы болган соонда, олар ам-на дүвүреп үнер, ынчан бисти харын сектып кээрлер, чүге дизе өлген мал-маганның долу хаккан дүжүттүң өртээн доктаадып, курсрахованиеден төледип алырда, бистиң дузавысты ам-на дилей бээрлер. Орте бистиң киржирилвис дорт хүлээлгевис харын.

Ынчангаш ам бистерниң районнарда метеостанция ажылдакчыларының, дилээвис чүл дээрге, бистиң медээлеривисти специалистер база удуртур эштер тоомчага ап, агаар талазы-биле кандыг-кандыг медээлер кээп турарын черле эки өөренип көөр, айыыл-халапка удур баш удур хемчеглерни алыр херек. Күрүнеден акша-хөреңгини үндүргеш, ындыг штаттарны тудуп турары таварылга эвес-ле болгай.

Бистиң малчыннарывыс хоочуннар, өгбелер кандыг агаар болурун янзы-бүрү демдектерден база билип ап турганын черле өөренири, барымдаалаары чугула. Оларның чамдыктары бо-дур. Бир эвес долу тыырыкы айны долгандыр кареңгызымаар кестүр болза, чаъс азы хар чаар, ол кареңгы хелеге 2-3 катап болур болза, шуурган болур. Тулаа, суг куштары үргүлчү эштип, сугже шымнып турар болза, кадыыр. Ийи катап чөлээш турупса, чаъс оштаар. Дургуулар аажок дүргөн-дүргөн ужуп чоруур болза, хат кадыыр. Хойлар дешкилежирге—шуурганнаар. Чочагай хөй база чылгы мал дүрү-биле чер казын, бажын соңгу чүкче угландырып алгаш олтаар болза, узун кыш болур. Хүн ажыыр бар чорда, булуттар ора соккулап каан хевең ышкаш самдарланып, тараар, кызыл булуттаар болза, чаъс чагбас, аяс агаар болур дээн ышкаш.

Светлана БАЙДОС.
Тээли суурда метеостанцияның начальниги.

СУУРУВУС ӨЗҮЛДЕЗИ

Хем эриинде турар Эрзин суурга ажылдаары-биле 1943 чылда кээримге каш бичии бажыңнарлыг, 90 ажыг өөреникчилиг чеди чыл школалыг, үш ээзэл бичии эмнелгелиг, чаңгыс бичии магазинниг, бичии столоваялыг чер болган. Район төвүнүң харылзаалыг ажылдакчылары колдуунда киди өглерге чурттап турган.

Төпке автомашина турбаан, почта мүн-не бар, Кызыл-биле телефон харылзаазы бар-даа болза, неделяның ужу-бажында ерай боорда чугаалажып болур. Ону безин улуг чедиишкин кылдыр көөр турган.

Бистер, эмнелге ажылдакчылары, аъттар мунуп алгаш эмчи дузазын чедирип, чүс ажыг километрлерни безин эртип турдувус. Хем ол чарыынче шөйген демир дамчыштыр-даа аргыжып турган таварылгаларывыс бар. Ол үеде Эрзин хемин кежир көвүрүг-даа турбаан. Кызылче чедер кижилер Шуурмакка аът-биле чедип алыр, оон улаштыр автомашинага олурар турган.

Райпо бараанныры Балгазындан аът-шары-биле сөөртүп ап турду. Хлебти чүгле школага чорудуп берип турган. Ол дээрге ам төөгү болу берген.

Бо чылын суурувус тургустунганындан бээр беженнээн. Ол үениң иштинде ол шуут таныттынмас болган. Үш каът школа, ийи каът эмнелге, райпо баштаар чериниң бажыңнары, райкомнуң чараш бажыңы, хөй-хөй чуртталга бажыңнарлыг кудумчулар.

Электри чырыы бистиң амыдыралывыстың тудуш кезин апарган. Теледамчыдылганың ийи программаларын көрүп турар бис. Бо чылын райповуста колбаса кылыр цех база ажыттынган. Кылдынган өске-даа чүүлдерни моон-даа хөй-биле санап болур.

Ынчангаш кижи чаагай амыдыралга өөрүп, чалыы салгалды сургап, эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазы улам на ханылазын, калбарзын деп күзеп, боттуң ээзэш-бичии үлүүн ол улуг херекке киириксээзин улам келир-дир.

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Күш-ажылдың хоочуну.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

АЯС ХҮНДҮС «ЧАҢНЫК»,

азы Чөөн-Хемчик районда коллективтиг арагалаашкын

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң күштелгенинге, хөй-ниитиниң килеңинге шыдашпайн, бистиң кудумчуларывыска төндирип, чүрүм хажыдыышкыны кылыр кижилерниң ховартаанынга өөрүп турдувус. Ынчалзажок, бистиң ол өөрүшкүвүс үр болбаан. Арагалаашкынга удур демиселди арагага удур демисел-биле солуп, шала даамчыргай байдалче шилчий бээривиске, арагага хандыкшылдыг кижилер база катап бажын ковайтып келген. Хөй-ниити организациялар ажылын бичии-ле суларадырга, арагалаар чорук катап хөндүрлүп эгелээн. Оон туржук коллективтиг арагалаашкыннар көптерээн. Ооң чижээн Чөөн-Хемчик районда көрүп болур.

Бирги кварталдың төнчүзүнде «Искра» совхозтуң кол специалистери болур мал эмчизи Сергей Ондар, кол зоотехник Бүрбү Монгуш, бригадир Григорий Хомушку олар коллективтиг арагалаашкынны организастаан. Бирги кварталда Чадаана хоорайга арага шуут сетпаан болгай, а совхозтуң девискээри арага ишпес зонага санаттынып турар. Специалистер ээзиртир суксунну кайыын тып алганыл? Олар күрүне малын эмнеп, сыныртырда ажыглаар спиртти ижип алган болган.

Шак ындыг арагалаашкыннар өске-даа совхозтарга, профессионал-техниктиг училищеге болгулаан. Хөндергейге спирт ишкен кижилерниң кол нуруузу херээженнер болганы чүдек дора.

Март айның төнчүзүнде чоруткан профилактика хүннериниң дургузунда чурттакчылардан 600 ажыг литр брагады тыпкан. Ол дээрге чүгле чеди хонук дургузунда чоруткан профилактика-дыр, чүгле самыт бажыңнардан тыпкан пиво, брага-дыр. Районда кемхерек үүлгедиишкиннерни эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 45 хуу өскен. Ол үүлгедиишкиннерниң 60 хуузу чүгле Чадаана хоорайга онаашкан. Оларның үштүң бир кезиин ээзиртир суксуннар ажыглаан кижилер үүлгеткен болуп турар.

Чадааның ийи каът аалчылар бажыңынга хонуп чыткаш, ооң бир ажылдакчызынга мындыг айтырыгны салдым:

— Дүне база аалчылар хүлээп алыр ажылыңар чай чок-ла-дыр аа?

Оон харыылааны:

— Дүне када келген аалчылар-дыр дээш эжикти ажыдыптарга, чок болза ээзирик кижилер, чок болза школачы оолдар болур чорду. «Сут ижип алыылыы» дээш диленип келген оолдарның соонда, одеколон шилдери-даа артып каар, бир кижиниң карманындан чыдыг чашпан-даа уштунуп калды...

Оон бадыткалы кылдыр хоорайның үш школазының чээрби өөреникчизиниң арагалааның айтып каайн. Дугаары ийи школада байдал эң дүвүренчиг.

Чадааның кудумчуларынга орайга дээр маннажып турар школачыларны бо-ла көрүп болур. Келген хүнүвүстүң кежээзинде рейд кылып чорааш, Зинаида болгаш Александр Рыкоатарның бажыңынга кирдивис. Оларның 3 класста өөренип турар Игорь дээр оглу портфелин школага каапкаш, бажыңынга 2 хондур келбээн. Чербиниң школа-интернадында өөренип турар уруу Галя ам бир ай чартык дургузунда ында-даа, мында-даа чок. Бажыңның херээжен ээзи уруглары чаш турда арагалаашкынче сундуккаш, оларның кижизидилгезинче сагыш салбайн келген. Арагалаашкынга дулдүнген турган чылдарның ажыг үре-түңнели бо-дур: беш уругларының ийизи бажыңда-даа, школада-даа чок.

Ам ажыл чок орар Владимир Лопсан-Серенович Сат бодунуң ээзириктер сергедир черге сөөлгү катап кирген коллективтиг арагалаашкынга шамнаар болду. Ооң өөнүң ишти, музыка школазының башкызы Сайым Куртулековнаның бадыткалы-биле, белеткел конторазынга март 6-да коллективтиг арагалаашкын ылап болган, оон түңнелинде дөрт кижи ээзириктер сергедир чериниң аалчылары апарган. Контораның директору Хеймер-оол Ондар ол фактыны шын эвес деп санап турар. Оон ылап болган, болбааның чогуур органнар тодарадыптар, ынчалза-даа ол улуг эвес организацияның дөрт кежигүнүнүң ээзириктер сергедир черге хонганы бадыткаттынган.

Чөөн-Хемчик районда көптерээн коллективтиг арагалаашкыннар шынап-ла чырык хүндүс чаңнык ышкаш апарган. Бүгү кижилер эде тургустунуушкунунуң революстуг херээнге киржип, үндезин чаартылгаларны боттандырып турда, арагачылар амыдыралдың хөлегезинде артып каап турар. Арагачыларга удур демисел шиитпирлиг үе-чадазынга ам-даа четпейн турар-дыр. Районнуң ээзириктер сергедир чери өзулуг ээн турбас орам апарган. Бо чылдың баштайгы үш айларының дургузунда аңаа 132 кижи кирген. Оон чоруткан дыңнадыгларга чүгле 27 харыы келген. Албан, организация черлериниң удуртукчулары, хөй-ниити организациялар арагалаан кижилерниң херээн хурал-суглаарларга чугаалажып көрбейн турар-дыр. Ооң түңнелинде арагачылар ээзириктер сергедир черге улай-улай кирип турар. Чижээ, үстүнде адааныввис Владимир Сат эрткен чылын 5, бо чылын 3 катап кирген. А бо дээрге дээди болгаш тускай—ийи эртемниг кижи ышкажыл!

Арагачылар-биле демиселди дээштиг болдурарының бир аргазы — ажылчы чоннарның культурлуг дыштаныылгазын чөптүг организастаары болур. Районда бо талазы-биле ажыл кошкак тургустунган. Апрель 1-де районнуң Культура бажыңының директору Маадыр-оол Борбаа-ды ол-ла чериниң бухгалтери болур кадайы Раиса Алексеевна-биле кады ажылдаар черинге арагалаан. «Кежээкиниң 9 шак ажып турда бисти шагдаалар тудуп аппарды. Чүгле ийи шил водка ишкен улус бис» деп, Раиса Алексеевна берген тайылбырынга бижээн.

Бо чылын Чадааның ээзириктер сергедир черинге ортаакы звенонуң 34 удуртукчузу кирген демдеглеп каалы. Районда арагалаашкынның массалыг болуп турарының дөзү мында эвес бе? СЭКП Чөөн-Хемчик райкому болгаш райкүүском удуртукчу кадрларга негелдени кошкак тургускан. Чаңгыс чижек. Эрткен чылын нефтебааза директору Виктор Ковалёв ээзириктер сергедир черге үш катап кирбээн шаанда ону ажылындан дүжүрбейн, ооң үлегер чок чоруу-биле эптежип келген. Барып-барып партия райкомунуң бюро кежигүнү, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы турган Хожур-оол Монгуш канчап ээзириктер сергедир черже киреринге чедир арагалапканыл?

Чадаана хоорайда арагачыларга удур демисел чорудар ужурлуг комиссиялар-ла хөй. Хоорай Совети, ооң күүскомунуң даргазы Калдар-оол Куулар бо талазы-биле чүнү кылыпканыл? Эрткен чылын ийи рейд чоруткан. 365 хонук дургузунда ийи-ле рейд дээрге, ээзиш эвес ышкаш-тыр бе, Калдар-оол Комбуевич?

Кодур-оол ОЮН
(«Шынның» корр.).

БАДЫТКААРЫНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМЫ

Бай-Тайга районда Тээли ортумак школазының башкылар коллективи (директору А. Б. Саая) районнуң Культура бажыңынга «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп эртем-практиктиг конференцияны ада-иелерге организастап эрттирген.

Чыглып келген ада-иелер боттарының сагыш-сеткилинден араганың ужуктарындан адырлырының аргаларын чугаалап, ажы-төлүнүң өөредилгезинге, кижизидилгезинге салыышкын саналдааннар.

Ыяңгыы сөөлгү үелерде район төвүнде, чурттакчылыг суурларда неделяның среда хүнүнде бир күш-ажылчы коллектив спортчу оюн азы темалыг кежээни организастап эрттирип турары чаңчыл апарган.

Бо чаа эгелээшкин чоннуң хостуг үезин шын ажыглаарынче чаңчыктырып, ээзир чорукту бадыткаарының эге базымы деп ада-иелер үнелеп чугаалааннар. Шак мындыг темалыг конференцияны районнуң өске-даа суурларынга эрттирерин олар саналдаан.

Кок-оол САЛЧАК.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

Делегей медээлери

ПРАГА. Эрткен субботада болгаш воскресеньеде Чехословакияның Коммунистиг партиязының 62 район организацияларынга партконференциялар эрткен. Оларга ниитилелди эде тургузарының, социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң байдалдарында партийжи ажылды сайзырангайжыдарының чугула айтырыгларын чугаалажып, ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып чорудуп турар үеде чедип алдынган түңнелдерге үнелелди кылган. Хөй-ниити херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгезин калбартырының айтырыглары чугула черни ээлээн. Партия конференцияларының ажылдарында ЧКП-ның удуртукчулары киржип турар.

ГАВАНА. Куба-совет найыралдың ассоциациязының (АКСД) чыл санында болур отчёттуг ассамблеязы болуп эрткен. Аңаа Хостаалга ортулуунуң бүгү-ле булуңнарындан келгилээн АКСД-тың удуртукчулары болгаш активчилери, хөй-ниитиниң төлээлекчилери киришкен. Шуулганның президиумунга республиканың партия, күрүне болгаш хөй-ниитиниң албан черлериниң удуртукчулары киришкен. Ассамблеяның ажылының үезинде АКСД-тың ажыл-чорудулгазынга эрткен чылын кол кичээнгей ССРЭ-ниң тайбың политиказын, чепсеглениишкинни дүжүрерин-че болгаш чавырлыышкынны база быжыг тайбыңны чедип алырынче угланган Совет күрүнениң эгелекчи саналдарын, а ол ышкаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ооң соонда болган пленумнарның шиитпирлерин пропагандалаарынче угланган.

(СЭТА).

МАССАЛЫГ ЧЫСКААЛДАР

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). «АКШ, Панамадан, бүгү Төп Америкадан холуң ырат!», «Панамадан америк шериглерин үндүрер!», «Кариб бассейнинде болгаш Төп Америкада АКШ-тың шериг өөредилгелерин соксадыр!». Ындыг лозуңнар-биле удурланыышкынның массалыг чыскаалдары ында эгелээн. Ооң эгелекчилери дайынга удур демократтыг организацияларның эвилели болган. Чыскаалганнар мурнунда Панама каналынга америк зонаның губернатору, чорааш, амгы үеде АКШ-тың курдепартаментизиниң консультантызы генерал Дэвид Паркерниң доктааганы «Холидей инн» дээр аалчылар комплексиниң чанынга таңныылдарны тургузуп алганнар.

«Каттышкан Штаттарның администрациязы Панаманың чазаан ажыы-биле дужурерин оралдажып турар» деп, чыылганнарга чүве чугаалааш, «Дайынга удур улусту мобилизастаары» организацияның төлээлекчизи Пол Гринберг медеглээн.

Каттышкан Штаттар Панамаже шериг болгаш экономика талазы-биле ыдыышкынны күштелдирип турар. Ол чуртче чаа шериг кезектерни болгаш шериг техниказын доктаамал чорудуп турар. Чоокта чаа ынаар 1300 кижи составтыг америк шериглерин «америк хамаатыларның камгалаары-биле» деп сылдап алгаш чоруткан. Каналдың зоназынга АКШ-тың шериглерин ковудеди тургузарын ол чоокталынга улуг хемчээлдиг шериг өөредилгезин чорудары-биле кады кылып турар.

ЧУРУКТА: өөредилге үезинде.
АП—СЭТА-ның телефотозу.

ШЫН — 4-кү арын 1988 ч. апрель 20

Коммунист дугайында чугаа

ТӨЛЕПТИГ ЧОРУУ-БИЛЕ

Бо чүүлүмге коммунист, хөй чылда ажылдап келген, хоочун башкы Д. Х. Демчик дугайында чугаалаксадым. Демир-оол Хертекович 1960 чылда Красноярскиниң башкы институтун дооскаш, Чыраа-Бажы ортумак школазынга башкылап, хөй чылдарда өөредилге эргелекчилеп ажылдаан. Эрткен чылын башкылар коллективи Д. Х. Демчикти школаның директорунга соңгуп алган.

Кижи башкы боол төрүттүнмес. Башкы болуру — талант, кызымак, уйгу-дыш чок күш-ажыл, дилээшкин база катап дилээшкин. Амгы үе кандыг-даа мергежилдиг кижилерниң башкы, директор хамаанчок кижи бүрүзүнүң шугдуңуп, чогаадыкчы ээу-биле эде тургустунуп ажылдаарының үези. Ону дуржулгалыг башкы хоочун эки билир. Демир-оол Хертекович 27 чыл дургузунда хоочун, дуржулгалыг башкылардан өөренип, боду билиг-мергежилин доктаамал бедидип, чаа чүүлдерни ажылынга дилеп тып, хөй-хөй кижилерни эртем-билигге өөредип келген. Ол бодунуң эртеми — хымыраны кончуг эки билир, билиглерин өөреникчилерге дамчыдып бээринге уран талантылыг. Химия эртемниң улус ажыл-агыйынга ужур-дузазын өөреникчилерге хандыр тайылбырлап, бодунуң өөреникчилеринге быжыг, ханы билиглерни берип чоруур.

Школаның башкыларының хөй кезии — Д. Х. Демчиктиң доостурген өөреникчилери. Школада өөредилге эргелекчизи Бора Даваевна Ондар, класстан дашкаар ажылдар организакчызы Таисия Чиктоловна Ак-Сама, партия эге организациязының секретары Тамара Кызыловна Куулар дээш оон-даа өскелер ооң өөреникчилери-дир. Бо өөредилге чылының эгезинде бистиң 4 кижи башкының тускай эртемин чедип алгаш, школазында башкылап чедип келген. Дыка хөй өөреникчилери улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруур. Оларга башкы Д. Х. Демчик чоргаарланыр.

Д. Х. Демчик идепкейлиг хөй-ниитичи, аныяк башкыларның дагдыныкчызы, школада теоретиктиг семинарның доктаамал удуртукчузу, «Билиг» ниитилелиниң лектору, чон ортузунга кижизидилге ажылынга бодунуң билиин, арга-дуржулгазын харам чокка берип келген. Ону школа директорунга соңгаан соонда, школага ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазын боттандырар талазы-биле ажылдар экижээн. Школада күш-ажыл өөредилгезинче болгаш кижизидилгезинче, профессионал угланыышкынга хамаарыштыр хөй ажыл кылдынып турар. СЭКП ТК-ның (февраль 1988 ч.) Пленумунуң шиитпирин амыдыралга боттандырары-биле кол кичээнгейни өөредилгениң шынарын бедидеринче, өөреникчилерниң билиниң болгаш күш-ажыл кижизидилгезиниң шынарының бедик болуру хандырарынче кол кичээнгейни салып турар. Пленумнуң шиитпирлеринде херек кырында байдалы болдунар арганы берип турар школаларга өөреникчилерниң профессионал белеткелин үргүлчүлеп болуру айыткан болгай.

Бистиң школаның бөөзезы совхозка чолаачыларны болгаш трактористерни өзүлүг мергежилдиг кылдыр белеткеп шыдаар чер апарган. Башкы Макар Кууларның удуртулгазы-биле эрткен өөредилге чылында бистиң трактористиң мергежилиниң тускай шынзылгазын 46 өөреникчи чедип алган. Чайгы үеде өөреникчилер совхозтуң 600 хоюн башкы Андрей Кара-Салдың удуртулгазы-биле кадарып чайлааш, оон 11 тонна немелде дүгни алгаш, совхозтуң дирекциязындан тускай шаңналды алганнар.

Школа реформазын боттандырарынга башкының ролю, үениң негелдезинге дүүштүр башкының чогаадыкчы өзүлдезин, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш башкы бүрүзү чүнү кылза экил деп айтырыгларны башкылар чөвүлелинге, партия хуралдарынга сайгарып, башкыларның онаашкан ажылынга харыысалгазын кедүрер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Чыраа-Бажы школазының Чөөн-Хемчик районда мурнакчы арга-дуржулганы өске школаларга нептередир методиктиг төп апарганында Д. Х. Демчиктиң улуг-хуузу улуг.

Кижизидилге ажылы төнчү чок, кижизидилгеге үзүктелиишкин, оожургаашкын турбас. Бо ажылдарны чорудуп тургаш, Д. Х. Демчик партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары-биле бир демниг ажылдап, оларның дузазынга даянып турар. Бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг, кижилерге сагыш човаңгыр, дузааргак, ону деткип билир, четпестерге элтеш чок, туре-соруктуг коммунист Демир-оол Хертекович удуртукчу атка төлептиг. Ынчангаш ооң удуртуп турар коллективи СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга бүзүрел улуг.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.
Чыраа-Бажы школазының башкызы.

ТЭЭЛИНИҢ УРАН ЧҮҮЛ ШКОЛАЗЫНДА

Бай-Тайга районнуң Тээли суурда уругларның уран чүүл школазында ээзи хөй кижи өөренип турар. Ында башкылар уругларның музыкалыг билиглери-биле эки чепсеглээр, чаа танцыларны, ырларны өөредир дээш кызымак ажылдап келген.

Ол школаны дуржулгалыг башкы Чечек Самчаковна Монгуш директорлап турар. Класстарда музыка херекселдери четчир. Өрээлдерде каасталгалар база чараш. Танцы өөредир улуг залдың бир талазын дургаар улуг көрүнчүктерни тургускан.

Танцы классының башкыларындан Урана Монгушовна Лопсан-Серен үшкү класстың өөреникчилеринге чаа танцыларны өөредип турар. Бо чылдан эгелеп ол школада уругларның «Челээш» аттыг ыры, танцы ансамблин тургускан. Ону башкылар Раиса Монгуш, Галина Чыдым олар удуртуп турар. Владимир Херелчап удурткан тыва хөгжүм херекселдериниң клазы база бар.

ЧУРУКТА: танцы өөредилгезинде үшкү класс өөреникчилери.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕРЭЭЖЕННЕР БАЗА ОЙНААР

спорт

Профэвилелдериниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлели эрткен дыштаныр хүннерде хол бөмбүгүнге эр улус аразында хоочуннарның маргылдаазын организастап эрттирген. Командаларны үш бөлүкке үскеш, ойнаткан.

Маргылдааның баштайгы хүннеринде Эрзин биле Чөөн-Хемчик районнарның командалары ужурашкан. Үш катап ойнааның түңнелинде 2:1 санга эрзинчилер тиилген. Ынчалза-даа Чөөн-Хемчик районнуң командазы бодунуң бөлүүнден арткан командаларны удуп алгаш, финалга ойнаар эргени чаалап алган.

Ол ышкаш финалга ойнаар эргени боттарының бөлүктеринден Кызыл хоорайның болгаш Улуг-Хемниң командалары чедип алганнар.

Маргылдааның сөөлгү хүнүнде баштай Кызыл хоорайныы-биле Чөөн-Хемчик районнуң командалары ужурашкан. Оюннуң эгезинден тура кызылчылар улай-улай санны алгылаан, сан 9:0 апарган. Бирги оюн кызылчыларның тиилелгези-биле доозулган. Ийиги оюнда Чөөн-Хемчиктиң ойнакчылары удаа-дараа санмарны ап тургаш уткан. Үшкү оюн. Бо удаада чадаанажылар турупканындан аштырган.

Ийи дугаар оюн эгелээн. Улуг-хемчилер биле Кызыл хоорайның командазы ужурашкан.

Кайы-даа команда шала сүрээдексеп, сан ап чадап турган. Санны улуг-хемчилер ажыткаш, улаштыр 6-ны апты. Командаларның аразында бир-бир узуй, ийи-ийи күштүг кижилер бар. Улуг-Хемниң командазындан Арыш-оол Шыгжал эки ойнаан. Ийиги оюн база улуг-хемчилерниң-биле доозулган.

Командалар удур-дедир утчуп каапканының соонда бир-ги черни кым-даа алыры билдинмес турган. Судьялар боттары безин чепсар үезинде санааш, чадап каапкан. Бир болза, ындыг болза... деп тургаш, Чөөн-Хемчик биле Улуг-Хемниң ойнаарындан хамааржыр апарганынга доктааганнар.

Баштайгы санны чөөн-хемчикчилер алган. Кайы-даа команда эки ойнап турган. Ынчалза-даа чадаанажылар дыштанып алган болгаш шыырак ойнап тургаш, бирги оюнну удуп алган. Бир ээс олар ийиги оюнну удуп алган болза чемпионнаар турган. Ийиги оюннуң ортан үезинден эгелээш, улуг-хемчилер ам-на «оттуп» кээп, ийи улаштыр уткаш чемпион болганнар. Оларга кожааларны, кубокту, хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Ийиги болгаш үшкү черлерни кызылчылар биле чөөн-хемчикчилер үлешкен. Оларга база шаңналдарны тывыскан.

Бо чылдың октябрь-ноябрь айларда хоочун херээжен спортчулар аразынга маргылдааны эрттирерин эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң президиуму доктааткан.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ДИШ КЫЛДЫРТЫР КАБИНЕТ

Ортопедия стоматологиязының кабинеди Чадаана хоорайда ажылдап эгелээнден бээр беш ай чедип турар. Аарыг диштерни турдурган, өске-даа чылдагааннар-биле диш чок калган кижилерге кылымал диштер салдырып алырының айтырыы моон мурнунда Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарга дыка берге турган. Диш кылдыртыр кабинетти тургускан соонда, ол айтырыг шиитпирлеттинип эгелээн.

Красноярскиниң эмчи институдунуң стоматология факультединиң доозукчузу аныяк эмчи Андриан Дорохов биле кылымал диш кылыр техник Мерген Монгуш ында ажылдап турарлар.

1989 чылдың төнчүзүнге чедир диш кылдыртыр улустуң баш бурунгаар даңзызы тургустунган. Бо кабинеттиң клиентилериниң хөйүн даңзы херечилеп турар.

— Ам бир техник штадын бээр болза, хүнде элээн хөй кижилерге кылымал диштерни салып, бо талазы-биле эмчи хандырылгазын экижидип болур бис,—деп, А. Дорохов чугаалай-дыр. Район эмнелгезиниң кол эмчизи мону шиитпирлээр дээш республиканың Кадык камгалал министерствозунуң мурнунда айтырыы тургузуп турарын ол улаштыр чугаалады.

Диш кылдыртыр кабинетти эмнелгениң дүрген дуза чедирер чериниң турган өрээлдеринде ажыткан. Олар делгем, тааржыр, ынчалза-даа диш кылыр техниктиң өрээлинде вентиляция кылдынмаан. Янзы-бүрү демир-дес, химиктиг бүдүмелдер-биле ажылдар чорып турар. демир хайылдырар, эээр ажылдар кылыр кабинетке агаар үрдүрүкчүзү албан турар ужурлуг.

Борис КУЖУГЕТ.

ИДЕПКЕЙЛИГ КААСТАКЧЫ

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң чурукчу-каастакчызы Маскай Ширнецович Самчак Тээли суурда албан черлериниң, организацияларның контораларының иштиниң, даштыкы каасталгазын көрүштүг, уткалыг кылдыр каастап турар. Кодээ суурларга, хойжу бригадалар төптеринге каасталга ажылын кылырынга ол идепкейлиг киржип келген.

Маскай Ширнецович—район төвүнде тургустунган чечен чогаалга болгаш уран чүүлге ынакчыларның «Мөңгүлек» каттыжыышкынының идепкейлиг киржикчизи. Ооң чуруп каастап кылганы «Мөңгүлектиң үнү» хана солуун байырлал санында үнер. Эш хуунуң баштаан илереткен шаржтарны ол чуруур. Ооң чуруктарының шаржтарының утка-шынарының улус мактаар.

СЭКП райкомунуң чанында агитас-пропагандисчи төптүң каастаалга-шимелдезин доктаамал чаартып, районда парлалга төвүнүң редколлегия кежигүнү хүлээлгезин М. Самчак ак сеткилдиг күүседип турар.

Сарыг-оол ДЕМДЕК.

ИВИЖИЛЕРГЕ

Районнуң Культура бажыңының болгаш «Тоора-Хем» совхозтуң бот-тывынгыр артистери каттыжып алгаш, солун концерттиг Серлиг-Хемниң ивижилеринче аъттаныпкан. Кино, концерттиг бөлүкту совхозтуң партком секретары А. В. Семис-Кок удурткан, ивижилерге лекция, беседаларны база планнаан.

Ооң мурнунда ивы бригадазының турлаанга районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы О. С. Даргын болгаш СЭКП райкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы Д. Х. Малдык олар чедип, ивижилерниң чурттала, амыдырал байдалдары-биле таныжып, доктаамал чурттаар бажыңнар тударының болгаш өске-даа социал-амыдырал айтырыгларын шиитпирлээриниң талазы-биле сүмележип, чурттуң, республиканың, районнуң амыдыралынга хамаарышкан беседаларны, делегей байдалының дугайында лекцияны кылган.

Мижит-оол СААЯ.

КӨДЭЭГЕ НОМНАР ХЕРЕК

Каза-даа чораанымда, декти мурнай хайгаараар чүвем — номнар. Олар чокта, амыдыралым чемдик-дудуу, адыы болгаш солун ээес апаар боор деп бодаар мен. Эрткен үелерге бодаарга, кижилерниң номчулгаже сундулуу улгаткан. Ном, сеткүүлге кайы хире хандыкшый бергенин эскерери берге ээес: бот-боттарынга тайылбырлашкан, ачылашкан, сурагнашкан, а бар черлеринге четкенде ийи-чаңгысты ээес, куспак чедир садып ап тургулаар боор-дур. Эки номнарны көрүп кээнде мурнунда дег, акша-көпеек-даа харамнанмас болур чорду.

Ынчалза-даа кодээ суурлар бүрүзүнде ном магазиннери бар ээес. Бугу Тываның хемчээли-биле безин алырга, кончуг ээзэш. Бистиң Ак-Туруг — районнуң база бир улуг суурy, ындыг аттыг совхозтуң база төвү-даа болза, ында тускай ном магазини мынчага дээр чок. Он беш, чээрби чылдар мурнунда, бо суурнуң чурттакчылары ном магазини тургузуп бээрин дилеп-даа турган чүве. Ол дээрезинде аазаашкын бердингеш, күүселдези бүттүнмейн сураг баар турду. Ам пат-ла чегенип калган бис. Бисти хандырар ужурлуг Арыг-Үзүүнүн ажылчын кооперациязының баштаар чери ам-даа ыыт чок хевээр.

Бо суурнуң кижилери номга ынак. Эрткен чылын мында үлетпүр барааннар садыынга элээн номнар таварылга боор келген: хөй кезии хоорайларның ном магазиннеринге үргүлчү турар номнар чораан. Ол хиреде-ле дораан арлы берген. Бо чылын база ынчаар келирге, арттырбайн барган. Номнарны кижилер ол хире чоктап турар-дыр. Ынчалза-даа ону ном-биле чедимчелиг хандырылга деп болур бе ынчаш? Ак-Туруг суурнуң алдыы талазында улуг ээес аъштчем садыы бар. Сөөлгү чылдарда ооң бичии булуңунда каш номнар бараа көстүп турар-ла харын. А номчукчу кижи номнарны холу-биле тудуп, арыннарын ажып, долчу утказы-биле таныжып тургаш алыр-ла болгай.

Чорук аайы-биле Шагаан-Арыгның ном магазининге барып болур. Ол улуг болгаш чаа хоорайның ном магазини өкпеленчиг бичии өрээлде турар. Тываның ном үндүрер черинге парлаан номнарны ооң таарымча чок кыдыг булуңунда баскылаштыр тырып кааныңдан чамдык кижилер эскербес. А ол садыгның турар черин тывары база берге — чаны-биле эртип-даа чыткаш эскербес сен. Суурлардан ында-хаая келгеш, сураглап чеде бээрге, «дой доосту берген» болгулаар.

Тываның чамдык сураглыг чогаалчыларының шилиттингенн чыындылары элээн каш чылдар мурнунда 1-ден 5 томга чедир үнүп тургулаан болгай. Ол эки номнарны Кызылдың төп ном магазининде тырып каан, өлүг байлак боол тургулаар. Чүге ындыгыл! Номчукчуларның сонуургаваамы бе! Кижи бүрүзүнге четчи бергениниң артыы бе! Кайын ындыг боор: номну суртаалдаарының, чон аразынче кирер ажылдың четпези-дир. Садыг четкилериниң буруузу-дур. Тыва дылда номнарның өзүлүг ээлери, хөй санныг номчукчулары кодээде. Оларже колдады тарадыр ужурлуг турда, хоорайларга эндере тырып каан чыткан херээ чүл?! Тыва чогаалдың классиги С. Пюрбюнуң, Ю. Кюнзегештиң, Б. Хевеңмейниң, М. Кенин-Лопсанның болгаш оон-даа өскелерниң ол шынарлыг үндүрген, көрүштүг томнары бистиң кодээ суурларывыска мынчага четпээн. Садыг организациязы номнарны кабинеттерге хуваап олурбайн, чоннуң хөй херегцээр черлерин барымдаалап, ажыл-херекчи өзү-биле ылап сайгарар чүве болза, 3000—4000 кезекке үндүрген ол номнар далайга дамды-биле демей ышкажыл! Кызылдың база чамдык район төптериниң ном магазиннеринде шимчевейн, чыл-чылы-биле чыткылаар ол номнарны бистер, кодээниң чурттакчылары, тыппайн турар бис. Кижи бүрүзү ном садып алыр дээш, ол ырак-узак хоорайларже чедип шыдавас-ла болгай. Бодаарга, оода-ла совхозтар төптеринге ном магазиннериниң турары албан болгу дег.

Чамдык чогаалчыларның сурушкек томнарының четче ээес артып калгылааныңга ном садар черлер база буруулуг болур ужурлуг. Ынчаар артып калган четче ээес томнарны кижилерниң алыр хөнүү чок болуру билдингир.

Он беш, чээрби, харын-даа оон безин хөй чылдар мурнунда тыва дылга үнгүлээн орус совет чогаалчыларның ам кайыын-даа тывылбас, сураглыг номнарын катап парлаар дугайында санаалдар мурнунда кедүрлүп тургулааны чөптүг. Мен аңаа долузу-биле каттыжып турар мен. Эрткен чылын Тываның ном үндүрер черинге кире бээримге, Н. Островскийниң «Каң канчаар кадканыл» деп романын катап үндүрериңге белеткей берген турдулар. Шаанда ол номнуң ийи кезээ ийи аңгы номнар кылдыр үнгенин сактыр кижи мен. Аңаа өөрээн сеткилимни илереттим. Ында редактор ажылдакчы мынчаар чугаалаан:

— Бисте чүү боор, күзелдиңиис-биле, өөрүп парладыр бис. А мында садар организация удур боор чүве ышкажыл! Мону безин чөпшээрежир хөөн чок турдулар: саарылбайн баар дижир...

Ынчанмыже ук номну парлап үндүрупкен. Кырзаны-кырзаны парлапканы 5000 кезек ном каш хонукта-ла делгиирлерден өрлы берген. Харын-даа дыка хөй садып алыкчыларга чедишпейн барган. Ам номчукчуларның күзелинде дыка хөй номнарны дагын үндүрери негеттинип турар. Оларның аразында М. Шолоховтуң «Андарган кур чер» деп романы база адаттынып турар. Барык-ла ужен хире чылдар мурнунда, ийи кезээ ийи аңгы үнгүлээн, Тываның шыырак очулдурукчулары киришкен ол номну катап үндүрер болза, улус демей-ле идепкейлиг алыр.

Номнарны масса чоңга ылаптыг чедирип, долузу-биле хандырар ужурлуг садыг организациялары, оларның хөй санныг четкизи ажылының эрги стилинден уштунгаш, чаазы-биле, дириг туре-соруг-биле эде тургустунуп ажылдаар үе келген. Номнарны масса чоңга чедиреpде, үнер номнарны кызагдап, тиражын ээзжедип тургаш ээес, билдилиг ажыл-херек-биле чедип алза кандыгыл? Ынчаарда ам төп ном магазиннеринге өлүг үүжелер чыглып чытпас апаар.

Монгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ХАЛАПТЫ БОЛДУРБАС

Кышкы үеде печканы хүндүн дивейн одаар апаар. Печкадан болганчок-ла өрт айыылы болуп турар. Ынчангаш соок дужериниң бетинде, от одаар печканы өрт болдурбас дээш сеттеп-селир, өске-даа хемчеглерни алыр.

Чамдык таварылгада хуу чунар-бажыңның от одаар печкаларын шын ээес тутканындан өрт үнер. Чүгле эрткен чылдың октябрьда безин чурттаалга бажыңнарынга 20 өрт болган. Ол өрт колдуунда өртке удур чурум сагывайн кылган печкалардан болуп келген. Чижээлээрге, Кызыл хоорайда Клубная кудумчузунда 11 дугаар бажыңның чунар-бажыңы өрттенген. Бо ышкаш чижектерни хөйү-биле уламчылап бижип болур.

Кухняда газ плитаны бүгү дүрүмүн сагывайн, шын ээес ажыглаар болзувусса, айыылга чедирип болур. Газ хып тура, янзы-бүрү хоралыг бүдүмелдерин агаарже үндүрер. Ынчангаш бажыңның форточказын ажык тургусса эки. А кухняның эжиин хаап турумар. Бир ээес чугула ээес болза, кухняның соңгаларын кыжын чылыглаваза эки. Чөөн-Хемчикте Теве-Хая суурнуң чурттакчызы газ плитаны шын ээес ажыглааныңдан ол чазылган. Түңнелинде бажың болгаш иштинге эт-херексел дегерези өрттенген.

Шак ындыг айыыл-халаптан кандыг янзылыг чайлаза экил! Өрттүң үнүп турар кол чылдагааны —боттарывыстың оваарымча чогувуста. Чамдык чурттакчыларның электри удазыннарын кара туразы-биле шөйгеш, ажыглап турарында. Каа-Хем суурга чурттаалга бажыңы өрттенген. Ол өрт электри удазыннарындан өөскээн. Өрттүң когарелы 6382 рубль болган.

Бир ээес өрт болу берзе, девидеп черле болбас. Өрттү өске чурттаалга черлеринче тарааттазының хемчээн баш бурунгаар алыр херек. Өрт үнүп болгу дег бажыңда байдалды баш бурунгаар көөрүн утпаңар. Электри удазыннарының чогумчалыын, телевизор азы плита удазыннын розеткадан ужулганын ылавылап көөрү черле артык болбас. Уругларның сеңгиг-биле кайы-хамаанчок ойнаарын хоруза эки. Газ плитазы, от салыр печка өртке удур дүрүм өзүгаар салдынган бе, бажыңнарда дүрген кывар бүдүмелдер (бензин, керосин, ацетон) шыгжаттынган бе? Орунга чыда таакпылаары, от салыр печка азы газтыг печка кырынга чуттан хеп кургадыры айыылдыг дээрзин кижи бүрүзү сагыы апаар. Бир ээес ол бүгүнү эки билир болзувусса, өрттү баш бурунгаар болдурбайн баар бис.

Татьяна СЕМЕНИКОВА.
Тыва АССР-ның ИХМ-ниң өртке удур камгалал килдизиниң инструктору.

КЫЗЫЛДА КУРУНЕНИҢ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУДУ
«Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы», «Орус дыл болгаш литература», «География» тускай эртемнерге бот-өөредилге салбырының 1 курузунга сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Кирериниң шылгалдаларын июнь 1-ден 14-ке чедир дараазында эртемнерге чорудар:

«Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказынга»—орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), математикага болгаш ССРЭ төөгүзүнге.

«Эге класстар башкызы» тускай эртемге башкы училищезин доосказ, эге класстарда башкылап турар кижилерни беседа чорутканының соо-да кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр. оларның-биле беседаны май 26, 27-де эрттирер.

«Орус дыл болгаш литературага» — орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге.

«Географияга» — орус дыл болгаш литературага, (бижимел-биле), географияга болгаш ССРЭ төөгүзүнге.

Билдириишкиннерни апрель 25-тен май 25-ке чедир дараазында документилерни ыяап-ла кошкан турда, хүлээп алыр: ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), сөөлгү ажылдап турган черинден характеристика (сүмелээшкин), № 086-У маягык өзүгаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук. Паспортун боду экээр.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 36, бот-өөредилге салбыры. 101 кабинет, телефону — 2-20-36.**

ШКОЛА НАЗЫНЫ ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР ӨӨРЕДИР КИЖИЗИДИКЧИЛЕР БЕЛЕТКЭЭР БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА сургуулдар хүлээп алырын Кызылдың башкы училищези чарлап тур. Ук салбырга школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде кижизидикчилер болуп ажылдап турар ортумак эртемниг кижилерни хүлээп ап турар. Салбыр уруглар садтарынга кижизидикчилерни белеткээр. Өөренир хуусаазы 3 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: орус дыл (чогаадыг). ССРЭ төөгүзү (аас-биле). Национал школаларга орус дыл өөренип турганнар диктант бижиир.

Кирип алырынга дараазында документилер херек: билдириишкин, ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), № 086 майык-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден бүзүреттирген ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, районнуң улус өөредилгезиниң кидизинден өөредири-биле чорутккан бижик.

Документилерни 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп хүлээп алыр. Кирериниң шылгалдалары 1988 чылдың май 8-тен 15-ке чедир болгаш июнь 1-ден 10-га чедир чорудар. Июнь 11-ден 14-ке чедир училищеге хүлээп алыр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу 56, педучилище. Телефону—2-63-84.

Хүлээп алырының комиссиязы.

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.00, 16.40, 20.10. Бичии зал: «Перемена участи» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.30, «Третий дракон» 11.10, 13.10, Киноклуб: «Профессия гордая моя» 15.00, «Шура и просвирняк» 17.10, 19.00, 20.50 (узаткан) шактарда.

КАА-ХЕМ»: «Сила любви» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага бүрүлеп агаар. Чамдык черлерге бичии хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаар 7—12 градус соор. Чамдык черлерге 0—5 градус чедир чылыг болур. Хүндүс агаар 5—10 градус чылыыр, чамдык черлерге 2 градус соокте 3 градус чедир чылыыр.

Кызылга бүрүлеп агаар. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 8—10 градус соор, хүндүс 4—6 градус чылыыр.

Автоорукларга бичии хар чаар, оруктуң көстүрү эки.

Телевидение

АПРЕЛЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Хоорайны камгалап арттырар». Уран-чечен фильм. 10.10 —Медээлер. 10.20—12.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-13 сериялары. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Эки, музыка». 16.35—Канчаар дыштанып турар бис. Калинин областың «Славный» деп суурунуң чурттакчыларының хостуг үезиниң дугайында. 17.05 —«Беш чыл: ажыл-херек болгаш кижилер». 18.00 —«... Он аңды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.45—«Парвана холдуң легендазы». Мульт-фильм. 19.00 —О. Тактакишвили. «Церетелиниң лиразы-биле». Концерт. 19.40—Бөгүн делегейде. 20.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-кү сериязы. 23.00—Бөгүн делегейде. 23.10—00.00 —Киржикчилер. Новоангарскиниң пес-тааөы фабриказының комсомол организациязының ажылының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Физика. 8 класс. Чалгыглар. Чайгылыышкын. Ун. 9.05 —Немец дыл. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электроэнергияны бүдүрери болгаш дамчыдары. 10.35 —11.35 —Төөгү. 9. класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05—Немец дыл. 12.05 — В. Касаткин (саксафон), А. Чернышев (фортепиано) ойнаар. 12.30 — «Чаңчылдарның салгакчылары». Телефильмнер. 13.35 — «Чыл үелери». Уругларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25—«Гарин инженерниң бүүрааны». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.00—Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.20 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телеурок. 18.40 —«Реформа —бүгү чоннуң херээ». Кызыл районнуң Суксак ортумак школа коллективиниң ажылының дугайында. 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Найысылалга гастрольдар. П. Чайковскийниң романстарын П. Гердажиков ырлаар (Болгария). 20.55—Озалондак чок шимчээшкин дээш. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору». 21.45 —«Найыралдың» парустары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.15 —РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Андроповтуң удуртулгазы-биле Курунениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 22.30—00.45—Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов»—«Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм. 18.20 — «Геликон» деп үрер хөгжүм оркестри ойнаар. Кемероводан дамчыдылга. 18.35 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Кторов. 19.45—«Кадык болуксазыңза». Дадыгыышкын. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адревивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, өөрөө килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, видээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле «Тыва» комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00737.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Кр.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 94 (13694) | 1988 чылдың апрель 21, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

БҮГҮ УЛУСТУҢ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫН— ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНЫҢ ТУДУУНЧЕ

СЭКП Камчатка обкомунуң бирги секретары депутат **П. И. Резников** бир дугаарында саналдаан. Чартык ортулукта чуртталга бажыңнарының айтырыын делгереңгейи-биле сайгарып көргеш, бүгү чуртта ышкаш ында тудуг бүдүрүлгезин организастап чорударын сайзыраңгайжыдып, ооң бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгезин боттандырып чорудуп турар деп, ол демдеглээн. Беш чылдың ийи чылының иштинде ниитизи-биле чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин 12 хуу ажыр күүсеткен, ынчалза-даа ындыг темпилер ооң чедишпейн турарын чайлатпайн турар.

Бис Ыраккы Чөөн чүктүң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезиниң үр чылдыг программазынга улуг-биле ынанып турган бис деп, оратор чугаалаан. Ынчалза-даа беш чылдың чыл бүрүзүнге капитал тудуг планын тургузуп турар үеде, ону РСФСР-ниң Курпланы-даа, эвилел министерстволары болгаш ведомстволары-даа барымдаалап көрбейн турар. Балыкчыларның болгаш балык болбаазырадып кылып турарларның чуртталга бажыңнарының талазы-биле аар-берге байдалының дугайын санал берикчизи сагыш аарып чугаалаан. Соок далайга ажылдың берге байдалдары эрикке социал талазы-биле эки таарыштыр тургустунмааны, аныяк өг-бүлелерниң багай чуртталгазы кадрларның хөйү-биле үнүп чорууруңга чедирип турар.

Москва ышкаш ындыг улуг хоорайга чуртталга бажыңнарының айтырыы онза чугула деп, Моссоветтиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **И. Д. Писарев** медеглээн. Амгы үеде москвачыларның чүгле 80 хуузу аңгы квартираларда чуртттап турар. Он бирги беш чылда Москва чуртталга бажыңнары-биле хандыртынганының талазы-биле Россия Федерациязының регионнарының аразынга ийиги черден бешки черже шилчээн. Ооң эләэн каш чылдагааннарын —чуртталга бажыңнарының тудуунуң эрткен беш чылда хемчээлиниң эләэн кызырылганын, хоорайны тударынга ажылдап турар черлериниң ажыын хараар чорукту, учёттуң болгаш хуваалданың сайзыраңгай эвезин, ниити дөрбелчин метр дайы-биле планнаашкынны, ону чогумчалыг эвес ажыглап турарын, ооң багай камналгалыын оратор демдеглээн.

Моссоветтиң сөөлгү сессиязынга найысылалга чуртталга бажыңнарын тударын хөгжүдериниң программазын чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүгзүнген. Сөөлгү документиге 1000 ажыг саналдар болгаш шүгүмчүлелдер киирген. Чүс чылдың төнчүзүнге чедир дөрт чартык миллион москвачыларның чуртталга бажыы байдалдарын экижидери көрдүнген. Ол программа кончуг улуг-даа болза, ол боттуг деп чүвени санаашкыннар көргүскен.

Хемудалдарның хөй кезии чуртталга бажыңнарынга хамааржыр деп, Липецкиниң «Промстрой» трестиң № 1 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазының бригадири депутат **А. С. Дворникова** чугаалаан.

Бис хөй чылдар иштинде чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин бүзүрелдиг-биле күүседип, ооң шынары экижип-даа турар болза, бистиң облазывыс ылгалбайн турар. Ындыг чаагай байдалда нарын айтырыг тургустунуп турар. Бир эвес бис ам шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпас болзувусса, 2000 чылдың бүдүүзүнде кончуг улуг күжениишкиннер негеттинер апаар. Херектиң ужуру чүл дээрге, хөй-хөй районнарда болгаш коллективтерде чурттaлга бажыңнарының тудуунуң тодаргай болгаш үндезилеттинген перспективазы чок, кооператив болгаш хууда тудугну оожум чорудуп турар. Ажыл-агыйжы арга-биле тудуг чорударын чамдык удуртукчулар күзел чокка чорудуп турар.

Деткимче албайн турар солун саналдар эвээш эвес. Чижээлээрге, бажың тудар комбинатка чыл санында пландан ажыр ийи бажыңны туткаш, квартираларны чурттакчы чонга садарын саналдаан. Министерство-даа, область-даа ону деткивейн барган.

Хууда тудуг эң чугула социал айтырыгны шиитпирлээриниң улуг курлавыры болур ужурлуг деп, Кабардин-Балкар АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы депутат **Б. К. Чабдаров** чугаалаан. Чурттакчы чоннуң акша-хөреңгизинге чурттaлга бажыңнарын тударының хемчээлин эләэн улгаттырарының программазын республикада хүлээп алган. Чуртталга бажыңнарының айтырыы онза чидиг туруп турар Нальчикте, чижээлээрге, хуу бажыңнар тудкан беш эдеринчи суурларны чурттакчы чонунуң акша-хөреңгизи-биле тударын шиитпирлээн. Ол чорук бо беш чылда чуртталга бажыңнарынга ээлчеги 30 хуу кызырар арганы бээр. Хөй санныг күш-ажылчы коллективтерде болгаш өөредилге черлеринде тудугнуң бүгү-ниити өөредилгезин тургускан. Кыска хуусаа иштинде тудуг профессияларының үндезиннерин 10 муң ажыг кижи өөренип алган.

Бажың тудар бүдүрүлгелерниң күчүзүн долузу-биле ажыглаарының айтырыгларынга депутат доктааган. Оларны багай ажыглап турары дээш СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга автономнуг республиканы шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. Бо чылын Нальчиктиң бажың тудар комбинадының дериг-херекселдерин долузу-биле шиңгээдип алыр, а ону чаартканының соонда бүдүрүлгениң күчүзү ийи катап улгадыр. РСФСР-ниң Чуртталга хамааты тудуг министерствозунуң тудуг кезектериниң ажылы улуг сагыш човаашкынын болдуруп турар. Олар сөөлгү он чылда автономнуг республиканың девискээринде кержээлиг ажылдарының хемчээлин херек кырында улгаттырбааннар. Оларның техника, транспорт-биле багай хандыртынганы биле, оларның кошкак социал болгаш индустриалдыг баазазы чорууңдан ол болуп турар.

Ленинградта чуртталга бажыңнарының бир онзагай хевиринче кичээнгейни пластикалыг массаларны болбаазырадып кылыр талазы-биле «Комсомольская правда» аттыг бүдүрүлге каттыжыышкынының инструктор-аппаратчизи депутат **Т. М. Захарова** угландырган. Амгы үеде хоорайда хөй санныг кижилер хөй кижилиг, революция мурнунда-ла туткан бажыңнарда чурттап турарын чугаалаан.

Партияның салган сорулгаларын шиитпирлээринде кол угланыышкыннарның бирээзи хоорайның төөгүлүг төвүн чаартырын дүргедедири болур. Маңаа эвээш эвес нарын чүүлдер-биле таваржыр. Бажың бүрүзү —чүгле аңаа тудуг эвес, ол архитектура, уран чүүл болгаш культура талазы-биле улуг үнелиг чүүл. Ынчангаш тудуг бүрүзүн чаартырынга тускай хумагалыг хамааржыр ужурлуг. Ол айтырыглар «Жилище —2000» программада киирген. Ону амгы үеде ленинградчылар чугаалажып көрүп турар. Ынчалза-даа чаа чурттaлга бажыңнарын тудары кол сорулга болуп арткан. 2000 чылга чедир Невада хоорайга 660 муң квартираны тудары эргежок чугула. Тудугнуң кол эргелелиниң күжү-биле бир эвес ол үлетпүр бүдүрүлгелеринге ажылдарның хемчээлин эвээжедир-даа болза, ону кылып шыдавас.

ССРЭ-ниң Мурнуу районнар тудуунуң министри **А. Н. Щепетильников** адырда чурттaлга тудуунуң программазын чедиишкинниг боттандырарының курлавырларынга доктааган. Ол кол кичээнгейни планнаашкынны сайзыраңгайжыдарынче угландырган. Хамыктың мурнунда чер-чер Советтериниң бо чылдагы программазы дыка саадаашкынныг тургустунган. Тудар шөлү-даа, төлевилел-смета документациязы-даа, саң-хөөзү-даа чок объектилерни планда киирген. Ооң уламындан кержээ чарары-даа, бүдүрүлгениң инженерлиг белеткелин-даа, кержээлиг организацияларның планнарын тургузары-даа саадап турар. 1983 чылдың эгезинде чер-чер Советтериниң программазында 300 миллион рубльдиң кержээлиг ажылдарының кержээзи чардынмаан, ол дээрге чыл хемчээлиниң бештиң бир кезии-дир.

Планнаашкын ажылын сайзыраңгайжыдарынга чаңгыс ээй чагыкчы системазынче шилчилгени дүргедедири эргежок чугула деп министр демдеглээн. Чурттaлга шөлүн ийи чылдың планы-биле ажыглалга киирерин сөс кырында эвес, ажыл-херек-биле боттандырары чугула.

Эде тургустунууушкун-биле холбашкан сорулгаларны боттандырарынга ажылчын аңгы идегелдиг чөлеңгииш болуп келген-даа, ол болур-даа, чүге дээрге ол бүгү-ле чүве кижиниң чаагай чоруунга кылдынып турар дээрзин тергиин эки билир деп, Архангельск областың Главархангельскстройнуң № 3 трезиниң № 1 тудуг-монтаж эргелелиниң бетонщиктер бригадири депутат **Б. П. Пирогов** чугаалаан. Ол дээш эрес-шудургу, бүрүн берингчелиг чурттаар болгаш ажылдаар херек.

Ооң ажылдап турар трези бир чыл мурнунда коллективтиг кержээже шилчээн дээрзин ол чугаалаан. Ол чорук 1990 чылга төлевилээни тудуг-монтаж ажылдарының деңнелинге чедер арганы берген. Социал угланыышкынныг дыка хөй объектилерниң тудуу аажок дүргедээн, чурттaлга бажыңын ажыглаалга киирери экижээн. Ооң-биле чергелештир чурттaлга тудуунуң чедип алдынган хемчээли чоннуң негелделеринге четпейн турар. Ниитизи-биле областа 140 муң өг бүле бажың оочурунда турар. Тускайлаттынган капитал салыышкыннарны бүрүнү-биле шиңгээдип албайн, тудугларны чедир кылбайн, куду шынарлыг дужаап турар тудугжуларның бүрүүзү база мында бар.

Партия Тула хооркомунуң бирги секретары **А. П. Фирюлин**, улус депутаттарының Москва область Совединиң күүскомунуң даргазы **Н. М. Черепанов**, партия Чуваш обкомунуң ийиги секретары **П. А. Левин**, Пермь областа ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг торгу пес-комбинадының аргыкчызы **А. Я. Панина**, РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы — РСФСР-ниң министри **С. М. Видьманов** болгаш өске-даа депутаттар санал берген.

Олар чурттaлга программазын чогуур үезинде хүлээп алганының, ону боттандырарының оруктарының дугайында, бо чугула айтырыгны шиитпирлээрде четпестер дугайында чугаалап турганнар. Республиканың дыка хөй бичии болгаш ортумак хоорайларында бажың тудар индустриалдыг бааза барык чок, дыка хөй эвилел министерстволарының делгем панельдиг бажың тудар бүдүрүлгелери күчүлерин долу ажыглаавайн турар дээрзин олар айыткан. Чурттaлга фондузунуң ажыглалын сайзыраңгайжыдар айтырыгларже чогуур кичээнгей чамдык черлерде ам-даа четпес. Дыка хөй бажыңнар, квартиралар болгаш өрээлдер үр үеде ээн тургулаар. Чурттaлга хоойлузун хажыдып турган фактылар база бар. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, интернационалчы дайынчыларының чурттaлга айтырыгларын шиитпирлээрде ёзу барымдаалаашкынын болдуруп турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылын апрель 20-де үргүлчүлээн. (СЭТА).

Кызылдың № 43 тудуг эргелелинде Чүлдүм Эрес-оол (чурукта) удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы бар. Ооң кежигүннери тудугларның ханаларын, шалаларын плиталар-биле каастап кылыр ажылдыг. Маны болгаш хаш даштан кылган каасталгаларны чараш кылдыр кылып билирлер. Аңаа чүүрүп каан сайны база ажыглап турар.

Ол бригада эрткен айда 13,5 муң рубльдиң ажылын кылыр тургаш, ону он беш муң рубльге күүсеткен. Ам апрельде база бедик көргүзүглерлиг ажылдаар сорулга салганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга «Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле СЭКП Тожу райкомунуң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Тожу районнуң кедээ ажыл-агыйы таптаашкынның байдалын оожум ажып эртип турар деп хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Районнуң чурттакчы чонунуң кижи бүрүзүнге онаалтыр продукцияның кол-кол хевирлерин бүдүрер деңнели республика көргүзүүнден дыка куду.

Кедээ ажыл-агыйны хөгжүлдениң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг оруунче үндүрер талазы-биле шын аргаларны болгаш методтарны СЭКП райкому ам-даа тыппаан. АҮК-туң кол угланыышкыннарының талазы-биле комплекстиг тодаргай программа чок. Ук адырны хөгжүдериниң айтырыгларын райкомунуң пленумнарынга болгаш бюроларынга үргүлчү көрүп турар, ол хирезинде шиитпирлер чогуур организакчы ажыл-биле бышкылгаттынмайн келген. АҮК адырларын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын, оларны интенсификастаарын шиитпирлээринче РАҮК-туң болгаш совхозтарның партия организацияларын райком угландырып шыдаваан.

Удуртукчуларны болгаш специалистерни белеткээр болгаш кижизидер, бүдүрүлгени интенсивтиг чорудары дээш оларның харыысалгазын бедидер талазы-биле райкомнуң, партия организацияларының ажылында четпестер эвээш эвес. Ажылдакчыларның экономиктиг өөредилгези болгаш аттестастаашкыны, кадрлар курлавыры-биле ажыл кошкак чоруттунуп турар.

Кедээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң чавыс темпилери, кедээниң комплекстиг хөгжүлдезин хандырарынга план, саң-хөө болгаш ажыл-агый органнарының ажылын дүүштүрерин экижидери дээш райкүүскомнуң удуртукчуларындан шыңгыы негелдени СЭКП райкому тургуспайн турар.

АҮК адырларын хөгжүдеринге, ажыл-агый механизмниң сайзыраңгайжыдарынга РАҮК-туң ролю чавыс. Ооң специалистери ам-даа бүдүрүлгениң организакчылары болгаш технологтары болбайн турар. Черни районда ажыглап турары багай. Шөлдерниң продуктулуг чоруу өспейн турар, тарааның, мал чеми культураларының, картофельдиң дүжүдү чавыс, оларны болбаазырадып кылырының интенсивтиг технологиязын шиңгээдип албайн турар.

Мал ажылын хөгжүдериниң ылаңгыя малдың баш санын өстүрериниң өйү келген хөй-хөй айтырыгларын районда чедир шиитпирлевейн турар. Малдың ылаңгыя чылгы малдың болгаш инениң баш саны хөй хорап турар. Инекти болгаш хойну тарып боозадыр ажыл ажыл-агыйларда чорбайн турар, бызаа өстүрер угланыышкынныг ажыл эгелевээн, фермаларда шуушттурулга-цех системазы шиңгээдип алдынмаан. Ажыл-агыйлар бүдүрүкчүлүг аныяк мал-биле хандыртынып алырынче сагыш салбайн, үксээлиг малды өскээртен эккеп алырынче сагыш салып турар. Районнуң чаңчыл болган адыры — иви ажылы берге байдалда таваржыкан. Ивиниң баш саны чылдың хорап турар, чидирии улуг.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин механизастаар айтырыгларны совет болгаш ажыл-агый органнарының дарый шиитпирлээрин СЭКП райкому чедип албаан. Сүт-бараан фермаларынга бүгү ажылдарны хол-биле кылып турар. Мал чемин бүдүреринде, ногаа, картофель ажылдарында хол-биле кылыр ажылдың үлүү улуг.

Совхозтарны, оларның салбырларын долу бот-орулга-чарылгаже база күш-ажылды организастаарының кержээлиг хевиринче шилчидеринде ёзу барымдаалаар чоруктар хөй. Ажыл-агыйның чаа механизмин шиңгээдирин, ажыл-агыйларны бот-акшаланыышкынче шилчидерин чогуур белеткел чок эгелээн. Планнаашкын нормативтерин, ажыл-агыйлар иштиниң саналга эртектерин, күш-ажыл төлевириниң болгаш идиг бээриниң системазын, контрольдуң чеж системазын бодамчалыг кылып албааныңдан кержээлиг коллективтериң 1987 чылда үндүрген чарыгдалдары кээскү түңнел бербээн.

Социал-амыдырал хандырылга айтырыгларын шиитпирлээринге партия организацияларын идепкейлиг чорууп көргүспээн. Амыдырал, садыг, медицина хандырылгазы ферма, бригада бүрүзүнде организастаттынмаан.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, а ол ышкаш хамаатыларның кедээ дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни совет болгаш ажыл-агый органнары албаан. Кедээ өрегелериниң 43 хуузу мал тутпайн турар. Оларның хөй кезии картофель болгаш ногаа өстүрбейн турар. Черлик кат болгаш мөөгү курлавырларын, балык болгаш аңныыр ажыл-агыйын аъш-чем хандырылгазын экижидеринче хаара тутпайн турар.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче база бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле партия Тожу райкомунуң, ооң бюрозунуң ажылын СЭКП обкомунуң бюрозу четпес деп санаан. Кедээ ажыл-агый хөгжүлдезинге партийжи удуртулганың шыңгыы четпестери дээш райкомнуң бирги секретары С. Ы. Монгушка шыңгыы айыткан.

Партия райкому, ооң бюрозу организакчы болгаш политиктиг ажылдың стилин идепкейлии-биле эде тургузар, бар четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чорудар хүлээлгелиг. Аъш-чем программазын күүседиринге парторганизацияларның, бүгү коммунистерниң ролюн бедидер, бүдүрүлгениң шиитпирлиг участоктарынга оларны таарыштыр тургузарын сайгарып көөр. Кадрларны белеткээр болгаш кижизидер, оларның ролюн болгаш харыысалгазын бедидер, оларның өөредилгезин организастап чорудар, массалыг профессияларның ажылдакчыларының профессионал белеткелиниң, эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы, дефшилгелиг технологияларны шиңгээдип алырынга болгаш нептередиринге, күш-ажылды организастаарының хевирлерин болгаш төлевирин чорударынга ханы бодамчалыг ажылды чорудар. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарының болгаш организастаарының амгы үениң методтарын шиңгээдип алырынче удуртукчуларны болгаш специалистерни доктаамал болгаш билдилии-биле угландырар.

Үнүш өстүрер ажыл-агыйны интенсификастаар талазы-биле тускай программаның комплекзин ажылдап кылырын болгаш боттандырып чорударын. Бедик белоктуг мал чемин бүдүрерин улгаттырар дээш тарылга шөлдериниң структуразын эде көөрүн, мал чеминиң шыгжамырын, мал чеми бүдүрер цехтерни, мал чемин борбаандылаар пунктуларны тургузар талазы-биле, оларны белеткээриниң дефшилгелиг аргаларын нептередир болгаш интенсивтиг технологияларны шиңгээдип алыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын партия райкомунга, совхозтарның парткомнарынга, райкүүскомга, РАҮК-ке СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген.

Мал ажылын чорударын үндезини-биле экижидерин, малды тарып боозадырының методтарын, чаа технологияларны шиңгээдип алырын, үксээжыдылга болгаш селекция ажылын экижидер талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырып чорударын райкомга, райкүүскомга болгаш РАҮК чөвүлелинге дааскан. Иви ажылында чаңгыс черде таптаашкынныг байдалды эртемденнерни болгаш практиктерни киириштирип тургаш ханызы-биле ужурун тывар, ол адырны хөгжүдер талазы-биле хемчеглерниң комплекзин төлевилеп кылыр болгаш боттандырып чорудар, малжыларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузар.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын идепкейлии-биле шиңгээдип алыры дээш удуртукчуларның болгаш РАҮК специалистериниң харыысалгазын бедидерин партия райкомунга, райкүүскомга, партия эге организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген. РАҮК-туң салбырларының болгаш совхозтарның долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчилгезин 1988 чылдың дургузунда доозар. Бот-орулга-чарылганы, күш-ажылды организастап чорударының кержээ хевирлерни болгаш интенсивтиг технологияларны нептередириниң практиктиг айтырыгларының талазы-биле кадрларның өөредилгезин болгаш аттестастаашкынын организастап чорудар. Ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктар-биле демиселди күштелдирер, техниканың, материалдыг, чиг эт курлавырларын, саң-хөө акша-хөреңгизин дээштиг, чогумчалыг ажыглаарын хандырар.

Социал талада хожудаашкынны чок кылыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни партия райкому, райкүүском, РАҮК чөвүлели ап чорудар. Чурттaлга бажыңнарын, уруглар садтарын болгаш яслилерни тударын үндезини-биле көвүдедир. Оларны ажыл-агый аргазы-биле тударын калбартырынга бар турар курлавырларны долузу-биле ажыглаар. Хамаатыларның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер, белеткел органнарының ажылын үндезини-биле экижидер талазы-биле практиктиг ажылдарны чорудар. Коллектив бүрүзүнүң күжениишкиннерин, азырадыкчы хөөннерни ажып эртеринче, аъш-чемниң кол продуктулары-биле боттарын хандыртынарының курлавырларын дилеп тыварынче угландырар.

Ажылчы чоннуң, аныяктарның аразынга масса-политиктиг, кижизидикчи ажылды СЭКП райкому, райкүүском, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары бүгү хемчеглер-биле күштелдирер. Экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге, социалистиг чарышты организастап чорударынга улус депутаттарының кедээ Советтериниң, профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажылын идепкейжидер.

1988-1991 чылдарда республикага улусчу чогаадылга фестивалын эрттирериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

1988 чылдың бирги кварталында районнарның, хоорайларның, республиканың күш-ажылчы коллективтериниң шефтеп турар тудуг организацияларының социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көрген, ону парлап үндүрер.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

Өг-бүле кержээзи

ЧАА АРГА-БИЛЕ АЖЫЛДААШ

Эрткен күстен эгелээш, өг-бүле кержээзинче шилчип, 100 хойдан 86 хураганны, түс чер уксаалыг хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргып алырын дирекция-биле чарган кержээзисте айыткан бис. Кержээде мал чеминиң хемчээлин, өртээн, ол ышкаш дүсту, эм-таңны чежени чарыырын, кажаа-хораны септээрин, машина-техниканы ажыглаарынга чижек-нормаларын айтып каан.

Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни экономиктиг санаашкыннар-биле дүүштүрген болганда, чарыгдалың, орулгаң-даа билдингир. Кичээлдерге доктаамал барып, ол ышкаш «Шын» солуннуң арыннарындан хойжуларның дуржулгазының дугайында материалдарны номчуп алгаш, ону ажыглаарын оралдажып тур бис.

Кыш черле берге болду. Январьда улуг шуурган эрткен. Хар кылын болган. Ынчангаш малды кыштан хүр-менди ажырар дээш үргүлдарын кезн база кыс үргүм —үжелээ кызып-ла ажылдап тур бис. Кодамывыста хойларывыс февральда дооза солдапты, ооң 261 хураганны доруктуруп тур бис. Ам 100-тен 94 хураган четкени ол.

Чоокта чаа өг-бүле кежигүннери аравыста чугаалажып, төнчү түңнел дээш ажылдаар, артык чарыгдалдар үндүрбес, хураганны черле хоратпайн дужаар, чазагга үр болбайн, тайгага оът-сигенниң үнүп кээрин көрүп тургаш, чоорту чайлаглаарын, малды ынчалдыр дүрүнүктүр семиртип алырын, келир кышка 15 тонна сигенни белеткээрин дугуруштувус.

Херел ХОЛАК,
«Тээли» совхозтуң хойжузу.

Звено удуртукчузунга сөс

СААВЫРЛАР ШАПТЫКТААН БЕ?

«Тыва кобальт» комбинаттың капитал септелге участогунуң дөрт тудуг бригадалары коллективтиг кержээ ергазы-биле ажылдап турар. Тускай хамааржып турар трезивис чок, комбинаттың бир салбыры болуп турар бис. Мээң удуртуп турарым он алды кижи составтыг звеном Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Анатолий Петрович Глуховтуң бригадазында кирип турар. Бо хүннерде бригада гаражтыг, дузалал ажыл-агый сайзырадырынга таарымчалыг огородтуг, сарайлыг коттедж бажың тудар планын ажыр күүседип, ийи бажыңны адакталдырган.

Он аал чурттаар туүйбу бажыңны чыл төнчүзүнде ажыглалга киирер бис. Өг-бүлелиг улуска ниити чурттaлга бажыңының ханазын доозуп тур бис. Ийи-үш хүн кылыр ажылды шифер чок болганындан ийи неделя чедир шөйүп келдивис. Шифер орнунга чүге демир кезип салып эгеледивис. Күш-ажыл чарыгдалдары улуг, манзаларны үш катап хөйнү чарыгдаар ужурга таваржып турар бис.

Чурттaлга бажыңнарындан аңгыда музей, уруглар садының тудуунга, ТЭЦ-тиң делгемчидеринге киржир бис. Кандыг-даа объектиге ажылдап тургаш, материалдар-биле хандырылгада четпестерден чайлап чададывыс. Бот-орулга-чарылгаже бүдүн комбинат шилчип турда, тудугжулар кирип шыдавас болган. Та чүге киирбейн турар, хандырылганы долузу-биле күүседири болдунмас боорга, ооң ойталап турар ирги бе деп-даа бодаар-дыр мен.

Чоокку чылдарда дөртку ниити чурттaлга бажыңы дужаадывыс, шала манзазы чок олуруп турарывыс хөй болган. Туүйбу, цемент бо-ла келбейн баар. Тудуг ажылын механизастаары оожум чоруп турар. Крандан, ыяш дилер станоктан аңгы чаартылга чок. Автокран үргүлчү үрелип турар. Объектилер хөй, тарамык болгаш ону ыңай-бээр дажыглаарынга хөй үе үнүп турар.

Дашчылар, бызаңчылар, сантехниктер кады холушкак бригада болгаш чүүй кагжыр чүве чок, эде кылыр ажыл артпас, шупту харыысалгалыг. Ынчалза-даа эки ажылдаарынче чуткулду кедүрерии четпес деп бодаар мен. Звенолар, бригадалар аразында чарыш чорбайн турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдиргениниң түңнелинде, коллективте кижизидилге ажылын экижиткениниң ниитизи-биле сагылга-чурум экижээн. Мооң мурнунда чудаңгы чоруп турган оолдар, ам артында арны чырык, ажылга хөглүг кээр апарганнар. Черле байдал экижээн.

Тускай тудуг эргелели чок боорга ындыг ийикпе, капитал тудуг участогунуң ажылчыннарынга он үшкү шалыңны, хөй чыл ажылдааны дээш немелде төлевирни бербейн турар. Чогум капитал септелге участогунуң ажылчыннары адаавын немелде төлевирлерни ап турар. Оларның ажылының хемчээли-даа бистиинден эвээш. Күш-ажыл болгаш шалың килдизиниң ажылдакчылары капитал тудугга ону четпээрвес деп турар. Чаа ёзу-биле ажылдаарынга саавыр шаптыктааны ол бе? Ону эде көөрүнүң аргазы черле чок чоор бе? Бо айтырыгны участок начальниги Юрий Михайлович Литвинцев-даа үг-шиин билбес. Өске ындыг участоктарның шалыңын та канчаар төлеп турар чүве.

Мен бодаарымга, эргелел хевээр турган болза эки, ажыл-агый аргазы-биле бүдүн суур тудуп деп чүве амыр эвес херек.

Бистиң звенода беш коммунист бар. СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү Мерген Бадыжык, аныяк коммунистер Вячеслав Сат, Борис Күулар, бригаданың өске кежигүннеринге бүгү талазы-биле үлегерлиглер. Мурнакчы коммунистер А. Б. Чолдак-оол, А. П. Тараканов оларның бригаданың чедиишкиннеринге киирип турар үлүү улуг. Мен бодум тудугда эләэн үр болу бердим. Амгы үеде оолдарым Вячеслав, Геннадий, Мирослав олар-биле тудугда кады ажылдап турар бис. Үш оглум мээң соом салгал, тудугжунуң мергежилин шилип алганнар. Интернационалчы коллективинде өске эш өөрү-биле эп-найыралдыг ажылдап чорууру — меңээ өөрүнчүг-даа.

Ажылды организастап, удуртуп турарында чамдык четпестер, туруушкуннар аныяктарның турумчуп бижыгарынга шаптыктаар боор чүве-дир. Ол-ла үлегер болбас. Ынчангаш эң тайбың мергежилдиң кижилери бодунуң ажылы дээш арын кыспас кылдыр оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары база артык эвес. Үениң негелдези-даа ындыг.

Экер-оол САТ,
«Тыва кобальт» комбинатта капитал тудуг участогунда звено удуртукчузу.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ-КИЖИ

ТЕЛЕФОН: 3-41-23

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИ

ДЫҢНАДЫГЛАР, САНАЛДАР, АЙТЫРЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЧУРТТАКЧЫЛАР ХУРАЛЫНДАН ЭГЕЛЭЭН

Мал-маган азыраар, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хогжүдер дугайында номчукчуларның чагааларын, чүүлдерни солунга доктаамал парлап турары эки. Ол талазы-биле байдал республиканың чурттакчылыг суурларында кандыгыл деп чүвени оон билип ап турар бис. Сүт-Хөл суурда чурттап турар пенсионер башкы Галина Очур-оол суурунда дузалал ажыл-агыйының байдалын «А бистиңде мындыг» деп эге-биле солунга бижээн. Сүт-Хөл суурнуң чурттакчы чонунга хууда мал азыраарынга, дузалал ажыл-агыйын хогжүдеринге шаптараазыныг таарымча чок чамдык чүүлдерни автор сеткил-сагыжындан дүүреп, айтып бижээн. Социал айтырыг көдүрүп бижээн бо чагааны районнуң партия, совет органнарынга чугаалажып, сайгарып көрген. Оон соонда дузалал ажыл-агыйын хогжүдер дугайында айтырыгны суурнуң чурттакчы чонунуң хуралынга чугаалашкан. Сүт-Хөл кодээ Советиниң күүском даргазы Д. Д. Ы. Монгуш ол айтырыг талазы-биле илеткел кылган.

Кодээ Советтиң девискээринде 562 өреге бар. Дузалал ажыл-агыйының ажыын билип, мал-маган тудуп, огород тарып өстүрүп турар өг-бүлелер ээзэш эвес. Ынчалзажок 285 өреге мал тутпайн турар, ажы-биле чугаалаарга, оларның коданында саап ижер инээ чок. Оон-биле кады чурттап олурар бажыңының чанында картофель, ногаа тарып өстүрбейн турар өрегелерниң саны — 190. Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Байдал ындыг-ла кончуг эвес деп чүве билдингир. Район төвүнге ааш-чем айтырыын чогумчалыг шиитпирлээринге чоннуң дузалал ажыл-агыйындан кирип турар үлүг хөй эвес болуп турар-дыр. Магазиннерге сүт оочурунуң кыш, чай чок хөй болуп турарының чылдагааны база ында.

Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хогжүдер талазы-биле айтырыгны кодээ Советтиң күүском хуралдарынга, сессияга, чоннуң ниити хуралынга эрткен чылын чаңгыс-даа катап чугаалажып көрбээн. Ол айтырыгга мындыг хамаарылга бо ажылды чогумчалыг шиитпирлээр арганы бербейн турган. Ынчангаш ол талазы-биле четпестерниң бар болуп турары-даа ында. Чугула бо айтырыгже соолгу үеде чогуур кичээнгейни угландырып, тодаргай ажылдарны мында чорудуп эгелээн. Депутаттар агиткварталдарның өреге бүрүзүнге чедип барып, өг-бүлелерниң ээлери-биле хууда мал өстүрер, бажыңнар чанынга картофель, ногаа тарыыр айтырыгларны чугаалашкан. Черле чүнү канчалза айтырыг чогумчалыг, үре-түңнелдиг шиитпирлеттинип болурул дээрзин сүмелешкеннер. Оон түңнелинде 164 хамааты картофель, ногаа үрезинни садып алыр, оларны олуртур чер бээр чагыгларны киирген. Инек садып алыр күзелдиг 15, хууда бажың тудуп алыры-биле 20 кижи күрүнениң ажаалга банкызындан чээли бээрин дилеп, билдиришкин киирген. Ону деткиир болза эки.

Сүт-Хөл кодээ Советиниң күүскомунуң хамаатыларның хууда малынга сиген кезип алыр черни тускайлап, айтып бербейн турарын, мал чеми сөөртүп алыр транспорт айтырыының бергезин, хууда малдың, ылаңгыя инек-кададын багай организастап турарын болгаш шиитпирлеттинмейн турар чамдык өске-даа айтырыгларны февраль 16-да үнген «Шын» солунга чөптүг-биле бижээн болгай. Чурттакчы чоннуң хуралынга ол айтырыгны база чугаалашкан. Аңаа ажыктыг саналдар болган. Сегбе Монгуш, Даваа Ооржак, Бавуужап Ондар, Даш Дулуш, Сергей Монгуш болгаш оон-даа өскелерниң саналында өөренип көөр хире чүүлдер бар. Ол санал-оналдар-биле каксы-даа бол, таныжып көрээлиңер. Суурнуң чурттакчыларының хууда малының одары кызырлып турар дээни шын. Ону шиитпирлээрде, «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга болгаш Кара-Чыраа салбырларының тараа, сиген шөлдеринче мал барбас кылдыр чоннуң кужу-биле кажаа тудары чугула. Суурнуң чурттакчыларының инээн чүгле Хемчик арыынга эвес, көвүрүглеп кежиргеш, тараа, сиген шөлү чок одарларны ажыглап кадарза деп санал база кирген. Бо болгаш өске-даа саналдарны өөренип көөр апаар.

10—20 чедир харын оон-даа хөй баш бода малдыг өрегелер бар. Суурнуң чурттакчыларының инектеринге олар инээн катпайн турарлар. Чүге дизе, кадат дээш хелезинин оларга хөлүн эртир көвүдей бээр болгай. Суурга көрдүнген норма-чижектен хөй малды тудуп, ниити чурумга чагыртпайн турары канчап тааржырыл? Ол талазы-биле кирип турган саналдар база шын. Оон ыңай мындыг чүве бар. Инээн кадатче киирбес кижилер база бар. А олары Хемчик арыынга, суурнуң огород кажааларының аразынга кыштатажып, дөвээлеп туре хүнээр. Оларның ээлерин тодаратпаш, торгаарын негеп турары шын.

Хууда мал кадарары бергедээ, харыысалгалыг-даа ажыл ол. Ынчангаш аът-хөлдүг, хүлээнген херээнге ак сеткилдиг, кызымак кижилерни тып ажылдадыры чугула деп чүвени хуралга чугаалашкан. Чоннуң хууда шээр малын кадарарының, аныяк бода малды үскеш, чайлагладырының айтырыын база чугаалашкан.

Чурттакчы чоннуң бо хуралынга Сүт-Хөл райкүүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш, районну баштаар чериниң даргазы Б. Д. Ховалыг, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору Н. С. Ооржак киришкен. Ааш-чем, сүт хандырылгазынга, мал чемнери садарын организастаарынга, мал одарынга, сиген кезип алыр чер айтырыынга хамаарыштыр чоннуң айтырыгларынга харыыны олар бергеннер.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларын, коллективтиг сад болгаш огород өстүрүлгезин хогжүдери-биле дээштиг хемчеглерни боттандырып чорударын чер-чер Советтерниң күүскомнарынга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээндирген болгай. Сүт-Хөл кодээ Советиниң күүскому аңаа хамаарыштыр чамдык ажылдарны кылып эгелээн. Эки ажылдың эгези чоннуң хуралындан эгелээн дизе, частырыг болбас боор.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ДУЗА ДИЛЭЭН ЧЕРЖЕ

Казань хоорайның чурттакчызы Асхат Галимзяновтуң совет ниитилел фондуларынче киирген акшазы 70 муң рубль чедип турар.

Асхаттың чаш назыны өөрүшкү чок эрткен. Дайын чылдарында ол аштап, суксап, кедер хеп чок өскен. Галимзяновтуң хары ам 50 чоокшулап орар, ол Казаньда магазиннерниң бирээзинде сөөртүкчү болуп ажылдап турар.

110 рубль шалыңныг хиредизинде ол уруглар бажыңнарынче, Тайбың фондузунче, школа-интернатче хөй акша шилчидер талазы-биле сураглыг апарган. Чернобыльга айыылдыг болу бээрге, олче 10 муң рубльди шилчиткен, Грузияга бойдус халавын чайладырынче 8 муңну...

Ындыг акшаны ол кайыын тып ап турарыл? Аңаа харыы бедүүн: Асхат бодунуң хуу фермазынга молдургалар азыраш, ону эът комбинадынга колхоз дамчыштыр дужаап турар. Оон алган акшазын үстүнде черлерже шилчидип турар. Оон бодунуң сарайынга хаван өстүрүп эгелээн. А оон ындыг чаагай сеткилин өөнелээнэ. ОБХСС истелге кылып, Асхатта кандыг «кара сагыш» барын дилеп эгелээн. Санэпидстанция база хоруп турган, бок төгер чер турганынга чылдагааннаан. А ол черни Асхат Галимзянович бодунуң холдары-биле аштап алганын уткан. Архитекторлар аңаа мал кажаазы турбас ужурлуг деп негелде кылган. Шак ынчаар кеземче херээ тургустунган.

А ол херекте Галимзяновтуң эртенгиниң 5 шактан кара дүнеге чедир ажылдап турганының бижиктээн, оон акшазы-биле Казаньның уруглар бажыңында медицина дериг-херекселдерин, пианинону, телевизорну, мебельди садып алганын демдеглевээн, «Нива» деп автомобильди оон белекке бергенин киирбээн.

Ынчалза-даа чон оон ак сеткилин көрүп каан. Ам аңаа 100 гектар участокту тускайлап берген. Мал өстүрер алган акшазын дуза дилээн черже шилчидер деп бодап турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) алышкылар Толгат, Асхат, оглу Радик болгаш татар чогаалчы Диас Валеев.

М. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ИНЕКТИГ КИЖИ ТОДУГ...

Ааш-чем программазын боттандырарының бир чугула кезээ дузалал ажыл-агыйын хогжүдери. Ону хогжүдеринге партия болгаш чазак доктаамал сагыш салып турар. «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад база ногаа өстүрерин хогжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың сентябрь 17-де доктаалы үнгенин чон билир. Ынчалзажок чоннуң дузалал ажыл-агыйын хогжүдер хемчеглер чамдык черлерде боттанмайн турар.

Район төвүн болгаш кодээ суурларны сүт-биле хандырар айтырыг кончуг чидиг байдалда. Кызыл-Мажалыктың сүт заводундан сүттү неделяда ийи удаа сөөртүп турар. Ол сүт чонга дөмей-ле четпес. Моон уламындан чон сүт айтырыын канчаар шиитпирлээриниң аргаларын тывары оралдажып турар. Удуртур черлерниң «Боттарыңар малдан тудуп алыңар. Боттарыңар хандыртыныңар» дижирин чөп болбайн аан. Ийе, ол херин шын. Малды тударындан кым-даа ойталавас.

Бистиң Тээли суурда чонда хуу бода мал—587. Оон иштинде инек —239. Шээр мал 2384 баш чедип турар. Ынчалзажок суурда кандыг-даа чүзүн мал тутпайн орарлар—212 өг-бүле. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» деп чоннуң чиге сөглээн домаа бар. Район төвү мал тударынга таарымча чок апарган. Чүге дээрге суур девискээриниң мал оъттаар чери кызыы болу берген. «Тээли» совхоз суур-биле кожа болгаш, мал оъткарар черлери тараа шөлдери апарган. Чүгле Тээлиниң артында хөлчүгешти долгандыр шык бар. Аңаа үстүнде адааның чоннуң мал-маганын оъткарып болур бе? Чок. Хемчиктиң кыдыында оъш бар дээр чадавас. «Тээли» совхозтуң чурттакчыларының малы база бистиң суурдан ээзэжевес болгай. Ынчангаш бо айтырыг чи-ле нээрин.

Малды өреге бүрүзү тудуксаар, оон ажылын кооскаар. Ынчалзажок мал азыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын өөренип көөрү черле чугула болгу дег. Чоннуң хууда малын кадарар кижини тускайлаары албан. Ынчалбас болза, суур инектери чайны чайладыр бажыңнар хөлегезинге дөвээлеп хүнээр. А кыжын суурнуң бок саазыннарын кегжеп тургулаар. Мыннаар быдаргай хүнээн инектерден саар сүт кайын турар, деңгиидези-даа чегей болур. Эрткен чайын бир ай ажыт үелерде кодээ Совет күүскому ийи кадарчыны тускайлаан. Ол кадарчылар малды шынарлыг оъткарарынче эки-ле кичээнгей салбаан. Эртен хос шакта үндүргеш, кежээ алды шакта киирип эккээр. Бо үениң иштинде мал каза чедир оъттаарыл.

Хуу малдыг өрегелер сиген белеткеп алырынга бергедежир бергиләэр. Күзүн совхозтарның кезип каапкан черлеринден бичии сиген белеткеп алыр ужурга таваржып турар. Чамдык таварылгаларда совхозтуң сиген планы күүсеттинмейн барган дээш хавырып аппаар. Мындыг байдалдар турда, чон хуузунда мал тудар дээш канчаарыл? Ырак-чоок төрелдеринге малын кыштадыр ужурга-даа таваржып кээр. Бир эвес сиген кезер черлерни аңгылап берген болза, аңгы-ла ийик. Чайын чон хуузунда инектерин эккеп алыр. Ол чайлаан инектер кызырап, даараазында чылда төрүвейн баар. Бо айтырыгга хамаарыштыр кодээ Совет хемчегни ап, чоннуң хууда малын тарып боозадырынче сагыш салза.

Хуузунда малын бажың чанынга тудар дээрге, чамдык өг-бүлелерниң кажаазы чок. Тудуг материалдары тывылбас. Бирде одар-белчир, кадат таарымча чогундан, төрелдеринге чагыыр ужурга таваржып турар. Чижээлээрге, шээр малдыг өг-бүлелер оларын эккеп алган дижик. Кыш, чай чок кадарчы херек болгай. Бир эвес өг бүрүзү ээлчежип кадарар дээр болза, ажыл хүнүн канчаар таарыштырарыл? Ол хүнну табельге канчаар демдеглээрил? Бо айтырыгларны кодээ Совет дарый шиитпирлеп чурттакчыларга дуза чедирзе чогуур.

Чоннуң малын кыш, чай дивес оорлап турар. Чижээлээрге, Шуй кодээ Советиниң хууда мал кадарчылары Б. Хертек, О. Иргит оларның бо чылдың февраль төнчүзүнде, эртенгиниң беш шакта кажаазының кырын үрээш, 6 өшкүнү «Ниваның» оорлап аппарган. Бо дугайын район шагдаатарынга дыңнадырга келгеш, демдеглеп алгаш чорутткан. Херектиң түңнели чүү болганы амдыгаа чедир сураг. Оорлар-биле демисел чугула айтырыгларының бирээзи. Оларның-биле шыңгыы демисел чорудары — бүгү-ниитиниң херээ. Оорларны тывар ындыг мергежилгелиг амыдыралдыг кижилерни сойгалап илередир талазы-биле хөй-ниити организацияларны дөмей каттыштырып, дружина ажылын шыңгыыладыры күзенчиг.

Екатерина ИРГИТ.
Бай-Тайга району.

«Саар инээм чүге чогул» деп чүүлге хамаарыштыр

ДЕТКИМЧЕ НЕГЕТТИНИП ТУРАР

Чоокта чаа таныжым эшке ужуражы бердим. Амыр-менди солушкаш, бистиң чугаавыс чоорту-ла ажыл, амыдыралче шилчий берди.

— Мал-маганың онча-менди тур бе? Каш саар инектиг сен? — деп, демги эштен чугаа эреп айтырдым.

— Мал тудары бергедээн чүвени. Каш инек саар дээп чүнүл? Айтырыымның солуну аа. Инектеримниң когу үзүлген болбазыкпе. Эрткен чылын күскээр саап ижип орган инээмни когун үзе оор алгаш барган. Инектеримни суреглааш, кайын-даа тып шыдавадым. Шагдаа черинге демдеглеп каарымга, кандыг-даа түңнел чок болган. Чамдык оорланып чоруур кижилер бажыын ажыр байып чоруур чүведир — деп, таныжым хомудаан сеткилин илеретти.

Бо эштиң чугаазында үндезин бар болдур ийин. Кававаа чоруурга, чоннуң чугаазы-биле алырга, мал тудары бергедээн дижир.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хогжүдер дугайында партия, чазак чугула доктаал шиитпирлерни хүлээп алган. Оон күүселдезин боттандырар талазы-биле чер-черлерде кодээ Советтер ол ажылды четпес чорудуп, хуузунда мал тударынга эптиг байдалдарны тургуспайн турар.

Чоннуң хуузунда малының кадагын, хайгааралын эрестей, ат чодуп организастаан болуп турар. Кижилерниң малын оорлаар кижилер-биле демисел кончуг четпес тургустунган. Ылаңгыя Сүт-Хөл кодээ Советтиң чайгы үеде ол ажылды чүгле организастаан болуп турар. Ол дугайын кодээ Советтиң күүскомунуң ажылдакчыларындан айтырып чугаалажырга, инек кадарар кижилер тывылбазынга, чамдык кижилер инек хөлезиниң төлевейн турарынга чылдак кагарлар.

Бистиң суурда Дииңмей, Чылбак Куулар дээр пенсионер ирей-кадай бар. Олар чыл бүрүде чоннуң инээн ак сеткил-биле кадарып чайлаарлар. Кодээ Советтиң болгаш ында хөй-ниити организацияларының талазындан үстүнде адааның кижилерниң инек кадарарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербес, аът-хөл-биле хандырып бербейн— келген. Оларга кадатка инээн киирген кижилерден өртек-хөлезинин үе шаанда чыып бээринге дуза көргүспейн турар. Ол ажылды доктаамал организастаары күзенчиг.

Чамдык кижилер мал-маганын совхозтуң кадарчыларынга аппарып каарга, ниитиниң малы-биле хуу малдарны тургуспас ужурлуг дээш чорудуп болгай. Ынчап кээрге, суур чонунуң мал тударынга берге байдалдар тургустунуп кээрдир. Кижилерниң мал азырап тударынга шаптыктыг чүве оорларның когу үзүлбейн турарында.

Эләэн каш чыл бурунгаар август айның магалыг чылыг хүннеринде кемээликтей инээвистиң суду-биле чиңге-тарааны хайындырып чип, хоют хойтпаан ижип алгаш, дыштанып удуп чыдып алган бис. Эртенинде туруп кээривиске, саап ижип орган чаңгыс инээвисти оор алгаш барган болду. Төрээш ай безин четпээн чаш бызаазы өдекке алгырып туруп калган. Шак моон алгаш көөрге, оорларда кандыг-даа кээргээр сеткил чок боор-дур. Ол-ла олчаан инекке чедип мээн мен.

Кайда-даа, кандыг-даа малдарның чизе-даңзызы кодээ Советтерде эрезгей тургустунган деп бодаар мен. Коданында мал чок, ону азырап көрбээн чамдык кижилер хөй малды кайыын, чүден тып алгаштың садып, саарып турарыл? Бо бүгүну уктап тодарадыр ужурлуг.

Кодээ Советтер, мал эмчилери улустуң чизе-даңзыда малын шүүштүрүп көрбейн турган, мал садар дээн кижилерге кайы хамаанчок шынзылгаларны чүге бижип берип турарыл? Мен бодаарымга, ол ажыл кайда-даа четпес тургустунган.

«Агаардан» хөй мал тып, кодан сыңмас кылдыр бажын ажыр байып чоруур кижилерниң чизезин тодарадып, чогуур түңнелди үндүрзе кандыгыл! Маңаа эрге-чагырга болгаш хоойлу-журум органнары болгаш хөй-ниити организациялары улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Бистиң Сүт-Хөл суурда пенсионер Даваа Ооржак, ажылчын Хүр-оол Ондар болгаш өске-даа хамаатылар кызымаккай, чүткүлдүг-биле коданында саап ижер инектерни тудуп, оорларга алыспас дээш ээлчежип кадарбышаан, өскелерге үлегерин көргүзүп чоруурлар.

Малды кым-даа тудуп шыдаар. Бо дугайында бир эш мындыг чүүлдү чугаалады:

— Чамдык кижилер чалгаашушпеңи-биле саар инекти тудуп шыдавас эш-тир деп бодаар чадавастар. Кижи кижиден дора эвес, малды кым-даа азырап шыдаар-ла болгай. Ынчалза-даа оор алгаш баар дээш ургулчу-ле оон кудурууңдан туттунуп алгаш кылаштап чорбас-ла болгай. Кысказы-биле чугаалаарга, оорлар кижиге мал эдилетпес-тир. Оон ол чугаазы-ла шын.

Маңгыстальчак амыдыралдыг оорларның оруун доза туруп, оларга өршээл бербес ужурлуг.

Бистиң суурувуста дыка хөй кижилер саар инектер тутпайн турар. Ол бүгүну барымдаалааш, чоннуң амыдыралын өөренип көргеш, Сүт-Хөлдүң хереглекчилер ниитилели сүт садарын кыш, чай чок организастап турары эки.

Чоокта чаа Кодур-оол Оюннуң «Шын» солунга парлаттынган «Саар инээм чүге чогул?» деп чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны бижидим. Автор чугула айтырыгны көдүрүп турар-дыр. Ону деткиир-дир мен.

Бораш ОНДАР.

БО АРЫНДА:

- Чурттакчылар хуралга дугурушкан.
- Инектиң ажык-дузазының дугайында.
- Дузалал ажыл-агыйын өстүргеш...
- Деткимче дилеп турар черлер.
- Бир-ле школада.

БИСКЕ ДУЗА ХЕРЕК

Ниитилелге ажыктыг күш-ажыл кылып турар хамаатылар, а ол ышкаш пенсионерлер, инвалидтер, хөй уруглуг иелер хууда малды тудар эргелиг. Хуу малдыг хамаатылар ону улус депутаттарының чер-чер Советиниң күүскомунда ажыл-агый дептеринге № 1 майык ёзугаар бүрүткедир хүлээлгелиг. Ол ышкаш өске улус-биле чаңгыс өг-бүледе чурттап турар чаңгыс бот хамаатылар, ада-иези-биле кады чурттап турар назы четкен уруглары, уруглары-биле чурттап орер ада-иелер тус-тус мал тударын чөпшээрээн.

Маңаа бистиң Арыг-Үзүү суурун чижекке ап көрээли. Кодээ Советтиң девискээринде 633 өреге бар. Оларның 556-зы ажыл-агыйның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары. А 77-зи өске организацияларда ажылдап турар ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар. Бо чылдың январь 1-деги чизеден алгаш көөрге, кодээ Совет девискээринде 842 бода мал (оон иштинде 362 инек), хаван — 1138, өшкү—1421, хой —387, аът — 98, тоолай—21 бүрүткеттинген. Кандыг-даа мал аймаа тутпайн орарларның саны — 63.

Эрткен чылын чурттакчы чон 647 хаванны, 200 бода малды (оон иштинде 71 инекти), шээр малды 84-тү, ийи аътты ажыл-агыйжы, ажылчын кооперациязынче, белеткел конторазынче дужааган. Чоннуң хөй кезии хаван тудуп орар. Инек тудуп орар улус ам-даа ээзэш. Ынчангаш аргалыг-ла болза, өреге бүрүзү оода саар инек тударын кызыдар болза чогуур. Ниитиниң ажылы-биле чергелештир боттарынга ээзэш биче-даа болза малдыг орарга, ол дээш кызымак болза, кым-даа амыдыралын үспес. Мал тудары белен эвес. Эртен эрте туруп, кежээ орайга чедир кызымак, туттуңгур болур-ла болза, ам чурттаалга байшырак болур. Инек суду бичии уругларлыг өг-бүлелерге кончуг ажыктыг. Бир эвес боттарыс шимченмейн, садыг-магазиннерден негелде кылгаш орар болзувусса, чүү-даа бүтпес. Эки чурттаар дизе, шимченип, ажылдаар апаар бис.

«Шын» солунга «Саар инээм чүге чогул? деп ажык чугааны чөптүг көдүрген. Бодум хуумда аңаа база катчыр мен. Бистиң совхозта ында бижээни дег, бергедээшкиннер база тургулай бээр. Моон мурнунда чылдарда совхоз хуу малдыг кижилерге шөлдү берип турган. Ынчалзажок баштай совхоз сигенин белеткеп алган соонда ам хуу малга сиген кезерин чөпшээрээр. Бо чорук чонну берге байдалга таварыштырып турар. Чүге дээрге сиген кезериниң өйү эртип, ол сиген када бергенде, белеткеп алырга кандыг-даа хоолу чок.

Оон аңгыда хаван тудуп турарлар база хөй. Оларны чемгерер чарба, сула садып алыр чер тывылбазы берге. Күскү дүжүт үезинде совхоз тараа артыкчызын садып турду. Часкы үелерде чарбаны, суланы өске черлерден картофель-биле орнап ап келген. Чамдыкта ол болдунмайн-даа баргылаар. Картофель, ногаа аймаан чоннуң хөй кезии тарып өстүрүп келген. Ынчалзажок чамдык суг четпес күдүмчүлер база бар. Оларны суг-биле хандырар дээш моон соңгаар хемчеглерни алыр апаар. Чүге дээрге ногаа аймаан өстүрүп алырга, хаван азыраарынга база улуг дуза болгай.

Суурда чурттакчыларның малын чайгы үеде кадарар, хайгаараар ажылды организастаары кончуг чугула. Мурнуку чылдарга деңнээрге, эрткен чылын хуу малды кадарарынче хемчеглерни алган. Ынчалзажок чамдык кадарчыларның ажылынга ээ-харыысалгазының кошкаандан ийи инек читкен, оон тывылбаан. Чурттакчылар чайгы үеде бызаалар оъткарар черни тускайлап бээрин күзээрлер. Суур мурнунда шөлдү тускайлаарын саналдап турар. Чурттакчыларның чамдыызы инектерин аңаа-ла сула салып турар. Бо чылын ол чорукту болдурбазының хемчээн алыр бис.

Суурга шээр мал тудар айтырыг база элээн нарын байдалда. Бо айтырыгны ханызы-биле сайгарып тургаш, оларны кадарар кижини тускайлап болурунуң аргазын тывар болза чогуур. Кадат чок чорудуп каарга, черлик ыттар тудуп чип турган-даа таварылгалар бар. Ынчангаш чоннуң дузалал ажылын ам-даа хогжүдер, ону тударының, азыраарының дузазын Арыг-Үзүү кодээ Советиниң күүскому, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң дирекциязы өөренип көөрү черле артык болбас.

Татьяна МАНДАН-ООЛ.
Кодээ Совет күүскомунуң секретары.
Улуг-Хем району.

БИР-ЛЕ КАТАП, ШКОЛАГА ЧОРААШ...

Дузалал ажыл-агый ам албан, бүдүрүлге черлеринде туржук, өөредилге черлеринде болгаш школаларда безин кевүдеп. Ааш-чем программазын боттандырарынга оон ээлеп турар чери улам улгадып турар апарган. Бир ындыг дузалал ажыл-агыйынга чораанымны сактып келдим.

Часкаар кызыгын чүве. Соогу аажок. Хар база кыпын, кижиниң дискек кара чедип турар. Арта-ла хөртүктеп каан. Күчүлүг тракторларлыг болгаш хөй дапбыйларлыг совхозтар безин малын чемгерип четтикпейн турган. А бо аалда хөй болгаш өшкү каттыштыр 340 баш, оларны канчап оъткарып чедирерил?

Дузалал ажыл-агыйның колээзи Алдын-оол Сумбаевтиң Мааады коллективиниң кежигүннерин чыыпкан. Айтырыг бир-дииги —тургустунган байдалдан малды канчап менди үндүрүп алырыл? Мал чеми малдың шуптузун чер кээргыже чемгерээринге чедишпес. Дапбыйлыг тракторну кым бээр дээр силер, ап-даа алырга, оон хөлези-үнези продукцияның бот-үнезин та кайы хире аартадыр чүве. Бо бүгүну сүмележип көргеш, сигенниң, саваңның болгаш комбикормуның четчир шаа-биле, арган малды тургузу азыраар, арткаңнарынга харны эжип бээр деп дугурушканнар. Ийе, харны хүүрек-биле эжип бээр.

Коллектив-биле таныш эвес кижи «бо канчап бардыңар, чүге «дедир хогжүүл» бердиңер, хамык үпүзунарны түредип, чарыгдал-төтчегделди бажын ажыра берген эвес силер бе» деп хөпзей бээри чугаажок. Ынчалза-даа бо коллективтиг кежигүннери ындыг шиитпирни, бирээде боттары үндүрген ийикде, олар бо берге ажылды халас кылыр, ында үндезиннииг чылдагаан бар — ук коллектив угаан талазы-биле аарыг уругларның бажың-интернады болганда, оларга шимченгир болгаш күш-ажыл кылыры эмненирниң бир чугула аргазы болуп турар.

Аарыг уруглар бажың-интернады Каа-Хем районнуң Дерзиг-Аксында турар. Оон бир кодан шээр малы Сой-Бүрениң Авыйган чоогунда. Кажаазы чылыг, делгем, кургаг. Чедагай кажаада сигени-даа, дыттар аразында аскылап каан боондак бүрүлер-даа — уругларның чайгы ажылының түңнели. Улуг доскаарга боттары суг чылыдар, малчынның одаар ыяжын база олар белеткээн.

— Хар эжер хүүректерни бажың-интернаттың оолдары боттары кылган. Мен бөгүн хар эжер уругларны эдертип келдим. Даарта өске кижизидикчи келир —деп, республиканың хоочун башкыларының бирээзи Кара-оол Кыргысович Чолдак-оол тайылбырлады.

Уругларның эшкен хары дегиниң эдектелип баткан немдиин дүргаар кайт-кайт одуругланып чоруп кээн. Карартыр эшкен черде хойлар болгаш өшкүлер дистиимчипкен, харны каспайн-даа оъттап чор. А уруглар немдикти кудуу алзы эжип-ле турлар: даарта эртенги одарны бөгүн белеткээр. Ынчалза-даа оларда далажыр кижи чок, хире-хире дыштанып каап, карандар дүргаар меңнажып, өөрүшкү-маңнайлыг ойнаар турлар. Арыг агаар, ак хар болгаш ажыл оларның сагыш-сеткилин көдүрүп, хөй-аъдым киирип турары илден.

Дерзиг-Аксының аарыг уруглар бажың-интернадында 160 урут бар. Дөрт хардан 18 хар иштинде бо уругларның 42-зи ажыл кылып шыдаар. Тускай программа ёзугаар өөренип турарлары база бар. Сегип келген уругларны чурттуң профессионал-техниктиг өөредилге черлеринче чорудуп турар. А ужен ажыг уруг чыдар, орундан безин турбас. Ынчангаш бистиң күрүневис бо уругларның шуптузун бүрүн хандырылгага тургузуп, хелес эмнеп, бүгү кичээнгейни оларның өөс-кежиктиг болурунче угландырган. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбыры тургустунганындан бээр олерже сагыш салышкын улам улгаткан.

Уругларның амыдыралында кол чүүл — күш-ажыл, күш-культура, шимченгир оюннар. Аңаа таарымчалыг байдалдар мында бүрүн тургустунган. Бильярд, хөгжүм болгаш спорт херекселдери четчир. Бажың-интернат девискээринде ногаа шөлү, даараныгга болгаш чазаныгга мастерскаялары чайлагда күш-ажыл лагери уругларның өзеринге, угаан болгаш күш-дамыр талазы-биле сайзыраарынга — аарыгдан адырлырынга салдарлыг болуп турар.

Мастерскаяларга уруглар кол-хаав, хөйлең болгаш плательни даарап, оолдар хүүрек, далган өөр борбак-ыяш болгаш өске-даа эт-херекселдерни бүдүрүп, ону чонга сайгарып азы боттарынга ажыглап турар. Оон ыңай 40 баш хаван барын база чугаалап каайн. Бо чылын оларны 140 баш чедирерин, шээр малды 450 чедир өстүрерин көрдүнген, ол сорулгага боттаныы турар. Коллектив ажылчыннарының дузалал ажыл-агыйлыг болурунга дуза көргүзүп эрткен чылын оларга 35 анайны, элээн каш хаван оглун саткан.

Бажың-интернаттың дузалал ажыл-агыйын Салчак Сарыг-оол эргелекчилээн, мал эмчизи — Владимир Кол. Шээр малды Кол Чалчыма биле Кол Норжунмаа малдап, хаванны Анатолий Итпиккей ажаап турар.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязынга ук коллективтиң удуртукчузу Алдын-оол Мааады бодунуң саналынга ында дузалал ажыл-агыйны онзалап демдеглээн. А мен оон чүгле ааш-чем курлавырынга ажыктыын эвес, харын ук уругларның кадыкшылынга болгаш кижизидилгезинге чугулазын база эскердим. Ындыг дузалал ажыл-агыйларын өске-даа уруглар албан черлеринге, ылаңгыя школаларга организастаары чугула. Чижээлээрге, Тес-Хемде Чыргаланды ортумак школазы 50 инек саар сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг болгай. Малының кажаазы школа чанында, өөреникчилер малды бүдүн чыл дургузунда ажаап, чемин белеткеп, сүттү, дүктү, эътти, быштакты, таракты болгаш ээжегейни бүдүрүп турар. Маңаа база бүдүрүлге «Чодураа» совхозтуң (директору Маадыр-оол Арапчор) көргүзүп турар дузазы улуг. Бо ийи коллективтиң кады ажылдажылгазындан үлегерден алза.

Чоодуу КАРА-КҮСКЕ.
В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының президиум кежигүнү.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 95 (13695) | 1988 чылдың апрель 22, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 коп.

СЭКП ТК-га чөвүлел хуралдар

Апрель 11, 14 болгаш 18-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары-биле чөвүлел хуралдар эрттирген.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле партия организацияларының ажыл-чорудулгазын чугаалажып көрген. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң чорумп турарының дугайында делгереңгей санал-онал солчуушкуннары болган. Эде тургустунуушкуннуң сорулгаларынга эң улуг хемчээлдиг чергези-биле дүгжүр, социализмниң хевээнге, ооң амгы үе-чадада шынар талазы-биле өскерлиишкиннеринге улам идепкейлиг бараан болур уюрплуг политиктиг системаны сайзыраңгайжыдарының эргежок чугулазы-биле холбашкан саналдарны кызымак анализтеп көрген.

Эде тургустунуушкунуң чорудулгаларын хамыладырының эргежок чугулазын, үндезин экономиктиг реформаны бүрүнү-биле чайгылыш чок боттандырары дээш, чоннуң херeглел бараанын, чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедири, чуртталга бажыңнарының тудуун калбартыры дээш ышкаш шак ындыг бирги чергениң сорулгаларын шиитпирлээри дээш демисежи чүткүлдүг чорударының эргежок чугулазын чөвүлел хуралдарның киржикчилери онзалап демдеглээн.

Ниитилел амыдыралын бүгү талалыг демократчыдарынче, ажык-чарлыг чорукту калбартырынче, партияның иштики демократиязын хөгжүдеринче, улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидеринче, ол чорудулгаларже чоннуң калбак массаларын киириштиреринче партияның угланыышкынын шиитпирлиг боттандырары-биле эде тургустунуушкунуң чедиишкиннериниң арасында ханы харылзаазын чөвүлел хуралдарга чүве чугаалаачылар демдеглээн болгаш ол талазы-биле оларның бодалы чаңгыс аай болган.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

РОССИЯ: дүргедээшкин угланыышкыны-биле

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы бодунуң ажылын апрель 20-де Москвага уламчылаан.

Президиумда — эштер **В. И. Воротников, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова.**

Республиканың «Чурттаар оран бажың —2000» программазының дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң илеткелиниң талазы-биле депутаттар—РСФСР-ниң Тудуг херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **В. Н. Сабанеев**, Ханты-Манси автономнуг округта Октябрь районнуң № 1 Нягань ортумак школазының башкызы **А. И. Гордиенко**, ССРЭ-ниң Урал болгаш Барыын Сибирь районнарында тудуг министерствозунуң Ортаакы Уралда кол тудуг эргелелиниң (Свердлов область) начальниги **В. И. Сабанов**, Кемерово облкүүскомунуң даргазының бирги оралакчызы **В. С. Уранский**, Мурманскиниң балык болбаазырадып кылыр комбинадының ажылчыны **А. А. Мельгузова**, Горький областың Ковернинск районда Ленин аттыг колхозтуң даргазы **М. Г. Варгин** олар санал бергеннер.

Олар кижилерниң чуртталга бажың болгаш социал-амыдырал байдалдарын экижидер талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының тодаргай сорулгалыг ажылының дугайын чугаалап, эки дуржулгаларын солушканнар. Эвээш эвес чүүлдер кылдынган: беш чылдың чүгле ийи чылының иштинде республикада чурт-

(Төнчүзү 3-кү арында).

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

Немелде хемчеглерни алыр

1988 чылдың бирги кварталында районнарның, хоорайларның болгаш үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чоннуң садыг болгаш коммунал-амыдырал хандырылга коллективтериниң арасында социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Бо чылдың бирги кварталында үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чоннуң садыг болгаш коммунал-амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле чамдык эки түңнелдерни чедип алган деп бо талазы-биле хүлээп алган доктаалда демдеглээн.

Үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизи эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 6,7 хуу, продукцияның хемчээли 6,8 хуу өскен. Арыг орулга 4,2 миллион рубль, азы планнаанынга дүүштүр 132,4 хуу болган. Чоннуң херeглел бараанының бүдүрериниң үш ай планнарын 103,7 хуу күүсеткен, ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге оларның бүдүрүүшкүнү 9,2 хуу өскени ол. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелерниң арыг орулга планы 156,9 хуу күүсеттинген, бараанныг продукция бүдүрериниң хемчээли 5,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,3 хуу көвүдээн.

Республиканың үлетпүрү хөмүр-даш казып тывар, даг-дүгү, тудуг тууйбузу, дилиг материалдары, даараныгга кылыгларын, кидис болгаш хөмүдүн, чаагаң сүт продукциязы, эзиртпес суксун, кондитер кылыглары бүдүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен.

Чаа техниканы болгаш технологияны шиңгээдип алыр, бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаар талазы-биле күрүне планнарын Арга-ыяш ажыл-агыйы, Чурт болгаш Одалга үлетпүрү, Чоннуң амыдырал хандырылга министерстволары, хлеб продуктулары, хлеб быжырар чер болгаш макарон үлетпүр эргелелдери, «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжыышкыны күүсеткеннер.

Тудугжулар 11,8 миллион рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киирген, ооң иштинде чуртталга бажыңнарының ниити шөлү 17,2 муң дөрбелчин метр. Капитал салыышкыннарны эрткен чылдың чедип алдынган деңнелинден 12,6 хуу хөйнү шиңгээдип алган, кердээлиг ажылдарның хемчээли 8,6 хуу өскен.

Ниити ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери кердээлиг хүлээлгелерин күүсеткен, чүък сөөртүлгезиниң хемчээли 106,8 хуу, маршрут автобустарындан орулга—100 хуу, чиик таксиден—101,8 хуу күүсеттинген. Агаар транспорту пассажир аргыштырылгазының хемчээлин 104,2 хуу, чүък сөөртүрүн 179,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 112 хуу күүсеткен. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң бүдүрүлгелериниң коллективтери продукция хемчээлиниң талазы-биле планын 103,8 хуу күүсеткен, 3408 муң рубльдиң орулгазын киирген, ол дээрге планнаттынган даалгадан 2,6 хуу хөй.

Бо чылдың бирги кварталында үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 3,3 хуу хөй болган. Бо чылдың үш айларында чонга ачы-дуза чедирериниң планы 102,8 хуу күүсеттинген, ооң хемчээли эрткен чылдаазындан 15,2 хуу көвүдээн.

Ооң-биле чергелештир бо чылдың бирги кварталында үлетпүр кердээлиг хүлээлгелер талазы-биле планын 99,5 хуу күүсеткен, 191 муң рубльдиң продукциязы чедир бердинмээн. Продукция бээриниң кердээлиг хүлээлгезин 8 бүдүрүлге күүсетпээн, ооң иштинде Ак-Довурактың даараныгга-трикотаж фабриказы, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу, Бай-Хаактың хлеб заводу болгаш өске-даа черлер бар. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында ажылдап турар бүдүрүлгелер кердээлиг ажылдар талазы-биле планын 99,6 хуу күүсеткен. Бо чылдың бирги кварталында кол фондуларны ажыглалга киирериниң күрүне планы чүгле 74,2 хуу күүсеттинген, ажыглалче чуртталга бажыңнарын эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге 16,9 хуу эвээшти киирген. Ниити билиг школаларын, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, эмнелгелерни, поликлиникаларны тударының планы күүсеттинмээн.

Күрүне болгаш кооперация садыгларының бүдүрүлгелери үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын чүгле 97,4 хуу күүсеткен. Чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирериниң бирги квартал планын чүгле 98,4 хуу күүсеткен. Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылында четпестер хөй.

Улус ажыл-агыйының адырларынга, бүдүрүлгелериниң социал хөгжүлдезинге эде тургустунуушкунну хандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни СЭКП обкомунуң адырлар аайы-биле килдистери, партия хооркому, райкомнары, профэвилел обкомнары, хоорайкүүскомнар, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары албаан бар аргаларны ажыглаарынче, ажылдың эң эки түңнелдерин чедип аларынче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастап шыдаваан деп хүлээп алган доктаалда айыткан.

Социалистиг чарыштың негеделерин күүсетпээнин барымдаалааш, үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш коммунал амыдырал хандырылга талазы-биле хоорайлар, районнар арасынга бирги черни бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле тывыспас деп шиитпирлээн.

Бирги квартал дараазында черлерни социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаар болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл түгүн акша шаңналы биле кады тыпсыр деп шиитпир хүлээп алдынган:

Үлетпүр бүдүрүлгелеринден:

«Тыва даг-дүгү» комбинатының коллективинге — кердээлиг хүлээлгелер талазы-биле планын 100 хуу, арыг орулганы—219,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 120,7 хуу күүсеткени дээш.

Тудуг организацияларындан:

«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң коллективинге —тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле планын 114 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 139,2 хуу күүсеткени, арыг орулга планын дыка ажыр боттандырганы дээш.

Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринден:

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының № 2 АТБ коллективинге — кердээлер-биле чүък сөөртүрүнүң хемчээлин 100 хуу, арыг орулганы —103,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 106,2 хуу күүсеткени дээш.

Садыг болгаш ниитиниң чемнениинге бүдүрүлгелеринден:

Ном садыының республика конторазының коллективинге— үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 108,3 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—109 хуу, орулгалар киирерин—110 хуу күүсеткени дээш.

Чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылгага бүдүрүлгелеринден:

Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң коллективинге —ачы-дуза чедирериниң планын 103,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 103,7 хуу күүсеткени дээш.

Кызылдың даараныгга фабриказының, «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының, «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң, Минусинск АТБ-зиниң, «Водоканал» эргелелиниң, Кызылдың кооперация садыының эки ажылын ук доктаалда демдеглээн.

1988 чылдың бирги кварталының ажылын анализтээрин, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның организакчы, экономиктиг болгаш ажыл-агый чорудулгазында четпестерни чайладыр талазы-биле немелде хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш боттандырарын партия обкомунуң адырлар аайы-биле килдистеринге, СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарга, парткомнарга, хоорайкүүскомнарга, профэвилел обкомнарынга, ВЛКСМ райкомнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан. Күш-ажылчы коллективтерниң кужениишкиннерин кердээлиг хүлээлгелерин күүседиринче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизин, продукцияның шынарын бедидеринче материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын чеп ажыглаарынче, бүдүрүлгениң иштики бот-орулга-чарылгазын шиңгээдиринче угландырарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурун ук доктаалда айтып турар.

Бүгү күштү мөөңнээр

1988 чылдың бирги кварталында мал продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир, малдың баш санын камгалап, өстүрер талазы-биле районнарның база совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Республиканың агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчылары 1988 чылдың бирги кварталында эът база чүүрга бүдүрер, ону садар талазы-биле планнарын күүсеткенин демдеглээн. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, хаваннарның, чылгының, куштуң баш саны көвүдээн. Мал продуктуларын бүдүрерин база садарын көвүдедир. Малдың баш санын өстүрер талазы-биле социалистиг чарышка «Ак-Чыраа», «Суглак», «Кызыл тараачын» совхозтар эки көргүзүглерни чедип алганнар.

Ооң-биле чергелештир чамдык районнар болгаш совхозтар бедик алыс түңнелдерни чедип алыры дээш чарышты кошкак организастап, мал ажылын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын ооржум шиитпирлеп турарын демдеглээн. Малдың чарыгдалы хорадар чоруу бо чылдың бирги кварталында эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 26,4 хуу, Бай-Тайгада—2,4 катап, Мөңгүн-Тайгада — 83,7, Тожуда—64,4 хуу көвүдээн.

1987 чылдың деңнелинден инектиң баш саны 9 район, өөр малдының Тес-Хем, Өвүр, Улуг-Хемден өскелери кудулаткан. Күрүнеге эът садарының кварталдар планын Бай-Тайга район биле 11 совхоз сүт-түүн — Каа-Хем биле Кызыл районнар база 21 совхоз күүсетпээн. «Октябрь 30 чылы», «Кызыл тук», «Чаа орук», «Кара-Хаак», «XX Улуг хурал», «Тере-Хөл» совхозтар мал продуктуларын садарының чаңгыс-даа хевиринин талазы-биле планын күүсетпээн.

Дыка хөй районнарда база совхозтарда мал ажылын хөгжүдериниң шынар көргүзүглери эргежок чааыс. Бир инектен сүт саарым эрткен чылда деңнелинден Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Тес-Хем районнарның совхозтары кудулаткан. 1987 чылдың болза үезинге бодаарга, бызаа алыры он бир районнуң совхозтарынга, а анай, хураган алыры 5 районда эвээжээн.

Мал ажылын хөгжүдер, ол адырның эң кол айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле удуртулганың стиль болгаш методтарын СЭКП райкомнары, райкүүскомнар база РАҮК чөвүлелдери ам-даа ооржум эде тургуспайн турар. Ол ышкаш хожудап турар совхозтарның ажылын ханызы-биле сайгарбайн, дааскан участоктар дээш кадрлардан шыгтывы негевейн турар.

Социалистиг чарыштың негеделерин күүсетпээни-биле холбаштыр 1988 чылдың бирги кварталының түңнели-биле районнарга база совхозтарга шаңналдыг черлерни кымга-даа тывыспас деп, СЭКП обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому шиитпирлээн.

Мал ажылында байдалды ханызы-биле бүгү талалыг сайгарып көргеш, четпестерни чайладыр, мал кыштаглаашкынының организастыг доозарынче бүгү күштү салырын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, РАҮК чөвүлелдеринге, парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге хүлээткен. Интенсивтиг технологияны, ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң дөмүшкилгелиг хевирлерин совхозтарга калбаа-биле ажыглаарын, кижилер-биле ажылды бүгү талалыг күштелдирерин, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын, 1988 чылдың бирги кварталының планнарын четпишкиннинг күүседир база СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чарышты коллективтиң бүгүзүнге ээлчиг организастаарын СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому чорудур организацияларга хүлээткен.

Бөгүн – В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнү

Маркстың—Энгельстиң—Ленинниң революсчу улуг өөредии мөңгези-биле чурттап, сайзырап турзун!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларындан).

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИН.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАР-БИЛЕ

Коммунистиг партияның үндезилекчизи, делегейде баштангы социалистиг күрүнениң тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгени хүнүнден бээр 118 чылын бүгү совет улус, делегейниң буруңгаар депшилгелиг кижи төрелгетени демдеглеп турар.

Владимир Ильич Ленинниң ады-биле амгы үениң кол чедиишкиннери, болуушкуннары болгаш революсчу чорудулгалары тудуш холбаалыг. Ленинизм дээрге бодунга улам-на чаа дуржулгаларны сиңирип ап турар амыдыралчы өөредиг, чайгылыш чок революстуг метод-тур. Ооң эгээртинмес кужу —улус массаларының эртем ёзугаар тодараткан эрге-ажыктарынга, ниитилел хөгжүлдезиниң дүрүм ёзугаар чүүлдеринге ылаптыг харыылап турарында, өйү келген чугула айтырыгларны тодарадып база оларны шын шиитпирлээриниң оруктарын айтып берип шыдаарында болуп турар.

В. И. Ленинниң чогаадыкчы бодалының ханызы болгаш көргүш чок, социал-экономиктиг болгаш политиктиг анализке ооң уран-мергени, ооң организакчы салым-чаяаны, ажылчын ангының эрге-ажыктарынга кызыгаар чок бердингени—бо бүгү чүүлдер амгы үеде партияның стратегтиг планнарында база шиитпирлеринде херек кырында боттанып турар. Олар бистиң чуртувустуң амыдыралында шиитпирлиг өскерилгелерже, шынар талазы-биле чаартылгаларже, бистиң хөгжүлдевистиң төөгүлүг үе-чадазында Улуг Октябрьның херектерин уламчылаарынче угланган. Владимир Ильичиниң ниитилелдиң боттуг шимчээшкинин көргүзүп турар байлак номналын өөренип, ооң-биле ажыл-чорудулганы шуушт үрериниң эргежок чугулазын эде тургустунуушкунуң базым бүрүзү бадыткап турар.

Партияның бүгү чурттуң амыдыралынга эргилделиг болуушкунуң хүнү—СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленуму болуп эрткенден бээр үш чыл болур. Программалыг идеяларныг, шыныш кичээндириглерин айыткан партияның төөгүлүг XXVII съездиниң соонда ийи чыл иштинде ажылдап турар бис. Совет ниитилелде ханы эде тургустунуушкунну чаартыкчы ужур-дузазының талазы-биле Владимир Ильич Ленинниң удуртулгазы-биле партияның, чоннуң калбак массаларының социалистиг тургузугже кирип турган үезинде революсчу чаартылгалар-биле деңнежип турарын партия айыткан.

Эде тургустунуушкун эгелээнден бээр үш чыл эрткен. Ниитилел амыдыралында бүгү өскерилгелер, чаартылгалар ооң баштайгы түңнелдери болур. Күш-ажылдың кижилери амыдыралдың ээлери кылдыр боттарын улам ханы медерел билип, бодунуң күрүнезиниң амгы болгаш келир үези дээш, социализмниң салым-хуузу дээш харыысалгазын биле бергеннер. Ниитилелге эде тургустунуушкунну боттандырбышаан, ленинчи чагыглар ёзугаар партия кол чугула айтырыгларже кужениишкиннерин мөөңнеп турар. Оларның аразындан эң-не чугулазы экономика — Төрээн чуртувустуң күчү-шыдалының үндезини-дир. Чуну-даа мурнуңда ажыл-агыйның бүгү системазын массаларның инициативазынга болгаш чогаадылгазынга делгем оруңту ажыдып турар үндезини-биле эде тургустунары болур. Ол дээрге интенсификацияның оруу-биле шапкын хөгжүлде, өзүлдениң темпилеринге шынар талазы-биле чаа утка-шынарны сиңирерин-дир. Ханы чаартылгаларның фронтузу хүн келген тудум-на калбарып орар. Улус ажыл-агыйының бүгү участоктарында хөй талалыг ажыл-иш чорупп турар. Коммунистиг партия бодунуң бүгү бодалдарын болгаш ажыл-чорудулгаларын өндүр чаагай сорулга —чоннуң чаагай чоруун бедидеринге, кижиниң бүгү талалыг сайзыралын хандырарынга бараалгадып турар. Чуртталга бажыңнарын, уруглар садтарын, школаларны, эмнелгелерни, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелерин ажыглалга киирерин көвүдеткен. Херeглел бараанының бүдүрериниң, чонга ачы-дуза чедирериниң, оларның ассортиментизин көвүдедириниң болгаш шынарын экижидериниң хемчеглерин ап турар. Тодаргайлаарга, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргеледириниң программазы чедиишкиннг боттанып турар.

Социализм дээрге массаларның дирыг чогаадыкчы чоруу-дур —деп, В. И. Ленинниң соксаал чокка чугаалап чораан сөстерин хандыр бодаарын, бедии-биле үнелеп көөрүн амыдырал биске өөреткен. Социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары ол чогаадыкчы чорукту хостуг калбартырынга таарымчалыг байдалды тургузарынга, чоннуң инициативазын моондактап турар бүгү чүүлдерни чайладырын негеп турар. 1985 чылдың апрельден эгелээш партия хүн бүрү ажыл-чорудулгазын кижи факторун идепкейжидеринче, чоннуң социалистиг бот-эргелелин сайзырадырынче, демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартырының эргежок чугулазынче угландырып, бо талазы-биле эвээш эвес чүүлдер кылдынган.

В. И. Ленин дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларының, эртемге үндезилеттинген системазын тургускан, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының концепциязын чогаадып кылган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыткан Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың тайбың даштыкы политиказы аңаа үндезилеттинген, ооң дээди сорулгазы — быжыг тайбыңны хандырары болур. Ынчангаш социалистиг күрүнелерниң кады хөделиишкинин хандырарын СЭКП делегей ажыл-чорудулгазынга бодунуң чиңгине угланыышкыны кылдыр санап турар. Бистиң чурттуң иштики болгаш даштыкы политиказында бүгү чаа чүүлдер социализмниң бүгү чурттарының, бөмбүрзектиң бүгү демократтыг күштериниң, бүгү кижи төрелгетениниң эрге-ажыынга долу дүүшкен турзун дээш шудургу ажылдап турар.

Совет эрге чагырганың чылдарында Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезинде, ажылчы чонунуң күш-ажылында, амыдыралында, культуразында үндезин чаартылгалар болган. Ол бүгүнү Владимир Ильич Ленинниң өндүр бедик, шынчы өөредииниң, чагыгларының амыдыралга боттанганы кылдыр тыва улус чоргаарал-биле санап, улуг баштыңчыга болгаш башкыга өөрүп четтиргениниң эргим үнелиг сөстерин сеткилиниң ханызындан илередип, революсчу эде тургустунуушкунну амыдыралга боттандырар дээш ленинчи чагыгларга өөредигге шынчы болур, ленинчи ёзу-биле демисежир, ажылдаар, чурттаар изиг күзелдиин, быжыг туруш соруктуун илередип турарлар.

Эде тургустунуушкун дээрге чаа идеялар, бодалдар, бүдүрүүшкүннер-дир. Олар В. И. Ленинниң мерген угааны-биле, тиилээриниң ленинчи эртеми-биле сорук киирттинген. Ынчангаш улуг Ленинниң чагыгларын төлептиг-биле күүседири кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези болур.

ЛЕНИНЧИ ЁЗУ-БИЛЕ ЧУРТТААР, АЖЫЛДААР

БӨГҮНГҮ СМОЛЬНЫЙ

Ленинградка моон мурнунда чорбаан-даа болзумза, ол базымны ырактан-на танып каан мен — Смольный. Ону, мен ышкаш, чуруктан болгаш кинодан көрген, номдан номчаан болгаш улустан дыңнаан кижи черле частавас: биче-жек соңгаларлыг үш каъттыг бажың, кызыл туг, чоон ак чагылар, В. И. Ленинниң тураскаалы.

Смольный төөгүте Октябрьның социалистиг Улуг революциязының штабы, бөмбүрзекке эң баштай тургустунган хостуг күрүнениң паарыны болуп кирген. Ол бүгү Владимир Ильич Ленинниң ады-биле так тудуш. Пролетариаттың улуг баштыңчызының төрүттүнген хүнүнүң бүдүүзү турган болгаш, ону эки билип, көрген болгаш билген чүүлдерниң угаанымга сиңирип алырын оралдажып турдум. Шынап-ла, мында базым бүрүзүнде — Лениниң изи, Лениниң тыныжы. Лениниң көрүп, тудуп, кылып турган чүүлдери. Ынчангаш Смольный совет кижилерге, делегейниң хосталгага хандыкшылдыг кижилеринге эргим, чоок болгаш үнелиг.

Владимир Ильич Смольныйга 1917 чылдың октябрь 24-түң кежээзинде келген. Ооң 1918 чылдың март 10-да чораан. Ийе, 1918 чылдың март 10-да. Ол хүнүү — Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкен хүнүү — эрткен айда бүгү чурт демдеглээн бис. Ам самап көрүңер — Ленин Смольныйга 124 хонук чурттаан болгаш ажылдаан. Ол 124 хонук — Коммунистиг партияның төөгүзүнге, тиилээн революцияның болгаш Ада-чурттуң төөгүзүнге чугула үе-чада. В. И. Лениниң амыдыралының болгаш ажыл-херээниң Смольныйга эрткен кезии делегейниң революстуг шимчээшкининге байлак дужуулга болган.

Мурнунда бай уктуг өг-бүлелерниң кыстары өөренир институт турган Смольныйже ажылчын болгаш солдат депутаттарының Петроград Соведи 1917 чылдың августа Таврия ордузундан көжүп келген. Удаваанда большевиктер партиязының Төп Комитеди база маңаа келген. Ол-ла чылдың октябрьда маңаа чепсектиг тура халыышкынның ажык штабы—Шериг-революстуг комитет тургустунган. В. И. Ленин баштаан большевиктер партиязының Төп Комитеди Октябрь революциязының чепсектиг тура халыышкынын моон, бо Смольныйдан удуртуп турган. Ол бүтүнү бодап көөримге, Николай Погодинниң «Боолуг кижи» деп шиизинде болуушкуннар, ылангыя Ленин-биле «Эштер, эштер, мен Лениниң көрдүм!» деп далып турар Щадрин сагыжымга кирди. Улуг баштыңчының бөдүүнү, аңаа кижилер ынагаазы, чоннан адырылбазы шиинде ылап көргүстүнген.

Социалистиг революцияның тиилелгезиниң тугу эң баштай маңаа кедурүлген. 1917 чылдың октябрьның 25-те (ноябрь 7-де) Владимир Ильич Ленин делегейниң кайгадыңкай сестерин Смольныйның хуралдаар залынга чугаалаан: «Чугулазының дугайында большевиктерниң үргүлчү чугаалажып келген ажылчын болгаш тараачын революция боттанган-дыр».

Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде кажан-даа көзүлбээн болуушкуннар Смольныйга эң баштай төрүттүнүп турган: ажылчыннарның болгаш тараачыннарның чаа Совет чазактың баштайгы декреттери — тайбың дугайында, чер дугайында, дарлалды ап октаар дугайында. Национал айтырыгны чоптуг шиитпирлээриниң эгези база маңаа салдынган. Революцияның тиилелгелериниң иштики идегеттерниден болгаш даштыкчының дайзыннарындан камгалаарының органнары база эң баштай маңаа тургустунган. Ашты ажып эртерниң болгаш сандараан ажыл-агыйын катап тургузарының хемчеглери база Смольныйга алдынып эгелээн. Төөгүге кестүп көрбээн ол революстуг шимчээшкинни Лениниң тургускан большевиктер партиязы удуртуп турган.

Смольный — Нева хемниң солагай талакы эрини дургаар 220 метр чаптыш чоруткан улуг бажың. Ону 1808 чылда сураглыг архитектор Д. Кваренгиниң төлевилелин ёзугаар туткан. Ам бо төөгүлүг бажыңда СЭКП Ленинград обкому, СЭКП Ленинград хооркому болгаш В. И. Лениниң музейи турар. Мен аңаа экскурсиялаан улус-биле бир катап, ажылым дайы-биле ийи катап кирер аас-кежиктиг болдум.

— Тыва номнар болгаш солуннар экеп бергеннерге улуу-биле четтирдим. Тывалар чугаалаар кижилерге комчут ховар таварыжыр-дыр мен, силерниң келгеннерге өөрүп тур мен — деп, партияның Ленинград хоорай комитединиң ниити килдизиниң сектор эргелекчизи Владимир Карбый-оолович Чооду холум тудуп, уткуп алды. Ол маңаа үр ажылдаан болган. Мээң айтырыгларымга долу болгаш тодаргай харыыларны берип, Смольный-биле таныштырды. Ооң дузазы, сагыш човангыры эвес болза, бир дугаар кээп турар кижиге мону бижиири болгаш Смольный дугайын чугаалаары комчут берге болур ийик.

СЭКП Ленинград хооркому Смольныйның ийиги каъдында турар. Ооң кол коридорунуң ужунда В. И. Лениниң тураскаалы бар, ооң чоруткан кыска коридорнуң ужунда өрээлге Владимир Ильич маңаа келгениниң баштайгы хүннеринде, аңгы демиселниң чидиг үезинде чурттап турган. Ооң үнүп, бо мынчаар кылаштааш, үшкү каътта ажылдаар өрээлинче базыптар турган. Баштыңчының ол оруун топтап, мынча чүнү боданып чоразының боттанган ажыл-херээ-биле бадыткап, улуг кижиниң шимчээшкининден, ажы-чаныңдан бээр демги хоорком ажылдакчызы-биле чугаалажып тур бис. Коридор-биле кылаштажып, үстүкү каътче үнер чаданың тепкиштерин базып, туттунар чөлеңгииштеринге холувус-биле дээп, сүйбагылап көрдүвүс. Сактырымга, Ильичиниң холунуң изи ам-даа чылыг олчазы ышкаш болду.

— Владимир Ильич назынының чүгле 124 хонуун маңаа, Смольныйга чурттап база ажылдап эрттирген — деп, Владимир Карбый-оолович тайылбырлады. — Ынчалза-жок ол кайгамчык улуг болгаш хөй теоретиктиг база органзакчы ажылды кылган. 124 хонук дургузунда ол 110 статьяларны, декреттер төлевилелдерин, резолюцияларны, айтырыгларга харыыларны бижээн, 70 ажыг илеткелдерни кылган, номчаан болгаш чүве чугаалаан. Ол чүүлдер шуптузу стенограммаларда, протоколдарда, солуннарда арткан. 120 ажыг чагааларны, телеграммаларны болгаш бижиктерни ынай-бээр чоруткан. Күрүнениң 40 ажыг документилерин болгаш декреттерни редакторлаарынга киришкен. Лениниң ажылының ол үези 350 хире документилерде демдеглеттинген.

Смольныйга Владимир Ильич ыя ол үеде Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң (Совнаркомнуң) 77 хуралын даргалап эрттирген, партия Төп Комитединиң 28 хуралын удуртуп эрттирген. Бүгү-российның Төп Күүсекчи Комитединиң (ВЦИК-ның) болгаш ооң Президиумунуң 17 хуралынга киришкен. Ол бүгү-биле чергелештир Ленин Советтерниң ийиги болгаш үшкү Бүгү-российн съездилериниң, тараачын депутаттарының Бүгү-российн Онза съездизин болгаш партияның VII съездизин база белеткешкен. Ажылдың ленинчи стилин, харын, Смольныйга ол дөрт ай дургузунда тургустунганы ол. Ол стильди салбас, улам сайзырадыр ужурлуг бис.

Смольныйның ийиги каъдында Лениниң тураскаалынга Владимир Чооду-биле база катап келдивис. Тураскаалдан каш базым черде эжикти ажыдыпты: «Кириңер, мээң ажылдаар өрээлим бо». Бетики өрээлде үш кижи ажылдап ор. Бижик кагар машиналар, телефоннар, хаяада — шкафтар. Ынаында — бодунуң өрээли: ыяш стол, ооң кырында — календарь, саазын кезер болгаш көктээр херекселдер, үш телефон. Хажызында столчугашта — бижик кагар машина. Хаяаларда — шкафтар. Ол-ла, өске онза чүве чок. Чаңгыс бичежек соңга Нева хем талазынче көрүнген. Тыва кижиниң мында ажылдап орарын Улуг Октябрьның тиилелгезиниң, ленинчи национал политиканың боттанганының болгаш Коммунистиг партияның ада сагыш салдынгышкынының ачызы деп бодап, аңаа улам бүзүреп ор мен.

Владимир Карбый-оолович Төрээн Тывазының дугайын, ооң хөгжүлдезин, кады өөренип база ажылдап чораан өөрүнүң дугайын зажок сонуургаар болду. Совет Тываның 40 чыл оюнда Кызылга чораан, уткулга хуралга олурушкан. Тывадан Ленинградта өөренип база чурттап турар кижилер-биле сырый харылзаалыг. Мен аңаа турумда Кызылдың педагогика институдунуң башкызы Серот Седенович Салчак Смольныйга келди. Ооң тургузуп келген айтырыын Владимир Карбый-оолович көрүп олурумда-ла, шиитпирлеп бергеш, саазынга бодунуң телефонунуң дугаарын бижип берди. «Херээңерниң бүткен-бүтпээнин кежээликтей менче дыңнадып көрүңер. оон башка сагыжым амыравас».

СЭКП Ленинград хооркомунда партияның 21 райкому бактаап турар. Беш миллион чурттакчылыг хоорайга ол чыдыг болур-даа. Ол бүгүнү — Октябрь революциязының дадыңчы штабы турган. В. И. Лениниң 124 хонук ажылдаан болгаш чурттааны Смольныйдан билип, көрүп алган чүүлүмнү «Баштыңчының төрүттүнген хүнүнде кижи бүрүзүнге чугаалаксаам кээрдир, мону бижээн ужурум ол.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫ

Тыва улустуң салым-чолу Владимир Ильич Лениниң ажыл-амыдыралы-биле, ооң өөредииниң тиилелгези-биле дорт холбашкан. «Делегей капитализми болгаш 1905 чылдагы орус шимчээшкин Азияны туюлунга чедир оттурган» деп В. И. Лениниң сестери 1911 чылда Кыдатка өөскээн революцияга хамаарыжыр. Ол революцияның салдары-биле Цин империязының дарлалындан хосталыр дээш, моол, тыва араттарның каттышкан демисели эгелээн, 1912 чылда маньчжур эжелекчилерни боттарының девискээринден үндүр сывырган. Цин империязы буураан — моол улус тускай догуннаар автономнуг күрүнезин тургускан, а тывалар Россияның составынга 1914 чылда каттыжар аргалыг болган. Ол болуушкуннуң ужур-дузазын төөгү эртемнериниң доктору Ю. Л. Аранчын «Тыва улустуң социализмче төөгүлүг оруу» деп ажылынга тайылбырлаан. Ынчаардагы араттарның демиселиниң чорудулгазын С. Токаның «Хомду дайыны», С. Удавлдың «Улуг салым», К. Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хем» деп чогаалдарындан тодаргай билип ап болур.

В. И. Лениниң дугайында баштай номчаан чогаалдарымдан «Башкы Ленин» (1931 ч.), «Лениниң намдары» (1938 ч.) деп номнардан аңгыда, белорус улустуң «Лениниң шыны» деп тоолун сакты-дыр мен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң соонда улустарның улуг баштыңчызы, башкызы, революцияның генийиниң дугайында ындыг янзылыг тоолчаан домактар, ырлар, шүлүктер, шүлүглелдер ССРЭ-ниң бүгү улустарының чогаалдарынга калбаа-биле нептерээн. Оларның аразында, чижээлээрге:

Хамыызындан харап көөрге,
Хена хээлиг Тыва чурту.
Каш-ла сөөктү каттыштырган
Карл Маркс, Ленинни —

дээн сестерлиг улустуң ырын 1930 чылдың чайынында Чадаана чурттуг кадарчыдан тыва дыл шинчээчизи А. А. Пальмбах дыңнап бижээш, «Бистиң ажыл» деп өөредилге номунга парлап үндүрген. Ол дээрге бижимел тыва литература тывылгалак үеде чогааттынган араттарның аас чогаалы-дыр. А бижимел литературага ленинчи теманы Степан Сарыг-оол «Чырык хүн», Сергей Пюрбю «Өлүм чок күш» деп шүлүктери-биле ажыткан. Ам бо хүннерде ол темага чогаал биживээн шүлүкчү, тоожучу болгаш шиичи Тывада барык чок. Оларның чогаалдарын Ленин болгаш Октябрь дугайында тускай чыынды ном кылдыр парлап үндүрген.

В. И. Ленин бистиң республиканың мырыңай чоогунга үш чыл дургузунда шөлүлгеге чурттаан, амгы Шушенское суур Тыва-биле аргыжар сүүктан шоолуг ырак эвес. Россия империязының кыдыг-кызыгаарында суурнуң чону «Шушьтан ыңайлаарга Саян сыны бар, ооң артында чер чок» дижип, ынчаарда чугаалажып турза-даа, ол үеде орус-тыва садыг харылзаалары хөгжүп эгелээн, орус чурттакчылыг суурлар бар апарган. Томскиниң, Иркутскиниң, Казаньның эртемденнери Тываже эртем экспедициязын организастап турган. Ол үениң дугайында тоолчаан домактар чонга билдингир. Оларның бирээзи Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының «Белек-кыс эмчи» («Феликс Кон») деп шиизинде Владимир Ильич биле Феликс Яковлевич Коннуң аразында Тыва дугайында чугааны 1907 чыл үезинде болган деп бадыткап турарын безин сактып көрээли. Н. Строковскийниң «Чыдага демир-үжүк (Ф. Я. Кон)» деп очеркинге үндезилээш, чогаалчы бодунуң шиизинге ол диалогту кииргенг...

Улуг-Хемниң эрининге Ленин-биле ужурашкан аңчы Саян ажыр бай садыгжының малын сүрүп чорааш, баштыңчыны көрген арат дугайында шүлүктер өске-даа чогаалчыларда бар. Олар колдуунда-ла эртем ёзузу-биле тодараттынган барымдаалыг таварылгалар эвес болбайн аан. Ынчалза-даа, пролетариаттың улуг баштыңчызының чырыткылыг овур-хевирин чогаалга чуруп көргүзеринче чүткүл тыва кижилерниң сеткилинге үргүлчү зып чоруур өшпес чула болу бергениниң херечизи боол, ол чогаалдар тыва литератураның төөгүзүнге артары чугаажок.

Владимир Ильич Лениниң намдарын, ооң удуртулгазы-биле Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң Тываның чону 1917—1921 чылдарда-ла дыңнаан, орус большевиктерден, кызыл партизаннардан ленинчи идеяларны шиңгээдип ап эгелээн. Лениниң номналының шынының, ооң шылгараңгай ажыл-херээниң өлүм чок күштүүм үнелээн чон Владимир Ильичиниң хүндүткеп, Ленин башкы деп адай берген.

«Шаг шаа-биле турбас, чевыыдак көгү-биле турбас» деп үлегер сөстү ышкаш, сарыг шажынның «чагырга-төреге удурланып болбас», амылыг амытанның тынынга чедип болбас» дижир хуурмак философиязындан араттар ойталааш, ак гвардейжилерге удур демисежип турган орус эш-өөрүнүң үлегерин ап, боо-чепсектиг дайзыннарга ойтур харыыны берип, политиктиг дадыгылышкыны алган. Феодал-теократтарның эрге-чагыргазын дүжүрер, ядыыларны бай херекгитеннерниң дарлаар чоруун узуткаар, чонну чырыткылыг оруже баштаар хувискаалчы намны тургузар дээш улустуң кедурүлгенин С. Токаның «Араттың сөзү», М. Пазомовтуң «Таңды сыныкың эдектеринде», С. Пюрбюнуң «Кызыл үер», С. Сүрүн-оолдуң «Озалааш хем», Э. Донгактың «Эрги хонаштар» болгаш өске-даа чогаалдарда тодаргай овур-хевирлер дамчыштыр чуруп көргүскен.

Тыва улустуң аас-кежикче оруу ындыг-ла белен, кааламаа болбаан. Ол дугайын Тывада байдал дугайын РКП (б) ТК-ның Пленумунге 1921 чылдың март айда чугаалажып көрген. Ол хуралды В. И. Ленин даргалап эрттирген. Ооң протоколунда Урянхай крайның тараачын чонунга деткимчени көргүзери чугула деп айыткан. Ол болза Кыдаттың Яи-Шичеога, баштаткан камың шерии, Чамзырың бээзи командылаан моол эжелекчи отряд болгаш Мелегин, Софронов, Шмаков оларга удурткан ак дээрбечилер Тывага кара туразында ажылап турган калыг-дошкун үе болгай. Барыын Моолдан генерал Бакич, поручик Подползухин Тываже чаза таварыырын оралдашкылаан.

Ындыг берге өйде Лениниң дорт айтыышкыны-биле Кызыл Шеригниң кезектери, орус кызыл партизаннар тыва улуска чылыг холун сунуп келген. РСФСР-ның Даштыкы херектер улус комиссары Г. В. Чичериниң телеграммазын ёзугаар Тывага турган коммунистер Чугунов, Фальский, Медведев болгаш өскелер-даа Урянхай крайның орус, тыва чонунуң салым-хуузун чептүг шиитпирлеп, ленинчи национал политиканы боттандырып турганнар.

Экономика болгаш культура адырларынга бистиң республиканың чедиишкиннери ленинчи национал политиканың тиилээниниң чайынналчак херечизи болур. Кыска хуусаада эртем-билиглиг кадрларны белеткээн, литература, уран чүүлдүң кесүү чедиишкиннери кижилерниң сеткил-сагыжын өөртүп турар. Үлетпүр, тудуг калбарган. Ужен-дөртен чылдарда ээн чыткан дазырларда хоорай, суурларның оттары чайынналып келген. Ак-Довурактың даг-дүгү, Хову-Аксының кобальтызы, Каа-Хем биле Чадааның комуру, Терлиг-Хаяның меңгүн суу болгаш республиканың өске-даа казымал байлактары ниити-эвилелдиң экономиказынга ужур-дузалыг эртинелер болу берген. Орук, харылзаа сайзыраан. Чиң дээр теве, шары, улаглаар аът орнунга күчүлүг КАМаз-тар, ылгын «Икарус»-тар болгаш самолёттар күм бүрүнүң амыдыралынга ажыглаттынып турар апарган.

Ол бүгү— Совет Эвилелинге каттышкан бистиң чурттуң хөй национал улустарының акы-дуңма дузаламчызының ачызында чедип алдынган.

Демократчыдылга, ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдылганың ханылап турар чорудулгазы бүгү чуртта, ооң иштинде бистиң республикада ажыл-херектерниң байдалы дээш ажылчы чоннарның харыысалгазын бедидип турар.

Лениниң ады, ооң өөредии бүгү делегейде мурнакчы кижилерниң тугу апарган.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.
Чогаалчы.

ЧОРГААРЛАНЫП ЧОРУУР МЕН

«УТКА 25 чылы» совхозка эң баштай келгенимден бээр хөй-ле үе эрткен. Ынчан хын дээн чалыы кыс турдум. Совхозумга 32 чыл дургузунда хөвээн ажаанчылап ажылдадым. Мээң күш-ажыл дептеримде чүгле ийи бижикке кылдынган: хөвээн ажаанчылап ажылдап киргеш, пенсияже үнген.

Уруг-дарыывыс улгатнаш, өг-бүле баштаныр алган. Ирей, кадай ийилээ артывыс. Ынчалза-даа олар бисти өөртүп, бо-ла аалдап келирлер.

Чурттап эрткен амыдыралымче хая көрүнгеш, чонумга, чуртумга ажыктыг чүнү кылган деп бо-ла айтырыгны бээр мен. Күрүнениң дээди шаңналы — Ленин орденин мээңээ тывысканы каравамга чурутту-п келир. Аас-кежиктиг чурттап чор мен деп бодал мени чалгыннандырар. Аас-кежик дээрге эртен ажылынче, кежээ бажыңынче өөрүшкүлүг далажырын ынча дээр дээринге бүзүрээн мен. Ажылымга бүрүнү-биле бердиним, ажы-төлүм өстүрүп, чонумга бараан болуп чорумда, мени бөдүүн ишчиниң, 1966 чылдың мартта пролетариаттың улуг баштыңчызы Владимир Ильич Лениниң ады-биле адаан орден-биле шаңнаан. Кызымак күш-ажыл чогуур үнелелдеп алыр деп чүве ылап-ла олдур.

Чонумнуң хүндүткелинге бүргеткен, чоргаар чурттап орар пенсионер мен. Дыштанылгаже үне бээримге, совхоз мени утпаан. Ооң ачы-дузазын көрүп чор мен.

Бөгүн, В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнде, база катап чугаалап каайн: чонумга, партияга улуу-биле четтирдим.

Екатерина ЖИРНОВА.
Ленин орденниң эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну.
Улуг-Хемде Арыг-Үзүү суур.

Ленинден өөренир, Ленин-биле сүмележир

УДУРТУКЧУНУҢ ЭҢ ЧУГУЛА ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Социалистиг тургузуушкунга бистиң баштайгы базымнарывысты Владимир Ильич Ленин башкарып турган. Ол бөгүн база бистиң-биле кады: революстуг ленинчи ёзуну партияның болгаш чурттуң амыдыралынга аае тургустунуушкун улам-на ханызы-биле бадыткап турар.

(Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыындан).

Чоннуң күзел, бодап турарын шын илергейлээр болзунза, чүгле ынчаарда улус массаларны удуртуп шыдаар, массаларны чүгле өөредир эвес, харын-даа олардан өөренир херек деп, В. И. Ленин онзалап демдеглээн. Ийи талалыг ындыг өөредилгениң эң чугула хевирлериниң бирээзи болза партия, совет, ажыл-агый болгаш өске-даа удуртукчуларының кижилер-биле боттарының ужуражышкыннары, харылзаалары болур деп, ол айыткан. Бодунуң саадар чедирери болгаш хуралдарга чугаалаары — бистиң политиканың кайгамчык чугула ужур-дузалыг — деп Владимир Ильич чугаалаан.

В. И. Ленин 1918 чылдың март 12-ден 1922 чылдың ноябрь 20-те чедир үениң дургузунда Москваның болгаш Москва чоогунуң ажылчы чонунуң мурнунга 200 ажыг катап чүве чугаалаан. Ооң чугаалары, илеткелдери, лекциялары ажылчы чонуң кайгамчык бедик кедургүүшкүнүн болгаш бүгү-ниити сорук кириишкинин болдуруп турган.

Мындыг тодаргай факт бар. Симонов районга 1918 чылдың июнь 28-те болган митингиге В. И. Ленин чүве чугаалаан. Ооң чугаазының темазы — хамаатъ дайынның дугайында. Диргелип келген чыыттуң кижилериниң дугайында ол ажыы-биле айыткаш, чудуруг байлар тарааны чажырып, ооң-биле бабып, аш-чүтту өскүткени сойгалан чугаалаан. «Кужелиишкиниң ажыл чокка, кайгамчык улуг күжениишкиннее на ундурбейн, социализмниң оруунче кирип шыдавас бис»— деп, Владимир Ильич байдалды тодаргайлап көрбүшкээн, онзалап демдеглээн. Замоскворецк болгаш Рогожск районнарының ажылчыннарының мурнунга ол хүн база чүве чугаалаан.

Төөгүнүң өөредии болур В. И. Лениниң чугааларынга, ооң соратниктериниң политиктиг илеткелдери ам өөренип көөрге, ынчаарда үе дендии берге турган, олар илеткелдерин, чугааларын ханызы-биле бодап тодаргай сорулгалыг организакчы ажылды чорудуп келген.

Колдуунда политиктиг бир темага 1918 чылда пятница хүннеринде эрттирип турган митингилер бүгү ниитиге хүлээнгир болуп сурагжаан. Чон ол митингилерни «Ленинчи пятницалар» деп адаан. Митингилер болур дугайында чурттакчы чонга баш бурунгаар чарлап, дыңнадып турган.

1918 чылдың август 2-де үнген «Правда» солуннуң номерин ап көрээли. Дараазында чарлалды ооң бирги арнынга парлаан: «РКП-ның Москва комитеди бөгүн, август 2-де улуг митингилерни эрттирер. оларның темазы — «Совет республика айыылдаа» В. И. Ленин, Я. М. Свердлов. партия ТК-ның кежигүннери Төп Күүсекчи Комитеттиң ажылчыннар депутаттарының Москва Совединиң кежигүннери митингилерге чүве чугаалаарын база чарлап дыңнатқан.

Владимир Ильич Лениниң чугааларының, илеткелдериниң, лекцияларының онзагай чугулу болза оларның чедингири, билдингири, тодаргайы-дыр. 1918 чылдың июль 26-да Пресненск районнуң ажылчы чонунуң мурнунга ооң чугаазының дугайында протокол кезээге мынчаар демдеглеп бижиттинген: «Эш Ленин сөс алган болгаш Совет конституцияның утка-шынарының дугайында дыка тодаргай, билдингир, чедингир кылдыр чугаалаан, ол Конституцияның кол чүүлдерин ханызы-биле тайылбырлаан».

Янзы-бүрү темаларлыг митингилерни база эрттирип турган. Чижээ, янзы-бүрү темалыг митингиниң 1919 чылдың февраль 28-те, пятница хүнүнде партияның Москва комитеди эрттирер деп турарын «Правда» солуну 1919 чылдың февраль 27-де чарлап дыңнаткан. Ынчаарга ол дээрге политиктиг эң чугула темалар болган, ындыг темаларны болгаш митингилерни тодаргай сорулгаларга, кызыл чергелерге, болуушкуннарга сырый холбаштырып турган.

Митинг үезинде массалар ону канчаар көрүп турарын партия Төп Комитеди кичээнгейлиг хайгаараан, өөренип келген. Ол дээрге Совет эрге-чагырганың политиказы-биле, ооң тодаргай хемчеглери-биле холбаштыр хөй-ниитиниң бодалын, санал-оналын хандыр өөренип көргени болур. Ажылчы чонуң салган айтырыгларын, кииргени саналдарын болгаш кызыл ажылдарын В. И. Ленин, улуг баштыңчының соратниктери, партия Төп Комитеди эң-не кичээнгейлиг өөренип көрүп келген. Ажылчы чонуң мурнунга чүве чугаалап турган үеде массаларның санал-оналынга хамаарыштыр боттарының бижимелдерин, демдеглелдерин редакцияга хоолгалап бээрин «Правда» солуну бодунуң арыннарын дамчыштыр илеткелчилерден дилээн.

Совет эрге-чагырганы быжыглаарынга, ооң чаалап алышкынын камгалаарынче массаларны мобилизастап эвилелдээринге калбак ажык-чарлыг чорук дузалаан деп, В. И. Ленин айыткан. Ол мынча деп бижээн: «Бистиң тиилелгелеривистиң чылдагааннары: ажылчы чонга Совет эрге-чагырганың болгаш партияның кыйгырыы, эвилеглиг кандыг-даа бергелерни болгаш эвилеглиг сорулганы чонга айыткан; кайы-бир үеде совет ажылдың база бир өске талазынче бүгү күштү чүге углап дырар апарганын массаларга тайылбырлап шыдааны; эвилеглиг эң чугула сорулгага бүгү күжениишкиннерни революстуг ёзу-биле мөөңнеп шааш, массаларның энергиязын, маадырлыг соруун болгаш сорук кириишкинин көдүрүп шыдааны-дыр».

Амгы Совет республиканың удуртукчуларының политиктиг чугаалары, илеткелдери болза массаларга ындыг хорт кыйгырыг кылырының эң-не дээштиг хевирлериниң бирээзи болган. 1918 чылдың июнь 21-де Сокольники клубунга болган митингиге Владимир Ильич мынча деп чугаалаан: «Совет эрге-чагырганың таварышканы байдалче ажылчын янгыының кичээнгейин угландырар, тургустунган байдалдың ажып эртер тиилелгени чедип алырынга кайы хире күжениишкиннерниң ооң кылыры чугула дээрзин айтыр дээш бөгүн болдувар-ла шаа-биле хөй санныг митингилерни Москвага эрттирер сорулганы бистиң партиявыс салган».

Кижилерге чугаа, кыйгырыг ылап-ла шынчы, эк сеткилдиг болур ужурлуг деп, Владимир Ильич онзалап демдеглээн. Чүгле чедиишкиннерни болгаш шиитпирлеттинген сорулгаларның келир үеде чүгле планнарының дугайында эвес, харын-даа частырыгларның четпестерин, шиитпирлеттинмээн айтырыгларының дугайында, а ол мышкаш ажылда дорт бууралдакыннарының дугайында база чугаалаар херек деп, ол айыткан. Ажык-чарлыг болур чоруктуң чогум-на ол талазынче онза кичээнгейни Владимир Ильич угландырган Бүгү-российның Төп Күүсекчи Комитединиң, Москва Совединиң, фабрика-завод комитеттериниң болгаш профессионалдар эвилелдериниң 1918 чылдың октябрь 22-де каттышкан хуралынга чугаазынга ол мынча деп айыткан: «Калбак массаларга чүгле даяныышаан, ам чедиишкиннерниг хөделип болур бис. Совет эрге-чагырганың төлээлекчилериниң кол сорулгазы чүдел дизе, байдал үе-үеде чеже-даа берге турза, амгы байдалдың бүгү шынын ол массаларга дамчыдып угаарында болур».

Ажылда частырыгларны болгаш четпестерин ажык-биле илередип, ол частырыгларны болгаш четпестерни чылдагааннарын боттуу-биле анализтеп көөрү ажылдаарының шын дүгүмүн ажылдап кызырыкга эй-не боттуг шиитпирлерин хүлээн алырынга кезээде идеглиг болур келген. «Аштырышкы бүрүзүнден билиглерни амгы үеде уруп алыр ужурлуг бис, кылдынган ажылдың чижээнге ажылчыннарны болгаш тараачыннарны өөредир херек дээрзин билип алыр ужурлуг бис. Багай чүүлдерден моон соңгаар чайлаар төлээде, бисте багай чүүлдерни айтыр херек» деп, В. И. Ленин чугаалаан.

Ажыл-херектиң ёзулуг байдалын бичии-даа бол, хереэн мактаары, мегелээри болгаш бот-сеткил оожургаар чорук массаларны будалдырып, оларның хөй-ниитичи, күш-ажылчы идепкейлиниң демиселин чавызадып турар. «Пролетариатка шын херек, кээскоя, хоозун, шаарланчак мегечи чорук пролетариаттың херээнге чүден-даа артык хоралыг. Ынчангаш бистиң бүгү пропагандавыстың болгаш агитациявыстың херээн шынныг чорукка үндезилеп турар ужурлуг бис... Аңгыларны мегелеп болбас»—деп, В. И. Ленин айыткан.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң айыткан сорулгаларын шиитпирлээринче совет кижилерни партия эвилелдевишаан, организакчы, өзеп-кижизидилгелиг хөй талалыг улуг ажылдың амгы үеде чорудуп, социалистиг демократияны улам нягжудерииниң болгаш ханылазырының эң чугула мегелээзи болур ажык-чарлыг чорукту калбартыры бирги черге ниң чугаа ужур-дузалыг херээ кылдыр сакап турар.

А. ЗАКАЛИН.
СЭКП ТК-ның чанында Нииттилел эртемнериниң академиязының идеологтуг ажыл кафедразының удуртукчузунуң оралакчызы.

БАШТЫҢЧЫНЫҢ МАВЗОЛЕЙИ — СИБИРЬДЕ?

— Бо бажыңга дайын үезинде В. И. Лениниң мага-боду чыткан дээрзин билир силер бе!

Ук айтырыгны бистер, бо чүүлдү бижээн кижилер, үр үениң дургузунда янзы-бүрү кижилерден айтырып келген бис. Ынчалзажок ону билир кижилер барык-ла таварышпас болду. Чүге дээрге ооң дугайын аас-биле-даа, парлалгага-даа мыттаары чарлаттынмаан-даа болза, херуглуг турган. Лениниң мага-боду чыткан бажыңның даштында ону демдеглээн бижик безин чок. Ындыг болганда ону кымның-даа билбези чоп.

1941 чылдың июль 7-де Москваның Ярославль вокзалындан В. И. Лениниң мага-бодун салган тускай демир-орук үнүп чоруткаш, үш хонганда Тюменьге чедип келген. Лениниң Мавзолейинде эртем лабораториязының удуртукчузу профессор Б. Збарский сөөлүнде мынчаар чугаалаан:

— Лениниң мага-боду он чеди чыл дургузунда чаңгыс черге, чаңгыс аай температуралыг, чырыктыг черге чыткан. Ону үш хондур оруука силгидип кээрге... Саркофаг безин чок, аңаа хааржак агаар өскерлип турар, изиг. Ынчалза-даа бүгү чүве чогумчалыг болган. Тускай чогааткан амортизаторлар, агаар таарыштырар херекселдер болгаш өске-даа хемчеглер аңаа дузалаан.

Лениниң мага-бодун кадаар ажыл-агый институдунуң он тавакы ийиги каъдынга салган. таарымчалыг байдалдарны тургускан шериглер таңныылдап турган. 1945 чылдың мартының төнчүзүнге чедир. Ол-ла чылдың сентябрь 16-дан Москваның чурттакчылары болгаш аалчылары «Кызыл Шөлде» мавзолейже кээп эгелээн.

В. И. Лениниң Сибирьде мавзолейиниң коллективи боттарының хүлээлгезин төлептиг күүсеткен. Ынчалзажок бо хүндүлүг, алдарлыг болгаш тураскаалдыг ол болуушкунну барык-ла кижи бүрүзү билир. Тюменьде Лениниң сибирь мавзолейиниң дугайында амдыгаа чедир ажык-чар чок. Он-он журналистер, чогаалчылар, эртемденнер 1946 чылдан 1987 чылга чедир парлалгага чырыдар дээш аас чыдырнас чылдагааныы тывар дээш чадажып келгеннер.

Лениниң сибирь мавзолейиниң дугайын ажык-чарлыг болдурар дээш чон партияның болгаш парлалганың тус чер болгаш төп органнарынга, өске-даа черлерге чедип турган —түңнел чок. Улуг Тиилелгениң 40 (1985 чыл) оюу, Тюмень хоорайның 400 чылы (1986 чыл), Улуг Октябрьның 70 чылы ол төөгүлүг болуушкун дугайында, Лениниананың ол онзагай кезиниң дугайында сураг чок эрткилээн. Мындыг байдал чүгле революстуг эде тургустунуушкуннуң принциптеринге болгаш ажык-чарлыг чорукту калбартырынга дүүшпес эвес, ниитилелдиң политиказынга база дүүшпес: улуг Лениниң ады-биле холбашкан чүүл-бүрүзү совет кижилерге кызыгаар чок үнелиг.

С. ГАРЯЕВ.
«Тюменьгазтехнологиянын» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының улуг эртем ажылдакчызы В. КОПЫЛОВ, профессор, РСФСР-ның Эртемниң болгаш техниказының алдарлыг ажылдакчызы Ф. СЕЛИВАНОВ. профессор. философия эртемнериниң доктору. Тюменьниң индустрия институдунуң кафедра эргелекчизи.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Апрель 20-де РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болган, аңаа СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарының талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның февраль Пленуму — бистиң партиявыстың болгаш чуртувустуң амыдыралынга улуг болуушкун болган дээрзин илеткелге болгаш саналдарга онзалап демдеглээн. Пленумнуң документилеринде эде тургустунуушкуннуң ам үе-чадазының ханы анализин берген, оон идеологтуг хандырылгазының үндезин айтырыгларын бөгүн талазы-биле үндезилээн, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң калбак программазын айыткан. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң сөөлүнде эрткен чылдар дургузунда ниитилел амыдыралының бүгү айыыларынга чогумчалыг чорудулгалар Россия Федерациязынга чайгылыш чок болгаш шапкын хөгжүп турар дээрзин айыткан.

Оон-биле чергелештир РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозун, РСФСР-ниң Профессионал өөредилге талазы-биле күрүне комитедин, РСФСР-ниң Дээди өөредилге министерствозун, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чамдык күүскомнарын ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунун боттандырарынга шыңгыы четпестери дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели чидиг-биле шүгүмчүлээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарының талазы-биле хемчеглерниң планын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели чүүлдүг деп көрген.

РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планының күүсеттинин болгаш 1988 чылдың I кварталында РСФСР-ниң күрүне бюджединиң түңнелдериниң дугайында айтырыгны ол хуралга база чугаалашкан.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралының ажылынга автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, райкүүскомнарының, облкүүскомнарының даргалары, ВЦСПС-тиң, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, дыка хөй эвилел министерстволарының болгаш ведомстволарының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ЭКОНОМИКТИГ СЕМИНАР-ХУРАЛ

Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалында бо чылдың бирги кварталында кончаар ажылдааны «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, специалистери түңнеп чугаалашкан. Экономиктиг семинар-хурал Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинге болуп эрткен. Ук чөвүлел хуралга каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары, профэвилел комитеттериниң база күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң даргалары киржип, экономиктиг реформаның оруу-биле кончаар ажылдап турарының дугайында санал-оналын солушкан.

«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының чиигине директору А. В. Рудзиский ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында каттыжыышкынның бүдүрүлгелери бо чылдың бирги кварталында канчаар ажылдааның дугайында чыылганнарга таныштырган. Минусинск АТБ-зинде чолаачылар бригадири, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазы С. А. Вишневский, № 3 АТБ-ниң начальниги А. М. Самойленко, № 2 АТБ-де колонна начальниги Е. А. Кузовлев болгаш өскелер-даа бот-орулга-чарылганы, кончаар шиңгээдип турарының дугайында чугаалаан.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов семинар-хуралдың ажылынга киржип, транспортчуларның ажылында чедиишкиннер болгаш четпестериниң дугайында чугаалааш, республиканың автотранспортчуларының мурнунда туруп турар шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларже семинар-хуралдың киржикчилериниң кичээнгейин угландырган. СЭКП обкомунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизи В. С. Семенов семинар-хуралдың ажылынга олурушкан.

Бистиң корр.

Шык базырыышкыны

ШЫЛГАЛДАНЫҢ БИРГИ ЧАДАЗЫ

Тараажылар часкы шык базырылгазын техника белеткелиниң шенелдези кылдыр көрүп турар. Ук ажыл бо чылын агаар-бойдустуң ширииң болуп турары-биле арай саадаан. Амгы үеде Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Кызыл база Каа-Хем районнарның хову-шөлдеринде аралап шык базыраары эгелээн.

Апрель 20-ге чедир барык 20 муң гектар чериң шыгым механизаторлар базырган. Совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн үеде часкы хову ажылдарын шынарлыг болгаш чогуур үезинде чорудары—кол сорулгаларның бирээзи. Ынчангаш шык базырылгазы дээрге оларга шылгалданың бирги чадазы болур.

Николай ВАНЬКОВ.

АДАКТАЛЫ БЕРГЕН

Бии-Хемниң хову-шөлдеринге бо чылын час эрте дүшкен. Ынчангаш мында шык базырыышкыны адакталып турар. Бо агротехниктиг ажылды «Сави» биле «Кызыл тараачын» совхозтарның механизаторлары дооскан. Ниитизи-биле районда 2000 ажыг гектарның шыгым базырган. Үрезинниң чажары-биле белеткел ажылы районда үргүлчүлеп турар. Техниканы часкы тарылгага эки белеткээни баштайгы хүннерде-ле билдине берген.

Чечек КЕНДЕН.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ӨСКЕЛЕРГЕ ӨӨРЕДИГ БОЛЗУН

Арагалаар чоруктар-биле демиселди күштелдирген тургуже, ээзиртир суксуннарны боттары кылыр чоруктар амдаа илереттинип турар. Ындыг кижилерни милиция ажылдакчылары, хөй-ниити илередип турар. Хажыдыышкыннарны тодарадып көөрге, чамдык кижилер самогонну, браганы ону «херегл ээр» улустарга садып саарып, боттарынга ажык-кончаа киирип алыр сорулга-биле белеткеп турар. Ооң чижээн республиканың хоорай, суурларындан көрүп болур. Ээзиртир суксуннарны боттары кылыр чоруктарны болдурбас сорулгалыг хемчеглерни, тайылбыр ажылын административтиг органнар хөй-ниитиниң киржилгезин, дузазы-биле чорудуп турар. Ынчалза-жок самогон, брага кылырын чамдык кижилер уламчылавышаан. Ээзиртир суксуннарны хуузунда орулга киирип алыр сорулга-биле кылып турар чоруктар кончуг айыылдыг, ол үүлгедиг дээш харыысалга база улуг. Чугаалап турарым бо айтырыгга хамаарыштыр мындыг чижекти маңаа киирип көрейн. Кызыл районнуң Каа-Хем суурда чурттап турар В. Пятайкина дээрзи бодунуң бажыңынга брага белеткеп, ону садып саарып турган, туттурган. Пятайкинаның садып алыкчылары «харам эвес» кижилер турган. Ээзиртир суксуннуң ээзиниң кашты-даа адаары оларга дөмей-ле, а оларга кол-ла чүве — самогонну «төнмези». Бир литр самогонну олар • 20 рубльга садып ижип турганнар. Хажыдыышкын кылып турган бо херээжен кижи ол үүлгедиглери дээш судтаткан. Назы четпээн уругларын база буруунга чигелдип турар өске-даа чамдык байдалдарны өөренип көргеш, Пятайкинаны Кызыл районнуң улус суду үш чартык чылда шенелдеге хосталгазын казып, ийи чылда хыналда хуусаага шииткен.

Ээзиртир суксуннарны боттары кылып турар кижилерге дараазында чүүлдү сагындырып каары черле артык эвес. Ээзиртир суксуннарны бажыңга садып саарар сорулга-биле кылганы база шыгжааны азы ол-ла сорулга-биле ону бүдүрер аппараттарны белеткеп кылганы дээш, ээзиртир суксуннарны саарып турганы дээш буруулуг кижиниң эт-хөреңгизин хавырбышаан, бирден үш чыл чедир хосталгазын казып, азы эт-хөреңгизин хавырып, азы хавырбайн, ийи чыл чедир элип-чазаар ажылдарга шиидер, чок болза беш чүстен муң рубль чедир штрафтаар. Бир эвес ук кижи ол чүүлдерни база катап кылыр болза, эт-хөреңгизин хавырбышаан, үштен беш чылга чедир хосталгазын казып шиидер.

Ээзиртир суксуннарны боттары белеткээр чоруктуң түңнели алызында барып мындыг болур-дур. Ынчангаш брага, самогон кылып ап турар кижилер моон түңнел үндүрер болза эки.

Леонид ЛИХАТИН.
Тускай комендатура инспектору.

РОССИЯ: дүргедээшкин угланыышкыны-биле

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

талга байдалдарын үш миллион хире өг-бүлелер экижидип алган.

Ол чугула сорулганы шиитпирлээринге шаптыктап турар четпестерни сайгарып көөрүнче депутаттар хөй кичээнгейни салган. Ажыл-херектиң байдалын экижидер аргалар ээзэш эвес. Бажың тудар үлетпүр улам ыңай хөгжүлдени негеп турар. Тудугнуң шынарын экижидери, планнаашкынны, тудуп турар объектилерниң материал-техниктиг хандырылга системазын сайзыраңгайжыдары негеттинип турар. Чуртталга бажыңнарының тудуунуң хемчээлин өстүрер дээш немелде курлавырларны дилеп тыварынга эргежок чугула кызымаккай чорукту министерстволарның болгаш ведомстволарның көргүспейн турарын, чуртталга бажыңнарын тударынга бүдүрүлге тудуунга үндүрген капитал салыышкыннарының он хуудан эвээш эвезин үндүреринге оларга берген эргелерни кошкак ажыглап турарын онзалап демдеглээн.

Амгы үеде оожум темпилер-биле хөгжүп турар ажыл-агыйжы арга-биле тудугнуң хемчээлдерин калбартырының эргежок чугулазын депутаттар айытканнар. Чурттакчылыг суурларның тудуун комплекстиг эвес, эргижирээн төлевилелдер-биле, чуртталга бажыңнарын дең дески эвес, чедир кылдынмаан чүүлдерлиг база девискээрни чедир чаагайжытпайн тудар хоорай тудуунуң практиказын өскертир ужурлуг. Кедээ суурларны чаартып тургузар талазы-биле хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг. Чер-чер Советтериниң күүскомнары, бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчулары чуртталга бажыңнарын хуваарда социал чөптүг чоруктуң принцивин шыңгыызы биле сагыыр, калбак ажык-чарлыг чорукту, хөй ниитиниң болгаш күш-ажылчы коллективтериниң чуртталга бажыңнарының айтырыгларын шиитпирлеп турар үеде киржилгезин хандырар ужурлуг деп, санал бергеннер онзалап демдеглээннер.

Түңнел состу РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **О. И. Лобов** чугаалаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаалын чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының дугайында илеткелди РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **Ф. А. Табеев** кылган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның оон соондагы Пленумнарының төлевилээни социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң угланыышкыны эргелеп башкарылганың чаңгыс аай бүрүн, дээштиг, таарыштырылыглыг чаа системазын тургузарын негеп турар деп, оратор чугаалаан. Ындыг система эргелеп башкарылганың албан ёзузу-биле айтып дужаар аргаларындан экономиктиг херекселдеринче шилчиир, эргелеп башкарылганы калбаа-биле демократчыдар, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузун дээштиг ажыглаарынга кижи факторун бүгү талалыг идепкейжидер аргазы бээр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев: «Бис хүлээп алдынган шиитпирлерни амыдыралга боттандырары дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазында кирген бис, эде тургустунуушкуннуң улуг делгемнерже үнген, эргелеп башкарылганың организастыг структураларын сайзыраңгайжыдарынга өскерилгелер эргежок чугула апарып, үези шуут-ла келген» — деп демдеглээн.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырарының эң чугула чепсээ болур организастыг структураларны эде тургузарының айтырыглары республиканың Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылырының организастааны РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының кол схемазында комплекстиг шиитпирлеттинип турар. Схеманы партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь, июнь (1987 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге, ол ышкаш ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында планнаашкынны, акшаландырыышкынны болгаш чээли механизмин, өртек тургустунарының системазын, республиканың эргелеп башкарылга органнарының, министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыл-чорудулгазын эде тургузарының дугайында принципиалдыг саавыр чүүлдерге дүүштүр белеткээн. Ол эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдерин: РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинден кедээ болгаш суур Совединиң күүскомунга чедир, министерстводан бүдүрүлгеге чедир хаара туткан.

Эргелеп башкарылганың кол схемазының төлевилелин ажылдап кылырда ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында ажылдың республикада бар апарган дуржулгазын кичээнгейге алган. Таптаашкынның чамдык чүүлдери ам-даа доктар кадып турар-даа болза, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилге ам безин ажылдың алыс түңнелдеринге эки салдарын чедирип турар. Эргелеп башкарылганың төлевилеттинип турары эде тургустунуушкуну ажыл-агыйның чаа аргаларында бар курлавырларын улам долу ажыглаар арганы бээр.

Эргелеп башкарылганың кол схемазын ажылдап кылып тура кол кезектиң —бүдүрүлгениң шынар талазы-биле өскерилгезинче онзагай кичээнгейни угландырган. Күш-ажылчы коллективтериниң чогаадыкчы идепкейин көдүреринге байдалдар тургустунар, а ол дээрге чүгле экономиктиг эвес, а эң чугула политиктиг болгаш социал сорулга болгай.

Агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын эргелеп башкарарынга улуг өскерлиишкиннер база болур. Кооперацияны ажыглаар сорулга-биле бүгү цикли — продукцияны бүдүрери, ажылдап кылыры, сайгарары, технологтуг база эртем хандырылгазы дээш — янзы-бүрү хевириң агроүлетпүр каттыжыышкыннары тургустунар апаар.

Оон ыңай оратор эргелеп башкарылганың экономиктиг чаа аргаларының байдалдарында бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның эргелериниң дыка калбарган үезинде министерстволарның болгаш ведомстволарның, ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң планнаашкын, акшаландырыышкын, социал хөгжүлде талазы-биле ролюнга доктааган. Оларны дараый шиитпирлеп башкарар ажылдардан хостааны, түс черлерге эргелерни дамчытканы, оларның ажылын организастаарын экижиткени, бюрократизм-биле шиитпирлиг демисел, аппаратка каттыштырарынга төп аппараттың структурлуг кезектерин дыка (37 хуу) кызырар арганы берген.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга депутаттар: СЭКП-ниң Ставрополь крайкомунуң бирги секретары **И. С. Болдырев**, улус депутаттарының Горький область Совединиң күүскомунуң даргазы **А. А. Соколов**, Челябинск областың Чесма районда «Красный герой» колхозтуң кол экономизи **А. Н. Сычева**, РСФСР-ниң автомобиль транспортунуң министри **Ю. С. Сухин**, Марий АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **А. А. Васильев**, СЭКП-ниң Оренбург обкомунуң ийиги секретары **В. Д. Лозовой** олар санал берген.

Ооң соонда Россия Федерациязының Дээди Совединиң РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар дугайында доктаалды хүлээп алган.

Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында илеткелди Россия Федерациязының Дээди Совединиң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының даргазы депутат **В. К. Фотеев** кылган.

Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияның өмүнээзинден күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында Хоойлуну хүлээп алырын РСФСР-ниң Дээди Совединге депутат саналдаан.

Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында Хоойлуну чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Ооң соонда РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **С. И. Чистоплясов** Дээди Советтиң чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди кылган.

Чарлыктарны сессия бадылаан болгаш чогуур хоойлуларны база доктаалдарны хүлээп алган.

Ооң-биле сессия бодунуң ажылын доозкан.

(СЭТА).

Айтырыңар, харыылап бердэли

ДҮРҮМДЕ КӨРДҮНМЭЭН

Редакцияның почтазында чагааларның темазы хөй янзы. Оларның аразында пенсия, пособие хандырылгазынга хамаарышкан айтырыглар салып, солун дамчыштыр аңаа харыылап бээрин дилеп бижээн чагаалар база бар. Оларның чамдык айтырыгларынга харыылап бээрин Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң улуг инспектору З. П. Аракчаадан дилээн бис.

«Солун дамчыштыр дараазында чүүлдү билип алыксап турар мен. Самагалдайның машина-трактор станциязынга трактористеп, комбайнерлеп турган мен, оон соонда ол бүдүрүлге чери септелге-техниктиг станция апарган, ам септелге-техниктиг бүдүрүлге деп адап турар — аңаа шупту үжен дөрт чыл иштинде слесарьлап ажылдап келдим. Оон соонда, инженер-технологтап ажылдап турумда, ол албан хүлээлгениң штады кызырылган. Март айда бежен тостаптым. 34 чыл слесарьлап келген үемниң хөй кезиин тракторларның одалга системазының аппаратуразын хынаар цехке ажылдап келдим. Ол цехти кадыкка хоралыг деп санап турар болгай. Ындыг болганда, пенсияже бир чыл эрте үнүп болур мен бе?».

Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Оюн Домакпанович Кунчүй мындыг айтырыгны салып турар-дыр. Аңаа дараазында харыыны берип болур. **Машина-трактор станциязынга, кедээ ажыл-агый салбырынга** үр чылдарда ажылдааны дээш база тракторларның одалга системазының аппаратураларын хынаар цехке ажылдааны дээш назы-хар талазы-биле чиигелде көргүзери күрүне пенсиязын тывсырының болгаш ону төлээриниң дүрүмүнде көрдүнмээн. Ындыг болганда, силерге ону сүмелээр-дир бис. «Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору» деп хүндүлүг аттыг-дыр силер. Ынчангаш 60 хар четкеш, күрүнениң ниити пенсиязынга кирзе-даа, персоналдыг пенсияга кирериниң биле районнуң партия-совет органнарынга дилегден киирер. Бо тавырылгада каңдыг документилер негеттинерин районнуң социал хандырылга килдизинден билип ап болур силер.

СТАЖЫ САНАТТЫНАР

Ам дараазында чагааны ап көрээлиңер. Каа-Хем районда Ильинка суурда чурттап турар Борис Дондукович Дондук-оол мындыг айтырыгны салып турар. Б. Д. Дондук-оол—1973 чылдан бээр күш-ажылдың бирги бөлүүнүң инвалиди. Инвалид апарза-даа, кадык-байдалының хире-шаа-биле ол ажылдап турган. 1986 чылдан эгелээш кадыының байдалы-биле ажылдавайн турар.

«1986 чылдан бээр шуут олуруптум, зарыг-човулаңның уржуу-биле ийи будумдан чарылдым. Ынчангаш өг-бүлевисте үш инвалид бар бис. Бистерге дуза чедирер дээш ием кижи 1987 чылдың сентябрьдан эгелеп ажылындан үнүп алган, ажылдаары-даа берге болу берди. Ак сеткилдиг, эки ажылчын деп мактадып чораан документилери-даа бар. Ынчангаш мындыг чүвени билип алыксап тур мен: ажыл кылбайн турар кижилерниң саныынче ол кире бербес бе, ажыл стажы канчап баарыл?»—деп, ол айтырган.

Борис Дондуковичтиң айтырыынга мындыг харыы берип болур: **ажыл үезинде бертингеш, бирги бөлүктүң инвалиди апарган кижиниң ажаап-тежээри-биле ажылдавайн турган кижиниң күш-ажыл стажын санап болур. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1984 чылдың июль 3-те 690 дугаарлыг доктаалынга үндезилээш, РСФСР-ниң социал хандырылга министриниң ол-ла чылдың июль 17-де ат салганы 93 дугаарлыг дужаалында ол дугайын айыткан болуп турар. Оон аңгыда, чуртталга шөлү чогундан, төрелдер кижиниң бажыңында чурттап олурар-дыр силер. Ол айтырыгны чурттап турар чериниң аайы-биле ол девискээрде Советтиң күүскомунга тургузар эргелиг силер.**

Дузалал ажыл-агыйы

ГАЛИНА АЛЕКСЕЕВНА

Бир эвес Сут-Бажынга чеде бээр болза, мында чурттакчы бажыңнарының херимнериниң иштинде огород үнүштерин өстүрүп ап турары шала хирелиг дораан көскүлен. Ол суур Каа-Хем районда, а каа-хемчилер картофель, ногаа ажаап өстүреринге өөрениш чаңчыкканы республикада сураглыг берген. Ынчалза-даа Сут-Бажынның чурттакчылары огород үнүштерин өстүрүп алыр талазы-биле чаңгыс чер чурттугларындан элээн чыдып калган.

Ол байдалды эдер-биле суурда херээженнер чөвүлели, оон активи сөөлгү үеде хемчеглерни ап эгелээн. Чоокта чаа херээжен чурттакчылар Культура бажыңынга чыглып кээп, огород үнүжүн өстүрериниң талазы-биле айтырыгны көдүрүп, арга-дуржулгазын-даа солушкан. Ногаа өстүреринге мергежилдиглер, аас-биле агитация чорударының оруунга, боттарының бажыңнарындан рассадаларны, үрезиннерни эш-өөрүнге көргүзери, арга-дуржулгазын тарадыры-биле эккелген.

Ногаа өстүрүп турар элээн каш өрегелерниң, кижилерниң бажыңнарынга база четтим. Олар ногаа өстүреринге соңуургалдыг, боттарының үлегерин көргүзүп турар улус болду. Чижээ, «Совет Тыва» совхозтуң партком секретары А. Б. Кара-оол сугта кирдим. Оон чурттап олурар бажыңының кухнязын, бир өрээлин рассадалар ээлей берген.

— Хөйүн аа! — дей магададым.

— Оолдарым улгаткан, бажыңдан тарап үнген. Ынчангаш ада-ие чүгле боттарывыс арткан. Ийи кижиге хөй херегжел кайыын турар ийик. Биске каш рассада-ла четчир, артканнарын ногаа өстүрүксеп турарларга бээр мен, огород үнүштерин өстүрерин көвүдедир дээш суурда херээженнер чөвүлелиниң чорудуп турар ажылынга киржип турарым ол-дур ийин — дея, Анай Балчыровна чугаалады.

Суурнуң чурттакчыларының аразында картофель, ногаа өстүреринге шуут чаңчыга берген, боттарының бажыңнарының девискээринге аңгы-аңгы ногааларны өстүрүп ап турар өг-бүлелер 65 чедип турар. Элээн мергежилдиглерге Валентина Койгунмай, Ирина Оидур болгаш өскелер-даа санаттырып турар.

Ылаңгыя суурнуң хоочуннарының бирээзи Галина Алексеевна Дмитриева кожаларынга, Сут-Бажынның бүгү чурттакчыларынга эң үлегерлиг, дузааргак кижилерниң бирээзи болуп турар.

— Бо суурда 29 чыл чурттап тур мен — деп, ол эрткен үезин сактып, мээн-биле чугаалашкан кижи.

Шупту чурттакчылары тыва суурда үр үениң дургузунда чурттап, амыдыралдың өөрүшкүзүн болгаш муңгаралын деңге үлежип, кожа-хелбээлери-биле төрелдежи берген кижи болду. Бичии када-ла үениң дургузунда оон эжиин ажыдып, улуг-биче кижилер киргилеп Кирип ора-ла, «Галина Алексеевна, ону-моңу канчаар кылыйн» деп, олар сүмележип турдулар.

— Холга бир каш чүс акшалыг кижи мен, дөгерезин чээлиге берипкеш, шуут хуруг калдым, ам чаа кирген хожамдан акша чээп алдым шейил — деп, кире дүшкен аныяк кижиниң дугайында эки сөстерин чай кадында чугаалаан казыты.

«Боттарыңар база эки кижи-дир силер» деп сөстерин сеглекседим. Ынчалза-даа, чугаалажып органт, дораан мактал сөстер эдерге кайыын болур дээш, аксым тыртып алдым.

— Өстүрүп алган ногаамны чогга садар чаңчылым чок — деп, ол чугаалады. — Ногаачыныс үрезинни ногаа өстүрүксеп турарларга үлеп берип турар мен.

Галина Алексеевнаның огородунуң шөлү улуг эвес. Тарып турар ногаалары: капуста, огурец, помидор, морковь. Чимис аймаан база өстүрүп турар. Эрткен чылын бичинжек шөлчүгежинден тос шоодай картофельди ажаап алган. Бичии черден ажаап ап турар дүжүдү күске чедир четчип турар. Черге ёзулуг ээ болурга, оон дүжүдүн ажаап, шыгжап база кадагалаар билирге, магалыын деп түңнелге келдим. Ногаа өстүрүп турар алдын холдуг кижиниң столга делгээн ногаа-чимизин аас деп, ооң эш-өөрүнге, үнген-кирген кижилерге хүндүткелдиин билип алдым.

Огород үнүжүн өстүрериче кичээнгейни кедээ Советтиң күүскому сөөлгү үеде үндүрүп турар. Суурда бөгүнде 12 кудук, суг курлавырын шыгжаар үш шыгжамыр сава бар. Оон суг дамчыдар хоолайларны улустуң хууда огородтарынче чоруткан. Элээн каш бажыңнарже кара хөрзүннү совхозтуң автомашиналары-биле сөөртүп чедирген.

Ынчалза-даа суггат, кара хөрзүн болгаш өске-даа чүүлдер херек болуп турар. Оон-биле чергелештир чамдык өрегелер ногааны өстүрерин, янзы-бүрү чылдагаан хап, терекке албайн турары илдең. Ол бүгү таарымча чок байдалдардан үнүп алыр болза, Сут-Бажынның чурттакчылары хөй картофельдиг, ногаа-чимистиг болу бээринге бүзүрел бар.

Арапчор ОКСУР.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН ДООЗУЛГАН

МАНАГУА. СЭТА-ның корреспондентизи А. Кургузовтуң дамчытканы болза: Атылажыышкынны шуут соксадырының айтырыгларының талазы-биле Никарагуаның чазааның болгаш боо-чепсектиг контрреволюцияның удуртулгазының аразында дөрт чугаалажыышкыннарының баштайгы ээлчээ доозулган. Чугаалажыышкыннары апрель 28—30-де Манагуага уламчылаарын ийи тала дугурушкан.

Никарагуаның президентизи Даниэль Ортеганың медеглеп турары-биле алырга, контрастың буруузу-биле чугаалажыышкыннарга тодаргай түңнелдер чедип алдынмаан. Ол дугайын ол Манагуага болган хөй муң кижилиг митингиге медеглээн. Атылажыышкынны шуут соксадырынга республикага удур боо-чепсектиг халдаашкынга ынанып турар америк администрациязының консервативтиг бөлүктери шаптыктап турар деп, онзалап айыткан. Хоралакчы ажыл-чорудулганы уламчылаарын мурнунда сомосачы национал гвардияның полковниги турган Э. Бермудеске баштаткан контрреволюстуг күштер негеп турар. Контрастың боо-чепсектиг кезектериниң баштыңчылары, бо чылдың март айда Сапоага ат салган дугуржулгаларны хүлээп албазының дугайын медеглээн. Ол чорук Манагуага болган ужуражыышкынга шыңгыы бергедээшкиннерни тургускан.

САНАЛДААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ болгаш ССРЭ-ниң аразында кайызынга-даа ажыктыг садыг, экономиктиг харылзааларны бүгү хемчеглер-биле калбартырын сураглыг америк херекчитен, америк-совет харылзаалар болгаш солчуурга талазы-биле Чикагода төптүң баштыңы Эрвин Соли саналдаан. Совет Эвилелинче ыйыышкын кылырын Вашингтоннуң чазак оралдажып, янзы-бүрү хевириниң садыг талазы-биле кызыгаарлаашкыннарын болгаш хоругдалдарын чорудуп турганы алызында барып Каттышкан Штаттарга чедимче чок болганын «Пиплз дейли уорлд» солунга парлаттынган чүүлүнге ол элээн тодаргай чижектер-биле көргүскен. Америк компанияларның болгаш фирмаларның хөй миллиард долларны чидирип турарын, америк ажылчы чоннуң чүс-чүс муң ажылдаар черлерни оскунуп турарын ол көргүскен. Каттышкан Штаттар кончуг улуг когаралдарга таваржып турар.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

МЕДЕГЛЕЛ

НИКОСИЯ. (СЭТА). Бир эвес АКШ Иранга удур чаа агрессчи хөделиишкиннерни кылыр болза, ооң чурту ону харыы чокка арттырып шыдавас деп, Иранның шериг албаның төлээлекчизи аңаа медеглээн. Вашингтоннуң талазындан Тегеранга удур хөй санныг кыжаныышкыннарны болдурган Персид мугулдурунга минага таварышкан АКШ-тың шериг-далай күштериниң корабльдериниң дугайын чугаалап тура, «ол чорук АКШ-тың агрессчи шериглериниң мугулдурда турарының ала-чайгаар түңнели болур. АКШ-тың ында туруп турары ол девискээрде айыыл чок чорукту үреп болур кол факторларның бирээзи-дир» деп, ол чугаалаан. Иранның Персид мугулдурунуң суглаарынга мина салып турарын ол шын эвес деп көрген.

Латин Америкадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, ол каыда наркотиктерни чажырып садары элээн идепкейжий берген. Латин америк наркомафияда баштакчы рольду Каттышкан Штаттардан келген наркотиктер садыгжылары ойнап турар. АКШ-ка наркотиктер сатканындан оларның орулгазы сөөлгү каш чылдарда 110 миллиард доллар ажа берген.

Венесуэланың «Насиональ» солунунуң бижип турары-биле алырга, наркотиктерни чажырып садары кезээде кемхерекчилеринден ажа берген. Ол ам политиктиг бизнес болуп турар, ында Төп разведка эргелели, АКШ-тың өске-даа тускай албан черлери, а ол ышкаш улуг банкылар ээлери киржип турар.

Латин Америкада мафияның кол турар чери Боливия болгаш Колумбия болур. Ол чурттарның эрге-чагырганары наркобизнес биле эптеш чок демиселди чорудуп турар. Саннуң талазы-биле чедиишкин улуг-даа бол, ол чурттарда «ак өлүмнүң» агымы чүгле эвээжевээн эвес, харын көвүдей берген.

ЧУРУКТА: кокиниң колумбий «плантациязы».

СЭТА-ның фотохроникази.

КИНОЛЕКТОРИЙ СООНДА

Самагалдайның төп эмнелгезиниң хоочун эмчизи, үжен ажыг чыл дургузунда чоннуң кадыкшылы дээш ак сеткилдиг ажылдап келген Чооду Дарзыгович Борбай-оол районнуң ажылчы чонунуң мурнунга медицина темазынга лекция, беседаны доктаамал номчуп турар. Бо удаада ол өртке удур албанның коллективиниң мурнунга «Арагалаар чорук болгаш чаштар» деп темага кинолекторийни кылып, тодаргай чижектерлиг, соннорлыг, фактыларлыг кылдыр тайылбырлап, диафильмге көргүскенин дыңнакчылар улуг сонуургал-биле көрүп, улуг кижиниң организмин дамчыштыр чаш кижиниң организминге араганың кайы хире хоралыын билип алганнар. Кинолекторий соонда, коллективке ол темага ажык чугаа болган.

Мотори ТИРЧИН.

Ленинчи ёзу-биле

БАШТЫҢЧЫГА ТУРАСКААТКАН

«Ажылчын аңгының хостаары дээш демиселдиң эвилели» деп ажылы дээш карабажыгга он дөрт ай хоругдаттырганының соонда В. И. Ульянов Петербургтан Чөөн Сибирьже шөлүттүрүпкен. 1897 чылдың март 4-те ол Красноярскиге чедип келген.

Большевичинская кудумчуда № 33 бажыңга чурттап турган Клавдия Гавриловна Попованың бажыңынга ол доктааган.

Аныяк Ульянов хоорайның чоок-кавызы-биле таныжып, чоруп тура, хүндүс хоорайның болгаш Юдинниң библиотекаларынга ажылдап чоруп турган. Ооң Шушенскоеже шөлүлгезиниң оруу — Енисей-биле пароходтап чорууру. Владимир Ильичиниң амыдыралының 1063 хүну Красноярск край-биле холбашкан. Ол үеде Ильич кайгамчык улуг күш-биле организас-практиктиг ажылзерентерин кылып чорупкан. Үжен ажыг ажылдарны бижээн, чаа хевириниң пролетар партиязының идейлиг үндезиннин ажылдап кылган.

Улуг кижиге, Октябрь революциязының баштыңчызынга хүндүткелдиң ёзузу кылдыр В. И. Ленинниң музейиниң филиалын ажыдарының дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Кыска үениң дургузунда ындыг музей Красноярскиде Кача хемниң аксында ажыттынган.

Музейни 1987 чылдың апрельде, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнде, байырланчыг байдалга ажыткан. Архитектурлуг тургузуунуң талазы-биле ховар чараш ол бажыңче кижилер бөлүк-бөлүү-биле болгаш ниити чаңгыстап-даа үзүктелбейн шуужуп турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылының байырлалының будуузунде музейниң чүс муң дугаар аалчызы Красноярск хоорайның чурттакчызы, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну эш Бровников болган. Ол музейниң дирекциязының омунээзиндеи тураскаалдыг белекти алган.

Иван ЦЕЛИЩЕВ.

ЧУРУКТА: В. И. Ленин музейинче кирер эжиктиң даштыны хевири.

Фотозу авторунуу.

ЭҢ-НЕ КИЖИЗИГ КИЖИ

Ооң ады —мөңгеде өлбес, балалбас.
Ооң боду — бодууң ишчи, ээлдек, эрес.
Ооң чагыы — бүгүдени хей-ат киирген.
Ооң соруу — Тайбың, Хостанга, Күш-ажыл.
Эң-не кижизиг кижи—
Эргим башкы Ленин
Ам-даа бисти бурунгаар
Ажыл-ишче кыйгырар.
Ооң ады —хоорай, суурлар бүрүзүнде.
Ооң боду — хоор чоннуң арызында.
Ооң чагыы — Атоммаш, КамАЗ, БАМ с...
Ооң соруу — чырыткылыг келир үе.
Эң-не кижизиг кижи —
Эргим башкы Ленин
Базымывыс деңнеп.
Партиявыс баштап бар чор.
Ооң ады— диптер сэнай тарай берген.
Ооң боду — Тиилелгениң кызыл тугунда.
Ооң чагыы — үүле-иште, чурттаалгада.
Ооң соруу — сенде, менде —шуптувуста.
Эң-не кижизиг кижи —
Эргим башкы Ленин
Хоор чон-биле кады
Кожа базып чоруп ор.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

122 ДЫЛГА

Совет эрге-чагырганың чылдарында (1918-1986) В. И. Ленинниң чогаалдарын 122 дылга, ооң иштинде ССРЭ-ниң улустарының 68 дылынга болгаш даштыкы чурттарның улустарының 54 дылынга 16526 катап парлаан. Оларның ниити тиражы 635251 муң экземпляр болган.

Төрээн дылың өөрен

КАМНЫГ БОЛГАШ ЫНАК БОЛУУЛ

(Уланчызы. Эгези № 94 «Шында»).

Амгы тыва литературлуг дылдың орфоэпия айтырыглары черле чидиг боол келген. Ооң чамдык талаларын адаанга көрээлиңер.

а) ЧЕР-ЧЕРНИҢ УЛУСТУҢ ЧУГААЗЫНДА чаңгыс ол-ла сөстү үн талазы-биле демей адап турар: **дораан — дораа, ини—ижи—иин, бис — биьс, оттулар — оккулар, сыртыкыш— сырттыыш, демдек—темдек, (биче) када (биче) кады, ырак—ыраак, шаңнадыр—шайладыр, бетинде —бертинде, ай дээр—айдаар, чүңгү — чүңгүү —чүьгү, күшкүн —үншүн, сыыңайнып— сыыгайнып, чиңгейнир —чиңгайнир.**

Үстүнде чижектерниң баштайгыларын словарьларда литературлуг норма кылдыр доктааткан. Ынчалза-даа диалект янзыларын башкылар, студентилер безин бо-ла чугаалай берген тургулаар-дыр.

Бижип кааны-биле адаарга дүүшпес чамдык сөстер бар: **херээжен, харысаңгалыг.** Радио, телевидение дикторлары безин бо сөстерни (хереэ:н), (хэрыса:лгалыг) кылдыр адай бергилээр. Чамдыкта нормалар чоорту өскерли бээр деп чугаалаан бис. Бо таварылгада чогум канчаар адаарын дугурушкаш, доктаадып чурумчудар апаар. Амдызында бижиири-биле демей адаарын бөрымдаалаза чогуур: **херээжен (херэ:жен), харысаңгалыг (хары:саңгалыг).**

б) СӨСТЕРНИ БИЖЭЭНИ БИЛЕ АДААРЫ дүүшпейн бээр, ынчалза-даа фонетиктиг дүрүм ёзугаар адаарын норма деп көөр сөстер бар: **аксы (аскы). барыксаар (барыска:р). аксыр (аскыр). дагиның (дагиным-даңның). дуңгуш (дуңгуш).**

Дыка хөй сөстерде ок-биле адаар үннерни чаңгыс ажык үжүк биле бижип турар: **агар (аьгар). будук (буьдук). дурт (дуьрт). дут (дуьт). душтээр (дуьштэ:р). идик (иьдик). кыш (кыьш). кижи (киьжи). могаг (моьгаг). одар (оьдар). өрт (оьрт). сиңгир (сиьнги:р) үгаан (уьга:н), ыт (ыьт).** Мындыг үннерлиг сөстерниң бөлүүнде чамдык сөстерни чок болза ок-биле адаар үннүг кылдыр, чок болза ок-биле адавас үннүг кылдыр адап турар сөстер база бар: **аппарган (аппарган) — (аьппарган). эккелген (эккелген) — (эьккелген). культура (кулььту:ра) — культу:ра). аңгы (аьңгы)—(аңгы) (класс). артист (аьрти:с).** Ындыг сөстерниң адаар нормаларын шиичилээш, үзе дугуржуп дүрүмчүдер апаар-дыр. Амдызында кайда ол болгаш ол чижектиг өске-даа сөстерни ок-биле адаар үннерлиг кылдыр адап турарыл, кайда ок-биле адавас үннерлиг кылдыр адап турарыл дээрзин тодарадыры берге.

в) ТЫВА ДЫЛДА моол болгаш чөөн чүктүң өске-даа дылдарындан үлегерлеп алган сөстер хөй. Оларны адаары шуут тывалажып калган болгаш нормалары быжыккан. Орус дылдан шаанда үлегерлеп алган сөстерни адаары база тыважаан болгаш нормалар апарган, чижээлээрге: **шымыва, дуга, дүүрге, хамаачык, сугарай.** Ынчаарга үжен-дөртен чылдардан бээр орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң хөй нуруузунда чүве аттарының сөстерин, орус орфография чурумун ёзугаар бижиирин доктааткан. Амгы үеде орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң саны үш-дөрт муң чедип турар. Орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң үннерин тыва дылдың үннери-биле солуп, үлегерлеп алган болгаш бижиири биле адаарының аразында эээш эвес ылгалдарлыг. Орус сөсте ударениелиг ажык үнну узун ажык үн биле дамчыдар болгаш ол сөстүң сөөлгү слогунга тыва ударение тургустунар: **авария (ава:рийи). гранит (грани:т). Таня (Та:ньа):** сөстүң эгезинге, иштинге, соонга киирилде ажык үннер адаттына бээр: **шкаф (ышка:п). школа (ышкоьла) трактор (тыра:ктор). акт (а:кты). студент (студэ:нти). рубль (ру:бил);** чамдык сөстерниң баштайгы ажык үнү ок-биле адаар апаар: **артист (аьрти:с) куьльту:ра);** орузунда сөс эгезинде ыткыр (б), (д) деп үннерни кошкак дүлейзимээр үннер-биле дамчыдып турар (олар дүлей үннерге чоок): **булка (бу:лка), борщ (бо:рыш) дыня (ды:ньа). директор (ди-рэ:ктор);** орус сөстерде (ф), (ц) деп үннерни тывазынга муң-не ол үннерге чоок үннер адаар чүткүл көстүп турар: **фартук (па:ртук). циркуль (ци:ркуль):** анаа кара чугаада оларны (п), (с) деп үннер-биле дамчыдып турар: **фабрика (па:брика). цирк (си:рик);** дикторларның адаарындан ап көөрге, орус сөстүң эгезинде ыткыр (г) деп үнну база орузунга чоокшулаштыр ыткырзымаар кылдыр адаары билдиннип турар. Орус дылдан үлегерлеп алган сөстерни адаарда тыва дылдың фонетиказының дүрүмнери-биле тыптып каар кол-кол онзагай чүүлдерни нормалар деп көөр апаар. Бо айтырыгны ам-даа хайгаарап шиичилээри негеттинип турар.

г) ТЫВАДА ИЙИ ДӨСТЕН ТУРГУСТУНГАН, дефистеп бижиир, ынчалза-даа тудуштур адаттынар дыка хөй оронимнер (кургег черлерниң хуу аттары), гидронимнер (суг объектилериниң хуу аттары) база олардан укталган административтиг бөлүктер, совхозтар, салбырлар, фермалар аттары бар, чижээлээрге: Каа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем, Сүт-Хөл район, «Ак-Чыраа» совхоз. Бо болгаш бо дег өске-даа нарын аттарны тудуштур (Каа хем), (Би:хем), (Улугхем), (Сүтхөл райо:н), (Акчыра: совхо:с) кылдыр адаар —нормалары ол. Ынчалза-даа сөөлгү он ажыг чыл иштинде ындыг нарын аттарның кезектерин аңгылай адаар чаңчыл бар апарган, ылаңгыя дөргелер чугаазында ындыг, артында-ла нарын сөстүң баштайгызын ударениелиг кылдыр адап турар: **(Ка:хем), (Би:хем), (Сүт хөл райо:н), (Ак чыра: совхо:с)** дээн янзылыг. Дикторларны дыңнаарга, чамдыкта Улугхем-даа дээр, чамдыкта Улуг хем-даа деп турар-ла. Ынчаар нарын сөстерни аңгылай адаарын нормаларны хажытпаан деп санаар апаар. Ооң-биле кады дефистеп бижиир-даа болза, шынап-ла, кезектерин аңгылай адаар аттар база бар, олар үстүнде сөстерден ылгалдыг: **Алдын-Ишкин (Аьлды Ньшкин), Аныяк-Чыргакы (Аныйак Чыргакы), Бестиг-Ажык (Бестиг Аьжык).**

4. ДЫЛДЫҢ НОРМАЛАРЫ морфологияга база хамааржыр. Ол болза **фонетика-морфологтуг нормалар,** улам тодаргайлаарга, фонетика-морфологтуг орфоэпия нормалары болур. Морфологияга хөй нуруузунда өскертилге кожумактары — падежтер, арын, сан, хамаарылга, үе, а ол ышкаш залогтар, видтер кожумактары хамааржыр болгай. Айтырыг бедүүн эвес. Каш чижектен көрээлиңер: **эжимден ~ эжимнен, эжимге ~ эжиме; барыңар ~ барыгар, тонунар ~ тонугар; чиңдейнир ~ чиңгейнир, сыыңайнып ~ сыыгайнып; кылаңайнып ~ кылаңгайнып ~ кылаңдыржыр; салыптас ~ салывытпас ~ салыппас** болгаш өске-даа. Аразында тильда деп адаар дыйлагар (~) демдектиг чижектер чаңгыс ол-ла хевириниң янзылары болур. Баштайгы ийи чижек— үнериниң падежиниң кожумактары, норма — **эжимден,** дээрезында ийи чижек —бээриниң падежиниң кожумактары, норма — **эжимге,** үшкү ийи чижек — дужаал наклонениезиниң ийиги арын кожумактары, нормазы — **барыңар,** дөрткү ийи чижек—хөйнүң санының ийиги арында хамаарылга кожумаа, норма— **тонуңар.** Бешки болгаш алдыгы эжеш чижектер —ритмиктиг вид (шимчи) кожумактары, нормалары — **чиңдейнир, сыыңайнып,** чедиги үш чижек — база ритмиктиг вид кожумактары, нормазы — **кылаңайнып.** сески үш чижек — доостунген вид кожумактары, нормалары — **салыптас—салывытпас.**

Фонетика-морфологтуг нормаларга хамаарыштыр дараазында таварылгаларны демдеглээри чугула. Ритмиктиг вид хевириниң дужаал наклонениезиниң хөйнүң санының ийиги арынының кожумааның янзыларын ажыглаарында чайгылыышкыннар черле хөй таваржып турар: **шыыңайныр-шыыгайныр, барыңар-барыгар, номуңар-номугар.** Бо чижектерде кол нормалар баштайгы чижектер болур. Ооң ышкаш дужаал наклонениезиниң бирги арыны үш санның барааны (чаңгыстың саны), **бараалы** (ийиниң саны — чаңгыс кижиге бараалы деп чугаалаар бодув-биле «ийи кижи баар» деп утказыг), **бараалыңар** (хөйнүң саны). Сөөлгү чылдарда хөйнүң санының орнунга ийиниң санын ажыглаар таварылгалар бар апарган (чижээлээрге, **көрээлиңер** дээриниң орнунга **көрээли** деп турар). Хөйнүң санының хевириниң орнунга ийиниң санының хевирин ажыглаары таарымчалыг эвес.

Литературлуг дылдың удерениелериниң, орфоэпиязының (фонетиктиг, фонетика-морфологтуг) нормаларын быжыктырып нептередирде дузалаар ажылдар чорудары чугула. Орта орфоэпияның кол дүрүмнерин чогаадыры, орфоэпия словарын тургузуп кылыры, оларга даянгаш школаларга болгаш өске-даа өөредилге черлеринге шын адаарынга чаңчыктырып өөредир талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры хамааржыр. Мындыг практиктиг ужур-дузалыг ажылдарны тургузарда, хөй-хөй хайгааралдар болгаш түңнелдерге даянмас болза хоржок. Чүүл-бүрү янзыларны (вариантыларны) илередир, системажыдар, кайы янзызын норма деп тодарадыр — өзек сорулга мындыг. Аныяк литературлуг дыл болганда база фонетиканың чамдык онзагай чүүлдериниң аайы-биле вариант нормалар база турар апаар. (чижээлээрге: **келир — кээр, олурар — орар, меңээ — мээ, салыптар — салывыттар**).

5. СӨС КАТТЫЖЫЫШКЫННАРЫНЫҢ БАЗА ДОМАКТАРЫНЫҢ нормаларының талазы-биле чамдык чайгылыышкыннар барын айтыр ужурлуг бис. Чижээлээрге, мындыг хажыдыышкыннар таваржылаар: **бирээ кижи** (бир кижи дээр болгай); **бистиң сүт-бараан фермазында** (бо таварылгада сүт-бараан фермазында дээр болза чүүлдүг ийе); **он хойлар** (он хой дээр болгай); **куду аалга бааргыш бе!** Бо дээрге анаа чижектер-дир. Хандыр, делгеренгей көөр дээр болза, хөй хайгааралдар, улуг ажыл кылыр апаар.

6. ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫ дээрге арыг, шын чугаалаары ол.

Солуннарга үнгүлеп турган чугаа культуразының дугайында чүүлдерде тыва чугаага орус сөстерни азы сөс каттыжыышкыннарын киирип турар. Ынчангаш хайнак чугаа тыптып келир деп айтып турар. Дыл эртеминде өске дылдың сөстерин, сөс каттыжыышкыннарын анаа-ла механиктиг ёзу-биле чугаага холуй киирерин **макароннуг чугаа** деп адап турар, тывалап чугаалаарга — **хойтпак чугаа** дээни ол.

Эң ылаңгыя студентилерниң, өөреникчилерниң тыва чугаазынга тыва сөстер бар турда-ла, орус сөстерни бо-ла ажыглай бээр. Ооң байтыы элээн улгады берген-даа тыва кижилер **молоходан садып экпек, огурум, папазы, мамазы, дедушкавыс** деп сөстерни база ажыглап турар. Ындыг таварылгалар хөй. Ынчаар ажыглаан сөстерни литературлуг норма деп санавас болгаш оларны кара чугаага хереглевес турар. Чамдык ажылдакчы улус безин чугаазынга **партия обкому, комсомол обкому** дээриниң орнунга **обком партия, обком комсомол** деп-даа чугаалай бергилээр.

Бо-ла бүгү байдалдар чүден боол турарыл дээрге, бир талазында, тывалар ийи дылдыг апарган, орус чугааны хөй дыңнап турар, орус сөстер болгаш сөс каттыжыышкыннары үгееныңга сиңе бергениңден, өске талазында, олар боттарының чугаазын шын тургузарынче кичээнгей салбас, төрээн дылын камныг көрбес чорукту бооп турар. «Чугаалаарының мурнунда бодаңыр, шугум чазаарда шыгаар» деп үлегер домак чүге сөглеп турар. Кижи чугаалаарда баштай бодалдын темазы тыптып келир, ооң сонда бодалды дылдың дузазы биле орта, топтуг илередир болгай. Хөй-ниити херээнге азы башкылаашкын үезинде-даа тыва дылды шаандан-не быжыгып калган **хаак, хааттаар, кичээл, самбыра, кыдыраашболгаш** өске-даа сөстер турбуже, оларны солуй **лыжа, лыжалаар, урок (уро:к), доска (до:ска), тетрадь (тетыраат)** деп сөстерни ажыглап турар. Тыва сөстерни херглээринде бергей апарган чүве чок болгу дег. Бодап көөрге, мында орус чугааның салдары күштелип турар.

Ооң-биле кады чамдык тыва тайылбыр хевирлиг аттарны орус дылдан үлегерлеп алган эттиг, чаңгыс сөстер-биле солуп турары таарымчалыг: **доктаар чер —остановка (остано:пка), ужар-хеме—самолет (само-ло:т).** Мооң мурнунда-даа ындыг чүве хөй турган: **сүт тырттырар машина — сепаратор, хараа бастырар машина—молотилка, баш таарар чер —парикмахерская.**

Орус болгаш тыва дылдарны холуй бээриниң база бир янзызы бар. Ооң чылдагааны —дыка хөй албан, организация, бүдүрүлге черлериниң, кудумчуларның аттары чүгле орус дыл кырында, тыва дылда очулгазы чок бооп турарында. Ынчангаш ам тывазында чок болганда бедүүн кижилер чок-ла болза аза-муңе очулдурар, чок-ла болза орузундазан-биле хевээр салыр—чиик аргазы ол бооп турар. Мындыгның төлээзинде эң ылаңгыя чер-черде Советтер күүскомнары янзы-бүрү албан, организация, бүдүрүлге, кудумчулар, колхозтар болгаш совхозтар, фермалар, салбырлар аттарын орус болгаш тыва дылга адаарын чурумчудары эргежок чугула. Ол аттарны бижээш азар болза эки. Борта хамаарыштыр алырга, чижээлээрге, Кызыл хоорайда дыка хөй албан, организация, бүдүрүлге черлериниң, өөредилге черлериниң, школаларның, кудумчуларның, эмнелгелерниң, магазиннерниң тыва дылда аттары чок бооп турарын айтып апаар. Чижээлээрге, театрның эжиинде «Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театры» деп бижээш, азып каан ады чок. Пединститутуң безин бижээш аскан тыва ады чок бооп турар. Черле Кызыл хоорайның янзы-бүрү объектилериниң тыва аттарын чурумчудар, оларны бижээш, азар үе келген. Ынчангаш бис Кызыл хоорккускомну бо айтырыгже кичээнгейни углаандырарын күзээр-дир бис.

Аттарны шын тургузарда, очулдурарда бергедээшкин таваржып келзе, Тываның ДЛТЭШИ-ниң редакцияларының ажылдакчылары-биле сүмележип болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында терминология комиссиязы бо херекче сагыш салыр ужурлуг. Сөөлгү чылдарда, чижээлээрге, «Шын» солунга, кинопрокаттың анаа-ла очулдуртуна бээр аттарын-даа чүгле орузундазын берип турар. Ооң ужуру билдинмес. Кинофильм дээрге-ле уран чүүлдүң чогаалы болур. Ооң адын очулдуруглары утказын билиринге онза чугула. Черле чечен чогаалдың-даа адын очулдурбас деп дүрүм чок-ла болгай. Кижи бодаарга, чогаалдарның, кинофильмнериниң аттарын бир-ле дугаарында «Шын» солун очулдурар ужурлуг.

Аңаа үндезилээш, бүгү-ле афиша —чарлалдарны хоорай, суур бүрүзүнге орузунга база тывазынга катай кылыр болза таарымчалыг.

Тывазында болгаш орузунда чаңгыс ол-ла чер азы суур, хоорай адын аңгы-аңгы, демей эвес бижип, адап турар (**Шагаан-Арыг — Шагонар, Чадаана — Чадан, Тожу—Тоджа**). Мындыг таварылгаларда ылаңгыя хоорайлар болгаш суурлар аттарын орустап, тывалап адаарын катай тургузары чугула. Орузунда шаандан бээр бижиири болгаш адаары тыва дылдаазындан чигелдир апарган сөстерни элээн херек кырында бөлдүнмес. Шаандан бээр туруп келген мерген чугаа бар: «Каш дыл билир сен, ынча катап кижи сен». Тывалар совет үеде ийи дылдыг апарган — төрээн дылы-биле кады орус дылга база чугаалажып турар апарган. Ол дылдыг улуг чедиишкин. Ооң-биле кады төрээн дылынга база орус дылга арыг чугаалаарын медереңгейи-биле чедип алыр ужурлуг бис.

Мону чугаалап турганы, тываларның орус чугаазынга төрээн дылының салдары (интерференция) барын, ону ноорту чошкадырының чугулазын демдеглеп каар херек. Орустаарда, чоннуң чугаазында ынкаш «чодезын сый орустаптар» кылдыр кижи бүрүзү өөренип алыр болза эки.

7. БИЖИМЕЛ ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫНГА СӨСТЕРНИ ШЫН БИЖИИРИ. Бижик демдектериниң салырының дүрүмнериниң сагыыры база хамааржыр. Херек кырында параттының турар номнарда, солуннарда хөй-ле чазыглар таваржып турар. Борта чижектер киирген херээ чок боор, чүге дээрге бодунда билдингир чүве-дир. Сорулга — орфографтыг чурумну сагыырын күштелгирери. Бижик демдектериниң талазы-биле частырыглар эмин эрттир хөй бооп турар деп чугаалап болур. Хамыктың мурнунда орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин эки өөренир, сагыыр херек.

Орфографтыг чурумну күштелдирбишаан, орфографияның чамдык дүрүмнерин улам тодарадыры эргежок чугула. Пунктуация талазы-биле чедип кылыр чүвелер ам-даа хөй деп бодаар бис.

Бо чүүлде чугаа культуразын бедидериниң кол-кол үе-шигерин көргүзерин оралдаштым. Айтырыг бүрүзүнге-ле аңгы чүүл-даа, ном-даа бижип болур — бо хире делгем болгаш нарын херек-тир. Ынчангаш дыл эртемденнери, башкылар, чогаалчылар, а ол ышкаш парлалга, радио болгаш телевидение ажылдакчылары, артистер, эртем болгаш культура ажылдакчылары төрээн чугаа культуразын сайзырадырынга идепкейлиг киржир дээрзинге идегээр-дир бис.

Тыва чугаа культуразының дугайында бодалдарны болгаш ап чорутса чогуур чамдык хемчеглерни бо чүүлдүң иштинде айыткылаан. Чугаа культуразынга хамааржыр өске-даа ажылдарны кылза эки: радио болгаш телевидениеге чугаа культуразының дугайында дамчыдыышкыннар кылыр, солуннарга чугаа кылыр, чон ортузунга лекция, беседа чорудар, тускай ном кылыр. Чугаа культуразының дугайында делгем программалыг эртем-практиктиг конференция эрттирери онза чугула. Ооң программазынга чугаа культуразының айтырыглары, парлалга дылының дугайы, орфография болгаш пунктуация айтырыглары, төрээн дыл биле литератураны башкылаарының айтырыглары, сцена чугаазы, радио болгаш телевидение дылының дугайы дээш өске-даа айтырыгларны киирип болгай.

Шулуу САТ.
Филология эртемнериниң доктору, профессор.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

23-те. В. Белов. «Арыг СУГ КЫРЫНДА». Эгелээри 19.00 шакта.

24-те. А. С. Пушкинниң тоолдары. Эгелээри 12.00 шакта.

В. Вербин, М. Мишин. «КАПИТАН БЛАД». 19.00 шакта эгелээр.

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңы

22-де. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскааткан «ШКОЛАНЫҢ АТ-АЛДАРЫ» деп байырлал. 12.00 шакта эгелээр.

23-24-те. Дыштанылга кежээлери. Эгелээри 19.00 шактарда.

«КОЛОС» Культура бажыңы

24-те. Школачыларның дыштаныр хүн клубунуң кичээли. 12.00 шакта эгелээр.

«ПОЛИГРАФИСТ» клуб

23-те. Май 1-ге тураскааткан хоочуннарга ужуражылга кежээзи. Аңаа Пионерлер бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти болур. Эгелээри 15.00 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» трестиң клуву

(Улуг-Хемская кудумчузу, 17)

23-те. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың ГАСТЕЛЛО аттыг паркы

Аттракционнар, ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары дыштаныр хүннерде 10.00 шактан эгелеп ажылдаар.

Спортчу ужуражылгалар

24-те. «САЙЛЫК» кафениң чоогунга чиик атлетика талазы-биле республиканың бирги чери дээш кросс болур. Маргылдаа 11.00 шакта эгелээр.

«БООМГА» дельтапланмаргылдаазы.

23-24-те. Томск болгаш Туран хоорайның командаларының киржилгези-биле дельтапланер спортунга Кызыл хоорайның бирги чери дээш ажык маргылдаа. Эгелээри 11.00 шакта.

МОТОЧАРЫШ

АК-ДОВУРАК. (Телефон-биле). Тыва АССР-ниң бирги чери дээш моточарыш маргылдаазының бирги этавы болуп эрткен. Аңаа сес командадан 55 спортчу киришкен. Моточарыштың беш хевиринге бирги черлерни Гали Ахметов, Алексей Касьянов, Михаил Тарасов, Александр Птицын (шупту Ак-Довурак), кожугуур мотоциклге Владимир Яковлев биле Андрей Шлаков (Кызылда автоорук техникуму) алгылаан.

Моточарыштың ийиги этавы апрель 29-та Кызылга болур.

Виталий БАЙЫР.

спорт

ШУПТУ ЧЕМПИОН БИС

«Улуг-Хая» совхозтуң төвү Хайыраканда суурга хол бөмбүүнге хоочуннарның маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа 30 хардан өрү херээжен, 40 хардан өрү эр кижилер киришкен.

Бистер арыг-үзүүжүлер, районнуң эрткен чылгы кубогунуң эдилекчизи бис. Бо удаада база ол адывысты сыкпадывыс. Ол биске өөрүнчүг. Улуг улустуң үлегери-биле Арыг-Үзүүнүң оолдар, уруглар командалары — ВЛКСМ райкомунуң шилчиир кубоктарының эдилекчилери. Школачыларывыс база район чемпиону. Ынчангаш шупту чемпион бис. Ол-даа кончаар, хемырү ужур ында эвес.

Мээң командам шагаан арыгжыларны удуп алза-даа, сагыжым ында хевээр артып калган. Чүге дизе Шагаан-Арыг командазындан аңдан хар чоокшулаан башкым, Сюр-оол Хүргүлекович Ондар чиик-чараш ойнады. Бодундан он ажыг хар улуг кижи ойнап, маргылдааларга киржирге солун-даа, хүндүлүг-даа-дыр. Дөртен чеди харлыг бодум безин Ондарга чедир ойнап албазымга чигендим. Бичиизинден тура спортка ынак болурга ол-дур ийин, ол ам-даа эки ойнаар деп сагыжымда арты. Аныяктар ооң үлегер алыр боор деп идегедим.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Спорттуң хоочуну.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 22-ДЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20. Бичии залга: «Мультсборник» 9.30. «Золотые духи призрака» 11.30, 13.10, 15.00, 17.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 9.40, 13.20. «Третий дракон» 11.10. Киноклуб «Меридиан» 15.00. «Ганг, твои воды замутились» 17.00, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Посланники вечности» 15.00, «Свой среди чужих, чужой среди своих» 16.50, 18.30, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Октябрь» 14.30, «Тихая радость» 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6: «Серебряная маска» 18.00, 20.00 шактарда.

АГААР

Республикага шоолуг эвес булуттээр, агыр. Хар чагбас. Барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3 градус чылыгдан 2 градус медир соок. Хүндүс 15—20, а чамдык девискээрге 5—10 градус чылыг.

Кызылга база-ла шоолуг эвес булуттаар. Хар чагбас. Барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне наймышкаа 1—3, а хүндүс 15—20 градус чылыг.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Июль ал дыы». Уран-чечен фильм. 10.25—Медээлер. 10.35 —12.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 15.30 —Медээлер. 15.40—«Чүүден болгаш чүге». 16.10—«Найыралдың меридианнары». Төрелдежиген хоорайларның уран чүүл коллективтериниң концерттери. 16.40 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 17.10 — «Святослав Рихтерниң шөленнинезы». Фильм-концерт. 18.05 — «Мен, сен болгаш бис шупту кады». Москваның уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң макаренкожу-башкылар-биле ужуражылгазы. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 —А. Глазунов. Симфония № 5. ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң симфониялыг улуг оркестри күүседир. 19.45—«В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары». Кинодокументилер. 20.55—01.30 — В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чаңгарда —«Үе». Төңгенде — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.40 — Төөгү. 4 класс. Мен —Совет Эвилелиниң хамаатызы мен. 9.00—Док. фильм. 9.10—Англи дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Ленинниң ГОЭЛРО планы. 10.35 —11.35 —В. И. Ленинниң амыдыралында музыка. 3 класс. 11.05—Англи дыл. 12.05 — «Эжим», корабльчигеш». Уран-чечен телефильм. 13.15—«Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильмнер. 14.05 —Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Гарин инженерниң бууреашкыны». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.00—«Сылдысчыгаш». Түрен хоорайның пионерлери—ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. 18.30—«Культура болгаш амыдырал». РСФСР-ниң культуразының алдаржыг ажылдакчызы И. Г. Мининниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 19.20 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Найырал-биле күштүг бис». «Бот-орулга-марылгаа—хүннүң боттуг чүүлу». 19.50—Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удужар, чештер!». 20.15 —Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Торпедо». Төңгенде —«Үе». 22.40—00.15—«Шынаа кежир казах чалдып бар чораан». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — «Кады болуксазымза» «Дальгыышкын». 19.45 —20.00— «Тамчыктыг удужар, чештер!».

Адревивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН партийный амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39.15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал өөредилге килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргаша 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаза. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2739. ТС—00743.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 23 суббота
№ 96 (13696)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

Коммунистер! Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин шиитпирлиг бедидиңер! Чоннуң чаагай чоруунга хууда үлегер-чижээнер-биле, күжениишкинниг ажылыңар-биле партияның ат-алдарын быжыглаңар! Эде тургустунуушкуннуң принциптерин бадыткап боттандырар дээш демисежиңер!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларындан)

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Эде тургустунуушкунче, ниитилел амыдыралын бүгү талалыг чаартырынче, партияның угланыышкынын боттандырары дээш демиселдиң байдалында, СЭКП-ниң болгаш совет улустуң амыдыралында политиктиг чугула болуушкуннуң бүдүүзүнде — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде совет кижилер Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюн уткуп турар. Кремльдиң Съездилер ордузунга апрель 22-де төөгүлүг хүнге тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа Москваның болгаш Москва чоогунуң бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, СЭКП-ниң хоочуннары, партия, совет, хой-ниити организацияларының төлээлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчылары чыглып келген. Даштыкы дипломаттар, даштыкыдан келген аалчылар олурушкан.

17 шакта. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов оларга байырлыг хуралдың киржикчилери адыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер.

Президиумда ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргаларының оралакчылары, СЭКП МХК болгаш МК-ның секретарьлары, ленинчи партияның хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери, хой-ниити организацияларының төлээлекчилери.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП МХК-ның бирги секретары Л. Н. Зайков ажыткан.

Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Гимнизи байырлалдыг-биле чаңгыланып үнген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовскийниң кылганы «Социализмни чаартыры дээш, ленинизм дээш» деп илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» улуг көдүрлүүшкүн-биле ырлааннар.

Оон соонда байырлыг улуг концерт болган.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга

эш Г. П. РАЗУМОВСКИЙНИҢ илеткели

Эштер!

Бүгү кижи төрелгетенге төөгүлүг апарган, улустарның үеден-сарыылындан үттүндүрбес хүн турар. Апрельдиң 22 — кижилерни бодунуң чуртунуң салым-хуузунга, делегей төгүлдезиниң чорудулгазынга революсчу салдарны сөзү болгаш ажыл-херээ-биле чедирген өндүр улуг бодалчыже, Владимир Ильич Ленинче угландырып турар. Совет улус-ла бо хүн — Октябрьның баштыкчызының, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң төрүттүнген хүнү — биске онза эргим.

Ленинниң төрүттүнген хүнүнде чылдың-на үе бодунуң тускай демдээн арттырып турар. Бөгүн база ындыг. Ону бис партияның болгаш чоннуң эң чугула херээ — эде тургустунуушкуннуң делгем оруктче үнген болгаш он-он миллион кижилерниң эрге-ажыктарынче улам ханылап кирип бар чоруур революсчу байдалдарның үезинде ону демдеглеп турар бис. Бистиң хой националдыг улуг чуртуувуска калбарган чаартылгаларның хемчээли болгаш ханызы, амгы делегейге оон харыысаалгалыг туружу, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның чиндии болгаш нарыны эде тургустунуушкуннуң чоруп турарын ленинчи бедел-биле түңнээрин, ленинчи туруш-биле болгаш чайгылыш чок чорук-биле ажылдаарын негеп турар.

Эде тургустунуушкуннуң эгис сорулгаларының өндүр улуу партияның болгаш чоннуң кылганы маадырлыг чоруунуң өндүр улуу-биле тудуш холбаалыг. Чаа социал организацияның тудуун, экономиктиг болгаш интеллектуалдыг улуг күчүнү, байлак болгаш хой талалыг культураны, амыдыралга чаап тургускан бүгү чүүлдерни, социализм тургузукчуларының салгалдарының энергиязын болгаш талантызын тудуп тургускан бис. Совет кижилер боттарын, бодунуң амгы болгаш келир үезин социализмден хоорук, оон үндезин эртинелеринден дашкаар кылдыр бодап-даа шыдавас. Большевизмниң революсчу чаңчылдарынга партия шынчы, чоннуң деткимчезин билип турар. Бодунуң күжүнге, марксистчи-ленинчи өөредигниң амыдыралчызынга бүзүрелдиг.

Эде тургустунуушкун бистиң Ленинче, Ленинни бисче улам чоокшулаткан. Партияның ажылдап кылганы, чоннуң билгени болгаш хүлээп алганы эде тургустунуушкуннуң теориязы болгаш политиказы ленинизмниң идеялары болгаш практиказы-биле эң сырый холбашкан дээрзин бистиң социалистиг ниитилеливисти бүгү талалыг чаартыры дээш демиселдиң үш чылдары бадыткап көргүскен. Тургустунган байдалды боттуу-биле үнелеп көөр, революцияның уламчылаары-биле эргежок чугула кичээндириглерни тып алыр арганың партияда барын бо чылдар көргүскен.

Ленинни номчуур, кажан-даа, иштики болгаш делегей амыдыралының динамиказын барымдаалап тургаш, үелерниң боттуг негелделериниң төөгүлүг эргилделериниң бүрүзүнде политиктиг удуртулгазының ленинчи уран аргазын ажыглаар дээш бистиң бүгү дуржулгавыс өөредип турар. Ленинизмниң революсчу-шүгүмчүлекчи, тургузукчу ёзузун бадыткаарын, бодунуң төөгүлүг харыысалгазының бедиинге турарын СЭКП бодунуң хүлээлгези деп санап турар.

Лениндеп өөренмишаан, партия болгаш чон эде тургустунуушкуннуң угланыышкынының эргежок чугулазынга бүзүрелди, социализмниң идеялары дээш демиселге идея болгаш мөзү-шынар күштерин тып ап турар. Ленин-биле — кижизиг кижи-биле, улуг бодалчы-биле, политик-биле, демиселчи-биле холбашкан бүгү чүүлдер биске эң үнелиг. Оон партийжы принципиалдыг чоруу болгаш революсчу коргуш чогу, политиктиг шынчы чоруу болгаш оон бичии сеткилдии биске бедик үлегер-чижек болуп турар болгаш болуп артар-даа.

Ленинниң ёзулуг политиказы массаларның хөделип эгелээн черинге эгелеп турган. Ынчалза-даа масса оон кижини чардыктырбайн турган. Кижи, оон амыдыралчы эрге-ажыктары болгаш күзел-чүткүлү, оон мөзү-шынары болгаш аксының кежии кажан-даа Ленинниң политиказының төвүнге турган. Партия ону ленинизмниң эң кол политиктиг болгаш мөзү-шынар талазы-биле чагыы деп хүлээп көрүп, бодунуң ажыл-чорудулгазынга ону быжыг, чайгылыш чок эдерер дээш демисежип турар.

Социализмниң ленинчи концепциязы — эде тургустунуушкуннуң ажыл-херектеринде

Эштер! Социалистиг тургузуушкуннуң салым-чолунга эргиделиг болган 1985 чылдың апрельден бээр бистиң чуртувус соксаал чок шимчээшкинде, чаартылга үезинде туруп турар. Ниитилел өскерлип турар, бистер боттарывыс база өскерлип турар бис. Эде тургустунуушкун талазы-биле эгелээн ажылывыстың канчаар-даа вашок улуг ужур-дузазы улам-на тода ажыттынган тудум, социализмниң ленинчи концепциязының байлаа болгаш үре-түңнелдии бистиң мурнувуста улам көскү илереп. Ленинниң теоретиктиг болгаш политиктиг номчалын чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнүң чугулазы улам тода негеттинип турар. Ленинизмге бердинген чорук цитаталар ажыглаарының саны-биле хемчээттинмес. Хоозун шээжилээшкин мурнунда хөлүн эттир көвүдээн турган, ол революсчу теорияның утка-шынарының үнезин кудулаткан турган. Совет коммунистер ленинчи өөредигни барымдаалаарын ужур эдерттей чүүл деп көрбейн турар.

«Чаа тургузугнуң ленинчи овур-хевирин амгы байдалдарда катап тургузарынче, ону шын эвес чүүлдерден, хамыдыышкыннардан арыглаарынче, ниитилелди бектей тудуп, социализмниң арга-күжүн долузу-биле ажыдар арганы бербейн турган бүгү-ле чүүлдерден адырлырынче чүткүп турар бис» — деп, М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демдеглээн. — «А кол-ла чүве — амгы делегейниң бүгү-ле боттуг чүүлдерин барымдаалап тургаш, социалистиг ниитилелдиң чаа шынарлыг болген турарын чедип алырынче чүткүп турар бис». Партияның болгаш чоннуң бөгүнгү ажыл-херектериниң, оларның келир үеге пленнарының революсчу-чаартыкчы ужур-утказын долузу-биле көргүзүп турар ниити тодарадыг ол-дур. СЭКП-ниң политиктиг шугумунуң угланыышкыны ол-дур.

Социализмниң улам өзери дээрге-ле, бөгүн ленинизмниң улам өзүлдези-дир. Ол чүл дээрге — социализмниң ленинчи концепциязын теорияга болгаш практикага долузу-биле катап тургузары, оон массаларның чогаадылгазының дугайында, ажылчын аңгының, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның сырый эвилелиниң, экономика, ниитилел болгаш үглан-бодал амыдыралының хой янзылыгының дугайында идеяларын катап тургузары-дыр. Ол чүл дээрге — чаа тургузугну Ленинниң өөредии ышкаш быжыглаар, сайзыраңгайжыдар: «Чүгле энтузиазм-биле эвес, а улуг революцияның тывылдырганы энтузиазм-биле, хууда эрге-ажыкка, хууда сонуургалга, бот-орулга чарылгага даянып». Ленинниң тодараткан оруктуг даап дорттаары, үе-чадаларны арта салыры социализмниң хөгжүлдезин саададырын, дыка нарыыдарын, социализмниң утка-шынарын кудуладырын төөгүнүң практиказы көргүскен. Чүгле тода, бедик үнелиг социалистиг принциптер эде тургустунуушкун талазы-биле ажылга идегелдиг үг-шиг боол болур.

Ийе, Ленинниң ажытканы ышкаш, социализм бодунуң дээштиглелиг чоруун чүгле эң мурнакчы бүдүрүлге-техниктиг баазага ажыдып шыдаар дээрзин партия барымдаалап турар. Бөгүн ол дээрге эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң үндезининге чурттуң бүдүрүкчү күштеринге ханы эргилдени боттандырары, хөгжүлдениң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг орууже шиитпирлиг шилчиири-дир.

Ийе, Ленинниң баш удур көргени ышкаш, социализмниң экономиктиг системазының кол дазыр чүүлү бүдүрүлге чепсек-херекселдеринге ниитиниң өнчүзү болуп артып турар. Ынчалза-даа оон «кымныы-даа эвес» апарганындан, ажылдакчыларның оон хооруя чоруундан чайлаар, бүгү улустуң, коллективтиң болгаш тус хижиниң эрге-ажыктарын дүүштүрүп турар чогумчалыг ажыл-агый механизмин ажылдадып киирер, бистиң ниитилеливистиң бүдүжү болуп турар социал чептиг чоруктуң принцизиниң чайгылыш чок боттанган турарын хандырар апаар.

Ийе, Ленинниң санап турганы ышкаш, социалистиг күрүне чаа ниитилелди тургузарының дээштиг чепсээ болур ужурлуг. Советтерниң боттуг долу чагыргазынга, ёзулуг демократизмге, күрүне болгаш ниитилел херектеринге ажылчы чоннуң бодунуң калбаа-биле киржилгезинге даянган, бюрократчы хамыдыышкыннар чок күрүне чүгле ындыг болуп болур.

Национал политиканың ленинчи принциптери эң-не бедүүн эвес болгаш нарын айтырыгларның бирээзинге — национал айтырыгга шынчы айтыкчы болуп бөгүн-даа хевээр артар. Ханы бодамчалыг анализтиң болгаш ылаптыг үнелээшкинниң үндезининге кичээнгейлиг ажылдап кылдынган национал политиканы ленинчи ёзу-биле боттандырып чорудары дээрге-ле — нация бүрүзүнүң болгаш ниитизи-биле чурттуң эрге-ажыктарын улам долу чергезин-биле барымдаалап көөр, ССРЭ-ниң бүгү улустарының акы-дуңмалыышкы найыралын болгаш интернационалчы чаңгыс эвин быжыглаар дээш ол.

Ленинниң бодалы-биле алырга, социализмни долузу-биле бедыткап тургузарынга культураның болгаш цивилизацияның бедик деңнели эргежок чугула. Ынчангаш социализмниң культура талазы-биле үндезини улам-на күчүлүг болгаш байлак болган турарын эде тургустунуушкун хандырар ужурлуг.

Социализм — ол гуманизм-дир дээрзинге бис Ленинни барымдаалаар бис. Чаа тургузугну бодунуң хүлээлгезин — кижиниң кадүрерин херек кырынга күүседир ужурлуг. Эде тургустунуушкуннуң төвүнде — кижи, оон чаагай чоруу, оон сагыш човаашкыннары, оон күш-ажылы болгаш амыдыралы.

Ынчангаш, эштер, ленинчи бодалдар, ленинчи идеялар — ол дээрге эде тургустунуушкуннуң үндезин туруштары-дыр. Партия амгы үеде олче коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң кичээнгейин мооңнеп турар. Олар чаа турушту ажылдап кылырынга дузалап турар, оларны барымдаалап көөрүнден чедиишкиннер болгаш бергелерни шиитпирлээри хамааржыр.

Апрель соонда ажылдың политиктиг кол түңнели болза 80 чылдарның эгезинде ниитилелдиң тура берген кризис мурнунуң үезинден шиитпирлиг базымны партияның болгаш чоннуң кылганы, ниитизи-биле чурттуң хөгжүлдезинге чогумчалыг угланыышкыннарның күштелип эгелээни болур. Ол чорук боттуу-биле бодап билир, баш бурунгаар ескээр бодавас кижи бүрүзүнге илден. Эде тургустунуушкун амыдыралдың бүгү талаларын чымчадып, чоннуң күжүн оттуруп турар. Кижилер социал хөөнзүрей чоруктан үнүп, мөзү-шынар талазы-биле чаартынып, бодунуң хамааты ат-алдарын медереп биле берген.

Ниитилелдиң чаа байдалы — ажык-чарлыг чоруктуң, өйү келген айтырыгларны хостуг чугаалажып көөрүнүң, негелделиг чоруктуң, көөргеттинер болгаш психология талазы-биле ниитиниң чарлыр кандыг-даа чоруктуң хүлээп көрбезиниң байдалы бадыткаттынып турар. Ниитилелде, бүдүрүлгеде, коллективте ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харыысалганы медереп билир чоруунуң өзүп турары күш-ажылчы болгаш политиктиг амыдыралдың хевиртин кедүрүп турар. Ол чорук ленинчи коммунистиг субботник үезинде база илергейлеттинген.

Материалдыг бүдүрүлге талазында принципиалдыг ужур-дузалыг чорудулгалар болуп турар. Бистиң экономикавыс кадык-чаагай үндезинде өзүп эгелээн. Бүдүрүүшкүннүң хемчээлиниң калбарыышкыны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедииниң күселиг-биле херек кырында долузу-биле хандыртынып турар апарган. Беш чылдың баштайгы ийи чылының иштинде үлеттүрге немелде өзүлдениң чылда ортумак темпилери эрткен беш чылда 3,7 хуу турганындан 4,4 хуу четкен. Продукцияның бот-үнези ийи бүдүн чартык катап дүрген-биле кудулап турар. Кедээ ажыл-агый туруму-биле хөгжүп, тараа ажаап алыры, эът болгаш сүт бүдүрери өскен.

Эде тургустунуушкуннуң төвүнде — кижилерниң хүн бүрү херегледерин болгаш негелделерин хандырып эгелээринче, социал адырны хандырарынга артканын барымдаалап көөр принципти ажып эртип турарынче экономиканың боттуу-биле шиитпирлиг эглип келгени болур. Ону хөгжүдеринге капитал салыышкыннар баштайгы планнаттынганындан 10 ажыг хуу өскен, а оларның немелде өзүлдезиниң темпилери бүгү улус ажыл-агыйының деңнээрге, үш катап бедик болган. Чуртталга бажыңнарын ажыглаалга киирери үндезини-биле көвүдээн. Эрткен чылда 4,4 млн. квартираларны тудуп, ол чорук барык-ла 22 млн. кижиниң чуртталга бажың байдалын экижидер арганы берген.

Чедиишкиннер, көрүңер даан, бар-дыр. Ынчалза-даа оларны эттир үнелээр, а харын эде тургустунуушкуннуң таваржып турары бергелерге карак шимер үндезин чок. Харын хой-ле чүүлдү кылып ап болур турган.

Улус ажыл-агыйының техниктиг чаартылгазынче угланган улуг-улуг программаларны боттандырары ам-даа дыка оожум чоруп турар. Экономикада дээштиглелиг структураның бурунгаарлаашкынын боттандырарында, курлавыр камналгазын боттандырар, продукцияның техниктиг деңнелин база шынарын бедидер, фонд эгидилгезин өстүрер талазы-биле ажылда нарын чүүлдер эвээш эвес. Шак бо стратегиг угланыышкыннарда шимчээшкин болур-чогууру-биле ам-даа шуудавайн турар. Ол сорулгалар вашок улуг, үр хуусаалыг болгаш оларны күүседири-биле ниитилелдиң бүгү-ле күштериниң эң улуг күжениишкинин, бедик сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту, ажылдакчы бүрүзүнүң инициативазын негээр. Ниитизи-биле кызып ажылдаар, шупту улус кызып ажылдаар херек.

Эде тургустунуушкун — ол дээрге күш-ажыл болгаш демисел, социализмниң келир үези дээш, оон эрткен үезиниң инерциязынга удур, дедир тыртып турар чүүлдерге удур демисел-дир. Бистиң эгелеп киргенивис оон чаа үе-чадазында ол демиселдиң кол төөй болза, бот-бодунга холбаалыг ийи сорулганы — үндезин экономиктиг реформаны база ниитилелдиң болгаш партияның амыдыралын демократчыларын шиитпирлээри болур. Экономиктиг реформа ол дээрге социализмни чаартырының чарылбас кезээ, ынчалза-даа мурнакчы, демократтыг хевирлерни немээри-дир. Бодунуң ээлчээнде демократчыдылга чокта чоннуң эде тургустунуушкунче киирери хоржок, кижи факторун идепкейжидер дугайында кыйгырыглар туугай болуп артар. Бо ийи болуушкуннуң кады холбаазындан, бот-бодунуң күштелиишкининден бүгү-ле адырларга бистиң бөгүнгү шимчээшкиннивистиң темпилери хамааржыр. Эргелелдиң эмин эттир төптүттүнгени чагырып дужаар системазындан колдуунда экономиктиг арга-методтарга, төптүдүлгени база бот-башкарылганы чогумчалыг холбаштырарынга үндезилеттинген, демократтыг системаже ынчаш чоокку чылдарда шилчиири хандырар тодаргай сорулга салдынган. Реформа дээрге бүдүрүлгелерниң эргелерин болгаш бот-эргелелди вашок күштелдирери-дир. Үениң кол сорулгаларының арасында планнаашкынның чаа чурумун шиңгээдип алыры, эргелелдиң организастыг структуразын өскертири, өртек доктаадыларын сайзыраңгайжыдары, сеңгосчу кадыкшылдары, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин мооңгу-биле садарынче шилчиири туруп турар.

Ынчалза-даа эргелелдиң янзы-бүрү деңнелинге хамык-ла кол айтырыглар амдызында шиитпирлеттинче бээрин мээрге база хоржок. Чедиишкин алызында барып күш-ажылчы коллективтерниң боттарынга чогуп бүдер. Ажыл-агыйны башкарарының эде тургустунуушкунунга оларның идепкейлиг киржилгези чокка реформа шуут болдунмас. Чаартылганы кайда-ла күш-ажылчы коллективтерни «ажылдыр», ажыл-ишчилерниң ажылчы идепкейлиг база сонуургалынга деңнмайн, аппараттың айтыышкыннары-биле чорударын оралдажыр болдур, ажыл-херек ажаа тыртыла бээрин баштайгы дуржулгавыс бүзүреткен. А бир эвес кудукү звенолер шүшпең болур болза, ынчан бот-орулга-чарылганың, чарыгдалдарны боду дуглаарының, бот-акшаланыышкынның болгаш бот-башкарылганың принциптери — ажыл-агыйның чаа механизминиң бо кол шимчедикчилери ажылдавас.

Экономиктиг эде тургустунуушкуннуң стратегиязы шаптыктаашкынның механизмин буза шаварлы-биле база чаа байдалче шилчиири-биле холбашкан чарыгдалдар хензиг эвээш болур, ындыг тактикага боттанган турарын ажыл-херектиң эрге-ажыктары негеп турар. Экижиишкинни эки, ажыктыг ажылдап турар ындыг коллективтер, ындыг ажыл-ишчилер дүрген-не эскерип көре бээр ужурлуглар.

Экономиктиг чаартылгаларның кол чугула талазы — социалистиг ажыл-агыйны башкарып чорударының янзы-бүрү хевирлеринче угланыышкын болур. Бистиң чаңгыс вай социалистиг экономиктиг система бар болгаш артар-даа. Хой янзы болбушаан, ол бол[...] вашок эде тургустунгур болгаш вашок быжыраымчалыг, ынчангаш херегленикчилерниң негелделерин хандырарынга вашок хой аргаларлыг апарган.

Кооператив шимчээшкинниң катап тургустунганы, ону күрүне бүдүрүлгелери-биле деңг эргелиг партнерлар кылдыр хөгжүдери, ажыл-агый амыдыралының янзы-бүрү адырларынга кооперативчи эгелээшкинни хөй-биле нептередип турары — оон үткезы ында. Күш-ажылчы ажыл-чорудулганың хууда хевири экономиканың эрге-ажыынга, ниитилелдиң херегленинге дугжуп турар.

Экономиканы хөгжүдер талазы-биле бүгү күжениишкиннер кол чүүлге: совет кижилерниң амыдыралын улам эки болгаш бай-шыырак болдурарынга, а ону ыраккы кайы-бир келир үеде эвес, чогум-на амгы үеде боттандырарынга чугыртыан. Чоннуң аъш-чемге, чуртталга бажыңнарынга, барааннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге херегледерин херек кырынга хандырар дээш, кадык камгалалга, улус өөредилгезинге үндезин эргилдени эң кыска хуусаада чедип алыр дээш бүгүдениң доктаамал күжениишкиннери, кызымаккай болгаш күжениишкиннинг ажылы бо хүннерде негеттинер.

Бо талазы-биле шиитпирлер күрүне деңнелинге хүлээп алдынган. Бо талазы-биле кескү бурунгаарлаашкыннар чуртта коступ келгилээн. Ону чон эскерип турар. Ол талазы-биле байдалдың деңдескии эвези дүвүреңни болдурбайн баар аргажок. Экономиканы кедүрлүүшкүнүн кескүзү-биле чедип ап, дузалал ажыл-агыйны болгаш колхоз рыногун хөгжүдүп, ачы-дуза чедирилгезиниң болгаш кооперативтиң чуртталга бажыңнарын тударын калбартыр талазы-биле и[...] циативаларны деткип [...] черлерде, чаңгыс сес-бичии [...] гаалдарга, кижилерниң [...] де-херегледериниң ду[...] ёзулуг сагыш сель[...] черлерде чаартылгаг болуп турар. А кай[...] кей чок устуурас[...] кын манаар, бар т[...] ырларны мобили[...] рарып, ында туш[...] Бо хүннерде кым [...] чер-чер органнар [...] ажылчы коллект[...] циал айтырыгла[...] зынга артып каа[...] Бо хүннерниң [...] загай талазы аж[...] ның хой-ниити [...] идепкейниң ес[...] Ол дээрге — демо[...] рудулгаларны деткиг[...] энергияның үнер д[...] хүннерде демократы[...] тиг, күштүг тал[...] ажык-чарлыг чоруу[...] пел болгаш бот-шуг[...]

(Уланчызы 2-ги арында).

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комиссиязының саналдарын өөренип көргеш, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры** болза:

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын дараазында авторларга тыпсыр:

1. Гурген Ашотович Аскарьянга, физика-математика эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының шагаа физика институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, Владимир Николаевич Луговойга, физика-математика эртемнериниң доктору, кол эртем ажылдакчызы, Владлен Васильевич Коробкинге, физика-математика эртемнериниң кандидады, килдис эргелекчизи, ол-ла институттуң ажылдакчылары Владимир Ильич Талановка, физика-математика эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының дузалал физика институдунуң килдис эргелекчизи, Николай Федорович Пилипецкийге, физика-математика эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының механика айтырыглар институдунуң лаборатория эргелекчизи, Анатолий Петрович Сухоруковка, физика-математика эртемнериниң доктору, Москваның М. В. Ломоносов аттыг университединиң салбыр эргелекчизи — электромагниттиг чалгыгларның херел-бөлбектеринин бот-миннигелнигшкинниң болуушкунун ажытканы болгаш шинчилээни дээш.

2. Александр Михайлович Балдинге, академик, ядролуг шинчилелдерниң каттышкан институдунуң лаборатория директору, Павел Николаевич Боголюбовка, физика-математика эртемнериниң доктору, ол-ла институттуң сектор эргелекчизи, Виктор Анатольевич Матвеевке, физика-математика эртемнериниң доктору,

(Уланчызы 3-кү арында).

Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссиязының саналын чугаалажып көргеш, СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыры **доктаадыры** болза:

1. Тенгиз Евгеньевич Абуладзеге, ССРЭ-ниң улустуң артизи, режиссер — «Дилег», «Күзелдиң ыяжы», «Миниңиштиң» деп «Грузия-фильм» киностудиязының үндүрген уран-чечен үш фильмнери дээш.

2. Станисловас Антанович Каланкага, архитектор, Дожшас Станисловович Зигмантаска, совхоз директору — Литва ССР-ниң СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң Юкнайчяй суурунга архитектуразы дээш.

СЭКП Төп Комитединиң секретары
М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы
Н. РЫЖКОВ.

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

соңгуудалыг болуру, эргелел, башкарылгага болгаш контрольга ажылчы чоннарның боттуг киржилгези совет ниитилелге чугула херек. Чаартылганың политиказы ынчаар эки шиңгээдип алдынар, миллион-миллион кижилерниң ону деткээн шимчээшкини калбарар болгаш күштелир.

Эреңгей эвес, ниитилелдиң үндезин структуразынга, оон политиктиг системазының хөгжүлдезинге салдар чедирер ындыг демократчылашканы чорудары партия айтып турар. Оон кол айтырыы — бистиң социалистиг күрүневистиң политиктиг үндезини болур улус депутаттарының Советтериниң ролюн эң чугулалап бедидери, оларның бүрүн эргелерин хандырары болур. Чогум-на Советтер массаларга деңнгээш, бүгү чаартылгаларга идепкейлиг киржир, чоннуң бот-башкарылгазының ат-алдарлыг болгаш ажылдап шыдаар эргелиг органы болуп, ажыл-агыйы тургузуушкунунга шаптыктап турар эң улуг хоралыг чүүлдерниң бирээзи деп Лениниң чугаалааны ведомстволарның дүмчүүн хараар чорууну-биле чайгылыш чокка демисежир ужурлуг. Ажылчы чоннарның күш-ажылының, амыдыралының болгаш дыштаныышкынының айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээри дээш олар харысалгалыг болур. Ажыл-агыйны чорударынга, культура тургузуушкунунга, амыдыралдың авур-хевирин чаагайжыдарынга бүгү мурнакы чүүлдерни нептередиринге Советтер инициативазы-биле идигни берип бодурлар.

Үстүнден адаанга чедир чоннуң контролюнда турар эрге-чагырганың болгаш эргелел башкарылганың ындыг механизми чаартылганың сорулгаларынга дүгжүп турар. Азы ол — демократтыг эрге-биле тургустунар болгаш бот-эргелеп башкарылганы калбартырының күзели-биле сайзырангайжып, күрүне айтырыгларын шиитпирлээринге субъективизмни, кижилерниң хөй-ниитиниң санал-оналын болгаш эрге-ажыктарын тоол көрбес чоруктарны болдурбайн турар. Эргелел башкарылга аппаратының эде органнзастаар талазы-биле ажылды боже угландырып турар, оон сорулгазы — аңаа амгы үениң таарымчалыг эрге-хевирлерин тургузары, хөлүн эрттир шуттүг болгаш эргижирээн чүүлдерден хостаары, чаа чүвени дилеп чоруур, эки билир кижилерни идип үндүрери болур. Чорудуп турар эде тургустунуушкунуң түңнелинде аппарат шынар талазы-биле өскерлип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, эде тургустунуушкунуң идеялары-биле чурттап турзун дээш эргижирээн чүүлдер чаа хевирге катап тургустунмазын чедип алыры чугула.

Ёзулуг демократчыдылга хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынга, хоойлуларны чер-черге сагыырынга болгаш оларны үрээни дээш кеземчениң чайлаш чогунга үндезилеп чоруттунун боор болгаш чоруттуттунган турар ужурлуг. Эде тургустунуушкунну хоойлу-дүрүмнер-биле хандырары саададын база болбас: ол чорук чагырыг дужаарының талалакчыларынга ажыглап болур, хоойлу-дүрүм нигилизмиңге, хөй-ниитиниң эзедип турар харысалга чок идегеттерниң демократияга удур үүлгедиглеринге дөгүм болу бээр. Моон соңгаар-даа хоойлу-дүрүмнерни болгаш корум-чурумну быжыглаар, хоойлу-дүрүмнер үндүрерин сайзырангайжыдар, чоннуң бүгү-ниити юридиктиг чырыдыышкынын эде тургузар апаар. Ол чокка социалистиг хоойлу-дүрүмнүг күрүне дугайында бодаан-даа дужук чок.

Боттарының эрге-ажыктарының болгаш негелделериниң бүгү янзыларын илередир арганы кижилерге берип турар хөй-ниитиниң бот-идепкейлиг чоруунуң хевирлериниң өзүп база хөй янзы болуп турарынга партия байыр чедирип турар. Чаа-чаа каттыжыышкыннарның, оларның иштинде эреңгей эвес деп адаар каттыжыышкыннарның тыптып турары дыка хөй хөй-ниити институттарының ажылдап турарынга, оларның ажыл-чорудулгазының ужур-утказынга болгаш методтарынга таарзынмас чоруктуң дугайын херечилеп турар. Профэвилелдер болгаш комсомол, оон-даа өске массалыг хөй-ниити органнзациялары, чогаадыкчы эвилелдер болгаш эки тура ниитилелдери чоннуң бүгү калбак кезектериниң эрге-ажыктарын эң улуг хемчээлдиг-биле бүрүн барымдаалап көөр, илередир, оларны ниитилел депшилгезинге бараан болдурар ужурлуг. Кижилерниң социал чогаадыкчы чоруунуң калбарып өскениниден эде тургустунуушкун дээш ниити чоннуң шимчээшкининиң өскерлиишкини хамааржыыр болгай.

Ол өскерлиишкиннерге профэвилелдериниң эң-не идепкейлиг киржилгези чокка ындыг өскерлиишкиннер болу бээр деп партия бодаваайн турар. Ол дээрге экономиктиг реформаны болгаш социал программаларны боттандырарынга, күш-ажылчы коллективтерниң бүгү амыдыралын органнзастаарынга бодунуң салыышкынын улгаттырар ужурлуг күчүлүг хөй-ниити күш-тур.

Ниитилелди чаартырынга аныяк салгалдың туружунуң дугайында онзалап чугаалаайн. Ам база эде тургустунуушкун — ниргулайында аныктарның херээ апарган. Моон соңгаар оларның ролю хемчээл чокка өзер дээрзи мырыңай илдең-дир. Бо байдалдарда оолдар болгаш кыстарны кижизидери дээш ленинчи комсомолдуң харысалгазы улгадып, оон аныктар шимчээшкининиң ёзулуг политиктиг удуртукчузу болурунга, эде тургустунуушкунга, демократтыг чорудулгаларга аныяк кижилерни калбаа-биле хаара тударынга, оларның эрге-ажыктарын камгалаарынга чаа-чаа болдунар аргалар тургустунуп турар. Ол сагыш салыышкын бистиң хоочун салгалдың, партияның база сагыш-салыышкыны болур.

Улут күрүнениң хамаатылары болза чогууру-биле бүрүн бердиниип, үре-түңнелдиг, эгелекчи ёзу-биле, билдилиг ажылдап өөренир херек деп бодууну ышкаш кыдыр сагындырар ындыг шынны ниитилелдиң, совет кижи бүрүзүнүң медерелинге бистиң тенвилеп ааган бүгү мүүдеривистиң күүселдези хамаар-жыр.

Политиктиг удуртулганың ленинчи уран аргазын шиңгээдип алыр

…тер! В. И. Ленин революцияны төөгүнүң локомотивтери деп… деңнээринге ындыг чо… «Локомотивти дүргеде… ону рельстерге ту… …—эргилделиг үеде … удуртулганың уран …-на ында дээрзин … Массаларны баш… чоннуң идепкейин … революстуг со… чедип алырынче … …шкарар —партия… …гээлгезин Влади… ынчаар билип чо… …г партия ниити… …люстуг чаартылга… башта бар чо… …на СЭКП ниити… келген негелдезин …ен, чуртта бүгү …ре түткан өскер… …ниң чорудулгазын … инициативазы-биле … Партия бодунуң удур… …улу ролюн чаартылгаларны шапкын бурунгаар шимчедиринде, социализмниң күчүзүн улгаттырарында, ону кижиге бараалгадырында деп көрүп турар.

Партия — эде тургустунуушкунуң сорук киирикчизи, ленинчи улут херектиң уламчылалының магадылалы. Ол, чаңгыс аай күчүлүг күрүнеде ССР Эвилелиниң бүгү нацияларының болгаш улустарының сырый каттыжыышкынын хандырып турар бүгү улусчу интернационалчы күш боол турар.

Ниитилелге коммунистиг авангардтың удуртукчу ролюн болгаш алдар-хүндүзүн бадыткаарынга кандыг-даа ала-чайгаарлаашкыны В. И. Ленин хүлээп көрбейн чораан. Кандыг-даа алдарлыг, төөгүлүг болза, партияның авангардчы ролю оон политиказындан, массалар-биле харылзаазындан, ажыл-чорудулгазының стилинден болгаш методтарындан, оон түңнелдеринден ужуглагыр деп, ол санап чораан. Чаартылгаларның өскерлиишкиннеринден, массаларның сеткил-хөөнүнден партияның кандыг-даа хожудаашкыны ниитилел медерелин хевирлээринге шыңгыы четпестерниң үржүктары болуп, тургузукчу ажылдың чорудуушкунунга уэүктелиишкинни болдура бээр.

Ленинчи политиктиг уран арганың өөредиглиг чүүлү — ол чүгле төөгү эвес-тир. Ол бөгүн-даа дириг. Удуртулганың уран аргазын доктаамал шиңгээдип алырының эргежок чугулазын, ниитилелди чаартыры партияны чаартырын дүрүм ёзугаар база негээр дээрзин ол сагындырып турар. Лениниң илередиини ёзугаар алырга, аң чугула чаартылганы, «партийжи ажылдың хевирин» эде кылып апаргыже чедир чаартылганы негээр. Ам партия органнзацияларының мурнунда хөй-ниитиниң өзүп орар идепкейиниң байдалдарында ажылдаарынга өөренир, бүгү-ле айтырыгларны политиктиг туруш-биле көөр база оларны политиктиг чепсек - херекселдер-биле шиитпирлээр сорулга тургустунуп келген. Партия комитеттери бо сорулгаларны шиитпирлээр дээш бедик деңнелге турары — эде тургустунуушкунуң ёзулуг штабтары болуру, бүгү коммунистерни ажылче хаара тудары ол-дур.

Политика талазы-биле илереттеп хыныттынган ажыл-чорудулга дээрге-ле, байдалды болгаш чорудулгаларны хөңү база чогуур үезинде көрөнир, хөй-ниитиниң санал-оналын барымдаалап көөр, чидиг тургустунган айтырыгларны чазамыктаар дээш кандыг-даа орайдажыышкыннардан ойталаар дээзи ол. Ынчан ниитилелде чүү боол турарын ылап көрүп база билип ап, боруушкуннарны билдилиг тодарадып, ындыг чоруктарның таарымча чок чүүлдерин баш удур болдурбайн барып болур. Кабинеттерден үнүп, кижилер-биле доктаамал харылзажып, олар-биле сүмележири оларның херегледерин болгаш негеделерин билири, оларның дуржулгазын мооңнеп билири — партийжи ажылдың эң-не солун болгаш эң-не чугула талазы ында.

Ажык-чарлыг чорук, демократчы чорук, ажык чорук, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң санал-оналын хүндүлел-биле кичээнгейлиг көөрү партияның политиказын массаларның эрге-ажыктары-биле эң угаанныг директивалардан быжыг кылдыр холбаштырар арганы бээр. Кажан кижилер кайы-бир партия комитединиң ажылының дугайында дамчыыр чугаадан эвес, а ылап шынныы-биле түңнел кылып турар болу бергенде массаларның аңаа идегели өзер, олар эрге-сүмезин болгаш шугумчүлелдиг санал-оналын албан киирип келир күштү кайнаар углаарын чугаалап бээр.

Чаартылгаларның эргежок чугулазын коммунистерниң медерел биле бергени партийжи ажыл-чорудулга адырында тептаашкыннарны божаңнадып эгелээн. Партия комитеттериниң пленумнарының болгаш коммунистер хуралдарының органнзакчы салдары өзүп турар. Меңнээргеттиниң көөргеттинер чорук кыстынган шугумчүлел барымдаалыг болу берген, партийжи ажык-чарлыг чорук хөгжүп, сагылга-чурум быжыгып турар. Партия органнзацияларында ёзу барымдаалаар чорукту, бөш билбес эреңгей удуртулганы коммунистер алыдажыр эрге чок кылдыр көөр апарган.

Партияның бодун демократчыдарынга, оон органнзацияларының ажылын сайзырангайжыдарынга эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында соңгудалыг органнарның отчёттары улуг базым болган. Шак ындыг отчёттар бүгү партияның хемчээли-биле хары үгда бир дугаарында чоруттунган болгаш соңгудалыг органнарның, оон удуртукчуларының, партия комитеттериниң аппаратының күштүг-даа, хошкак-даа талаларын илередип тывар арганың байдалынга эрткен. Эде тургустунуушкунуң чорул турары коммунистерни ханызы-биле дүвүредип, бүгү-ле чүүлдерни сайгарып көөрүнге оларның улуг күзелдиг боол турарын чугаалажып көргүскен. Ажыл-херектиң байдалын үнелеп көөрү шынныг чорукка чоокшулажып турар болу берген. Дыка хөй үнелиг болгаш шугумчүлелдиг саналдар болгулаан. Бо бүгү партийжи амыдыралды шуудадыпканы чугаажок.

Ажыы-биле, бот-шугумчүлелчи ёзу-биле чугаа партияның удуртулганың ленинчи принциптерин долу хемчээлдии-биле катап тургузарының ниити херегцелин тодаргайы-биле илереткен. Бир эвес демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту «өйлээр», командылап айтыышкын бээриниң арга-методтарындан салдынмас, хөй-ле сөзүн шокарлаар болгаш хурал-суглаа кылып хоюзаарын үргүлчүлээр, совет болгаш ажыл-агый органнарын, хөй-ниити органнзацияларын солуур болза, кижилерниң деткимчезинге кордаан хөрээ чогунга коммунистер бүзүрел турарлар.

XXVII съездиниң соонда коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң массалары партияның иштики айтырыгларының талазы-биле оон айтыышкыннарын ханызы-биле билип, деткээн. Партийжи амыдыралдың ленинчи негелделерин болгаш нормачыжектерин хууда эрге-ажыктарга таарыштыр тайылбырлаарының кандыг-даа орайдажыышкыннарын ойтур шеппышаан, оларны долузу-биле сагып ажыглаарынче чүткүп улам быжыгып турар. Баштыңчыларактарның алдарынга алыскан, албан-дужаалдыг кижилерге чудуур, удуртукчуларның контроль чок чоруун болгаш удуртуп турарларының чүнү-даа херекке албас, тоомча чок байдалдарын хевээр арттырарынче чүткүп турар, ындыг кижилерниң партийжи кижилерниң аразында ам-даа бары хараадынчыг. СЭКП кежигүнү кижиге Уставты ёзугаар чурттаары дээрге, коммунист кижиниң бодунуң бодап турган чүүлдерин шаптыктаашкын чокка илередип, оозун хостуу-биле камгалаар, шугумчүлелге дорт харыылы негээр аргалыг, ёзулуг партийжи эш хуу ёзузунуң байдалын партия органнзациязы бүрүзүнге деткиири ол-дур.

Ажылчы чон эде тургустунуушкунну боттарының канчаар көөрүн тодаратпышаан, оларның-биле кожа амыдырап, ажылдап турар партия кежигүннериниче топтап көрүп, оларның туружун, оларның сагылга-чурумун болгаш оларның мөзү-шынар бүдүжүн, коллективтиг ниити ажылынга оларның түс-түзүнде салыышкынын хайгаарап көрүп турар. Ынчангаш олар бир эвес партия билеттиг чаңгаа, чашпаачы эрге-дужаал сүрер бодунуң эрге-ажыын хараар азы хоозун чулчуруушкун кылыр кижилерни көөр болза, партияга кайы хире хоралыг болурун билип алыры берге эвес болур. Чогум-на ынчангаш бистер партийжи сагылга-чурумдан болгаш моральдан хажыыр чорук-биле этешпейн, СЭКП-ге кирип турарлардан негелдени улгаттырып турар бис. СЭКП кежигүнүнүң адын болгаш ужур дузазын улам көдүрери —партияның чоннуң мурнунга харысалгазы ол-дур.

Коммунист кижи кайа-даа ажылдап, кандыг-даа албан-дужаалды ээлеп турар болза, ол, партияның бүрүн эргелиг төлээлекчизи болбушаан, оон угланыышкыны дээш демисежир дайынчызы болур хүлээлгелиг. Кижилерге салдарын чедирер ужурлуг. Бөгүн кым-на чаа чүүлдерни дидими-биле, бодунуң сөс-чугаазы болгаш хууда үлегер-чижээ-биле камгалап, ажылга эң-не берге чүкту бодунга ап, туруштарның эң шыңгыы сегиржип алыышкыннарының үезинде хелеге адаанга чаштынмас болдур, бир эвес партийжи туруш хажыттынар, бир эвес ажыл-херек бууураар азы шынчы эвес чоруктар кылдынган болза, коргуш чокка маргылдып, бадыткаар кижи коллективке ат-алдарны, долгандыр турар кижилерниң хүндүткелин чедип алыр. СЭКП чогум-на ындыг коммунистер-биле күштүг боол турар. Чон ындыг коммунистерни эдерер болгаш эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржири ындыг коммунистерге амыдырал-чурталганың ужур-утказы, хууда ат-алдарының, хууда төлептиг чоруунуң херээ апарган.

Партияның ниитилел чорудулгаларынга салдарының улгадыры кадр политиказындан дорту-биле хамааржыр. Амгы үениң байдалдарынга дүүштүр оон кол-кол негелделерин СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму тодарадып тургускан. Сөөлгү үеде ажыл-херек дээш бүгү кужу-биле хөделип эгелээн, дыка хөй чаа, улуг арга-мергежилдиг эштерни удуртукчу албан-хүлээлгелерже депшитилээн. Кадрлар-биле ажылга волюнтаризмни, дужуметсиг чорукту болдурбас, кижилерни удуртукчу албан-дужаалга депшидериниң үезинде анкетаның, таныш-көрүш болур чоруктуң азы протекцияның шиитпирлиг роль ойнаар таварылгаларын баш удур болдурбазын партия чедип ап турар. Ол чорук кадрлар талазы-биле ажылды улам-на ажык болдуруп, угаан-бодалдың, талантыларның болгаш арга-мергежилдиң маргылдаазын кылырынга делгем орукту ажыдып берип турар.

Оон эде тургузуушкунуң баштайгы дуржулгазы чүгле чайгылыш чок демократизмниң байдалдарында, кадрларны шилип депшидеринге шиитпирлиг сөс массалардан үнүп турар үеде, кадр политиказын шын көөр, чедип алдынарын бадыткаан. Удуртукчуларның оларның-биле кады партийжи удуртукчуларның ёзулуг конкурсту барымдаалаарынга үндезилеттинген соңгудалыг чоруу, ажылчы чоннуң болгаш коммунистерниң мурнунга отчёттарын бээри доктаамал болур болза, ынчан шын туруш чедип алдынар. Кадр ажылын моон-даа соңгаар улам демократчыдарының эчис сорулгазы —чон ортузунда эң-не ат-алдарлыг, эде тургустунуушкунуң идеязынга бердинген, ёзулуг кижизиг кижилерни удуртукчу кылдыр депшидери дээш бүгү чүүлдерни кылыры ол боол турар.

Кадр айтырыгларынга партияның туружун мынчаар тодаргай болгаш дорт илереткен: партияның идеязын чүрээниң ханызындан хүлээп алган, үе-шагның ёзузунга дүүшпейн турар бүгү чүүлдерни бодунуң угаан-медерелинден болгаш ажылының стилинден арыглап, ажыл эртип турар, чаа чүүлдерниң эдилекчизи боол, ак сеткилдиг ажылдаар кижи бүрүзү перспективалыг болгаш удуртукчу кылдыр артарының моральдыг эргезин алыр апаар. Бир эвес ындыг эвес болза, ол бодунуң олудун чайлап бээр ужурлуг. Ол дугайын СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга база катап ажыт-чажыт чокка дорт чугаалаан. Шын кадр политиказы —демократчыдылга болгаш чаартылгаже угланыышкынның шиитпирлиг, чайгылыш чокка чоруттунарының магадылалдарының бирээзи боол турар.

Чуртта партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткел идепкейлиг чорул турар. Аңаа СЭКП-ның XXVII съездиниң шиитпирлериниң күүсеттинип турарын анализтээр, беш чылдың баштайгы чартының түңнелдерин үндүрер, партияның болгаш ниитилел амыдыралын моон-даа соңгаар улам демократчыдарының айтырыгларын чугаалажыр апаар. Ол конференцияга уткуштур социалистиг чарыш калбарган. Массалыг информация чепсектеринге, хөй санныг хуралдарга болгаш ужуражыышкыннарга кижилер демократчыдылга ажылдарын улам-на ханыладырын идепкейлиг деткип, оларның бодап турары-биле алырга, партийжи чыышка киирээгейге алзын дээш төлептиг саналдарын киирип турарлар. Оларның киирип турар бүгү саналдарын ханызы-биле анализтеп, бодап көөр чорук эде тургустунуушкунга улустуң арга-дуржулгазы-биле, оон айтырыгларын болгаш ажылчы чоннуң сагыш-сеткилин эки билири-биле конференцияга ужуражыр аргалыг болдурар.

Чаартылга идеологиязының туружу-биле

Эштер! Шиитпир бүрүзүнүң, практиктиг хөделиишкин бүрүзүнүң социализмниң, марксизм-ленинизмниң классиктериниң хевирлеп тургусканы алыс бүдүжүнге болгаш эчис сорулгаларынга дүүштүр шыңгыы шылгалдага таваржыры чаа ниитилелди тургузарының төөгүзүнге эң улуг, ынчалза-даа белен эвес шиңгээттинигир өөредиглериниң бирээзи боол турар. Ол өөредиг партияның дидими-биле социализм дугайында мурнунда бодалдардан, чамдык байдалдарда, -ылангыя —чижиге чүдүүр чоруктуң салдарының үезинде бодалдардан хосталыр чорук амгы үеде онза чугула боол турар.

Ону чорулдаалериниң боол турары бөдүүн эвес байдалда кылыр ужурлуг боол турар. Бир талазында, чаартылганың чорудулгаларының массалыг баазазы калбарып, эде тургустунуушкун дээш туржуп турар ниитилел күштериниң эвилели быжыгып турар. Ол дээрге бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске идиглиг күчүлүг фактор-дур.

Өске талазында — хөй-хөй кижилер чаа байдалдарда психологтуг шиңгээдени ам-даа ап четтикпээн, ону чамдык кижилер чедип албаан, а чамдыктары харын ол ниити ажылга киржирин күзевейн турар. Ол чорук —эде тургустунуушкунга шаптыктап турар боттуг доктар-дыр. Чогум-на оон ужурундан чаартылганың идеологиязы ындыг политиктиг чаңгыланыышкынны болдуруп турар-дыр: чурттуң шилип алганы оруун тодаргай билип алырынга ол коммунист бүрүзүнге, совет кижи бүрүзүнге дузалап турар. Улустуң революстуг чедип алыышкыннарын чүгле эде тургустунуушкунуң оруунга камгалап хөгжүдүп база байлакшыдып болуру, оон өске туруш ниитилелди эрткен үеже катап кижилерни билип алырынга дузалап турар.

ХХ чус чылдың делегейниң чорулдаалериниң болза-даа, бот-боттары-биле сырый холбаалыг, хөй хевирлиг, ынчалза-даа улам-на бөдүүн бүдүштүг боол кел чыдар төнчүзүнүң байдалын көөрүнүң боттуг системазын СЭКП-ниң XXVII съездинге ажылдап кылган. Социализм — ол делегейниң кезии боол турарынга, келир үе аңаа онаажып турарынга быжыы-биле бүзүрел-даа турар бис. Чаартылганың идеологиязы болза социализмге хамаарыштыр ленинчи үзел-бодалдарның хөгжүлдези болгаш байлакшыдыышкыны, үндезини-биле өскерилген байдалдарда оон төөгүлүг ажыл-херээ-дир.

Чогум-на чаа политиктиг угаап бодаашкынының үндезининге СЭКП социалистиг угаан-медерелди хевирлээриниң чорудуун баштап, социализм болгаш тайбың дугайында ёзулуг ленинчи идеялар бүгү совет улустуң угаан-бодал байлаа болурун чедип ап турар. Чогум-на шак ындыг көрүш-биле СЭКП кижиниң сайзыралының, чаа кижиниң — чурттуң ээзиниң, тургузукчунуң, патриот болгаш интернационалчының, социалистиг ниитилелдиң төлептиг хамаатызының быжыгып тургустунарының айтырыгларын сайгарып көрүп турар. Кижи бодунуң ажыл-херектери, хөделиишкиннери дээш харыылап шыдаар, оларны шугумчүлекчи ёзу-биле үнелеп база угаап билир, эде тургустунуушкунуң политиктиг болгаш мөзү-шынар сорулгалары-биле шүүштүрүп билир ужурлуг деп, ол санап турар.

Эде тургустунуушкунуң салым-чолу ындыг болганда, чурттуң-даа, социализмниң-даа салым-чолу коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң угаан-бодалының эде тургустунуушкунундан хамааржыр. А бо дээрге, эштер, херектиң чүгле чаңгыс талазы-дыр. Кижи чаартыкчы ажыл-чорудулгага херек кырында киржип тура, чүгле ынчан төөгүнүң долу черге-лиг киржикчизи апаар, ниитилел чорудулгаларының ханы сорулгаларын билип эгелээр, амыдыралдың өндүр улуг утказын медерел билир.

Социалистиг угаан-медерел дээш демисел дээрге эде тургустунуушкунга удур үзелдерни болгаш хөөннерни, эрги угаан бодаашкынның таптаашкыннарын ажып эртери-дир. Дедир, соңгаар көрдүнген үзел-бодалдардан хоорлурунуң дугайында чугаа чорул турары ол. Партияның политиказын долгандыр ниитилелдиң каттыжарынга бараан боол турар ындыг хоорууушкун дугайында чугаа боол турар. СЭКП бүгү кижилерни социалистиг чаартылганың туружун ээлээринче кыйгырып турар. Ол бодунуң сорулгазын стратегтиг угланыышкын дээш демисежип, боттандырбышаан, эде тургустунуушкунуң принциптеринге үндезилеттинген ниитилелдиң боттуг, медерелдиг морал-политиктиг чаңгыс эвии быжыглаарында кылдыр көрүп турар.

Кол чүүлге чаңгыс эп-сеткилдиг болуру дээрге үзел-бодалдарны албадал-биле демейлештирери дээни ол эвес. Ол дээрге тодаргай айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү бодалдарның туруп болуруң, кайы-бир сорулганы шиитпирлээриниң хөй янзылыын көрүп турар. Эки коллектив бүрүзүнге, ниитизи-биле ниитилелге ындыг-даа болур ужурлуг. Кол айтырыгларга чаңгыс эп-сеткилдиг боол тура, бодал-саналдарның карышкак болуру, диалэшкиннер болгаш маргылдаалар — чаңгыс эп-сеткилдиг болурунга шаптык эвес, а оон быжыгарының негелдези-дир. Демократия болгаш ажык-чарлыг чорук социализмни эвес, а дужуметсиг болгаш эргиден халбактаныр чоруктарны үзе шаап турар. Социалистиг тургузугга олар күштерни харын немээр.

Чамдык кижилер бо чүүлду харын медереп билип чадап турар. Олар бергедээшкиннерни эде тургустунуушкунуң түңнели кылдыр көргүзерин кызыдып, демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чорукту «эмин эрттире бергенин» буруу шаап, оларны анархизм болгаш «эге үндезиннерни чуүй шаап турары»-биле салчаштырып турар. Мындыг туруш чүгле политика талазы-биле хүлээп көрдүнмес эвес, а харын эде тургустунуушкунга херек кырында шаптыктыг. Чижээ, бир черге —Бүдүрүлге дугайында хоойлуну херекке албайн баар, өскезинге — билдилиг болгаш дөскел чок, ынчангаш кайы-бирээзинге таарышпас кижини кызып-кыйя бээр, үшкүзүнге — хөй ажылды кылырынче, ындыг болганда хөйнү ажылдап алырынче чүткүлдүг кижилерге орук бербес боор-дур. А чамдык черлерде принциптер камгалаарывыс ол деп сылдап алгаш, эде тургустунуушкунче шуут-ла дорт халдап-даа турар.

Дорту-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкунга хөөн чок консерватывтиг күштерниң удурланыышкынының дугайында чугаа чорул турар. Чамдыкта ол, Лениниң чугаалары дег, «бистиң күрүне аппаратының эң боктуг булуңнарындан» кээп турар-даа болгулаар. Ол таарзынмас чоруктуң артында эрге-ажыктар, амыдырал-чурталганың тапталган хевирин буурады шаап турар, бир чамдыызының чедип албаны эрге-дужаал кежиктерин, өскелериниң — ажылдап албааны орулгаларын чок кылып турар өскерлиишкиннериниң мурнунга коргууушкундан тывылган чүгле бодун бодаар эрге-ажыктар туруп турар. Оларның кайылары-даа эде тургустунуушкунга чагдынып алган, бурунгаар шимчээшкинниң чүгле өттүнүп, а херек кырында дугуйну дедир талазынче долгап турарлар болгай. Чогум-на олар партияның салган сорулгаларының боттанырынга бүзүрел чок чорукту тарып турарлар. Ол дээрге кижилер-биле ажылды улам идепкейлиг чорударының, амгы үеде айтырыгларның чылдагааннарын, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын болгаш алыс утказын тайылбырлаарының база бир үндезин болур барымдаазы-дыр.

Чурттуң Октябрь сөөлүнде төөгүзүн бодамчалыг ёзу-биле сайгарып көөрү чугула деп партия санап көрген, чүге дээрге социализмниң политиктиг, экономиктиг болгаш мөзү-шынар принциптеринден мооң мурнунда ойталап турган чоруктарның уржуундан амгы үениң хөй бергедээшкиннери болдуна берген. Төөгүнүң шынныг чоруу-биле кижизидери — ол дээрге чиик эвес ажыл, хөй кижилерге ол дорту-биле хамаарышкан. А эрткен үениң дугайында чугааны ак сеткилдиг кылырынга кым-бир кижилер шуут-ла хөөн чок турган. Чедиишкиннерни болгаш частырыгларны шын-биле көрүп, бүгү совет салгалдарның, оларның шылгараңгай төлээлекчилериниң чаа ниитилелдиң тургузуушкунунга салыышкынын боттуу-биле үнелевишаан, өөренип ап турар бис. Революцияга, социализм дээш демиселге идепкейлиг киржип чораан хөй-хөй коммунистерниң чаагай адын катап тургускан. Бистиң хөй националдыг культуравыстың болгаш эртемивистиң ажылдакчыларының хөй черге уттундурган чогаалдары болгаш ажылдары чоңга катап эгиттинип эгелээн.

Келир үеже орукту арыглаарынга ол ажыл дузалап турар. СЭКП чүнү-даа чажырбайн, чеже-даа ырма сынчыг болза, шынныг чорукту сугзутпайн, ол ажылды уламчылаар апаар. Политикага, идеологияга, культурага, национал харылзааларга хамаарыштыр амыдыралдың ап октааны эрткен үениң багай чүүлдерин амгы үеге удурланыштыр төөгүнү эвилелчи кылдыр ажыглаар дээн оралдажыышкыннарның хүлээп алдынмазы черле билдингир.

Эде тургустунуушкун чүнү саналдап, кижиден, бүгү ниитилелден ол чүнү негеп турарынга хамаарыштыр бүгү-ле чүүлдерни үндезинни-биле ылап билип алырын кижилер амгы үеде күзеп турар. Ынчангаш бүзүредириниң методу — чоннуң сырый каттыштырарының эң-не кол, дээштиг чепсээ-дир. Ажылдакчыларының политиктиг кижизиттинген чоруунуң бедик деңнелдиин, массалар-биле харылзаага чайгылыш чок демократизмни ол методту ажыглаары негеп турар. Бүзүредири — ол дээрге кижилер-биле хүндүткелдиг байдалды ёзугаар чугаалажыры, дужаар, тоомча чок көөр хөөнден чайлаары, барымдааларның кужунге даянары-дыр. Ол дээрге чугаалажыышкын кылырының культуразынга өөренири-дир. Бодунуң хуузунда туружун камгалаарын үзе шаап албадаары-биле, бодунуң шынныын бадыткап көргүзери — чарлап сыгаары-биле солууру канчап-даа таарышпас.

Чүгле бодувуске хамаарыштыр эвес, харын-даа долгандыр турар бүгү делегейге хамаарыштыр чаартылганың идеологиязының туруштарындан көрүп турар бис. Чаа ёзу-биле бодаашкын болза бистиң чуртувуста айтырыгларны болгаш перспективаларны кижи төрелгетенниң хөгжүлдезиниң айтырыглары-биле болгаш перспективалары-биле тудуш холбаштырып турар. Ядролуг векке чедир үениң эргижирээн билиишкиннери кижи төрелгетенге дүүшпес болгаш төргиндекчи чоруктуң болгаш үргүлчү удур туржурунуң, ожээннежилгениң болгаш шыжыгар чоруктуң империалистиг концепцияларынга удурланыштыр эң чугула айтырыгларны, хамыктың мурнунда дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле бүгү күрүнелерниң демнежиринче база кады ажылдажырынче, хөгжүлдениң оруун улус бүрүзүнүң хостуг шилип алыр эргезин хүндүлеп көөрүнче, бүгү чурттарның аразынга сайзыралдың харылзааларын доктаадып тургузарынче чаа бодаашкын кыйгырып турар. Социализм болгаш тайбың бот-боттарындан адырылбас тудуш холбаалыг. Бистиң аңгы талазы-биле эрге-ажыктарывыс бүгү кижи төрелгетенниң амгы үеде кол эрге-ажыктары-биле, чер кырынга амыдыралды камгалап арттырар дээн оон чүткүлү-биле бүрүн дүгжүп турар.

Октябрьның оруу-биле чедиишкинниг бурунгаарлаарын бодунуң интернационалчы кол хүлээлгези кылдыр партия санап турар. Делегей хөгжүлдезинге бистиң чуртувустуң салдар чедирери оон экономиктиг күчүзү-биле улуг хемчээлге тодаргайлаттынар, чаа тургузугнуң кайгамчык улуг аргаларын ажыл-херек-биле, үлегер-чижек-биле бадыткап көргүзүп билиривистен база шыдаарывыстан хамааржыр апаар. Эде тургустунуушкунуң, демократчыдылганың, бистиң иштики болгаш даштыкы политикавыстың, бистиң ниитилел амыдыралывыстың ажык-чарлыг чоруунуң үш чылдары Совет Эвилелиниң дугайында даштыкыда билиишкинниң хөй чүүлдер талазы-биле өскерткен, коммунизмге удур хоозун хөй билиишкиннерни чайладырынга идигни берип турар. Бистиң чуртувустуң социализмниң идеяларының болгаш практиказының делегей ареназынга ат-алдары болгаш салдары бедээн.

Ленинчи ёзу-биле көөрүнге үндезилеттинген партияның чогаадыкчы, чогумчалыг делегей угланыышкынының характери, утка-шынары, сорулгаларын чаартылганың идеологиязы тодаргайлап турар. Политиктиг чаа бодаашкынны ажылдап кылырынга үндезин болган кол идеялар чогум-на Ленинге хамааржып турар. Эртем болгаш техниканың шапкын депшилгезиниң, кижи төрелгетенниң амыдыралынга кол айтырыгларның ролюнуң өзүлдезиниң байдалдарында улустарның болгаш күрүнелерниң салым-чолу улам сырый холбажырынче — делегей хөгжүлдезиниң кол угланыышкынының ленинчи анализи бадыткаттынган. Боо-чепсектерниң сайзырангайжыыры бистиң өртемчейге бүгү-ниити халаптың кыжаныышкынынга чедирер болгаш дайын дугайында чаңчыккан эрги билиишкиннерни чайладыр апаар дээрзин Ленин баш бурунгаар билип көрген. XXVII съездиге ТК-ның Политиктиг илеткелинде, партияның өске-даа документтеринде айыткан түңнелдер — делегейниң амгы үениң ленинчи анализиниң дүрүм ёзугаар уламчылаашкыны болгаш хөгжүлдези-дир.

Политиктиг чаа бодаашкын — туугай хоозун майык эвес-тир. Партияның делегей политиказынга ол улам-на боттанып турар. Ядролуг чепсек чок, күчүлээшкин турбас делегейниң принциптерин болгаш ол сорулганы чедип алырының аргаларын айыткан М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың январь 15-те Медеглели делегей ареназынга бурунгаарлаашкынга идигни берген политиктиг болгаш моральдыг күчүлүг фактор болген. Чепсегленишкинни дужурер дугайында чугаадан боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн кызыгаарлаарынче болгаш шериг чепсектерин кызырарының практиказынче делегей ниитилежилгези шилчип кирип турар. Ортумак ыракшылдың болгаш оон эвээш ыракшылдың ракеталарын узуткаар дугайында совет-американ керээ, Ракетага удур камгалал талазы-биле керээни шыңгыы сагывышаан, стратегтиг шаап халдаар чепсектерниң бежен хуузун кызырар дугайында дугуржулганы кылырының багай эвес перспективалары — массалыг узуткаашкынның чепсээден хосталырының Совет программазының боттанып болурунуң херечизи-дир. Афганистан талазы-биле Женева дугуржулгаларынга ат салганы — чаа ёзу-биле бодаашкынның ёзузунга үндезилеттинген политиканың чогумчалыгының база барымдаазы-дыр.

Бистиң чуртувус — социалистиг күрүнелерниң хөй талалыг кады найыралдажылгазының кезээ-дир, ынчаарга ол күрүнелерниң кайызы-даа кады ажылдажылгага болгаш дем каттыжылгазынга даянмышаан, бодунуң хөгжүлдезиниң оруктарын боду тодаргайлап, делегей политиказынга инициативазын дугуруштунган ниити угланыышкын-биле сырый дүүштүрүп турар. Чогум-на социализм болза делегей харылзааларын чаагай болдурарының ёзулуг пионери болур ужурлуг болгаш болуп-даа шыдаар, оон дээди сорулгазы —кижи дээрзин делегей харылзааларын социалистиг чурттарның чогумчалыг кылдыр шиитпирлеп турары бадыткаан.

Бистиң чурттап турарывыс база келир үениң салгалдарынга арттырып бээривис амгы делегейни калбак болгаш ажыы-биле көөрүн бадыткаары — совет кижиниң социалистиг медерелин хевирлээр талазы-биле партияның ажылының чугула угланыышкыны-дыр. Ынчаар көөр чорук чаа бодаашкынның алыс утказын илергейлеп турар, оон төп звенозу — кижи төрелгетенниң ниити үнелиг чүүлдериниң чаа ролю-дур.

Идейлиг, политиктиг, мөзү-шынар кадыраалышкынының үезин бистиң ниитилеливис чурттап эртип турар. Бодунуң күжүн массаларның кужу-биле каттыштырбышаан, ол күчүнү бистиң ниитилеливистиң үндезин чаартылгаларының программазын боттандырарынче, ядролуг халапты болдурбазынче, делегейниң айыыл чок чорууунуң бүгү-ниити системазын тургузарынче угландырар сорулганы Коммунистиг партия салып турар. Эде тургустунуушкунуң идеяларын, ленинизмниң идеяларын долгандыр совет улусту сырый каттыштырбышаан, стратегтиг ол сорулганы шиитпирлээринге социалистиг чаартылганың идеологиязы дузалап турар.

Эштер!

Политиктиг ажылдакчының адынга ёзулуг төлептиг болган кижи политикага өлүм чок болур. Бо дээрге — Лениниң илергейлээн бодалы-дыр. Ол бодалды Лениниң бодунга хамаарыштырып болурунуң бүрүн барымдаазы бар.

Күчүлүг ниитилел чорудулгаларының үндезиннерин ол эгелеп тургускан, бистиң чуртувустуң болгаш бүгү делегейниң овур-хевирин XX чус чылда чаарткан болгаш өскерттирип үргүлчүлеп турар политиктиг күштерниң органнзакчызы болган. Оон революстуг маадары төнчү чок болгаш политиктиг ленинчи портретти төөгү хүн бүрүде чедир чуруп турар.

Лениниң эгелээн херээн уламчылаары болгаш хөгжүдери бистиң үлүүвуске онаашкан. Бистиң мурнувуска салдынган сорулгалар — кайгамчык улут, ёзулуг революстуг, а ынчангаш дыка берге.

«Ынчалзажок берге чорук — күүсеттинмес чүүл эвес-тир. Орукту шын шилип алганынга бүзүрел чугула, кайгамчык чаагай чүүлдерни бүдүрүп шыдаар революстуг энергияны болгаш революстуг сорук кириишкинни ол бүзүрел чус катап күштелдирип турар» — деп, Ленин онзалап демдеглээн. Лениниң салгакчылары бистер бөгүн мынча деп чугаалаар бис: шилип алган оруувус — шын деп бистиң бүзүреливисти чүү-даа божаңнадып шыдавас.

Эде тургустунуушкунуң үш чылдарының дургузунда партияның болгаш чоннуң чедип алган чүүлдери — ол дээрге ажылдың чүгле эгези-дир, эштер. Ынчалзажок социализмниң ленинчи овур-хевирин катап тургузарының, бодунуң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа чадазынче совет ниитилелдиң көдүрлүрүнүң перспективазын ажыдып берип турар ол ындыг эге-дир.

(Илеткелди улут кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адым часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа болуп турган).

ДҮҮН КЫЗЫЛГА

Апрель 22 — совет улуска, делегейниң депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенинге тураскаалдыг хүн. Чылдар шуужуп эрткен тудум баштыңчының чырыткылыг ады кижилерге улам-на чоок апар чыдар. Чуге дээрге В. И. Ленин, сураглыг совет шүлүкчү Владимир Маяковскийниң бижээни ышкаш, «эң-не кижизиг кижи», чуге дээрге Ильич бодунуң бүгү чурталгазын күш-ажылчы кижилерни хостаарының, оларга аас-кежиктиг ниитилелди тургузуп бээриниң херээнге тураскааткан.

В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл оюнга тураскааткан найысылалдың партия, совет, хөй-ниити органнзацияларының төлээлекчилериниң, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, бүдүрүлгениң мурнакчыларының, Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы республиканың «Хүндүлелдиң демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен.

«В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл оюнуң дугайында» илеткелди СЭКП Тыва обкомунуң секретары А. К. Канзай кылган.

Хурал соонда оон киржикчилери байырлал концертин көрген.

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ядролуг шинчилелдер институдунуң директору, Альберт Никифорович Тавхелидзеге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының президентизи, Рудольф Мурадович Мурадянга, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының Бюраканда астрофизика обсерваториязының бөлүк эргелекчизи — 1965—1977 чылдарда парлаттынган «Чаа квантылыг сан-өң болгаш хевзиг кезекчигештерниң база атом ядрозунуң кварктыг тургузуунуң динамиктиг хоойлуларын ажытканы» деп бөлүк ажылдар дээш.

3. Владимир Александрович Тепляковка, техниктиг эртемнерниң доктору, улуг күчүлүг энергия физиказының институдунуң директорунуң оралакчызы, Илья Михайлович Капчинскийге, техниктиг эртемнерниң доктору, теоретиктиг болгаш экспериментальдыг физика институдунуң килдис эргелекчизи — поннар бөк-пээн квадруполдуг бедик частоталыг электромагниттиг шөл-биле мөөннеп чырар чаа хевирниң дергеделинчизин ажылдап кылганы болгаш чогаадып тургусканы дээш.

4. Николай Константинович Кочетковка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Н. Д. Зелинский аттыг органиктиг химия институдунуң директору — углеводтарның чаа хевирлерин каттыштырып тургузар болгаш оларның тургузуунуң талазы-биле 1962—1986 чылдарда парлаттынган ажылдары дээш.

5. Юрий Александрович Косыгинге, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ыраккы Чөөн чүк салбырының тектоника болгаш геофизика институдунуң директору — 1983 чылда парлаттынган «Тектоника» деп ному дээш.

6. Леонид Викторович Крушинскийге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү — 1986 чылда парлаттынган «Угаан-бодал ажыл-чорудулгазының биологтуг үндезиннери» деп ному дээш.

7. Тамаз Валерианович Гамкрелидзеге, академик, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының Чөөн чүк шинчилелдериниң Г. В. Церетели аттыг институдунуң директору, Вячеслав Всеволодович Ивановка, филология эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының славян болгаш балкан дылдар шинчилелиниң институдунуң сектор эргелекчизи — 1984 чылда парлаттынган ийи томнуг «Индоевропейжи дыл болгаш индоевропейжилер» деп ному дээш.

8. Борис Афанасьевич Галяпга, Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электриниг кажалга институдунуң конструктор-технология дуржулга бюрозунуң төлевилелдиниң кол конструкторы, Анатолий Андреевич Талдинге, ол-ла конструктор-технология бюрозунуң бригада начальниги, Владимир Иванович Хоменкога, техниктиг эртемнерниң кандидады, Магистралдыг хоолай дамчыдыкчыларының бүгү-эвилелдиң эртем-шинчилел институдунуң лаборатория эргелекчизи, Владимир Григорьевич Чирсковка, техниктиг эртемнерниң кандидады, ССРЭ-ниң нефть болгаш газ үлетпүр тудуунуң министри, Николай Петрович Драгуновка, «Куйбышевтрубопроводстрой» трестиниң хоолай дамчыдыкчыларының тудуунуң № 4 комплекстиг эргелелиниң прорабы, Анатолий Викторович Лукинге, инженер-механик — улуг диаметрлиг дамчыдыкчы хоолай системазын контактылыг кажпарының бедик бүдүрүкчүлүг технологиязын болгаш дериг-херекселдериниң комплекизин чогаадып тургусканы дээш.

9. Авенир Аркадьевич Вороновка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының системалыг шинчилелдериниң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң дирекциязының чанында чөвүлекчи — автоматтыг эргелеп башкарылга теориязының талазы-биле 1957—1985 чылдарда парлаттынган бөлүк ажылдары дээш.

СЭКП Төп Комитединиң секретары М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. РЫЖКОВ.

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАП АЖЫЛДААР

Тываның кооператорлары ажыл-ишчинге үениң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуп, дүргедээшкин талазы-биле салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржип, кедээ черлерге социал айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлежип, садыг хандырылгазын экижидер дээш ажылдап турар.

Респотребсоюзтуң бараан саарылгазы республиканың бүгү хандырылгазының 44.6 хуузун ээлеп турар. Кооперация организацияларының бүдүрүкчүлери экономиканы эргелеп башкарарының реформазын боттандырарынче, бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче эрткен чылдың июль айдан эгелеп бүрүнү-биле шилчээн. Бо чорук — ажылдакчыларның хүлээнген ажылынга бот-харыысалгазын бедиткен. Ажыл-агыйывысты чыл эгезинден тура анализтеп, четпестерин чогуур үезинде эскерип, илередип, ону чайладырының хемчеглерин ап, кылдынып турар эки чүүлдерни быжыглап турарывыстың түңнелинде, баштайгы көргүзүглеривис багай эвес болуп турар. Аңаа үстүнде чугаалааным ажылдың чаа арга-хевирлери база ажылчыннарның, тускай эртемниглерниң билиин бедидип турары болгаш чамдык өске-даа айтырыгларның багай эвес шиитпирлеттинип турары идиглиг болуп турар. Бо сан-түңнү көрүп көрээлинер. Январь айның бараан саарылгазының планы 100 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, бараан саарылгазы 650.4 муң рубльге көвүдээн. Ниитизиниң чемненилге чери, хлеб бижырыкчыларының планныг онаалдазын база багай эвес боттандырып турар. Бо чылдың ийиги кварталында бараан саарылгазының нийти планы эрткен чылдың бо-ла үезинге деңнээрге, 5.75 хуу өзер. Ниитизиниң чемненилге чериниң планныг онаалдазы ол-ла үеде 147 хуу өзер. Ол ышкаш боттарывыстың бүдүрүп турар продукциявыстың хемчээлин элээн улуг өзүлдени алыр. Нийти бараан саарылгазының планы бо чылын 147 млн. рубль болур, эрткен чылдың планныг онаалдазынга деңнээрге, оуулде 8,2 хуута деңнежир. Чүгле бо сан-түң безин кооператорларның мурнунда сорулгалар улуг деп чүвени көргүзүп турар. Мурнувуста салдынган сорулгаларны боттандырары-биле дараазында чүүлдерже улуг кичээнгейни угландырар ужурлуг бис. Чижээ, кадрлар айтырыы, херегжекчилер ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарар быжыг билиг, тускай эртемниг кижилерни шилип, ажылга быжыглаары. Оон-биле чергелештир, эртем-техниктиг чедиишкиннерни, мурнакчы арга-дуржулганы шиңгээдип, ажылга ону ажыглаарын чугулалап турар бис. Кооперацияның материал-техниктиг баазазын быжыглаары чугула айтырыгларның бирээзи болуп турар.

Салдынган сорулгаларны, планныг онаалдаларны боттандырарынга бирги ээлчегде, иштики арга-курлавырларывысты ажыглаар, ону дилеп тывар ужурлуг бис. Артыкшылдыг продукцияларны чурттакчы чондан садып алыр ажылды Респотребсоюзтуң белеткел эргелели моон-даа сонгаар күштелдирер. Чүге дизе, садыг алыкчыларының негелде-херегселдерин долу хандырар херекке ол чүүл база идиглиг болур деп чүве билдингир. Ону сайзырангайжыдары чугула. Ол ышкаш колбаса бүдүрер заводтарның, эът ыштаар цехтериниң күчү-шыдалын долу ажыглаар апаар. Ынчангаш кооперацияның белеткекчилери оларны үе-шаанда четчир санныг эът-биле хандырар ужурлуг. Ол заводтарның чогумчалыг ажылын тургузуп алырывыстан хандырылганың деңнели база чугула хамааржыр.

Ниитизиниң чемненилге черлериниң ажылын экижидер сорулга-биле чамдык тодаргай хемчеглер алдынар. Кооперативтерни сайзырадырын көрүп турар бис. Кедээниң чурттакчыларының негелде-херегселдерин хандырарынга оларның улуг ужур-дузазы биче эвес болур ужурлуг.

Ээрттес суксуннар, кондитер кылыглар бүдүрериниң хемчээлин улгаттырар сорулга-биле ону кылып турар черлерниң санын көвүдедири, чаа дериг-херекселдер-биле четчелээри көрдүнүп турар. Ылаңгыя ээрттес суксуннарны садарын көвүдедирин садып алыкчылар дилеп, негеп турар болгай. Ону өөренип көөр апаар бис.

Кооператорларның мурнунда турар сорулгаларның чамдыызы бо. Ону боттандырарывыс — кедээ чонунуң садыг хандырылгазын экижидеривис ол болур. Ынчангаш ол бүгү чүүлдерни ажыл-херек кырынга боттандырар дээш чаа шилээшкин, тывынгыр арга-биле ажылдаар апаар бис.

Бо чүүлдүң соолунде, эрткен чылдың төнчүзүнде Чадаанага болган Ажык чагаа хүнүнде бараанга немелде талазы-биле салдынган айтырыгга харыылаарын оралдажып көрейн.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1951 чылдың августа доктаал үндүргеш, улуг оруктуң чоогунда хоорайларга, суурларга садар кооперация бараанарынга немелде киирбес дээрзин айыткан. Аңаа үндезилээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Туран, Кызыл, Шагаан-Арыг хоорайларга, Кызыл-Мажалык суурга кооперация садыгларының бараанынга ийи хуу немевес, а республиканың өске черлеринге немээр дугайында доктаалды 1980 чылдың июль 29-та хүлээп алган. Ынчангаш Чөөн-Хемчик райони аңаа кирбээнинден ону немеп турар ужуру-даа ында.

Марк АРАКЧАА,
Респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы.

Бойдус камгалалы — бүгүдениң херээ

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕСТЭЭН АЙТЫРЫГ

Хирлиг сугнуң биологтуг арыглаашкынын организаставаан

Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының ажыглаан сугларының арыглал дериглериниң байдалының дугайын болгаш ооң суунуң ол чоок-кавызынга болгаш Хемчик хемге багай салдарының дугайында парлалгага чаңгыс эвес удаа бижип келген. Бо-ла арыглал дериглериниң дугайында ам база катап бижиир ужурувус чүге тургустунганыл? А ооң чылдагааны болза бо бүдүрүлгениң арыглал дериглерниң байдалы экижиир тудум, дам дорайтап бар-ла чыдар.

Төөгүнү коптарып көрээлинер. Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының тудуу 1978 чылда ажыглалга кирип, бүдүрүлге чери ажылдап эгелээн. Ынчан бижип турганы-биле, Сибирьниң бо чоогунда шак ындыг техниктиг эки дериттинген эът комбинады кара чаңгыс ол болган. Хемчээли-даа улуг. Чүгле арыглал дериглери безин ийи гектар шөлдү ээлээн. Бүдүрүлгеге ажылдаар кижилерниң саны 400 чедер дээш-ле мактадар хөй дыңналып турган. Баштайгы өөрүшкүлүг чалгыг эрткен, комбинат бодунуң ажыл-ишчи хүннерин, чылдарын санап эгелээн. Ам бүдүрүлгениң туруп келгени бо барык он чылдарының дургузунда хем суун хирлендирбес талазы-биле камгалал хемчеглерин канчаар боттандырып келгенин сайгарып көрээлиңер.

Комбинатты ажыглалга киргенинден чүгле чаңгыс чыл эрткен. Дашкаар аксып турар хирлиг сугларының биологтуг арыглаашкынын организаставаан. Арыглал дериглериниң эдиктирилгезин специалистер болгаш аңаа ажылдаар штаттыг ажылдакчылар чорудуп турган. Ынчан-на арыглал дериглериниң «чүрээ» — биологтуг арыглалдың тургузуу — аэротенктериниң дериглери ажылдавазастаан. Төлевилел ёзугаар хонукта 1600 кубометр хирлиг сугларны арыглаар ужурлуг арыглал дериглериниң ажылын 21 штаттыг ажылдакчы хандырар болгаш контрольдаар, үрелиишкин чокка эдилээр, септеп-ажаар ужурлуг. А херек кырында комбинат аңаа ынча ажылдакчыларны тудар харыы чок, дем-дески эвес ажылдап, мал-салыг мал согар үеде суг продукция бүдүреринге штатты пат боорда четчелеп ап турган. Арыглал дериглеринге 6—8 хире-ле кижи ажылдаар турган. Ол кижилерни биологтуг арыглаашкын деп чүл, ооң технологиязы кандыгыл деп чүвени безин медүк-калдык билир. Моортан кандыг түңнел үндүрүп болурул? Арыглаашкынның технологиязы хажыттынар, арыглаттынган дээр суунуң составы чогуур нормаларга дүүшпес.

Дараазында ийи-үш чылда байдал база экиживээн. Ажыглаан сугну хемден алган арыг суг-биле холааш үндүрүп турар апарган. Ол үеде арыглал дериглериниң байдалы дээш харыысалгалыг кижилерге торгаал онаар дугайында баштайгы доктаал үнген. Бүдүрүлгеде ол дериглерни эдип, септээринге акша-хереңги чок. Балык камгалалының республика инспекциязы ол үеде комбинаттың чагыртып турганы эът үлетпүрүнүң Красноярскиде каттыжыышкынынга хамыдыышкыннарны эдериниң талазы-биле хемчеглерни алыр дугайында сагындырыгны киирген.

Арыглал дериглериниң турнуктурар саваларынга кышкы үеде хирлиг сугнуң доңганындан, олар чара теп, оон эрээш хирлиг суг шуут өскээр агарынга, арыглалдың технологиязы шуут буделгенинге четкен. Ынчан база-ла чоок-кавы девискээр хирлиг суг-биле шыва алдынып, Хемчикче ол суг агып кирген. Инспекция хемчеглерни алырын негеп, сагындырыгларны кылып-даа келзе, орта түңнел чок.

Арыглал дериглериниң байдалынга бир экижииринин аргазы 1983 чылда илереп келген. Кызыл-Мажалыктың сүт заводунуң тудуу дооступ, ооң арыглал дериглерин комбинаттыынга кадар шиитпир үнген. А комбинаттың ол дериглери шынап-ла күчүзү-биле ажылдаар чүве болза, ол ийи бүдүрүлгениң хирлиг суун арыглаарынга четчир. Ынчангаш сүт заводунуң аңаа көрдүнген хереңгилерин ол дериглерниң септелгезинге ажыглаар болган. Арыглал дериглериниң капитал септелгезин кылырының кероээзин «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелел 1984 чылда алган. Ынчалзажок дараазында чылда-даа объект орта ажылдаваан. Кышкы үеде хоолайларының доңганындан хирлиг суг база-ла ол чоок-кавыга мөөңнелип, Хемчик суунче кирип эгелээн. Ындыг байдал дээш комбинаттың удуртукчуларын, арыглал дериглериниң харыысалгалыг кижилерин торгаан. Бо айтырыгның байдалының дугайында бижиктерни республиканың Министрлер Чөвүлелинге, эът үлетпүрүнүң Красноярскиде каттыжыышкынынга, Тываның гидрохимия лабораториязынга киирген. Тываның гидрохимия лабораториязы комбинаттың ажылдаарын түр соксадыр дугайында доктаалды 1985 чылдың октябрь 5-те үндээп алган. Оон удатпаанда октябрь 25-те Министрлер Чөвүлелиниң чанында эпидемияга удур онза комиссия айыттынган четпестерни кыска хуусаада эдериниң тодаргай хемчеглерин алырын комбинаттың удуртулгазынга дааскан. Ынчалзажок комбинаттың ам чагыртыр чери апарган Агроүлетпүркүрком акша-хереңгилер-биле чедир хандырбаанындан айыткан хемчеглерни чедир күүседип шыдаваан.

Бо бүгүден кандыг түңнелдерни үндүрүп болурул? Комбинаттың удуртулгазындан аңгыда бо талазы-биле сонуургалдыг, бойдус камгалалының талазы-биле харыысалгалыг органнар, районнуң партия, совет, санитар, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар мындыг байдалче кичээнгей салбайн, бодунга хамаарышпас ышкаш кыдыр көрүп турары дыка четпес. Ол ышкаш республиканың Агроүлетпүркүркому база-ла ындыг турушта. А бо кадында эът комбинадында айыттынган четпестерни эдип алырының пландары-даа, чүткүлү-даа илеревейн турар, акша-хереңгилери-даа чок. Мындыг болганда байдал экижииринин дугайында чоокку үеде бодаан херээ бар бе? Комбинаттың туруп келгени 10 чылдарының дургузунда бойдуска чедирген каражазы дээш аңаа 43 муң рубльдиң торгаалын онааган, ооң удуртукчуларынга болгаш ажылдакчыларынга 18 торгаалды онааган, ооң түңү 820 рубль четкен. Кандыг-даа хемчеглерге алыспас бо берге байдалды бис ам эде тургустунуушкун үезинде олуг төчкезындан шимчедип ап болур бис бе!

Вера СМИРНОВА.
Республиканың балык-камгалал инспекциязының инспектору.

Виктор НИКОЛАЕВ.
Тываның гидрохимлабораториязының начальниги.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Ажыл-херек дээш сагыш-сеткили кезээде оожургавас, сагылга-чурумнуг, идепкейлиг чоруу-биле өөрүнүң аразындан онзаланып кестүр кижилер хөй.

Оларның бирээзинге В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чурттал-га-коммунал ажыл-агый эргелелиниң шеверлекчизи Клара Кертик-ооловна Монгуш хамааржыр.

Өскен чери Доң-Терезинниң чанынга бурунгу Кара-Даш сыннарының муң-муң чылдар иштинде шыгжап келген эртинезин улус ажыл-агыйынга ажыглаары-биле улуг Төрээн чуртунуң бүгү булуңнарындан комсомолчу путевка-биле аңгы-аңгы националдыг аныяктар чыглып кээп, чаа хоорайны, күчүлүг арыглал фабриказын, бүдүрүлгелерни, өөредилге черлерин тудуп эгелээни школачы уругнуң ажылчын болур күзелин оттурган.

Ажылдаарда мергежил негеттинген. Ынчангаш сес чыл школазын дооскан доораана, Ак-Довурак хоорайның Постоянный суурунга ажыттынган профессионал-техниктиг училищеге өөренип кирген. Сургуул чылдар билдиртпейн эрте берген. Ортумак школа дооскаының аттестады-биле кады даг-дүгү арыглакчызының, тудуг шеверлекчизиниң шынзылгазын башкылары тыпсып, ажыл-ишче үдеп, чедиишкиннерни күзеп, чагып турганын ам-даа утпаан.

Баштайгы комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының лаборантызынга элээн каш чылдарда ажылдаар, өөренип алганы ийиги мергежилинче шилчээн.

— Сөөлүнде кирген коллективте чеди чыл ажыр ажылдап турар. Шеверлешпээни бажыңнар хоорайда чок дизе, хөөрем чок. Ажылынга бердинген, алдын холдуг ажылчыныывыс — деп, эргелел начальниги Кендем Монгуш-оолович Ак-кыс ону мактады.

Шалыпчыларның мурнуку одуруунда чоруур К. К. Монгуштуң улуг портреди чыл дургузунда Ак-Довурак хоорайның кудумчуда хүндүлел самбыразынга бүдүн чыл иштинде турганын чурттакчылары болгаш аалчылары көрген. Ол ам бир чыл ажыр шеверлекчи звенону удуртуп турар. Чоокта чаа К. К. Монгушту Постоянный суурда ажылдап турар черинден тып алгаш, чай аразында каш сөстер солчур аргалыг болдум.

— Алдан ажыг орээлдерлиг беш каът нийти чуртталга бажыңының капитал септелгезинде тос кижи ийи ай ажылдап келдивис. Чоокку хүннерде шынарлыг доозуп, комиссияга хүлээдир бис — дээш, арнында дерин чоттунуп, чазык-чаагай хүлүмзүрдү.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: К. К. Монгуш ажыл үезинде.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХАЖЫДЫЫШКЫН БОЛДУРБАС

Тес-Хем районнуң улус судунда өре-самчыгдалдар болгаш алимент төлекчилериниң күүседир хуудустарының саны хөй. Оларның иштинде совхозтарга мал өрелери, алимент төлекчилери болгаш садыг шугумунда өре-самчыгдалдар кол черни ээлеп турар.

Районнуң беш ажыл-агыйындан мал өрези 50048 рубль болган. Ооң иштинде «Чодураа» совхозтуң малчыннарының өрези сөөлгү чылда 4 катап өскен. Бо талазы-биле совхозтарның малчыннарының болгаш специалистерниң онаашкан ажылынга харыысалга чогун үстүнде сан-чурагайлар херечилеп турар.

1987 чылда чамдык алимент төлекчилериниң адынга хомудалдар хөй болган. Оларның хөй кезин Шуурмак суурда, сүт, ыяш ажыл-агый черлеринде ажылдап турарлар. Ол черлерниң бухгалтерияларың акшаны чогуур үезинде тырткаш чорудуп берип турары эки. Ындыг-даа болза, чамдык организациялар, ылаңгыя райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң, АКМК-1070-ның бухгалтериялары күүседир хуудустарны хажыдып турар фактылар бар.

Моторк ТИРЧИН.

ИДЕПКЕЙЖЭЭН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Ажылчы чонуң кадыкшылын камгалаарынга моол профэвилелдериниң ролю элээн идепкейжээн. Оларның эгелели-биле санал-биле республиканың хөй санныг бүдүрүлгелеринде инженер-эмчи бригадалары дээр чүүлдү тургускан. Оларның сорулгазы күш-ажылдың байдалдарын экижидер талазы-биле, профессионалдыг аарыглардан аарыыр чорукту кызырар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырып чорудары болур. «Монголпресс» агентилелдиң медээлери-биле алырга, ооң түңнелинде 1981—1986 чылдарда бүдүрүлгеге эмнээрниң деңнели 12 хуу кызырылган.

Кедээ ажыл-агыйының, культура болгаш чырыдышкын ажылдакчыларының, үлетпүр болгаш тудуг ажылчыннарының, транспорт, харылзаа, садыг болгаш амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының адыр профэвилелдери министерстволар болгаш эргележиргениң чер-чер органнары-биле кады эмнелге-профилактика албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаарының комплекстиг планын боттандырып чорудуп эгелээн. Амгы үеде чуртта 130 хире санаторийлер болгаш дыштанырга бажыңнары ажылдап турар. Оларга хары угда 20 муң ажыг кижи дыштанып турар. Ол кадыкшылга албан черлеринче баары холдуунда-ла чингелдениг. Ажылдакчы кижи оларже баарының өртээниң чүгле 15—20 хуузун төлеп турар, а артканнарын социал страхование фондузундан үндүрүп берип турар. Хөй уруглуг иелерге, инвалидтерге, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга халас путевкаларны берип турар.

ЧЫСКААЛ БОЛГАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппинниң найысылалында АКШ-тың элчин чериниң чанынга чыскаалганнар биле полицияның аразынга месилдежиишкин үезинде үш кижини тудуп хоругдаан болгаш элээн каш он чыскаалганнар балыглаан. Американыга удур лозуңнарлыг чыскаалды корум-чурум чок чорук-биле демисел чорудар тускай кезектер тарады ойлаткан.

Ол чыскаалдарның бирээзин Филиппинниң девискээринде туруп турар Пентагонуң шериг баазаларын чок кылырын негээн студентилер чорткан.

Ооң соонда элээн каш чүс мусульманнар киришкен чыскаал база болган. Ону Ливияның тайбың хоорайларынче америк ужар-чүүлдүң араатанныг халдаашкынының ийи чыл оюнга тураскааткан.

Делегей медээлери

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ВАРШАВА. (СЭТА). Кедээ ажыл-агый талазы-биле ПУР болгаш ССРЭ-ниң аразында кады ажылдажылга калбак болгаш бүгү талалыг шинчилиг болуп турар деп, ПУР-нуң кедээ болгаш арга-эрыг ажыл-агыйының, аъш-чем үлетпүрүнүң министри С. Земба онзалап демдеглээн. ЭДЧ талазы-биле демниг хөделиишкиннер-биле кады чазактар аразының дугуржулгаларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому-биле чарган протоколдарының үндезининге совет-польша ийи талалыг кады ажылдажылга чедиишкиннин хөгжүп турар.

Он-он күрүне ажыл-агыйлары, кедээ ажыл-агыйның бүдүрүлге кооперативтери, эртем-шинчилел төптери, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери совет бүдүрүлгелер-биле дорт кады ажылдажылганы калбартып турар. Экономика болгаш садыг талазы-биле кызыгаар чоогунга дорт кады ажылдажылга перспективтиг болгу дег. Кедээ ажыл-агый талазы-биле ийи чурттуң эртемденнериниң кады ажылдажылгазын хөгжүдери чугула ужур-дузалыг болуп турар. Үнүш ажыл-агыйының интенсификастаарынга хамаарыштыр 30 дугуржулганы ам чарып алган. Үнүштерниң хоралакчылары-биле демисел чорудар биологтуг чаа чүүлдерни ажылдап кылыры-биле каттышкан 6 эртем-шинчилел бөлүктерин тургускан. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркому-биле ат салган протокол ёзугаар 1990 чылга чедир 34 теманы ажылдап кылыр.

Үнүш ажыл-агыйының талазы-биле Совет Эвилели-биле технологтуг солчулга чедиишкиниг чоруп турар. Мал чеминиң свёкла болгаш күзүн тарыыр рапсты ажылдап кылырының технологиязын болгаш үрезиннерин ССРЭ-ге берген. Совет технологиязының үндезининге свёкланың болгаш кукурузаның плантациялары эки түңнелдерни берген. Үрезин, селекция болгаш тускай өстүрген материалдар, тускай машиналар болгаш дериг-херекселдер, бүдүрүлге-техниктиг дуржулга солчулгазын улам-на калбаа-биле чорудуп турар апарган.

ДЕЛГЕЛГЕ

АФИНЫ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Малышевтиң дамчытканы болза: Афиның политехниктиг институдунуң бажыңында эртем-техниктиг совет ном делгелгези ажыттынган. Ону «Культура» дээр грек фирма болгаш «Делегей ному» дээр совет даштыкы садыг каттыжышкыны организастап чорудкан. Ол делгелгени Грецияның эң улуг өөредилге чери болур ук институттуң бо чылын бөлүр 150 чылынга таварыштыр ажыткан.

Делгелгеде ССРЭ-ге парлап үндүрген, эртемниң болгаш техниканың янзы-бүрү талаларынга тураскааткан хөй санныг номнар болгаш эртем-техниктиг журналдар бар.

Делегей эртемниң хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң улуг салыышкыны, ооң техниктиг чедиишкиннерин Грецияның үлетпүр, энергетика болгаш технология министри А. Пепонис делгелгени ажыдып тура чуве чугаалааш, демдеглээн. Ол янзы-бүрү талаларга Греция болгаш ССРЭ-ниң аразында харылзааларының хөгжүдерин ол саналдаан.

Делгелгеде көргүскен номнарны политехниктиг институттуң библиотеказынга белекке бээр, оларның хөй кезиин англи дыл кырынга парлаан.

Япониянның даштыкы садыг болгаш үлетпүр министерствозу эң-не айыылдыг ажылдарга ажыглаар роботту чогаадып тургузарынче киргенин чарлаан. (Ындыг роботтуң бир хевирин чурукта көргүскен). Ооң кылып шыдаар ажылдарынга улуг өрттерни өжүрери, ядролуг реакторларга, океан дүвүнге янзы-бүрү ажылдар хамааржыр. Ооң нийти хевири үе-дуптуң тоолчургу амытанын сагындырар: улуг эвес «бажы» узун моюн кырында, ында телекамера-карактар чүнү-даа эскерип көрүп болур узун холдары күштүг.

Төлевилелди шуут боттандырып эгелээринге чедир ол министерствонуң удуртулгазы-биле чээрби ажыг хуу компаниялар беш чыл дургузунда шинчилел ажылдарын чорудуп келген. Төлевилелдиң ниити өртек-үнези 20 миллиард иен акша болган. Бүгү талалыг шинчилел, шенелде ажылдарның түңнелинде эң изиг температураларны болгаш элээн улуг базыышкынны шыдап болур роботту тургузар ындыг онзагай технологияны ажылдап кылган. Робот-биле харылзааны лазерлиг тургузуг дамчыштыр тудар, а ол боду тургускан даалганы күүседири-биле кончуг нарын байдалдарда эң эки аргазын бодап тывар ындыг «угаанныг» болур.

Чуртта ядролуг энергетиканың шапкын хөгжүлдези, ажыктыг казымалдарны океан дүвүнден дилеп тывар, казып алыр талазы-биле улуг программа япон инженерлерниң кижиниң аргаларын калбартып турар ындыг чаа чүүлдерни дилээринче албадаан.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МУҢГАРАЛЫМ КЫМ ҮЛЕЖИРИЛ?

Муңгаралым, ажыг-шүжүүмнү бо хүнге чедир кара чааскаан ээлеп чор мен. Түрегделим 1982 чылдың июнь айның 4-те эгелээн. Бот кижи болгай мен, өгленип-даа көрбээн, ынчангаш бүгү-ле өөрүшкүм, засч-кежиим чаңгыс оглумда деп бодап чоруур мен.

Херектиң ужуру мындыг чүве. Үстүнде айыткан ай, хүнде эртенги саалда сөөлүнде бисти сөөртүп турар чолаачы Виктор Сан-оол автобузун тургузуптарга, улус дүрген-не орар чер ээлеп аарын бодап, маңнажып чедип кээрге, чолаачы автобузун та чүге, аңы хик бодап, дедирлендирер орта, мээң оглум автобуска үскен. Түңнелинде ол аар кемдээшкинге таварышкан, дорту-биле чугаалаарга, сынныйы чарлы берген. Чолаачы Виктор Сан-оол бисти ийи-чаңгыс «кижипкен»-даа сөөртүп турганын чон билир.

Чайгы үеде ынчап Чаа-Хөл деп Үрбүнге кээп инек саап турган бис. Саанчылар уруттарын эдертип-даа алыр турган. Милиция органы, та кандыг түңнел үндүргенин-даа билбес мен. Дээди суд черипче шүүделим эгидип бээрниниң дугайында башкы кижиге билдиринишкин бижидип алгаш, почта хааржаанче суккан мен. Та канчап Викторнуң холунга кирген, ол билдириишкинни тудуп алгаш, «Бо чүнү канчап турар кижи сен!?» — деп келди.

Ам канчаар ужурлуг турган кижи мен? Чеди ай иштинде оглумну ажаап олурдум, хөөкүй оглум 2 кезиишкин эртирген. Түңнелинде сидик орууп быктынга кылгаш, шиш азындырып каан. Орган дээш мензэ кым дузалаарыл?

1982 чылдан эгелеп оглум 5 кезиишкин эрттирген. Ам бо чылдың март айда Ростов хоорайга алдыгы кезиишкинин эрттирген. Хөөкүй оглум та канчап тур ыйнаан, холум-будум-даа туттунмас, арга-чадаарда ажылдап (бүгү-ле сагыш-сеткилим ында) тур мен.

Оглум ам 16 харлыг. 1982 чылдан эгелеп оглум өөредиигезин-даа уламчылаар аргазы чок болган, пешкилер мындыг ажыг-шүжүгге туттурдувус. Ынчангаш эргим редакция, силерден дуза дилеп, бистиң муңгаргадалывысты дейге үлежип, шыныы тып бээрин дилеедим.

Виктор мени куду көрүп, бо чүнү шыдаар, эртем-билии бар эвес, аксы-сөзү бар эвес дээш буруузун-даа билиммээн, оолачалаарда: «Оглуң кандыгдыр» деп сагыш човап-даа келбээн. Адам-иемден шагда чарылган өскүс кижи-ле болгай мен. Чаңгыс оолдуг апаарымга, чаа-ла мандып, 10 хар чедип чорда, мындыг човулаң таварышты. Алды чыл иштинде карактарым суун кадыр ыглап алдым. Оглум 6 дугаар кезиишкинин та канчаар эрттирген. Ол дугайы-даа ажырбас, эмчилер дыңнадыптар болган.

Чолаачы Виктор Сан-оол чүге буруу чок арткан ыл? Чаш төлдүң аар бертинип кемдээнин, кадыын чидирген дээш канчап черле харыысалгага аңаа онаавазыл? Кым харыылаарыл?

Өшку-Саар САМБА.
Чаа-Хөл суур.

Шулук кыдыраажындан

КИЖИНИҢ САЛЫМЫ

I

Күжүр кижи төрүттүнгеш,
Чазы дүжүп — чечектелир.
Хүнүмзүрээш, ыглап ырлааш
Чаваагаже түдүп кирер.

Ажы-төлү тыптып, өзүп,
Алдын күзү харап кээрге,
Мээңим, ырак бодангылаар,
Базымнарын дүргедедир.

Кадыг черни кажык чедир
Кадалдыр теп чоруп орда,
Кара башка кырааа дүжер,
Харлыг кыжы үткүжүп кээр.

II

Шилип алган сындызынче
Чыга шиглээш, ыгаап, бодап ужуүп ор.
Оруг дургаар хуулгаазын хөй.
Оңуң алдап, бедээннерге адаарганы.
Өлгенге-даа-, диригге-даа шупту чечир.
Мурнундан-даа, артындан-даа
Бузурааш от, шуурганныг дүн хонуп кээр.
Буза чүткүп мурнаанарга
Буян күзе! Кажан-даа бол адааргаа.

III

Эртине булаа үнгеш бажым
Эгличи хараш, пактап көөр сен—
Ажыл дери, чоннуң херээ оруктал кваа
Арын-башта чылдар изи хөйүн сөглээр.
Чулчургайда судал-биле
Сүгда агым каттыжарга —
Шокар сайга бурунгуус сүнезини
Шолбан сылдыс херелиндан кылаңнажыр.
Сүнезиннуң аыттанып
Чүрек согуу далаштырбас
Чурттаалгадан алган болгаш бээрмеисти
Шуурган харлыг бедиктерге санажыр бис.
Чалым кырлап, келир хүнче
Салгалывыс эдертиглеш.
Эргилделиг бойдус-биле маргышпышаан,
Эртер, үнер оруувусту изээ каар бис.

Алексей АРАПЧОР.

УТПАС-ТЫР МЕН

Өскө черге эртем-сургуул чедип алгаш,
Өскен суурум— Ак-Туруум эргип келдим.
Оңбуш кырдыр кеттүг шыгым чада салып,
Оскуң мени дорже чадап утуп алдым.
Хараачыгай, кеге куштар дойлуп ушкан
Кара-Туруг биеэ хевээр харап туру.
Арыгда ымаар Чаа-Хөл хемим каргыраазын
Ден тутпак, улам өткүт дыңналы дыр.
Херем доңдур арыг агаар тына-тына,
Хөлбеңшыкка аңдаашканып чыткыладым..
Эң-не баштай ынакшылдың ужуун сыптаан.
Эртемдиве базым кылган черим-дир сен.
Чоннуң кадыын, алдын тынын камгалаар дег,
Чолдуг чаагай кежиң бар бе!! Эмчи болдум.
Кара чаштан ойнап өскен Ак-Туруум
Кажан шагда каза-даа бол, утпас-тыр мен.

Алексей ЧЫМБА,
Диш эмчизи.

ИЛЬИЧИНИҢ ДЫШТАНЫП ЧОРААНЫ

1917 чылдың чайынында Владимир Ильич ажок мөгел турупканын эскерипкен. Уйгузу келбестээн, арын-шырайы куурара берген, бажы аажок аарывыр апарган. Владимир Ильичиниң кадыы арай баксырап турарын бис көрүп, билип турган болгаш, ону дыштанып алырынче албадап турдувус.

Ынчан мен дачада чурттап турар өг-бүлемче баар дээш Мустамяки станцияже чоруур деп белеткенип турдум. Владимир Ильич бистиниче баарын каш удаа аазаан, ынчалза-даа ооң ежылы көңгүс чай чок турган. Чоруп тура, Владимир Ильичиге, Надежда Константиновнага болгаш Мария Ильиничнаге өрээлдерни тускай белеткеп кааным чугаалаан мен. Ынчалза-даа Владимир Ильич ол баш үгдунмас ажылындан адырлып шыдавас боор деп чөгенип турган мен.

Ооң даартазында, хенертен, кежээ беш шак үезинде, көрүп тургаш, караамга бүзүревээн мен: Демьян Бедный калбак-делгем оорганы-биле өскелерни ажыттап алган бо чоруп ор, а ооң артында Владимир Ильич бичежек чемодан тудуп алган, Мария Ильинична база ында кады. Владимир Ильич черле дыштаныр деп шиитпирлеп алган дыр.

Чажыт ажылдың чурумун сагааш, вокзалдан ол бистиниче дорт келбээн. Баштай ол Демьян Бедныйга четкен, а оон сөөртүкчү чоруй баарга, бир километр чартык черге бисче чадаг кылаштажыпканнар.

...Кежээ дүжерге, бис балкон кырынче үнүп келген бис. Ыржым шапшыкы аажок. Хат кежээки туманны бичии доюлдуруп каап турар. Ашкан хүнүң хавазы ыраккы делгемнерни алдыннаалдыр каастапкан. Кыдыг-уш чок хөлдүң кыры каң ышкаш кылаңайнып чыткан. Дүн куштары баштай оожум, а оон чоорту үн алчып, чиртиңейндир эдип турганнар. Часкылар ыя мында шимээн чок шаараңайндыр ужуп турдулар.

Владимир Ильич турган бедик сандайның оорганынга чөленип алгаш, боданы берген. Бис база ыыт чок бис. Шимээн...

— Экизин аар! — деп, Владимир Ильич оожум чугаалады.

Ол тургаш, тал-бизээ базып чорупту. Мээң кадайым—Вера Михайловна Владимир Ильичиниң уйгу келбестээнин билир болгаш, ногаанзымаар өңнүг уйгу эмин баш бурунгаар белеткеп каан турган. Кээрге, ону ижиртипкен. Оон ол ийиги каътче оожум үнүп каан.

— Удуй-ла берзе, ол-ла! — деп, Вера Михайловна чугаалаан.

Бис адаанга артып калгаш, июньнуң кайгамчык кежээзиниң ыржымын үревес дээш сымыранып чугаалажып, бут баштап кылаштап турган бис. Владимир Ильич, шынап-ла, удуп хонганын эртенинде дыңнадывыс. Ильич омак-сергек туруп келди.

Хүннүң-не улам экижип ораарын ол эскерип турган. Чамдыкта Мария Ильинична-биле-даа, а бир чамдыкта бистиң шуптувус-биле-даа кады хөлче селгүүстеп чоруур апарган. Хөлдүң эриинге олурарывыга ол ынак. Мен ооң-биле кады кашпаа катап эжинген мен.

Владимир Ильич аажок эштир кижи. Ырадыр эштип чоруй барагаш, чалгыгларга өпейледип, таалап чыткылаар.

Хөл вулкандан тургустунган болгаш ооң терең болганын, соок агым барын, ында бораалгак ээргимштер барын, аңаа хөй кижилер дүлнүп турганын, ынчангаш ырадыр эжинмезин, овоарымчалыг болурун Владимир Ильичке сагындырып турдум.

— Улуг дүлнүп дужуп турган бе, дужуп!..—деп, Владимир Ильич катап-катап айтырар.

— Ийе, дужуп өлүп турду. Бо чоокта чаа база...

— Че, бис кайын дүже бээр деп бис...

— Соок агым дидимер бе! Ол харын берге-дир... Ажырбас оң, хүнге дөгеленир бис...

— Терең бе?

— Ындыг болбайн канчаар!

— Дүвүнге чедип көөр херек.

Аңаа чүве чугаалаан дужуу чок тур деп бодаан мен. Ол, ёзулуг спортсмен ышкаш, мээң чугаамга шорлуп туруп берген.

Бир көөрге, сүг дүвүнде маңнап чоруур, бир көөрге, шымны берген, сураг-ла баар... Кижи девидей бээр, ол мынталарда башка чүү кирбес дээрил!

Шымнып киргеш, чүү шаг болганда, кайы ырактан костүп кээр оон онталеп алган селдеп чоруур-даа, оон хорээн өндейтип келгеш, бажынын дүгүн эде-хере сүйбегылаар-даа. Оон арнын адыы-биле чода туткулааш, менче алгырар:

— Силер канчап бардыңар! Мында кайгамчык эки дир!

Эштип, шымнып каап-ла чоруур, шаа-даа төнмес. Сугдан үнүп келгеш, база-ла аңаа турбас. Чолгыглар сурун маңнап туруп бээр. Оон арай боорда, оожургаар. Оон сеткили ханып чугаалаар. Холду мактаар, суунуң температуразының аңгы-аңгы болганын магадаар. Соок шонупкан чүве дег черге барганым, а ооң соонда хүннээреп дег чылыг черге барганым чугаалаар.

Владимир Ильич дээш корг үп турдум. Шынап-ла ол хая айыылдыг болгай. Мээң ол тургуунгээ ооң бөлүкчүлер безин эрикте ырадыр эштириндени коргаарлар.

Ам канчаарыл!

Эштир черден ырак Владимир Ильичиден чаңырып, хеме тывар деп шиитпирлеп алган мен. Хемени эжерин эки билир мен, шагда маргылдаада бир дугаарында даа кээп турган мен. Бир хүн мен хеме эжилеп алыр дээш чорупкан мен. Мээң дужкан кижилер айтырдылар:

— Дүүн силер-биле кады кым эштип турду?.. Аажок эштир дир оо!

— Ол — мээң төрээним — Балтийи флодунуң моряы дыр. Дыштаныр дээш чедип келгеш, тирээн ынаа холун көргеш, өдүрен дег, эштип-шымнып турганы ол дүр ийин—деп, ону чамырап арга-биле дүш чок мегеледим.

— Моряк болуру-ла шын дыр. Моряктар ынчаар эжинмейн канчаар!..

Балтийи флодунуң офицери— кайгамчык эштир кижи дугайында чугаа бистиң черге ынчан дыргыын тарай берген турган.

В. БОНЧ-БРУЕВИЧ.

СОВЕТ УРАН ЧҮҮЛДҮҢ МАСТЕРЛЕРИ

Евгений Вахтангов аттыг театрга Эжен Скрибтиң «Стакан суг» деп шиизиниң баштайгы көргүзүү болган. Француз драматургтуң сураглыг водевилинге кол рольду ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. В. Яковлев ойнап турар. Виконт Болинброкту ойнаан ол чаа рольду улустуң артизи 60 харлаарының бүдүүзүнде тургускан.

Апрель 25-те, Ю. В. Яковлевтиң төрүттүнген хүнүнде, «Стакан суг» деп шии болгаш актёрнуң бенефизи база болур. Сөөлгү бенефистер биске хөй он чылдар мурнунда, 20 чылдарның төнчүзүнде болуп турган. Вахтанговчулар ол эки чаңчылды катап диргизер деп бодап турарлар.

ЧУРУКТА: Э. Скрибтиң «Стакан суг» деп шиизинден көргүзүг үезинде. Анна хаанның ролюнда — Юлия Борисова, виконт Болинброктуң ролюнда — Юрий Яковлев.

СЭТА-ның фотохроиказы.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТА

Тываның хоорай болгаш суурларында онзагай туресжаалдыг черлер эвээш эвес. Ылаңгыя уран-шеверлерниң кылган ажылдары чоннуң кичээнгейинде болу берген. Аңаа хамаарыштыр Кызыл хоорайны чижек кылып болур.

Бай-Тайга районнуң Тээли суурда ыштар тараан паркының мурнуу талазында кылган диригр амытаннарның дүрзүлери база культураның турескаалдары боол, чоңга бараан боол турар. Оладып эрткен кижи ол уран кылган ажылдарны сонуургап туруксаазы келир.

Ол дыштаныгла парыгының ыштин талазындан кел чоруурга, ында бедиди тургускан аңнарның хевири дириг олчаан кылдыр көстүп, тайгасыннарны кежилдир харап каап турган ышкаш сагындырар.

ЧУРУКТА: Тээли суурнуң парыгында аргар-кошкарның дүрзүзүн парктың иштин талазындан тырттырганы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭХ, ХЕРЕЛ, ХЕРЕЛ...

Чечен чугаа

Июльдуң баштайгы хүннеринин бирээзи. Автобус хоорайның вокзалындан айыткая шагында үнүпкен. Хилиң-оол соңга дужунда сандайга олуруп алган. Ооң чанынга ортумак сынныг, оожум карактарлыг, Хилиң-оолдуг-биле дыка дөмей, бичежек кызыл сумка тудкан аныяк оол олуруп алган. Автобус хоорайдан үнгеш, асфальтылыг орук-биле маныв улам дүргедедип орган. Ол айде Хилиң-оолдуң кожазы:

— Кайы чедер силер, дуңмам?— деп айтырган.

— Ажыктыг суур — деп, ол кысказы-биле харыылаан.

— Мен база аңаа чедер мен. Ында ажылдап, чурттап турар кижи мен. Силер кандыг херектиг ол суурже бар чор силер, дуңмам?—деп улам сиңмигип айтырган.

— Мен канчап силерни тараавас кижи боор мен. Мен ол суурга төрүттүнгеш, аңаа өскен, орта ортумак школаны дооскаш, ам институтта өөренип турар мен — деп, Хилиң-оол бодунуң дугайын кысказы-биле тайылбырлаан.

— Мээ силерни, силерниң меңя таныывазыңар-даа чоп. тур. Мен кедээ ажыл-агый техникуму дооскаш, Ажыктыг суурда чаа-ла бир чыл ажыг ажылдап тур мен. Агроном кижи мен — деп, ол бодунуң дугайын чугаалаан.

Ол арзымында автобуска олурган аныяктар ырлажып эгелээннер. Хилиң-оолдуң чугаалажып орган эжи база ырга катчып, аныяктар-биле кады ырлай берген. Ыры улам-на күштелип, ырлажыр кижилерниң саны көвүдеп-ле орган. Аныяктарның чугаасоолу көвүдеп, ыры улам-на күштелзе-күштелзе, кожамыктарже шилчий берген. Артыкы сандайларга орган аныяктар ырны ээлчег ёзугаар эгелээр деп саналдан үндүрүп келгеш, ол ёзугаар ырлажып эгелээннер. Хилиң-оол аныяктарның ырызын чүгле дыңнап чораан, чаңгызынга-даа киришпээн. А херек кырында ырлажкан ырларның сөзүн-даа, аялгазын-даа билир болган.

— Ыры эгелээр ээлчег бисче чоокшулап-ла олур, боданмас болзувусса, хоржок боор — деп, Хилиң-оолдуң кожазы бир соксай бээр арзымында чугаалаан:

— Силер дээрден башка, мен черле ыры билбес-тир мен — деп, Хилиң-оол кыскасы-биле чугаалаан.

Ол чугааның соонда ийи кижи кожамыктап эгелээн, ам ээлчег Хилиң-оол суглар-да келген. Хилиң-оолдуң кожазы илдик-даа чок ырлап эгелей берген:

Чаа-Хөлдүң бажынайда
Чаттаан харның эриведин.
Чараш кыстым —
Херелмааның
Сагыжымдан ырлавазын.

Хилиң-оол сырбаш дээн. «Херелмааның, Херелмаа!» Ол чүү дээри ол? Артында-ла «Херелмаа». Кандыг-даа кожамык эштиг болур болгай. Хилиң-оолдуң кожазы ол-ла ырызының ийигизин база эгелей берген.

Хендергейниң бажынайда
Хөртүк харның эриведин
Хөөкүй кыстым —
Херелмааның
Хөрээмейден ырлавазын.

Херелмаа деп атты дыңнааш, Хилиң-оол сагыжынга янзы-бүрү бодалдар кирип, мага-боду деридип, сирилейни берген ышкаш болган.

— Ам кожаларыны ээлээ...

— Ырлап билбес-ле болгай мен. Черле ырлавайн-даа чордум .— деп, Хилиң-оол сирилээш үн-биле чугаалаан.

— Билбес кижи болза ону канчаар силер че, арзызында бижиде барган-дыр-ла — деп, база бир үн артындан дыңналган. Хилиң-оол ыыткаш кайнаар-даа көрүнмейн олурупкан. Ол арзызында мурнуку олуругда кыстарның бирээзи бир ырны эгелей берген.

Хилиң-оол соңга өттүр көрүп алгаш, эртκен үелерин эгиндир бодап чораан. Кожазы оолдуң ырызында Херелмаа деп ат ону чүгле артык хөлзедип эгелээн. Аныяктарның оон ыңай ырлашкан ырызын-даа сонуургаваан. «Ам дораан төрээн суурум Ажыктыгга чеде бээр. Ында эң чоок кижилерим, ачам, угбам, дуңмаларым болгаш ийи чыл бурунгаар ортумак школаны кады дооскан эш-өөрүм. Оларның арзызында оон баштайгы ынакшылым —Херелмаа! Мээң чагаагларымга харыы бербейн турду чоп. Ону бодаарга, өскерли бергени ол чоор бе? Кайынам!

Ийи чыл... Дыка-ла дүрген эртκен-дир. Сактырымга, дүүн чаа-ла ортумак школаның доосканы омак-хөглүг кежээнис болган ышкаш... Москва. Институт. Студент ишөөрү, оларның арзызында студент амыдыралының баштайгы хүннеринден эгелеп эң чоок таныжа берген өөрү, орус оол Владимир Покидов, кезээде омак-хөглүг чоруур, литва оол Видас Кетлерис, эстон кыс Аллас Криста дээш кымнарны чок дээр!..»

Хилиң-оол ол-ла бүгү бодалдарга алзыпкаш, оруктуң эртκенин безин эскербээн. Чадыы чараш суурy Ажыктыгга чедип келген. Автобус доктаай берген.

Угбазының бажыңынга келгеш, кезек хөөрешкен соонда, бичии кызыл сумказындан дуңмазынга конфеталар ап бээр дээш ажыда бергеш, алгырыпканын безин эскербээн.

— Ой, сумкам өске-дир. Мээңии эвес-тир!

Чүнүң-даа ужуруп эки биле бээниинден бажында ыттаар кижи чок болган.

— Канчап өске апарганы ол? — деп, ээзи болганда угбазы айтырган.

Хилиң-оол ам-на чүвениң ужуруп билип каан: дөмги кожа олурган оолдуг-биле солужа берген. Ол оолдуң бажыны кайдал?

— Кончуун аа, угбай! Автобуска мээң-биле кожа бир агроном кижи мен деп оол олурган чүве, ооң сумказы-биле солужа берген хире-дир. Мээңии база шак-ла ындыг бичии кызыл сумка-ла болгай.

«Канчаарыл? Ол кижини кайын тывары?» деп боданалдар Хилиң-оолдуң бажынга кирип келген.

— Агроном че? Ам, мында чаа шыйлала ажыткан оолдур ийин. Оон бажыны суурнуң ыгаа талазында-ла болгай — деп, угбазы чугааланкы, уламчылаан: — Че, ам канчаар, мечаш эът-чемден ижип алгаш, бо дуңмам-биле кады баргаш солуп алыр сен, че — дээн.

Агроном оолдуң бажыңын айтырып чораан, ыык кудумчузунуң бир ужундан бажыңынче чедип келгеннер. Херимни ажыткаш, бажыңче чоокшулап орда, бажыңның эжиин ажыттынган соонда, Херелмааны бо уткуштур үнүп орган. Хилиң-оол чүнү-даа ыыттаар кайын тыппайн туруп туруп...

— Экии, Херел!— деп, эрай дыйнылаан үн-биле, артындаа чаптыкчан аайы-биле Херел девискин безин эскербейн барган. Маңнапкан бо таварылгага, ужуражылгага чечектүңгуш ыадең апарган Херелмаа чүгле «Экии» деп ката, дедир бажыңче карап дигеп.

Хилиң-оол бодуң кызыл-кызыл туттунуп турда-ла, сагыш-сеткили дестүрмейн. Херелмааның соондан халып баргаш, ону дыңнадыр күзелектээш, катап-катап салып-ла турупканы келген. Ол арзызында демги агроном бажыңдан бо үнүп келген. Аныг дидимненип-дидимненип:

— Сумкаларывыс солужа берген хире-дир, эш — деп, дыйылаан үн-биле чугаалаан.

— Кайы, ындыг бе? Мен сумкам-даа эскербес-тир мен але. Бээр бажыңче кирип—деп чалап берген.

— Ажырбас оң, маңаа турайн — деп, Хилиң-оол удурлашкан. Оол дедир кире халааш, сумканы алгаш туттуп келген.

Аныяктар бажыңынче чалыыкэннер. Хилиң-оол чүнү-даа чугаалавайн, боданып-ла чораан: «Эх, Херелмааның кончуун! Ам канчаар, салым-ла-дыр ийин, але. Школа дооскан кежээзинде кончуг-ла омак-хөглүг турдувус. Ботботтарывыска шынчы сеткилди безин чугаалап турган-на болгай бис. Ам чүү болган ол? Ооң-ла бичии көрүжүр чүвемин... Мен өөренип чоруурумда «келир чылын сээң соондан өөренип келир мен, үткүп алыр сен» деп турганын-даа сагыштаваан. Ол-ла бодалдарга алзыпкаш, Херелмааның ада-иелериниң бажыңының дужунда келгенин безин эскербээн. Бажыңы дужу-биле эртип чыда, Хилиң-оол улустарга билдиртпейн ынаар бүдүү карак ушталп көргүлээн-даа. Маңаа, бо херимниң эжиинге чедир ол Херелмааны та чеже катап үдээн! Эң ынакшылдыг өөрениң чоруурунуң бүдүүзүнде, олар маңаа чардып чадап, бот-боттарынга чогуг сөстерни бержип, даң бажынга чедир турганнар. Ынчан Хилиң-оолга Херелмаадан эргим, оон үнелиг чүве бо чырык өртемчейде чок ышкаш болган.

Эх, Херелмаа, Херелмаа! Ам канчаар! Бүгээн күзелди, болдунмаан ынакшылды! Сени чүгле эки күзээр-дир мен!

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

СӨС ДЫҢНАВАСТЫ КЕЗЕТКЕНИ

«Чүү дээш кара-бажыңда олуруп турарымга кым даа бүзүревес боор. Мээң урууммга хемчегни оңаавайн канчаар, ынчалза-даа бо хемчеглер эмин эрттир-дир»—деп, округ судунуң шиитпирин чарлаан соонда, Колорадо штатта Джефферсон округта ресторан ээзи Альфред Брайант чүгле ону чугаалаарынга ой болган.

Өөредилге чылының баштайгы чартык чылында безин ооң 15 харлыг уруу 43 хүнну «дыштанган». Кичээлдерге 19 катап озалдаан болган. Кичээл үзер, сөс дыңнавас уругнуң үүлгедии дээш уруудан аңгыда, ооң ада-иезинге база хемчеглерни оңаалган. Округ суду өөренникчи уругнуң штаттың эдип чазаар легеринге бир ай хердээн эрттирер кылдыр шиитпирлээн. Уругнуң ада-иезинге суд база хемчеглерни оңаалган. Чүге дизе эрге-чагырга черлери оларны урууңарны албадап өөредиңер деп 20 ажыг катап сагындырган чүве-дир. Альфред Брайант боду кара-бажыңга 10 хонар, а ооң кадайы Джейнис бир ай болур. Ынчалза-даа аңаа кара-бажыңдан ажылынче чоруп турарын чөпшээрээн. Оон ыңай өг-бүлени 300 долларга база торгаан.

Өг-бүлеге ындыг хемчеглерни оңаарынга 1963 чылда Колорадо штатка хүлээп алган хоойлу үндезин болган. 16 хар четпээн бүгү уругларны ыяап өөредир үн хоойлу хүлээндирип турар.

КНО-нуң дыңнадып турарыбиле алырга, 1987 чылдың ортаа үезинде 5 миллиард чеде берген делегейниң чонунуң 60 хуузу Азияда чурттап турар.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Ьодунун бейырын бодавайн,
Бойдусту каннап, хумегала.

Чеш кижини—чаптаар,
Чалгаа кижини — кочулаар.

Эртκен үе эгиттинмес,
Этчир үн боолбас.

Чондан бедик эрге турбас,
Чонтан күштүг чүве чок.

Ажыл үнелиг,
Ары хоранныг.

Доң эътке бижек дыыммас,
Доңгун кижиге тол ижиклес.

Оруг төнчүлүг,
Оорга чүстүг.

Узун оруг шыланчыг,
Үен кижи ыглаган.

Өшкү аңайын кагбас,
Өзенин аң кагбас.

Бузут сеткил чоңга дөйзын,
Буяныг сеткил хөйге дүза.

Өлүм чаңгыс,
Өөрүшкү көвей.

Чаа-дайын хаяныг,
Чалбыыш—өрт хоолуг.

Костен өрт өөскүүр,
Хөртүктен үер бадар.

Хем чер булуктаачал,
Хенче мал чудаачал.

Тол төрүттүнген адалыг,
Төөгү баскан истиг.

Тамыны довурап десиглээр,
Дапталды демисел үзүткээр.

Мартына КУУЛАР,
Пенсионер.

СОНУУРГАКТАРГА

БОТ КИЖИЛЕРГЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Француз майыкылардың «Эспас Веграмы» дээр сураглыг залынга бот кижилерге турескааткан чаңчыл болган салонну (делгелгени) организастаан. Бо эр болгаш херээжен кижилерни каттыштырган онок каттыжыышкыннар, ассоциациялар үлетпүр болгаш садыг фирмалары-биле делгелгени организастааннар.

Чүгле бот кижилерге турескаатпан салоннарны Францияда эрттирип турарында ужурла бар. Чуртта 2 миллион хире долу эвес өг-бүлелерни санаваска, 4,8 миллион бот кижилер бар.

Бот кижилерниң амыдырал байдалын чиигедиринге дузалыг дүрген белеткеттингир аъш-чем болгаш янзы-бүрү амыдырал хандырылга бараанары аңаа делгээн. Чаңгыс бот эр, херээжен улустуң көвүдеп турары социологтарны дүвүредип турар. Болуп эртκен салон социологтарга элээн дузалыг болган.

Салонга келген дыка хөй бот кижилер «бот чурттаалганың чыргалдыг талалары» көргүзерин оралдашканнар. А «Фигаро» солуннуң бадыткап турары-биле ындыг эвес. «Чурттаалгага эш болур шынчы кижини канчап тып ап чоор?— деп чаңгыс-ле чажыт күзелдиг келгеннер дир ийин олар» деп, ук солун бижээн.

ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ КАЖЫЛ?

1988 чылдың ийиги чартыында Азияның чурттакчыларының саны 3 миллиард чеде бээр деп специалистер санаан. Ол дугайын Малайзияның төвүнге болуп эртκен парлалга конференциязынга Азия чурттарының парламентарийлериниң чон өзүлдезиниң айтырыглары чугаалашкан хуралдың секретары Осман Разман медеглээн. Ынчангаш чырыдывышкын ажылын диле чорударлары чугула, чон өзүлдезиниң бергелериниң дугайында кижилер билип алыр ужурлуг —деп, ол чугаалаан. Бо талазы-биле семинарларны, делгелгелерни эрттирерин ол саналдаан.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35 — «Чүүден болгаш чүгеа». 9.05 — «Революционер эртемден шуулукчу». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. Г. М. Кржижановскийниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында. 9.30— Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. Көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 10.10 — Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.40 —С. Прокофьев. Классиктиг симфония. 11.00 — Мульт-фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.10 — Москваның автобудуруулгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 12.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.05 — «Шулукчу Валерий Алиев». 13.35 —Некрасов база Достоевский. 14.25 —«Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». Мультфильмнер. 15.00 — Суббота —ада-мелер хүнү. 16.25— Улус аялгалары. 16.40 —ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, академик Е. И. Чазов-биле ужуражылга. 18.15—«Бакунун 26 комиссарлары». Уран-чечен фильм 19.55 —Вячеслав Малежик ырларын чалап тур. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Суббота кежээзинде». «Сактыышкыннар бижип тур бис». 23.15—00.45—«Дүн оргузунга чедир болгаш ооң соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Теледопчулал. «Перспектива». Кубаның телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. 9.05 —Театр телеабонементизи. А. П. Чехов. «Үш угбашкы». 10.05 —Шажын болгаш политика. Атеизм база ажылчы чоннуң интернационалдыг кижизидилгези. 10.35 —«Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.25—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.40—«Дириг амытаннар дугайында». 12.45—Философия дугайында беседалар. Амыдырал болгаш бойдус. ССРЭ-ниң философия ниитилелиниң президентизи И. Т. Фролов чорудар. 13.30—Өг-бүле академиязы. 15.00 — Спортчу гимнастика. ССРЭ чемпионады. 16.00—«Эзир чүглери». Уран-чечен фильм (Венгрия). 17.20 — «Өлүм чок состер». Бүрүнгү орус литератураның туресказлы «Игорь полугунуң дугайында сөс» дугайында документалдыг телефильм. 18.10 «Эфирде музыка». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар чаштар!». 20.15 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун. 21.45 —00.00 —«Ыяштарда парашюттар». Уран-чечен теле-фильм. 1-2 сериялары.

КИНО

АПРЕЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.30, 13.30, 16.20, 20.10, «Коронный номер» 12.10. Бичии зал: «Золотые дукаты призрака» 12.00, 14.20, 16.40, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 8.00, 9.30, 12.40, «Третий дракон» 11.10, «Ганг, твои воды замутились» 14.10, 17.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сила любви» 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

АГААР

Республикага бүрүттээр, аазыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес ол хар чаар. Хат күштелип бергенде секундада 18—22 метр чеде бээр. Дүне 0—5 градус чылыыр, чамдык районнерге 2—7 градус соок. Хүндүс 3—6 градус чылыыр.

Кызылга хар чагбас. Хат чоорту күштелир. Дүне 2—4, хүндүс 6—8 градус чылыыр.

Автоорукчуларга кестиру эки.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арказы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле «Күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыӊ № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00746.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 97 (13697) | 1988 чылдың апрель 24, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ОРУЛГАЛЫГ, КАМНАЛГАЛЫГ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын телептиг уткуур дээш социалистиг чарыштың эгелекчилериниң инициативазын «Тыва автотранс» каттыжыышкынының коллективтери калбаа-биле деткип турар. Кызылдың № 3 автобудүрүлгезиниң коллективи эгелекчилерниң саналын бир дугаарында деткээн. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнү — июнь 28-ке чедир улус ажыл-агыйынга хереглээр чүъктерни сөөртүр талазы-биле чартык чыл планын күүсеткеш, пландан ажыр 10 муң тонна чүъкү сөөртүр база 10 рубльдиң немелде орулгазын алыр социалистиг хүлээлгени ол коллектив алган.

Олар сөглээн сөзүнге ээ боор, бо чылдың бирги кварталының планын ажыр боттандырган. Коллективтиң ажыл-ишчилериниң кызымак ажылының ачызында пландан ажыр 28,4 муң рубльдиң арыг орулгазы алдынган. 178,5 тонна бензин, 875.9 тонна дизель одаар чүүлү камнап алдынган.

Автобудүрүлгениң чолаачылары Валерий Танзыбаев, Леонид Боропаев, Илья Байбородин, Владимир Дажи, Анатолий Жданов, Василий Тюрнев болгаш өскелер-даа партия конференциязынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин чединишкинниг күүседип, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Олар квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Минусинск АТБ-зиниң чолаачылары база-ла шудургу ажылдап турар. Бо автобудүрүлгеде Михаил Иванюшинниң, Валерий Краевтиң, Михаил Зольниковтуң удуртуп турары бригадалар чүък сөөртүр талазы-биле бирги кварталдың планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Бо чылдың бирги кварталында социалистиг чарышка Кызылдың № 2 автотранспорт бүдүрүлгези тиилекчи болган. Коллективтиң чолаачылары керээ ёзугаар чүък сөөртүр планын ажыр күүсеткеш, пландан ажыр 11,6 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 5 хуу өзүлделиг болган. Чаа техниканы бүдүрүлгеге нептередир онаалда база ажыр күүсеттинген. Бо бүдүрүлгениң 13 чолаачызы беш чылдың үш чылының планын күүседип алган. Оларга Владимир Засс, Николай Гаркушев, Эдуард Ковалев болгаш өскелер-даа хамааржыр. Вениамин Граблинниң чолаачылар бригадазы бирги кварталдың онаалдазын хуусаа бетинде күүсеткеш, мурнакчыларның одуруунга кирген.

Партийжи конференцияны телептиг ажыл-иши-биле уткуур дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган коллективтер каттыжыышкынында хөй. Пассажир АТБ-зинде Владимир Кулештиң удуртканы автобус чолаачыларының бригадазы бирги кварталда планда көргенинден 4 муң рубль хөй орулганы киирген. Юрий Козлов, Юрий Малышев удуртуп турар бригадалар база-ла арбын орулганы киирген. Владимир Никифоровтуң, Виктор Васильевтиң, Алексей Маевскийниң такси чолаачыларының бригадалары бирги кварталда эки ажылдаан.

Тываның автосеткелге заводунуң коллективи бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Константин Тимофеевич Кукарин удурткан бригаданың кежигүннери планын ажырган. Шагаан-Арыгда тудуг участогунда Оолак Уйнуктуң тудугжулар бригадазы бирги кварталда алган социалистиг хүлээлгезин хуусаазындан эрте боттандырган.

Кызылдың № 1 автобудүрүлгезинде Михаил Сухоносовтуң, Александр Шевченконуң, Виктор Арчумаевтиң чолаачылар бригадалары чартык чыл планын партия конференциязының ажыттынар хүнүн таварыштыр күүседир хүлээлгелиг ажылдап турар. Виктор Арчумаевтиң бригадазының кежигүннери үени мурнап, 60 хүннерде майның үлүүнде киириштир ажылдап турар.

Республиканың автотранспортчулары чурттуң коммунистериниң шуулганынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш ажылдың участок бүрүзүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери шалыпчы ажыл-иши-биле уткуур дээрзинге чигзиниг турбас.

Серафима ДУШИНИНА.
Автотранспорт болгаш чазагның оруктар ажылчыннарының профэвилел обкомунуң секретары.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза: Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязын 1988 чылдың май 24-те Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Г. ГРОМЫКО.**
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль.
1988 чылдың апрель 22.

* * *

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязынга чугаалажып көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. Кооперация дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында.
2. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чурттакчы болгаш культура-амыдырал тудуунуң программазын күүседирин хандырар талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында.
3. ССРЭ-ниң Дээди Судунуң ажыл-чорудулгазының дугайында.
4. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ТЕМПИЛЕРНИ УЛАМ БЕДИДЕР

Алтай, Красноярск крайларның, Башкир АССР-ниң, Москва, Ленинград, Саратов, Горький, Челябинск, Томск, Иркутск областарның шефтеп ажылдап турар тудуг организацияларының коллективтери 1988 чылдың күрүне пландарын болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседир дээш социалистиг чарышка киришпишаан, чамдык эки түңнелдерни чедип алганын шефчи тудуг организацияларының 1988 чылдың бирги кварталында социалистиг чарыжының түңнелдериниң дугайында СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалында демдеглээн. Ол коллективтер шеф дузазы-биле бүдүрүлге, социал-культура болгаш чурттаглга тудугларынга 3,3 миллион рубль түңнүг кереэлиг ажылдарны кылган. Планныг даалгаларын «Мособлстрой» № 5 трестиң Тывада бот-орулга-чарыгалыг участогу, «Леноблстрой» каттыжыышкынының № 21 КМК-зы, «Алтайэлеваторстрой» трестиң көжүп чоруур механизастаан отрядтары чединишкинниг күүсеткен.

Оон-биле чергелештир шефтеп турар чамдык организациялар эгелээн тудугларында ажылдарны кудуу темпилиг чорудуп турар. «Горькийгэсстрой», «Красноярсклеспромстрой» трестериниң тудуг-монтаж участоктары, Ангарскиниң № 16 тудуг эргелелиниң № 1 тудуг-монтаж участогу, «Братскгэсстройнуң» тудуг участогу кереэлиг ажылдарының планын күүсетпээн. Чамдык чагыкчылар — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелели, Агроүлетпүркурком, Красноярскиниң кадээ ажыл-агый институдунуң филиалы кереэлиг организацияларынга төлевилел-смета документацияларын чогуур үезинде белеткеп бербээн, дамчыттайн турар.

Шефтеп турар тудуг организацияларының 1988 чылдың бирги кварталында социалистиг чарыжының тиилекчизи кылдыр кереэлиг ажылдарның хемчээлиниң талазы-биле планың 112 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 1,6 катап күүсеткен, тудуг-монтаж ажылдарының бот-үезин 10,7 хуу кызырган «Леноблстрой» каттыжыышкынының Тывада № 21 КМК-зының коллективин (начальниги И. Г. Горюнов, профком даргазы Ю. А. Иванов) санаан болгаш аңаа СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун тыпсырын шиитпирлээн. «Мособлстрой» № 5 трестиң Тывада бот-орулга-чарыгалыг участогунуң эки ажылын демдеглээн.

СЭКП Кызыл хоорак комитединге, Таңды, Кызыл райкомнарынга, хоорайкүүскомнарга, шефтеп турар тудуг организацияларының удуртукчуларынга бо чылдың бирги кварталында ажылдың түңнелин ханы болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүн, турган четпестерни эдеринин талазы-биле хемчеглерни алырын, тудугларга болдунган хожудаашкынны ийиги кварталда ажып эртерин, тудугжулар коллективтеринге партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын телептиг уткуур, чурттаглга болгаш социал-культура тудугларын хуусаазындан эрте дужаар талазы-биле организастыг болгаш масса-политиктиг ажылды күштелдирерин доктаалда айыткан.

Часкы хову ажылдары

ДЕМНИГ, ОРГАНИЗАСТЫГ КИРЕР

Республиканың хову ажылдакчылары бо чылын чаа байдалга — совхозтар долу бот-орулга-чарыгаже, бот-акшаланыышкынче кирген үеде часкы тарылганы чорудар апаар. Ынчангаш харысалга база ажыл-даа улуг. 1988 чылда бистер 212 муң тонна тарааны, 30.4 муң тонна картофельди, 14.6 муң тонна ногааны тарып өстүрер, 224 муң тонна сигенни, 303.4 муң тонна силосту, 124 муң тонна сенажты, 44 муң тонна дазылында чемиштиг үнүштерни мал чемиинге белеткээр сорулгалыг бис.

Ону күүседири-биле ам совхозтарда ажыл кидин-тулук чорул турар. Ол чүгле дээрге техника, үрезин, хову бригадаларының төптериниң белеткели, хову шөлдерже чемишчидилгелерни аппарып төгери, арык-бугаларны белеткээри, кадрлар белеткели-дир. Оон аңгыда бригада, звено бүрүзүнге даалгаларны онаап берип турар.

Апрель 20-де медээ-биле алырга, республиканың ажыл-агыйларында бар үрезинниң 90 хуузун негелдеге чедир белеткээн, бирги, ийиги сорттуң үрезиннери 55 хуу четкен. Ол болза эрткен чылдың деңнелинден 11 хуу хөй. Бии-Хем, Улуг-Хем, Кызыл районнар үрезинниң шуптузун белеткеп алганнар. А «Тиилелге», «Көк-Тей», «Суглак», «Улуг-Хая», «Ак-Туруг», «Кызыл тараачын», «Шамбалыг» совхозтар четчир үрезинни шынарлыг белеткеп алгаш, ам ону хораннап эгелээн.

Амгы үеде ниити республикада бүгү үрезинниң 10 муң тонназын азы 27 хуузун хораннап белеткээн.

Кандыг үрезинни тарыыр бис, дүжүт ындыг болур. Бо хүннерде бар үрезинниң 25 хуузу боктуг-чамныг болган. Эң ылаңгыя Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Эрзин, Тес-Хем районнарда ындыг үрезиннер 20-ден 32 хуу чедип турар. Совхозтарда үрезин арыглаар техника четчир. Ынчангаш үстүнде адаанываас районнарның ажыл-агыйлары үрезинни арыглап белеткээр дээш немелде хемчеглерни алыры чугула. Күрүне фондузундан солуп алыр ужурлуг үрезин база хөй. «Большевик», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Чыраа-Бажы», «Торгалыг», «Чаа орук» база «Х Улуг хурал» совхозтар аргалары бар турда-ла, үрезинни солуп алырынче далашпайн турары эндептиг. Чүнү манап, кымга идегеп турары билдинмес.

Хой дүжүттү алырының бир магадылалы — чемишчидилге. Ол дээрге шагдан бээр билдингир айтырыг, агротехниканың кол негелделериниң бирээзи. Бо чылдың бирги кварталында республиканың ажыл-агыйлары хову шөлдерже 61 муң тонна органиктиг чемишчидилгени аппарып төгер ужурлуг турбуже чүгле 31,5 муң тонназын чедирген. Эрткен чылын оон хөйнү сөөртген турган бис.

Өдекти чүгле Кызыл, Таңды база Бии-Хем районнарның совхозтары сөөртүп турар, а артканнары чүгле чугаа-биле кызыгаарланып, кандыг-даа практиктиг хемчеглер албайн келген. База чүнү манап, чүге идегеп турары билдинмес.

Бо чылын республиканың совхозтары интенсивтиг технология-биле 55,6 муң гектар шөлге тараа культураларын тарып өстүрер ужурлуг. Бо сорулганы күүседири-биле бо кыжын база чазын районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының база совхозтарның агрономнарын, инженерлерин, бригадирлерни, үнүш камгалал станциязының агрохимиктерин, агрономнарын «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга, Агроүлетпүркуркомнуң удуртукчу ажылдакчыларының билиин болгаш мергежилин бедидер школазынга база Красноярскиниң кадээ ажыл-агый институдунга белеткеп өөреткен. Аңаа чүгле ол айтырыгны эвес, а бот-акшаланыышкынның, өг-бүле болгаш бригада кереэлериниң негелделериниң дугайын база тодазы-биле чугаалажып көрген. Амгы үеде бригадаларның болгаш звенолардың кежигүннерин, бүгү механизаторларны, тараажыларны ажыл-агыйларның боттарында өөредип турар. Часкы тарылганы организастыг эрттирер, аңаа чаа аргаларны ажыглаар талазы-биле семинар-хуралдар Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарга эрттирилээн. Өскелеринге бо хүннерде болур.

Бөлгүмнерге, семинарларга өөренип алган чүүлдерин ам ажыл-херек кырынга бүрүн ажыглаар, ынчангаш бедик дүжүттү өстүрер херек.

Ам чамдык ажыл-агыйларда хову ажылдары эгелээн. 2626 гектар шөлдерде минералдыг чемишчидилгелерни чашкан, шык базырыыгазы чорул турар. Рассадаларны тарып олурунче онза кичээнгейни углаадырар ужурлуг бис. Аъш-чемниң эң кол хевириниң бирээзи — картофель тарып өстүрер талазы-биле бисте улуг четпестер бар. Ам бо чылын ол культураның үрезини бистиң чамдык ажыл-агыйларында чедишпес. Ону чурттакчы чондан садып алыр, ол ышкаш республикадан дашкаар тыптынары-биле бүгү хемчеглерни алыр херек.

Аъш-чем программазын боттандырары-биле совхоз бүрүзү бодунда байдалды тынымчалыг сайгарып көргеш, чер ажылының талазы-биле чүнү кылза эки дээрзин сүмележир, арга-курлавырларны ажыглаар, дүжүт өстүрериниң планын ыяап-ла күүседир дээш бүгү-ле практиктиг хемчеглерни алыры чугула.

Михаил ХАЗБУЛАТОВ.
Агроном.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

НЕМЕЛДЕ ОРУЛГА — КУРЛАВЫРДА

Эрткен чылын «Шын» солуннуң арнынга журналист Куулар Аракчааның «Кара-Хөл» совхоз мал чемин белеткээрин ковудедир талазы-биле бодунуң санал-оналын киирген. Ында журналистиң бижип турары аажок шын. «Кара-Хөл» — мал ажылдыг совхоз. Экономиканың ол чугула адырын чер ажылы чокка демей-ле хөгжүдүп шыдавас. Шаанда аңаа араттар арык-бугаларны казып алгаш, черни суггарып, тараазы ажаап ап турган, оларның шаңнарының оруннары ам-даа костүп чыткылаар.

Мен ук совхозтуң девискээринге тараа тарызын дивейн-дир мен. А мал чемин хөйнү, шуут-ла четчир кылдыр тарып ап болурунуң бүгү аргалары бар. Суглак, Туралыг, Көжээлиг-Хову, Борлуг-Хову бо черлерге барык 500 гектарга көк-суланы тарыырга, чамдык чаъстыг, кыжын улуг харлыг болган чылдарда, ооң үнүжү шуут-ла уттунмас болур чер. Борлуг-Хову биле Көжээлиг-Хову тайга ээзи болгаш ол-шык, а Туралыг Алаш хемниң хүннээрек талазында, чамдык черлери элезиннелчек. Ону барык 20 чыл дургузунда доора база узун дургаар-даа тарып келген. Ол чер хатчыл, ынчангаш хөрзүнүн хат аппаар. Мен бодаарымга, ол ховуга хөрзүн болбаазырадыр херек, өдек дээрге ол чоок-кавы кыштагларда сүстүп чыдар, оон аңгыда хар тудары-биле ыяштардан барып олуртса эки деп бодаар мен. Кандыг-даа чемишчидилге чокка, чаңгыс ол-ла черни чылдың-на катап-катап аңдарып, тарып турарга чүү үнерил?

Бо кыжын Кара-Хөлдүң девискээринге кылын хар чагган. Мал чеми чединмезинден улуг-даа, бичии-даа мал хораан. Кара-Хөлдүң девискээринде сиген тарыыр черлер бар ийин. Бар. Ону чүге ажыглавас чүве? Суглакта, Дүктүг-Ой ховузунда арга ээзэн дургаар тарып болур. Совхозтуң улузу ырак черлерден сиген, саваң сөөртүп, бо-ла бот-орулга-чарыгга, бот-акшаланыышкын үезинде хөй чарыгдалдар үндүрүп турарга хараадаанчыг-дыр.

Тарып болур кур черлер бар, ынчалза-даа хамыктың мурнунда хемнер унунда суггаттыг черлерни ажыглаарын колдадыр херек. Шаанда араттарның суггарып турган шөлчүгештери бар болдур ийин, ам оларның арыктарының изи арткан чыткылаар. Оон аңгыда мал оъттаар ийикпе, сиген кезип ап болур шөлдерде чолаачылар хөй-ле орук үндүргенин эскерип болур. Дажын аштап арыглаар черлер база бар.

Келир чайын өл-шык, чаъстыг болурунуң бүгү-ле демдектери бар. Муңгаш-Кыйыг деп черде эрги арыктар бар, ону ам ийи чыл улаштыр тарываан келди. Аңаа эң ылаңгыя меде тарып алыр болза, магалыг-ла үнер деп бодаар мен, ынаар мал кирбес кылдыр чүгле бир талазын кажаалап алыр.

«Кара-Хөл» совхоз бо чылын база-ла 540 гектар черге көк-сула тарааш, ооң бир гектарындан 17 центнер дүжүттү алырын планнап турар. А ооң кырынга 160 гектарны чүге тарып болбазыл? Чер бар-дыр, арык-буга бар-дыр. Совхоз боду бодун акшаландырар болганда, ындыг иштики курлавырларны дилеп тывар херек. Чылдың-на өске ырак черлерден мал чеми дилээр, колданыр чоруктан уштунар болза эки. Иштики аргалар барда, ону черле чүге организастап шыдавас чүвел, совхозтуң директору Александр Чылбарович Хертек аныяк кижи, ынчангаш ол-ла бүгү чүүлдер дугайында улуг назылыг улус-биле сүмелешсе, айтырыгны чон мурнунга тургусса.

Хар эрип турда, сиген шөлүнче сугну дозуп, ону суггарарының аргазы бар. Ол база курлавыр ышкажыл. Мынчалбас болза, эде тургустунуушкун дугайында чеже-даа анаа чугаалажырга оон чүве бүтпес ийин.

Эрткен чылын тарып алган көк-суланы четче ажаавадывыс, мажактадывыс. Оон аңгыда Узун-Ойнуң оймактары, Ара-Ой иштн, Таспы иштн бо черлерде сиген кестинмейн, анаа артып калды. Кара-Хөлге чер ажылын сайзыратпайн, мал ажылын хөгжүдер бис дээр болза мега апаар. Механизаторларның чылдың-на чазын, күзүн кол-ла ажылдаар черлери — Суглакта, Туралыгда, Көжээлиг-Ховуда чурттаар оран-сава чок, олар малчыннар кыштагларынга хонаттап турар.

Экономиканы чаа ёзу-биле башкарар апарган үеде бодал херек, бодал. Оон башка дээрден «маанай манап олурарга» ажыл бүтпес ийин.

Маңзырыкчы ООРЖАК.
Бай-Тайга район.

Кызыл хоорайда мебель кылыр цехтиң бир өрээлинде чазаныглга өрээли бар. Бо (чурукта) ажылчын — Владимир Николаевич Ерошенко ында чазанып турар. Калбак мандзаларны ол кенчаар-даа чазап, хоюглап, дидирип каар. Бо бедик мергежилдиг ажылчын эрткен чылдың чарыжының тиилекчизи болуп, «Тергиин чазаныкчы» деп хүндүлүг атты чаалап алган. Ол хөй-ниити ажылдарынга база киржип турар. СЭКП Кызыл хооркомунуң кежигүнү.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

РСФСР-де чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон хөй уругларны божаан болгаш кижизидиген иелерге «Маадыр ие» орден-биле кады «Маадыр ие» атты тыпсыры болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Өлзеймаа Сундуйевна Моңгуш — ажылчын, Чөөн-Хемчик район.

Анна Ноокаевна Сарандоо — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны, Тес-Хем район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **А. ГРОМЫКО.**
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль.
1988 чылдың апрель 18.

КОЛ КӨРГҮЗҮГ — КЕРЭЭЛИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

Үлетпүр — бирги кварталда

Эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге, бо чылдың баштайгы үш айында үлетпүр продукциязын 6,8 хуу хөйнү бүдүрген-даа болза, ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында эң кол көргүзүг болур — кереэлиг хүлээлгелер ёзугаар продукция бээриниң бирги кварталдың планын республиканың үлетпүрү чедир күүсетпээн. Кереэлер ёзугаар 191 муң рубльдиң продукциязы чедир бердинмээн. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, дыка хөй бүдүрүлгелерниң удуртукчулары ам-даа эрги ёзугаар ажылдап, продукцияның шынарынче, ону кереэлер ёзугаар хажык чок бүдүрүп, чагыкчыларга бээриниң талазы-биле чедир ажылдавайн турары ол. Кереэлиг хүлээлгелерин 8 бүдүрүлге күүсетпээн. Оларның санында Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың сүт заводтары, эът-сөөк далганының заводу, Кызылдың болгаш Бай-Хаактың хлеб заводтары бар. Бо чорук ол бүдүрүлгелерниң экономиктиг байдалынга, моон соңгааргы ажыл-чорудулгазынга улуг салдарны чедирери билдингир.

Чоннуң хереглел бараанннарын (арага аймаан санаваска) 14,9 млн. рубльге бүдүрген, азы бо талазы-биле планныг даалга 103,7 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, чоннуң хереглел бараанннарын бүдүрери 9,2 хуу көвүдээн. Аъш-чем эвес бараанннарны бүдүрериниң планын — 106,1 хуу, чиик үлетпүрнүң бараанннарын — 106,4 хуу, аъш-чем бараанннарын — 102,6 хуу күүсеткен. Ынчалзажок 16 бүдүрүлге чоннуң хереглел бараанннарын бүдүрериниң планын күүсетпээн. Оларның бо талазы-биле еревези 336 муң рубль түңнүг. Ындыг бүдүрүлгелерге «Тудуг кезектери» комбинат, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады, Кызылдың сүт заводу, эът комбинады, Бай-Хаактың хлеб заводу хамааржыр.

Бирги кварталда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,7 хуу өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле үлетпүр бүдүрүлгезиниң немей өзүлдезиниң 98,5 хуузу чедип алдынган.

Республиканың үлетпүрү бирги кварталда көмүр-даш казып тыварының, даг-дүгү, түүйбу, эжик блоктары, дилиг материалдары, кидис болгаш хом идик, дааранылга кылыгларының, чалаң сүт продукциязы, далган, комбикормнар, ээртпес суксуннар, кондитер кылыглары бүдүрериниң даалгаларын күүсеткен. Бирги кварталда 900 кубометр демир-бетон кылыглары, 2,2 муң кубометр керамзит-сайны, 55 муң рубль түңнүг культура-амыдырал бараанннарын, 2,2 муң кезек трикотаж даштыы хепти чедир бербээн.

Долу бот-орулга-чарыгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен бүдүрүлгелер кереэлиг хүлээлгелер талазы-биле даалгаларын 99,6 хуу күүсеткен, а арыг орулга алырының планын 156,9 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, бүдүрүлге хемчээли 5,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,3 хуу өскен.

Ажыл-чорудулганың чаа байдалдарында тывылгыр чорук, чарыгдалдарны болгаш орулганы санап билири онзагай чугула апарганда, чамдык бүдүрүлгелер эрги ёзу-биле ажылдап, чүгле бүдүрүлге хемчээли сүрер, шынарже, продукцияның сайгарылгазынче сагыш салбас чорук камгалдаа таарышпас.

Допчуналды республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

Беш чылдың фондузунга

Республикага эрткен коммунистиг субботниктиң түңнелдери

В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чылынга турескааткан коммунистиг субботниктиң республикага эрткениниң түңнелдерин республика штавы үндүрген. Субботник беш чылдың фондузунга телептиг салыышкын болган.

Үлетпүрнүң, транспорттуң, чоннуң амыдырал хандырылгазының адырының бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, тудуг организацияларынга, совхозтарга, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазынга 157370 хире кижи ажылдаан. Олар ажылдап алдынган акша-хөреңгиден 211 муң ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчиткен.

Боттарының ажылдаар туруштарынга 51 муң хире кижи ажылдаан, олар 281 муң рубльдиң продукциязын, оон иштинде 93 муң рубльге чоннуң херегле бараанннарын бүдүрген. Эң хөй хемчээлдиг продукцияны В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат, Кызылдың эът комбинады, «Тыва сүт агроүлетпүр» каттыжыышкын, «Тудуг кезектери» комбинат, дааранылга фабриказы, алгы заводу, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, Элегес-Аксының хана материалдарының заводу берген. Шупту бүдүрүлгелер субботникке уткуштур планнаан ажылдарын күүсеткен. Ажыл-ишчилер эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылды көргүскен.

Субботник хүнүнде 2300 тонна хөмүр-дашты казып тыпкан, 285 кубометр эптээр демир-бетонну, 447 кубометр дилиг материалдарын, 476 эжеш кидис, 366 эжеш хом идиктерни, 29,9 муң рубльге дааранылга кылыгларын, 12,6 тонна эътти, 3,5 тонна колбасаны, 7,2 тонна кондитер кылыгларын, 90 тонна далганы, 130 тонна холуксаалыг мал чемнерин бүдүрген.

Республиканың тудуг шөлдеринге субботник хүнүнде ажыл эң хайныышкынныг чорул турган. Тудугжуларга өске организациялардан, албан черлеринден хөй кижи дузалажып келген. Ниитизи-биле 351 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. Дыка хөй бригадалар анаа хүннерниң үлүүн үсчок ажырган. Күштүң кол кезиин ажыглалга кирер тудугларга мөөңнээн. «Тыва тудуг» трестиң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның тудуг шөлдеринге эң улуг хемчээлдиг ажылдар кылдынган. Шефтеп турар тудугжулар — «Мособлстрой», «Леноблстрой», «Саратовагропромстрой», «Алтайэлеваторстрой» болгаш өске-даа тудуг организацияларының төлээлекчилери шалыпчы ажылдаан.

Транспорт бүдүрүлгелериниң коллективтери база күженишкинниг ажылдаан. Чолаачылар улус ажыл-агыйының 41300 тонна чүъктерин субботникке киириштир сөөрткен. № 2 АТБ-ниң, Ак-Довурак АТБ-зиниң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның, «Тыва суг тудуг» трестиң АТБ-лериниң коллективтери улуг үлүүн киирген.

Республиканың совхозтарынга субботник организастыг бедик деңнелге эрткен. Кадээ ажыл-агыйының 40,5 муң ажыл-ишчилери продукция бүдүреринге, техника септелгезинге, часкы хову ажылдарынга белеткелге, а чамдык совхозтарга шык базырылгазынга, суггарылга системаларының, мал кажааларының арыглаашкын, септелгезинге ажылдаан. Улуг-Хем, Таңды, Моңгун-Тайга районнарның ажыл-ишчилери эң организастыг чоруун көргүскен.

Камнап алдынган чиг эт, материалдар, энергия курлавырлары-биле ажылдаары — ленинчи коммунистиг субботниктерниң бир онзагай талазы ол. Бо чылын 1500 ажыг кижи, ооң иштинде 500 чолаачы камнап алдынган курлавырлары-биле ажылдаан.

Ленинчи коммунистиг субботник республиканың ажылчы чону партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир, беш чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедир болгаш ажыр боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турарын база катап көргүзүп, эде тургустунуушкунуң угланыышкыны-биле хамык чок чоруп орарын бадыткаан.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

1988 чылдың апрель 29-та 8 шактан 13 шакка чедир улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы **АЛЕКСАНДР ДАМДЫНОВИЧ МОНГУШ**-биле коллективтиг сад болгаш огород ажылының, чурттакчы чоннуң картофель олуртур айтырыгларының талазы-биле телефон дамчыштыр дорт чугаалажып болур. Телефону — 3-39-10.

Улусчу контроль

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ЭВЕС ЧОРУКТУҢ УРЖУКТАРЫ

Районнуң улусчу контроль комитеди ажыл-агыйларда эът бүдүрүлгезин көвүдедириниң курлавырларын канчаар ажыглап турарының дугайында февраль, март айларда совхозтарга массалыг хыналдаларны организастаан. Аңаа чер-черлерде улусчу контроль бөлүктериниң удуртукчуларын, комитеттиң штаттан дашкаар ажылдакчыларын болгаш кедээ ажыл-агыйның специалистерин киириштирген.

Эрткен чылын күрүнеге эът садар планын күүсеткен-даа болза, районнуң беш ажыл-агыйы эът бүдүрериниң планын күүсетпээн.

Янзы-бүрү чылдагааннар-биле чыл санында малдың өлүп хораар чоруу кызырылбайн турар. Чүгле эрткен чылын 611 баш бода мал, 5848 шээр мал, 1216 хаван, 134 чылгы мал өлүп хораан. Ол дээрге 660 тонна хире эът-дир. Оон ажыл-агыйлар 1 млн. 134 муң рубль когаралга таварышкан. Оон уржуундан малдың баш санын өстүрериниң планын күүсетпээн. Чүгле «Бүрен» совхозтан 200 бода мал, 1536 шээр мал, 169 хаван өлүп хораан. «Кызыл тук» совхозтан хаванның өлүрү 3 катап хөй болган.

Ниитиниң малының өлүп хорап турарының чылдагааны совхозтарның удуртукчуларының болгаш зооветспециалистериниң ажыл-агыйжы эвес чоруундан болгаш мал ажылының технологиязын хажыдып турганындан болганы хыналдадан илерээн. Чайгы үеде малдың семиртилгезинге кичээнгейни база кошкаткан. Күрүнеге саткан бода малдарның 13 хуузу ортумактан куду, 4 хуузу арган болган. Шээр малдың база ындыг. Оон уржуундан совхозтар 370 муң рубльди чедир албаан. Ниитиниң малын чидирери, оорладыры хөй. Эрткен чылын 78 бода, 1120 шээр мал, 100 хаван болгаш 14 инек читкен. Оон ниити когаралы 360 муң рубль болган. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле бода болгаш шээр малдарны эътке херегләэри-биле өлүрери көвүдээн 419 баш бода малды, 2768 шээр, 80 чылгы, 311 хаванны аңаа херегләп ажыглаан. Чамдык совхозтарда мал арып баксыраарга өлген малдың учётунга киириштирбези-биле өлүрер чоруктар бар.

Ажыл-агыйларда малдың баш санының өспейн турарының бир чылдагааны болза, чыл санында төрүүр чүс малга онаажтыр чаш төлдү эвээштиг ап турарында. Эрткен чылын чүс малга онаажтыр 70 бызааны, 68 хураганны камгалап алганы куду көргүзүгдүр. Районда 503 инек кызыраан. «Бурунгаар» совхозта төрүүр инектерниң 42 хуузу ындыг. «Кызыл тук» совхоз база эвээш бызааларны алган. «Бүрен» совхозтуң төрүүр хоюнуң 40 хуузу хураган бербээн.

Мал ажылында чамдык түскай эртемниглер ээ-харысалга чок болуп, ажыл технологиязын каржызы-биле хажыдып, аарый берген малдарны эмневейн турар. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле бруцеллёз, туберкулёз сөөлгү үеде көвүдээн. Районда 600 баш суттуг инектерни бруцеллёзтан аараанындан күрүнеге саткан. Амгы үеде муң ажыг бода мал аарып турары хыналдадан илерээн.

Бо талазы-биле районнуң улуг мал эмчизи В. П. Казанцев четпес ажылдаан, ону чогуур үезинде хемчээн албайн келгенин хынакчылар тодараткан.

Амгы үеде районда мал кыштаглаашкынының эртип турары берге байдалда. Оон кол чылдагааны ажыл-агыйлар чайгы үеде малга четчир мал чемин белеткеп албаан. Оон уржуундан районнуң чамдык совхозтары мал чеми-биле чүгле 35—47 хуузу-биле хандыртынган. Бар арга-курлавырларны ажыглап турган болза, хөй мал чемин белеткеп ап болурунун аргалары турган. Маңаа «Улуг Октябрь» совхозун чижекке киирип болур. Ол совхоз интенсивтиг технология-биле 200 гектар черниң тараазын эрткен күзүн харга бастырган. Бир гектардан 20 центнер дүжүттү ажаап ап болур турган. Ол хар адаанда тарааны кыштың эгезинде совхозтуң чылгызынга чидиртип каан.

Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп хораар чоруу көвүдээни ол. Бо чылдың февраль 26-дан март 21-ге чедир районда 115 бода, 1976 шээр мал, 80 хаван өлүп хораан. Эң хөй мал «Совет Тыва» болгаш «Улуг Октябрь» совхозтардан өлүп хораан. Ол совхозтарның удуртукчуларынга районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы хемчеглерни онаалган.

Амгы үеде комитет, оон чер-черлерде бөлүктери кичээнгейни районда тургустунуп келген берге байдалдарны ажып эртеринге угландырып турар.

Климент ОЧУР-ООЛ.
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

СУСПАРАНЧЫЫН

Чамдык албан черлериниң бажыңнарының чанынга кижи шак-шагы-биле туруксаазы келир. Оон чижээнге республиканың Иштики херектер министерствозу, Кызылдың 2, 3, 15 дугаар школалары, беш дугаар ясли-сад. Бухтуев кудумчузунда 30, 28, 20 дугаар бажыңнар, Рабочая кудумчузунда Михаил Кузнецовтуң бажыңы... Чараш черлер, «ногаан өңнүктеривистиң» бүргей үнген шөлдери найысылалда хөй. Ону шак ынчаар тудуп, хоорай чаагайжыдылгазынга күжүн, энергиязын, шак-үезин үндүрүп турар чүс-чүс кызылчыларга мөгейбес арга черле чок.

Ынчалза-даа найысылалдың ниити хевирин суспарадып турар кудумчулар, бажыңнар, шөлдер эндерик болуп турары хомуданчыг. Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйының, уран чүүл училищезиниң общежитиези, ногаа ынактар ниитилели, 50, 5, 40 дугаар садыглар, бир дугаар ПТУ, автоорук техникуму болгаш өске-даа черлерниң чаны кончуг багай чаагайжыттынган.

Ыяш үлетпүр ажыл-агыйынга хамаарыштыр айтырыгны маңаа кедүрүп көрейн. Улуг-Хемниң кежүрүг эдээндан куду эрик-биле кылаштаар арга шуут чок. Ында чээрген, улуг-улуг ыяш материалдар дагланы берген чыдар. Оон дагланы берген хуусаазы каш-каш чыл-биле санаттынар. Ыяшка «пожкения» аажок организация ында ажылдап турар. Боктан адырып алыры-биле дыка хөй ыяшты Дөге баарында өрттедип турар! Тайгазынга бүдүн-бүдүн өзүп турган арга-ыяшты хыдып кескеш, ону албан-биле бүдүрүлгениң девискээринче экелгеш, ону ам катап сөөртүп, өрттедип-хуюктап турары ол.

Бүдүн улуг чудуктер хемаанчок, хыртыш, эскинди, хирээнди, төжектер безин ажыктыг болгай. Ону чөптүг ажыглап, оода дачаларга садарын чүге организастап болбазыл? Ынчан чаңгыс улуг хемнистиң кыдыынга бок ыяштан бүткен даглар көйшн турар ийик. Ынчан хемниң арыг агаары база үргүлчү кижилерге бараан болур болгай.

Ам асфальт заводунуң дугайында. Оон чыт-бузу кижилерге хораны чедирип турар. Оон ыжы-биле ёзулуг демиселди чорудары, ук бүдүрүлгени хоорай кызыгаарындан үндүр көжеринге чедир айтырыгны тургузары күзенчиг. Хөй элезинниг, асфальт кылырынга херегләэр чайгаар бүткен материалдарлыг элээн ырак черге бүдүрүлгени тудуп алза кандыгыл.

Эң чүттүг черлерниң бирээзи — бир дугаар профтехучилище. Оон өөредилге корпузунуң чанында бок төгер чер керакка чаржынчыг. Ону херим-биле чажыра тудуп каан. Ырак эвесте өрыгланыр черлерниң хир-богу эмин эрттир. Ындыг чүдек шөлдү хоорай иштинден дилеп тывары берге. Ол бүгү чылдан чылче катаптап-ла турар. Ынчалза-даа улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому, найысылалдың санэпидстанция ажылдакчылары ону көрбээчеңнеп эртип турар. Чалыы салгалды өөредип, кижизидип турар өөредилге чериниң девискээри ындыг багай болурга канчап-даа таарышпазы кымга-даа билдингир.

Хоорайывыстың аян-шинчизин, арыг-шевергин таарымчалыг кылдыр тудуп тургузаалыңар, чаагайжыдылгаже, ногаанчыдылгаже кичээнгейден салып көрээлиңер.

Иван КОМБУ.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Сүт-Хөл

Сүт-Хөл районнуң херэглекчилер ниитилелинде социалистиг өнчү канчаар кадагалаттынганын районнуң улусчу контроль комитединден тургускан комиссия хынап көрген. Бо талазы-биле партия болгаш чазактың айтышкыннарын күүседириниң хемчеглери алдынып турар, ынчалза-даа четпестер ам-даа бары хыналдадан илерээн.

Материал харысалгалыг ажылдарга ажылдакчыларны бижыглаарының чурумнары сагыттынып, олар-биле керээлер, оларның хууда херектери шын долдуртунуп, кадрларның билиг-мергежилин курстарга бедиттинип, кооперативтиг өнчүнүң кадагалалын күштелдирер, төтчеглекчи болгаш күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктар-биле демисел чорудар түскай комиссия план ёзугаар ажылдап турарын демдеглээн. Ук комиссия өртек комиссиязының, улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери-биле демнежип, удаа-дараа хыналдаларны чорудуп, оон түңнелдерин херэглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң кичээнгейинге чедирип, сайгартырып турар апарган.

Ынчалза-даа баштаар чериниң ап чорудуп турар хемчеглерин ам-даа күштелдирериниң негей турар четпестер, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар бар болгулаан: ховар бараанарны чажырып садар, садып алыкчылардан артыкка акша-көпеек алыр чоруктар садыгларда болгаш столоваяда читпейн турар. Өре-самчыгдалдар, оорлаар чоруктар ам-даа бар боор турар. Хенертен чоруткан чаңгыс хыналдадан безин үлетпүр бараанарының садыынга 153 рубльдиң, ажыл-агый бараанарының садыынга 45 рубльдиң бараанары чажыртынган чыткан. Столоваяга порция бүрүзүнүң өртээн 2 көпеекке улгаттырганы, чемненген улустан 13 көпеектен 1 рубльге чедир артыкка аптары билдинген.

Ниитизи-биле ниитилелге эрткен чылын 98 үүрмек самчыгдал болдунган, оларның түңү 28 муң рубль, улуг хемчээлдиг самчыгдалдар 22 муң рубль ашкан, 4 оор чоруктуң түңнелинде 26 муң рубль ажыг түңнүг бараан читкен. Өре-самчыгдал кылган кижилерниң аразында чүнү-даа төлевейн турар улустар бар. Муң-муң рубль самчыгдалдар кылган хиреде-ле 2 кижи материал харысалгалыг ажылдарда хевээр артпышаан.

Ниитиниң өнчүзүнүң кадагалалын хандырар, төтчеглекчи чоруктарны узуткаар, өре-самчыгдалдарны долу эгидер талазы-биле ажылды баштаар чер четпес чорудуп турарын комитеттиң хуралы хыналда түңнелин сайгарып турган демдеглээн. Баштаар чериниң даргазы Б. Д. Ховалыгның, кол бухгалтер О. О. Ондарның четпестерни эдериниң хемчеглерин улам күштелдирер дугайында аазаашкыннарын контрольга алган.

Сарыг-Сеп

«Ленинчи орук» совхоз бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче 1983 чылда-ла шилчээн. Амгы үеде чаа экономиктиг байдалга ажылдаарының чамдык дуржулгазы бо ажыл-агыйда бар апарган. Ынчангаш бригада болгаш өг-бүле керээлерин ёзугаар күш-ажыл организастаары канчаар боттанып турарын улусчу контроль комитеди бо совхозка хынап, чединмишкиннерин болгаш четпестерин илередип, оларны совхозтуң удуртукчулары-биле эрткен хуралга сайгарган.

Бо ажыл-агыйда чер ажылының түскайлан 5 звенозу, 2 сүт-бараан фермазы, бода малдың болгаш хаванның семиртилге звенолары, 13 хойжу өг-бүле керээлиг ажылдап, боттарының составында 180 чыгам кижини хаара туткан. Чамдык эки түңнелдер эрткен чылын чедип алдынган. Белеткеттинген сигенниң болгаш сенажтың бот-өртээ планнаттынган турганындан чиигээн. Бода мал семиртилгезинде өг-бүле звенолары немелде девизини планнаттынганындан база ажыр алган. Мерген сүт-бараан фермазында саан эвээн, өг-бүле керээзинде хойжулар өскелеринден дээре көргүзүглерлиг боор ылгалып. Хураганны-даа, дүктү-даа планда кудулатпайн алгылаан.

Ынчалза-даа керээлиг коллективтерниң ажылының бүдүрүкчүлүү улуг өспээн. Ол болза, чаа арга-биле ажылдаарының курлавырлары ыракта чедир ажыглаттынмаанын көргүзүп турар. Керээлиг ажылдаан кижи бүрүзүнге онаажтыр бүдүрген продукцияның өртээ ниити адырда бир ажылчынга хамаарыштыр бүдүрген продукцияның өртээнден 12-ден 30-не хуу көвүдээн, совхозтуң ниити түңнел көргүзүглериниң экижилеринге кеску салдар бербээн. Совхоз чылда чүгле 326 муң рубльдиң орулгазын алган. Бригада болгаш өг-бүле керээзин ёзулуг шиигээдип албаны звеноларның, өг-бүлелерниң тенчү түңнелдери оон-даа эки болурунга ажылдың чаа хевирин ёзу барымдаалап удуртканы, өөредилге болгаш тайылбырның четпес болганы, учеттуң негелдеге дүүшпези, ажык-чарлыг чоруктуң эвээжи шаптыктаан. Ол чоруктарның түңнелинде керээлиг коллективтерниң кежигүннери дорт чарыгдалдарның камналгазынга сонуургал чок боор арткан. Ындыг камналгалар бар-даа болза, оон кезик-чамдызын шаңнал кылдыр чаңгыс-даа керээлиг кижи албаан. Чер ажылдыг звеноларның ажылы сезонунг боор артпышаан. Оларның ажыл-ижи-биле хандыртынганы 60—70 хуудан ашпайн турар болган.

Удуртукчуларның болгаш адырлар специалистериниң бот-орулга-чарылганың керээлерин, даалгаларын, негелделерин чедир ажылдап кылбайн, тайылбыр, өөредилгени чедир организаствайн, түңнелдерни, анализтерни ойшаанда үндүрбейн турарын комитеттиң хуралында демдеглеп, совхоз директору Н. И. Котов, кол бухгалтери Никифорова, улуг экономист О. А. Шелехова оларның бригада болгаш өг-бүле керээлери-биле ажылды организастаарын сайзырангайжыдар дугайында аазаашкыннарын хүлээп алгаш, мурнакчы аргаларның шиигээдип алырынга күш-ажылчы коллективтерниң боттарының санал-оналынга идепкейнге даянырын сүмелээн.

Каа-Хем суур

«Кара-Хаак» совхозта минералдыг чемишчидилгелер складлы чок, оон орнунга ажыглап турар серизиниң кыры дыттып, эргижирээн. А чылдың-на кээп турар чемишчидилгелерниң шыгжамыры баксыраш, чамдызы үрелип, төктүп, өл-шыктан дашталып турар. Эрткен чылдың күстен тура, совхозка келген 209 тонна чемишчидилгениң 30 тонназы ногаа шөлүнүң кыдыында, ажык дээр адаанда, чамдызының шоодайлары чарылгаш төктүп, карга, довуракка боражып чыдар. Арткан 159 тонназы Хавырга деп черде хову бригадазының турлааның чоогунда беш аңгы черде дүжүрген, база-ла төктүп, хорап, шынарын чидирип чыдар.

РАҮК-түң удуртукчулары минералдыг чемишчидилгелерниң багай кадагалаанын айтып, оларны бөлүп, савалап чылгаш, кырын шып, боорун кажаалаарын каш-даа удаа саналдаарга-даа, совхозтуң агрономнары кандыг-даа хемчег албаан. Ол сөзелар ынчаар кыштаан, хар эрип эгелээрге, 20 тонна хире чемишчидилгени ажыглаттынмас кылдыр үрелген, ол 1660 рубль түңнүг когаралды болдурган.

Совхозтуң кол агрономузу М. В. Петров биле агрохимик-агроном Е. В. Кунщикинниң ажыл-агыйжы эвес чорук болдуруп турарының дугайын районнуң улусчу контроль комитеди дыңнааш, оларны доңгуткан. Дыңнангыр эвес, ажыл чылзыр, күрүне өнчүзүнге ээ-харысалга чок чоруктуң түңнелинде болдунган когаралдың чамдызын эгидер сорулга-биле М. В. Петровтуң бир айда алыр шалының казызырын шиитпирлээн. РАҮК-түң айтышкыннарын дарый күүседирин эш Петров аазаан.

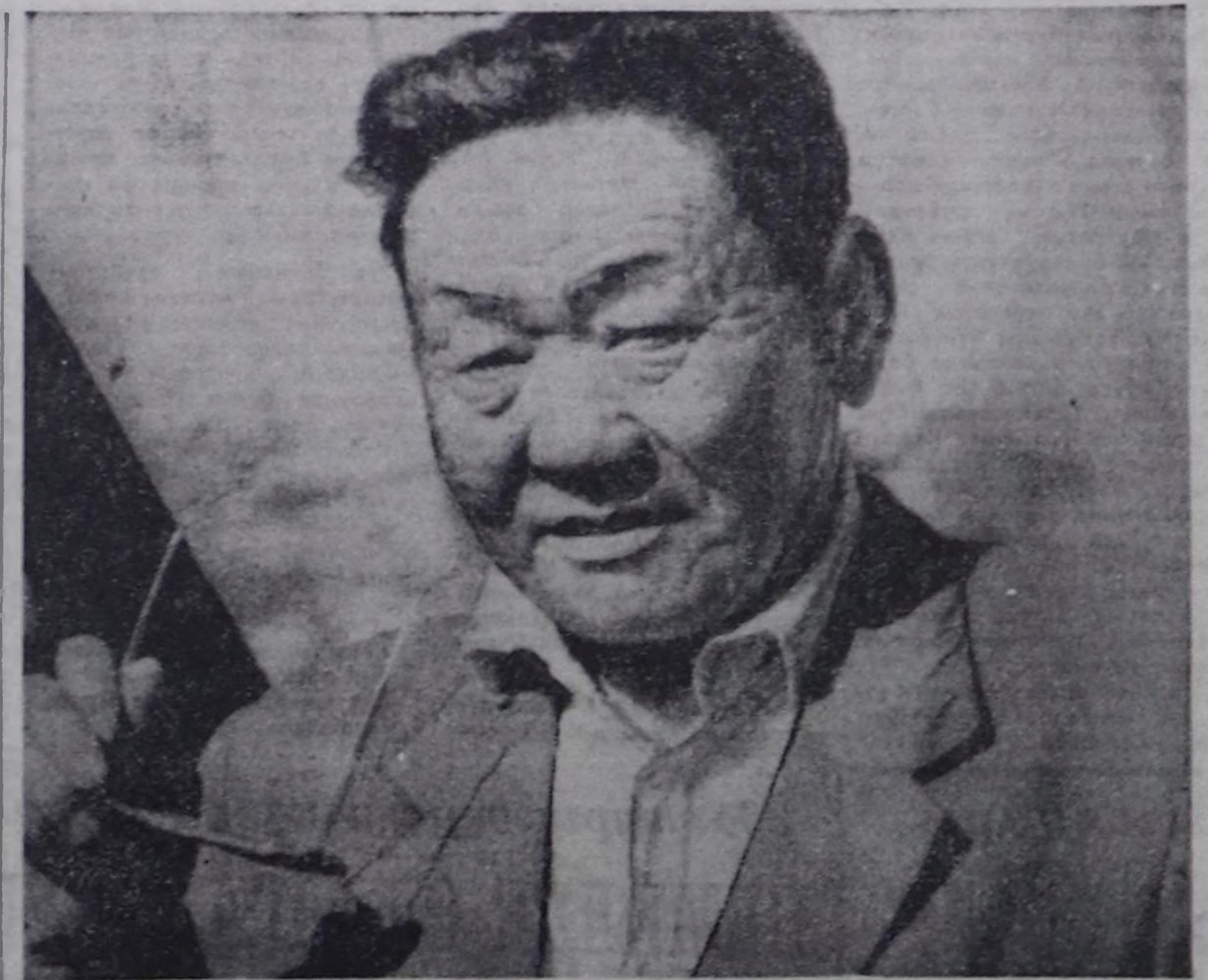

ЧУРУКТА: Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Багдыр-оол Иргитович Өнүгү 21 кежигүннүг бөлүктүң ажылын доктаамал удуртуп, хыналдаларны аңгы-аңгы участоктарга чорудуп турар.

Эрткен айларда ниитиниң малының кыштаглаашкынының байдалды хынап көрген. Совхозтуң машиналарының, өске-даа техниказының ажыглалының кандыг болуп турарын, ында столованың ажылын база хынап, бар четпестерин чайладырының талазы-биле хемчеглерни алганнар.

Бо ажыл-агыйда улусчу контроль бөлүүнүң ажылын районда эки деп санап, четпестерни илередип, ону дарый чайладырынга улуг дузаны чедирип келгенин демдеглеп турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫ БОЛГАШ СОВХОЗ

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чедир кылыр ужурлуг ажылдар ам-даа хөй

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге «Суглак» совхозтуң кайы хире киржип турарын Кызыл районнуң улусчу контроль комитединге дыңнаан. Аңаа илеткелди совхоз директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Г. П. Дербин кылган.

Бо чылдың март бирге чедир байдал-биле алырга, Суглак суурнуң чурттакчыларының хууда ажыл-агыйында 437 бода, 114 шээр мал, 463 хаван бар. Ол сан-чурагай малдың кайы-даа чүзүнүнүң өзүп турарын херечилеп турар. Суурнуң бүгү өрегелериниң тозан чеди хуузу янзы-бүрү ногаа аймаан өстүрүп, артыкшылын чонга садып турар.

Совхозтуң удуртулгазы хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дээш мал чемин чонга доктаамал садып турар. Чүгле январь, февраль айларда 23,5 тонна комбикормну, 99,1 тонна суланы, 106,4 тонна тараа кузуруун, 40 тонна сигенни, 390 тонна эки шынарлыг пресстээн саванны чурттакчыларга саткан. Мал чеминиң белеткелиниң планы ажыр күүсеттинерге, тараа саванын кедээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга халас сөөртүп берип турган. 1987 чылда мал ажылында социалистиг чарыштың эртергиннеринге он баш бызааны (совхозтуң бодунуң дузалал ажыл-агыйындан) саткан.

Суурнуң чурттакчыларының хууда малының кадарылгазы апрель бирден ноябрь бирге чедир организастыг чоруп турар. Хууда малдың ээлериниң дилээн ёзугаар, мал суггарар кудукту өрүмнеп дооскаш, электрижиткен. Ынчангаш малдың суггады кончуг таарымчалыг болуп турар. Кур-Чер, Шамбалыг ышкаш, агып чыдар суу чок суурларда скважина кудуктардан хоолайларын ногаа өстүрер черлерже чорудкан. Ол бүгү ажылдарны чорударынга кедээ Совет күүскомунуң улусчу контроль бөлүктериниң удуртукчулары Ш. Дилгижек, Т. Козлова оларның боттуг үлүү киирген. «Алдын күс» деп делгелгеге чыл бүрүде эрттирип турары огород ажылын хөгжүдеринге улуг идиг болуп турар.

Ынчалза-даа чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чедир кылыр ужурлуг ажылдар хөй. Бо талазы-биле перспективтиг план ажыдаа тургустунмаан. Кедээ Советтиң депутады совхоз директору В. Бессонов, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Д. Моңгуш, профком даргазы ону чедир кылып албаан болган. Оон уламындан хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери ала-чайгаарлаашкынның агымынче кире берген. Хууда дузалал ажыл-агыйларның малын эмнээри кичээнгейден дашкаарлап турар, элээн каш мал арыгдан өлгеп. Кол мал эмчизи С. Плотников, мал ажылының килдис начальниги В. Усков маңаа кол буруулуг. Хуузунда малы, кужу, огороду чок кижилер ам-даа бар.

Аныяк малды, кушту чонга садарын чедир организастап, чадап турар. Кожазында куш фабриказындан, кожа турары хаван ажаап өстүрер комплекстен кушту, хаванны, тоолайны чонга чүге организастыг садып болбазыл?

Үстүнде четпестерни дарый чайладырын совхоз директору В. Бессоновка, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Д. Моңгушка, профком даргазы М. Сарыглаарга районнуң улусчу контроль комитеди дааскан.

Доржу ЧЫМБА.
Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспектору.

МАЙДА, ИЮНЬДА

Республиканың Улусчу контроль комитединиң хыналдалары

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында хуу малды ниитиниң малындан аңгылап тургузарын организастап турарын болгаш хамаатыларның хуу малынга одар-белчиир, сиген кезер черлерни аңгылап берип турарының байдалын хынап көөр.

Мал чеми болгаш картофель, ногаа бүдүрерин улгаттырарынга суггаттыг черлерни шын болгаш ажыктыг ажыглаарының талазы-биле партияның, чазактың айтышкыннарының күүселдезиниң хыналдазын республиканың ажыл-агыйларынга чорудар.

Чонга медицина дузазын экижидериниң хемчеглерин республиканың Кадык камгалал министерствозунуң, чамдык районнарда кижи эмнелгелериниң кайы хире ап турарын хынап көөр.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың июнь 2-де хүлээп алганы «Кызыл хоорайның төп-чүткен чылыдылга системазын сайзырадырының болгаш хоорайның агаар бассейнинге газталыышкынны эвээжедириниң талазы-биле чорудар немелде хемчеглер дугайында» доктаалының күүселдезинге хамаарыштыр хыналданы июньда организастаар.

Хыналдаларны районнарның улусчу контроль комитеттериниң, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларының калбак активиниң киржилгези-биле чорудар. Ам болур хыналдаларга хамаарыштыр санал-оналдарны болгаш медээлерни республиканың Улусчу контроль комитединге киирип болур. Телефоннарның дугаарлары: 2-23-04; 2-22-27; 2-34-88.

ХАЙЫРААН ХАДЫҢНАР

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ону камгалап кадагалаарынга кижи бүрүзү киржир хүлээлгелиг. Ындыг болбайн турганындан чамдык черлерде дег, бистиң Кызыл-Тайга суурда бойдус камгалалының талазы-биле ажыл чоруп турар дээрзи берге.

Бодум шаам-биле ысыдарымга-даа, оон чүве үнместир. Суурувус баарында кезек хадыңнар үнген арыг турган. Чүгле хадың эвес, чыжырганa, чодураа, долаана, ыт-кады болгаш өске-даа ыяштар эвээш эвес турган. Чайын арга иштинге чорууурга, онзазын чүге деңнээр!

Хаван фермазы тургустунган дөрт чыл ажып турар. Хайыраан мараш хадыңныг арыгны хаваннар шуут хоозурадып каапкан. Ак мөөгүлер, чадаң каттар үнүп турган черлерниң соргаа безин артпаан.

Бо дугайында айтырыгны салбыр эргелекчизинге тургузуп, хаваннарның ажаакчызынга-даа чугаалап турган мен. «Чайын хаванны канчап кажаага тудар, демей буза чүктүп үне бээр» деп харыы алган мен.

Хемчик хем кежилдир бистиң кожаларывыс хем доңуп, дүрт туруптарга-ла, машинага богун чүдүргеш, бистиң арывыска төп каар. Та чеже машина бок чыылган. Алдыы Хадыңныг-Арыг шуут күзүрүм долган чер болган. Ында чок-ла чүве чок. Үрелик демир-оруннар, дааранып, хеп чуур, сүт тырттар янзы-бүрү машиналар сектери, шил бузуу оваалаңы берген чыдар.

Хайыраан арывыс бок-күзүрүм октаар чер болганынга хомудап турар бис. Бок төгер өске чер тывылбааны ол ийикпе, ол «чүъгүн» сөөрткен чолаачылар хадыңнарны сый база-база орук кылып алган. Харын-даа чамдык черлерниң ыяштарын чорууурунга таарымчалыг кылдыр одура шапкылап каапкан.

Чадаң ыяштарны, чаш өзүмнерни бок-биле базырып кааптарга, чүү үнер боор. Улуг кижилер ынчап турда, бичии чаштар бойдуска камныг болур болур бе? Үлегер чокта, ону чугаалаан херээ бар деп бе!

Лидия ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

СУЛАРАТКАНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ

Рейд

1987—1988 чылдарда мал кыштаглаашкынының эртип турар байдалын Өвүр районнуң улусчу контроль комитеди биле ВЛКСМ райкомунуң «Комсомолчу прожектор» штабының каттышкан рейдизи «Кызыл тук» совхозка хынап чораан.

Совхозтуң ажыл-ишчилери 1819 тонна бедүүн мал чемин белеткеп, планын 101 хуузу күүсеткен. Кышкы үеде 417 тонна кыргылышты кезип белеткээн. Республиканың сайгарылга базазындан 50 тонна суланы, 54 тонна комбикормну малчын коданнарга сөөртүп чедиргилээн.

Ниитиниң малы 72 кыштагда кыштап турар. Кодан бүрүзүнде мал чеми дүжүртүнген. Оон аңгыда совхозтуң курлавырында 660 тонна бедүүн мал чеми ам-даа бар.

Мал кыштаглаашкынының үезинде дузалакчы кадарчылар болгаш чаш хураганнар ажаары-биле 66 кижини немей үндүрген. Совхозтуң девискээринде хар чуга дүшкең, агаар-бойдустуң байдалы эки, улуг соок чок болган, кышкы одарларны ажыглаарынга таарымчалыг турган.

Ындыг-даа болза, совхозтуң дирекциязының, мал ажылының түскай эртемниглериниң талазындан дээштиг хемчеглерни алырын кошкак организастап турар. Бойдустуң таарымчалыг байдалынга малдың ажаалдазынче кичээнгейни кошкадып, ылаңгыя чаш төлдү бүрүн камгалап алыр дээш ажылдарны суларатканын рейд кежигүннери илереткен.

Чаш мал аарыгларынга удур алыр зооветеринарлыг хемчеглерни ой-шаанда боттандырбайн турар, чамдык коданнарны кижи күжү-биле чедир хандырбаан. Ажылынга мергежилзэн, харысалгазы чавыс, олуттай малчыннарның коданнарын хүн бүрүнүң кайгааралынга тургуспаанындан улуг-даа, чаш-даа малдарның өлүп хораар чоруу көвүдеп турар. Эрткен чылдың бо үезинде турган байдал-биле деңнээрге, шээр малдың хорамчазы көвүдеп, оон иштинде чаш төлдүң өлүп хораар чоруу хөй болган. Чүгле бир-ги кварталда 1126 чаш хураган, 5 бүдүрүкчү кошкар азыралы баксыраарындан чудап өлген.

Совхозта чаш хураганнарга минералдыг немей чемгерилге болур брикеттерни кылып-даа турза, ону кодан бүрүзүнге чедирип чемгерерин орайтап эгелээн. Ол ышкаш чаш малга ногаан шиви будуун, талдың чиигге чиирбей будуктарын хээндектеп, чемиңге немээрин практикалавайн турар.

Семиртилгези кошкак, хураганнарын тоттурбайн турар коданнарга (Казарак, Хүлер-оол Ооржактар, Базыр Сат) болгаш өске-даа аалдарга хураган эмискиктеп, ижиртир сүттүг фермадан үзүктелиишкинниг сөөртүп турар.

Мал чемиңиң курлавыры четчир-даа болза, малдың чемгерилгези болгаш сүт-биле хандырылгазы четпес. Чаш хураганнарга чемни оңгачаларга, шагжаларга каап бериптирза-даа, улуг малдарга чем каап бээр шагжа, коошпа, деспилери чедишпес. Бедүүн мал чемин чер кырынга каап берип турарындан өдек, довуракка боражып, саза бестыкып төтчеглеттинип турар.

Хойжу бригадаларда ийи-чаңгыс суг доскаарларын чыыгылап, кажаалап алган малчыннардан өскелеринде улуг малды суггарбайн турар. Суг доскаарлары ажык черде малчыннарның суглары доңган, машиналар сугну сөөртүп турза-даа, оон чүгле малчыннар боттары ижер, чаш хураганнарга бээрин ап турар. Төрүүр хойлар сугну четчири-биле ишпейн турарындан хураганнарын тоттурбас, сүдү эвээш. Кудуктарны ажылдадып, хойларны ээлчештирип суггарбайн келген.

Чемгерилгези четпес, кошкак, хырны аш, арган хураганнарның организминге витаминнер болгаш микроэлементилер четпезинден хоптактаар, кашаа, клеткалар чылгаар, дүк чиир чоруктар тыптып, оларның аксы кемдип, аарып, өлүп турар фактылар бары хыналдадан илерээн. Борис Саавның кодаңында хураганнарга аксы кемдиир аарыгның демдектери көстүп келгенде чаар эм, йодтуң ээлдирин чок болган. Калдар-оол Ооржактың кодаңындан 20, Маңнай-оол Кара-Салдан 80 ажыг хураган өлген.

Ол аарыгга удур ажыглаар эмнерниң курлавыры совхозта эвээжиндем ук аарыг хыналап, ок-боостаа, өкпе-херекче шыңчып турар. Аарыг эгелеп турда хураган кажаазынга, клеткаларга сеппарлыг арыглаашкынны кылып, чугайлаар, дезинфекциялаар ажылдарны чорутпаан.

Совхозта мал эмчилери ол ажылды суларадып, шүшпен ажылдап турар. Оон тодаргай чижээ бо. Хорумнуг-Ой бригадазынга февраль 20-21-де мал санаашкынын кылган. Ол үеден март 3-ке чедир бригаданың мал эмчизи малчын коданнарга барбаан. Ол бригадада байдал дүвүренчиг. Малчыннар Севек Ооржак, Болат-оол Саая, Шаалы Доңгак, Сарыг Ооржак, Михаил Ооржак, Орус-оол Саая оларның коданнарында хөй хураганнар болгаш улуг хойлар өлүп, хорап турар.

Ол ышкаш аптекада-даа, малчын коданнарда-даа чаа төрүттүнген хураганнарның хининиң чаар ээлдиригдер чок. Хининге чурум ёзугаар эмнээшкин кылбайн турарындан ону дамчыштыр аарып турар хураганнар бар болганын хыналда үезинде түскай эртемниглер тодараткан.

Агаар-бойдустуң байдалы малга таарымчалыг эки-даа болза, төрүүр хойларның аразынга өлүг хураганнар төрүүрү көвей. Хой оолдаашкынының эгелээнден бээр 498 хой ара салган.

Бригадада малчыннарның акт документилерин чедир долдурбайн турар. Санаашкын үезинде өлген малдарны кодан актызынга «өлген» деп графага чаңгыс-даа башты айыптаан. Мал эмчилери өлген чаш малга ой-шаанда акт тургуспас, кажан ай отчёду келирге ара салган, четпес төрүттүнген кылдыр көргүзүп турган фактылар бар.

Мал ажылының специалистери коданнарга ховар барып, ында байдалды чедир билбес, ажылынче хамылавас, малдың чемгерилгезинче, суггадынче кичээнгейни кошкаткан. Зооветспециалистер кыштаглаашкыны эки эртиреринге совхозка штат кызырылгазы шаптыктап, зоотехниктер, мал эмчилери ажылынга четтикпейн турар деп тайылбырлап турары чөптүг эвес.

Совхоз төрүүр чүс хойга онаажтыр ам бо хүннерде 68 хураганны камгалап алган. Чаш малдарны киир бижип, дугаарлаары-биле 3 хойжу бригадада түскай учётчиктерни тургускан. Ол хирезинде-ле чаш малда ол ажыл багай. Оон чижээнге, Хорумнуг-Ой бригадазында учётчик, ол бригадада суг сөөртүр машинада чолаачы Даш-оол Саая февраль айда отчёт соонда аалдарда төрүттүнген хураганнарның дугаарлаашкынын чорутпаанын айтып болур. Орус-оол Сааяның коданында 68 хураганның киир санаашкын актызы кылдынмаан. Халыын хойжу бригадазында 12 кодан санындан 3—10 чедир хураганнар дугаарлап, киир бижиттинмээн турган.

Улуг-даа, чаш-даа малдың хорамчазын болдурбас, оон чемгерилгезинче кол кичээнгейни угландырып, чаш хураганнарга борбак суланы үүрмектеп, ногаан шиви будуу, талдың чиигге чиирбей будуктары, терек карты, янзы-бүрү витаминнер, микроэлементилерлиг холуксаалар-биле хандырылгазын хүн бүрүнүң кичээнгейинге тургузары чугула. Харысалгазы чавыс ийи-чаңгыс малчыннарның ажылынга шыңгыы контрольду тургузуп, кижи күжү чедишпейн турар коданнарга немелде күшту үндүрүп, бүгү хемчеглерни алыр.

Рейд бригадазының кежигүннери: Маадыр САТ, Александр МОНГУШ, Владимир ДАПЫК, Анатолий ООРЖАК. Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспекторлары.

Виктор ОНДАР. ВЛКСМ райкомунуң «Комсомолчу прожектор» штабының кежигүнү.

САЛБЫР ЭРГЕЛЕКЧИЗИ

Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң Кызылга ажыткан курузун дооскан соонда, Надежда Куулар Шеминге харылзаа салбырының эргелекчизи бооп ажылдай берген. Ажылынга харысалгалыг, хөй акша-хөреңги-биле холбашкан ажылга бедик негелделиг, шынчы мөзү-шынарлыг ажылдакчы кылдыр Надежда Ойдуповна оон дараазында чылдарда Иймеде, Тeве-Хаяда харылзаа салбырларын эргелекчилеп ажылдап чораашт бодун көргүскен.

Оон бээр он үш чыл эрткен. Надежда Ойдуповна Сүт-Хөл районунуң «Алдан-Маадыр» совхозта харылзаа салбырының эргелекчизи бооп ажылдаандан бээр база каш чыл болу берген. Оон ажылдап турар черинге чон хүн бүрүде хөй кээр. Ай санында пенсиязын, дузаламчы акшазын алыр дээш, пенсионерлер, иелер, ажаалга кассазында шыгжамырлыг ажылчы чон, солун, сеткүүл чагыдылгазының, чедирилгезиниң айтырыгларын тургузуп келген кижилер... Телефон-биле хоорайлар аразының чугаалажышкыннары, телеграммалар хүлээп алыры — ажыл хүнүнүң-не чай чок болур. Харылзаа салбырынга кырганнар, аныяк-чалыылар — кымнар келбес боор. Надежда Ойдуповна оларның кижи бүрүзү-биле эптиг, ээлдек чугаалажыр. Келген херээн бүдүрүп, айтырыгын шиитпирлеп бээр.

Алдан-Маадыр суурда радио доктаамал чугаалап турар, 50 номерлиг АТС-тиң ажылы багай эвес. Ол дээрге техниктиг билии элээн шырак Сергей Кенденович Иргиттиң кызымак ажылындан хамааржып турар.

Районнуң харылзаа белдириинден почта чедирилгези дыка, берге байдалга турган. Сөөлгү үеде бо ажыл чүгээртээн, почта хүнүңүң чыгыы кээп турар апарган. Почтачылар Чылбаа Моңгуш, Хуна Ооржак, малчыннарга почта чедирикчизи Зоя Ооржак олар чоннуң парлалга чагыдылгазын, чагаа-бижиин саадал чокка чедирип турарлар.

Алдан-Маадырның Н. О. Куулар удурткан харылзаа салбырының коллективи районнуң харылзаачыларының ортузунда социалистиг чарышка оон мурнунда-даа чылдарда улаа-дараа тиилекчи бооп, шилчиир кызыл тукту чаалап ап келген. Эрткен юбилейлиг чылда бүгү көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдаларын күүсеткеш, бо коллектив база катап бирги черни алган.

Ажылынга ак сеткилдиг, кызымаккай чоруу дээш, чедип алган бедик көргүзүглери дээш, Надежда Куулар хөй удаа өртектиг белектер, хүндүлел бижиктер-биле шаңнадып келген. Оларның аразында бир шаңнал—1985 чылда Москвадан келген хыналдага бадыткаттынган эки көргүзүглери дээш шаңнаткан диплому, шынап-ла, ооң ажылының эки шынарлыын көргүзүп турар.

Надежда Куулар—беш уруглуг ие. Өөнүң ээзи школада бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери Борис Комбуевич Куулар-биле уруглары эптиг, демниг кижизидип турарлар.

Ажылынга негелделиг, кижизиг чаагай мөзү-шынарлыг аныяк ажылдакчы иени түс чериниң партия, совет органнары, хөрээженнер чөвүлели кичээнгейге ап, хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киириштирери күзенчиг.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: почта салбырының эргелекчизи Н. Куулар. Авторнуң фотозу.

«Шынга» парлаттынган соонда

КУРОРТТАРЫВЫС БАЙДАЛЫ

Бо чылдың февральда «Шын» солунга «Үш-Белдир таптаашкында хевээр» болгаш «Чедер-Хөлдүң кыйгызы» деп корреспонденциялар парлаттынган. Ында дүвүренчиг байдалды көргүскүлээн. Аңаа хамаарыштыр номчукчуларның саналдарын, сүмелерин «Шынга» чырыдып-даа турган. Ам база оларга холбаштыр Тыва профоблчөвүлелдиң секретары Ч. С. Моңгуштуң чүүлүн парладывыс.

Ол парлаттынган чүүлдерни профэвилелдериниң область чөвүлелинге чугаалажып көрген. «Тыва автотранс» каттыжышкыны Үш-Белдир курорт талазы-биле чагыкчы-даа, күүсекчи-даа бооп турар. Чогум-на ол каттыжышкының шүшпең ажылының уржуу-биле мында бир эмнениир чаа корпустуң тудуун үр үе иштинде тудуп келген. Дыштанмышаан, эмнедип турар кижилер озал-ондак болгу дег ирип, эргижирээн корпуста кирип турар. Чаа корпустуң тудуун ол каттыжышкын 1980 чылдан эгелээн. Ооң шуудавайн турар чылдагааны планда киирбээнинден акша-хөреңги болгаш тудуг материалдары-биле хандырылга кошкак, а оон ыңай херек чүүлдерни сөөртүп алырынга аргыжылга байдалы база кончуг шаптыктаар-дыр деп ук каттыжышкын санап турар. Ол база харын чөптүг чылдагааннар бооп болур, ынчалза-даа ооң уштунуп үнер арга мынча хөй чылдар иштинде канчап тывылбайн турарыл? Чогуур черлерге айтырыгны тургузуп, боттуг дузаны ап, өске-даа аргаларны база бодап тып көрзе? Ол курортта самолет ужудуп үнер шөлдү ам он дөрт чыл иштинде кылып келгеш, «Тыва хамаатытудуг» трест мынчага чедир доозуп чадап каан. Чүък сөөртүлгезинге болгаш пассажирлерниң ыңай-бээр аргыжарынга ол кончуг таарымча чок бооп турар.

Чамдыкта үстүкү черлерден деткиш, идигни берип турда-ла, боттарывыстың-на идепкей чок чорумувусту көргүзе бээр-дир бис. Чижээ, санаторий-курорт албан черлериниң тудуун. Тыва АССР-те 1981—1989 чылдарда туристи баазаларын болгаш өске-даа объектилер база Үш-Белдир курортка 300 олуттуг клуб-столовая тудугларын кылып алыр акша-хөреңги көрдүнген. Республиканың тудуг организацияларының чаңгызы-даа аңаа күүсекчи болур хөөн чок болганы илдеп. Чагыгларны күүседири шуттуг, берге дээн чаңгыс-даа организация аңаа чөпшээрешпээн. Ындыг болганда, бо чылын профэвилелдериниң курорттар талазы-биле эргелелдиң Төп чөвүлели, Красноярскиниң девискээр аайы-биле курорттар чөвүлели болгаш Тыва профоблчөвүлел кады дугурушкаш, Үш-Белдирге 200 олуттуг клубту ажыл-агыйжы арга-биле тударын шиитпирлээн. Амгы үеде белеткел ажылдары чорупту турар, а тудугну бо чылын эгелээр.

Февраль 26-да Үш-Белдир курортка Красноярскиниң девискээр аайы-биле курорт чөвүлелиниң улуг инженери П. Е. Шипулин, «Тыва автотранс» каттыжышкынының начальнигиниң оралакчызы П. А. Морозов, Красноярскиниң девискээр курорт чөвүлелиниң даргазының кадыкшылга талазы-биле Тывада оралакчызы Д. М. Кара-Сал олар барып, эмнээшкин корпузунуң тудуун бо чылда кааы тудуп доозарын дугуржуп алган.

Амгы үеде курорттуң чаартылга тудуунуң ажылын удуртуп башкарарын Кызыл районнуң эргезинде кылдыр шилчиткен. Районнуң болгаш курорттуң удуртур ажылдакчылары аңаа келген кижилерниң паспортун ыяп-ла хынап көрүп турганы, хүлээп алырын чурумчуткан. Бо чылдан эгелеп, курорт биле Кызыл аразынга радио харылзаазы доктаамал турар. Үш-Белдир курортту республиканың харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели улуг күштүг радиостанция-биле хандырган.

Профэвилел чөвүлели курорттуң директору В. С. Доспаңга хамаарыштыр ооң ажылының стилиниң болгаш методуунуң шын эвезиниң талазы-биле сагындырыгны берген. Ылангыя кадрларны шилип алыр болгаш оларны ажылга хуваар, кижизидер талазы-биле ажыл кошкак, эрээнгей байдалга турган. Илереттинген четпестерни эде тургустунуушкунунуң негелдезинге дүүштүр чаартып, экижидерин ол хүлээнген. Оон ыңай, бо чылдың июнь бирээге чедир дөртку сезонда келген кижилерге белен турар кылдыр чурттаалга корпустарынче чылыг дамчыдылгазының херекселдерин тургузар хуусааны айыткан. Ол ышкаш курорттуң дузалал ажыл-агыйының малын өлүрген болгаш чидирген буруулуг кижилерден оон өртээн төлеттирерин директорга даалгарган.

Оон-биле кады Чедер хөлдүң ооң эмнелгезинге ужур-дузазының талазы-биле чүгула ажылдарны кылып, ону долгандыр турар бойдусту камгалаары-биле харылзаа чогуур албан, организациялар чамдык хемчеглерни ап эгелей берген. 1985 чылдан бээр үш чылдыг план ёзугаар Тываның геология экспедициязы хөлдү долгандыр дуступ болгаш эм болур шынарлыг суглары хынап, шинчилеп эгелээн. Баштайгы түңнелдерни ёзугаар алырга, хөлдүң чөөн талакы эриинде дус чок, эки аржаан суг болгаш рапа тывылган бооп турар. Ол курлавырны 1989 чылдың бирги чартынында долузу-биле ажыглап эгелээр. Чедер хөлдүң эм шынарлыг курлавырын камгалаар, ону камныг, ой-чижектиг ажыглаар талазы-биле тускай документилерге даянгаш, тодаргай шиитпирин үндүргеш, ону сагыры болгаш барымдаалаары, ынчаар чурумчудары база кончуг чугула апарган.

Сөөлгү чылдарда хөлдүң суунуң соглуп-сыыган, хирлениин чыдарын, биезги ышкаш, ындыг куштар болгаш дириг амытаннар аймаа барык чок апарганын чамдык авторларның бижип турары черле чөптүг. Кызыл — Эрзин оруун кылбаанда хөлче Кара-Суг деп бичии хемчигеш агып кирип чытканын билир бис. Ол, далайга дамды дуза дээн ышкаш, хөлдүң суун улам элбекшидип, эриктерниң кезгы, өът-сигенин, үнүш-бойдузун хөлбен ногаан кылдыр суггарып турган. А кажан улуг чаа орук тургустунган соонда, ол хемчигеш чер четпейн, ара боглуп калган. Оон Чедер хөлдүң бичии, «ажылдын» чемгерикчизи чок апаарга, оон суу чоорту сыыгап эгелээн. Бир чылдагаан база мында боор деп санап турар бис.

Оон ыңай, Чедер хөлдү долгандыр хову-шөлдү каш-каш чыл улай тарып, аңдарып кааткан. «Тиилелге» совхозтуң төвү Кур-Чер суур база хөлдүң чоогунда. Бо база-ла хөлге багай салдарны чедирген. Хөлдү долгандыр элезиннер тывылып келген, хөрзүн дустуг апарган, дус чок кара суглар читкен.

Ынчангаш чамдык бижикчилер хөлдү долгандыр ногаан ыяш тарыырын сүмелеп турар-дыр. Ол болдуңар бе, ындыгы? Чедер хөл дээрге бөлү база-ла бойдустуң бир онзагай чаңалгазы-дыр. А ыяшты тарыыр олургурун минералдыг болгаш химиктиг чемишкилерге негеттинер болгай. Ындыг болганда, хөлдүң суунуң эм болур шынары кошкаары, азы шуут чиде бээри магат чок. Оон ыңай, ылангыя часкы болгаш күскү үеде ындында-ла ховартаан суг куштарын тотчеглекчилерниң оорлап өлүрер чоруу — хөлдүң «арыы», көрүш чок апар чыдарынга салдарлыг бооп турары хомудаачыг.

1987 чылда геология экспедициязының саналы ёзугаар алырга, хөлдүң эм шынарлыг чиңнекир малгажының курлавыры ийи миллион кубометр чедип турар болгаш каш-каш чүс чылдар иштинде четчир деп көрген. Оон ыңай дуступ, рапа бүдүмел холумактыг курлавыры мында база хөй тывылган.

Чедер хөлдүң болгаш ону долгандыр турар бойдустуң амгы байдалын экижидер, ооң «амы-тынын» камгалап алыр улуг хемчеглерни эртем-шинчилел черлериниң сүмезин, саналын ёзугаар калбаа-биле боттандырып эгелээр. Ол организациялар шинчилел ажылының түңнелин 1989 чылда дыңнадырын аазап турар. А бижикчилерниң саналдарын профоблчөвүлел өөренип көргеш, деткип, хамаарылгалыг өске албан, организациялар-биле бир демниг хөделир.

Чаагай-оол МОНГУШ,
Тыва профоблчөвүлелиниң секретары.

Дузалал ажыл-агыйы

Боттуң күжү...

Баян-Кол. Ол атты эдилээн черлер республиканың девискээринде каш-даа бар. Оларның онзагай ылгавыры —оъттут-суглуу. Улуг-Хемче, Тываның улуг өске-даа хемнеринче агып баткан суглардың ол черлерде чайлаглар, кыштаглар, мал чемениниң шөлдери, шынап-ла, байлак болуп турарын Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң шээр малының кыштаглары элээн Баян-Кол маңаа база бир бадыткал. Ол турлагларның бирээзинде хоочун малчын, кошкар кадарчызы Мижит-оол Салчак чурттап олурар.

— Мал ажылында элээн үр болу бердим — деп, бодунуң ажыл-ижин меңээ ол таныштырып эгеледи. — Шээр мал кадарарга кижиниң чай чогу кончуг боор-дур. Шөлээзэрн, дыштаныры, ол хамаанчок эмчилээри чамдыкта барык болдунмас-тыр. Хой кадарчызы кижиниң оршунга тур када безин ажылдаар кижи тывылбас, ол чорук бистиң районнуң кайы-даа совхозтарында ындыг боор. Мал ажылының чымыжы аажок болурга, хойжулаар күзелдиглер, совхозтарда кижи күжүнүң курлавыры бар-даа болза, амдызында эвээш.

Бир эвес хойжуларның амыдырал-чуртталгазынче кичээнгей салыр болза, хой кадарыксаарларның саны өзер болгай аан—деп демдеглеп, бо талазы-биле байдал амдызында чежемейниң-даа берге болза, «хойлуг кижи каас» деп үлегер домактың шынныын бодунуң амыдыралында бээр болуп турар чижектер-биле малчын шынзыдар кижи болду.

— Ажыл телевириинден аңгыда, хойжунуң хууда ажылы база бар. Ол дээрге оон хуу малы-дыр ийин. Чүгле хууда ийи-чаңгызын ажаап өстүрер, ооң ажылын көөр дээш инниталиин малын кадарып олурарлар эвээш эвес. Бо таварылгада кижиниң база совхозтуң материалдыг эрге-ажыының дүгжүп турары ол — деп чугаалады.

Бо хойжу хуу малын чүзүн аайы-биле тудуп турар, чээрби өшкүлүг, чээрби хойлуг. Шээр малды тударга черле таарымчалыг. Бир эвес кандыг-бир таварылганың уржуунда өре-ширеге таваржы бээр болза, бодунуң малы-биле ону дуглап болур. Ангор өшкүлер дугун эрткен чылын совхозка садарга 700 рубльди аңаа төлээн. Хой дугунуң өртээ оон элээн чиик, чүгле 400 рубль болган. Уксаалыг өшкүлерни өстүрерге кайы хире ажыктыг болуп турары оон-на илден.

Ынчан бир шарызын база саткан, оон өртээ 500 рубль болган. Аныяк ийи хаваның өртээ 400 рубль чеде берген. Бүдүргени саржаан база саткан.

— Саар инектериңерниң сүдүн канчаар ажыглап турар силер? — деп сонуургадым.

— Дөрт инек саап турар мен, колдуунда ооң саржаан совхозка дужаап турар кижидир мен. Чалаң сүттү садып чедирери болдунмайн турар. Бир эвес совхоз, сүт хүлээп алырынга сонуургалдыг өске-даа албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер ону сөөртүп ап шыдаар болза, бо таварылгада, чүгле деткиир мен. Сүттү ажытпайн, сөөртүп чедирер транспорт бар болза, хойларны, өшкүлерни база улус саар бээр деп бодаар мен. Шээр малдың сүдүнүң шынары эң эки болуп турары билдингир.

Бир эвес бо айтырыгны шиитпирлептерниң аргазы тыпты бээр болза, сүттү бүдүрериниң курлавыры улуг. Чүге дээрге «Совет Тыва» совхозта безин хуу саар инектиң саны бир сүт-бараан фермазында инектериниң санындан ийи катап хөй болуп турар. Сүттү эш ажыглап билбезинден ону ажыдып, тотчеглеп, харын-даа чамдык кижилер чажырып, хөреңги кылып, хойтпак хайындырып турарының чижектери бар болгай. Сүт продуктуларының артыкшылын күрүнеге садарының аргаларын тургустуна бээр болза, дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг бода мал, хой, өшкү тудуп турар хамаатылар боттарының артыкшылын садарынга белен.

Хууда база күрүнениң эрге-ажыктарын дүүштүрүп, бодунуң күжүн дузалал ажыл-агыйынга үндүрүп, кошкар кадарчызы аъдын тергелеп-шыяктап турар. Ылангыя оттулар ыяжын аът-биле сөөртүп ап турар. Одаар кол материалы —көржең. «Хамур-дашка деңнээрге арыг, ыжы база хоралыг эвес, ажыктыг талазы болза, чарыгдал барык үндүрбес, камналгалыг» —деп, ол санап турар.

— Ам бир аът садып алыр мен. Тыртар күш барда, сиген-даа, малга бээр өске-даа чемни хөй белеткээриниң аргазы тургустунар, ынчан малчын бүрүзү эвээш эвес мал чемин белеткээр дээш кызыдар — деп, ол чугаалады.

Оон ыңай хойжу үш гектар черге суга тарыырын бодап турар. Бир эвес мал оларын, сиген, мал чемин өстүрер шөлдү кыштаг бүрүзүнге шын кувар, хойжуда бээр курлавыры долу ажыглаар болза, малчынга-даа, совхозка-даа кайы хире ажыктыын М. Салчак чугаалап, бо талазы-биле үлегерни көргүзүп турар.

Арапчор ОКСУР.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

КЫМНАР КЫЛЫРЫЛ?

Эрткен чылдың ноябрьда «Шын», «Хемчиктиң сылдызы» солуннарга «Ажылчын суурнуң чаржынчыг байдалы» деп эгелиг рейд парлаттынган. Ак-Довурак хоорайның ажылчыннар суурунда бирээзинге 16 аал чурттаар ийи-ийи каът бажыңнарның үр үе дургузунда септеттинмээнин, иштин-даштыннын көрүш чогун, девискээринге чаагайжыдылга кылдынмайн турарын шүгүмчүлээн.

Оон бээр чартык чыл ажыг үе эрткен. Мынчага адаттынган четпестерни эдер талазы-биле кандыг-даа ажыл кылдынмаан. Шүгүмчүлелди Ак-Довурак хооркүүском-даа, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели-даа, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың удуртукчузы-даа херекке албаан.

Ук бажыңнарның бөгүнгү байдалы кандыгыл! Үнер-кирер эжиктери ам-даа септеттинмээн, херимм-даа кылдынмаан. Чүгле ол эвес, Асбестовая, Майская кудумчуларда чамдык бажыңнарның чылыг дамчыдар системазын септеп көрбээнинден чурттакчылар чамдык өрээлдерин дуглааш, кышты электри күжу биле эртмен. База бир 16 аал чурттаар бажыңның капитал септелгезин дарый доосквш, бажыңы чок кижилерни ынаар көжүрер дуганында сүме база киирген турган, ол база тарыы чок арткан.

Аргажок апарган үези келген бажыңнарывыска септелге кылып бээрин бистер, бо одуругларның автору, уруглар садында повар Роза Лопсаң, АТБ-де слесарь Артыс-оол Содунам, Леонид Загвоздкин олар каш удаа диилээн бис. Ол хандыртынмаан. Кажан даа септээри билдинмес. Ол ышкаш девискээр ногаанчыттынмаан, чечек олуртур, ыяш тарыыр талазы-биле ажыл шуудаваан турар. Бажыңнар чанында уруглар ойнаар шөлчүгеш безин чок.

Чуртталга бажыңы-биле хоорайжыларны хандырар талазы биле ажыл бистиң хоорайда чүгээр чорууп турар. Ол талазы биле «Шын» солунга парлааны шын. Ынчалза-даа чамдык ындыг үүрмек болгу дег, ынчалза-даа онза чүгула чүүлдер хомудалды болдурар-дыр. Ынчалза-даа хомудап орган терээ чок, хөделир, айтырыгны тургузар. Бодуун чүүлдерни боттары кылып алыр херек дээш бодал-биле солунче бижип ор мен. Боттарывыс шимчeнмес болзувусса, кымнар кылып бээрил!

Ольга ЖУКОВА.
Хлеб заводунуң ажылчыны.

«ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН»

Шак мындыг харыыны «Шын» солуннуң редакциязы Туранда ыяш белеткээр пунктунуң начальниги В. Я. Чудовсковтан алган.

Кыргайгаарал лабораториязының болгаш «Шынның» кады чоруткан рейдизиниң «Сорттары будалчак дилиг материалдары» деп эгелиг чүүлү бо чылдың март 5-те № 55 «Шынга» парлаттынган турган. Дилиг материалдарын сорттап турарында хажыдышкыннарны, соңга блоктарының тургузуу шын эвезин, ону тудуштурган черлери болгаш хемчээли стандарттарга дүүшпезин, соңга блоктарының кезектерин хырбалаваайн, аңаа-ла эптеп каап турарын рейд материалдарынга шүгүмчүлээн.

Шак мындыг хажыдыышкыннар бооп турда, техниктиг хыналда килдизиниң мастери А. Г. Кирюшкин бүдүрген продукцияның шынарын хынаарын кошкаткан, негелде чок ажылдап турарын, технологтуг дериг-херекселдер эргижирээнин, ажылчыннарга ажылдаарынга, чемнениринге таарымчалыг байдалдар тургустунмааны, столовая шуут хагдынганын база айыткан турган.

Мону хемчег ап, эдип алыры-биле чорударывыска, ыяш белеткээр пунктунуң начальниги В. Я. Чудовсков эреңгей харыыны редакцияже чорутпаан. Бирээ квартал план күүсеттинген. План 460 муң рубль, күүсеткени дээш чүнү-даа биживээн база элдеп. Ыяш чондурар ийи станокту март айда алган, ам оларны эптеп турар. Артык кезектер чок бооп турарындан механизмнерни үр үениң иштинде септеп турар. «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжышкынының тудуг лабораториязында стандарттар талазы-биле сургаалдалыг бижиктер чок бооп турарындан мастер А. Кирюшкин дүрүм-саавырлар-биле четче хандыртынмаан.

Бо үстүнде харыыдан алгаш көөрге, солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг чүүлден кандыг түңнелди үндүргени, четпестерни чайладыр, эдип алыр талазы-биле кандыг хемчеглерни ап чорудуп турары билдинмес бооп турар. Ынчангаш ук харыы эреңгей болган.

«Шынга» харыы

ЭЛЕКТРИЖИДЕР ДЭЭН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргаңы салбырының кадарчызы Норбу Кууларның «Дузалап көрүңер» деп чүүлү «Шынга» март 31-де парлаттынган.

Кыштаанга чедир электри шугумун киирип каандан бээр 2-3 чыл эрткен болза-даа, ону төнчүзүнге чедир кылбаанындан малчын электри чырыын чаңгыс-даа ажыглап көрбээнинге хомудап турар. Шүгүмчүлелге харыыны «Чыраа-Бажы» совхозтуң дирекциязы берген.

Ук чүүлге хамаарыштыр сайгарылганы совхозтуң техниктиг чөвүлелинге кылганын харыыда дыңнаткан. Аңаа Ак-Довуракта электри хандырылга чериниң, Чадаанада кодээ электри хандырылга чериниң төлээлерин киириштирген.

Шүгүмчүлел шын болуп, бадыткаттынган. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы ол ажылды кылыр ужурлуг үстүнде адаттынган организацияларга чыл санында айтырыгны тургузуп келген. Ынчалза-даа Ак-Довуракта электриктери «трансформатор чок» дээш мынчага чылзып келгенин харыыда тайылбырлаан.

Насостуг кудуктуң суунуң эвээш болганындан ажылдаваан ажыглап турган малчыннар бадыткап турар.

Техчөвүлелдиң шиитпирлээни: бо чылдың майга чедир ук кыштагны электрижидер, кудукту ажылдадыры-биле үш таладан демнежип кылыр.

ТҮҢНЕЛ ХУРАЛ

КАБУЛ (СЭТА). Афганистан Республиканың Национал чөвүлелинге соңгулдалар талазы-биле төп комиссияның түңнел хуралы афган найысылалга болган. Чыылганнарга чүве чугаалааш, Афганистанның Национал фронтузунуң Төп чөвүлелиниң даргазы, Национал чөвүлелге соңгулдалар талазы-биле төп комиссияның даргазы А. Р. Хатеф соңгулдаларга 1,5 миллион ажыг кижи киришкен деп демдеглээн. Ол сан-түң соңгукчуларның медерелиниң болгаш идепкейлиниң өскенин херечилеп турар. Соңгулдаларга ниитилелдиң бүгү белүктериниң, бүгү политиктиг партияларның, оппозицияның төлээлекчилери, шериг албанныглар, мурнунда чурттан үнүп чорутканнар,

делегей медээлери

кешкүннер киришкенин фактызы соңгулдаларның демократтыг характерин бадыткап турар.

Хуралга Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла чүве чугаалаан. Эрткен соңгулдалар чурттуң политиктиг болгаш хөй-ниити амыдыралынга чугула болуушкун болган деп, ол демдеглээн. Олар афган улустуң тайбыңче чүткүлүн көргүскен. Каттышкан чазакты болгаш хөй партиялыг системаны тургузары национал эптежилге политиказын чедиишкиниг боттандырып чорударынга бараан болур деп, оратор демдеглээн.

ЧССР-НИҢ ЧАА ЧАЗАА

ПРАГА. (СЭТА). ЧКП Төп Комитединиң болгаш ЧССР-ниң Национал фронтузунуң ТК-зының Президиумунуң саналдааны ЧССР-ниң чаа чазааның составын ЧССР-ниң президентизи Г. Гусак бадылаан. ЧССР-ниң президентизиниң киржилгези-биле Прагада Градынга ЧССР-ниң чазааның министрлериниң даңгырак хүлээп алыр ёзулалы болган.

Чаа чазактың өмүнээзинден ооң даргазы Л. Штроугал көргүскен бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин илередип, ЧКП-ниң XVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорудар дээш чаа чазак бүгү күжүн үндүрерин бүзүреткен.

Бодунуң ажыл-чорудулгазынга чазак ЧКП Төп Комитединиң, ЧССР-ниң Национал фронтузунуң болгаш республиканың президентизиниң талазындан долу деткимчени алырынга идеген болурун Г. Гусак бүзүреткен болгаш ажылга чедиишкиннерни чазак кежигүннеринге күзээн.

МУРНУУ-АФРИКА РЕСПУБЛИКА. Мурнуу-Африкага демократтыг 17 организацияның, ооң иштинде Каттышкан демократтыг фронтунуң ажыл-чорудулгазынга эрге-чагыргаларның тургускан хоругдалынга хамаарыштыр Кейптаунга болган маршка чүс-чүс мурнуу-африка студентилер киришкен. Чыскаалганнарга удур расисчилер полицияның кезектерин чоруткан.

ЧУРУКТА: марш үезинде. Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Редакцияга чагаалар

СОВХОЗ-БИЛЕ КЕРЭЭ ЧАРЫП АЛГАШ...

«Тыва агроулетпүрспецмонтаж» трестиниң Чадаанада ботторунга-чарылгалыг орук-септелге участогунуң коллективи бо чылын план ёзугаар 891 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Коллективтиң ишчилери орук септелгези чорударындан аңгыда чурттаар бажыңнарын база тудуп турар. Участоктуң тудугжулары бо чылын ийи аал чурттаар ийи бажыңны тудуп бээр кылдыр «Чыраа-Бажы» совхозтуң дирекциязы-биле керээ чарган.

Керээлиг онаалданы күүседири-биле совхоз төвүнде ийи тудугжу бригада ажылдап эгелээн. Бригаданың тудугжулары ол бажыңнарның курум салырын доозупкан. Хорум-Даг суур-биле асфальтылыг улуг орукка чедир оруктуң тудуунда 2 дугаар бригада ажылдап турар.

Орукчулар Хайыракан суурнуң кудумчуларын, тротуарларны асфальтылаар. Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң төвүнде кудумчуларны болгаш тротуарларны чогуур хуусаазында кылгаш, дужаар сорулгалыг. Маңчүреке чөвүргү тудар керээ база чардынган.

Сюр-оол ОНДАР.

КӨСКҮЛЕҢ АПАРГАН

Бистиң Хадын суурнуң чону чурттап турары девискээрин арага ишпес зона кылдыр ажылчы чоннуң хуралындан шиитпирни үндүрүп алганындан бээр элээн үр үе эрте берген. Ындыг-даа болза, суурувуста ажыл-даа, дыштаныр-даа хүннерде ийи-чаңгыс эзирик чоруур кижилерни бо-ла көрүп болур. Амгы үеде ындыг кижилерниң көскүлеңи илдең апарган.

Чамдык кижилер бажыңнарынга ээзиртир суксунну кылып турган туттурган, хоойлу ёзугаар торгаалга таваржып турар. Чамдыктары ол чүүлдерин арагачыларга садып, ажык-кончаага-даа чедирип ап турары чажыт эвес.

Бо чылдың март 6-да Туран хоорай чурттуг аныяк ие Зоя Сандан бистиң суурувуска чедип келгеш, кезек арагачыларны эзиледеп алгаш, чырык хүндүс үрегдекчи херектиг үүлгеткенин хадыңчылар билир.

Степан ДАНГАА.
Бии-Хем район.

КЫЗЫМАК БОЛУП

«Алдан-Маадыр» совхозтуң коданнарында ажыл хайнышкынныг. Төрүүр бүгү хойнуң хөй кезии оолдапкан. Куртугбай Ондар, Адар-оол Моңгуш, Болуяк Ооржак олар хураганнарны шуптузун онча-менди доруктуруп турар. Сакманчылар Дайыза Ондар, Севээн Ондар, Чуруш Ооржак, Ымыймаа Моңгуш, Айбек Моңгуш, Роза Адар-оол олар хамаарышкан ажылынга кызымак чоруун көргүзүп, хөй хураганнарны ыдып, тудуп турарлар.

Дадар-оол Моңгуш.
Чадаана хоорай.

КАИ экраны

ХАЖЫДЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Бо чылдың апрельдиң ийиги он хонуунда байдал баштайгызындан дээре эвес болган. Автотранспорттуң орукка озал-ондак кылыр чоруу 7 удаа болган, ооң түңнелинде 1 кижи амызындан чарылган, 6 кижи балыгланган. Автоаваариялар Улуг-Хем, Бии-Хем, Барыын-Хемчик районнарга болгаш Кызыл хоорайга болгулаан.

Апрель 20-де Садыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадында ажылдап турар Виктор Лапин дээрзи хуу «Москвичизин» эзирик башкарып чораш, уткуштур келир машина оруунче кире халый берген. Ооң түңнелинде бодунуң оруу-биле чоруп орган машина-биле ускүлешкен. Буруу чок чораан чолаачы кемдээшкинге таварышкан.

Эрткен он хонукта машинаны эзирик башкарып чорааны дээш 50 чолаачыга хемчег хүлээткен, оларның 28-и хуу машина ээлери. Туттурганнарның аразында Чаа-Хөлден келген Кара-оол Сарай, Кызылда «ВАЗ» септелге станциязының слесары Чингер-оол Ховалыг, Мугур-Аксы чурттуг Ким Кара-Сал, Сукпактан келген Владимир Чимит болгаш өскелер-даа бар.

БИР ДУГААРЫНДА КЫМНАР ТУРГАНЫЛ?

Ленинниң Мавзолейиниң чанынга хүндүлел таңныылының баштайгылары — Советтерниң Бүгү-российниң Төп Күүсекчи Комитеди аттыг Кремльде шериг школазының курсантылары Григорий Коблов биле Арсентий Кашкин олар болган. Олар 1924 чылдың январь 27-де таңныылче үнгеннер.

«Кызыл Шөлге мни беликтээштиң кырынга Ильичиниң хааржазының чанынга Арсентий Кашкин биле мени солуккчу Янош Мейсарош 16 шакта аппарып тургузуп каан чүве— деп, хөй чылдар эрткен соонда Григорий Коблов сактып чугаалаан. — Партияның болгаш чазактың удуртукчулары хааржакты кедургеш, Мавзолейже оожум кирип берген. Мен солагай талазынга, Арсентий Кашкин оң талазынга кылаштажып олурган бис. Заводтар гудоктарының алгызы улам өзүп, дыңзып орган. Ооң соонда улуг бооларның даашшимээни кулактарны шимээн дыңналбас кылдыр дүй бериптен. Мавзолейниң эжиктеринге чеде берген, Кашкин-биле бот-бодувусче эглдир турган, ланчыларывыс туткаш, шяк турупкан бис. Кызыл хааржакты бистиң чанывыс-биле хүмагалаадыг эрттирип, Ильичиниң төрелдери, оон дайынчы суруктулары ханы кажыыдал-биле эрте берген».

№ 1 постунуң баштайгы таңныылдары — хелечиктер оолдары. Олар хамааты дайынның киржикчилери, Советтерниң Бүгү-россия Төп Күүсекчи Комитеди аттыг школазын доосккан. Кызыл Армияга албан эрттирерин уламчылаанар.

Григорий Коблов (1898 — 1988) полк командылап чораан. Шериг академиязын дооскан. 1937 чылда Кыдатка шериг чөвүлекчизи турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Москва генерал-майор Кобловтуң гвардейжи аттыг шериг дивизиязының тиилелгелеринге 15 удаа салют кылган. Москва болгаш Сталинград дээш тулчуушкуннарының киржикчизи бо кижи дайынны Берлинниң соңгу-барыын талазынга барып дооскан. Бо баштайгы таңныыл 6 катап балыглаттырган, 1 удаа бертинген. 12 орденниң болгаш 19 медальдың, оларның аразында польша үш шаңналдың эдилекчизи. 1988 чылдың февраль 29-та Москвага мөчээн.

Арсентий Кашкин (1901 — 1979) басмачыларга удур тулчуп турган. Аар балыглаттырганының соонда, Киргизияга ажылчын-тараачын инспекциязынга ажылдап, эң улуг дээн совхозтарны баштаан, Фрунзениң «Мектиж» дээр ном үндүрер черинге ажылдап чораан. 1963 чылда пенсияже үнгеш, коллективтиң хүндүлүг кежигүнү болуп арткан. № 1 постунуң баштайгы таңныылын Киргизияның найысылалынга дайынчы алдар ёзулалдар-биле оршуктуткан.

Ленинниң Мавзолейиниң чанынга хүндүлел таңныылының баштайгы солуккчузу венгр Янош Мейсарош (1897—1956) 20 чылдарда Москваның аттыг шериг бригадазынга албан эрттирип, а ооң соонда Моолга барып, доктаамал аттыг шеригни тургузарынга дузалажып чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Смоленск тулчуушкунунга киришкен, а ооң соонда венгр-фашист экспедиция корпузунче дезип кирген кижи болуп, ында ийи чыл ажылдаан. 1945 чылдың февральда Будапештиниң хостаарынга киришкен. Ону Москвада Введенск хөөрүнде оршуктуткан.

Ильичиниң Мавзолейиниң чанынга баштайгы хүндүлел таңныылының баштайгы начальниги Николай Дрейерниң (1821—1969) салым-чолу солун. Дворян кижи, хаан черинниң штабс-капитаны, беш орденниң эдилекчизи Кызыл Шеригте эки тура-биле кирген. Дутовка, Антоновка, басмачыларга удур тулчуп чораан. Полк командылап, Фрунзе аттыг шериг академиязынга башкылап чораан. Гвардейжи адыгжы корпустуң командири генерал-лейтенант Н. Дрейер Ада-чурттуң дайынын Австрия Алыпыларынга барып дооскан. Румынияны, Болгарияны, Югославияны, Венгрияны хостаарынга киришкен. Мавзолейниң чанынга хүндүлел таңныылының баштайгы начальниги Омскиде оршуктуткан.

А. АБРАМОВ.
Төөгү эртемнериниң кандидаты.

Бижикчиниң бодалы

БУЯН НОМУ

Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады, культураның алдарлыг ажылдакчызы, хоочун шүлүкчү Ю. Ш. Кюнзегештиң «Ынакшылдың буяны» деп чаа номун улуг сонуургал-биле номчудум. Бодум хуумда үнелелимни авторнуң өске бүгү номчукчулары-биле үлежиксеем. Чараш деңнелгелерлиг, метафоралардыг, элдээртиглерлиг шүлүктер, шүлүглелдер сеткилдиң ыравас-тыр.

«Ынакшылдың буяны» — чогаалчының чечен мергежилиниң, мергежилиниң дээжизи дизе чигзиниг чок, сеелгү чылдарда бодараан лириктиг шүлүктер, шүлүглелдерни улуг сонуургал-биле номчудум.

«Сеңээ», «Ынакшылдың буяны» ,«Ынакшыл болгаш ви-

Дуржулгалыг шүлүкчүнүң эрес-кежээ күш-ажылче, найыралче, ак сеткилдиг шынчы ынакшылче чалалыларын кыйгырганы мындыг:

«Айдың турда үнмээн
шолбан
Кажан үнүп келир чүвел?
Асбеске келбээн уруг
Кая чедип келир чүвел?»..

Хайыралыг ынакшылды хумагалап камгалаарын автор аныяктарга мынчаар чагып турар:

«...Ынчангаштың чүрээнерде
Чайыннанган чайгы хүн дег,
Ынакшылдың чылыг,
чырыын
Чалданыш чок камгаланар!»

Дирижидиинге, уран тодарадылгалар болгаш оон-даа өске тывызгыр чурумалдар шүлүк бүрүзүнде элбек. Чи-

лен дугайында ыры» деп ханы патриотчу шүлүглелдерден ангыда, «Ынакшылга йөрээл», «Чылгычы биле хойжу», «Алыс шынчы элержинер», «Кырывыста сылдыстар», «Аас-кежиин ышкынмас мен», «Кодээден келген оол», «Делем хорээн сыртаныпкаш...», «Бир-ле хүн бар», «Кыстар кожамыы», «Ыры», «Йөрээр дээн боор», «Доора-Хемниң кадарчызы» болгаш өске-даа лирика-эстетиктиг, ханы уткалыг шүлүктерни Юрий Шойдакович сеелгү үеде аныяктарга сиңнээн мактадыг. Шүлүкчүвүстүң бир кол өөредиглиг быразы ынакшыл биле күш-ажыл бот-боттарын хаажылажып чоруурунда. Ындыг хей-аът кириишкиниг элдээртиглерлиг чогаалга «Эзир биле ынакшыл» деп дөртеле строфадан тургустунган лириктиг шүлүк чижек болуруп көрээлинер:

...Эргим кыска ынакшаан
Экер эриниң сеткили
Салым хууга чарбывас,
Чарлыышкынндан чалданмас.
Шуурганныгда эзир дег,
Чурттаганым аас-кежиин
Чаңнык, бертке каннаарын
Чалым чүрек андевес.

жээлээрге, «Чаъстыг чай», «Чаңгай дээр», «Чоткан-хагсыг соок караан», «Каалама орук», «Өзүм кескен өнчүктүг сес», «Хөлүгүр дээр», «Кожегелеп каан ышкаш көк-көк даглар» болгаш оон-даа өске.

Бо чүгле «Чаъстыг чайын» деп чаңгыс-ла шүлүкте кирген чечен чурумалдар-дыр.

Хоочун-даа, аныяк-даа авторларга шынарның негелделери чаңгыс аай болуруп уттпас ужурлуг бис. Бо чаа номда утказы кагылчак, будалчак сөстер, домактар база эскертингилээр. Бежен ийиги арынында «Аас-кежиин ышкынмас мен» дивейн, «...ышкынмас мен» дээн болза, а мындыг одуруглар база бар:

«...Чалым оолдуң
Самнаар-Ою
Чайның оълун кезерден
бээр.
Чараш уруг сени сурап,
Шайны бузуп, дүгдеп
кээр боор»..

Мында оолду душтук ыс боду дүгдеп кээр дээни шын эвес, а оол кижи ыстыы баш буруулгаар дүгдээр болгай. Мону автор оваарып көөр турган. Сандан САНДЮ.
Номчукчу.

Өрт албанының кижилери
ЭРЕС-ДИДИМ, ИДЕГЕЛДИГ

Өжүрери эң берге өрттерге сержант Сергей Монгуштуң салбыры дежурныйлаашкын үезинде каш-даа таварышкан. 1983 чылдың марта от хөрлээп турган муңгаш ыштың арызындан ышка моорап калган кижиниң айыыл чок черже үндүрүп, амы-тынын камгалаан. Өрт үезинде дидим болгаш шиитпирлиг херделиишкиннери дээш Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң хүндүлел бижиин-биле салбырның командирин шаңнаан.

Хөй-ле өрттү өртчүлер өжүрүп келген, оларның кайызы-даа белен уттундурбас. Бир катап медээ дүн ортузунда келген. Луговая кудумчузунда 26 дугаар бажыңга олар дораан келгеннер, ынчалза-даа дуза орайтап калган болган. Конебейскиттерниң беш кижилиг өг-бүлези: Константин болгаш Ольга, оларның ажы-төлү —Андрей, Елена, Сергей ышка өлүп калган. Өртчүлер өрттү өжүрүп, истелге ажылдакчыларынга дуза чедирген. Демисел эрес-дидим болган-даа болза, ооң түңнели сагыш-сеткилге дыка-ла аар болган. Бир эвес оон бичии-ле эрте дыңнаткан болза, кижилерниң амы-тынын камгалап алырының аргазы турган. Өлүм-биле холбашкан озал-ондак кымга-даа аары билдингир.

Өрт албанынга он ажыг чыл үеде шак бо ышкаш (ол озал-ондак бо чылдың апрель алдында болган) хөй өлүм-чидимни Сергей Монгуштуң салбыры көрүп көрбээн.

Чээрби харлыг оолчугаш тургаш, С. С. Монгуш өрт албанының черинге —Владивостокта шериглиткен өрт кезээнге күш-ажылчы базымын эгелээн. Төрээн Тывазындан, төрүттүнген Хандагайтызындан ырак, эки-ле таныызы улуг хоорайга ажылдаары, чурттаары чаңчылпаан кижиге чиик эвес болган. Өрт өжүрери берге, кижи базым бүрүзүнде от-биле, изиг челым-биле демисежир деп чүвени ол билип апкан. Чажындан тура күш-ажылга кижизиттинген, сонуургаачал болгаш, аныяк кижи таныызы ышты шиңгээдип апкан.

1978 чыл төнүп орган, ол үеде ооң мергежили бедий берген. Ынчангаш ол улуг өрт-чү-радиотелеграфист албан хүлээлгезин күүседип берген. Эки күш-ажылы дээш ол шаңнадып-даа турган. Сеткилинге чоок апарганы хоорайга оол таарзына берзе-даа, төрээн черин сактып турган. Ынчангаш 1981 чылда Кызыл хоорайже шилчиттирип алган. Амгы үеде ол Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезиниң дөрткү курузунуң дыңнакчызы болуп турар. Өг-бүлелиг, ийи уруу өзүп орар.

Өөренген ажы-биле хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Аныяктарың дагдыныкчызы, эш хүү судунуң, улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү. Болуп турар спортчу бүгү маргылдааларның идепкейлиг киржикчизи. Бодунуң профессионал мергежилин бедидеринге шак-үени үргүлчү тып ап турар. Ооң өөредип алганы амаа дайынчы Андрей Барыбин бодунуң мергежилиниң талазы-биле эң тергиннерниң бирээзи болуп турар. Сергей Седен-ооловичиниң салбырының дайынчылары В. Дьячук, О. Бичеией, С. Барыбин—олар база эрес-дидим болгаш кезээде идегелдиг өртчүлер.

Өртчүлер боттарының профессионал байырлалын бедик күш-ажылы-биле уткаан.

Татьяна БРУХ.
Тускайжыткан шериглиткен өрт кезээниң улуг инспектору.

«ШААЛДАЗЫ» — БАЛЫК

Кызылдан үнгеш, Чедер бетинге чораш, хоюмда чагааны база катап ушту номчудум. Сөзү бо:

«Эргим Мергелдей, «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының аъш-чем магазининиң иштин-даштын чыдыг балык тудуп чиир берген. «Канчап» деп айтырар боор силер. Чүвениң ужурун бистер силерге тайылбырлап берээли. Ур-ле көзүлбээн продуктулар — кургаг сүт, ак үс, консервалап каан эът суур магазининде кирген деп чугаа суурга тарай берген. Садыглап алыр дээш чеде бээривиске, ол бүгү чүүлдү «шаалдалыг» садып алыр чүве боор-тур. Адааныыс үстүнде ол продуктуларны садып алыр дээр болзуңза, ооң эдериңчизи кылдыр албан балык алыр апаар сен, балык артында чыдыг дивес силер бе. Оон башка, ак үс, консервалап каан эът, куртаг сүт-даа албас. Мындыг дүрүмнү кым тургусканыл деп айтырарга, садыгжылар «ажылчын кооперациязының баштаар чериниң даргазы» деп харылаар болдулар. Ам канчаар боор, 5 килограмм чыдый берген балыкты садып алыкчылар алза чогуур продуктулар-биле кады ап турдулар. Илчирей берген балыкты чонга сыган садып турда-ла, бистиң эмчилеривис билбээчениип эртип турганнар. Ону та чүге чыдыыже чедир үүжелеп чыткан чүве?

Бистиң бижип турар бо айтырыывыска хамаарыштыр бодалыңар чүү ирги, Мергелдей?

Нима ОНДАР,
Эрензен ТЕЖИТ,
Роза ОНДАР
болгаш оон-даа өскелер».

Кур-Чер суурнуң чурттакчылары—он сес кижиниң адын салган «Мергелдейге» адрестеп бижээн өске бир чагаада база-ла ол дугайын бижээн.

Чагаалар-биле танышкаш, дүвүрээн айым-биле Кур-Чер суурже халдып чоруп органым ол. «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар чериниң даргазы А. К. Оюнга ужурашкаш, садып алыкчыларның ол хомудалын аңаа дамчыттым. Ол ону мынчаар тайылбырлады:

— Консервалаан эътти, ак үстү, куртаг сүттү балык-биле кады садып алыр кылдыр чоруткаывыс шын. Садып алыкчыларның аңаа хомудап турары чөптүг-дүр, ону хүлээп ап турар бис. Чүге ынчаар организастаан бис деп айтырыг тургустунуп турар. Ону тайылбырлаарын оралдажып көрейн. Доңуруп каан ставрида, баш чок минтай биске февраль эгезинде хөй-биле кирген. Суурнуң чурттакчы чонунуң ону ээзш ап турарындан, балыктың саарылгазы саадап турган. Чем складтарында соодукчу чогундан ону дарый сатпааже хоржок апарган, чылыг душкен болгай. Ол соруг-биле балыкты чугаалап турарывыс ол продуктуларга кадып, катай саткаывыс ол. «Чыдып, үрели берген балык садып турган» деп чугаа маңаа тургустунуп турду. Бодап көрүңер даан, үрели берген балыкты көре тура, канчап сада бээр бис? Бичии эрий берген дээрден башка, үрелбээн балык чүве.

Ажылчын кооперациязының садыг эргелекчизи С. И. Амбар бистиң чугаавыска киржип, ол-ла чүүлдерни бадыткааш, шинчилге актызы эккеп көргүстү. Кур-Чер участок эмнелгезиниң санитар эмчизиниң дузалакчызы В. О. Хиигет, кодээ Совет күүскомунуң чанында улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Ч. К. Донгак, кежигүнү А. Б. Ондар база ажылчын кооперациязының садыг эргелекчизи С. И. Амбар оларның ат салып тургусканы ол актыда дараазында чүүлдү номчудум: «Доңуруп каан ставрида, баш чок минтай деп балыктарның шинчилгезин чоруткаш, комиссия дараазында түңнелге келген: № 1 аъш-чем магазининде база 1, 5 аъш-чем складындан 18 хааржак балыктың үрелген, үрелбээнин комиссия хынаан. Ооң түңнелинде, үрелип чыдыксай берген хире балык илереттинмээн, чемге ажыглаарынга дүгжүп турар».

Ховар деп санап турарывыс ол продуктулар-биле кады ол хүннерде ниитизи-биле тонна хире балык шак ынчаар саттынган.

Ол продуктуларны чүге «шаалдалыг» саткаанының чылдагааны ылавылаарымга баштаар чериниң даргалары ынчаар тайылбырлаадылар. Бо таварылгада садып алыкчылар-даа, мен-даа ол «тывынгыр чорук»-биле каттышпайн турар бис. «Балыкты канчап-чоон саарыптар» — оларга кол соругла ынчан ол турган. Ынчангаш садыглаашкын чурумун каржызы-биле хамыткан. Садып алыкчыларның аңаа хамаарылгазы кандыг болуру тоомча чок артканы меңээ тайылбырындан безин билдинип тур. «Албас чорду...» дээш, буруу чок дег оргулаар.

Садып алыкчыларның бижип турары шын: шынап-ла, ол продуктулар магазиннерге ында-хаая кестүп келир болгай. Ажылчын кооперациязының ажылдакчыларындан ону айтырар болзуңарза, база-ла ынча деп харыылаарлар. Бейдалды биле тура-ла кооператорлар ховар бо бараанныарны совхозтуң ишчилеринге чедиштирериниң хемчээн алыр туржук, хажыдыышкын-биле «шимээн» үндүрүп алганнар-дыр. Садыглаашкынның культуразын бедидип турарывыс ол бе?

Садып алыкчыларның редакцияже бижээн чагаазында «Балык чокта, өске бараан сатпас бис дээр боор-дур. Садыг чурумунга мындыг чүве турар бе?» дээн одуругларны катап-катап номчуп ор мен. Ол ведомствонуң эрге-ажыы хараан бюрократчы айтыышкынны кым үндүрүп келгенил, «эгелекчи» ол саналды кым киирген? Айтырыгны ажылчын кооперациязының баштаар чериниң даргаларындан сонуургадым. Садыг эргелекчизи Совет Иргитович Амбар саналдаан, ону баштаар чериниң удуртур ажылдакчылары деткээн болду.

Кооператорларның дүвүрели бо ышкажыл: ачылыг дүшкен, соодукчу база чок, саарылга чок чыдып берген бараанны дарый шимчедир». А ол продуктуну та чизин, та октапсын — садыг херээ эвес. Садыглаашкынның өске хевирлерин чүге ажыглап болбас турганыл? Чижээ, балыктан кандыг чемнер кылып ап болурун садып алыкчыларга чүге тайылбырлап болбас деп. Кооператорлар бо удаада эң белен аргазын ажыглааннар-дыр.

Балыкты садып турар ол хүннерде ону көрбээн, аңаа турбаан болгаш балык үрелген турганы шын бе дээрзин чугаалап шыдавас-тыр мен. Балык саттына берген. Садып турган балык үрелик эвес деп чүвени шинчилге чоруткан комиссияның актызы бадыткаар. Документиге ат салыры аңаа-ла чүве эвес болгай, харысалга-дыр. Аңаа бүзүрээр апаар. Ооң-биле кады балыкты садып турган № 1 магазиниң эргелекчизи Дарья Айр-Санааевна Ондар «чылыырга эрип эгелээнден башка, үрелбээн балыктар» деп чугаалады. Холу-биле тудуп, чонга садып турган кижиниң сөзүнге база бүзүрээр апаар. Мени олар «ыттан эрттирипкен» болза, чаңгыс чер чурттугларының чемезин дыңнаарлар ыйнаан.

Ажылчын кооперациязының баштаар чериниң удуртукчуларынга мындыг чүүлдү сагындырып каар бодап турар мен. Шинчилге-хыналданы чорудуп, комиссия актыга ат салган болганда, ол дугайын садып алыкчыларга чүге ажы-биле чарлап дыңнатпааныл? Хомудал кирбээн бе? Кодээ Советтиң күүскому-биле сүмележип чугаалашкаш, ону чонга дыңнадырының хемчээн алыр турган-дыр. Улуг эвес суурга ону кылыры берге бе? Ховар бараанныарны чонга садарда «шаалда» кылдыр «чыдый берген» балык садып турган хажыдыышкынны «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының удуртукчуларының арын-нүүрүнге арттырып каалыңар. Ону кетептавас боор деп идегел каалы.

МЕРГЕЛДЕЙ.

БӨРГҮН АЛЗЫПКАН...

Хүндүлүг Мергелдей!

Күш-ажылдың хоочуну, назылап кырааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген кырган мен. Аъш-чем үлээш, азы дүгүрээн соңнээш, боду куруглаан кижини шаанда кырганнар «бөргүн алзыпкан» дижир чүве ийин, олут өрбас, чыдын чытпас, четпестерин оюп эртпес, мерген сөстүг Мергелдей.

Бо удаада болган таварылга, шынап-ла, бөрт болган болбазыкпе. Бо чылдың март айда Ак-Довуракта Постоянный суурдан Кызыл-Мажалыкче «Экспресс» деп бижиктиг автобуска олурупкан мен. Улус-даа арбын. 5 көпеек өртектиг ийи билетти даа садып алдым. «Экспресс» деп каан автобуска олурарга, бир кижиниң төлээри 10 көпеек боор чүве-дир.

Биледим садып алгаш, Кызыл-Мажалыкче хап-ла олур мен. Кезек чоруп олурувуста контролёрлар бисти хынап эгеледи. Чанымда орган бир херээжен кижиден контролёр билет айтырды. Ол кижиде билет чок хирезинде меңче көргеш, «биледим бо кижиде, холунда ол тудуп олурган-чык» дей тыртып, чула-ла мегеледи.

Автобус доктаар черинге кээп туруптарга, контролёр улустуң билеттерин хынап көргеш, билеттиг кижилерни автобустан үндүрүп-ле тур. Дөртен хар ажа дүжүп чоруур эрниң биледи база чок болду. Биледи чок ол «койгунну» контролер: «Автобустан үнмеңер. Олудуңарга олуруңар» деп чорда, контролёрну күш-биле бөле туткаш, оруундан чайладыр тендирти идип чорудупту. Контролёр уруг аваангыр уруг болгаш бээрды. Тендирип бар чораш, ол эр кижиниң бөргүн ушта сол четтигипти. Бөргүн алзыпкан ол эр кижи хая-даа көрүнмейн, дербузу буругайнып, дезип чоруй барды. Автобуска халас олуруксаар шак ол «койгунну» автобуска олурган пассажирлер шоодуп чыдып калды.

Күрүне транспортунга халас чоруксаар, ооң өртээн төлексевес, билет садып албас, арын-нүүрүн оскунган кижилер бистиң аравыста ам-даа бар боор турары хомуданчыг-дыр. 10 көпеек төлеп шыдавас, арын-нүүрүн он көпеекке садып чоруур ада кижи уругларынга кандыг үлегер-чижек көргүзүп шыдаарыл деп бодап сагыжымга кирер чорду. Бистиң аравыста халас чүве чиксээр, чүгле алырын бодаар ийи-чаңгыс кижилер ам-даа барын караам-биле көргеш, сенче бижип олурарым ол-дур ийин. Херек кырында болган, караам-биле көрген чүүлүмнү буруңунуң бир черинге киирип ап көрем, эргим Мергелдей.

Бистиң Ак-Довуракта болгаш Кызыл-Мажалыкта чоруп турар автобустарда халас «койгунактап» чоруур пассажирлер, хөй-ниитиниң болгаш чогуур албан черлериниң контроль-хыналда чогун ажыглап алгаш, сеелгү үеде көвүдеп турар. Контролёрларны болгаш кондукторларны безин тоовастай бээр чоруктар бар. Шак мындыг кижилер-биле демисежириниң арга-сүмезин биске айтып берип, дуза чедирериңерни дилеедим, Мергелдей.

Л. КУУЛАРОВ.

СПОРТ

БООДАЛГАДА—АҢЧЫЛАР, БАЛЫКЧЫЛАР

Кызылга аңчыларның болгаш балыкчыларның эки тура ниитилелиниң ДОСААФ эге организацияларының болгаш күш-культура коллективтериниң аразынга Тиилелге хүнүнге тураскаадкан боодалга маргылдаазы болган. Аңаа 84 команда киришкен.

Эң-не чиик демисел Тываның геология-шинчилел экспедициязының болгаш Тываның электри четкилериниң, Кызылдың автоорук техникумунуң база «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң командаларының аразынга болган. Аңаа чогуур 300 санадан 289 санны аткаш, Тываның геология-шинчилел экспедициязы хоорайның чемпиону болган. Команданың составынга В. Федосовский, Н. Петров болгаш Л. Забродина олар киришкен. Тываның электри четкилериниң адыгжылары тиилекчилерге чаңгыс сан четпээн. Үшкү черде — 287 санныг Кызылдың автоорук техникумунуң адыгжылары.

Хууда бирги чер дээш 252 кижи маргышкан. Тываның геология-шинчилел экспедициязының адыгжызы В. Федосовский биле геология-шинчилел бөлүүнүң төлээзи Н. Бедаш кайызы-даа 98—98 санныарны аткаш, бирги, ийиги черлерни үлешкеннер. Үшкү черде Тываның электри четкилериниң төлээзи Н. Терентьев болган.

Маргылдаага киришкен 252 адыгжы шуптузу ГТО нормативтерин, а оларның иштинден 116 кижи массалыг разрядтарны дужааган.

Шаңналдыг черлер алган командаларга дипломнарны, а адыгжыларга өртектиг белектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Алексей ЕФИМОВ.
ДОСААФ-тың хоорай комитединиң даргазы.

АМ ЧӨӨН-ХЕМЧИККЕ ОЙНААР

Бай-Тайгада Шуй ортумак школазының спорт залы куруг турбас. Чоокта чаа Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның школачыларының хол бөмбүүнге маргылдаазы база аңаа болуп эрткен.

Чөөн-Хемчиктиң оолдары бирги черни алган. Бай-Тайгажылар — ийиги черде. Барыын-Хемчикте Эрги-Барлык школазының өөреникчилери үшкү черни ээлээн. Шаңналдыг чер алган командаларга хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Удавас Чөөн-Хемчик районга ойнаарын дугурушканнар.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

ШИЛИНДЕК КОМАНДА

Аныяк өскенге хоочуннарның арга-дуржулгазын дамчыдып турар, оларның боттарының спортчу куужун шенежир оюннар кайда-даа эртип турары солун. Бистиң районнуң хоочун хол бөмбүкчүлери Көк-Хаак суурга маргышкан.

Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Сарыг-Септиң найыралдыг командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Көк-Хаак биле Дерзиг-Аксы суурларның спортчулары төлептиг болуп, суй-белектер-биле шаңнатканнар.

Районнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы В. Савочкин «Эң эки халдакчы» болган. «Эң эки камгалакчыга» Б. Орустукту санаан, «Тиилелгеже чүткүл дээш» шаңналга В. Даны (кайызы-даа Көк-Хаак суурдан) төлептиг болган.

Маргылдааның түңнелинде шилиндек команданы тургускан. Олар Кызылга болган маргылдаага киришкен.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.30, 13.30, 16.20, 20.10, «Коронный номер» 12.10. Бичии зал: «Как Иванушка дурачок за чудом ходил» 11.00, 12.50, «Золотые дукаты призрака» 14.50, 16.50, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 8.00, 9.30, 12.40, «Третий дракон» 11.10, «Ганг, твои воды замутились» 14.10, 17.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Похищение в тютюрлистане» 10.00, «Сила любви» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Волшебное наследство» 11.20, «Все против одного» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К.б: «Мальчик с большой чёрной собакой» 14.00, «Акселератка» 15.30, 17.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Серебряная маска» 16.00 шакта.

АГААР

Республикага бүргеп, аязыр, хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 0—5, хүндүс 6—11, чамдык районнарга ийи градус сооктан үш градус чедир чылыыр.

Кызылга булуттаар, бичии хадыыр. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне найысылалга 0—2 градус соор. Хүндүс чылыыр 8—10 градус болур.

ТЫВАНЫҢ КООПЕРАТИВ ПРОФТЕХУЧИЛИЩЕЗИ 1988—1989 өөредиглиг чылында аъш-чем эвес бараанныарның садыгжызы, аъш-чем эвес бараанныарны садып билир аъш-чем бараанныарының садыгжызы, белеткелчи-садыгжы, повар-кондитер, быжырыкчыдан хөөдүкчүзү, быжырыкчы-кондитер мергежилдерге сургуулдар хүлээп ап турар. Кедээ черде чурттап турар 10 класс дооскан 17-ден 30 хар чедир назылыг кижилерни хүлээп алыр. Профессиялар ажы-биле өөренир хуусаазы: повар-кондитер — 1 чыл 8.5 ай, белеткелчи-садыгжы, быжырыкчы-кондитер — 1 чыл 5 ай, өске артканнарынга — 1 чыл.

Дараазында документилерни киирер: ортумак эртемниң дугайында аттестат, паспорт, районнуң, кодээниң херегленчилер ниитилелинден, ажылчын кооперациязындан өөредири-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлдиг 5 фото-чуруқ, № 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы. Хүлээп алырының комиссиязы 1988 чылдың июль 1-ден август 15-ке чедир ажылдаар. Кирерин күзээннер-биле беседа чорудар. Училищеге хүлээп алганының дугайында дыңнадыгны ооң бодунуң бажыңының адресинче чорудуп бээр.

Өөреникчилерниң айда стипендиязы 70 рубль. Чурттаар чери чок кижилерни ниитиниң чуртталга бажыңы-биле хандырар.

Училищеге өөренип турган үезин күш-ажыл стажынга киир санаар.

Доозукчулар херегленикчилер кооперациязының системазынга ийи чыл ажылдаар хүлээлгелиг.

Училищениң адрези: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 41, телефону — 2-55-87, 2-36-54.**

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 25-ТЕ.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Бүт бөмбүрүнүң допчулалы. 9.20—«Бичии оолдар». Уран-чечен фильм. 10.50—11.00—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.40 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.10 —Док. телефильм. 18.00 —«Колхети» аас-чогаал ансамблиниң концерти. Грузияның күрүне филармониязы. 18.15 —«Джо Половски — америк күзекчи». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. (Барыын Берлин. 1986 ч.). 19.35 — Мультфильм. 19.45 — А. Н. Островский. «Угааныг кижиниң чаңы бедүүнү». Фильм-шии. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Угааныг кижиниң чаңы бедүүнү». Фильм-шииниң уламчызы. 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.25—00.15 — Бүт бөмбүүнүң допчулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Төөгү. 8 класс. В. И. Ленинниң революсчу ажыл-чорудулгазының эгези. 9.05 —Орус чугаа. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. Саналга алгоритмнери. 10.35 — 11.35 — А. Т. Твардовский. «Делгемнер ындында делгемнер». 10 класс. 11.05—«ВАЗ. 87 чылдың чайы». Док. фильм. 12.05 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильм. 12.25 — 14.50—«Бирги аъттыг шериг». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (13.30)—Медээлер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнер программазы. 19.05 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». «Хүнниң чугула айтырыгларынга». 19.30 — Медээлер. 19.40 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.00 —«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Док. фильм экраны. 22.35—23.35 — «Карлуш ду Карму ырлаары» (Португалия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15—Бүт бөмбүрүнүң допчулалы. 19.00 —«Делегей панорамазы». 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажыл. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00742

...республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 98 (13698) | 1988 чылдың апрель 26, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын Төрээн чурттуң чаагай чоруунга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээли!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

ЧАС БОЛГАШ ОГОРОД

Хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер

Чылыг частың келгени-биле холбаштыр кодан девискээрлерде эткен малдың үнү, чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга белеткенген чурттакчыларның огородтарда хайныккан иштиң сагыш-сеткилди өөртүп келир. Бо кампания ылаңгыя кодээ черде амгы үеде калбарып турар. А хоорайларда дача участоктарының база часкы чымыжы келген.

Чугаа хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында кижи-түлүк чорупп турар бо үеде кодээде огородунда чашпан үнген, инек, мал бараан көзүлбес өрегени көөрге безин эпчок. Ындыг өг-бүлелер бистиң республиканың суур бүрүзүнде бар. А картофельди, ногааны огородунга өстүргеш, аъш-чем программазын күүседиринге салыышкынныг киирип турарлар база эвээш эвес. Амгы үеде ындыгларның дуржулгазын нептередири чугула. Ол дугайында чугаа Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң эрткен айда болган хуралынга, республиканың Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның ажылдакчыларының «төгерик столунга» база болган. Хуу дузалал ажыл-агыйының улуг ужур-дузазы, ооң чамдык талалары ол дугайын ам база катап чугаалаарынче албадап турар.

Огород ажылын ниитизи-биле алырга, бистиң республикада амгы үеде ээзи сайзырап турар. Агаар-бойдузу, черниң хөрзүнү таарымчалыг черлерде хоорайларның, суурларның чурттакчыларындан огород тарывайн, ногаа өстүрбейн турарларның саны кызырлып кел чыдар. Девискээринде чашпан үнген чалгаапайларны депутаттар, херээженнер чөвүлелдериниң өске-даа хөй-нийти организацияларының кежигүннери сойгалап, ыяттырып турар апарган.

Хамаатыларның хуу малының баш саны өзүп турар. Сөөлгү он чыл дургузунда бистиң республиканың чурттакчыларының хуу мыйыстыг бода малының баш саны 29 хуу, хой болгаш өшкү—66 хуу, хаван —2.8 катап өскен. Амгы үеде 100 өг-бүлеге онааштыр 209 инек, 82 баш хаван, 511 баш шээр мал бар болуп турар.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле багай эвес ажылды Бай-Кол, Шуй, Ишкин суурларда чорудуп турар дээрзин чоокта чаа «төгерик столга» демдеглээн. Бо черлерде партия, совет, ажыл-агый органнарның үк ажылче кичээнгей салып турарындан байдал чылдың эккирип турар. Мал-маганы чок, огород тарывайн турар өг-бүлелерже кичээнгей улуг.

Нийти байдалды сайгарып көөрге, улус депутаттарының чер-чер Советтери, Агроүлетпүркүрком болгаш ооң чер черде органнары, совхозтар хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйынга аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедир ажылче кошкак кичээнгей углаңдырып турар. Көргүзер даан: кодээ черде беш өг-бүлениң бирээзинде дузалал ажыл-агыйы чок. Тожу, Тес-Хем, Өвүр районнарында мал-маган, огород чок хамаатылар хөй. Хөндергей, Чыргаланды, Бүрен-Хем суурларда мал-маганныг кижилер санныг. А республиканың чамдык чурттакчыларында 15-20 баш мыйыстыг бода мал, 100 ажыг баш шээр мал бар. Ол малды ниитинин-биле кады тудуп, одарларны, мал чемин чөп ажыглаар арганы бербейн, отчёт-учётту будалдырып турар.

Бажың чанының участоктарын ажыглап турары негеедеге четпес. Ылаңгыя Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарда, Бии-Хемниң, Каа-Хемниң чамдык суурларында чашпан «тараан» өг-бүлелер ам-даа бар.

Шак мындыг тоомча чок чорук кодээде чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарынга үзүктелиишкиннерни болдуруп турар. Оон туржук чамдык кодээ бижикчилер «Шынче» чоруткан чагааларынга эът, сүт продуктуларының, ногаа аймааның чогунга хомудап, бо талазы-биле садыг организацияларының кошкак ажылы деп шүгүмчүлеп турар. Кодээ ажыл-агый продукциязын чондан чыып, күлээп албайн, ону сатпайн турары дээш кооператорларны чемелээри чөп, а кодээ черде олуруп алгаш хоорайдан эът, сүт манаар чорукту база деткивес апаар.

Кодээге мал азыраарынга, огород тарыырынга таарымчалыг байдалдар тургустунуган бе! Бо айтырыгны ам ханы өөренип көөр ужурлуг бис. Бо талазы-биле чугаалажыр чүүлдер хөй. Бирээде—малга чем, одар-белчиир. Суурларда хаван азырап турар өг-бүлелер комбикормну кооператорларның эвээшти садып турарынга хомудап турар, ол чөптүг, чамдык Советтерниң мал одарладыр черлерни тускайлавайн, хуу мал кадарчыларын дилевейн, олар-биле керээ чарбайн турары база чажыт эвес.

А оор-сук. Сөөлгү үеде редакцияның почтазы биле кээп турар чагааларда дыка хомудаан кижилерниң херек өйген бодалдары бар. Ылаңгыя чаңгыс арткан кырган кижилерниң саап кжип орган чаңгыс инээн суг алгаш барган чоруктар барын дыңнадып турган. Кодамда мал-маганындан ийи бирээни чылдың оорладыр кижилер бар. Бир таварылгада, ээлерин серемче чок деп буруудадыр-ла ыйнаан, а өске талада, шак ындыг чазый-чилби кижилерниң кайын тыптып кээп турарын кым илередир ужурлугул! Хамыктың мурнунда—администратнвтиг органнар.

Милиция ажылдакчыларының чылыш чок апаар чоруктарының тургулааны шын. «Бир эвес чогуур үезинде истээн болза, оорларны тыптар турган ийик» деп, хөй-хөй кижилерниң чугаалап турары чөп. Ынчангаш бо органнарның ажылдакчыларының эде тургустунары, улусчу дружина дээн ышкаш хөй-нийти организацияларынга дагнып ажылдаары, оорларны ыыңчыктырбазы чугула.

Мал чеми—комбикормну, чарбаны чедир сатпайн турары база чөп. Ону Респотребсоюз фондузунга эвээшти берип турар. Ону кооперация садыгларынга чедиштир үлеп турдала, бирээзинге хензиг чүве онаажыр. Мал чемин көвүдедип бээриниң аргазы чок бе! Бир эвес хоржок хире болза, совхозтар болгаш керээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелери девискээрде хуу кижилерге ону садарының аргазын ажыглаза. Ажыл-агыйга харын-даа орулга кирер эвеспе. Ылаңгыя тараалаң ажыл-агыйлар мал чемин хуу кижилерге садып тургаш кассазын долдуруп ап болбас бе! Бот-акшаланыышкынының негелдезинге ол таарыжыр чадавас.

Хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин бо үеде негеп турар. Чүге дээрге аңаа бүдүрген продукция күрүнеге-даа, ооң ээлеринге-даа, чонга-даа ажыктыг. Ынчангаш ону сайзырадыры-биле ээзи хөй чиигелделерин көргүзүп турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалында тодаргай айыткан. Ында кодээ черге хуу чурттаалга бажыңын тударынга, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, мал болгаш куш кажаааларын кылырынга, биче механизациның чепсек херекселдерин садып алырынга чээлиин бээрин база көрген.

Ол ышкаш үе доктаал ёзугаар кодээ черде чурттап турар мал, куш азыраар, картофель, ногаа, кат-чимис тарыыр күзелдиг хамаатыларга чер участоктарын үр хуусаалыг кыдыр бээрин кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге сүмелээн. Дузалал ажыл-агыйга мал болгаш куш толуп садарын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын Агроүлетпүркүркомга, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга дааскан.

Бо бүгүнү алгаш көөрге, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге орук кайда-даа ажык. Кодан девискээри ээи, огороду ажыглаттынмайн турар кижилерни чүгле чалгаапайлар дээр апаар. Ындыглар ажылгыр кожаларындан үлегер алыр. Огородта ногаа өзүп, коданда мал эдип, полисадниктиң чечектер каастап турар кылдыр ажылдаар ужурлуг. Ындыг өг-бүлелер хөй болган турарын чедип алыр дээш партия комитеттери, чер-чер Советтери, профэвилел болгаш комсомол организациялары боттуг хемчеглерни алгаш, ооң күүселдезинче кушту моон нээр апаар.

ТӨП ЛАБОРАТОРИЯДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязы арыглал фабриказының үүрмектеп-сорттаар цехин дамчыштыр эртер даг рудазының составында даг-дүгүнүң шынарын, сортун, ол-шыгын тодарадыр харысалгалыг ажылдыг. Лабораторияның начальниги Любовь Александровна Хоменко-биле ужурашпывыс.

— Сөөлгү сес чылдарда бо коллективти удуртуп келген болгаш, мында ажылдап турар 85 кижиниң ажыл-ижинге хамаарылгазындан эгида, амы-хуу чурттаалгазын, ажы-төлүн безин эки билир апардым. Бисте деригдер сенттээр чаңгыс эр киживистен өскези шупту херээженнер. Ортумак назыныыс 26 харда ашпас. Мында шупту-ла ортумак школа, профтехучилище, техникум доскан кижилер ажылдап турар — деп, Л. А. Хоменко чугаалады.

Бо лабораторияга билии чавыс кижилер таарышпас. Ынчангаш ортумак школа доосказ уруглар баштай өөреникчилеп, руда шинээр мергежилдеп эгелээш, билиин бедидип, лаборант болгуже чедир өөренир. Любовь Анашкина чоокта чаа даг техникумун бот-өөредилге-биле доосказ. Ирина Ларионова диплом ажылы кылып турар. Эрес-кыс Хомушку, Өюмаа Сарыглар, Амыртаа Саая эки өөренип, башкыларынга мактадып турар.

Сөөлгү үш чылдарда ажылдан былдаар, ажылга харысалга чок чоруктар, чурум үрээшкиниинин дугайында чугаа коллективке шуут болбаан. Куш-ажылдың сагылга-чурумунуң талазы-биле лабораторияның коллективи комбинаттың өске бүдүрүлгелеринге үлегерин көргүзүп турар. Эки ажылдаарга, алыр акша база хөй болур. Лабораторияның ишчилериниң айда ап турар шалыны ортумаа-биле 255 рубльден кудулаас.

Оноашкан ажылынга кызымак, өске эш-өөрүнге үлегерлиг мурнакчылар хөй. Район Советтиниң депутады, райкууском кежигүну, эвлчег мастери Ольга Савина, Антонина Кара-Сал, Алдынчы Делег-оол, Мария Кужугет, Зоя Куңгаа, Санда Саая, анныктарның дагдыныкчызы Долума Ооржак ындыгларга хамааржыр.

Эки ажылдап турар кижилерни Москва, Ленинград болгаш өске-даа хоорайлар база дыштаныынга бажыңнары баар халас путёвкалар-биле шаңнап турар. Марина Моңгуштуң, Ольга Савинаның удуртуп турары 2, 4 дугаар эвлчегтерниң ажыл-ишчилери Шушенскоеже экскурсияланып келген. Маргарита Моңгуш, Лидия Доңгак Грузия ССР-де пансионатка дыштаныры-биле чорупкан.

Лабораторияның кыстары хостуг үелеринде спортчу секцияларда, Культура ордузунда бөлгүмнерге идепкейлиг киржип турар. Ак-Довурак хоорайга чоокта чаа болуп эрткен хол бөмбүүнге болгаш баскетбол маргылдаазынга шаңналдыг черни ээлээн. Коллектив кежигүннери школаның чамдык класстарын шефке база алган.

Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн соонда, кылган ажылын, бүдүрген үүлезин кижи бүрүзү санап өөренир ужурлуг. Ынчангаш экономиктиг өөредилгениң неделя санынза эрттирип турар.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: Санда Саая болгаш Антонина Кара-Сал (адаанда чурукта) ажылдаар черлеринде; Долума Ооржак (ортузунда) дагдынып алган кыстарның аразында кылган ажылын түңнеп, чугаалажып турары.

Чылбан-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ДАШТЫКЫГА ЫНЧААР ДЕМДЕГЛЭЭН

ПРАГА. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хурал Прагага болган. Аңаа ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары М. Якеш, ЧССР президентизи Г. Гусак, республиканың өске-даа удуртукчулары, чехословак найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери олурушкан.

Илеткелди ЧКП-ның Президиум кежигүнү, ТК-ның секретары Я. Фойтик илеткел кылгаш, В. И. Лениниң ады-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязын тургусканы, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгези болгаш делегейде ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эң баштайгы күрүнезин тургусканы тудуш холбаалыг деп, онзагал демдеглээн. Ооң чагыглары бөгүн-даа хостаалга, хамаарышпас чорук, дерлелге болгаш ылгал кезектериңче удур бүгү делегейде хөй миллион демисечилерни сорук киирип турар.

Амгы үеде кажан кижи төрелгетен амыдылыг оруте киирип турда, Черге амыдыралды камгалап, эрттырып алыры онза нарын байдалга таварышканда В. И. Лениниң идеялары болгаш чогаадыкчы номналы онза чугула болуп, эдролуг хелеттыы чайлдыры дээш демиселге чаа күшту берип турар деп, оратор демдеглээн. Ленинчи идеяларның амыдыралчы күжү социализмниң чаартырының, совет ниитилелди эде тургузарының, социализмниң эртык күштерин улам-на долузу-биле ажыглаарының оруунче шилчип кирген дээрзин СЭКП-ниң политиказында онзагайы-биле илереп турар. Ол политика улам-на улуг дээмиичени ап, делегейде социализмниң эталдарын кедүрүп үндүреринге арганы берип турар.

В. И. Ленин социализмни тайбың-биле шуут тудуш холбаалыг деп санап чораан. Ону камгалап алырынга, цивилизацияны улам ыңай хөгжүдеринге бистиң шыдалтарывыс бүгү-ле чүүлдерни кылыры эргежок чугула. Удур туржуушкунуң болгаш душктурагт чоруктуң орнунга кады ажылдажылга, чаваырлылышкын болгаш янзы-бүрү ниитилел-политиктиг тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа хелбээ догуннаашкыны келир ужурлуг деп, Я. Фойтик айыткан.

ДЕЛИ. В. И. Ленинге тураскаал тургускан бүгү-ле индий хоорайларга — Делиге, Калькуттага, Висакхапатамга улуг революсчунуң, гуманистиң, эртемденниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюн демдеглээн дептиилгелиг индий хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң митингилери болгулаан.

Индияның найысылалынга Владимир Ильичиниң тураскаалынга чечектерни Делиниң мэри М. С. Сатхи, ИКП-ның Национал чөвүлелиниң чиңгине секретары Ч. Раджешвара Рао, Индияның национал хамаарышпас чорук дээш демиселдиң, коммунистиг шимчээшкинниң хоочуннары, индий-совет культура ниитилелиниң активчилери, профэвилел, аныктар болгаш өске-даа массалыг организацияларның төлээлекчилери салганнар.

Социал чөптүг чорук дугайында кижилерниң хөй муң чылдыг күзелин боттандырып чорутккан Лениниң ады индий улуска онза эргим деп, митингиге чүве чугаалааш, М. С. Сатхи айыткан. Индияның хамаарышпас чоруу болгаш ону быжыглаары дээш демиселге сорук киириишкинни ленинчи идеялардан ап турган бис.

Ленинчи идеялар өлүм чок. Олар совет улуска орук айтыр сылдыс болуп турганы болгаш эртканы ышкаш, олар биске база ындыг болуп турар деп, Раджешвара Рао медеглээн.

«Ленин — кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эң-не кайгамчык кижи. Ооң ады тайбың болгаш социал дептиилге дээш демисежип турарларга туг болган деп, байырлыг хуралга Калькуттаның мэри Камал Кумар Басу чугаалаан.

(СЭТА).

ТАРААЖЫЛАР СҮМЕЛЕШКЕН

Эртенгиниң 8 шак чедип турда, районнуң совхозтарының механизаторлары, хову ажылдакчылары, ажыл-агыйларның удуртукчулары, чер ажылының тускай эртемниглери септелге-техниктиг бүдүрүлгениң чанында чыскаал тургускан кодээ ажыл-агыйының кожут машиналарының, тракторларның чанынга чыглып келгеннер. Ол дээрге Чөөн-Хемчик районнуң механизаторларының слёдунуң киржикчилери-дир. Ниитизи-биле слётка 150 ажыг кижи киришкен. Олар хову ажылдарынга белеткел, бо чылын кылып чорудар ажылдар дугайында чугаалашканнар.

Амгы үеде кодээ ажыл-агыйда бар техниканың ажыглалының талазы-биле арга-дуржулга солчулгазындан слёт эгелээн. РАҮК-түң кол агрономунуң Каадыр-оол Моңгуш БИГ-3А деп марканың шык базырыкчызының техниктиг тургузуу, ону билдилиг ажыглаарының аргалары-биле таныштыргаш, ооң ажыглалында четпестерге доктааган. Ажыктыг сүмелерни слётка келген механизаторларга берген. Даараазында септелге-техниктиг бүдүрүлгениң кол инженери Эрес-оол Ондар, РАҮК-те техниктиг хайгаарал талазы-биле инженер Эрес-оол Сат, районнуң кол агрохимиги Кой-оол Моңгуш олар чемишчидилге, чер ажылының янзы-бүрү культураларының үрезиннерин чажар сеялкаларны шын өйлээриниң аргаларын, канчаар ажыглаарга чедимчелиин дээрзин тайылбырлап бергеннер. Эң ылаңгыя техниканы шын өйлээриниң аргаларынга хамааржыштыр айтырыглар механизаторларның талазындан хөй болган.

Техниканы шын ажылга белеткээр, ажыглаарының аргалары-биле таныжкан соонда, чер ажылының культураларын өстүрериниң технологиязының айтырыгларын чугаалажып, арга-дуржулга солушканнар. Эки дээн көргүзүглүг тараажы коллективтерниң дуржулгазын сонуургап, чедир кылдынмайн турар ажылдарның чылдагаанын сайгарганнар. Районнуң чамдык совхозтарында керээ ёзугаар ажылдап эгелээн тараажы коллективтер тараа культураларының, мал чеминиң бедик дүжүдүн өстүрүп ап турда, СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг «Большевик» совхозтарда бригадалар чүге кудуу көргүзүглүг ажылдап турарыл? Тараажыларның хүн бүрүде ажылынга хамаарылгалыг шак мындыг айтырыглар слёттуң киржикчилериниң сонуургалын хайныктырган. Тракторларны, кожуут машиналарын шын ажыглап, тараа болгаш мал чеминиң культураларын тарып өстүрериниң интенсивтиг аргаларын ажылдап тургаш, чер ажылының кожудачгай чорууңдан уштунар үези келген деп бодал чугаага, арга-дуржулга солчулгазынга өзек болган.

Бора-Хөл. Шаг-шаандан тура, араттар маңаа тарааны тарып өстүрүп чораан байлак орай. Бөгүн мында байдал кандыгыл? Черни андарганы дең-дески эвес. Бора-Хөлде тараа шөлүнүң чамдык кезин хар, чаъс суунга үрелген. Чүге дээрге тараа шөлүн камгалаар талазы-биле ажылдар кылдынмайн турган. Өлең хөй үнгениден чер шириктелген. Ону канчап чидирерил, оон-биле канчаар демиселдээ эжил? Слёттуң киржикчилери адырылгаар дарый удуткаарын, черни хүмагалалдыг эдилээр, оон мурнунга ээ-харысалгалыг бодурун чугаалап турдулар. СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң улуг агрономуу Кенен Мунгужапов аңаа салган айтырыгларга оргулуг харыыны бербээни хараадапчыг. Аңаа хамааржыштыр районнуң агрономнарынга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Чылбак Хелееевич Ооржактың чугаазы өөредиглиг болган. Чер ажылының тускай эртемниглери тараажылар-биле бир демей, черге эки хамаарылгалыг, оон ёзулуг ээлери апаар болза, ынчан черден бедик дүжүттү өстүрүп ап болур бис деп, ол чугаалаан.

Белдир-Шат. Мында Ахмед Ооржактың удурткан бот-орулга-чарылгалыг бригадазы ажылдап турар. Агроном Чылбар-оол Моңгуш ККЗ-10 деп хөрзүн дескилекчизин канчаар ажыглап турары-биле таныштырбышаан, үрезин биле чемишчидилгени чазын канчаар чажарын чыылганнарга көргүскен.

Районнуң Культура бажыңынга Чөөн-Хемчиктиң тараажыларының слёду ажылын уламчылаан. «1987 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш 1988 чылда сорулгалар» деп илеткелди Чөөн-Хемчик РАҮК-түң кол агрономунуң Каадыр-оол Моңгуш кылган. Оон соонда «Кызыл-тасты интенсивтиг технология-биле өстүрери» деп илеткелди агрохимик Кой-оол Моңгуш номчуп, интенсивтиг арга-биле ажылдаарының чугулазын онзагайлап демдеглээн. Чадаана сорт участогунуң ажылы-биле ооң эргелекчизи Галина Ондар таныштырган. Илеткелдер соонда санал-оналдар солчулгазы эгелээн. «Хөндергей» совхозтуң хову-трактор бригадазының учётчиги Чотпа Ондар картофель, капуста дээш ногаа аймаан тарып өстүрүп турарында четпестерге доктааган. Чижээлээрге, капустаны чайны өттүр хол-биле суггаргаш, аңаа хөй ажылчын күшту киириштирип, продукцияның бот-үнезин ааратканын ажыл-агыйжы эвес чорук деп, ол демдеглээн. Бо хүннерде 190 тонна картофель үрезиин чедишпес. Ону кайын тып алырыл? Ажыл-агыйжы эвес чорукту ажып эртер дээш ажылды баш бүрүнгаар планнап бир, ийи чыл бурунгаар көрүп ажылдаарының чугулазын ол чугаалаан.

«Тыва» совхозтуң хову бригадирлери Роман Ондар, Ахмед Ооржак районнуң септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге септеттинген тракторларның шынар чогун, ол бүдүрүлге хову ажылдакчыларынга оргулуг дуза чедирбейн, дуза кадар тудум, дужамык халдадып турарынга хомудааннар.

«Искра» совхозтуң кол агрономуу Юрий Бичинжик часкы хову ажылдарынга киржир күчүлүг тракторларның аккумуляторлар чогундан ажыглал чок турарын, тараа хоранныар машина садып алырга, ону ажыглаалга кинерипте септелге-техниктиг бүдүрүлгениң тускай эртемниглери дуза чедирбейн барганынга хомудаан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Чөөн-Хемчиктиң тараажылары хову ажылын слётка ханы сайгарып көргеннер. Сайгарылга үезинде кылдынган ажылдарга, четпестерге, бо чылын болгап чоокку үеде кылыр ажылдарга доктааган. Бо чылгы хову ажылдарының угланыышкынын тодаратканнар.

Виктор ХОВАЛЫГ.
Чадаана хоорай.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң бешки сессиязы 1988 чылдың май 20-де болур. Аңаа дараазында айтырыгларны чугаалажыр:

1. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр чурттакчы чоннуң хостуг үезин ажыктыг организастаар талазы-биле культура болгаш спорт албан черлериниң ажылын экижидер талазы-биле улус депутаттарының хоорай Совединиң сорулгаларының дугайында.
2. Хоорайның улусчу контроль комитединиң ажылының дугайында.

Саналдарны Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 36 бажың деп адресче бижиир азы 2-34-51, 2-43-40, 2-35-61 деп телефоннарже долгаар.

ХООРКҮҮСКОМ.

КЕРЭЭ-БИЛЕ АЖЫЛДААШ...

«Ак-Чыраа» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкиннг уткуур дээш күженишкиннг ажылдап турар. Ажыл-агыйда ам хой оолдаашкыны барык адактаган. Төрээн 2470 хойдан 2400 хураганны доруктуруп турар. Совхозта 14 хойжу өг-бүле керээзи-биле ажылдап, чек системазын ажыглап, камгалалыг ажылдаар дээш туржуп турар. Өг-бүле керээзиниң негелделерин экономист Анатолий Кежикей база партия, профэвилел организацияларының удуртукчулары малчыннарга тайылбырлап өөредип турар. Хойжуларның аразында чарышка Торлук Маадыр тииләэн, 100 хойдан 92 хураганны камгалап алган, ол ышкаш улуг хойнуң баш санын 99 хуу камгалап алган.

Бо малчын эрткен чылын өг-бүле керээзи-биле ажылдааш, планныг даалгаларын шуптузун ажыр күүсеткеш, чыл төнчүзүнде немелде телевирге 3000 рубльди алган. Бо чылын ооң хураганы керээде көргениинден чүске онаалштыр 10 хураган хөй.

Керээ ёзугаар ажылдап турар хойжулар Бюро Базыр-оол—88, Сонам Домчаа — 82, Александр Натпий-оол—86 хураганны чүске онаалштыр алгылаан. Оларда ниити мал дыка хүр.

Совхозтуң хойжулары өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн болганда, сакманчыларның саны база кызырылган. Вера Түлүш, Күнзенмаа Шыырак 116 хураганны доруктургаш, малчыннарга улуг дузаны көргүскен.

Малдың хүр-менди болуп турарының бир кол чылдагааны болза, эрткен чылын совхозка бот-орулга-чарылга-биле ажылдаан ийи звено хөй сигенни белеткээн, ооң ачызы-биле бо чылын өске ажыл-агыйларга 1500 тонна сигенни садып дузалаан.

Бо чылын «Ак-Чыраа» совхоз чүлүктүг чемнерни база тарып шенээр деп турар. Эде тургустунуушкун үезинде хемың-ла арга-курлавырларны дилеп тывар херек.

Ким-оол ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

ЧАА КЫШТАГ ТУДУУНДА

Хемчик аңныыр-тывыш ажыл-агыйында Николай Күулар удурткан тудугжу звено керээ ёзугаар «Хөндергей» совхозтуң Кара-Даг деп черде узуну 36, дооразы 12 метр хемчээлдиг хой кажаазын тудуп турар. Бо хүннерде ооң кырын чылыглап доозар, ынчангаш өске немелде тудуглар артар.

Звенонуң кежигүннери хөй чылдарда кады ажылдап келген болгаш бот-боттарын эки билчир, мергежилдиг. Ажылчын бүрүзүнүң төлевири ооң куш-ажылга киржилгезинден дорт хамааржыр. Оларда «чуду-караалар», үрей кылыр деп чүве чок.

Керээлиг звенода Даңзы биле Лен-оол Ондарлар, Владимир Седип, Семен Түлүш, Николай Күулар олар эң кызымак ажылдап келген.

Алгагмы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партийжи амыдырал

АТТЕСТАЦИЯ: ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР

Эде тургустунуушкунуң чедиишкиниг болуру партия ажылын чаа ёзу-биле улам сайзыралгайжыдарындан, эге организацияның, оон коммунистеринин башкарыкчы ролун улам бедидеринден улуу-биле хамааржыр.

Партияның шиитпирлерин, Уставта айыткан хүлээлгелерин күүселдези, коммунист кижиниң арыг, шынчы мөзү-шынары дээш, ленинчи партияның кежигүнү атка төлептиг болуру дээш негелде улам күштелип турар.

Оон бир кескү хевири — коммунистерниң аттестациязын эрттирип турары. Аттестация — коммунист бүрүзүнүң ажыл-ишчи болгаш моральдыг мөзү-шынарларынга, Уставтың негелделеринге оон амыдыралга бадыткап чорууруунга шыңгыы шылгалда.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң партия организациязы бо чугула ажылды база чорудуп. Коммунист бүрүзү-биле негелделиг, принципиалдыг болгаш хүндүткелдиг чугааны чорудуп, эде тургустунуушкунга оон салымышкынын шылгап көрүп турар. Партия Уставының талазы-биле коммунистерниң билиинге, ону практика кырынга канчаар күүседип турарынга хамаарышкан айтырыгларга харыы бээр метод-биле аттестацияны ындыг чорудуп турар. Бо бүтүге чогуур үнелелди бээр болгаш оон түңнелдерин коммунистерге дыңнадып, санал-сүмелерин партия эге организацияларынга комиссия киирип турар.

Аттестация үезинде чамдык коммунистер Уставты эки сайгарып билбес, ол хирезинде политчырыдымышкын четкиинде өөредилгениң кайы-бир кезиинде ёзу барымдаалап киржип, өөренген чүүлүн амыдырал-биле холбавас, планнарын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпези кижилер безин бар болгулаан. Ам канчаарыл? Ындыг коммунистерниң отчёттарын доктаамал дыңнап, оларның партийжи даалгаларын күүседип турарын хынап, үе-үеле хууда беседалажып, характеристикаларын оларның ажылдан турар коллектив-биле хады көрүп комиссия партия эге организацияларынга сүмелээн.

Ол ышкаш Уставты билиишин, партийжи даалгаларын, планныг онаалдаларын-даа күүседип турарынын талазы-биле багай деп үнелелди алганда, ук коммунист партия хуралынга көөрүп сүмелеп турар бис. Харын-даа аңаа аттестация бээрин бир чыл чедир сонгаарладып база турар бис.

Коммунистерниң Устав талазы-биле билиин, ону ажыл-херек-биле бадыткап турары кандыгыл? Март айда совхозта 48 коммунист аттестацияга киришкен. Олардан 12 кижиге аттестация тывсырын түр сонгаарлаткан.

Партия Уставын бодунуң ханы билирин көргүзүп, ону ажыл-ишке, партийжи даалгаларын күүседиринге хоп баштырып турар коммунистер бисте хөй. Оларның иштинде хойжулар И. В. Дапзырын, А. Х. Сүүр-оол, Р. С. Сайбуу, саанчылар Н. С. Девер, С. Дарый, С. Кызыл-оол, ажылчын А. Б. Куңгаа, бызаа ажаакчызы Б. Шойдаа, өске-даа коммунистер бар.

Чамдык Ш. Чыртык, А. Биче-оол, В. Дадар олар болгаш өске-даа коммунистер Уставты эки-ле сайгарып билбезин, бодунуң политбилиин бедитпес, кичээлдерге ёзу барымдаалап киржип келгенин көргүскен.

Ол ышкаш К. Дамбуу, Н. Санчы, Ө. Доржу олар Уставты билир-даа болза, партийжи даалгаларын чедир күүсетпейн, идепкейи чавыс, бодунуң бактааганы партия эге организациязының ажылынга тодаргай киржилгези көзүлбейн турар. Тракторист Б. Дорта, малчын Ч. Арапчор олар чергелиг чамдык коммунистер Уставка хамаарышкан айтырыгларны эки билбес, планныг онаалдаларын-даа, партийжи даалгаларын-даа күүсетпейн турары аттестациядан илерээн.

Аттестация үезинде коммунистерден янзы-бүрү айтырыгларны салгылаан, аңаа харыы кандыг болганы дараазында чижектерден көрүп болур.

— СЭКП ТК-ның ам болур ээлчеглиг Пленумунга кандыг айтырыгны көрзе эки деп санаар турарыл?

— Делегей байдалын чугаалажыр — деп, инженер Н. Санчын харыылаан.

— Кандыг партийжи даалгалыг силер?

— Амдызында даалгам чок — деп, суггатчы А. Биче-оол харыылаан.

Ол-ла коммунистен ындыг айтырыг салган:

— СЭКП-ге кым кирип болурул?

— Колхозчу-даа, кандыг-даа кижиниң хүлээп ап болур.

Чолаачы Э. Шойдан-оолдан мындыг айтырыгны салган:

— Кым партия кежигүнү боол болурул?

— Политбилиг бедик, кайы-бир партия эге организациязында ажылдап турар кижини хүлээп ап болур — деп, ол харыылаар болду.

Үстүнде айтырыгларга кымның канчаар харыылаанындан алгаш көөрге, ол коммунистер партияга киргениниң соонда Уставты, СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын-даа номчуваанын херечилеп турар.

Ындыг болганда партия эге организациязының идепкейлии, дайынчы арга-шинээзи кымнардан хамааржырыл деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Партия кежигүнү кижиниң алыи болгаш ужур-дузазын бедии-биле кедурер, бодунуң билиин болгаш ажыл-херээн, коммунистиң бедик мөзү-шынары-биле дүүштүрүп хемчээр чүве болганда, бо партийжи көрүлдезиң кижизидикчи, ажыл-херекчи тодаргай негелделиг ужур-дузазын демдеглевес аргажок. Аттестация бистиң совхозтуң партия организациязында мындыг-дыр, чер-черлерде ол канчаар чорудуп турарыл? Бо дугайын солунга номчуп, санал-онаалдан солушса деп бодаалдыг мен.

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхозта парткомнуң кежигүнү, аттестация комиссиязының даргазы.
Улуг-Хем район.

Хана парлалгазы

ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА ХЕРЕК

Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде хана солуну үндүрүп, ону бүгү-ниитиниң таныжылгазынга арттырып турар. «Шагаан-Арыг коммунэнерго»-да партия организациязының секретары Г. А. Круглова-биле бүдүрүлгеде хана парлалгазының болгаш оон иштинде хана солунуң байдалының дугайында кыска чугааны кылдывыс. Коллективтиң ажыл, амыдыралын чырыдар, ажылчыннарның идей-политиктиг кижизидилгезинге дузалаар, боттарының бүдүрүлгени онаалдазын, социалистиг хүлээлгезин чедиишкиннииг күүседиринче ажылчыннарны мобилизастаар, хөй-нити ажылдарынче оларны идепкейлиг хаара тудар сорулга-биле ук бүдүрүлгеде ийи хана солун—бүдүрүлгеде партия, профэвилел организацияларының органы «Теплоэнергетик» (редакторы электри цехиниң мастери В. Коньков) биле комсомол организациязының хана солуну (редактору Ю. Иргит), «Чаңныктар», «Олар бисти бужартадып турар» база «Олар чүү дээш буруудаанныл?» деп шүгүмчүлелдиг хуудустар үнүп турар.

Бүдүрүлгеге чорааным хүн, март төнчүзүнде, ажылчыннарның шеф чорук барганы-биле кайы-даа хана солунуң редакторлары, редколлегия кежигүннери-биле ужуражыр арга чок болган мен. Ынчалза-даа эрги үндүрүлгелерин көрүп, кызыл-булуңга кирип, Галина Африкановна-биле чугаалашканым ол. Чүгле бо коллектив эвес, Кызыл хоорайның-даа, районнарның-даа бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының практиказындан алгаш көөрге, хана солуну чүгле байырлалдарда үндүрүп, ону үндүрерде чүгле редколлегия кежигүннери киржип турары-биле оон чурук кавсталгазындан эгелээш, материалдарының идейниг-утказынга чедир кызыы, чаңгыс ой болуп турарының чылдагааны ында. Бо коллективте хана солуну база чүгле байырлалдарда үндүрүп турар. Ажылчыннардан, албан хаакчылардан тургустунган авторлар коллективин делгем киириштирип тургаш, хана солуну оода-ла ай санында бир катап доктаамал үндүрүп турар болза, ынчан хана солун ёзулуг моммуштуг, шүгүмчүлелдиг, бот-шүгүмчүлелдиг, ажыл-агыйжы материалдар-биле байлак болур ийик. Бир эвес партия, профэвилел, комсомол организацияларының хана солуннарының редколлегияларынга доктаамал дузалажып, оларның ажылын сонуурган, редколлегия кежигүннеринге, авторларга өөредилгени, семинарны эрттирип, хана солуннарга үнген материалдарны сайгарып, оларга сайгарылгаларны кылып, ам эки хана солун дээш конкурстарны чарлап эрттирип турар болза, авторларның саны-даа ковудаар, редколлегия кежигүннериниң чогаадыкчы ажылы-даа сайзыраар турган. Бо талазы-биле партийжи удуртулга ук бүдүрүлгеде кошкак деп чүвени чугаа «эдынде» эскерген мен.

Социалистиг чарыштың чорудуун, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, продукцияның шынарын, материалдыг чиг эт камналгазын, спортчу маргылдаалар түңнелин хуудустарда, «Чаңныктарда» чырыдып турары багай эвес. Кандыг айтырыгларны олар хаара тудуп, чырыдып турарыл? Коллектив кежигүннериниң политиктиг, күш-ажылчы, мөзү-шынар кижизидилгезиниң, сагылга-чурумунуң болгаш организастыг чорук айтырыгларын колдаткан.

Хана парлалгазы бар, оон иштинде хана солун бүдүрүлгеде ында-хаая-даа бээ үнүп турар, редколлегия ажылдап турар. Ынчалза-даа оларның партийжи амыдырал-биле холбаалыг болур, шаап хандакчы, боттуг, шыныг болур шынарларын ам-даа чидиглендирип, аңаа партийжи удуртулганы күштелдирип, редколлегияга дуза, сүме көргүзүп шиммеңгир ажылдаары бүдүрүлгеде партия, профэвилел, комсомол организацияларындан негеттинип турар.

Валентина САТ.
Улуг-Хем район.

Беш чылдың кижилери

ДУГААР-ООЛ БИЛЕ ЧАСЫГ

Карл Маркс аттыг совхозтуң 13000 ажыг шээр малы, чертык муң хире чылгызы Сесеге биле Хураганныг-Ховуда кыштаглаан. Улуг чылдың кыжы кадыг-дошкун, хат-шуурганныг, шат, хову одарларын доң хертүк шыва алза-даа, Ийменин малчыннары кыштаглаашкынны организастыг эрттирип, мал оолдаашкынының чымыштыг ажыл-ижинге бечым-чымыш ажылдап турарлар. Төрүүр хой каданнары колдуунда Сесегеде. Ниитизи-биле 5652 баш төрүүр хойлуг 18 кыштагже электри шугумун эрткен юбилейлиг чылда чоруткаш, сайгылгааны киирген. Ынчангаш хойжуларның чүгле амыдыралынга эвес, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Бо хүннерде Сесегениң хойжу каданнарын эргип, ажыл-ижи-биле таныжып чорууруга, ында ажыл хайымныг. Кымның-даа аалынга баарга, хураган-на хураган. Хой оолдаашкыны адакталган. Хураганны хоратпайн, оннча-менди камгалап доруктуруп аар дээш хойжулар, сакманчылар, мал ажылының специалистери олуттудыйн чок ажылдап турарлар. Ынчанмайн канчаар, совхоз долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчип кирген соонда, чаңгыс баш чаш мал төлү, грамм дук дээш айтырыг шыңгыыраан, харыысалга бедээн. Хойжулар үнген чарыгдалдарын киирип алган орулгазын хүн бүрү чек дептери-биле санажып ап турар апарган.

Совхозтуң мурнакчы хойжузу Дугаар-оол Ондарның кыштаанда ажыл-ижи-биле таныжарга солун.

Дугаар-оол Довай-оолович биле оон өг-бүлезиниң кержээ эжи Часыг Сотпаевна Ондарларның хар-назыны кижи орту ажып бар чоруур-даа болза, оларның чүгле хой кадарып ажылдаан стажы 6 чыл боол турар. Д. Ондар—1956 чылдан бээр колхоз, совхозка тудуг ыяжы, сүт, сүг, кывар-чаар материалдар сөөртүр автомашиналар башкарып ажылдап келген хоочун чолаачы. А Часыг Сотпаевна Ийме школазының интернадынга 16 чыл иштинде повар-даа ажылдаан. Малчыннаар күзел оларга шагда-ла турган. Уруглары өзүп, школаны дооскеш, ажыл-амыдыралының оруун тып чорулай баарга, ам-на, 1982 чылдың эгезинден малчыннаа кирипкеннер. Ажылга чаңчыгып, хойжуларның арга-дуржулгазын өөренип көрүп тургаш, үш чыл бурунгаар төрүүр каданны хүлээп алганнар.

Он беш, чээрби, харын оон-даа хөй чылдарда малчыннааш, бедик көргүзүглер чедип албас, ортумак болгаш оон-даа куду көргүзүглерден үнмес, өөнделевес малчыннар кайда-даа бар. Ындыглар ажылдап турар бригадазын-даа, совхозун-даа өрү тыртпас, «кудуруунда» куду сөөртүр. Дугаар-оол биле Часыг Ондарлар оларның санынга катташпайн, ажыл-ижинге кызымаккай, чүткүлдүг малчыннар кылдыр мактады бергеннер.

Малчын кижи тывынгыр болгаш сагынгыр ажылдаар, мал ажылында дэшшилгелиг, чаа технологияны ажыглаары чугула чүве-дир дээрзин Дугаар-оол Довай-оолович биле берген. Хойнуң төрүдерде, хураганны ажаап, азырап өстүрерде, сакман арга эки үре-түңнелдиг болурун бо малчын өг-бүле биле бергеннер.

— Хураганнар куспактап алгаш, кажаа иштинге хой дилеп эртен, кежээ кылаштаар чоруктан шуут үнген бис. Сакман арга-биле хураган доруктурарга, бир талазында, клеткада азырап, суггарып турар хой тодуг, дыш болгаш сүттүг, хураганы-даа семис шыырак боор-дур. Ийи талазында, сакманчыларга база дыш. Бир кежээ 40-50 хураганны иезин тып тургаш эмзирери кончуг берге. Ынчангаш чаш хураганнар тоттур ээп албаанда-ла, дедир кажаазынче аппарып кааптар таварылгалар тургулаар. Оон уламындан хураган аарыыр, өлүп хораар оон — деп, Часыг Сотпаевна чугаалап орду.

Шынап-ла, сакман аргазы-биле канчаар ажылдап турар улус эвес бо дээш, оларның хоюнуң кажаазынга барып көрдүвүс. Дугаар-оол Ондарның коданында 298 төрүүр хою бо хүннерде доозазы оолдаан. Чаш мал төлү 100 хуу алдыып турар. Ийистээн хойлар дугайында кайсы айтырдым.

— Ийистер база бар болдур ийин — деп, кадарчы харыылааш, хүлүмзүрүп кагды. Ону хамылап айтырбадым-даа. Бот-орулга-чарылга, кержээ-биле ажылдап турар хойжу совхозу-биле боду-ла санажы бээр болгай. Кол-ла чүве мында мандып, доругуп турар хураганнарны көргеш, сеткил өөрүүр. Төрүүр чүс хойга онаалдыр 85 хураганны камгалап алыр дээн социалистиг хүлээлгезин Ондарларның өг-бүлези ам безин херек кырында ажыр күүседип алган.

Бичежек клеткалар. Бирээзинге 2-4 чедир чаа төрээн хой чаш хураганы-биле азыралда турар. Оон улуг клеткаларга 10-15 чедир хой турар. Ында хураганнар доруга берген. Иелерин хостуг ээп, баглап каан ногаан сигенни чыттап, сугну пактагылай каап, дешкилежип тургулаар. Сакманчы бүрүзү клеткада коюн, хураганын кайгаарап азыраар. Оглун тоттурбас хой бар болза, сүттүг хойларны ужуктап саап алгаш, оон хураганын эмискиктээр. Кажаада аптечка база бар. Аарый берген хураганны эмнээрин Часыг Сотпаевна мал эмчилериниң дузазы-биле өөренип ап турар. Төрээн хойну хураганының байдалын көрүп, 7-15 хонук азырап кайгаараар. Оон соонда хураганнарны аңгылап аарга, олар иелерин боттары тып, ээп ап турар апаар. Хойларга, хураганнарга өңнүг пес союндактар баглап демдектээр чоруктан база сакман арга-биле ажылдап тургаш уштунар. Сакман аргада кижи билбес, кылып албас берге чүве-даа чок.

Чүгле ынчаар ажылдаар. Хой төрүп эгелээш, хураганнар майның көк оът-сигенин оътталар кылдыр доруктуже чедир ажылдаар.

Дугаар-оол биле Часыг Ондарларның ажылынга кол дузалакчылары — сакманчылар. Оларга дуржулгалыг сакманчы Мая Сундак база Чадаананың профтехучилищезинден келген практикант комсомолчу кыстар Лариса Кимм-оол, Нина Сайыт-оол олар дузалажып ажылдап турганнар.

— Сургуул кыстар кончуг ажылдаар, кежээ улус-тур. Амырап тур мен. Келир үеде олардан ажыл-ишчи, кежээ малчыннар болуру магат чок— деп, Часыг Сотпаевна мактаар болду. Улуг сакманчы боду 80, аныяктарның кижи бүрүзү 60 баш хураганны азырап доруктуруп турар. Оларда дузалакчы кадарчы Борис Моңгушту база-ла мактап чугаалавас аргажок.

1987 чылда Дугаар-оол, Часыг Ондарлар багай эвес ажылдааннар. Төрүүр хойга ажылдаанының чүгле ийиги чылында олар малчыннар ортузунда чарышка тиилекчи боол, төрүүр чүс хойга онаалдыр 90 хураганны камгалап ап, тыва уксаалыг бир хойдан-на 2 кг дүктү кыргып, улуг кадарчы чылдың чемпиону атка төлептиг боол шылгараан.

— Чартык чыл түңнели-биле 200 рубль өртектиг чадыг-биле шаңнаттывыс. Чыл түңнелинде чемпионнуң кожазын 200 рубль акша шаңналы-биле катай тывысты. Малчыннарның ажыл телевиринче болгаш материалдыг сонуургалынче совхозтуң дирекциязы ажыл-агыйның сан-хөөзүнүң амгы байдалынга дүүштүр багай эвес кичээнгей салып турар — деп, малчын чугаалады.

Малчынның кыштаанга чеде бээрге, чамдык хоорай, суур чурттакчыларының амыдыралындан ылгалыр чүве чок. Хоюнуң кажаазында, кодан девискээринде, чурттап орар бажыңында электри лампочкалары чайынналган. Бажың даштында «Нива» деп чиик машинаны брезент-биле шып каан. Бажыңының ишти хөвис, чадыг-биле шиметтинген. Хостуг шактарында телевизорун көрүп, радиозун дыңнап орарлар. Аныяктар амгы үениң хөглүг хөгжүмүн бижээн пластинкаларны, кассеталарны магнитофонга салгаш, танцылап ап-даа болур.

Хеп чуурда, чем хайындырарда, суг чылыдарда, хеп базарда электрини ажыглаар.

Эде тургустунуушкун бистиң малчыннарывыстың мурнунда безин шиитпирлээр ужурлуг дыка берге болгаш харыысалгалыг хөй-хөй сорулгаларны тургузуп турер. Бир-ле дугаарында долу бот-орулга-чарылгага, бот-акшаланыышкынга ыяк ажылдап өөренири негеттинип турар. Экономиктиг эргелеп башкарылганың чаа аргазынче кирип турар Карл Маркс аттыг совхозта ам-даа шуудап, шиитпирлеттинип чедап турар айтырыглар чок деп болбас. Эде тургустунуушкунуң дургедээшкинини үезинде бергелер ылап-ла турар деп партия-даа ажыы-биле чоңга чугаалап турар. Сорулга ону ажып эртери. Сесегениң малчыннарында безин өг-бүле кержээзин, оон негелделерин чедир билбээн, совхозтуң дирекциязының санажылга аппаратының ажылдакчылары-биле чедир ажылдап, өөренип, шиитпирлеп чадап турар нарышкактары хөй.

Ынчалза-даа бо бергелерни ажып эртеринге Дугаар-оол Довай-оолович биле Часыг Сотпаевна оларның болгаш Иймеде өске-даа ажыл-ишке күзел-соруу күштүг кижилер дузалап, төлептиг улуг-хуузун киирер дээрзинге чигзиниг чок.

Тыва улустуң «Хойлуг кижи каас» деп үлегер чугаазы кайгамчык мерген, чиге болгаш чараш. Дугаар-оол, Часыг Ондарларның ажыл-ижин, амыдыралын көргаш, шынап-ла, ёзулуг каас, чараш, солун амыдыралдыг улус-тур деп чугаалавас аргажок. Олар амгы үеде СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылын эжелээр үезинге чедир малдың баш санын хоратпайн, дук кыргып алыр планныг онаалдазын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ылап күүседир бедик сорулгалыг ажылдап турарлар.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Дугаар-оол, Часыг Ондарлар.

Авторнуң фотозу.
Сүт-Хөл район.

ААЛДАРГА БО-ЛА КЕЛИР

«О. Шынаа» совхозтуң малчын коданнарынга Александр Кыргысович Хартааның автомагазини бо-ла чеде бээр. № 3, 4 хойжу бригадаларының малчыннары оон кажан кээп садыглаарын кончуг эки билир, а садыгжы-чолаачы садып алыкчыларынга кандыг-бир эргежок чугула барааны албан чедирерин бодаар. Ырак-узак черлерде ажылдап, чурттап турар ишчилерниң садыг хандырылгазын экижидери чугула айтырыгларның бирээзи. Чүге дизе кодан-суурдан ырак чурттап турар ол кижилерниң чуртталга байдалы, ажылының түңнели оон база улуу-биле хамааржыр болгай. А. К. Хартаа ону кончуг эки билир, ынчангаш ол малчыннарга чедип барып садыглаар хүнүнде аңаа албан чедер чаңгыс кижи.

Хууда алган планныг онаалдазын ол эки күүседип турар. Чижээ, бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдазын Александр Кыргысович күүсаадан эрте күүсеткеш, дөрт муң рубльдың бараанын пландан ажыр саарган. Ол ону кызымак ажылы-биле чедип алган. Тес-Хем районунуң садыгжы-чолаачызының ажылын Хоолуда, Ак-Чыраада, Сөөскенигде чурттап турар малчыннарның үнелеп турары таварылга эвес.

Найгын-оол ДАМДЫН.

САГЫШ ДААМАЙ ОЛУРГУЛААР,

ЧЕРЛЕ КАЙГААР КИЖИ-ДИР МЕН

Бо чылдың апрель 1-де байдал-биле алырга, Мөңгүн-Тайга районунуң совхозтарында 81 851 хире хой, 7149 өшкү, 1944 хире чылгы, 6105 ажыг сарлык бар. Бо сан-түңге чоннуң хуузунда мал-маганны кадарга, шынап-ла, Мөңгүн-Тайганың чогу бай, кижи бүрүзүнге онаалтыр санаарга, бо районда мал республикада эң-не хөй. Ол экидир. Бойдустуң хоойлузу ындыг: мал-маган ыяап-ла өзүп көвүдээр. Оон-биле холбаштыр бир ындыг айтырыг чаңны-биле тургустунуп келди. Чүл ол? Одар-белчиир кайы-даа ажыл-агыйда. Хамыктың мурнунда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозта көзүлдүр-ле чедишпестей берди. Бо совхозтуң 700 ажыг чылгызын кызыгаарда сыныарга кыжын чайын кээрар. База бир чижек: «Мөген-Бүрен» совхозтуң Кара-Белдир бригадазының чамдык хойжулары база ындыг байдалдыг.

Ынчангаш ам бо районда мал-маганның одар-белчириниң дугайында бир янзы шиитпирлевес чүве болза, моон соңгаар ол айтырыг улам-на нарыыдаар дээрзин амыдырал ам безин сагындырып бадыткап турар.

Бирээде, ындыг. А ийи дугаар дүвүренчиг айтырыг бар. Бисте шээр малдың ара салыр ийикве, чаш төлү өлүп хораар чорук черле көвүдеп турар. Ол дугайын черле ыттавас арга чок апарды.

Бо чылдың апрель 1-де медээ ёзугаар алырга, районда 586 хой ара салган, 1439-у өлүг хураганнар төрээн. 1058 хой ижин-шөйүнду аарыг, өкпеге дегдиргеш база өске-даа чылдагааннардан өлүп хораан. Мен бодаарымга, бо дээрге дүвүренчиг айтырыг. Кайы-даа совхозта ындыг. Ынчалза-даа бригадаларда аңгы-аңгы. Чижээ, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Кара-Хову № 2 бригадазында (удуртукчузу Х. Салчак, партия эге организациязының секретары, СЭКП райкомунуң бюро кежигүну К. Борарган) ам чүгле 98 хой ара салган болгаш өлүг хураганнар төрээн. Бо коллектив ниитизи-биле 100 хойдан 87 хураганны ам доруктуруп турар, ынчангаш районда бирги черде. Ол-ла совхозтуң Белде № 1 бригадазында 395 хой ара салып, өлүг хураганнар төрээн. Оон аңгыда № 3 бригадада оон арай-ла эвээш. «Мөген-Бүрен» совхозтуң № 2 бригадада 376 хой ара салган, өлүг хураганнар төрээн.

Хой ажылында бир дүвүренчиг айтырыг ол-дур. А ийиде, улуг малдың өлүп хораар чоруу хөй. Чүгле бо чылдың үш айында ийи ажыл-агыйдан 1286 хой хораан. Хойнуң бажы мээликтээр аарыглар хөй.

Бо чүүлдер — малдың ара салыр, өлүп хораар чоруу — бисте аңаа бир ындыг болур ужурлуг, азы өскээр чугаалаарга, чаяаттынган болуушкун ышкаш апарган чоор бе деп-даа бодай бээр мен. Чүге черле удуртур-баштаар черлер дүвүрээзин кедүрбезил? Мен бодумнуң ажылым аайы-биле районнуң радио дамчыдылгазының редактор-организакчызы болгаш, дамчыдылгаларга ол дугайын чугаалап, оон аңгыда, аппараттың-даа хуралынга база чаңгыс эвес удаа дыңнадып турдум. Черле комуданчыг ышкажыл. Малды кижи ажыын көөр дээш азыраар чүве ийикаан.

Мээн сагыжымны дүвүредип чоруур база бир айтырыг — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыгда өшкү бригадазы. Эрткен чылын ол коллектив 100 өшкүден 50—60 хире анай алган. Таан-даа чавыс көргүзүт. Оон мурнундан бээр ындыг турган бе? Чок. Ында ол бригадада, аңгор өшкүлер бар. Ол коллективте малдың ара салыр чоруундан аңгыда, анайлар, ол черниң малчыннарының база специалистерниң чугаазы-биле алырга, «кош-хиннеп» турар. Чогум ол чүл? Ындыг «кош-хиннинг» анайлар хөйү-биле өлүп хорап турар. Оон чылдагааны чогум чүдел дээрзин РАУК-туң база совхозтуң-даа специалистери оглут тайылбырлап шыдавайн турар. Ындыг «аарыг» хойда база тывтып турары дүвүренчиг.

Бо чылдың апрель 1-де медээ ёзугаар Тоолайлыг бригадазында 264 өшкү төрээн, олар шуптузу ара салган, анайларын көөрге, «кош-хиннинг» болган. Мындыг дүвүренчиг байдалды көре турала, специалистер кандыг-даа хемчег албас, айтырыгны шиитпирлевес, ол дугайын республиканың Агропромкомунче-даа дыңнатпас боорга, кайгаар кижи-дир мен, а районнуң удуртур органнары база аңаа олурар-дыр. Демнежип, сүмележип тургаш, хемчеглерден алза! А республиканың Агропромкомитединиң, уксаажылга каттыжыышкынының база ветлабораторияның специалистери ону билбес дээр ужур чок, дыңназаканнаа олургулаар. Чүге дизе сан-медээ оларга барып турар болгай. Малдың чаш төлү ынчалдыр чыл санында массалыг өлүп турда, ону харыылаар удуртукчулар, специалистер чүге хемчеглер албазыл?

Мөңгүн-Тайганың совхозтары бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн. Эрткен чылын кайызы-даа орулгалыг ажылдаан-на харын. Орта чылдагаан-наазш, ам сагыш амыр олургулаары ол эрги бе? Чок. Эштер, мал — чоннуң, курунениң байлаа. Районнуң мал ажылында мындыг дүвүренчиг байдалдар эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүүжүр бе? Черле таарышпас деп бодаар мен.

Адыг-Түлүш БЕГЗИ.
Кедээ корреспондент.

МАТЕРИАЛДАР ЧЫЫНДЫЗЫ

1988 чылдың апрель 6-8-те М. С. Горбачевтуң Узбекистанче аян-чоруунуң дугайында «Эде тургустунуушкунуң чедиишкини — чоннуң холунда» деп чыындыны парлап үндүрген. Ында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражылгазының дугайында материалдар, совет-афган кады кылган медеглел, Узбекистанның удуртукчу ажылдакчыларынга М. С. Горбачевтуң чугаазы, өске-даа материалдар кирген.

«Правда» солуннуң болгаш СЭТА-ның материалдары кирген чыындыны политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

КҮҮСЕТТИНМЭЭН ЧАГЫГ

Депутаттың чагаазы

Депутат хүлээлгени күүседири белен эвес деп чүвени ам билип чор мен. Мээн Шагаан-Арыг хоорайда онругум—12 аал чурттаар бажың. Соңгукчуларым-биле ужуражып турар мен. Оларның аразында арга-сүме-даа кадарлар бар. «Депутаттарга бүзүревес, чүнү-даа олар кылып шыдавастар» деп чугаалаарлар база бар болду. Ам тос ай чедир депутат хүлээлгемни күүседип, бүзүрелди чаалап алыры чиик эвес болуп турарын көрүп тур мен.

Мени депутатты кандидадынга идип үндүрген коллективтиң чаңгыс-ла киирген чагыы —чуртталга бажыңның алырынга дузалаары. Шагаан-Арыгда бажың айтырыы кайы хире чидиг турарын катаптаан-даа ажыы чок боор. Далай кедурлуп, бо күске чедир эрги хоорайда шупту чонну дарый кежүрерин негеп келген. Аңаа чаңгыс өг-бүле-даа эрттейн бээрзе, хоорайга бажың айтырыы хевээр артар. Чүге дээрге хөй-хөй общежитиелерде болгаш төрелдериниң бажыңнарында чүгле аныяк өг-бүлелер эвес, улуг-дарыы ковей өг-бүлелер кайы хидерин. Хоорайда аныяк өг-бүлелер «еминдип»-ле турар, амыдырал чаңгыс черге турар эвес—кижилер өзүп орар.

Ынчалза-даа социал чөптүг чоруктуң сагыттынмайн турарын көрүп тур мен. Бажың хуваалдазын чорударда чиижээ чүгле «Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң тудуг организацияларының мурнадып турар. «Северовостокэлектромонтаж», «Востоксантехмонтаж», «Востокпромсвязьмонтаж» болгаш кеэрээ-биле ажылдап турар өске-даа организациялар бар болгай. Бо бүгүнү чүге тайылбырлап деп бижиир бердиң дизе, электромонтаж участогу чокта тудуг база туттунмас деп чүвени чугаалаарым ол.

«Северовостокэлектромонтажтың» ажылчыннарындан сөөлгү бүдүн чартык чыл иштинде чуртталга бажыңы алган кижи чок. Участоктуң девискээринде вагончиктерде 2 өг-бүле чурттап турар. Бир бригадир өг-бүлезин Ак-Довуракта арттырып кааш, бот-таңнар турар. Общежитиелерде өг-бүлелер база бар. Ылаңгыя Нурили Манаковтуң үш чаш уруглуг (бичези алды айлыг) өг-бүлези кышты вагончикке ажып алган. Вагончикке чурттаарының бергезин бижиир сөстер тывпас-тыр мен. Ол улуузумга кыш бетинде бажың чугаалажып бээр дээш чадаштым.

«Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң эргелекчизиниң оралакчызы Дудак Ооржакка, райкүүскомнуң даргазы Дандар-оол Ооржакка киргилеедим. СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделинге кирер ужурга база таварыштым. Владимир Сергеевич хоорккүскомнуң даргазы С. Ф. Киреевке даалга берген. Чүге-ле чүве ийик: «Анай-оол ге, специалист кижиге, чурттаар черин улгаттыр —2 эрээл бажыңны, ам орар бажыңын (бир эрээл) «Северовостокэлектромонтажка» бериир» дээн. Бо дугайында чугаа кызым чоруп турган.

1987 чылдың түңнели-биле «Шагаан-Арыг тудуг» тресте хамааржыр тудугжулар 18 чаа квартира алган. С. Ф. Киреев ээзап-ла турган, ынчалза-даа «Северовостокэлектромонтаж» участогу куруг калган. Ол участокче ис-даа базар, ажылчыннарның арын-даа көөр харык чок болдум. Өглүг-баштыг кижи мен, ажы-төлдүг ырак-узак черде өгде чурттап орар чырган-келиг-даа болза, кижиниң арын-нүүрү кончуг болгай бодумга аазаан бажыңны негээрин улуг кызыттпадым. «СВЭМ»-ге чурттаарга бажыңнарындан берип көрүңер, ынчаммас болза, ажылга өөрениш берген кадрларны Шагаан-Арыгга тудары бергедээр» деп, С. Ф. Киреевке солун дамчыштыр бижип орарым бо.

Үстүнде чаңгыс чагыгның канчаар күүсеттинмейн турарын бижидим.

Мерген АНАЙ-ООЛ.
Улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Совединиң депутады, «Шагаан-Арыг тудуг» тресте комсомол комитединиң секретары.

Бөгүн—социал хандырылга органнарын тургусканының 70 чылы

ЛЕНИНЧИ ДЕКРЕТТИҢ БОТТАНЫЫШКЫНЫ

Бистиң чурттуустуң ажылчы чоннарының социал хандырылгазының тургустунуп база хөгжүп келгени коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң ады-биле сырый холбаалыг. Социал хандырылга айтырыгларын чаа эртем өзүү-биле тургузуп, амыдыралга боттандырарынга делгем орук оон бээр ажыттынган.

1918 чылдың апрель 26-да Социал хандырылга талазы-биле Улус комиссариадын тургузар дугайында декретке В. И. Ленин ат салган. Ол төөгүлүг хүннен эгелеп бо ажылды хөгжүдер талазы-биле айтырыг партияның болгаш чазактың кичээнгейиниң төвүнге турган. 1918 чылдың октябрь 31-де «Ажылчы чоннарның социал хандырылгазының дугайында» дүрүм база хүлээп алдынган. Назылап кырааннарга, инвалидтерге пенсия тыпсыры-биле чергелештир аарып-аржаан кижилерге, келерге болгаш чаштарга пособие бээр, назылап кырааннарга интернат-бажыңнар тудар дугайында система ол дүрүм ёзугаар тургустунган. Совет ниитилелдиң кижи дээш сагыш салыышкынының гуманиг шынары оон кестүп эгелээн.

Назылап кыраан дээш пенсияны эң баштай хамаатылар 1928 чылда ап эгелээн, пенсиялаар назынны ынчан тодараткан, ол бо үеге чедир өскерилге чок арткан. 1936 чылда хүлээп алдынган Совет Конституцияга ажылчы чоннарның социал хандырылга алыр эргелерин бүрүнү-биле магадылаан.

Ол үеден бээр ажылчы чоннарның социал хандырылгазы доктаамал өзүп, сайзырап келген. Совет эрге-чагырганың тургустунганының бүгү чылдарында кижи дээш сагыш салыышкын көскүзү-биле улгаткан. Оон бир кескү чижээ—1956 чылда «Күрүне пенсиязының дугайында» хоойлуну хүлээп алганы болур. А 1964 чылда колхоз кежигүннериниң пенсиязынга хамаарыштыр база хоойлу хүлээп алдынган.

Чоннуң социал хандырылгазынче улуг кичээнгейни угландырып турарын партияның XXVII съездизинин, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының материалдары бадыткап турар. Ол ышкаш 1986 чылдың сентябрьда СЭКП ТК-ның Политбюрозу ССРЭ хамаатыларының пенсиязының дугайында айтырыгны чугаалашкан болгаш бо талазы-биле хоойлуну ажылдап кылырын хамааржыр черлерге даалган. Оон төлевилелин амгы үеде ажылдап кылып турар. Назылап кырааннарже болгаш инвалидтерже сагыш салыышкынны ында күштелдирип турар дээрзин бээр бурунгаар улуг бүзүрел-биле чугаалап болур.

Ажыл кылыр шинээ оскунган кижилерге төлеп турар пенсияның болгаш пособиениң түңү доктаамал улгадып турар. 1987 чылда чүгле РСФСР-ге безин 29,9 миллиард рубльди пенсияга болгаш пособиеге төлээн, ону 1957 чылдаазы-биле деңнээрге сес катап өскен. Ужен чыл бурунгаар 10 миллион кижи пенсия ап турган болза, ам Россия Федерациязында 32,3 миллион пенсионер бар.

Тыва АССР-ниң социал хандырылга органнарының учётта даңзызында 50 249 кижи пенсия болгаш пособие ап турар. Оларның иштинде 882 кижи персоналдыг пенсионер. Тус чер ужур-дузалыг 630 пенсионерниң чартыындан хөйүнүң партийжи стажы 30-тан хөй чыл болуп турар. Ол дээрге республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг улуг-хуузун киирип келген, коммунист атка хөй хөй чылдарда төлептиг болган хоочуннар-дыр.

Хоочуннар болгаш инвалидтер дээш сагыш салыышкынның бир кескү херечизи — эвээш орулгалыг пенсионерлерге, оларның өг-бүлелеринге болгаш назылап кыраан чаңгыс бот хамаатыларга материалдыг байдалын экжидер талазы-биле деткимче көргүзер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалы. Ук доктаал ёзугаар биче хемчээлдиг пенсияларга эде санаашкынны чорудуп турар. Ол ышкаш биче хемчээлдиг пенсия ап турар, оозу чедишпезинден дарый дуза көргүзер ужур таварышкан хамаатыларга тус черниң бюджединиң үүсели-биле ай санында немелде пособиени бээр. I болгаш II бөлүктүң бүгү инвалидтери эмчиниң бижиги ёзугаар эм өртээн 50 хуу чиигелделиг алырын бо чылдың январь 1-ден эгелеп көрген.

Хөй уруглуг өг-бүлелер база кичээнгейниң төвүнде. Оларга дузаламчыны көргүзер талазы-биле доктаалдарны база партия болгаш чазак хүлээп ап турар. Аңаа янзы-бүрү чиигелделер хамааржыр, ол ышкаш шериг албанында хамаатыларның уругларынга бээр пособиениң түңү өскен.

Бистиң республиканың социал хандырылгазының 1986—1990 чылдарда комплекстиг программазын ажылдап кылган, ону Министрлер Чөвүлели бадылаан. Хүн бүрү ажыл чорудулгавыска ук документиниң удуртулга болдуруп турар бис. Бо чылын районнарның социал хандырылга килдистериниң эргелекчилериниң болгаш улуг инспекторларының аттестастаашкынын эрттирген бис. Аңаа беләткел ажылдарын баш бурунгаар планныг чорутканывыстан, аттестастаашкынның бедик негелделиг чоруктуг байдалдарынга эрттиргенивистен ооң түңнели эки болган. Ажылга тура чок, чүвеге өөрениксевес, хоочуннар-биле ажылдап билбес чамдык кижилерни хостаан бис. Черле ынчаш ниити четпестерни чайладырынга ол идиглиг болган.

Социал хандырылга органнарының ажылдакчылары бо үеде эле тургустунуп, үе-биле деңге базарының аргаларын дилеп турар. Районнарда органнарга практиктиг дуза көргүзери-биле бүгү специалистерниң үнүүшкүнү—база оон бир бадыткалы. Олар суурларга барган чүгле социал хандырылга органнарының ажылдакчылары-биле ужуражыр эвес, чурттакчылар-биле база ужуражып, боттарының отчёттарын берип турар. Чоокта чаа ындыг үнүүшкүнү Кызыл районга кылгаш, плереттиинен четпестерин районнуң Совединиң күүскомунга дыңнаткан бис. Ындыг ажылдар ам бо хүннерде Каа-Хем, Эрзин районнарда чоруп турар.

Кандыг-даа ажыл-иштиң үре-түңнели кадрлардан хамааржыр болгай. Ол дугайын СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга база тодаргай айыткан. Социал хандырылга министерствозу, оон чер-черде органнары Пленумнуң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш бүгү хемчеглерни ап турар. Ылангыя аныяк тускай эртемниг кадрларны беләткээринче кичээнгейни угландырган. Оларны төп курстарга өөредип, чон-биле ажылдап билир, билдиг эштерни килдистер эргелекчилеринге депшидип турар бис. Оларның аразында М. Дадар-оол, М. Ондар олар чедиишкинниг ажылдап турар. Район килдистер эргелекчилери Г. Семенованың, В. Дугарның, Ч. Тюлюштуң, Г. Арапчанның, Л. Рябцеваның, министерство ажылдакчылары Н. Коноваловананың, М. Даржайның, З. Аракчааның болгаш өскелерниң-даа дуржулгазы улуг.

Бистиң ажылывыста бүгү-ле чүүлдерни чогумчалыг, негелде ёзугаар кылып турар дээр болза, шын эвес. Пенсия, пособиени өй-шаанда бербес ийикпе, ону тыпсырының дүрүмнерин хажыдып турар деп чаптыг хомудалдар база үнүп турар. Ылангыя ындыг хажыдыышкыннар Тес-Хем, Өвүр, Кызыл, Тожу районнарга болгулаан. Ол талазы-биле чогуур хемчегни алган бис, ындыг фактыларны моон соңгаар болдурбас дугайында тускай хемчеглер алдынган, даалгаларны тус-тус ажылдакчыларга берген бис.

Хоочуннарның болгаш инвалидтерниң амыдырал-чуртталгазын экжидер, оларның негелде-херегелдеринге дыңнангыр чорукту күштелдирер дээш ам-даа кужениишкинниг ажылдаар ужурлуг бис.

Ол бүгүнү бодап, райкүүскомнарның социал хандырылга килдистери чер-черлерде хоочуннар чөвүлелдери-биле демниг ажылды чорудуп эгелээн. Чижээ, Бии-Хем, Таңды, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарда социал хандырылга килдистери хоочуннарның болгаш инвалидтерниң амыдырал-чуртталгазын анализтеп көрүп, оларны шыгып учётка ап, ачы-дуза херек апарган таварылгада оларның ажылдап турган албан черлеринге, организацияларга чедип, негелдени тургузуп турар.

Социал хандырылга министерствозунуң чанында назылап кырааннарга дуза чедирер салбырны тургускан. Ук салбыр амгы үеде назылап кыраан 80 ажыг кижиге дузаны көргүзүп турар, 20 кижини ук салбырны дамчыштыр интернат-бажыңга тургускан.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, ылангыя дайындан инвалид ээп келгеннерге хамаарыштыр партияның болгаш чазактың салып турар кичээнгейиниң дараазында фактылар бадыткаар. Эрткен чылын эмчи комиссиязының шиитпири ёзугаар «Запорожец» деп 28 автомашинаны, 26 мотоколясканы, 39 велоколясканы халаска берген. Ол ышкаш күш-ажылдың хоочуннарынга болгаш дайын инвалидтеринге «Москвич» маркалыг машиназын 40-ын чиигеткен өртек-биле саткан. Машиналыг дайын инвалидтериниң чарыгдалын эгидеринге болгаш пенсионерге материалдыг дуза чедиреринге 82,7 муң рубльди күрүне чарыгдаан.

Улуг Ленинниң чеден чыл мурнунда ат салып үндезилеп каан буянныг документизиниң улам сайзырангайжып, ооң эртемге үндезилеп тургузуп кааны күзел-бодалдарын бистиң партиявыстың бо хүннерде төлептиг-биле уламчылап турарын юбилей хүнүнде демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

С. КИРОВ.
Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Мактанышкы дег чүве чок, квартал түңнели багай болган. «Барлык» совхозтуң профэвилел конференциязының кежигүннери ындыг түңнелге келген. Эрткен чылдың бирги кварталында совхоз күрүнеге 4 млн 626 муң рубль өрелиг турган болза, бо чылын ол өре 5 млн. 84 муң рубль четкен. Совхозтан 1277 мал өлген. Аксы-Барлык салбырында хойжу бригада 100 хойга онаажыр 75, а Бижиктиг-Хая — 55, а Хөнделен салбыры 36-ла хураганны алган. Бижиктиг-Хая СБФ-те чүгле үш саанчы квартал планын күүсеткен. Бүдүн совхозтан чүгле ийи кижи —Аксы-Барлыкта Содунам Даазычы биле Эрес-оол Хертек 100 хойдан 100 хураганны алган. Бо салбырдан Демир-оол Ооржак, Василий Монгуш, Бижиктиг-Хаядан Каадыр Сечек, Өлчей-оол Донгак, Даазычы-оол Ооржак, Хөнделенден Карап-оол Тойбаның көргүзүү чүс хойдан 30 шаа хураган.

Бо чылдың эгезинде совхоз бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Мурнунда эвээш орулгалыг ажыл-агый дээш совхозтуң дужаалганы продукциязының өртээнге 75 хуу чедир немелде төлевирни берип турган болза, бо чылын ону казып каапкан. Тудугга, ясли-садикке бюджеттен акшаны база бербестээн. Өрениң өзе бергениниң чамдык чылдагааны база ында. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа системазынче кирер беләткел ажыл дыка кошкак болган. Бот-орулга-чарылгааны, бот-акшаланыышкынны шиңгээдип алыры шарын, ол дээрге үр үениң айтырыы. Ынчалза-даа бирги кварталдың түңнелиниң ындыг чогумча чок болганының чылдагааны — бот-орулга-чарылгаже шилчээнде эвес, а мал чемин чедир беләткеп албаанында, чайын, күзүн малды эки семиртип албаанында, кыштаглаашкынга багай беләткелдиг уржуунда болган.

Конференцияның чамдык киржикчилери, чижээ, Бижиктиг-Хаяның хойжузу Окпан-оол Күжүгет кол экономист Алдын-оол Ооржакты сиген беләткээриниң хөлезинин кудулатканы дээш шыгамы шүгүмчүлээн. Ооң түңнелинде чамдык звенолар акшадан өкпелээш, тарай бергилээн, чамдыкта харын улуттуң хууда сигенин беләткежип чоруп турганын күш-ажылдың хоочуну Монгуш Бойду малчынның бодалы улам тодараткан.

Чогум херек кырында сиген беләткээриниң хөлезинин экономист кызырбаан, ооң ботүнезининин кудулай бергени сигенниң шынарының баксыраанында деп, кол экономист тайылбырлаан. Ону шагда-ла, мал чеми беләткеп турда, ажылчыннарга ынчаар тайылбырлаар ужурлуг турган. Шынап-ла, эрткен чылын совхозка 1 класстың сигенин беләткевээн. Ажыл-агыйның 2136 гектар шөлүнүң чүгле 836 газы арыг меделиг, арт-каны чашпан, өлең холумактыг. Ынчангаш ам совхозтуң сиген шөлүн база чаартыр ой келген. Ону специалистер мынчага чедир бодавааан.

Бухгалтерлер, экономистер кабинетке сан-түң санап олурбайн, сиген кезилдезиниң үезинде бригадаларга боттары барып, бир талазында, ажылдың шынарын, ийиде, сигенниң шынарын шылавылаан, улуска тайылбырлап берген болза эки-ле ийик. Ынчан артык чугаа, билдикмес чүүлдер турбас ужурлуг.

Мал чемиииң камналгазының дугайында чугаа база изиг болган. Хөнделенден хойжу Соян Биче-оол, үстүнде адааныывыс Монгуш Бойду, Окпан-оол Күжүгет бүдүн-бүдүн сараттар совхозтуң сиген шыгжамырынга четпейн турда-ла, мал-маган саза бажып, үреп каапканын, оларны кажаалап, карактаваанын хомудап чугаалаар. Сиген кажаазы тударынга, аңаа таңныыл тургузарынга акша-төгерик чарыглаарындан эдагалзааш, алызында барып, оон каражага таварышкан-дыр. Бо чылын совхоз өскээртен мал чеми садып алырынга 33 муң рубльди үндүрген. Мал чеминиң чарыгдалын хүн бүрү контрольга албааны дээш совхозтуң улуг зоотехниги Уран Монгушту дыка хөй кижи чемелээн. Чүгле аңаа эвес, өске-даа тускай эртемниглерге бо кыш черле улуг кичээндириг, өөредиг болур боор.

Эрткен чылын чайлаглаашкын мурнунда бо ажыл-агыйның малчыннар хуралынга олурушкан мен. Кайызар чайлаглааларының дугайында маргылдаа үнген чүве: чамдыктар болза, Хөнделеннер бижи, Кызыл-Тайга, Алдыы, Үстүү Ак-Ойларны, а арткаинары Час-Адыр тыртылып турдулар. Адак соонда Час-Адыр оруун шефтеп турган, септээш, ынаар малчыннар көшкеннер. Баш бурунгаар тода план чок болган, түңнелинде мал семиривээн. Бо чылын ону болдурбазы-биле баш бурунгаар хемчеглерни алыр херек.

Ылангыя Бижиктиг-Хая салбырында кыштаглары үндезини-биле эде көөрү чугула апарган. Аңаа кыжын шээр мал таарышпас. Хар орай эрир, а Алаш, Ак талазында хар чүгээ дүжер. Чамдык малчыннар Дулаан-Карада, Ангалыкта, Алаштың Кызыл-Хаяда ээн кыштаглар дугайын аразында аңаа чугаалажып турза-даа, херек кырында тодаргай санал киирген кижи чок болган. Кыштаглаашкыны бо хире берге эртип турда, Бижиктиг-Хаяда Окпан-оол Күжүгет баштаан бригада чөвүлеле база бирээн бодап-ла тур боор ол. Хирезин бодаарга, ол конференцияга олурушкан малчыннар база специалистер-даа келир кыштың дугайында черле хаңы бодаан.

Удуртукчуну томуйлавас, а карын ажылчыннарының боттарының күзели-биле соңгуп алыр апарганынга чаңчыгып бар чыдар бис. Демократчылылганың негелдези ындыг. «Барлык» совхозтуң профэвилел конференциязының делегаттары ажыл-агыйның директорун база ажык бадылаашкын-биле соңгаан. Хүн айтырыынга ону киирген турган. Кандыг удуртукчуну коллектив шилип алырыл, чедиишкини оон улуу-биле хамааржыр. Бистиң районга совхоз директорун бир-ле дугаарында коллектив бадылап турар болгаш ол черле солун эрткен. Конференцияга санал бергеннерниң чугаазы дөмей эвес, амгы-амгы бодалдары ажыт-чажыт чокка чугаалаан. Ол бир чаа чүүл.

Директорнуң эрге-дужаалынга баштайгы дээрезе үш кандидатураны — СЭКП райкомунуң кедээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи Владимир Сагаанович Монгуш, РАУК-туң улуг зоотехниги Эрес-оол Мэскырович Куулар база совхозтуң кол бухгалтери Лариса Санаевна Монгуш оларны киирген. Конференцияның үезинде оон киржикчилери дөрткү кандидатураны — мурнунда совхоз директору турган инженер Чыртак-оол Хертекович Дожулааны база адап үндүрүп келген. Ажык соңгулданың түңнелинде совхозтуң директорунга Владимир Сагаанович Монгушту соңгааннар.

Ажык бадылаашкын деп солун, номчукчулар, эскерикер. Мен бодаарымга, чажыт бадылаашкын-биле соңгаан болза эки болур ийик. Чамдык эштер ынчалдыр чугаалажып-даа турдулар. Мен бо соңгулдада демократияның негелделерин хажыткан дивейн-дир мен. В. С. Монгуш дээш конференцияның делегаттары барык-ла чаңгыс үн-биле бадылаан. Ол эки. Ынчалза-даа бот-боттарывыстың арынналарывысче дорт көржүп алгаш, удуртукчувусту ажык бадылаашкын-биле соңгуурунга арай белен эвес хевирлиг чордувус. Ол хуралга олура ынчаар бодадым.

Оон аңгыда директорга соңгудар дээн кандидатураларга сөс бербээн, олар аңаа-ла малчылар болуп артып кагылаан. Оларны кандидатуралар саны көвүдедип, карак чаар дивээн болгай. Бир-тээ бодунуң кандидатуразын бадылаашкынның ат-даңзызынга киирген болганда, ол улус чүве чугаалаары чадавас, кижи сагыш-сеткилин, чүнү кылыр деп турарын чонунга таныштыргай.

База бир ындыг бодал бар: директор болуру харыысалгалыг болгаш берге. Ынчангаш баштай-ла бүү-даа эвес, ол кандидатуралар-биле ужуражылгаларны тус-тус коллективтерге эрттирген болза эки турган боор.

Бистиң районга шак ындыг соңгулда бир дугаарында эрткен. А дараазында ындыг ажылга черле хынамчалыг болуп, маңаа илерээн четпестерни болдурбазы эргежок чугула.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.
Кызыл-Мажалык.

Эде тургустунуушкун:
бодалдар, саналдар

МЭЭҢ БУРУУМ ЧҮДЕЛ?

«ХҮНЧҮГЕШ» ясли-садка 1984 чылдан бээр түр няня болуп ажылдап келдим. Яслиниң улгаттырган соонда, ажылдаар черлер немешкен. Ынчан бодумну мен турум ажылдаар черлиг болган боор мен деп бодап турдум. Херек кырында ындыг эвес болду: адым яслиниң штадында киир санаттынмаан болду. Бир хар четкиже уруг азырап олурар кижиниң орнунга чайын нянялап ажылдай бердим. Бо үениң дургузунда кижизидикчи башкы болуп ажылдаары-биле коллективке аныяк ажылдакчы немешти. Яслиге үр чылдарда ажылдаан К. Монгуш ажылын чайлап берди. Ооң соонда, айтырыг мээң кээп дүштү: мээң орнумга К. Монгушту ажылдадыр, ынчангаш ажылымны хостап бээрин эргелекчивис Светлана Ооржаковна Ооржак негеди. «Ажы-төлдүг кижини кыжын ажылдан үндүрүптерге кайыын боор» дээш, К. Монгуш ынавайн барды. Кочегар негеттинип турар-дыр, мен орта штат немешкиже чедир ажылдаайн дээн күзелимдаа илеретти. К. Монгуш ам дузалакчы поварның чартык шалыңын албышаан, кочегарлап база турар. Сезон удавас төнер болгай, от салбастай бээрге, ол кижи ам каяа барып ажылдаарыл? Сес уруглуг кижи турум ажылдаар чер чок болурга, берге деп чүве билдингир болгай. Мен бодум школа назыны четпээн үш уруглуг мен. Уруг азыраары-биле чыл хуусаалыг олурар шөлээже база удавас үнер мен. Чыл болгаш келгеш, база-ла түр ажылдаар черлерге ажылдаар мен бе!

Бо чагаам-биле дараазында чүүлдү тайылбырлаар бодап турар мен. Яслиде түр ажылдап киргеним шын. Мен ынчаар ажылдап турумда, штат немежип турган-дыр, иштинде ажылдап турган улустар, бистер, чүге ынаар кирбейн барган бис? Чаа штатка бистен аңгы үш чаа кижи турум ажылдаары-биле кире берген болду. Эргелекчивис Клара Монгушту турум ажылдаар штатка өске ажыл сүмелээрге, ынаваан дээш киирбээн болду. Мээң орнумга ажылдаваан дээш турум ажылче ол кижини киирбейн баарга мен буруулуг мен бе!

Штат немежирге, ону тускай комиссия сайгарып көрген болгай. Ынчан яслиниң эргелекчизи түр ажылдап турар улузун утпайн, кичээнгейге алган турган болза. Ам ийи кижи ажылдаар чер чок, кызырлып турарывыс бо.

Яслиге ажылдап кирер бетинде, совхозтуң профкомунга билдиришкин бижип киирген кижи мен, ам херек апарганда дилээрге, ол чок болду. Чаа штат немежирге билдиришкин биживаан мен, ол мээң буруум бе? Сагындырар турган кижи мен бе? Иштинге ажылдап турган кижи штатка кире бээр боор мен дээн бодалга ынанганым ол. Херек кырында ындыг болбааны ол-дур. Совхозтуң дирекциязынга-даа чедип турдум, аңаа мени бичии-даа тооп көрбээн: «Катап хамык чүве ынчап турбас бис» деп каан. Бистер шак мынчаар ажылдаар чер чок артып каар бис бе!

Полина ООРЖАК.
Өвүр район,
Саглы суур.

ӨӨРЕНИП КӨӨР БООР

Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы Д. Карыманың «Бодалымны илередийн» деп материалы «Шын» солунга үнген болгай. Ында бижээн чүүлдерни мен бодум хуумда дыка-ла деткиир мен. Шынап-ла, 30 чыл иштинде кыш-чай чок малчыннаары дыка берге. Мен ынча үеде ажылдааш, чүнү көрбедим, чүге таварышпадым дээр. Хат-шуурганга, диңмирээшкин — кызаңнаашкын-даа болуп турда, мал-маганым-биле кезээде кады чор мен, оларны карактаары албан. Мынчалдыр ажылдап чораш, кижиниң кадыы, шынап-ла, дыка-ла үрелир-дир. Эң ылаңгыя соокка, ол-шыкка алыскаш, чүс аарыыр. Бисте шөлээ бар эвес, дыштанылыр хүннер турбас-тыр. Чылдың кайы-даа үезинде чай-чапсар чок ажылдаар. 20-30 чыл дургузунда малчынның суббота, воскресеньеде база шөлээ чок, ажылдааным чыып санаар болза, чеже хүн, ай болурул? Оон аңгыда малчыннарның ажылы үе шак чок, дүне чамдыкта дежурныйлаар сен, ажыл кара дең бажында эгелээш, орай дүне доостур. Эң ылаңгыя мал төрүп турда, кандыг ийик?

Ынчангаш шак ол хире хөй чыл стажтыг малчыннарны эрте пенсияладыры чеп. Ол айтырыгны черле шиитпирлээр үези келген боор.

Алды уруглуг мен. 1957 чылда-ла саанчылап эгеледим. Уругларымның эң бичези 7-ги класста өөренип тур, өскелери шупту доругуп өскүлээн. Оларым чаш-даа турда, ажылымдан салдынмадым. Багай-даа диртпедим. Шаңнадып, мактадып чоруур-дур мен.

Ам назы-харым улгатты. Кадыым биеэгизи ышкаш эвес. Харык-шинээм кошкаан. Пенсиялаарымга чедир 2 чыл арткан. Амгы үеде пенсия дугайында чаа хоойлунуң төлевилелин ажылдап кылып турар болгай. Ынчангаш үр чылдарда ажылдап келген малчыннарны эрте пенсияладыр деп төлевилелде киирген боор деп бодаар мен.

Дадар-оол КЕРТИК.
Улуг-Хем район. Иштии-Хем суур.

Номчукчулар чагааларындан

БОДУНГА-ДАА, ЧОНГА-ДАА

Сүт-Хөлдүң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң хоочуну, чунар-бажың кассири Светлана Бойдуевна Донгактың дугайын каш сөс чугаалазза артык эвес. Чүге дээрге ол амгы үениң негелдезин эки билген хоочуннарның бирээзи.

Светлана Бойдуевна — пенсионер, ынчалза-даа ол ниитиге ажыктыг ажылдан чажам диваан, ол кассирлевишаан. Бодунуң дааңган ижин эки билири-биле, чоннуң ачы-дузазын чогумчалыг хандырары-биле күжениишкинниг ажылындан аңгыда, ол чунар-бажыңга келгеннерге немелде ачы-дузаны чедирерниң аргаларын бодап келген. Ооң түңнелинде тыпкан-даа. Чул дээрге аалчыларга чыжырганы чулуу садар талазы-биле бичии кооперативи тургузуп алганы.

Светлана Бойдуевна ол ажылды аңаа-ла кыла бербээн. Чогуур черлерден чөпшээрелди алган. Чунар-бажыңнап келген кижилер ооң беләткээн чулуунуң амданныын магадап турар. Изиг буска шаптанган соонда чыжырганы чулуун бир стаканны 20 көпеек-биле кымдаа садып ижикзээр. Шак ынчаар ол айда 120 рубльдиң орулгазын киирип турар.

Ол акшаны С. Б. Донгак бодунга бүрүнү-биле албас. Чурум ёзугаар айыттынган хуузун районнуң сан-хөө килдизинче шилчидип, бюджетке салыышкынны киирип турар. Ол ышкаш чулук садары-биле чунар-бажыңда өрээл ажыглап турары дээш төлевирни эргелелге база киирип турар.

Ындыг-даа болза, хоочунның бодап тыпкан бо аргазы ооң бодунуң өг-бүле бюджединге-даа, чунар-бажыңнап келгеннерге-даа ажыктыг талазын көргүзүп турар. Ооң доктаамал болуру болгаш улам чаа, өске хевирлерни дилеп тывары сүт-хөлчүлер манап турар.

Бораш ОНДАР.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда төрээн дылдың чаңчыл болган неделязы эгелээн. Ол хүннер иштинде венгр дылдың чаңчылдарын хевээр арттырып алыры-биле, ону башкылаарының дөңнелин бедидери-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле эртем конференциялары болур. Венгрияның Коммунистиг аныяктар эвилелиниң хайгааралы-биле университеттерге болгаш өске-даа дээди өөредилге черлеринге уран номчулга конкурстары, дыл олимпиадалары болуп эртер. Уругларның болгаш аныяктарның библиотекаларынга бичии номчукчулар боттарының ынак чогаалчылары-биле ужуражырлар. Чаңчыл болган байырлалга чурттуң ном үндүрер черлери эки беләткенип алганнар. Магазиннерниң баартактарында төөгүнүң болгаш венгр дылдың чугула айтырыгларының талазы-биле эртем-тайылбырлыг номнар кестүп келген.

СОФИЯ. Массалыг информацияның чепсектери — акы-дуңмалышкы чурттарның хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында чугула фактор. «Профэвилел парлалгазы болгаш амгы үениң байдалдарында социал-экономиктиг хөгжүлде — дуржулга болгаш айтырыглар» деп, болгар найысылалга эгелээн ужуражыышкынның киржикчилери ол дугайын чугаалап турар. Ужуражыышкынны болгар профэвилелдерниң Төп чөвүлелиниң секретары Руси Караусинов ажыткан. Эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга совет профэвилелдерниң, оларның парлалга органнарының ролюнуң дугайын «Труд» солуннуң кол редактору Александр Потапов чугаалап берген.

ПРАГА. «Одаар чүүлдү болгаш энергияны чогумчалыг ажыглаары дээш» ниити күрүнени конкурузунуң тиилекчилери Остравада К. Готвальд аттыг «Нова гуть» металлургия комбинадының чаартыкчылары болган. Ооң түңнелин Прагага үндүрген. Оларның саналдааны техниктиг аргазы шой бүдүреринге энергия чарыгдаарын элээн эвээжедир болгаш чыл иштинде барык-ла 80 млн кронну камнап алыр арганы берген. Чехословакияда нептерээн ол конкурска барык 200 чаартыкчы саналдарны болгаш чогаадыгларны киирген, оларның экономиктиг ажыктыы 500 млн крон болган.

ВАРШАВА. Польшаның найысылалында ажыттынган делгелге Уралдың эртем талазы-биле чедиишкиннериниң, ооң бойдус байлактарының дугайын көргүзүп турар. Ону польша-совет найырал ниитилелиниң кол баштаар чери болгаш Варшавада Совет эртемниң болгаш культураның бажыңы организастап чоруткан.

Делгелгениң эң улуг кезээ — «чаа материалдар болгаш технологиялар». Ында кара болгаш өңнүг металлдарны болбаазырадып кылырының технологиязының талазы-биле сан-түңнерни, электротехниктиг каңның чаа хевирлелерин көргүзүп турар. Бедик температура байдалдарында эң-не улуг дамчыдыкчы шынарлыг материалдарны көргүскен стенд көрүкчүлерниң улуг сонуургалын болдуруп турар. Уралдың специалистериниң ажылдап кылган «чүүлдери шуткулга-прокат бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү машиналарының болгаш агрегаттарының ажылдап турар макеттери болур. Ону сөөлгү чылдарда ажылдап кылган.

(СЭТА).

ДУЗАЛАП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Ол чоокшулу үр болгаш быжыг тайбыңны тургузар дугайында Гватемала дугуржулгазынга дүүштүр политиктиг ээлчеглиг чугаалажыышкыннарны Никарагуаның чазааның болгаш оппозиция партияларының төлээлекчилери эгелээннер.

Бо чылдың март айда Сапоага ат салган тайбың дугуржулгалар турбуже, контрастың баштыңнары мурнуку ышкаш бодунуң террорисчи ажыл-чорудулгазын уламчылаарынга база чуртта политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкинни болдурбазынга ынанып турарлар. Нуэва Никарагуа информация агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, Гондураста туруп турар сомосчу кезектер АКШ-тың «гуманитарлыг» деп адаар дузаламчызының аайы-биле чорудуп турар чүүлдериниң баштайгы бөлүүн алганнар. Агентилелдиң санап турары-биле алырга, ол болза Сапоага чедип алдынган дугуржулгаларны чүгле каршызы-биле үрээни эвес, харын Гватемала дугуржулгаларын база үрээни болур.

Контраска соксаавайн турар америк деткимче Никарагуаның чазаа-биле боо-чепсектиг контрреволюцияның удуртулгазының аразында Манагуада чоруп турар чугаалажыышкынның болдунмайн турарының шылгыы чылдагааннарының бирээзи болур.

Тайбың таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле бодунга алган хүлээлгелерин Никарагуаның чазаа тодаргайы-биле күүседип турар.

ХҮЛЭЭП АЛБААН

ЛОНДОН. (СЭТА). Хамаарышпас палестин күрүнени тургузарының идеязын Израильдиң премьер-министри Ицхак Шамир база катап хүлээп албаан,» Рейтер агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, Израиль күрүнезиниң тургусканының 40 чыл ою-биле холбашкан кежээге чүве чугаалап тура, палестиннер-биле кандыг-даа чугаалажыышкыннарга кандыг-бир черни оларга бээринге удурланып турарын ол медеглээн.

Израильдиң президентизи Хаим Герцог араб дыңнакчыларга бодунуң тускай радио кыйгырыынга оларны Израильге удур массалыг хөделиишкиннерден ойталаарынче кыйгырган. Ол хөделиишкиннер эжелеттирген девискээрлерде ам беш неделя үргүлчүлеп турар.

Бодунуң талазындан тура халышкынның удуртулгазы Иордан хемниң барыын эриин болгаш Газа секторунуң чурттакчы чонун «палестин килеңнээшкин хүннерин» эгелээринче кыйгырган хуудустарны нептереткен. Массалыг чаа хөделиишкиннер Туниске Израильдиң тускай албан черлериниң агентилериниң Палестинаны хостаарының организациязының удуртукчуларының бирээзи Абу Джихадты өлүргени-биле холбаштыр уламчылаар.

Удурланыышкын хөделиишкиннеринден айыылзынып, израиль эжелекчи эрге-чагыргалар Иордан хемниң барыын эриин болгаш Газа секторун «хаалгыг шериг зоназы» кылдыр чарлаан. Ооң-биле олар эжелеттирген девискээрлерден Израильче кандыг-даа шимчээшкиннерге шаптыктаарынче, ол районнуң даштыкы журналистерге хаалгыг болдурарынче чүткүп турар.

АЙЫТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Панама каналының зоназында хөй санныг америк шериглерниң туруп турары ооң нейтралитедин үреп турар деп, Панаманың даштыкы херектер министри Хорхе Абадиа Арнас КНО-нуң чиңгине секретары Перес де Куэльярге чоруткан чагаазында айтып турар. Океаннар аразының ол оруунуң айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле бодунуң хүлээлгелерин Панама шыңгыызы-биле сагып турар. Ооң-биле кады Каттышкан Штаттарның «америк хамаатыларның амы-тынын камгалаар» деп сылдак-биле каналдың зоназынче немелде шериг кезектерин чорудуп турары Панама каналының дугайында ооң нейтралитедин хандырарынга хамаарышкан америк-панама дугуржулгаларны үреп турары болур деп документиде онзалап демдеглээн.

АКШ-тың талазындан республиканың агаар делгемин болгаш девискээр сугларын үргүлчүлеп үреп турарын Панаманың даштыкы херектер министри айыткан.

КНО-нуң Уруглар фондузу (ЮНИСЕФ) «үшкү делегейниң чаш уругларының» айтырыын шиитпирлээрин оралдажып, дүвүрээзинин үндүрген. Латин Америкаже тураскааткан ЮНИСЕФ-тиң илеткелинде экономиктиг кризиске хаара туттунган ол кавының чаш уругларының эң-не берге байдалдарының дугайында сан-түңнү дыңнадып турар.

Латин Американың даштыкы өрези барык-ла 383 миллиард доллар болуп турар болгаш улам-не дүрген өзүп турар. Кадык камгалалынга, өөредилгеге болгаш социал хандырылгага чарыгдалдар кызырылган. Ооң түңнелинде ол кавыда амыдыралдың баксырааары уламчылавышаан.

КНО-нуң үнелеп турары-биле алырга, 130 миллион латин америкиннер ядараңгай байдалда чурттап турар. Долу болгаш чартык ажыл чок чоруктар улам-на өзүп турар. Ядыы өг-бүлелер, хамыктың мурнунда чаш уруглар болгаш херээженнер багай чемненип азы шуут аштап турарлар. Элээн каш чурттарда чаш уругларның өлүрү көвүдээн.

Оон аңгыда амыдырап чурттаарынга акша-хөреңги дилеп, хөй санныг бичии оолдар болгаш уруглар дилениры-биле азы ажыл тып алыры-биле кудумчуже чоруп турарлар. Ындыг чорук Латин Америкада улуг хоорай бүрүзүнүң боттуг чүүлү болу берген деп, КНО-нуң Уруглар фондузу херечилеп турар.

ЧУРУКТА: бо болчаий оол аъш-чем ажылдап ап турар.

Пресса Латина — СЭТАның фотозу.

1988 чылдың май 6-да совет чогаалчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Москва» журналдың кол редактору Михаил Николаевич Алексеевтиң (чурукта) төрүттүнген хүнүнден бээр 70 чыл болур. Ооң чогаадыкчы ажылы совет номчукчуларга эргим болгаш билдингир. Ада-чурттуң Улуг дайынының дугайында, совет кадээниң эрткен болгаш амгы үезин көргүзүп турар ооң номнары: «Хлеб—ат созу», Краюза», «Ыглаваас талчыгаш» болгаш өскелер-даа онза нептерээн. Совет литератураны хөгжүдеринге бодунуң салыышкыны дээш чогаалчы ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң А. М. Горькийн аттыг Күрүне шаңнаалдары-биле шаңнаткан. Хөй күштүг болгаш энергиялыг чогаалчы ай санында үнер уран чечен литература журналы «Москва» деп журналды үндүрериниге киирген. Ол ону 1968 чылдан бээр баштап турар.

В. МАСТЮКОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы.)

Ак-Довурак хоорайда ышкаш ындыг бүгү тала-биле эки деритинген, чылдың дөрт шаг әәлчеглеринде секциялар, оюннар, маргылдаалар эрттирериниге таарымчалыг байдалдарны тургускан спорт комплекизи бистиң республикада чок.

Бистиң корреспондентивис Александр Хертек ында барып, ооң директору Сергей Иванович Манчыңден интервью алган. Ону моон адаанда киирдивис.

МАССАЛЫЫН ЧЕДИП АЛЫР

— Материалдыг баазаңар, ажылдап турар кижилериңер дугайында чүнү чугаалап болур силер!

— «Тыва даг-дугуу» комбинатка хамааржыр спорт комплексизиниң бажыңының иштинде эштир бассейн, хол, бут, бөмбүг болгаш өске-даа хөй кижи киржикчилиг оюннар эрттирер залдар, стол теннизинге маргыжар, шой кедүрер өрээлдер, хүннүң ажылдаар буфет, даштыкы херимниң иштинде спорт херекселдери ачыладыр пункт, чадаг чарыш, бут бөмбүү, хоккей, гимнастика шөлдери бар. Спорт херекселдери-биле эки хандыртынган.

Ында 32 кижи ажылдап, чылда 65 муң рубль түңнүг шалыңны ап турар. Кадрларның билиг-мергежили четчир. Бодум Ростов хоорайда башкы институдунуң күш-культура факультедин бот-өөредилге-биле дооступ. Улуг тренер Иэрприс Кузнее Нальчиктиң күрүне университедин дооскан. Тренерлер Алексей Намзырай, Вера Эргеп, эмчилер Ия Абрамова биле Николай Игнатов тускай ортумак эртемниг. Эштир бассейнниң суунуң арыг-шеверин хынаар лаборант Алёна Маскыр-оол Канскиге фармацевт техникумун дооскан. Штаттан дашкаар тренерлеривис база-ле шыырак. Оларга хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Федор Ондар, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Виктор Кужугет, спорттуң национал хевирлеринге РСФСР-ниң спорт мастери Севин Ондар болгаш өскелер-даа бар.

— Каш секциялар барыл, ында чеже кижи киржип турарыл!

— Спорттуң 9 секциязында хүнде ортумаа-биле 220 кижи киржип турар. Хостуг хүрештиң, самбонуң, шой кедүрериниң, баскетболдуң, хол бөмбүүнүң, бокстуң секцияларында эң-не хөй киржикчилер хаара туттунган. Иэрприс Кузнецтиң удуртканы дзюдо секциязында 25 харга чедир 60 херээженниң киржип турары солун, чаа чүүл кылдыр демдеглээр апаар.

— Эрттирип турар маргылдааларыңарга, планнарыңарга хамаарыштыр чүнү сонуургаары болур силер, Сергей Иванович!

— Янзы-бүгү маргылдаалар дыштаныр хүннерде эртер болгаш-да, оларның шуптузун санаары берге. Чүгле бо чылын эрткен улуг маргылдааларны чугаалап көрейн. Хол бөмбүүнге Минусинск, Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайлар аразынга ажык турнир эрткен. Республиканың бирги чери дээш хоккейжилер күжүн шенешкен. Профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелдериниң 100 ажыг кижи киржикчилиг маргылдаазынга районнуң бүгү командалары киришти. Спорттуң 10 хевиринге хоорай спартакиадазы удавас доостур.

Апрель айда бистиң комплекстиң кубогу дээш эртер хүрешке бистиң республиканың, Хакасияның Аскиз, Таштып районнарының шыырак мөгелери чаладывыс. Ооң соонда хол бөмбүүнге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Калдар-оол Данзырык аттыг кубок дээш 6 команда ойнаар. Ооң-биле кады чайгы сезонга белеткел база эгелээн. Бо чылын спорт херекселдери садарынга, агар септелгеге комбинат 25 муң рубльди бээрин шиитпирлээн.

— Күш-культура болгаш спортту массалыг болдурар, спорткомплексти ажыглаарынга коллективтерниң, ооң удуртукчуларының сонуургалы, киржилгези кандыгыл!

— Ол чүгүле айтырыг-дыр. Чылыг-биле ажылдаар электростанцияның, ажылчын хандырылга килдизиниң, даг рудниктиң, топ эмнелгениң, топ бүдүрүлге лабораториязының удуртукчулары В. В. Поиулак, Н. М. Кудрявцева, Г. В. Парамзин, Л. Н. Саая, Л. А. Хоменко ажык сонуургалдыг, олардан хөй кижи кээп турары өөрүнчүг.

Хоорайның улуг коллективтери болур «Тыва даг-дугуу тудугу» эргелелиниң, АТБ-ниң, № 3 школаның, хлеб заводунуң удуртукчулары Э. Е. Пацук, В. П. Селюк, Д. А. Ондар, Б. А. Тян кичээнгейге албайн турары хомуданчыг. Хоорайда ВЛКСМ комитеди (секретары Т. Г. Бас) бистиң-биле багай харылзаалыг. Ынчангаш чамдык аныяктар хостуг үелеринде чалгаарап, чылыр чүүлдер тыппайн турарындан, арагадарыже суңдулаар, кем-херек үүргедир чорукта таарыжып турарының чылдагааны ында.

Партия, профэвилел, комсомол организацияларын күш-культура болгаш спортту массалыг болдурарынче угланган дээштиг хемчеглерни ажылдап кылырын «За есбесть» солунга, түс черниң радио дамчыдылгазынга пропаганда ажылын калбартырын, коллектив удуртукчуларын хуралдарга дыңнаарын, спорт активин ажылдадырын манап турар бис.

Бүгү ниитиниң деткимчези чокка комплекстиң коллективи күш-культура болгаш спорттуң массалыын чедип алыры берге.

ОН КАТАП ХӨЙ

1987 чылда спорт лотереяларының 52-ги тиражының түңнели Красноярскиниң зона эргелелинге мегадаашкын-даа, өөрүшкү-даа, кээргээшкин-даа турган. «Спортлотону» доктаамал ойнаваан турган кижи кээргенчиг болуп арткан. Ону хөй түңнүг акшага ойнадып алган кижиге өөрүнчүг болуп турган. 52-ги тиражты «36-дан 5-тиң» бир билетти-ле он катап шыйыптарга 74420 рубль болган.

Ол канчап ындыг болганыл! Ойнап турган кижи 6 рубль-биле чаңгыс билетти он тиражтыг кылдыр алган. Ону он аңгы тираж кылдыр шыйбайн, ону чаңгыс ол-ла саннарны он билетке шыйып каан. Ол шупту оюннуң дүрүмүнде бар, чаңгыс билеттиң 5 шыйган саны 7442 рубль болган. Он тираж шупту таварышкан. Ынчангаш ниити түңү 74420 рубль болган. Шак ындыг билеттиң ээзи Норильск чурттуг кижи. Чаа чылда алган бэлээн бажыңынга эккел берген.

Ол анаа бедүүнү-биле он катап аңгы-аңгы билеттерге шыйып каап-даа болур турган. Ону ынчаар кылбайн дидими-биле ындыг шиитпирни хүлээп алганы кижи кайгаар. «Дидим чорук — чаагай херек» дээри ышкаш чедиишкинни чедип алганы ол-дур.

Ындыг-даа болза, ол ойнап алыышкын таварылга эвес, а дүрүм езугаар болган. Ойнап турган кижи чаа ойнап эгелээн-не болгай. Үр үеде ону ойнап келгеш, оюннуң аянын биле бергени ол-дур. Ол дээрге үр үе иштинде манап турганы чедиишкин-дир.

Ынчангаш спортлотону доктаамал ойнаары кымга-даа артык эвес.

Бир эвес тиражтан тиражче ойнаашкынны көрүп, ону хамчаар ойнап турарын сактып ап турар болза, бодунга доктаамал системаны шиңгээдип ап болур. Ынчан бодунуң үндүрген чарыгдалын эгидип ап болур, харын-даа оон хөйнү алтары чадавас. Норильск хоорайның чурттакчызынга таварышкы бергени ышкаш, оон-даа хөйнү алтары чадавас. Он тиражтыг билет ойнаарынга көңгүг эптиг. Ындыг билетти садып алыр болзуңарза, чаңгыс тиражка 20 вариантыны шыйып болур силер. Азы «45-тен 6-ның» 360 дугаарны, бир болза «36-дан 5-тиң» 300 дугаарны шыяр. Он тиражтыг чүгле ийи вариант турар, он катап эвээш. Частырыглар база аңаа эвээш болур.

Ынчангаш кедээде чурттап турар улустарга он тиражтыг билет көңгүг ажыктыг. Эң ылаңгыя чаңгыс ол-ла саннарны шыяр улуска эң чугула.

Он тиражтыг билеттиң ойнаашкыны, чүгле он тиражты улаштыр ойнадыры албан эвес, бодунуң күзели-биле чаңгыс тиражка ойнадып болур. Чүгле бодуңарның билеттерге «з» деп ужукту бижээш, ойнадыр тиражтарны айтып каар силер! Ындыг билеттиң ойнадыышкыны он катап хөй болур. «Спортлотонуң» ойнаашкынының киржикчизи кижи 10 тиражтыг билетке ойнадып турган. 10000 акшаны алган болза, «Волга» автомобильди оочур чокка садып ап болур.

10 тиражтыг «Спортлотонуң» билеттерин садып алыңар!

Геннадий АНДАКИН.
Спорт лотереяларының Красноярск зона эргелелиниң Кызылда салбырының эргелекчизи.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

26. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—11.30—А. Н. Островский. «Угаанныг кижиниң чаңы бедүүн» Фильм-шии. Чапсарда (9.50) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Пермь телевидениезиниң программазы. 16.55 — Киноочерк. «Арзылаңныг даглар чуртунуң дугайында». О. Сьерра-Леоне. 17.20 — «Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 18.35 —Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.45—«Эргинде». Москвага чаа зоопарк тударының чугула айтырыгларының дугайында. 19.15 —Док. фильм. 19.45 — Шулукчу Л. И. Ошаниниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Шулукчу Л. И. Ошаниниң чогаадыкчы ажылының кежээзиниң уламчызы. 23.05 — Бөгүн делегейде. 23.15—00.05 — «Киржикчилер». Алма-Атада аныяк башкы А. Исаков болгаш ооң школага өөредилгеге ажылдап турар дээштиг чаа аргаларының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35— Музыка. 2 класс. И. О. Дунаевскийниң музыказы. 9.05 —Француз дыл. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Уран чүүл бистиң амыдыралывыста. 10.35 — 11.35—Төөгү. 6 класс. Катап тургустунуушкун үезиниң уран чүүлү. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Ыыштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—«Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 13.50— Медээлер. 14.00—15.05— Төрүттүнгениниң бээр 10 чыл болганынга. «Карл Маркс. Аныяк чылдары». Чеди сериалыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Док. фильм. 18.45 — «Комсомолчу аныяк үеме». Номчукчуларның Ленинчи комсомолдуң 70 чылынга тураскааткан телеконкурузунуң ажыдыышкыны. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Кинопанорама». 23.15—23.50 — «Эртемниң почтазы». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Музыкалыг киоск». 18.45 — Ритмниг гимнастика. 19.15 —«Ажык рояль». Шопенниң мазурковлары. 19.40 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 —20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

27. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Уругларга дириг амытаннар дугайында». 9.05 — «Аң-чорукчулар клуву». 10.05—10.15 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилелиг». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25—«Чериниң уруглары чугунуң дугайында ыглажып турарыл» Болозаа хоорайда уруглар ырының конкурузундан дамчыдылга. 17.25 — «Хоорайда база хоорай даштында ферма». Казах ССР-ниң автоорук министерствозунуң бүдүрүлгелериниң дузалап ажыл-агыйларының хөгжүлдезиниң дугайында. 17.45 — «Наргис» ансамбльдың концерти (Афганистан). 18.05 — Поэзия минуталары. 18.10 —«Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партия комитеди болгаш эде тургустунуушкун». Белоруссияның Коммунистиг партиязының Гродно хоорай комитединиң ажылының дуржулгазының дугайында. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.15 — Улус аялгалары. 19.25 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35—Бөгүн делегейде. 22.45 —Белоруссияның күрфилармониязының улусчу музыканың «Сяста» ансамблиниң концерти. 22.55 — 00.50 — Бут бөмбүг. Олимпиада маргылдаазынга шилилге оюннар. ССРЭ база Болгарияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгылыышкыннар. Чалгыглар. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 19.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.05 — Немец дыл. 12.05—«Ыыштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— «Ырак—чоок». 13.55 — Медээлер. 14.05—15.10—«Карл Маркс. Аныяк чылдары». 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.25 — Кызылда аныяктарның тудуг кооперативиниң баштайгы базымнары. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45—Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковскийниң аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Третьяков (скрипка). 21.00 — «Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.45 — 23.20—«Улус чогаадылгазы». Теледопчулал.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Телефильм. 19.20 —Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.40 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

28. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 9.50—11.30 — Бут бөмбүг. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ биле Болгарияның шилиндек командалары. Эш-хуузунуң ужуражылгыкыны. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херектери болгаш сагыш салыышкыннары» «Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 — Марий АССР-ниң күрүнениң «Марий Эл» ыры-танцы ансамблиниң концерти. 17.05 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.20 — Мультипликацияда элдептиг чүүлдер. Мультфильмнер. 18.40—«Кижи болгаш хоойлу». Чуртта өрт камгалалын тургусканда бээр 70 чыл болганынга. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Бут бөмбүг. Эш-хуузунуң ужуражыышкыны. ЧССР болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00 —Эфирде музыка. Чапсарда (22.45)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35— Бойдус эртеми. 4 класс. Кургаг чер-ниң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлиг. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05—Испан дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эртем-техниктиг революция амгы үеде. 10.35; 11.35— Физика. 7 класс. Сээң бажыңында электри. 11.05 — Испан дыл. 12.05 —«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.30 — Медээлер. 13.40 — 14.45 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 3-кү сериязы. 18.00—Медээлер. 18.15 — Бут бөмбүг. Эш хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмниг гимнастика. 20.45—Улус аялгалары. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—22.55— «Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.15 —Бут бөмбүг. Эш-хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. 18. 19.00 — «Кедээниң шагы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

29. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Күрүнениң Г. Шевченко аттыг үлегерлиг опера болгаш балет театрының аныяк солистериниң концерти. 8.55 — Мультфильм. 9.10 —«Кижи болгаш хоойлу». 9.40 — «Киржикчилер». 10.35—Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Украинаның «Мартовский» совхозунуң ниити ырының концерти. 16.15 — Уругларга фильм. «Зоопарк дүштери» (ВУР). 17.20—«Чүүден болгаш чүге». 17.50 —Музыка шыгжамыры. В. А. Моцарт. Концерт. 18.40— Телефильм. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30—Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. «Школа болгаш амыдырал». Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Андрей Миронов ырлаар». Киноконцерт. 22.40 — М Интермедээ. 23.10—00.45 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. «Кезээде хүн чырып турзун». 8.55 — «Фридрих Цандер. Ээп келгени». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35; 11.40— Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00— Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 —Англи дыл. 12.05—«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— Бүгү-эвилелдиң «Мэрцишор» деп XXII музыкалыг фестивалының киржикчилериниң концерти. 14.00 — Медээлер. 14.10 —15.15 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 4-кү сериязы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —Уругларга фильм. 18.25—«Саян эдээнде кежээ». Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан литература-музыкалыг программа. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.45—«Новый быт» колхозтуң Культура бажыңының «Крупицкие музыки» аас чогаал ансамблиниң концерти. (БССР). 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов. «Туманныг чалыы назыныың хавазында». 22.20 — 22.55—Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.10—«Аң-чорукчулар клуву». 19.10—Б. Тищенко. Балет «Он ийи». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

30. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Москва Кремлиниң комендатуразының үлегерлиг-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 9.00 —«Чүүден болгаш чүге». 9.30 — А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. «Олар баштайгылар турган» деп болуген. 10.10 —«Дебют». О. Аннамурадова ойнаар (фортепиано). 10.30 — Бүгү-эвилелдиң номчукчулар конференциязы. Журнал «Москва». 11.45—«Тэлэмкуце». аас чогаал ансамблиниң концерти. 12.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.30 — «Социализм чурттарында». 13.00 — «Чайынналдыр хып-ла...» Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (14.05—Бөгүн делегейде. 15.35—«Чеди дыым, аэы... шевар халдаашкыны». «Аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезиниң дугайында. 16.45 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: 1. Политиктиг портрет. ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Карой Гросс биле ужуражыышкын. 2. «Бистиң европейжи бажыңывыс. Швед пирамидалар» 17.50 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.20—«Ыры-88» 19.40 — «Өг-бүле экраны». «Витя Глушаков —апачыларның өңнүү». Уран-чечен фильм 21.00—«Үе». 21.35 —Суббота кежээзинде. Телетанышылга. Мария Биешу. 23.05—«Телекорукчунуң спутниги». 23.40—Медээлер. 23.45 —00.30 —Даштыкы эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Студия көргүзүп тур. «Куранчылар». 9.00— Аяннашкаа: демиселдиң болгаш удуртыышкынның ырлары. Революсчу плакат. 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50—Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Совет чазактың ээлчегниг соругалары». 11.30 —«Школа: өскерилгелер үези. СЭКП ТК-ның февраль (1988ч.). Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр улус өөредилгезин эде тургузар талазы-биле Литва ССР-ниң Аникшчяйск районунуң ажылының дуржулгазы. 12.20—«Делегейни дескиндир». Киноальманах. 13.20 — Орус культура дугайында беседа. «XVIII чүс чыл төнчүзүнүң база XIX чүс чылдың эгезиниң аныяк кижизи». 14.00— «Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». Чогаа шагы. 15.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.40—«Тыртыжыышкын». Улусчу ырларының «Истоки» ансамблиниң концерти. 16.10 —«Хүүда бодал». Уран-чечен фильм. 17.40 — «Мультипликация дугайында тоолдар». 18.25—ССРЭ биле АКШ-тың өөреникчилериниң телекөвүрүү. Чугааны уламчылаалыңар. 19.30 — Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Үттүндүрбес музыка кежээлери. С. Прокофьев. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10—«Кол кудумчу-ла оркестрлиг». Уран-чечен фильм.

МАЙ

1. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 —«Спортлото» тиражы. 8.25 —«Хөгжүт ноталар». 9.25— Док. фильм. 9.45 —Күрүнениң Шостаковичи аттыг оркестри ойнаар. 9.55—«Тейбың. Күш-Ажыл. Май». Шулуктер композициязы. 10.25 — «Мээң чуртум — чечектелип турар сад». Бот-тывынгыр уран чүүл киржикчилериниң концерти. 11.05 — «Сеңээ ышкаш мен, амыдырал». Телефотоконкурс. 11.10 — Пионерлерниң байырлыг концерти. 11.40—«Хүлүмзүрүглүг киноконцерт». 12.25 — Док. фильмнер. 13.10—ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40— Москва. Кызыл Шөл. Делегей ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан дамчыдылга. Төңгенде — «Москва дугайында ырлар». 16.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20—«Циркке шуругу ынак». 17.05 — «Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 17.35 —Поэзия минуталары. 17.40 —«Радуганың өңнери». Улусчу чогаадылганың телепрограммаларының делегей фестивалының түңнел концерти. 19.15 —Экранда кинокомедия. «Ынакшыл болгаш көге-буталар». 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалының дугайында репортаж. 22.00—00.20—«Хөр турупталыңар». Эстрада программазы. Чапсарда (23.20) —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Чалыы назын ырлап, танцылап тур. 8.40 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.00— Концерт-вальс. 9.35 — Мультфильмнер. 9.55 —Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскааткан Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының байырлалдыг чыскаалы.

МОСКВАДАН

11.10 —«Эш Кресин телээлеттирген...» Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.10—Күрүнениң Үлегерлиг Улуг театрының брассквинтеди ойнаар. 12.25—Революцияның чурукчулары. 13.10 —ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40— Москва. Кызыл Шөл. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыжылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан дамчыдылга. Төңгенде — «Москва дугайында ырлар». 16.00 —Мультфильмнер. 16.20 —«Күрүне кызыгаары». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 4-кү фильм. — «Кызыл элезин». 1-2 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының Май 1 чыскаалының дугайында репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Мода журналы көргүзүп тур...» 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалының дугайында репортаж. 22.00—23.45—Иллюзион. Г. Александровтуң фильмнери. «Хөглүг солдар».

агаар

Бөгүн республикага бичии булуттаар, аас хүн болур. Барыын чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 17—22, чамдык районнарга 8—13 градус чылыыр.

Кызылга онзагай өскерилиишкин болбас, хат кошкак. Агаар дүне 5—10, хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Кино

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сила любви» 9.30, 12.50, 16.00, 19.20. Бичии зал: «Гулливер в стране великанов» 10.00, «Белое солнце пустыни» 12.20, 14.00, 15.50, 17.40, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Садко» 9.00, 13.10, «К клуб: «Сказка» 10.50, 15.00, «Гаит, твои воды замутились» 17.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Акселератка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Семья Тэмасе» 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Корде 6 о. лето» 17.30, 19.50 шактарда.

ССРЭ-НИҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНДЕ ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

1988 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 2-ДЕ НОВГОРОД ХООРАЙГА БОЛГАН ОЙНАП АЛЫЫШКЫН ТИРАЖЫНЫҢ

ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң Ажаалга банкызының бүгү албан черлеринде ойнап алыышкынныг салыышкыннарның саннарының даразында дугаарларынга ойнап алыышкыннар таварышкан.

Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хүү-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хүү-биле ойнап алыышкынның хемчээли
А — 007	Чүс	А — 532	Чээрби беш
А — 053	Чээрби беш	А — 587	Чээрби беш
А — 089	Чээрби беш	А — 608	Чээрби беш
А — 125	Чээрби беш	А — 675	Чээрби беш
А — 194	Чээрби беш	А — 714	Чээрби беш
А — 226	Чээрби беш	А — 741	Бежен
А — 261	Чээрби беш	А — 764	Чээрби беш
А — 293	Чээрби беш	А — 825	Ийи чүс
А — 346	Чээрби беш	А — 844	Чээрби беш
А — 369	Чээрби беш	А — 904	Бежен
А — 437	Чүс	А — 929	Чээрби беш
А — 476	Чээрби беш	А — 964	Чээрби беш
А — 491	Чээрби беш		

Ажаалга банкызының албан черлеринде саннарның дугаарлары 1000 ажа бергенде, оон соонда муң саннарның бүгү-ле дугаарларынга баштайгы мууңда ышкаш дугаарлар ойнап алган, өскээр чугаалаарга, №№ А—1007, А—2007, А—3007 болгаш оон-даа ыңай, А—1053, А—2053, А—3053 болгаш оон-даа ыңай.

Тираж чорудар талазы-биле комиссияның даргазы— Новгород хоорукуускомнуң даргазының оралакчызы
Т. К. КАНАРСКАЯ.
Комиссияның харыысалгалыг секретары
В. Д. ЛОГИНОВ.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чурттаалга-соцбанкызының республика эргелелинде ада-иезиниң карактаашкыны чокка артып калган уругларга болгаш өскүс уругларга күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хамаатыларының дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 саның ажытканын дыңнадып тур.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыг. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгларының херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2799. ТС—01683.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 99 (13699) | 1988 чылдың апрель 27, среда | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кеп.

Советтер чуртунуң ажыл-ишчилери! Социалистиг Ада-чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаңар! «Кижи бүрүзүнден шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге — кылган шаа-биле» деп принципти бүгү чер болганга бадыткаңар!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

СЫРЫЙ ХАРЫЛЗААЛЫГ, НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ ДҮҮШТҮР

Эде тургустунуушкунуң кол звенозу

Күш-ажылчы коллектив... Ол болза аңгы-аңгы профессияларның, национальностарның, назы-харының кижилерин каттыштырып турар бистиң ниитилелдиң эге үндезини болур. Эт хуузунуң кадын ажылдажылгазының болгаш бот-боттарынга дузалажылгазының ачызында материалдыг болгаш угаан-бодалдың байлаа олар тургузуп, ниитилелдиң база кижилериниң хууда чаңгыс аай чоруун хандырып. Коллективтиң мурнунга кижи бүрүзү, ажылдакчы бүрүзү дээш коллективтиң харысаалгазының дугайында принцип бадыткаттынып турар. Коллективтиң ажыл-ижинге, хөй-нийти херээнге кижи киришкеш, ооң хууда эң эки төлептиг шынарлары хевирлеттинер, өзер, быжыгар, идея база мөзү-шынар талазы-биле кадыкшылдыгы боттаныр.

Каш чыл мурнунда «Кызыл тудуг» эргелелиниң Тыва АССР-ның алдарлыг тудугжузу Доңгак Чүлдүм-оолдуң удуртукан бригадазынга Биче-оол Кызыл-оол чедип келген. Аныяк тудугжунуң күш-ажылчы салым-чолунга бригаданың найыралдыг коллективи улуг рольду ойнаан. Тудугжунуң мергежилин чедип алырынга, хөй-нийти ажылын кылып чаңчыгарынга эш-өөрү бүгү талазы-биле өөредип, деткип, дузалаан. Ооң ачызында Биче-оол мергежилдиг тудугжу, коммунист, хөй-ниитичи, төлептиг мөзү-шынарлыг кижи болган. Ам ол бригадирлей берген. Күш-ажылчы коллективтиң кижилерин күш-ажылга, төлептиг мөзү-шынарга кижизидип, өөредип турарының дугайында шак ындыг эки чижекти күш-ажылчы коллективтиң бүрүзүнден тып ап болур.

Күш-ажылчы коллективте социалистиг ниитилел харылзааларының бүгү шынарлары мөөңнеттинген, ооң мобилизакчы, кижизидикчи ролю улуг. Аңаа социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң планныг онаалдаларын күүседири, ылаңгыя чонның чаагай чоруун бедидеринче, негелде-херектелдерин хандырарынче угланган айтырыглар шиитпирлеттинер.

Партия эге организациязы болза күш-ажылчы коллективтиң политиктиг өзээ болур. Конституцияда айыткан ооң калбак эргелерин боттандырарынга чогуур салдарны чедирер. Күш-ажылчы коллективтиң чедиишкиннинг ажыл-чорудулгазы болгаш бүгү талалыг хөгжүлдези, быжыг найыралдыг, ажылмашчы болуру, ооң ниити херекке киирип турар салыышкынын көвүдедири дээш партия организациязы харысаалгалыг. Коммунистер коллектив кежигүннерин партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы болган Пленумнарының шиитпирлерин күүседиринче, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган социалистиг чарышка идепкейлиг киржиринче мобилизастап, боттары ажылга, хөй-нийтиниң херээнге, амыдыралга үлегерин көргүзүп турарлар. Ол ышкаш бүдүрүлгениң ажыктыг, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, бот-оруулга-чарылганы, бригада керээзин нептередиринче, продукцияның шынарын экижидеринче, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тыварынче, оларны чөп ажыглаарынче, камнагга-хумагалалды экижидеринче, күш-ажылдың бүдүрүлгениң сагылга-чурумун, корум-чурумну быжыглаарынче, арагалаашкынга болгаш алгоголизмге удур демиселди күштелдиринче кол кичээнгейни угландырган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың күш-ажылчы коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар, ажыл-агый, кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээринге ооң ролюн улам бедидер дээш ажылдап турар партия организациялары республикада эвээш эвес. Оларга Тываның автосеткелге заводунда, Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезинде, дааранырга фабриказында, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында, рудникте, «Бай-Тал», «Тииледге», «Торгалыг», «Ак-Тургу» совхозтарда партия организациялары хамааржыр. Үстүнде адаан болгаш өске-даа коллективтерде СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бо чылдың бирги чартыының планныг онаалдаларын күүседир дээш чарыш калбарган. Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң он чолаачызы конференция ажыттынар хүнге чедир он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының планын күүседирин аазаан.

Курумнe бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузун күштүг болдуруп бадылааны, ону амыдыралга боттандырып эгелээни күрүнениң болгаш ниитиниң херектерин шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтерниң киржир аргазы калбарган. Ол болза чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге салыышкынын көвүдедири, аңаа үндезилээш, бодунуң коллективин хөгжүдери база ооң кежигүннериниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары болгаш социал хөгжүлдениң өске-даа айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедири, демократтыг калбартыры, долу бот-оруулга-чарылганы, бодун боду акшаландырарын калбаа-биле ажыглаары болур. Ол ышкаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, күш-ажылдың бүдүрүлгениң план, технологтуг сагылга-чурумну улам ыңай быжыглаар, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири база хамааржыр.

Амгы үеде бистиң республикада 103 бүдүрүлге, 71 совхоз бот-оруулга-чарылгаже шилчээш, чаа ёзу-биле ажылдап турар. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарның, албан организацияларының удуртукчуларын, специалистерин, бригадирлерин соңгуурун практикалап эгелээн. Күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдерин тургускан, олар партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-нийти организациялары, администрациялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап турарлар.

Бот-оруулга-чарылгаже шилчээн күш-ажылчы коллективтерде партия организациялары ында политиктиг өзек болбушаан, негелделерге дүүштүр ажылдап, бүгү коллективтерниң, ооң бот-эргелел органнарының, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының ажылын социал-экономиктиг, кижизидилге айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринче угландырган болгаш администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольдаарын боттандырарының хемчеглерин ап турар.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың шиитпирлеринге, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазын анализтеп көөрге, социал-экономиктиг хөгжүлдениң, ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларын ам-даа чедир шиитпирлевейн турар. Оларга кодээ ажыл-агыйының, тудугнуң, амыдырал хандырылгазының, садыгның болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының чамдык коллективтери хамааржыр. Ылаңгыя малдың баш санын өстүрериниң, үнезазын экижидериниң, продуктулуун бедидериниң, мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының, мал чемнерин белеткээриниң планныг онаалдаларын, чер ажылының культуразын бедидериниң талазы-биле сорулгаларын күүсетпейн турар совхозтар колдуунда район санында барын айтыр апаар. Партия хуралдарынга ол четпестериниң дугайында хөй удаа чугаалажып, доктаалдарны хүлээп ап турза-даа, ооң күүселдезин чедип алыры-биле ёзулуг дээштиг ажылдарны чорутпайн турарындан оларда эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Бо чылдың бирги кварталында Кызылдың, Кызыл-Мажалыктың сүт заводтары, Кызылдың хлеб комбинады керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Каа-Хем, Кызыл районнарының совхозтары күрүнеге сүт садарының планын даалгазын боттандырып шыдаваан. Улустуң херэглел бараанын бүдүрериниң онаалдаларын Агроүлетпүркүрүкомунуң бүдүрүлгелери, «Тудуг незектери» комбинат, «Шагаан-Арыг тудуг» трези болгаш өскелер-даа күүсетпээн.

Социалистиг ниитилелдиң үндезини болур күш-ажылчы коллективтерниң ролюн болгаш харысаалгазын бедидер, ажыл-ижин негелделерге дүүштүр эде тургузар дээш партия комитеттери, партия организациялары партийжи-организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирер хүлээлгелиг.

ЧАА КЫШТАГ ТУДУУНДА

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазының малчыннарынга кыштагны «Хемчик» аңныыр-тывыыш ажыл-агыйының Очур-оол Ооржакка удуртукан бригадазы май 20-ге чедир доозарын хүлээнгеш, тудуп эгелээн. Хөлчүктүгнүң Шарланныг-Ойда эрги хонаш турган черге тудугжулар чурттаар бажыңындан аңгыда, чунар-бажыңны, хой, хураган кажааларын тудар. Сиген салыр сериң, кур кажаа база турар.

Олар ниитизи-биле 35 муң рубльдиң керээлиг ажылдарын кылырлар. Беш кижи составтыг бригада кежигүннери аңныыр сезонунга чедир кижи бүрүзү муң ажыг рубльди ажылдап алыр. Кешкендей, Шойбээдей, Марастай Ооржак алышкылар, Алексей Ондар олар эптиг-демниглер.

Тудугну доосчаш, аңчылар Хем-Дээрже тооруктап чоруптар.

Арагачы ДОНГАК.

ИШТИКИ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА: ДИЛЭЭШКИННЕР

Бо айтырыг талазы-биле «Тыва дат-дүгү» комбинаттың баазазынга министерстволарның, ведомстволарның үлетпүр бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының, план-экономиктиг албанның ажылдакчыларының семинар-хуралы болуп эрткен. Үлетпүрнүң бирги кварталда түңнелдеринге, адырның мурнунда туруп турар сорулгаларга семинар-хуралды ажыдып тура, СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов доктааган. Керээ ёзугаар хүлээлгелер 99,5 хуу күүсеттинген. Пландан ажыр 1 миллион рубльдиң арыг орулгазын алган. Курлавырлар ам-даа бар. Бүдүрүлге хемчээли мурнуку чылдаазындан 6,8 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,7 хуу өскен. Чоннуң херэглел бараннарын бүдүрериниң, чомга телевирлиг ачы-дуза чедирериниң планнарын чамдык министерстволар үскен.

Керээлер чарарында четпестер таваржып, материал-техниктиг хандырылга айтырыы чедир шиитпирлеттинмейн турар. Бот-башкарылганы калбартып, чарыштың ажык-чарлыын чедип алыры, экономиктиг өөредилгени бригадаларның ажыл-херээ-биле холбаары чугула дээрзин ол айыткан.

Семинар-хуралдың киржикчилери комбинаттың септелге-механика цегинде болгаш арыглал фабриказында чаа кылып турар дыштаныр, чунар өрээлдерни сонуургап көрген. Олар спорткомплексте, теплицада, дузалал ажыл-агыйынга, рудник шөлүнге база чорааны. Социал айтырыгларны комбинаттың удуртукчулары бир янзы чогаадыкчы ёзу-биле шиитпирлеп турары өске удуртукчуларга үлегер-чижек болуру чугаажок. Ооң мурнунда септелге-тудуг участогу чылда дөрт хире бажың дужаап турган болза, ам бүдүрүлгениң күселдиг-биле ажылчыннар боттары үжен бир бажыңны тудуп турар.

Социал айтырыгларны чедимчелиг шиитпирлеп турарындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү хамааржыр. Күш-ажылчы коллективтер иштики бот-оруулга-чарылгаже диди-ми-биле кирген. Ол чамдык түңнелдерни берип эгелээн. Семинар-хуралдың киржикчилери илеткел кылган эштерден комбинаттың чиңгине директору Ю. Т. Комаровтан, рудник директору Г. В. Парамзинден, арыглал фабриказының директору А. Н. Писаревскийден, технологтуг транспорт бригадазының бригадири В. А. Симаковтан, «Тыва дат-дүгү» тудуг эргелелинде партком секретары А. Н. Шулеповтан айтырыгларны салып, боттарының хамаарылгазын, саналын орта чугаалаан.

Арга-дуржулга солчуугазынга чурт-үлетпүр министри В. С. Постников, Элегес-Аксының хана материалдары заводунуң, «Каа-Хем» хемүр-даш разрезиниң директорлары Г. В. Толкачев биле В. П. Смагин, Үлетпүр-тудуг курбанкызының начальниги П. В. Кирдеев, СЭКП Каа-Хем райкомунуң ийиги секретары О. П. Муравьев база «Тыва кобальт» комбинаттың план-экономиктиг килдизиниң начальниги М. А. Иванов олар киришкеннер.

Бот-оруулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны шиңгээдириниң, өлче шиңчиириниң хемчеглери доозулган дээрзи эрте-даа бол, комбинатта эки угланыышкыныг, шын ажыл чоруп турарын Г. Н. Долгополов түңнелинде демдеглээн. Ону эскерип, ажыктыг түүлдерин ажыглаары чугула. Бот-акшаланыышкынче эрги саңхөө планы-биле шилчээни бергедээшкиннерни болдуруп, эртемге үнезилээн турум нормативтерни тургузары белен эвес болуп турар. Чаа арганы быжыглаар дээш, экономиктиг өөредилгени ой-ойлап, ат чодуп эрттирбейн, улам ханыладып, коллективтерни чаа ёзу-биле ажылдаарынга белеткээр, кадрларны өөредир ажылды чугулага алыры негеттинип турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хадында бот-оруулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазының тракторизи Виктор Чапыйлаңның ажылы мактадыг. Ооң күш-ажылы өскен-төрээн чери «Искра» совхозунга эгелээн. Ол механизатор мергежилди чедип алгаш-ла трактористеп ажылдааш 20 ажыг чыл болган.

Ооң кады ажылдап турар эш-өөрү Виктор Чапыйлаңның дугайында мынчаар чугаалап турар.

— Ол ажылынга кызымак, аажы-чаңында-даа бүдүштүг шынары бар. Ол боду чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны бо-ла бодап тывып кан турар кижи. Комбайннарга, тракторларга болгаш кожуг машиналарынга кандыг-бир кезек үрели бээрге, ындыг артык кезектер тывылбайн баар орта, ону бодап тургаш чогааткаш, бистер-биле сүмележир. Бистер ону ажыглап турар бис. Ол ышкаш септелгелерге тарап үрүп бээр машиналарга база чаа чүүлдү чогаадып кылды.

Ооң ол ажыл-ижин совхозтуң дирекциязы бедик-биле үнелеп, шаңнап-мактап турар.

ЧУРУКТА: Виктор Чапыйлаң ажыл үезинде.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧИДИРИГ КЫЛБАС

Эрзин районда «Мөрен» совхозтуң № 3 хойжу бригадазының малчыннары, сакманчылары төрүттүнген хураганнарны чидириг чок доруктуруп алыр дээш кызымаккай ажылдап турар.

Бригаданың удуртукчузу Б. Лопсан малчыннарга доктаамал барып, оларның негелде, хомудалдарынга хамаарыштыг хемчеглерни дарый ап, эң ылаңгыя хүннүң чугула херэглелдиң бараанныары, аъш-чем аймаа-биле хандырылганы экижидерин чедип алган. Ол чүүл ажылындан өскээр чардыкпайн, терээн хойларының, оларның хураганнарының азыралын экижидер аргалы малчыннарга, сакманчыларга берген. Хураганнарга бээр ногаан сиген, дүс кыштагларда четчир-биле бар. Суг-биле хандырылга доктаамал. Бригаданың малчыннары эртген чайын сигенни боттарының күжү-биле немей белеткеп алганындан, хар кылын, хортуктуг-даа болза, ниитиниң малын хүр кыш ажырып турарлар. Чижээлээрге, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Намдал Орус 100 өшкүге онаажтыр 102 анайны алган. Анайларны чидириг чок доруктуруп алыр дээш малчын ажылдап турар. Совхозта өшкү бажы эвээш. Ону көвүдедири ажыл-агыйның мурнунда бир кол сорулга. Ынчангаш өшкү коданын дурзулгалыг малчынга быжыглаажы таварылга эвес. Бир дугаар чыл өшкү кадаргаш, ол хире көргүзүгну чедип алганы черле өөрүнчүг.

Малчыннарның болгаш сакманчыларының мурнунда кол сорулга хураганнарны, анайларны чаңгы одарже чидириг чок киирери.

А. ТАВА.

КОЛЛЕКТИВ ШИИТПИРЛЭЭР

«Мурнакчы» совхозтуң № 1 хойжу бригадазы бирги кварталда канчаар ажылдааның түңнеп чугаалашкан. Ажаз бригадир Хүлер-оол Салчак, бригада чөвүлелиниң даргазы Бегзи Саая, совхозтуң кол зоотехниги Светлана Шожут-оол олар чүве чугаалаан. Коллектив багай эвес ажылдаан. 100 хойдан 87 хураганны доруктуруп турар, малдың өлүп хоравар чоруу эрткен чылдың бо үезинден дыка-ла кызырылган.

Бөгүнде 10 малчын чус хойдан 90-дан хөй хураганны камгалап алган. Төрүвес малдың чеди коданын шуптузу малының беш санын 97 хуу камгалап алган.

Бирги кварталдың түңнелинде район Совединиң депутады Хертек Арбай-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыннары Мандарла Чугдур, Кара-Доңгак Чагыр база хоочуннардан Доңгак Адыг-оол, Чымба Борарган, Саая Бегзи, Хертек Кылчан-оол, аныяктардан Доңгак Эрес-оол, Алексей Даржаа, Михаил Шаңгыр олар тиилекчи болганнар.

Оон аңгыда бригадага малчыннап кирер дээн 6 ог-бүлениң билдиришкиннерин сайгарып көрген, оларның үжүн хүлээп алган.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

ЧУРТТАЛГА ТУДУУ ЧАА ҮЕ-ЧАДАДА

• «Чуртталга оран-бажың — 2000» деп программаның төлевилелинге хамаарыштыр •

2000 чылга чедир совет ог-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хуу бажың-биле хандырар дээн партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыттынган сорулга — чуртта чуртталга тудуунуң айтырыгларын шиитпирлээриниң шынар талазы-биле чаа үе-чадазы болур. Бо харысаалгалыг сорулганы күүседири-биле СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чуртталга тудуунуң хемчээлин өстүрериниче, хууда чурттал-га тудууну база чуртталга-тудуг кооперативтериниң дузазы-биле бажың тударын хөгжүдериниче угланган чамдык доктаалдарны хүлээп алган.

Республиканың Күрпланы ол доктаалдарга үндезилээш, «Чуртталга оран-бажың—2000» деп программаның төлевилелин ажылдап кылган. Он ийиги беш чылче бистиң республикага 2,9 миллион дөрбелчин метр чуртталга фондулуг кирген. Ооң 123 муң дөрбелчин метри бузарының кырында келген эрги бажыңнар. 1986 чылдың январь 1-ге чедир бир кижиге хамаарыштыр 10,2 дөрбелчин метр онаажып турган. Чамдык районнарда бо көргүзүг 5,7 дөрбелчин метр.

Чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирери он бирги беш чылда мурнуку беш чылдаазындан ылгалбаан, ол 523 муң дөрбелчин метр болган. Ол колдуу төпчүткен капитал салыышкыннарының күселн-биле туттунуп турган. Хууда бажың тударының хемчээли чүгле 4 хуузун ээлеп турган. Чуртталга тудуунуң хемчээли чурттакчы санының өзүлдезинден чыдып каап турган болгаш бо айтырыг чиңге айтырыг болу берген. Чижээ, бажың оочурунда ог-бүле Кызылга хоорайга он чеди чыл болгаш бажың алыр.

Ажылдап кылдынган программаның төлевилелин чугаалажып көөрү-биле, санал-оная киирери-биле бүгү районнарже чорутткан. Программаның кол сорулгазы — 2001 чылга чедир ог-бүле бүрүзүн тускай квартира-биле азы бажың-биле кижи бүрүзүнге 16,7 дөрбелчин метр онаажып турар кылдыр хандырарын чедип алыры. Ол үеге чедир чурттакчы чоннуң саны 100 муң хире кижиге көвүдээр болгаш 381 муң чедер.

Он беш чыл дургузунда 1,4 миллиард рубль өртектиг 3,4 миллион дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирери көрдүнүп турар. Бар болуп турар чуртталга фондузун 1,1 катап улгаттырар. Ол сорулганы чедип алыр дизе, 230 муң дөрбелчин метр шөлдү чылда дужаар. Он бирги беш чылда ол 104 муң дөрбелчин метр турган. Чуртталга тудуунуң айтырыын чедиишкинниг шиитпирлээр дизе, ооң хемчээлин улгаттырар, курлавырларга даянып, тудуг материалдарының бүдүрүлгезин көвүдедир апаар.

Он ийиги беш чыл чуртталга тудуунга эргилделиг үе болур. Ооң соондагы ийи беш чылдарда программаны боттандырарынга күчүлүг баазаны ам тургустунуп турар. Кызылга болгаш Шагаан-Арыгга чуртталга тудуунуң айтырыын долу шиитпирлээринге күчүлериниң ам чартык хире кезии ажыглаттынып турар «Тудуг незектери» комбинаттың улуг панельдиг бажың тудуунуң цеги улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Каа-Хем суурга кодээ тудуг комбинадын, Куб-1 сериялыг Кызыл-Мажалыкка бажың тудуунуң цегин ажыдарга, «Тыва хамааты тудуг» трест район төптеринге бажың тударын 2,5-3 катап улгаттырып болур. Кодээ бажың тудуунуң бүдүрүлге баазазы «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының кодээ тудуг комбинадын ажыглалга киирерге, шлак-керамзит-бетон блоктар бүдүрерин улам көвүдедирге, улам быжыгар. Кезектээн хана материалдарының бүдүрүлгези 1989-1990 чылдарда Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводтарын чаарты септеп доосказ соонда, он үшкү беш чылда Шагаан-Арыгга силикат-бетон заводун ажыглалга киирерге, көвүдээр. Бо беш чыл төнчүзүнде тудуг материалдарының болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлгелери тус черниң материалдары-биле тудугларны хандырарын боттандырар болгаш чурттал-га тудуун шиитпирлээринге арга тургустунар.

Долу бот-оруулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалында бүдүрүлгелер чуртталга тудуунга херек акшаны боттары ажылдап алыр. Оларның хөй кезии эвээш орулгалыг болгаш акшаланыышкын айтырыы бергедеп турар. А төпчүткен капитал салыышкыннарны социал объектилер тудуунче угландырар апаар. Школалар, эмнелгелер, уруглар садтары, садыгның болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң тудуунче хөй херенги үнер.

Мындыг байдалдарда чуртталга-тудуг кооперативтерин, хуузунда бажың тудуушкунун деткиири чугула. Сөөлгү чылдарда чурттакчыларның күселин-биле, банк кредиди-биле туттунуп турар бажыңнарның саны кызырылган. Күүскомнар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар бо ажылче шоолуг сагыш салбайн келген. Борта чуртталга тудуунга чер үндүрүп бээринге, тудуг материалдары садарынга болгаш өске-даа үндезин чок кызыгаарлаашкыннар моондак болуп турган. Бо чылын СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Чуртталга-тудуг кооперациязын хөгжүдерин дүргедедириниң хемчеглериниң дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ол үстүнде кызыгаарлаашкыннарны солаан.

Бажың чанында тудуглар-биле катай кодээ черде чурттап турар хамаатыларга хуу бажың тударынга бежен чыл дургузунда төлээр 20 муң рубльдиң чээлизин Ажаалга банкыларынга бээрин чөпшээрээн. Хоорайда чурттап турарларга чиңгелделер база көрдүнген. Он-он беш чылда төлээри-биле оларга 3 муңдан 20 муң рубль чедир чээлизин бээр. Хуу бажыңны садып алырынга ол хире түңнүг чээлизин бээр.

Чурттакчы чоннуу тудуг материалдары-биле хандырарын экижидер. Бир эвес бүдүрүлгелер болгаш организациялар материалдыг курлавырларны садар эргези чок турган болза, ам оларга тудуг материалдарын садарын чөпшээрэп каан. Бажың тудуунга база септелгезинге материалдарның өртээн түрмектеп садар өртек-биле бүдүрүлгелерниң кассаларын дамчыштыр төлеп болур. Бодунуң бүдүрүлгезин болгаш сатканы материалдары бүдүрүлгениң чонунуң херэглел бараанын бүдүрериниң планынче кирер.

Чуртталга-тудуг кооперациязының чуртталга тудуунга киирер үлүг 3-4 катап өзер. Боттарының чуртталга байдалын экижидип алырының чаа аргазы болур эки тура кооперативтер бүдүрүлгелерден, организациялардан, күүскомнардан чаа азы капитал септелгезин чорудкан бажыңнарны садып ап, оларның оон соондагы ажыглалын холга алыр.

Кооператив квартираларны садып алырынга чурттакчыларга оруктуу ажыдып, чуртталга кооперативтерин акшаландырарын болгаш оларга чээлы бээринге чиңгелделерни кылыр. Оларның кежигүннери бажың өртээниң 26 хуузун, кодээ черлерге 20 хуузун төлээр. Арткан кезээн чээрби беш чыл дургузунда төлээр. Баштайгы дадывырны төлээринге он чыл төлээр 5 муң рубльдиң чээлизин Ажаалга банкызындан ап болур.

Ынчангаш кооператив болгаш хууда бажың тудуунга аргалар тургустунган. Күүскомнар ыяк-ка хуусаада хууда тудуг тударынга черни хоорайларның суурларның чиңгине планынга тодарадып киирер, хуу тудугчуларга төлевилел шилип алырынга болгаш ону бадылаарынга дузалаар, чээли алырынга, тудуг материалдары садып алырынга болгаш ону чедиринге деткимче көргүзер ужурлуг. Төлевилел болгаш тудуг кооперативтерин тургузары чугула. Тус черниң план органнары, тудуг организациялары бир-ле дугаарында чурттакчыларның болгаш кооперативтерниң күсели-биле тудар бажыңнарга чагыгларны хүлээп алыр ужурлуг.

Беш чылдың ийи чылының түңнели-биле алырга, бажың тудуунуң талазы-биле чамдык экижиишкин бар. 1986-1987 чылдарда чылда ортумак капитал салыышкын 32 хуу өскен. Эрткен чылын чуртталга тудуунуң планын республика күүсеткен. Бүдүрүлгелер, организациялар, районнар бо талазы-биле планын күүсеткен турарын чедип алыры чугула. Ону бүдүрүлге бүрүзүнүң, кижи бүрүзүнүң херээ кылдыр чарлаары чугула.

Партияның XXVII съездизиниң идип үндүргени калбак хемчээлдиг чуртталга тудуунуң программазының күүселдези республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң бир үндезини болур.

Валерий САЛЧАК,
Тыва АССР-ниң Күрүнениң план комитединиң даргазының бирги оралакчызы.

ЭКОНОМИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫНЫҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң Статкүркому дыңнадып тур

1988 чылдың бирги кварталында ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Статкүркомунуң дыңнадыынга чурттуң ажылчы чону 1988 чылдың эгезинден бээр ниитилел бүдүрүлгезиниң болгаш оон ажыктының улам ынай өзүлдезин, чоннуң чагай чорууң бедидерин хандырып шыдаан деп айтып турар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузунуң күштүг болганы, оларның хөй кезииниң долу бот-орулга-чарыгдаже болгаш бот-акшаландырышкынче шилчилгези күш-ажылчы коллективтерниң боттускайлан чорууң калбартырынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш харысалгазын бедидеринге таарымчалыг байдалды тургускан.

Эрткен чылдың баштайгы кварталынга деңнээрге ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү 4 хуу өскен, оон үндезининге бүдүрүп үндүрген национал орулганың бүгү немей өзүлдезин хандырган.

Үлетпүр продукциязы 11 миллиард рубльге улгаткан, оон хемчээлиниң төлевилеттинген немелде өзүлдези чедип алдынган.

Күрүнениң төвүттүнген капитал салымышкынарының болгаш бүдүрүлгелерниң база организацияларының акша-хөренгизиниң күсели-биле 0,9 миллиард рубльге кол фондулары ажыглалга киирген.

Оон-биле кады планныг онаалдаларны боттандырып чорударынга чамдык көргүзүттер талазы-биле хожудаашкыннары болдурган. Үлетпүр продукциязын дужаар талазы-биле керээлиг хүлээлгелер чедир күүсеттинмээн. Машина тудуушкунуң комплекизи продукцияның хөй хевирлерин күрүне чагыын күүсетпээн. Чоннуң хереглединиң чамдык бараанннарын бүдүрери төлевилээнинден эвээш болган. Чамдык девискээрлерде мал ажылының продуктузун бүдүрери болгаш садып алыры кудулаткан. Бараан саарылгазының талазы-биле онаалда күүсеттинмээн.

ССРЭ-ниң даштыкы садыг саарылгазы 31,6 миллиард рубль болган болгаш 1987 чылдың бирги кварталынга деңнээрге 8,2 хуу өскен. Делегей рыногунче дорту-биле үнер эргелиг министерстволарның болгаш ведомстволарның экспортунуң ниити хемчээлинге үлүү 18 хуу, а киир садарының — 30 хуу болган.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде чепсегленииринге болгаш чаартырынга 6,7 миллиард рубльди ажыглаан, азы эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 7 хуу хөй болган. Ол орулгаларга чарыгдаан капитал салымышкыннарының ниити хемчээлиниң чартыындан хөйү бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның боттарының акша-хөренгизи болган. Үлетпүрде барык-ла 1,5 муң механизастаан шуушурулга, автоматтаткан, роторлуг болгаш ротор-конвейер шугумнарын болгаш 2 муң ажыг сан программалыг башкарылгалыг металл чонар станоктарны тургускан. Чамдык бүдүрүлгелерниң техниктиг деңнелиниң көргүзүттери экижээн.

Энергия-биле хандыртынган тракторларның, өске-даа бүдүрүлге техниказының кедээ ажыл-агыйга садары өскен. Оон-биле кады элээн каш агрегаттарның ажыглаарынга ынанышты аңгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар.

Үлетпүр продукциязының 800 хире чаа хевирлерин бүдүрерин шингээдип алган болгаш бүдүрүп эгелээн.

Күрүне чагыынга киирген чаа техниканы дужаар талазы-биле бирги кварталда бүдүрүлгелерниң планын 86 хуу боттандырып чорутган. Өңнүг металлургия министерствозунуң, Прибор-тудуг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Медицина-биология үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелери продукциязын чедир бербээн.

2000 чылга чедир үеде ЭДЧ кежигүннери чурттарының эртем-техниктиг комплекстиг программазын боттандырып чорудуп турар үеде социалистиг чурттар-биле харылзаалар идепкейжээн, каттышкан 60 коллективтерниң, лабораторияларның, эртем-бүдүрүлге каттыжышкыннарының болгаш делегей организацияларын тургускан. Ынчалза-даа бүдүрүлге чорудулгаларын комплекстиг автоматчыдарының болгаш электроннчударының чепсек-херекселдерин ажылдап кылыр болгаш шингээдип алыр талазы-биле чамдык онаалдалар күүсеттинмейн турар.

Адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерин (ААЭТК) ажылдап кылыр талазы-биле продукцияны берип турган. Ынчалза-даа дуржулга-шенелде баазаларын, лаборатория-шенелде төптерин болгаш ААЭТК-ның составынга кирип турар өске-даа объектилерин тударынга капитал салымышкыннарын чедир ажыглавайн турар.

1988 чылдың январьдан эгелээш продукцияның күрүне хүлээп алышкынынче киирген бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар бөлүү 2,2 муң чедир калбарган. Март айда күрүне хүлээп алышкыны баштайгы көргүзүт-биле 1,3 миллиард рубльге продукцияның 8 хуузун хүлээп албаан; чылдың эгезинден бээр 18 миллион рубльге ону багай кылганы-биле хүлээп албаан.

Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге хөй эленгиг ажылдыг цехтерде ажылчыннарның саны 320 муң кижиге, азы 2,5 хуу өскен. 112 муң кезек дериг-херекселдерин, 1,4 миллион дөрбелчин метр бүдүрүлге шөлдерин хостаан, оларның чартыындан хөйүн дешпилгелиг дериг-херекселдерин тургузарынга, үштүң бир кезиин — күш-ажылдың байдалын экижидеринге болгаш чоннуң херегел бараанннарын бүдүрүп үндүрерин организастап чорударынга ажыглаан.

Ниитизи-биле бүдүрүлгелерниң хөй эленгиг ажыл чурумунче шилчир талазы-биле ажыл оожум чорун турар. Дериг-херекселдерин ажыглаарында үндезин өскерлиишкин чедип ап шыдаттынмаан, оон ажылының эленгилиниң коэффициентизи кудуку артпышаан, ажыл чокка аяза туруушкун улуг.

Катап ажыглаага киирген болгаш чаарткан күчүлерин шингээдип алырында шыгжы четпестер хевээр арткан.

Улус ажыл-агыйында 5 миллион тонна хире чиигелел алган олаар чүүлду, 0,5 миллион тонна кара металларның пронадын каннап алган, 40 миллион хире гигакалорий катап ажыглаар чылыг курлавырларын ажыглаага киирген. Хереглекчилерин хөмүрдаш болгаш газ-биле хандырарын, электри болгаш чылыг энергиязын бээрин, ССРЭ-ниң Энергетика министерствозунуң чылыг электростанцияларынга олаар чүүл бээрин доктаадып тургускан лимиттер хемчээлинге боттандырып чорудуп турган.

Улус ажыл-агыйында 128,4 миллион ажылчыннар, албан-хаакчылар болгаш колхозчулар ажылдап турар (эрткен чылдың бирги кварталында — 128,1 миллион кижи). Бүдүрүлге адырларында ажылчын күжүн херек кырында хостаарының чорудулгазы дүргелээн: үлетпүрде, транспортта болгаш тудугда ажылдап турарларының саны бирги кварталда 0,4 миллион кызырылган. Хосталган ажылдакчыларны өске организацияларга болгаш адырларга, оон иштинде чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезинге ажылдадып турар. Ынаар ажылчын күжүнүң бүгү немелде өзүлдезин чоруткан.

Кооперативтерге бирги кварталда 0,2 миллион кижи (эрткен чылдың бирги кварталында — 15 муң кижи) ажылдап турган. Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы 0,4 миллион хамаатылар кылып турган.

1988 чылдың январьдан эгелээш долу бот-орулга-чарыгганың болгаш бот-акшаланышкынының байдалдарында 76 муң ажыг каттыжышкыннар, бүдүрүлгелер, колхозтар, совхозтар, организациялар ажылдап турган, оларга 51 миллион кижи ажылдаан. Оларның үлүүнге үлетпүрнүң болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң 60 ажыг хуузу, харылзаа бүдүрүлгелериниң ачы-дуза чедирилгезиниң 100 хуузу, үүрмектеп садар бараан саарылгазының 97 хуузу, керээлиг ажылдарының ниити хемчээлиниң 37 хуузу онаажып турар. Бот-акшаланышкынның байдалдарында 60 чылын бодунуң ажыл-чорудулгазын транспорттуң бүдүрүлгелериниң 88 хуузу болгаш чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң чартыындан хөйү ажылдап турган.

Долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланышкынын-биле ажылдап турар үлетпүр каттыжышкыннары болгаш бүдүрүлгелер продукция дужаалдазының талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин бирги кварталда 99,3 хуу күүседип, өске бүдүрүлгелерге бодаарга, үтээр эки болган. Ол-ла үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези (6,6 хуу) болуп, өске бүдүрүлгелерге (4,2 хуу) бодаарга, элээн бедик болган. Оон-биле кады ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа механизминиң аргаларын ам-даа четпес ажыглап турар. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузун үреп, даалгалар бээр фактылар бар. Материал-техниктиг хандырылгада четпестер бүдүрүлгениң инициативазын боогдап турар. Дыка хөй министерстволар чаа байдалдарда ажылдаарынга, бүдүрүлгениң иштики бот-орулга-чарылгазын нептередиринге бүдүрүлгелерге чогуур практиктиг дузаны чедирбейн турарлар. Дыка хөй бүдүрүлгелерниң кадрлары бот-орулга-чарылганың негелделеринге белеткеттинмээн болганнар.

Күрүне чагыы-биле дүүштүр база хереглекчилер-биле керээлерге үндезилээш, дорт харылзаалар ёзугаар продукция хандырарының талазы-биле керээлиг хүлээлгелер күүселдези үлетпүрде экижээн. Хүлээлгелер эрткен чылдың бирги кварталында 97,8 хуу база эрткен чылын ниитизи-биле 98,3 хуу турганынга удур бо чылын 99,2 хуу күүсеттинген. Керээниң сагылга-чурумун каттыжышкыннарның болгаш бүдүрүлгелериниң 11 хуузу үреэн (1987 чылдың бирги кварталында — 20 хуузу, 1987 чылда — 23 хуузу турган). 1,5 миллиард рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн (1987 чылдың бирги кварталында — 3,8 миллиард рубль турган).

Үлетпүр продукциязының бүдүрүүшкүнү 5,0 хуу өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези 5,4 хуу болган. Ажылдакчыларның санын шуут кызырган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң ачызы-биле продукцияны өстүрүп шыдаан. Орулга көвүдээн. Орулга талазы-биле планны ниити адыр база машина тудуундан аңгы комплекстер шуптузу күүсеткен.

Доктааттынган даалгалардан ажыр газ конденсады-биле катай 2 миллион тонна нефтини, 5,5 миллиард кубометр газты база 7,5 миллион тонна хөмүрнү, оон иштинде коксаарынга — 3 миллион тонна хөмүрнү казып тыпкан. Оон-биле кады одалга-энергетика комплекизиниң чамдык каттыжышкыннары болгаш бүдүрүлгелери одалга-энергетика курлавырларын казып тывар талазы-биле доктааттынган даалгаларын боттандырып шыдавааныңдан керээлиг хүлээлгелерин бүрүн-биле күүседир арга чок болган.

Металлургия комплекизи белен прокат база каң хоорзалар кылып бүдүрер талазы-биле күрүне чагыын күүсеткен. Ынчалза-даа металл продукциязының бедик ажыктыг хевирлерин — бичии легирлээн каңдан прокатты, соок арга-биле базып кылган калбак демирлерни, аажок быжыг насос-компрессор хоолайларның планда көрдүнгенинден эвээшти кылып бүдүрген. Оон түңнелинде хереглекчилерниң мурнунга керээлиг хүлээлгелер долу күүсеттинмээн. Өңнүг металлургияның бүдүрүлгелери күрүне чагыының номенклатуразының бүгү-ле колкоя продукциязының хевирлериниң талазы-биле даалгаларны күүсеткен. Металлургия комплекизиниң талазы-биле чыл эгезинден бээр ниити-биле 108 миллион рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн.

Машина тудуушкун комплекизиниң ажылы элээн экижээн — керээ чурумунуң деңнели бедээн, эрткен чылдың бирги кварталынга бодаарга, металл болбаазырадыр болгаш энергетика дериглелериниң, санажылга техниказының, өске-даа чамдык продукция кылып бүдүрери дыка өскен. Ынчалза-даа дыка хөй хевирлер талазы-биле күрүне чагыының даалгалары күүсеттинмээн. Ниитизи-биле комплекстиң айыы-биле чедир бербээн продукцияның хемчээли 266 миллион рубль болган.

Машина тудуушкун бүдүрүлгелери комплектилеп четчелээр кылыгларны өй-шаанда удур-дедир хандырыжырын күүсетпээн. Продукцияның чамдык хевирлерин бүдүрериниң айда хемчээлиниң 40 ажыг хуузу айның сөөлгү ажыл хүннеринге онаажыр турган.

Химия-арга-ыяш комплекизиниң бүдүрүлгелеринге эптиг тургузуглуг пластика материалдарны, синтетиктиг волокноларны база хендирлерни, янзы-бүрү хевирлиг дугуйларны, шая пластиктерни болгаш олардан кылган чүүлдерни кылып бүдүрери көвүдээн. Ынчалза-даа комплекстиң адырларының ажылының түңнелинге чамдык бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжышкыннарның ажыл-чорудулгазында четпестер салдарлыг болган. Хожудаашкын болза керээлиг хүлээлгелерин күүседиринге шаптык болган. Комплекстиң бүдүрүлгелери ниитизи-биле 269 миллион рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн.

Тудуг комплекс үлетпүрү бирги кварталдың даалгаларындан артыкка 600 муң тонна цементини, асбест-цементиниң 9 миллион хире чижек калбак плиткаларны (шиферлерни), тудугга херек 564 муң дөрбелчин метр шилди бүдүрүп кылган. Чыып эптээр демир-бетон конструкцияларны болгаш кылыгларны, хана материалдарын, санитар-техниктиг дериглелерниң чамдык хевирлерин бүдүрер талазы-биле даалгаларны күүсеткен. Ниитизи-биле чыл эгезинден бээр тудуг материалдары индустриязының бүдүрүлгелери 23 миллион рубль түңнүг продукцияны керээде көрдүнгенинге чедир бербээн.

Январь — мартта чоннуң херегел бараанннарын (арага аймаа чокка) үүрмектеп садар өртектер-биле эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга 5 миллиард рубль хөй кылдыр 80 миллиард ажыг рубль түңге кылып бүдүрген, эки аян-шинчилиг кылыгларны база улустуң аажок хереглээри чаа бараанннарны бүдүрери 1,5 катап өскен. Оон-биле кады хереглекчилер 87 муң радиоприемник херекселдерин, 42 муң магнитофоннарны, хеп чуур 44 муң база хеп дааравыр 26 муң машиналары, 44 муң электропылесостары чедир албаан, ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозу тодаргай номенклатура талазы-биле 164 миллион рубль түңнүг продукцияны болгаш бараанннарны чедир бербээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң үлетпүр бүдүрүлгелери эът-чем продуктуларын бүдүрер талазы-биле бирги кварталдың даалгаларын күүсеткен. Ынчалза-даа чоннуң эът-чем продуктулары-биле хандырарында чамдык черлерде шыңгыы четпестер бар.

Эът бүдүрериниң даалгаларын Грузин база Азербайджан ССР-лериниң үлетпүр бүдүрүлгелери, үүштүн база мал саржаан бүдүрерин — Таджик ССР, чалаң сүт продукциялары — Азербайджан ССР-ниң бүдүрүлгелери даалгаларын күүсетпээн.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелери бирги кварталда 5,6 миллион тонна эътти (дириг деңзи-биле) азы эрткен чылдың бирги кварталында турганындан 2 хуу хөйнү, сүттү — 17,3 миллион тоннаны (5 хуу хөйнү), чуурганы — 15,6 миллиард борбакты (6 хуу хөйнү) бүдүрген.

Бирги кварталда мал болгаш куш садып алырының хемчээлин Украин, Грузин, Молдав, Эстон ССР-лериниң; сүттү — Таджик биле Армян ССР-лериниң ажыл-агыйлары кудулаткан.

Украин ССР-ден өскези, арткан бүгү-ле эвилелдешкен республикалар ниити эвилел фондузунга мал продуктуларын план ёзугаар дужааган. Эът продуктуларының талазы-биле планын Украин ССР күүсетпээн.

Часкы ховү ажылдарын чорударынга техниканың белеткели доозуп турар. Ынчалза-даа ажылдаар техниканы чогуур темп-биле чер бүрүде септеп белеткевейн турар.

Кедээ ажыл-агыйга тракторларны, хөрзүн ажылдап кылыр база үрезин чаштырар машиналарының хевирлериниң хөй кезиин, минералдыг чемишчидилгелерин болгаш мал чемнеринге химиктиг немелделерни бээр талазы-биле керээлиг хүлээлгелер күүсеттинген. 89 муң тракторларны, 56 муң трактор аидазыннарын, дискалыг 10 муң илиирлерин, 55 муң трактор культиваторларын, 42 муң тараа чаштырыкчыларын, хөрзүнге минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелер чаштырар 27 муң машинаны чорудуп берген.

Минералдыг чемишчидилгелерни (чемгир бүдүмелдерни 100 хуу деп эде санаарга) 7,2 миллион тоннаны берген, ол дээрге эрткен чылдың ол үезинге бодаарга, 153 муң тоннага хөй, мал чеминге химиктиг немелделерни 306 муң тоннаны берген, азы эрткен чылдыындан 41 муң тонна хөй.

Эвилелдешкен 12 республиканың ажыл-агыйлары часкы тарылгаже кирген. Апрель 4-түң байдалы-биле чазын чаштырар культураларны 3,8 миллион гектарда, оон иштинде тараа болгаш тараа-бобы культураларны — 2,2 миллион гектарда чаштырган.

Агроүлетпүр комплекизинде (кедээ ажыл-агыйны бүдүрүлге чепсек-херекселдери-биле хандырып турар адырларны киириштир) акшаландырышкынның бүгү үнер дестериниң күсели-биле 10 миллиард рубльдан шиңгээткен, азы доктааткан лимиттен 104 хуу.

Күрүнениң төвүткен капитал салымышкынарының болгаш бүдүрүлгелериниң база организацияларының фондуларының акша-хөренгилериниң күсели-биле 17,3 миллиард рубльдиң кол фондулары ажыглалга киирген.

Күрүнениң төвүткен капитал салымышкынарын 23,2 миллиард рубль түңге, азы доктааткан лимиттиң 99,6 хуузун шиңгээткен. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар боттарының акша-хөренгилерин 10,9 миллиард рубльге ажыглаан, оларның дензигүүрү ниити капитал салымышкыннарының 32 хуузу болган.

Тудуг-монтаж организацияларының керээ ёзугаар кылган ажылының хемчээли 7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 8,9 хуу өскен, а тудуг комплекизиниң организацияларында ол саннар ол дараалаштыр — 7 болгаш 9,5 хуу болган. Ниитизи-биле тудуг организацияларынга керээлиг ажылдарының планы 104 хуу күүсеттинген.

Демир-орук транспорту-биле чүък чорударының ниити даалгазы 105 хуу; далай транспорту-биле даштыкыже сөөртүлгениң — 104 хуу күүсеттинген. Ниити ажыглалдың транспортунуң бүгү хевирлери-биле пассажир сайгарылгазы 4 хуу өскен болгаш 235 миллиард пассажир-километр четкен.

Чурттакчы чоннуң саны 1988 чылдың апрель 1-де 285,2 миллион кижи болган.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири бирги кварталда 210 рубль болган, азы эрткен чылдың ол үезинде 202 рубль турганындан 4 хуу өскен. Ниитиниң ажыл-агыйында колхозчуларның ажыл төлевири чогуур үелерде эрткен чылын 143 рубль турганындан 148 рубль четкен (өзүлде 3 хуу).

Бүдүрүлге адырларында ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчилге уламчылап турар. Ол Эстон ССР-де барык шуут доозулган. Эвилелдешкен өске республикалардан Азербайджан, Армян, Молдав ССР-лер, Ортаакы Азияның республикалары хожудап турар.

Чурттакчы чон хереглединиң ниитилел фондуларындан төлевирлерин болгаш чиигелделерин 40 миллиард ажыг рубльге алган, ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталдаазынга бодаарга, 2 миллиард рубльге хөй.

Он болгаш оон-даа хөй чылдар мурнунда тывыскан пенсияларлыг ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш оларның өг-бүлелериниң пенсияларын улгаттырары уламчылап келген. Колхозчуларның болгаш оларның өг-бүлелериниң ондан эвээш эвес чылда ар турар пенсияларының эң кудуку хемчээлин 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп улгаттырган.

Эмчи хандырылгазын экижидеринче угланган хемчеглер алдының келген. Эмнелге албан черлеринге аарыг кижилерниң чемгерилгезинге, эмнер, дериг-херекселдер болгаш ажыл-агый чүүлдери садып алырынга чарыгдалдарның нормазын улгаттырган. 3 харга чедир уругларны эмнээринге эм чүүлдерин халас бээрин болгаш өске-даа чиигелделерин киирген.

Өскүс уругларның болгаш ада-иелериниң хайгаарал чок арткан уругларның материалдыг хандырылгазын экижидериниң талазы-биле хемчеглер боттанып келген.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге чурттакчы чоннуң шыгжамыр салымышкыны бирги кварталда 8,1 миллиард рубльге өскен.

Чурттакчы чонга чоннуң хереглел бараанннарын болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирерин сайгарары эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 6,5 хуу өскен.

Күрүне болгаш кооперация садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли 86,5 миллиард рубль болган болгаш 1987 чылдың бирги кварталдыындан (херек кырында бар өртектерге) 4,6 миллиард рубльге хөй болган.

Ээзиртир суксуннарны садары 1987 чылдың бирги кварталдыынга барык дең болган. Ынчалдзажок водканы болгаш ликер-водка кылыгларын сайгарары 4 хуу кызырылган.

Садыгга эът болгаш сүт продуктуларының кирери көвүдээн-даа болза, чоннуң оларга хереглели чедир хандыртынмайн турар. Чамдык хоорай болгаш кедээ чурттакчылыг черлерде карамель конфеталар, печенье, пряниктер болгаш өске-даа кондитер кылыгаары үр хуусаада саттынмайн турар. Чамдык таварылгаларда хлебтиң болгаш хлеб-булочка кылыгларының ассортиментизи база шынары чоннуң негелделеринге четпейн келген. Чурттакчы чон картофель, кат-чимис болгаш ногаалар-биле четпес хандыртынып келген. Кат-чимис болгаш ногаа продукциязын кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база хереглекчилер кооперациязының организацияларының садыглаары чогуур хөгжүлдени албаан. Оон түңнелинде хоорайларның колхоз рыноктарында өртектер өзери уламчылап келген. Оларның ниити деңнели эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге 8 хуу өскен.

Чурттакчы чонну хеп болгаш идик аймаа-биле хандырарында чүүлдешпес чорук читпейн турар. Магазиннерден шилип алыр арга эвээш. Чурттакчы чоннуң спортчу болгаш туристи утлуг бараанннарга хереглелин хандырарының айтырыы сула шиитпирлеттинип келген. Ажыл-агыйга хереглээр шарын эвес бараанннарны садыглаарының байдалы оожум экижип турар. Элээн хөй девискээрлерде оларның дыка хөйүн бүдүрери организаставаан.

Ыяш болгаш тудуг материалдарын эрткен чылдың бирги кварталдыынга деңнээрге садыгга 1,3 катап хөйнү берген. Ынчалдзажок чоннуң аңаа херегели долу хемчээлге хандыртынмайн турар.

Чурттакчы чонга көргүскен төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли 13 миллиард рубль болган болгаш эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга 13,8 хуу өскен. Оларны сайгарарының планы күүсеттинген. Бүдүрүлгелерде ындыг ачы-дуза чедирери чогуур хөгжүлдеге четпээн. Ачы-дуза чедирери оларның кол ажыл-чорудулгазы болбайн турар 46 министерстволарның болгаш ведомстволарның чүгле 12-зи ону сайгарарының планын күүсеткен.

Төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлиниң чартык кезии чурттаалга-коммунал болгаш транспорт хандырылгазынга, а дөрттүң бир хире кезии — амыдырал ачы-дузазынга онаажыр. Амыдырал ачы-дузазын чурттакчы чонга 3,2 миллиард рубль түңге көргүскен. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге ону 12,7 хуу өстүрген. Планы 101,1 хуу күүсеттинген. Кедээ черлерге амыдырал ачы-дузазын чедирериниң планы 100,8 хуу күүсеттинген.

12,9 миллион дөрбелчин метр ниити шөлдүг чурттаалга бажыңнары ажыглаалда кирген, оон иштинде бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның фондузунуң акша-хөренгилериниң күсели-биле 2,9 миллион дөрбелчин метрни ажыглаалда киирген. Эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирери 5 хуу өскен. Бо талазы-биле бирги кварталдың планы ниити чуртта күүсеттинген. Даалгалар Молдав ССР-ден өске эвилелдешкен республикаларда шуптузунда хандыртынган.

Эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге, ниити билиг школаларын 39 хууга, профтехучилищелерни — 72, уругларның школа мурнунуң албан черлерин — 37 хууга, эмнелгелерни 2,1 катап, поликлиникаларны 11 хууга хөйнү ажыглаалга киирген. Ол тудугларны ажыглаалга киирер талазы-биле бирги кварталдың планы күүсеттинген. Школаларны, школа мурнунуң албан черлерин, эмнелгелерни болгаш поликлиникаларны ажыглаалга киирериниң планы Таджик ССР-де, клубтарны болгаш культура бажыңнарын ажыглаалга киирериниң — Армян, Эстон болгаш Молдав ССР-лерде күүсетпээн.

Долгандыр турар хүрээлелни камгалаар талазы-биле ажылга онзагай кичээнгейни экологтуг байдалы эң дүвүреңчиг байдалдыг девискээрлерже угландырып келген. Тускай тургускан күрүне комиссиязы Арал далайның бассейнинде суг курлавырларының чеп ажыглалының болгаш камгалалының талазы-биле хемчеглерин ажылдап кылып турар.

Оон-биле чергелештир бойдус камгалалдыг тудугларның тудуунда хожудаашкын болдунуп, бойдус камгалалының хоойлужудулгазын хажыдар чоруктар бооп келген. Бойдус курлавырларын камгалап арттырар болгаш улам байлакшыдар, долгандыр турар хүрээлелдиң байдалын экижидер талазы-биле ажылды сайзыраңгайжыдар сорулга-биле чуртта бойдус камгалалының херээн үндезини-биле эде тургузарының талазы-биле кол угланыышкыннарны төлевилээн.

• • •

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткан, экономиканы хөгжүдериниң бирги кварталда чедип алдынган эки бурунгаарлаашкынны быжыглаар база бо чылдың планнарын чедиишкинниг күүседир талазы-биле күженишкиннерин улам күштеддирип турар.

(СЭТА).

ЧУГААЛАКСААН ИЙИК МЕН

Кымны-даа болза мактаарда ооң ажылының бүдүрүкчүлүүн, планныг онаалданы канчаар күүсеткенин көөр болгай. Ындыг чаңчылдан уштунуп, ам мактаар кижимниң көргүзүүнге доктаавазын чөпшээреп көрүңер. Ооң көргүзүү мени сонуургатпаан, чүгле ооң ажычаңы мени сонуургаткан.

Хову-Аксы суурда чунарбажың ажылчыны, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Александр Степановтуң дугайын чугаалаксааным ол. Бодум база хоочун кижи мен, ынчангаш бо назыда ачы-дуза чедирер хөй-ле черге барган, ооң ажылдакчыларының эптиг-ээлдээн-даа, каржы-хажагайын-даа көрген мен. А Александр Степанов черле онзагай кижи. Ол келген кижи бүрүзү-биле ижин-кара чок чугаалажыр, амыдыралчы арга-сүмени-даа кадар, улугну улуг, бичиини бичии деп хүндүлеп билир.

Ындыг эки сеткилдиг, чугаакыр кижиниң ажылдап турар черинге кижилер чайгаар-ла хөйү-биле баар. Аңаа чүнүң дыштанып, хоочун-биле хөөрежип орарга, кижиниң сагыш-сеткили чырыыр, чанарда чалгыныг-биле дөмей апаар. «Кайгамчык кижилер бистиң аравыста чурттап чоруурудур» деп бодал төрүттүнер. Ынчангаш хөй-ле хову-аксыжыларның өмүнээзинден А. Степановка «Четтирдивис» деп сөстү солун дамчыштыр сөглексээн ийик мен.

Василий БАДЫЖЫК.

Найысылал Кызыл хоорайның тудугларында ажылдап турар Чүлдүм Эрес-оол бригадазында ортумак школаны доозкан соонда, шериг албанындан халажып келгеш ажылдап берген аныяктар эвээш эвес. Ында Михаил Салчак аады чыл четкен. Плиталар-биле бажың шалаларын болгаш тудугнуң иштики өрээлдериниң ханаларын машы даштар-биле кластаарын өөренип алган. Ол ам бригадада бедик мергежилдиг ажылчыннарның бирээзи.

Мижит-оол Белек Кызылдың № 1 профессионал-техниктиг училищезин доозуп, база шериг албанын эрттирген соонда, тудугжулай берген. Амын ажылчын плиталар салырын база шингээдип алган. Бо мергежилге ажылдаарын күзээн аныяктарны № 48 тудуг эргелелинде өөредип турарын олар чугаалап турарлар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың ажылчыннары Михаил Салчак, Мижит-оол Белек, Виктор Хомушку.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган социалистиг чарыш Кызылдың эът комбинадының цехтеринде чорун турар. Бүдүрүлгениң бүгү цехтери ол чарышты ай санында түңнеп, тиилекчилерин тодарадып келген.

Продукцияны бүдүрериге болгаш ону сайгарарынга бедик көргүзүттерин мында колбаса кылыр цех чедип ап, чарыш тиилекчизинге саңадып турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин Любовь Булгакова, Камаа Хензит-оол, Ольга Ооржак, Даңзы-Белек Күжүгет болгаш оон-даа өске бедик мергежилдиг ажылчыннар ай санында чедип ап турар.

ЧУРУКТА: эът комбинадында колбаса кылыр цехтиң ажылчыннары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Профэвилел организацияларында

БОТ-БАШКАРЫЛГАНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

Бо чылдың эге хүннеринден эгелээд кандыг-даа хуралга, чөвүлелге удаа-дараа дыңналыр чаа сөстер — бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылга, бот-башкарылга апарган. Ажыл-агыйның чаа аргаже шилчиириинге-даа, ону башкарарынга-даа бо үш чокта. Бүрүнгээр базым кылдынмас дээрзин ам херек кырында билип берген бис.

Бистиң В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинат өске бүдүрүлге черлеринден дудак чок, ажыл-агыйны чаа арга-биле чорударын 1987 чылдан эгелеп кирипкен. Бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылгаже кирерде, баштай коллектив бүргүнү-биле, ажыл-агыйны коллективтиг арга-биле кылырынче шилчиди. Ооң кадында ажылчын-даа, инженер-техниктиг-даа ажылдакчылар чаа акша төлевиринче кирген. Немей төлээр акшаны кургуне-даа бербээн, иштики курлавырларны өөренип, ажыглап көргеш, коллективтиң кежигүннери боттары чедип алган. Ол курлавыр кайдал дизе, цехтерде, участоктарда ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның санын кызырган, бүдүрүкчүлүү чавыс, чамдык ажылдаар черлерни хаккан. Комбинат ниитизи-биле 300 ажыг кижини эрткен чылын өске черлерже ажылдаары-биле шилчиткен ийикпе азы кызырган. Ээлчеглер, участоктар, бригадалар коллективтиг аргаже шилчээш, ажылчын-даа, инженер-даа кижиге улуг харыысалганы онзап келгени бот-акшаланыышкынче, бот-оруулга-чарылгаже кирерин-ге дөгүм болган.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың хөй муң кижилиг коллективи эрткен чылдың октябрь төнчүзүнде күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин тургузуп алган. Комбинаттың күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели 30 кижиден тургустунган.

Комбинаттың ниити чөвүлелинден аңгыда, ооң адаанда 12 цехтиң коллективтериниң чөвүлели база бар. Оларның даргалары септелге-энергетика цегинден аңгыда шупту цех начальниктери, фабрика, рудник директорлары. Ынчангаш бистиң бүдүрүлгеде ниитизи-биле 13 чөвүлел ажылдап турар. Олар катай 161 кижи кежигүннүг.

Комбинаттың коллективиниң күш-ажылчы чөвүлелиниң эге базымнарының дугайын чугаалап көрейн. Бир квартал иштинде чөвүлел үш катап чыылган. Бирги чыышка организастыг айтырыгны шиитпирлээн соонда, даргазында чөвүлелге бо чылын алыр планын бадылаан. Ам планны үстүнден кээрин манап турбас, боттары алыр чүве болганда, маңаа изиг маргылдаалар үнгени чугаажок. Бир бодаарга, ам магалыг-даа коллектив бодунуң хире-шаан бодап алгаш, тап-билээ күүседиптер планны алгы дег. Бистиң коллектив оруктуң кыска бодаваан. Эрткен чылын 135 муң тонна даг-дугу бүдүрүп үндүрдүвүс. Арыглал фабриказының коллективи бо чылын планын 137 муң тонна чедирер дээш ажылдап турар. Комбинаттың администрациязы бүгү экономиктиг саналгаларны кыйгаш, планны 140 муң чедирер деп саналы киирген. Ол үеде чурттуң өске хоорайларында херелкачылар 147 муң тонна даг-дугу садар дугайында саналы киргеннер. Чөвүлелге болган изиг маргылдааның түңнелинде хөйнүң шиитпири-биле планны 140 муң тонна кылдыр бадылаан. Комбинаттың ажылдап эгелээн төөгүзүнде бо хире хөй даг-дугу бүдүрери кажан-даа турбаан. Салдынган сорулга улуг, ону күүседири белен эвес. Арыглал фабриказының коллективиниң бодунуу дээш туржуп турганы база чылдагааныг болбайн аан. Хөйге чагыртыр апаар.

Үшкү чөвүлелге бо чылын комбинаттың социал айтырыгларынга, эртем-техниканы сайзырадырынга, күш-ажыл, таңныл болгаш өске-даа төлевирлерге чарыгдаар акша түңүн сүмележип бадылааннар. Ооң мурнунда үстүнде адааным айтырыгларны министерство ийикпе, азы комбинаттың администрациязы шиитпирлеп каапкан боор, ону ажылчын кижи сонуургавас-даа боор чүве. Ам боду ол бүгүнү шиитпирлежир апарганы, ёзулуг демократия деп чүве ол.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң Хоойлуда айтып кааны кылыр ажылдары хөй. Оларның аразында профэвилел комитединиң кылып турган ажылдары база бар. Бо бүгүнү канчаар үлежирил! Кайызы чөвүлелдиң болур-ла, кайызы профэвилел комитединиң кылыр ажылы! Ийе, маңаа чазыглар-даа, маргылдаалар-даа үнүп кээр болду. Комбинат чөвүлелинге бо айтырыгны үр үеде шиитпирлеп чадап турдувус. Хоойлу ёзугаар социалистиг чарыштың түңнелин күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели профэвилел, партия, комсомол комитеттери-биле кады бадылаар ийик. Чөвүлелдиң даргазы чарыш түңнелин эрги хевээр профэвилел комитеди көрзүн дээн. Ооң түңнелинде келир чөвүлелге күш-ажылдың түңнелин бадылаар болган бис.. Хоойлуну кичээнгейлиг өөренип көөрге, чөвүлелдиң ажылы профэвилел комитединиң-биле чаңгыс тыныштыг-даа болза, кайы-кайызының-даа оруунга шаптыктавас, харын-даа бот-боттарын деткижип, ажылчын кижиниң идепкейин улам бедидер болду. Арыглал фабриказының чөвүлелинге профэвилел комитединиң шиитпирлээр айтырыгларын көрүп тураары шын эвес. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн ажылчыннарны, оларны ажылдан үндүрери дээш, оон-даа өске айтырыглар чүгле профэвилел комитединиң болгай. Бистиң эргелерин кым-даа хураап албаан. Чөвүлелдиң шын эвес шиитпирин бис дедирлендирип болур бис. Чазыглар турары чеп, оларны болдурбазы бистиң хүлээлгевис.

Комбинатта эң баштайгы күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели 1987 чылдың апрельде үүрмектеп сорттаар комплекске тургустунган. Кайы коллектив ажылдың чаа аргазынче шилчээн болдур, ол үеде дораанче күш-ажылчы чөвүлелди тургузуп ап турган. Чөвүлел дугайында ынчан кандыг-даа сүме чок турганындан цехтериң чөвүлел даргазынга бирги удуртукчуларны соңгуп эгелээн чүве. Комбинаттың чөвүлелин ындыг янзылыг чиңгине директор баштап эгелээн. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң база бүдүрүлге удуртукчуларының дугайында сүме февральда үнүп келди. Ында бирги удуртукчуларны чөвүлел даргазынга сүмелевээн болгай. Ам канчаарыл! Ол дугайында ай эгезинде Ак-Довурак хоорайга чурттуң даг-дугу комбинаттарының күш-ажылчы чөвүлелдериниң кежигүннериниң чыыжынга чугаалажып сүмелештивис. Ол чыыш-хуралга бистиң чуртта даг-дугу казып, бүдүрүп турар «Урал даг-дугу», «Оренбург даг-дугу», «Кустанай даг-дугу», «Тыва даг-дугу» база Анатольевскиниң даг-болбаазырадылга комбинаттарының төлээлери киришти. Хуралды ССРЭ-ниң түдүг-материалдар министриниң оралакчызы П. П. Зотов удуртуп. Шупту комбинаттарда чөвүлелдерни чиңгине директорлар удуртуп турар болган. ССРЭ иштинде хамаан чок делегейде даг-дугу бүдүрер эң улуг «Урал даг-дугу» комбинаттың чөвүлели харын-даа 56 кижи кежигүннүг. Чөвүлел 30 кижиден ашпас деп сүмелээн болгай. Ак-көк өңнүг, стратегтиг ужур-дузалыг даг-дугу казып турар Анатольевскиниң комбинадындан аңгыда, чөвүлелдерде президиум соңгуп каан. Чөвүлел хуралының аразында хөй эвес кижи составтыг президиум хүн бүрүнүң айтырыын дарый шиитпирлеп турар. Ленин орденниг «Урал даг-дугу» комбинат күш-ажылчы чөвүлелиниң ажылының дугайында харын-даа тускай доктаал шиитпирлер үндүрүп алган улус болду. Даг-дугу комбинаттарының чиңгине директорлары мооң мурнунда министерстводан бадылаттырганнар болгай. Цехтер удуртукчуларын база үстүнден бадылаан. Бо бүгүнү коллективтер түс-түс черинге барып өөренип көөрүн министрниң оралакчызы сүмелээн.

Бо хүннерде бистиң коллективтериниң чөвүлелдери чыыжынга удуртукчулар дугайында айтырыгны шиитпирлээр. Келир чөвүлелге ол бүгү дузуу-биле билдинер-даа болза, ам беш удур түңнел мындыг: күш-ажылчы коллективтер чөвүлел даргаларын, цехтер удуртукчуларын келир соңгулдага чедир арттырып каар. Бир эвес кайы-бир удуртукчу хостаны бээр болза, ооң оруунга ажылдаар кижини конкурс ёзугаар чарлааш, ам киирер. Чөвүлелдер даргазынга ынчан ажылчын кижини ийикпе азы инженер-техниктиг ажылдакчыны соңгуур. Шыны-биле чугаалаарга, коллективтер ажылчын кижини чөвүлел даргазынга соңгуурундан сестип турарлар болгай. Бүдүн комбинатты ажылчын кижи канчап удуртурул! Ооң эртем-билии, арга-дуржулгазы четчир эвес. Мында кол чүве — ажылчын чөвүлел даргазының бүгү ажылды билири эвес, а ооң шупту айтырыгларга принципиалдыг туружу, негелделиг улуг рольду ойнаар.

Бирги удуртукчу чөвүлел даргазы турда, бодунуң административтиг эргелерин ажыглап, өске кежигүннериниң саналы-бодалын өөренип көрбейн, бот-удурттулгага чаа орук изезин караккан-ла кесну чорду. Ийи талазында, ажылчыннар-даа, инженер-техниктиг ажылдакчылар-даа чөвүлел үезинде боттарының бодалдарын илередип шыдавас, оларның мурнунга чөвүлел даргазы эвес, а ону кандыг-бир чүве дээш хемчээн ап болур бирги удуртукчу боорга ындыг.

Бот-башкарылганың органы — күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлели, бистиң амыдыралывыста чаа, солун ажылдыг боол турар. Эге базымнар оваарымчалыг, ынчалза-даа шаптараазыннарга таваржып турар-даа бол. Өскелер частас кокпа үнүп кээр баштайгы бир, ийи чылдың ажылындан кесту бээр.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.
В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың профэвилел комитединиң даргазы.

Апрель 27 – Афганистан Республиканың национал байырлалы – Апрель революциязының хүнү (1978)

АФГАНИСТАН: БО ЧЫЛДЫҢ ЧАЗЫ

Бир эвес силер өттүп келгеш, силерниң соңгаар чөнүнга абрикос ыяжының бүдүү чиңгир кызыл чечектер-биле шыптына берген болза, чаа афган найысылалга дужуп келгени ол.

...1988 чылдың чазы. Апрель революциязының он чылы. Ол чүгле революцияның ою-биле эвес — 1988 чылдың чазы амгы үеде болуп турар болуушкуннарның улуг ужур-дузалыы-биле чугула.

1978 чылдың апрель 27-де Афганистанга революция болган. Ол чурттуң салым-чолунга улуг өскерлиишкинни болдурган—феодалдыг ёзу-чурумну дужурген. Ажылчы чонну дарлаарының эң-не каржы-доокун хевирлериниң илерээшкини болуп, Афганистанның социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезиниң оруунга ол шаптык болуп турган. Революция афган улустуң эки амыдыралче, чаа ниитилелди тургузарынче чүткүлүн илереткен. Чон ону деткээн, ол чорук оон келир үезиниң магадылалы болган. Ынчалза-даа революцияның баштайгы үе-чадазында болган шыңгыы частырыглар, эрге-чагырганы шаажылакчы Х. Аминниң келгени болгаш аныяк республиканга удур империализмниң база реакцияның кыпсып үндүрген чарлаваан дайыны Афганистанның бот-боттарынга удур турар ийи лагерьге чарлы бээринге үндезинни салып, делегейде эң-не нарын регионалдыг месилдежиишкиннерниң бирээзиниң тыптып келиринге чедирген. Кажан Афганистанга удур дайынның хемчээли оон хамааржышпас чорууга болгаш девискээриниң бүдүн-бүрүн чорууга боттуг айыылдыг кылдыр өзүп келирге, афган чазактың дилээ-биле чурттуң девискээринче совет шериглерниң эвээш саныг кезээн киирген.

...Кажан бистиң чурттувуска совет солдаттар чедип келгенде, дүне када бистиң кишлактарывыска өске кижилер чедип кээп, Совет Эвилели Афганистанны эжелеп алган болгаш бистиң хосталгавыс төнген деп, олар чугаалап турганнар. Мен бижик билбес кижи мен, ынчангаш хелчок корткан мен. Баштай мен бир черже дезип, чаштына бээр деп турган мен, ынчалза-даа мен кырган, а өг-бүлем база улуг, ынчангаш артып калган мен. Сөөлгү чылдарның иштинде мен совет солдаттарны чоогундан ийи катап көрген мен, олардан кандыг-даа багай чүве көрбээнимни чугаалаксап тур мен. Бир катап олар кишлакка бистиң солдаттарывыс-биле кады келгеш, дүне када биске кээп турган кижилерниң буза тепсипкени школаны катап тургузуп бергеннер. Ам ында мээң оглумнуң оглу өөренип турар деп, Кабулдуң чоогунда чурттап турар Мир Хусейн чугаалаар.

Афган чазактың мурнунга эң-не нарын сорулга тургустунуп келген. Албадаан дайынның байдалында чуртту камгалаар болгаш оон-биле кады Апрель революциязының кол сорулгазын— экономиканы хөгжүдер, чоннуң чаагай чорууның деңнелин бүгү хемчеглер-биле кедерерин боттандырып чорудар ужурлуг турган. Чырыдыышкын болгаш кадык камгалалының айтырыглары онза чиде болган. Кылдынган чүүлдү революция мурнунуң үезинге деңнээрге улуг базым деп санап болур. Ынчалза-даа шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа хөй эвес артып калган. Чижээлээрге, чаа өөредилге чылында школаларга парталар артынга 776 муң өөреникчилер олуруптар, ынчалза-даа ол школа назынныг уругларның чүгле 50 хуузу болган. Азы кадык камгалалы. Эмнелгелер, эмчи пункттарының четкизи доктаамал калбарып турар, ынчалза-даа чуртта чүгле 9600 кижи чыдар орунналыг эмнелгелер бар болгаш афган херээженнерниң чүге 20 хуузу божудунга божудуп болур.

...Кишлакка совет кижилер ийи дугаар чедип келгенде, олар ак халаттыг—эмчилер болганнар деп, Мир Хусейн уламчылаан. Оларның берген эмнери мээң хоочурааш аарыымны экиртип шыдавас болбайн аан, ынчалза-даа ол кол чүүл эвес. Оларның чымчак характеры, чылыг холдары оларның дугайында оларның дайзыннарының чугаалап турган чүүлдери-биле канчап-даа дүүшпес турган. Он-он чылдарның иштинде бистиң улустарывыстың аразынга тургустунуп келген найыралдың үндезиннерин кандыг-даа меге-хоп кошкадып шыдавас деп чүвени мен билип алган мен...

Дайын афган экономиканы улуг когаралды чедирген, садыгның чаңчыл болган оруктарын үрээн. Ооң түңнелинде чурттуң янзы-бүрү районнарында аъш-чем, бирги херекселдиң барааннары чедишпестеп, өртектер улуу-биле улгаткан. Ындыг чорук чурттакчы чоннуң ортузунга таарзынмас чорукту болдурарын күзеп турарларга чүгле ажыктыг. Маңаа Совет Эвилели бодунуң мурнуу чүкте кожазынга дузалаан. Ийи талалыг кады ажылдажылга улам-не идепкейжээн, ооң чаа хевирин — ССРЭ-ниң областары болгаш республикалары-биле Афганистанның провинцияларының аразында дорт харылзаалар тургустунган.

...Бис силерниң ризиңер чип турар бис, мээң хеймиин Совет Эвилелиниң чорудуп берген материалындан даараан деп, кырган чугаалап турар. Самолёттарны дужур адып турар ракеталар, тайбың улустарны өлүрүп турар пулемёттардан өске барын чүк чурттары чүнү-даа чорутпайн турар...

Бо чылдарның иштинде он-он муң кижи өлген. Эрткен чылдарның түңнелин үндүргеш, шериг аргазы-биле месилдежиишкинни шиитпирлеп шыдавас деп түңнелди үндүрген бис деп, Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла чугаалап турар.

Ынчангаш Афганистанны бодандыр туруп келген байдалды тайбың, политиктиг аргалар-биле шиитпирлээр ужурлуг национал эптежилге политиказын афган удурттулга чыл бурунгаар чорудуп эгелээн. Эптежилге — чаптыг тайбыңны чедип алырының кара чаңгыс оруу, оон өске шиитпир турул болбас. Пакистандан болгаш Ирандан 120 муң кижи төрээн чуртунче ээп келген, 3200 кижилер улусчу эрге-чагырганың талазынче тайбың шилчип кирген, бөө-чепсектиг кезектерниң 40 муң ажыг кежигүннери бөө-чепсээн дужаал, дужуп берген, а оларның 6 муң кижизи күрүне эрге-чагырганың чер-чер органнарында идепкейлиг-биле ажылдап турарлар.

Эрткен чылын Афганистанның президентизин соңгаан. Республиканың хоойлу үндүрер дээди органынга — Национал чөвүлелге соңгулдалар чаа-ла эрткен. Соңгулдалар бүдүүзүнде афган чазак оппозицияның удурттулгазынга соңгулдаларга киржиринче чалап, оларга күрүнениң бедик албан-дужаалдарын аазап турган. Баштайгы сан-түң-биле алырга, соңгулдаларга 1 миллион 547 муң афганнар киришкен. Оппозицияның бөдүүн кежигүннери төрээн чурттуң салым-чолунга үениң чугузазын билип, соңгулда участоктарынга келгеннер.

Чединиң Пешавар эвилелиниң баштыңчылары чүнү кылганыл! Бо бүгү чылдар иштинде чуртка хан төгүүшкүннү сокшадырынга арганы берип турар чаңгыс-даа чогаадыкчы саналды олар киирип шыдаваан нар. Оларның политика талазы-биле кошкаа оппозицияның бөлүктериниң аразында чидиг чөрүлдээлериниң бары-биле илереттинген болгаш олар ооң түңнелинде алды чыл иштинде үргүлчүдеп келген Женева чугаалажылгаларынга хайгаараакчылар кылдыр боттарының төлээлекчилерин чорудаарындан безин ойталааннар.

Соңгулдалар доозуган, ССРЭ болгаш Афганистанның тодаргай болгаш принципиалдыг туружунуң ачызында Женевага чугаалажылгалар чединиишкинниг доозулган. Улус тайбыңны күзеп турар. Байырлал хүнүнде аңаа чүнү күзээрил?

...Женева дугуржулгаларының чүүлдери эң-не дүргени-биле ажыл-херек кырынга бүдерин, афган бажың бүрүзүнге тайбыңның келирин күзеп көрүнер дээш, байырлажып туре, Мир Хусейн хүлүмзүрүп каг.ды.

Андрей СЕМЕНОВ.
СЭТА-ның корреспондентизи.
КАБУЛ.

Хандырылгаңар кандыгыл?

МАНАП ЧАДААШ...

Бажым дүгүн чазай кылдыртып алыр дээш бир-ле хүн Кызыл хоорайда төп парикмахерскаяга эртен сес шакка бет минута четпейн турда, чеде бердим. Оочур-даа чок. Чаңгыс мастер тур. Кады келгени херээжен кижиниң бажының дүгүн ол таарып эгеледи. Сес шак он минута турда, база бир мастер келди. Тонун бергеш, уштун аскаш, халадын кедип туре, элээн чугаалаштылар-ла. Үе эртип-ле тур, ол бажының дүгүн чазай дыраан, чугаалашпышаан. Ажыл шагының мурнунда четтигиптер боор мен дээш бодал-биле келген болгаш, хүлээп алырын чөпшээредип, оон айтырдым. Бичии манаарын мастер сагындырды. Шакты көөрүмге, сес шактан чээрби беш минута ажа берген. Оон ыңай манаар эргим чок, ажылче далажып тер ужурга таварыштым. Мастерниң кажан хүлээп алырын манап, бир херээжен кижи аңаа артып калган чүве. Ийи мастер турган хирезинде, ынча үе иштинде чүгле чаңгыс кижи эрттиргени ол-дур. Ээлчегде аңаа беш мастер ажылдаар кылдыр көрдүнген. Мен аңаа турумда, херек кырында чүгле ийи мастер кезүлгени ол.

Таварышканым бо байдалдан мындыг түңнелди үндүрүксеп тур мен. Ажылдың кайы-даа участогунда кижилер эде тургустунуп, чаа байдалда ажылдап турар болгай. Ынчалзажок чамдык коллективтерде, чижээ, бо парикмахерскаяда-дыр, чамдык кижилерниң ажылга кижилерге хамаарылгазы эрги хевээр-дир. Далаш чораан болгаш ол мастерниң ат-сывын айтырып ап четтикпейн барган-дыр мен. Адап бижээн болзумза, эки чүве, дээштиг болуру-биле аан. Ынчалзажок ындыг таварылга бо-ла турбайн болур. Мастер кижи ажыл шагын үезинде эгелеп турар чүве болза, кижи бажының дүгүн хос шакка чедир чүге чазай кылдыртып албазыл? Парикмахерскаяда ажылды организастаанындан ол улуг хамааржыр. Ажыл-албан черлериниң ажылы харылзаалыг, түдүш, бирээзиниң ажылының үре-түңнелдии өскезинден база хамааржыр деп билир мен. Бир эвес парикмахерская ажылын үезинде эгелээш, хары угда беш кижини эрттирип турар болза, ажылынга ол кижилер сагыш-сеткили серген кээп, «удуруңчулуг ажылдавас» бе. Ол — бот-бодунга деткимче болгу дег.

Хоорайның Красноармейская кудумчузунда парикмахерскаяга сес шакка каш минута четпээнде барып оочурлап алырга, дөрт мастер келгеш, саадавайн-даа чалай бээр. Ажыл мурнунда аңаа бажым дүгүн чазай кылдыртып четтигип турдум. А төпте ол парикмахерская чүге ынчаар ажылдап турарыл?

Дудаа ООРЖАК.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

БОДАНЫРЫ БОТКА ХЕРЕК

Силерге бижиксээн чүүлүм болза, бистиң дөрткү микрорайонда № 46 арага, пиво садыы бар, ооң чанында ачы-дуза чедирериниң өөредилге бүдүрүлге комбинады туруп турар. Ында хеп бызар, даараар, баш дүгү таарып шеверлээр хын дээн чалыы уруглар өөренип, чурттап турарлар. Сөөлгү үеде 16-18 харлыг бичии оолдарның пиво оочурлаары кедерээн, 3-5 литр банкалар, хумунар тудуп алган, ында пиволарны булуңнарда ээлчежип ишкен турарлар. Оозу төне бээрге-ле база немей садып ижип, ээлчежип, «эмгены турары дыка чараш эвес-тир. 22 харга чедирлерге арага садарын чөпшээревес болгай, а бичии сургуулдар, өөреникчилер пиволап туруп бээрге, оон эки кижизидилге үнер бе?

Үк садыгдан ырак эвесте № 4 профессионал-техниктиг училище база бар, оон чамдык оолдар келгеш пивону садып ижип турар-дыр. Шынап-ла, арагага, пивога сундуулуг кижилер оон уламчылап үнүп болур-дур, ынчангаш өөредилге черлериниң удуртукчулары мындыг чүрүм чоктар ортузунга лекция, беседаларны чорудуп, эмчи беседаларын калбартырын сүмелеп ор мен.

Дружинниктер аңаа шуут келбестээн, чамдыкта 17-18 шакта шагдаа көзүлгеш чиде хона бээр-дир, чоокта чаа үк магазин чанынга он хире оолдар чогуштулар, аңаа чөңгүс-даа шагдаа келбеди, олар 17-18 шактарда келзе келирлер.

Сандан САНДЮ.
Кызыл хоорай.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Люблянга Словенияның Коммунистер эвилелиниң конференциязы болган. Аңаа 338 делегат киришкен. Конференцияга Словенияның коммунистериниң партия съездилериниң шиитпирлерин боттандырып чорудар талазы-биле ажыл-чорудулгазын, партия организацияларының ажылының хевирлерин болгаш методтарын сайзырадыр талазы-биле айтырыгларны чугаалажып көрген.

ТАНЮГ агентилелдиң демдеглеп турары-биле алырга, конференцияга белеткел үезинде Словенияның Коммунистер эвилелиниң эге организацияларынга республикада хөй-нитти болгаш партия амыдыралын демократчыдарының түңнелдерин чогумчалдыг деп үнелеп көрген. Экономиктиг политиканы боттандырып чорудуп турар органнарга хамаарыштыр ээзэш эвес шүгүмчүлелди кылган. Элээн каш эгелекчи саналдарны идип үндүрген. Чижээлээрге, конференцияга тодаргай сорулгалар кирип турар база күүседикчилерни болгаш хуусааларны айтып каан ходелиишкиннерниң кыска болгаш тодаргай программазын хүлээп алырын саналдаан.

БУДАПЕШТ. Ында ажыттынган бүгү-эвилелдиң «Судоимпорт» каттыжыышкынының делгелгезиниң организакчылары чүгле совет судно тудуушкунунуң дугайын көргүзер эвес, харын ол талазы-биле совет-венгр кады ажылдажылганы хөгжүдериниң перспективаларын төлевилеп тургузар деп сорулганы салып алган. Делгелгеде балык тудар биче хемчээлдиг судноларның, пассажирлер аргыштырар судноларның, катерлерниң, суднонуң янзы-бүрү дериг-херекселдериниң макеттерин көргүзүп турар. Оларның хөй кезии судно тудар талазы-биле совет-венгр бараан солчулгазынга кирер. Делгелге хүннеринде эштип чоруур чаа кранарны, сөөртүр-идер судноларны, өске-даа техниканы ВУР-дан садып алырының дугайында чугаалажыышкыннарны венгр судно тудукчулары-биле чорудуп турар. Ооң орну кылдыр совет бүдүрүлгелер суг адаанда чалгыннын судноларны, шимчедикчилерни, генераторларны, котелдарны, радионавигация дериг-херекселдерин саналдап турар.

ГАВАНА. Бо чылдың сафразының (чигир тростниганиң ажаап алыр үези) планын хуусаа бетинде күүсеткениниң дугайын Кубада Вилья-Клара провинцияның 28 агроүлетпүр комплекстери дыңнаткан. Амгы үеде 1987-1988 чылдарның сезонунуң үезинде мурнакчыларның деңзызында ам ийи провинция кирип турар. Неделя бурунгаар ол деңзыны Санкти-Спиритус провинциянының кедээ ажыл-ишчилери ажыткан.

Эрткен чылдың төнчүзүнде чурттуң херек кырында барык-ла бүгү провинцияларынга сафра үезинде агаар-бойдустуң багай байдалы-биле холбашкан бергедээшкиннер дужут ажаап алырынга улуг дүвүреңни болдуруп турган. Вилья-Клара провинцияга онза берге болган. Эрткен чылдың октябрь, ноябрь болгаш декабрьда, өскээр чугаалаарга, сафраның эгезинде аңаа үзүк чокка чашкын чаап турган. Ындыг байдал республиканың өске районнарынга база тургустунуп келген. Ынчалза-даа ол ам эрткен үе болур. Амгы үеде Хостанга ортулуунуң барык бүгү провинциялары чигирни—Кубаның даштыкыже үндүр садар кол чүүлүн бүдүрер талазы-биле планныг онаалдаларны күүседиринче чоокшулап орар.

(СЭТА)

ҮЗҮКТЕЛИИШКИННИГ

Торгалыг суурда төпчүткен хлеб быжырар чер бар. Ол пекарня ажылдаандан бээр он чыл чедип чоруур. Ында Елена Аржай-оолдуң удурткан бөлүүнүң быжырып турар хлеви дыка чаагай, шынары база эки. Ол чаагай быжырган хлеб-биле Чаа-Суурнуң болгаш Ак-Чыраның чурттакчыларын хандырып турар. Ол суурларже хлеб чедиреринге райпо харыылаар. Чогум чаа чылга чедир хлеб сөөртүр тускай машина ажылдап келген. Оон ол машина үрелген.

Амгы үеде хлебти райпонуң медагай машиназында дажыгдап турар. Ол эккээрде хөй катап чорбазы-биле эдере саалаптар. Ол хлеб неделя болур. Ынчаар үр чыткандан хлебтиң шынары баксырап, мурган каар. Маңаа чаңгыс чижекти киирип көрейн. Февраль 23-29 хүннеринде суурга хлеб келбээн. Оон соонда март 1-10 хүннерде база хлеб чок болган. Чонга далган база сатпайн турар. Ону бичии савалааш, садып турган болза, чурттакчылар боттары туралаан чемин кылып болгай. Чоннуң садыг хандырылгазын эки жидер талазы-биле салбыр удурттулгазы, кедээ Совет күүсекому кичээнгей салып, четпестерни дарый эдер боор деп идегел бар.

Анай-оол СААЯ.
Өвүр район.

КАЖАН ШИИТПИРЛЭЭРИЛ?

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериниң айтырыы бистиң Тожу районда ам-даа чогуур негелдезинге чедир шиитпирлеттинмейн турар. Ооң кол-ла чылдагааны районнуң кедээ Советтери чайгы үеде чоннуң хуузунда малын организастыг кадат-биле хандырар, организастаар ажылды чедип кылбайн келгенинде болуп турар.

Кадат чок малдар совхозтарның тараа, сиген шөлдеринче кирип, аңаа биче эвес когаралды чедирип турары чажыт эвес. Ынчангаш чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чогуур деткимчени көргүзүп, чайгы үеде инек малдың кададын Тоора-Хем, Азас болгаш Ий кедээ Советтери чогумчалыг шиитпирлээри чугула болу берген.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

ӨӨРЕНИП КӨРҮП ТУРАР

НЬЮ ЙОРК. (СЭТА). Персид могулдурунда турар америк шериглерниң санын көвүдедириниң болгаш АКШ-тың чепсектиг күштериниң мурнунда туруп турар сорулгаларны калбартырының дугайында айтырыгны Рейганның администрациязы чугаалажып көрүп турар. Ол дугайын Ак бажыңның, Пентагоннуң болгаш күрүне департаментизиниң төлээлекчилериниң медегелинге даянып алгаш, «Нью Йорк таймс» дыңнадып турар. Солуннуң бижип турары-биле алырга, «ол девискээрге АКШ-тың ролюн калбартыры-биле америк чепсектиг күштерниң операцияларынга өскерлиишкиннерни кылып болурунуң дугайын» Пентагон өөренип көрүп турар.

Токиода чер, ыяш өстүрер болгаш балык ажыл-агыйы министерствозунуң парлап үндүрген «Ак номунда» бижип турары-биле алырга, Япония кедээ ажыл-агый продукциязын даштыкыдан киир садып ап турар эң улуг чурт болу берген. 1960 чылдан бээр аъш-чем болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа продукцияларын чуртка садып алыры 7 катап улгаткан.

Чурттуң кедээ ажыл-агыйының хөй саныг чидиг айтырыглары-биле, ооң-биле кады Американдан инек эъдин болгаш цитрус чимистерин киир садып алырын улам чиик өртектиг болдурарын неге туруп турар Вашингтон администрациязының улам-на удурар албадаашкыны-биле холбашты дүвүрээзинни Японияның хөй-нитти бөлүктери үндүрүп турар. АКШ-тан элээн чиик өртектиг кедээ ажыл-агый продукциязын чуртче киир сөөртүрүнге кызыгаарлаашкынны чок кылыры япон тараачыннарның эрге-ажыктарынга шыңгыы согугну таварыштырар деп, ол черниң парлалгазы айтып турар.

ЧУРУКТА: кедээ ажыл-агый продукциязын киир садып алыр талазы-биле консерваторларның политиказынга удурланган Токиога болган чыскаалдың киржикчилери.

Джапан Пресс—СЭТА-ның фотозу.

Бөмбүрзектиң судалы

КЫЙГЫРЫГ

БОНН. (СЭТА). Чепсеглениишкинни дүжүрериниң чорудулгазынга бурунгаарлаар арганы бээринче ГФР-ниң чазаанга кыйгырыгны Герман компартияның даргазы Герберт Мис кылган. Шлезвиг-Гольштейнниң черинге ГКП-ниң эрттирген митингилериниң бирээзинге ортумак болгаш оон биче ырак-шылдыг ракеталарны чок кылыр дугайында керээни күштүг болдуруп бедылаары болдунар бе, бо угланыышкынга оон ыңай базымнар кылдынар бе дээрзиниң дугайы тайбың дээш демиселдиң эң чугула кылдыр идип үндүрүп турар айтырыы болур деп, ол демдеглээн.

УДУРЛАНГАН

ЛИМА. (СЭТА). Перунуң даштыкы херектер министерствозу ол латин-америк чурттуң иштики херектеринге АКШ-тың холгаарлаашкынынга удур шиитпирлиг-биле удурланган. Буэнос-Айресте чоруп турар АКШ-тың күрүне секретарының америк чурттар херектериниң талазы-биле дузалакчызы Элиот Абрамо ийи хонук бурунгаар медеглел кылгаш, Перуга күрүне эргилдезиниң айыылы кыжанып турар-дыр дээрзин ДХМ-ниң ында тараткан медеглелинде айыткан. Ол медеглел долузу-биле меге болгаш Перунуң иштики херектеринге чөңгээлелдиг холгаарлаашкын болур, ынчангаш ону буруу шавар ужурлуг деп документиде айтып турар.

МЕДЕГЛЭЭН

ГАВАНА. (СЭТА). 18 муң шеригниң киржилгези-биле Панамаже 600-чепсектиг халдап киреринге сылдак кылдыр Панаманың национал камгалал күштери-биле үскүлежиишкиннерни чөңгээ аргазы-биле кыпсып үндүреринче Каттышкан Штаттар бүгү-ле күжү-биле чүткүп турар. Ол шериглер Панама каналында америк шериг баазаларында туруп турар. Ол дугайын Тайбыңның бүгү делегей чөвүлелиниң ында чедип келген делегациязы-биле ужуражылгашкынга чүве чугаалап туре, Панаманың даштыкы херектер министри Хорхе Абадиа Ариес медеглеп чугаалаан.

Ада-иелер, уругларыңарга номчуп бериңер

Владимир Ильич ЛЕНИН

Ханада азып каан портретте көргеш, Вася ачазынга чугаалаан:

— Ачай, меңээ ооң дугайын чугаалап берем.

— Кымыл ол, сеңээр сен бе?

— Ийе, Владимир Ильич Ленин-дир. Бистиң ымак баштыңчывыс-тыр.

— Дыңна че. Мен ынчан аныяк турган мен. Ажылчыннар бистер багай чурттап турган бис. Ажылывыс аар-берге, кара даң бажындан орай дүнеге чедир ажылдап турган бис, ынчалза-даа аш-түреңги чурттап турдувус. Заводтуң ажылчыннары дыка хөй турган. Заводтуң ээзи Данилов ажылдавас хирезинде кончуг бай чурттап турган. Ол кылган ажылывыс дээш биске дыка ээзэшти төлеп, дорту-биле чугааларга, бисти үптеп-тонап турган.

Ынчан чүгле Даниловтуң заводунга эвес, өске-даа заводтарга болгаш фабрикаларга база-ла ындыг турган. Суурларда тараачыннар база кончуг багай чурттап турганнар. Помещиктер кончуг бай, а тараачыннар адыы-түреңги чурттап турганнар.

Помещиктер-даа, капиталистер-даа тараачыннарны, ажылчыннарны боттарынга ажылдадып, байып турганнар. А эки бай помещик хаан турган. Ол помещиктерниң болгаш капиталистерниң талазынга турган. Владимир Ильич Ленин ажылчыннарның болгаш тараачыннарның өңнүү, эжи турган. Ол ажылдап турар бүгү-ле кижилер эки чурттаарын күзеп, хааның эрге-чагыргазын дүжүрер дээш бедүүн чоннуң талалакчыларын чыып эгелээн. Ажылчыннар Ленинге кончуг ынак, а помещиктер болгаш капиталистер ону көөр хөнүү чок турган.

1917 чылдың февральда ажылчыннар солдаттар-биле кады демнежип алгаш, хаанны ойладып сывырган, а 1917 чылдың ноябрьда помещиктерни болгаш капиталистерни тиилеп ап, оларның черин, заводтарын, фабрикаларын хавырып алгаш боттарының чурумнарын тургусканнар.

Ленин болгаш ооң Коммунистиг партиязы ажылчыннарга, тараачыннарга амыдыралды чаа ээ-биле эде тургузарынга дузалажып турган. Ленин дыка хөй ажылдап турган.

Надежда КРУПСКАЯ.

АНАЙЛАРЫМ

«Чу-чу-чу-чуу» анайларым
Шуптуңар бээр келиңерем!
Шуушур салган деспилерге
Чуңуттуг чем уруп берейн.
Таңдар картаан хойгуннар-даа
Дазырадыр даайнап чиргеш,
Кудурууңар содуйдуушкаш,
Кожаалыптап шураңарам.
Делбиңнешкен кулактарлыг
Дески аккыр хоюг дуктуг.
Дешкилежип, сывырташкан
Теңекпейлер — анайларым.
Амдызында чаш-даа болза,
Алызында өшкүлер боор,
Анайларым өзүп келгеш,
Ангор дүгүн чүртка бээрлер.

Виктор ХОВАЛЫГ.

ЧАПТАНЧЫГБАЙ

Чаш-ла уруг чаптанчыг,
Чаңы черле визылыг:
«Ава-ача» дигилээш,
Аажок баар деспеспей.
Аактавы бергенде.
Аргалатпас дедирбей.
Авазының көрүп кааш,
«Аязы бээр» кээргүбей.
Оймаарактар эжиен бээрге.
Оймап билбес хектүгбей.
Угда-даа чок октап турган.
Үрел алыр тенекпей.

Чейнеш ХОМУШКУ.

«Сонуургак оол».
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фоточурумалы.

ЧАПТАНЧЫГ ЧУГААЛАР

Авызы эжи-биле ойнап органыш, конфеталарны эжинге бээрге, оозу мыттаваан ап алган. Уш харлыг Аяна чаңынга көрүп туруп-туруп:

— Четтирдим деп билбес кижи-дир аа, авый — дээн.

• • •

Кыжын авазы уругларының хевин чуггаш, даштыгаа азып кааш, хемээ дедир кирип турда, бичии Орлан алгыра берген:

— Ой, авам хептеривисти кадыргаш кирип экке чор.

• • •

Бичии уруу уруглар садындан келгеш, ачазындан айтырган:

— Ачай, мени чогум кымова дээрил!

• • •

Кызылда чурттап турар угбазы келгеш, дуңмаларын орустап мендилегилээн. 4 харлыг Шолбан авазының кулаанга сымыраанган:

— Угбавыс орус апарган-дыр аа.

• • •

5 харлыг Чодураа бодунуң хөлегезин көрүп кылаштап-ла тургаш, чанынга чораан угбазындан айтырган:

— Хөлегениң карактары чок чүвел! Кижи-биле домей, ол хиреде карак чок, кандаай чоор!

• • •

4 харлыг Оман телевизорда бодунуң авызын көрүп кааш, чугаалаан:

— Авым телевизор иштинге сыңа берген.

• • •

4 харлыг Орлан кырганавазының өөнге чедип келгеш, бир дугаар диис көрген. Бир катап диис чунуп олурда, ол көрүп кааш, шуут кайгап чугаалаан:

— Диспей, суг чокта канчап чунар сен че, арның калдары арылбады көрем.

• • •

Артыш-оол угбазы Аяналадан айтырган:

— Карак шилин чүге кедер кижи сен, угбай!

— Караам көөрү четпес боорге, кедер кижи-дир мен ийин. Ону кедип алырга, меңээ көстүрү эки.

— А сен дүне дүжүңү чүнүң-биле көөр сен!

Эдуард ООРЖАК.
Чейнеш ОНДАР.
Роберт ДУЮГБАН.
Аясмаа МОНГУШ.

Кушкаштар дугайында чечен чугаалар

ХАМНААРАК

Апрельде ховуга болгаш чоогага-даа хар эриээн, а хамнаарактар шагда ужуп келгеннер. Бүгү ховуда хамнаарактарның ырлары чаңгыланыр. Хамнаарак боду дыка бичии-даа болза, а үну дыка этчир. Каранды ырындан өрү, өрү, оон-даа артык өрү уша бээрге, ак-чок дээрге ол көзүлбейн баар.

Ынчаар бүгү ховy хамнаарактарның ыры-биле чаңгыланган!

Ырлаарын төндүрүпкеш, ол черже рожум ужуп бады кээр болгаш буттары-биле дүрген-дүрген иттиммишаан, узуныже халыптар.

Хамнаарактың уязы черде—курган калган каңмыыдарның, сигеннерниң сыптарындан эргип кээр.

Хамнаарактың ыры чок болган болза, ховy олут боор ийик.

Ховуга чорааш кижи хамнаарактың ырызын дыңнаарга, аңаа хөглүг-сергек болур болгаш шылап-турупкан безин билдинмес болур.

БОРА-ХИРИЛЭЭ

Кыжын даштын соок. Чүгле бора-хирилээлер эзиг чайын ышкаш чыжырткайндыр эдип, хлеб тогланчызы былаажып, чоңшуп турарлар, бодаарга, кыш чок-даа ышкаш.

Кижилер бора-хирилээлерге өөренип калганнар, ынчангаш оларны эскербестер-даа.

Арга-арыгның кушкаштар чок кылдыр бодап шыдаваазывыс ышкаш, шак-ла ынчаар черни база бора-хирилээлер чок кылдыр бодаттынмас. Кайда-ла кижи чурттап турар болдур, ында бора-хирилээлер бар. Олар Нью-Йорктуң дээрге шаштыкан бедик бажыңнарының аразында-даа, Архангельскиде-даа, Вологдада-даа, — кижи чурттап турар чер бүрүзүнде ужуп турарлар.

Бора-хирилээ хөглүг-омак ырын ырлап ушпушаан, кижилерге час дүжүп келгенин сагындырып турарлар.

ДАГААЛАР

Дагааларның чурту — Мурнуу Азия. Хөй чылдар бурунгаар делей эжиндиринчилери Европаже черлик дагааларны сөөртүп эккелгеннер.

Оон бээр-ле улустар ынзы-бүрү уксааның дагааларын өстүргеннер. Ам оларны кайда-даа көрүп болур. Дагаалар чок суурну бодап безин шыдавас бис.

Дагааны азыраары көңгүс бедүүн. Кандыг-даа соокта ол бодунуң олудунда олурар. Час дүжүп, бичии чылып ээри билек, дагаазы чуурган эжелээрин ээзи билир.

Геннадий СНЕГИРЕВ.

МУЛЬТФИЛЬМНЕР

Март 3-те № 53 «Шынга» «Хүнчүгеш» булуңунга үнген Игорь ДУВААНЫҢ чурумаларында мультфильмнерниң аттары:

1. «Чебурашка».
2. «Винни-Пух».
3. «Ну, погоди!»
4. «Львенок и Черепаха».
5. «Маугли».
6. «Ежик в тумане».

БАЗА КАТАП МОРОЖЕНОЕ

«Хоттабыч ашак» деп тоожу-тоолдан

Бистиң аныяктарывыс олуттарынга олуруп алыры билек, ак баарлыктыг, чылагар ак хааржакты эгин ажыр чорумнааш, чүктеп алган уруг Хоттабычыга чылаштап келген.

— Мороженое херек бе? — деп айтыргаш, ол-ла дораан көргүп, алгыра каапкан.

Чүвениң шыны херек, оон орнунга кым-даа болза, корга бээр турган.

Мороженое садыгчызы кандыг харыны манап болус турганыл?

Ындыла дизе: «Амырап алыр бис. Меңээ ийиден бериип көрүңерем» — дээр. Бети дизе: «Чок, апбааны дээре боор» — дээр.

Бодап-даа көрүңерден садыгчының эжинен айтырыын дыңнааш, шляпалыг ашактың арны дораан-на помидор ышкаш кызып кээп, кыжангыр бүрүңгаар өндейип келгеш, коргунчуг сымыранган-дыс ийин:

— Аа-аа! Сен мени хайлыг мороженое-биле девидедиң деп де! Чок, ынчап шыдавас сен. Мен кырган, мегегей чүве циркке чораан дертен алдыны тары угда чипкен мен. Ол мээң бүгү назынымда четчир, хензигден-не кызыл-дустап чорүй барбаан мен. Моон ыра, оон башка сени мен хевир-дүрзү чок лага кылдыр хуулдуруптар мен!

Ынча деп чугаалааш, Хоттабыч ашак тура халааш, бажының кырынга кадаң холдарын көдүрүп хээрге, кожазында олурган, арнында сеглидиг оол ашактың холундан туттунгаш, чыдыпкан:

Сен чазыйлааш, мороженое «дээледир чип алганынга оон буруузу чок». Олудунга олуруп ап көр!

— Дыңнадым, чагыртып тур мен— деп, ашак чепшүл харылааш, холдарын куду бадырыпкаш, олудунга олуруп алгаш, корга берген садыгчыже көргеш, сүртенчии кончуг немеп каан: — Чорүп болур сен. Мен сени өршээп тур мен. Сээң амы-тының алган бо оолга өрүп четтирип чор.

Уруг футбол тенгүжеге чедир ол чоогунга келбейн барган.

Лазарь ЛАГИН.

Кино

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сила любви» 9.30, 12.50, 16.00, 19.20. Бичии залга: Клуб друзей кино «Фачер» 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Айболит-66» 9.00, 11.00, 13.00, киноклуб «Говорит 01» 15.00, «Ганг, твои воды замутились» 17.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Акселератка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сокровища византийского купца» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

агаар

Республиканга бүрген аязыр. Дүне чамдык черлерге ол хар чаар. Хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың кужу секундада 9—14 метр, дүне када 15—20 метр чедир күштелир. Дүне агаар 1—6 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус чедир соор. Хүндүс 17—22 градус чылыыр.

Кызылга бүргээр, хар чагбас. Дүне хадымырлаар. 3—5 градус чылыыр. Хүндүс 20—22 градус чылыыр.

КИРЖИКЧИЛЕР ЭВЭЭШ. ЧҮГЕ?

спорт

Апрель — чадаг чарыш айы. Аңаа улуг, бичии кижилер киржир. Бо айда республика чергелиг маргылдаалар хөй-биле эрткен.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди эрткен дыштаныр хүннерде чиик атлетикага кросс маргылдаазын эрттирген.

Аңаа баштай херээжен улус 2000 метрге чарышкан. Чөөн-Хемчик районнуң төлээзи Чечена Хаяя-оол баштайгы метрлерден эгелеп өскелерни мурнай бергеш, ол хевээр кымга-даа аштырбаан. Ол бирги черни алган. Ийигизин ооң чаңгыс чер-чурттуу Айнаа Монгуш ээлээн. Өвүр районнуң төлээзи Долаана Куулар үшкү черде.

3000 метрге хөй эвес кижи маңнашкан. Аңаа бирги черни Чөөн-Хемчик районнуң төлээзи Аней-Хаак Кара-Сал алган. Ооң командазының кежигүнү Урана Куулар ийиги черде болган. Кызылдың бир дугаар командазының төлээзи Клара Кызыл-оол аңаа дөрт секунда ойнадыпкаш, үшкү черге барган.

Каш минута эрткен соонда эр улус 5000 болгаш 8000 метрге чарышкан. Беш муң метрге болган чарышка Кызыл хоорайда дугаары 11 КПТУ-нуң төлээзи Аяс Ооржак кымга-даа четтирбейн, бирги черни бүзүрелдиг-биле алган. Улуг-Хемде Хайыракан суурда чурттап турар Эзир Нас-Сюрюн ийиги черни ээлээн. Кызылда дугаары 11 КПТУ-нуң төлээзи Шолбан Бегзи ийиги чер алган кижиге он ийи секунда ойнадыпкан.

Сес муң метрге он ажыг кижи маңнашкан. Маргылдаа киржикчилеринден аңгыда эки туразы-биле маңнашкан улус база бар болган. Чөөн-Хемчик районнуң төлээзи Сүрүң-оол Монгуш баштайгы километрден эгелээш кымга-даа четтирбээн. Кызылдың ийиги командазының кежигүнү Александр Большешапов безин оон ийи минута ажыг соңнап келген. Үшкүзүн Юрий Балдаң (Кызыл) алган.

Бо маргылдаа кандыг түңнел көргүскенил? Ол дугайында чугаалап бээри-биле судья В. П. Баклыковтан дилээн мен.

— Бо кросс эвээш киржикчилиг болгаш көрүкчүлерлиг болду. Киржикчилерниң келбейн барган чылдагааны болза, районнар командаларын материалдыг дуза-биле хандырбаанында. Районнарда спорт комитеттериниң ачар сеткилиг совхозтар акша шилчитпээн. Ооң уламындан чүгле дөрт районнан командалар келген. Чөөн-Хемчик районнан өскелери долу составтыг команда эккелбээн. Көрүкчүлерниң эвээш болганын кижи кайгаар. Сөөлгү үеде черле спортка хандыкшылдыг кижилер эвээжээн. Алдан чылдарның эгезинде болуп эртип турган кросстарга кижи-даа саны, спортчулар-даа хөй киржип турган. Көрүкчүлерниң кайнаар «чиде» бергенин канчаар тайылбырлаарыл?

Командалар эвээш келген. Маңаа чүнү немеп болурул. Ооң чылдагааны чер-черде спорткомитеттерниң четпес ажылында. Чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле маргылдаалар эрттирбейн турарында. Көрүкчүлерниң эвээш чылдагааны хоорайның чурттакчы черлериниң чоогунга чарлаалдарны доскуу аспайн, ийи-бир хүн бурунгаар азарга кым-даа эскербээн хире.

Тиилекчилерге шаңналдарны болгаш өртектиг белектерни тывыскан. Ынчалза-даа тиилээн командага кубокту болгаш вымпелдерни бербээн. Белен вымпелдер турда, чүге тывыспааныл? Ол дугайында айтырыгга республиканың Курспорт комитеди чүү деп харыылаарыл?

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: Сүрүң-оол Монгуш; маргылдаа үезинде.

Редактор В. С. ШАРАВКИ.

НАЙЫСЫЛААЛГА ҮНЕР

Чуртта база эң улуг ном үндүрер черлериниң бирээзи — «Советский писатель» тыва шүлүкчү, драматург Владимир Серен-оолдуң «Ынакшылдың ыяы» деп шүлүктер чыындызын чырыкче үндүреринге белеткеп алган.

Республикада суралгыг апарган шүлүкчүнүң чогаалдары ынакшылдан эгелээр. Чүнүң-даа дугайын ол бижип тура, бодунуң төрээн делгемнери болгаш ак-көк хемнерлиг даглараның, найыралды түдүштүрген оруктар-даа дугайында номчукчуга чедирерде, ол сагыш-сеткилди доюлдуруп келир ынакшылдың одуругларындан эгелеп алыр. Ынакшылдың дээди мининиишкини дээрге-ле сагыш-хөөнүг сес-биле дамчыдып каан өзулүт поэтиктиг бодал-дыр. Тыва авторнуң чыындызында кирген шүлүктерниң хөй кезии лириктиг хөөннер-биле долдунган.

Владимир Серен-оолдуң чаа ному келир чылдың эгезинде он муң кезектиг кылдыр чырыкче үнер.

Наталья КОСЕНКОВА,
Москва хоорай.

ТЫВА АТТАР ДУГАЙЫНДА

Москваның «Русский язык» деп ном үндүрер чери «РСФСР-ниң улустарының хуу аттарының тайылбырын» чырыкче үндүрген. Ук ном кижи бүрүзүнүң сонуургалын хайныктырар. Чаа төрүттүнген уруунга чараш ат тып бээр дээн аныяк ада-иелер, чурт шинчилекчилери, филологтар болгаш аттар дугайында эртемге сонуургалдыглар дээш, ону херегвес-ле кижи чок.

Ук тайылбыр номда тыва аттарның дугайында тускай кезекти берген. Тыва аттарның тывылганының унгур-үткезин тайылбырлааш, оларны шын бижиирин база айыткан. Ында тыва аттарның тывылганың, өске улустарның аттарындан үндезилеттингенин номчукчу билип алыр болгаш эр, херээжен тыва аттарның байлакшылы илереттинер.

Номда бистиң чурттуң улустарының муң хире аттары кирген. Уругга ат тыпсыры база чугула болгай. Ынчангаш ук ном уругга ат тыпсырда ада-иеге дузалакчы болуру чугаажок.

Георгий ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

ОТЧЁДУН БЕРГЕННЕР

Чадаананың культура одаанга Чадаананың чадаганы аттыг чечен чогаал каттыжыкшылының киржикчилери — чурукчулар, уран чүүл сиилбикчилери, бот-тывынгыр композиторлар, бот-чогаалга сундулуглар боттарының отчёдун хоорайның чурттакчыларынга бергеннер.

Каттыжыышкынга киржип турарлар боттарының чогаадыкан шүлүктерин, чечен чугааларын, ырларын чонга бараалгадып, аян тутканнар. Чурукчулар боттарының уран чүүлде чуруктарын делгеп, чонга сонуургаткан.

В. ХОВАЛЫГ.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чуртталга-соцбанкызының республика эргелелинде ада-иезиниң карактаашкыны чокка артып калган уругларга болгаш өскүс уругларга күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хамаатыларының дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 саныг ажытканын дыңнадыр тур.

ССРЭ-НИҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНДЕ АКША-БАРААН ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

1988 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 2-ДЕ НОВГОРОД ХООРАЙГА БОЛГАН ОЙНАП АЛЫЫШКЫН ТИРАЖЫНЫҢ

ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының бүгү албан черлеринде акша-бараан ойнап алыышкынныг салыышкыннарының саныларының даараазында дугаарларынга ойнап алыышкыннар тывылышкан

Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли
В — 017	чээрби беш	В — 513	ийи чүс
В — 077	чээрби беш	В — 523	чээрби беш
В — 101	чээрби беш	В — 572	чээрби беш
В — 148	чээрби беш	В — 621	чээрби беш
В — 187	чээрби беш	В — 646	чээрби беш
В — 202	чээрби беш	В — 714	чээрби беш
В — 276	бежен	В — 724	чүс
В — 297	чээрби беш	В — 772	чээрби беш
В — 350	бежен	В — 826	чээрби беш
В — 379	чүс	В — 849	чээрби беш
В — 402	чээрби беш	В — 912	чээрби беш
В — 475	чээрби беш	В — 946	чээрби беш
		В — 972	чээрби беш

Ажаалга банкызының албан черлеринде саннарның дугаары 1000 ажа бергенде, оон соонда муң саннарның бүгү-ле дугаарларынга баштайгы мунда ышкаш дугаарлар ойнап алган, өскээр чугаалаарга №№ В—1017, В—2017, В—3017 болгаш оон-даа ыңай, В—1077, В—3077 болгаш оон-даа ыңай.

Тираж чорудар талазы-биле комиссияның даргазы — Новгород хоорккүскомунуң даргазының оралакчызы Т. К. КАНАРСКАЯ.

Комиссияның харыысалгалыг секретары В. Д. ЛОГИНОВ.

Телевидение

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Уругларга дирег амытаннар дугайында». 9.05 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.05—10.15 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Эртем болгаш күш-ажылдың земнели». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «Черниң уруглары чүнүң дугайында ырлажып турарыл?» Болонья хоорайда уруглар ырының конкурзундан дамчыдылга. 17.25 — «Хоорайда база хоорай даштында ферма». Казах ССР-ниң Автоорук министерствозунуң бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйларының хөгжүлдезиниң дугайында. 17.45 — «Наргис» ансамбльдиң концерти (Афганистан). 18.05 — Поэзия минуталары. 18.10 — «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партия комитеди болгаш эде тургустунуушкун». Белоруссияның Коммунистиг партиязының Гродно хоорай комитединиң ажылының дуржулгазының дугайында. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Улус аялгалары. 19.25 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35 — Бөгүн делегейде. 22.45 — Белоруссияның күрфилармониязының улусчу музыканың «Сяброо» ансамблиниң концерти. 22.55 — 00.50 — Бут бөмбүг. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ база Болгарияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгылыышкыннар. Чалгыглар. Ук. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 19.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Ыштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10 — «Ырак-чоок». 13.55 — Медээлер. 14.05—15.10 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.25 — Кызылда аныяктарның түдүг кооперативиниң баштайгы базымнары. 19.15 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулге-чарылге болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Третьяков (скрипка). 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Чоруу чогумгур кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.45 — 23.20 — «Улус чогаадылгазы». Теледолчулаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Телефильм. 19.20 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.40 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегпур килдизиниң 3-36-73, эрге килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солуну келбейн баргенда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажаа. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг 2800 ТС—00683.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 28 четверг № 100 (13700)
1925 чылда үнделэлеттингени. Өртээ 3 копеек.

Үндезин реформаның оруу-биле

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕШ...

Тываның автотранспорт бүдүрүлгелери ажыл-чорудулганың чаа үе-чадазы — долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээнден бээр үш ай эрткен. Ажыл-агыйның башкарарының чаа байдалдарында бергелерге-даа, билдинмес нарын айтырыглар-даа турганы чугаажок. Ол бергелерже онза кичээнгейни бистиң бүдүрүлгелеривистиң ажыл-ишчилери углаан турган. Баштайгы үе-чадада бүдүрүлгелерниң ниитизи курлавырларынга кол даянган бис.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелеривистиң ажылын организастаарының, планнаарының база оларның ажыл-чорудулгазын үнелеп көөрүнүң дугайында дүрүмнү ажылдап кылган турган бис. Ажылды организастаарының кол-кол принциптерин, оларның ажылының планныг көргүзүглерин күүседиринге база ажыр күүсеткени дээш шаңнал-мактаарының хевирлерин база ында көрдүнген чүве.

Хол чадап олурбаан бис. Нормативтер төлевилелдерин ажылдап кылгаш, ону каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң коллективтериниң ажылчыларынга тайылбырлап берген бис. Социалистиг чарыштың чаа негелделерин база ажылдап кылган. Бот-акшаланыышкынның принциптерин тайылбырлаар талазы-биле бүгү черлерге кичээлдерни эрттиргилээн. Долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын талазы-биле экономиктиг өөредилге каттыжыышкынның бүгү адырларында организастаттынган болгаш кичээлдер ам-даа эртип турар.

Чаа байдалдарда ажылдааш, бо чылдың бирги кварталында түңнелдеривис кандыг болганыл? «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынның сөөртүлге хемчээлиниң планын 106.8 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 150 муң тонна ниит-бүрү чүъктерни сөөрткен. Сөөртүлге талазы-биле чардыктар керээлерин каттыжыышкынның бүгү бүдүрүлгелери күүседип апкан. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге кылган ажылдарывыстың хемчээлиниң өзүлдези 3 хуу болган. Өскээр чугаалаарга, 70 муң тонна ажыг чүъкту хөйнү сөөртээн боор турар.

Пассажирлер аргыштырарының база пассажир саарылгазының талазы-биле планныг онаалдаларывыс база ажыр күүсеттинген. Бо бүгүнүн ачызында сан-даа талазы-биле «балдырывыс» ээзин дыызын келген деп чугаалап болур. План ёзугаар 10.9 миллион рубльдиң орулгазын кирип алыр турган, херек кырында 11.2 миллион рубльдиң орулгазын алдывыс. Эрткен чылдынга көөрде, 0.6 миллион рубль өзүлделиг болдувус.

Каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң бүгү-ле ажыл-чорудулгазындан алган арыг орулгавыс 2203 муң рубль болду. Арыг орулга кирип алыр планывыс ажырып алганывыс ол. Эрткен чылдын бо үезинге бодаарга 200 муң ажыг рубльдиң арыг орулгазын алганывыс ол болур. Каттыжыышкынның бүдүрүлгелери шалың төлевиринин фондузунуң 60 муң ажыг рубль кымналгазын алган.

Хемчээлдерниң бүгү өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң ачызында чедип алдынган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ажылдап турар бир кижиге онаалтыр 2575 рубль болган. Планнап турганывыс 2496 рубль турган. Өзүлде 3.2 хуу болган.

Арыг орулга кирип алырының планын күүсеткениниң ачызында бүдүрүлгелер экономиктиг идиг бериишкин фондузунче 46 муң рубльдан шилчиткен. Оон-биле кады материалдыг шаңнал фондузу 23 муң рубльге, социал хөгжүлде фондузу 8 муң рубльге, бүдүрүлгениң хөгжүдериниң фондузу 15 муң рубльге өскен.

Ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында ажылдап келгенивис эрткен үш айларда чедир кылбайн барган чүүлдеривис хөй. Чамдык бүдүрүлгелер ниити орулга база арыг орулга кирип алыр планнарын күүсетпейн барган. Мапаа бадыткал кылдыр мындыг чижектерден кирип көрейн. Минусинск АТБ-зи ниити орулга кирип алыр планын 78 муң рубльге, № 3 АТБ 16.9 муң рубльге, Чадаана АТБ-зи 30.5 муң рубльге күүсетпейн барган. Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Кызылдыа пассажир АТБ-лери арыг орулга кирип алыр планныг онаалдазын күүседип шыдаваан.

Шак бо көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдалар чүнүң чылдагааны-биле күүсеттинмейн барганыл? Кылыр ажылдарның хемчээлиниң кызырылганы база сөөртүлге структуразының өскерилгени бир кол чылдагаан боор турар. Шак бо чылдагаан-биле Минусинск АТБ-зи 200 муң ажыг рубльдиң, Кызылдың № 3 АТБ-зи 50.6 муң рубльдиң, Чадаана АТБ-зи 121 муң рубльдиң орулгазын чедир албаан.

Сөөртүлге структуразының өскерилгени-биле орулга кирип алыр деңнел кудулаанындан Ак-Довурак АТБ-зи арыг орулга кирип алыр планын база күүсетпейн барган. Кызылдың пассажир АТБ-зи автобус хөлезиниң кирип турарын хүн бүрү контрольдаар чүсуларатканындан арыг орулга кирип алыр планын күүсетпээн. Харын-даа бот-үнези 21.1 муң рубльге улгаттырып, 22 муң ажыг рубль каражалыг болган.

Кызылдың № 1 болгаш 2 автобүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылганың байдалында ажылдааш, эки түңнелдерни чедип алганын демдеглезе артык эвес боор. Бирги кварталда № 1 АТБ пландан ажыр 60 муң хире рубльдиң орулгазын, 9.8 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. А № 2 автобүдүрүлге немелде 23.9 муң рубль орулганы болгаш 11.6 муң рубль арыг орулганы кирип алган. Моон түңнелинде № 1 автобүдүрүлгеде материалдыг идиг бериишкиниң фондузу 14.8 муң рубльге, № 2 АТБ-де 8 муң рубльге өскен.

Бо үстүнде киирген чижектерден алгаш көөрге, каттыжыышкынның бүдүрүлгелери ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында бедик көргүзүглүг ажылдап болуруун бүгү аргалары бар боор турар. Бот-орулга-чарылга боттанып эгелээнинин баштайгы айларының түңнелдери бистерни улам сорук киирер ужурлуг.

Мария ТУРБИНА.
«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының кол бухгалтери.

Кызылдың «Чечек» ательезинде бригадалар СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедимшиккиннерлиг уткуурунуң чарыжынга киржип турарлар. Валентина Александровна Коневаның бригадазы эр улустуң даштыкы хептерин даараарының планныг даалгаларын ай санында ажыр күүседип келген. Бо чылдың март айда олар эки ажылдап, планын 104,2 хуу боттандырган. Бо бригада чарыштың тиилекчизинге санадып, Май мурнунуң социалистиг чарыжының мурнуку одуруунда чоруп турар.
ЧУРУКТА: ол бригаданың мурнакчы дааранычызы Татьяна Рябова хүнде кылыр үлүүн чүс хуудан кудулатпайн, чарыштың тиилекчизи болуп турар.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы апрель 26-да Кремльге болган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги болгаш сески сессияларынга палаталарының доктаамал комиссиялары ла база депутаттарының киирген саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин чугаалажып көргениниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны Президиумга чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Курлавырының даргазы Ю. Д. Маслюковтуң илеткелин дыңнаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының план-бюджет комиссияларының ээреинии илеткелин Национальдар Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы Н. И. Масленников кылган.

Чурттаар бажыңнарын тударынга болгаш социал-культура адырын хөгжүдеринге хамаарылгалыг ажылдарны ажыл эгелеп талазы-биле Казах ССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң болгаш оларның күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнарының ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Илеткелди республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Назарбаев кылган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко, Президиум кежигүннери «Зеленоградстрой» тудуг-монтаж бүдүрүлге каттыжыышкынының комплекстиг бригадазының бригадири Н. А. Злобин, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Г. В. Колбин, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Тудуг талазы-биле күрүне комитединиң даргазының бирги оралакчызы Л. А. Бибин олар санал бергеннер.

(СЭТА).

Ортумак тускай өөредилге черлериниң ажылдакчыларынга «РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Бедик мергежилдиг специалистерни белеткээринге өнчүзевезы дээш «РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Виктор Николаевич Уколовка— Кызылдың автомобиль-орук техникумунуң башкызы. Тыва АССР.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың апрель 25.

Өг-бүле керээзи

ХАРЫЫСАЛГА ШЫҢГЫЫРААН

Эрзин районда «Чаа орук» совхозтуң мурнакчы малчыны А. Б. Севилбаа хөй чылдар иштинде үре-түңнелдиг ажылдап келген. Анай Балдановна Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң кежигүнү. Чоокта чаа эрткен пленумнуң ажылынга киржип чорда, журналист Ким-оол Хертек хоңмуу-биле ужурашкаш, өг-бүле керээзи-биле канчаар ажылдап турарының дугайында интервьюну кылган. Ам ону парладывыс.

— Силерниң бригадаңарның хойжулары кыштаглаашкынны кандыг эрттиргенил?

— Бистиң № 4 бригадавыстың малчыннары кыштаглаашкынны багай эвес эрттирген деп бодум чугаалап болур. Ооң түңнели аңаа хынамчалыг белеткелден кончуг хамаарыжыр болгай. Эрткен чайын малды эки семиртпеш, кыштаглаашкынга бажың-балгадывысты, кажаа-хоравывысты топтап белеткээн бис. Эрзинге кыш база ындыг-ла кадыг эвес болду. Бо бүгү кыштаглаашкынны улуг-ла бергедээшкиннер чок эрттирер арганы биске берген.

Төрүүр хойлуг малчыннарга кыштаглаашкын дыка берге күш-ажылчы шылгалда боор чүве. Бригадада төрүүр хойлуг малчыннар багай эвес көргүзүглүг болган. Амгы үеде сөөлгү ийи коданда оолдаашкын дооступ турар. Оларны апрель ортан үезинден эгелеп оолдаар кылдыр тарып боозаткан.

1987 чылдан эгелеп, өг-бүле керээзинде ажылдай бердивис. Үш өг-бүле. Олар шупту эрткен чылын орулгалыг ажылдаан. Бо хүнге чедир оларга камналга, пландан ажыр бүдүрген продукция дээш төлевирни бербейн турары элдептиг. Бир эвес камналгалыг, хөй продукцияны пландан ажыр эки шынарлыг кылдыр бүдүрер болза, керээде көрдүнген негелделер ёзугаар чыл төнчүзүнде төлээр ужурлуг болгай. Керээде-даа ынчаар бижээн.

Бо чылын бригадавыс малчыннары шупту өг-бүле керээзинче шилчээн. Кижилерниң ажылынга харыысалгазы улам шыңгыыраан, ажылының ачыс түңнели дээш сонуургалы-даа улгаткан. Керээ-биле ажылдаарының талазы-биле чогуур өөредилгени малчыннарга эрттирген. Шыналдаңы-даа дужаадывыс. Чарыгдалдарны, орулгаларны санап турар апарган бис. Ынчалза-даа ам-даа билдинмес чүүлдер бар. Оларны улаштыр өөренип турар-дыр бис. Биске берген эм-таң, сиген-шырбиш дээш өске-даа чарыгдалдарны чек-биле санаржырга, ооң ужур-дузазы акша-биле демей боор чүве-дир. Мурнуку үеде мал чеми, суг сөөртүп эккээрге, чамдыкта дашкаар үнүп безин көрбес чордувус. Чүге дээрге чарыгдалдарны чаңгыс-даа малчын ынчан санавайн турган. Чамдык кижилер малчыннарга чедирер сиген-шырбиишти бодунга бичиини дужүрүп ап турган таварылгалар турганы чажыт эвес. Кажан малчын санап турар апарганда, сиген-шырбиш кавырыктаар чүүл безин читкен. Эрткен кыжын коданымга 1 тонна 200 килограмм суланы, 1 тонна чарбаны алдым. Ону хемчээримге шын болган. Сөөртүп эккелген кижиге чек үзүп бердим. Санап турар чүве болганда сула, сиген, суг аймаан кижи кончуг камналгалыг чарыгдаар, кайы хамаанчок төлээ каап берип турбас апаар-дыр. Тускай саваларда малды чемгерип тур мен.

— Чаш хураганнарның деңзизи дээш үзүлде үезинде төлевир ап турар силер бе!

— Мооң мурнунда хураганны кыжын камгалап алгаш, 3-4 ай иштинде халас ажаагаш, өске малчынга хүлээдип берип турган бис. Кожавыста Ленин аттыг совхозтуң дүржулгазы-биле эрткен чылын хураганнарны шуптузун деңзилээш, 21—27 килограмм хураганнарны өске малчынга хүлээдип берип, деңзи дээш немелде ажыл төлевирин ап турар апарган бис. Ээлээн хөй малчыннар 100-300 рубль чедир алганнар. Ажыл төлевирин ынчаар тургузарга, хураганнарны улуг, шырак кылдыр азыраар дээш малчын кызып бээр-дир. Ажылга ол кончуг дегүм. Ол ышкаш чайын ырак чайлагларже көжүп, мал семирткени дээш шаланының 40 хуузун немей төлеп берип турар апарганы малдың чайгы семиртилгезинге кадарчының сонуургалын улгаттырган. Мурнунда бригаданың эки көргүзүглери кызымак малчыннарның ачызы-биле бедик турган. Өг-бүле керээзинче шилчээн соонда малчын бүрүзү бодунуң ажылынга дыка кызымак апарган. Керээни күүседир апаар. Ооң ынчаар канчаар ажылдааш, чүү хире акша алырын база керээде айтып каан болгай.

— Чарыгдалдарны ээзэжедир дээш чүну кылза эки!

— Кылыр ажылын, бүдүрер продукциязын, чарыгдалдарны, алыр акшазын каракка көзүлдүр санап каан болганда, малчын бүрүзү чарыгдалдарны кызырар дээш шимченип эгелей бээр-дир. Бистиң бригадавыстың малчыннары тевени чүък сөөртүрүнге ажыглап тур бис. Ооң мурнунда бүгү-ле чүъкту машина-биле сөөртүп турган. Ам сөөртүп болур-ла чүъкту теве-биле дажып алырдыр бис. Тарлашкын хемниң чоогунда кыштагларда малчыннар суг сөөртүр машинаны ажыглавас. Чылдың чылыг үезинде хойну хемден суггарар бис. Машина-балгат-биле сиген кестинмес черлерниң сигенин бригаданың малчыннары хол-биле кезип, белеткеп ап турар. Ындыг черлерден сиген белеткелин көвүдедирин бригаданың хуралынга дугурушту вус. Чамдык малчыннар чайын кожерде тевени ажыглаарын бодап турар.

СУГГАРЫП КИРИПКЕН

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Алаш системазының девискээринде бо хүннерде суггатчылар көвүдээн. Алаш хемниң суун ажыл-ишчилер хову-шөлдерже бадырган. Буга дозунуң дожун шаптылап аштаарынга, даш чалдаарынга сүрүүң чурттакчылары улуг дузаны көргүскен. Борта тудуг мастери Люндуп Ооржак, кол инженер Хеймер-оол Ондар, суггатчы звено удуртукчузу Юрий Базытпаа оларга удурткан шефчилер эрес шудургу ажылдааннар.

«Алдан-Маадырның» суггаттыг шөлдеринче суг элбээ-биле агып батканының соонда, 5 звено боттарының бызыглаан шөлдеринде ажылдай берген. Кызыл-оол Алдын-оолдуң звенозу 61 гектар ой чылдыг сиген шөлүн суггарып эгелээн. Коллектив ол шөлдүң бир гектарындан-на 42 центнер дүжүттү алыр соругналыг. Ол ышкаш Сергей Бызытпаа, Кошкар-оол Ховалыг, Александр Ооржак, Седип-оол Куулар ның звенолары сугну чеп ажылдап, бедик дүжүт дээш ажылдап кирипкен.

Арагачы ДОНГАК.

ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

Сут-Хөлде Карл Маркс аттыг совхоз 3307 өшкүнү кыргааш, оон 2377 килограмм дүктү алгаш, планын 102,5 хуу күүсеткен. Моңгуш Даваадыр, Яков Сат, Ховалыг Очур-оол, Сат Салчак-оол, Вера Монгуш олар бир өшкүден алыр планын дыка ажырганнар.

Өшкү кыргыырынга Ийме суурнуң агитквартадарындан 400 ажыг кижи киришкен. Ийи хүн дургузунда үргүлчүлээн шефие № 1, 8, 7 база № 11 кварталдарының чурттакчылары идепкейлиг киришкеннер. Совхозтуң дирекциязы шефчилерге өөрүп четтиргенин илереткен.

Алдын-оол ОНДАР.

АДАКТАЛГАН

«Дөң-Терезин» совхозта өшкү кыргылдазы адакталган. Бо ажылды организастыг чорудар дээш совхозтуң бүгү хөй-ниитизин эвилелдээн. Оон аңгыда Кызыл-Мажалыкта эът комбинадының, райкүүскомнуң, сельге-бүдүрүлге эргелелиниң коллективтери база дузалашкан. Сөөлгү хүннерге чедир 3014 өшкүнү кыргаан, оон 2808 килограмм дүктү алган. Кадарчылардан Галина Ооржак, Владимир Ооржак, Тыкы Ооржак олар дүк кыргып алыр планнарын ажыр күүсеткилээн.

Өшкү дүгүн класстаар, пресстээр, саваар ажылчыннар дүктү фабрикаже дорт чорудары-биле белеткеп эгелей берген.

• • •

Ол-ла совхозта төрүүр өшкүнүң ниити саны 1352. Олардан ам 620 өшкү оолдаан. Анайлары шупту онча-менди. Эң ылангыя Чалбаа Биче-кыс, Кудус-оол Ооржак, Владимир Далзы-Белек оларның коданнарында 65-теп 100 ажыг анайлар немешкен.

Ажыл-агыйның специалистери өшкү кадарчыларынга хүн бүрүде барып, практиктиг дузаны чедирип турар. Сакманчыларны четчелээн, эм-домну, мал чемин база чедирип турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

КҮҮСЕДИРИНГЕ БҮЗҮРЕЛДИГ

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозка Кара-Тал хойжу бригадага малчыннап ажылдаандан бээр Николай биле Валентина Доржукайлар 4 чыл чеде бергеннер. Ол үениң иштинде аныяк хойжулар кызымак ажылдап, багай эвес түңнелдерни чедип алганнар.

1987 чылда өг-бүле керээзи-биле ажылдааш, төрүүр 100 хойдан 88 хураганны камгалап ап, дүк бүдүрер планын ажыр күүсеткен. Мал продукциязын бүдүрериңге дорт чарыгдалдарны ээзжедип, орулгалыг ажылдаан. Эрткен чылда ажыл төлевиринге 2 муң рубль ажыг шалыңны алганнар. Чарыгдалдарны оон-даа ээзжедип болурунуң аргаларын долузу-биле ажыглаваанын малчыннар чажырбайн турар. Аътты тергелеп, шанактап, сиген-шырбиш сөөртүрүнге ээзэш ажыглаарын Николай чугаалады. Бо чылын малчын 2 аътты тергелээринге база шанактаарынга өөредип алган. Чайын ажыглаар тергези, кыжын хереглээр шанаа-даа белен. Чоок черлерге мал чеми, одаар чүүл сөөртүп алырын машина-техника аймаан малчын моон соңгаар ажыглавас. Аътты шанактап-тергелээри чарыгдалдарны ээзжедириниң бир оруу деп, ону долу ажыглай берген.

1988 чылда 100 хойдан 95 хураганны камгалап, 1 хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргып алырын аныяк малчыннар хүлээнгеннер. Керээде көрдүнген планын ажырып, социалистиг хүлээлгезин күүседириниң магадылалы малчында бар. Хоюнуң чайгы семиртилгезин оъттуг-суглуг Шаалааш бажында сериин чайлагларга эрттирген. Хоюнуң деңгели шыырак кыш ашкан. Бодунуң күжү-биле 10 тонна сигенни белеткээш, кыштаанга тергелеп чедирип алган. Мал чеми ооң кыштаанда ам-даа четчир болгаш артар деп чугаалап болур.

Түвет-оол ТҮЛҮШ.
Өвүр район.

КӨРГҮЗҮГЛЕР ӨӨРҮНЧҮГ ЭВЕС

Бо чылдың бирги кварталында кол фондуларны ажыглалга киреринң планы күүсеттинмээнин эң эгезинге айтыылыылар. Бо көргүзүг эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге, күрүнениң капитал салыышкыннарының-даа, бүдүрүлгелерниң социал-экономиктиг хөгжүлде фондуларының-даа күзели-биле көрдүнгенинден шиңгээттингени 25.2 хуу эвээжээн.

Чылдың эрткен үш айында дужааттынган объектилерни санаарга мындыг: мыйыстыг бода малга 240 бажка, хой, өшкүге 346 бажка кажаалар, 6.5 муң гектар одарларны суггарыг болдурган. Акшаланды рыышкынның бүгү үнер дестериниң күзели-биле ниити шөлү 17.2 муң дөрбелчин метр чурттаар бажыңнары туттунган. Ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга бодаарга 16.9 хуу ээзэш бажыңны ажыглалга кииргени ол.

А оон кадында күрүнениң болгаш бүдүрүлгелериниң акша-хөреңгилериниң күзели-биле капитал салыышкыннарының ниити хемчээли республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга 12,3 хуу өскени дыка улуг кужениишкинниң негеп турар. Чурттаарга, коммунал ажыл-агый, культура албан черлериниң тудугларынга капитал салыышкыннары болгаш тудуг-монтаж ажылдары улуг өзүлделиг кылдыр көрдүнген.

Капитал салыышкыннарының хемчээли чүгле чурттаар тудуунда болгаш коммунал ажыл-агый тудугларында долу болгаш ажыр күүсеттинген. Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының тудугларынга көрдүнген акша-хөреңгилер кончуг ээзэш ажыглаттынган болгаш эрткен чылдың деңнелинден безин дыка куду болган.

Чурттаар тудуунуң ниити шөлүн ажыглалга кирериниң планы күүсеттинмээн. Республиканың ажылчы чону ийи муң хире дөрбелчин метр шөлдүг чурттаар бажыңнарын чедир албаан. Чурттаар шөлүн ажыглалга кирериниң планнарын Агроүлетпүркурскомнуң бүдүрүлгелери, Улуг Хем райкүүскомунуң капитал тудуг килдизи чедир күүсетпээн.

Ынчалзажок моон соңгаар ажылдаарынга чамдык эки магадылалдар тургустунуп турарын айтып болур. Керээлиг тудуг организацияларынын тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 8.5 хуу өстүрген. Мапаа «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелин, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Кызылда № 1, Тожуда, Чөөн-Хемчикте № 2, Эрзинде, Дүргенде АКМК-лары, «Тыва хамааты тудуг», «Тыва суг тудуг» трестер, көвүрүг тудуунуң эргелели, «Кызылчас тудуг» эргелел, «Кедээ электри тудугнуң» № 118 механизастаан колонназ, «Мособлстройнуң» бот-орулга-чарылгалыг участогу эки ажылдаанын, эрткен чылдың чогуур үезинден үскок бедик көргүзүглерни чедип алганын айтыр апаар.

Керээлиг тудуг организациялары бирги кварталдың чурттаар тудуунуң планын күүсеткен. Ынчалзажок чурттаар шөлүн ажыглаарга киирериниң планы 2.5 катап күүсеттинген-даа болза, мында эрткен чылдың ажыглаарга кирттинмээн тудугтары саваттырдыг турар.

Ниитизи-биле тудугда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы бирги кварталда 105.6 хуу, керээлиг тудуг организацияларында 106.5 хуу күүсеттинген. Ол эрткен чылдындан өзүлделиг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинген. Ынчалзажок бодаа талазы-биле тудугжулардан четпестер, хожудаашкыннар илереп турар. Чамдык тудуг организациялары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын күүсетпээн, а чамдыктары эрткен чылдындан шуут кудулаткан. Оларның арызында «Шагаан-Арыг тудуг», «Тыва хамааты тудуг» трестер, Садыг министерствозунуң ТСУ-зу, «Тыва автоорук» эргелелдиң тудуг эргелели, № 833 тудуг эргелелин ышкаш улуг организациялар бар.

Тудуг организацияларының ниити ажылының түңнелинге кадрларның чедишпес чоруу салдарны чедирип турар. Ниитизи-биле тудугтарның кадрлар-биле четпелеттингени 90 хуу боор турар. Ажылчыннар чедишпези «Тыва тудуг», «Шагаан-Арыг тудуг» трестерде. Чурт үлетпүр министерствозунуң СТУ-зунда улуг боор артпышаан. Ынчалзажок чамдык тудуг организацияларды кижи саны көрдүнгенинден артыкка тудуун тура-ла керээлиг ажылдарның планын күүсетпейн турар, күш-ажылдың организастап турарының куду деңнелин херечилеп турар.

Тудуг организацияларын барык шуптузу бот-орулга-чарылгаже шилчээн деп санаттынып турар-даа болза, оон көскү илергей түңнелдери көзүлбейн келген. Оон мурнундааз дег, тудуг машиналары болгаш механизмнери долу күчүзү-биле ажыглаттынмайн, аза турар чоруктардан, чопшээрелдиг болгаш чөпшээрел чокка ажылга келбезинден ажыл шагының чидирии ээзэш кызырлып турар. Тудугларны ажыглаарга кирерини чылдың төнчү үезинче колдадыр планнаары хевээр артып турарындан тудугларның хуусаазы узамдыгып, даалгалар күүсеттезинге маажымнааш кынныы болдуруп, доозулбаан тудугларның санының өзүлдезинге чедирбишаан.

Допчулааны республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ВЕНА. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң болгаш НАТО кежигүннери чурттарының халажылгада турар генералдарының болгаш адмиралдарының Австрияның найысылалынга бешки ужуражыышкыны «Ортумак болгаш оон биче ырак-шылдыг ракеталарны чок кылганының байдалында Европаның айыыл чок чоруу» деп девиз-биле болган. Ужуражыышкынга Болгарияның, Венгрияның, Герман Демократтыг Республиканың, Польшаның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның, а ол ышкаш Великобританияның, Грецияның, Италияның, Канаданың, Норвегияның болгаш Португалияның делегациялары киришкен. ССРЭ-ниң ужуражыышкынга Тайбың камгалалының Совет комитединиң чанында «совет генералдар болгаш адмиралдар тайбың болгаш чепсегленишкинни дүжүрери дээш» деп хөй-ниитиниң бөлүүнүң делегациязы төлээлээн.

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Сөөлгү Атлантика эвилелиниң штаб-квартиразынга даштыкы херектер министрлериниң деңнелинге НАТО чөвүлелиниң ээлчег чок сессиязы болган. Ону совет удуртукчулар-биле АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульцтуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көөрү-биле чыыдырган.

Москвага стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн кызырарынга хамаарышкан чугаалажыышкыннарны бурунгаар-ладыр талазы-биле кайы-даа таладан кужениишкиннерни үндүрген деп, күрсекретарь демдеглээн. Ракетага удур камгалал талазы-биле керээниң концепциялыг айтырыгларынга-даа, ук керээниң чүүлдеринге-даа, а ол ышкаш ийи талада бар чепсектиң янзы-бүрү системаларын санаарынга кичээнгейни үндүрген деп, ол чугаалаан. «Стратегтиг шаап халдаашкын чепсээниң талазы-биле дугуржулганы чедип алыры кончуг чугула, ынчалза-даа ол керээни эки кылып алыры оон ээзэш эвес чугула. Талаларны мессилдежиишкин үндүрериндеи тудуп турар совет болгаш американ күштериниң үндезини болуп турар чепсектериниң ындыг хевирлериниң талазы-биле бис Совет Эвилели-биле тодаргай чугаа кылып турар бис. Ону ооваарымчалыг көөр херек. Бистер ынчаар кылып-даа турар бис».

ЛОНДОН. (СЭТА). Совет, славян болгаш чөөн-европа шинчилелдериниң британ каттыжыышкыны дээр чаа хөй-ниити организациязын ында тургускан. Ооң кол сорулгазы — амгы үеде делегейде кончуг улуг рольду ойнап турар делгем девискээрниң дылдарын, культуразын, төөгүзүн болгаш социал-политиктиг институттарын Великобританияга өөренип көөрүнге дузалаары.

Чаа организацияның кол сорулгазы — чуртта сөөлгү үеде Совет Эвилелинге сонуургалдың улгатканын хамдырар аргазын тывары болур деп, каттыжыышкынның президентизи Майкл Кейзер парлалга конференциязынга медеглээн. Британ дээди өөредилге черлеринге совет болгаш славян шинчилелдерин калбартырынга акшаланды рыышкынны көвүдедирин каттыжыышкын чедип алырын негээр деп, ооң секретары Кристофор Пайк медеглээн.

«Шынның» көрүнчүү

Интенсивтиг технология

Мурнакчы дуржулга

Коллективтиг кереэ

Тандыжылар тарылга бүдүүзүнде

Хар эрип, частың дүшкени-биле кады тараажылгын чымыштыг хүннери эгелээн. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчип турар бо чылдың чазынында хову ажылдарын ээзэн чарыгдалдарлыг организастыг чорудуп, дужуттуң бүзүрелдиг үндезинин салып, тургузуп алыр күзел тараажылгын сагыш-сеткилин дүвүредип, чогаадыкчы боданырынче албадап турар. Шак ындыг быжыг тура-соруктуг, изиг чүткүл бир-ле дугаарында тарылга шөлүнге төрүттүнер, анаа боттаныр. Чүге дээрге тараанын курлавырын тургузары чүнүн-даа мурнунда совет кижилерин аъш-чем продуктулары-биле хандырар сорулганы чединишкининиг шиитпирлээринге дузалаар.

Тандынын девискээринде бо хүннерде хову ажылдары калбарган. С. К. Тока аттыг, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы шык базырылгазынче бир дугаарында киргилээн. Район ниитизи-биле часкы тарылгага багай эвес белеткелдиг кирген. Мал чеми культуралары тарып өстүрерин кол угланыышкын кылдыр алган. Районга 1988 чылда болгаш 1990 чылга чедир үениң дургузунда мал чеми бүдүрериниң экижидериниң талазы-биле хемчеглер тодаргай ажылдап кылдынган. «Шынның» корреспондентизи тандыжыларның тарылга бүдүүзүнде канчаар ажылдап турарын сонуургап, совхозтарга, хову турлагларынга чораан келген. Тараажыларның, мал чеми белеткекчилериниң амыдырал, ажыл-херээнге, арга-дуржулгазынга тураскааткан арынны номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттывыс.

ҮНҮПТЕРИНГЕ БЕЛЕН. Таңды РАУК-туң даргазы Тимофей Антонович Хундановтуң кабинединге кирип кээрге, кодээ ажыл-агый техниказының септелгезиниң чорудуп турар байдалының дугайында графикти улуг саазынга чураан, хана дургаар азып каан. Бо чылдың апрель 15-ке чедир медээни оон олурар столунуң кырында салып белеткээн. Карактарым чайгаар-ла сан-чурагайларда барды. Ук медээниң утказы-биле таныжа бээрге, тарылгага кирер, хөрзүннү ажылдап кылыр кожуг машиналарының септелгези совхозтарда кожудаашкын чок чорудуп турар. Бөгүнге чедир тарылгага кирер техниканың 87—90 хуузу белен. 413 тракторнуң 400 хирези белениниң шугумунда тургустунган. Аңдазынаар чүс хуу септеттинген.

Совхозтарның чамдызы шык базырышкынның чоруда берген. Кайы-даа ажыл-агыйга баарга: «Хову ажылдарынче бөгүн-даа үнүптеринге белен бис» — дижир. Ынчалза-даа белен эвес совхозтар база бар. Ам-даа септелгези доозулбаан тракторларны барык-ла ажыл-агый бүрүзүнден көрүп болур.

Часкы тарылгага киржир сеялкалар септелгезиниң өй-шаанда чорудары хову ажылдарының белеткелинге чугула черни ойнаар. Оларны күзүн-не чедер, четпезин хынап, чазып, хынамчалыг кылгаш, белениниң шугумунга тургускулап каар. Графикте демдеглээн сан-чурагайлардан түңнел үндүрүп көөрге, чыл эгезинге чедир белен сеялкаларның саны аажок дүрген өзүп турган. Оон чоорту өжүп бады барган. Оон чылдагаанын тодарадып көөрге, механизаторлар сеялкалар кылырын соңгаарладып, чылдырып турарында эвес чүве болду. Херектиг ужуру складтарда артык кезектер төнүп элээрге, ажыл саадааш чыдып бээр. Үндүр бижээн, октаттынган техникадан чеже боктаныр боор, чегел төткеш, графикти үзер ужурга таваржыр. Ол хирезинде-ле бот-орулга-чарылганың негелделери бир янзы боданырынче чайгаар албадай бээрин тараажылар боттары билип турар. Совхозтарның уран холдуг үс-шеверлери боттарының кылып шыдаар чүүлдерин түс черлерге белеткеп, аргазын тып, чогаадыкчы дилээшкиннерже кирип турар.

Часкы хову сезонунга «Россия» совхоз өскелерден дээре белеткенген. Межегейжилер база олардан чыдып калбайн чорул орар. Владимировкада хову турлагларының бригадирлери, звено удуртукчулары соңгулдалыг чурум-биле шилип базылаан. Чаа тургустунган коллективтер хүлээлгелерин албышаан, төнчү түңнел дээш кереэлерин чаргылаан.

ЧАСТЫҢ ТЫНЫЖЫ ДАЛАШТЫРЫП КЕЛГЕН. Хову ажылдары удавас түлүктелир. Бо чугула кампанияны чединишкининг чорутканындан чылдың болгаш ниити беш чылдың салым-чолу хамааржыр. Районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезиниң ажыктыг чоруу бедиир. Оон хандырарының бир магадылалы — быжыг үрезин баазазын тургузуп алыры. Таңды районнуң совхозтары 9862 тонна үрезинни уруп алган. Районнуң күрүрезин инспекциязынга 9149 тоннаны хынадыры-биле белеткээн, артканын эки шынарлыг тараа-биле орнаар кылдыр ажыл-агыйлар арттырып алган. Хыналда соонда 8365 тонна үрезин чогуур негелдеге дүгжүп турар. 2506 тонна бирги класстыг, 2728 тонна ийиги класстыг үрезинни болуп илерээн. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы чогуур негелдезинге дүгжүп турар үрезинниң чүс хуу белеткеп алгылаан. «Россия» совхозтуң ажыл-ишчилериниң арыглап алган арбайы кызыл-тазы I—II класстыг. Элээн дүвүренчиг байдал С. К. Тока аттыг совхозта тургустунган. Ында уруп алдынган 1637 тонна үрезин шуптузу үшкү класстыг, аңгы-аңгы тараалар холужуп калгылаан. Ындыг үрезин интенсивтиг технология-биле ажылдап турар шөлдерге чаштынмас, ажыглаттынмас. Ол совхозка эрткен чылын безин 2032 гектар интенсивтиг ажылдаашкын шөлү турган.

Районда интенсивтиг технологияга ажылдаар кылдыр 14.500 гектар черни тускайлаан. Ол сан эрткен чылын 8294 турган, ооргаа ортумаа-биле бир гектардан 12 центнер дүжүт алдынган. Оон чылдагааны шынарлыг үрезинниң баш удур тыптынып алырынче кичээнгейни кошкатканы болган. «Коммунизмниң херели» совхозта 270 тонна, С. К. Тока аттыг совхозта 340 тонна кызыл-тас үрезинни үшкү класстыг. Үрезинни арыглаары, хоранаары доостурунун кырында келген. Мааа чугула рольду бир-ле дугаарында совхозтарның агрономнары ойнаары чугаажок.

ИСТЕРИ ЧЫТКЫЛААР. Районнуң ажыл-агый бүрүзүнде минералдыг чемишчидилгелерин садып алыр дээш хөй акшаны үндүрүп турар. Ырак-узак черлерден сөөртүп эккелген чемишчидилгелерин шыгжап, кадагалап турарында шыгыы четпестер бар. Ылангыя ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта хоран-химикаттарны болгаш чемишчидилге кылдыр ажыглаар бүдүмелдерни чыл чылы-биле ажаап карактавайн келген. Ол дугайын эрткен чылын күзүн «Шынның» арнынга шүгүмчүлеп-даа турган. Байдал өскерилбээн. Складтың эжиктери кыдлынмаан. Корум-чурум тургустунмаан. Ойбаксамдар шоодайларны ол-бо чүкче кайы-хамаанчок октап каапкан. Плёнка шывыттарны ак сеткилдиг эвес ийи-чаңгыс кижилер оорлап аппаар. Хайгаарап көрүп турар ээ чок болганындан, черни чемишчидер үнелиг «витаминнерни» төтчеглеп турар.

«Коммунизмниң херели» совхозта складтың шоочазын аналы-ла чараш болзун дээш эжик аксында халаңнадып каан. Ол ажыттынмас-даа, хагдынмас-даа. Складтың иштинде шиме-сексеңиг. Чемишчидилгелерни аңгылай чыый салгылап каан болгаш олар арасында холушпас. Ынчалза-даа складтың девискээринде азоттуг чемишчидилге чер-черде төктүп калгылаан. «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында межегейжилерден дээредээр хире шиичиг чок. Ында чемишчидилге склады суурдан озалааш черде турар. Чогуур хайгаарал тургуспазынындан «билдинмес» ээлер чемишчидилгелерни тегечаа, туралааны-биле кайы хамаанчок чүдүре бергилээн, оларның машиналарының истери чыткылаар. «Россия» совхозтуң тараа шаңындан элээн ырак ийленчек дыңле турар складындан төктүп үрелген чемишчидилге Сой хемчигешче хар суу-биле кады баткан. Кижилерге, мал-маганга айыыл халдадып болур дег. Ол сагындырыг бүгү совхозтарның удуртулгазын дүвүредип, дарый хемчег алырынче албадап турар.

ГОРБАНЮККА ДЕҢНЕЖИР ДЭЭШ. Тараалап Таңдының девискээринге бедик дүжүт алыр мастерлерниң арасында «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында хоочун механизатор А. Ф. Горбанюктуң ады кеску черде турар. Чер ажылының культуразын болгаш хөрзүннүң дужуткуруун бедидериниң талазы-биле Александр Федоровичтиниң удурткан коллективиниң хөй чылдарда үндүрген күжениишкиннери хылас барбаан. № 3 бригадада 20 ажылчын бар. Оларны үш звенога үскен. Анай-оол Салчак баштаан 4 кижилиг звено 1840 гектар черге кызыл-тастың ажаалдазын интенсивтиг арга-биле чорудар.

Горбанюктар кожалары-биле бир дөмей байдалдарда ажылдап турар хирезинде көргүзүглери эки талазынче өскерлип, ажыл-херээнге чаа чүүлдерни нептередири-биле ылгалып келген. Ында ажылдап турар механизаторлар чайгы чер шидарылгазының үезинде технологтуг ажылдарны бүгү негелделерин хамыдывышкын чокка, чогуур хуусаазында чорудуп турар. Аңдарып куруктурган чер тараның өзүлдезин хандырарынга, шиктү мениипеп, хөрзүннү чемишчидеринге улуг идигниг болур деп, механизаторлар санап турар.

Бригаданың чединишкиниң бижыглаарынга бот-орулга-чарылгаже шилчиишкин чугула ойнаашкынныг болган. Ол ажылчын бүрүзүнүң төнчү түңнел дээш сонуургалын кезүрген. Бригада кежигүннери кандыг-даа бергелер турза, чайын аңдарган чер дугайын чаңгыс-даа хүн уттуп болбас деп шыңгыы дүрүмнү удуртулга болдурган. Ынчангаш олар шөлдү дөрт удаа, чамдык диллиндектерге беш катап болбаазырадып ажылдаар.

Часкы шөлге ажылдың хынамчалыын чедип алыры тараажыларның шуут дүрүмү апарган. Шөлдүң хөрзүнүн тарылга сезонунга чедир технологтуг харылзааларны шын сагып турлаш, кыска хуусаада кылып доозарга, хөрзүннүң шыгы чер кырынче белен үнмес.

Агрохимиктиг хемчеглерни, үрезин шилип алырын чугулалап көрүп, шын турушту ээлеп турар. Чаштырылгага чүгле бир, ийи класстыг үрезинни белеткеп алыр. Өскелерге өөредиглиг кол-ла чүве: чер ажылының бедик культуразы дээш кижи бүрүзүнүң күжениишкининиг, ак сеткилдиг ажылдап турары.

Бригаданың кол өзээн 20—30 чыл ажыл стажтыг механизаторлар тургузуп, аныяк өскенге арга-дуржулгазын дамчыдып бээри чаңчыл болуп бар чыдар. Оларның чер мурнунга харысалгазын анаа ажаап өстүрген чүс-чүс тонна тараазы-биле тодаргай хемчээн болур.

Тарааның бедик дүжүдүн кандыг-даа бригада ап болуруун аргазы кайда-даа бар. Ындыг түрбүже эки дуржулганы өөренип, чер-черге тарадырынче РАУК-туң талазындан боттут хемчеглер алдынмайн турары илдек. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң дедишилгелиг чаа аргаларынче дидим эвес базымнар-биле кирип, саваашкыннар кылырын чамдык совхозтарда саададып турар. Күш-ажылчы коллективтериң эге үүрлери — звенолар, бүдүрүлге бригадаларының ролюн көдүреринге үндезилеттинген ажыл-агый иштиниң бот-орулга-чарылгалыг хамаарылгаларының элээн сайзырангай хевири — коллективтиг кереэ Таңдының девискээринде калбаа-биле нептерээн. Ол хирезинде Горбанюктуң кожазы мал чеми белеткээр № 4 бригада ук ажыл-агыйның кол агрономну Юрий Михайлович Злыгостев эрги ёзу-биле эрептей ажылдап турарындан кереэлиг аргаже мынчага чедир кирбейн турар. Кол агрономнуң чаа чүүлдү нептередиксээр хонну чогундан чүгле ол бригаданың ажылчыннары звеноларга үстүнмээн. Анаа баш удур саваашкыннар ам-даа кылдынмаан № 4 бригаданың агроном-учётчиги Геннадий Бавукович Ооржак хомудаалын илередип чугаалап олурду. Евгений Оюн, Александр Саая, Олег Ондар, Олег Минчеймаа, Эдуард Ондар, Эдуард Куулар звеноларга үстүп алгаш, кереэлиг арганы долу негелделери-биле ажылдаарын күзеп турар. Хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигенни ажаап албышаан, чайгаар үнген сигенни планга дүүштүр кестирип алырын дугурушкан. Черин суггаргаш, азоттуг чемишчидилгени чаштырын эгелээн. Шык чедер, чемишчидилгени уруп турар. Ам чүгле чылыг херек. Механизаторлар бүрүзү шалыкчылары деңнежир дээш ажылдап турар.

ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ТҮҢНЕЛИ — АТТЕСТАСТААШКЫН. Бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге чылы доозулган. Ол үениң дургузунда совхозтар директорларының болгаш кол специалистериниң дөрт киржилгези-биле экономиканың үндезин айтырыгларын өөренип. Социалистиг бүдүрүлге дугайында хоойлуунуң сайгарылгазын кылып, эргежок чугула лекцияларны, медээлерни дыңнаан.

Барык-ла кичээл бүрүзүн районнуң ажыл-агыйларының чижээнге көргүзүп, амыдырал-биле холбап турган. Ол чорук өөренип эрткен материалдарны эки шиңгээдип алырынга дыңнакчыларга аажок дузалаан. Чижээ, «Россия» совхозка болган сөөлгү кичээлге кол агроном А. Н. Смолярченконуң коллективтиг кереэни Владимировканың механизаторлары канчаар нептередип турарын тодаргай чижектер-биле холбап турлаш чугаалап берген. Ол кичээлге совхозтуң механизаторлары часкы сезонга белениң бүзүреткеннер. Техниканы четчелээш, түс-түс звеноларны тургускан, планныг даалгалар бердинген. Ынчалза-даа планнаашкында чамдык чедир кылдынмаан чүүлдерни ам-даа эде көөрүн кичээлдиң киржикчилери дугурушкан. Чаа чүүлге эдишкиннер черле турар, ындыг-даа болза хову ажылдыглар шын орукта турарын боттары-ла билип, чедиишкинниг хандырар төнчү түңнелге идегеп турар.

Кол агроном Смолярченконуң дыңнадыынга ол-ла совхозтуң экономизи В. С. Беспюков немей чүве чугаалаан. Оон чугаазы колдуунда дыңнакчыларның хөй саңныг айтырыгларынга харыы бээр хевирге эрткен.

«Россия» совхозта нургулайында Владимировка суурнуң хоочун чурттакчылары колдаан. Бүдүн-бүдүн ог-бүле династиялары бар. Ынчангаш звеноларны тургузарын механизаторлар боттары-ла шиитпирлеп каантар эки чаңчыл тургустунган. Чүге дээрге кымның-биле канчаар ажылдаары оларның боттарынга билдингир-ле болгай.

Механизаторлар чыл дургузунда өөренип келгеш, экономиктиг билиглер-биле чепсегленген. Ам оларның кижи бүрүзү аттестация эртеринге белеткенир. Ол болган сөөлгү кичээлге шын учёт дугайында, ажыл-агыйның специалистериниң, механизаторларның аттестациязының дугайында ажык чугаа кичээлдиң дыңнакчыларынга өөредиглиг болган. Бригадалар арасынга кандыг-бир херек ужурунда техника дузазы херек апарган болза, ону чек системазын ёзугаар дугуржуп алыр. Шупту коллективтер долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн болганда МТМ-биле база чек дептерин дамчыштыр санажыр. Бригадаларга аппаар аъш-чемни директорнуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы харылзаар. Бир эвес механизаторларны чемгербээн азы багай чемгерген болза, ону харылап турар кижиге чек бербес.

Чаштырылгага чедир саңныг хонуктар арткан. Ам агрономнар, инженерлер, зооветспециалистер аттестацияны доозуп турар. Хову турлагларының бригадирлери белеткелдиг болгаш аттестастаашкынны Кызылга эрттирген.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, С. К. Тока аттыг совхозтарга механизаторларның аттестациязын эрттирзе-даа, хову болгаш мал чеми белеткекчилериниң кереэ ёзугаар ажылдаар звеноларын четчелеп чадашкан.

Владимировканың механизаторлары тарылгага киржир техниканы шуптузун бүрүн септеп алган. Межегейниң механизаторлары база колдуунда бөгүн-даа болза кириптеринге белен. «Россия» совхозтуң трактористери өске ажыл-агыйларга деңнээрге, МТМ-н чегенчиг байдалда турза-даа, септелгениң графигин шын сагып, шак-үени чип ажыглап келген. Коллектив кежигүннери боттарының арасында сырый эп-найыралдыг, ажылчын бүрүзү тараажының дадыгыышкынының чемзындан тура алган, чемгерикчивис не-черге хумагалыг. Тарылгага киржир техниканы бүрүну-биле белеткеп алза-даа, сеялкаларга болгаш шимчедикчилерге салыр артык кезектер чогу оларны дүвүредип турар. Ылангыя вкладыштар районнуң кайы-даа совхозунда чедишпес, ону тып аары кончуг берге айтырыг болуп артпышаан.

БОТТАРЫ БАШ МИННИР. Хову ажылдарын моон мурнунда чылдарда мөөнеттингеш күш-биле кылыры чаңчыл турган. Бригадага кижи саны хөй болган тудуум, техника көвүдээр. Ынчан улуг үүле дорган бүдер кылдыр санап турган. Ам ажыл-агыйның чаа байдалдарынга ындыг турушпаа чайлаарын кайда-даа билип турар. Чижээ, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң администрациязы күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели-биле кады Күш-ажылчы коллектив дугайында хоойлуну удуртулга болдурган, эрги хемчеглерни эде көрүп, бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланышкынның чаа байдалдарында канчаар ажылдаарының аңгы пленнарын чогаадып тургускан.

Бригадаларда бот-тускайлан тургускан интенсивтиг күш-ажылдың коллективтери бригадирлерин ол албан-хүлээлгезинден хостааш, кайы-бир звенонуң удуртукчузу кылдыр томуйлаан. Ынчангаш бир дугаар бригадага 3 звенону, ийигизинге—2, үшкүзүнге—3 звенону кылган. Ук звеноларны мурнунда-ла ажылдап турган черлеринде ол-ла хевээр быжыглаан. Ам хову турлаанда үш аңгы коллектив азы чаңгыс шөлдүң үш ээзи тыптып келген. Ол хирезинде ол үш звенону бригада деп адап, хевээр арттырып каан. Дужурген бригадирниң орнунга ажыл-агый эргелекчизин киирген. А механик кижи 3 звенону хары угда хандырар.

Бригадалар дүнеки, хүндүскү ээлчеглерге автобусту, харылзаа тударынга телефонну салып бээрин дилээн. Канчаар хөй бериичелиг ажылдаарын коллективтер боттары шиитпирлээр. Оларга совхозтуң удуртулгазы шаптыктавас.

Организастыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээрде күш-ажылчы коллективке даяныр. Чөвүлелге чогуур эрге-хүлээлгелерни бергениндеи совхоз директору дыка хөй сагыш човаашкыннардан хосталган. Ам директорну оон өт салганы дужаалынга торгааны азы шаңнааны дээш чемелээри болдунмас. Ол бүгүнү күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели көрүп, билип, хайгаарап турар. Чөвүлелдиң үндүрген шиитпирин совхоз директору күштүг болдуруп дүрүмчүдер бо-ла. Ынчап кээрде директорнуң эргезинге коллективтер арасында үүле-херектерин утлап баштаар ниити удуртулга артып каар. Ол демократчы, ажык-чарлыг чоруктуң амыдыралга тодаргай боттанывышкыны ышкажыл.

ЧААРТЫЛГАЛАРНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ. Районнуң ажыл-агыйларының удуртукчулары болгаш специалистери РАУК-биле кады республиканың Агроүлетпүркүрүкомунуң бадылааны чаа план-биле хову ажылдарын чорударының хемчеглерин ажылдап кылган. Ол программаны 1990 чылга чедир тургускан. Ону тургузуп турар үеде бүгү-ле технологтуг карталарны эде көрүп, ажыл-агый бүрүзүнүң бар аргаларын, климаттыг туружун, бойдус байлаан, тарылга шөлүнүң структуразын долузу-биле өөренип көрген.

Чылдың-на кыштаглаашкын саңында ажыл-агыйлардан дыка хөй мал өлүп хорап турар. Он-он тонна ээтти, хөй сүттү, дүктү күрүне чедир албайн турар. Совхозтар карыштага таваржып турар. Ол чорук материалдыг, социал амыдырал баазазын хөгжүдеринге шаптыктап турары билдингир. Мал чемин чедир белеткеп ап шыдавайн, хөй мал өлүп турарының бир чылдагааны ол.

Бо чылын эрткен чылга деңнээрге, районга бир муң тонна сигенни хөйнү белеткээр. Сенажты 11 тонна, силосту 25 муң тонна көвүдедир. 14 муң тонна хире тараа холумактыг сенажты районга бир дугаарында белеткээр. Дазыл үнүштүглерни тарыырын 3,5 катап көвүдедир. Тараа холумактыг мал чемин ийи катап улгаттырар. Мал чемининң белеткекчилери бо чылын кургаг сигенниң хөй кезиин прессээш, шала шыгын механиктиг салгынаашкын аргазы-биле кургадыр. Ол арганы оон мурнунда «Россия», «Коммунизмниң херели», «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга дидим эвес ажыглап турган болза, ам ону ажыл-агыйларга он катап көвүдедирин өөренип көрген.

Гектар чериниң беримчелиин бедидери-биле сиген шөлдерин, одарларны үндезини-биле чаартыр. Бо чылын 3450 гектар сиген шөлү, 1550 га одарларны чаартыр. Оон-биле черлеңиштир чамдык черлерни суггарар, суггарылга системаларын эде кылып, чаартыр хемчеглерин алыр. Ийи дугаарында, шөлдерни ажылдап кылырының интенсивтиг технологиязын дидими-биле нептередир, колдуунда органиктиг чемишчидилгелериниң ачызы-биле шөлдерниң дужуткурун эдбыдалыр. Оон мурнунда органиктиг чемишчидилгелерни Сосновкага, Межегейге ажыглап турган.

Мал чемининң шынарынга улуг негелделерни салыр. Чижээ, бир, ийи класстыг сигенни эрткен чылын чүгле 61 хуу болган. Силос салырынга негелделерни шыңгыырадыр. Оон шынарын ийи катап өстүрер. Силос салырынга хереглээр карбамид болгаш азот бүдүмелдер ышкаш химиктиг холуксаалар ийи катап хөй хереглеттинер болганда, ол бүгүнү сөөртүп алырынга амдыгаашкан эгелеп белеткеп, ходелары чугула.

Районнуң ажыл-агыйлары бөгүнге чедир хөй чылдыг сигеннерниң, чочак-тараа үнүштерниң үрезиннерни өске черлерден саттынар ужурга таваржып турган. Ам мал чемининң үрезинниң боттары белеткээр. Рапстан тарып өстүрген дүжүттүң чартыын үрезинге хереглээр. Совхозтар холушкак тараа культураларының үрезинниң база тарыыр.

Бо чылын витаминниг сиген далганы-биле катай хаара 44.172 тонна мал чемининң единицазын бүдүрер. Ол эрткен чылдан 45 хуу хөй болур. Оон-биле холбаштыр хөй чылдыг сигенниң, оон иштинде чочак-тараа үнүштерниң, оларның холумаан тарыыр шөлдерниң девискээри улгадыр.

Совхозтар удуртукчулары хову ажылдарының бүдүүзүнде чаа салдынган сорулгаларны күүседири-биле механизаторларның күжүн таарыштыр тургузарын планнап турар. Чижээ, «Россия» совхозта кереэ ёзугаар ажылдаар звеноларны тургускан. Хову ажылдарының үезинде ол звеноларның кижи саны 10 чедирген болгаш оларны хостаттырган механизатор удуртур. Ында ындыг звеноларның саны 8. Чеди-сес кижилиг 3 звено тараа культураларын өстүрер, 2-зи мал чеми белеткээр, 2 звено ногаа ажаар, бир звено картофель, дазылдыг үнүштер тарыыр. Сиген белеткээр звено ийи кезекке үстүп алган. Оларның бирээзи хөй чылдыг сиген өстүрер, өскези сиген кезер. Чаңгыс чылдыг болгаш силос культураларын өстүрер звенода сес кижини быжыглаан. Оларга бир К-701, үш Т-150, ийи ДТ-75М, дөрт УСК-100, ийи КПСУ-0,75 бар. Звено 1650 гектар тарылга шөлдүг, 425 га аңдарып куруктурган черлиг.

Мындыг хевирлиг ажылдарны районнуң өске совхозтары база калбарткан.

ХАМААРЫЛГАЗЫН ӨСКЕРТСЕ ЧОГУУР. Совхозтарның ажыл-ишчилериниң мурнунда экономиканы көдүреринче, мал, чер ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедиринче, чоннуң чаагай чоруун экижидеринче угланган улуг сорулгалар тургустунуп келген. Ажылчыннар бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланышкынның чаа байдалдарынче шилчээш, совхоз акшазы бодувустуу, ниитиниң деп чүвени ылап билип эгелээн. Ону камналгалыг, бодамчалыг чарыырын кым-даа билир апарган. Мааа хамаарыштыр республика чарыжының тиилекчилериниң бирээзи, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң тракторизи М. Т. Оюн-оол болуунуң бодалын мынчаар илередир:

— Дөрт чарыгдалдарның камналгазының дугайында чижек ап, чугаалаксай-дыр мен. Январьда 5 аар тракторларның септелгези доозулган турду. Олар шуптузу үш-үш неделя ажылдаан болгай. Оларның шуптузун Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге хөлезинин совхоз төлеп тургаш кылдырткан. Ол организацияның төлээлери келгеш, үрелген кезектерни солуп бергеш, бистерниң карманывыстын хөлезинин алыр болгай. Септелгениң өртээ деңдии аар. Мен бодап көөрүмге, ол бүдүрүлге совхозтан хамаарылгалыг турар болза эки хире. Анаа септеткен техника чогуур хуусаазы четпейн чыткаш үрелип каар болза, катап септелгени чарыгдалын боттарының күсели-биле дуглаар кылдыр көөрү чугула.

Эрткен чылын мындыг таварылганы чугаалап көрейн. Кызылга септеттинген 11 тракторнуң 6-зы туруп алган. Трактор үрелген соонда алыр акша шалыңым чок дээрзин тракторист бүрүзү кончуг эки билир. Ынчан ол трактористер септекчилерниң адынга та кайы хире чемелдиг сөстерни сөглээн ийиаан. Чамдыкта тракторну шимчеп чорууруунун чаңгыс хемчээлинге салып алгаш, ажылдап турдувус. Өскелери солуттунмас, ажылдавас-тыр. Ам канчаарыл, акша чок олурар эвес. Шык бээрыышкыны эгелээн. Ол хирезинде 3 трактор Кызылда хевээр.

Оон ыңай үстүнден айтыышкын бээри биеэги олчаан. Бригада бүрүзүнге 100 гектар шөлдү немей чаштырар кылдыр даалгалар берген. Хууда бот-башкарныр чорукту бистиңде шак мынчаар хажыдып, үреп турар.

Районнуң ажыл-агыйларында тарылга кампаниязын чорударының планнарын парткомнарның, партия организацияларының хуралдарынга чугаалажып, оларны бадылаары барык доозулган. Бистер чорун турувуста ындыг хуралды С. К. Тока аттыг совхозтуң парткому эрттирген. Совхоз 6500 га тарылга шөлдүг. Тарылганы ийи ээлчеглиг арга-биле эң кыска агротехниктиг үелерде эки шынарлыг доозар шиитпирин хүлээп алган. Эрткен чылдың дуржулгазынга даянып, үш хову бригадазын, бир мал чеми белеткээр бригаданы хевээр арттырган. Бир эвес салдынган сорулга күүсеттине берген таварылгада эрткен чылдыындан ийи катап хөй мал чемин совхоз белеткеп алыр аргалыг. Кывар-чаар материалдарны немей тыптынып алыры, хову турлагларында ажылдап, чурттап турарларга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээн ышкаш айтырыгларны дарый шиитпирлээри чүгле ол совхозтуң эвес, өске-даа ажыл-агыйларның удуртукчуларындан негеттинип турар.

Даизы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТАРДА: С. К. Тока аттыг совхозтуң № 2 бригадазының механизаторлары — мал чеми белеткээр № 4 бригаданың 20 чыл ажыг стажтыг механизатору Демир-оол Бойдуевич Монгуш; комсомолчу-аныяктар звенозунуң удуртукчузу, коммунист Анатолий Кысыгбай; «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының механизатору Алексей Александрович Хүрен-оол.

«Красное знамя» солуннуң корреспондентизи Виктор БОТОВТУҢ фотолары.

Үндезин реформаның оруу-биле

МАЛГА ШЫНАРЛЫГ, ХӨЙ ЧЕМНИ БЕЛЕТКЭЭР ДЭЭШ

Бо үннерде агроүлетпүр ажылдакчыларының мурнунда чүгүле сорулгаларының бирээзи — аъш-чем айтырыы. Бистиң республика Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле дыка хожудап турар. Ооң кол чылдагааны—мал чеминиң баазазын четче тургузуп шыдавайн турарывыста.

Бо чылдың апрель 1-де медээ-биле алырга, бир саар инекке онаажтыр чүгле 0,4 тонна силос арткан, Улуг-Хемге эрткен чылдың бо үезинде 10,9 тонна турган болза, ам 0,8 тонна. А Каа-Хемде байдал оон-даа дора, чүгле 0,1 тонна. Силос эрткен чылын бисте 127458 тонна турган болза, бо чылын ооң чүгле 10 хуузу арткан. Холумак база бөдүүн чемнер мурнуку чылдаазындан дыка эвээш. Ооң уламындан мал кыштаглаашкыны бисте дыка нарын байдалда эртип турар. Чыл эгезинден бээр сүт саалдазы кудулаан. Малдың өлүп хорап турарының дугайында чаңгыс-ла сан: бирги кварталда ниитизи-биле 37620 шээр мал өлүп хораан, ол дээрге эрткен чылдың дең нелиинден барык он муң мал хөй.

Малды кыштан хүр ажырар дээш республиканың чамдык совхозтары хемчеглерни ап, севаңны, хыырлыышты белеткеп келген. Оон аңгыда чамдыктары Саян ындындан мал чемин база сөөртүп ап турар. Сүт-Хөл районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары кыштаглаашкынның эң берге үелеринде шефтээшкиннерни организастаан. Бирги кварталда ында бир инектен сүт саалдазы эрткен чылдаазындан хөй болганы ындыг ажылдың түңнели деп чугаалап болур. Ол районга сигенни, бүрүнү хар адаандан кыжын белеткеп турган. Кыжын безин сиген бар турда, ону күзүн чүге кезип, белевээнил деп айтырыг чайгаар-ла туруп келир. Ук районда агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистеринден республиканың Агроүлетпүркүркому негелдени кошкаткан. Чүгле телефоннар, медээлер чыыры-биле кызыгаарлаттынып, районнарга барып, ажылды организаставаанының түңнели ол деп доpт миннип турар бис.

Суггаттыг черлерни ажыглаар талазы-биле Агроүлетпүркүрком даргазының оралакчызы, тускай килдис, ол ышкаш Мелиорация болгаш суг-ажыл-агый министерствозу (Н. А. Жоголь) бар. Ынчалза-даа суггаттыг шөлдерниң беримчези мал чеминге онаажтыр чүгле 9.10 центнер чем единицазы болган. Бистиң специалистери и ң, ажыл-агый база агроүлетпүр ажылдакчыларының эде тургустунмайн, чүгле сөс-биле ажылдап турарывыстың бир херечизи ол-дур.

Мал чемин белеткээрин кевүдедир, ону шынарлыг чорудар дугайында эрткен чылын районнарга, ажыл-агыйларга база республикага-даа хуралсуглаа кээш удаа болган. Ооң түңнели кайыл?

Мал чеми белеткээрин аңгы адыр кылдыр тургузар дугайында бистер, Агроүлетпүркүркомнуң ажылдакчылары, тус-тус совхозтарга сүмелеп келген бис. База-ла алыс түңнел дээш организастыг ажыл чок болган. Каа-Хем, Таңды, Бай-Тайга районнарының совхозтары бир гектардан силосту чүгле 40 центнерни өстүрүп алган.

Чоокта чаа СЭКП Каа-Хем райкомунуң ээлчеглиг пленумунга РАҮК даргазы Б. А. Морозов районда чер ажылының дугайында илеткелди кылган. Меде, доңмик, рапсты тарып өстүрериниче кичээнгей салбайн турарын ол ажыбиле миннип чугаалаан. РАҮК даргазының ол миннишкини база аазаашкыны ылап-ла шын бе дээрзин бо чыл көргүзе бээр. Бо районда бир инектен сүт саары эрткен чылдың апрель 1-де 422 килограмм турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде оон 80 килограмм эвээжээн. Девискээринге каан-халыын болган деп чылдагааннааш, ук районнуң ажыл-агыйлары мал чеми белеткээр планын күүсетпээн. Аргалар турган бе? Турган. Чижээ, «Ленинчи оруу» совхозтуң төөү—Бояровка суурнуң дужунга насос станциязының чанынга суггаттыг кезек шөлдү кончүс ажыглаваан.

Частырыгларда түңнел үндүрер, ону катаптавас деп чугааны барымдаалааш, мен бо чүүлдерни чугаалап турарым бо. Ам чүнү канчаар бис.

СЭКП обкомунуң бюрозу мал чеми белеткээриниң структуразын база шынарын шуут эде тургузар, ынчангаш бир чижек малга онаажтыр 18.4 центнер чем единицазын белеткээр сорулганы салган. Хөй чылдыг сиген нерни база чочак-тарааны тараа үнүштерби-ле холуй тарыыр. Улуг-Хем, Каа-Хем, Бии-Хем районнарда хөй чылдыг сиген шөлдерин чаартпайн турар, а Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Таңды, Каа-Хемде ындыг сигеннерниң шөлү харын кызырылган. Ону бо чылын бүрүн ажыглаар херек.

Мал одарларын ажыглаарын үндезинни-биле экижидер дугайында тодаргай хемчеглерни республикада ажылдап кылган. Ону ажыл-агыйларның база РАҮК-терниң удуртукчулары, специалистери билир, чүнү канчаарын дугурушкан. Июнь 25-тен ноябрь 1-ге чедир бир инекке хүнде 30—50 килограмм сиген онаажыр кылдыр ногаан конвейерни тургузар ужурлуг. Ооң схемазы кандыг болуру, чүлерни-чүлерни тарыырын чоокта мал Томск обласка чораан республиканың районнарының партия, совет органнарының удуртукчулары көрүп, билип алгаш келгеннер. Олар ону бо чылын практика кырынга боттандырып эгелээр боор деп идегеп турар бис.

Мал чеми белеткелиниң материал-техниктиг баазазын үндезинни-биле экижитпес болза, малдың баш санын өстүрери, ооң продуктулуг чоруун бедидери болдунмас. Силосту база сенажты-даа амга оңгарларда салып турар ажыл-агыйлар бар. Шак ындыг чоруктан чайгаары-биле бо чылын республиканың совхозтары 17 муң тонна сиген кирер шыгжамырларны, 24 муң кубометр ишкир силос оңгарлырын дазылында чемиштиг 4 муң тонна мал чеминге шыгжамырны тудуп ажыглаарга кирер ужурлуг.

Ээзүүг ээ кижи мал чеми кезер, бөлер техниказын баш удур-ла белеткеп алыр. Агроүлетпүркүркомда апрель 1-де кирген медээ ёзугаар алырга трактор-биле сиген кезер 270 машина, силос ажаар 159 комбайн болгаш өске-даа хөй санныг техника белен эвес. Оларны белеткээринче эң ылаңгыя Таңды (РАҮК даргазы А. Хунданов), Каа-Хем (Б. Морозов), Барыын-Хемчик (М. Кара-Сал), Чөөн-Хемчик (С. Долгар), Сүт-Хөл (В Чымит) районнар кичээнгей салбайн турар.

Бо чылын мал чеми белеткээринге өг-бүле база аренда көрээзин бар-ла шаа-биле ажыглаар херек. Иштики аргакурлавырларны бүрүн ажыглавайн турар дугайында черчерлерден материалдар республика солуннарынга хөйү-биле парлаттынгылаан, өг-бүлелерниң удуртукчулары, специалистери ол санал-оналдарны кичээнгейлиг өөренип көөр ужурлуг. Бай-Тайганың Кара-Хөлде, Өөрүннүг Бора-Шайда база «Барлык», «Шеңпээр» совхозтарының девискээрлеринде сиген шөлдерин четче ажыглавайн турар дугайында чоннуң хомудалы чоп. Ол ышкаш шаанда тыва араттарның сигенни кескеш, ону долгааш, кургадып ап чораан аргазын эң ылаңгыя өг-бүлелер, тус-тус звенолар ажыглаарының аргазы бүрүн бар. Экономиканы чаа ёзу-биле башкарып удуртур үеде специалист, удуртукчу кижи тывынгыр-сагынгыр болур херек. База бир курлавыр — суггаттыг черлерден миңги, харын үшкү-даа дүжүттү ап болур. Меде — дүгген үнүүчел үнүш. Ооң ындыг шынарын ажыглаар херек. Хөй чылдыг сиген шөлдерин совхозтуң база улустуң хуудадаа малы чаза базып турар. Борта агроүлетпүр ажылдакчыларынга чер-чер Советтерниң күүскомнарының талазындан улуг дуза херек.

Агрохимниктиг шинчилелдерниң түңнелин ёзугаар алырга, республиканың тарылга, сиген шөлдериниң хөрзүнүнде чемиштиг чүүлдер дыка эвээжеп турар. Мону болдурбазының бир аргазын — химижидилге программазын ажылдап кылган. Бо хемчеглер совхозтарда бар, ынчалза-даа ону күүсетпейн турар бис. Мында база-ла Агроүлетпүркүркомнуң негелдези кошкак. Ол талазы-биле буруулугларга хемчеглер көргүспээн бис.

Мал чеми белеткээриниң мурнакчы аргалары биске билдингир. 1988 чылда бистер 79 муң тонна сигенни пресстээр, 35 муң тоннаны салгынналдырып кургадыр, химниктиг консервантыларбиле 85 муң тонна силос массазын холуп белеткээр ужурлуг бис. Тараа өстүрериниң технологиязы-биле 14,6 муң гектар кукурузаны тарааш, ажаап алыр, чочак-тараа холумаан 15800 гектарга, рапсты 20,8 муң дазылында чемиштиг үнүштерни 2000 гектарга тарыыр. Сорулга улуг.

Ажыл-агыйлар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде совхозтар мал чеми белеткээрин эде тургустунуушкуннуң негелдези-биле организастаар херек. Бо ажылга Агроүлетпүркүркомнуң негелдези бо чылын улгадыр.

Ам сорулга болза мал чемин белеткелинге киржир техниканы септеп доозар, аңаа ажылдаар улусту четчелээр, бо адырны тускайлаар херек. Эң чоокку кол ажыл — мал чеми белеткээр шөлдерге хар, дош суун дозуп тургаш, суггарып эгелээри.

Иван ЛАВРИНЕНКО.
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы.

НЕМЕЖИП ТУРАР

Сүт-Хөл районда «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директору К. А. Ховалыг-биле мал продуктуларын бирги кварталда күрүнеге садарының күүселдезиниң дугайында чугаалаштывыс.

— Бистиң район ниитизи биле күрүнеге садар мал продуктуларының — эъттиң, сүттүң пландарын күүсеткен. Ооң иштинде бистиң совхоз ол пландарын кайызын-даа күүсетпээн. Чүге дээрге совхозтуң Сүт-Бараан фермазының инектери эрткен чылын аарыг болганындан оларның шуптузун күрүнеге садыпкан бис. Ол инектерниң баш санынга онаажтыр күрүнеге садар эът, сүт пландары база кирген болгай. Ынчангаш ооң уламындан пландарывыс күүсетпээн.

Эрткен чылын Хакас автономнуг областың Бөград районунда «Карасук» совхоз-биле дугурушкаш, оон 250 баш симменталь уксаалыг аныяк инектерни садып алдывыс. Күзүн сөөртүп эккеп алгаш, оларны кыштадыр кажаадан база бергедедивис. Оларга кыш удур шеф-биле бичиижек кажааларны тудуп дооскаш, ол инектеривисти онча-менди кыш ажырдывыс. Ырак чөөден улуг өртек-биле садып алган чүве болганда, оларның кышкы үеде ажаалдазынче, чемгерилгезинче кол кичээнгейни салып турдувус. Ам-даа салыр апаар. Ол инектеривис хөй продукцияны бээри чугаажок. Ынчангаш фермавыс уксаалыг аныяк инектер-биле чаартынган. Олар ам төрүп турар. Сүдү баштайгы үезин бодаарга, хүннүң-не немежип турар — дээш ол хүннүк медээзин көргүсту.

Шынап-ла, баштайгы үеде бир инекке онаажтыр хүнде 5,4 килограммны саап ап турган. Сөөлгү хүннерде 5,9 килограмм чедир өскен болду. Чоннуң дузалал ажыл-агыйындан малды-даа, саржагны-даа садып ап, элээн хемчеглерни алганын директор тайылбырлады.

Сүт-Бараан фермазы совхоз төвү-биле кожа. Мурнунда турган ферманың кажааларын ажыглаарының аргазы чок. Чүге дээрге аңаа турган инектер аарааныдан ол кажааларга дезинфекция, аштал-га, арыглап ажылы кылдынмаан. Ол ажылдарны ам кылырын планнап турар. Ынчангаш келир кыжын ол кажааларны ажыглаар. Ам турар чери эрги фермадан ырак эвесте. Кыш удур кылган-даа болза, ында кажааларны кылып кааны багай эвес.

Фермада ажылдап турар кижилерниң чурттаар бажыңнар-биле болгаш нииити хандырылгазы эки. Ында бичии садыгны организастап тургускан, хүн бүрүнүң чугула херегселдиң барааннары бар. Кызыл-булуңну база дерип тургузуп алган.

Эрги турган фермазынга үстүнде ажылдарны кылыптарга, ында ажылдакчыларның чурттаар бажыңнары, кызылбулуң, ясли-садик болгаш оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдары бар. Ферма механизастаттынган.

Фермада ам бо хүннерде мурнунда-ла ажылдап турган дуржулгалыг кижилер ажылдап турар. Оларның аразында хөй чылдарда ажылдаан дуржулгалыг саанчы, СЭКП райкомунуң кежигүнү, кедээ Советтиң депутады Р. К. Кууларның ажылы мактаалдыг. Ол чүгле бодунуң онаашкан ажылынга кызымаккай эвес, а коллективтиң хөй-нииити амыдыралынга ооң киржилгези улуг.

Ферманың инектеринден бо хүннерде 56 инек төрээн. Төрүттүнген бызаалардан 6 бызаа өлген. Ол бызааларның кандыг чылдагаан-биле өлгенни тодарадыры-биле лабораторияже алгаш барган. Ооң чылдагааны ам-даа тодараттынмаан.

Бызааларга сүттен өңгүде суланы чарбалааш, ооң суун болгаш шайны чудайнааш хайындырып берип турар. Төрүттүнген бызааларны ай санында деңзилеп турар. Ында бызаа ажаакчылары Т. С. Куулар, Х. Б. Куулар олар багай эвес ажылдап турар.

Хүнде ниитизи-биле 410 килограмм сүттү саап ап, ооң иштинден 293 килограммны күрүнеге дужаап, артканнарын бызааларга бээр, совхозтуң иштики чарыгдалынга ажыглап турар.

Инектерни ам бо хүннерде чер оъткарып кадарбышаан, оларга немелде чемнерни берип турар. Ында сиген, чарба болгаш саваң бар. Ынчангаш сүт саалдазын оон-даа көвүдедириниң аргалары бар. Ында инек тарыыр пункт ажылдап, тарып боозадырынга ажылын кылып турар.

Ындыг-даа болза ол коллективи бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче кирбээн. Ол дугайында ферма эргелекчизи мынчаар чугаалады:

— Бистиң амгы туруп турар байдалывысты көрүп тургаш кирер дээр чорду. Ол дугайында совхозте чугаа чорун турар. Ферманың ниити ажылдалының санаашкыннарын кылып, бот-орулга-чарылгаже кирери-биле белеткел ажылдарын кылып турар.

Ферма симменталь уксаалыг аныяк инектер-биле чаартынган чүве болганда, эде тургустунуушкуннуң депшилгелиг чаа аргаларының бир хевири болур ол аргаже ферманы дарый кирип, ажылды чаа ёзу-биле организастаары негеттинип турар.

Николай ДАЖИНМАА.

ЧУРУКТАРДА: ферманың саанчылары: Р. С. Кужугет биле Д. Б. Моңгуш.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

СОРУУН, СОНУУРГАЛЫН КӨДҮРЕР

Кызыл районнуң Күнгүртүгде «Тере-Хөл» совхозка 23 чыл иштинде малчынналп ажылдап келдим. Сөөлгү үеде чылгычылап тур мен. Совхозтуң ажыл-херектери, эң ылаңгыя мал ажылы-биле чоок таныш болгаш, бодумнуң бодалдарымны илередикседим. Кижи бүрүзү бодунуң бодал-сагыжын чон-биле үлежири ажыл-ишке ажыктыг боор деп бодаардыр мен.

1988 чылда «Тере-Хөл» совхоз бот-орулга-чарылга-биле ажылдап эгелээн. Ажыл-агыйны удуртурунуң бо депшилгелиг аргазынче шилчээни кижилерниң бот-идепкейлиг чоруун көдүрген. Ажылдың бүдүрүкчүлүүн канчаар бедитсе экил, ажылды канчап дээштиг кылдыр организастаза чогуурул деп чугаа-соот бистиң аравыска бо-ла үнүп кээр. Эде тургустунуушкуннуң салдары өөнүвүсту кирип, идепкейивисти көдүрду.

Бистиң совхозта эки-ле шуудавайн турар айтырыгның бирээзи — ажылдап турар кижилерниң, эң ылаңгыя малчыннарның социал байдалынче дээмей сагышты салып, ону экижидер дээш практиктиг хемчеглерни албайн турары. Чижээлээрге, чылгы ажылы совхозтуң экономиказында өскү черни ээлей берген. А чылгы тургузар турум кыштаг чок. Чылгычылар чай, кыш дивес майгынга чурттап, көжүп чоруур. Черлер кезип, малчыннарның хөй кадарып каапкан одарларынга чылгыны күзеттеп турар-дыр бис. Чүгле чайын Тарыстың мурнуу арыгнының девискээринге кирер арга бар. Чылгы совхозта мал ажылының дээре дээрадырынга санадып турза-даа, ында четпестер хөй. Ооң бир чижээ белерден кулуннарны чедир албайн турары. Кулуннарның өлүп хораар чоруу кызырылбастаан. Ажыл-агыйның бо адырының ажылын улам экижидер дизе, чылгычыларның ажылдап, чурттап турар байдалын экижидип, чылгы малды азырап өстүрериниң аргаларын, арга-дуржулгазын өөренип көрүп, ажылдың алыс төнчү түңнели дээш кижилерниң сонуургалдыг чоруун көдүрериниң оруктарын дилээр болза чугула.

«Тере-Хөл» совхозтуң даргаларының бригадирлериниң сөзү чаңгыс. Малчыннаар кижилер тывылбас-тыр дээр. Совхоз бүдүрүлгезинге аныяктар хөйү-биле киришпейн турар адыр чок. Ада-өгбезиниң ажыл-ижин уламчылап, малда ажылдап турар аныяктар база бар. Оларга «Күш-ажылчы шылгарал» деп медальдың эдилекчизи чылгычы Александр Оранскийни, хойжулар Андрей Даңгыр-оол, Альберт Намгай дээш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалды болур-чогуурy-биле тургузуп бээр болза, аныяктар чүге малчыннап ажылдавас деп. Кол-ла чүве ол ажылды үндезини-биле эде тургузары, аныяктарның сонуургал, күзелин көдүрери. Маңаа өг-бүле кэрээзи-биле ажылдаары дегүмчелиг боор деп бодаар мен.

Бистиң совхозтуң удуртукчулары, специалистери чон аразынче кирип ажылдавайн келген. Олар кабинет стилинден чарлып чадашкан. Чон аразынче кирбээн, даандырган ажылын үгбаан дээш партия комитединиң кежигүннериниң чартык кезиин бо чылдың февраль айда болган хуралга совхозтуң коммунистери солуур ужурга таварышкан. Шынаа кедээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы эш Эрескен алды чыл иштинде хойжу бригадаларже барбаан болган. Эң ылаңгыя Балыктыгда малчыннарже. Алдан хар чоокшулаан-даа болзумза, 100 километр ажыр ырак черде Тарысче ажып, кадарган малымны одарладып турар-дыр мен. Эрескен дарга аныяк кижи ышкажыл. Күүском даргалап келген чылдарының иштинде канчап Балыктыгже чедип шыдавааны ол? Удуртукчуларның талазындан шак ындыг чорук ынчаар «удуртуру» оларны чоннуң хүн бүрүде амыдыралындан хоорук, бөвүү ажылчын кижилерниң сагыш-сеткилин, чүткүлүн, ажыл-агыйның чер-черде байдалы-биле совхозтуң ажыл-ижиниң организациязында, чорудулгазында четпестер чылдан чылче катаптап келген.

Бо чылын бистиң совхозка кыштаглаашкын ындыг-ла эки эвес эрткен. Ниитиниң малын хүр кыш ажырарынга хөй чарыгдалдарны үндүрген. Ол колдуунда эрткен чайын мал чемин четчир хемчээлдиг кылдыр белеткеп албааныыстан болган. Чарыгдалдар колдуунда мал чемин өскээртен садар, сөөртүрүнге үнген болгай. 1987 чылда совхоз мал чеми белеткээр планын 50 хуу бичии ажыр күүсеткен. Мен бодаарымга, эрткен чайын оът сиген үнмээн эвес, үнген. Ону кезип, белеткеп алырынга ажылды организастааны багай болган. Бо сөстерге бадыткал кылдыр дараазында чижекти көргүзейн. Эрткен чайын чылгычы Эрес-оол Сат сиген кезер аът машиназын ажыглап турган, Каргы хойжу бригадазы шупту малчыннарының белеткээни хире хемчээлдиг сигенни оглу-биле кады белеткээн. Чаңгыс бо чижек сигенни четчир курлавырлыг кылдыр белеткеп алыр аргазы эрткен чайын турганын көргүскен-дир. Балыктыгда бригада машина-техника ажыглавайн, хол кадыыры-биле сигенни кезип, четчир кылдыр белеткеп алган. Оон ыңай, малдың чайгы семиртилгезин ыраккы Тарыс хемче, аъттыг малын коштап алгаш, көжүп эрттирип турар. Аңаа бодаарга, Каргы бригадазы бир аңгы байдалда. Машина-техниканы долузу-биле ажыглап турар. Ынчалзажок сиген-шырбиижин четчир кылдыр белеткеп албаан. Мал чемниниң белеткелинге Каргының малчынарының киржилгези эвээш. Малдың чайгы семиртилгезин машина-техника оруу эдерип эрттирер хөөн база олдаа бар. Мен бодаарымга, Каргы-биле Балыктыг бригадаларының малчыннарының аразында харылзааны быжыктырып, боттарының арга-дуржулгазын солушутуpaры-биле ужуралыышкынарны эрттирип турар болза ажыктыг. Бо талазы-биле база совхозта партия организациязы, мал ажылының специалистери чедир ажылдавайн турар.

Ажыл-агыйны экономиктиг аргаларның дузазы-биле башкарарынче кичээнгейни партия биле чазак сөөлгү үеде шыңгыы угландырып келди. Политиктиг, экономиктиг өөредилге совхозтуң төвүнде эртип турар-даа болза, малчыннарның аразында ам-даа хаңылаваан, эрнегей. Ажылды канчаар кылырын, бүдүрген продукциявыстың өртек-үнезин баш бурунгаар билип, алызы барып чүү хире шалыңны алыры тодаргай болза, кижиниң холу туттүнгүр болур.

Ниитиниң ажыл-ижин будурул чорумда, мээң сагыш-сеткилимни дүвүредип келир чүүлдерни бижидим. Совхозтуң мал ажылының айтырыгларын сайгарып, экижидеринге малчын мээң санал-оналым дегүм боор деп идегээр-дир мен.

Аракчаа ОЧУР.
Чылгычы.

КАЖААДАН БАЗА ХАМААРЖЫР

Малдың продуктулуг чоруун бедидеринге, баш санын өстүреринге шынарлыг кажаа-хораа база улуг ужур-дузалыг. Ону кайы хамаанчок черге тудуп болбас. Маңаа чижек кылдыр мен кыштаамда кажааның дугайын бижип корейн. Бо кыштаамда 1979 чылдан бээр чурттап тур мен. Бо-ла үениң дургузунда хайгаарап келгеним чүү болганыл дээрге, кажаа ишти черле кургавас-тыр. Ооң даштындан, иштинден малгаштап, чаап, бус үндүрер хоолайын узадып, кыскаладып, черле чүнү кылбадым дээр. Түңнел чок. Кажаа иштиниң бузун үндүр тыртпас-тыр.

Мен бодаарымга, бо кажааны шын эвес туткан. ооң ишти үргүлчү өл-шык турарының чылдагааны, хат айы-биле узун дургаар туткан, доора туткан болза эки. Хаттыг хадыыр чери хөй. Мындыг өл-шык кажаага чүге чаш хураган эвес, а улуг хөй безин аарыыр, аскактаар, эмигерни ыжып, өлүр боор-дур.

Кашпыдай ЧИГЖИТ.
«Найырал» совхозтуң хойжузу.

«ЧЕТТИРДИМ» ДИВЕС

Шагаан-Арыг хоорайда чаңгыс столовая бар. Ооң белеткеп турар чемниниң шынары дыка багай. Шизи ажыт, амдан чок. Пловтуң ризи кургады кадып калган болур, эъди кезүлбес. Ооң чылдагааны-биле кижилерниң садып алган чемниниң деңнезиң чүүндүже үнер. Ону ниитиниң чемненилге чериниң директору Раиса Любимм күрүне машиназынга бажыңынче дажыглап ап турар. Чүге дээрге районуң бодунуң дузалал ажыл-агыйы чок.

Шагаан-Арыг столовазынга чеже-даа катап чемненгеш, кижилерниң столовая ажылдакчыларынга «Четтирдим» диген сөзүн чаңгыс-даа катап дыңнаан көрбээн мен.

Михаил КЫРГЫС.

Ажыглаңар: ажыктыг дуржулга

СҮТ ЫНДА ЧҮГЕ ХӨЙҮЛ?

Шак мындыг эге-биле бо чылдың апрель 8-те «Шын» солунга материалды парлаан бис. Ында автор Томск областа «Сүт» деп программаны боттандырып турарында мурнакчы дуржулганың дугайында бижээн. Бөгүн ол-ла теманы уламчылап, ук областың Томск районунда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң «Рыбаловский» сүт комплекизиниң ажылының дуржулгазының дугайын комчукчуларга, бистиң республиканың агроүлетпүр каттыжыышкынының болгаш совхозтарның специалистеринге, удуртукчуларынга база малчыннарынга сонуургадыывыс.

Ниитизи-биле Томск областа кедээ ажыл-агыйны канчаар башкарып чорудар талазы-биле эртем албан черлери биле агроүлетпүр комитединиң кады ажылдап кылган сүмелери бар. Ында фермаларда (комплекстерде) саар инектиң санын, ооң уксаазын барымдаалап тургаш, ажылды организастаарын дыка тода бижип каан.

Бистерни — республиканың делегациязын «Рыбаловский» деп комплекске эккелген. Ол комплекс Томск хоорайдан ырак эвесте турар. Ында эът-сүт угланыышкынныг мал бар. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң директору Александр Кондратьевич Ивлев биске комплексти таныштырды. Чүү дээр боор, ында коллектив улуг: 800 кижи ажылдап турар. Эрткен чылын күрүнеге 5600 тонна сүттү дужааган, бо беш чылдың төнчүзүнде чылда-ла 10000 тоннаны садар апаар. Моон алгаш көөрге перспективазы аажок улуг.

Комплексте малчыннар бажыңы бар. Телевизор ёзугаар туткан ийи каът бажыңда специалистерниң кабинеттери, зал, кижи эмнелгези, чунар-бажың (сауна), эштир бассейн дээш хамык чүүлдер бар, магалыг-ла чорду. Ооң ишти арыг-силиг, хамык чүүлдерни дерип кылган.

— Бистер хөй сүт дээш үш кол угланыышкынныг ажылдап турар бис: мал чеми, селекция база кижи фактору — деп, директор тайылбырын эгелээн. Шын харын — бир кол чүүл — мал чеми. Оларда кайы хирел ынчаш? Эрткен чылын комплексте бир инекке онаажтыр 25—26 чем единицазын белеткээн. Бисте каш шак ийик? Ниити республикада 10,5 чем единицазы болган. Чогум шынары багай дээрзин директор миннип чугаалады. Ынчангаш ооң шынарын экижидер талазы-биле чер ажылдыгларга (цехке) чагыг кирген улус болду. Совхозтуң специалистери ол талазы-биле ам өөренип көрүп турар. Хамыктың мурнунда чер ажылының структуразын өскерткен. Ниитизи-биле 9200 гектар тарылга шөлдүг, ооң иштинде мал чеми биле тараа культураларының шөлү барык деӊ. 1987 чылда мал чеми тарыыр шөлүнүң 15 хуузунга чочак-тараа олурткаш, оон 1000 тоннаны белеткеп алган. Тарааны база мал чеминге хөйү-биле херелеп турар.

Мурнунда мал чеминге сигенни эвээшти ажыглап турган. Ам ону көвүдеткен, ону белеткээрде, салгынналдырып кургадып ап турар. А кукурузаны тараа өстүрериниң технологиязы-биле тарып өстүрер. Бисте база ам ындыг сорулга салдынган. Чүге дизе ооң чемижи чокта силостаарга, сүт хөй болур, малга уксус кислотазын хөйнү бээр апаар. Кукурузаның үрезини быштак чем чеде бээр кылдыр тарып өстүргеш, оон силостаар.

Мал чемниниң талазы-биле ол комплексте чаа чүүл тараа сенажын берип эгелээн. Ол чүл дээрге арбай, сула, чочак-тараа холуу. Ындыг сенажты эрткен чылын 6000 тоннаны белеткээн, бо чылын 8000 тонна чедирер деп сорулга салган.

База бир солун чүүл — хөй сүт алыр дээш, дазылында чемиштиг үнүштерни тарыырын көвүдеткен. Бир тонна сүтке бир тонна ындыг үнүштер онаажыр кылдыр ону тарып өстүрер. Мал чемниниң рационун шак ынчалдыр өскертип, чаартырга, сүт саалдазы бир инектен-не 3000 — 4000 килограмм чедир өзер деп санап турар улус болду.

А чайгы үеде база-ла эртемденнерниң, специалистерниң ажылдап кылганы ногаан конвейерге инектерни кадарып турар. Кыжын тургузу азыраар үези 245—273 хонук, а чайгы одарга 92—122 хонук турар. Чайын мал чемниниң схемазы мындыг: июнь айның 10-дан июль 1-ге чедир эрткен чылын тараан хөй чылдыг сигенниг шөлге кадарар. 100 саар инекке-ле 100 гектар онаажыр. Дараазында чочак-тарааны май 3-4-те, 10-15-те, оон июнь 1-2-де, 10-12-де тараан, ол шөлдерге июль 1-ден август 12-ге чедир кадарар. Дараазында кукурузаны июнь 1-4-те, чочак-тараа, сула холумаан июль 10-12-де, рапсты июль 12-15 база 18-22-де тараан шөлдерге кадарар. Эң сөөлгү хуусаазы ноябрь 1-ге чедир.

«Рыбаловский» комплексте хөй сүт дээш демиселдиң ийиги негелдези — **уксаажылдыга** дээн бис. Ында амгы үеде 2050 инекти саап турар, а чыл төнчүзүнге чедир 2500, а беш чылдың төнчүзүнде 3400 баш чедер. Ол үеде бир инектен-не ортумаа-биле 4000 килограмм сүттү саар.

Амгы үеде инектерниң 80 хуузу экижиди уксаажыткан мал болуп турар. Хунажыннарны чүгле 400 килограмм чедерге ам тарып боозадыр. Комплексте кара-шокар инектер бар чорду. Оларны сөөлгү үеде голштин-фриз уксаалыг бугалар-биле хайнакташтырып турар. Оларның бызааларгы үш ай назылыг турда, 300 килограмм чеде бээрин биске тайылбырладылар. Малды тарып боозадыры, боос инектерни, бызааларны ажаар азыраары, эмнээри — шуптузу-ла специалистерниң хайгааралында турар.

Хөй сүт дээш комплексте **бир кол чугула ажыл — кижи фактору**. Ында малчыннар бажыны барын чугаалаан мен. Бир саанчыга 40—45 саар инек онаажыр. Сөөлгү чылдарда чаагайжыды тудтунган 160 бажыңны ниити совхозта дужааган. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир малчыннарны шуптузун чаагайжыттынган бажыңнар-биле хандырар. Мал ажылында улус шуптузу 1984 чылдан бээр кэрээ-биле ажылдап турар. Специалистер база кэрээлиг коллективтерниң составынга кирер болгаш ажыл төлевири нииити орулгадан хамааржыр. Саанчыларның айда ажыл төлевири 230 рубль. Аныяк малды өг-бүле кэрээзи-биле азырап турарлар база бар.

Комплексте кижилер-биле ажылдаң бир эки чүүлү көргүзүглер хөй. Бир инектен сүт саалдазын саанчыларның аттын-биле хүн бүрүде көргүзүп турар. Ол самбыраны кылып кааны аажок эптиг. Ында саанчыларның ат, фамилиязы, хожудап, мурнап турары деп үш көзенектиг. Көргүлерни айтырда үттээш, жилкада быжыглап каан үш-булуңчук хевирлиг ыяштар бар. Хожудап, мурнап турарын янзы-бүрү өңнүг будуктар-биле айтып каан. Бир эвес мурнап турар болза, демги үш-булуңчукту кызыл өңге аппарып каар, а озалдап турары кара өңнүг, ортузунда чоруп турарларын база бир өң-биле ынчаар айтыр. Бо схеманы делегацияның чамдык кежигүннери блокнотторунда бижигилеп алган чүве. Ындыг схема бистиң республиканың фермаларынга база көстүп көөр боор деп идегел улуг. Ол ышкаш ниити комплексте саалданы айда, чыл эгезинде база эрткен чылдаазы-биле деңнеп көргүзүп турар.

Бир солун чүүл: комплексте бригада чөвүлелиниң составын бижээш, чөвүлелдиң хуралдаазын бижип каан. Ол ышкаш саанчыларның ажылдаар турузунда. инектерниң чанында инвентарь шкафтары бар. Ону бедүүн манзадан кылгаш, даштын бичии саргарты өртедип каан. Ында малчынның дериг-херекселдерин, ажылчын хевин, ат, фамилиязын, стажын клазын, чылда саап алыр сүт планын, хүлээлгезин, айлар аайы-биле база чыл түңнели-биле айтып каан. Ол база дыка эптиг-дир дээрзин көрген бис.

Ажыл-ишчилерни аъш-чемээс база биле хандырар дээш продукцияны боттары болбаазырадыр, совхоз боду сүттен сметананы база творогту боттары кылыр. Амгы үеде совхоз төвүнде кондитер база суксун аймаа кылыр ийи цех бар. Оларның күжү — ээлчегде 500 килограмм кондитер чемиң, 200 хааржак суксун аймаан кылып турар.

Совхозта сүт бүдүрүлгези орулгалыг, а эътти бүдүрери амдызында каражалыг. Эрткен чылын орулгазы 2,5 млн. рубль болган. Амдызында бир хүнде 21 тонна сүттү дужаап турар. Бот-орулга-чарылганың негелдези-биле чурттаар дээр болза, хонукта 25 тоннаны дужаар болза, эки дээрзин директор тайылбырлады.

Ажыл-агый боду чылда-ла 1 млн. рубльди капитал салыышкынынга киириштирип турар. Ажылчыннарның хууда ажыл-агыйын деткиири-биле база кескү ажылдарны чорудуп келген. Механизаторларга сигенни 5 тонна, а тарааны 3 тонна чедир натура-биле төлеп берип турар.

Мал чеми белеткээр ийи цехтиг. База бир эскерген чүүлүм — кажааларда инекке чем салып бээр савалары чок, инектерниң дужунге чемни шала кырынга аңаа-ла төп бээр. оон ону бөлүп берип турар. Чүге ындыгыл дээрзин айтырарывыска, камнаалге дээш ындыг. Мурнунда коошпалар турган харын. Оларны чыл бүрүде септээринге хөй материал болгаш акша-хереңги үнер деп тайылбырлаар болдулар. Ооң аңгыда инектерниң адаанга хирээнди чажар, ооң адаанда ыяш шала чок, бетон шала кырында кылыны 3-4 см хире резиналар чадып каан. Инек кажаазын одаавас, малдың тынызы-биле чылыдар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Рыбаловский» комплексте күш-ажылды организастааны дыка эки. Ону бистиңге таарыштыр ажыглап болур аргалар бар дээш, чамдык чижектерни кирип тургаш, мында бижидим.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның корр.).

ТҮҢНЕЛ ИЙИ АҢГЫ. ЧҮГЕ?

«Мурнакчы» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында малчыннарның ажылдап турары дески эвес. Оларның хоюнуң уксаазы, одар-белчиири, суг-суггады даа домей. Ол хиреде түңнел ийи аңгы. Кызыл-оол Хомушку, Аныы-оол Куулар, Чүгдүр Маадараа, Михаил Шаңгыр, Арбай-оол Хертек олар үүс хойдан 83-тен 98 чедир хураганнарны доруктуруп турар. Төрүвес мал кадарчылары Александр Даржаа, Кылчаң-оол Хертек, Саая Бүрбүнүң кодааннарында мал-маган хүр.

А оларның кожалары Алексей Хертек, Адыг-оол Насык-оол, Владимир Хертек, Эрес-оол Ховалыг оларның кадарган малында хорамча бар.

Чүге ындыгыл! Харыысалга чогунда. Көргүзүглерни күду болгулаар малчыннарже черле совхозтуң специалистери, коллектив чөвүлелдери улуг кичээнгейни салза чогуур.

Сергей ОНДАР.
Бай-Тайга район.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ ·

ХЕНДЕРГЕГЕ МАРГЫЛДАА

Күш-ажылдың болгаш спорттуң хоочуну чоргаар Тугаржап Тюлюшович Бегзиге турескааткан маргылдаа Хендерге суурга болуп эрткен. Хендергежилер ажылмычи, бедууи ажылчын чаңгыс чер чурттуун меңгежидип, спортчу оюн-тоглааны эрттиргени солун болган.

Өөрүдер келген мөге Орлан Кызыл-оол: «Успа-Хелге тывыгзыыш белетнеп турган таныжып алган өңнүктерге турескааткан спортчу маргылдаага киржир дээш эртсин ажып келдим» — деп, чугаалап орду.

Хол бөмбүүнге он алды эр, тос уруглар командалары киришкен. Чаа-Хөл, Өвүр, Баян-Кол, Кызыл, Элегес, Межегейден спортчулар четкилеп келген. Олар — Арыг-Үзүү, Иштии-Хем, Арысхан, Чодураа, Хайыракан суурларны санаваска безин Хендергеге баштай келген спортчу аалчылар-дыр.

Түңнелинде Шагаан-Арыг хоорайның «Динамо» командазы эр улустан бирги черни алган, ийигизинде шелдүң ээлери, үшкүзүнде чодураажылар болган.

Уруглардан Баян-Кол, Шагаан-Арыг, Ак-Тал командалары дараалаштыр алганнар. Хол бөмбүүнге ниитизи-биле бирги черни «Динамо», ийигизин Ак-Тал, үшкүзүн Чодураа командалары ээлээннер.

«Эң эки халдакчы» деп тускай шаңналды «Динамо»-нуң ойнакчызы Андрей Куринов, уруглардан ындыг шаңналды Баян-Колдан Анна Сарзэ алган.

Ийи хүн үргүлчүлээн хол бөмбүүнүң соонда алдан дөрт мөгениң хүрежи солун, көрүштүг эрткен. Оларның аразында республика, районнун-даа чемпионнары бар. Оларга Орлан Кызыл-оол (Өвүр), Чараш-оол Бегзи (Ак-Тал), Владимир Тогус-оол (Арыг-Үзүү), Тимур Дамдын (Хайыракан) дээш кымнарны чок дээр.

Шыырак дөрт мөге арткан, Орлан Кызыл-оол, Тимур Дамдын оңгарын чиик ашкан, чемпион ат дээш хүрежир апарган. Орлан Кызыл-оолдуң дуржулгазы улуг, күш артык, деңзизи 110 кг ажыг, оон удурланыкчызы Хайыраканда тудугжу Тимур Дамдын энир чылын хүрежип эгелээн, деңзизи 60 кг, кешпегейы хертыга дег. Ынчан ол Арыг-Бажынга ужуурашкан, Хайыраканга шүүлгеш аът-биле шаңнаткан. Бо чылын Хайыраканга капитан Кечил-оол аттыг шаңнал дээш хүрешке шүүрген.

Улуг биче ийи мөге шелче дээп үнүп келгеннер. «Аарыкчылар» ийи мөгени хей-аът киирип турду. Олар баштай бот-боттарындан сестип пат-ла болдулар. Оон харын карак чивеш аразында бичии мөге чаңгыс тепкен. Чараш тииплэгени Тимур Дамдын чедип алган.

Болган маргылдааларга спорттуң хоочуннары Кызыл-оол Дөтпе, Арыкаа-оол Шыгжал, Кечил-оол Салчак, Евгений Оюн, Найдан-оол Доспан эки судьялап, оларны организастап эрттирген.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ДОКТААМАЛ ОЙНААРЫ ЧУГУЛА

Бистиң чуртувустуң бүгү бүрүзүнде спортчу лотерея билеттерин садып турар. Олар хөй сайгартыыр-ла болза, спорт тудугларын хөйну кылыр. Күш-культура болгаш спорт кылып турар кижи саны көвүдээр. Лотерея билеттерин тарадып турар черлер көвүдеп, оон чаа хевирлери база тывылып кээп турар апарган. 1987 чылдың февральда «Спортпрогноз» деп спортчу лотереяның чаа хевири тывылган. Он бир ай иштинде Красноярскиниң зона эргелели ол билетти 1 млн. 22 муң 866 рубльге тараткан. Оон иштинден 500 муң рубльди ойнап алыкчыларга төлеп берген.

Чаа билеттерни садып алгаш ойнап турар улустуң саны өскен. Спортка ынак кижи кандыг-бир команданың шыырааш билгеш, ужуражылганың түңнелдерин баш удур бижип турар. Шын болурга-ла, ол кижи ойнап алган болур. Лотерея ойнакчылары командаларның 13 ужуражылгаларының түңнелин тывар ужурлуг. Командаларның дагызынчи спорт лотереяларының Кол эргелели болгаш «Спортпрогноз» лотереязының Бүгү-эвилел чөвүлели, спорт хевирлериниң аайы-биле тургустунган специалистерниң киржилгези-биле, спорт темазынга бижип турар журналистер болгаш спортлотонуң Кол эргелелиниң харысалгалыг ажылдакчылары тодарадып азар. Тираж үнериинге чедир ийи неделя эрткенде пятница санында «Советский спорт» болгаш Красноярскиниң «Культура, спорт, отдых» деп солуннарга оон программазы парлап турар.

Кол-ла чүве билеттерниң «БВ» кезээн долдургаш, «Спортпрогноз» болгаш «Спортлото» деп бижип кааш хаарджактарже суптары эвес, хаарджакта айтып каан хуусаадан орайтатпазы, оюнуң дүрүмүн билеттиң артыы талазында бижип каан, ону кичээнгейлиг номчуп алыры болур. Бир эвес ону шын эвес долдурар болзуңарза, боттарыңарны ойнап алыышкынга чедирбейн барып болур силер.

«Спортпрогноз» — шиңгыы оюн. Ол ышкаш ойнаксанчыг. Ону ойнап турар кижи бүгүле спортчу медээлер-биле чеплешкен болур ужурлуг. Кым-на шилиндек командаларның оюнун үргүлчү көрүп турар болдур, ол кижи оюнуң канчаар төнерин догааштырып болур.

«Ойнавайн турар кижи чүнү-даа ойнап албас». Ол черле шын. Бир эвес кандыг-бир кижи бирде ойнадыр, бирде ойнатпас болза, улуг-ла чедиишкин чок болур. Ону доктаамал ойнаар херек. Ынчан ойнакчыга бодунуң ойнаар системазы билдиниП келир. Тираждан тираж чедир бодунуң ол системаң-биле ойнап чорупп турар болзуңза, сөөлүнде барып чедиишкин албан келир. Ол сээ бодуңнуң күш-ажылың-дыр!

Совет спортка ажыктыг болзун дээш муң-муң кижилер Красноярск крайда спортчу лотереяларны ойнап турар. Спортчу лотереяларны саткашының соонда 50 хуузу ойнап алыкчыларга баар, а 50 хуузу Бүгү-делегей ареназынга совет спорттуң адын камгалаарыбиле шилиндек команданы белеткээрнинге, маргылдаалар чорударынга, спорт тудугларынга чарыгдаттынар.

Эрткен чылын 151 кижи 500-тен өрү акшаны ойнадып алган. 10 000 рубльди 11 кижи ойнадып алган. Дөрт кижи оочур чокка машина садып алган.

«Спортпрогноз» лотереязын ойнаңар!

Геннадий АНАНКИН.

АНЫЯКТАРГА ӨӨРЕДИР

Хүрежип чоруур оолдарывыстың аразында аажы-чаң мөзүзүнүң талазы-биле кандыг кижилерни чок дээр. Бодум мектаар, хөөрээр, күжүнге ижимээргенип эш-өөрүн дорамчылаар, улустарны хүндүлеп билбес, ийи-чаңгыс шуглүүнкенде «чуур» дээш арагаже сундугарлар-даа бар.

Чылдагааны чүдел! Билдингир-ле болгай. Ажыг араганың эмденин хөлүн эртир алганында, күжүнге меңээргенип төөрепкенинде, мезиниң чаяап бергени ийи кызыл чудуруун чаңгыткаинда. Мөге кижи кезэ-даа чорээнда кижизиг, улустарны хүндүлеп билир, ээлдек аажы-чаңныг болур ужурлуг. Бистиң аравыста хүндүлээчел эвес мөгелер бары хомуданчыг. Чамдыкта биче деңзиге хүрежип чораан оолдарны көөрге, дыка-ла чаржынчыг. Боду бичии хирезинде улуг улусче шорлур. Ындыг аажы-чаңны чидиргеш, совет спортче хандыкшып, акаа бүгү чүвени өөренип алгаш, чонунга чоргаарланып, аныяк салгалды өөредиринге улуг-хуузун киирери кижизидилге ажылынга чедирген салдары болур.

Мен бодаарымга, бирээде, хүрештиң киржикчизи кижи чоннуң национал спортунуң уламчылакчызы. Ынчангаш ол идик-хепти таарыштыр кылдыртыр ужурлуг. Ийнде, мөге кижи чүгле бодунуң аргазын, күжүн көргүзер эвес, ол шаандан тура туруп келген чоннуң оюнун көргүзер дээш сцена кырында ойнап турар артисттир. Үште, мөге кижи бодунуң арга-дуржулгазын аныяктарга өөредир ужурлуг. Чаагай чаңчылдарга кижизидер, амыдырал-чуртталгажа аныяктарны хаара тудуп, оларның хей-аъдын көдүрүп, культурлуг кижи болурун чедип алыр хүлээлгелиг.

Кызыл-оол МОНГУШ.
Сүт-Хөл суур.

ЖУРНАЛДЫ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

«64—Шыдыраа дочуулалы» деп журналдың кол редакторы гроссмейстер А. Е. Карпов биле интервью.

Шыдыраага хандыкшыдыгларга кызелдиинис-биле дыңнадып каал. «64-Шыдыраа доочулалы» деп журналдың ажык чагыдылгазы бажыңнарга чедирип бээри-биле кады 1988 чылдың май айдан эгелээр. Ону 1989 болгаш оон соондаа чылдарда хостуу-биле азы кызыгаар чогу-биле чагыдып ап болур.

Ол журналдың кол редакторц А. Е. Карповка элээн каш айтырыглар салгаш, харыылап бээрин дилээн бис.

— Анатолий Евгеньевич, журналды үндүрерниге Харылзаа министерствозу сеткил ханып таарзынган ире.

— Ийе, журналдың беш дугаар номеринге ССРЭ-ниң харылзаа министриниң бирги оралакчызы Г. Г. Кудрявцевке «Ажык чагыдылга херек» деп ажык чагаа парладывыс. Аңаа журналды чагыдып алыринга бюрократсыг чоруктарга хамаарыштыр чижектерни киирген бис. Геннадий Георгиевичтиң бистиң саналывысты өөренип көргеш, чагыдылганы кызыгаар чогу-биле чорударының дугайында харыыны алган бис.

Сеткиливисти дүвүредип чораан айтырыгны дүрген шиитпирлээни дээш Харылзаа министерствозунга өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис. Херек кырында номчукчулардан бо номерни садып алдым, өскези меңээ, четпейн барды дээн хомудалдар эвээш эвес келир турган. Болуп эрткен улуг маргылдааларны чаңгыс номерге сыңыштырары берге. Бичии уругларны шыдыраага өөредир талазы-биле статья-рекомендацияларны өй-өйлеп берип турган бис. Журналдың шупту номерлерин садып ап четтикпезинге номчукчулар-даа, эң ылаңгыя ада-иелер хомудап турганнар. Алдарлыг педагог Б. Блюменфельдтиң бөлүк лекцияларын парлап тур бис. Ол база-ла кандыг-бир кижиге долу эвес болуру чадавас. Ол ышкаш «Делегейде эге кештерниң идеялары» деп рубриканың статьялары арасында харылзаалыг. Ажык-биле чугаалаарга, редакцияга-даа номчукчуларга-даа хой-хой таарымча чок чүүлдер тургулаан. Ам бүгү-ле чүве эки болган.

— Ынчангаш кандыг-бир чагыкчы кижи харылзааның дужаал-на салбырларынга баргаш журналды чагыдып ап болур ышкажыл!

— Ийе, кандыг-даа шаптык чокка күзээн-не кижи бо чылдың кайы-даа айындан чагыдып ап болур. Чагыдылга чорудуп турган айның бир чаазынга чедир чагыдылганы албан бижидер ужурлуг. Бир эвес июнь айның 1-ден эгелеп чагыдылганы алыр дээн болзуңза, май 1-ге чедир квитанцияны бижидип алыр ужурлуг.

— Оон-биле чергелештир редакцияның планы өскерлир бе!

— Чугаажок. Бис ам номерни доктаамал бижикчи кижиниң санынга планнап турар бис.

— Артып калган айларда редакцияның портфелин бакылап болур бе!

— Ынчанмайн канчаар, ажырбас. Ол-ла хевээр болуп эртип турар—Делегей кубогу, олимпиадалар дээн ышкаш улуг-улуг маргылдаалардан репортаждар чорударынче кичээнгейни угландырар бис. Делегейде шыырак дээн гроссмейстерлер партияларны анализтеп турагш, оон бээрлер. «Делегейде эге кештерниң идеялары», «Школа», «Лаборатория» дээн ышкаш өөредилге кезектери солун болуру чадавас. Гроссмейстерлерниң чогаадыкчы «аптаразы»-биле база таныштырар бис. Шыдыраада чаа-чаа кештерниң сайгарылгазының дугайында база чугаалап бээр бис. Шыдыраа теэгүзүнүң дугайында элээш билдиниП турар болгаш уттундурган арыннары-биле ужуражыгларын номчукчулар манап турар.

Амгы үеде шыдырааның амыдыралында кол черни компьютер ээлеп турар. Ол адырның ажылдап кылганы чаа-чаа идеялары-биле «Кижи болгаш компьютер» деп рубрикага парлаавыышаан таныштырар бис. Ол ышкаш Агата Кристиниң тоожузунуң эгелери номчукчуларны хөөн чоктандырбас боор деп бодап турар мен.

Шыдыраага бодалга бодаарларның, бодалга тургузарларның «Эстетика талазы-биле эвээ» деп конкурсту массалыы-биле чорударынче кичээнгей салыр болзувусса, хөй кижини киириштирип болур деп бүзүреп турар мен. Барык-ла номер бүрүзүнде чагаалажып ойнаар күзелдиг улустуң адрестерин парлап турар бис. Чагаалажып ойнаар талазы-биле саналды киирерге-ле он-он кижилер боттары ойнаар эштерин база өңнүктерин тыпкылап алыр. Номчукчуларның саналдарын, дыңнадыгларын, бир эвес солун болур-ла болза, журналдың арыннарынга чырыдарын кызыдар бис. Бо хүннерде гроссмейстерлерниң ассоциациязының дугайында, делегей чемпиону ат дээш маргылдаалар дугайында, дүрген ойнаар шыдыраа дугайында маргылдаалыг айтырыглар номчукчуларның кичээнгейинде турар. Сөөлгү айтырыг талазы-биле хөй-хөй айтырыглар кээп турар. Ынчангаш чартык шак контрольдуг ойнаары-биле шыдыраа дүрүмүн база парлаар бис. Оон-биле чергелештир шыдыраа ойнаар күзелдиг кижилерни журнал-биле идепкейлиг харылзажырынче чалап тур мен. Чагыдылганы чорудары мындыг: кайы-даа айдан эгелеп чыл төнчүзүнге чедир чагыдып ап болур. Июнь айдан декабрьга чедир өртээ 5 рубль 60 копеек. Чагыдылганы кандыг-даа харылзаа салбырынга, азы «Союзпечать» агентствозунга кылып болур. Журналдың индекизи —73506.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга турескааткан «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга 14 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Даңзыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежирин күзээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары апрель 29-та 17 шакта «Совет Тываның 5 чылы» стадионга чыглыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

МАССАЛЫГ КИРИШКЕН

«Ак-Туруг» совхозтуң культура-спорт комплекизи тургустунгандан бээр доктаамал ажылдар кылдынып турары өөрүнчүг. Дыштаныр хүннер халас барбас апарган. Эрткен культурлуг дыштанылганың түңнелдин понедельник санынга-ла совхозтуң эртенги хуралынга чугаалашып, четпестер бар болза, ону дораан сайгарып, культура-спорт хемчеглерин эрттирген организацилар боттарының отчёдун берип турары чаңчыл апарган. Кол специалистер-даа, ону удуртув-баштап турар кижилер-даа чаңчыгып калган.

Частың чылыг хүннери келген тудум, улустуң дашкаар үнүп сергүүстээрн көвүдээн. Каяа-ла бичии маргылдаалар болу бээр болдур, чон аңаа баар. Чоокта чаа Ак-Туруг суурга боодалга маргылдаазы болган. Ону ДОСААФ эге организациязы белеткеп эрттирген. Суурнуң улуг, биче чону аңаа чыылган. Мындыг улуг хемчээлдиг маргылдаа суурга болуп көрбээн. Аңаа 17 команда киришкен. Оларның аразында «дииң караам часпас адар» анчылар-даа турган.

Бир-ле дутаарында Олег Баңыга удурткан Культура бажыңының адыгжылары «оңгуларыя» ээлепкен. Адыгжы бүрүзүнге үш шенелде болгаш беш ок-биле караны боолаары-биле үлеп берген.

Судьялар коллегиязы командаларның сан-түңүн протоколдарга бижип, саннарын толазы-биле демдеглеп турган. «Дииң караан часпас адар бис» дижир ыяш ажылдаглыг участогунуң даргазы Я. Сагаан, аңаа Совет күскомунуң командазының капитаны В. Айай-оол, эели-садтың толээзи «аңчы» шолаңг М. Сержит-оол олар беш ок-биле чээрби сан безин чедир бээннер. «Чымыраарганда чаңна бар, чылбай суугда балыкла бар» дээн ышкаш «аарыкчыларның» сеткилинде сезинчиг чок культура ажылдакчызы О. Бады, кадээ Совет күскомунуң секретары Р. Дензэн, совхозтуң даргазы Н. Хирбаа олар өскелерден ылгалып турган.

Херээжен адыгжылар аразындан бирги черни Раиса Дензэн алгаш, өртектиг белек-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни сааңчы Чойганмаа Маадыр-оол, Ак-Туруг школазының толээзи Алдынмаа Мактан олар ээлээн.

Эр улустан биргизин Намчал-оол Хирбаа, ийигизин Олег Бады, үшкүзүн Үчкс Бурбүчап тус-тузунда алгылааш, хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаткаиннер.

Маргылдаа үезинде ДОСААФ лотереяларын чыылган чогга саткан. Маргылдааны организастап эрттирерин ДОСААФ райкому улуг-хуузун киирген.

Сөөлгү үеде совхозта культура-спорт комплекизи дыштаныр хүннерин чөп ажыглап, чон аразынга янзы-бүрү маргылдааларны эрттирип турары өөрүнчүг-дүр.

Бо чылдың эрткен айларында коллективтер аразынга хол бөмбүүнүң, шыдырааның, баг кагарының маргылдааларын эрттиргилээн. Амгы үеде баскетбол, стол теннизи, хол бөмбүү, лапта маргылдаалары дыштаныр хүннерде бүрүнгбиле ээлеп кирипкен.

Ол ышкаш культура-спорт комплекизи Культура бажыңынга среда, суббота хүннеринде кежээлерни дискотека-биле эрттирип, ыраар чугле аныяктарны эвес, элээдилерни хаара тутпушаан, янзы-бүрү темалыг кежээлерни, диспуттарны болгаш байырлал хүннерин эрттирери чаңчылчаан.

Улуг-улуг байырлалдарда агитвартирлаар аайы-биле аыш-чем делгелгелерин организастап, үнген-кирген чонга кылган чемин садып турар апарган.

Каадыр-оол БЕГЗИ.
Ак-Туругда уругларның музыка школазының директору.

ЧАРЛААЛДАР

КҮРҮНЕНИҢ КЫЗЫЛДА БАШКЫ ИНСТИТУДУ хүндүскү салбырының 1 курузунга дараазында тускай эртемнерге студентилер хүлээп алырын чарлап тур: математика, немелде тускай эртеми физика; физика, информатика болгаш санаалга техниказы; национал школага орус дыл болгаш литература; орус дыл, литература болгаш төрээн дыл, литература; биология, немелде тускай эртеми химия; география, немелде тускай эртеми биология; педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы.

Кирериниң шылгалдаларын 1988 чылдың июль 16-дан 30-ге чедир дараазында тускай эртемнерге чорудар:

Математика тускай эртем, немелде тускай эртеми физика; физика, информатика болгаш санаалга техниказы —математикага (аас-биле), физикага (бижимел-биле), орус дыл болгаш литературага (эдертиг, чогаадыг). Национал школа доозукчуларынга — эдертиг. Кол шылгадыр эртеми—математика, физика.

Национал школага орус дыл болгаш литература тускай эртем —орус дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге. Кол шылгадыр эртеми —орус дыл болгаш литература.

Орус дыл, литература болгаш төрээн дыл, литература тускай эртем —тыва дыл болгаш литературага (чогаадыг), тыва дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (чогаадыг). Шуптузу кол шылгадыр эртемнер болуп турар.

Биология тускай эртем, немелде тускай эртеми химия — биологияга (аас-биле), химияга (бижимел-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле). Кол шылгадыр эртемнери —биология, химия.

География болгаш биология тускай эртем — географияга (аас-биле), биологияга (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле). Кол шылгадыр эртемнери — география, биология.

Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы тускай эртем —орус абитуриентилерге —орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), орус дылга (аас-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзү. Кол шылгадыр эртемнери — орус дыл, орус дыл болгаш литература, математика.

Тыва абитуриентилерге—орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), тыва дылга (аас-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге. Кол шылгадыр эртемнери орус дыл болгаш литература, тыва дыл, математика.

Билдириишкиннерни июнь 25-тен июль 15-ке чедир дараазында документилерни ыяап кошкан турда хүлээп алыр: ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), сөөлгү ажылдап турган азы өөренип турган черинден администрацияның бүзүреткени үш кижи ат салган характеристика (рекомендация), № 086-у майыг өзүгаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылдап турган стажтыг кижилерге), 3х4 см хемчээлдиг сес фото-чуруқ, паспортту болгаш шериг хүлээлгезинге хамаарыныге дугайында документини боду эккеп көргүзер.

Ортумак школаны доозуп турагш алдын (мөңгүн) медаль-биле ортумак тускай өөредилге черин азы профессионал-техниктиг училищени чыжыг дипломнуг дооскаяыр хүлээп алыр комиссияның доктаадып тургусканы чаңгыс шылгалда дужаар. «Беш» демдек алыр болза олар өске шылгалдаларны дужаавас болгаш дээди өөредилгеже черинге киир саналтырар, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда олар өске шылгалдаларны доозазын дужаар.

Документилерни дараазында адреске хүлээп ап турар: 667000. Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36, хүлээп алырының комиссиязы.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чуртталга-сопбанкызының республика эргелелинде ада-иезиниң караптаашкыны чокка артып калган уругларга болгаш өскүс уругларга күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хамаатыларның дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 санын ажытканын дыңнадып тур.

МЕТОДИКТИГ ДУЗА ЧЕДИРГЕН

Школа реформазының кол негелделериниң бирээзи башкылар бот-боттарының аразында быжыг харылзаалыг болуп, башкылаашкынның мурнакчы дуржулгазын нептереТпишаан, өөреникчилерни быжыг билиг-биле чепсеглээри болур. Ону боттандырар дээш чоокта чаа Барыын-Хемчик районнуң Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкыларынга методиктиг дузаны чедирери-биле районо инспектору Ондар Шожапович Доктугу биле Барлык ортумак школазының эге класстар башкыларының методиктиг каттыжышкынының удуртукчузу Хөвеңмаа Сурунова Сарыглар кээп чорааннар. Олар 2-3 хүн дургузунда башкыларның кичээлдеринге олуржуп, башкылаашкын талазы-биле боттарының хөй чылдарда ажылдаан арга-дуржулгазындан ажыктыг, солун болгаш өөредиглиг чүүлдерни сүмелеВишаан, эге класс башкыларынга улуг дузаны база деткимчени көргүскеннер.

Хөвеңмаа Сурунова школаның эге класс башкылары Д. С. Көгел, З. Ч. Күулар, Э. С. Монгуш оларга эге класстарга кол эртемнерни башкылаарының арга-дуржулгазын, кичээлдерни эрттирериниң янзы-бүрү методиктиг аргаларын теория-даа, практика-даа талазы-биле айтып бербишаан, темалар аайы-биле кандыг көргүзүг материалдарын ажыглаарын болгаш кичээлдерге белеткел үезинде башкының кандыг литератураларны, методиктиг дузаламчыларны ажыглап өөредирин көргүскен. Хоочун башкы Хөвеңмаа Суруновнаның удуртуп турар методкаттыжышкыны районда эки ажылдыг методиктиг каттыжышкыннарының санында кирип турар. Ол боду аныяк башкыларга байлак арга-дуржулгазын дамчыдып берип чоруур мурнакчы дагдыныкчыларның бирээзи.

Допар-оол ХОМУШКУ.

МӨҢГҮН-ТАЙГАЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң чогаадыкчы планының өзүгаар чурукчулар С. Саая, В. Ховалыг, О. Ортун-оол, Х. Киров олар ыраккы Мөңгүн-Тайгаже аъттаныпкан. Республиканың Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тываның комсомол шаңналының лауреады Сарыг-оол Саааның чуруктарының делгелгези Мугур-Аксы суурга ажыттынар.

Мөңгүн-тайгажылар бодунуң чаңгыс чер чургту чурукчунуң ажылдары-биле бир дугаар долузу-биле таныжар аргалыг болурлар. Ук делгелгеде С. Саааның алдан хире шилиттинген ажылдары бар. Мөңгүн-Тайганың бедүүн болгаш маадырлыг ажыл-ишчилерин, чараш болгаш ширин бойдузу чурукчунуң чуруктарында. Көрүкчүлер оларны улуг сонуургал-биле көөрлер. «Кожавыс Мооль» деп сериязының чуруктары—С. Саааның чогаадыкчы аян-чоруунуң түңнели.

Чурукчулар дагларда чурттап, ажылдап чоруур хойжулар, сарлыкчыларга чедерлер, боттарының чогаадыкчы ажылы-биле таныштырар.

Сергей ШААЛЫ.

агаар

Республикага өскерлип каап турар булуттаар, чамдык черлерге дымыраа чаъстаар. Соңгу-барыын углаашкынның хаттың дүргени 9—14 метр. Дүне 1—6 градус чылыг. Чамдык черлерге 0—5 градус соок.

Хүндүс 14—19 градус чылыг. Чамдык черлерге 7—12 градус чылыг. Кызылга өскерлип каап турар булуттаар. Соңгу-барыын углаашкынның хаттың күжү секундада 9—14 метр. Дүне 4—6 градус чылыг. Хүндүс 15—17 градус чылыг болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 9.50—11.30 — Бут бөмбүү. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ биле Болгарияның шилиндек командалары. Эш хуузунуң ужуражылгазы. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херектери болгаш сагыш салылыкшыннары» Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 — Марий АССР-ниң күрүнениң «Марий Эл» ыры-танцы ансамблиниң концерти. 17.05 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.20 — Мультипликацияда элдептиг чүүлдер. Мультфильмнер. 18.40—«Кижи болгаш хоойлу». Чуртта өрт камгалалын тургусканындан бээр 70 чыл болганынга. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Бут бөмбүү. Эш хуузунуң ужуражылгазы. ЧССР болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00 —Эфирде музыка. Чапсарда (22.45)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Бойдус эртеми. 4 класс. Кургаг черниң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлиги. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05—Испан дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эртем-техниктиг революция амгы үеде. 10.35; 11.35—Физика. 7 класс. Сээң бажыңыңда электри. 11.05 — Испан дыл. 12.05 —«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.30 — Медээлер. 13.40 — 14.45 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары» 3-кү сериязы. 18.00—Медээлер. 18.15 — Бут бөмбүү. Эш хуузунда ужуражылгазы. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге үткүштүр». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмиг гимнастика. 20.45—Улус аялгалары. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—22.55—«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.15 —Бут бөмбүү. Эш хуузунда ужуражылгазы. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. 19.00 — «Кедээниң шагы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.20, 11.10, 13.00, 17.10, 19.00, 20.30 (кинопанорама), киноклуб **«Легко ли быть молодым!», «Вам и не снилось»** 14.50. **Бичии залга: «Гулливер в стране великанов»** 10.00, 16.00, **«Белое солнце пустыни»** 11.50, 13.40, 17.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» (6-9 үндүрүлге) 9.20, **«Айболит-66»** 10.40, 13.10, **«Сила любви»** 15.20, 18.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Акселератка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ганг, твои воды замутились» 12.30, 16.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Шура и просвирняк» 18.00, 20.00 (уззткан) шактарда.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрнүмүнүң өөредилге-курстар комбинады кедээ электрижидилгениң электромонтёрлар курстарынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Өөредилге 1988 чылдың май 10-дан эгелээр. **Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр:** Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 «в», телефону — 6-14-80.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, өөрэ килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солун келбейн баарга 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ам ыны. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыызының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг 2800 ТС—00675.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 101 (13701) | 1988 чылдың апрель 29, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кеп.

АЖЫЛЧЫННАР БОЛГАШ КОЛХОЗЧУЛАР! АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ЧОРУДАРЫНЫҢ ЧАА МЕТОДТАРЫН, КҮШ-АЖЫЛДЫ ОРГАНИЗАСТААРЫНЫҢ БОЛГАШ АҢАА ИДИГ БЭЭРИНИҢ ДЕПШИЛГЕЛИГ ХЕВИРЛЕРИН ДИДИМИ-БИЛЕ ШИҢГЭЭДИП АЛЫҢАР! МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ, ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕРНИ ШИҢГЭЭДИҢЕР!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Часкы хову ажылдары

ЧЭЭРБИНИ КЫЗЫРГАН

«Сукпак» совхозтуң № 2 трактор-хову бригадазының төвү. Улуг дүъш. Бажыңнар, тараа шаңы, техника, механизаторлар. Апрель 26-да часкы тарылгага кирер хамык техника мында чедип келген. Баштайгы агрегаттар черни болбаазырадып кирипкен.

Техниказын хынап турган механизаторларның аразындан бригадир Сергей Монгушту дораан-на тып алдывыс. Тарылгаже кирери тараажыга байырлал. Чэс бүрүзү мурнуузунга дөмей эвес болгулаар. А «Сукпактың» № 2 бригадазы часкы сезонче кандыг белеткелдиг, хөөннүг киргенил? Хамыктың мурнунда бир чаа чүүл бар — аренда керээзи-биле ажылдап эгелээн. Механизаторларга бо чаа чүүлдү совхозтуң специалистери шак өөреткен. Кол агроном баштадыр теләэлер аренда керээзи-биле ажылды организастаарының дуржулгазын көрүп, шиңгээдип ап, Целиноградка чораан келген.

— Бо арганың ажыктыын бодаарымга, хамык санаашкыннар бодүүн апаар-дыр — деп, Сергей Бурлеевич Монгуш тайылбырлады. Чүү-даа болза бригада керээзи-биле ажылдап турган болгаш, бо чаа аргаже шилчиирин шоолугла бергедевээн.

Эрткен чылын бо-ла хову-шөлдерге, 2850 гектарга 30 кижи составтыг бригада ажылдап турган. Ам оларның чээрбизин кызырган. Коллективтиң кежигүннерин шилип алган. Ону бригада чөвүлелинге шиитпирлээн. Мурнувузунга бодаарга, ажылдың хемчээли илдең-не улгаткан.

Бо бригадада 2850 гектар шөлдү бажыглаан дээн бис, а ооң иштинде 2000 гектарны интенсивтиг технология-биле тарыыр. Ооң бир гектарындан 14 центнер дүжүттү алырын планнаан. Оларның хову-шөлүнде суггат чок, ол ышкаш херзүнүнүң составы пат. Чаңгыс-ла арга: агротехниканың хамык чуруммарын шак сагыыры.

Шаңда кызыл-тастың чаагай үрезинин оваалап берген чыдыр. Василий Сарыгларның удурткан шаң ажылдакчылары ону хынамчалыг белеткээн. Ниитизи-биле 600 тонна үрезин бар, олар шуптузу бирги-ийиги класстыг. Апрель 27-ге чедир ооң 400 тоннаазы хораннаан. Михаил Иванович Нестеренко хоочун ажылчын, үрезин хораннаар талазы-биле мастер апарган кижи дээрзин шаң эргелекчизи В. Сарыглар биле хоочун механизатор С. Монгуш чугаалаадылар.

Шөлдерде чемишчидилгени эрткен күзүн база чажып тэккен, а бо чылын үрезин чажарда база кылы ажыглаар.

Бригадада техникадан чүлерин быжыглааныл, канчаар белеткеп алганнарыл? Сес тракторлуг, бирээзи К-701, а артканнары Т-150. Оларда кожуг машиналарын четчелээн. Боттары септеп белеткеп алган. Бо ажылга бригаданың кежигүннери шупту идепкейлиг, шуут-ла ажыл шагы, дыштаныр хүн дивейн киришкен. Күзүн дүжүт ажаар 10 комбайнныг. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажылдың хемчээли улгаткан, кижилерниң саны кызырылган. Ажылды шыдаар бе? Шыдаар деп санаан, бригаданың кежигүннери ынчалдыр шиитпирлээн.

Бии-Хемде А. Калягинниң бригадазында ажылдың хемчээли оларныйындан-даа улуг дээрзин Сергей Бурлеевич чугаа казында айытты. Ийет, мурнакчы дуржулга улусту кыйгырар, хей-зът киирер. Улус ону эдере бээр. Бир эки чүүл ол.

«Сукпактың» № 2 бригадазы керээ ёзугаар бо чылын 270 муң рубль орулганы киирер, а чарыгдалы 220 муң рубль кылдыр санап көрген. Коллективте чүгле механизаторлар эвес, харын поварлар, кывар-чаар чүүл сөөртүр автомашинаның чолаачызы база-ла бригаданың кежигүннери. Ол ышкаш агрономнуң ажыл төлевири база-ла хову бригадаларының киирген ниити орулгазындан хамааржыр.

Бригада чек системазы-биле ажылдаар. Бригадирниң документизинде аптечкалар, хову турлаан септээринге чарыгдалдар кеступ келген. А механизатор бүрүзүнде санажылга дептери бар.

— Бис эм хамык-ла чүүлдү совхозтан садып алгаш, алган продукциявысты совхозувуска садар бис. Чижээ, 1 килограмм тарааны курунеге садарга, ооң өртээ 12 копеек, а бистиң ону совхозка садар өртээвис 9 копеек болур. Ажыл-агый ону курунеге саткаш, ыргалыы иштики херек-желдерге чарыгдаар — деп, ам 26 часкы сезонче кирген механизатор Соскур Дотпаевич Монгуш тайылбырлады.

Аренда керээзиниң негелдези шынар болгаш темп. Чижээ, бригаданың бир тракторун септээр графиги саадай берген болза, ол дээш коллектив бодунуң карманындан төлээр апаар. Ынчангаш бригаданың улузу бот-бодунга дузалажыр, техника бичии-даа туруушкун кылбас ужурлуг. Үжен кижиниң орнунга он кижи ажылдап деп, чүве анаа эвес херек. Ындыг болганда, часкы тарылга үезинде механизаторларның ажылдаар шагы илдең-не узаар апаар.

Бригаданың кежигүннери керээде айыткан бүгү-ле чүүлдерни кылып шыдаарынга бүзүрелдиг. Чүге дизе, олар боттарынга ынанып турар.

«Сукпактың» хову-шөлдериниң херзүнү элезиннелчек. Ынчангаш ону хаттан, суглан үрелбес кылдыр ажыглаары эң кол сорулга деп, специалистер база тараажылар санап турар. Черин чүгле чалгын чок андазыннар-биле андарар.

Күзүн андарган черлерде ам кыраа-сиген аажок үнүп турар. Ынчангаш № 1, 2-даа бригадаларның кежигүннери тарылга шөлүнден ону арыглаар дээш черни болбаазырадып турарлар.

Механизаторларның аъш-чем хандырылгазы эки-дир дээрзин боттарывыс бүзүреп көрген бис. Чем шынарлыг, өртээ чиик.

«Сукпак» совхозтуң хову-шөлдеринде механизаторларга чорааш, четпес деп көрген чүүлүвүс — эң ылангыя № 2 бригада төвүн ам-даа чедир белеткеп доспаан чорду. Ийиде, кывар-чаар материалдар сөөртүр автомашина саадап эккеп турарын бригадир С. Б. Монгуш черле хомудап турду. Бригада төвүнден ырак эвесте дөң ажылдыр чер болбаазырадып турар ийи механизаторнуң бирээзи Василий Михайлович Потылицынның кывар-чаар чүүлү төнгеи, трактору анаа тур. Чүгле ол хүн эвес, а ооң мурнунда база саадаан.

Часкы сезонуң баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, хамык ажыл тода, шак механизм дег ыяк болуру күзенчиг.

Севек ХЕРТЕК.
Бистиң корр.

ЧУРУКТАРДА: трактористер Опан-оол Хомушку биле Кара-оол Дондуп (үстүнде); адаанда Василий Потылицын биле Константин Никифоров.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Көдээ тудугларда

ДОЛУ КҮШ-БИЛЕ

СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязының төлептиг уткуур дээш кабарган социалистиг чарышка киришкеш, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Эрзинде АКМК-зының коллективи бо чылдың бирги кварталын чедиишкинниг доосказ, апрель айның планныг даалгаларын күүседири дээш кужениишкинниг ажылдап турар. Коллектив бирги квартал 374 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планын 110,7 хуу күүседип, 40 муң рубльдиң ажылдарын пландан ажыр кылган. Чурттаар тудуунга 386 дөрбелчин метри ажыглаарга киирер тургаш, 415 дөрбелчин метр шөлдүг чурттаарга бажыңнарын кылган. Ооң планы 107,5 хуу күүсеттинген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң планы 119 хууга боттанган, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге өзүлде 25,5 хуу болган.

АКМК коллективи 34 муң рубльдиң арыг орулгазын ажылдап киирип алыр тургаш, 40 муң рубльдиң орулгазын алган.

Бирги кварталдың түңнели-биле «Чаа орук» совхозта Александр Данмааның удурткан тудугжу бригада планныг даалгазын барык 140 хуу күүседип, колоннаның тудугжу бригадаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болган. Ийиги черде «Нарын» совхозка тудуглар кылып турар Владимир Хумбуннуң удурткан бригадазы даалгазын 138 хуу күүсеткен. Даниил Сояның бригадазы планныг даалгазын 127,7 хуу күүсеткеш, мактаалга база төлептиг болган. Социалистиг чарыштың негелделерин ёзугаар мурнакчы бригадаларга шаңнал-макталды тывыскан.

Коллективтиң чедиишкиннерин хандырган мурнакчыларга тудугжулар Игорь Муна, Роман Ыналай, Дмитрий Куигаа, Семен Седип, Меңгун-оол Сарзээдер, чолаачылар Меңгун-оол Кензай, Юрий Ламажап, Отгун Магывал, тракторист Чырындай Лаклаев, Анатолий Сагды оларны болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Чедип алган чедиишкиннер-биле чергелештир коллективтиң улам ыңайгы бурунгаарлаашкынынга шаптыктап турар чүүлдер, бергедээшкиннер, четпестер база бар. Кывар-чаар материалдар, ылаңгыя бензин доктаамал үзүктелиишкинниг, колонна бирги кварталда өске организацияларга өреииг боор келген. Амгы үеде колоннага каттыжыышкынның талазындан кывар-чаар чүүлдер фондузу-биле дузалавас болза, бирги чартык чылдың болгаш ниитизи-биле чылдың планныг даалгаларын күүседиринге бергедээшкиннер тургустунар. Баян-Колда ыяш белеткеп турар черде үлүгга ажыглаар ыяштың төнүп турары-биле ыяш диндирер пилорама долу күчүзү-биле ажылдавайн кедген.

Ол ышкаш Эрзин АКМК-зының коллективинде корум-чурумнуң бөйдалы бүгү талалыг эде тургустунуушкуннуң негелделеринге ам-даа ырак-те дүүшпес. Янзы-бүрү корум-чурум үрээшкиннери дээш 4 кижи милицияга хемчээн көрдүрген, ийи чолаачы ээриин чораш КАИ ажылдакчыларынга туттурган. Бо чорук коллективте арагалаашкынга эптеш чок чорук тургустунмааның көргүзүп турар. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, прогулдаар чоруктар эрткен чылдаазындан кызырылбайн келген. Ажылга озалдап ээр, эрте чорууй баар чоруктар-биле тодаргай демисел ылаңгыя турар. Ылаңгыя тургаку цегинде ажылдап турарларның ажылын организастааны чаавыс деңнелинден ашпаан шагының ажыглалы дыка куду.

АКМК-да күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга хей-ниити организацияларының ролю куду боол артпышаан. Оларның кылып чорудары-биле планнаан чүүлдери саазын кырында артып турар. Профэвилел комитеди администрация-биле кады чамдык хемчеглерни ап турза-даа, оларның дээштиг четпес боол турарын бөйдал бадыткап турар.

Ооң-биле чергелештир тудугларның шынарынче кичээнгейни күштелдирери онза чугула. Бирги кварталда дужааттынган тудугларның шынары куду деп чүвени шынар комиссиязы тодараткан болгаш моон соңгаар ол комиссия ажылын шыгжырадырын хүлээнген. Тудугжуларның билиг-мергежилин бедидериниң эргежок чугулазын бо чорук база бадыткап турар. Ынчалзажок тудугжуларның билиг-мергежилин бедидер талазы-биле боттуг ажыл чорувайн, разрядтар, мергежилдер тывсыр талазы-биле өөредилгени организаставаан.

АКМК-ның коллективи бергедээшкиннерин, четпестерин ажып эртип, долу күш-биле, бүгү негелделерге дүүштүр ажылдап шыдаар деп чүвени чедиишкиннер көргүзүп турар, чогум-на оларга даянгаш, улам бурунгаарлаарының аргаларын тургузуп болур.

Агаа ХЕРТЕК.

ҮЛЕТПҮРГЕ ШЫНАРЛЫГ ЧИГ ЭТ

«Берлык» совхозтуң өшкүзүнүң хөй кезии Алаш хемниң ындыы талазында турар. Хемниң дожу дүжүп батпазда, ында хамын өшкүнү кыргып доосказ, дүгүн сөөртүп алыры-биле ажыл-агыйның удуртукчулары хемчеглерни ап турар. Ынчангаш Аксы-Барлык, Хөндөлөң салбырларындан база совхоз төвүнден хөй кижини бо ажылче эвилелдээн. Амдыгаа чедир 2400 ажыг өшкүнү кыргааш, ооң 2600 килограмм дүгүн алган. Ниитизи-биле совхозтуң бир өшкүзүнүң дүгү 1 килограмм ажып турар.

Дадар-оол Ооржак, Сагды Күжүгет, Болат-оол Хомушку олар бир өшкүден 1,1—1,3 килограмм чедир дүкү кыргып ап, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээн.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1988 чылдың май 7-ни ажыл хүнү кылдыр саарын доктааткан.

Май 7-де ажылдааны дээш ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга дыштаныр өске хүнү бээр азы күштүг болуп турар хоойлуда көрдүнген чурум болгаш негелде ёзугаар төлевирин чорудар. Ажылдакчының күзээни-биле ол хүнү шөлээ хүннерин төлээри ышкаш ындыг чурум-биле чыл санында алыр төлевирлиг шөлээзинге немеп болур.

КИЖИ ДУГАЙЫ УТТУНДУРГАН

«Шын» болгаш «Улуг-Хем» солуннарның рейдизи

Бо чылын тараажының маңаан чазы эрте моорлап келген. Тайга эдээ черлериң бези хары арай берген. Тараа шөлдери доозуналып чыдар апарган. Улуг-Хем районнуң механизаторлары чаштырылгаже кирериниң кес кырында келген.

Рейд бригадазының кежигүннери бир-ле дугаарында «Улуг-Хая» совхозтуң Дүжүт аттыг комсомолчу-аныяктарның Баян-Колда бригадазынга келдивис. Районнуң чер ажылдыгларының улуг шуулганы бо совхозка болган, аңаа Тэрээн чүртту элбек дүжүт-биле өөртүрүнүң дугайында ажыл-агыйның профэвилел комитединиң даргазы Василий Ламажай, директор Начын-оол Балчый-оол олар чугаалап турган.

Апрель 26-да маңаа кедириивиске, бригада шык базырышкынын доозупкан болду. Бригадир Сүктер-оол Кызыл-оол даартазында тараа чаштырылгазын эгелээриниң белеткел ажылдарын удуртуп, Улуг-Артче чорупкан. Салбыр агроному Анай-оол Ангаклан болгаш повар Галина Мүнзук олар-биле чугаалаштывыс.

Бо бригадага ам дөрт хондур эът келбээн болду. Совхозта ниитиниң чеменнилге черниң эргелекчизи Содунам-оол Шарап Арыг-Бажы бригадазында инек эъди бар диген. Оозу чыдый берген болган.

Механизаторларның удуурчыдар өрээлдеринге кире бээривиске, артында довуракшыг болду. Шаараш соңгалардан кирген элезин шала кырында куурара берген чыдыр. Олурар сандайлар-даа чок. Совхозтуң Арыг-Бажы бригадазында байдал бо ончаан. Кижиниң тур-даа чурттаар чери орап-савага демейлешкек болур чүве ыйнаан! Радио, телевизор дугайында чугаалаан-даа херек чок. Сэлун-сетгүүл, стол оюннары чайы-даа бригадада көзүлбеди. Бот-орулга-чарылга үезинде кижиниң чымыштыг күш-ажылче ыйгырган чиңгир-кызыл лозуң-плакат чок.

Арыг-Бажы бригадазының столовазынга кире бээривиске, поварлар биске чаржый берген агаагар сээтер көргүсту. Ону артында негере берген. Инек эъди бар деп турган чүвези бо ышкажыл! Механизаторлар ону чиириниң орнунга каша чиир бис дишкен. А кашаны сутке холуй хайындырар болгай, үс, чигир база каар. Ол продуктулар мында шуут чок. Довурак-доозунга ажылдап күнээр кижилерни чүгле сугга хайындырган рис-биле чемгерерге таарржыр бе!

Совхозтуң боттарының ажылчыннарынга хамаарылгазы ол хире багай турда, Юрий Конгаа, Владимир Шектар-оол, Александр Бүрбү, Алаш-оол Хүүракпан болгаш өскелер часкы хову ажылдарын бедик темп-биле чорудуп турар. Хоочун механизатор Меңге Бора-Тараа оглу Эрес-биле ог-бүле звенозун тургускаш, 40 гектар шөлге картофельди өстүрер болган. Мында эки чүүлдер эвээш эвес, чүгле ол бүгү кижи дугайында сагыш салыышкын-биле хандыртынмааны харааданчыг.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа бригадазынга кээривиске күчүлүг Т-150 тракторлар ажыл чок турду.

— Кызылга септедирге мындыг боор-дур — деп, Сандан Кызыл-оол хомудаан сеткилин илереттн.—Кажан черле механизатор бистерге бүзүрел эгелип келир чүве. Артык кезектерни бергеш, боттарыңар кылып алыңар дээн болза, бо тракторлар дегере маңаа эвес. Чогуур черинге ажыл бүдүрүп турар ийик.

Лаазын Кок-оолдуң бригадазында звено удуртукчузу Чалбаа Кызыл-оол үрелген тракторнуң валын солчуруңга дузалашкан тур.

— Демнежип ажылдаары бистиң механизаторларывыстың бижиттинмээн хоойлузу апарган —деп, бригадир-агроном Алексей Ондар биске чугаалады. —Шупту төнчү түңнел дээш ажылдап турар болгай бис.

Бригаданың аъш-чем-биле хандырылгазы эки, кескү агитация-биле дериттингени багай эвес болду. Механизаторлар бот-орулга-чарылганы саазын кырында эвес, херек кырында боттандырып турар, бо талазы-биле билин өскелериниңден артык.

Кара-Чыраа бригадазы эрткен чылын чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозта эвес, районда дээре көргүзүглерлиг болган. Мында Сүүр-оол Данзы-Белекке удурткан бригада гектарда-на 25,2 центнер дүжүттү ажаап алган. Районнуң өске бригадалары интенсивтиг технологияны ажыглаан шөлдериндеи ол хире бедик дүжүт ап шыдаваан.

— Эрткен күзүн бо чылдың дүжүдүнге оваашыр 500 хире гектар черге минералдыг чемишчидилгени ажыглаан бис — деп, Сүүр-оол Ондарович биске чугаалады.

Бо дээрге интенсивтиг технология-биле тараа өстүрериниң бир кол негелдезин күүсеткени-дир. Ону сагып турар «ҮТКА 25 чылы» совхозта эвес, районда чок болгай. Кара-Чырааның механизаторлары эр-хейлер!

Элдеп чүве: ажыл-агый талазы эки мурнааш турар хире, ынчалза-даа кижилерниң амыдырал-чурттаалгазынче хая көрнү бээрге, байдал баксырай бээр. Механизаторларның удуур-чыдар өрээлдерин, кызыл-булуңун көөр дээривиске, дөрт эжиктиң дөртээлдиринде улуг кара шоочалар асылып каан болду. Аштакчы дүлгүүрлерин Арыг-Үзүүнде бажыңында уттуп каапкаш келген болган. Ооң уттуучалы чеп-даа ыш-маш болду. Чүге дээрге механизаторлар аңаа хонмайн турар. Хүндүс ажылдааш, дүне бажыңнарынга барып хонар. Аай-дедир машина ойладып турбайн, олар маңаа хонуп-дүжүп турган болза, ажыл ооң-даа бүдүнгүр болур ийик.

Мында аъш-чем-биле хандырылга база чегей. Поварлар чоокку хойжу коданнардан бажы десииинчеттээн хойгар дилеп чоруп турар. Далган негеп ап чадашкан. Столоваяның хаарылдаттыммаан шаалары бүдүттунмээн, каш метр клеёнка тывылбастаан. Ол херезинде совхозтуң ажылчын кооперациязы республикада эң дээре дээн коллектив болгай!

Ажыл чежемейниң-даа чугула болза, шупту чүвениң бажынга кижи фактору турар ужурлуг. Долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн сооуста, ажыл-агыйывыс үндезин чаартылгаларның оруунче чайгылыш чок кирген. А кижи дугайында сагыш салыышкынывыс биеэги хевээр-дир, харын-даа дорайтаан деп болгу дег. Хову турлаа — кижиниң тур чурттаар чери эвес, ол дээрге амыдыралдың уктазы — чымыштыг иш-биле холбашкан чер ышкажыл. Ынчангаш аңаа ажылдаарынга, дыштанырынга эң таарымчалыг байдалдар тургустунган турар ужурлуг.

Тодуг-догаа чурттаганның үндезинин салып турар тараажының алдын холдары дыңзыг, туттунгур болзун дээш акша-көпеекти-даа, амыр-дыштыг-даа харамнаарган херек чок.

Дудак ООРЖАК,
Улар-оол ДАГБА.
«Улуг-Хемниң» корреспонденттери.
Кодур-оол ОЮН.
Бистиң корреспондентивис.

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ. ООҢ РОЛЮ

Социалистиг демократияны улам ханылаткан, бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның ажыл-агыйның бот-тускайлаң чорууи күштелдирген, күш-ажылчы коллективтерниң бүрүн эргелерин калбарткан амгы үеде коллективтиг керээниң ролю улам өскен. Шынап-ла, коллективтиг керээниң ачызында күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлге, экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээжиринге киржип турар.

Ниити ажыглаалдың автотранспорт ажылдакчылары ажыл-агыйны башкарарының чаа аргаларынче республикада бир дугаар шилчээн. Ол шилчилгэ 1987 чылдың январь 1-де болган.

А 1987 чылдың октябрь 1-ден эгелеп ниити ажыглаалдың автотранспорт бүдүрүлгелери болгаш организациялары күш-ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчээн. Коллективтиг керээлер күүселдезиниң база чаа коллективтиг керээлер хүлээп алыр талазы-биле хуралдары болгаш конференциялары эрттирилээн. Автобүдүрүлгелериниң удуртукчуларының база профкомнар даргаларының хөй нуруузу коллективтиг керээ ёзугаар ажылдарны харысалгалыг чорутканын эрткен хуралдар көргүскен.

Ниитизи-биле алырга, «Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүдүрүлгелери эрткен чылын чүък сөөртүлгезиниң, пассажир аргыштырылгазының хемчээлиниң, үлетпүр продукциязын сайгарар, чонга ачы-дуза чедирер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле планныг онаалдаларын күүседипкен. Эрткен чылын 291,9 тонна бензин, 361,2 тонна дизель одаар чүүл, 4588 тонна хөмүр-даш, 2925 муң киловатт-шак электри энергиязы камнап алдынган. Экономиктиг ажыктыы 66,4 муң рубль 143 чогаадыкчы саналдарны бүдүрүлгеге нептереткен.

Коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелер күүселдези канчаар күүсеттингенил? Каттыжыышкынны ниитизи-биле алыр болза, хүлээлгелер күүселдези шору. Ынчалза-даа чамдык бүдүрүлгелерде коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелер күүселдези багай боор турар. Чижээ, Чадаана АТБ-зи хүлээлгезин деңгүп-ле 62,8 хуу күүсеткен. Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгези хүлээлгелерин база күүсетпейн барган. Күрүне планының күүселдезин хандырар талазы-биле коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелерин Ак-Довурактың болгаш Кызылдың № 2 автобүдүрүлгелери күүсеткилээн.

Каттыжыышкынның он бир бүдүрүлгелери болгаш организациялары чамдык көргүзүглер талазы-биле онаалдаларын күүседип шыдавайн барган. Керээде чардынган сөөртүлге хемчээлин Шагаан-Арыг АТБ-зи, 1 рубль орулгага онаашкан чарыгдалдар өскени-биле арыг орулга киирип алыр планын Хову-Аксы АТБ-зи күүсетпейн барган. Кызылда чүък сөөртүр автобүдүрүлге одаар чүүл камналгазын чедип албаан болгаш тонна-километрниң бот-үнезин улгаттырган. Чадаана АТБ-зи пассажирлер аргыштырар, чүък база пассажир сааарылгазының хемчээлин күүсетпээн, чүък сөөртүрүнүң болгаш пассажир аргыштырарының бот-үнезин, автосептелге заводу бүдүрүп турар продукциязының бот-үнезин улгаттырган.

Кызылда савалап каан чүък сөөртүр конторанның коллективи керээде чардынган планнарын күүсетпээн болгаш чүък чүдүрерде база чүък дүжүрерде автомобильдерниң анаа туруушкуннарын болдурган. Күрүне планнарын күүседиринче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаавышаан, ажыл-агыйны башкарарының амгы байдалдарында бүдүрүлгениң чамдык айтырыгларын хоойлу-дүрүмге дүүштүр чорударынга коллективтиг керээ чугула хевир болуп турар.

Социалистиг чарышты хемчүдер болгаш сайзыраңгай мыдар талазы-биле күш-ажылчы коллектив-биле бүдүрүлгениң администрациязының аразында алган хүлээлгелериниң дыка хөйү күүсеттинмейн турар. Ындыг коллективтерге Чадаана (директору В. В. Поздеев, профком даргазы Ю. С. Хомушку), Хову-Аксы (Е. Ф. Есин, В. П. Евланов) АТБ-лери хамааржыр. Чадаана АТБ-зинде септелгеде ажылдап турар ажылчыннарны социалистиг чарышта хаара тутпаан. Хову-Аксы АТБ эрткен чылын социалистиг чарыштың түңнелдерин ында-хаая үндүрүп турган.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарын нептередир талазы-биле коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелерни каттыжыышкын ниитизи-биле 72,8 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле ажыл Чадаана, Шагаан-Арыг, Кызылдың пассажир автобүдүрүлгелеринде куду деңнелде тургустунган. Пассажир АТБ-зи эрткен чылын план ёзугаар 35 чаа техниканы нептередир турган, чүгле 20-ни нептереткен.

Амгы үеде автотранспорт бүдүрүлгелеринде күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бериишкиниң коллективтиг хевирлерин, бригадаларда бот-орулга-чарылганы болгаш бригада керээзин нептередип турар. Ооң-биле чергелештир ажылдаар черлерниң аттестациязын база чорудуп турар. Бо ажыл ам-даа үргүлчүлевишаан.

Улгаттырган тариф төлевиринче болгаш шалың хемчээлинче шилчип турар үеде ажылчыннарның тарифин доктаадырын эрттирип тура, Чадаана АТБ-зинге автобус септелгезинге кылганын барымдаалап төлээр ажылды доктаадырда Кызылдың пассажир АТБ-зинге (директору В. В. Бойко, профком даргазы В. В. Зубков) хажыдыышкыннарны болдурган. Шагаан-Арыг, Чадаана, Хову-Аксы, Ак-Довурак база Кызылдың пассажир АТБ-лери ажылдаар черлер аттестациязын мынчага чедир доозуп чадашкан.

Күш-ажыл камгалалының дугайында чугаалавайн барып болбас. Бо талазы-биле алган хүлээлгелер куду деңнелде артпышаан. Ак-Довурак, Хову-Аксы, Чадаана АТБ-лери күш-ажыл камгалалының талазы-биле хемчеглерин нептерединге үндүрүп берген өшкереңгинни долу ажыглавайн турар. Каттыжыышкын ниитизи-биле 4 муң ажыг рубльди чедир ажыглавайн барган.

Бо үстүнде адааным бүдүрүлгелерниң удуртукчулары күш-ажыл камгалалының, ажылчы чоннарның кадыкшылын камгалаарының айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн келген. Маңаа мындыг чижекти киирип көрейн. Кызылда № 1 автобүдүрүлгениң администрациязы-биле чолаачылар аразынга мындыг маргылдаа үнген. Кызыл—Абакан, Ак-Довурак—Абаза аразында ажылдап турар чолаачыларга кылганын барымдаалап төлээр ажыл төлевиринден 10 хуу хемчээлдиг шаңнал акшазын материалдыг шаңнал-мактаар фондудан төлээр кылдыр коллективтиг керээге бижээн турган. Автобүдүрүлгениң администрациязы коллективтиг керээде бижиттинген бо чүүлдү хажыткаш, эрткен чылдың июнь 1-ден эгелеп шимчээшкин графигин сагааны дээш шаңнал акшазын төлээрин күш чок болдурган. Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкому бо айтырыгны сайгарып көөр ужурга таварышкан. № 1 АТБ-ның (директору Б. Н. Стрельников, профком даргазы Е. Ф. Захаренко) администрациязы чолаачыларга шаңнал акшазын төлээр ужурга таварышкан.

Коллективтиг керээлерниң негелделерин бүдүрүлгелерниң удуртукчулары албан күүсеткен турарын чедип алыр талазы-биле профэвилел комитеттери принципиалдыг чорууи көргүспейн турар. Буруулуг кижилерге харысалга хүлээдир дугайында бүрүн эргелерин профэвилел комитеттери долузу-биле ажыглап шыдавайн турар.

Серафима ДУШИНИНА,
автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкомунуң секретары.

Күжүвүс—найыралда

СУУР, ООҢ КИЖИЛЕРИ

1918 чылдың чайынында тергелиг аъттарлыг бөлүк орус кижилер чоон чүкче углай аккан, кылаң кара суглуг чечге хемниң унунда хады болгаш хадыңнар үнген чевыс хавак кырынга үне халдып келгеннер. Дөмги кижилер аъттарындан, тергелеринден дүшкүлээш, оларны баштап чорааны узун дурт-сынныг, семис мага-боттуг, кирбей салдыг кижиден кандыг чарлык болурун манагзынып, мурнунда хем эриинде апаак чедда аразы ырак-ырак хөзек кара өглерже хөрөп көрүп тургаңнар. Чурттаксаныг кайгамчык-ла чер! Хемниң оң таласында ногаан эзим шыптыкан улуг-биче деглер ачырбелендир ынаар-ла шөйлүп чоруй барган, хемниң шынаазында оът-сиген хөлбе-йиндир чалгып чыдар, оң солагай таласында кезек-кезек хову-шөлдерлиг, хеминде белык-байлаң, арга-эзиминде аң, куш, кат-чимис, мөөгү та кайы хире хөй чүве?! Узун, семис кижи ыдай-бээр кезек хөрөп көрүп туруп-туруп, алаакта кезек кара өглерже кымчызы-биле айыткаш:

— Силер маңаа бажың-балгат тудуп, сууржуң чурттаңар — дээрге, ырак Саян артындан көжүп келген ады орустар амыраш, мөгейип каанар. Хадыңныг арга адаа алаакка оон эгелээш-ле чевыс доорбеш бажыңнар костүп келген. Боттары ышкаш бора бедүүн кижилер боорга, чоок-кавының оюн, салчак кожууннарының араттары олар-биле чоокшулажып, барып, чогун ачып-бержип, чөйгээр-ле харылзажы бергеннер. Кошкун амыдыралдыг чораан тыва араттар барза-барза, орус тараачыннардан үлегер ап, боттары бажың-балгат тудуп, суурнуң амыдыралче шилчип эгелээннер. Шак-ла ынчаар Сой-Бүрениниң оң талакы эрииңге тус чер чурттуг тываларның Арыг-Бажы деп адаар алаагынга орус, тыва чурттакчыларлыг суур тургустунган. Суурнуң адын Владимировка деп адап каан. Суурнуң үндезилекчилериниң бирээзи тараачын Владимировтуң ады-биле суурнуң ады холбаалыг. Ол үеде хүү ажыл-агыйлыг турган-даа болза, кады чурттап эгелээн тыва араттар биле орус тараачыннарының аразында найыралы улам ханылап, быжыгып эгелээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Владимировка суурдан дайынче чорутканнарның 25-и дайынның кадыг-берге тулчуушкуннарының үезинде амы-тынындан чарлып, маадырлыы-биле өлгеннер. Оларның аттарын суурнуң ортузунда тургускан маны даштан кылган турескаалда сиилбип бижээн. Ында орус, хакас, тыва владимировкажыларның аттарын кожа бижип каан.

1948 чыл. Маңаа Будённый аттыг колхоз организастаттынган. Колхозту тургускан болгаш аңаа баштай киргеннер база-ла кады-кожа чурттап келген орус тараачыннар, тыва араттар.

«Суурнуң тевээн салган бистиң өгбелеривис база бистер тыва чон-биле эп-найыралдыг, бар-чогуувусту ачып-бержип, дем катчып, дузалажып чурттап келдивис. Мооң-даа соңгаар ынчаар чурттаар, ажылдаар бис»—деп, колхоз шимчээшкининиң хоочуну, пенсионер Акулина Васильевна Шарыпова чугаалап орар.

Тывага баштайгы суурларның бирээзи боор Владимировка суурнуң бөгүнгү хүнү-биле таныжыптаалыңар. Ол ам бедик механизастаттынган, хөй адырларлыг ажыл-агыйлыг болур Тандың районнуң «Россия» совхозунуң төвү. Совхоз тараа, эът, сүт бүдүрер угланыышкынныг. Владимировка суур чылдан чылче өзүп орар. Ийи каът Культура бажыңы, 180 уруглар турар чаа телевилел-биле туттунган ясли-сад, эмнелге, садыг четкилери чурттакчыларга бараан бооп турар. Эрткен чылын суурнуң төп кудумчуларын асфальттаан. Бо чылын ында 520 өөреникчи өөренир ийи каът школаның тудуу эгелээн. Чурттаар бажыңнарның тудуглары шуудап турар. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле хандырар деп партия, чазактың салган сорулгазынга хөй-ле каът кирген ээзи кош аныяк өг-бүлелер боттары бажың тудуп ваар күзелин илереткен.

Владимировка — тургустунуп келгениңден бээр интернационалчы суур. Бөгүн ында чурттуң он ажыг националдарының төлээлекчилери чурттап турар. Совхоз директору А. Б. Тыхеев — бурят, партбюро секретары В. К. Даржаа—тыва, кодээ Совет күүскомунуң даргазы Н. А. Артепова—орус болгаш оон-даа өске. Кол специалистер база-ла аңгы-аңгы улустарның төлээлекчилери.

Суурда интернационалчы өг-бүлелер хөй. Тыва уруг Галина Бугалдай бурят оол Дмитрий Эрдынеевке барган. Маргарита Саяты орус оол Федор Егоров-биле ээс-кежиктиг чурттап орарлар. Корей Ни Ке Ту биле тыва Вера Дажымай өг-бүле тудканнар. Армян-орус, хакас-тыва үш-үш өг-бүлелер Владимировкада чурттап турар. Мордва, татар, немец кежигүннерлиг өг-бүлелер база бар.

— Өөм ишти Роза Монгушеваның төрээн дылын билирим шору. Хөй дыл билир чорук чон-биле ажылдаарынга хелчок эптиг-дир—дээш совхоз директору уламчылай-дыр — Бистиң суурда Бутанаевтерниң, Акбашевтерниң, Орешковтарның болгаш өске-даа өг-бүлелерге баар болзуңарза, үш дыл кырынга чугаалажырлар.

Шынап-ла, ындыг болду. Аныяк өг-бүле Алевтина, Артем Бутанаевтерниң бажыңынга баарывыска, бистиң-биле тывалажып чугаалашкаш, боттары хакасташырлар. Садик чоруп турар бичии оглу Семён тыва, орус дылдарга чугаалаарга билир.

Совхозтуң болгаш кодээ Советтиң девискээринде интернационалчы күш-ажылчы коллективтер хөй. Олар совхозтуң экономиказын быжыглаарынга үлүүн киирип турар. 1988 чылдың бирги кварталында күрүнеге эът садарының планын совхоз 117 хуу күүсеткен Сүт дужаарының планы 127 хуу күүсеттинген. Бистиң күжүвүс — найыралда. Ооң тодаргай түңнели ол-дур.

Борис КУЖУГЕТ.
(Бистиң корр.)

ОТТУГ ЧЫЛДАР УТТУНДУРБАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгени чылы ырап бар чок. Ынчалза-даа дайын киржикчизи чораан кижиге мөңгэ ол чылдар уттундурбас. Дайзын-биле бир дугаарында Москва чоогунга тулуштум. Москвадан фашистиг Германияның өг-шериин дедир сывыртап турганының үези чүве ол. Оон хоорай, суурларны хостаарынга киириштим.

Ржев хоорайны хостаары кадыг-берге болган. Дайзын аңаа улуг күжүн мөөңнээн турган. А. Твардовскийниң «Ржев чанынга өлүрткен мен» деп сураглыг шүлүүн сактып келиңер. Тулчуушкуннар ол хире берге болган. Эжелекчилер кайы-даа хире үдурланза, оларның камгалалын буза шаап, аткаарлаарынче албадапкан бис.

1944 чылдың август ай. Прибалтиканың № 2 фронтузунуң шериглери Рига хоорайны немец-фашистиг эжелекчилерден хостаар дээш бурунгаар шаап халдаашкынны эгелээн. Бистиң дивизиявыс Ригага чедир 40 хире километр чоокшулап келген. Кезек-кезек деңнерлиг, аргажыктарлыг хову черде дайзынның шериглери быжыы-биле камгаланган болду. Бир тулчуушкун үезинде аар балыглааткаш, госпитальга дыка үр эмнеттим. Сочиге эмнедип турумда, дайын төнген деп өөрүнчүг медээ келди.

Дайын соолунде Омск областың бир кодээ районунга ажылдап турдум. 1962 чылда бо Владимировка суурга бистиң өг-бүлевис көжүп келген. Оон бээр 25 чыл иштинде трактористеп ажылдадым. Шыдаар шаам-биле кызып ажылдап келдим. 1973 чылда «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаттым. Төрээн чуртувустуң аңгы-аңгы аймак-соок улустары-биле кады ажылдап, чурттап келдим. Ада-чурттуң Улуг дайынынга дайзынны тиилээнивистиң магадылалы —совет улустарның бузулбас найыралы. Ол дугайын аныяк эрге, ээдилерге кезээде чагып чоруур-дур мен.

Николай ТЕРЕНТЬЕВ.
Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

ЧУРУКТАРДА: Алевтина, Артём Бутанаевтер дөрт харлыг оглу Семён-биле.

Эмма Андреевна Бочкарева 1956 чылда Тюменьниң башкы училищезиниң күш-культура салбырын дооскаш, Тывага ажылдаары-биле келген. Владимировка ортумак школазында ол 30 чыл ажылдап турар. Өөредилге болгаш кижизидилге ажылынга кескү чедиишкиннерлиг болганы дээш «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Э. А. Бочкарева —дагдыныкчы, дуржулгалыг башкы.

● Амгы үеде Владимировка суурда ийи каът Культура бажыны, 180 уруглар турар ясли-сад, эмнелге, садыг четкилери ажылдап турар. ● Суурда интернационалчы өг-бүлелер хөй ●

Партийжи амыдырал

ЧААРТЫЛГАЛАРЖЕ ДИДИМ ШЫМНЫГАР

«Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү чүве эде тургустунуушкун-биле дөрт хойбашкан». Президиум столунуң баарынга астынган бо лозуң партия райкомунуң VIII пленумунуң хүн айтырыы-биле бүрүн дүүштежип турган. Аңаа «СЭКП ТК-ның «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгалары» деп айтырыг дугайты илеткелди партия Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары Б. К. Камбаа кылган.

Дөрт чыл уламчылап келген школа реформазы районнуң амыдыралынга үндезин чаартылгаларны болдурган бе! Ам чүнү кылза чогуурул? Райком секретары болгаш санал бергеннер бо айтырыгларга долу харыы бээрин оралдашкан. Амгы үеде районда башкылардан улус өөредилгезиниң тергиининери —28, улуг башкылар —3, методист-башкылар—2, кижизидикчи-методистер—4, а бир кижи РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы. Беш башкы ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Сөөлгү дөрт чылдың түңнелдери ындыг. Ооң мурнунда чүгле 87 башкы кижээлдерин ажык кылдыр чарлаан турган болза, ам ындыг башкылар саны 220 четкен.

Эде тургустунуушкунунуң амгы үе-чадазында улус өөредилгезин сайзыраңгайжыдары-биле кады экономиктиг болгаш юридиктиг бүгү өөредилгени чедир үнелеп көөр ужурлуг. Ниитилелдиң демократчыткаңы школа директорларынга кадрларны боттары үндүрер, киирер эргени, саң-хөөнү боттары башкарар арганы берген. Бистиң амыдыралывыстың үндезини апарган долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшалаашкынче шилчилгениң үезинде башкыларның-даа, өөреникчилерниң-даа экономиктиг билиглер-биле чепсегленишкинин пленумга илеткелчи болгаш санал бергеннер эң чугула деп көрген.

Школаларда кем-херек үүлгедиишкиннери Хайыраканда 6, Арыг-Бажында 5, Эйлиг-Хемде 3 катап өскен. Назы четпээннерниң үүлгедип турар бо херектери кем чок тенектенишкиннер эвес, аар кем-херектер болуп турар. Бо чорук школаларның башкылар коллективтериниң дүвүрелин болдурган. Ындыг багай чоруктарның чылдагааны чүдел? Дөзүнче хандыр көөр болза, школачыларның юридиктиг ниити билиглер чогунга кээп үзер. Маңаа милиция, суд, прокуратура органнары боттарының дузазын көргүзер ужурлуг. Район прокурорунуң азы улус шиитпекчизиниң кодээ школаларга лекция номчуп чоруп турганын кым көргенил? Ооң кадында чүс алдан чедип турар ол ажылдакчыларның чүгле чээрбизин дээди эртемниг деп, прокурор Алы Ахметов саналынга хомудап чугаалаан.

Чамдык школаларда башкыларның өөреникчилерге бериип турар билиглери-биле аттестатта демдектери карышкак. Арыг-Бажы, Ийи-Тал, Булун-Терек школаларының доозукчуларындан чамдык өөреникчилер дээди, ортумак өөредилге черлеринче кирериниң экзамениниң үезинде улуг бергедээшкиннерге таваржып келген.

Районда башкыларның 134-ү партия кежигүннери. Чаартылгалар чорударынга оларның башкарыкчы ролю улуг. Коммунист башкылар чаа эгелээшкиннерже чуткулдуг ажылдап турарлар.

Чурттуң чаартыкчы башкыларының арга-методтарын шиңгээдип ап, боттары чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар башкылар районда бар. Чижээ, Торгалыг школазында орус дыл башкызы Нина Кыргысовна Монгушту ап көрээли. Ооң өөреникчилери район олимпиадазынга 1, 2, 3 дугаар черлерни дөгерезин ээлээн. Шагаан-Арыг школазында химия башкызы Мария Ивановна Белоусованың каш чылдар бурунгаар школа доостурган өөреникчилериниң дыка хөйү ам боттары химия башкылары апарганы таварылга эвес. Ажылынга долузу-биле бердинген башкы бодунуң тускай эртеминге өөреникчилерни ол хире ыяк хандыкшыткан-дыр.

Үндезин чаартылгалар үезинде частырыглар турбайн канчаар. Ынчалза-даа мынчаар частып болур бе, ынчаш? Көрүңер даан: Чаа-Хөл школазынга багай өөредилгелиг өөреникчилерниң саны сөөлгү үш чылда дараалаштыр мынчаар өскен —7, 25, 91. Бо динамика ёзугаар алыр болза, бо чылын ол сан ийи чүс ажа бээр. Ол саннар херек кырында байдалга дүгжүп турар бе!

Эң кыдыын сүрер чоруктуң өске талазын ап көрээли. Эйлиг-Хем школазы районга өөредилге хуузун 100 чедир илеткеп турган. Хем ол чарыында эрги школага ынча хуу өөредилгелиг болуру дээрге, шылырак ышкажыл! Херек кырында байдал кайын ындыг боор ийик. Ол дээрге хуу сүрүп ажылдаар чоруктуң уржуу-дур ийин.

«Ак-Туруг» совхозта партком секретары Мартыс Дапык пленумга бир дугаарында санал бергеш, ажыл-агыйның ийи школазында 1100 өөреникчиниң чүгле 9-у тергиин эки өөредилгелиг болганын чугаалаан. 122 өөреникчиниң-не чүгле бирээзи тергиин өөредилгелиг болган-дыр. Ак-Туруг болгаш Булун-Терек школаларында байдал шынап-ла мындыг чүве болза, башкылар коллективтери өөреникчилерге ханы билиглерни бээр дээш кызып ажылдаваан ышкажыл! Совхоз ол ийи школаның өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадалары-биле кэрээ чарып алганы мактанчыг. Ынчалза-даа интернатта школачыларга шайны кургаг сүт-биле суттеп берип турарлар. Школаларның удурткукчулары совхозтан саар инектер ап алырын аазап-даа турган. А ол хилис эрткени ол бе?

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму улус өөредилгезиниң кадрларын чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче кыйгырган. Оон бээр ийи ай эрткен. Ооң шиитпирлерин боттуг ажыл-херектер-биле боттандырып турар коллективтер бар апарган. Чижээ, Чааты школазы. Ында школа кооперативин тургускан. Районнуң үлетпүр комбинады-биле школага чоннуң херегледиңге ажыглаар барааннар бүдүрер дугайында кэрээ чардыңган болгаш школа кооперативи продукцияны кылып эгелей берген. Ам школа буфедин кооперативтиг кафе кылыр айтырыгны өөренип көрүп турар.

— Февраль Пленумунуң соонда партия райкомунуң, райкүүскомунуң ажылдакчылары бисте удаа-дараа кээп турар апарды — деп, ол школаның директору Кым-оол Кыргыс саналынга демдеглээн. А совхозувустуң тускай эртемниглери бисче ис баспас хевээр. Ындыг турбуже, бот-орулга-чарылгага үндезилеп, бызаалардан аңгыда, совхозтуң 30 инээн база азыраарын планнап турар бис.

Хоорайда 8 дугаар ПТУ-нуң доозукчуларынга хамаарылганы үндезини-биле өскерткениң дугайын «Шагаан-Арыг тудугу» тресттиң удурткукчузу Леонид Ткаченконуң чугаалааны солун болган. Мооң мурнунда трест ук училищениң доозукчуларының билиин, мергежилин чавыс деп чылдагааннап, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн келген. Ынчангаш тресттиң системазынга доозукчулардан чүгле санныг кижилер артар турду. 35 кижиден тургустунган сөөлгү доозукчуларны дөгерезин чаагайжыды туттунган ниити чурттаарга черинде өрээлдер-биле хандырган. Дуржулгалыг шеверлекчиниң ажылындан шуут хостааш, доозукчу кыстарны аңаа даандырып каарга, олар хүнде 1,5 дөрбелчин метрниң шеверлел ажылдарын кылып турганындан ам 8 дөрбелчин метр чедире берген. Училищениң мурнуку чылдарда доозукчулары база чоорту трестиң шугумунче ээп кээп турар апарган.

Училищеде партия эге организациязының секретары Сүүр-оол Ондар аңаа 10 класс дооскан уруглар, оолдар хүлээп алырын практикалаар болза эки дээрзин демдеглээн. Өөреникчилер саны чедип алыр дээш-ле бээр кандыг-даа кижилерни чорудуп турары таарышпас. Оларның арзында мооң мурнунда үш училище дооскан бир оолдуң бары база таварылга эвес.

Районда школаларның материалдыг баазазы кошкак.

— Бистиң суурувуста 192 өөреникчиге ийи каът чаа школа тудуп турарынга өөрүвес аргавыс чок —деп, Эйлиг-Хем школазының директору Светлана Шожул-оол саналынга чугаалаан. — Ынчалза-даа ол шынар чок туттунуп турары чоокта чаа кылган хыналдадан илерээн. Тудугжулар ооң телевилелин дыка хажыткан. Чаа школаның одалга системазын шын эвес кылган. Школа ажыглаалга кирбээнде-ле дидирел эгелей бердивис.

Пленумга санал берген Маргарита Монгуш, Дадар-оол Данзын-оол, Кызыл-оол Шивидек, Александра Старченко олар болгаш өске-даа коммунистер школа реформазының боттанышкынында өске-даа четпестерге доктаап, партияның айтышкыннарынга харыы кылдыр идепкейлиг күш-ажылче дидимии-биле шымныгып кирериниң дугайын чугаалап турганнар. Четпестерни эдип алырының аргалары тодараттынган.

Пленумнуң ажылынга СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина киришкен болгаш идеология ажылында эде тургустунуушкун талазы-биле сорулгаларны чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаалаан чугаазында айтышкыннарны болгаш түңнелдерни күүседир талазы-биле 48 пунктулуг хемчеглер планнарын бадылаан.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корреспондентизи).

ЭЗИРТПЕС СУКСУННАР ЦЕГИ

Кызылдың пиво заводунда шупту 102 кижи ажылдап турар. Оларның улуг кезии херээженнер. Чуртта калбарган эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү бодунуң ажыл кылып шыдаар шинээзин шугдүнүп, чүгле бодунга эвес, а ниитилелге ажыктыг ажылды кылып шыдаарын бодап, ак сеткилдиг ажылдап, бүдүрүлгезиниң ажыл-херектеринге идепкейлиг киржири ол дея санап чоруур.

Пиво заводунуң коллективинде даандырган ажылынга ээ-харысалгалыг, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар мурнакчылар хөй. Шак мындыг мурнакчыларның бүдүрүкчүлүг ажыл-ижиниң ачызында бо чылдың бирги кварталында планныг онаалда чедиишкинниг күүсеттинген. Заводтуң ишчилери эрткен чылдың чайынындан эгелеп эзиртпес суксуннарның ассортиментизин калбартып, «Бахмаров», «Исинди», «Таргын», «Южанка» деп аттыг эзиртпес суксуннарны бүдүрүп эгелээн. Ол суксуннарның шынары-даа эки, садып алыкчылар-даа ол суксуннарны дораан садып ап турар.

Эзиртпес суксуннарның ассортиментизин ам-даа элбедип, чонну эзиртпес суксуннар-биле үзүктелиишкин чок хандырар сорулга-биле заводтуң күчүзүн улгаттырар бодап турар. Амгы үеде ооң күчүзү чылда 194 муң декалитр газтыг суг болгаш 45 муң декалитр квас бүдүрер. Бо суксуннарны бүдүрерин 310 муң декалитр чедирерин кордуңуп турар.

Бо хүннерде завод часкы, чайгы үелерде ажылдаарының байдалынче шилчээн. Бо чылдың апрель 1-ден эгелээш квасты доскаарларга куткаш, садыг четкилеринче чорудар цех ажылдап эгелээн. Ийиги кварталда 91 муң декалитр эзиртпес суксуннарны, оон иштинде 19 муң декалитр квасты доскаарларга куткаш, садыгларже чүдүрүп чорудар. Үшкү кварталда 95 муң декалитр эзиртпес суксуннарны, ооң иштинде 21 муң декалитр квасты бүдүрери планда көрдүнген.

Заводтуң участок, цех бүрүзүнде бүдүрүп турар продукцияның шынарын хынаар комиссияларның ажылы идепкейжээн. Чүге дээрге, заводтуң бүдүрүп турары эзиртпес суксуннарның шынары дыка куду болуп турарының дугайында чоптуг хомудалдар чурттакчы чондан кончуг хөй кээп турар апарган. Шынар хынаар комиссия бүдүрүп үндүрген продукцияны хынап көрбээн шаанда, ону садыг четкилеринче чүдүрүп чорутпайн турар. Продукцияның шынарын экижидеринге бо база-ла дөгүм болуп турары чугаажок.

Амгы үеде кандыг-даа ажылга шынар айтырыы эде тургустунуушкунуң кол негелдези, бүгү чоннуң херээ апарган. Ынчангаш аъш-чем продуктуларын бүдүрүп, чоннуң херегледин хандырып турар бүдүрүлгелер продукцияның шынарынче доктаамал кичээнгейни салыры эргежок чугула дээрзин бодаары чугула.

Анай-оол ДАРЖАА.

ЧАГЫГЛАР КИРИП ЭГЕЛЭЭН

Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң Аңгаты салбырында чоннуң янзы-бүрү херегленнерин бүдүрер чазанычылар болгаш дарганнар звенозу тургустунган. Чазаныр, дарганнаар, ус-шевер үш кижи ол звенода ажылдап турар. Хөй чылдар иштинде ырак-узак оруктарга ажылдаан, совхозтуң мурнакчы чолаачыларының бирээзи чораан коммунист Ооржак Шээжей-оолович Сагаан ук звенону удуртуп турар.

Хоочун чолаачы бир катап салбыр эргелекчизиниң ажылдаар черинге келгеш: «Чазаныр, узанырынга ынак кижи мен. Салбырга чазаныр, дарганнаар черден организастап тургускаш, чонга херектиг янзы-бүрү эт-херекселдер кылып көрейн. Мени чолаачы ажылымдан хостап көрүңер» деп дилег кылган.

Ооң ол саналын салбыр эргелекчизи деткээш, ындыг звенону организастаарын Ооржак Сагаанга дааскан. Чазанырынга, дарганнаарынга хандыкшылдыг Маадыр-оол Монгуш, Достаң-оол Хомушку оларны эвилеңнеп алгаш, звено тургузуп алган. «Шекпээр» совхозтуң дирекциязы ус-шеверлерни деткип, оларга чазаныр станокту база тускайлап берген.

Чоннуң херегле бараанын бүдүрери-биле ук звено совхоз-биле кэрээ база чарып алган. Кэрээ ёзугаар өг мыжыы, шкаф, стол, сандай, соңга рамалары, согааш, баяа, хомут, дуга дээш кылыр ажылдар-ла хөй. Янзы-бүрү чагыглар хөйү-биле кирип эгелээн. Баштай кылдынган стол, сандайларны чон садып ап эгелээн. Оларның шынары эки.

Саая СҮРҮҢ.

ДЫНДАРГАЙ СУГ-БИЛЕ

Узбекистанның Самарканд хоорайдан автобус-биле чоруп ора, хээгде бичии сепкерел алыр дээш тарылга шөлүнүң бугазының унунге доктаадывыс. Улус буга суунга сепкерел алыры-биле чүне берди. Мен көөрүмге, чаныңда бир узбек кижи чер суггарып тур. Чанынга чеде бергеш, көрүп турарымга, хензиг чылбас дындаргай суг аксып алган, хүүрек-биле үштеп баштап тур. А улуг бугада хелес агып чыдар улуг суг бар.

— Мындыг дындаргай суг-биле кажан-чежен бо черни суггарып доозар сен. Дүү хелес агып чыдар сугнуң херээ чүл? Ооң-биле бо шөлүңнү чаава салыпсыңза, дораан доозуптарың сен—дидим.

— Бажың чок кижи-дир сен! Улуг сугну чаава салыптарга хамык довуракты суг ширбий шаап аппаар, чүгле сай, даш артар. Бо черниң тарылга шөлүнден тараа кезээде үнер. Салгакчылар мени кым дээрил?! Хоралакчы дайзын болур мен, бүгү төөгүге! Бодуңнуң черингни-ле ынчаар үрегдеп чор, хоралакчы! Чоп тур сен, чор!—деп, меңээ дыка хорадап, кырымда-ла келди. Мен автобузумче маңнаптым.

Шаанда эрткен амыдырал ынчан сагыжымга дораан кирип келди. Он беш харлыг үемде чазын Чаа-Хөлдүң Терезин-Ховузунга бугадан хөй суг аксып алгаш, черни чаа суггарып турумда, бугга шамалы хөп келгеш, мени кымчы-биле орааштыр хаккан. «Хөй суг аксып алгаш, тарылга шөлү үрээр кончуг дайзын-дыр сен!» дээш, суумну дамыргай кылдыр бичиилэдип кагды. «Ам ынчаар болзуңза!» дээш, менче кымчызын анныып кагды.

Ам бодап көөрүмге, черни довурак албас кылдыр дындаргай суггарары тон-на шын. Бисте, Тывада, суггарылга-биле муң-муң га тарылга шөлдерин үрээн. Суггатчылар хөй шөл суггаргаш, хөй акша алыр дээш үер-чайык суг салгаш, төөгүден бээр ажыглап келген тарылга шөлүнүң довураан ширбий шаптырып, сай биле даш арттырып турар.

«Барлык» совхозтуң төвүнден Аксы-Барлыкка чедир дооразы 2-3 км, узуну 10 км төөгүнүң тарылга шөлү үерледип суггарганындан тарылга шөлү эвес, сай-даштыг хову болу берген. Ол дээрге 3 муң ажыг гектар тарылга шөлү сандан үнген. Ында чүгле эрги бугаларның сомазы арткан. Үер-чайык суг аксып алгаш суггарганындан Бай-Тайгада дыка хөй тарылга шөлү үндур бижиттинген. А бүгү республикада та чеже муң га эки тарылга шөлдерин ынчаар сандан үндүрген деп! Тываларның бижиттинмээн, төөгүден бээр муң-муң чылдарда ажыглап келген чаагай дүжүттүг шөлдерин барып-барып амгы сайзыраңгай үеде боттарывыс эш-биле үрөп, сандан үндүрүп турарывыс улуг бүрүү. Бистиң келир үеде салгакчыларывыс эрги бугаларның изин көргеш, бисти бувынныг өгбелеривис дивес, «Бужар хоралакчылар!» деп болур.

Ам канчаарыл ынчаш?! Суггарылганың шынарын көргеш, суггарган шөлдү хүлээп алза чогуур. Кулак салган черде бичии-даа довурак ширбиттингеш, сай арткан болза суггатчыга төлевир бээр херек чок, үрегдекчи дээш шыгтыы торгаар болза чогуур. Хөй суглуг улуг буганың суун чеже-даа сумуннарга чаргаш, хөй суггатчылар тургузуп болур. Ындыг чурумну тургузар болза тарылга шөлүн меңгези-биле ажыглаар болгаш, бедик дүжүттү чыл бүрүде доктаамал алыр. Черни шаанда ынчаар суггаргаш, тывалар бир шак черден 40 барба тараа сепшэп турган болгай.

Суггарылганың хыналдазын, шынарын агрономнар, суг инженерлери, хову бригадирлери бажы-биле хырыылаар ужурлуг.

Дуу «Хат эрозиязы», «Суг эрозиязы» деп бойдус-кудайга шаныаар чорукту соксадыр болза эки. Тывада ындыг таварылга ховар эвес.

Феликс СЕГЛЕНМЕЙ.
Барыын-Хемчик район.

«ЭЗЕҢГИДЕН ДҮШПЕС» ЧОЛААЧЫ

Чадаанада районнуң харылзаа белдириниң чолаачызы Владимир Кириллович Уваров бо бүдүрүлгеде 28 чыл ажылдап келген. Районнуң чурттакчылыг суурларының болгаш Чадаана хоорайның улуг, биче чурттакчылары ону кончуг таныыр. Ынчангаш ону кыштың соогунда, чайның изиинде «эзеңгиден дүшпес» чолаачы деп чон адай берген. Назы-хары дөгүй берген кижиге ырак-узак, кадыр-берт оруктарга чорууру ындыг-ла белен эвес болбайн аан. Ол чүгле Чөөн-Хемчик районнуң девискээринге почта чедирилгезин харылзаап турар эвес, харын кожазы Өвүр, Сүт-Хөл районнарже база-ла үргүлчү чоруур.

Дуржулгалыг чолаачы чыл бүрүде хөй кывар-маар материалдарны, артык кезектерни камнап ап турар. Чүгле эрткен чылын безин 1051 литр бензинни, 348 рубльдиң артык кезектерин камнап алган. Мурнакчы чолаачы хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол чолаачылар бригадазын ээзэн каш чылдарда удуртуп келген. Улусчу контроль постузунуң удуртукчузу, хөй-ниити автоинспектор, дружинник хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

«Эзеңгиден дүшпес» чүгүрүк аъттыг чолаачы бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында бодунга быжыглаан машиназын туруушкун чок ажылдадып, 80 муң километр оруктуу чүъктүг эртер, 1500 литр бензинни болгаш 500 рубльдиң артык кезектерин камнап алыр сорулганы ол салган.

Аракчаа ОНДАР.

КООПЕРАТИВ: чаа дуржулга

Алгы-кеш эттээр станоктар чогаадыкчызы

Чоннуң амыдырал хандырылгазының экижидеринге кооперативтер улуг ачы-дузаны чедирип болур деп чүвени практика көргүскен. Кооперативтерни тургузар талазы-биле өске черлерде ажылды хайгаарап, арга-дуржулгазын көрүп көргеш, бо ажылды Өвүр районда херек кырында чорудуп, баштайгы базымнарны кылып эгелээн. Ажылдап эгелээн кооператив районда бо хүнде чок-даа болза, тургустунуп турар кооперативтиң кежигүннериниң мурнунда салган сорулгазы, кылыр дээн ажылы солун.

В. Б. Кара-Сал биле Б. К. Моңгуш бажыңның дериг-херекселдерин чазаар, алгы-кеш эттээр кооперативти тургузарын шиитпирлээннер. Ону тургусканы дугайында Өвүр район Советиниң күүсекчи комитединиң шиитпири, устав дээш өске-даа документилерни долдуруп бадылаан. Кооператив күрүнеден 1 муң 500 рубль чээлиин-даа алган. Ажылдаарынга херек дериг-херекселди коллективтиң кежигүннери боттарының шаа-биле четчелеп алганнар. Чаваныр база алгы эттээр станоктарны шевер, ажылдап эгелеп болур. Ынчалза-даа бөгүнге чедир күштүг электри тогу дамчыдар шугумнуң кылдынмазындан ажылды эгелээр арга чок. Бажыңның даштында турар мал хирээлээр, хаарылдаар, өрүмнээр, алгы эттээр станоктарны Бокан-оол Баяндолаевич көргүстү. Станоктарны аңгы-аңгы кезектерден чыып, ол боду кылган. Оларның аразында алгы эттээр станок солун. Ооң ажылын тыва улустуң шаанда бода мал кежи эттеп чораан аргазынга үндезилеп чогааткан. Тургузуу бөдүүн. Алгыны ында эттээри база шаршы эвес ажыл болур. Бир хой кежин эттээр үези 30—40 минут болур ужурлуг деп ол санап турар. Кызылда хепти химиктиг арга-биле аштаар черниң алгы эттээр, бүдүүр цегинде станоктарның ажылын, тургузуун көрүп, алгы эттээр станоктуң база бир хевирин кылып эгелээн. Бокан-оол Баяндолаевичиниң чогаадып турар станогунуң тургузуу бөдүүн. Моторларга кошкан ийи өзек алгының иштин талазын даштаар кылдыр шыйыг-бээр долган турда, арматураның кыдырык сывырыгдактарын чыпшыр кагып каан үш дугаар өзек алгыны эдиплээлен, хоска долганып турар. Бир эвес хой кежиниң бо станоктарга эттеттинери эки болза, бода мал кежи эттээр улуг станокту ол кылыр. Бо кооперативтиң кежигүннериниң эгелээшкиниң чедиишкиннииг боор болза, республиканың совхозтарының мурнунда турар, чыл чылы-биле шиитпирлеттинмейн келген, ажыл-агыйларга хөй каражаны чедирип турган бир айтырыгны шиитпирлеттинер деп санап болур. Стандарттың негелделеринге дүүшпес шынаар-лыг дээш бода, шээр малдың кештерин хүлээп албайн турган. Складтарга чыда чыдып, тазарып, хөй-хөйү-биле үндүр бижиттинип келген. Ол ышкаш хуу кижилерден база мал-маган кежин хүлээп албайн турган. Ооң чылдагааны база-ла шынарының стандарттың негелделеринге дүүшпези. Эгелекчиниң чогаадыкчы ажылының түңнелдерин, чедиишкиннерин ажыл-агыйның удуртукчулары долузу-биле ажыглап шыдаар бе? Бо кежир үениң айтырыы болур чугаажок. Чүге дээрге мурнакчы дуржулганы сонуургап, ону ажыглаары республиканың ажыл-агыйларында кудуу деңнелде дээрзи эки билдингир. Алгыны чүгле эттээриниң эвес, а бүдүрүүнүң аргазын кооперативтиң кежигүннери өөренип көрүп турар. Хандагайтыдан ырак эвесте Улаатай деп черде шиивит дээр кызыл-хүрең даш бар. Шаанда тыва улус ол дашты алгы-кеш бүдүрүүнге ажыглап чораан. Ол даш коңгут чымчак. Хүл далган кылдыр чуурув ап болур. Шиивит-даштың далганын кешке сиир дүрбүн бүдүүр. Эттеп, бүдээн алгылардан херектээштер, тон айдаа даарап болур аргазын кооператив дилеп турар. Бир эвес алгыдан тон даараар машина тыпты бээр болза, алгы-кештен кылган белен продукцияны кооперативтиң кежигүннери чоңга садар аргалыг апаар.

Ам Бокан-оол Баяндолаевичиниң дугайында кээп сес. Ол каш янзы мергежилдиг кижи. Чолаачы, электрик, 5 дугаар разрядтың токары. Аныяандан тура чурттуп, чаваныр. Хөй чыл иштинде Солчур, Хендергей школаларынга күш-ажыл башкылап ажылдап чораан. Узаныр-чазанырынга, машина-техниккага сундулуг болгаш, школаларга техниктиг чогаадылга бөлгүмнерин удуртуп турган. 1979—1981 чылдарда ооң удуртканы Солчур школазының бичии ус-шеверлери школачыларның техниктиг чогаадылгазының республика делгелгезинге киришкеш, шаңналдыг черлерни ээлээн. Оларның ажылдары делгелгеге үнелелдиг алган. Бокан-оол Баяндолаевичиниң кадыы баксырап, холдары аараан, пенсияже үнген. Элээн каш чылдар иштинде кылып тар хире ажылдарга ажылдап чораан. Кадыы экижип келгеш, машина-техникага хандыкшылдыг, чазаныр-узаныр чоруун кооператив тургузуп, ажыктыг ажылга киириштирер деп шиитпирлээни ол. Ахаа күш-ажылдың хоочуну база-ла чазаныр шевер пенсионер Биче-оол Кужугетович Моңгуш дузалажып турар.

Алгы-кеш эттээриндеп аңгыда, бажың иштиниң дериг-херекселдерин кооперативтиң кежигүннери чазаар деп демдеглээн мен. Ол ажылды эгелээринге шупту чүве белен. Чымчак тудуг материалын, кадагларны, бүдүктарны садып белеткеп алганнар. «Бажың иштиниң дериг-херекселдерин чазаарында кол чүве хөйнү кылып садары эвес, а оларны ажыглаары эптиг, корукштуг, каасталгазының чаражы, кижилерниң сеткилинге таарымчалыг болуру — деп, Бокан-оол Баяндолаевич чугаалады.— Кижилерниң чурттап турар бажыңының иштинде байдалы аңгы-аңгы болгай. Эт-херексел анаа таарыштыр чаатгыңган турар ужурлуг. Ынчангаш чагыглар ёзугаар ажылдаар бис. Чагыг кирер болза, ону эки шынарлыг кылдыр күүседир бис. Бистиң кол сорулгавыс кижилерге херек чүүлдерни кылып бээри».

Кооперативтиң кежигүннери боттарының мурнунга чоңга эргежок чугула ачы-дуза чедирер сорулганы салып турары эки.

Чаа тургустунуп турар кооперативтиң ажылының түңнелдери тус черде эргелеп башкарар органнарның, бүдүрүлге черлериниң талазындан ол шаанда дузадан база хамаар-дыр. Өвүр районга кооперативтерни тургузар дээш баштайгы базым чоңга-даа, кооперативтиң кежигүннеринге-даа ажыктыг боор деп идегээр апаар. Ооң ажылының түңнелдерин номчукчуга дыңнады бээр бис.

Шаңгыр-оол СУВАН,
«Шынның» корр.

ДЕПУТАТ, ООҢ ИДЕПКЕЙИ

Бистиң районда эң ырак девискээрниң иштинде турар Шынаа кодээ Советиниң күүсекому депутаттарының идепкейин бедидерниң аргаларын дилеп тып турар. Ооң уламындан күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыгып, ажылдың шынарын экижип орар. Ылаңгыя күрүнеге садар мал продуктуларының хемчээли мурнунда турганындан өскен. 1987 чылда эът садарының планы 117,2 хуу, дүк — 100 хуу күүсеттинген. Сүт садарының талазы-биле байдал база чогумчалыг болуп бар чыдар. Мал бажы чүзүн аайы-биле немежип турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылга депутаттар доктаамал киржип турар. Арагалаар, араганы боттары кылыр чоруктар-биле демиселди чедип-биле чоруткан. Ынчангаш арагалап алгаш корум-чурум үрээр таварылгалар узуткаттынып орар.

Кодээ Советтиң депутады Сарыг-Хол сүт-бараан фермазының эргелекчизи П. С. Хертек саагыкчылары-биле доктаамал ужуражып турар. Кодээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы болгаш долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын дугайында айтырыгларны чурттакчыларга сонуургадып, шиитпирлерниң күүселдезин боттандырар дээш кызымак чорук кылып көргүзүп келген.

Социалистиг хоойлу-дүрүмнү камгалаар талазы-биле комиссияның даргазы Б. Ч. Хомушку ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктарны болдурбазы-биле боттуг хемчеглерни ап чоруткан. Арагалаашкынның кочу үстүп турар. Назы четпээннер, аныяктар-биле ооң беседалары ажыктыг болуп турар.

Элээн каш депутаттарны хөй-нийти организацияларда быжыглаан. Чижээ, кодээ Советтиң чанында улусчу контроль бөлүүн депутат башкы Л. Н. Ендан удуртуп турар. Бөлүктүң кежигүннери рейдилерни, хыналдаларны чорудуп, ажылда четпестерни эдип алырының хемчеглеринче кичээнгейин углап турар.

Доржу ЧЫМБА.

Кызыл район.

«ШЫННЫК»

ШАННАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга май 1-де 14 шакта эгелээр.

Ачаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Дансыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежирин күзээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары апрель 29-та 17 шакта «Совет Тываның 5 чылы» стадионга чыгылыр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. (СЭТА). КУР-нуң чиик үлетпүр министерствозунуң делгелге залында хевистер, олардан кылган шимелде пестер болгаш хеп, металдан уран шуткуулга, хевилел шуткаан, каастап даараан чүүлдер, ойнаарактар, торгуга болгаш бамбукка чураан чүүлдер, ыяштан, сөөктен болгаш даштан чазаан чүүлдер, каастанга-дузалал уран чүүлдүң кайгамчык ховар чүүлдери бар. Оларны чурттуң суурларында шевер кижилер белеткеп кылган. Министерствонуң төлээлекчизиниң тайылбырлап турары-биле алырга, ол бүгү кылыгларны даштыкыже үндүр садып турар болгаш экспорттуң чугула чүүлү болуп турар.

1987 чылда даштыкыже берип-ле 2,2 млрд. долларга үстүвыштың уран чүүл кылыгларын үндүр саткан, ол болза «валюта чылыдазынга» оларны чиик үлетпүрнүң дашкаар үндүр садып турар бараанарының аразындан бирги черже үндүрген. Ниитизи-биле сөөлгү 7 чыл иштинде шимелде-дузалал уран чүүлдүң кылыгларын бүдүрер талазы-биле мастерскаялар болгаш үрмек фабрикалар күрүнеге 11,4 млрд. долларны берген. Күрүнеден дузаламчыны ап тургаш, ол бүдүрүлгелер улам-на күш кирип турар. Оларның продукциязын бүдүрериниң чыл санында немелдези 12 хуу ажып турар.

ПРАГА. Чехословакияда районнарның партконференциялары доозулган. Олар «Партияның болгаш улустуң бүгү күштерин ЧКП-ның XVII съездиниң шиитпирлерни чайгылыш чокка күүседиринче» деп лозуң-биле эрткен. Эде тургустуушкунну, социалистиг демократияны хандыладырынче партияның угланыышкынын коммунистерниң келбан хөй-ниитиниң деткимчезин ап, чуртта политиктиг байдалга эки салдарны чедирип турарын партконференциялар доозу-биле бадыткааннар.

(СЭТА).

Делегей медээлери

КӨВҮДЕДИР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Персид мугулдурга америк шериг-далай күштериниң көвүдедириниң планын камгалал министерствозу чугаалажып көрүп турар дээр дугайында парлалгага үнүп келген медээлерни АКШ-тың дээди шериг удуртукчулары бадыткааннар. Эрткен воскресеньеде телевидениениң янзы-бүрү программазынга чугаалап тура, камгалал министри В. Карлуччи болгаш штабтар начальниктериниң комитединиң даргазы адмирал У. Кроу Персид мугулдурже ирик камгалалдың корабльдерин чорудуп болурунуң аргазын айтыгылааннар. У. Кроунуң демдеглеп турары-биле алырга, ол корабльдер Персид мугулдурда АКШ-тың шериг-далай күштериниң боттандырып чорудуп турар операцияларынга кончуг таарышыр. АКШ-тың камгалал министри бодунуң эрнинде Персид мугулдурга ирик камгалалының корабльдери амырыр шериг-далай күштерин улуг шимчеңгир чорукту дамдырып бээр деп чугаалаан. Олар кайгыыш кылырынга дээре эргалары, ол корук бистиң улуг корабльдеринистиң өске сорулгаларын күүседиринге аргазын барып кастаар деп, ол айыткан.

КНО-ДА ХУРАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Тунистиң девискээринге Палестинаның суралгыг ажылдакчызы Абу Джихадты Израильдиң агентилериниң дээрбечи ёзу-биле өлүргени күрүне терроризминиң актызы болур. Ол дугайын Тунистиң дипломаты-биле КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң хуралының киржикчилери медеглеп турар. Израильдиң боттандырып чорудуп турары террористиг хевилишкиннериниң аразында дорт харылзааның бары илдеш. Бо бүгү араатансыг кем-херек үүлгедикшкиннери — айтырыышкыннар, хилинчектээшкиннер, истеп сүрүүшкүннер бодунуң хоойлу ёзугаар национал эргелери дээш палестин улустуң демиселин соксадыр шыдавас дээн, КНО-нуң чанында ССРЭ-ниң доктаамал төлээлекчизи А. М. Белоногов медеглээн. Хуралга санал берген 30 ажыг чурттарның төлээлекчилери агрессорну шиитпирлээн-биле бүрүү шаварын болгаш ооң кем-херек үүлгедикчи хевилишкиннерин болдурбазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни ап чорударын негээннер.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

ЛИССАБОН. (СЭТА). Португал чазыызынга аграр реформазын деткээн ужуражыышкын доозулган. Ачаа 1974 чылдың Апрель революциязының сургаалдыг киржикчилери, профэвилел удуртукчулары, чоон үзелдиг политиктиг партиялардың, хөй-ниитиниң депшилгелиг организацияларының төлээлекчилери киришкен. Ужуражыышкын үезинде ооң киржикчилери чоокку үеде Республиканың туралын дамчыштыр мурнунда латифундистерниң болгаш хууда улуг чер ээлериниң эргелерин чуртка херек кырында катап тургузар чаа аграр хоойлуну хүлээп алыр дээн чазактың оралдажыышкынының шынгыызы-биле шүгүмчүлээннер.

Аграр реформаны камгалаары — португал улустуң демократтыг чаалап алыышкыннарын камгалаары болгаш магадылалары деп, ужуражыышкынның киржикчилери онзалап демдеглээн. Боттарының эргелери дээш кодээниң ажыл-чыылдарының демиселин идепкейлиг-биле деткиириче чурттуң бүгү демократтыг күштерин олар кыйгырганнар.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

САДАРЫН ЧУРУМЧУТСА

Бистиң республиканың девискээринде араганы садарын талоннуг система-биле чурумчутканындан бээр үш дугаар чылче кирип турар. Бо үениң иштинде ниитизи-биле хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш кем-херек үүлгедиишкиннерни болдурбазы чөскүзү-биле экижип турарын карак-биле көрүп, солуннардан номчуп, радиодан дыңнап орар боор-дур.

Районнарда арага ишпес чорук дээш демиселдиң ниитилелин, ооң эге организацияларын өлбен черлеринде, организацияларда болгаш бүдүрүлге коллективтеринде тургусхан. Ол организациялар чер-чер Советтерниң күүскомнарында хөй-нити организациялары-биле кады бир деминг ажылдап, арагачылар-биле демиселди ам-даа шыңгыырадыры чугула деп бодаар мен.

Ындыг-даа болза араганы талоннап каан чүве болганда, ону тускайлаан магазиннерге садып турза. Бо чылдың баштайгы айларында талонну ай санында берип турган. Араганы сатпаан. Ынчангаш ол талоннар күш чок болган. Бо чылдың март айның эгезинде бистиң Өөк суурнуң магазининге араганы саткан. Ооң түңнелинде хөй кижилер басыылажып, өткүлежип турган, магазинниң эжик, соңгаларын безин бузуп, үреп кагды. Оон оочур тумалажып, аас-дыл, шош-содаа-даа болур чоокшулелы.

Талон-биле араганы садарын шиитпирлеп каан чүве болганда сөөн ай санында чонга чурум ёзугаар садарын чурумчутса деп бодаар мен.

Мартын САНДАЙ-ООЛ.
Бии-Хем район.

ӨӨРҮНЧҮГ, ЭКИ БОЛГАН

Араганы көрүп каан соонда, чонга дыка-ла эки болган. Оор-даа чок, кем-херек үүлгедиишкиннери эвээжеди. Кижилерниң ажылдаары коңгуу эки апарган. Совет чазактың араганы көрүп кааны коңгуу эки, өөрүнчүг-даа, сеткил-даа сергек апаар-дыр.

С. ОНДАР,
К. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчиктиң «Искра» совхозта пенсионерлер.

Дузалал ажыл-агыйы

Бүгү тала-биле

Хамааттыларның дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр талазы-биле улус депутаттарының Эрзин район болгаш кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери организастыг ажылдарны чорудуп турар. Районда ам бо хүннерде ниитизи-биле чоннуң хуузунда 16200 ажыт шээр, 5616 мыйыстыг бода мал, 1153 чылгы, 350 тевен болгаш дыка хөй өг-бүлелер дагааларны тудуп турар.

Ооң-биле чергелештир районда 528 өг-бүле малды тутпайн турар. Оларны кодээ Советтер аайы-биле көргүзерге мынчаар: Эрзин суурда 287, Сарыг-Бүгүнде 67, Моренде 44, Бай-Дагда 70, Нарында 60. Малы чок өг-бүлелерге мал садып алыры-биле ажылды район, кодээ Советтериниң күүскомнары болгаш совхозтарның директорлары ам-даа четпес хемчеглерни ап турарын үстүнде фактылар херечилеп турар.

Нарын кодээ Совединиң девискээринде чоннуң хуузунда малын ниитиниң малындан аңгылааш, үш коданга үскээш, оларга аңгы кыштагларны тускайлап берген. Өске кодээ Советтерде хуу малды ниитиниң малындан аңгылаалаан. Районда 142 өг-бүле пенсионерлер уруг-дарыының, дергил-төрелдериниң малын тудуп, бичии эштежиглерни организастааны эки эгелээшкин.

Хуузунда мал өстүрүп, малдап турарларга кодээ Советтерниң күүскомнары, совхозтар бүгү талалың деткимчезин бээр. Эрткен чылын чоннуң дузалал ажыл-агыйындан районнуң белеткел конторазынга 183 тонна эът, 17 тонна сүт кирген. Районга аъш-чем Программазын амыдыралга боттандырарынга чоннуң дузалал ажыл-агыйы канчаар-даа ажок улуг дузалыын үстүнде санаар херечилеп турар.

Ам бо хүннерде апрель 10-дан май 10-га чедир ниитиниң малындан хуу малды долузу-биле аңгылаар, район, совхозтар төптеринде чурттап турар өг-бүлелерниң малын тус-тус суурларга чыырын организастаарын, ол малдарның турар черин, кыштагларын, мал одарын тодарадыр ажылдарны кылып чорудуп эгелээн. Совхозтар төптеринге шээр малдың өзээжин кадарар арганы база көрүп турар.

Ниитиниң малындан хуу малды аңгылаары-биле СЭКП райкомунуң бюро болгаш райкүүском кежигүннери тайылбыр ажылын кылбастаан. Бо ажылга район болгаш кодээ Советтерниң депутаттары, хөй-нити организациялары, совхозтарның тускай эртемниглери идепкейлиг киржип эгелээн.

Кодээ черлерде мал-маганны тудуп, ногаа, картофельди тарыг өстүрерин үе негеп келген. Эрткен чылын районга 718 өг-бүле ногаа, картофельди тараан. Ол дээрге районнуң бүгү өг-бүлелериниң үштүң бир кууузу-дур. Эрткен чылын район төвүнүң дыка хөй өг-бүлелери Ленин аттыг совхозтуң девискээринге картофельди тараан, ооң түңнели эки болган. Бо чылын ол ажылды база организастап, улаштырып чорудар.

Хуу малдың кыштаан, мал кадарар девискээрин кодээ Советтер, совхозтарның директорлары, чөлеелдери тодарадып айтып бээр болгаш кыштаг тудар тудуг материалы, машина-техника-биле дузалаарын база организастап турар. Ооң кадарарын организастаар, мал кадарар төлептиг кижилерни дилеп тывар, ооң төлевирин тодарадыр ажылдарны чорудары кодээ Советтерниң күүсекчи комитеттериниң негелдезиниң турар.

Агаа ХЕРТЕК.

«СЕН БИЛЕ МЕН»

Танцылаар, черле улуг шимчениг үези эрткен улустуң хостуг үезин канчаар организастаарыл? Ындыг кижилер мургулаанда телевизор көөр-биле кызыгаарланып турар болгай.

Ак-Довурак хоорайның чурттакчыларын үжен хар ашкан кижилерге тускай кежээлерни организастап турар. Чижээлээрге, бир субботада «Шүлүкчү-биле чугаа» деп темалыг кежээ эрттирген. Маңаа номгу шилктер ниитилели улуг рольду ойнаан. Ачаа хоорар чоннар садарын база организастаан.

Кежээге тус черниң шүлүкчүлерин чалаан болгаш шүлүк номчуп, музыка дыңнап, янзы-бүрү оюннар ойнаан. Ооң мурнунда «Аяк шайны аартап орар» интернационалчы найырал кежээзи, «Сен биле мен» деп кежээлерни эрттирген. Ам удаваас хоорай чылдыы үнерин пландап турар.

А. ГАЙНУДТИНОВА.
Культура бажыңның директорунуң культура-массалыг ажылдар талазы-биле оралакчызы.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

МАЙ 2-ДЕ. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

АПРЕЛЬ 30-ДЕ. Ойнаарактар театрының шиизи. Эгелээри 14.00 шакта.

АПРЕЛЬ 30, МАЙ 1, 2-ДЕ. Танцы сезонунуң хаалдыны. 19.00 шакта эгелээр.

БАЙЫРЛАЛДАР БОЛГАШ ЁЗУЛАЛДАР ЗАЛЫ

МАЙ 2-ДЕ. Дыштанылга кежээзи. 19.00 шакта эгелээр.

АЛДАН-МААДЫР АТТЫГ МУЗЕЙ

МАЙ 1—2-ДЕ. Аалчыларны 11.00 шактан 18.00 шакка чедир хүлээп алыр. «Тываның ажылчы чоннарынга белек» деп делгелге база ажылдаар.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

АПРЕЛЬ 30-ДЕ. Эртенгиниң 10.00 шактан эгелеп бүгү аттракционнар ажылдаар.

МАЙ 1-ДЕ. Театржыткан көргүзүг. 13.00 шакта эгелээр. Ооң программазында каттыжып турар үрер хөгжүм оркестриниң концерти, ойнаарактар театры-биле ужуражылга, хоорай ансамбльниң, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң, уругларның «Радость» ансамбльиниң концерттери кирип турар. Ол хүн чуруу тырттырынчылары база ажылдаар. «Сладкоежка» кафе аалчыларны чалаар. А аныяктарның дыштанылга кежээзи 19.00 шакта эгелээр.

МАЙ 2-ДЕ. Аныяктар паркалгазының хүнү. 10.00 шактан эгелээр. Дискотека кежээзи. 19.00 шакта ажылдаар.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

КРАСНОЯРСКИНИҢ ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУҢ КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫ хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларының 1 курузунга студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

— Автотранспорт факультеди. Мергежили — автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы.

— Тудуг факультеди. Мергежили — үлетпүр болгаш хамааты тудуг.

Нийти техниктиг факультеттиң катап ажылдың турар хүндүскү салбырының 1 курузунга тускай эртемнери:

— тудуг кылыглары болгаш конструкцияларын бүдүрери;

— тудуг-орук машиналары болгаш механизмнери;

— машина тудуушкуну технологиязы.

Автотранспорт факультединиң (автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы), тудуг факультединиң (үлетпүр болгаш хамааты тудуг) тускай эртемнеринге КПИ-ниң Кызылда филиалынга өөредилгениң долу курузун эртер болгаш инженерниң квалификациязын тывсыр, а нийти техниктиг факультеттиң тускай эртемнеринге (тудуг кылыглары болгаш конструкцияларын бүдүрери, тудуг-орук машиналары болгаш механизмнери, машина тудуушкун технологиязы) студентилер нийти эртем билиглерин өөренирин (физика, математика, химия болгаш ооң-даа өске-лээ) 2 чыл иштинде КПИ-ниң Кызылда филиалынга доозар, а соң соонда тускай эртемин чедир алыры-биле оларны Красноярскиниң азы чурттуң өске хоорайларының дээди өөредилге черлеринче чорудар.

Билдириишкиннерни июнь 20-ден июль 15-ке чедир хүлээп алыр.

Өөредилгениң бүгү хевирлеринге кирериниң шылгалдаларын июль 16-дан 31-ге чедир чорудар. Институтка кирерин август 1-ден 5-ке чедир чорудар.

Институтка кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: математика (бижимел-биле), физика (бижимел-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

Кирериниң шылгалдаларының үезинде математикага (июль 8-тен 15-ке чедир) физикага (июль 18-тен 22-ге чедир) неделя иштинде кыска хүүсеалыг тайылбырлыг курстар ажылдаар.

Белеткел курстарынга июль 8-ке чедир келген болгаш кирериниң шылгалдаларынга келгеннерни хелезилиг общежитие-биле хандырар.

Институтка кирерин алыры 1988 чылда ССРЭ-ниң дээди өөредилгеге черлеринче хүлээп алырының дүрүмнерин ёзугаар чорудар.

Дээди өөредилгеге черинге кирериниң күзээннерни кирериниң шылгалдаларынга алган баллдарының санын ёзугаар институтка хүлээп алыр.

Кирериниң шылгалдаларынга ортумак демдек алган курлавырже халашкан шериглерниң болгаш чазактың тускай чингелделерин ажылдаар эргелиглерин... Ортумак школаны алдын (мөңгүн) медаль-биле доосхан, ортумак тускай өөредилгеге черин азы ортумак профессионал-техниктиг училищени кызыл дипломнуг доосканнар хүлээп алыр комиссияның доктаадыы тургусканы чангыс шылгалдаа дужаар. «Беш» демдек алганда, оларны өске шылгалдалар дужаарындан хостаар болгаш өөредилгеге черинге кирип алыр, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда — өске арткан шылгалдаларны дужаар.

Бот-өөредилгелиг салбырже кирерлер оларны сонуургалып турар тускай эртемниг чоокку дээди өөредилгеге черинче билдириишкин кирер.

Шилип алган факультедин болгаш тускай эртемин айытканы хүлээп алырының дугайында билдириишкинни институттуң ректорунга дараазында документилерни кошкаш чорудар: сөөлгү ажылдап турган черинден бүдүргенин удуртукчузунуң, партия организациязының секретарының болгаш профэвилел организациязының даргазының бүзүредии ат салганы, а ортумак школаларны доозукчулары — директорнуң, класс удуртукчуну башкызының болгаш комсомол организациязының секретарының ат салганы характеристика (рекомендация), (а курлавырже халашкан шериглерниң характеристика бээри албан эвес), ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), ортумак тускай өөредилгеге черлери доосканнар — диплом (демдектерин ушта бижээни), 3×4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук, күш-ажыл дептеринин хоолгазы, № 086/У майык ёзугаар эмчи шынзылгазы. Паспорт болгаш шериг биледин боду көргүзер.

Документилерни билдириишкиннерни дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4.

Кино

АПРЕЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Киносборник № 27» 10.00, «Собака баскервилей» 12.00, 15.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» (6-9 үндүрүлге) 9.20, «Кин-дза-дза» 10.40, 13.20, «Сила любви» 15.50, 18.30, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гонцы спешат» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Коронный номер» 14.20, «Ганг, твои воды замутились» 16.00, 19.20 шактарда.

агаар

Республиканың өскээрин када турар булуттаар, чамдык районнарның девискээринге шоорук эвес чаъс чаар, дүңмирээр. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Чамдык черлерге хат күштелип бергенде секундада 15—20 метр чеде бээр.

Агаарның температуразы хүндүс 17—22, чамдык районнарга 8—13 градус чылыыр. Дүне 1—6 градус чылыыр, чамдык районнарга 0—5 градус соок.

Кызылга база-ла булуттаар, аазыр. Чөгбес Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Хат күштелип бергенде секундада 15—20 метр чеде бээр. Дүне ньыышылга 4—6, а хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Автоорукттарның чамдык девискээринге шоорук эвес чаъс чаар. Арттар кырынга туманнаар чадавас, 2—4 километр черден көстүр эвес.

Телевидение

АПРЕЛЬ 29-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Курунениң Г. Шевченко аттыг үлегерлиг опера болгаш балет театрының аныяк солисттериниң концерти. 8.55 — Мультфильм. 9.10 —«Кижи болгаш хоойлу». 9.40 — «Киржикчилер». 10.35—Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Украинаның «Мартовский» совхозунуң ниити ырының концерти. 16.15 — Уругларга фильм. «Зоопарк душтеры» (ВҮР). 17.20—«Чуудан болгаш чүгее». 17.50 —Музыка шыгжамыры. В. А. Моцарт. Концерт. 18.40—Телефильм. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30—Эде тургустунуушкун: чарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. «Школа болгаш амыдырал». Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Андрей Миронов ырлаар». Киноконцерт. 22.40 — М Интермедээ. 23.10—00.45 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. «Кезээде хүн чырып турзун». 8.55 — «Фридрих Цандер. Эзэ келгени». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35; 11.40— Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00— Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 —Англи дыл. 12.05—«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— Бүгү-эвилелдиң «Мэрцишоор» деп XXII музыкалыг фестивалының киржикчилериниң концерти. 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 4-кү сериязы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —Уругларга фильм. 18.25—«Сээн эдээнде кежээ». Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан литература-музыкалыг программа. 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамыктыг удуяр, чаштар!». 20.15 —Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.45—«Новый быт» колхозтуң Культура бажыңының «Крупицкие музыканты» ансамбльдиң концерти (БССР). 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов. «Туманныг чалыы назынның чаазында». 22.20 — 22.55—Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.10—«Аъш-чорукчулар клуву». 19.10—Б. Тищенко. Балет «Он ийи». 20.00 — 20.15 — «Тамыктыг удуяр, чаштар!».

Арга-арыг — бистиң шуптувуска ажык-дузалыг

АРГАГА ӨРТ БОЛДУРБАҢАР!

ҮНЕЛИГ БАЙЛАКТЫ ХУМАГАЛААР

Сураглыг орус чогаалчы Михаил Пришвин мынча деп бижээн: «Балыкка — суг херек, кушка — агаар херек, аңга — арга, хову, даглар херек. А кижиге Төрээн чурт херек. Бойдусту камгалаары дээрге, Төрээн чуртун камгалааны-дыр». Бо ханы утказыг сөстер кижиниң бойдуска хамаарылгазын көргүзүп турар.

Кижиге бойдус амыдыралды хайырлап турар. Бистиң республиканың муң-муң чурттакчылары чыл санында-ла ырак, чоок черлерже аян-чорук кылып, парктарга болгаш арга-арыгга дыштанып, хемнер болгаш хөлдер эриинге хостуг үезин эрттирип турар. Ол дыштаныкчылар кайы хамаанчок болур болза, бойдус бокталыр, хөрзүн үрелир, үнүштер саза бастынар, черлик аңның амыдыраарынга байдал баксыраар. Ынчангаш кижилерни эрте чажындан-на бойдуска ынак, ооң үнелиг байлаан хумагалаар кылдыр өөредир херек. Үнелиг байлактарның бирээзи — арга-арыг.

Арга-арыгга эң улуг халап — өрт. Ооң иштинге чорааш, кайы хамаанчок от октаар болза, дыка улуг халапка — чүс-чүс гектар черниң ыяжын узуткаарынга, аңнарның болгаш куштарның кырлырынга чедирип болур. А олар чокта бистиң амыдыралывыс кандыг болурул? Ынчангаш арга-арыгга болган өртү өжүрер дээш кайы хире күжениишкиннерни, кайы хире хөй түң акшаны үндүрер ийик бис? Чамдыкта кижилер амы-тынындан безин чарлып ышкажыгай.

Ындыг халапты болдурбас дизе, арга кирер бетинде, кижи бүрүзү өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмүн өөренир, ону сагыыр ужурлуг. Ылангыя бо өрт айыылының өскүп болур үези — апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир үеде ону доктаамал бодап чорза эки.

ОЛ БАЙЛАКТЫ КАМГАЛААРЫНГА КИРЖИИЛИ

Пионерлер болгаш школачылар! Комсомолчулар болгаш аныяктар! Арга-арыг иштинге чорааш от-биле оваарымчалыг болуңар! Кайы хамаанчок от шакпаңар, от-биле ойнаан херээ чок.

Школалар лесничествозун тургузуп, ооң хүрээлелинге кирери чугула. Ногаан патрульдарны организастап, изиг, кургаг болгаш сырыннығ үеде арга-арыгны өрттен камгалаар дээш кичээнгейлиг болуңар!

Арга-ыяш, ногаан өзүм хөй болган тудум, агаар арыг болур. Ынчангаш ында чурттап турар аң-мең, куш аймаа хөглүг өзүп, мандызын дээш арга-га өрт үндүрбес херек.

Бир эвес аргага от аймаа өөскүп орарын көрүп кагзыңарза, ону өжүрериниң бөдүүн аргаларын ажыглаңар. Ол дээрге отче элезин урары, будук-биле өжүр шаавары-дыр. Өрт айыылының дугайын ыяш ажыл-агыйынга, көдээ азы суур Соведиңге, совхозка, милицияга, кижилерге дыңнадыры чугула.

Бойдусту хумагалаңар, арга-арыгның ёзулуг өңнүктери болуңар! Бо ажылга силерниң идепкейлиг киржилгеңер — бойдустуң байлакшылын камгалаарынга улуг идиглиг.

БОЙДУСТУҢ «НОГААН АЛДЫНЫ»

Бойдустуң эң үнелиг эртинези арга-арыгны чамдыкта «ногаан алдын» деп адап турар. Ол ындыг болуру-даа чөп. Чүге дээрге арга-арыг 20 муң ажыг хевирниң продукциязын бүдүрер чиг этти берип турар. Ол ышкаш арга иштинге аң-мең, куш чурттап, эм үнүштер, мөөгү, кат, чимис өзүп турар.

Арга-арыг — ол дээрге бистиң бөмбүрзээвистиң өкпези-дир. Бир гектар арга 18 муң кубометр агаарны углекистиг газтан болгаш доозундан арыглап турар. Фитонцид дээр ужуп чоруур бүдүмел аргадан тыптыр, ол дыка хөй чадаң ыяштың агаарын арыглап, нептереп эгелээн хамчыкты доктаадып турар.

Тараажы кижиге дүжүт дээш демиселге идегелдиг дузалакчы — арга. Чоннуң үнелиг байлаа болур, арганы камгалаары хамаатЫ кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Ол үер-чайыктың-даа оруун дуглаар, доозуннуг шуурганны-даа эрттирбейн баар. Хөрзүннүң хаттан үрелирин-даа болдурбас, бойдусту кайгамчык арыг болдурар, хемнерниң долу суглуг болурунга дузалаар. Арга-арыгның кайгамчык чаражы — чогаадыкчы ажыл-ишче сорук киирер, кадыкшылдың үндезини.

Арга-арыгны катап тарып өстүрери, оларны өрттен, хоралакчылардан болгаш янзы-бүрү хамчыктан камгалаар дээш улуг кичээнгей бистиң чуртувуста салдынып турар. Хөй-ниитиниң киржилгези-биле тайылбыр ажылын чорудуп турар. Школа лесничестволарының кежигүннери ногаан өңнүүн идегелдиг камгалап турар. Ол ышкаш арга-арыгны камгалаар дугайында тайылбыр ажылын хөй-ниитиниң киржилгези-биле чорудуп келген. «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-ыяш хоойлузунуң үндезиннерин» канчаар күүседип турарын рейдилер кылгаш, чыл санында хынап турар.

ЧУРУМ ХАЖЫТСЫҢЗА, ХАРЫЫЛААР СЕН

Арга-арыг иштинге өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмүн хажыткан кижилерге күштүг болуп турар хоойлу-дүрүм ёзугаар административтиг торгаал онаар: албан-дужаалдыг кижилерни 50 рубльге, анаа хамаатыларны 10 рубльге штрафтаар.

Бир эвес үстүнде дүрүмнерни сагываанының түңнелинде арга иштинге өрт болган, а ол өрт хензиг черге өөскүп, каража-когарал чедирбээн болза, албан-дужаалдыг кижилерни 100 рубльге, хамаатыларны — 50 рубльге чедир торгаар. Беш рубль чедир торгаан хамаатылардан квитанцияны ол-ла черинге үзүп бээр.

Албан-дужаалдыг-даа, анаа-даа кижилер арга иштинге өш-биле өрт үндүрер болгаш анаа когарал чедирер болза, РСФСР-ниң КД-ниң 98 чүүлүн ёзугаар 10 чылга чедир хосталгазын казыдып шииттирер. От-биле оваарымча чок болганының түңнелинде арга-арыгга когарал чедирген ийикпе айыылдыг байдал тургускан кижилерни РСФСР-ниң КД-ниң 99 чүүлү-биле үш чылга чедир хосталгазын казып шиидер ийикпе 1 чыл чедир хуусаада эдип чазаар ажылдарга шиидери көрдүнген.

СИГЕН ӨРТТЕНИП ТУРДА...

Чазын мындыг чүүлдү болганчок көрүп болур: чаштар, ооң турҗук чамдык улуг кижилер безин аштап арыглаашкын кылгаш, эртен чылдагы сигенни өрттедип турар. А ооң түңнели чамдыкта дыка берге апаар: чалбышты хат өөскүткеш, кожазында арга-арыгже алгаш баар, ооң түңнелинде эртен чылын каас-чараш турган ыяшты «өрт чиир». Хөй-хөй гектар черниң ыяжы узуткаттынар. Аңаа чурттап турган аң-мең, шимээргеп турган ыяш дугайында чүгле сактыышкын артып калыр.

Чамдык кижилер курган каткан ыяштарны, бүрүлерин чыггаш, оларны өрттедипкеш, эки чүүлдү кылган мен деп санап турар. Ол шын эвес. Черни өрттедирге ооң хөрзүнү үрелир, аңаа чүве үнери берге. А кадып курган үнүш, бүрү анаа үр чыткан соонда эң үнелиг органиктиг чемишчидилге апаар. Ооң аңгыда хөй чыл чытса-даа үлдүргей апарган ол тогланчыже агаар база белен кирер.

Черле ынчаш сиген болгаш бок-күзүрүм өрттедирге хоралыг дээрзин амыдыралдың дуржулгазы бадыткап турар. Чүве өрттедип турган черге үнүш аймаа дыка орайтады үнер. Ол ышкаш ол девискээрге чурттап турган үүрмек амытаннар, доос-каралар база хып каар, ооң түңнелинде хоралыг насекомнарга удур демисежир өңнүктеривисти чидирер бис.

А тайга элээ черге кургаг сиген өрттедирге, куш чуургалары база хып каар, ол от улам өөскээш аргага өрт өөскүдүп болур. Ынчан улуг хемчээлдиг аң-мең, ооң турҗук кижилер-даа айыыл-халапка таваржып болур.

Ынчангаш бойдусту хумагалаар кижи чүгле боду от кывыспас эвес, өскелерни база хай дээр ужурлуг. Ынчан төрээн бойдузувусту камнап алыр бис.

АПРЕЛЬ 15-ТЕН ОКТЯБРЬ 15-КЕ ЧЕДИР ХОРУГЛУГ ЧҮҮЛДЕР:

— тускай эрттирилгелер болгаш арга-ыяш ажыл-агый черлериниң бүрүткели чокта арга-арыг кирери, тайгада ажылдап турар бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга баары;

— экспедицияларны болгаш шинчилел бөлүктерин арга-ыяш ажыл-агый органнарынга бүрүткевээнде, аэропорттуң оларны тайгаже сөөртүп бараан болуру.

Бистиң кыйгырыгларывыс

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА

Кывар-чаар материалдар складтарын арга-арыг чоогунга, ооң турҗук арга иштинге тутпаңар, ол чорук өрт өөскүдеринге идиг боор болур. Складка болган өрт аргага айыылдыг, а аргадан келзе — кывар-чаар материалдарны узуткаар.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИНГЕ

«ССРЭ-ниң арга-арыгларынга өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин» сагыңар, арганы өрттен камгалаарының быразы-дыр.

Арга иштинге ажылдаар бетинде өртке удур дериг-херекселдер-биле хандырарын удуртукчуларыңардан негеңер, кывар-чаар материалдар шыгжаар черни ылап шилиңер, өрттүң айыылы үнүп келбезин дээш кезээде оваарымчалыг болуңар!

Ажыл доозулганда, чанар үенер келгенде, хамыктың мурнунда одаг бүрүн өжүртүнген бе, кывар-чаар материал артып калбаан бе дээрзин ылавылаңар!

АҢЧЫЛАРГА, БАЛЫКЧЫЛАРГА, КАТТААННАРГА БОЛГАШ ӨСКЕЛЕРГЕ-ДАА

Силер аргаже ис базар бетинде, кадыкшылыңарны экижидер деп сорулганы салган силер. Ону чедип алырыңарга бүзүрээр бис. Дараазында база ол-ла черге, азы өске арга-арыг иштинге дыштаныр болгай силер.

Ынчангаш, хамыктың мурнунда одаг кагарда, черни эки шилип алыңар. Өрт болу бээрийне деп кезээде бодап чоруңар. Таакпылааш (шуут таакпылавас болза оон-даа эки) шаккан сереңгинерни кайы хамаанчок октаваңар!

От-биле оваарымча чок болур болза, арга-арыгның дыка улуг девискээрин узуткаанынар ол, соң-биле кады аң-мең, куш уялары, оларның чаш төлдери өрттенип каар.

Чорааш черинерни бокталдырбазын бодап көрүңер! Ылангыя шил сава, консерва лаазалары арттырбаңар!

Бир ыяштан миллион кезек сереңги ыяжын кылып болур, а бир сереңги ыяжы-биле миллион ыяшты өрттедип болур.

СИЛЕРНИҢ ДУЗАҢАР ХЕРЕК

«Төрээн чурт, төрээн бойдус!» Бо сөстерниң эргимин көрүңер даан. Бистиң Төрээн чуртувус делгем, бистиң республикавыс байлак. Ынчалза-даа ол байлакшыл кызыгаарлыг, ону төнчү чок деп болбас. Ногаан арыг-даа, каас-чараш оймактар-даа, дээрде куштар-даа, курт-кымыскаяк-даа бистиң дузавысты манап турар. Кам-хайыра чок болур болза, олар төнер, изи-даа артпайн баар.

Бо бүгү чүүлдерниң эң колу — арга-арыг. Аңаа шуптувус ынак бис. Ынчангаш аңаа хумагалыг болуп көрээлиңер. Хүндүткел херек. Кижини чаяаган бойдуска ынакшылы, аңаа дузалаалы. Ол бисте хөй кежик-чолду хайырлап турар дээрзин утпаалы. Арга бисти өөрүшкү-биле уткуп хүлээп алыр, а бис база аңаа ынчаар харыылаар ужурлуг бис.

● Арга-арыг — «черниң өкпези». Аяс, чырык хүнде бир гектарга 220-280 килограмм углекистиг газты агаардан бодунга сиңирер болгаш 180-220 килограмм кислородту үндүрер.

● Үер-чайыкты, даг-дан баткан сугларны арга-арыг дозар, ооң уламындан хөй чоогалар тывылдырбас, хат-шуурган үезинде көдүрүлген элезинниң доктаадырынга дузалаар, хаттың күжүн суларадыр, хөрзүннүң шын чыдарынга идиглиг болгаш шөлдерниң, садтарның дүжүткүрүн көвүдедир.

● 1 гектар арга-арыг хонукта ийи чүс кижиниң амыдыраачы агаазын хандырар, мөөң бүрүзү — ийи-бир кижини агаар-биле хандырып шыдаар.

● Доозунуң 72 хуузу ыяштарга, чадаң үнүштерге болгаш от-сигенге хонар, сералыг газтың 60 хуузу оларга артып каар.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгларының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2802. ТС—00678.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 30 суббота
№ 102 (13702)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 28-те болган ээлчеглиг хуралынга СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязын белеткээри болгаш эрттирери-биле холбаштыр элээн каш организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

Электроника үлетпүрүн хөгжүдер талазы-биле чазактың ажылдап кылган саналдарын Политбюро чугаалажып көрген. Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, чуртту эртем-техниканың мурнуку чалазынче үндүрериниң хандырарынче угланмышкынны амыдыралга боттандырары улус ажыл-агыйының бүгү адырларын хөгжүдеринге пиктирлиг салдарны көргүзүп турар продукциялыг электроника үлетпүрүн, ооң ажыктыын улам ыңай көдүрер талазы-биле сонгаарладып болбас хемчеглерни ап чорударын негеп турар деп хуралга демдеглээн. Электрониуг чепсек-херекселдер-биле башкартынар машиналарны, дериг-херекселдерни болгаш приборларны, саналга техниказын бүдүрерин сеелгү чылдарда калбартканы-биле электроника техниказының кылыгларынга хереглелдиң өзүлдезиниң темпилери-биле электроника үлетпүрүн хөгжүдериниң төлевилээн перспективаларының аразында дүүшнек эвес чорук тургустунуп келген.

Ада-чурт электрониказының эртем болгаш бүдүрүлге баазазын калбартыр болгаш быжыглаар талазы-биле хемчеглер комплекизин чүүлдүтзүнүп көрген. XII, XIII беш чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде электроника үлетпүрүнүң күчүзүн улгаттырарын, ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырын болгаш чурттуң янзы-бүрү девискээрлеринге элээн каш чаа заводтарны тударын, микроэлектроника айтырыгларының талазы-биле эртем төптерин тургузарын төлевилээн. Электрониканың техниктиг деңнелин дыка бедидеринче угланган дузалал болгаш үндезин шинчилелдерниң комплекстиг программазын хүлээп алган. Ол ажылдарга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының организацияларын болгаш дээди өөредиглге черлерин киириштирер.

Литваның Компартиязының ТК-зының болгаш Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Эстонияның Компартиязының ТК-зының болгаш Эстон ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң калбак активтиң киржилгези-биле ажылдап кылганы ол республикаларның улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының кол схемазын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүгзүнген. Эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар талазы-биле саналдарны республикаларның Дээди Советтериниң сессияларынга чугаалажып көрген болгаш оларны деткээн. СЭКП ТК-ның июль (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлузунга дүүштүр чаа схемалар эргелеп башкарылганы үндезини-биле эде тургузарынче, ооң аппарадын кызырарынче болгаш чиңгедиринче, ол республикаларның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле удуртулганың колдуунда экономиктиг методтарынче шилчииринге организастыг баштайгы белеткелди тургузарынче угланган.

Апрель 21-22-де Москвага АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульцтуң аян-чорууну үезинде оон-биле М. С. Горбачевтуң беседаларының болгаш Э. А. Шеварднадзениң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш чүүлдүтзүнген. Айыыл чок чоруктуң, девискээр айтырыгларының болгаш ийи талалыг харылзааларының айтырыгларының талазы-биле болган санал-онал солчулгазының үндезиниңге дээди деңнелге совет-америк эзлчеглиг ужуражылышкының концепциязынга хамаарыштыр билчир чорукту чедип алганын, ону эрттирери-биле холбашкан кол хемчеглерни дугурушканын демдеглээн.

Дээди деңнелге болур Москвага ужуражыышкын тодаргай болгаш улуг түңнелдерлиг болзун дээш эргежок чугула күженишкиннерни үндүреринге совет удуртулга белен. Ону кылырынга америк таладан уткуштур чогуур чуткул, политиктиг боттут чүүлдерни барымдаалап көөрүнге, ооң белеңи, өске таланың эрге-ажыктарын барымдаалап көөрү, делегей мурнунга бодунуң харысалгазының хемчээлин ылавылаадыы-биле бодаары болгаш өскелерге бодунуң үзел-бодалдарын база үнелелдерин албадаарыдан ойталаары эргежок чугула дээрзи билдингир.

Венгр Улус Республиказынче Н. И. Рыжковтуң албанның найыралдыг аян-чорувун түңнелдерин Политбюро чүүлдүгзүнген. Совет-венгр харылзааларының эң чугула айтырыгларын боттуу-биле чугаалажып көргени база чедип алдынган дугуржулгалар Совет Эвилелди болгаш Венгрияның аразында акы-дуңмалыышкы харылзааларны болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам ыңай быжыглаарынга чаа аргаларны ажыдып турар. ССРЭ-де болгаш ВУР-да чаартылга чорудулгааларының сорулгаларының ниитизи болгаш угланышкыннарының чоокшулашкаа ийи чурттарның аразында экономика, эртем-техника, культура болгаш өске-даа талаларга демниг хеделиишкиннериниң ажыктыын бедидеринге үндезин ужурдузалыг болуру демдеглеттинген. Бо бүгү болгаш делегейниң үндезин бүгү айтырыгларынга чангыс аай көрүүшкүн совет болгаш венгр улустарның аразында найыралды быжыглаарынга бараан болурунга бүзүрелди илереткен.

«Проблемы мира и социализма» журналдың ажылының талазы-биле апрель 12-15-те Прагага болган чөөрлел хуралдың түңнелдериниң дугайында А. Ф. Добрыниннин дыңнадыын чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ның делегациязының ажыл-чорудулгазын чүүлдүгзүнген. Ажык-чарыг болгаш бот-боттарының туруштарын хүндүлээриниң байдалынга болган санал-онал солчулгазының түңнелинде «Проблемы мира и социализма» журналдың ажыл-чорудулгазын эде тургузар болгаш оон-биле холбаштыр чогуур хемчеглер ышкаш ылдыг чугула айтырыгны шиитпирлээринге чогаадыкчы көрүүшкүннуң коллективтии-биле ажылдап кылганынга сеткил ханышкынын илереткен. СЭКП ТК-ның бодап турары-биле алырга, ындыг көрүүшкүн лениң өзүзүнга, коммунистиг, бүгү ажылчын болгаш чоон үзелдиг демократтыг шимчээшкининиң хереглелдеринге дүгжүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга күрүне тургузуушкунунуң болгаш чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралының өске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, ВЦСПС-те болгаш ВЛКСМ ТК-да

1988 чылдың апрель 16-да В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга турескааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги болган. Ол совет кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейлиг чоруунуң, оларның СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чүткүлдүүнүң херечилели болган.

Субботникке 157 миллион ажыг кижи киришкен, олар үлетпүрде, кадээ ажыл-агыйда, тудугда, транспортта болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында боттарының ажылдаар черлеринге, ол ышкаш хоорайларның болгаш чурттакчылар черлерин чаагайжыдылгазынга ажылдааннар. Субботникти белеткээринге болгаш чорудуунга бедик организастыг болгаш ажыл-ишчи чорук көргүстүнген. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-экшааланышкынының байдалында ажылдап турар хөй санныг күш-ажылчы коллективтер улус ажыл-агыйынга болгаш чурттаачы чонга херек продукцияны үндүрерин колдадып, керээлер ёзугаар хандырар чүүлдерин күүседири-биле ажылдың хемчээлдерин боттары төлевилеп тургузуп алган.

Бодунуң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле субботниктиң киржикчилери он ийиги беш чылдың үшкү чылының онаалдаларын күүседиринге төлептиг салыышкынны киирген. Баштайгы санның-биле алырга, чугле үлетпүр продукциязын ол бары-ла 1,4 миллиард рубльге бүдүрүп үндүрген. Хөй санныг күш-ажылчы коллективтер ынаа хүннерге деңнээрге продукцияны хөйнү бүдүрген. Оларның элээн кезээн камнап алган чиг эт болгаш материалдар-биле кылган. Субботник киржикчилери беш чылдың фондузунга арыг орулганы барымдаалаарга, 327 миллион рубльди ажылдап алган болгаш шилчиткен.

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботникке идепкейлиг-биле киришкен бүгү кижилерге — ажылчыннарга болгаш колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга болгаш албан-хаакчыларга, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, аныктарга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга ыызымак, халас күш-ажылы дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК-зы илергейлеп тур.

Совет кижилерниң итпелин, күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хөй-нииты организацияларының саналдарын барымдаалап, субботникке ажылдап алган акша-хөреңгини чаш уруглар бажыңнарын, уруглар бажыңнарын болгаш өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга, школа-интернаттар тударынга, кадык камгалалының кодээде болгаш районнарда албан черлериниң материалдыг баазазын улам ыңай быжыглаарынга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының социал-амыдырал ачы-дуза чедирилгезин экижидеринге ажыглаар.

Часкы хову ажылдары

КӨК-ТЕЙЖИЛЕР ШӨЛЧЕ ҮНҮПКЕН

Кызыл районда «Кок-Тей» совхозтуң хову турлаанда машина-техниказы часкы хову ажылдарынче бир демниг үнүпкен.

Бо ажыл-агыйга чээрби ажыг чылда тараа тарып, ажаажып келген хоочун механизатор Михаил Доржуевич Ондар баштаан тараажыларның агрегаттары эртенгиниң чеди шакта-ла үрезиннерин чаштырып эгелей бээр. Мал чемнеринге ажыглаар көк-тарааны болгаш суланы чаштырарын оларның эгелей бергени ол.

Механизатор Михаил Ондар «К-700» маркалыг тракторундан дүжүп келгеш, ажылдың шуудаашкынныг чорып турарын чугаалады. Олар эрткен хүннерде тараа шөлдериниң шыгын базырып, бок үнүштерни арыглап, хөрзүнүг болбаазырадып турганнар.

Совхоз мында үш муң ажыг гектар шөлдүг. Чеди чүс ажыг га черде мал чемнериниң чаңгыс чылдыг үрезиннерин чаштырган.

Часкы хову ажылдарын кыска хүусаада чорудар дишкен. Ынчангаш тараажылар ортузунда шалыпчы ажылдаарының социалистиг чарыжын калбартып эгелээн.

ЧУРУКТАРДА: «Кок-Тей» совхозтуң часкы хову ажылдары; мурнакчы тараажы Михаил Ондар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

ХЛЕБТИ СОЛУПТАР ЧҮВЕ ЧОК

Бистиң амыдыралывыска хлеб агаар дег эргежок чугула. Хлеб чокта чангыс-даа хүн амыдыраары берге. Ону ог-бүле бүрүзү эки билир. Ынчангаш хлебти солуптар чүве чок. Ол кижиниң аъш-чеминиң кол кезээ болуп кезээде артар. Хлеб-биле чоннуң хандырылгазының айтырыы бисте шагда-ла шиитпирлеттинген болза-даа, хлеб-булочка кылыгларының дугайында чон аразында чүге хөй чугаа чорул турарыл! Ол дээрге быжырып турар хлебтиң шынарының дугайында чугаа. «Хлеб-булочка болгаш макарон кылыгларының шынарын экижидер база ону бүдүреринге күш-ажылчы коллективтерниң материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың октябрь айда доктаал хүлээп алганы таварылга эвес болгай.

Бистиң чуртувустуң хлеб быжырар бүдүрүлгелери ол-ла чылдың декабрьдан эгелеп чемгир, шынары эки, хоолулуг чаа хевирниң хлебтерин бүдүрүп эгелээн. Чаа хевириниң хлебтериниң өртек-үнези элээн улгатканы чугаажок. Чиг эттиң, материалдарның немелде чарыдалдары-биле база хлеб быжырар үлетпүрүнүң ажылдакчыларының шалың төлевирин улгаттырганы-биле ол холбашкан.

1987 чылдың январьдан эгелеп бистиң республиканың Хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери шынарын экижиткен чаа хевириниң хлебтерин быжырып эгелээн. Ол хлеб колдуунда-ла үш хевирниң: дээди сорттуң, бирги болгаш ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлеб. Көк-тараа болгаш кызыл-тас далганын холуп тургаш, быжырган Дарницкий база Российский дээр хлебти хөй эвести быжырып турар.

Туранның, Бай-Хаактың хлеб заводтарында болгаш Кызылдың хлеб комбинадында быжырып турар хлебтиң шынарын бо чылдың январь-февраль айларда хынап көрген бис. Түңнели шоолуг-ла эвес болду. Бай-Хаактың хлеб заводунуң быжырып турары дээди болгаш ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлевин шуптузун хынап көөрүвүске, стандарттарның негелдезинге дүүшпес болган. Хлебтиң дузун ажыдыр салган болгаш ооң дашты тоглап дүжүп турар болган.

Чиг этти белеткээриниден эгелээш, быжырганже чедир хамыдыышкын кылып кээрге, шынар дугайында чугаа кайын турар деп. Ажыткы кылыр далганны шишкивейн база деңзилевейн берип турар. Дрожжини болгаш дусту ажыткыже салырда карак-биле даап салып турар. Технологтуг дериг-херекселдерни байдалы багай. Ажыткан далган хуваар херексел далганны шын үлеп база шыдавас. Мынчап кээрге, хамыдыышкыннар болуп, хлебтиң шынары багай болуп турбайн канчаар. Хлеб быжырар суугуларда температура хынаар херекселдер чок.

Бо бүдүрүлгеде бүдүрүлге лабораториязы ажылдавайн турар. Үнген, кирген продукцияның хыналдазын чорутпас. Белен продукция стандарттарга дүгжүп турарын база хынап көрбейн турар. Бо бүгүнуң түңнелинде шынары багай хлеб бүдүрүп турар дээш Бай-Хаактың хлеб заводунга экономиктиг торгаал онаар ужурга таварышкан бис. Ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган 10 муң рубль өртектиг 48,3 тонна хлебти хлеб заводунуң отчедунга киирбейн барган.

Туранның хлеб заводунда байдал Бай-Хаактыындан мүнне чүгээр. Бо бүдүрүлгеге хынаан хлебтиң 14,6 хуузу стандарттың негелдезинге дүүшпес болган. Туран хоорайның чурттакчыларының кол-ла хереглеп алыры дээди сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган «Саратовский» дээр калач — бүдүрүлгениң быжырып эгелээни хлевиниң чаа хевири. Ол стандартка дүүшпес болган.

Хлеб заводунуң бүдүрүлге лабораториязы эргежок чугула дериг-херекселдер болгаш приборлар-биле четче хандыртынмаан. Үнген, кирген продукцияны контрольдап хынавайн турар. Калач болгаш хлеб быжырып турар үеде технологияны сагывайн келген. Дусту хоютпайн ажыткыже салып, сугну карак-биле көргеш, кудуп турары канчап-даа таарышпас. Суугуларның температуразын хынаар приборлар меге айтыр болгаш оларны тургускан олчаан хынап көрбээн.

Кызылдың хлеб комбинадының дугайында черле тускалап чугаалаза эки. Тываның Күрхайгаарал лабораториязы бо чылдың январьдан эгелеп продукцияның шынарын доктаамал хынап турарын доктааткан. Эрткен чылын беш хыналда чорутпутус. Хынаан продукцияның үштүң бир кезии стандартка дүүшпес болган. Бүдүрүлгеге экономиктиг торгаал хемчеглерни дөрт катап онааган. 53,3 муң рубль түңнүг 58,6 тонна хлебти база 132,3 тонна «Барнаул» дээр калачыны план күүселдезинден казаан. Стандартка дүүшпес продукция бүдүрүп турарының чылдагаанын тодарадыры-биле эрткен чылын Тываның хайгаарал лабораториязының күрсадыг инспекциязының болгаш Хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң төп лабораториязының төлээлекчилеринден тургустунган комиссия ажылдап турган.

Бо чылын катап хыналда чорударывыска моок мурнунда илереттинген четпестерниң хөй кезиин эдип албааны илерээн. Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле бурунгээрлеашкын чедип алдынмаан болган. Хынап көргенивис хлебтиң 29 хуузу стандарттың негелдезинге дүүшпээн. Хыналданың түңнелин ёзугаар экономиктиг торгаал хемчеглерни ажыглааш, дээди сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлебти садарын хораан. Күрсадыг инспекциязы-биле февральда чоруткан хыналда үезинде быжырган хлебтиң 19,3 хуузун дузу чок дээш браактаан. Ооң чылдагааны далганны ажыдып турар үеде хамыдыышкыннар.

Шынары багай, стандартка дүүшпес продукцияны бүдүре бээриниң база бир чылдагааны бригадирлерниң, мастерлерниң, бүдүрүлге лабораториязының талазындан контрольду суларатканындан боо турар. Эргежок чугула хемчээр болгаш шенелде кылыр дериг-херекселдер-биле лабораторияа бүрүн хандыртынмааны база манаа салдарлыг боол турар.

Кызылдың хлеб комбинады бүдүрүп турар продукцияның ассортиментизиниң талазы-биле квартал планын күүсетпейн барган. План ёзугаар 100 тонна көк-тараа биле кызыл-тастан хлеб быжырар планын деңгүп-ле 43 тонна кылдыр күүсеткен. Бора далгандан быжырган 102 тонна хлебти садып алыкчыларга чедир бербээн.

Хлеб болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери 1989 чылдан эгелеп ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчиир. Маңаа чедир, арткан үениң дургузунда продукцияның шынарын база ассортиментизин экижидер талазы-биле адырның ажыл-ишчилери улуг ажылды кылыр ужурлуг.

Александра МИРОНОВА.
Күрхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору.

Үндезин реформаның оруу-биле

ИШТИКИ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА: баштайгы базымнар

Долу бот-орулга-чарылганың кол ужур-утказы — зээш чарыгдалдарны чедип алырынга идиг берип, ажыл-агыйны план ёзугаар удуртуру. Үндүрүп берген кол фондуларны ажыглаарынга бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң, бот-харысалгалыг чоруун быжыглаары, бүдүрген продукцияның сайгарыгазындан алдынган орулгазының күсели-биле бодун боду акшаландырары, бодунуң чарыгдалын боду дуглап шыдаптары, ооң түңнелинде арыг орулга алыры, материалдыг идиг беришкинни ажылдың түңнелдеринден хамаарылгалыг болдурары, керээ ёзугаар хандырылганы шыңгыы сагыыры — депшилгелиг арганың кол шынарлары ындыг.

Бүдүрүлгеге чаа арганы иштики бот-орулга-чарылгаже шилчээш, улам ханыладып болурун амыдырал бадыткап турар. Бистиң корреспондентивис Артык ХОВАЛЫГ «Тыва кобальт» комбинаттың план килдизиниң начальниги М. А. ИВАНОВТАН интервью алган.

— Бот орулга-чарылга-биле ажылдап эгелээнде, комбинаттың ажылынга үнелелди кандыг көргүзүглер тодарадып болуруп!

— Бир-ле дугаарында, күрүне чагыгларының күүселдезин көөр. Керээ ёзугаар хандырылганың чурумун чугулага ап турар. Кенчаар ажылдааныывысты арыг орулга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, бүдүрүлге болгаш социал-культура объектилерин ажыглалга кииргени көргүзе бээр.

Оон ангыда бүдүрүлгениң ажыл-ижин үш хевириниң көргүзүглери бадыткап болур. Бирээде, ниити көргүзүглерни, күрчагыгны планнаары, тудуг-монтаж, геология-шинчилел ажылдарының хемчээлин, орта үнген лимиттерни тодарадыры, курлавырларны хуваары чугула болуп турар. Ийиде, планны хевирлээриниң контроль саннарын шын кылыры — бир кол негелде. Продукция бүдүрериниң (ажылдааның болгаш ачы-дуза чедиргениниң) хемчээлин өртек биле тодарадыр. Арыг орулганы чүден, чежени ап болуруп санаары — эртем-техниктиг депшилгени бүдүрүлгеге ажыглаанындан бе, технологияны чаартканындан бе, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргенинден бе! Социал адыр беримчелиг ажылдаарының бир тепкиижи дээрзин утпаза эки. Үште, экономиктиг нормативтерни доктаадыры. Ол дээрге бүдүрүлге фондулары, күш-ажыл курлавырлары дээш төлевирлер, санап каан орулгадан бюджетче, министерствоже шилчидер акша-хереңги, бүдүрүлгени сайзырадырының, идиг беришкинниң шалыңның, материалдыг өртектиг чүүлдерниң 1 рубльге онаашытыр сайгарган барааның продукцияга хамаарыштыр курлавыры дээш өске-даа санаашкыннарны баш удур кылыры негеттинген.

— Силерниң бүдүрүлгеде иштики бот-орулга-чарылгаже шилчиилгеге доктаал көрүңерем.

— Негелделер база ниити бүдүрүлгениң дег, ынчалза-даа цехтерниң онзагай талаларын база көрген. Оларны тускайлаан, ажылдаарынга таарымчалыг аргаларны тургускан. Комбинаттың өске бүдүрүлгелер-биле харылзаазы хандырыкчы болгаш хереглекчи принциптеринге үндезилеттинген болза, мында харылзаа база бир янзы. Түңнел көргүзүг — арыг орулга, материалдыг идиг беришкин, социал болгаш бүдүрүлгени сайзырадырының фондуларының үндезини болуп турар болгаш ону цехтерге кайы-хире ажылдааны-биле үлээр апаар.

Дузалал цехтерге продукцияны бүдүргениниң болгаш ачы-дуза чедиргениниң хемчээли, ажылчыннарының саның лимиди, курлавырлар чарыгдалының нормативи колдаар. Администрация биле цехтерниң аразында харылзааны иштики бот-орулга дугайында дүрүм-биле таарыштырар. Цех бир эвес администрация керээ ёзугаар хүлээлгезин күүсетпес, ол чылдагаан-биле план үстүнген болза, айтырыг тургузар эргелиг. Чаргы үнүп келгенде, арбитраж комиссиязы үзер. Ында кол-кол специалистер киирген. Буруулуг цехтен шаңналды казыыр, материалдыг чарыгдалдарны оон эгиттирер. Өске талазында, цех план күүселдезин, кол фондуларның шынарлыг ажыглалы, камналга, технология чурумун сагааны дээш харысалгалыг. Ажыр чарыгдал болгаш бот-үнениң 1 хуу өскерлиишкини дээш цехтиң шаңналының 5 хуузун казааш, өске цехтерге берип болур. Бир эвес цех орулгалыг ажылдай берзе, хавырткан хуузун курлавырдан дедир эгидер.

Хамык-ла айтырыгларны айның бештиң хүнүнге чедир киирер, комиссия ону онга чедир көөр. Цех бүрүзү бригадаларның бот-орулга-чарылгазын организастап болур. Комиссия цехтерниң ажылын анализтеп, экономиктиг дузаны чедирер хүлээлгелиг.

— Кол көргүзүг — арыг орулганың үнер дөстерин, ооң үлелгезин канчаар чорутканыл!

— Комбинаттың планнаттынган арыг орулгазы бо чылын 3209 муң рубль. Күрүнеге төлевирлерден артканындан планнаттынмаан торгаалдарны казып кааптар. Зээш орулгалыг бүдүрүлгеге санаттырып турар болгаш, комбинат бүдүлге фондулары, күш-ажылчы курлавырлар дээш төлевирлерден хостаткан. Санажылга орулгазының 28 хуузу социал айтырыгларны шиитпирлээринче үнер. 400 мунну материалдыг идиг беришкинче көрдүнген. 1 рубльдиң барааның продукциязын бүдүреринге үнген чарыгдалдарны планга удур 1 хуу чиигеткени дээш материалдыг идиг беришкин фондузу 5 хуу улгадыр азы 20 муң рубльге. Чарыгдалдар улуг турда, ол хире түңге кызырлыр. Брак кылганы дээш торгаал бо фондудан казыттынар болганда, бот үнени чиигедиринден, камналганы шыңгыырадырындан аңгыда шынар дээш демисел күштелир.

Хандырылга-биле кадай санаарга, план күүсеттинген болза, идиг беришкин фондузу 15 хуу өзер, ол дээрге 60 муң рубль, күүсеттинмээнде 3 хуу кызырлыр азы 12 муң рубльге.

Материалдыг идиг беришкин фондузундан чоннуң хереглел бараанарын бүдүргени дээш, чаа техниканы чогааткaны болгаш ажыглааны дээш, автор шаңналы дээш үндүрери көрдүнген. Бо бүгү чүүлдерге он ажыг муң үнер.

— Социал айтырыгларже кичээнгей кандыгыл!

— Бо чугула адырже 2940 муң рубль болгаш арыг орулгадан алдынган 2804 муң норматив ёзугаар өскээр шилчиигелерден артып калган пландан ашкан арыг орулгадан 136 муң рубль үнер. Чоокку чылдарда Хову-Аксы суурга он сес аал чурттаар бир, ийи аал чурттаар бот бажыңнар, бежен орунныг ниити чуртталга бажыңы, 230 олуттуг уруглар сады туттунар. Пионер лагерьлериниң, санаторийлериниң дериг-херекселдерин четчелээринче, кадыкшылга комплексинче элээн акшаны киириштирер. Электри четкилерин чаарты кылырынче, чуртталга коммунал ажыл-агыйының хереглелинче акша үндүрер.

Бирги кварталдың түңнели-биле курчагыг болгаш керээ ёзугаар продукция бээриниң онаалдазы күүсеттинген. Керээлиг хүлээлгени 10,15 хуу ажыр боттандырдывыс. Барааның продукция бүдүрери 115 хуу, ону сайгарары 113 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 118 хуу азы эрткен чылдың деңнелинге хамаарыштыр 120 хуу болган. Баштайгы базымнар эки түңнелдерни берип турар.

К И Ч Э Э Н Г Е Й Н И Ң Т Ө В Ү Н Д Е - К И Ж И

„ШЫННЫҢ" КӨРҮНЧҮҮНДЕ: БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДА ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА БҮДҮРҮЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИ

Ажылчыннар болгаш колхозчулар! Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң дэпшилгелиг хевирлерин дидими-биле шиңгээдип алыңар! Мурнакчы дуржулганы, экономиктиг билиглерни шиңгээдиңер!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели сөөлгү чылдарда районнуң-даа, министерствонуң-даа мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзинге санадып келген. Ук коллектив кодээниң чонунга ачы-дуза чедирерин калбартыр дээш бар аргаларын болгаш курлавырларын ажыглап турар. Оларның бөгүнгү ажыл-иши-биле номчукчуларны таныштырдывыс.

ЧУРУКТА: (солагай талада) бригадир Кара-кыс Дүчүн-оолдуң даараныкчылар Валентина Салчак болгаш Сапбак Айын-оол олар-биле сүмележип турары. Эр улуска чүвүр даараар бо бригада сөөлгү чылдарда мурнакчыларның одуруундан дүшпээн. Оларны чаңгыс аай наряд системазынче киирген соонда, ажылы улам экижээн.

КОЛ БЫРА—ЧАРЫШ

Сөөлгү чылдарда чоннуң амыдырал хандырылгазынга, ачы-дуза чедирилгезинге хамаарыштыр эээш эвес документилер хүлээп алдынган. Чүнү-даа мурнай СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин, «1986—2000 чылдарда чоннуң херектел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын» чугулалап демдеглээр апаар. Бо документилер амыдырал хандырылга ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулгаларны салган.

Республикада өске амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери-биле бир дөмей, бистиң эргелеливис чаа аргаже 1986 чылдың январьдан шилчип кирген. Ол чорук чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге, ооң культуразын бедидеринге улуг идиглиг болганын демдеглекседим. Бүдүрүлгеде четпестерни чайладырда, бергелерни ажып эртерде база салдынган сорулгаларны күүседирде бригадага, цехке, комплекстиг хүлээп алыр пунктуларга болгаш аңгы-аңгы кижи бүрүзүнге эде тургустуушунуң чорударын оралдажып келдивис. Кол-ла чүве коллектив кежигүннерин чаа әзу-биле кижизидеринче күштү угландырдывыс. Оларның-биле ажылдаарының арга-методтарын бир анзы көрүп база кадр кижиниң бүдүрүлгеге турум ажылдаар шиңээзинче, ооң мөзүзүнче, бергелерге торулбазынче, бот-идепкейинче, үениң негелдезин бедик-биле үнелеп билиринче кичээнгей салдынган. Шынап-ла, мөзү-шынар талазы-биле экижиттинген кижилер коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны чедип алыр дээш кызып ажылдап, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, ажылдың шынарын экжидер, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын амыдырал бадыткап турар-дыр.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарда, бирээде, күш-ажылды организастаарын база моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкинни экижиткенивис деткимче болган. Тодаргайлаарга, социалистиг чарышты бригада, цех, түс-түс кижилер аразынга доктаамал организастап, ооң түңнелин ай, квартал санында түңнеп, мурнакчыларны, чыдып каап турарларны илередип турарывыс чаңчыл апарган. Эр улустуң чүвүрүн даараар бригаданы күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин барымдаалап тургаш, чаңгыс аай наряд системазынче шээрде кылдыр 1986 чылдың январьда ажылдадып киирдивис. Чоорту бригаданың ажылы экижээн, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин доктаамал күүседип келген. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, прогулдаар кижи чок апарган. Ажылдың шынары дээш кичээнгей улгаткан.

Чаңгыс аай наряд системазынче шилчээнинден, ажыл төлевиринге өскерилге болган. Мурнунда шалыңны разряд-даа барымдаалавас, чүгле кылганын барымдаалап санаар турган. Ам разряд чугула болгаш ажылдың шынарын, күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизин көөр болу берген. А өске кижиниң орнунга ажылдаан таварылгада, немелде төлевир алыр. Бо бүгүден ажылчыннар разрядын бедидерин, холушкак мергежилди чедип алыры кол-дур дээрзин биле бергеннер.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузу күштүг болуп эгелээнден бээр үш ай эртип чоруур. Ол бот-акшаланыышкынга болгаш бот-эргеленге кирген бүдүрүлгелерниң амыдыралының хоойлузу болу берген. Хоойлу бедик шынарлыг ажылдаарынче сонуургалды бедидип, күш-ажылчы коллективтерге демократтыг болгаш бот-эргелел башкарылганы хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургускан. Чогум-на бо бүгүнү хамы билип алыры-биле коллективке экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин эрттирип турар бис. Хөй-нийти организацияларының ролюн үнелеп, оларга дуза чедирип, аңаа даваныр ажылдаары черле чугула. Коммунистер Устав негелдезин әзугаар хуралдарны эрттирип, чугаалажыр айтырыгларны шын шилиирин, оларны эрттирериниң шынарынче сагыш салып турар апарган. Партия эге организациязы (секретары В. К. Хүртүй-оол), профэвилел (даргазы Ч. П. Салчак), комсомол (секретары К. К. Дилгижек) организациялары коллектив кежигүннериниң идепкейин бедидер дээш чаа аргаларны дилеп тып турар.

Ажылчыннарның билиин болгаш мергежилин бедидеринче угланган хемчеглер алдынып турар. Сөөлгү ийи чылда Кызылда өөредилге-бүдүрүлге курстарынга, чурттуң хоорайларынга (Донда Ростовка, Куйбышевке) ийи быжыкчы, идик мастери дөрт кижи, бир диспетчер, бир цех начальниги билиин бедиткеш келген. Кызылдың өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга, бүдүрүлге каттыжыышкыннарынга тускай мергежил чедип алган 10 мастер ажылдап турар. Үениң негелдези-биле ажылчыннарны холушкак мергежилге өөредирин моон соңгаар-даа уламчылаар бис.

Эрткен чылын 1986 чылга деңнээрге, ачы-дуза чедирилгезиниң нийти өзүлде хемчээли 20,1 хуу болган. А бо чылдың ийи айларын эрткен чылдың ол-ла үелеринге деңнээрге өзүлде хемчээли 24,3 хуу болган. Күш-ажылдың бүдүмчүлүү 14,1 хуу бедиткен. Бир кижиге онаашкан ачы-дуза 8 рубль 42 көпеек болган. Бо чылдың бирги кварталының планын 103,5 хуу күүседип, районда албан черлериниң, организацияларның аразынга чарлаттынган чарышка бирги черни ээлээдис. Ынчангаш коллектив СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Коллективте боттарының мергежилинге бердинген, мурнакчы ажылдыг мастерлер бар. Оларга Бай-Тал, Кара-Хөл суурларда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының эргелекчилери Л. Иргит, К. Ооржак, Г. Салчак, А. Пиии-оол бис. Ол кварталда планнарын 100—112,3 хуу күүсеткилээн. Лариса Иргиттиң чуруу эрткен чылдың түңнели-биле республиканың Хүндүлел самбыразынга кирген.

Чарыш — күш-ажылдың бүдүмчүлүүн бедидеринге, планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге чугула быра. Эргелелдиң администрациязы, профэвилел комитеди социалистиг чарышты он хонуктап түңнеп, «Социалистиг чарыш экранынга» мурнакчыларның чуруктарын азып турар. «Мергежилиниң тергиини», «Эң эки мастер», «Эң эки быжыкчы» деп вымпелдерни тыпсыры чаңчылчаан. Ол ышкаш мурнакчы бригадалар, цехтер аразынга тыпсыр бирги, ийиги чергениң вымпелдери база бар.

Суурларда комплекстиг хүлээп алыр пунктуларның планын күүседизин кодээ Советке сайгарып, практиктиг дузаны чедирип турар. Бай-Тал, Кара-Хөл кодээ Советтери, даргалары Урана Монгуш, Николай Күжүгет, совхоз директорлары Чурумай Хертек, Александр Хертек олар чонга ачы-дуза чедирер черниң ажылынга көскү деткимчени кылып келген. Олар пунктуларның септелгезин шынарлыг кылып, ой-айда транспорт-биле хандырып турар.

Ынчалзажок Эр-Хавак (эргелекчизи А. Салчак), Шуй (эргелекчизи О. Хертек) суурларда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының ажылы негелдеге дүүшпес. Чүге дээрге чон-биле быжыг харылзаа тутпайн турарындан, чагыглар эээш кирип келген. Кандыг-даа ажылдакчы хүлээнген ажылынга ээ-хөрүмсалгалыг, бүгү күштүн, билиин үндүрүп тургаш ажылдаарынче үе кыйгырып турар. Ынчангаш үстүнде айыткан пунктуларның эргелекчилери четпестерин эдерин, мурнакчыларга деңнештир ажылдаарын чедип алыры — бистен хамааржыр.

СЭКП-ниң XIX бүгү-эвилел конференциязы удавас болур болгай. Аңаа уткуштур коллектив кежигүннери ажылын улам экижидеринче бүгү күжүн мооңнээр апаар. Ол ышкаш чаа эгелээшкинни коллективте кежигүн бүрүзү хамы шиңгээдип, чонга ачы-дуза чедирериниң мурнукузундан-даа экжидеривис соңгаарлаттынмас сорулгавыс болур.

Б. ХЕМЕР-ООЛ.
Бай-Тайгада чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

ЧАА АРГАЖЕ ШИЛЧЭЭН СООНДА

1986 ЧЫЛДЫҢ эгезинден бээр Күш-ажылды организастаарының бригада кербээзинче шилчидивис. Баштайгы үелерде белен эвес-ле турду. Ажыл-иш бир янзы эде кылдынган. Тодаргайлаарга, чеже квитанция дужааттынгаш, кайы хире түң кирген-дир, алыр шалың оон хамааржыр. Мынчаар чаа арга-биле ажылдаан сөөлүнде, бригадада сагылга-чурум быжыккан, күш-ажылдың бүдүмчүлүү-даа экижээн. Кижи бүрүзүнүң ажылга хамаарылгазы экжип, сонуургалы улгаткан. Бо бүгүнү бригадир кижи болганымда эскерип, мурнуку чылдар-биле деңнеп, анализтеп турар мен.

Бригада кежигүннери дөрт кижи бис. Бисти чүгле эр улустуң даштыкы хевин даараар кылдыр тускайлаан. Дөрт даараныкчының ийизи СЭКП кежигүннери, арткан — комсомолчулар. Кижи бүрүзү харысаалгавысты медереп билип турар бис. Чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер, прогул кылыр кижи чок. Мурнуку чылдар-биле амгы үени деңнээрге ылгалдыг. Шынап-ла, чажырбас кенчаар: мурнунда ажыл шагын бо-ла үзүптер, прогулдай-даа бергилээр улус турган. Ынчаар прогулдааш, эш-өөрүмнү эчок байдалга таварыштырдым азы күрүнеге чидириг болдурдум деп эгенир, сестир безин сеткил чок турган болгай. Чамдыкта бодунуң хуу херээн ажыл үезинде кылырын оралдажыр. Магазиннээр, хөмүр-даш дүжүртүр дээш, өске-даа хуу ажыл-херээ-биле чорааш, олчаан баар. Таныш-көрүш улузу-биле-даа хөөрешкеш туруп алыр. Үези халас эртип турарын оваавас боор. Амгы чаа ажыл-иштиң байдалы ындыгларны кыйчыктырбас апарган. Кымдан-даа негелде шыңгыраан. Күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин барымдаалаар апарганда, ам кым-даа ажыл шагын аңаа черге үспес болу берген.

Бүдүрүп турар ажылывысты ай санында бригада кежигүннери сайгаржып ап келдивис. Бирги кварталда 3000 рубльдиң ачы-дузазын чедирер турдувус. Ол планывысты долу боттандырдывыс. Бүдүрген ажылывыс ылап-ла шынар комиссиязын (даргазы Чечек Хертек) дамчыштыр эртер. Бирги кварталда даараан хевисиниң шынарын эки деп үнелээн. Кым-бир даараныкчының даараан хеви четпестерлиг болза, комиссия хуусаазын айыткаш, эде кылдырар. Мынчаар негелдени күштелдирген түңнелинде, хепти шынарлыг даараарынче онза сагыш салдынып турар.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчииринң кол негелдези болза, хамыкты мурнай бригада, цех бүрүзүнге бот-орулга-чарылганы быжырымчалыг шиңгээдири болур. Бригада кежигүннери ол талазы-биле белеткелди уламчылап, экономиктиг өөредилгеге киржип турар бис. Ооң-биле чергелештир СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын өөренип, ында айыткан шиитпирлерни амыдыралга боттандырар дээш кызып ажылдаарын кижи бүрүзү хүлээнип турар.

Кара-кыс ДҮЧҮН-ООЛ.
Бригадир.

ДАГДЫНЫКЧЫЛАР БОЛГАШ АНЫЯКТАР

Аныяктар бисте хөй. Бригадалар, цехтер ажылчыннарының хөй кезии — аныяктар. Бүдүрүлгениң чугула участоктарынга аныяктарның дагдыныкчылары кылдыр Сериң Шагдыр, Сылдыс Ондар, Оржуңмаа Шыырап, Александра Аңгыр-оол оларны быжыглаан. Олар боттарының мергежилинге моокшеп алган билиин аныяктарга дамчыдып келген. Аныяктар дагдыныкчыларның арга-сүмезин дыңнап алырындан аңгыда, оларның ажылгырын, сагылга-чурумга үлегерлиг болурун база өөренип ап турар.

Амгы чаартылгалар үезинде аныяк кижи бүрүзүн чурттуңнуң экономиказын сайзырадырынга бедик харысаалгалыг, хамааты хүлээлгезин хамы билген турарын угаадыры элбак. Ынчангаш бистиң дагдыныкчыларывыс бо бүгүнү аныяктарга билиндирер. Үениң негелделери-биле ажылдаарының арга-методтарын идик чок шиңгээткен турарынче ажылдарны кылып турар. Бүдүрүлгеде ажыл нормазын ажыр күүседип, хөй-нийти ажылдарындан чыда калбас, сагылга-чурумнуг комсомолчулар бар. Валя Салчак, Люба Хомушку, Чечена Доңгак, Андрей Хертек, Долчаң Салчак олар дагдыныкчыларның үлегерин эдерип, багай эвес ажылдап турар. Бүдүрүлгеде комсомолчулар эрткен чылдың түңнели-биле комсомол эге организацияларының аразынга калберген социалистиг чарышка бирги черни ээлээш, комсомол райкомунуң вымпели-биле шаңнаткан. Бо шаңналда бистиң дагдыныкчыларның киирип келген үлүү база биче эвес.

Клара ДИЛГИЖЕК.
Комсомол эге организациязының секретары.

ЧУГУЛА АДЫРДА

Чонга шынарлыг ачы-дуза чедирер черлерниң кол адыры —кодээ суурларда комплекстиг хүлээп алыр пунктулар болур. Бай-Тал суурда мээң эргелекчилээним пунктунуң ачы-дузазын түс черде чурттакчылар, малчыннар эки билирлер. Пунктуну дамчыштыр чонга ачы-дузаның 15 хевирин чедирип турар бис. Чурттакчылардан иштики, даштыкы хеп аймаан дааразы, амыдыралдың нарын дериг-херекселдерин септээри, хепти химиктиг арга-биле аштаары, идик болгаш өске-даа хептерни септеп-селинири дээш ачы-дузаның өске-даа хевирлерин хүлээп ап турар бис.

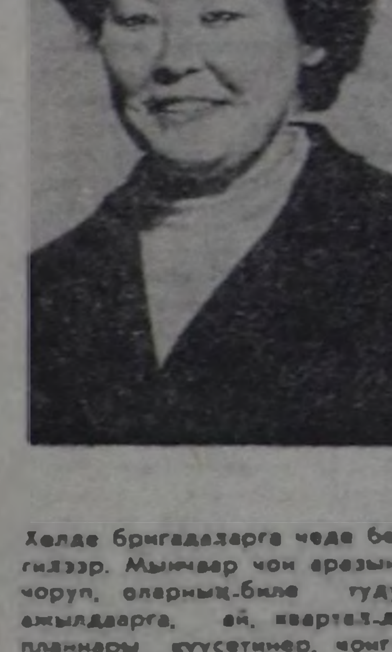

Хөлде бригадаларга чеде бергилээр. Мынчаар чон аразынга чоруп, оларның-биле тудуш ажылдаарга, ай, квартал-даа планнары күүсетинер, чонга-даа таарымчалыг чорду.

Ачы-дуза чедирериниң ол хевирлерин чонга долу барааңнадырының аргаларын тып ажылдаарынче сагыш салып келдивис. Ол чүү аргаларыл! Хамыктың мурнунда— олутпай чорукта адырлып, доктаамал шимченип, чон-биле харылзажыры. Оларның ажыл, амыдыралын көрбүшаан, кандыг чагыглар киирерин даңзылап, хүлээп алыр бис. Хүлээп алган чагыгларны абыткан күүсезында күүсеткеш эгидер.

Ынчалзажок телевизор, соодукчулар дээн ышкаш, амыдыралдың өске-даа нарын херекселдерин, шынап-ла, дыка нарын болур. Оларның чамдыктарын септээр артык кезектер тывылбас. Чагыкчыларның үш соодукчузу артык кезек чогундан, чыл чедир септеттинмээн. Соодукчуларның кезектерин тыпкаш чорудары-биле Кызылче чагыгны киирдивис. Та кажан чээр.

Совхозтуң удуртукчулары, специалистер малчыннарже бо-ла унуушкун организастаар. Оларның-биле кады кожтуннуктарывыс чаңчыл болу берген. Ол бараш белен чагыгларны ээлеринге хүлээдир, чаа чагыгларны хүлээп алыр бис. Эрткен айларның бирээзинде Үрэлыгда хойжуар Шойгу Монгуш, Чечек Доңгак оларга четтивис, мастер Борис Шогаалак ол өг-бүлелерниң телевизорларын септеп берген.

Телевизор септекчизи, беш таарар мастерлер, чурук тырттырыр кижи район төвүнден ай санында чедир. Чамдыкта графиктиг унуушкуннерде Даштыг-Тейде, Хемчик бажында, Туралыгда, Мешпел-Хөлде бригадаларга чеде бергилээр.

Чонга ачы-дуза чедирер комплекстиг пунктулар база чаңгыс аай наряд системазынче шилчээн. Амгы үеде кижи бүрүзүнден негелде — шимченгир, чаа аргаларны тып ажылдаары. Ынчангаш үениң негелдезин ажыл-херекке бадыткап көргүзери кижи бүрүзүнүң дөрт хүлээлгези болурун билип турар бис.

Совхоз дирекциязы, кодээ Советтиң күүскому бистиң пунктунуң ажылынга деткимчени көргүзүп турар. Комплекстиг унуушкуннер кылырда бисти утпас, ап алыр. Ажылымны кодээ Совет сессияларынга, күүскомга отчёттап турар мен. Ам отчёдумну ийиги кварталда дыңнаар. Мөңаа ажылда чедер, четпестеримни анализтеп, сайгарарга, моон соңгаар кандыг аргаларны тып ажылдаарынче бодандырып келир. Ындыг сайгарылгалар харын-даа ажылда четпестерни чайладырынга дузалыг-дыр.

Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунда идик дораар мастер Чылбак Сат биле мээзи ажылдап турар бис. Эрткен чылын пунктулар аразынга калберген социалистиг чарышка бирги черже үндүрүс. Бо чылдың бирги кварталының планын 112,3 хуу боттандырдывыс. Он ийиги беш чылдыктың үшкү чылында, кварталдарының ийиги нарын чалазында, улам холувус дыңзыг, туруушкун чок ажылдаар бис.

Лариса ИРГИТ.
Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң эргелекчизи.

ЧУРУКТА: цехте быжыкчы, коммунист Чечек Хертек. Ол келген чагыкчыларны эмнелиэээдек хүлээп алыр, оларның күзелин әзугаар хептерни көрүштүг кылдыр быжар дээш чогаадыкчы аргаларны ажыглап ажылдап турар.

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

Бүдүрүлге эргелели 62 ажылчынныг. Бо ажылчыннарның бүдүрүп турар ажылы-биле чергелештир, оларның боттарының ажылдаарынга, амыдырал-чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган бе? Бо талазы-биле удуртукчу Б. Д. Хемер-оол, партия, комсомол эге организацияларының секретарьлары В. Хүртүй-оол, К. Дилгижек база өске-даа ажылчыннары-биле чугаалашкан мен.

Ажылчыннарның ажылдаар шөлүн делгемчидери-биле чоорту хемчеглерни ап келгилээн. 1978-79 чылдарда бүдүрүлгениң бир өрээлин ээлеп турган котельныйны дашкаар үндүрүп тускайлаан. Ооң орнунга идик цегин ажыткан. Ол үеде одалга системазының септелгезин (хоолайларын, батарейларын) бүрүн кылган. 1981 чылда котельный өрээлин кургаг штукатурлаан, шалаларын тускай материал-биле шыпкан. Даштын маңгаштааш, чугайлаан. Бригадалар, цехтер ажылчыннарынга хүндүс ажыглаар чырыкты киирген. Агаар арыглаар черлерни кылдырган. Машина турар гаражты адаанда оңгарлыг кылдыр септелгезин кылган. Бүдүрүлгениң кол адырлары — комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларын дөрт совхозта делгемчиди тудуп берген. Бо ажылдарга совхозтар директорлары, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу, партия райкому, райкүүском багай эвес дузалаан.

1985 чылда бүдүрүлгениң бир талазынга шөл немээн. Олче чиик болгаш даштыкы хептер даараар бригадаларны, беш таарар, диспетчер орар черлерни аңгылап киирген. Эргелел бажыңының бир талазынга бо чылын 120 дөрбелчин метр шөл база немей тудар. Орта нарын дериг-херекселдер септээр база баш таараар өрээлдер турар.

Ажылчыннарның ажылдаар өрээлдерин болдунар шаа-биле аңгылап келзежок, бүгелтерниге, бөрт даараар черге өрээлдер херек. Чаңгыс аай наряд системазы-биле ажылдап кирген-даа болза, электроэнергиязын кайы бригада азы цех чүү хире хамнап азы чарыгдааның көөр счётчик салдынмаан. Ындыг счётчиктерни өрээлдерге салыр деп чугаа чоруп турар. Ону ажыл-херекке дүрген боттандырза эки. Бо база-ле ажылчыннарның материалдыг сонуургалынга шаптыктыг. Ол ышкаш чүвүр даараар бригаданың өрээлиниң ажылдаарынга таарыштыр хүндүскү чырыын ам-даа немээри күзенчиг. Арыг агаар кирер форточказы чүгле чаңгыс соңгада кылдынган. Моон уламындан өрээл ишти ышкам, ол-ла өрээлдерниң девиринде кылдынган агаарлаашкын хүртүзү озал-ондан болдурбазынга удур таарыштыр кылдынмаан. Черле ынчаш эргелел бажыңының иштики аян-шинчизин чайгы септелге үезинде көрүштүг кылгыр кылыры негеттинип турар.

Дээмириниң кургаг штукатураларын солааш, даң-дески кылырының аргазын көрзе.

Эргелелде ажылчыннарның бажың-балгат, ясли-сад-биле хандырылгазы четпес байдалда. Ажылчыннарның чүгле тозу делгемчиткен бажыңнарда. Бөгүнге чедир бажың оочурунда ады кижи туруп турар. А шуут бажың чок, төрелдери-биле кады чурттап орар 11 кижи бар. 1985 чылда Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң дузазы-биле ийи аал чурттаар делгем бажыңнарны ажыглаалга киирген. Оон бир талазында начальниктиң өг-бүлези, өскезинде ол-ла черниң ажылчыннары чурттап орар. Шуут бажың чок, төрелдери-биле чурттап орар аныяктар бажың алыр оочурге туруп албаан. Оочур тургустуушкунда, ол талазы-биле удуртукчудан, райкүүскомдан база кым айтырары эчок болгай.

Ниитизи-биле районда ясли-сад айтырыы берге байдалда, школа назылыг четпээн 2191 чаштар бар. Оларның чүгле 780-и ясли-садтарда турар. Районда 14 ясли-садтың ийизи чаа хевирниң. 1989 чылда 140 олуттуг ясли-сад тударын көрдүнген. Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелде ажылчыннарның 10-у ясли-сад оочурунда. Ол черде септелге тудуг участогу, КМК, райпо тудугжулары демнежип, 75 олуттуг эрги школаны септеп-селээш, ясли-сад кылырын көрген. Ол ажыглаалга киреге, өске ясли-садтардан олут хостаарын көрүп, оочурда улустуң ажы-төлүн киирер.

Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг болурундан аңгыда, хууда амыдырал-чурттаалгазынга база кызымак, ажыл-ишчи болуру черле чугула. Ол бүгү кижилерниң боттарындан хамааржыр. Эки чурттаар дизе, ниитиниң-даа, боттуң-даа ажылынга кызымак чүткүл негеттинер. Бүдүрүлге эргелелинде ажылчыннар дузалел ажыл-агыйын сайзырадырынче биче-даа болза, демин каттыштырып турар. Ында 13 өг-бүле суурда малдарны тудуп, ажыын көрүп орар. Артыкшылдыг апаарга, күрүнеге дужаап турар. Ылангыя К. Дүчүн-оол, С. Сарыглар бода болгаш шээр малдарны четчи-биле тудуп, өскелерге ажыл-ишчизин көргүзүп келгеннер. Ол ышкаш эрткен чылын картофельди эргелел чериниң ажылчыннары он ажыг кижи чаңгыс черге тарааи. Өскелери бажың участоктарынга олурткулаан. Бо чылын ол ажылды профэвилел комитеди база организастыг чорударын планнаан.

Ажылчыннарның кадыын экижидер хемчеглерни эргелелдиң удуртукчузу, профэвилел комитеди ап келген. Кадыы кошкак кижилерни путёвке бээриниң шаа-биле, чурттуң курорттарынче чорудуп турар. Андрияна Хертек Красноярскиде «Шира» курортунга дыштангаш келген. Сылдыс Ондар «Чедер» курортка кадыын быжыглаан. Эки ажылдаан кижилерни халас путёвка-биле аян-чорукче чорудуп келген. Клара Дилгижек эрткен чылын Болгарияже аян-чорук кылгаш келген. Оон аңгыда, ажылчыннар Улаатай, Дустуг-Хем, Шивилиг, Дус-Хөл аржааннарынга кадыын экижидип баары чаңчыл болу берген.

Дыштаныр хүннер массалыг эрттирериңче сагыш салдынып турар. Культура бажыңынга темалыг кежээлерни, конкурстарны, оюннарны боле эрттиргилээр. Аныяктар оон черле чыда калбастар. Спортчу оюннарга база киржилге багай эвес. Моон уламындан аныяктарның бот-идепкейи болгаш онаашкан ажылынга хамаарылгазы эки.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарының ажылы кызыг-чай чок. Ынчангаш чамдыкта үлетпүр, аъш-чем бараанын ажыл шагында садып алыры болдунмас. Ындыг болганда хаая үнүүшкүннүг садыгдан бо черге организастаары артык эвес. Херым-даа буфеттен тургусса кандыг деп. Ооң-да-ла хүндүскү шектерде быжырган далган, чаагай хайындырган сүттүг шайдан садыглаарын райпо организастаза деп күзел бар. Бо-даа болза, оларның бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дуза болур. Ышкам өрээлдерге күзедир ажылдаар улуска ийи чокка берге дээрзин ажылчыннар чугаалап турдулар.

Эргелел чери чаңгыс УАЗ машиналыг. Чурттакчы чону хөй, кадыр-берт оруктарлыг черге чаңгыс бо машина-биле чонга ачы-дуза чедирери берге. Машина берип дузалаары-биле Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунче ийи удаа чагыг киирген. Ол чагыг бүде бээрин бүдүрүлге начальниги дыка күзеп орар. Чурттакчылыг суурларже унуушкун графигин райкүүском бадылап каар. Машина чаңгыс болганындан, ол графикти чедир күүсеттинмейн-даа бергилээр. Ындыг болганда бо база-ла ажылдаарынга эки байдалды болдурбайн турар.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Ажылчыннарның ажылдаарынга, амыдырал-чурттаарынга — тодаргайлаарга нийти чурттаалга бажыңы, ясли-сад-биле хандырарынче амгы үениң негелдези-биле көдэлир херек. Үстүнде ады кирген, бажың чок аныяктар аңгы-аңгы мергежилди чедип алган кадрлар-дыр. Оларны чурттаар оран-бажың-биле хандырарын эргелелдиң удуртукчузу Б. Д. Хемер-оол, райкүүском даргазы В. Х. Сүге-Маадыр олар хоптга алыр боор деп идегедивис.

Чырымаа ЧООДУ.
(«Шынның» корр.).

Бо арынның материалдарын «Шынның» корреспондентилери С. ЧООДУ, О. ОХЕМЧИК (фотолары) олар белеткээн.

Профэвилелдиң президиумунда

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭЛЕР: күүселде кандыгыл?

1987 чылда коллективтиг керээлер күүселдезиниң түңнелдери болгаш 1988 чылдың керээлерин чарарының дугайында айтырыгны профэвилелдиң президиумунуң хуралынга чугаалашкан. Бо талазы-биле профэвилелдиң кыдыс эргелекчизи Н. И. Зверкоевтуң информациязын дыңнаан.

...ткен чылын бүдүрүлгелерге, организацияларга, совхозтарга коллективтиг 373 керээ күштүг болуп кирген турган. Ында кордүнген ийи талалыг хүлээлгелерге үндезилээш, бүдүрүлгелерге, организацияларга экономиктиг болгаш социал чамдык айтырыглар күүселдезин хандырган.

Республиканың бүдүрүлгелери пландан ажыр 9,7 миллион рубльдиң продукциязын бүдүрген, 7,6 миллион рубльдиң сайгарган. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 1986 чылда турганындан өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң, чоннуң херегсел бараанның бүдүрер, үүрмектеп садар бараан саарылгазының, чонга ачы-дузазы чедирер талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинген. Чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга киирериниң талазы-биле ажылдың деңнели өзүлделиг болган.

Аналистен алгаш көөрге, коллективтиг керээлер күүселдезиниң деңнели ооң мурнундагы чылдан кудулай бергенин президиум хуралы демдеглээн. Ийи талалыг керээниң 1341-и күүсеттинмээн.

Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылдакчыларының профэвилел обкому бо талазы-биле ажылды кошкак тургускан. Чижээ, ында аныяктарны кижизидер, өөредир, оларның күш-ажылын организастаарынга хамаарышкан 130 хемчеглерниң 15-и күүсеттинмээн. Эртемниң, мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин нептередир, күш-ажылды эртем өзүзү-биле организастаарынче угланган 45 хемчег боттанмайн барган.

Тудуг болгаш үлетпүр тудуг, тус чер үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң, Агроүлетпүр комплекизиниң болгаш медицина ажылдакчыларының профэвилел обкомнары боттарының ролюн кошкадып, түңнелдерин чер-черге чугаалажып көөрүн чедип албаан. Республикада хөй профэвилел комитеттери коллективтиг керээлер күүселдези дээш контроль чок ажылдап, ону массага калбаа-биле билдингир болдурарын четпес организастааның президиум хуралы демдеглээн.

1988 чылда соруглуг улуг. Республикада 419 коллективтиг керээ чардынган, эртен чылдыындан ол 46 керээге хөй. В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдүрү» комбинат, «Тиилелге», Карл Маркс аттыг совхозтар, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, өске-даа коллективтер керээ чарарын калбак демократтыг өзү-биле организастаан.

Профэвилелдиң президиумунуң хуралы үстүнде айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Коллективтерниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедиринге, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга, чылды чедиишкинниг доозарынче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга коллективтиг керээлерниң ролюн бедидериниң сорулгаларын ында айыткан.

1987 чылда коллективтиг керээлер күүселдезиниң түңнелдерин болгаш 1988 чылда оларны чарганының түңнелдерин ажыл-агый активтеринге чугаалажып көөрүн. Бо чылдың коллективтиг керээлеринде айыткан хүлээлгелерни долузу-биле күүседирин чедип алырын профэвилелдерниң адырлар аайы-биле комитеттеринге дааскан.

Апрель 30—ВСР-ге Тиилелге хүнү: Мурнуу Вьетнамны бүрүн хостааның 13 чыл ою (1975 ч.)

МЕКОНГ ХЕМНИҢ АГЫП ЧЫДАР ЧЕРИНДЕ

Мурнуу Вьетнамга апрель — эң-не изиг ай. Чаьс чаггаш турунтарының сезону мырыңай эгелээр кырында келген. Амдызында халаадамчыг изиг хүннер болуп турар-биле ол ам-даа эгелевээн. Дүъш үеэзинде суг изии 38 градус чедип турар. Идегел чүгле кежээки сырында. Сооксумаар сырын кээрге, тынарга безин чиик апаар ышкажыгай.

...Меконг хемден адырланы берген черде книр каккылап каан төжектер кырында туткан бижимек кафеде мелээн амданныг, ногаан вьетнам шайны таваар вартап олур бис. Мээң-биле беседалажып орар кижи — бюронуң доктаамал кежигүнү, Хаузянг провинциязында перткомнуң идеология талазы-биле секретарының оралакчызы То Быу Зям. Провинцияның администрациязы төвү, 250 муң чурттакчылыг Кантхо хоорайның кежээки оттары чырып тур. Ук черниң чараш аян-шинчизи чугаавысты чоорту херлээледи берген.

— Меконг хемниң далайже кирген черинде болгаш бистиң Хаузянгта кандыг-кандыг эскерлишкиннер болганыл? — деп, ол катап айтырыгаш, уламчылай дыр.—Силер ам дайынның истерин көргүс-ле көргүзейн тур силер. Бомбалааштыдан арткан оңгарлар ам балык өстүрериниң черлери апарган. Ыштарда балыглар сол... бөлүп артып калгылаан. Кижилерде база-ла ындыг. Хоорайга үрегдээшкиннер болбаан. Хостакчы армияның кезектери келгелек турда-ла, тура халышкан чоп хоорайны боттары хостап алган. Патриоттар 1975 чылдың апрель 30-де радио станциязын эжелеп алгаш, тиилелге дугайында дыңнадыгны оон дамчыткан. Ол шевер халдаашкынны Нгуен Ван Лыу удуртуп турган. Ол ам ВКП-ның провинция перткомунуң кежигүнү, бүгүдеге хүндүткелдиг кижи апарган. Ол операция дайзынны аймаарадыпкан. Меконг хемниң ужунда бүгү девискээрге, өскээр чугаалаарга, тос провинцияның девискээринге сайгон дайынзыракчыларының кол дежнир баазазы апрель 30-ның тиилелгезинге чедир Кантхо турган.

Дайын бо черлерге хамы балыгларны арттырып каан. Дайзын бүгү кедээ суурларның үштүн бирин кезээн, кедээ ажыл-агый шөлдериниң бештиң бирин кезээн уйтукан каапкан. Чурттакчыларның 60 хуузу өске черлерже көже бергилээн, 28 муң кижи өлген. Хостаалга соонда бүгү-ле чүүлдерни катап тургузар ужурга таварышкан.

— Хаузянг провинция рис өстүрер талазы-биле Вьетнамда сураглыг берген— деп, То Быу Зям чугаазын уламчылады.—Ынчалза-даа күрүне шыгжамырынче ону киирериниң хемчээлин улгаттырар дээш ээш эвес күштү үндүрген. Хостаалга соонда баштайгы чылда бистер чүгле 500 муң тонна аъш-чемни алган бис. 1987 чылда ол көргүзүг 1,56 миллион тонна болган. Чаартылгаларның кеску чижектери ол дир. Бо бүгү ирригация системазын катап тургусканының, Кантхо университединиң селемлекчилериниң селекция ажылын ... чоруткан ... түңнелинде чедип алдынган. Оон мурнунда тараачыннар чылда чүгле чаңгыс дүжүт ажаап ап турган болза, амгы үеде олар чаа сорттарның ачызында дүжүттү ийи-үш удаа ажаап алыр аргалыг болу берген.

То Быу Зям шайын ижип кеш, бичии боданып ора мынча диди: «Кантхо хостаалга мурнуу чарында казармаларның, ойнаар-хөглээр албан черлериниң болгаш бичии септелге мастерскаларының хоорайы турган. Мастерскаалар ам-даа артып калган. Ынчалза-даа 33 муң киловатт күчүлүг ТЭС ажыглаалда кирген. Ээрттпес суксуннар кылыр завод ажылдап турар. Чамдык хуу мастерскаалар кооперативтер кылдыр каттыжып алгылаан. Суг портунуң түдүу дооступ турар».

Провинцияда ам 16 муң хире коммунист, 30 муң комсомолчу бар. ВКП-ның VI съездизиниң шиитпирлерин пропагандылаарынга улуг роль Кантхо университединиң болгаш чамдык институттарның студентилеринге болгаш башкыларынга онаашкан. Хостуг амыдыралдың 13 чылының дургузунда оон составы дыка өскерилген. Ам тараачыннарның, албан хаакчыларның, ус-тывышчыларның, өлешкен шериг албанныгларның уруглары билиглерни шиңгээдип ап турар.

Бижик билбес чорукту провинцияга конмуг дүрген узуткаан. Бир эвес хостаалганың баштайгы чылында мындаа 260 муң өөреникчилер болгаш студентилер турган болза, ол ам оларның саны 600 муң четкен. ... билир чорук партияның болгаш ... улусчу администрацияның политиказын шын билип алыр арганы чуртталгага чоннга берген.

...Кантхо хоорайга совет кижилер — туский эртемниглер, туристер, чогаадыкчы коллективтер бо-ла чеде бээр. Хоорайның порттарындан совет корабльдер үзүлбес. Олар аңаа анзы-бүрү чүъктерни эккеп турарлар. Совет Эраккы чоон чүвче чорударын-биле Меконг хемниң далайже кирген аксында чурттап турар тараачыннарның өстүрүп каалы катчимистерин, ногаа аймаан чудурген корабльдар ССРЭ-же дедир ээп кээрлер.

Владас БУРБУЛИС.
СЭТА-ның корр.

ШЕВЕР КЫС

Чылдар болгаш кижилер

СЕЗЕН БЕШТЭЭН

Алызындан күш-ажылга ынак, оожургал чок, амыдыралды үнелеп билир кижилерниң күзеп чораан күзелдери, бодап чораан бодалы-даа бүдүнгүр болур дээрн-ле шын. Амгы бистиң амыдыралывыстың эге чадазын тургусчуп, чаагай херекке боттарының төлептиг үлүүн киирип чораан хоочуннарывыстың төлээлери бистиң аравыста амыдырап, чурттап чоруур. Ындыгларның бирээзинге хоочун коммунист Чадаңмаа Сарыговна Кудажы хамааржыр. Бо удаада хүндүлүг эне-биле Кызыл хоорайда Ленин кудумчузунда чурттап орар оглунуң бажыңынга ужурашкып, оон чурттап эрткен келген амыдыралындан чамдык сактыышкыннарын демдеглеп алыр аргалыг болдум.

— Төрээн черим — көгү, шыгы холбеңейнип чыдар Хендерге, амыдырал-биле шуут-ла сегиржип алган черим Улуг-Хемниң Ийи-Тал, Барык, Сенек, Чээнек ынаар ийин. Кижи хостуг эрге-шөлээ дээш төрээн чериниң келир үези, чону, партиязы дээш демисежир, чурттаар чүве — деп чугаалааш, революция мурнунда Хендергеге, Ийи-Талга ядыы араттарның човулаңныг амыдыралын, оон соонда Октябрьның хереледеринден одунган Тыва черге революсчу шимчээшкиннерниң эгелээнин, Барык, Сенек ынчаар бурунгаар үзелдиг араттарның байларны билиндириң, оларның херекгн, мал-маганын хавырган, адыыларга үдеп турганын делгереңгей хоореди.

— Ынчан ол революсчу шимчээшкиннерге хосталгага ынак кижи бүрүзү киришкен. Мээң өөм ээзи Кыргыс Кудажы, Ногаан-оол Хойтпак-оол дээш өске-даа эштер Барык, Сенекке байларга хлеңектеп чораан араттарга хавырган өнчүден инек, бызаа, хой, өшкүнү үлеп берип, бо малды өстүрер силер, мал-маган хөй болган тудум, төрээн Тывавыс күштүг-шыырак, байлак болур деп чагывышаан, араттардан хол үжүүн ап турганын утпаан мен.

Чадаңмаа Сарыговна Кудажы апрельде 85 харлаан, лениннииң партиязының хүрээлениче кирге-ле, 58 чыл болур.

1930 чылда чүгле эр улустан эвес, а херээжен кувискаалчы, суртаалчы аныяктардан намга кирер дугайында билдириишкин кээп турган дээр дугайын бо чүүлдүң маадырының чугаазындан билдим.

Ынчан Чадаңмаа Сарыговна таптыг-ла 33 харже кирип турган. Бир-ле катап аалдар чайлаглап үнериниң мурнунда Кызылдан ооң честези чораан, ТАР-ның Биче хурал даргазы Хемчик-оол Ийи-Талга сурганчылап келген.

— Кызыл аржыылдыг кыстардан, арат кежигүнү мурнакчы аныяктардан чыыптардыр — деп, ол айыткаан. Оон Тываның нам хүрээлениң бызыглаар, эң-не мурнакчы үзелдиг, ажылгыр суртаалчыларны намга хүлээп алыр дугайында чугаа кылган.

Коммунистер Чадаңмаа болгаш Кыргыс Кудажыларның ог-бүлезиниң фронтуга дузаламчызының дугайын номчукчулар билир. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады чораан, Ленин болгаш өске-даа орден, медальдарның эдилекчизи Кыргыс Кудажы 1943 чылдың март айда Брянск фронтузунуң 13-кү армиязының дайынчыларынга Тывадан белекти Салчак Токага удуртказ бөлүк-биле чедирип чорааныың дугайында документалдыг кино-чурук ам-даа бар.

Чадаңмаа Сарыговна ол-ла белеттынмас, төөгүлүг чылдарда Ийи-Талдың колхозчу араттарының шалыпкын ажылдап, тиилелге черле болур дээшзинге бүзүреп турганын мынчаар чугаалады:

— Бодум ог-бүлем-биле ийи-чаңгыстап өстүрүп алган малывыстың эң эки шилип тургаш, 75 хуузун үзе сургеш, өске-даа акша, эът-чем, саржаг эдеринчилиг чоруткан бис. Шериглерге тоннар, холхаптар, уктар даараарын организастап, удуртуп турган, намчы эштерим-биле кады Тыва республиканың удуртур черлеринден мактал, шаңналды ап турдувус. Бодум назынымда таакпы тыртпас хирем-де, 12 хире таакпы хаптарын чинчилеп, чараштап даараш, «Кызыл шериг оолдарымга, тыва кадайдан» деп кыска чагаа бижээш, өөм ээзи фронтуга белек чедирип чорууурда, белектер аразынга суп каан мен. Тывадан мен ышкаш, муң-муң не херээженнерниң чүрээнден үнген чылыг сеткил, идегели Кызыл Шеригниң, бүгү совет улустуң фашистиг Германияны чылча шаварынга дуза болганы чугаажок — деп, дайынчы чылдарны хүндүлүг эне ынчаар сагынды.

— Оглуңар Кызыл-Эник канчап чогаалчы болу бергенил?

— Алыс угувус тоолдаар ырлаар, тывызыктаарынга ынак улус бис. Аныяк чылдарымда ырак төрелиивис Догаан Дуктүг-оолдуң Аргуун, Лейзап дээр ийи оолдарының кайгамчыктыг тоолдарын дыңнап чордум. Оглум бичии турда, ол тоолдарны аңаа ыдып бергилээр турдум. Адыс боду сонуургаа-ол кижи. А уран-чечен сөске код-ла ынак апарганынга адазының чеңгезэ чораан Чолдак-Кадай, кудагайы чораан Көк-Кадай кырган-аваларның төнмес-батпас тоолдары салдарлыг болган деп бузурээр мен.

Мээң чоок кижилерим 80-90 харлаптар улус. Көк-Кадай 90-наан, Чолдак-Кадай 80 ашкаш кызыл-дустааннар. Ам дээреде улуг ваарлыр чүвем чок. Ажы-төлүм — Хову-Аксында Крас оглумнуң, Кызылда Кызыл-Эниимниң, Чал-Кежигде Норжун кызымның аалдарының аразынга чалаттырып, ажы-төлүмге карак-кулак боол чаа, сайзыралдыг амыдыралды магадап чору мен. База бир аас-кежиктиг чорзаалым — уругларым уругларының кадык, шыырак, өөр-өнер өзүп төрээн чонунга төлептиг бараан боол чоруүру.

85 харлыг хиреде, Чадаңмаа кырган-авазы ам-даа ажылгыктан салбаан, бир-ле чүвени бышкан, дараан орар болду. Бис чеде бээривиске, ногаан сетинден бышкан херектээжин чаа-ла сырып, дарап доостап эң адаккы өгүн илип ор.

— Чүге көстүк кетпес силер? —деп айтырывыстга:

— Караам шоо эки, көстүк херегдевес кижи мен ийин — деп харылап тыртып кагды.

Натальа ТЫРТЫК-КАРА.

Бир чагааның изи-биле

КЫМ КЫМНЫ ХОМУДАДЫПКАНЫЛ?

«Мооң мурнунда солунга чүве-даа бижип чорбаан мен, силерже бир дугаар бижип олурарым бо. Хомудааным күштүг, биживес аргам черле чок болду. Туразы улуг, эрге-дужаалын ажыглаар специалистер бистиң совхозта бар. Чижээ, ажыл-агыйның улуг бухгалтери Сергей Туматович Ангыр-оол эрге-дужаалын ажыглап алгаш, совхозтуң акша-хереңгизи-биле бодунга беш ээрээ бажың туттурун алган. Улуг бухгалтер биле кассир К. Ондар кижилерге зевлец-ээлден эвес. Билбейн чүү-хөө айтырып чеде бээрге, орта харыы бербес, кончуттунар. Кассир Кара-кыс Чикеровна Ондар тура четсе ажылдаар, хеңну чок болза, ажылдавас кижи. Ажыл шагында ооң конторага ажылдап олурары ховар, хөй кезиинде чок болур. Уруглар садының, машина-трактор хелезиниң, газ ортээ төлээр дээш кижилер каш-даа хүн кылаштажып келир. Оон ыңай чоннуң акша-шалыңын ой-шаанда эккелбес, ынчангаш кажан шалың үлээрин кижи билбес болур.

Мээң өөм ээзи сут-бараан фермазында инек кадарып турар. Бажыңдан эртен үнгеш, чүгле кежээ чанып келир. Сут-бараан фермазынга шалыңны чедирип үлевейн турарындан, акшазынга четпейн бээр кижи-дир. Мооң мурнунда чылдарда акшаны фермага чедирип, үлеп турган, сөөлгү 4-5 чылдан бээр үлевестээн. Ооң чылдагааны та чүде чүве.

Өөм ээзиниң авансызын алыр дээш февраль 23-те кассага баарымга, акша төнген болду. Ол-ла хүн үш кижиге ужураштым, кирткен акшадан оларның шалыңын кассир берипкен болду. Мооң алгаш көөрге, кассирниң кижилер ылгай көөр чаңы база бар-дыр. Март 3-түң хүнүнде акша алыры-биле конторага база-ле келдим. «Ведомосту хаап каапкан» деп кассир тарылады...»

Чагаа оон-биле доозулбаан. Мооң ышкаш чүү бижиттингени билдинче бээр кылдыр чоорту тайылбырлаарын оралдажып көрээлиңер. Чагааның ээзи — Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының өртектер талазы-биле экономизи Е. С. Седен-оол биле совхозтуң кассири К. Ч. Ондар оларның аразында чөрүлдээ март 3-те акша дээш үнген. Чүвениң байдалы-биле таныжкаш, ийи кижиниң аразында болган маргылдаа боорга чаңгыс суурда ажылдап, чурттап турар улус-тур, тургустунуп келген ол айтырыгны боттары аразында чугаалажып, дугуржуп алырын чагааның автору Е. Седен-оолга сүмелээримге, хүлээп албаан. «Силер харын бижиңер» диди.

Бир-тээ, мындыг болганда, оон ойталаадым, кым кымны хомудадыпканын сайгарып көрээлиңер.

Е. С. Седен-оол өөнүң иштиниң шалың акшазын март 3-те, шынап-ла, албаан, акша чок болган, ол-ла дораан совхозтуң директору В. О. Оюнга чаргылдажып кирген. Ол дугайын автор мынча деп бижээн: «Директорнуң чарыгдал ордери-биле бо кижиге акшаны берипти-ңер дээш айтыышкынын улуг бухгалтер, кассир тоомчага албаан. Шалыңын ой-шаанда ап алган улус олар боттары чуну тоор боор».

Ону сайгарып, совхозка барганым ол хүн улуг бухгалтер С. Т. Ангыр-оол чок, Кызылче берген болду. Ынчалзажок ооң оралакчызы В. М. Монгуш, кассирге ужураштым.

Хомудал ужун чорууруумну чугаалаарымга, кассир К. Ч. Ондар:

— Кымның хомудап турарын билир мен, Елена Седен-оол-дур — дей каапкаш, уламчылады.—Кедээ черге кассирлеп ажылдаарга-даа берге-дир, шалың чогуур үезинде үнмейн, азы үлээрге чедишпейн баарга, буруулуг-ла чүве бо кижи болур. Чамдык улус ону чедир билбес боор-дур. Аасдылын көргүзер-даа улус турар. Ынчангаш харын чамдыкта кончуттуна-даа бээр мен, ол шын харын.

Ажы-биле чугаалаарга, чагааның автору кымыл деп чүвени билир болганы бо чугааны мооң ышкаш уламчылаары менээ элээн чиик болду. Чүге дизе бир дугаар ужуражып турары көңгүс билбези кижи биле оон аажы-чаңынга хамаарыштыр чугаа эгелээри, ылангыя силерниң адыңарга мындыг медээ келген деп аңаа дыңнадыры берге.

Банкыдан акшалап чоруткаш, кассир чамдыкта совхозтуң ажылчыннарының шалыңының чүгле чартыын-даа эккээр. Ону эккелгеш үлээрге, ол шынап-ла, чедишпейн баар. Чүге ындыгыл? Чүвениң ужурун кассир бодунуң-биле мынчаар тайылбырлады: «Бот-ажыл шаланывышкын-биле ажылдап турар бо үеде банкыда совхозтуң өгер санында кирген акшадан шалың хамааржыр. Ындыг болганда, хөй эки продукцияны бүдүрүп, күрүнеге хөйнү берип, үре-түңнелдиг ажылдап-ла турар болзувусса, шалыңывыс чорул-ла турар, кайы хире ажылдап каар болдур бис, ону алыр ужурлуг улус-тур бис. Чаа аргаже ажылдап кирип тура, ону кижи бүрүзүнге тайылбырлаан, өөреткен чүве».

Апрель чедиде алыр аванс эккээр дээш чоруткаш, кассир база ээзэ акша эккелген. Бо удаада совхоз ажылчыннарынга акша база чедишпээн. Бо таварылгада кассирниң чүү дээш буруудадырыл? Кым буруулугул ынчаш? Совхозтуң удуртукчулары, специалистер, ажылчыннар ол айтырыгны боттарынга тургузар болза эки.

Шалың чогуур үезинде үнмейн баарга, ог-бүлениң амыдыралының материалдыг талазынга бергедээшкин болу бээри чугаажок. Ынчангаш айтырыгның тургустунуп турары чөптүг. Ынчалзажок мындыг байдалда дүрген-не бир кижини буруудадырынче далашпайн, херин байдалды медерел билир, түңнел үндүрер кылдыр өөренири кажан-даа аштык эвес.

Акшаны кассир баштай малчыннарга үлээр, оон совхозтуң МТМ-зинге бээр. Сут-бараан комплекизинде ажылдап турар ишчилерниң шалыңын кассирниң аңаа чедип барып үлевейн турганы шын. Совхозтуң дирекциязынга ол талазы-биле чугааны кылган. Кассир оон түңнел үндүрген, шалыңны ам аңаа чедирип эгелээн. Сут-бараан комплекизинге кассир барбайн турганындан, Елена Салчаковна Седен-оолдуң өөнүң ээзи шалыңын чогуур үезинде албайн турганы база шын. А ог-бүлениң херээжен ээзи ооң акшазын совхоз кассазындан алыр дээш келирге, акша артпаан болуп турганы ол. Ийи херээжен кижиниң аразында үнүп келген чөрүлдээниң ужу шак мында. Бо бүгү чүүлден мындыг айтырыг тургустунуп кээп болур: бир кижиниң адында акшаны өске кижи бузуредилге бижик чокта ап болур бе? Дүрүм негелдезинге хамыдыышкын эвес бе ол? Улуг эвес суурга кижилер бот-боттарын билир, төрүжер, ажырбас дижир бис. Ындыызы ындыг-ла харын, ө чегелде, чурум — кижи бүрүзүнден чаңгыс аай болгай. Бир эвес кассир бир кижиниң ажылдап алганы акшаны бузуредилге-бижик чокта өске кижиге, кадайынга-даа дижик, берип турар болза, хамыы...

Совхоз конторазының ажылдакчыларының ажыл шагын, оларның ыңай-бээр чорааным директорнуң секретары демдеглеп турар. Ынчангаш кымның кайда чоруп турары, кайнаар барганы билдингир. Ажылчыннарга шалың үлээринден аңгыда, алимент, чурт иштинде өөредилге черлеринде өөренип турар совхозтуң стипендиаттарынче акша шилчидер, посылка алыр дээш кассир кижи почта база чедер апаар, акшалаар дээш Кызылдаа кире бээр үелер турар. Оон аңгыда, К. Ч. Ондар совхозтуң профкомунуң казначей хүлээлгезин база күүседип турар. Ооң ажылы база хөй. Ону улуг бухгалтер, секретарь билип турар, а чүве төлээр дээш кижилер келирге, чүвениң ужурун чүге тапты тайылбырлап берип болбазыл? Уруглар садының, газ хелезиниң төлээр дээш кижилер кассага кассир чок турда, курут черге катап-катап кээп турбас кылдыр, тодаргай шак тургузар болза эки-дир. Кассир ол үеде кассага албан олурар кылдыр аан. Ынчан хомудал кирбес. А чогум кассирниң талазындан чылдагаан чок ажыл шагы үскен деп чүве илереттинмеди.

Бо ийи херээжен кижиниң аразында үнүп келген чөрүлдээниң чылдагааның тодарадырын оралдажып тура, кижилерниң бот-боттарынга хамаарылгазының дугайын чугаалаары артык эвес болгу дег.

Ол үеде кайызы-даа изиглеп ген деп чүве илдеп, кайызы-даа хомудаан. Ону болдурбайн барып болбас турган бе? Шалың ведомозу хагдынганда, отчётту тургузуп каапкан турда, айтырыг тургустунган-дыр, бот-боттарын билчип, аңаа чугаалажып ап болбас турган бе?

Айтырыг совхозтуң директорунге четкен диштивис, ол айтыышкын күүсеттинмээн. Чүге? Акша чок, отчёт кылдыне берген турган. «Чок» деп тура, чамдык кижилерге берип тер акша тыпты бээр болза, ынчан база шын эвес апаар.

Кижини хомудадыптары чүден белен. Чүве тоовас, кичээнгейге албас кижилер херым база тургулаар-ла. Хемзиг-ле эмок сөстү сагыш-сеткилинге кончуг аары-биле хүлээп алыр кижилер база турар. Ындыг болганда, улуска чүве чугаалаарда, бодамчалыг, кичээнгейлиг болур болза эки.

Совхоз директорунуң адын салганы № 59 дужаал бар. Шалың үлеп турар үеде карзы чөсүн кассирниң талазында бар дээн хомудалдар ажылчыннардан сөөлгү үеде совхоз дирекциязынге кирген. Совхозтуң кассири К. Ч. Ондарның ол дээш шыгдыг доңгуткан. Түңнел үндүрүп, аажы-чаңда эскертиинмейн чораан чамдык чүүлдерни билип, эде көрдүнеринге ооң салдарлыг болуру чугаажок. Кижини чүгле карартырында эвес-ле болгай. А совхозтуң кассазындан акша алыры-биле кээп турар улустар, бистерниң боттарывыстың сагылга-чуруувус, аажы-чаңывыс кандыгыл? Кассирни хомудадыптар хире сөс кажан-даа сөглеп көрбээн бис бе? Боданып көрээлиңерем.

База катап чагааже эглип көрээлиңер. Ында улуг бухгалтер эрге-дужаалын ажыглап, совхозтуң акша-хереңгизи-биле бодунга улуг бажың туттуруп алган дээш одуруглар бар. Совхозта профком даргазы М. А. Амырда ону мынча деп тайылбырлады:

— Совхозтуң специалистеринге хаддунган бажың чүве ол. Бир эвес бо бухгалтер кеже бээр болза, ол бажынга ооң орнунга ажылдаар кижи олурар.

Маңаа артык тайылбырның чериз чок боор...

Вера КУУЛАР.
(«Шынның» корр.).

КАДЫЫН КАМГАЛААЛЫ

Бо 1988 чылда ЮНЕСКО Өг-бүле чылы кылдыр чарлааның билир болгай бис. А ог-бүлениң, ада-иениң эң үнелиг эртинези —уруглары. Уругларының амыдырал-чуртталгазы, кадыы, кижизидилгези дээш ада-ие кончуг улуг харыысалгалыг. Уругну чаш үезинден-не ооң үзел-бодалын, культуразын, чуртталганың янзы-бүрү чугула айтырыгларынга ооң хамаарылгазын, бодун ап билиринге өөредип эгелээривисти утпас ужурлуг бис.

Уруг чажындан эгелеп гигиена принциптерин доктаамал сагыыр—ооң бүгү назынында кадык-шыырак болуруунуң эгезин салганы ол болур.

Улуг кижи бүрүзүнүң физиктиг болгаш психологтуг байдалы эки болуру ниити гигиенаны сагыырындан, спорттуң хевирлерин чылыгындан болгаш чемненилгениң чуруумун сагыырындан хамааржыр дээрзин шуптуувус билир бис. А бичии уругга холдарын чүге үргүлчү чуурун, хүнүң-не диштерин аштаарын тайылбырлавааза эки. Чүге дээрге уруг ам-даа ону билип албас, чаш, бичии, оон аңгыда аңаа ол солун эвес чүүл болур. А бис ынчаар хөй-ле тайылбырлаарының орнунга уругга ол принциптерни оюн хевирин ажыглап, доктаамал күүсеттирер болзувусса, гигиенага хамаарышкан ол чүүлдер чоорту аңаа эргежок чугула чүүл апаар болгаш бүгү назыда кылып чаңчыга бээр. Ол дээрге ада-иениң чугула кижизидикчи сорулгаларының болгаш хүлээлгелериниң бирээзи-дир.

Маңаа бис кадыкшылды камгалаарының бедүүн болгаш хөйге билдингир аргаларын көрээлиңер.

Холдарны чуур. Ону уругга солун кылдыр кылырын чедип алыр ужурлуг бис. Өңгүр, чараш саазында ораап каан саваңны саткаш, уругга сонуургадып көргүзер, саазынны уруг боду чазарынга дузалажыр болгаш саваңның чаагай чыдын чыттадыр. Саваң бичии уруглар чуурунга таарыштыр үндүртүнген болур ужурлуг. Ол кадыкшылга бичии-даа хора чок, эки шынарлыг саван болур.

Уругларның холунуң кежи хорлап бергенде, ол ышкаш сооң үеде оларның холдарын уруглар креми-биле чаар.

Диштерни аштаары. Ону шиңгээдип алыры уругларга ындыг-ла белен эвес. Уругларда аңаа шоолуг таарзынмастар, ынчалза-даа диштерни үргүлчү, харын-даа ийи катап аштаар херек. Ындыг болганда уругга «амданныг» болгаш диш шаларының байдалын экижидер, диштерни эки арыглаар пастаны сатса эки. Уругларга тускай пастаны үндүрүп турар болгай.

Баш дугун чуур. Чараш, кадык баш дүктери кижиниң даштыкы хевирин дыка аян киирер. Ынчангаш уруг бичии турда-ла, баш дугун эки ажаап, чуур кылдыр чаңчыктырар. Уругнуң бажының дугу эки өзүп турар бе, сырый бе, куурган азы үстүг бе деп үргүлчү көөр. Баш дугун баштай адышчыг уругларга таарыштырган шампуньну куткаш, оожум, эмин эрттир массаштавайн чуур.

Уругларывыстың кадыын бичиизинден быжыглаал.

Лейла Мылдык —Кызылдың № 11 үлетпүр барааннар магазининиң аяк-саваа салбырының садыгжызы. Мергежилинге бердинген аныяк садыгжы Май мурнуунуң социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкен. Ол садып алыкчыларга эптиг-ээлдек.

ЧУРУКТА: Лейла Мылдык.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕРЭЭЖЕННЕР, СИЛЕР ЧОКТА

Баштак кара херээженнер, силер чокта
Бажыңывыс ээнзиреп, хозаш кынныр.
Сагыш-сеткил саймаараалдан куюмналыр,
Сандайга-даа олуртунмас, хоржок апаар.
Аъш-чем-даа орта, таптыг ижиртинмес,
Ала-чайгаар дыйзыг холдар суларай бээр.
Чалар от дег ошкаашкынныг тынышчокта,
Чаңгыс ботту дүннүң соогу хаарып келир.
Ынчангаштың, херээжен чон, Силерни бис
Ыдык-бедик дөрже чалап, бараан болуп,
Ак-көк хуваа долдур куткан кежик-чол дээш,
Алгап-йөрээп, алдаржыдып, мактап тур бис.

Лидия ИРГИТ.

МАЙ БИРДЕ

Май 1-ниң байырлалы келген. Авазы Петяга кызыл тукчугаш садып берген.

— Кудумчуга үне бергеш туктуңну бедик тут, улус шуптузу көргейлер аан — деп, авазы оглунга чугаалаан.

Петя кудумчуга үнүп келген. Ында холдарында кызыл туктарны бедик тудуулаан улустар эртип турганнар. Петяның чанындан трамвай халдып эрткен, ооң соондан—автобус оларның кырында база-ла кызыл туктар киискип чораан. Петя эрү көөрге, шупту бажыңнарның, школаның, фабриканың, заводтуң кырында база туктар бар болган. Телевидениениң суургазының эң-не бажында өскен кызыл түк салгыыга эстеп турган. Ол тук эң бедик болбайн аан.

«Мен бичии кижи ышкажыл мен, тукту канчап-даа кымдан-даа артык бедик кодуруп шыдавас мен. Сандай-даа кырынга туруп алгаш кодурзумзе, улус дөмей-ле көрбестер» — деп, Петя боданган.

Ынчан ол чуну канчаптарын бодап алган.

Чанында бичии оолдар, уруглар ойнап турганнар. Оларның холдарында янзы-бүрү өңнүг шарлар дээрже чүткүп турганнар. Петяда база-ла шар бар, ол база-ла дээрже, бедикче чүткүп турган, ынчалза-даа Петя оозун хендир-биле баглааш тудуп алган, салбас.

— Мээң тугум кымныыындан-даа бедик болур! —деп, Петя амырап чугаалаанган.

Ол тугун шарга чыпшыр баглааш бажыңның кырынга бедик кодургеш, агаарже салыпкан. Оозу крыштарлардан, телевидение суургазындан-даа бедип ужа берген. Ол хоорай кырынга ужуп турган болгаш бүгү улустарга көску болган.

— Көрүңер! Көрүңер!—деп улустар дээрже айытпышаан чугаалап турганнар. — Кызыл тук дыка-ла бедик ужуп тур!

Анатолий ПЕЛЬЕВР.

Каттырбайн чүгү чаңнаар... Шоодуг болгаш дузаашкын

ӨӨДЕЖОГУҢНУ ЧАА БИЛДИМ

Ол кижиниң адын Бөөлдей-оол дээр. Сөөлгү он шаа чыл кады эдержип, шынап-ла, эңнекти деңге үлежип келген бис. Бөөлдей-оолдуң дугайын өске улус «Чер албас эр», «Шолук угаанныг», «Бодун билинмес» дижир, а бодум хуумда аңаа каттышпас турдум. Чүге дээрге он шаа чыл эдержип келгеш, оон ындыг талазын көрбээн мен. А чоокта чаа эжим дугайында мээң эки үнелелим өже берген, а чогум бактаар база сөс тыппас мен. Ынчангаш, эш-өөр чүү дээр ийик, ону дес-дараалай чугаалап көрейн.

Он ажыг чыл бурунгаар бир-ле албан черинге ажылдап келген мен. Ортумак албан-хаакчы кижи-дир мен ийин. Ол черниң удуртукчузун Бөөлдей-оол Бадыевич дээр болду. Назы-хары мээң-не үем, ынчалза-даа эртеми дээди, ынчангаш удуртукчу апарган. Мээң эккелген хамык документилеримни шуптузун санап, түңнеп, чаңгыс үжүк-даа арттырбайн номчааш, ажылга хүлээп алган.

Ийет, бодум хуумда ажылгыр кижи мен. Отчёт-учётту ой-шаанда кылыр, даргаларның берген даалгазын чагар-даа кылыштап чораш, күзелдерин бодаар. Кандыг-даа ажылды эки-шинге чедир чылбаанда оожургавас — чаңым ындыг. Мээң ол чоруумну Бөөлдей-оол дарга эскерип каан. Баштайгы үеде шала шоолуксаар турган, а чоорту мени хамаарыштыр багай сөс чугаалавас, харын чамдыкта мактаан сөс кагылаптар. А ооң мени мактап, маңгаайн турганы-даа хамаан чок, чүгле бодум ажылымны эки күүседип турган мен.

Оон чоорту найыралдажып эгелээн бис. Кандыг-бир айтырыг шиитпирлээр дей бергенде, мени чалаар, сүмележир апардывыс. Ындыг идегелге мээң хей-ат киргенин чугаажок. Ынчангаш улам кызып ажылдап турган мен. Мээң дарга-биле биктажыр барымдаам чок, ол-даа мени чемелеп көрбээн, шак ынчаар чогум иштинге кирип эдеришпес-даа болза, эп-найыралдыг эжишкилер ышкаш чурттап турган бис.

Шаг-шаа-биле турар эвес Бөөлдей-оол Бадыевич бодунуң чамдык эки талаларын (ол черле кандыг-даа кижиде бар) үстүнде турар даргаларга көргүзүпкен хире. Алды дугаар чыл кады ажылдап чорувуста, дарганы хоорай иштиниң өске организациязынче, оон улуг албан-дужаалче дешкидип апарган. Ооң орнунга өске аныяк дарга келген.

Бөөлдей-оол бистен чарлып чоруткан-даа болза, харылзаазын үспейн келген. Болганчок-ла чедип кээр. Чаа дарга-биле хөөрежир, мээң холум тудар, бир катап харын-даа мени «Хей чылда кады ажылдап келген эжим» деп өске кижилерге таныштырып-даа турган.

«Билир» кижилер ону чеже-даа «шоолуг эвес эр» дижип турарга, аңаа бүзүревээн мен. Бодум хуумда ону «шымбай эр» деп санап чораан мен шын. Бир таварылга эвес болза, та кажанга чедир ооң дугайын эки кижи деп бодап кээр мен ыйнаан. Ол таварылга мынчаар болган.

Бир-ле эртен, чаа даргавыс чокта, Бөөлдей-оол Бадыевич чедип келгеш, шуптувус-биле ээлдек мендилешкеш, херээжен чонче баштак сөстер чугаалааш, мээң холумну дыңзыг туткан. Ийи минута хиреде сөөдээш, даргавыстың кайнаар барганын айтырды.

— Бөгүн кедээ үне берген, кежээ кээр, чогум ажылче даарта үнүп кээр — дижип аңаа тайылбырлаан бис. Бөөлдей-оол Бадыевич кезек бодаанып ора, карманнарындан 5—6 хире ама саазын уштуп эккелди.

— Даарта мээң бээр кээр чайым чок, бо саазыннарны даргаңга бериптиг аа, Оржак — дээш, менче сунду.—Кады комплекстиг хыналда кылган улус бис, ооң тайылбырыдыр, таныжып ат салыр кижи. Соңгузу хүн кээп ап алыр мен.

Саазыннарны дамчыдар деп аазааш, көрбейн-даа стол хааржаанче суп кагдым. Бөөлдей-оол дарга байырлашкаш үнген соонда, минута безин четпээнде, ол саазыннар дугайын уттупкан мен. Даргага ат салдырар документ арзында кирер каан кижи ону кайын бодап орар мен, дөмей-ле боду көрүп каар болгай.

Дүъш соонда Бөөлдей-оол Бадыевич бо чүгүрүп безин эвес, шуут ужугуп кирип келди. Ол эргин аксындан-на менче углай маңнапты.

— Кужур, эжим, — деп, ол ырлаштап чугаалады. Демги саазыннарым иштинде чеден беш акша бар-дыр. Шелымым артыы.

Мен дораан-на дүлгүүрлерим карманнан уштуп, стол караан ажыттым. Ооң берген саазыннарым ол хевээр тудустум. «Эх, билген болзумза Бадыевичиниң акшазын шиңгээдиптер чүвемни» деп, бир ажылдакчы баштактанды.

Бөөлдей-оол саазыннарны чеже-даа катап аңдара-дүңдере тутту. Акша чок. А мен база девидей бердим. Демги столум караанда хамык саазынның шуптузун коптардым. Чок. Катап-катап дилээри-биле стол караан ужулгаш-даа үжеднис. Куруг. «Канчап билир» дээн ышкаш көңгүс хамаарылга чок өске караарларны-даа ажыттым. Аңаа кайын чыдар. Ынча хей акшаның ооңа чаңгыс рубли чыткай. Ыттаар кижи-даа чок. Мен шуут албаарап калган мен. Бөөлдей-оолдуң арны кызып келди.

— Өске черде каггам боор силер — деп, арай боорда үн үндүрдүм.

— Өске каггам черим чок, шынап-ла шиңгээттиңе берген-дир аа — дээш, ол бүдүрарт үне халыды. Сөс-даа сеглеп четтикпээн мен. Ол доменттиң мээң хамаарышканын билдим-даа.

Ооң соонда сагыжым-даа сегыш эвес болган. Бажым кырынче чуумду кудупкан чүве биле дөмей апарган. Чем безин чиртиммес. «Актыг мен» деп канчаар тайылбырлаары билдинмес. Чаңгыс арга — шынап-ла. Бөөлдей-оолдуң акшаны өске черде каггалны шын, ону тып аар болза-ла, мээң кырымда чуунду адырлыр. Ол идегел-биле чурттап чораан мен.

Бир катап, оон бээр чартык ай хире болганда, ооң-биле чунар-бажынга ужуражы берген мен. Мендилешкен соонда, дораан-на: «Мындаагы акшаңар тып алдыңар бе?» деп айтырдым.

— Улус алгаш барган чүве каза тыптыр чүвел аан — дээш, ол хая көрнү берди. Чаңгыс чуунду мээң бажымче шак ынчаар ийи дугаар куттулган.

Оон бээр эжимниң меңээ хамаарылгазы өскерилген. Мени эскербес чүве дег апарган. Бистиң ажылдап турар черивиске келгеш, менче безин көрүнмес, куруг сандай турганы-биле дөмей-ле. Ийи-чаңгыс ажыл-албан ужурунда ужуражы бергенде, мээң арнымче дорт көрбес, эзээр көөр Акшазын шемнээшкини илдең.

Шак ынчаар муңчулуп, эжим мурнунга актыымны илередир арга, эп тыппайн турумда, Бөөлдей-оолдуң талазындан оон-даа эпчок чүве-ниң тывылганы. Чүл дээрге ол мени «чүве соора тудар» кижи деп чугаа-домак тарадып, элээн улуг түңнүг акшазын «алзыпканым» чугаалап чораан болган. Шак ынчаар эжимниң «чер албазы» билдине берген. Бир ужурашкаш, ижин-кара чок чугаалажыр деп бодап алдым. Чеже боор, болзун, акшы-биле чугаалааш, бодумнуң акшамны берипкейн кылдыр бодай берген мен.

Оон база бир медээ дыңналып келген. Читкен акшазы байырлалдарга кедер костюмунуң карманынга чораан шалың ап турар ол хүн бир кижиниң юбилейинден «кылын-халага» келгеш, уттупкан кижи-дир. Эрги костюмундан дилеп турган. Ол дугайын мээң кадайымның эжи, Бөөлдей-оолдуң чуржузу уруг чугаалаан.

Бир хүн ажылдаар черге, чааскаан олурумда Бөөлдей-оол бо кирип келди. Эргин артап кирип келген кижи дедир үне халыыр эвес, мээң чааскаан орарымны билген эвес, кезек чожуй берген туруп-туруп, база-ла амыр-менди чокта дарганы айтырды. Мен ооң айтырыынга харыылаведим. Шуут дорт халдадым.

— Акшаңны кым очипкен-дир?

— Кижиге акша чиртпээн мен — деп, доңгун харыылааш, ол үне халып бар чыдыр. Тура халааш, холундан тудуп алдым. Хорадааным, хомудааным-даа аажок.

— Актыг черге чүге мени ала караан-биле көрбестедиң, чүге мээң дугайымда нугуул тараттың!

— Өлүрдү, чидирди, чарып ап көрүңер, ха-дуңма! — деп, ол алгырып эгелээн. Өске өрээлдерден улус дораан кээп чарып каан. Оон башка, та чүү болур турган. Бөөлдей-оол буруузун миннир туржук, улам өнемчиди.

— Канчап билбейн чораан кижи боор мен, хулиган кижи-дир сен, «кижиниң шокары иштинде» деп чүве ол-дур ийин.

— Ону чүтле сеңээ хамаарыштырып болур — дидим, ам-на сээң өреңны билдим. Мээң таныырым, билирим бүгү кижилерниң эң өөдежогу сен болдуң.

— А меңээ—сен!—дээш, ол халып чоруй барды. Че, кымны шыны!

Дангыт ЧЫДЫМ.

ДАЙЫН БОЛГАШ ТАЙБЫҢ

— Сен шертек болгаш семис сен! — деп, бир оол чугаалаан.

— А сен өрт дег кызыл дагаа чүрбээжи-дир сен — деп, өскези харыылаан.

Сарыг баштыг оол семизин чудурукталкан, демгизи теңдирий берген. Оон база немелкен, семис оол кээп душсе-даа, аваангыр тура халааш, эжиниң чаагынче дажаан. Оон-на ыглажып эгелээннер.

Ол шимээнден улуг кижилер чыглып эгелээн. Сарыг баштыг оолдуң иези сарыг баштыг херээжен кижи үнүп кээп, оглун сегирип алган. Семис дүрт-сынныг оолдуң семис иези келгеш база оглун сегирип ап, аргалаан. Ийи херээжен ол арзында алгыжар чай тыппаан, ажы-төлүнүң канчаар кемдел-кергээнин хынаары-биле квартираларынче далажыпканнар.

Сарыг баштыг оолдуң иези бажыңынга келгеш, оглун шинчилеп көрген, чүзү-даа анаа болган. Ынчалза-даа ол аңаа кайын оожургаар, чаргыл дажыры-биле кожазынче маңнапкан.

Содаага кириштерни дээш буруузун билип турар семис оол кайын ачаа олурар, сарыг баштыг оолдуң иезин көрүп кааш-ла, оруун адаанче караш дээн. Демги не кире халып кел-сал-ла:

— Силерниң азыралда хавыңар кайыл? — деп, айтырган.

— Чүге хаван чүвел, чүге азыралда чүвел? — деп, өске не кыптыккан.

— Хаван болбайн. Шак ынчаар семиртир азырадып алган болза, бодунуң кужун мээң оглумга эвес, а күш-ажылга шенеп чорзун.

— Сээң сарыг баштыг оглуң мээң оглумну эттеп турган эвес чүве бе? — деп, семис оолдуң иези харылаан.

— Кужун ол шенеп турган-дыр.

Ынча дээш бичии тыныш ап турар арзында, сарыг баштыг оолдуң иези алгыжып турар херээжениниң столовайдан бананнар дажыглап турганын сактып келгеш, ону база чугаалай каапкан. Ол арзында удур өрээлден семис оолдуң адазы үнүп келгеш, кожазы херээжениниң эжиктен үндүр чедип каапкан. Оон милицияже билдирипкейн бижиир дээш столунга олурупкан.

Сарыг баштыг оолдуң иези квартиразынга кире халып кел-сал-ла, удуп чыткан ашаан оттурган.

— Тур, эрегер! — деп, ол алгырган. — Хана артында моома мени бажыңымдан үндүр идипти. Чүү деп конгу чүвел бо?

— Бир шак бурунгаар ооң-биле даалыжып ордувус чоп...

— Сен даалыжып орган сен, а мени аваа-ла үндүр идипти!

— Ындыг бе? — дээш сарыг баштыг оолдуң адазы херектеттен. —Мээң-биле найыралдыг, а кадайымны үндүр октап турар ышкажыл. Шагдаа черинче өргүүдел киирерим ол. Ынча дээш ол база столга олурупкан.

* * *

— Ойнаар адыгжыгажыңны ап ал — деп, семис оол чугаалааш, сарыг баштыг оолга адыгын берген.

— Ам ойнаалам че, чогушкан херээ чүү боор — деп, сарыг баштыг оол чугаалаан. — Авам биле ачам чок, милиция чоруй барды.

— Ойнаал харын. Болган чүүлду уттуптаал. Мээң авам биле ачам база чок, милицияже чорупкан.

— Милицияга чүнү канчаарлары ол ирги?

— Та, кым билириң оларны. Чоор сен, бистиң херээжик эвес-тир. Паровозту сеңээ белекке бээрим ол, даарта самолёт эккеп бээр мен.

— А мен сеңээ хола солдаттар белекке бээр мен.

Тайбың оон эгелээн.

А ынаар милицияда дайынны уламчылаавышаан.

Вячеслав САЯН.

КЫСКА ШООДУГЛАР

— Силерниң оглуңар бар бе!
— Ийе.
— Ол таакпылаар бе!
— Чок.
— Эки-дир. А кежээ дүнге киир тоар бе!
— Чок.
— Кайгамчык-тыр. Каш харлыгыл!
— Дөрт айлыг.

* * *

— Тос шак четкен-дир, уду. Ачаң келгеш чүү дээр ийик!
— Чүү дээр боор. «Аштаарымны, аштаарымны» дээр болгай.

* * *

— Биске Ай чоок бе, Америка чоок бе!
— Ай чоок-тур ийин.
— Чүге!
— Ай көстүп турар, а Америка көзүлбес.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга май 1-де 14 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Данзыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежир дээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары май 1-де 13 шакта «Хүреш» стадионга чыглыр.

УЛУГ САЛДАРЛЫГ

Самагалдайның спорт школазында 510 уруглар хаара туттунган. Оларның 368-и оолдар. Ында 5 тренер ажылдап турар.

Спорт школазы культураның болгаш күш-дамыр сайзырадырының одаа болу берген. Шыдыраа секциязын Олег Совщ, херээжен улусна дзю-доңу Максим Дажыбаа удуртуп турар. Шой кадуреринге болгаш «Маңнаашкын—силерниң кадыкшылыңар» деп клубтар кежээлерде ажылдап эгелээн.

Спорт школазының базазынга Күдерек аттыг клубту ажыдып, баштайгы секциялары эрттиргилээн. Ында хөй-хөй аныяк оолдар тыва хүрештиң аргаларын шиңгээдип ап турар.

Спорт школазы эзэдилерниң болгаш аныяктарның күш-дамыр сайзырадыр төөгү болу берген. Уругларга спортту болгаш күш-культурлуулар мергежилгелерин өөредип, кижизидериниге улуг салдарлы башкы-тренерлер чедирип турар.

Оларның үндүрген кужун, арга-дуржулгазын өөренникчилери республика чергелиг маргылдааларга көргүзүп, тиилелгени чедип ап турар.

Моторн ТИРЧИН.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИНДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

Хербис дааңга мотокросс 10.00 шакта эгелээр. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга футбол маргылдаазы 14 шакта болур. Аңаа Абакан, Минусинск, Томск, Кызыл, Туран хоорайларның командалары ойнаар. «Ровесник» деп ыры-хөгжүм ансамблиниң артистери хоорайжыларны 18.30 шакта хөгжүм-шии театрынче чалап тур.

МАЙ 1-ДЕ

12.30 шактан эгелей Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының аксынга үрер-хөгжүм дыштанып келгеннерге аян тудар. Оон чартык шак эрткенде ук парктың байырлыг ажыдыышкыны болур. Ногаан театрга, филармонияга «Саян», «Аян» ансамбльдериниң, «Чалыы назын» бөлүктүң артистериниң оюну 14 шакта болур. Ол-ла шакта «Хүреш» стадионга «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш маргылдаазы эгелээр.

Хүреш соонда ол-ла стадионга «Агаарга демисел» деп оюн 15.30 шакта, футбол маргылдаазы 16.00 шакта болур, «Ровесниктиң» көргүзүү 18.00 шакта театрга уламчылаар.

МАЙ 2-ДЕ

Ногаан театрга пионерлер концерти 12.00 шакта эгелээр. Сибирь хоорайларының футболга түңнел маргылдаазы «Совет Тываның 5 чылы» стадионга 10.00, 12.00 болгаш 14.00 шактарда болур. 10.45, 12.45, 13.45 шактарда аңаа хоорайның школаларының, ПТУ-ларының болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң чиик атлетика эстафетазы эгелээр. А парктың спорт шөлүнге волейболга, баскетболга маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр. Атлетиктиг гимнастикага сонуургалдыг кижилер ук маргылдааны «Хүреш» стадионга 11.00 шакта кээп көрүп болур. 15.00 болгаш 18.00 шактарда хөгжүм-шии театрынга «Ровесник» ойнаар.

МАЙ 8-ТЕ

Ол хүн Кызылда аът чарыштырар чер аажок хайнышкынныг болур. Мотоциклдерге маргылдаа 10.00 шакта, аът чарыжы — 14.00 шакта эгелээр. Уран чүүл чогаадылгазының III Бүгү-эвилел фестивалы Ногаан театрга 12.00 шакта эгелээр. Ленин кудумчузунга 10.00 шакта «Тываның аныяктарының» солуннуң шаңналы дээш чиик атлетикага эстафета болур. Паркка он ийи шактан эгелеп стол теннизиниң маргылдаазын сонуургаар.

МАЙ 9-ТА

Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының болгаш аныяк кызыл шериглериниң чыскаал болгаш ыры байырлалы Ленин кудумчузунга 11.00 шакта эгелээр. Хөгжүм-шии театры 12 шакта хор ырлар байырлалынче силерни чалаар. «Хүреш» стадионга хүреш маргылдаазы 14.00 шакта эгелээр. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга «Спартак» — «Динамо» командаларының хоочуннарының футбол маргылдаазы 18.00 шакта эгелээр.

11.00 шакта хоорайжылар Боом дааңче баткаш, дельтапланеристерниң көргүзүүн сонуургап болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН

ХОМУДАЛ

Шаг шаа-биле турбас деп улегер чугааны кым деп кижи бир-ле дугаарында чугаалаан ирги! Ону дилеп тывар арга чок. Бир эвес ындыг арга турган болза, ол кижиге турескаал-даа тургузуп кагза, черле хомудал чок. Шаг шаа-биле турбас дээрзин чарлам-биле көрүп, кулгаам-биле дыңнап чор мен.

Үш чыл бурунгаар цехке мастерлеп ажылдап тургеш, чыл түңнелин үндүрген хуралга кады ажылдап турган эштеримни шүгүмчүлээн мен. Оларның арзында Мария Доңгактың ады база бар. Хурал төнгенде залдан үнүп турувуста, Мария мээң чанымга чеде халып келгеш, чалчык кадайлар дег, чарылбайн берген:

— Чүге мени ададың! Менден өске беш кижини адап каарынга сагыжың ге четпес болду бе? Мени шүгүмчүлеп алырынга ындыг хандың бе? Ол дээш шаңнал алыр боор сен аа?! Кижи сеңээ шүгүмчүледир дээш ажылдап турар эвес. Моон соңгаар мени сен хөй улус мурнунга база катап ынчаар шүгүмчүлээр болзуңза, көрүп тур шийме, канчаптар эвес мен. Сен утканда, мен сагыштанда болзун!

Марияның аас-дылга тураңын билир турган мен, ынчалза-даа, ооң четпестерин коптарбас арган чок апарган. Дараазында оол-биле мендилежирим харыы чок, хая көрүп бээр апарган. Ындыг болза ындыг-ла ыйнаан, ыглаар эвес, тейлээр эвес деп бодап алгаш, мастер хүлээлгем күүседип ажылдап турган мен. Мария харылзаавас-даа болза, мендилежип-ле турар мен. Бир катап дужуп келиримге, менче кылчаш кылдыр көргеш: «Доңган уруу тооваастыр ийик, мастер. Сен чеже-даа шүгүмчүлээриңге чер иштинче кире бербээн мен» дээш, казырга дег халып эрте берген.

Эрткен үш чыл иштинде бичии өскерилгелер база болгулаан: цехтиң начальниги апарган мен. Артында чаа ёзу-биле соңгуп алган. Мария Чүлдүмовна база мени дээш бадылаан. Ону бодаарга үрмунда хорадап чорааным уттупкан хире. Каш хонук мурнунда цехтиң хуралы болган. Аңаа санал берип тургеш, элээн каш ажылдакчыларны шүгүмчүлээн мен. Хурал тарап турда, Мария Чүлдүмовна чаным-биле эрткеш, менче дыка каржы кылдыр көргенин эскерип каан мен. Ол удаада ооң адын адаваанымны шын, ынчангаш оон меңээ хорадаар кандыг-даа барымдаазы чок дээрзинге бүзүрээш, аңаа сагыжым боор дээш бодумну бодум оожуктуруп каан мен.

Ийи хонганда директор мени кел дээн мындыг. Чеде бердим. Столунуң иштинден саазын уштуп эккелгеш, менче сунду.

— Таныжып көргеш, бодалыңарны чугаалап көрүңер — дээш, дарга телефон долгай берген.

Мария Чүлдүмовнаның директорга бижээн хомудалы болган. Ында мындыг сөстер барын дораан доктаадып ган мен: «Бистиң цехтиң начальниги Мижит-оол Ховалыг эрткен хуралга санал берип тургаш, элээн каш эштерни сойгалап шүгүмчүлээн. Ындыг-даа болза, мени бо удаада шүгүмчүлеваан. Чүге ол мени шүгүмчүлевейн барган чылдагаанын билип алыксап тур мен. Кандыг сагыштыг кижи ындыг болур чүвел? Кара сагыштыг кижи ындыг болур дээрзин кончуг эки билир мен. Мени шүгүмчүлевеен деп айтыышкынны аңаа кым бергенил? Кым-даа бербес болур ужурлуг. Ынчап кээрге, ол мени боду кара туразы-биле шүгүмчүлевейн барганы ол-дур. Бодуун ажылчын кижиниң мээң чаңгыс негелдем бар: мени эки шүгүмчүлезин, четпестеримден дүрген чарлып алырымның кара чаңгыс эми ол. Бир эвес цех начальниги дараазында хуралга мени шүгүмчүлевес болза, үстүкү черлерже хомудалым бижиир мен...

Мария Чүлдүмовнаның хомудалын директорнуң столунуң кырынга салып каан мен. Телефон-биле чугаа ам-даа доозулбаан. Дараазында хуралга Марияны канчаар шүгүмчүлээрин амдыгаштан желеп бодаза эки-дир деп шиитпирлеп алгаш, оожум базып үне берген мен...

Василий МОНГУШ.

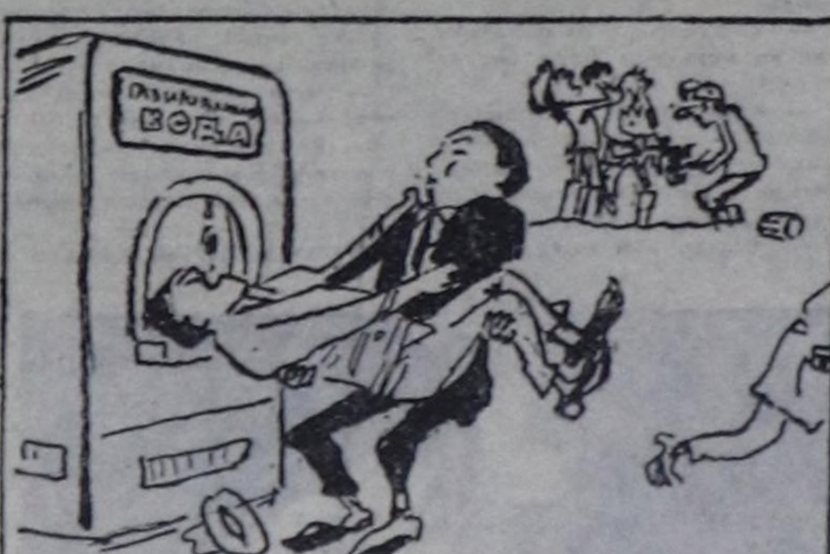

Суксаанда канчаар боор... Ындыг ийик бе! Алды арга база-ла херек апаар.

Витька! Бичии болгаш телефоннавыт аа! Мен амдызымда...

ТҮР ЫНАКШЫЛ

Кеттингени, каастанганы
Кедергей дээн чалыы
Хек-кыс
Ол-бо чүүче кайгангылаан.
Овуузунунг чаңнап орган.
Кедээзинден эртип чыткан
Хек-оол ону эскерип каан.
Чараш кысты чаңгыс
көрген. —
Сагыш-сеткил дойлуп үнген.
Ынакшылын илеретпен
Ындыынналган ырын ырлаан
Этиен Хек-оол чидиг үнү
Ээнм-аргаа дыргын тараан.
Хүннер, дүннер солчуп
эрткен
Күжүр Хек-оол үйгу-дыш
чок.
Ынакшааны кадын Хектен
Ырап ужар хөөн-даа чок.
Ооң чанын эргий ужуп,
Оңгаар, дескээр эде оруп,
Аксы-боску түнгүжеге
Алгап келген, мактап
келген.
Үр-даа болбаан, ийи
хектиң
Үүле херээ чогуп бүткен.
Чаңгыс черге уя тудуп
Салым-чолун кожуп алган.
Чараш Хек-кыс идегели
Ша-даа четпээн, ара ошкен.
Эргими боор «ырааҗыңын»
Эткир үнү чоорту читкен.
Бир-ле эртен Хек-кыс оожум
Бирээзинден айтырып-тыр:
— Амыргаым, эткир үнүүм,
Аян ырың чүге читти!
— Ашак, кадай болган
соонда
А ооң херээ чүү боор! —
дигеш,
Шугуйдаксаан Хек-оол
дүрген
Шуглангаштың хая көрген.

Александр ШОЮН.

Кино

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Собака Баскервилей» 12.00, 15.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» 9.20, «Кин-дза-дза» 10.40, 13.20, «Сила любви» 15.50, 18.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гонцы спешат» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ганг, твои воды замутились» 12.30, 16.00, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага булуттаар, аазыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес чаъс чаар. Диңмирээр чадавас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Агаар дүне 1—6 градус чылыыр, а чамдык районнарның девискээринге 0—5 градус соор. Хүндүс 18—23, а чамдык районнарга 9—14 градус чылыг болур.

Кызылга база булуттаар, аазыр. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 4—6, а хүндүс 21—23 градус чылыг болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Москва Кремлиниң комендатуразының үлегер-чиг-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 9.00 — «Чүүден болгаш чүгее». 9.30 — А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. «Олар баштайгылар турган» деп белуктен. 10.10 — «Дебют». О. Аннамурадова ойнаар (фортепиано). 10.30 — Бүгү-эвилелдиң комчукчулар конференциязы. Журнал «Москва». 11.45—«Тэзнкуца» аас чогаал ансамблиниң концерти. 12.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.30 — «Социализм чурттарында». 13.00 — «Чайыналдыр хып-ла...» Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. Чапсарда 14.05—Бөгүн делегейде. 15.35—«Чеди дилям, азы... шөвар халдаашкыны». Аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезиниң дугайында. 16.45 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: 1. Политиктиг портрет. ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Карой Грос-биле ужуражылыышкын. 2. «Бистиң европейжи бажыңывыс. Швед пирамидалар» 17.50 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.20—«Ыры-88» 19.40 — «Өг-бүле экраны». «Витя Глушаков —апачыларның өңнүү». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 —Суббота кежээзинде. Телетанылга. Мария Биешу. 23.05—«Телекөргүнүң спутниги». 23.40—Медээлер. 23.45 —00.30 —Дештыкы эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00—Аннашкаа: демиселдиң болгаш удурлачылышкынның ырлары. Революсчу плакат. 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50—Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Совет чазактың ээлчеглиг сорулгалары». 11.30 —Школа: өскерилгелер үези. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр улус өөредилгезин эде тургузар талазы-биле Литва ССР-ниң Аникщяйск районунуң ажылының дуржулгазы. 12.20—«Делегейни дескиндир». Киноальманах. 13.20 — Орус культура дугайында беседа. «XVIII чүс чыл төнчүзүнүң база XIX чүс чылдың эгезиниң аныяк кижизи». 14.00—«Бузуренчиг-даа болза, эдептиг». Чагаа шагы. 15.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.40—«Тыртыжыышкын». Улусчу ырларының «Истоки» ансамблиниң концерти. 16.10 —«Хууда бодал». Уран-чечен фильм. 17.40 — «Мультипликация дугайында тоолдар». 18.25—ССРЭ биле АКШ-тың өөреникчилериниң телекөөрүү. Чугааны уламчылаавыдар. 19.30 — Суг полозу. Делегей маргылдаазы. 20.00 —«Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 — Уттундурбас музыка «ежээлери». С. Прокофьев. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10—«Кол кудумчупал оркестрлиг». Уран-чечен фильм.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аңазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкыны херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2802. ТС—00690.